

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

KIADJÁK

A MAGYAR ACADEMIA TÖBB TAGJAI

(ÉRDY JÁNOS, HUNFALVY PÁL, JERNEY JÁNOS, LUGOSSY JÓZSEF, LUKÁCS MÓRIC, NENDT-
VICH KÁROLY, PAULER TIVADOR, REGULY ANTAL, REPICKY JÁNOS, SZILASY JÁNOS,
SZONTAGH GUSZTÁV, TOLDY FERENC, WENZEL GUSZTÁV).

FELELŐS SZERKESZTŐ

TOLDY FERENC.

*peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.*

HARMADIK FOLYAM : 1853.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

EMICH GUSZTÁV VÁLLALATA.

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

Emich Gusztáv' könyvnyomdája.

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

Cserei Mihály eddig ismeretlen jegyzőkönyvéről. <i>Káli Nagy Elek</i>	46
Egy XVII. századbéli historiai költemény. <i>Répcemelléki</i>	91
Menyőii Tolvaj Ferenc XVII. századbéli írónk. <i>Nagy István</i>	214
Benkő József tudósítása az Erdély historiája íróinak magyar nyelv- en találtató kézírásaikról, közli <i>Bruz Lajos</i>	217
Benkő József rövid emlékezete. <i>Toldy Ferenc</i>	253
Magyar nyelvészeti nevezetességek. <i>Révész Imre</i>	342
Beniczky Péter kora, s némely fontos kicsiség. <i>Toldy Ferenc</i>	357
Egy 1576. körüli könyvjegyzék, közli <i>Podhradczky. Toldy jegy- zéseivel</i>	356
Tudósítás Rimay János munkáiról. <i>Ipolyi Arnold</i>	479
Románc Molnár Albertről. <i>Szilágyi István</i>	568
Fejér György életrajza, arcképpel. <i>Szilasy János</i>	269
Ehez pótlék. <i>Csery József</i>	364
Kazinczy Ferenc Levéltárcájából. Első fogás. <i>Kazinczy Gábor</i>	494
A Bélyd-codex, adalékul hazai egyetemes irodalmunk történeté- hez. <i>Vass József</i>	413
Egri szünnapok. <i>Toldy Ferenc</i>	515
Adatok Platani Mátyásról. <i>Garády</i>	412
A magyar helynevek nyelvészeti tekintetben. <i>Révész Imre</i>	76

Classica literatura. Keleti és új irodalom.

Theophrastos és jellemrajzai. XI—XX. <i>Hunfalvy János</i>	97
Néhány fejezet Quintiliánból. <i>Szenczy Imre</i>	368
Virgil Aeneiséből. <i>Sebők Arcad Ferenc</i>	449
Horác Ódáiból. <i>Szlemenics Pál</i>	588
Cicero összes levelei legújabb fordításából. <i>Fábián Gábor</i>	614
Az arab rimes próza, és Harfri. <i>Repicky János</i>	121
Dante harmadik ballátája. <i>Császár Ferenc</i>	317
Goethe Tassójának három első jelenete. <i>Kazinczy Gábor</i>	553

Bölcsészet, jog.

A vég szükség joga. <i>Pauler Tivador</i>	469
Az angol alkotmány fejlődésének elemei, s a nagy szabadságlevél. <i>Hunfalvy János</i>	177

Történet s rokon.

A tizedik századi besenyőkről. <i>Szabó Károly</i>	601
Zrínyi Miklós Elmélkedései Mátyás kir. életéről. Közli <i>Kazinczy Gábor</i>	1

Corvin János velencei nemességéről. <i>Nagy Iván</i>	636
Adalék Magyarország pénzügytörténetéhez V. László idejében <i>Birk Ernő</i>	509
Győr megye főispánjai Árpád s vegyes házakbeli királyaink alatt. <i>Ráth Károly</i>	154
Kecskemét viszonya a Kis-Kúnsághoz. <i>Hornyik János</i>	324, 442
Történelmünk körüli mozgalmak. <i>Wenzel Gusztáv</i>	535
Hely- és nemzékteni adalék. <i>Ipolyi Arnold</i>	105
Nyílt levél Ipolyi Arnoldhoz. <i>Kachelmann János</i>	599
Levél némely Pest megyei helyirati nevekről. <i>Ráth Károly</i>	639
Székely mondák Atiláról és a húnokról. <i>Kriszta János</i>	175
Historiai Forgácsok. XIII. Gr. Esterházy Miklós nádor levele Bran- denburgi Katalinhoz. <i>Szilágyi Sándor</i>	119
— — XIV. Thurzó György nádor levele. <i>Garády</i>	316
— — XV. Egy végrendelet a XVI. századból. <i>Szath- mári Károly</i>	362
— — XVI. Mátyás királynak egy nevezetes oklevele. <i>Páur Iván</i>	541
— — XVII. A győri káptalannak egy érdekes levele Hunyadi János kormánylata idejéből. <i>Ráth Károly</i>	594
— — XVIII. Egy régi válóperi eset. <i>Garády</i>	597
Elmfuttatás a szakálról. <i>Greguss Agost</i>	245

Természettudományok.

A természettudományok studiumáról. <i>Nendtvich Károly</i> . I. A term. tud. némely akadályai	34
— II. Homoeopathia, allopathia	65
— III. A természet osztályozása	205
— IV. Asztalmozgatás	231
Rajzok a növények életéből. <i>Dorner József</i> . I. A növényvilág és az ember	365
— II. A növénysejt	574

IRODALMI NAPLÓ.

<i>Újdonságok</i> . 55, 110, 174, 261, 309, 360, 402, 463, 539, 590, 638	
<i>Könyvismertetések</i> . — Egyház és iskola, Zsebkönyv Szeberényi Andortól (<i>G. A.</i>)	163
Ajáky Olvasókönyvkéje (<i>Repicky</i>)	312
Das Wunder-Abc-Büchlein (<i>Repicky</i>)	314
Virozsil Antal magyar közjoga. IV. V.	464

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

JAN. 1853.

I. FÜZ.

GRÓF ZRINYI MIKLÓS

ELMÉLKEDÉSEI MÁTYÁS KIRÁLY ÉLETÉRŐL ¹⁾.

KÖZLI

KAZINCZY GÁBOR.

*Victrices aquilae, atque acies, quas maximus orbis
Obstupuit, vires obstupere meas.*

Az dicsősséges királyoknak életek és vitéz cselekedetei nem csak csinálnak az íróknak kívánságot az ő dicséreteket írnia, de sőt nevelnek benne ékesenszólást. Az Nagy Sándor élete hány ékes beszédü historiáiról elméket csinált, Julius császár serénysége hány panegyristát talált? Ezen szerint más fő királyoknak is, kinek kinek maga országában való magaviselése fő elméket az írásra indí-

¹⁾ Nem szolgálhatunk, úgy hiszem, becsesebb újévi ajándékkal, mint Zrínyi Miklós, a vezér, költő és hazafi ezen, eddig lappangott, nagy érdekű „Elmélkedéseivel.” Közlőjök, Kazinczy Gábor úr, volt szerencsés Zrínyi prózai munkáinak eddig ohajtott és keresett, de sikertelenül keresett, kötetét fölfedezni! Az egykoru kézirat kis 4rétben 256 lapot tölt be, következő tartalommal: 1) *Megyeri Zsigmond levele* 1657. nov. 8-dikáról Zrínyihez e munkák iránt, s buzdítása azoknak kiadására; s *Zrínyi válasza* febr. 7-dikéről 1658. Továbbá *Zrínyi előszava* „Az olvasónak” és „dedicatioja” 1—10. l. — 2) *Öt discursus a hadviselésről* általában, s tekintettel az akkori viszonyokra, 11—39 l. — 3) *Aphorismák Tacitus Annálisai, Historiája s Agricolája felett* (138 szám) 41—138 l. — 4) „A munka harmadik része.” 114—147 lap. — 5) *Elmélkedések Mátyás király életéről*,

tott. És noha a mi magyar nemzetünk mindenkoron inkább vitézségnek cselekedetében gyönyörködött, hogysem a maga dicsőségének leírásában fáradozott volna, mindazonáltal sok vitéz királyinknak tündöklő neve köztünk is indított jó írókat, a kik elégségesek voltak a magyar jó nevet örök feledékenységből dicsőosségre és világra kihozni. Ha azért most ékesen író historicusink nincsenek, nem tulajdoníthatjuk nemzetünk íráshoz való restségének annyira, mint annak, hogy megholtak Mátyás királyok, s újak nincsenek, kik indítanának új elméket, és nevezetes okokat adnának az ékesen való írásra, holott annak a dicsőosséges királynak halála után, ha lettek volna mások is olyanok, az mi gyönyörűséges pennáink, Istvánfink nem csak siralommal töltötte volna meg és keserves panaszkodásokkal historiáját, hanem talált volna más örvedetesb stílust, kivel Quint. Curtiust, Liviust, Plutarchust ha meg nem győzte volna is, de bizony egyaránt járt volna vélek; mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak. De nem mindenik seculumban születik phoenix, és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, a ki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s maga nemzetének megvilágosítója. Ilyen vala a mi jó Mátyás királyunk, a ki mellé avagy igen kevés, avagy senki keresztyén királyok közül, kik utána voltak, ne álljon hasonlatosságért, mert bizony megocsúsodik érdeme Mátyás mellett, s elvesz tündöklősege, mint a csillagoknak nap támadásán. De mivelhogy a természet ezen az ő alkotmányán sokat fáradt, hihető, hogy meg is fáradt; mikor nyugszik meg másnak építésére, nem tudom. De legalább az mi időnkben inkább ki-

148—98 l. — 6) Az *Áfium*, 197—231 l. — 7) *Tábori kis trakta*, 233—56 l. — Látni ezekből, hogy Megyeri Zsigmond buzdította Zrínyit, hogy prózai írásait is kiadja, hogy azok Zrínyi felvigyázata alatt nyomtatás alá készültek, de, nem tudhatjuk miért, homályban maradtak, az egy *Áfium* kivételével, melyet gr. Forgách Simon 1703-ban adott ki. — Mindezeket a hazai közönség már most a Nemzeti Könyvtárban egyenesen Kazinczy Gábor úr kezeiből veendi. Mi neki az itt megjelenő előleges közlésért annál szivesebb hálával vagyunk lekötelezettjei, mert a munkát nem csak szerzőjének nagy neve, de lélektani és státusférfiúi felfogása teszi érdekessé. Reményljük, az olvasó szívesen túl teendi magát a rögtönzött munka gondatlan nyelvezetén, s az egészséges ép lelket az incorrecet testben is meg fogja szeretni.

vánható, hogysem remélhető gondolat. Én az ő királyi erkölcsi-
ben gyönyörködve, ezen a két héten magam mulatságért jedzés-
ben venni akarom az elmélkedésre való dolgait, úgy hogy ha nem
láthatjuk sokan Mátyás királyt, lássam elmémben az ő dicséretre
méltó dolgait, a ki a sincsen boldogság nélkül. Az én pennám meg
fog akadozni Mátyás király nemzetsége számlálásában; eleget ver-
sengettek már az historicusok abban. Bonfinius romaiktól, s régi
tündöklő Corvinusokról hozza ki a genealogiát, el is hittem hogy
úgy vagyon; a magyar írók pedig nem egyeznek vele ebben, ha-
nem hogy Zsigmond királytól és egy bujér asszonytól való volna,
nem törvényes házasságból, hanem szerelem gerjedéséből. Ha így
volna is, nem volna egy mind ebben szégyenleni. Nagy Sándor
ugyan bánta hogy Fülep király fiának mondják vala, inkább akarta
rendetlen Lycæus Jupiter fiának mondattatni, hogysem igaz házas-
ságból szállani. Amaz erős vitézségű Hercules, a ki ez világot be-
töltötte szép neve zengésével, ki fia volt? Jupiteré, Alcmenából.
Sok száz másnak, vitéz nevű fő embereknek, eredetét nem tudjuk,
fabulákkal támogatván tudatlanságunkat. Így ha Hunyadi János is
régí seculumokban lett volna, ennek is Jupitert atyjául adták volna,
vélvén a régiek, hogy csaknem lehetetlen embertől fajozni annak,
kinek jó cselekedetei nagyobbak más embereknek rendénél. Hunyadi
Jánosnak fia Hunyadi Mátyás volt, s nem elég-e az: mutasson ilyen
apát s ilyen fiát nekem egy historicus, a ki ezer esztendőre fonja
is némely királynak genealogiáját. Szép és ékes dolog régi nemzet-
ségnek rendét számlálni sok száz esztendeig, de csak olyankor, mi-
kor mindazokban is mocsok nem találkozott, a kik a genealogiát for-
málják; és úgy is osztán nem másra használ eleink tündöklősége
nekünk, hanem hogy égő szövetneknél fényes fáklyával futjuk az mi
életünk pályáját, nem lehetünk setétben, sem mi, sem az mi cse-
lekedeteink: ha jól viseljük magunkat, azoknak fényességénél mind-
járt minden ember meglát, ha rosszul, úgy sem kerülhetjük újjal
való ránk mutatást; az ki azért rossz, és henyélő, s elfajzott régi jó
eleitől, jobb volna neki nem volna nevezetes az ő eleinek neve,
mert annak világossága miatt el nem bujhatik úgy, mint ha csak
közrendű ember volna. Egyébiránt igazán mondhatni, kit Ulysses
mondott Aiaxnak: *Et genus et proavus et quæ non fecimus ipsi,
vix ea nostra puto.* Azért Hunyadi János Mátyásnak tartott világos-
ságot; annál a szép carbunculusnál látták meg Mátyás a magyarok,

kit talám meg nem találtak volna oly könnyen, ha az a világosság nem lett volna. Az atya érdeméért lén király, a kit még királyságra valónak nem ismertek volna. De a mely világosság Mátyásnak használa, Lászlót, bátyját elrontá; Ciliei gróf gyűlölsége, kit magában meg nem tudta emésztetni, elrontá mind magát s mind azt a szép plántát, Lászlót. A gyűlölség olyan, mint a fölöttébb kénköves porral megtöltött ágyu, ha kisütöd, nem csak azt kire irányzottad, elrontja, de a pattantyúsát is. Felette rakva vala ez a német úr gyűlölséggel, el kellett szakadozni a maga idejében, Lászlót pedig az inculcata tutela mentté teheté, és teszi minden bírák előtt a világon, holott a király előtt tudománt tett Ciliei grófnak hamissága felől, igazságot kért tőle, de hiában, mert Ciliei grófnak szeretete behomályosította a királynak mind szemét mind igazságát. S ki tudja, ha a király szíve is nem volt-e szintén olyan gyűlölséggel teli, mint a grófé? Jobb volt tehát Lászlónak általesni ellenségén, hogysem várni Ciliei gróf levelének, kit Deszpotnak írt, beteljesítését, tudniaillik, hogy két golyóbist küld neki e napokban ajándékon, kivel játszhatik kedve szerint. Ó Ciliei gróf, ó nemes László király, miként megcsaljátok magatokat! az a két lapda, kivel játszani akartatok, nem játékra valók voltak, az a két golyóbis nem kugli-játszani termettek; elég lett volna bizony az a két golyóbis a közép ottomannus rendben is kiűtni a királyt, de az te gyűlölséged, László, Ciliei gróf haláláért elveszté ezt a szép reménységet, s a kettőből csak egy lön. Mátyás megmaradva fogságban, Lászlónak hóhár fejét vevé, s hun van, László, a te királyi hited, kit adtál a magyaroknak, hun van legszentebb mysteriumunkra való esküvésed, kivel Lászlónak s az anyjának feleltél? talán királyságod mentté lett azoktúl, úgy gondoltad te: de Hunyadi Lászlónak ártatlan vére istennél nem ereszt feledékenységet. Non sit bonum impio, nec prolongentur dies eius, sed quasi umbra transeant, qui non timet faciem Domini.

Az királyok szava szent, legalább annak kellene lenni. Azt tudják-e a királyok, mikor a királyszavokra esküsznek, dispensálhatnak azzal, az miképen akarnak? bizonyára nem, mert a király az isten képét a földön hordozza, az ő szava sakramentum; copíája az istenségnek a királyi hatalom: ha azért a copíát ember megmocsokolja, nem vétkezik-e az originális ellen, nem indítja-e haragra az istent hamisságával?

Mátyás király választásában egynehány observatio jöhet előnk-

ben; egyik az, hogy előbb hogysemmint elválaszták, egynehány nappal a pesti gyermekek csoportonként kiáltják vala Mátyás király nevét; hiában ellenzették ezt a kiáltást az ellenkező urak, mert annál inkább kiáltják vala. Itt mondhatjuk ám: Domine abscondisti ea a sapientibus, et revelasti parvulis. Sokszor csudálkoztam magamban a historiák olvasásában, honnan lehet az, hogy néha nagy történeteket az emberek és a község közönségesen elébb tudják meg, hogysem történnek jóval is. Romai historicusok azt írják, hogy az nap a mely nap Perseus ellen azt a nagy győzedelmet nyerének, Romában hirtelen lőn közönségesen, holott messzebb volt húszer stadionnál.

Portugalliában, előbb hogysem mostani János királyt, az ki akkor Dux Bragantiae vala, választották volna, egynehány esztendővel egy manifestum jött ki az egész Európában széllal: de Jure Ducis Bragantiae in Regnum Lusitaniae, penig még akkor sem öneki, sem senkinek eszében az a változás nem vala, és nem is mehetének soha végére a királyok minden hatalmasságokkal, hogy honnan származott légyen. Az utolsó mantuai hercegnek elébb hogysem megholt is, elébb hogysem beteg is volt, elhíresedik halála azon szerint, a mint elébb híre vala. Mantuai hadnak elébb híre volt, hogysem meg is gondolta volna a császár. Mi okokból legyenek ezek, senki nem tudja, és sem philosophiánk sem theologiánk nem ér addig, hogy azt meg tudnák fejteni. Így Mátyás királynak is választását elébb vígadták meg, hogysem lett. Talám a magyarországi genius, a ki akkor hatalmasabb volt a többinél, valamely láttat által hirdettette ki az emberekkel. Talám az isten azt a kiáltást is grádicsnak csinálta a választásra, s az az argumentom is használt a visszavonó urak között. Vox populi vox Dei.

Másik observatio ebben a választásban az, hogy fegyveres kézzel, erőhatalommal len meg: nem csak kénynyel lett király volt ez, hanem in manu forti. Bárd, kerék, akasztófa lett volna jutalma az ellenkezőnek. Ugyanis ha másképen lett volna, az német arany nem hatta volna a maga practicáit vissza. Fridrik császár, de hány más praetensor lett volna az országban is, hányan voltak, kik vesztegették minden erejeket rajta, hogy ne menjen elő Mátyás? Gara László palatinus, Újlaky Miklós erdélyi vajda, Lendvai Bánfi Pál. De az istennek keze volt itt, nem szenvedett contradictiót. Nézd meg, Saul király mit cselekedett, mikor nem akarnak vala neki en-

gedelmessék lenni. Példával nem kell azért azt tartani minden időben, mert nem jó volna ha szabad országban ily móddal kellene mindenkor királyt választani. De az mi Mátyás királyunkat minden ember oly indulatu ifjúnak ismerte, és annyi érdeműnek az atyját, hogy nem lehet abban villongás, hanem csak a gonoszoktól, tehát azoknak megzabolázására jó volt a félelem, a kívül bár máskor is éljen a magyar, ha Mátyás királyra találhat, mert a szabadságnak sérülését a király jó volta helyére hozná. Nusquam libertas gratior extat quam sub Rege pio. De a fejedelem választását isten magának tartotta, avval ajándékozá ő az ő szolgálit kiket szeret, avval is rontja kiket gyűlöl. Isten a magyarokat azzal a változással megáldotta volt, s nem kell tulajdonítanunk emberi tanácsnak. Igaz hogy Szilágyi Mihály fáradott több Corvinus-szerető urakkal; de ki adta ezt a reménységet Szilágyi szívében, hogy véghez vihesse? ki adott neki méltóságot, erőt, hatalmat a dolognak végben vitelére? Különb méltóságu emberek voltak akkor Magyarországon: a nádorispán, az erdélyi vajda: de az isten Szilágyit választotta eszköznek, ő szívet, ő bátorságot adott neki, ő Pogyebradi cseh királynak a szívét Mátyás szabadítására alkalmaztatta, a hol rab volt. Ihon ez az, kit Ecclesiastes mond: Quod de carcere catenisque interdum quis egredia-tur ad Regnum.

Mihánt az országnak botját a kezében vette Mátyás, és nem is szoríthatta vót jól is öszve a markát, mindjárt oly három ellensége és hada támadta, az ki mindenik elnyelni gondolta országostul. Két világbíró császár, német és török, harmadik a Giskra, cseh, maga országában, kit nehéz volt kivesztetni, mint a nyüvet a rothadt sebből. Nosza most, vitéz király, lássuk! vagy-e olyan mint Hercules Jupiter fia, a ki bölcsőben még két sárkányt ölt meg egyszersmind, mindenik kezével egyet; de a te állapotod annál is nehezebb volt, mert mindenik kezedre egy ellenség jutott: az harmadikat mire számlálad, az áruló szolgálidat. Tedd hozzá országodnak szegénységét, tárházadnak ürességét és a közönséges tébolyodást az országban ilyen nagy ellenségnek félelmétől: mit fogsz csinálni, hová fogsz kapni? Nagy Simon nagy harccal győztetik meg, szabadon fut a te vitéz sereged a német előtt, Vasvármegye füstöt vetett, füstölög: távolról is megláthatod. De mit érne az arany ha a tűzben füstlé lenne, mire való volna a kormányos, ha csak jó időben tudna hajókázni? Ezeket a confusiókat, a háborúságokat a fatum mind Mátyás szeren-

cséjére hozta és fundálta, ne ira laudibus et immortalitate coronetur. Azért öszveszedi a király minden elméjét, minden erejét, amnestiát és tiszteket ígér az árulónak s magához hódítja, rá küldi ugyan ismét Nagy Simont és gróf Szent-Györgyi Zsigmondot, a ki az előbbeni harcban ellensége volt, a romai császárra, kit meg is vert.

Reddidit amissum fugiens Germanus honorem,

Dum pro te fortis militat ipse Deus,

s kirázza a császárnak a kevély gondolatokat a fejéből, félni kezd a ki az előtt ijesztett, fél a maga prédájátul, kit házában tartott, ugymint az koronát; örömet ellenne nála nélkül, ha tiszteséggel lehetne, gondolja hogy a miatt lesz neki romlása, ha sokáig lesz nála. De a király magnanimitása megmenti ettől a félelemtől, a császárnak kalácsot vét a torkában, mint Aeneas a Cerberusnak, hetvenezer aranyat vét néki, kivel a fősvény szemét befedte. Más felől Rozgoni Sebestyén a cseheket sok likjából kiűzi, de király nélkül Giskrát nem veheti ki, rá megyen a király minden birodalmából, hadából s erejéből, de a ki nagyobb, az ő szelidíthetetlen elméjét megszelidíti, s tolvajoknak kapitányából magának szüvet csinál és állhatatos vitéz embert. Más király addig várta volna, hogy kezében kaphassa, hogy harcolhatott volna széllal városokról városokra triumphusban: de a mi királyunk ilyen hiúságos gondolatokat nem gondolt, az ki az közönséges jónak szolgálatjára volt, inkább kívánta, hogysem a maga magános dicséretét.

Közeljebb volt Tiberius császár Crassus és Spartacussal (Tacit. Annal. Libr. II. 43), hogysem a mi királyunk Giskrával, holott külön ember vala Giskra, és huszonhárom esztendeig egész Magyarország Hunyadi Jánossal egyetemben ki nem tudták űzni az országból.

Harmadik felől megüté az országot a török. Hali bég, az ki akkor híres hadviselő bassa vala, két uttal megpróbálá a király szerencséjét, egyszer Száva s Duna között, másszor Erdélyben. De drágán megvette volna oda nem mentét, mert mind hada s mind maga gyalázatosan jára, az prédát, maga vitézeinek felét, és az egész tisztségét oda hagyá, s e lén is méltó oka írnya a maga császárának, hogy a magyar királynak csak az esztendői ifjak, de vitézsége, de bölcsessége, de szerencséje érettek és vastagok, és hogy se ne szégyenelje kijövetelét, se el ne mulassa a maga személye szerint, ha akárja hogy a muszalmán birodalom ez a gyermek miatt hátra ne maradjon. A király cselekedettel megbizonyítja Hali

bég levelét, mert rá mene Jajcára, a kinek erőssége minden másnak lehetetlenséget csinált volna a megvételeben, csak Mátyásnak nem; azért magyar módra hozzá nyulván, könnyen megvevé, török császárnak örök gyalázatjára és bosszuságára. Kinek megtorlására és visszavételére eljőve ugyan Mahomet császár nagy készüléttel, megszállá Jajcát, erőssen ostromlá. De nem aluvá el a király annak oltalmát, mint azelőtt a császár, rá indítá hadát, Szapolyai Imrét (kit akkor Imre deáknak hívnak vala), ereszté előttök. Verd meg, ha mered, császár, ezt a deákot, nézd szemben a király hadát, ha oly rettenetes vagy az mint kívánsz láttatni. De nem kívánja Mahomet aztat, azt tudá, valahol magyar sereget halla, hogy mindenütt ott van a király, kit szemben nézni nem jónak tartott. Elkele Jajkó alól mint a füst, ott hagyá sátorait, álgyuít, és sok gazdagságát. Kicsoda ijesztette el? Az isten, a ki Mátyás király nevének oly rettenetességet engede, hogy meg nem meri vala várni senki mezőben, úgy annyira hogy még a kis leányzók is köz énekkel éneklék vala akkor Mahomet császárról:

Mikor Mátyás király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.

Fugit impius nemine persequentē.

Egy botlásodat, jó király, az én pennám el nem titkolhatja; felettébb nagy volt: mert háládatlanság volt.

Arra tanítja a discretio a historicusokat, hogy a nagy fejedelmek foggyatkozásait mikor írjuk, ne írjuk mint vétkeket, hanem sicut virtutes imperfectas; de miként írhatjuk az háládatlanságot virtusnak? Megbocsáss, jó király, nagy vétek volt Szilágyi Mihályt meg fogatnod s ki tudja, mit csináltak volna néki, ha az ő szakácsa meg nem szabadította volna; Szilágyi Mihályt, a ki olyan híved volt, atyádfia volt, országnak hű gubernatora volt. És hogy te király vagy, az ő munkája volt; lehet-e ennél nagyobb háládatlanság, tudniaillik (a többi rosz királyoknak szokások szerint) nem szenvedhetted szemed előtt azt az embert, kinek te annyival voltál adós, és nem téríthetted meg felét is adósságodnak: tehát azért kell gyűlölni velünk jótett barátinkat, hogy jól tettek velünk? az ő jelenlételek vagy látások veri tehát a mi szívünket, s azért ha nem fizethetünk nekik, gyűlöljük? Most látom, igazat mondott Cornelius Tacitus: Beneficia eousque laeta et accepta

sunt, donec remunerari posse videntur, quando multum antevenere, pro gratia odium redditur.

Bizony nagy mocsok a háládatlanság, a királyi paláston sok szépséget sötétít be. Neked penig, király, az fátum nagy könnyebbséget szerzett, és el akarta veled kerülni az Atilla gyalázatos vét-két, ki az öcscsét Budát megölte, az Romulus istentelenségét, ki Rémust agyonverte; más kegyetlensége elvette tőled bátyádat, a Lászlót; magad uralkodol, magad vagy király: ez az, kit nem szenvedhetsz melletted, szolgád, híved, tútorod, nem társod, leteszi ő a praeceptorságot, mihánt kimensz az ifjak esztendeiből, az ő fátumja közel van immár, török miatt rendeltetett az ő halála. De nehéz az öreg embernek darabos elméjeket szenvedni az ifjaknak; bizony szó fér Szilágyihoz is, mert ha ifju volt is a király, nem kell vala úgy mint más ifjuval neki bánni: az oroszlán soha nem lehet oly kölyök, hogy a körme ki nem tetszik, sem a királyok oly ifjak, hogy örömet parancsoltassanak magoknak; veszedelmes értetlenül velek bánni: az ő tanácsinak ne csak eszek legyen a tanácsnak mi-voltára, hanem annak módjával való előhozására és véghez vitelére. Olvassa minden, a ki Szilágyi képében királyoknak assistál, ezt a mit mond Gramondus in historia Galliae: *Odere Reges quos metuunt, prima quoque occasione abdicaturi, non virtutis, non habita ratione natalium, qua ipsi saepe fatum accelerant.* Ki tudja, ha nem az isten büntetése-e az, és ezen a nagy háládatlanságon való bosszútállása, hogy Mátyás király Zvornik alól szintén olyan kissebséggel elszálljon és fusson, mint az előtt Mahomet császár Jajka alól? Az istennek az ő büntetése sokféle, feltisztelte ugyan a királt és megdi-csősítette egy világbiró császárnak szaladásával, de ime ez a háládatlansága után szintén avval is még megkissebbíté. Ott hagyá azért a király ágyúit, ott sátorait, és elfuta csak az üres hírére Mahomet császárnak. Tudniaillik a vitézkedő fejedelmeknek, a hadviselőknak alázatja nem mindenkor egy irányú: néha ijesztenek, néha félnek. A hír a hadakozásban nagy momentum, néha hamis hír rettentéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak között támad a hír, semmi bizonyos eredet. Ne ereszse a hadviselő ember füle mellett hívságossan menni akármely hírt is, se hamissat, se igazat: ha igaz, gondolkodjék az orvosságárúl, s miként állhat ellene annak a valóságnak; ha hamis, azon legyen, hogy a hada között csillapítsa el mentül jobb formán lehet. *Fama bellum constat, et saepe etiam,*

quod falso creditum est, veri vicem obtinuit. Itten az én ítéletem szerint mind török császár mind magyar király vétkeztek a hadi regulák ellen, mert mikor császár Jaicát, király Zvornikot megszállá, által kell vala látni előbb mindeniknek, hogy segítségére jön az ellenség, és ha olyan resolútióval oda nem ment, hogy megverekedjék vele, hívságos dolog volt csak oda menni is; más az, mire valóók voltak a kémek, mire valóók a csaták, ha nem arra, hogy az ellenségről hírt halljunk bizonyossan, és ne minden bizontalan szón kelljen megrezzennünk, és mintegy darvaknak elrepülnünk. Imre deák sebe csinálá azt a bolond hírt, és semmi más, fundamentom nélkül miért kellett ezt elhinni? Készült ugyan a császár, stalan jött is, de miért nem kellett mértékben venni és számban az időt, mikor érkezhetik, mikor nem: hanem legutolsó félelemig ott maradni, akkor ágyú nélkül, tábori eszköz nélkül és tisztesség nélkül elszaladni. Így van, mikor nem assistál az, a ki bátorságot oszt. Svehla is ott-hon pártot ültött, de mint a gomba egy éjjel nő, más éjjel semmivő lesz. Quaesivi locum impii, sed non est. Köszönje az ország a király serénységének, a mely semmi kicsinyt el nem mulatott: úgy Dobse király idejében Svehlából Iskra lehetett volna. Szikrából lesz a nagy tűz, azt kell eloltani meddig szikra, azután hiában.

Erdély és Moldva felütik magokat, a király szerencsésjének ellen mertek rúgni: bolondok, nem jól gondolták meg a végét. Nehéz az alattavalónak igazságos királya ellen támadni, a király méltósága csak maga is eloszlathatja a bolond s pártolkodó felyhöket. Erdély az adónak nagyságát veszi okul, de rosszul. Szükséges királynak az adó, főképen az olyan királynak mint Mátyás volt. Neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Ez a király sem bolond épületekre, sem eszelyös költséges vendégségekre, sem bolondok gazdagítására nem költötte az ország jövedelmét, hanem hazája megmaradására, dicsőítésére és öregbülésére. Kicsoda nem kívánná maga értékével segíteni az ilyen királyt? Ugyan nehéz külömb helyre nézni a szegénységnek munkáját s vérét hogy megyen; s e miatt szoktak mindenkor az országok megzöndülni, mikor az ő értékeket a királyok torkon verve kiveszik, s nincs láttatja, avvagy ha van is, olyan, a ki a községet desperátióra indítja, holott abból a jövedelemből egynehány rossz gazdagul meg az isten és az emberek ellenére. Moldvának kevesebb oka a pártolásra, azért nagyobb ostora

is, mert megzabálott a jó szerencsében, nem ülhet vesztég székében, azért mondják: *Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari.* Mikor ember felettébb nagygyá akarja csinálni állapotját, elvesztegeti. *Impone felicitati tuae frenos,* azt mondja az okosság; nagy bölcsesség az, ki célt tud tenni maga kívánságának. Ezekben is még a király serénységét observálhatjuk; nem hagyott a pártolásnak üdöt, hogy nagyobbra terjedjen: mindjárt reá ment az eredetében. Második observatio, hogy ennek a királynak nem csak egy mestersége volt a dolgoknak véghezvitelében. Moldva fegyver nélkül nem szelődülhetett meg, fegyverrel büntette. Erdély megismeré vétkét: megkegyelmeze néki, egynehányat számkivetésben hajta, de ezek közül is egynehány a király könnyűségében bizván, a terminusnapra ki nem mene. Az király hóhér kezében adatá őket, a hol tanultak a többiek, hogy nem kell király kegyelmességével és törvényével játszani. Isten előtt sem lehet nagyobb bűn, mint *praesumptio de misericordia divina.* Harmadik observatio a király serénysége az moldvaiak ellen való harcban; más király elfutott volna a helyből, ő megvárta vitéz módra, meg is verte, a király is sebbe esék, de avval jár az: *virtus vulnere virescit.*

Cseh királyra s országára támad a had ennekutánna; ösztönözték erre a királyt a romai pápa s romai császár: *religio* volt *praetextus* alatt. Nem tudom miképen kell dicsérnünk azt az expediót; igazságáról nem, annál inkább nem szükségéről. Az mostani világ (hogy ne nevezzek egy fejedelmet is) mikor szünt akar adni a maga hadakozásának, religiót obtendál, de hun vagyon az az egész keresztyének regulájában vagy Krisztus urunk tanításában, hogy fegyverrel kell eretneket, törököt, az mi hitünkre hozunk? Soho bizonyára én azt fel nem találom, de találom azt, hogy békeségesen-tűréssel, szenvedéssel szenvedjünk mindent. Az mi hitünk más vért nem akar ontatni, hanem az maga fiait az isten dicsőségére. Ha sok sz. embereknek exhortatióját az török, az eretnekség ellen látjuk; ha sok sz. predikációkat, kiket azok ellen való gyujtásunkra csináltak; ha isten felől pápáknak keresztes hadak támasztását, kik között az mi szent Capistranusunkat: ne ítéljük azokból, hogy a Mahumet, vagy Calvinus János, vagy Luther Márton hite megbántására és semmivételére cselekedték ezeket, sem hogy erőszakkal más tévelygőket a mi hitünkre hozunk: különb professiója vagyon az katholika hitnek, az ő geniumja idegen a háborúságtól: sz. Pé-

ternek nem vala szabad a maga oltalmaért is kardoskodni. Vannak más okok, és méltók, kik kényszerítenek az török ellen, religiön kívül is, fegyvert fognunk, és mások ellen is, a kik reánk tusakodnak, akár azok a mi hitünkön legyenek, akár ne : de csak csupán a religio titulus alatt rá menni valamely szomszédunkra, vagy kereszttyén fejedelemre, nem hiszem hogy sem isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt elegendő. Nem vala László királynak oka Murát császár ellen fegyvert fogni, mikor megesküött vala neki sz. evangeliumra a békesség megtartására; de Eugenius pápa Julianus cardinál által elhité, hogy bízvást léleksérelem nélkül megbonthatja, kire ő is dispensálá. De másképen értette az isten, mert nem akará hogy jó vége legyen annak a kötés bontásának, a kiből az ő szent neve hiában vétetett, és emberek dispensatiója alá vetetett. Az isten nem azért küldte annak a szép hierarchiának képét, ugymint religiót, közinkben, hogy azzal az emberi társaságokra rendelt és minden nemzetektől tartatott regulákat megbontsuk, azaz ok nélkül és csak religiönak színe alatt valakire támadni nem jó, nem isten kedve szerint való; ismég ha szövetséget vetünk ellenségünkkel, azt megbontani, két titulus alatt bűn és nagy véték. De ezt a mostani világban lévő papjaink másképen értik, holott éjjel nappal szegény országunkban zelusnak neve alatt lutheranusok s kálvinisták ellen declamálnak, ezekre hadakoznak, és kiáltnak, nem mezítelen igazságnak okaival, és az istentől rendelt instructióval, hanem haraggal, gyűlöléssel, s ha ötlök lehetne, tüzzel-vassal. Nincsen talán charitas benne, avvagy ha van is, besötétített a gyűlöléstől és a magok passiójától; azért nem isteni zelus ez, hanem lábok alól felszedett ambitio, kivel magok javát, s nem az isten dicsőségét keresik, kivel Krisztus urunk intentióját, fundatióját és testamentomát elrontják. Nem szólok azért in genere a papokról, mert ha ilyenek vannak országunkban, jók is találkoznak, a kik magok példájával, szent életével és zelusával csaknem égnek az isten szolgálatjában, és felebarátunk szeretetében; a kik, ha egy kevéssé megsebesedett kezét vagy lábat látnak, nem mindjárt kívánják elvágni s az ebeknek vetni, hanem lágy orvosságokkal fáradoznak a gyógyulásán; az kik, ha egy veszett juhott hallanak, utánna indulnak s fáradoznak az megtalálásában, a többi elhagyván addig. De én igen messze menék a propositomról : okot adott reá Mátyás király hadakozásának, az csehekre nem elegendő titulusa, kivel

király lévén más királyra ment, és azt a kardot, kit az isten, kezében igazságnak tételére tett, olyan könnyen mások hitegetésére kibrántott és vérbe bocsátott, nem lévén semmi nagyobb oka a csehekre (főképen a királyra, ki vele annyi jót tett, és a kinek ő veje (veje) volt) támadni, hanem a pápa és császár persvásiói és igéreti, kiket azután is ők meg nem tartának. De a királynak ugyan nem vala káros, holott evvel a szép szünnel ugyan sokat nyere, Morvát, Sziléziát, Luzatiát. Nézze meg minden ember már, ha igazán volt-e religio ennek a hadnak célja, holott a vége országoknak nyeresége s accessiója. Azonban penig huszitákra a király hadakozék, az török eljárja dolgában, sok ezer lelket elvive fogságban, Szabácsot megépíté; tudniaillik: Delirant Reges, plectuntur Achivi.

Ennek utánna az esztergomi érsek sok főurakkal, sok vármegyékkel az királytól elpártolkodék, királyt választának magoknak bolondában: magahittül cselekedének, nem gondolván meg, hogy az a fej, a ki koronát hordozott, nem könnyen fosztatik meg pártolkodással. De ők is a jó szerencsében és a király familiaritásában elbízta vala magokat; az érsek, a kinek a többinél okosabbnak kell vala lenni, megtébolyodék. Homo sanctus in sapientia manet sicut sol, nam stultus sicut luna mutatur. Ütet a király mint az atyját becsülte, mint sz. szerzetűt observálta, de ugyan az vala az oka az ő tébolyodásának. Fortuna quem nimium fovet, stultum facit. Azt tudták akkor az pártos urak, hogy elég ennek a hamisságnak megigazulására, ha érsek leszen köztök, vagy fejek.

Az érsek is hasonlót gondolt, de bolondul, tudja az világ mire rendeltetett az istentől a papság semmi közök ez világ politicus administratiójában, honnan lött a magok ambíciója s a fejedelmeknek felettébb való szelédsége avvagy negligentiája tulajdonít nem igazsággal magának. Látta az mi időnk, most is látja ennek hasznát, avvagy igazán, hogy meg mondjam, ártalmát, holott most a papság (némelyekről szólok, nem mindenekről) első fundamentumját a maga conditiójának tartja, hogy tapodhassa s gázolhassa az politikus administratióval együtt a világi urakat. Látja ezt Lengyelország, kinek annak is érseke első volt svékusnak meghódolni. És látni fogja azután is minden ország, a ki ezt az abusust a clerusban megengedi. Nem ez volt a mi sz. István királyunknak intentumja, de mi az ő szent gondolatjával abutálunk, a ki bár ne volna inkább, hanem minden rend tartaná magát hivataljához, nem

exclamálna Franczus-ország annak az okos elméjű Bartholomaeus Gramondusnak szája által, ha ezek a felülmondott dolgok úgy nem volnának, mondván ő de Clero (folio 187): Flexi in abusum antiqui ritus ¹⁾.

De hagyjunk ennek most békét, térjünk a discursusunkra. A conspiratio király ellen nagy volt, és minden más szívet eljlesztetett volna a királyon kívül, ő csak egyedül kíváncsatos matériának gondolá az ő halhatatlan nevének öregbülésére. Az magyarok Kazimir királynak fiát, ugyan azt is Kazimért, az országban behozák, magyar királynak nevezék; de az igaz király rá méne és beszorítá Trencsinben minden hadastúl ezt az éjtszakai királyt, a honnan a magyarok elállának a lengyelektől; az érseket szép szóval magához egyesíté a király és ígérettel, tudta hogy a fősvénység fundálta a szívét és ambitio. Fumo saturentur qui fumo vescuuntur. Így csaknem egy szempillantásba minden, mind az a machina oda lön. Köszönöm a király serénységének. Remedium extinguendis bellis civilibus optimum est Regis praesentia, quod etsi ratio Majestatis convincit maxime, probant in dies eventus, nunquam maiore rebellionis metu quam uti poenae reposcendae. (Barth. Gram.) ²⁾. Kazimir Lengyelországban szalada szégyen-vallva, a hada nem sokára ugyan azzal a mocsokkal utánna lézege és szállankozék, kikből a polgár is eleget vere agyon. Így jár a ki községnek szavára indul: a község avvagy a favor populi szintén olyan mint a tenger: néha zavaros, néha csendes, az mint a szelek engedik, nincs abban bizonyosság. Pietro Mattei szavait referálom (Hiányzanak a kéziratban). Azért itt a lengyel királynak értelmét megszólhatni, a ki oly könnyen ezeknek a megháborodott uraknak szavára bele ereszté magát ebben a tengerben, a kiből naufragium nélkül ki nem mehet. Mátyás király pedig elvégezvén ennek a tragoediának első actusát és az többit, az utolsóira jöve, az érseket nyakon kaptatá s fogságba küldé, nem menthette meg a szentséges character, holott inquinálta az árultatás: tudta jól a király, hogy ennek az actusnak utolsóinak kell

¹⁾ Ez idézet annyira olvashatatlan a másolatban, hogy nem levén kezünknel Gramond Bertalan munkája de Clero, kénytelenek vagyunk azt kihagyni.

Szerk.

²⁾ Erről a helyről sem állhatunk jól.

Szerk.

lenni, mert előbb magának tett volna kárt. Aliquando ipsi Reges necessitati parcent, et temporali quandoque serviunt. Eleresztelô végtére, de ô teli gyalázzattal s haraggal hamar meghala.

Sic eat, o superi, quando pietasque fidesque,

Destituunt, moresque malos sperare relictum est.

Ismég feltámadá lengyel király a fiával Lászlóval cseh királylyal, kik nagy országos két hadat öszvehozván, Braszlót megszállák, de a magyar király előbb, noha kevés néppel ugyan, jóval belé szálla, a hol sehol semmit nem tehetének néki csehek és lengyelek, ô pedig viszontag számtalan rabot fogata, úgy annyira, hogy eljédének a magyar szerencsétül, Lengyelországban lett károktól (Kinizsi Pál és Szapolyai István által), és az éhségtül: békességet kérnek tûle, oda engedvén néki Morvát, Sziléziát, Luzáciát, és hogy csehországi királyság titulussával ô is éljen.

Méltó itt a király mesterséges vitézségén megállapodni, és elménkben vennünk, hogy miképen tudta ô az alkalmazatos idôket megválasztani minden állapotra és történetre. Ebben a hadban néki ereje nem vala, kivel szemben megharcolhatott volna, azért soha semmiképen ki nem hagyá magát venni a mezôre: eleget mesterkedék hogy kicsalhassa, néha futásnak tétetivel, néha bosszus kihívattal, néha dücsöösségnek képével: de ennek az okos hadviselőnek a vala az ô feltett célja, hogy az ellenséget onnan kiuntassa, és kiéheztesse, azért nem akara az ellenség tanácsán járni, sem az ô kedvéért s bosszúságáért bolondságot a maga igyekezetinek elfordításával cselekedni. Jut jól eszembe Fabius Maximus, jut ama másik romai hadnagy, kit Pyrrhus király harcra ki akarván venni: gyere ki egyszer a mezôre ha vitéz vagy: a vala válasza: sôt ha te vagy vitéz, végy ki innen ellenemre, hogy kimenjek a mezôre harcolni, veled harcolni. Jut ismég Julius császár, a kinél senki jobban nem tudta a hadi állapotokat s tanácsokat változtatni, mert néha, hol kellett, oly vakmerôn mégyen vala az ellenségre, néha, mikor ismég más szüksége volt, úgy besáncolta magát, hogy senki ki nem vájhatta. Ha Pompeius Magnus a legutolsó harcon nem követi vala a népnek zendülését, a ki harcot kiáltnak vala, s a maga fején és okosságán járt volna, nem kellett volna szaladni s bújdosni, s halálnak helyt válogatni országról országra; Julius császár nem tehetett volna neki semmit, el kellett volna hagyni, holott elfogyott volt élése. Az mi szerencsétlen Lajos királyunk nem tudta azt a hadi

mesterséget, sem az ő hada : azt tudja vala, hogy nincs a hadakozásban több mesterség az ütközetnél, azért most is óhajtjuk akkorbeli romlásunkat. Non licet in bello bis peccare. Mátyás király azért, mint akármelyik régi hadnagyok közül, tudá különböztetni a maga actióit, a minek mikor ideje volt, akkor vette elő.

Magyarországban lengyelekre mintegy vakmerő rájok mene, és rájok vitte Trencsént. Braszlóban ki nem mutatá mint egy félénk magát a mezőre; eleget nevetkezék és csúfolódék ellene az ellenség, de avval nem gondola, az ő igyekezetét véghez vivé okosan és emberül. Ismét más elmélkedésünk is lehet ennek a hadnak folyásában, mert a király sok mesterséggel élt az ellenség ellen, untalan csatákat ereszte széllel az zsákmányosíra, és avval úgy elfogyatá az ellenséget, hogy mind tornyok s mind tömlöcök rakva valának velek, egynehány ezer volt az : azért az ellenség ettől igen megfélemlék.

Második mestersége a királynak a diversio; a ki azzal tud élni, bizony nagy hasznait veszi. Szapolyai István, Kinizsi Pál, dúlja vala Lengyelországot bízvást, senki nem vala oltalmazója, tudta jól az király, hogy az ilyen kárra és hírre az ellenség el fog menni hazája segítségére, aminthogy nem is hibála, s ez kényszeríté ötet békességet csinálni. Nem kell akárminemű kicsin dolgot maga eleiben venni, hanem derekast, mert ellenséged nem indul meg akárminemű kicsin kárért, főképen ha az, a mihez kezdett, nagyobb állapotú és érdemű.

Hannibál Olaszországban hozta a hadat romaiak ellen, és senki onnan ki nem tudta vetni : Scipio viszont bemene Áfrikában, sőt indítá hadát Karthagó ellen. Kit ők el nem állhatának, hanem Hannibált visszahívák, azért minden hadnagy elhigye, hogy ez diversio legmesterségesebb vitézség mindennél : a ki okossan, avval nem hibálhat.

Harmadik mestersége a királynak, hogy ő nem volt oly fel-fuvalkodott, hogy szégyenlette volna a jó szót és ajándékot osztani a kinek kellett, és noha nyert pöre volt már az ellenségnek annyi nyomoruságában, mindazonáltal ő sok szép ajándékokat küldé az ellenség táborában a főurakhoz, a kivel magához kapcsolá szíveket azoknak, és azok osztán az két királynál jó prókatori valának az Mátyásnak, úgy hogy mindenképen az ő kedvére szólának az királyok.

Negyedik observatio : miképen a király, hogy annyiival inkább kivesse az ellenségnek reménységét szívéből, nagy theatrumokat csináltata a város mellett, a hol ő nagy vendégségeket és táncokat szereztetett. Hihető, hogy nem a maga gyönyörködéséért, mert Mátyás király nem olyan természetű volt, hanem az ellenség boszszantására, a ki éjjel nappal láthatja vala ezt a vígasságot, holott ő éhezik s koplal vala. Azért az is használt a Mátyás intentiójára nem keveset, gondolván az ellenség, ha a magyarok ilyen könnyen jutnak a hadakozáshoz, vendégséggel s tánccal, meddig mi azokat kiuntatjuk, minnyájan éhhel meghalunk addig. Így cselekedett László király is, a ki Krakkót mikor megszállá, mind már elfogya élése, mesterséget gondola, egy jókora halmot mind meg hinté liszttel feljül; mikor az ellenség követői bejöttek volna a táborban, megláták a halmot, és ugyan lisztnek gondolák, mert sok ember áll vala környüle zsákokkal, mintha osztani akarták volna, azért az ellenség megcsalatozván, megadák a várost. Csaknem hasonló vala ez a lengyelek dolga most is.

Ötödször, lássuk a királynak serénységét. Mikor az három király békességesen összejöttek egymással való tractálásra, mely serényen viselé magát a mi királyunk, ötet sem a szép szó, sem harag, sem iesztés ki nem tudá verni a maga praetensiójának elhagyásából, s noha mindeniknek megadja vala a becsületet felettébb is, ugyan a maga intentióját végbenvivé bátran, úgy annyira, hogy a Mátyás mind a két királytól sem fél vala, amazok penig tartani kezdek volt már a háboruságos szívetől. Tanúljon ebből minden ember, ne fogjon lágyon senki a dolgában, hanem keze lába legyen az aciónak, a kit ember cselekeszik, mert ha csak lassu és negédesen operál, semmi jutalmát nem veszi.

Qui timide petit, docet regnare.

Hatodszor, méltó observálnunk azt is, hogy a Mátyás király megvendéglé a több királyokat, mely nagy volt az ő providentiája, hogy oly méltóságosan tarthatta őket és királyi módra, hihető hogy még otthon is meggondolta ő eztet, és arra való készülete is volt, és nem kellett akkor osztán két felé kapni, sem futkozni, keresvén pohárszékeket, pohárokat és egyebet kölcsön másoktól. Azt írja a historia, hogy semmi hijja nem volt a három király tartására való méltóságnak; ezek mind méltóságra való grádicsok, a kit Mátyás el nem mulatott, sem más király sem mulatja el, a ki olyan léssen mint Mátyás.

Sabacot közép télen szállá meg a király oly resolútióval, vagy ott meghal, vagy megveszi. A ki ilyen resolútióval megyen a hadban, nem jön szegényvállalással vissza; harminc nap alatt megvevé stratagémával, elmentté tette vala magát, de fele hadának ott marada titkon; a törökök neki örülvén a király elmenetelének, pusztán hagyák az tulsó bástyákat, csak mind a király felé néztek, azért neki menének túl ostromnak a magyarok, a király is visszatérvén, könnyen megvevék. Tanuljon itt minden kapitány az törökök szerencsétlenségén, ne hagyja el a vigyázást, az őrzést, ha elmegyén is az ellenség, ne járjon úgy mint szabáciak, és régen trójaiak a falóval. Mindenkor álnokságot kell gondolni az ellenségről, és így meg nem csalattatik. Turpe est dicere: non putaram. Hogy télen szállotta meg Szabacot, a sincs mysterium nélkül, tudniillik tudta jól, hogy akkor a török őszve nem gyülekezik, nem is mehet könnyen segítségére; jó azért oly időt választani az vitézkedésre, az kit az ellenség meg sem gondolna, és neki alkalmatlan. Az király megházasodék, neapolisi királynak leányát, Beatrixet hozatá el magának. Mivelhogy az isten magának tartotta a nagy emberek házasságát, nem szólhatni hozzá; a mint mondják az olaszok: Nozze e magistrato dal cielo e destinato.

Egyébiránt a magyarok szententiája sem volna rossz: messze komaságot, közel házasságot kell keresni, a tanulságnak alkalmatlansági igen galibások, de a királynak házasulásában veszedelmek is, holott menyekzőkre, pompára való apparatusok kiszíjják az országoknak értékeket. Tedd hozzá, hogy épen mennyájoknak oda fordul a szorgalmatossága, s oda vész esze, semmit mást akkor ember nem cselekedhetik, legfőképen a völegényeknek az ő más-hová való serénységek megtompul. Mind megteljesedék ez a király házasságában; mert megszámlálhatatlan költséggel kelle meglenni, véghetetlen fáradsággal kelle a királynét elhozni. Észbe vevé ezt Ali bég, és el nem aluvá az alkalmatosságot, és ha Mátyás király szerencséjére nem talált volna, meg kell vallani, hogy alkalmas időt választott volt magának a kártételre. De noha a királynak másuva fordúlt vala elméje, az ő szerencséje, a ki holtig vele vala, most sem hagyá el, mert az ő fő hadviselő alattavalói, úgymint ama híres neves urak Deszpot, és Jaksich Dömötör, és sok mások, utána menének az töröknek, a prédát visszanyerék, magokat vesztére vágák, Skender béget megölik, Ali bég allig szalada. Ugyan nem

leve azért nagy kár nélkül ez a menyegzői actus, mert azonban török császár nagy rablást tétete Horvátországban és Dalmatiában, másodszor ismét Erdélyben, a honnan negyvenezer lelket a pogányok elvevének. Harmadszor Vég-Szendrő környül való kastélyokat is a török elégeté. Így azért, a mint felül megírtam, bizonyítja a historia.

Véghez vivén a király a házasságot, nem nyughatik, de a német császárra való bosszuság annyira eltöltötte vala a szívét, hogy magával sem bírhatta. Mesterkedék ugyan a Bonfinius előszámlálni az okait ennek a háboruságnak, de maga is megvallja, hogy hívságosan, azt mondja a bölcsesség: *Coelum sursum, terra deorsum, cor autem Regis inscrutabile*. Ki lész tehát a ki általláthatja annak okait, hogy sem ez a dicsőségre termett király, tudván hogy méltóbb hadakozása lehetne a török pogány ellen, sőt inkább szükséges, mégis hátrahagyván aztat, sőt elszenvedvén a nagy károkat, kiket a hadakozások alatt Ali bég Dalmatiában tett, húszezer embert belőle elvivén, ismét más had Regedeig rabolván az országot, harmincezer lelket vivének el, mégis inkább mene a német császárra. Hihető bizony, hogy nem kicsiny ok volt, sem penig egy, mert valamint a nagy hajókat nem evedzhetik evedzővel, szintén úgy a nagy országos dolgok nem indulhatnak egy okkal, hanem sokkal. Bizonyos hogy a császár sok bosszút teszen vala neki, és hogy, noha fiának hívá vala a királt, ugyan gyűlöli vala azért és irigylí vala tündöklő vitéz hírét. Tehát a mint *nec laurus sine strepitu ardet, nec vir magnus impune injuriari se permittit*, a királynak nem lehetne elszenvedni egy bosszúját, a mint a Bonfinius írja. Adjuk hozzá azt is, hogy a két fejedelemnek természete épen különböző vala. Ugyan is.

Non bene dissimiles inter se foedera jungunt.

Német és magyar fő soha sem lehet egy fő (ugymond Bonfin): *Mathias enim suapte natura liberalis et magnificus, laudis plus aequo cupidus, et appetentissimus honoris, cui summa animi magnitudo, et promptus ad pericula praeclaraque facinora semper erat animus: contra Fridericus Imperator non modo parcus et frugi, sed avarus, et plus pecuniarum quam honoris appetens; ad magna Christianae Reipublicae, vel sua vel aliena culpa, animum nunquam extulit. Ille bellicosus et impiger laboris, et inediae tolerantissimus; hic otii et quietis amator, quin et plus aequo negligens, desidiosus et tardus. Ille clarissimorum principum aemulator, semper cum antiquorum laude*

certavit; hic invidus quandoque habitus, nobilia aliorum facinora interceptit, in pace bellum, in bello pacem optare solitus fuit, et nullam in utroque constantiam retinere. Illi liberum ingenium, Mars apertus, animus ad pacem bellumque perfacilis: huic arte, consilio, calliditate et pro iudicio cuncta suo gerere placuit, et nihil consiliis amicorum tribuere, demum ad utrumque difficilis. Illius vita lautissima, apparatus persicus, et usurpata ex vino animi relaxatio, neque humanarum inimicus voluptatum; huius cultus modicus, continentissimus fuit animus, inimicus crapularum, quin et semper abstemius, hydro-potesque perpetuus, solitudinis et contemplationis amator. Illum sales, ioci et amicorum consuetudo nimis oblectavit: hunc vita recondita, severa, tristis et a suorum consuetudine admodum aliena. Rex denique prae ingenii probitate facile cuncta remittere, omnia quidem absumere, ut e regno nihil imminuat, plus honorem quam pecuniam amare, praeterea laetus, hilaris et iucundus, ac ad omnia promptus: Imperator pertinacia omnia perpeti, et jacturam parvi facere, adversarium obstinatione defaligare, malle omnia perdere, quam unum nummum ex arca promere, pecuniis potius quam amicis parcere, sperare cunctando instaurari omnia et a rigiditate solitudineque sua non recedere. Par utrique religio, par quoque superstitio astronomorum, mathematicarumque vanitatum, quibus ambo se se nimis obnoxios non diffitebantur. Sed Caesar in sacris multo magis assiduus, ac divinae nimis deditus contemplationi. Ha egyéb ok nem volna is, de az az elnéknek hasonlatlansága indíthat egyenletlenséget két szomszéd fejedelemben. Ebből a descriptióból minden ember eszében veheti a mi királyunknak mennyi számtalan királyi virtusi valának, a kik őtet tündöklővé tették, és mindenek felett dicséretessé. Nem csak egy lelki jószág teszi az embert fényessé. Nem is lehet oly virtus ez világon, az ki csak maga felemelje és érdemessé tegye az embert, sokaknak kell ottan concurrálni, az egeket nem csak egy csillag fényesíti, és a kit mi tejes útnak hívunk, nem egyéb, hanem sok apró és láthatatlan csillagoknak öszvegyülése és világossága. Mikor azért sok ilyen lelki jó egy emberben férkezik, nem lehet az setéségben, az ő virtusának világossága előmutatja őtet, az mint a mi jó királyunkat minden időben, cselekedetben és hasonlatosságban megmutatja. Hogy Bonfinius nagyobb ahitatosságot tulajdonít a császárnak, szüntelenebb isteni szolgálatot, én elhittem azt is, csak azért cselekedte, ne tota comparatione vilescat Caesar

az olvasóknak, és hogy ennyi keserűség után adjon a császárnak valamit, a kivel édesedjék császári méltóságos híre neve. De bizon az én ítéletem szerint avval nem kevélykedhetik császár a király felett, mert az untalan való szentegyházakról szentegyházakra való járás, misehallás, gyónás, processiókkal való kerülés, spítálok látogatása, untalan papokkal való s barátokkal társaság, emberek társaságától való megvonás, és sz. atyák könyve olvasása, meg kell vallani, hogy nem nézhetjük másképen, hanem áhitatosságnak, azt is nem tagadhatni ugyan, hogy ezek az ahitatosságok inkább ille- nek alacsonyabb rendű embereknek, hogy sem királyoknak és nagy állapotu uraknak. Az mi hitünknek buzgó szereteti az isten, hogy a királyok szolgálják őtet az igazságnak egyenlő osztásával, maga országoknak szorgalmatos gondja viselésével, az ő nevének dicsé- retére nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával, s a maga fé- lelmével, hogysem a mikor ők aljosabb ahitatosságokat keresnek, koldusok lábait mossák, papokkal társalkodnak, kalastromokban be- szorúlnak, s untalan kezekén hordozván az olvasót, semmi más di- cséretre méltót nem cselekednek. — Ezek az ahitatosságok inkább vannak ama melancholiai inclinációból, és az nagy dolgoktól való félelemből, hogysem isteni szeretetből és igaz buzgóságból.

Méltó elmélkednünk és megállapodnunk egy kevésse a király tanácskozásán: hogy ha jó-e Ausztriára menni haddal avvagy nem. Báthori István nem javallá, sőt épen ellenző sententiát ada erre a hadakozásra, sok jó okokat előállatván, kik között egy méltó gon- dolkodásra; így mond vala: *Si Austria potieris, quando nihil virtuti fortunaque Corvinae obstare potest, mihi crede, raro, heu nimis raro te tua videbet Hungaria, ea tanquam vidua deseretur, et illa ditabitur: utinam me vanum audiat is augurem, nostrum Dominum ac Regem Australes eripient.* Igazán nagy punctum, és nem tudom mimódon felelhetni meg neki; mert kettő a consequentiája, egyik az ország király távollétével megkárosodik és árvájúl marad, másik: hogy a király Bécsben lakván, ellágyúl természetében és megtom- púl vitézségében, mint Hannibál Capuában, Nagy Sándor Babylo- niában. De ezeket a nagy okokat a király kívánsága, világbiró csá- szár ellen hadakozni, kicsinné tette és semmivé.

Meghallá azért a többi urak ítéletét is, kik között Kinizsi Pál ellentmonda Báthori Istvánnak, és refutálá okait, csak a maga vi- téz bátorságától viseltetvén és nagy szívetől. Itt azt kell mondanom,

hogy egy mélységes tanácskozásban nem jó a vakmerő szívű emberek hallani, mert a bizonyos, hogy ők soha nem fognak mondani hogy ne, hanem mindenkor: neki. Maga a tanácskozásban nem úgy kell. *Lingua in consilio valet, in certamine dextra.* De mindazonáltal egy ilyen bátor szavu és szívű ember mint Kinizsi Pál, ha szólhat tanácsban, a többit is a maga sententiájára hozhatja könnyen, a jó okoknak veszedelmes elbomlásával.

A király legutolsó volt a maga sententia-mondásában. Én azt nem javallom, hogy a király a maga voxát kimondja a tanácsban, mert ha legelőször szól, bizonyosan senki utánna a tanácsban ellenkezőt nem mond, ha utólszor, úgy is a maga voxára kényszeríti tért azokat is, kik először szólottak. Legjobb tehát hallgassa meg minnyájokat, és figyelmetesen szenvedje pro et contra való disputatiókat, ne concludáljon ott semmit, hanem magába tartsa a conclusiót, a mikor akarja, akkor tegye világosságra a maga szándékját: így az ő tanácsának is megmarad libertása, a végezetnek sem híresedik el végezése, a mint szokott más tanácskozásokban lenni.

Rámene azért a király Ausztriára, és azt erősen megráblá, sok városokat benne megveve, Bécsset megszállá és ha hamar követtek a császártól nagy alázatossággal, hizelkedéssel, ígérettel el nem érkeztek volna, oda lett volna akkor az egész Ausztria. De király azoktól megenyhődék, végezé a követekkel, hogy bizonyos terminusra, bizonyos summa pénzt a császár neki letegyen, addig a király a megvett városokat bírná, a császár a koronát és praetensióját eleresztené. Így azért meglén ismét az szövetség; a király itt is megmutatta nagy magnanimitását, mert noha nem vala a végezésben az, ugyan a császárnak a megvett városokat visszaadá, és Ausztriát épen visszaereszté.

Az király a császárt úgy mint fegyverrel meggyőzé, úgy királyi méltóságos generositással is akará. De a császár hamissággal felele neki, az ígéretekben semmit meg nem álla: ez lén osztán méltóbb boszuja a királynak az elsőnél, mivel magára a császár bút, veszedelmet és gyalázatot hoz.

De velencések is a szokott adókat meg nem adák, sem a pápa; kin az király megháborodék, és észbe kezdé magát venni, hogy a keresztyén fejedelmek, a kik az ő paizsa alatt ülnek vala békekességben, el akarják vala hadni csak magát a török hatalmassága ellen. Azért a király is másképen gondolkodék, és ő is elhagyá

Dalmátiának óltalmát, hanem csak a maga határait őrzé, velencések magoknak maradának. Itaque ex Illyrici finibus, quos dispositis oppidatim stationibus tuebatur, legiones ob impensarum gravitatem et Italarum ignaviam avaritiamque revocavit, suas tantum provincias curavit. Bonfinius szavait repetáltam. De megadák az árát velencések, mert oly két csapással megnyomorítá őket a török, hogy soha olyan nyavalyájok azelőtt nem volt. Itt volna helyem és alkalmatosságom, hogy invectivákat csinálhatnék a keresztyén fejedelmekre, hogy Magyarország s annak elpusztulását mindenkor úgy negligálák, holott a volt kapuja és grádicsa a török veszedelemnek, de ők egymásra kis bosszúságért is inkább hadakozának.

Bella geri placuit nullos habitura triumphos, hogy sem a szomszéd háznak tüzét oltották volna el. De az isten őket megverte és vakította. Jupiter quem perdere vult, dementat. Látja most mind az egész világ, hogy a magyar nyavalyája nem csak magáé, hanem közönséges, holott a török rá jöhet Bécsre, mikor akarja, rá velencések országára mikor szereti, Cyprus oda van, Candia halódék; mit fogsz azután mondani Sicilia, hozzá, talán nem juthat neked ebben a tűzben? ne nevéss bár Olaszország! Barbarossa egy villám volt, a ki a dörgések és mennykövek előtt mutatja meg magát. De te, Spanyolország, sem menekedtél meg úgy a maurusoktól, hogy még egyszer nyakadba ne jöhessenek. Carolus Quintus fáradsága semmivé lett, Tunis et Algír nem a te devotiódban van, Afrika melletted ólálkodik, azt mondod-e nem félsz tüle? Nem okos vagy, az te eleid is azt mondták az előtt, de hiúságosan, mert sok száz esztendeig oly ígát vetettek a nyakokban, kinek kék helyei most megismerstzenek nyakokon. De ezek hagyján; az én propositumom nem ez. Ezt mindazonáltal meg akarom mondani, kit a Bonfinius mond, hogy ha a német császár a magyar nemzettel olyan módon Mátyás király alatt törökre egyenlőképen ment volna, bizony nem csak által üzték volna a tengeren, de a mint Lucanus mondja:

Subiuga jam Xerxes, iam Barbarus esset Araxes,

Et gens si qua iacet nascenti conscia Nilo.

Hogy a két elme nem egyezhetett, isten dolga. Most mikor nem csak romai császárság s magyar királyság vagyon egyben kapcsolva, de Csehország, de sok más praerogativa: reménhetünk-e mi jobb idöket, nem tudom, de bizony apparentiája semmi nincsen. Vagyon ugyan remediumja, de nehéz az embereknek általkodása

miatt. Ha a mi urunknak alatta való magyar nemzethez való diffidentiait nem nevelnék, sőt kigyomlálnák a rossz tanácsok, kik között mind német s magyar vagyon, de rossz; ha el nem hitelnék vele, hogy nem bír másképen a magyarral, hanem mikor nyomorult, ha viszont nemzetünket annyi kétségben hajon fogva nem húznák, és ha ugyan akarhatja ellen is régi jó állapotra fel igyekeznének emelni: kész volna a dolog, örülhetne a keresztelyenség, nem telnék tovább az ottoman hold. De valamint lehetetlen a szeleknek fújását a tenger háborúságára meggátolni, így lehetetlen a fejedelmek tanácsától az ilyen rossz elméjű tanácslókat eltítani.

Nem veszik azok ezekben, mit ír Justus Lipsius a maga aranyas könyvecskéjében: *De politica administratione*; avagy ha vészlik is, elfüleklik. *Non sequatur princeps illum qui dicit: eo munitiores Reges, quo illi, quibus imperitant, nequiores sint, nam patientiores servitutis arbitrantur, quos non deceat nisi esse servos.* Ismét ugyan ott: *Errat profecto nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur. Contra boni, mites et obnoxii, metuentes magis, quam metuendi, et facile imperium in bonos.* Elég ez eddig, többet tudnék mondani, ha használna. Sed et hoc vanitas est.

Mátyás király csehországi királylyal újabb szövetséget szerze, nem akará sok ellenséggel magát megterhelni felettébb. Nem ravasz, hanem bölcs a török proverbiumja: ha tíz ellenséged van, a kilenczel békélj meg, a tizedikkel hadakozzál. Mátyás királynak más nagyobb ellenséggel való hadakozásra gondja volt, azért szövetséget szerze egygyel, hogy szabadabb legyen a másikkal. Az király azért nem szenvedheté tovább a romai császár hitetlenségét, és szavának meg nem állását, holott kit ígértek vala a követei, semmit sem áll meg benne, igen nagy készüléttel len reá és Ausztriára, s maga akara magának executiót tenni vitéz kardjával. De azonban a török császár is, mint az ólalkodó éh farkas, látván a királynak messze voltát, Sléziában való hosszú gyűléseit, rá küldte országára, és azt igen megraboltatá és dúlatá, harmincezer lelket belőle elvive. Noszsa most, magyar király, megválík állandó szíved, helyén van-e bátorságod: két világhíró császár ellenséged, elég volna egy is, hogy elnyelne, tudniillik a Hercules nem vétetett istennek számába, meddig a sok fejű hydrával meg nem barcola. Így az mi dicsőséges királyunk is, míg a két császár erejét egyszersmind meg nem próbálá, nem nyughaték meg, az ő élete merő bátorság volt, és

minden gondolatja vitézség, az ő elméjében és szájában mindenkor ama híres romai generalisnak szava vala : *Audendo agendoque res hungara crevit, non segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant.* Utánna indula a töröknek, Jaicáig űzi, de el nem érheté, hanem kiválogata tizenhatezer lovast, a kik vissza nyerék a prédát, Verbaszint Bosznába megvevék, és sok számtalant a törökben levágának. Így álla azért bosszút a király egy császáron. A másikkal mit csinála osztán, im megmondom.

Nagy kintelenségét írja Bonfinius a királynak német császár ellen való hadakozására, csaknem üstökön fogva vonattatott reá, holott önéki mind okai mind kedve nagyobb volt a török ellen való harcolásra, de a császár minden igyekezetében meggátolá; és mikor legutólszor a török had után ment volna a király, és azokat megveré Bosznában, azonban a császár Győr felé küldé hadait, és az országot erősen pusztíttatá, és máskor is, valamit akara a király cselekedni, mindjárt amaz hátúl megint megüté az országot. Azért által akara esni rajta, és elvetni az kockát avagy hatra avagy vakra, de a császár egynehányszor ezt a hadi felyböt elbabonázá magárúl, mert ujonnan a pápa követei és maga követei által is a királynak minden satisfactiót ígére, de nem azzal az elmével, hogy megállja, mert mihánt a király elhagyá vala, amaz semmi ígérétében meg nem álla. Azért a király megszállá Hamburgot, kit megvéve, azután renddel renddel az ausztriai városokat, kik mind fejet hajtának neki. Végre Bécszet a császári lakóhelyt elvoná tőle. Sok volna mind ebben a hadakozásban való történetekről való observatiókat írnom, mert hosszú is vala, és sok történetek valának; mivel én hadi observatiókat mostan nem ex professo írom, el hagyom azért; a ki örömet látná, tekintheti a historiát, ottan meglátja a király vitézségét, szorgosságát és hadakban való fáradhatatlanságát, kiket ő mind úgy cselekeszik valamint más emberek valami kedves mulatságot. Tanúlhat innen minden nemű hivatalú ember, hogy a maga dolgaihoz ne nyögve, ne megúnva nyúljon, hanem jó víg kedvvel és teljes applicatióval. Az embernek ez világon semmi dolgában, semmi állapotjában nem lehet csendességbe, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet teszen fel magának, jó véget veszen fel elméjében, a kiben úntalan foglaltos, és gyönyörködéssel fáradoz. Így a ki vitézséget űz, a szünetlen operatióban fáradjon és gyönyörködjék, az ő vége is ez útja nem más lévén

az jó hírnél névnél, és arra menendő mediumok operatiójában. Így a ki egyházi ember, ne hágjon ki az ő circulusából, az isteni szolgálat az ő feltett célja, ennek praetextusában ne keverjen minden világi dolgot. Így azért a mi királyunk is gyönyörűségül vevé minden hadi fáradságait, nem csuda volt tehát, hogy soha meg nem úná, hanem halála órájáig vitézségbe fáradozik, szintén mint régenten Archimedes a maga figuráinak contemplatiojában életének utolsó fuallásáig marada.

Az ilyen király csinál maga alatta valóiból is vitézeket, a maga példájával felsekenti az aluvókat, és felébreszti a szunnyadókat, az ilyen alatt nevelkednek jól és lesznek vitézek, minden nemű és rendű emberek, úgymint Kinizsi Pál a ki molnárból lett fő hadviselő ember, és más sok alacsony rendű emberekből fő hadnagya. Mátyás király uralkodásában azért nem vala szükség régi neveknek és emlékezeteknek ohajtásával dicsérni és kívánni cselekedetét, holott az ő országában mind Hektorok, mind Ajaxok, mind Achillesek, és minden régi dicsőségeknek követői, sőt meghaladói találkoznak.

Nem hagyta királynak sokáig ebben a hadakozásában is a török nyugodalmat, mert Erdélyt keményen rablá Ali bég, de noha személye szerint nem lehetett ottan, az ő szerencséje ugyan el nem hagyá, mert Báthori István és Kinizsi Pál ott megharcolának a törökkel, és vesztéig verék. Másodszor ismét ugyan Kinizsi Pál, és Dóczi Péter máshun megverék a törököt Magyarországon. Horvátországban harmadszor ama nagy emlékeztető Wk deszpót és Bernardi Frankopán. És nem csak Magyarországot tölté meg dicsőséggel ennek a királynak fátumja, hanem valahová megyen vala a magyar szabalyja, mindenütt dicséretét és jó hirt nevet hagyta. Szintén Neapolis országra is ada segítséget király az ipának török ellen, oda küldé Magyar Balázst két ezer magyarral, az ki Hidruntumot a töröknek kezéből gyorsan kicsapá. Így azért a király hadakozék a két császár ellen egyenlő szerencséjével és készséggel.

Observálok a többi között a Bécs megszállásában, hogy a király felettébb nagy bátorsággal de még nagyobb veszedelemmel személye szerint forgolódott a bástyáknak kerülésében és megvizsgálásában, az ilyen vakmerőség hadi fővezéreknek nem kívánatos s nem is dicséretes, egy puskapattanás elrontja életével az egész hadának s országának szerencsáját, azért nem a királyok tiszte az, noha a maga népének bátorítására mutathat ugyan néha több con-

fidentiát is hogy sem vagyon. Azt írja Plutarchus, hogy egyszer egy generalis, midőn böcsülletes hadakozásai után haza tért volna, és mikor számot adna a Respublica előtt a maga dolgairúl és cselekedetirúl, egy más értetlenebb hadviselő gyűlölségből ellene támadva szóval, és mond vala néki: Az mint látom, barátom, te igen nagy securitással hadakoztál, holott fegyver miatt még körömszölést sem látni radtad ennyi időtül fogva, én pedig, mikor ugyan ebben a hadban valék, nézd, mennyi becsületes sebeket vettem fel hazámért, s nem kiméllettem magamat úgy, mint látom hogy te kimélletted. Így felele néki a másik: Barátom, értetlenül szölsz; az én Respublicám nem azért küldött engemet, hogy én magam harcolásával magamnak hírt szerezzek az aljos emberek között, hanem azért, hogy ezzel a haddal, kit az én kezem és okosságomra bízott, meggyőzzem és megverjem az ellenséget, kit én meg is cselekedtem, az mint magad is látod. Mind ennyi idő hadakozásimban is történt egyszer egy ostromlásnak rendelésén, hogy egy ellenség dárdája mellettem esék, és csak meg nem sebesíte, és én csak egyedül ezt a történetet, minden cselekedetim között, szégyenlek és bánok, a többivel mit kérkedhetem.

Ebből tanulhat minden hadviselő, főképpen a ki legfőbb, hogy a maga személye szerencsétlétése nem dicséret, hanem vétek. Ugyan azért nem mondom, hogy ne legyenek olyan occasiók, a kikben a fő generalisoknak félre kell tenni azt a respectust, a ki mondtunk, hanem magoknak személyek szerint elől kell állani a hadnak bátorítására, melynél semmi inkább a hadakat nem bátorítja. Julius császár, Nagy Sándor és egyebek nem minden harcban elsők voltak, hanem csak mikor az ő személyek mutatása szükséges volt a harcon, és mikor immár de summa rerum agitur.

Ebben a hadakozásban a király, noha ilyen nagy gondjai valának, semmit el nem mulata a ki csudára méltó, a ki országának megmaradására való lett volna avvagy ékesítésére. Mert lengyel királyt, kinek alatta valói az országban tolvajságokkal háborgatják vala a földet, megfenyegeté és megijeszté, úgy hogy elég volt neki az; az törököket nagy csapásokkal egynehány ízben megrontá; az csehekkel megbékéllék az országon kívül. Belől pedig nem számlálom az épületeket széllal az országban, nem a nagy költségeit, a sok számtalan idegen emberekre való gondviselését, követeknek becsületes tartását, mert azt haszontalan volna kicsiny írásba foglalni,

hanem országának securitásra nézendő dolgokat considerálok : úgy mint , tiszteknek érdemes distributióját , törvényeknek fundatióját , városoknak erősítését , nemzetének fényesülését , és az barbariesnek elomlását , igazságnak mindenütt administratióját. Ezek a dolgok nem minden királyoknak adatnak , és legfőképen azoknak soha sem , a kik a maga országát , s alatta való nemzetét nem tiszta szívvel szereti , és gyönyörködik benne mint Mátyás király.

Ha az mi seculumunk előállana most, vallyon mivel tudna a jó administratióról kérkedni? elhittem hogy annak prokátora azt mondaná : Igenis, megérdemli a dicséretet a mostani idő is. Mert mind a feljül megszámlált dolgokban is szorgalmazatosan forgatja magát csak az egy törvények szabásával avagy artikulusok formálásával, a kikben mindenek találkoznak mind securitás, s mind ékesség, mind authoritás, mind minden. Ó hívságoknak hívsága! törvénytörvényszabással, artikulusok írásával megtölteni nem csak a könyveket, de majd már bibliothekákat is, azokat osztán meg nem tartani, hanem még névetkezni rúla. Ez ám egyik látatlan veszély, a ki már régtől fogva rontja országunkat, ez ám a jel, hogy utolsó romlásunk nem messze vagyon, holott magunk confundáljuk magunkat a sok törvényvel. Olvassuk meg azt a két lineát, mit Gramondus írt, talám szintén ilyen állapotban lévén Franciaország is :

Haud dicere pigebit in transitu , non egere Galliam novis legibus , quas Regni Comitia , quos Reges dicant ; quid enim aliud est , legem constituere , statim pravo usu abrogandam , quam nomen Regium , quod prae se fert , habere in ludibrium ? Quos authores legum agnoscimus , iidem saepe subversores sunt ordinationum , volumina habemus ad nauseam , adhuc patimur leges quotidie novas. Paucis saepe remediis et levioribus curabis morbum , quem multitudo procuret et auget. Ita , quae tuemur legibus , per leges amittimus : qui cibus ingurgitatur , decrescit alimento , adeo moderatione valemus. Certe melius consuleretur Gallia penuria legum , quae facilius observarentur , quod planius innotescerent. Legum more obruitur pupillus anxieque invalentes aut abrogatos iudicio iudicat omnes , ut legibus laborare dici possit perinde ac malis.

Csinála ugyan Mátyás király törvényeket, de nem annyi sokaságot, hanem keveset jót, azokat erőssen maga is megtartá s másokkal is megtartatá ; de most az mi időnk nem az megtartásban, hanem a sok articuluscsinálásban fáradoz. Agendi tempore consul-

tando perdimus. Penig amott a török erőssen rabolja az országot, és nyilván tanít, hogy ense scinditur calamus, más felől a ki hatalmas, törvényünket gázolja, azaz nem a darázsnak, hanem a nyomorúlt légynek csinálják a pókok hállójokat. Nevetség gyűlésünk, csúfság pörlésünk, s haszontalan törvényünk.

Hadi tudományát és militaris disciplináját a ki tudni akarja ennek a királynak, olvassa meg Bonfiniust; én itt többet nem mondok, hanem csak azt, hogy a királyokban, semminemű mesterség nem oly szükséges, mint bene imperare, jól parancsolni: ha ezt a mesterseget tudja, mindent tud. Így a hadi generalisokban is ez a mestersegeleget, ha semmit többet nem tudnak is, qui bene imperat, bene obeditur. A disciplina militaris abban áll, tudni, miből áll az, és tudni parancsolni a szerint.

Régenten Iphirkatest kérdezte egy valaki: ki vagy te, hogy ily nagyra tartod magadat? micsodás rendű, nagy vitézség nevű vagy-e? lovas-e? gyalog-e? könnyű, nehéz fegyverű-e? Az lőn felelete ettől az nagy generalistól: egyik sem vagyok egyem ezek közül, hanem a vagyok, a ki mindezeknek tudok parancsolni. Másik punctumot itt azt considerálok, hogy soha Mátyás király oly dolgokat végben nem vitt volna, ha ő rendtartást magában nem csinált volna és disciplinát; az nélkül az had nem had, hanem confusio. Mi magyarok bizony már azt sem tudjuk micsoda a disciplina, minek az oka, hogy megholt Mátyás király. De az vitézlő (rend?) állapotjáról más tractatusomban eleget szóltam, oda referálok magamat. Továbbá azt írják a krónikák, hogy Mátyás király halála előtt csaknem az egész Ázsia és Európabeli fejedelmektől vala követség nála, kik mind barátságot és békességet kérének tüle, úgy annyira, hogy ő is mondhatja vala, az mit Lucanus Pompejusról írt vala:

Pars mundi mihi nulla vacat, sed tota tenetur

Terra meis quocunque iacet sub sole tropheis.

De szintén úgy nem örülhete neki sokáig, mint Nagy Sándor, az kinél az egész világi követek harmad nappal halála előtt öszvegyülnének. Így van ez világi dicsőség, így benne való reménység, mikor az üveg legfényesebb, eltörik. Mindazonáltal ez a szomorú gondolat a nagy szívű embereket a jó cselekedettől el nem ijesztheti, és senki méltán életének rövidségéről nem panaszkodhatik, mert noha nem sok, holott azokban sokat a gyermekség, sokat betegség, sokat az éjtszaka haszontalanul elvon, mindazonáltal az a ke-

vés esztendő a ki feljül marad, elégséges sok és szép dolgoknak véghezvitelére. Sándor kevés esztendők alatt világi monarchává lett, Julius császár kicsiny ideig világbíró romaiakat maga alá hajtá, Atila kevés esztendeig világ egyik végéről a másikig győzedelmesen jára, sok nemzeteket elronta, magának s nemzetének Pannoniában királyságot építe, a ki mai napig is vagyon. És noha Sándor ennél több dolgokat vive véghez, mert csak elnyargalá a földet, mint egy villámás, az mint Lucanus írja :

..... Macetum fines , latebrasque suorum
 Deseruit , victasque Patri despexit Athenas :
 Perque Asiae populos fatis urgentibus actus ,
 Humana cum strage ruit , gladiumque per omnes
 Exegit gentes , ignotos miscuit amnes ,
 Persarum Eufraten , Indorum sanguine Gangem ,
 Terrarum fatale malum , fulmenque , quod omnes
 Percuteret pariter populos et sidus iniquum
 Gentibus. Oceano classes inferre parabat
 Exteriores mari , non illi flamma , nec undae ,
 Nec sterilis Libye , nec Syrticus obstitit Ammon ;
 Isset in occasus , mundi devexa secutus ,
 Ambissetque polos , Nilumque ab fonte bibisset :
 Occurrit suprema dies , naturaque solum
 Hunc potuit finem vesano ponere regi :
 Qui secum invidia , qua totum ceperat orbem ,
 Abstulit Imperium , nulloque haerede relicto ,
 Totius fati lacerandas praebuit Urbes.
 Sed cecidit Babylone sua Parthisque verendus.

De Atilának fáradtsága hasznosabb vala, mert amaznak az ő győzedelmei, országlásai holta után mind füstben menének, ez maradandó és örökös királyságot csinála magyarnak, ha mi is úgy continuálnánk, mint a régi jó magyarok kezdték. Tamburlán hadakozása hasonló volt Sándoréhoz, az is mint egy gomba a földnek erötetéséből egy éjjel nagyot nő, más éjjel elrothad, így nem lén haszna, hogy Baizet török császárt kalitkában hordoztatta, mert holta után semmi nem marada több a rendelésében a nevénel, a ki az is lágyan állhat. Ezeket azért hozom elő, hogy kényszerítsem az emberek elméjét jó cselekedetekre, és untalan arra való applicatiójára; mert lehet jól applicálnunk életünket, hogy ne legyen haszontalan, ha ilyekezünk azon. Egyébíránt tagadhatatlan ama bölcс Hypokrates aphorismusa : *Ars longa , vita brevis , occasio praeceps.*

Ilyen állapotjában azért meghala a vitéz Mátyás király, kinek

sok csudálói, kevés követői voltak, maradának. Bízvást boldog életűnek mondhatjuk, kinek ennyi testi és lelki jókat és szerencsét az isten ada. Holott minden nemzetsége minden familiánál régiebb vala, Corvinusoktól, szerencséje minden világi akkorbeli királyoknak szerencsáját meghaladá, élete sem hosszú sem rövid. Nem rövid mert ennyi dolgot vive véghez, két császárt, két királyt megzabolázhatta, velencei respublicát adóztatá, és ez egész világot jó hírével nevével betölté; nem hosszú, mert ő sok betegséget nem látá, az ki együtt (jár) a vénséggel, az mint mondják: *Time senectutem, non enim venit sola*; az ifjakkak *contemptus*ából nem jutha, a mint a vén emberek szoktak testi és lelki erőtlenségek miatt ifjakkak csak unalomúl lenni. *Decedit gloria viro decrepito, recurritque tandem exacto aetas circulo infantiam huc illustribus viris saepe descensus*; és nem látá szerencséjének változását gonoszabbra, mint minden lát a ki sokáig él; minden szerencsétlenségeket a fátum az ő életében megtarta és gátola, hogy annál nagyobb veszedelemmel országunkra ereszthesse hólta után. A mint meg is len, s bizony csaknem erről a királyról mondhatnánk: *Debeas vel non nasci, vel vivere semper*. Egy német historicus azt írja, hogy az ő halálának oka a harag volt, holott valami rossz figéért úgy megharaguvék, hogy meghala bele. Hitellen eb, ugatsz a megholt oroszánra, de nem ártasz neki; halani láttatom az ő árnyékát, így beszélve: *Nullam mihi iniuriam, sicut ne diis quidem hi qui aras evertunt*. Ugass, és ugassanak többen is veled, miként ismérhetnék másként, hogy ebek vattok. *Bonus improbis non vulneratur verbis*, azt írja Bonfinius. Hogy való hogy a figéért megharagult, de már akkor beteg volt, és nem az az ok fektette le; meg kell bizony haragudni embernek, a kinek érzékenysége vagyon, kinek haragja nincs, más embersége sincs, a harag, a szerelem emberben szokott lenni, aut *Deus aut lapis est*, a kiben nincs. De minden halálnak okát találják az emberek, és az istennek elszánt akaróját hiúságosan magyarázzák. *Omnis caro foenum, et gloria eius sicut flos campi*; így rendelte az isten, hogy így nagy adóval adózzunk a természetnek. Nehéz passus, de ha ugyan jól értjük, az okossággal és az szükségnek elkerülhetetlenségével ugyan meggondolhatjuk, hogy nehézség nélkül megyünk által rajta: *mors ulla poena est, non metuenda viris*. Ennek a királynak jóval is előbb a szava elfogya halálánál, avagy hogy maga szólni nem akara. Hihető, nagy készülettel volt ez a nagy lélek az

isten eleiben. *Momento paratur aeternitas foelix aut infortunata, qualem sibi quisque procurat.* De az ő szájából soha az isten neve el nem fogya; ha mit ítélhet ember az örökségről, nem ok nélkül mondhatjuk, hogy isten magához vette lelkét, holott az ő bajnokja volt a földön, soha nem is vont volna kardot keresztyén ellen, ha az okvetellen szükség nem kényszerítette volna. Egynehány nappal azután megége Bécs városa, mint Turnus veszedelme után Ardea. Talám ennek a királynak nagy *geniusa* nem szenvedheté az ő halálát valami bosszú nélkül, avagy onnan kezdte el az ország több veszedelmét, mintha innám nem kellenének többé ezek, elhalván Mátyás király. Így cselekedett Carolus Quintus *geniusa* is, mihánt a császár kiszállta a hajóból, az ki őtet hozta az tengeren által utólszor *post regnorum resignationem*, azt írja Famianus Strada, hogy mindjárt nagy szélvész támadta, és elburítá a hajót, *quasi non vectura amplius Caesarem*. Avagy talám, mint Herculesselel égett meg vele, úgy ezzel a királylyal Bécs, *extremum operum*.

Ilyen vala azért a mi királyunk, melynek emlékezete örökétig leszen a magyaroknál és kívánsága ennek a vitéz hollónak. Saske-selyüket kergetett, és azoknál magassabban járt vitézséggel, serénységgel, untalan szorgalmatos fáradsággal, őtet senki meg nem győzte, az ő udvara Mars iskolája volt, az ő tekintete oroszliánt hasonlított, az ő állandósága és hadi tudománya mindent meghaladott, az ő jó-ságáért a föld jól termett, az isten reánk kegyelmesen nézett, és az egész ország világ előtt tündöklő volt. Azért ennek mondhatni jobban, hogysem Penelopénak ama Homerus verseit:

Tua laus latum conscendit Olympum,
Sicut percelebris Regis qui numina curat,
In multisque probisque viris iura aequa ministrat.
Ipsa illi tellus nigricans prompta atque benigna,
Fert fruges segetesque, et pomis arbor onusta est,
Proveniunt pecudes et suppeditat mare pisces:
Ob rectum imperium populi sors tota beata est.

Az királyok állapotja olyan, hogy nem az ő otthonbéli és *privata operatiojokból* tesznek ítéletet az emberek az ő jószágokról, hanem az országnak boldogságából, az alatta valók *securitásából*, népe vitézségéből, közönséges bűségből; viszont a hol ezekben fogyatkozás láttatik, a királyok vétkének tulajdonítatik mind az. Nem csak szerencsére esett tehát ki a Homerus szájából ama vers:

Quid quid delirant Reges, plectuntur Achivi.

Mert viszont minnyájoknak szunnyadságát a fejedelem ébrérenségének kell őrzeni, minnyájok nyugodalmát az ő fáradságának. Azért az egyiptiusok a sceptrumnak a tetején és a hegyén egy szemet csináltak, hogy tudniillik avval mutassák, minemű vigyázásban kell lenni a királynak; lehetetlen hogy a szem a sceptrumnak hegyén elaludjék: így lehetetlen, hogy ha a királyok szeme aluszik, az országok kárt ne valljanak.

A több aprólék vétkek fejedelmekben nem oly observatióra valók, holott ha királyok is, de emberek; de a gondatlanság szintén gyalázzal elfecskendi azt a méltóságos trónust, a kiben isten őket csak arra a végre tette, hogy securitást szerezzenek alattok valójoknak. Mátyás király is emberi gyarlóságból nem szintén vétettetik ki, néha barátság, néha mélyebb okok rá vették a vígan lakásra, néha, de ritkán, a részegsége is; a szerelem is csinált ugyan jelt életében, de a királyokban kevés avvagy semmi vétek az Gramondus szententiájából, a hol de Henrico IV. Galliarum Rege szól: Unus illi a Venere nevus, eo Regibus noxa leviores, quod populus raro opprimitur, ea labe vix seviré potest qui amat. Nem tudnak egy királyt is talán nevezni (a szentekről nem szólok), vitézséggel híres volt, ki ebben nem botlott volna meg: Dávid, Salamon, Sándor, Julius császár, Henricus negyedik, és az mi Mátyás királyunk palástolhatták gyarlóságokat.

Egyéből én a mi királyunkban alig találnék vétket. Haragos volt, de kegyelmes is, hamar ott érte a kegyelem a haragot, noha difficile est misereri et sapere; ugyan mindazonáltal benne mind a kettő volt. Az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert a szorgalmatossága végzetlen, mert fáradsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért, a szerencse hogy pórázon járt, és azt cselekedte véle az mit akart.

Nullum lumen abest, si sit prudentia, sed nos
Te facimus, fortuna, Deam coeloque locamus.

Ilyen állapottal volt a mi királyunk, ilyen dicsőségben meg is holt, azért az ő neve fog örökké lenni becsülettel és tisztességgel. Az mint Karnarutich az ő horvát poemájában igen gyönyörűségeken írja:

Tko sz postenyem szpravam, na on szunt umira
Vcihnimu glas szlavan: doneszsz dopira

A Tko sirak szuarti noszechsze szrametom
 Vasz musze' glasz szkarsi ; ne szpomenut potom.
 és még azután egy kevésbé :

Jak da uéch ne umru nigdar nem imena
 Dokle' god rike unru : i teku urimena 1).

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK STUDIUMÁRÓL.

Dr. NENDTVICH KÁROLYTÓL.

I.

Egy híres költő azt mondá: „In's Inn're der Natur dringt kein erschaffner Geist.“ E szavak nagy hírre emelkedtek, ezrek szájában megfordultak, s bölcsek és nem bölcsek, tudós és nem tudósok által mint elvitázhatlan igazság hoztattak fel mindannyiszor, valahányszor valamely természettitok magyarázatán megakadtak. Én részemről e szavakban semmi igazat nem látok, azokat csak fényes költői phrasisnak tartom, mely a tudomány fejlődését nem csak hogy elő nem mozdítá, hanem azt még inkább akadályozá.

A természettudományok vég célja és törekvése az, hogy a természet titkai előttünk feltáruljanak, hogy megismertessenek azon törvények, miknek minden, a mit a természet magában foglal, hódolni kénytelen. Mondom, a *természettudományok* törekvése, e titkok leleplezése; mert lehetnek oly tudományok is, melyeknek törekvése nem csak oda nincs irányozva, hogy a természet titkait fölfedezze, a természet örök és változhatlan törvényeit megismertesse, hanem melyeknek feladata azoknak mind inkább bonyolítása és homályba borítása. Az ily tudományok nem való tudományok, hanem titkos vagy nyílt ellenségei az igazi tudományoknak, azok nem derítik fel az észt, hanem homályosítják, megzavarják, ál fogalmakkal töltik el azt.

A természet csak tünetmények által nyilatkozik s adja jelenlétének jeleit, csak azt és csak annyit tudunk, a mennyit érzékeinkkel felfogni képesek vagyunk. Az érzékek az egyedüli út, melyen az ismeretek hozzánk jutnak. A mi érzékeinkre nem hat, a mi a ta-

1) Azaz : Ki tisztességesen él, ime azt, ha meghal is, örök hír követi; a ki pedig gyalázatosan él, elvesz híre, s többé nem emlegettetik. — A másik : Soha sem halnak meg, nevök el nem hangzik, míg folyók lejtnek, és folynak az idők.

pasztalás tárgya nem lehet, arról ismeretet, való ismeretet nem is szerezhethünk magunknak. Ilyenkor csak költhetünk, de a költő is ábrándos képeit csak a valóságból meríti, s midőn új egészet látszik alkotni, annak egyes részeit csak a valóság kimeríthetlen bőségsszarából szedi. — Ezek már számtalanszor elmondott és újra meg újra ismételt tények ugyan; de, miután vannak még mindig olyanok, a kik ez elvek valóságát tagadják, vagy szóval tagadni nem merik ugyan, de tetteikkel állításaikat meghazudtolják, elégszer nem ismételhetjük, miután ily elveket akarattal vagy akaratlanul gyakran tapasztalunk ¹⁾ felmerülni. Egy híres író még mindig azt mondja: „Die Neigung in allgemeinen Betrachtungen, und geistigem Beschauen zu leben, ist vornehmlich in solchen Ländern überwiegend, wo die Erfahrungs-Natur-wissenschaft, und besonders die experimentale, am spätesten angefangen hat kräftig in's Leben einzugreifen, während die übrige Bildung zu einer seltenen Höhe gebracht ist.“ Én ez író véleményében teljesen osztozom. Kinek nem jutna eszébe e szavakra azon nagy nemzet, melyről azt szokás mondani, hogy csupa philosophusból áll, sokat gondol és keveset tesz, s még többet ír, de annál kevesebbet terem.

Nem gondolható a tudományra nézve veszedelmesebb balítélet, mint azon vélemény, miszerint a természetet megismerni, annak törvényeit kikutatni a zöld asztalnál lehet. E balítéletet Aristoteles hozta be a tudományba, mely utána egész Verulami Bácóig uralkodott határtalanul, s uralkodik sokak közt még most is. Egy jeles író, Cotta: azt mondja Aristotelesről. „Der grosse Aristoteles ging von dem Grundgedanken aus, *allgemeine* Prinzipien aufzustellen, und daraus die besonderen Fälle zu erklären, vielleicht die verderblichste Methode, die überhaupt für die Naturforschung gewählt werden könnte, da sie dadurch die Beobachtung, die Erfahrung, die Empirie, die nur auf das Besondere sich stützt, ganz beseitigte.“ A mint a természettudományok most állanak, sok ész és mély tudomány nem szükséges arra, hogy ezen eljárásnak hamisságát belásuk. Joggal kérdezhetjük tehát, mi lehet oka annak, hogy sokan még most is követik ez utat? A felelet rá, felfogásom szerint, igen egyszerű: mert kényelmesebb a zöld asztalnál construálni az egész világot, mint bejárni ezt, és látni, és tapasztalni azt, mi benne látható és tapasztalható; mert könnyebb teoriákat alkotni az életről,

¹⁾ Oersted.

s az élet minden functióiról a zöld asztalnál, mint kést és mikroszkopiumot venni kézbe, s nézni, mit alkotott a természet, s miként alkotta ezt. Hogy theoriákat állítsunk, s a világ minden tárgyairól ex tripode szóljunk, ahoz néhány ismereten kívül, melyet itt-ott szereztünk, a nélkül hogy becsökről ítéletet tudnánk hozni, legfeljebb csak áldott képzelő-tehetség kell.

Azon módot, mely szerint a természetet, s annak minden törvényét eredetileg a pusztá észből lehet következtetni, legnagyobb virtuositásra vitték újabb korban az úgynevezett *természetbölcsek*; kik természetbölcseknek magukat tán ugyanazon indoknál fogva nevezték, melynél fogva a *lucus a non lucendo* nevezeték annak. A szigorú ítélet őket annál inkább is illeti, miután a mód már meg volt állapítva, és az elv kimondva, mely szerint el kell vala járni a természet törvényei fölkeresésében. Des Cartes híres mondata: *cogito ergo sum*, körjáratát az egész tudós világon keresztül megtette, s nagy bölcseségnek tartatott, s tartatik tán most is még számosak által. E mondatot a tudós világ nagyobb része a bölcsesség quintessentiájának tartá, s róla sok viták folytak nagy élénkséggel, s alig van állítás, melynek ferdeségét oly egyszerűn bebizonyíthatni, mint ezét. Mert midőn azt mondja: *Cogito*, az *ént*, mit bebizonyítani akar, már valósággal felteszi.

Schelling s utána Hegel a természetfilosophiának hősei, minden emberi ismeretet csalhatalan bizonyossággal következtethetni állíták az észből, mely minden felett önálló és eredeti. Oken példájok után a természetfilosophiát a természettudományokba akarván behozni, egy ideig uralmát gyakorolta a német természetvizsgálók egy része felett. De a józanabb ész, mely akkor egy Berzelius, Humboldt, Buch, Gay-Lussac, Davy, s mások befolyása által erős gyökereket vert, csakhamar kivívta a győzelmet magának, s a természetbölcseiség minden nagyhangú theoriáival háttérbe szorult.

A ki maga nem nyomoz, nem vizsgál, csak annyit tud és tudhat, mit másoktól tanult. Azok pedig vagy tulajdon vizsgálataik által jutottak tudományukhoz, vagy azt szinte csak másoktól vették át. A ki pedig soha maga a természetet nem vizsgálja, ahoz kérdéseket kísérletekkel nem intéz, az azt sem ítélni meg, vajjon mennyiben lehet igaz, s a természet törvényeivel megegyező az, mit mások állítanak? Nem lévén tehát alapja tudományának, igazat és ferdét egyaránt vesz fel minden válogatás nélkül.

A bölcsezt ennél fogva igen is megkönnyíti magának a munkát. Maga nem nyomozván valósággal semmit, mások munkáit, a kikiről tudja, hogy állításaik tényekre vannak alapítva, kizsákmányolja, és ezek alapjára alkotja rendszerét, melyre a tudománynak sem szüksége nincs, sem hasznát neki az nem hajt. — A philosophiának csak annyiban van értéke, a mennyiben más tudományokból való ismereteket képes saját hasznára fordítani. A mit más tudományokból vett fel, melyek ismereteiket nem a tapasztalás útján szerzik, az igaz alig lehet.

Igen jelesen szól a bölcsestszek viszonyairól a természetvizsgálókhoz szinte Cotta ¹⁾, midőn azt mondja : „Die Empirie, *niemals die Naturphilosophie*, hat viele der besonderen Erscheinungen festgestellt; während nun der Philosoph thut, als wollte er die Natur des Besondern aus dem allgemeinen Prinzip entwickeln, hat er eigentlich das Resultat, von der Naturforschung erborgt, schon in der Tasche, und seine Aufgabe beschränkt sich auf die Vermittelung des angenommenen allgemeinen Prinzips mit dem empirisch gefundenen Resultat.“

De miután a természetbölcsest azt állítja, hogy minden természettörvényt, az egész természetet az észből lehet és kell magyarázni, magából következik, miszerint ő mindennek magyarázatába ereszkedik, még annak is, miről a természetbuvárok még mitsem tudnak bizonyossággal. Ebből következik aztán szükségképen, hogy, midőn oly dolgok magyarázatába bocsátkozik, mikről ő mitsem tudhat, mert nem tudják mások, tudatlanságát annyira érthetetlen szavak és kifejezések kibonthatlan tömkelegébe szorítja, hogy szinte szédül az ember feje az ilyen magyarázat olvasására. A természetvizsgálók a magnetismus és electricitásról csak tünetényeket ismernek, melyek valószínűleg szoros összeköttetésben állanak. Oly értelmezést, mely azoknak természetét velünk teljesen megismertetné, a természetvizsgáló, ki egyedül van arra hívatva, hogy adjon, még eddig róluk nem adhat. De a philosophus, ki elve szerint mindent magyarázni tartozik, hiszi hogy a magnetismus és electricitásról kielégítő magyarázatot adott, midőn azt mondja : „Die erste Totalität der absoluten Identität in der Finsterniss, ist der Magnetismus; és: die Rückbildung der Form in das Wesen der unendlichen Mannigfaltigkeit in die Einheit ist die Electricität.“

¹⁾ Briefe über Humboldts Kosmos.

Ezen dagályos beszéd módja a bölcsészeknek nálok már anyyira természetté vált, hogy közönséges és ismert dolgokról sem képesek más hangon szólani. — Az egyszerű és derült észszel bírótudós, a ki esztét a természet studiumán képezte, és ismereteit azon tapasztalásból merítette, melyet neki a természet, számtalan tünésményeiben nyújt, az oly tudós, a ki egyszerű, világos és értelmes beszéd módhoz szokott, oly beszéd módhoz, mely a tárgynak, melyet magyaráz, természetéhez van alkalmazva: bámulva akad meg, midőn néha oly tudósnek munkája vagy értekezése kerül kezébe, a kőről az ember kétségben van, vajjon philosophusnak nevezze-e őt, vagy más díszes nevet adjon neki. Szabadjon csak egy példát hozni fel a sokból, melyekben mindannyiszor gyönyörködhetünk, valahányszor az időt nem sajnáljuk, melyet olvasásukra kell vesztegetnünk. A híres *Isis* egyik számában ezen felírás alatt: „Die Formationen der Geschichtsgenesis“ ily cikk áll: „Wenn schon Plato, schwach darauf hindeutend, und später andere Philosophen, bestimmter es aussprechend, behaupten, es sey das Selbstbewusstseyn, und sein nothwendiger Prozess, es sey die Kritik der jedesmaligen Stufe, es sey eigentlich diess, — die treibende Kraft — das Prius gegen alles Geschehen; — so ist ein solches Vorgehen eine gewaltige Übertreibung, eine einseitige Influenzzuthellung an das menschliche Denken, Fühlen — und sein aus sich entspinnend menschliches Wollen und Handeln, wobey nicht zu vergessen, dass letzteres nur ein scheinbar freies Disponiren ist. Hegel ist ähnlicher Ansicht mit mir. Was da wird am embryonischen Entwickeln der Geschichte, was da hervor sich gestaltet während des polybiotischen Fruchtlebens, seys bleibendes Organ, seys transitorisch blosses Bildungsorgan — jedes solches ist, wie überhaupt ein Jedes, das am Naturleben wird — Resultat von tausenderlei Potenzen, unter denen des Menschen Willkühr nur mitconcurrirt, deren (jener Potenzen) viele — eines so geheimnissvollen Waltens sind, dass wir zu durchblicken sie nicht vermögen; sie sind die blindgehorsamen Vollstrecker des Geheisses allwaltender auch uns mitfortreissender Weltlaufsmacht. Solches Anerkennen ist des Philosophen vernunftgebotene Demuth, die Demuth, welche ihn bewahren möge vor Dünkel und Hoffarth, vor diesen Gaukelgebilden, als Bajaderen begleitend den Einherzug der Verblendung und der menschlichen Verirrungen, umgürtet diese — von dem schon drohenden Geschosse des Fanatismus, der dann

verheerend dahinzieht über die sorgsam gezogenen Saaten unter höher menschlicher Abmühung und Pflege nur gedeihend, über jene Saaten, entkeimet stillem menschlichen Walten am Denken, am Streben, und zugleich entkeimt den übrigen günstig einwirkenden exo-anthropischen Naturthätigkeiten.“

Én részemről nem hihetem, miszerint ezen urak, a kik ily beszéddel élnek, tudományt és ismeretet terjeszthetnének, s az emberiség művelődését csak legkisebb mértékben is előmozdították volna. Minden ép és derült észszel megáldott ember, a ki magának való ismereteket szerezni komolyan törekszik, undorral fordul el az ilyen bölcs mély tudományától, s azt ottan keresendi, hol ezt érthetően, és a dolgok valóságos természetéből merítve adják.

Azonban ezen jó urak (a tudós világnak aristokratái), a kik csak mások tudományából élnek, magok mitsem teremtenek, megvetéssel szokták lenézni azokat, a kik élelmet és anyagot nyújtanak nekik, melylyel sovány és fellengős tudományukat táplálják. Megvetéssel nézik le azon tudósokat, a kik a természetet bejárják, annak minden csekély életnyilvánítására ügyelnek, minden, habár még oly csekélynek látszó tüneteményre szorgalommal figyelnek, okát kutatják, és így az anyagot nagy fáradsággal és kitűréssel gyűjtik, hogy a magasztos épületet minél közelebb vigyék a tökély azon fokához, melyre az emberiség nagy része szünet nélkül törekszik. Ezen épület, melyen működünk, *az emberiség életének magyarázatában, s a természet úgynevezett titkainak fölfedezésében áll.*

A bölcsészek azonban megvetésöket leginkább azért éreztetik a természetvizsgálókkal, az úgynevezett empirikusokkal, mert fájalmokra tapasztalják, miszerint minden kikürtölésök mellett, hogy csak ők tanítják az igazi tudományt, az örök valóságot, a nagy közönség mitsem akar tudni róluk, tőlök elfordul, s a természetvizsgálók józanabb elveihez annál inkább is simúl, miután tapasztalásból látjuk a természettudományoknak napról napra növekedő befolyását az emberiség minden életviszonyára.

S ezen haragukban, nem átalják a természetvizsgálókat néha nem kemény de piszkos szavakkal is illetni. Például szolgáljanak némely adatok dr. Müller L. értekezéséből, melyet ezen cím alatt irt: „Die durch die Entdeckung der Astraea begründete Vollständigkeit unserer Kenntniss des planetarischen Sonnensystems.“ Ezen értekezés végén következőket mond a philosophus író: „Diess ist denn

die *Wellsystemtotalität* der *Körperweltbildung*, worauf der *Geisterweltbildsamkeit* *Körperweltzweck* in *zweckvollziehungsmaessigkeit*:

In Planeten *unter Welt-Intensität*

Für Geisterweltbildungs-*Intension*

Und in Planeten *Oberwelt-Extensität*

Für Geisterweltbildungs-*Extension*

Und in *S o n n e n* *Oberwelt-Centralität*

Für Geisterweltbildungs-*Sonnenc o ncentration*

Doch *vorläufig* hiermit *genug* davon!

Genug zur Herausforderung der bisherigen *K o t h g r u n d w i s s e n s c h a f t* (úgy nevezi a természettudományokat) der *M a s s e n w e l t k u n d e* (Astronomie) *k o t h g r u n d g e w ü h l n a t u r a r t i g* zu *g r u n z e n* gegen jeden *w e l t v e r n u n f t n a t ü r l i c h e n* *W e l t z w e c k*gedanken! und *a n z u g r u n z e n* jeden *M e n s c h e n v e r n u n f t*gedanken von *N a t u r z w e c k m ä s s i g k e i t*.

Wie weit man im neunzehnten Jahrhundert des Welttheils dieser Erde mit solchem *M a s s e n g r u n z g e i s t e* reicht in der Erlangung wahrer Welteinsicht, darüber schliesslich nur noch *diese kleine Grunzproben*.“

Az író most Mádler népszerű astronomiájából helyet idéz melyre tulajdonképen mind ezen invectivák irányozva vannak. Mádlernek ezen igen egyszerű, alapos és igaz állítása ez: „Überhaupt, nach welchem Massstabe wollen wir das *Niedere* und *Höhere* im Weltzyklus bemessen? Sind die Zentralkörper die höheren, und die umlaufenden geringer? oder entscheidet das Verhältniss der Schwere in der Art, dass das geistigere, höher entwickelte Leben da zu suchen ist, wo die Bande der Schwerkraft die am wenigsten hemmen den sind? Beide Betrachtungsweisen führen auf eine geradezu entgegengesetzte Stufenfolge, und es ist schwer zu sagen, auf welcher Seite die grössere Wahrscheinlichkeit liegt. Geben wir es also lieber gänzlich auf, diese transscendenten Fragen lösen zu wollen, und gewöhnen wir uns in jedem Weltkörper wie in jedem erschaffenen Wesen ein Etwas zu sehen, das seine *ihm eigenthümliche* Bestimmung erfüllt.“

Mádlernek ez igen józan és minden okszerű természetbúvártól méltánylandó szavaira következőket mond Müller:

„O neunzehntes Welttheilsjahrhundert dieser *unterplaneta-*

rischheilsbedürftig-schweh-rheilbaren Erdenmenschheit! welche unterplanetenniederträchtige Unwissenheit wagt noch immerfort zu plagen diese weltlicheidensvolle Jahrhundertszeit?! mit solcher Massenaufbewitzungsarmeligkeit! ? stb. stb.

És ez az úgynevezett természetbölcsészek módja, gondolataikat s eszméiket másokkal közölni, a tudományt terjeszteni és gyarapítani. Meddig fognak ez uton haladni, vagy meddig haladtak már eddig is, a tapasztalás mutatja. Részemről azt hiszem, hogy ők fellengős és ábrándos eszméikkel a tudománynak nem csak hogy nem használtak de sőt inkább ártottak, a mennyiben t. i. sok becses erő hasztalanul elveszett, tévútra vezéreltetett, és a közönség igen kevés részt vett emészthetlen és mindenre alkalmatlan szó-zürzavarjokban.

A bölcsész tehát nem vizsgál, nem nyomoz, hanem a természetet, s az ebben uralkodó törvényeket saját esze után construálja. Neki a természetrendszer tökéletesen készen van, neki semmi sem magyarázhatlan, ő mindennel tisztában van. Igaz ugyan, hogy mindenütt, a hol csak lehet, a természettudományok fölfedezéseit használja s absolut rendszerének felépítésére azt igénybe veszi. A hol azonban a természettudományok addig még nem haladtak, mint a meddig ő rendszerét vinni szeretné, a hol őt cserben hagyják, ott ő, elvéhez híven, magyarázatát annyira érthetlen vagy kétértelmű phrasisokba borítja, hogy belőle soha senki ki nem okosulhat; vagy ha későbbben a természetvizsgálók törekvése által az igazság megismertetett, szavai érthetetlen tömkelegére hivatkozik, mely a magyarázatot már régen magában foglalá.

Az igazi természetvizsgáló soha sem állít olyat, mit tényekkel bebizonyítani nem képes. Állításai, tanai csak addig terjednek, meddig tapasztalásai. Neki csak az létezik, mit érzékeivel felfogni képes. Szerinte egyedül az érzékek nyújtják az ismeret tárgyát az észnek, s valamint minden ismeretünk egyedül csak érzékeink által vezetetik el eszünkhez, úgy nem létezhetik semmi ismeret, érzékek nélkül.

Vannak ugyan oly szűkkeblű tudósok, a kik ezért a természettudósokat materialismussal vádolják. Hagyán! A természettudósok szerénységgel kérdezik azon bölcs urakat, hogy vajjon mivel tudnak ők többet? miben áll az, a mivel ők többet tudnak bizonyítani, mint a természettudósok? A természettudóst materialismussal vádolják, tán azért, mert tagadja „quod materia in se iners sit“ mivel

azt állítja, hogy maga az anyag él mindenütt a hol van s hogy az anyag elkülönözve az erőtlől nem gondolható, mert sehol és soha e kettő egymástól elválasztva nem tapasztaltatott. Mindenütt, a hol erőket működni lát, azokat mindig az anyaghoz kötve találja, az anyagot nem az erő substratumának, hanem egyiket a másikkal identicumnak lenni nem csak hiszi, de valósággal annak is tartja. A materialismus ily vádjával a természettudós csak megtisztelve érzi magát, mert ő életet és örök mozgékonytságot talál mindenütt, a hol anyag van, és sehol halált, sehol mozdulatlanságot. Pedig a mi mozdúl, az él is.

A természetvizsgálónak tehát nincsen semmi köze a bölcsészszel, de nincs is szüksége rá. A természetvizsgáló pályáján haladni fog a bölcsész minden közbenjárása nélkül. A bölcsész lépést sem haladhat természetvizsgáló nélkül. Mert annyi elvitázhatlanul áll, miszerint a bölcsészek egy természettörvénnyel sem gazdagították a tudományt.

Van azonban még más mód is, mely szerint a természetet megtekinteni, a tünetényeket benne megbirálni szokták. Azok mindenben csudákat látnak, nekik minden magyarázhatlan, mindent szent homályba borítva hisznek, melyen keresztül hatni lehetetlen, s kárhoztatják az istentelen ember merész törekvését, a ki a teremtés szent titkait szentségtelen kézzel akarja földedezni.

Miután azonban nem tagadhatják azt, miszerint a természetvizsgálók már eddig is törekvéseikben hiába nem fáradoztak, őket azzal akarják csüggeszteni, hogy fáradozásuk még is hiába történik; mert véget soha sem érendenek, és maradandnak örökké oly dolgok, melyeket megmagyarázni az emberi észnek soha sem sikerülend.

Az emberiség legyőzhetlen ösztöne az, hogy a tünetényeket magyarázza, a köteléket feltalálja, mely az ok és az okozat között létezik. — Miután ez a teremtetől adott legyőzhetlen ösztöne az egész emberiségnek, ez nem csak hogy fel van reá jogosítva, de kötelezve is. Valamint eddig az emberiség sikertelenül nem járt el a természettörvények fölfedezésében, s valamint nem múlik el év, a nélkül hogy új meg új természettörvények fel nem fődötztetnének, eddig magyarázhatlan tünetények okai föl nem derítettetnének; így új meg új ösztönül szolgál a sikeres törekvés, megkettőztetni ügyekezeti a megkezdett ösvényen. Igaz ugyan, hogy a mint a természettörvények megismerésében halad az emberiség, úgy tovább húzódik

vissza az ismeretlen világnak határa, s új meg új rejtélyek merülnek fel a hódító tudomány láthatárán. Azonban, a mint egy híres szerző mondá, minden rejtély új fölfedezésnek hajnala. Az eddig szerzett tapasztalás nyomán *magyarázhatlannak* mitsem mondhatunk, csak eddig *még nem magyarázótnak*. Áthatlan titkok a természetben nincsenek. A mit ma magyarázhatlannak mondunk, az holnap tisztán áll előttünk; s valamint vannak oly tárgyak, melyekről még kevés idő előtt azt hittük, hogy örökké áthatlan titkok maradnak az emberiség előtt, s íme már teljes megelégedésünkre vannak megfejtve; így lehetnek jelenleg is oly dolgok, melyeknek megfejtését az emberi ész e pillanatban lehetlennek gondolja, és pár év múlva épen úgy felderítve találандjuk azokat, mint azt sok más-sal tapasztaltuk. Még csak pár évvel ezelőtt, földünk átalakulását képeztetésének különféle szakaiban, a természet örök törvényei szerint magyarázni akarni, merő ábrándozásnak tartotta a tudósok nagy része, s íme hová jutottunk egy pár év lefolyta alatt! — A növény- és állati élet magyarázata még csak pár év előtt sűrű lepellel vala fedve; s íme a magasztos tudomány fényes világa előtt derülni kezdenek a homályok mindinkább, s érzi kiki, a ki az új tudomány gyönyörű fölfedezéseit ismeri, miszerint ez felbonthatlan rejtély alig maradhat többé előttünk.

Ezen jó urak — a kik csudát látnak minden tüneményben — az embert mintegy a világ tengelyének nézik, mely körül az forog s hiszik, miszerint az egész világ csak az ember számára volna teremtvé; a nap és a számtalan csillag csak azért, hogy az embernek ragyogjon, s hogy fényében gyönyörködhessek és sugaraiban melegedhessek, nekik a számtalan növények és állatok, földünk bájos kellemei, egyedül csak az ember számára vannak teremtvé.

Ezen urak elfelejtik, vagy a mi valószínűbb, nem tudják, miszerint földünk csak igen apró paránya a mindenségnek, s hogy az ember rajta szinte csak parány, mely elenyészik; elfelejtik, miszerint a miriád csillagok, melyeket az ég boltozatán ragyogni látunk, ugyanannyi nap, mely földünkhöz hasonló számtalan égi testre világót és meleget áraszt, és életet ébreszt, valamint áraszt földünkre a nap, minden szerves életnek ez támasztója és fentartója; s hogy ezen égi testeken szinte földünkhöz hasonló életnek kell lenni, sőt, mi igen valószínű, lényeknek, melyek a földön levő legtökéletesebb lényeket észben, tapasztalásban és világismeretben sokkal túlhalad-

ják. S ha végre tekintetbe vesszük azon körülményt is, mire a geológiai kutatások vezetnek okvetetlenül, hogy t. i. a földön levő lények kezdettől fogva képezetetésöknek minden korszakán keresztül lépcsőnként emelkedtek magasabb és magasabb fokra, s hogy ezen fejlődés okvetetlen következtetésében a földről nem csak számtalan állatfaj és nem, de egész családok kihaltak, elpusztultak; mind ezeket vévén tekintetbe, kétséget nem szenved, miszerint az emberi nem is, fejlődésének tetőpontját elérvén, más tökéletesebb lények által kiszorítván, a föld felületéről elenyészendik, életének, működésének és fejlődésének csak nyomait hagyván hátra hajdani lakhelyén. Nem kételkedünk, miszerint ez időpont tán csak millió év múlva következik be; de hogy bekövetkezik, s hogy nemesebb és tehetősb faj lakandja valaha e földet, ez a természet örök és változhatatlan törvényeire alapított hite a természettudósoknak, oly hite, mely nem költői ábrándozásokra és lázas agyrémekre van alapítva, hanem az eddigi tapasztalásokból önkényt folyó következtetésekre.

Azon neme a tudósoknak, a kik mindenben csudát látnak, s mindent homályba borítani szeretnek, a kik különös gyönyörködést találnak a természetnek ily mysticus felfogásában, keservesen panaszkodnak, miszerint az által, hogy a merész emberi ész szentségtelen kézzel leveszi a leplet a természet bájteljes titkairól, magát a természetet fosztja meg azon bájától, mely oly üdvös befolyást gyakorol a gyarló és a csudálatosra hajlandó emberi észre. Panaszolkodnak, miszerint az ég azóta, hogy a csillagászok az egész mindenséget földünkhöz hasonló világtestekkel megtelve lenni bizonyítják, s hogy e szerint maga a föld az égben létezik és annak határtalan térségében kering, nem különben mint a többi világ testek, hogy ez által az ég báját, poésisát, vigasztaló nymbusát veszttette el.

Az ilyen vádakra azt felelnék a természettudósok: ha vesztéségnak kell tartani azt, hogy okszerű belátást nyert az emberiség ama véghetetlen nagy világ gyönyörű és örök törvényekre alapuló mechanismusába, akkor siratni kellene a görög és romaiak gyönyörű és bájteljes mythusait is, melyekkel ők az eget és a földet, a vizet és erdőt számtalan élő lényekkel, képekkel és regényekkel népesíték meg. Nekik az ég egyszerű boltozat volt, mely a föld fölött emelkedett, s melynek oszlopait egy óriás vállain tartá. E boltozaton túl szakálás és villámot szóró Zeus tartá fényes udvarát, és kormányzá a halandók sorsát. A napot szép ifjú aranyfényes szekérben

hajtá az ég boltozatán át, nem különben a holdat szemérmes szűz ezüstszekérben vezeté a csendes és álomba borított föld fölött, és így tovább. Az ily regényes felfogása a nagyszerű világnak az emberi észhez az emberiség gyermekkorában illik, férfias korához nem méltó az többé. S hiszem hogy alig van valaki, ki azt sajnálhatná, hogy az emberiség ezen ábrándos regényeiből kibontakozott. Az emberiség igazság és valóság után törekszik ernyedetlenül, ez fő feladata, és minden, a mi ezt elősegíti, az emberiség életének s ittlételének célját mozditja elő.

Ezren vannak, a kik még mai napig is a számtalan csillagoktól ragyogó eget esztelen közönyösséggel nézik; ők a ragyogó csillagokban ugyanannyi lángokat látnak, melyek a homályos ég világítására szolgálnak, csillogó pontokat, melyek halvány sugaraikat leküldik a földre. Ezen emberekben más eszme a csillagos ég láttára nem támad.

Mennyivel különbözök azon érzetek, melyeket a csillagos ég oly tudóban gerjeszt, a ki annak szerkezetét ismeri. Ő a számtalan ragyogó pontokban véghetetlen nagyságú világtesteket lát, melyek mind képzelhetlen sebességgel keringenek, és ugyanannyi napoknak ismeri azokat fel, melyek számtalan más világtestekre világot és meleget árasztanak és gerjesztenek rajtuk életet, valamint gerjeszt meleget és áraszt világot a nap földünkön. Ő ismeri azon örök és nagyszerű törvényeket, melyeknek e világtestek mozgásaikban hódolnak, mozgásaik sebességét, és utaik irányát, nagyságokat, távolságokat, nehézségöket, egymáshozzi vonzóerejüket csudálatos pontossággal kiszámítja és tudja.

Mily nagyszerű és magasztos érzetet ébreszt az ilyen emberben ama nagyszerű ég, hol minden csillogó pontban alig képzelhető nagyságú új világnak középpontját látja, melyben szervezet, érzetek és ismeretekre nézve hozzánk hasonló, vagy tán sokkal előbbre haladt lényeket sejt; azt csak az képes megfogni, a ki valaha ilyeneket már érzett és tapasztalt. Mennyire tágúl keble, miként emelkedik fel nagyszerű lelke ezen ismeretlen világokhoz, s mily nagyszerűnek érzi magát e parányi földnek véghetetlen kis paránya, ki nek esze a véghetetlen mindenségben kalandoz, ezt megismerni, és a nagyszerű világtörvényeket fölfedezni, nem csak meri, de ezt csalhatatlan sikerrel teszi is.

Az ily emberiséget, melynek tehetsége, törekvése ily dol-

gokra van irányozva, méltán tisztelni, szeretni, csudálni kell. A ki azt megveti, s csak rossz oldalát látja benne, az azt csak saját nyomorultságának önérzetében teheti. A becsületes ember, a ki az emberiség magasztos rendeltetését felfogni képes, a ki annak rossz szenvedélyeit saját alávaló hasznára fordítani nem akarja, az e rendeltetésének előmozdításában becsülettel fog működni, s életének legszebb jutalmát abban találandja, hogy az emberiség rendeltetésének előmozdításában becsületesen fáradozott.

MAGYAR IRODALMI BEREK ¹⁾.

I.

CSEREI MIHÁLYNAK

AZ UNITÁRIUSOK KOLOSVÁRI FÖTANODÁJA KÖNYVTÁRÁBAN LEVŐ
JEGYZŐKÖNYVÉNEK ISMERTETÉSE ²⁾.

KÁLI NAGY ELEKTŐL.

E kézirat 183 nyolcadrét levelet foglal el, igen sűrűn és apró betűkkel Cserei Mihálytól sajátkezűleg írva, az ívek vastag veres bőrbe vagynak durva fehér házi cérnával oly módon befércelve, hogy a könyv hátulsó részén a bőr előnyúlik a régibb divatú zsebtárcák módjára, a felső bőrtáblára áthajthatólag.

Az irat kezdődik az első levél második lapján, melyen úgy a második levelen latin jogtani axiómák s egyéb jeles mondatok találhatnának, a 3-dik levél első lapján Mátyás király, Bocskai István és Bethlen Gábor fejedelmek epitaphiumai vagynak, négyes soru alkalmasint Cserei Mihálytól készített versekben, ezután ismét, úgy a másik oldalon is, latin mondatok következnek.

¹⁾ E cím alatt koronként régibb magyar írók és munkák, kivált kevesebbé vagy éppen nem ismeretesek és nyomatlanok megismertetéseit fogjuk közölni. Szerk.

²⁾ Addig is, míg Csereinek ezen, eddig ismeretlen, nevezetes hagyományát a magyar közönség a Nemz. Könyvtárban venné, közlendőnek véltük ezen előleges tudósítást, melyért a beküldőnek szíves köszönetet mondunk. Szerk.

A 4-dik levél első lapja így kezdődik :

„Ezt a könyvet mind nagy tudós juristák, Justinianus, Decius, Kitionich s mások írásiból, mind erdélyi érdemes emberekkel való gyakor discursusokból, mind sok helyeken való törvénytételekből, a hol én is jelen lehettem, mind penig magam inventiójából így sze-degettem s írtam együvé ab anno 1712., minekutána a brassai hosz-szas exiliumból, a hol nyolcadfél esztendeig laktam, házamhoz jöttem, mind magam hasznára, mind gyermekeim tanúságokra, mert sok ezer casusok vagynak s naponként interveniálnak, a mely esetek egyenes decisiójára mi magyar törvényeinkben sohol semmi lument nem találunk, hacsak az imperiale just meg nem nézzük, úgy az eleitől fogva gyakorlott consuetudót is nem consuláljuk; nem is tartom azt perfectus juristának, a ki csak a Decretumot, Approbátát, Compilátát tanulta, sok kívántatik még azokhoz, sőt, a mint igazán szokták mondani: jó pap holtig tanul, bizony akármely jó jurista is, ámbár száz esztendeig élne is a világon, mégis nagyon szüksége, hogy a naponként való experientiákból többet többet tanuljon.“

„Az igaz nemességnek penig egyik requisituma az, hogy a törvényeket tudja.“

„De a mi erdélyi úrfiaink szégyenlik a just tanulni, hanem agár, kopó, paripa, tánc, szép asszony a multságok, s mikor osztán a jószágokat perlik, gróf, báró uram István deák, Gergely deák ajtaján nem szégyenli kucorgatni, s aranyát bővön osztogatni, hogy valami tanácsával éljen.“

„Ezeket penig egyszer másszor imide amoda notált írásimból in hoc anno 1724. én nagy-ajtai házamnál úgy vettem rendben s írtam ebben a könyvben. Átkozott legyen, a ki holtom után eldugja, kézhez nem adja; ha magának leírja, azt nem bánom, sőt igen akarom.“

E sorok mutatják hogy e kézirat egyelőre mily tartalmúnak intéztetett; azonban az alábbiakból kitetszik, hogy az író nem csak e kitűzött tárgy mellett maradt, és hogy e kézirat tőle még 1748-ik évből is foglal jegyzéseket.

A 4-dik levél második oldala elején ez áll:

„Michaelis Cserei de Nagy-Ajta Symbolum

Deus providebit. Genes. 22. v. 8.

Bűnös atyám s anyám, bűnben születtettem,

Bűnben nevedtem, bűnös lelkem s testem,

Nincs semmi érdemem s jó cselekedetem,

Krisztus drága vére egyedül reményem.

Epitaphium tale poterit esse :

Minden nyomorúság , inség , keserűség ,
Rabság , sok kárvallás , bűjdösás , sok szükség :
Itt nyugszik Cserei Mihály , s övé az ég ,
Nem bántja már fegyver , tűz , pestis s betegség.“

Ez után , úgy az 5-dik levél mind két lapján , ismét latin versezetek s jeles- és jogtani mondatok vannak.

A 6-ik levelen mind két lapon a Cserei körüli nevezetes dolgokról jegyzések foglaltatnak e címmel : „Magam körül való nevezetes dolgok.“ Tartalmazzák a Cserei személyét érdeklett események rövid krónikáját , u. m. mikor született ? hol s mikor tanult ? mikor s hol volt táborban , szolgálatban ? mikor házasodott meg ? gyermekei hol s mikor születtek és haltak el ? stb. , s némely gazdasági jegyzeteket. Legkorábbi adat 1667. , és a legkésőbbi 1745-ik évből. Születéséről ezt írja Cserei : „Születtem e világra édes atyám írása szerint Csikban Rákoson ugyanaz édes atyám házánál 1667. 20-i october.“

A 7-ik levél tartalmazza az író idejében volt „Generalis commendánsok“, „reformatus püspökök“, „Háromszéki főtisztok“, „magyar Thesaurariusok“, „Ítéző mesterek“, „pápista püspökök“, „Tanács urak“ s továbbá azon nevezetes emberek neveit , kik Miklós-várszékekben az ő idejében haltak meg.

A 8-ik levél címe ez : „nevezetes casusok az én időmben.“ Ezen eseményekről jegyzetek azonban az író által ért földingásokat , üstökösöket , pestist , marhadögöt , sáskajárást , egerek s hőrscökök elszaporodását , országos háborúságot , nyomorúságot , drágaságot , árvizeket , éhséget s égi jelenségeket sorolják elő két levelen át , közben az író korábani erdélyi főcommissariusok s azok neveit is , kik más nevet nyertek. Ez utóbbiakról jegyzés curiosum gyanánt álljon itt : „Az én időmben a császártól a kik más nevet obtineáltak magoknak : Szebeni Czabanius János lett Szász János , G. Sárpataki Márton Keresztes Márton , Kászoni János Bornemisza János , Boér József Abafáján Huszár József , Luczai László Nemes László , K. Vásárhelyi Szöcs István Szöcsi István , Maxai Dávid Máriafi Dávid.“

A következő 10 és 11-ik levelen úgy a 12-iknek első lapján van „ennek a könyvnek ebben az első részében leírt nevezetes dolgoknak indexe titulusok szerént.“ A 12-ik levél másod lapja ismét jogtani alapmondatokat tartalmaz.

Az említett *index* szerint ezen nevezetes dolgok 102 titulusra osztva, törvényes kérdésekről értekezéseket foglaltak magokban, de azok jelenleg hatvan *titulusnál* többre nem terjednek, s azok is némi részben csonkák, így mindjárt elejük is hiányos.

A meglevő értekezések címei következők:

„5. Quaestio. A tolvajt kényszerítheti-e a tisztt arra, hogy magát felakasztsa?

Quaestio 6. A gyilkosokat miképen exequálják?

Titulus 5. Egyébféle malefactiókról.

Titulus 6. Quae sunt inspicienda in poenis infligendis?

Titulus 7. Lopás körül való observatiók.

Titulus 8. Ugyan a malefactiók körül való nevezetes observatiók.

Titulus 9. Sodomiták poenájáról.

Titulus 10. Torturázásról való observatio.

Titulus 11. A kártételek körül való observatiók, akár ember, akár marha vagy egyéb állat által.

Titulus 12. Tertiumos törvény körül való observatio.

Titulus 13. Arbitrativa körül való observatio.

NB. Egynehány nevezetes causák, melyekben arbiter voltam.

Titulus 14. A repulsio körül való szükséges observatiók, melyek a mi törvényes könyveinkben jobb részint nincsenek megírva.

Titulus 15. A calumnia körül való observatiók.

Titulus 16. Observationes necessariae circa depositionem causarum.

Titulus 17. A praeceptorium körül való observatio.

Titulus 18. A procuratoria revocatio körül való observatio.

Titulus 19. A novum körül való szükséges observatio.

Titulus 20. Az ingessio körül való observatio.

Titulus 21. Az exceptiókról való nevezetes observatiók.

Itt csonkaság jön közbe, mint látszik, néhány levél elveszvéen. A mi következik, az az *index* szerint a 39-ik titulus: a *grófok*, bárók homagiumáról való nevezetes observatio.

További foglalát:

„Titulus 40. A major potentiák körül való observatio.

„Egy nevezetes Quaestio. A kik a gubernatort vagy gubernialis személyt megvernék, notába incurrálnának-e?

2. Quaestio. Király elleni támadásról.

3. Quaestio. Nagy szükségben való lopásról.

4. Quaestio. Buja szerelem miatt való halálról.

5. Quaestio. Persecutio idején való conservatióról.

Titulus 41. Az adósságot honnan kell megfizetni a dotalis-
tának?

Titulus 42. Az zálogos dolgok körül való observatio.

Ez értekezés ismét nem egész; utána következik.

Titulus 49. A fiú-leányokról való igen nevezetes observatio.

Titulus 50. Rabságból való kiszabadulásért és feje váltságában
örökösön eladott jószágok dolgában való különbségről observatio.

Titulus 51. A törvénybeli bírságokról való observatio.

Titulus 52. A székelységen való jószágokról és egyéb dol-
gokról való observatio.

Titulus 53. A székely nemes emberek és lófű személyekről
való distinctióról observatio.

Titulus 54. Határigazításról.

Titulus 55. Magtalan székely jószága kire deveniálásáról való
nevezetes observatio.

Titulus 56. A székelységen levő szabad személyekről és jó-
szágról való observatio.

Titulus 57. A székelységen levő faluk törvénytételiről s egyéb
rendiről.

Titulus 58. A székelységen a major potentianak mi a poenája,
arról való observatio.

Titulus 59. Nagy-Ajtai Bodosi Istvánt mikor a húgai perlették
az apja jószágáért, arról való magam conceptusom.

Titulus 60. Az igaz törvénytevő bíró requisitumáról.

Ezzel az értekezések sora megszakad. Az eddigelő mondot-
tak 58 levelet foglalnak el. Ez értekezések azon ép értelemmel s
egyszerű kedveltető módon írvák, melyek az író historiáját is oly
vonzóvá teszik. Számos azon korbani peres esetek vannak azokban
felemlítve, s mind olyanok, melyek Erdélynek az időbeni bel-életét
s különböző, a mindennapos életben előforduló kérdések körüli tör-
vényszéki, gyakorlatot és fogalmakat tükröznek elő, minden esetre
nem kis érdekekkel és beccsel bírók.

A mi ez után következik, az nagy részint az író *historiája*
adattárának volna nevezhető. A tartalom ez, az író általi címzések
szerint:

1. Copia Decreti Caesaris pro Catholicis in Transilvania. (Datum in Castro Ebersdorf 5. sept. 1699).

2. Copia decreti pro unitis pastoribus valachicis (Viennae 16. Febr. A. 1699).

3. Resolutio regii Gubernii in negotio sacerdotum valachorum, approbata etiam a statibus (23. Sept. a. 1699).

4. Copia decreti super praecedentiis transilvanorum (in arce Laxenburg 20. Maji 1696).

5. Copia decreti super titulo vulgo *nagyságos* (in arce Laxenburg 20. Maji 1696).

6. Copia resolutionis caesareae super compositione inter saxonos et alias nationes transilvanicas, inita.

Itt csonkaság jön közbe.

10. Formula jurandi Gubernatoris regii.

11. Instructio caesareo-regia pro Cancellario regio.

12. Formula iuramenti Cancellarii.

13. Instructio pro Generale trannicae militiae.

14. Formula iuramenti Generalis trannici.

15. Instructio pro Thesaurario regio trannico.

16. Formula iuramenti regii Thesaurarii.

17. Instructio caesareo-regia pro consiliariis sessionem et vota in regio Gubernio Transilvaniae habentibus.

18. Haller János, Csáki László, Cserei János a mint a nota alól felszabadultak (egy 1696-ki oct. 19-kén Fejérvárt tartott országgyűlésen hozott törvénycikk magyarul).

19. Protestatio regni Transilvaniae super excessibus militiae apud supremum belli commissariatum. (A. 1695. 13. Apr. Claudiopoli).

20. Arcanum politicum Transilvaniae. A szegény gróf Bethlen Miklós conceptusa (magyarul).

21. Gróf Bethlen Miklós titkos projectuma Erdélyországának statusáról (latinul).

Erről Cserei e jegyzést teszi :

„Ezt a projectumat egy Banó Stepán nevű görögtől hiteles emberitől akarván titkon Szebenből felküldeni Magyarországra Selmecbányára, a hol az angliai követ a császár és magyarok között való hadakozásnak conplanátiójára egybengyűltenek, a görög generál Rabutinnak megmondja, a szegény Bethlen Miklóst árestálják, meg-sententiázzák, Bécsbe felviszik, tizenkét esztendeig ott volt, ott is

holt meg a rabságban, s ugyanott is temetteté el az angliai király bécsi residence.“

22. A császár és a Rákóczi Ferenc fejedelem pártján levő magyarok közt való békesség copíája.

23. A magyarországi jesuiták expulsiójáról való munkája Rákóczi Ferenc fejedelemnek.

24. A mint a pozsonyi gyűlésben a romai császár fiúág defectusán a magyar királyságnak devolutiója a spanyol király férfiágára köttetik (articulus 3).

25. József császár juramentumának formulája.

26. Az András király decretumának 31 articulusának kitöröltetéséről való articulus ugyan a pozsonyi gyűlésben.

27. Az erdélyi egész szász natio municipale jusa stb (statuta Saxonum).

NB. Köszvény ellen való orvosság.

28. Projectum, a me elaboratum et DD. Generali Commendanti Transylvaniae Comiti a Königsberg transmissum, de reformatione abusuum transilvanicorum in omnibus oeconomicis, politicis et iuridicis. (A. 1723).

Ez 27½ levelet foglal el sűrűn írva latin nyelven. Erről a végén ezt jegyzi meg Cserei:

„Ezért a projectumért az erdélyi urak, föltisztek üldöznek nyomorgatnak szüntelenül engemet, bizony eddig el is vesztettenek volna, ha az én jó istenem minden emberi reménység, segítség nélkül azoknak practicájok ellenem való gonosz szándékok ellen csudálatosan meg nem oltalmazott volna. Erdély Erdély! boldogtalan szegény ország! a ki az te igaz fiadat mindenkor persequáltad, nyisd fel szemedet, mert bizony eltöröl az földről az szent isten!“

A 29-ik számot, úgy látszik, az író átugrotta, mert következik:

30. A háromszéki papok privilegiauma iránt való projectum, én concipiáltam in A. 1724. (latinul).

31. A császárnak küldött memoriálisom, mikor amaz felfuvalkodott kevély második Hámán, Kászoni János erdélyi udvari cancellarius Alsó-Köleséri jószágomtól torkon verve megfoszta, mondhatatlan keserves változásomra (A. 1722).

Latinul, több ezen tárgyat felvilágosító adatokkal.

Nevezetes a mit Cserei ez ügyről mond:

„Ezt a memoriálist, melyhez hasonlót soha Erdélyből a csá-

szárnak nem küldött senki is, én a felséges Eugenius herceg — a ki primarius minister a császár udvarában — kezéhez küldöttem volt, a herceg az erdélyi mostani generalis commendanstól információt kívánt, adott is igazságos információt, a dolog annyira ment volt Bécsben, hogy a cancellariust gyalázatosan ki akarták vetni tisztségiből, úgy hogy három hónapig még szabad sem volt a császárhoz menni, és itt Erdélyben bizonyosan tartották, hogy le kell jöni Bornemisza úrnak, és nekem visszaadják a jószágot, csudálkozott minden ember, hogy mertem én olyan dolgot attentálni, de az a Machiavelista addig járta futotta a jesuitákat, sok pénzt jószágot ígért nekik, nagy nehezen a császár confessarius a által gratiát nyertek neki, és újabban tisztiben megmaradott, és mivel én szegény reformatus ember voltam, ilyen nyilván való nagy igazságom elnyomatott s a jószágom ugyancsak annál a kevély Hámánnál maradott; lássa meg az igaz ítélő isten és tegyen igaz ítéletet! Egyébaránt, noha magamnak nem szolgálhattam, de bizony közönségesen ennek a szegény hazának s a sok szegény elnyomatott nemességnek fellelte sokat használt az az én memoriálisom, mert zabolát vetettek Bornemisza uram szájába, nem nyargalozik olyan szabadon, mint azelőtt, nem expedíált azóta olyan törvénytelen decretumokat a cancellariáról mint azelőtt, köszönik is mindenfelé az emberek, hogy azt cselekedtem, s így az erdélyi urak is, a kik szabadon a szegény nemes embereket nyomorgatták, igen megvonták azóta a bagariát.“

32. Nemes Marusszéknek constitutiói, anno 1718. a szék protocollumából kiszedegettettek és a szék közönséges gyűlésében approbáltattak (magyarul).

Az székely natio opinioja : a székelységeen való egyházi nemesség tartozik-e bíróságot viselni? A. 1741. 12. Aprilis. (magyarul, intézve a guberniumhoz).

Háromszéknek szöllő M. Gubernium commissiójának copijája. Anno 1748. 27. Juni. (magyarul, adó dolgát tárgyzó).

Anno 1738. 21. Junii in Dálnok. A bíróságviselésről és Boz-zai szolgálatról.

Ezek után négy lapon át következnek :

„Halotti epitaphiumok, melyeket jó uraimnak örök emlékezetire írtam.“ Négy soru rímes versekben, tartalmazzák gróf Apor István, gróf Mikes Mihály, özvegy gr. Teleki Józsefné Betleni Bethlen Kata, az írónak saját maga, úgy b. Weselényi István s neje Bánfi Kata, gr.

Bethlen Sámuelné Lázár Mária, ismét az író, továbbá gróf Teleki József, az író leánya Zejk Mózsiesné Cserei Krisztina, és végül (1748-dik évről) gróf Bethlen Ádám epitaphiumait.

Érdekes mit Cserei önmagáról ír:

Nincs már egyéb hátra, hanem az én világi boldogtalan életemnek 79-dik esztendejében az én koporsómra írjanak ilyen verseket:

Bűnös atyám anyám, bűnben születtettem,
 Bűnös lelkem testem, bűnben nevedtem,
 Nincs semmi érdemem s jó cselekedetem,
 Krisztus drága vére egyedül reményem.
 Minden nyomorúság, inség, keserűség,
 Rabság, sok kárvallás, büjdosás, sok szükség!
 Itt nyugszik Cserei Mihály s övé az ég,
 Nem bántja már fegyver, tűz, pestis, betegség.
 Amen, amen úgy legyen.

Aliud

Programma: Cserei Mihály.

Anagramma: Halj, im sir rés e.

Cserei Mihálynak gyászba borult háza,
 Halj im sír, elaludt tündöklő fáklyája,
 Mert rést csinált halál e nemes udvarba,
 Tudós nagy bölcs embert zárt a koporsóba.

Ne sírjátok: nincs itt, az égre nézzetek,
 Oda ment, utána ti is elérkeztek,
 Mit e szoros boltban könyvezve szemléltek,
 Az csak sár, por, hamu, földbe betegyének.

Ismét hátrább:

„Magam temetésire más epitaphium!

Programma: Nagyobb Cserei Mihály.

Anagramma: Jaj sir már csere halál.

Nagy Cserei Mihály közülünk kimúlál,
 Mert az nagy cserefát levágá a halál,
 Jaj sir árva házad, hogy tölök elválál,
 Kinek életedben koronája valál.

Ne keseregjete, mert paradicsomban
 Által plántáltattott angyalok sorában,
 Ott(an) gyümölcsözik lelki virágzásban,
 Oda várt titeket örök hazátokban.“

Az e versekből kitünő hiúságot Csereinek fel nem róhatja senki, ha meggondolja azon késő vén kort, melyben ő ezeket írta, melyet ritka érhet másod gyermekség nélkül el.

Ezek után jön egy 1740-beli jegyzés az akkorban „floreált“, úgy a „deficiált“ erdélyi grófi és bárói családokról, s azoknak mely valláshoz tartozásáról.

Az utolsó lapon két orvosi rendelvénny látható, egyik „praescriptio contra inpotentiam“, a másik pedig vérmes szem ellen való.

E kézirat egy a mult század utolsó felében magva-szakadt erdélyi főbb rendű család utolsó fiavadéka, a szép képzettségű Zsuki László halálával, annak könyvei közt került az unitáriusok kolosvári főtanodája könyvtárába. Az egykori tulajdonos a könyv elejére ezt írta: *Ladislai 'Suki m. p. Anno 1776.*

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Az időszaki sajtó ez új évvel, már rég szokatlan, élénk-ségre ébredt. A másfél év előtt függőben maradt „*Religio*“, egyházi és irodalmi folyóirat“ Danielik János egri kanonok tulajdonos-szerkesztősege mellett újra megindult, s hetenként három nagy és tömött ívet hoz (félévi ára 5 fr., postán 6 fr.). Örömmel találkozzunk hasábjain több egyetemi hittudománykari tanárok tartalmas munkáikkal, a szerkesztő becses irodalmi cikkeivel, és Haas Károly érdekes történelmi ismertetéseivel. A *Gazdasági Lapok*, Korizmicz László és Morócz István által szerkesztve, hetenként másfél nagy 4rétű íven folytatják a gazda közönség által tudományos és gyakorlati becsök miatt méltányolt pályájakat (félévi árok 5 fr.). E két tudományos szakfolyóiraton kívül még a *Budapesti Hírlap* s a *Pesti Napló* említendő e helyt, melyek elseje „*Athenaeum*“ című rovatában, emez vezércikkei közt különféle szinte tudományos tárgyú dolgozatokat hoz. A szépirodalom négy közlőnnyel bír. A köztők legidősb, Nagy Ignác *Hölgyfutára* ünnep és vasárnapok kivételével naponként, a tavál keletkezett *Budapesti Viszhang* hetenként kétszer másfél íven jő ki Szilágyi Virgíl által kiadva (amannak félévi ára 7 fr. postán 9 fr., ezé helyben 6 fr. 30 kr., postán 7 fr. 30 kr.); ezekhez új társakul a *Déli Báb* járult gr. Festetics Leó szerkesztése mellett hetenként egyszer két íven (félévre 6 fr. vidékre 7 fr. 36 kr.) s a *Szép-*

irodalmi Lapok Pákh Albert (Kaján Ábel) által szerk. és Emich által kiadva hetenként kétszer egy-egy íven (helyben félévi ára 5 fr. postán 6 fr.). Nevesebb szépműveink többnyire vegyest nyújtják két három lapban is adalékaikat, s üresnek egyet sem mondhatni. Nem hozunk ítéletet rólok: a szépirodalmi folyóiratok híre oly érzékeny, mint a fiatal nő; bizzuk ezt az e részben rendszerint legilletékesebb bíróra: a közönségre, mely a postahivatalokon voksol. Komolyabb rovataikkal közelebb érdekelnek bennünket a Szépirodalmi Lapok, melyekben különösen a széptaniakat, s a néha élesb, de alapos kritikát üdvözöljük, mind az irodalmi, mind a színészetit. Ezekhez járulnak még az olcsó-könyvkiadó társulat által kiadott tartalmas *Családi Lapok*, „tudományos és szépirodalmi folyóirat, a vallás-erkölcsi műveltség s kath. hitélet emelésére“, Klezso József szerkesztése mellett, havonként kétszer, legalább három íven (félévre 3 fr. 30 kr. postán 4 fr.), s a *Katholikus Néplap*, melyből Blümehuber Ferenc szerkesztése mellett vasárnaponként jö egy ív (félévi ára postán 1 fr. 20 kr.).

— Az *Újabb Nemzeti Könyvtár* második folyamának megjelent *harmadik füzete is*. Tartalma: Galantai gróf *Esterházy Miklós Munkái*. Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával, szerkeszté *Toldy Ferenc*. Negyedik füzet a szerző arcképével. Élet CIII lap, az Okmányos Toldalék vége, 393—448 lap. Az életrajz egykorú kiadott s kiadatlan források, nagyrészt eddig ismeretlen státusíratok nyomán készült, s azon nevezetes időszakot, mely a bécsi és linci békekötés közé esik, sokban felvilágosítja. Az Okmányos Toldalék csupa kiadatlanokat hoz, részint a nádor státusíratait, leveleit, részint I. Rákóczi György és biztosa leveleit a királyhoz s a nádorhoz, melyek a kor viszonyait sokban egészen új fénybe helyezik.

Búzavirágok és Kalászkok Fáy Andrástól. Első kötet 266 lap. Második köt. 337 l. Pesten, kiadó tulajd. Kozma Vaz. 1852. n12r.

Fele a gyűjteménynek szépirodalmi: beszélyek és vígjáték, régi és új; fele töredékes gondolatok, melyeket szerző „Eszmeburkok és szikrák“ cím alá foglal. Amazok a buzavirágok, ezek a kalászkok. A szerző neve annyira össze van nőve a magyar szépirodalom letűnt aranykora emlékezetével, össze a nemzet újabb eszmésvégével minden fontos nemzeti, társadalmi és irodalmi érdekekben, hogy a mit Fáy nyújt, az egyelőre már kész rokonszenyre

számíthat s viszhangra lelkünk- és szívünkben. Elbeszélései becsét nem abba helyeztetjük, a mibe a nagy közönség: a mulatságosba, mi nagyon megvan benne; hanem azon élettapasztalási dús forrásba, mely azokban mindenütt fakad, azon gondolatkinsbe, mely azoknak oly szilárd alapot kölcsönöz. Az Eszmeburkok, számra 557, ugyanazon emberismeret és mély gondolkodás gyümölcsei, melyek a magyar Pascalt kitüntetik. A gyakorlati irány, mely azokat jellemzi, tanulságossá és közhasznuakká teszi, de fő becsök eszméltető és gerjesztő erejükben fekszik. Az egy, mit ohajtánk, azoknak bizonyos tárgyak szerinti rendezése volna.

— Szépirodalom. — Levelek a külföld költői koszorujából. I. *Moore Tamás költeményeiből.* Angolból fordította *Szász Károly.* Pest, Emich bet. 1853. 16r. 100 l. füzve 40 kr.

Régi ohajtásunk kezd teljesülni. Egy adományozott költő készül a külföld költői kertjéből némely szebb virágokat átültetni. Moore az újabb angol költészetnek egyik fénye: a legdúsabb képzelem, mély érzés, gyönyörű rhythmus egyesülnek minden dalában. Tartalom: Paradicsom és Peri, Lalla-Rookh keleti regének második, igen szép, része; s ötvenegy darab az ír, a nemzeti, a szent stb, dalok közül. Fordító átérezte eredetieinek minden szépségeit, s valóban költőileg adja azokat vissza. Csak a rhythmus az, melly itt-ott kívánni valót hágy.

Kinizsi Pál. Népies hősköltemény tíz énekben. *Irta Tóth Kálmán.* Pesten, nyomt. és kiadá Bucsánszky Alajos 1853. 16r. 127 l. fametszetű illusztrációkkal. Füzve 20 kr.

Nem vitázunk szerzővel a cím miatt, mely hőskölteménynek mondja e verses historiát; s általában nem mérjük azt a művészet mérőpálcájával, mert akkor nem csak a conceptióra, de hőse felfogására is volna észrevételünk; hanem mint a nép számára készült olvasmánynak kedélyesen örvendünk, s ohajtjuk, hogy sok ilyen keletkezzék s találja meg útját a derék magyar néphez: csak ilyek is üdvösen pótolják a fontos rendeltetésű ponyvairodalom mindenkép kárhoztatandó cikkelyeit. De kérdezzük: csak úgy nyerhetjük-e meg a nép tapsait, ha hozzá leszállunk, a nélkül hogy azt magunkhoz fölemeljük? Szerepel itt fiúi szeretet, honszeretet, háladatosság, szerelem, vitézség: öszvesége a költői motívumoknak: de szerzőnk-nél azok inkább ösztönszerű indulatokként előadva jelennek meg semhogy öntudatos felsőbb, nemesebb érzeményekként, az állati

erőnek több része van bennök, mint a szelleminek, s hiányzik a fejlődési folyam mindnyájokban: az érzések és képviselőik végül is azok, mik eleinte voltak. Nem hibáztatjuk, hogy szerző a hagyomány s a historia Kinizsiét, kiket mi két külön személynek tartunk, összeolvasztotta; de nem látjuk kibányászva azon eszmét, mely egy aljas születésű embernek a közel-legmagasabb polcra emelkedésében, egy aristokratiai ország közepett, fekszik. Örömmel találkozunk azon költő hangjával, kit a szerző előképeül választott, de nem találjuk fel itt azon bensőséget és nemességet, mely a Toldi költőjénél oly mély, oly kitörölhetetlen hatást hágy maga után. Ohajtjuk, hogy szerző igyekezzék szerencsés adományát, mely őt népköltővé avatja, a népnek ne egyedül mulattatására, de nemesítésére is fordítani, ne csak a forma, hanem a tartalom által is hatni. A kiadó annyiban dicsérendő, hogy a csekély ár által a könyv megszerzését ennek a becsületes, olvasni szerető s minden jó iránt fogékony magyar népnek lehetővé tette.

— *Nyelvkönyvek.* — *Vorschule d. ungarischen Sprache.* Ein Lese- und Übungsbuch stb. von *Ludwig Turcsányi* Prof. Vierte vermehrte Auflag. Pozsony, Wigand, 1853. 8r. 151 lap írásmin-tákkal.

Magyar Románnyelvtan a tanuló ifjuság számára. Irta *Fekete János* (Negrotiu), kolosvári román egyesült lelkész, főesperes . . . és tanár. Kolosv. a ref. tanoda bet. 1852. n8r. 216 l.

— *Ifjúsági írat.* — *A tizenharmadik századbeli Anacharsis.* Középkori jellemrajz. *Walter Vilmos* után *Gyurits Antal.* Kiadja a jó és olcsó-könyvkiadó társulat. Pest, Emich bet. 1852. K8r. 360 l. füzve 40 kr.

Tanregény. Egy magyar-kún ifjú beutazza Európát, s mint *Barthélemy scytha Anacharsisa* a görög világot, úgy ez az *Edemér*, ki a keresztségben keresztatyjától *IV. Béla* királytól *Béla* nevet nyert, kora Európáját ismerteti; azon századot különösen, melyben a keresztyénség mindenfelé győzödelmes, a középkor sok elemű viszonyai már határozott új jellemet öltött, s az új kor szürkülni kezdett. Mulattató és tanulságos olvasmány egyformán, de szívképző is, s e kort, mint szülőanyját az újnak, megismertetve, ennek helyes megértésére is vezeti az ifjúságot.

— *Történet és rokon.* — *Hunyadiak kora Magyarországon.* Irta gróf *Teleki József.* Második kötet. *Hunyadi János*, *László*

király és Hunyadi László acélmetszetű képeivel. Pesten, Emich bet. 1852. n8r. XVI. és 568 l. füzve 3 fr. 20 kr.

A munka jellemét és becsét illetőleg azokra vonatkozunk, mi-
ket az első kötet megjelentével mondtunk el (mult évi aprilisi füze-
tünkben, a 460 s köv. ll.). A jelen kötet is tíz év történeteit tár-
gyalja, s az 1446-ki oláh háborútól, melynek következése Drakula
kivégeztetése Hunyadi által volt, László kir. halálaig terjed 1557-
ben; így benne foglaltatik Hunyadi egész kormányzósága és László
királynak a cseh rablók és Cillei gazságai által szomorú országlata,
a Fridrikkel bonyodalmak, Giskra és Cillei véres életeik, a rigó-
mezei veszedelem és Byzanc elesése, a nándorfejevári diadal s
Hunyadi János halála, Cillei vége s Hunyadi László megöletése,
végre a nagyszerű tragoedia befejezéseül a Nemesis működése Prá-
gában. Roppant historiai momentumok, a történeti kritika egész
terjedelme és mélységével világteljesen kibontva a történeti anyag-
tár chaoszából. Ha ez évtized tarka képéből részleteket kellene ki-
emelnünk, az egész nándorfejevári háború, Hunyadi jelleme, s
általán a jellemrajzok volnának azok: de fő becsét nem a részletek,
hanem az a tárgya felett nyugalmasan lebegő historiai szellem teszi,
mely a húzamos történeti stúdiumok-, az író egyénisége, de jó részt
a státusférfitú hosszas élettapasztalásainak eredménye.

Földrajzi Alapvonalok, tájékozásul a föld felületén. Emléke-
zet utáni szabad kézrajzolás segélyével. *Wenzig József* után. Könyo-
matu földképpel. A magas cs. vallás és közokt. ministeriumnak a
közép és ipartanodák iránt kibocsátott rendezési terve szerint kézi-
könyvül az alsóbb ipartanodák első osztálya számára elfogadva. Pest,
Geibel Armín sajátja, 1851. 8r. 50 l. füzve 16 kr.

Földrajzi Alapvonalak (-ok) a középtanodai első osztály hasz-
nálatára. Második bővített és javított kiadás. Egy földabroszszal.
Pesten, Kilián Gy. tulajd. 1852. n8r. 37 l. füzve 16 kr.

Az elsőbbiknek célja a gyermeknek helyes alapképet szerezni a
föld és annak minden részei fekvése és alakjáról; emez a mér-, ter-
mészettani és politikai földrajz legszükségesebb elemeit állítja össze.

— *Törvénytudomány.* — *Büntetőtörvény büntettek,*
vétségek és kihágások iránt, büntető bíróságok illetőségét tárgyzó
rendeletek és sajtórendtartás. 1852. május 27. az ausztriai biroda-
lom számára. Hivatalos kézi kiadás. Budán 1852. A cs. kir. magyar
egyet. nyomdában 8r. 198 l.

Az új büntetőtörvénynek ezen nyolcadrétben és kizárólag magyar nyelven megjelent hivatalos kiadása, a törvény és kiegészítő rendeletek szövegén kívül, pontosan kidolgozott betűsorozatos jegyzékkel van ellátva, és célszerű alakjánál nem különben nyomtatása tisztaságánál fogva ajánlható.

Az 1852. május 27. ausztriai birodalmi büntetőtörvény magyarázata. A törvény magyar szövegével a bírói illetőség és sajtórendtartás iránti rendeletekkel stb. írta Csatskó Imre bölc. és jogtudor, h. ügyv., a pesti cs. kir. megyei törvényszék ülnöke, a magy. t. társ. lev. stb. tagja. Pest, 1852. Geibel Armín bizománya I. II. III. füz. 8r. 400 l. Egy füzet ára 1 fr.

A szerző neve ismeretes hazánk jogirodalmában; természeti törvénye kiadása után a büntetőjog művelésének szentelte erejét, miről *Büntetésjogi elméletek*, *Büntetőjog elemei* című munkái, és *A gonoszság s vétkeességről* az akademiában tartott, s az Új Magyar Muzeumban megjelent elmélkedései nyújtanak tanúságot. Jelen munkájában az új büntetőtörvénynek magyarázatát adja, és az eddig megjelent füzetekben a 451. §. érvén, azt a nem sokára megjelenendő negyedik füzetben teljesen fejezendő be. A szerző az ausztriai büntetőtörvényről írt legjelesebb munkákat használta segédszerül, főleg Frühwald kézikönyvét, a nélkül hogy véleményeit mindenben követné, sőt annak több nézeteit alaposan megcáfolja; Hye Commentárját, mely eddig német kiadásában csak a 6., magyar fordításában pedig 2-dik füzetig ért, épen e körülménynél fogva kevesebbé használhatta. A törvény szövegének magyarázata sikerült, becsét emelik a magyar törvényes intézmények előadása, a számos példák, melyek a törvény rendeleteinek értelmét, alkalmazását az élet változó tüneményeire összevelegesen mutatják fel. Az exegetikai módszernek ama lényeges és természetéből folyó hiányát, hogy a törvény egyes §§-ihoz alkalmazkodva, inkább azok szövegének egyes intézkedéseit, mint az összes törvényhozásnak kellő rendszerbe hozott elveit állítja elő, mi még is a *jogtudománynak* saját feladása, mely által az nemesebb hivatását teljesítve, minden művelt nemzeteknél irányadó tényezővé vált a jogélet fejlődésében, a mennyiben csak lehetséges, az általános tanok beillesztése és előadása által, kikerülni iparkodott. Minél fogva e munka nem csak valóságos szükségét pótol, hanem Szokolay dolgozatával együtt öröndetes tanúságaúl szolgál jogtudósaink ama törekedésének, hogy az új bün-

tető törvény rendeleteit minél alaposabban ismertessék meg jogtanuló és gyakorló közönségünkkel.

Az ausztriai új büntetőtörvény betürendben. A büntetőbírói illetőséggel és sajtórendtartással bővítve. Szerkesztő *Kléh István* h. ügyvéd Pest, 1853. Edelmann Károly bizománya Sr. 148 l. 50 kr.

Betürendben adatnak itt a büntetőtörvény rendeletei; melynek tiszta és világos szavaitól eltérés nem történt; azok végén a cikk vagy szakaszszámai, zárjel alatt állanak. Az egész kézikönyv elrendezése célszerű, és könnyűbb tájékozásául szolgál azoknak, kik előforduló esetekben, egyes tárgyakra vonatkozólag keresnek felvilágosítást.

Az új polgári perrendtartás magyarázata, a behozott új váltóeljárással, csőd törvényekkel, ügyvédi rendszabállyal bővítve, és számos példával felvilágosítva, írta *Szokolay István* ügyvéd, jogtanár stb. Pesten, 1852. Lukács nyomd. Sr. 252 l. ára 1 fr. 40 kr.

A Magyar-, Horvát, Tótország, Szerbvajdaság és Temesi Bánság számára 1852. sept. 16. kiadott és 1853. januar 1. életbe lépő *Ideiglenes Polgári perrendtartás* stb. írta *Suhajda János* jogtudor k. és v. ügyvéd pestmegyei cs. kir. törvényszéki ülnök. Pest, 1853. Hartleben bizománya, Müller Em. nyomdája Sr. 341 l. ára 2 fr.

Ideiglenes polgári perrendtartás. Magyar- Horvát- Tótország a Szerbvajdaság és a Temesi Bánság számára (1852. sept. 16.) az erdélyivel (1852. maj. 3.) egybefoglalva magyarázta stb. *Dr. Wenzel Gusztáv* egyetemi rendes jogtanár, h. ügyv. a magy. akad. és több bel- és külföldi tud. társaságok tagja. Pesten Geibel Armin sajátja. I. II. füzet. 160 lap. Az egész munka előfizetési ára 2 fr. béli ára 2. fr. 40 kr.

A f. é. sept. 16. kihirdetett polgári perrendtartás szolgáltatott alkalmat az elősorolt munkák közrebocsátására, melyek dicséretes mutatóványául szolgálnak nemzeti nyelvű íróink szorgalmának, mert tudtunkra legalább, *Schusternek* Bécsben megjelent hasontartalmú munkáján, és két irománypéldányi német dolgozaton, kívül más nyelven még nem igen jelentek meg ezen, nemcsak Magyarországot, hanem a munkák címlapjain érintett tartományokat is oly közelről érdeklő, mély behatású törvénynek magyarázatát tartalmazó iratok. *Szokolay*, kit az olvasó közönség előbbi munkálatairól dicséretesen ismer, és legközelebb a büntető törvény magyarázatával is sürgős szükségét pótolni igyekezett, a perrendtartás behozatala

iránti rendelet után, a perrendtartás szövegét alkalmas világos magyarázattal adja; toldalékban az 1852. nov. 29-ki nyílt parancsnak az ősiségre vonatkozó rendeleteit, az új váltó eljárást, a csödeljárásra vonatkozó, 1849. évben és a perrendtartás által történt módosításokat, és az ügyvédi rendtartás főbb pontjait közli, ki által munkája haszonvehetőségét tetemesen nevelte. — *Suhayda*, mi már az 1849. évi ideiglenes jogrendeletek polgári részének rendszeres összeállítása és *Váltójogtan* című nagyobb munkája által tüntette ki képességét, leginkább a bírák, felek és ügyvédek gyakorlati igényeit tartotta szem előtt; azoknak a jelesebb munkák, névszerint Füger ismeretes könyvének célszerű hssználata által az „új töretlen ösvényen“ ohajtván vezérfonalat nyújtani; arra alkalmazvák irománypéldái, felvilágosító példái, és a szöveg nehezebb helyeinek magyarázatai, mire nézve mind elméleti tanulmányai, mind jelen gyakorlati foglalkodásaiban bő anyagot talált. — *Wenzel* neve sokkal ismeretesebb, mintsem hogy róla irodalmi tekintetben bővebben kellene szólanunk. Tudományosan fogván fel a törvénykezés alkatrészeit, bevezetésében rövid pillantást vete annak múltjára hazánkban; aztán áttérvén azon organicus intézményekre, melyek az igazság kiszolgáltatása végett léteznek, a fenálló bíróságokról, a törvénykezési személyekről és az ezeket illető intézkedésekről szól: mi közben a katonai bíróságok illetékességirőli rendeletek és a legújabb ügyvédrendtartás közöltetnek. Az eljárásra térvén szerző, az azt megelőzőtt Józsefi, ausztriai közönséges és nyugat-galliciai, végre a külföld nevezetesebb pörtörvényei fő elveinek sommás összehasonlító megérintése után, annak viszonyát az 1848. előtt divatozott polgári törvénykezésünk alapelveihez tárgyalja. Az egyes §§. okadalt magyarázatánál kitűnő figyelem fordított mind hazai törvényeink, mind az 1785. évi Józsefi Pörrendtartás elvei és az erdélyi perrendtartás eltérő szabályaira; a munka részleteiben, a felfogás alaposságában mindenütt a magyar és ausztriai jog, nem különben a külföldi jogtudomány körében teljesen tájékozott férfira ismerünk.

A munka, mely eddig a 163 §-ig haladt, befejezéséül a bíróságok tiszti eljárása, a beszámítás és viszkonkereseti jog terjedelmesebb tárgyalása ígértetik. És minthogy ez utóbbira vonatkozólag a szerző már eleve Suhaydaétól eltérő véleményét jelenté ki, mi azon biztos reményben, hogy mind két fél csak a dolog velejéből merített tudományos férfiakhoz illő fegyverekkel vívand, ezen eszme-

cserétől a tárgy felvilágosítására nézve a legüdvösebb eredményeket várjuk. Σ .

— **Mathematikai és Természettudományok.** — *Algebrai Gyakorlatkönyv* 5000 példával. Első magyar munka a maga nemében. Szerkesztette ¹⁾ és kiadta *Brassai Samu*, m. tud. társasági lev. tag. — Első rész : Algebrai műveletek és fogások. Pest, Lukács gőzgépes nyomdájában. 1853. n8r. 136 l. füzve

Oly munka — így szól szerző, előszavában — mely minden tanulónak, ki a mennyiségtanban bár középszerű haladást akar tenni, és minden tanítónak, ki fáradságos oktatásának illő sikerét kívánja aratni, nélkülözhetlen; oly munka, melynek hasonmásai a mivelt Europa minden országaiban számos szerzőktől számtalan példányokban szolgálnak használatul, s a melyeknek javai kevés évek lefolyta alatt 10—15 kiadást értek. És íme csak a magyar irodalomban hiányzott ez mind eddig“ stb. S ismét : „Szerző kezekedik róla, hogy ezen Gyakorlatkönyv valamennyi külföldi társával nem csak bátran kiállhatja a versenyt, hanem a tárgyak cél- és tanmódszerű elrendezésében mindnyájokat feljül is múlja . . . E könyv a mathesis tanulójának nem csak vert út, hanem épen vaspálya gyanánt szolgálанд tudományabeli haladására.“ — „Ezen füzet magában egy teljesen használható egész; azonban rövid időn egy „Kulcs“ fogja követni, mely nem csak minden példa felfejtését magában foglalandja, hanem azon kívül oly világosításokat és utasításokat adand, melyeket tan- könyveiben hasztalan keres a tanuló.“ A második önálló rész az *egyenlettant* tartalmazandja.

Az ember és a teremtés, vagy a vég okok elmélete a minden-ségben. Irta *M. Desdovits*, a Szaniszló-collegiumban természettanár. Francia eredetiből fordított'a *Gyurits Antal*. Kiadja a jó és olcsó-könyvkiadó társulat. Pesten, 1853. Lukács nyomd. n8r. XVI. és 338 l. füzve 1 fr.

Szerző a természeti tudományok, különösen a földtan eredményeit igyekszik a Genesissel egyeztetni.

A gerinces Állatok Természettudománya. A gymnasiumi iskolák használatára írta *Bándl János*, tanár. Pesten, Lukács betűiv. 1852. Kapható Schön Jakab könyvkereskedésében Baján. 8r. 49 l.

Pomologia, vagyis gyümölcsfa-tenyésztési tanítás, írta *Egri*

¹⁾ Lásd a köv. lap jegyzését.

Antal, az Apponyi grófok faiskolájának főügyelője. Egy kömetszettel. Pozsonyban, Schreiber Alajos bet. 1852. k8r. 63 l.

A gyümölcsenyésztés legfőbb élelmi és kereseti forrása a hegylakosoknak. Tulajdon gyakorlati tapasztalás után a falusi nép számára szerkesztetett *Domitrovits A. F.* által. Pesten, Landerer b. 1853. k8r. 58 l. fametszetekkel. Magyar és német nyelven.

— Eg ély. — *Kath. keresztyén Hittan.* Rendszeresen szerkezve ²⁾. Az egri érseki hatóság engedelmével. Egerben, 1852. Az érseki lyceumi könyvnyomdában. n8r. 288 l. füzve 50 kr.

A jelen könyv fordítása egy Bécsben ezelőtt két évvel névtelenül megjelent munkának, mely a pápa által nyomosan sürgetett tridenti káté alapján Gaume, Martin, Probst és mások által dolgozott hittanok után készült. Bár tehát a szerző maga is az eredetiség dicsőségét nem veszi igénybe, méltán elismerhetjük egy más érdemét, mely nem kisebb, s az elsővel nem mindig egyesül, t. i. az előadásnak a tárgy fenségével összehangzó egyszerűségét, világosságát, s azon melegséget, mely nélkül a hittan még az érzelemre sem hat eléggé győzőleg, a kedélyre pedig még kevesebbé. S ennél fogva igen kedves adománynak tekinthetik e könyvet nem csak a gymnasiumi hittanárok, kiknek az legközelebb van szánva, hanem családkönyvnek is nagyon ajánlható. Neveli becsét az, hogy szerző mindenütt az eldöntő védhelyeket beszövi a szent könyvekből, mi által az előadás még meggyőzőbbé és kenetessé válik. Az előszóban a kathol. erkölcsan s a kijelentés történelme is ígértetik ugyanazon szerző után, miknek igazi örömmel nézünk elibe.

¹⁾ és ²⁾ A szer (rend)gyökérből a k közébejöttével két igénk származik : szer-k-ezik, közép, melyből cselekvő (míveltető, factitiv) tat tet-tel képeztetik, u. m. szerkesztet, azaz : teszi hogy szerkezük ; és : szer-k-ed, szinte közép (nem használtatik), melynek viszont szer-k-észt cselekvő felel meg, melyből *stenvedő* szerkeszt-etik származik. És így *rendez*, *rendben összealkot* értelemben a szer-ből (az ily értelemben alavult szer-ez cselekvő igen kívül) e két cselekvőt bírjuk : szerkesztet és szerkeszt ; mihez képest rossz a szerkez mint cselekvő, valamint az emléből (honnan az említ származik) csak emlé-k-ezik közép ige támad, s ebből : emlékeztet, de nem : emlékezt és emlékezt (cselekvőleg t. i.), és rossz Horvát Istvánnál a szerkesztet, mely annyit jelent, mint : teszi hogy más szerkeszzen. Török szerkeszti a Budai Naplót, Emich szerkeszteti azt Törökkel.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

FEBR. 1853.

II. FÜZ.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK STUDIUMÁRÓL.

D. NENDTVICH KÁROLYTÓL.

II.

Meglehet, hogy olvasóim közül többen megróttak azért, mert azt merészelttem állítani, miszerint azokból következtetve, melyek már eddig is történtek, reményleni lehet, hogy végre az élet törvényeit is megismerjük, s annak tünetményeit megmagyarázzuk. Miért hiszem én ezt erősen, mi jogosít fel minden buzgó természetvizsgálót e hiedelemre, és mi történt e tekintetben már eddig is, arról később lesz alkalmam szólni. Az ilyen természetvizsgáló, ki ennek lehetőségéről meggyőződve nincs, vagy nem fogta fel az élet tünetményeit úgy, miként azokat a tudomány jelen állásához képest fel fogni kell; vagy nem tudja, mik történtek az utolsó két évtizedben nem csak e tekintetben, hanem a természettudományok határtalan mezején általában, vagy végre a mysticismus iránti különös hajlama által tünteti ki magát, mindenütt csak titkos és fölfedezhetlen varázserőket keresve és látva, melyeknek szentélyébe hatni a halandó emberi észnek megengedve nincs.

Liebig azon beszédében, melylyel a müncheni egyetemnél beköszöntött, miután a természettudományoknak, nevezetesen a chemia újabb hódításait a physiologia mezején megemlítette, azt mondja: „Nach diesen Entdeckungen bietet der Organismus dem Forscher

zwar noch *Unbegriffenes* genug, aber nichts *Unbegreifliches* mehr dar.“ Cotta pedig, híres leveleiben, melyeket Humboldt Sándor Kosmosáról írt, ugyan e tárgyról azt mondja: „Der Forscher kennt nur *Unbegriffenes*, *Unbegreifliches* sieht er nirgends; deshalb, weil er in keiner Richtung bis jetzt auf Probleme gestossen ist, die anders als temporär unlösbar erschienen wären. Unbegreiflich heisst in der Sprache der Empirie nur „nach dem heutigen Standpunkte der Wissenschaft, unserer Fähigkeiten und Erfahrungen *noch unerklärbar*.“ Igaz ugyan, hogy a természettudományokban auctoritásokra hivatkozni nem kellene, főkép oly auctoritásokra nem, kik állításaikat a zöld asztalnál vagy könyvtáraikban koholják; ki fog például az oly tekintélyre hivatkozni, ki azt állítja, miszerint a föld élő organismus, melly léleklzik és gyomrában emészt, mint minden más állat; vagy hogy minden organismus képes azon elemeket teremteni magának, melyek élete fentartására szükségesek; és hogy az ásványvizek mind organismusok, melyek életök fentartására teremtik magoknak az alkatrészeket, melyeket bennök feltalálunk, habár belölők mitsem foglalnának is magokban a földrétegek, melyeken keresztül mennek. Ki hisz az ilyen auctoritásoknak? mind a mellett, hogy a Käferstein és Carus nevek nagy hírből vannak bizonyos tudósok előtt.

Ha a természettudományokban auctoritásra hivatkozunk, legyen az olyan, a ki állításait tényekkel képes bebizonyítani, a ki számos vizsgálódásai és találmányai következtében föl van jogosítva arra, hogy tett tapasztalásai nyomán korolláriumokat húzzon. Pedig hogy Liebig és Cotta erre fel vannak jogosítva, úgy hiszem, alig van, ki ebben kételkednék: az első azért, mert nincsen ember, ki újabb időben épen e tárgyban többet működött volna mint ő; a második azért, mert a legjelesebb élő geologusok egyike, s mert a Kosmosról írt leveleiben a természettudományok minden ágaiban levő jártasságának elégséges zálogait bírjuk.

Igaz ugyan hogy, ha a természetvizsgálók úgy járnának el kutatásaikban mint az orvosok, nem igen haladnának. Moleschott, a leghíresebb élő physiologusok egyike, egy helyt azt mondja: „So entstanden Alchimie und Astrologie und eine Arzneikunst, die in Jahrtausenden wohl allerley Zeichen, und Heilmittel, aber kaum ein einziges Gesetz zu Tage gefördert hat.“ — A gyógyászat (nem a kór- és kórjeltant, csak a gyógytant értem) jelenleg csaknem azon álla-

poth an van, mint volt Hippokrates idejében. Az anatomia, physiologia, chemia, physika, mind segédtudományai a gyógyászatnak, hasonlíthatlanul haladtak ugyan, de ez nem érdeme az orvosoknak; az úgynevezett *orvoslás* csaknem azonegy fokon maradt. Nézzük az orvosok pharmacológiáját, s valljuk meg, hogy alig gondolható nagyobb *rerum farago*. Hány gyógyszernek hatását ismeri valósággal az orvos? De azon mód szerint, melylyel ő szokott experimentálni, lehetetlen, hogy ismerje. Az orvos a beteghez hívatik, megvizsgálja ezt, és rendel. Más nap vagy jobban van a beteg, vagy rosszabbul. Ha rosszabbul, többnyire újra rendel az orvos. Így megy az folyvást, míg végre hetek múlva vagy meghal a beteg, vagy kigyógyul. A kérdés már most ez: ki a meggyógyulásnak, vagy a halálnak oka? az orvos-e, vagy a betegség? Az orvosnak kevés esetben van biztos támaszpontja, melyből orvosságának sikerét vagy sikeretlenségét megítélni képes volna. Ha javul a beteg, kész az orvos a javulás okát az orvosságnak tulajdonítani. De miből ítéli meg, hogy a beteg nem javult volna meg, ha orvossággal nem élt volna is? S innen is magyarázható, miszerint két ezer éves experimentálás után a tizenkilencedik század második felében a gyógyászat hősei azon meggyőződésre jutottak, miszerint az eddig elkövetett mód gyökerestül hamis volt, miszerint legtöbb gyógyszer igazi gyógyerejét nem ismerik, és hogy legtöbb esetekben legcélszerűbb a beteget okszerű ápolás mellett a természet hathatós gyógyerejére bízni. Innét van az is, miszerint az okszerű és mellette őszinte orvos igen takarékos kézzel osztogat orvosságot, s ha rendel is, inkább azon balítéletnek hódol, mely szerint azt hiszi a beteg, hogy orvosság nélkül meggyógyulnia lehetetlen. Eszerint az eredmények, melyekhez az orvosok több ezer éves experimentálás után jutottak, nagyobb részt negatívak. Legnagyobb jótevője tehát az orvosnak és a gyógyszerésznek a természet gyógyereje, Hygiea és nem Aesculapius, ki csak igen alázatos szolgája a görög istennőnek.

— S innét magyarázható az is, miszerint a betegek a legellenkezőbb rendszerek szerint, tudós és tudatlan orvosok által, úgynevezett okszerű és okatlan móddal gyógyítva, vagy végkép magokra hagyatva egyaránt halnak és gyógyulnak. Innét magyarázható, miszerint a legellenkezőbb hatású gyógyszerek egy betegségben, vagy ugyanazon gyógyszer a legellenkezőbb betegségekben adva, egyforma hatást gyakorolnak. Innen magyarázható továbbá, miszerint

gyakran a legtudatlanabb emberek híres orvosokká lesznek, s amint mondani szokták, divatba jönnek. Az orvosoknál is legtöbb esetben a közönség szeszélye határoz becsök felett ¹⁾. — Innét magyarázható végre, miként bizonyos gyógyszerek és gyógy módok is alá vannak a divatnak vetve. Ki nem tudja, mily gyógyhatást tulajdonítottak a hydrocyánsavnak mindjárt annak feltalálása után. Alig volt betegség, melyet az gyökeresen nem gyógyított volna. Hasonló gyógyerőt találtak fel a jódkáliumban s több effélékben. Az annyira elhírhedett gyógyszer végre a legtöbb betegségekben sikernélkülinek találtatott, és kénytelen vala másnak engedni át a tért, melyre nem sokára hasonló sors vár. — Így van ez a különféle gyógy módokkal is, melyek szinte divat tárgyává válnak, uralmokat egy ideig gyakorolják az emberiség felett, míg hosszabb vagy rövidebb idő múlva ismét feledékenységbbe merülnek, és a historia tárgyává lesznek.

A gyógyászatnak ennél fogva észleléseire kevés biztos alapja van. Azzal nem akarom azt állítani, miszerint az úgynevezett gyógyszereknek hatásuk az organismusra ne volna. Kiki tudja, mily hatása van az opiumnak, a nux vomicának, a hydrocyánsavnak stb. De hogy mily betegségeket gyógyít az opium, miket a nux vomica, és miket a hydrocyánsav? hol van azon orvos, ki azt határozottan megmondani tudná? és alig lehet biztossággal állíthatni, hogy gyógyítottak vele egy betegséget is, habár sokan azalatt, hogy azt bevették, meggyógyultak. Nézzük az orvosok pharmacológiáját, és alig találunk benne egy gyógyszert, mely nem minden betegségre, és alig betegséget, melyre minden gyógyszer nem volna alkalmazható. Az orvosok ugyan azt mondják: hogy mindig csak bizonyos körülmények alatt; hanem ebben fekszik épen a gyógyászat ingatag alapja. *Medicina est ars conjecturalis*.

Miután tehát az orvosnak nincsenek biztos jelei, melyekből a gyógyítás sikerét vagy sikeretlenségét megítélni képes volna, és annál kevesbbé a közönségnek: alig van tudomány, alig mesterség, melyben annyi tér volna engedve a kuruzslatnak, mint a gyógyászatban. A gyógyászat a régi korban, a műveletlen népeknél pedig még most is, karöltve járt és jár a babonassággal, astrologiával, al-

¹⁾ C' est par les femmes, que les medecins acquirent leur réputation; et c' est par les medecins, que les femmes font leur volonté. On se doute bien par là, quelle est la sorte d' habilité, qu' ille faut à un medecin de Paris, pour devenir célèbre. R.

chimiával, s magát mindig mysticus nymbussal szerette környezni. A gyógyászat a régi korban többnyire papok kezében volt. Jelenleg a közönségnek legalább miveltebb részénél, babonásra és astrologiára nem támaszkodhatik ugyan; de alig látunk felmerülni egy még ismeretlen, vagy eléggé még nem kutatott, hatásaiban még regegyes erőt, s íme azonnal megragadja azt a charlatanismus, speculatio tárgyává teszi, a közönségnek részint tudatlanságával, részint hiedékenységgel és a természettudományokbani járatlanságával visszaélvén. Innét a magnetiseurök, electriseurök, s több ilyféle tudósok és babonások nagy serege. Nincs itt szándékom, az electricitás vagy magnetismus hatását tagadni az ember egészséges vagy beteg organismusára; kifogásom csak azok ellen lehet, kik ez ismeretlen erőket minden válogatás nélkül minden állapotra használják, s azt akarják elhiteni a közönséggel, miszerint ez biztosan meggyógyít minden betegséget, és gyógyításokat híresztelnek, melyek valóságos csodáknak tekintendők stb.

A legnagyobb baj mind ezekre nézve abban áll, hogy azok, kik ilyenekkel foglalkodnak, nincsenek természettudományilag eléggé kiképezve, minél fogva megítélhessék, mi lehet kísérleteikben igaz és mi nem? Ide járul még az is, hogy sokaknál pusztá kereset tárgyává aljasodván a gyógyászat, igazi kurúzsok gyanánt gyakran oly dolgokat híresztelnek, melyeket sem magok, sem mások soha nem tapasztaltak.

Van azonban egy neme az orvosoknak, mely az eddig követett utat kárhoztatja, azt mindenben rosznak nyilatkoztatja, s elhiteni kívánja a közönséggel, miszerint csak ők találták fel az igazi utat, melyen járni kell, ha a gyógyszerek hatását bizonyossággal megismerni, és a betegségek igazi és gyökeres gyógyításmódját feltalálni akarjuk. Ők elveikkel homlokegyenest ellenkeznek a közönséges, és ezredeken keresztül használt gyógyításmód elveivel, s határozottsággal állítják, miszerint ők vannak egyedül az igazi penacea birtokában. Az orvosoknak ezen neme a *homöopathák*. Nekem ugyan gyógyításaik sikeréről kevés tapasztalásom van; a mi eddig volt, többnyire ellenök szólott; s azért nem is mondhatok elhatározó véleményt gyógyításmódjok practikai becséről. Bennem az gerjesztett mindig igazságos kétséget, hogy nem ismerek híresebb természetvizsgálót, legyen az physikus, chemicus, physiologus, vagy zoologus, ki a homöopathiának barátja volna, sőt inkább alig em-

legetik munkáikban, vagy ha emlegetik is, elsuhanak felette mint oly tárgy felett, mely komoly cáfolatot alig érdemel. Oka ennek abban áll, mert a homöopathia elvei homlokegyenest ellenkeznek az eddig bizonyossággal constatatált természettörvényekkel. — Azonban lássuk : vajjon igaz-e ez ?

A homöopathia főleg e három elveken alapszik :

1) Minden betegség csak olyan gyógyszer által gyógyítható, mely egészséges organismusban ugyanazon betegséget képes előidézni.

2) A gyógyszerek a beteg organismusban véghetetlen kis adagokban gyakorolják a legnagyobb hatást.

3) Hogy a gyógyszerek hatásukat teljes mértékben gyakorolhassák, szükséges hogy azoknak ereje bizonyos mechanikai módon potencióztassék, vagy általában oly erők ébresztessenek föl bennök, melyek bennök közönségesen nem találhatók.

A mi az elsőt illeti, ez elvet a homöopathák e szavakba szokták foglalni : *similia similibus*, s azt állítják, miszerint ez által egészen és addig ismeretlen új természettörvényt fedeztek fel. Igaz ugyan, hogy vannak a természetben némely jelenetek, melyek ezen elv valóságát bebizonyítani látszanak. A chemia például azt tanítja, hogy, ha savat akarunk vegyületéből nyerni, savat kell használnunk; ha ellenben a basist akarjuk kiüzni savvali vegyületéből, az csak basissal sikerül stb. A mi azonban a tünetmények bizonyos körében áll, az koránsem alkalmazható mint általános törvény minden esetre. — A homöopathák egyébiránt ezen új természettörvény valóságát az által akarják bebizonyítani, hogy vannak bizonyos gyógyszerek, melyekkel hasonló betegségeket lehet előidézni, mint azok, melyeknek gyógyítására használtatni szoktak e gyógyszerek. Azonban, ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, azt tapasztalandjuk, miszerint azon betegségek, melyek bizonyos gyógyszerek által előidézhetők, csak némely symptomáikban *hasnolók* azokhoz, melyeket velők gyógyítani szoktak, de nem ugyanazok; s hogy efféle mesterséges betegségek csak *némely* gyógyszerek *risszaélésével* idézhetők elő. Mind a mellett lehetetlenséget, vagy oktalanságot ezen elv nem rejt magában, csak hogy a homöopathák által mindez bebizonyítva még teljesen nincs, ámbár azt akarják elhíttetni a közönséggel.

A mi a második pontot illeti, mely szerint a gyógyszerek, hatásukat, a beteg organismusra véghetetlen kis adagokban gyakorol-

ják, ezt a miasmák és contagiumok természetéből s némely gyógyszer-
szerekből akarják kimagyarázni, melyek hatást csakugyan igen
kis adagokban gyakorolnak, vagy egészen különbözőt kicsinyben
és nagyban.

Hogy a miasmák és contagiumok véghetetlen kis adagokban
gyakorolják hatásukat, ki volna, a ki tagadná. Hogy az upas mé-
reg, melylyel az indiánusok nyilaikat megmérgezni szokták, szinte
véghetetlen kis mennyiségben hat, szinte kiki tudja. De tévedne, ki
ezekből azt következtetné, miszerint akármi más testnek hasonló
hatást kell gyakorolnia véghetetlen kis adagokban. A testeknek ki-
sebb nagyobb hatása az organismusra, annak részint különös ter-
mészetétől, részint pedig az organismus fogékonyságától függ, te-
hát a kettőnek egymáshoz kölcsonös viszonyától. A mi az egyik
állatnak mérge, a másiknak eledel lehet. Mivel egy grán strychnin
halált okozhat, abból nem következik, hogy egy grán chinin is
ugyan azt tegye, és mivel $\frac{1}{16}$ része a sublimátnak már észrevehető
hatást gyakorol, következik-e ebből, hogy a konyhasóból is annak
 $\frac{1}{16}$ résznyi granuma tetemes hatást gyakoroljon? A homöopathák
pedig azt állítják, hogy minden gyógyszereik válogatás nélkül egy-
aránt hatnak véghetetlen kis adagokban; sőt még azt is állítják, mi-
szerint a dolog természetében fekszik, hogy a gyógyszerek igen
kis adagokban nagyobb hatást gyakorolnak mint nagyokban, s en-
nek bebizonyítására a már annyiszor kicséptelt példát hozzák fel a
calomelről, azt állítván, miszerint az, ha naponként fél szemert vesz
be az ember, borzasztó betegséget idéz elő, míg egyszerre 10—20
szemert véve, csak mint hashajtó hat. Az efféle állításokkal csak laicus
előtt boldogulhatnak, kik a dolgot közelebbről megítélni nem képesek.

Először minden természettörvénnyel homlokegyenest áll azon
állítás, mely szerint akár miféle testnek kisebb mennyisége nagyobb
hatással bírna, mint annak nagyobb mennyisége. Ezt még senki sem
tapasztalta. De másrészt csak idioták előtt lehet azt állítani, misze-
rint fél szemer calomel nagyobb hatást gyakorol, mint tíz szemer.
Ha a beteg fél szemert vesz be egyszer, alig fog tapasztalni hatást
tőle. De az orvos úgy szokta azt rendelni, hogy két, három héten
keresztül mindennap fél szemert vegyen be a beteg. Ekkor igen is
fog gyakorolni hatást. Ellenben ha tíz szemert rendel az orvos, azt
egy napra rendeli, s akkor mint hashajtó hatván, nagyobb része el-
hagyja a testet. Azonban kísértsen meg az orvos tíz szemert adni

naponként, s azt két-három héten keresztül, majd tapasztalandja, hogy a fél vagy tíz szemeknek van-e nagyobb hatása.

Ha a homöopathák csak oly gyógyszereket használnának, melyeknek erős hatásáról kétség nincsen, a kis adagokat némileg még mentegetni lehetne. Ők azonban gyakran oly szereket is használnak, melyeket mi a tápszerekkel minden nap, és tetemes mennyiségben elnyelünk. Ide tartozik a konyhasó, a kovaföld, a kén, és számtalan más. Ilyenkor, hogy hatása legyen a gyógyszernek, különös diætat rendelnek, s nem engedik, hogy sót adjon a szakácsné a levesbe. Mily kimondhatatlan nagy illúsióban élnek ezen tisztelt urak! Tehát előttök az tudva nincsen, miszerint minden falat hússal, minden falat tésztával vagy főzelékkel, ha mitsem adott is hozzá a szakács, sok ezerszer több konyhasót nyel le az ember, mint van a homöopathicus adagban; nem tudják, miszerint minden csep vérben sok ezerszer több konyhasó van, mint lehet a homöopathicus szerben? Miként volna az magyarázható, miszerint egy billiórésnyi konyhasó a vérhez adva, mely sokbilliószor többet tart magában, hatást gyakoroljon, részemről meg nem foghatom.

Az ily inconvenientiák magyarázatára azon állításhoz folyamodnak a homöopathák, miszerint azon titok birtokában vannak, mely szerint a gyógyszereknek hatását emelni, potencirozni tudják, kölcsönözni nekik erőket, melyek közönségesen bennök nincsenek. S ha kérdjük, miben áll azon hathatós mód, mely szerint ők egészen titkos s eddig nem ismert erőket kölcsönöznek gyógyszereiknek? meglepéssel tapasztalandjuk, miszerint az arcanum, ha a gyógyszer por, dörzsölésben, ha folyadék, a dilutiónak rázatásában áll. Valóban, ez eddig még senki által nem tett tapasztalás, mely szerint valamely testnek csupa dörzsölés által új erőket és tulajdonságokat lehet kölcsönözni. Dörzsölje valaki a konyhasót, meddig kedve tartja, az mindig finomabb részekre fog eloszlani, de azért ezen legfinomabb részeknek mind csak azon tulajdonságaik lesznek, mint akár mily más nagyobb darabnak.

De érdekes lesz, még egy megfoghatatlan illúsiót hozni fel, mely a homöopathákat fogva tartja. Ők t. i. a kovaföldet erős gyógyszernek mondják. Nem tekintve, miszerint a kovaföld azon állapotban, melyben ők azt adják, a legfőbb kémszerek feloldható tehetségének ellent áll; nem tekintve azt, miszerint minden állati test ennek igen tetemes mennyiségét foglalja már magában, s miszerint

alig van étel, alig ital, melyben az tetemes mennyiségben ne léteznék, emlékeztetni bátorodom tisztelt kartársaimat csak azon eljárásra, mely szerint ők e gyógyszeröket készíteni szokták. A lemért szemernyi silica 100 szemernyi keményítővel porcelláncsészébe adván, abban egy óra hosszat szünet nélkül dörzsöltetik. Ebből újra egy szemernyt lemérnek, száz szemernyi keményítőt adnak hozzá, s újra dörzsölik egy óra hosszat. Így megy az folyvást tizszer, hússzor, harmincszor, sőt vannak olyanok is, a kik azt állítják, hogy a homöopathicus gyógyszerek még a kétszázadik dilutióban is erős hatást gyakorolnak. — Ezután készen van a gyógyszer, és állításuk szerint a szemernyi silica billió, trillió, és quadrillió részekre osztott. A tisztelt urak azonban elfogultságukban nem gondolnak arra, hogy minden dörzsöléssel, melyet ők a porcelláncsészében tesznek, milliószor több silicát dörzsölnek le a csészéről, mint azoknak tízedik dilutiójában lenni kellene; hogy a keményítő minden gránumban ezerszer több silica van, mint képzelt dilutióikban; hogy minden porszemmel, mely dörzsölés közben a levegőből a csészébe esik, ugyan annyival több silica jő dilutiójokba, és így tovább. Meltán kérdezhetjük már most, mi lehet itt a dilutió, és melyik része a silicának teszi itt a gyógyhatást, az-e, mit akarattal adott az orvos, vagy mi akarata ellen lopúlt a keményítőbe?

A homöopathák végre el akarják hitetni a közönséggel, miszerint ők tiszta, minden más idegen elemtől ment gyógyszereket nyújtanak betegeiknek, s ezért csak ők képesek a gyógyszernek tiszta hatását megismerni, előidézni. Azonban könnyű lesz megmutatni, miszerint maga Paracelsus sem adott nagyobb gyógyszeregyveleget, mint ők, midőn azt állítják, hogy egy szemeknek millió és billiónyi része kétségtelenül képes hatást előidézni. Kérem: hol van azon keményítő a világon, melyben minden ismert elemből egy szemeknek millió és billiódik részei ne volnának. Ki képes megóni a gyógyszert dörzsölés alatt attól, miszerint a levegőből szünet nélkül behulló porszemekkel számtalan idegen testek ne jönnének, és pedig kétségtelenül számtalanszor nagyobb mennyiségben, mint az úgynevezett gyógyszerből benne lehet?

Ezek tehát mind illusiók, melyekkel a sokaságot lehet vakítani, de nem azokat, kik a dolgok természetébe mélyebben hatnak. Ha valaki ékesszólással egy laicusnak a homöopathia elveit előadja, s az allopathia hibáit, sok ferde eljárásait rhetori ügyességgel mel-

lájók állítja, lehetetlen hogy meggyőzve ne érezné magát a laicus. — Ha azonban tisztább világnál közelebből tekintjük a felhozott argumentumokat, mint ködfátyolképek eloszlanak a bámuló ember szemelőtt.

Azonban nincs és nem is lehet szándékom a homöopathiának minden érdemeit megtagadni akarni. A homöopathia keletkezett akkor, midőn a gyógyászat hamis elvei, és visszaélései a legnagyobb ellentétben állanak a többi természettudományok fejlődésével, s midőn az úgynevezett természetphilosophia uralmát gyakorlá a természettudományok nagyobb része fölött. Törekvése tehát abban állott, hogy megismervén a gyógyászatban uralkodó hamis elveket, azok helyére másokat állítson. A homöopathia az én felfogásom szerint igen szerencsés volt az allopathia több hamis elvei, és visszaélései feltalálásában és bebizonyításában, de szerencsétlen, midőn a bebizonyított rossz elveket saját elveivel akará helyettesíteni. A homöopathia az egyik szélsőségből a másikba esett. Midőn a tömérdek nagy adagokat kárhoztatá, s a visszaéléseket megrová, melyek a gyógyszerekkel történtek, saját gyógyszereinek dosisát csaknem kevesebbre sülyeszté mint semmire; s midőn azt tapasztalá, hogy több gyógyszerekkel azokhoz csaknem hasonló betegségeket lehet előidézni, melyek gyógyítására e gyógyszerek használatnak, azon elvet állítá fel, miszerint minden gyógyszer csak azon betegségeket gyógyíthatja meg, melyeket előidézni is képes. A homöopathia a gyógyászatban az, mi a természetphilosophia a természettudományokban. Alkot törvényeket, melyek a természetben nem léteznek, sőt az eddig ismerteknek ellent mondanak, és tulajdonít a testeknek erőket, melyeket mások bennök fel nem találhatnak.

Mind a mellett megvannak a homöopathiának is a maga s pedig nem csekély érdemei, melyek következőkben állanak:

1) Figyelmezteté az orvosokat azon oklatan eljárásra, mely szerint a beteget roppant dosisaikkal s orvosságaik határtalan sokaságával és különbségével kínozták, annyira, hogy a természet gyógyerejének többet kelle fáradoznia az orvos mint a betegség leggyőzésére. A tömérdek mennyiségű decoctumok, infusumok, pillulák és bolusok gyakran annyira gyöngíték a betegnek emésztő tehetőségét és életműszerveit, hogy ezeknek helyreállítására gyakran hosszabb idő kellett, mint a betegség gyógyítására. Az orvosok kisebb adagokat kezdének nyújtani betegeiknek, és egyszerűbb orvossá-

gokat. Ezalatt vesztett ugyan a gyógyszerárus, arany időszaka örökre lejárt, de nyert a beteg kétszeresen, először hogy sebesebben, és kevesebb kínok közt gyógyúlt meg; másodsor, hogy a gyógyítás erszényét sem vette annyira igénybe.

2) Miután az orvosok józanabb része ezt látá, miszerint a betegek a homöopathák gyógyítása alatt is meggyógyúlnak, s pedig gyakran sokkal rövidebb idő alatt; azon meggyőződéshez jutottak, miszerint legtöbb esetekben a betegnek meggyógyulását nem annyira orvosságuknak, mintsem a természet jótékony gyógyerejének kell tulajdonítani. Kezdének tehát méltó bizodalmatlansággal viseltetni gyógyszereik iránt, s midőn a szerek legnagyobb részének hatástalanságáról meggyőződtek, azokat a gyógyszerek roppant elenchusából kitérülték. — A természet gyógyereje tehát nagyobb tekintélyre jutott, és az orvosok meggyőződtek arról, miszerint legtöbb esetben okszerű ápolás mellett maga a természet is képes a gyógyítást véghez vinni.

3) Meggyőződtek az orvosok arról, miszerint legtöbb gyógyszer valódi gyógyerejét nem ismerik, s hogy azon mód szerint, melyet eddig követtek, nem is jutandanak azoknak igazi ismeréséhez. Meggyőződtek tehát, miszerint kísérleteikben más utat kell követniök, ha célt akarnak érni, s ezt teszi is az orvosok okszerűbb és józanabb része, mely a gyógyászatot nem csak mint kenyéradó mesterséget üzi, hanem iránta, mint leendő magasztos tudomány iránt, előszeretettel viseltetik.

A gyógyászatra ennél fogva szép jövőndő vár, és remélhető is, miszerint az idővel gyönyörű tudománynya fog fejlődni. Jelenleg e céltől még igen távol van, de a természettudományok minden ága előkészíti neki az utat. A gyógyászat, ámbár a természettudományok között a legrégebb, még mai napig sem hagyta el bölcsőjét; míg többi fiatalabb testvérei fejlődésökben régen elhagyták. Ez elvitázhatlan tény maga a dolog természetében rejlik. Az emberi nem, mihelyt gondolkodni kezdett, segítséget keresett, ha baja történt. Ez által támadt a különféle növények használata sebekre. Nem szenved kétséget, miszerint ez volt első kezdete a gyógyászatnak. Későbbben, belső szerek használására ment által az emberi nem; de kísérleteinek nem levén semmi biztos alapja, soha biztos eredményhez nem jutottak, mi századról századra folyt egész a mai napig. E számos év alatt alig ismerték meg némely gyógyszerek biztos hatá-

sát. És nem gondolható, hogy ez másként lehetett volna. A gyógyászat mint tudomány, a többi természettudományokon alapul, és azoknak fejlődésétől van föltételezve. Ezek azonban csak az újabb korban kezdtek venni oly irányt, hogy határozottan lehet mondani, miszerint az, mit természettörvénynek ismerünk el, kétségtelenül is az. Szükséges, miszerint a physiologia, a chemia, az úgynevezett imponderabiliák tana, oly tökéletességre legyen fejlődve, hogy az állati élet különféle nyilvánításait egész biztossággal tudhasuk magunknak megmagyarázni, hogy ismerjük mind azon anyagi változásokat, melyeket a különféle betegség az állati test különféle életműszereiben előhoz, és okát ismerjük mind e változásnak. Csak akkor lehet reményleni, miszerint tudományos elvekre alapított gyógyszereket is találandunk fel, vagy legalább azoknak hatásmódját biztosan ismerendjük. — A természettudományok nagyobb része ez úton indult újabb időben. A növénytan a növények anatómiáját és physiologiáját kutatja; az állattan az anatomia comparátát előszeretettel míveli, az anatomia az életműszereket nem csak egészséges, hanem beteg állapotban is vizsgálja; a physika az imponderabiliák tanában naponként halad hietlen gyorsasággal; végre az úgynevezett organica chemia kitünő alapossággal nyomozza nem csak azon változásokat, melyeket a tápszerek szenvednek, midőn az állati test különféle műszerein mennek keresztül, hanem azon körülményeket is, melyek azoknak változtatását beteg állapotban idézik elő, s melyek által maga a beteg állapot föltételezve van.

A MAGYAR HELYNEVEK NYELVÉSZETI TEKINTETBEN.

RÉVÉSZ IMRÉTŐL.

Jól tudják e becses folyóirat olvasói, hogy én már darab idő óta a magyar helynevek gyűjtésével foglalkodom, s hogy azokból egy küldemény e lapokban is közölve volt már. Azóta több tudós hazafiak figyelmét magára vonta ez ügy, s voltak, kik e felett irodalmilag is nyilatkoznak, s örömmel tapasztaltam hogy vannak eleget, kik a magyar helynevek mivoltát, nyelvészeti becsét és rendeltetését kellőképen felfogák; de lehetnek talán, kik e tárgyban

még több oldalról értesülni kívánnának. Ez okon ohajtottam volna én, e tárgy felett véleményemet mindjárt annak idejében irodalmilag közzé tenni. De mivelhogy ezt, hazámtól távollétem miatt, mind ez ideig nem tehetém : most kívánok eleget tenni ez ügy iránti kötelességemnek, teljes bizodalommal kérvén a tiszt. szerkesztőséget, hogy igénytelen bár, de minden esetre jóakarató eszmémnek e becses folyóirat mezején tért engedni ne sajnáljon.

Nincs szükség terjedelmesen értekezniem egy, nyelvünkhez méltó s a tudomány fensőbb kívánatainak megfelelő magyar szótárnak nyelvünk, nemzetiségünk s egész művelődésünk tekintetében nagy fontosságáról. Legyen szabad mégis felemlítenem némely ide vonatkozó körülményeket, s különösen azt, miszerint az újabb időkben már, a tudós nemzetek irodalmában, a szónyomozás, a nyelvhasználat s az egész felsőbb nyelvészet mind inkább-inkább a természet és ész rendületlen igazságaira építettven, a bölcséleti tudományok tisztos sorában kezdenek helyet foglalni, midőn ezelőtt nem sokkal, mint minden nemzetnél, úgy körünkben is, Jankowich Miklósként „nem annyira tudománynak mint tudós mulatságnak állított a nyelvszármazás és szónemzés (philologia et etymologia).“ (W. Jankowich Miklós: Magyar szónemzés. Pest, 1812. Sr. 5. l.) A nyelvészet említett emelkedése kétszeresen fontossá teszi reánk magyarokra nézve nemzeti nyelvészetünket s egy tökéletes magyar szótár ügyét; mivelhogy nyelvünk, egy lévén az ősz és eredeti nyelvek közül, benne és általa nem csupán magát a nyelvet, hanem a természetnek és észnek legfensőbb törvényeit, elveit és örök igazságait szemlélhetjük.

„Egy jó etymologiai szótár lenne az emberi értelemnek leg-tökéletesebb historiája“: — mondá Volney (Oeuvres. Paris, 1838. n8. l. 79.), a kelet nyelveinek és népeinek bölcs ismerője. Ezen állítománynak egyes nemzetek régiségi viszonyaira s egész multjára nézve nagy fontosságát és igaz voltát az újabb időknek sikerült bizonyítani az által, hogy a felsőbb nyelvészet köréből a népek életének s különösen szellemiségének egész multjára a legnagyobb világosság kezd hárulni. Ime nemzetünk ősz viszonyairól ősmertetünk, dacára annyi tudós elmék folytonos küzdelseinek, még csak annyira sincs fejlődve, hogy tudománynak nevezethetnék; s alig hiszem, hogy az egyetemes irodalom széles mezején volna ősmerteteknek halmaza, mely ama tökéletességtől távolabb esnék. De ha a végzetek

csakugyan azt akarandják, hogy a nemzetünk régiségeire vonatkozó ösmeretek és közlemények chaosából egy rendszeres, tudomány-névre méltó egész fejlődjék, ez leginkább a bölcséleti nyelvészet segítségével történhetik.

Hát arról biztosíthat-e valaki bennünket, hogy jövőre nem jutand nyelvünk s irodalmunk a hanyatlás, sőt küzdés korszakára? Sőt inkább az idők jelei nem oda mutatnak-e, hogy némely nyelveknek s irodalmaknak sorsa nem magasra fejlődés, sem hirtelen elenyészés vagy dicső halál, hanem lassú és küzdelmes tengődés és vonaglás leend? Az ily körülmények közé jutott nyelvre és irodalomra nézve már a kifejlett nemzeti nyelvészet s egy tökéletes szótár olyan leend, mint a föld Antaeusra a küzdő óriásra nézve, ki bár több ízben letiportatott is, mindannyiszor megújúlva kelt fel, erőt vévén anyjának a földnek kebeléről.

Jól tudjuk, hogy különösen a külföldi irodalom mind ez ideig sincs egészen tisztában nyelvünk mivolta, eredetisége, rokonságai s a nyelvek sorábani helye felől; minek fő oka leginkább az, mert temérdeken voltak és vannak olyanok, kik az irodalom mezején és másutt nyelvünket mint egy többféle nyelvekből összekevert zagyvalékot mutatták fel; s figyelembe nem vévén nemzetünk szellemiségének minden nyilatkozatait, zenénket, népdalainkat, táncunkat, öltözetünket, szokásainkat s egész fejlődésünket, melyek legnagyobb részben rokontalanok, árvák és eredetiek, s így a többi nemzetek efféle sajátságaitól lényegesen különbözök: nyelvünket mégis valóban Csáky szalmájának tekinték és tekintik, s ezen jó kedvvel megosztozni szeretnének, miként hajdan a bakók a megfeszített idvezítő öltönyén. De a kifejlett nyelvészeti irodalom s egy tökéletes bölcséleti magyar szótár úgy tüntetendvén fel nyelvünket, mint egy önálló, eredeti és organicus egészet, melynek minden részei természetszerű kapcsolatban állanak egymással: meggyőzendik az illetőket a felől, hogy valamint az idvezítő említett öltönye nem varrott hanem szövött s így részekre oszthatatlan vala: azonképen nyelvünkre nézve is osztályos atyafiak nem léteznek, hanem annak jogszerű örököse csupán azon nép lehet, melynek ajkain azt a természet az ősidőkben megalkotá, és mely magát magyar nemzetnek nevezi.

Egy olyan tökéletes és kimerítő magyar szótárba már, mely az említett célok elérésére vagy megközelítésére alkalmas és képes leend, közvetlenül vagy közvetve fel kell vétetniök s átvizsgáltat-

niok mindazon szóknak, melyeket valaha a természet magyar ajakon megalkota s melyeknek bizonyos kelendőségök s érvényök volt vagy vagyon. Ellenkező esetben egyáltalában nem felelne meg a nagyszótár a maga rendeltetésének, mely nem csak az, hogy a nyelvnek jelen rajzát, statistikáját adja csupán, hanem, amint D' Alambert nagy igazán kifejezte magát, az, hogy „magába foglalja a nyelv gyermekségének, fejlődésének, virágzásának és megromlásának bölcséleti történetét.” Ezen rendeltetést csak akkor közelítheti meg pl. a nagy magyar szótár, hogyha az minden magyar szót, akár úgy mint az egyetemes nyelvkincsnek köz használatban levő tagjait, akár illetőleg úgy, mint a többiek kimagyarázásához s teljes méltatásához szükséges testvérszavakat magába foglaland.

A magyar akadémia, mindjárt legelső nagy gyűlésekor, 1831. februáriusban, megis tette a rendelkezéseket magyar tájszavak, szólásmódok, elavult szavak, magyar mesteremberek között divatozó műszavak egybegyűjtése végett, hogy azok a társaság által készüendő nagy magyar szótárba felvétenessenek. És néhány év múlva már csakugyan nagy részben egybegyűjtve és kiadva lőnek az említett szavak, hogy azokat író és általjánban minden magyar, haszonvétel vagy legalább megösmérés végett együtt lelhesse, addig is míg későbbben a szótárban megjelenének.

A magyar helynevek ekképeni öszvegyűjtése és kiadása azonban elfeledve vagy elmellőzve lőn, holott azt ezek szintűgy, vagy talán még inkább megérdemlették volna ¹⁾).

Értem pedig az öszvegyűjtendő magyar helynevek alatt nemcsak a hazánk geographiai lexiconaiába vagy repertoriumaiba már besorozott s feltalálható magyar városok, helységek, hegyek, folyamok stb neveit, hanem főképen az egyes magyar határterületeken levő szántóföldeknek, kerteknek, réteknek, legelőknek, posványoknak, tavaknak¹⁾, forrásoknak, patakoknak, halmoknak, völgyeknek, erdőknek, utaknak, utcáknak, kutaknak, csárdáknak stb stb egy szóval, a határon előforduló minden efféle tárgyaknak azon neveit, melyek még ez ideig kiadva és irodalmilag ösmerve nincsenek.

Ne gondolja pedig senki, hogy az efféle helynevek száma valami csekélység lenne; — de sőt inkább hitelt felülmúló. Én csak

¹⁾ Sőt 1837-ben pályakérdés tárgya is volt. A jutalmat Lenkey Zsigmond pelsőci ref. pred. nyerte meg, de munkája nem találtatott kiadásra méltónak.

azon határokról is, melyekre csekély egyéni ösmeretségem vagy öszveköttetésem kiterjedtek, kevés hián kétezer oly helynevet gyűjtöttem ez ideig öszve, melyek közül egy sincs még, az általam e folyóiratban közlötteken kívül, kiadva; s egy sincs, mely egy vagy más tekintetben nyelvészeti nevezetességgel ne bírna, miután a mindenki által érthető, vagy semmi nyelvtani érdekkal nem bíró helyneveket gyűjteményembe fel sem vettem. Ha a két magyar hazabeli helységeknek csak egy negyedrészt veszszük is magyaroknak, és ha egyre-másra minden magyar határra csak öt öszveszedendő helynevet teszünk is: mégis mintegy húszezerre menne a két magyar hazában mindöszve azoknak száma. A min legkevesebbé sem csudálkozhatik az, ki eszébe veszi, hogy nemzetünk eleitől fogva pásztorkodó és földművelő nép lévén, élete és tartózkodása nem annyira falak között, mint a szabad természetnek kebelén folyván el: nem csuda, ha a határban minden legkisebb pontot és zugot folytonosan ösmert, azoknak külön neveket adott, és századokon keresztül híven megőrzötte őket. Szent István királyunk néhány elsőbb oklevelében nev. az 1001. 1006. 1009. 1015. 1019. 1024. 1025. 1036 évrőlíekben, melyekben különbféle zárdákat alapít és lát el adományokkal, több mint 270 külön magyar helynév jő elő, és így jóval több magyar szó, mint a mennyiből legrégebb nyelvemlékeink, az ösmertes halotti beszéd és könyörgés, alkotvák. És midőn emezeknek értelmezésével eleitől fogva annyi tudós elme fáradozott, nem vala senki sem, legalább tudtommal, ki ama jóval régibb és számosabb magyar helynevek nyelvészeti kellő értelmezésére és méltatására figyelmét fordította volna, holott azt ezek, mint szinte a külön öszveszedést és kiadást is, minden egyéb helynevekkel együtt nagyon megérdemlették volna.

A természet és lélek örök törvényeire alapított igazság ugyanis az, mit De Brosse (Traité de la formation mechanique des langues et des principes physiques de l' étymologie. Paris, 1765. Tom. I. p. 276) miként a személy- úgy a helynevekről is mond, így szólván: „Mind azon szavaknak, melyek a személyek (és helyek) tulajdon neveit alkotják, bármely nyelvben is, szintűgy mint a tárgyneveknek, bizonyos eredetők, határozott jelentésök s igaz etymológiájok van. Szintűgy mint egyéb szavak, nem ok nélkül adattak ezek az illető személyeknek vagy helyeknek, sem pusztá találomra nem gyártattak, csupán azért, hogy az ember valami értelem nélküli

hangot adhasson.“ Minden nyelvekben tehát, de főképen az eredetiekben, s így a magyarban is, szükség hogy a helynevek bizonyos eredettel, határozott jelentéssel, értelemmel s a szók egyetemében mintegy polgári joggal bírtanak légyen vagy bírjanak. Azon kevés hián másfélezer hely- és személynévek közül, melyek a bibliának eredeti héber és hellen szövegeiben előfordúlnak, alig van néhány, melyeket az említett nyelvekből tisztán s etymologice kimagyarázni ne lehetne. Ha holt nyelvek körül is meg lehet ezt tenni, mennyivel könnyebben, sikerebben és biztosabban tehetjük ezt élő nyelvek mezején, a mi természetesen csak azon esetben lehetséges, ha az illető nevek a kimagyarázáshoz szükséges minden kellékekkel együtt összevgyűjtetnek és közhasználatuakká tétetnek.

Azon különféle szempontok közül, melyekből az ősmagyar lélek kiindult a helyek elnevezésénél, úgy látszik legtermészetesebb s legfőbb vala azok természeti sajátságainak figyelembe vétele, s így nyelvtani tekintetben is legérdekesebbek azon helynevek, melyek ama természeti sajátságokat nyomják ki hangokban. Minden eredeti nyelv szavai ugyanis, részint indulatszavakra, részint a természeti hangokat utánzókra, részint a hangtalan s indulatinkat is nem oly erősen, azaz nem a megszólalásig illető tárgyak neveire osztályoztathatván főképen : látni való, hogy a két első osztály szavai csaknem kizárólag az érzékiség — az utolsóí pedig leginkább az ész vagy elme működésének körébe esnek és főleg annak eredményei. Ezen három fő osztály szavaiból alakúlnak aztán a különféle átvitelek és öszvetételek útján alkotott szavaink és elnevezéseink. Ezek szerint a bölcselő szónyomozó mindenenk fölött e három ős forrásból eredett szavainkat, — s így helyneveinket is, mint a melyek természetöknél fogva legnagyobb részben a harmadik osztály alá sorozhatók, — különös figyelembe veszi és átbuvárolja, ha a nyel. törvényeit és szellemét, annak genesisében kívánja ősmerni, a mi pedig mindenkor fő dolog. És valóban a magyar helynevek nagy részben úgy tekinthetők, mint nemzetünknek e földöni megtelepülése korábóli maradványok. A birtokviszonyok ugyanis, mindjárt a letelepüléskor ugyan, de különösen sz. István korában határozottan rendeztetvén már : a helynevek legnagyobb része oklevelekbe vitetett által, s azoknak gyakori változtatása ellenkezett volna a jogviszonyok természetével s az örökösödésekben, osztályokban, határjárásokban gyakran lényeges és helyrehozhatatlan zavart okozhatott.

zott volna. De hogyha a jogviszonyok nem óvták volna is meg a magok eredeti alakában és alakjában a helyneveket : megóvta volna s mai napig óvja azokat a hagyomány, mely iránti tisztelet különösen keleti népeknél s így nemzetünknel is a jellem fő vonása vala, s mely azt művelé és műveli, hogy a fiak mintegy tisztelettel vegyék át az atyáktól s adják át viszont fiaiknak híven megőrzés végett azon elnevezéseket, melyeket őseiktől öröklöttek, még azon esetben is, ha azokat nem értenék már többé. A családnevek már, különösen a nem nemes néposztálynál, s így ott, hol az oklevelek nem tettek mintegy óvást a változtatás ellen, sokkal gyakoribb változásokon mennek keresztül, elannyira, hogy a ki egy magyar jobbágy közönségnek ez előtt egy-két századdali névsorát veszi kezébe, alig talál abban egy-két családnevet, mely mostanig fen maradt volna. Ennek oka pedig épen nem a költözésekben, mint a melyek tudjuk hogy törvény által is korlátozva valának, hanem leginkább a magyar családnevek természetében áll, miszerint azok legtöbbször az illető személy valamely természeti vagy erkölcsi sajátosságát fejezik ki, s így megeshetett, hogy a mi az apára vagy nagy apára illet, az már a fiúra vagy unokára egyáltalában nem vala alkalmazható, s ennél fogva az előbbi könnyen kienyészvén, más állott helyette. A szántóföldek, rétek, folyamok, hegyek, völgyek stb pedig eredeti alaktukban s tulajdonaikban sokszor századokon keresztül ugyanazok maradván: nem csuda, ha azoknak nevei is hosszú időn keresztül épen megmaradának. Im innen van az, hogy a magyar helyneveket úgy tekinthetjük mint a régi időkbelől ránk szállott nyelvemlékeket, a nyelv folytonosan fejlődő életfájának elhullott ugyan, de semmivé nem lett, sőt mintegy petrificálva megmaradt leveleit. Nem kell tehát csudálkoznunk azon, ha azoknak nyelvtani értelmét és érvényét első tekintetre is nyomozás nélkül nem tudhatjuk már ma; sőt legyen ez bizonyosága annak, hogy őseink nyelvéből eltávozáink, a mint ezt már egykor Leibnitz is megjegyzé a helynevekről szólóban: „valahányszor, úgymond, valamely folyamnak, hegynek, erdőnek, nemzetnek, falunak, városnak, majornak nevét nem értjük: tudnunk kell, hogy a régi nyelvtől eltávozáink.“ (Miscellanea berolinensia. 1710. 4r. l. 1).

A magyar helynevekben igen gyakran találunk oly gyökökre, tőszavakra, képzőkre, szóalakokra, átvitelekre stb, melyek egykor nyelvünkben divatozának, de már kihaltaknak tekinthetők. A figyel-

mes vizsgálót meggyőzheti e tekintetben csak azon néhány száz helynév is, mit eddig közlék, mint szinte azok is, melyek a közönségesen ösmert geographiai lexikonokban feltalálhatók. Hogy pedig az elavult gyökök, képzők stb tudományos figyelembe vétele és méltatása nem csak érdekes és gyönyörködtető, hanem e mellett az illető nyelvre és irodalomra nézve valódi hasznos befolyással is bír, ezt minden józan nyelvészek egyező véleménye, a mívelt nyelvek önálló fejlődésének története, s végre legközelebről saját nemzeti nyelvünk példája is bizonyítja. Mert azon óriási fejlődés és csinosulás, melyen nyelvünk a legközelebbi néhány évtized alatt keresztül ment, lett volna-e még csak lehetséges avagy gondolható is a Révai által megalapított s nyelvészetünkre behozott historiai eljárás nélkül? Ezen historiai nyelvészet, vagyis a nyelv egész fejlődésének s minden fenmaradt ízeinek figyelembe vétele s átvizsgálása pedig oly nagy fontosságú, hogy, ha ezt maga Révai és öutána mások nem szüntek volna meg a lehető legmagosabb fokig fejleszteni, s ennek mezejéről nem távoztak volna el mindaddig, míg ott csak egy szál virágot vagy füvecskét találtak is: úgy meglehet, hogy ez időre tisztában volnánk már sok oly pontok felett nyelvünkben, melyeket egyfelül az alaptalan hasonlítások és rokonítások, másfelül az üres szemlélődések homályba borítottak, s megmenekültünk volna sok idétlen és kinnal nemzett új magyar szavaktól, melyekért csuda lesz, ha meg nem keserüljük a magyarok istenének haragját. Minden eredeti s önálló organismusnak a világon, de különösen a szellemvilágban, szükség, hogy autonomiával bírjon, azaz saját életelvei és törvényei legyenek, melyek szerint az fentartassék és fejlődjék. Ha hanyatlík és enyészetnek indul az autonomia: hanyatlík és enyészetnek indul maga az organismus is, és viszont. Mit úgy távoztatunk el nyelvünkre nézve, ha annak eredeti törvényeit és szellemét fejlődésének történetéből alaposan megösmérjük s folyvást sérthetetlennek tartjuk.

A magyar helynevek legnagyobb részének érthetetlennek s különösen nem-nyelvészek előtt megfejthetetlennek látszó volta ne retentsen vissza senkit se, s még kevésbbé vigyen azon gondolatra, hogy talán ezek mind idegen szavak, s így nyelvészetünkre ezeknek öszvegyűjtéséből és átvizsgálásából semmi fény vagy előmenetel nem háruina. Feltévén, de meg nem engedvén, hogy így áll a dolog, szükség hogy e felől minél előbb tökéletesen tisztába

jöjünk s hogy adassanak meg ezen szavak azon nyelvnek, melyet ezek illetnek. A tudományos vizsgálódás vég célja az igazság, mely felette áll minden nemzeti hiúságnak s más e féle gyermekies érdekeknek. Egyébiránt, miután a magyar helynevek legnagyobb része oly határokról szedendő, melyeken a történetírás és régiség bizonyítása szerint őseink megtelepedésekor semmi állandó lakosok nem voltak, hogy azoktól a helyeknek már meglevő elnevezéseit eltanúlhatták volna: kétségbe sem lehet hozni azoknak eredeti és igaz magyar voltát, kivált miután a nyelvünkbeni szóhang és szónyomozás törvényei e felől első tekintetre rendületlen bizonytságot tesznek. De sőt inkább én azt hiszem, hogy a magyar helyneveknek átvizsgálása arról fog meggyőzni bennünket, hogy őseink lelkében a szólamnak ereje és szelleme sokkal eredetibb, belerőben és terjelemben aránylag jóval dúsabb és termékenyebb volt ama helynevek keletkezésének idején, mint valaha.

Úgy hiszem, hogy az elmondottak figyelembe vétele után senki sem kételkedhetik a helynevek nyelvészeti nagy fontosságáról. Hogy mind e mellett is ezekre napjainkig oly kevés önálló figyelem és fáradság fordítottatott, mind a külföldi tudós nemzeteknél mind nálunk magyaroknál, annak okát főként abban vélem rejleni, mert a helynevek természetöknél fogva tudományosan és sikerrel csak akkor tárgyalhatók, midőn általában a nyelvészet s különösen a szónyomozás a fejlettségnek bizonyos pontjára eljutott s szilárd alapokon kezd nyugodni; a nem eredeti nyelvvel bíró nemzeteknél pedig, a nehézségek e tekintetben még nagyobbak és számosabbak lévén, természetes, hogy azoknak legyőzése még fejlettebb nyelvészeti képességnek és húzamosabb időnek lehet eredménye.

Az általam ösmert külföldi nyelvészek közül leginkább Goropius Becanus (*Opera hactenus in lucem non edita. Antwerpiae. 1580. Gallic. Lib. 1. pag. 15*), Ottius Henr. Joan. (*Onomatologia. Tiguri, 1671. §. 27*), Leibnitz (*Miscellanea berolinensia, 1710*), De Brosses (fentebb idézett munkájában II. köt. 309 l.) emlékeznek némi önállással, de csak néhány szóval, a helynevekről nyelvészeti tekintetben. Már Ottius határozottan említi, hogy felette szükséges és nagy becsű lenne a helynevek összevgyűjtése és kimagyarázása; a derék De Brosses pedig, kinek tekintélyére a nyelvészet mezején mindenkor örömmel hivatkozom, következőleg nyilatkozik e tárgyban: „Nagy könyvet írhatna az ember, ha minden helyneveket földirati

szótár alakban összeegyüjtene s azoknak jelentéseiket is melléjük tenné. Ez valóban igen érdekes mű lenne, ha abba az ember mindazon történeti és régi nyelvészeti adatokat öszvészedné, melyek több tudós iratokban részletenként szétszórva hevernek. Aligha lehetne ennél hasznosabb névtár Legjobb szótára valamely régi elenyészett nyelvnek az illető tartomány helyneveinek gyűjteménye.“ — Az újabb nyelvészek közül már senki sincs tudtommal, ki a helynevekről önállónak legkevesebbet is beszélne.

Nemzeti irodalmunk mezején sem sokkal vannak többen, kik helyneveinkről önállónak értekeztek volna. Körünkben is azonban mint külföldön, mind a régiség-búvárok mind a nyelvészek nem mulasztották el soha a helyneveket figyelembe venni, természetesen mindenki csak saját érdekében zsákmányolván azokat ki. — Gróf Teleki József egy tökéletes magyar szótár elrendezése és készítése módjáról értekezvén (Jutalomfeleletek a magyar nyelvről. Pest, 1821. 18 l.) már határozottan állítja a helynevek fontosságát és ajánlja azoknak tudományos figyelembe vételét, midőn így szól: „ toldalékban lehetne a nevezetesebb hazai vidékek, városok, helységek, vizek, hegyek stb, és az oly idegen tartományok, országok stb nevezeteit, melyeknek nyelvünkben különös eredeti nevek vagyon, felvenni. Ezek tulajdonképen inkább a földirási lexikonokba tartoznának, mivel mindazáltal azok nélkül a közbeszédben sem lehetünk el, és különösen a hazaiak nemzésének megvizsgálása nyelvünk egész alkotásába nagy világot önthet, azokat a nyelvünk gyarapodását tárgyazó szótárunkban egészen el mellőznünk nem lehet, sőt a szónemzés voltaképen való kifejtésének tekintetéből kénytelenek leszünk a hazai helységek, vizek és erdők közül némely kevésbbé nevezetesekekről is említést tenni.“ — Szótáríróink közül Kresznerics Ferenc vette fel a magyar helynevek közül szótárába azokat, melyeket Lipszky Repertoriumában talált, igen helyesen úgy vélekedvén, hogy „magyar nevezetek ezek is, és a hová tartozandók, felvilágosítják a gyökérszónak értelmét és kiterjedését.“ (Kresznerics, Magyar szótár. I. R. I. I.). Kassai már alig vett fel egyet kettőt olyat, melynek történeti nevezetessége is van, s még munkájának megjelenendő toldalékaiban sem szánt azoknak helyet. A magyar akadémia mindjárt elsőbb éveiben, felfogván a helynevek nagy fontosságú ügyét, tűzte ki a következő pályakérdést: „Melyek a két magyar hazában és hajdani magyar tartományokban, részint fen lévő, részint

régi emlékekben találató azon magyar hangzatu helyirási (topographiai) és családnevek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni? A beérkezett pályaművek közül Lenkey Zsigmondénak, mint aránylag legjobbnak ítéltetett a jutalom; de ki nem nyomtatott, mivelhogy azt nem is érdekelte, akár magát a gyűjteményt, akár szerző szónyomozási eljárását tekintsük. E gyűjteményben a szóelemzésnek következő parodiái fordulnak elő: Aborigenes = abarok, Anubis = Kan eb, Aquitania = ag-fi-tanya stb. Ebből az egészre következtetést hozhat a nyelvészethez kissé értő olvasó is. Eképen sikertelen lévén az akadémiai pályázás, mely hallgatásban maradt a magyar helynevek ügye, s irodalmilag erről a legújabb időkig szó sem tétetett, kivéve tán az egy Galgóczi Gábort, ki Magyar nyelvtanában (Pest, 1848. I. 199) mellékesen felemlíti a helynevek nyelvtani fontosságát s azoknak egybegyűjtését határozottan javallja ¹⁾.

Nem lesz érdektelen végre megemlítenünk néhány szóval helyneveink értelmezésének, kimagyarázásának főbb nehézségeit és helyes módját is. Vannak helyneveink, melyek régi krónikásainknál már nyelvtanilag is értelmezve vannak, a mennyiben az illető helyek elnevezésének oka és eredete náluk előadaték. Így például Turócinál: Dés, Kelemföldre, Kajászó, Szegszárd; Anonymus Belae Regis notariusnál: Munkács, Latorca, Retelpataka, Tarcál, Szerencs, Borsod, Esküllő, Megyer, Szécső stb stb. E mezőn gyakran meghasonlásba jöhet a szónyomozó a krónikás értelmezésével, haugyan azt feltétlenül és mintegy vakon elfogadni nem akarja. Hitem szerint a tudomány vég célja az igazság lévén: ennek érdekei, a természet és ész örök törvényei, mindenkor felette állanak egyesek tekintélyének. Legkevésbé se tartózkodják tehát a magyar szónyomozó az örök igazságokra támaszkodva, félrevetni a krónikások hibás értelmezését, még akkor is, midőn ez által azoknak hitele csökkenvén, meglehet, a nemzeti kevélység és hiúság is sérelmet szenvedne. Talán lesz majd időm és alkalmam e tárgyról bővebben szólni; most csak annyit jegyzek meg, hogy a régi krónikásoknál s így Anonymusnál s Turócinál lévő helynevek értelmezései, hitem szerint aligha egyebek, mint a Mózsési könyvek azon pontjainak utánzásai, melyekben az Izraeliták költözködéseiről lévén szó, az

¹⁾ S Muzeumunkban magát az értekezőt, Szontagh, Szabó Károly, Karcasai stbket. Szerk.

illető szerző némely helyneveket a költözködés történeteiből magyaráz ki. (Lásd. pl. I. Mózs. XI. 9. XVI. 20, 21, 22, 23, XVIII. 19. XXXIII. 17. XXXV. 6, 8.).

Vannak viszont oly helyneveink, melyeket régibb és újabb nyelvészeink és régiségbúváraink értelmezének. Ha a magyar szónyomozó itt is feltétlenül és minden bírálat nélkül elfogad mindent: működése örök tévedezés, küzdés és sikertelen munka leend. Midőn látja hogy Tarcalt Anonymus Turzol-tól, Wernher pedig (De admirandis Hungariae Aquis. Viennae. l. 72) még 1551-ben, és így akkor, a midőn még az Anonymus munkája az ambrasi kastélyból elő nem került, a nép közvéleményére és nyelvünkre hivatkozva a *tar* gyökből magyarázza, mely kopaszt jelent: vajjon melyiknek ad már igazságot? Midőn látja, hogy Turóci Dést pogány őseink Deus, Deus, Deus fölkiáltásából magyarázza, midőn látja, hogy Hunyadi Ferenc (Keresztyén Archivarius, Vác, 1794. I. köt. Told.) Siterben Sidereát, Béltékben s Bályokban Bélt és Bált, Esztárban Asztarótot, Adonyban Adonist és tudja isten még hol mit nem keres; midőn látja, hogy Szirmaynál (Hungaria in Parabolis. Budae. 1807. I. 34. 38.) Liptó megye neve onnan magyaráztatik, mert úgymond őseinknek beköltözésök alkalmával nem tetszván Liptó földé, így szólottak: „lépj tovább“! midőn pedig beljebb jöttek, szét nézván a már szebb tájékon, így kiáltottak fel: „Szebb ez“! s ebből lett Szepes megye neve: nem vetendi-e ezeket nagy bosszúsággal, vagy legalább szánakozó mosolylyal félre. Eféle értelmezései pedig helyneveinknek, fájdalom! annyira el vannak terjedve mind népünknel, mind a műveltebbeknél még most is, hogy ezek ellen becsülettel s győződelmesen megküzdeni s ezeket semmivé tenni nem kis idejébe s fáradságába kerülend a józan szónyomozásnak, mely csak mostanában kezd nyelvészeti irodalmunkban némi tekintélyre vergődni.

Nem kis nehézség hárul a helyneveket értelmező eleibe gyarkorta azon elferdülések miatt is, melyeket a helyneveken a nép pongyola nyelve ejtett és ejt, a mint ezt már Becanus Goropius fentebb idézett munkájában megjegyezte. Ily elferdülések által lőn Coloniából Köln, Confluentesből Coblenz, Moguntiából Mainz, Forum Juliából Friaul, Nigrum Stagnumból Nerestan stb. Így lett honunkban Zabos-ló-vásárból (oly lovak vására, melyek nem gyepet hanem zabot ettek) Szoboszló, Sok-orú-ból (pagus multarum vallium) Sukoró, Szent Jog- vagy szent Jobb-ból szent Jób, s egy időben

még a latin oklevelekben is S. Jobus, s több efélék. Mindezeknek eredetéről meglehet semmit sem tudnánk, ha e részben a régi oklevelek nem adnának felvilágosítást s eligazítást, mint például az említett három magyar helynévre is.

Épen ezért annak, ki a magyar helyneveket sikeresen kimagyarázni kívánja, nem lehet elmulasztani az illető oklevelek figyelembe vételét sem, a mennyiben azok sokszor a neveket a magok eredeti és még el nem ferdült alakjokban tüntetik elő.

Mindenek felett szükség és célszerű pedig figyelniünk a magyar helynevek értelmezésénél nemzeti nyelvünk szótanáának törvényeire, elveire, még pedig nem csupán a hangok változásainak mechanismusát illetőleg, hanem főként magának az ősmagyar léleknek azon felfogására, irányára és járására, melyből az a tárgyak elnevezésénél kiindult és működött. Ez az, mit mindenek felett figyelembe kell vennünk, mint lehető legfőbb alapját minden józan szónyomozásnak. Épen ezek a nem született magyarok, kik neveltetésőknél és életviszonyaiknál fogva nem lettek arra képesítve, hogy a magyar eredeti érzést és elmejárást aképen láthassák, felfoghassák és érezhessék miként mi, soha sem űzhetik sikeresen és hitellel a magyar szóelemzést, habár még egyszer oly nagy lármával cselekszik is azt. A magyar lélek felfogása és járása módjának kitanulása végett pedig nem elég csak egyes példákra támaszkodnunk, bármily nagy számmal lennének is azok, hanem az egész nyelvet az utolsó ízeckéig teljes mértékben át kell buvárlanunk. Ez pedig voltaképen és célszerűen csak egy oly szótár által eszközölthetik, a melyben a magyar nyelv minden eddig ősmertes szavai, nem csak a gyökök hanem főként a képzők, ragok, hangrend és hangváltozások szerint s e mellett minden egyéb nyelvünkben előjöheto elvek és szempontokból lennének családokra szedve, még pedig teljesen és hiánytalanul. Egy ilyen szótára nyelvünknek lehet az egyedül, mely bennünket szónyomozási munkálatainkban a tévedezéstől megóhat s a lehető tökélyességről biztosíthat, s a melyen mint alapon nyugathat egyedül nyelvünknek még tökéletesebben kifejtendő szótana, miként Atlas vállain az ég alkotmánya.

Mondhatná valaki, hogy azoknak kik a betűknek vagyis a hangoknak s az ezekből alakult szavaknak a priori való jelentéseket tulajdonítanak nyelvünkben, nincs szükségök ama szótárra vagy más eféle készületre a szónyomozásnál és értelmezésnél, mivelhogy ők

amaz elv vagy theoria szerint megállapított kategoriákból, egyszerűen megmondják, hogy valamely szó már a priori szükségesképpen mit jelenthet nyelvünkben.

Van-e a nyelvekben a szavaknak s az ezeket alkotó hangoknak már a priori, azaz minden tapasztalást megelőző jelentésök vagy nincs, azt itt vitatni helytelen és meddő munka lenne. Azonban, ha van is a-prioritás a nyelv hangjainak jelentésére nézve: annak létezését, valamint magát az illető jelentést is, hitem szerint csak a hangok s szavak kellő átvizsgálásából és így tapasztalásból vonhatjuk el és állapíthatjuk meg. Ha állítom is pl. hogy a k hang kerekséget, a g hajlást, az l folytonosságot, az r erős mozgást jelent már a priori nyelvünkben: vajjon a végre, hogy ezen tételre jöhettem légyen, nem vala-e szükséges, sőt egészen nélkülözhetetlen mindazon gyököket, képzőket és ragokat, melyeknek a fentebb említett hangok a magvai, végig néznem és átvizsgálnom jelentéseikre nézve? — Minden érzékiségünk alá eső tárgyaknál, ha azoknak mi-voltát, változásait és törvényüket stb. ösmerni akarjuk: szükségesképpen experimentálnunk, szemlélnünk s tapasztalnunk kell előbb. Ezek szerint én a nyelvészet mezején is üdvösnek s biztos eredményre vezetőnek a természettudósok eljárását tartom, követvén a nagy Bacon amaz intését: „Non fingendum aut excogitandum, sed videndum et experiendum, quid natura ferat atque faciat.“

A szóhangoknak azon rokonsági rendszere is, melyet már Walter Whiter (*Etymologicon universale, or universal etymological Dictionary on a new plan* stb. Cambridge. 1811. 4r. I—IV. Vol.), továbbá Kaltschmid (*Sprachvergleichendes Wörterbuch der deutschen Sprache*. Leipzig, 1838. és *Sprachvergleichendes und etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache*. Leipzig. 1839); irodalmunkban pedig Engel József (*Nyelvtud. Pályamunkák*. II. köt. Buda. 1839.) és Galgóczi Gábor (*Magyar Nyelvtan*. Pest. 1848.) felállítanak, még pedig a nélkül, hogy az utóbbiak illető megelőzőiket emlitenék, csekély véletlen szerint inkább a hangok változásainak mechanizmusára, mint a szavak jelentésére, lényegére, belső rokonságára vethet világosságot.

Ki a helyneveket bármely nyelvben értelmezni kívánja, ne feledje el még az illető helyek természeti sajátosságait is figyelembe venni. Azonban vigyáznia kell, hogy itt félre ne vezettessék, mert a helyek sajátosságai, részint a természeti erők, részint emberi mun-

ka befolyása alatt időnként változhattak, s meglehet ama sajátság, melynél fogva az ős elnevező a helynek nevet adott, egészen elenyészett s helyette ellenkező állott elő, a név azonban folyvást megmaradt. Így gyakran ott, hol ez előtt rengeteg erdőség volt, most sík és pusztá föld, ott hol tavak s mocsárok voltak, most száraz legelők, hol halmok voltak ott egyenes vidék vagy völgyek lehetnek most. Soha ne feledje tehát el a helynevek értelmezője a tájékok megtörténhetett változásait is figyelembe venni, ha a szükség úgy hozza magával.

Ha a helynevek értelmének kimutatása az említett forrásokból vagy épen nem, vagy csak kevésbé sikerülne: hitem szerint akkor a rokon nyelvekhez is hiába folyamodnánk még most, a midőn nyelvünk rokonsági viszonyai s a nyelvhasonlítás elvei nincsenek kellő pontra kifejlődve nálunk. Különben is a természet örök törvényei szerint minden önálló organismusnak s így az eredeti nyelveknek mivolta és elvei is magokból azokból tanulhatók ki és magyarázhatók legnagyobb biztossággal ¹⁾).

A nyelvészeti érdekeken kívül, melyeket én eddig fejtegeték, figyelembe veendők a magyar helynevek még azért is, mert azok néha néha nem kevés világosságot vethetnek nemzeti történeteink, ősi mythológiánk némely pontjaira s hazánk egykori geographiájára. Alig van valamire való magyar helység, melynek határán elpusztult falvak, vagy várak, templomok s kastélyok romai ne látszanának, melyek már ma csak egyszerű helynevekben s az azokhoz csatolt bús mondákban s regékben élnek. Mily érdekes volna ezen elpusztult helyeket és romokat geographiai pontossággal egy földabroszra lerakni, nem csak a pusztá tudomány érdekében, hanem hazafiúi szempontból is azért, hogy ezek is emlékeztessék a mai kor magyaráját ama nehéz küzdelmekre és szenvedésekre, melyeket apáink e földön is kiállottak volt, kik gyakran hazájokat engedik romba dőlni és hazájokban és saját országukban földön futók lettek inkább, mintsem nemzetiségöket elvesztették és ősi becsületöket meggyalázták volna.

Im előadám az érdekeket és szempontokat, melyekből én a magyar helyneveket tekintem, s melyekből vagyok bátor ezeknek

¹⁾ Sőt! nagy részben csak az összehasonlító physiologia segédelmével, s épen így a nyelveké is a nyelvhasonlítás által. Mert a testi és szellemi organismusok önállósága csak viszonylagos, soha sem absolut. Szerk.

ügyét általában nemzeti nyelvünk minden barátjának s különösen a magyar akademiának figyelmébe ajánlani. Itéljék meg az illetők, nem lenne-e célszerű az egész országból az akademia tekintélyével egybegyűjteni s öszveszerkesztve kiadni e helyneveket. Én ugyan elvégeztem magamban, hogy ha a gyűjtést az akademia, vagy más efféle tekintély által nem veendi ¹⁾: én folytatandom azt egyénileg; s miután saját csekély ösmeretségi köröm forrásai már csaknem egészen kifogytak: a folyóiratokban szólitandanám segítségre a résztvevő hazafiakat. Tudom, hogy így nem leend oly dús az eredmény, mint azt az ügy megérdemelné; mert fájdalom! a közönség részvétele kezd hidegen fordulni el az efféle nemesebb és önzéstelen érdekektől; de reménylem mégis, hogy lesz egy-két hazafi, ki velem együtt átlátván és érezvén ez ügy fontosságát igénytelenségemtől is segítségét meg nem vonandja. Én aztán akár időnként s egyszerűen, akár két-három év múlva nyelvészeti magyarázatokkal ellátva, de mindenesetre közlendem a begyűlendő helyneveket az olvasó közönséggel.

MAGYAR IRODALMI BEREK.

II.

EGY XVII. SZÁZADBELI HISTORIAI KÖLTEMÉNY.

KÖZLI RÉPCEMELLÉKI.

Gyönyörködve olvasám e lapok „Historiai forgácsok” rovatában honunk múltjának történetébe annyira beavatott Jászaynk közleményeit; általuk buzdítottam fel, hogy több évi kutatásaim eredményéről a hazai történet felderítésére, nemzetiségünk, irodalmunk múltjának megismerésére némi befolyással bíró adatokat közrebo csássak; annál is inkább, minthogy Vas-, de különösen Sopron megye az, melynek múltja irodalmunk régiségtanában, az újabbi időkben képviselve alig van; s ellenkezőleg talán nincs egy magyar ajkú vidéke hazánknak, mely csak az én csekély tapasztalásomra fennlévő adatokból következtetve, méltóbban képviseltethetnék.

Vas, és különösen Sopron megye egy azon magyar vidékek

¹⁾ Fogja.

közül, mely a hazánkat dúlta háborúkban kevesebbet szenvedett, s ha több, leginkább az átvonuló hadak útvonalába eső helységek feldúlattak is, ez egész vidékekre nem terjedt ki; s így a megóvott helységekben a történelemre, nyelvünkre nézve hogy mennyi kincs maradt fenn, azt néhány en tapasztalásom után felismert adatokból bizonyíthatom, s a további kutatás róla még bővebb tanúságot adand.

Csak a szegényebb s kisebb birtokú nemesi családok közt sok oly házigazda találkozik, ki a „mestergerendáról“ vagy „almáriomáról“ levéve, büszkén mutogatja őseinek a XIII. XIV. XV. századból megőrzött szerzemény leveleit, beavatási okiratait, s egyéb e nemzet múltjáról szóló irományokat.

Hát a vagyonosabb régi nemes családbeliek levéltára mennyi kincset rejt! Csak a Sopron megyeieket említve, minő roppant halmozat nyújthatja történelmünk adatainak a herceg Eszterházyak levéltára Kismartonban, a Sopron városi és megyei levéltárak, a Széchenyi, Viczay grófok, Barthodeiszky, felsőbüki Nagyok, Döry, Róth stb családbeliek irománytárai.

Sajnos azonban, hogy ezen adatkincsekhez jutás, kivévén a Sopron városi és megyei levéltárakat, jelenleg a be nem avatottaknak még tilos. A birtokviszony rendezésének bekövetkeztével azonban úgy reménylem eljövend az idő, a mikor honunk múltjának emlékeit mindenki sietend nyilvánosítani.

S íme e tekintetben már követésre méltó példát nyújtanak hazánk egyik legrégebbi családjából az Osliaktól (de generatione Osl, Ost) származó Ostffyak.

Oly szerencsés valék ezen régi család levéltárát futólag áttekinthetni; gyönyörködve forgatám a legszebben fentartott, sok példányoknál függő pecséttel ellátott okiratokat, a XIII. századtól egész korunkig; több nyelvünkön írottak a XVI. századból, s biztos abbeli reményem, hogy ez utóbbiak, hosszasabb kutatás után a XV. századból, sőt régiebb koraik sem hiányozandanak.

Bírom a jelenleg élő családbeliek ígéretét: hogy az érdekes okiratok lemásolhatás végett rendelkezésem alá fognak bocsátatni; akkorra halasztom tehát az Osl családnak, mely a XIII. és XIV. században a dunántúli részeknek egyik fő birtokosa volt, s mely a hazának több fő hivatalnokot adott, s a Viczayakban s Ostffyokban jelenleg is virágzik; a haza történelmére szinte befolyással bíró férfait csekély erőm szerint megismertetni.

Addig is legyen szabad az említettem Ostffyak levéltárában egy a XVII. század elején kezdődött úriszéki jegyzőkönyv utolsó lapjain általam fölletl költeményt 1613-ból, mely tudtomra még eddig világot nem látott, s melyet a szöveg tartalma szerint, ha nem csalódom, az 1613-ik évben megöletett Báthory Gábor erdélyi fejedelem „bucsuztatójának“ nevezhetni, a tisztelt szerkesztőség engedelmével az olvasó közönségnek felmutatni.

A költemény, mint említém, egy jegyzőkönyv utolsó lapjaira van írva, a XVII. század elején divatozó írásmóddal, s hihetőleg Báthory Gábor halála után a két hazában több példányban meglevők egyikéről lemásolva.

Maga a vastag, negyedréti alaku, bekötött jegyzőkönyv is nagyon érdekes, különösen törvénykezési szempontból, s már csak azért is figyelmet érdemel, minthogy nagyobb részt magyarul vezettetett; de most már lássuk az érintettem költeményt, mely különben minden cím és bevezetés nélkül kezdődik:

Tunderhoz hasonló partolkodo Orszagh
 eltem elfogiato arulo Urasagh
 benned eltem nekem uolt csak keues vighsagh
 merth szép szín alatt jart benned minden alsagh
 Röpölő szarniamath giakran szagattatok
 mind alnok madarakh hogy megh foghatnatok
 jo tetemenimeth noha kostolnatok
 halot tort utanom meg is haniatatok (igy)
 Jutna jol Eszedben Erdelij ¹⁾ alnoksagod
 menj fejedelem ki hulla belöled ²⁾
 arulo baynokid kire okot adot
 vegre sziralomra s ³⁾ bura jayra hozot
 Napomnak Tundöklö fenlő szep cillaga
 en iffiusagomnak oruendo viragia
 Ragiago Tundöklö hadij szep szerszama
 hejaban keszul uolt orszagh oltalmara
 Czuda alnoksaggal pogánij formaua
 merget ki forralal halalomra azal
 ordogij praktikat Tanuluan Plutoual
 hogy el veztenetek alnok Tanacztokkal
 Emlekezzetek rea hogij radolij vaydaual
 hauasbul ream jut alnok fene vadai

¹⁾ Így adjuk a két pontu y-t.

²⁾ A rim ellen csak itt és a 30-ik versben lelünk hibát.

³⁾ Az „s“ mindenhol két pont közé foglalt hosszú s-sel iratik.

Kopjiamath eltornij az ola vajjdaual
 kez uoltam megh uini fenije pogianiokai

Poganioknak hatat nem feltemben attam
 de peldamath azal nektek en mutattam
 hogy öket utaluan en nem tarsalkottam
 hozatok husegem sot azal mutattam

Februarij szekem hogij hatra uettetem
 ne czudald hogy azt en masona rendeltem
 Istnek titkabal Szebenben bementem
 hatalmas Istentul mert én így ertettem.

Kisded szekem nagia jouendoben tenne
 állapotom nekem o fellieb emelne
 haszannak romlasat azal epetene
 sok szenuedes utan szekembe uletne

Szep szin alat braso pogant te be fogad
 Bötlen pogan Gabort Ellenem tamaztad
 Szűszek viragokat mind rabsagra haitad
 Sok jo vitészimet uelek le uagatad

Tomboluan mar örülz hogij szadban nan kontzod
 hatam moge nekem kij mastan azt mondod
 Bathorij Gabor mast uarad fele szalot
 megh uetettek agiat de nem tudgia holot

Remenlem sorsom im lasd mire iuta
 kebelemben kigiom neueltam maganra
 jot az kitul uartam megh szabadulasra
 magiar „s“ erdelij orszagh megmaradasara

Azok uermet astak viteszj fejmennek
 elaruluan ueget uetni j eletemnek
 nepemtul megh fosztuan erdelyben kultenek
 nielu et kapnij hogy mar jsmet meghterjenek

Nagy Gondom Erdelyre nekem akor uala
 mert pogan hordajal benne kialtatia
 szuszek viragokat mind rabsagra hajtia
 edes orszagomath maganak foglallia

Szep szin alat engem uaradbul ki tzaluan
 magamat nepemnek hogij ea meghmutatnam
 minth egy meszarszekre akepen hajtatam
 rementelenkeppen magam varbul kizarlatam

Jouendolt wolt nekem akor almom
 Sas kesellő fejemre lasd melij hamar szallion
 ket szarmaual uernem engem letagollion
 uilagos ket szem kormeuel ki rugion

Latuan eletemnek ő el fogiatoij
 az nagij jgeretert plutonak hoherij
 körműl (így) uenek engem mind ördög kölkeij
 fegyuerel puskakal kimelletlen lonij

Voltak en utanam huseges hantserjm ')
 mas utra talaltak menj jo hivejm
 latuan hogij ninczenek mellettem gialogim
 kaldra (így) kezdem uetnij viteszy keszeim
 Akartok ty mastan ennekm artanj
 jol szoval ot oket kezdem re (így) nogatnj
 szantalan (így) sok louest kezdenek ram szornij
 Rementelen magam kezdem oltalmaznij
 Szentelt uiteszem Jo loniaij Farkas
 kek uelem megh halnij minth egy eros farkas
 utolso oramon mellem halnj alaz
 Christus eleijben is majd en uelem alaz
 Nagy hertelensegel eltem elfogiatok
 remeluen ok azal maradast magoknak
 batran mar tehetnek nagij sok arultalast
 gilkosok örulik artatlan verontast
 Jouel ued markodban lolkomet Istnm
 az szent angialokal szolgaltas ennekē
 verben fagiuan fekszik foldnek színē testē
 rajjtam koniorulo nintzen en Istenem
 — volt hiuem — hittel ayanlastok
 kinczemel nagy beuen az kik oztoztatok
 buczu uellen tulem aruan maradatok
 artatlan ueremet kellek (így) megh szaniatok
 Szörinül (így) rut halallal kik eluesztetek
 taland azt tudgiatok mar el töt kinczetek
 hogj az meszar szekre engemet ti uitek
 Szep nemszetim köszül engem ki ueztetek.
 Neuetek Istenel tudom niluan uagion
 uerben fagiuan testem im ki muluan nagio
 keresen fol Isten lakastok hol uagion
 hasonlo fizettest ti nektek is adgion
 Oh szep nemszetsegim uitez Bathoriak
 Szaniatok hol uattok mert uadak madarak
 Siratnak kik szanak sok jo uitez iffiak
 erdely Vrakban kik elmarattanak
 Biszonij segetenj titeket kesz ualek
 de nagij ueletlenül halalom történek
 megh azot uerembē fejem im be esek
 Szorniu rut halalal eltem el uegeszek
 Megh oszlot seregek tzata uszo rendek
 Szerelmes uiteszim szabad jo legienek

1) Bajorországban még jelenleg is „hartsierok“nak nevezik a testőröket, s
 hihetöleg onnét jött által hozzánk ez elnevezés. Eredetileg a francia „ar-
 cier“ból származhatik.

hegien uolgiön niszén jártam tíj ueletek
 diadalmas czatan forgottam köztetek
 Tanulatlanokból jó vitezé neueltem
 hitünk Istenünkert ueletek szeueltem (így)
 Czata leshelekben ueletek legeltem
 Istenek szolgálait ueletek örszöttem
 Mennetek ki imar siralmas volgiekre
 Siruan kialczatok az magas kek egre
 tekenczen az folsegh ti koniorgestekre
 jusak tíj nektek is Vrak eszettekben
 Oh Batory Andras én jó vitez oczem
 ueled nem szolhatok mert el fogiot eltem
 szanij megh uetessed föl én viteszj fejem
 temesd tissessegel én ki mulot testem
 Istenek fejenkint titeket ajánlak
 szerelmes hiueim majd imar elhallak
 Istenek angialy uelem csak maradnak
 haszammak lakoj mind ream tamattanak
 Valtoszik megh udo hólnap is nap leszén
 Orszagh fejedelmet lasd ki el uesesén
 jouendo pusztulást sirást az remenlien
 felő hogy az két tar szarniara ne kellien
 Szerelmes haszammak kedves tanitoij
 Strasat kik allotok Istenek szolgálj
 tegietek koniorgest hiueknek páztorij
 hitben alhatatos Christusnak Varajj
 Biszonj erettetek eltemet „s“ holtomat
 soha én nem szantam az én halalomát
 mindennek fölötte szantalak titeket
 hogy ne szidalmaznak az én Christusomat
 Meghatta az uilagh az én uallasomat
 mert Christus kesitij az én koronamat
 az nagj diczöseghben adgia lakasomath
 az szent angialokkal én tarsasagomath
 Az eszer hatszázban tizen harmadikban
 jó fejedelmemet keserues sirtomban
 oltalmazson Isten illy szorniu halalbā
 vegien az Vr Isten az nagj Boldogsagbā
 Diczertessel attia az magas meniekben
 es az nigasztalo szent lelek Vr Isten
 uigasztalij megh minkek (így) keserusegunkben
 aldassal mīj tulunk mind öröken amen

Finis Finis ¹⁾.

¹⁾ Szíves köszönettel fogadtuk s örömmel közöljük e szép költeményt; bár még örömelebb, ha szabad volt volna mai helyesírással adni azt, hogy minden olvasó teljes kényelemmel élvezhesse! Szerk.

CLASSICAI LITERATURA.

THEOFRASZTOSZ, ÉS JELLEMRAJZAI ¹⁾.

HUNFALVY JÁNOSTÓL.

XI. Az izetlenségről.

Az izetlenség oly magaviselet, mely ámbár nem sértő, mégis kedvetlenséget okoz. Az izetlen képes, mikor imént elaludtunk, szobánkba toppanni, felkölteni és csacsogást kezdeni; mikor már elindulóban vagyunk, minket feltartóztatni, s hozzánk fordúlva megke-
resni, várakozzunk csak, míg még valamit elvégez. A dajka öléből elveszi a csecsemőt, eledelet rág neki, gyermek nyelven gagyog vele, nyelvével csattogat s hamisabbnak nevezi apjánál. — Evés alatt elbeszéli, hogy hunyort vett be, mely felül és alul meghajtá, s hogy ürítékében az epe feketébb vala mint a fekete leves, mely az asztalon van. A háznép jelenlétében nem átallja kérdezni: „Monddsza, anyám, micsoda nap volt az, melyen méhedbe fogadtál s világra szültél“? s az anyja helyett maga veti hozzá, hogy „kedves ám, s fájdalom és gyönyör nélkül nem lehet embert világra szülni“ ²⁾. Elmondja, hogy víztartójában jó hideg víz van, kertjében sok és gyöngéd zöldség terem; szakácsa nagyon jól készíti az ételt; háza valóságos vendégfogadó, annyira tele van vendéggel, s barátjai olyanok, mint a lyukas hordó, mert nem bírja őket jótétekkel megelégtíteni. Mikor vendégséget ad, vendégeinek bemutatja hízelgőncét (*παρασίτος*), hogy milyen derék fickó ő, s mikor az italt felhordják, mondja, minden megvan, a mi a jelenlevőket gyönyörködtetheti, s ha kívánják, a szolga majd hoz lányt is a kerítőtől, hogy ez fuvolaszóval mulattassa és vidítsa fel őket ³⁾.

¹⁾ Az első közlést l. az Új M. Muz. második folyama I. kötetében a 753—768. lapokon. Szerk.

²⁾ Ezen hely az eredetiben hiányos, az értelmét tehát csak hozzávetőleg lehet eltalálni.

³⁾ Azon jellemrajzban is, mint sok másban, a vatikani kéziratból vett pótlások vannak, melyeket *Hottinger* s mások elvetnek, de *Schneider* a szövegbe fölveti.

XII. Az ocsmányságról.

Az ocsmányság a testnek elhanyaglása, mely csömört okoz. Az ocsmány ember nem szégyenli magát rühös és bőrzuzmós testtel s nagy körmökkel az emberek közé menni, mondva, nemzetsége nyavalyája ez, s nem csak ő, hanem apja és nagyapja is szenvedett benne, miért nem könnyű dolog családjába valakit becsempészni. Nem gondol vele, mikor lábszára fekélyes és újjai sérvesek; nem gyógyítja, hanem hagyja, mígnem baja gyógyíthatlanná válik. Hónalja oly sűrűn s egészen bordájáig van benőve, mint valami vad állaté; fogai feketék és elragottak, hogy szája bűdössége miatt émelygés nélkül hozzá sem közelíthetni stb. — Evés közben kifújja orrát s egyszersmind beszélni is kezd, hogy szájából kihull az étel; ivás közben felbőfög; asztalnál ledől a kereveten s nejéhez fekszik. — Fürdőben avas olajjal kenekedik; gyűlésre durva és szennyel tele ruhában jár. — Mikor anyját madárnézőhöz kíséri, nem állal jelentésű szavakat kiejteni ¹⁾; mikor imádkoznak és italáldozatot hoznak, kiönti a csészét ²⁾, s azután felkacag, mintha valami csodát mívelt volna. — Zene alkalmával, majd maga egyedül tapsol kezével, vagy belédúdol, majd ismét a fuvolásnőt szidja, hogy miért nem végzi már. — Mikor az asztal fölött akar köpni, a pohárnokot találja.

XIII. A becstelenségről ³⁾.

A becstelenség nem-gondolás rút tettekkel és beszédekkel. A becstelen hamar esküszik s nem törődik vele, ha rosztat mondanak

¹⁾ A régiek bizonyos szavaknak és szólásoknak, melyek bizonyos viszonyok között kiejtettek, különös erőt tulajdonítottak. Kivált vallási szertartások végeztéskor minden illetlen szótól, mint baljelentésűtől, óvakodtak; onnan a meghagyás: „Ut faverent linguis!”

²⁾ Hottinger a csésze kiöntését áldozás alatt a *kottabosz* nevű játékra vonatkoztatja, melyet a hellének lakoma alkalmával szoktak volt játszani, s mely abban állott, hogy a kiivott kehely maradékát medencébe csöppenként vagy egyszerre egy lökéssel sodorták, s a mellett kedves tárgyra, melyet meg is neveztek, gondoltak; a medencébe eső bor csengéséből a szeretett tárgy hajlamára vontak következtetést. — Hottinger azért ezen vonást a *gondolatlan* rajzába tartozónak véli, mivel attól kitelik képzelni, hogy lakománál van, mikor áldoz.

³⁾ Az eredetiben *ἀπὸνοια* áll = kétségbeesés, örültség, erkölcsi romlottság; La Bruyère így fordítja: *L' image d' un coquin*. Azon jellemrajz azokhoz tartozik, melyekben számos szövegbeli változások, elcserélések, kihagyások és toldások vannak. Én mint egyebütt, úgy itt is egészen Schneider kiadását követtem.

róla vagy gyalázzák. Jellemére nézve pórias és orcátlan, ki mindenre képes. Ő nem restelli színpadon étlen itlan és álarc nélkül a gyalázatos táncot ¹⁾ járni; nem szégyenli magát korcsmárosnak, kerítőnek, vámszedőnek lenni s bármily piszkos keresetet üzni; képes közkiáltó, utcai szakács, játékbódés lenni; anyját nyomorban hagyja; tolvajlásra vetemedik; több időt tölt fogságban, mint tulajdon házában. Szeret folytonosan perlekedni, majd mint alperes, majd mint fölperes; majd nem jelenik meg a bíró előtt s tisztító esküt akar tenni, majd megjelenik, ölében pertáskát, kezében rakás irományt tartva. Nem átal holmi semmirekelők főnöke lenni, kiknek azután pénzt kölcsönöz, kamat fejében egy drakhmától másfél oboloszt ²⁾ vevén tőlök, s azért fel s alá jár a köz konyhák között, a haltéren, s ott, hol a besózott húst árulják, s úgy szedegeti be az uzsorás kamatokat ³⁾. Ezen becstelen emberek kiállhatlanok, mert nyelvök szidalomra és gyalázatra nagyon is meg van oldva, s oly hangosan kiabálnak, hogy szavoktól köztér és műhelyek ⁴⁾ viszhangzanak. A becstelen ráadja magát még a mutatványos játékok alkalmával az egyes nézőktől a pénzt beszédni s ilyenkor veszekedik azokkal, kik szabad arcát mutatnak elő s a játékot ingyen akarják nézni. Sőt a néptömeget is szokta összecsiszítani és bűjtogatni, nagy és rikácsoló szóval szónokolva és gyalázkodva; ez alatt némelyek oda csödülnek, mások meg eltávoznak, mielőtt végig hallgatnák; egy résznek tehát az elejét, másnak néhány szót, még másoknak csak egy darabját beszéli el a dolognak. S eszeveszettségét nem különben véli mutogathatni, mint népgyűléskor.

XIV. Az undokságról.

Az undokságot nem nehéz értelmezni; az ugyanis felöltő és

¹⁾ Hellénül *χορδαῖς* = illetlen és fajtalan mozdulatokkal végrehajtott vigjátéki tánc, melyet a színészek is csak álarchan szoktak vala táncolni.

²⁾ A drakhma ezüst pénzdarab, mely valamivel többet ért a mi huszasunknál hat obolosz tett egy drakhmát; a becstelen tehát Theofraszτος szerint 25 századéknyi kamatot szedett, holott a törvényes kamatláb többnyire 10—12 századék volt. Lásd ezekről: *Egyet. történelmem* I. köt. 189. l.

³⁾ Azon helyet nagyon eltérőleg magyarázzák. Hottinger így fordítja: „und stopft sich mit den Zinsen das Maul voll.“ *La Bruyère*: az *ἀγοραῖος* szót így fordítja: *vils praticiens* (nem: *semmirekelők*) s a kérdéses helyet úgy érti, hogy a becstelen azon *hitvány árusok nyereségét* emésztí föl, tőlök uzsorás kamatot szedve.

⁴⁾ A köztér körül az oszloptornácok alatt műhelyek is voltak.

illetlen pajkosság. Undok embertől kitelik, midőn előkelő nőkkel szembe jön, magát aljas módon meztelíteni. — Színházban, mikor a többiek már elcsendesedtek, ő még folyvást tapsolgat, s a mely színészeket mások gyönyörködve néznek, azokat kifütyöli; míg az egész közönség hallgat, ő feltolja fejét s felbőfög, hogy a nézők feleje kénytelenek fordúlni. Mikor a köztér emberekkel teli, oda áll a gyümölcsárusokhoz s míg velök csacsog, elcseneget diót, almát és egyéb gyümölcsöt. Most nevéen szólít meg valakit az elmenők közül, kivel semmi dolga, majd feltartóztat valakit, kiről látja hogy sürgető ügyben jár. — Mikor valaki nagy pert veszítve a törvényszékről haza megy, körülfogja őt s holmi szerencsétlenségekkel zaklatja. Bevásárol élelmi szereket, s bérel fuvolásnököt, s a kikkel találkozik, mindazoknak megmutatja, hogy mit vett s lakomára hívja őket (pajkosságból). Azután megáll a beretvások és kenőcsárusok boltjai ¹⁾ előtt s elmondja, hogy le fogja magát részegíteni.

XV. A rút nyereszkeskedésről.

A rút nyereszkeskedés piszkos nyereség után törekvés. A rút nyereszkeskedő már olyan ember, ki, ha vendégséget ad, elegendő kenyeret sem hordat föl az asztalra; a nála beszólt vendégbaráttól kölcsönt kér; mikor az ételt fölrészelteti, állítja, méltányos dolog, hogy az osztó kettős adagot kapjon, a mint mindjárt magának veszi is. Ha bort árul, barátjának is hamisítottat ad el. Színházba csak akkor megyen, mikor már ingyen lehet bemenni s egyúttal fiait is elviszi magával. Ha közügyben valahova útazik, az államtól kapott úti költséget otthon hagyja s követársaitól él kölcsönre. Inasára nagyobb terhet rak, mintsem az elbírhát s kevesebbel tartja, mint bárki más. A követségi ajándékokból a rája eső részt kiveszi magának s eladja. — Mikor fürdőben kenőcsközni akar, szemére lobbantja inasának, hogy avas olajat vett s máséval keneti magát. — Ha talán szolgálai az úton néhány részdarabot leltek, ő mint úr magának is követel belőle egy részt, mondva: a lelmény közös. — Mikor ruháját tisztításba adja, ismerősétől kölcsönöz egyet s azt több napig magánál tartja, míg csak vissza nem kéri, stb. Családjának feidóni mértékkel ²⁾, melynek feneke be van nyomúlva, méri az étszereket s fölül rá még

¹⁾ Ezen boltok körül a henye ácsorgók szoktak Athénében gyülemngni.

²⁾ Ezen mérték *Feidón*, argoszi királytól, vette nevét, kisebb vala az athéneí mértéknél.

nagyon lecsapja. Mit barátjától olcsón vett, azt drágán adja el. Mikor harminc minányi ¹⁾ adósságot visszafizet, négy drakhmával kevesebbet szokott adni. — Mikor fiai betegség miatt nem járhatnak rendesen a tanodába, aránylag levon a tanító fizetéséből s Anthesz-térion havában épen nem küldi őket a tanításra, mivel abban sok ünnep van, hogy a tanpénzt ne kelljen fizetnie. A tartozását ²⁾ fizető rabszolgától s a számadását beadó gazdától a részpénz fölváltásáért járó díjt is követeli. — Mikor a testvérségebeliakat ³⁾ megvendégeli, gyermekei számára is kíván részletet a felhordott ételekből s az asztalon maradt hulladékokat, még a retekszelvényeket is összeírja, hogy a felszolgáló legények valamit el ne csíphessenek. — Ha ismerősökkel útazik, ezek legényeit használja, a magáét pedig napszámba küldi, annélkül hogy a napibért közre adná. Nem áttallja, mikor nála köz költségen lakoma rendeztetik, az általa adott fát, lencsét, cecetet sőt és lámpaolajat is számba venni. — Ha valami barátja vagy maga készül házasodni, vagy lányát akarja kiházásítani, kis idővel előbb elútazik, nehogy nászajándékot kelljen adnia. Ismerősöktől szeret oly dolgokat kölcsönözni, miket az ember nem igen szokott visszakérni, s ha visszaadják is, nem könnyen fogadják el.

XVI. A szemtelenségről.

A szemtelenséget úgy lehet értelmezni, hogy a közvélemény megvetése rút nyereség végett. A szemtelen nem áttall, kit már egyszer megcsalt, attól újra kölcsönt kérni. Mikor az isteneknek áldozatot hoz, más áldozókhoz megyen lakmározni, a maga áldozatából való húst pedig besózza és félre teszi ⁴⁾; de még legényét is oda hívja s neki is ad húst és kenyeret, melyet másnak asztaláról veszen,

¹⁾ Hottinger állítja, hogy negyven minát kell olvasni, mert egy mina száz drakhmát tett, 40 mina tehát 4000 drakhmát, következésképp a nyereszkeskedő minden ezer drakhmából egyet von le.

²⁾ Az urak rabszolgáikat más urakhoz is szokták volt napszámba adni, úgy hogy a kikötött bér egy része nekik járt a rabszolgáktól.

³⁾ Az athénai polgárok községi, járási és nemzetségi felosztáson kívül testvérségek (φράτρες, φρατρία) is oszlottak (lásd erről: Egyet. történelmem I. kötet. 175. l.). A testvérség tagjai olykor megvendégelték egymást.

⁴⁾ A hellének, mikor magok számára öltek le barmot, az isteneknek is adtak belőle, s viszont az áldozati húsból egy részt az isteneknek, más részt a papoknak adtak, a többit pedig magok költötték el ismerőseik társaságában.

s mindenek hallatára mondja : Lakjál jól Tibioszom ! ¹⁾ Mikor húst vesz , arra emlékezteti a húsárust , hogy mennyi szolgálatot tett már neki , s közel állván a mérleghez , belé dob a serpenyőbe , ha lehet , húst , ha nem , legalább egy csontot ; s ha megkapja , jól érzi magát ; ha nem , elragad a mészárszékről egy darab belet s nevetve elsompolyog. — Mikor vendégbarátjai számára színházi jegyeket vált , úgy csinálja , hogy maga fizetés nélkül kapjon helyet s fölül rá még fiait s a nevelőt is magával viszi az utóbbi előadásra. — Ha valaki valamit jutányos áron vett , ő is akar belőle egy részt. — Mikor mástól árpát , vagy néha polyvát kölcsön vesz , még azt is kívánja tőle , hogy házához vitesse. — Fürdőben nem restell maga menni az üstökhöz , korsóval vizet meríteni ; s bár mennyit kiáltson is a fürdész , önmaga öntöződik s azulán , mikor elmegy : „Megfürdöttem , úgy mond , s neked halálal sem tartozom.“

XVII. A fukarságról.

A fukarság megfélelkezés a becsületértzésről , mikor valami költséget kerülni lehet ²⁾ . A fukar , ha karrendezés alkalmával győzelmet nyert , fa koronát szentel Dionüzosznak s abba véseti a nevét ³⁾ . Mikor önkénytes közajánlatokról van szó , föláll a gyűlésben és hallgat ⁴⁾ vagy eltakarodik . Ha lányát kiházásítja , eladja az áldozványi húst , csak azt hagyván meg , mi az imolára tartozik , — s azok , kiket a lakodalomra felszolgálás végett fogadott , otthon kénytelenek enni . Mikor hajóvezérséget kellett vállalnia , hogy a maga ágyát megkimélje , a kormányzóét veszi le a födelzetről s abba fekszik . Gyermekeit a tanuló ifjak ünnepére nem küldi ⁵⁾ , azon ürügy

¹⁾ Némelyek *Tibiosz* helyett *timioszt* olvasnak s így fordítják : *lakjál jól tisztelt barátom !* Schneider szerint *Tibiosz* a rabszolgák szokásos neve.

²⁾ Az eredetiben az értelmezés nyilván hibás és érthetlen ; különböző igazításokat javasolnak. — E jellemben többféle költségről van szó , melyeket a vagyonosabb athénei polgár a közügy nevében tenni tartozott . A polgárok ezen köz szolgálatai (*λειτουργίαι*) részint rendesek voltak , mint a szövegben említett karrendezés (*χορηγία*) , részint rendkívüliek , hova az önkénytes pénzájánlatok (*ἐπιδόσεις*) , a hajóvezérség (*τριηραρχία*) , vagyis hadi hajó kiállítása vagy felszerelése tartoztak stb.

³⁾ A győzelmet aratott karrendezők rendszeren érc háromlábast szoktak volt szentelni.

⁴⁾ *La Bruyère* szerint ilyenkor azok , kik valamit ajánlani és adni akartak , fölálltak és bejelentették az összeget , kik semmit sem akartak adni , felálltak ugyan , de hallgattak.

⁵⁾ Az eredeti szöveg homályos , a *παιδιμούσια* szót nem érteni.

alatt, hogy rosszúl vannak, nehogy ők is kénytelenek legyenek valami adománynyal hozzá járulni. A vásáron vett húst és zöldséget maga hordja haza köpenye alatt. Mikor öltönyét tisztíttatja, szobájában ül, mert nincs más ruhája. Ha valamely barátját, ki segélypénzt gyűjtöget, miről vele már szóltott vala, feléje látja közeledni, útjából rögtön lefordúl s kerülést téve megyen haza. Nejének, ki hozományt vitt házához, nem fogad szolgálót, hanem, ha az ki akar járni, a nőtéren bérel egy lányt, hogy ez kísérje őt. Kettős talppal varrott sarut visel, mert, úgy mond, oly erős, mintha szarvból volna. Reggel mikor fölkel, maga tisztítja a házat s porozza ki az ágyat. Mikor ül, felhajtja elnyűtt köpenyét, melyet visel.

XVIII. A zsugorgatásról.

A zsugorgatás túlságos takarékoság a költésben. A zsugorgató nem restell személyesen elmenni adósának házához a fél oboloszt tevő havi kamatért. Köz vendégség alkalmával számlálgatja, hogy kiki hány pohárral iszik, s valamennyi vendégtársnál kevesebbet nyújt Artemisznak zsenge áldozatúl. Bármilyen olcsón veszen valaki, számvetéskor ő mégis mindent drágáll. Mikor szolgálja cserép fazekat vagy tálat tör, árát napi eledeléből levonja. Ha felesége réz batkát veszít el, helyből mozdít bútort, ágyat, szekrényt s felráz minden takarót. Mikor valamit árul, oly áron adja el, hogy a vevő kénytelen kárt vallani. Kertjéből senkinek sem szabad csak fűgét is szednie, úgy mezején sem szabad senkinek sem keresztülmennie s a földre hullott olaj- vagy pálmagyümölcsöt fölvenni. Naponként megnézi a határköveket, hogy helyökön vannak-e még. Elmulasztott fizetési határnap miatt kárpótlást s a lejárt kamatoktól kamatokat követelni soha sem mulaszt el. Mikor községe tagjait megvendégeli, apró darabokra vágott húst tétet elejökbe. Ha élelmet megyen vásárolni, üres kézzel tér vissza. Feleségének megtiltja, hogy sót, gyertyabélt, köménymagot, murvapikket (organum), áldozványi darát és koszorút vagy mézes lepényt kölcsönözzön, „mert azon apróságek, úgy mond, évente sokra rúgnak föl.“ Röviden: a zsugorinál penészes pénzszekrényt s rozsdás kulcsokat láthatni; a ruha, melyet visel, rövidnél rövidebb, apró üvegcséből kenőcsközik silányul, haját tövin vágatja le, délben leveti saruját, a ruhatisztítót kérve kéri, mázolja minél több krétát az ő ruhájára, nehogy oly hamar ismét beszennyeződjék.

XIX. A gáncsoskodásról ¹⁾.

A gáncsoskodás örökös panaszkodás még a szerencse adományai miatt is. Gáncsoskodó ember képes barátjának, mikor neki valami falatot megtiszteltetésül küld, szemrehányást tenni s azt üzeni: „Megirigyelted tőlem a kis levest és bort, azért nem hívtál a lakomára.“ — Ha kedvese megcsókolja, felkiált: „Csodálnám, ha szívedből erednének csókjaid!“ — Zevszre haragszik, nem mivel esőt nem ad, hanem mivel későn ad. — Ha útban pénzzacsót lel, panasza fakad: „No már valamire való kincset csakugyan sohasem tudtam lelni!“ — Ha, miután az eladóval elég hosszasan alkudozott vala, olcsó áron vesz rabszolgát: „Nem hiszem, úgy mond, hogy egészségest vettem volna oly olcsón.“ — Ha valaki hirt hoz neki, hogy fia született, azt válaszolja: „Hogyha hozzá vetnéd: s ezzel vagyond fele oda van, igazat szólnál.“ — Ha a bírák egyértelmű szavazataival pert nyert, még akkor is szemére lobbantja annak, ki védiratát írta, hogy számos bizonyítékot és érvet kifejtett. — Ha barátjaitól gyűjtött segílyt kézbesítenek neki, s valaki úgy szól: Örülj rajta! — azt kérdi: „Ugyan miért? hogy a pénzt mindegyiknek megint vissza kell adnom, s azonfölül még hálával is tartozom neki, mint ki velem jót tett?“

XX. A nyegleségről.

A nyegleség abban áll, hogy valaki magának oly javakat tulajdonít, melyekkel nem bír. A nyegle kérkedve beszél az árucsarnokban ²⁾ az idegeneknek, hogy mennyi vagyona van tengeren s hogy a tengeri kereskedésre vonatkozó kölcsönzési üzlet milyen nyereséges s hogy mennyit nyert ő és vesztett már rajta. A közben hogy ezekkel dicsekszik, szolgáját a váltó asztalához küldi, hol alig egy drakhmája van. — Ha útítársa akad, azonnal elbeszéli, hogy Sándor alatt katonáskodott s hogy ez mily nyájas volt iránta; hogy mennyi, drága kövekkel megrakott kelyheket hozott haza, s vitatja, hogy az ázsiai művesek sokkal jobbak, mint az európaiak. Ő mindazt állítgatja, annélkül hogy csak eltávozott volna is városából. — Mondja továbbá, hogy Antipatertől leveleket vesz s hogy ez már harmadszor írja neki, menne föl hozzá Makedoniába. Az építőfa

¹⁾ Μεμπριμοιρία, Hottinger így fordítja: Der Missvergnügte, La Bruyère: De l'esprit chagrin.

²⁾ Az athénéi kereskedők árucsarnoka a Περίγειος nevű kikötőhelyben volt.

vámmentes kivitelét is megengedték neki Makedoniából, de ő nem akarja e szabadalmat használni, nehogy galibát okozzon neki valaki, mert okosabbnak kell ám az embernek lennie mint ama makedóniak. — Kérkedik azután, hogy a drágaság idején öt talentomnál *) többet költött a szegény polgárok fölsegelésére, mert senkitől sem tud valamit megtagadni; sőt, ha ismeretlenek között van, meghagyja valamelyiköknek, hogy vesse össze; s akkor az általa gyámolítottak számát 600-ra teszi, kiket bízvást meg is tud fejenként nevezni, s miután mindegyiknek egy-egy minát adott, kisül, hogy 10 talentomot adott ki; — s „azon számba, úgy mond, nincsen még betudva, mit a hajóvezérségek és egyéb köz szolgálatok alkalmával költöttem.“ — Lóvásáron fölkeresi azokat, kik a legnemesb fajta lovakat árulják, s úgy tetteli magát, mintha venni akarna; oda is elmegy, hol ágybelit árulnak s oly takarót kíván, mely két talentomba kerül; azután legényét szidja, hogy elkísérte, annélkül hogy aranyat vett volna magához. — Bérbe fogadott házban lakik, s mégis kik nem tudják, azoknak mondja, hogy azt apai örökségül kapta, s hogy túl akar rajta adni, mivel szűk vendégei befogadására.

HELY- ÉS NEMZÉKTANI ADALÉK.

IPOLYI ÁRNOLDTÓL.

Nyílt levél Kachelmann János ügyvéd úrnak.

Tisztelt Kegyednek az 1852-ki Múzeum I. k. 465. lapján adott becses közleménye és cserére felszólításánál fogva, felhíva érzem magam ha nem is tárgy-, de legalább egy kis eszmecserére a következő okmány közlése által, melynek eredetie családi levéltáramban létezik, s egész terjedelmében így szól:

(Kívül a borítékoni cím) Generoso Domino Joanni Rímay etc. Domino Vicino mihi observandissimo Also Sztregora.

Generose dőne Vicine mihi obseruā salute Pmissa servitior comen.

Algia megh In kgdet minden lavaival Jo egesseget. Az kgd latogato Levelet kedvessen lattam, noha kgdnek személye szerint valo meghlatogatatasal sokkal — — (kilyukadva: kedveseb-)ben wót-

*) Egy talentomra 60 minát, vagy 600 drakhmát számítottak.

tem volna, es hogy ha kgd jo egesseget lathatom ezutan m — örö-
mest szemlélem, es kgd ighere szerint megh latogatasat szere-
tettel veszem, kire kerem is kgdet, hogy ne mutossa et kgd, kitől
értette legyen kgd az *Szenasy hewiznek* megh latogatasaert valo
faradozasomat, órómet kgtől ha nylvā (nyilván) volna kgdnek er-
tenem, Mert ugi vagion hogy volt ollyā szandekō hogy utamban
szenvedet sok farotsagimat s torodesimet annak az he wiznek ere-
jevel könnyebitettem volna nem tekintven mostani időhöz kepest
ugy hasznalliat a mint tisztasagat, mely utambely tóródesemnek is
enyhitesere lehetet volna talam. De a mit kegđ annak nogiob erejet
es seghető hasznalliat Aprilisben es Maiusban iria, az sem szolgál-
van, minden jo szandekomnak megh előzésére, oda menven, semmi
alkalmas üres szallast, mint ollian szúk helyen, nem találhattā, rak-
vak leven az szallasok beteges firidő emberekkel, oda valo farado-
zasomnak haszontalan jutalmaval kellettet vissza ternem, es ugy
ismegh utānak eredtem. Jollehet tova b nem volt szandekom ot valo
mulatasomra, egy ejszakanal siető utam is lewen; hogy nem volna
jo hasznallatiara szúksegem annak az jo wiznek, nem tagadhatom,
mert az szűnhetetlen valo, s maid ugia welem születet nagy Fejem
fajdalma is azt kivaltkeppen kivāna, kinek mindenekrol valo virtu-
sit, ide hozva In kgedet, oromest kgdtől tudakozom megh. Mostā
Inēmnek legyen ezert haladás, egesseggel túrhetővel elek, kit
kgdnek is szivból kivava kivanom hogy In eltesse kgdet sokaig jo
egessegben. — Aszonyōnak ó kglmenek ajanlō szolgálatomat, es
kerem eo kgelmet engemet megh latogatni el ne mulassa. Kedves
aldomasial latogatuā In kgdet kedvesivel eggiut sok esztendeig.
Datum ex Arce Galcs 4. Marty Ao 1629 Gener dnis vtrae Ad ser-
vien. parata.

Palfy Katta.

A jelen levél irónéja : Erdődi báró Pálffy Kata a mostanig
virágzó Erdődi gróf Pálffyak családjából, Erdődi Pálffy Miklós — e
néven második, ki 1581. első emeltetett pozsonyi várkapitányságra,
és ugyan e megye főispáni, 1583. pedig a bárói méltóságra — és
neje Fugger Mária Magdolna leánya ¹⁾, gróf Forgách Zsigmond —
e néven mint második ismeretes, ki bárói méltóságból első emel-
tetik gróffā, előbb több megyék főispánja, felső Magyarország hadi
parancsnoka, utóbb országbíró, és 1618. nádor — neje, s e levél

¹⁾ Így találom egy a Bél Not. 1. kötetében közölt Erdődi Pálffy családnak, gr.
Pálffy Ferdinánd által kéziratilag kiigazított s bővített nemzetségi tábláján.

rása idejében, miután Forgách Zsigmond mint nádor 1621. meghalt, már is özvegye volt; mit minden kétségen felül emel a levélnek Gács vagy mint az eredetiben áll, Galcs várából adatolása, az említett vár ugyan is, miután 1584-ben országgyűlési határozat következtében (Ferd. I. decret. 12 art. 46) mint a király engedelme nélkül épült vár lerontatott, 1612. az említett Forgách Zsigmond, s szóban lévő neje Erdödi Pálffy Katalin által újra felépíttetett, mint azt a vár kapuja feletti márvány táblába vésett felirat tanúsítja:

Deo Optimo Maximo Adjutore Anno MDCXII. Dirutum Castrum Gách ex Fundamento erexit, ac pro defensione Patriae, finitimo in loco, contra Turcas sito, Comes Sigismundus Forgách de Ghymes, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Matthiae II. Dei gratia Imperatoris Romanorum et Regis Hungariae, Iudex Curiae, Consiliarius, superioris Regni Hungariae Generalis ac Comitatum Neogradiensis, Sáros, et Szabolcs Comes, *Consorte sua charissima, Catharina Pálffy de Erdőd, Liberis Adamo, Eva et Maria Francisca, Propitio Numine viventibus, construxit, munivit* ¹⁾.

A Gács névnek e levélbeni *Galcs* írása is régibb emlékeinkből könnyen igazolható, így jö az már elő példaul Bonfinnál is Dec. 3. lib. 7. Gálch ura = Galch vara, vagy mint Bél (Not. 4. 53.) magyarázza Galch — hure hora, a szláv hegy vagy erdőtől; az *l* betűnek még akkori írása és kiejtése által a névnek is eredeti származását a Galicia, Halicsból — mit magyarán Gácsnak nevezünk, és egykor Galcsnak mondhatánk — élénkebben fentartva találjuk, miben egyébiránt a habozó írásmódnak is lehet része, melynél fogva a név majd Gátsch vagy Gátsnak íratva úgy is igen közel jár levelünk nehezen olvasható Galcs nevéhez.

Intézve van pedig a levél mint a cím mondja szomszédja Alsó-Sztregován lakó Rimay Jánoshoz, mely helység Nógrád vármegye losonci járásában a Sztregova és Liberce folyók összefolyása felett, csakugyan Gács közelében fekszik. Alsó-Sztregovai Rimay János egyike volt a XVII. századi kitűnő magyar költőinknek, még Bátori István fejedelem apródja, Bocskay kamarása, utóbb több ízben császári és Bethlen követje a portánál Konstantinápolyban s a budai helytartó pasáknál, ki gróf Forgách Zsigmonddal, mint szomszéd baráti, mind pedig hivatalos szorosb viszony s levelezésben létezett, mint azt előttem fekvő leveleik bizonyítják, különösen a szőnyi békekötés

¹⁾ Bél Not. IV. 54.

körüli alkudozások alkalmával, miután Illésházi István nádor halálával Forgách Zsigmond volt a békeügy iránti alkudozások vitelével megbízva ¹⁾. Eszerint a szomszédi barátságos viszonyt, Forgách Zsigmond halála után, ennek özvegye s Rimay közt folytonosan fenntartva látjuk ²⁾.

Mind ezen historiai adatforgácsok közt azonban, mire Kegyed mint e tekintetben szakértőbb figyelmét fordítani kívánám az e levélben említett feltűnő *Szénás* hévíz vagy fürdőhely neve, miután én — tudomásomra ma ily nevű fürdőhelynév honunkban nem létezőn — benne hazánk egyik maig nevezetes fürdőhelyének, a Selmechánya melletti Vihnye vagy Eisenbachnak, ma már egészen feledett egykori magyar nevét keresem. Bizonyul fölhozható egyrészt a Vihnye fürdőtől a szentkereszti uton fölfelé álló első helységnek maiglan is fönlévő : Szénásfalu magyar neve, szlávul Lipszky Repertoriumában és Schedius térképén Bzenica, Bélnél Not. 4. 242. Slavis Senica et vulgo Bzenica. A vihnyi fürdő egybeként is a legközelebbi lehetett mind Forgáchné gácsi, mind Rimay sztrégovai lakához, melynek használata azért az előbbinek igen alkalmas, mint az utóbbinak ereje s hatása is — mint a levél mondja — nyilván ismeretes lehetett, valamint az Forgáchnénak is, ha netalán rokonitól vagy saját családi javairól Pozsony megyéből Gácsra utazott, útjába eshetett. — Más részt én a mai szláv Vihnye névben is magyarázatot vélek

¹⁾ L. erről bővebben a M. Muz. II. év. 148. I. Ipolyi Arnold cikkét a Zsitvatoroki békéről.

²⁾ Itten még röviden minden tévedés elkerülésére megjegyezni kívánjuk, hogy levelünk írónéja megkülönböztetendő egy másik szinte ez időből nevezetes Erdődi Pálffy Katalintól, ki Csábrági és Rarói Pálffy Péter és Csornai Erdődi Klára (nem Judit mint Bél írja) hatodszülött gyermeke, második Pálffy Miklós a híres győri hős, s a mi második Pálffy Katalinunk atyja huga (lásd a f. i. javított nemzetségi táblát) : e szerint emennek nagynénje, előbb Krusith János horvát hadvezér lipitói gróf, Korpona várkapitánya, utóbb annak halála után barátja Illésházi István későbbi nádornak, kinek őt haldokló első férje ajánlá, neje (Hormayr und Mednyánszky, Taschenbuch f. d. v. Gesch. 1821. Mednyánszky Alajos bárótól Illésházy István élete 288. I.); mi annál inkább figyelembe veendő, miután mindketőnek férje, Illésházy ép úgy mint Forgách, Rimayval szoros baráti s hivatalos viszony s ennél fogva gyakori levelezésben voltak (l. Új M. Muz. II. 148. I.), és az előbbinek b. Mednyánszky különösen jeles levelezéseit kiemeli, mely tehetségnek mint látjuk a miénk is jeles bizonyosságát adja a közölt sorokban.

föllelhetni Szénás nevünkre nézve. Viheny v. vihnyo a német Esse, Feueresse, Schmidosse nem csak kovácsműhelyt, de általában, koha és szén-égető helyet jelent, s így a Szénás név talán eredetibben a Vihnya értelmével azonosan *Szenes* volt a szénégető kohó vagy kovácsműhelytől, mely ennek helyén hajdan állott, bírhatott azonban egy ily magasabb jelentéssel is, miután Vihnyén egykor bányászti olvasztó műhelyek is léteztek l. Bél, Not. f. i. h. — Mit én itt csupán Kegyednek, ki a bányász helytelepek tüzetesb nyomozásával foglalkodik, figyelmébe ajánlani kívántam, hogyha netalán bővebben s bizonyosb adatok nyomán képes volna eme nevezetes fürdőhelyünk régi eredeti, s ma már egészen kimúlt magyar nevét helyreállítani, s újra megalapítani.

E sorok feljegyzése közben olvasom szinte kegyednek Birk Ernő úr közleményét (Muz. 1. 545.) érdeklő jeles kis igazítását (Muz. 2. 511.), melyhez csupán adalékul megjegyezni akarom, hogy a Hont megyei *Horvát*y, családra nézve ott kifejezett véleménye, miszerint a régibb *litavai*, és *csábrági* Horvátokkal a szinte ezen megyei *disznósi*, *terényi* s Bars megyei *teplicei* Horvátok összeköttetésbe hozandók; családi levéltáramban — magam is lányágon horváti s disznósi Horvát-ivadék lévén — létező okiratokból teljesen igazolható, miután ezek nyomán kitetszik, hogy a disznósi Horvátok, — kik közül a csábrágiak és litavaiakkal egykorulág jó már elő egy Gregorius Horvát de Disznós mint Magister Curiae Regiae in C. Bars l. Lehoczky Stemmographia. 2. 174. — mind ezen kihalt többi Horvát litavai és csábrági ágak (a terényi és tepliceiek úgy látszik csupán a disznósinak egyik alárendelt ivadéka) birtokai általános örökösei lőnek; sőt úgy látszik a későbbi Nógrád megyei: penci Horvátoknak is, kiknek 1538-dik évből kelt Szapolyai János király által Penc helységgel adományozásuk levele, szinte ez iratok közt találattik. Ezeknek azonban jelenlegi további közlésétől gyengélkedés és elfoglaltság által tiltva, csupán annyit kívánok viszonzás és figyelemgerjesztésül megjegyezni, hogy a terjedt, s igen számos ágakra osztott Horváthy, család diplomatariumának összeállítása egyike volna a legérdekeseb stemmatographiai vizsgálatoknak, különösen az egy ugyanazon család különböző ágakbani feloszlása, s a még is köztük fenmaradt kölcsönös öröködés joggyakorlata történetének kiösmérésére. Ki egyébiránt tisztelettel vagyok stb.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

- Az Újabb Nemzeti Könyvtár második folyamának megjelent e hónapban *negyedik és ötödik füzte*, melyekben *Liszi László Munkái* és *Szalárdi János Siralmas Krónikája* folytattnak.

Hellén és romai Remekírók Könyvtára. Kiadják Ürményi József, Kazinczy Gábor, Zsedényi Edvárd, b. Eötvös József, Toldy Ferenc, Erdélyi János, Ghyczy Ignác, Jókai Mór, Reguly Antal, Fáy András, b. Kemény Zsigm., Somsich Pál, Hunfalvy Pál, Csengery Antal, Vida Károly és Fényes Elek. — *Homeros Iliása*, ford. Szabó István. Első füzet 240 l. füzve 1 fr. 30 kr. — *Plátón Munkái*, ford. Hunfalvy Pál. Első füzet, 201 l. füzve 1 fr.

Ezen Könyvtár kiadói következőleg köszöntenek be az olvasó közönséghez:

„Az Új Nemzeti Könyvtár kiadói ezennel a *Hellén és romai Remekírók Könyvtárát* kezdik adni magyar fordításban. Az első kötetet *Homerosz Iliása* teszi, melynek első füzetét most adják: a másik pedig rövid időn fog következni, mely az *Iliász* hátralevő énekei mellett bevezetést hozand Homerosz összes munkáihoz.

Egyúttal megkezdik *Plátón Munkáit* is, melyekből szintén most jelent meg az első füzet, s melyet Homerosz után hasonlóképp a másik füzet fog követni, az elsővel egy kötetet teendő.

A kiadók azon biztos reménnyel ajánlják új vállalatukat a t. c. közönségnek, hogy ez felfogja, mennyire szükséges irodalmunk azok fokra emelkedése, melyet az európai irodalmak közt el kell foglalnia, ha több akar lenni, mint olyan tünemény, mely legjobb esetben is csak *érdekes*, de *hatályos* soha nem lehet. S azért feleslegesnek tartják azt mutogatni, hogy a hellén és romai remekírók fordításai olyan kellék, mely semmi európai irodalomban nem hiázik, s mely nélkül a magyar irodalom sem emelkedhetnék azon fokra, melyet, úgy vannak meggyőződve, el kell foglalnia, ha virágozni akar. *Pedig irodalmunk virágzása nélkül nemzetiségünk hercadásnak indúlna.*

A kiadók reményét igazolni s reményökben osztozni fogván tehát a t. c. közönség, bizonyosan nem vonandja meg ezen újabb

vállalatuktól sem pártfogását, mely által a *Hellén és romai remek-írók Könyvtára* igen hamar díszes könyvtárrá leend.

De midőn vállalatukat a t. c. közönségnek ajánlják, kedves kötelességnek tartják nyilvánosan kifejezni hálájokat *Ő N. M. Kisapponyi Bartakovics Béla*, egri Érsek úr iránt, ki a *Szabó István* által magyarrá tett *Íliászt* nekik ajándékozta, s ezzel a jelen vállalat megkezdését nagyon előmozdította.“

Ezen beköszöntéséhez a kiadóknak felesleges hozzáadni valamit. De a fordított művekről és azok kiállításáról szabadjon egy-két szót mondauom.

A Homérosz neve alatt ismeretes költemények, *Iliász* és *Odüsszea*, azon kevés elméművekhez tartoznak, melyek századról századra, ezredről ezredre tetszettek és tetszenek, valahol a természetesség iránti fogékonyság nem veszett ki. Innen azokat minden európai irodalom nem csak egyszer, de többször sajátjává tette; mert mindenütt táplálkozott a szellem azokon, s írók nem-írók mindenütt azokon igazították izlésöket. Innen másodszor, mindenütt az olvasók nem magok szerint igyekeztek Homéroszt megítélni, hanem viszont *ítéleteket Homérosz szerint igyekeztek idomítani, mívelni*. S mert így akarták tanulmányozni Homéroszt, azért mind jobban jobban törekedtek lefordítani; s Angliában, Franciaországban, még inkább Svéd- és Németországban ha ma az előbbi fordítások után a tizedik vagy tizenkettődik jelenne meg, azt még nagyobb részvétellel fogadná a közönség, mint az előbbieket.

Nálunk, fájdalom! másként áll a dolog, de higyétek el, nem szellemi javunkra, hanem kimondhatlan veszteségünkre áll más-ként, miről azonban nem beszélek.

Vályi Nagy Ferenc első fordította le az egész *Iliászt*; *Kazinczy Ferenc* 1821-ben adta ki, minden jegyzet nélkül. *Szabó István* első fordította az *Odüsszeát*, melyet a M. T. Társaság jutalmazott meg, és kijövetelét Kilián Györgynél 1841-ben eszközölte, hasonlóképpen minden jegyzet nélkül. *Szabó István* kétségen kívül legkitünőbb fordítónk, ki a magyar nyelvvel remekül, olykor döbbenő merészséggel bánik; fordításának egyes helyei, s az eredetinek egyes színezetei visszaadása ellen voltak, és lehetnek kifogások: de *sok, megszámlálhatlan sok helyet alig fordíthatott volna valaki úgy*.

Hol nem olvassák az *Odüsszeát* rossz fordításban is? nálunk *Szabó* fordítása sem kellett nagyon. Bizonyosan száznál több írónk

van, ki vers, regény, szóval úgynevezett belletristica körül fáradoz vagy fáradozott: de száz ilyen írónk közül megvette-e húszt az Odüsszeát, s olvasta-e ötven?

Azt tartom, hiány volt jegyzetek nélkül kiadni az Odüsszeát: régi írók nem lehet első fogásra élvezni, azt mindig tanulni kell. De általában minden jeles művet az újabb irodalmakból is tanulva kell olvasni.

Most a kiadók ugyancsak Szabó Istvántól adják az Iliászt; a fordításhoz alulírt készített jegyzeteket, sok helyütt a fordítóét használván. A jegyzetek a könnyebb érthetést célozzák leginkább: kevés sajátosság van bennök, mert többnyire *Crusius* kiadását használta (Homeris Ilias, mit erklärenden Anmerkungen, von Gottl. Christ. Crusius Hannover 1840—1842. ¹).

Azon bizodalomnál fogva, melyet szellemi és nemzeti életünk tartása és virágzása iránt táplálók kebelemben, reményilem: Szabónak ezen újabb fordítása eleveníteni fogja Homérosz tanulását közöttünk, és sokan, megvevén az új Iliászt, utána megveendik az Odüsszeát és Vályi Nagy fordítását is.

Plátónnak közlött műveiről mit mondjunk? A melyeket az olvasó közönség a jelen füzetben veszen, azok közé számítom, melyek leginkább és leghamarább megéreztetethetik az olvasóval, mi legyen az, mit Plátónban szintén századok és ezredek alatt minden műveltek csodáltak.

Eüthüfrón könnyű művecske. Plátón ifjú korában írta azt: benne Szókratesz személyében megmutatja, mi hitvány fogalmuk volt az embereknek a kegyességről és jámborságról. A szókrateszi színlés, a nagy és finom műveltségnek azon attikai sava, mindjárt megérzik. S a ki szabad, gyermeteg tiszta s mégis férfias szellemet vagy becsül, vagy magában őriz, annak lehetetlen, hogy kedveltjévé ne váljék Plátón.

Eüthüfrónt Szókratesz védelme követi. Ebben Plátón Szókrateszt a törvényszék előtt szólónak adja elő, mint védelmezi magát vádlói ellen, kik azzal terhelték, hogy új isteneket tanított és az ifjúságot elrontotta legyen. Az embernek azon erényéről, melyet

¹) Azoknak, kik Homérosz eredetiével akarnak megismerkedni, mit már, hála istennek, az iskolai rendszer követel, nagyon ajánljuk *Crusius*-t. Ed-dig újabb kiadását is eszközölte már az Iliásznak: az Odüsszeának újabb kiadása pedig 1849-ben jött ki. E könyvek aránylag olcsók is.

Plátón *bölcsességnek* nevez, s mely a legtisztább legegyszerűsebb öntudat, s mint ilyen valóban az emberi tökéletesség, melyet az életben elérhetni, — e munkából szerezhetünk magunkat teljes fogalmat. Mint eszmény úgy áll előttünk Szókratesz, s lehetetlen nem csodálni, nem szeretni, sőt nem utánozni akarni őt. Ha még Szókratesznek azon jellemvonását tekintjük, hogy isteni tudattal eltölt, magát az isteni gondviselés által kiszemeltnek vallja, s ezért kötelessége teljesítésében sem halál sem semmi által nem vonatja vissza magát: szinte csodálkozunk, mint írhatott ilyeneket Plátón az evangéliom megjelenése előtt.

*Kritón*ban ismét új oldalról tanuljuk Szókrateszt ismerni. Itt ő Kritónnak, ki őt a fogságból ki akarja szöktetni, bebizonyítja, hogy sérteni, jogtalan és igazságtalan tenni semmi esetben nem szabad; hogy a törvényeket az egyes ember még akkor is tisztelni tartozik, ha igazán jogtalanok volnának is. Ha meg itt azon mennyei nyugalmat veszszük, melylyel Plátón Szókrateszt beszélteti: e Kritón nevezetű beszélgetést kiváltképp fogjuk szeretni.

Faidón, vagy a lélek halhatatlansága, utolsó és legnagyobb mű, melyet a füzet Plátóntól hoz. Halála előtt tanítványaival beszélget Szókratesz, s vigasztalni akarván őket, a lélek halhatatlanságáról értekezik. Faidón kitünőbb műveihez tartozik Plátónnak, sőt nem tudom, ha véték-e azt mondani: Faidón az emberi elme legjelesebb műveinek egyike.

Az élet titkába, a lélek lényegébe, pillantatja be az olvasót. Az isteni kijelentés előtt, melyet az új testamentomban tisztelünk, halandó nem emelkedött oly magasra, mint Plátón ezen művében. Tartalmát röviden is említeni hosszú volna itt: de ha gondolhatnám, hogy kedvesen veszik olvasóink, külön ismertetném egyszer Faidón tartalmát ¹⁾. Most ezzel rekesztem be tudósításomat: vajha sok ifjaink megoldván azt, mit Plátónnak ezen füzete hoz, s vajha úgy olvasnák, hogy erkölcsileg jobbakká, és Plátón értelmében bölcekké válnának.

A fordítást nem dicsérhetem, nem azért, mivel magam készítettem, de azért sem, mivel a magasztos és gyönyörű Plátónnak lefordítására még Kazinczy tollánál is ügyesebb toll kellene: pedig köztem és Kazinczy között vajmi nagy különbség van. Figyelmeztető akarok lenni, nem több.

¹⁾ A M. Muz. olvasói bizonyosan.

Szükségesnek láttam mindenik művet rövidebb hosszabb bevezetéssel megnyitni, s jegyzetekkel berekesztetni, nem visszajeszteni, de édesgetni akarván az olvasókat.

Végre a követett helyesírássra nézve kell néhány szót mondani, mert méltán megbotránkozhatnak az olvasók, látván, hogy Homérosz más, Plátón is más helyesírással nyomtatott. Az, melylyel Plátón van kinyomtatva, az enyém, mely *Révai* tanításain, *Kazinczy* gyakorlatán kezdődött, s a *T. Társaság* által törvényynyé lett, s melyet én, a régi magyar nyelvemlékek és rokon nyelvek tanulása által megokolva egyedül helyesnek tartok. *Kazinczy* gyakorlatától és a *T. Társaság* szabályaitól leginkább a hiányjelnek elhagyásával, mely a *nak* rag vélt kimaradását jelöli, térek el — helyesírási okból. A görög neveket pedig, szintén eltérőleg a *T. T.* szabályaitól, úgy írtam, mint kívánom, hogy olvassuk azokat. A *c*-nek használatát *cz* helyett közönösnek tartom, de ha, kivált az újabb nyelvű szók körüli zavar kerülése végett *cz* inkább ajánlandó mint *c*, szívesen hódolok.

Szabó István úr az újabban felkapott helyesírást követvén, azt meg nem változtathattam. Az *a*, *e* névelő mellé úgysis enhatalmammal rakattam hiányjelt, mivel többnyire hosszúknak veszi, a mint kell is.

A kiadók a köz hasznót nézve azt határozták, hogy azoknak, kik közvetlen tőlök veszik meg a füzeteket, a könyvárusi százalék elengedésével adják, t. i. Homérosz 18 ívnyi füzetét, melynek bolti ára 1 fr. 30 kr. 1 forinton 7 kr. e. p. Plátónét pedig, mely 13 íves füzet, s 1 for. árultatik, 45 krajcáron e. p. Mire a tanodai igazgató és tanár urakat tesszük figyelmesekké.

Hunsfalvy Pál.

— *S z e p i r o d a l o m.* — *Szeszélydalok.* Irta *Székely József.* Pesten, Müller Gyula sajátja. 1853. 32r. 272 l.

Kalárisok. Irta *Székely József.* Pesten, Müller Gyula. 1853. 32r. 64. l.

Tuboly Victor Költészetsírái. Nagy-Kanizsán, Markbreiter bet. 1853. n18r. 182 l.

Török világ Magyarországon. Történeti regény. Irta *Jókai Mór.* Pest, 1853. Müller Gyula. n12r. Elsőkötet 204 l. Ára a három kötetnek 3 fr.

Két év egy ügyvéd életéből. Regény, írta *Degré Alajos.* Pest, Müller Gyula. 1852. n12r. két kötet, öszv. 523 l. füzve 2 fr. 30 kr.

Tamás bátya kunyhója, vagy Néger élet a rabszolgatartó

amerikai államokban. *Beecher Stowe Henriette* után angolból *Irinyi József*. Pest, Müller bet. 1853. k12r. Négy kötet, öszv. 881 l. füzve 2 fr. 20 kr.

Regénycsarnok, a külföldi irodalom legjelesebb műveiből szerkesztve kiadja *Récsi Emil*. Első kötet: *Hűség vására*, regény, írta *Thackeray M. Vilmos*. Angolb. ford. *Sükey Károly*. Pest, 1853. Emich könyvnyomdája. Első kötet. n16r. 131 l. 36 kr. — E gyűjteménybe a jelesebb külföldi regényírók legújabb s elismert jó művei fognak felvétetni. 12 kötetre az előfizetési ár 6 fr. hatra 3 fr.

Szikszoí Enyhlapok. Császár *Ferenc* szerkesztése mellett kiadta *Kunsch József*. Pesten, 1853. Müller E. bet. 8r. 333 l. Ára 4 fr.

Derék bírálata a Szépirodalmi Lapok 15. és 16. számaiban.

Puncs 1853-ra. Írta *Beöthy László*. Komárom, Szigler testvérek nyomd. 1853. n8r. l. füzve 1 fr. 12 kr.

— Nyelvkönyvek. — *Elemi Latin Nyelvtan* a remek szerzőkből szedett fordítási gyakorlatokkal, az első osztály használatára, az oktatási ministerium által elfogadott *Dünnebier Gyula* Albert tankönyve után. Ö hse az ország primása kegyelmes meghagyásából a nagyszombati érseknövelde költségén szerkeszté *Zsihovics Ferenc*, nszombati érseknöveldei tanár. Pozsony, 1853. Wiggand bet. n8r. 237 l.

Latin Nyelvtan lépcsőnkénti gyakorlatokkal. Készítette *Bocsor István*, nyilv. r. tanár. Első folymat. Negyedik kiadás. Pápán, a ref. főtanoda bet. 1853. n8r. VIII. és 111 l. füzve 42 kr.

Magyar Alváry, azaz latin nyelvtani verses szabályok, számos példakkal felvilágosítva és rövid verstannal ellátva a gymnasiumi ifjuság számára emlézeti tárgyul, írta *Mutschenbacher Alajos*, pesti egyetemi tanár. Pest, Emich nyomdája. 1853. n8r. 95 lap. füzve 40 kr.

Angol Nyelvtan. Írta *Dallos Gyula*. Pesten, Lampel Robertnél. 1853. 8r. 1 fr. 20 kr.

Egészen új szerkezetű *Abc*, vagyis *Vezérkönyv az olvasni tanításban és tanulásban*. Írta *Erdélyi Indali Péter*, Szőnyi-növeldei tanár. Második javított és bővített kiadás. Pest, 1853. kiadja Heckenast Gusztáv, 8r. 64 l. kötve 10 kr.

Ugyanazon célszerű tankönyvecske bővítve, mit múlt évi XIII. füzetünkben ismertettünk.

— Ifjúsági írat. — *Széképző Költemények*. Szerző *Márki*

József. I. Szapári Péter. Költői beszély 1683/6-ból, és : Az anya vész idején. Pest, 1853. Müller Emil bet. 16r. 32 l. füzve 10 kr. (a szerzőnél, Pest, halpiac, 3. sz.).

— Történelem. — Ókor történetei. Felgymnasium számára készítette Somossi Istrán tanár. Sárospatak, a főtanoda költs. és bet. 1852. n8r. 172 l.

A műveltség ősképe, az előkor legnevezeteseb népeinél. Irta Mészáros Károly. Pesten, Edelman bizománya. 1853. (Kassán, Werfer bet.) n8r. 149 l.

— Törvénytudomány. — A megjelent s megjelenendő új codexek folytonos munkásságban s mozgalomban tartják a commentáló tollakat. Legújabban Heckenast Gusztáv kiadásai vonták magokra e téren a figyelmet. Nála jelentek meg jan. s febr. folytán :

Új Törvénytár, utasító s felvilágosító jegyzetekkel, szerkeszti több pesti jogtudós. Első kötet : Polgári perrendtartás bevezetéssel s utasító és felvilágosító jegyzetekkel kísérvé. Pest, 1853. kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. 297 l. Ára : 1 fr. 30 kr.

Ezen szépen s ízletesen kiállított első kötettel indítja meg Heckenast „Új Törvénytár“ című törvénygyűjteményét, mely, hirdetővényei szerint, magában foglalandja az 1849. óta kiadott öszves törvényeket, tárgyak szerint rendezve, s a pótló, kiegészítő, módosító rendeleteknek illető helyeikre iktatásával, felvilágosító jegyzetekkel, s rokon tárgyú helyek felidézésével köz használatra alkalmazva. A nagy és költséges vállalat hasznos célját főleg azon bírós ügyvéd lesz képes méltányolni, a ki kénytelen a törvény és kormánylapok több évi folyamaiban elszórt törvényrendeleteket a nagy tömegből fáradságosan kikeresni s gondosan összetartani.

Az előttünk fekvő első kötet a már többek által magyarázott polgári perrendtartást foglalja magában, melyhez járul a munka végén az 1852. jul. 24-iki ügyvédi rendtartás. A bevezetés rövid erőteljes vonásokkal emeli ki a régi törvénykezés hiányait. A commentár, melylyel egyes fejezetek s §usok kísértetnek, közepet tart a semminél alig többet mondó rövidség, s a túlbő szőszaporítás közt ; s különös figyelemmel van dolgozva jogtörténeti s hasonlító jogtudományi tekintetben, az új perrendtartásnak minden egyes része hasonlítva lévén a régi perrendtartás megfelelő részeivel, s mind-egyiknek, p. o. a főlebbezésnek, végrehajtásnak stb jogtörténeti kifejlése adatván elő, mi által e dolgozat nem annyira iskolai com-

mentárt, mint gyakorló s gondolkodó jogtudósok számára írt művet mutat. A „végszóban“ eléggé ki van emelve a szerkesztőnek (kiben gyakorló törvénytudóink egyikét sejtjük) szándéka. „Ne keressen itt senki akár tudományos bírálatot, akár pedig bőséges iskolai commentárt, mint az a kezdők számára íratik. A bírálatnak most, midőn az új törvény még az életben s gyakorlatban ki nem fejtette kétségtelen fényoldalait s lehető árnyoldalait, nincs még helye s ideje. Bő commentálásra pedig a különben is világos, s legapróbb részletekig rendelkező törvény nem szorul. A főadat, melyet a szerkesztő magának kitűzött, nem egyéb, mint az új polgári törvénykezési eljárásnak az előbbi eljárással egészen s egyes pontokbani rövid összetartása, a hasonlósági s különbözőési pontok kimutatása, itt ott a rendszer tagadhatlan érdemeinek kitüntetése, a törvényhozási indokok s vezérszempontok megemlítése, helyenként példák felhordása s az összefüggő, egymásra hivatkozó, egymást kiegészítő s támogató helyek felidézése.“ — Ezen feladásának commentáló becsülettel megfelelt. Mi pedig kiadónak, ki a törvények tömegéből nem csak azokat keresi s választja ki, melyek kiadása nyereséggel bíztat, (p. o. az által. Polgári Törvénykönyv), hanem egy teljes és díszes gyűjtemény költséges kiállítására vállalkozott, s a közönség kezébe új Corpus Jurist ad, derék vállalatához szerencsét kívánunk.

Büntetőjogi Kalauz, szótári alakban. Magában foglaló : az 1852-ki sept. 1-én hatályba lépett büntető törvényben előforduló egyes büntettek, vétségek s kihágások- és egyéb tárgyakra vonatkozó szabályokat, a törvény szavaival s az illető törvénytörvényszakaszok kijelölése mellett, betűsorozatban előadva. — Függelékül az ideiglenes büntető bíróságok illetősége s az ideiglenes büntető bírósági eljárás, valamint a büntetőtörvény tárgyában kiadott némely újabb rendeletek. Öszveállítá egy gyakorlati jogtudós. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1853. 8r. 212 l.

Hasznos gyakorlati kézi könyv, nagy pontossággal dolgozva, mely a büntető törvényekbeni eligazodást tetemesen könnyíti. A törvény szavai mindenütt meg vannak tartva, úgy hogy e munka a törvény eredeti szövegét teljesen pótolja. A törvény eredeti szövegének használatát nagyon nehezítik a más törvénytörvényszakokra utalások, melyek annak szakáiban minduntalan előfordulnak. Ezen utalások itt el vannak mellőzve az által, hogy a felhívott törvénytörvényszakok mindenütt illető helyekre iktattattak.

Az ösiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. novemb. 29-iki legf. nyiltparancs ismertetése s magyarázata. Irta Tóth Lőrinc hites ügyv. s m. acad. tag. I. füzet. Pest, 1853. kiadja Heckenast Gusztáv; nagy 8r. 80 l. — A második füzetrel együtt ára 1 fr. mely az első füzet átvételével fizetendő.

A munkát ajánlja a benne tárgyalt viszonyok fontossága s közérdekűsége. Az első füzet, mely előttünk fekszik, midőn az ösiségi nyiltparancsnak szakaszonkénti tárgyalására áttérne: rövid rajzát adja az eddig fenállott ösiségi s birtokviszonyoknak, követve a nyiltparancsban felvett tárgy- és eszmesorozatot. Az előre bocsátott általános áttekintést követi a nyiltparancs minden egyes szakaszának kimerítő commentálása. E füzet még csak a 4-ik §. commentálásaig halad. — A táblai gyakorlattal s ösiségi törvényekkel kevesebb ismerős bírák- s ügyvédeknek kétségkívül kellemes lesz, ha e fontos parancs, mely nemzeti életünkbe mélyen bevág s évezredes viszonyainkat nagy részben átalakítja, felvilágosító jegyzetekkel kísérve vehetik kezeikbe. A második füzet megjelenéseig is, ez elsőből ítélve, annyit mondhatunk, hogy a szerző nem félt megvívni a nehezebb feladatokkal, s nem tartozik azon commentálók közé, kik bőven magyarázzák azt, a mit mindenki ért, s könnyeden átsiklanak a kétségeken.

Az új Polgári Perrendtartáshoz tartozó Példánytár, vagyis törvénykezési irománypéldák gyűjteménye. Első füzet. Pest, 1853. kiadja Heckenast Gusztáv. n8r. 80 l.

A II. és III. füzet megjelenése néhány hét alatt ígértetik. Ezen irománypélda-gyűjtemény az Új Törvénytár első kötetét tevő „Polgári Perrendtartás“ commentárjának szükséges kiegészítéseül szolgál, s a perrendtartás fejezeteinek és szakaszainak sorát követve, leggyakorlatibb s célszerűbb alakban nyújtja mindazt, a mi azon perrendtartás szabályainak példákkal felvilágosítására s megértetésére szükséges. Ezen első füzet elibe van bocsátva egy népszerűen írt s kimerítő rövid bevezetés a perirományok s perbeszédekről, s ugyanannak végén megkezdetik egy másik ilyenmű útmutató értekezés a bizonyítási eljárásról. A fejlődő gyakorlat kétségkívül fogja még némely hiányait kimutatni e munkának, de az úttörési szándék dicséretet érdemel, s e munka az ügyvédi s bírói asztalokon kétségkívül kedves vendég lesz.

Példányok az 1852. sept. 16. kibocsátott ideiglenes Polgári

Perrendtartás ismeretére. Első füz. készítette *Brzezina Frigyes*... magyarítá *Matics Imre*. Pozsony, Schmid-nyomda. 1853. nSr. 120 l. (Magyar és német nyelven.)

— *Alkalmazott természettud.* — Az értelmes jó magyar gazda. kiadja *D. Malatidesz Dániel*. Pest, Bucsánszky bet. 1853. 8r.

Gyümölcsfák nemesítése és a dinnyészet. Irta *Katona Dénes*.

Népszerű Oktatás a tehén- vagy *védhímlőoltásról*. Községek előljárói, lelkészek és szülők számára. Irta *Horner István* . . Gyöngyös városa r. főorvosa. Eger, érseki bet. 8r. 16 l.

Francia Pálinka és Só, vagy biztos és gyors önsegély és ön-orvos a szenvedő emberiség számára mindenféle külső sérülés, seb, kúteg és sok belső betegség és nyavalya ellen, az angol *Lee Wil-liam*tól feltalált francia pálinka és só mint általános gyógyszer által, melynek e füzetben leírt helyes használata által már sok ezernyi szenvedő ember meggyógyult s fájdalmaitól megszabadult. Fordította *Komáromi Lajos*. Pesten, 1853. Lukács nyomd. k8r. 24 l.

— *Egély.* — *Keresztyén Katekizmus*, azaz a ker. vallás ágazataira való rövid tanítás kérdések és feleletekben. Sárospatakon, a főisk. bet. és költs. 1853. 8r. 140 l.

A szent historiának rövid summája. Bővített és javított kiadás (hozzá járul : Magyarország földje vármegyékre osztva). Sárospat. a főisk. költs. és bet. 1853. 8r. 82 l.

Rövid és bizalmas *feleletek a religió ellen leginkább elterjedt ellenvetésekre.* Francia nyelven írta *Ségur*. A XXII. eredeti kiadás után. Kiadja a jó és olcsó-könyvkiadó társulat. Pest, 1853. Lukács bet. 16r. 279 l. füzve 16 kr.

Korunk fő tévedései a religió körül. Egyházi érdekekben megfejtette *Munkay János*. Jutalmat nyert pályamunka. Pest, 1853. Müller Gyulánál 8r. Ára 1 fr. 12. kr.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XIII. *Nyílt levél Toldy Ferenchez.* — Eszterházy Miklós avatott tollal írott biographiáját valódi élvezettel olvastam. Abban ön e kevésbé méltányolt

nagy embert egész nagyságában előnkbe állítá úgy, hogy ez egy nevezetes korszaknak több homályos pontjaira fényt derít.

Eszterházy Miklósnak Brandenburgi Katalinhoz írott egy válaszát közlöm önnel, mely mint látszik válasza nevezett hercegnő azon levelére, melyben ő a nádorral férjének Bethlen Gábor fejedelemnek (nov. 15-én 1629.) történt halálát tudatja. Ez oklevél, mint ön meg fogja látni, történetészeti szempontból is nevezetes, mennyiben kimondja azon politikát, melyet az úgynevezett részek irányában a nádor követendőnek vélt.

A levél így hangzik:

Felséges Asszonyom! ajánlom Kegyelmednek kész szolgálatomat és Istentől minden jót kívánok szerencsésen Felségednek megadatni.

A Felséged levelét illendő becsülettel vettem, és hogy engemet is méltóztatott tudósítani az erdélyi fejedelem Ö Nagysága halála felől, megszolgálom kegyelmednek. Úgy vagy, a Felséged mostani állapotján nem keveset szánakodom én is; de mivel az illetén dolgok Istennek magán való kegyelmes gondviseléséből vagynak, illendő, hogy mint Istennek tetszését és akaratját Felséged is jó neven végye, és egyéb dolgait is Felséged magával együtt az ő szent akaratja alá ajánlaná. A mi pedig ezen Kegyes Uram Romai Császár Ö Felségéhez való kegyelmességét és jóakarátját illeti, abban Felséged semmit se kételkedjék, mert az hol még ellenségivel is sok kegyelmességet cselekedett, annival inkább Felségedhez, *úgy mint maga véréhez*, eliheti Felséged, hogy azokat a kegyelmességeket gyakorolni fogja Ö Felsége, és a mostani visszavételében is szép csendes és békeességes rendet akar Ö Felsége tartani azoknak a diplomáknak continentiája szerint, melyek Ö Felsége kezéből költenek volt, kiből nem lehet semmi villongás avagy akadék, holott nyilván szólnak a végezések, hogy a fejedelemnek *éltéig engedtetett volt azoknak bírása*. Immár így tetszván Istennek, hogy kiszólitotta legyen Ö Felségét, ottan *vége lett a conditióknak*, és így a diplomáknak ereje szerint is a mi Kegyes Uruunk Ö Felsége keze van ma rajtok, mely dolgot a nemes vármegyéknek is publicált és megírt: erre nézve Ö Felsége intvén mindeneket a jó csendességre és békeességre. Reményem az Ö Felsége alatt valóktól is mindenek csendesen és békeességesen fognak igazgattatni, melynél egyebet én is az én Kegyes Uramnak semmit nem nézek. Akarnám minden alkalmatossággal Felségednek is kedveskednem és szolgálnom, és a közönséges jókat is előmozdítani, a békeességnek szorgalmatos őrizője lenni. Ezeknek utánna, hogy Isten Felségedet vigasztalja és sokáig szerencsésen megtartsa, kívánom.

Etzendorff, 1. Decembris. 1629.

Felséged szolgálója

Gróf Eszterházi Miklós.

Kecskemét, febr. 16. 1852.

Szilágyi Sándor.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

MART. 1853.

III. FÜZ.

AZ ARAB RÍMES PRÓZA, ÉS HARÍRI.

REPICKY JÁNOSTÓL.

Az arabok, kik a költészetet már Mohammed előtt művelték ugyan, de leginkább még is az utóbbi századokban foglalkodának azzal kitünő siker mellett, a költészet és nyelvészetnek buzgó művelése folytán azon ismerethez jutottak, hogy nyelvök, dús léténél fogva, a rímezésre különösen alkalmas. Innen folyt, hogy ők szoros értelmű költeményre nem csak, hanem prózai tárgyú leírásra is használták a rímet; mi több, maga Mohammed Alkoránja is, mely törvényhozási könyv inkább, rímezett mondatokból áll. Hozzá járul, hogy az arab fül különösen kedveli azon csengést, mely a rímek által költetik fel, s innen a legrégebb arab közmondások is többnyire rímes alakban fordulnak elő. Rímes beszéddel pedig legelsőbbben egy *Kossz* nevű arab élt az *okádhi* ¹⁾ gyülekezetek alkalmával, hova vásárnak idején a törzsek valamennyi költői megjelentek költészetben versenyezendők, mely szokás Mohammed után megszűnt és többé nem divatozott. A nevezett *Kossz* közmondásban is él: *ablagho min Kossza*: ékeesebb szóló *Kossz*nál, olyanról mondatik, ki a maga nemében igen jeleset is felülmúl; *Imádeddin*, Szaláheddin szulthánnak titkára, azon munkáját, melyben Szaladin által történt Jeruzsálemnek elfoglalását költőileg írja, maga így nevezte el: *kosszféle ékes-*

¹⁾ Helység, Mekka szomszédságában.

szólás, *Jeruzsálem elfoglalásáról*. E munka is rimes, ámbár történetet foglal magában; kis kivonatot olvashatni belőle *Schultens* Bo-haeddin életrajzának, melyet ez Szaladinról írt, kiadásában. Ily rimes alakban van szerkesztve ama történet is, melyet *Ahmed ben Arabsah* Timurról írt és azt *Golius* adta ki ¹⁾.

De a rimes szerkezet nem annyira a történetnek kiváló saját-sága, mert folyóbeszédű történet sokkal több áll fenn, semmint rimes: hanem inkább a költészet azon nemének sajátja, melynek egyes da-rabjai *makámá*-knak neveztetnek. E szó, káma = áll igéből ered s így magyarosan: állomást jelentene, nem csak szó szerint, hanem némileg tartalomnál fogva is, minthogy az ilyen *makáma* azt tartal-mazza, hogy valaki ide vagy oda utazott s e helyen vagy városban és helységben némi társalgást nyitott stb. Mennyivel ellenkező tehát azon eljárás, midőn p. a De Sacy által kiadott *Hariri* makámá-inak könyve ily francia cím alatt jelent meg: *Les séances de H.* ²⁾. Azonban tudjuk, hogy a francia nyelv nem bír szót, mely az áll igét visszaadná s az csak körülírva történhetik (*être debout*) s innen eredhetett az ülésnek elnevezése; mért nem inkább *gyűlés*? mert az ülés = *medzslisz*. A mi a kettő közti különbséget teszi, az abban áll, hogy a *makáma* ékesszólási, a *medzslisz* pedig erkölcsi előadá-sokat tartalmaz, mind kettő a könyvekbe életből felvéve. Szintoly helytelen a *verscsomó* magyarázat, mit *Laky Demeter* derék mun-kájában olvasunk ³⁾; és mikor *Rückert* remek fordítónak munkáján a „*Verwandlungen*“ címet olvassuk, akkor ezen elnevezést a ma-kámá-kban foglalt szellem és személyről kell értenünk, minthogy *Abu-Zejd* a szerződési mint fűhös annyi változáson megy keresztül, oly annyira mindenféle színt ölt magára, miszerint őt másik *Proteus*-nak tarthatni. Előbbi hazánkfianak pedig köszönettel tartozunk, hogy a *makámá*-t könyvébe felvette, mert lassanként oda is töreked-hetünk, miszerint, ha egyetemes történetünk, földrajzunk van stb, legyen valahára egyetemes költészetünk is. Szerző, mint maga is mondja, *Rückert*nek szabad fordítását használta. Én ennek munkáját nem olvastam, főlöskéig is lett volna, ha eredetiből fordíthatok és pedig a lehető leghívebben. Az egyes rímszakaszokat fekvő vonással jelölém, miszerint a tiszt. olvasó a szünetet megtarthassa, ha csak-

¹⁾ Kírábo ádzsáib stb. Lugduni Bat. 1636-ban 4.

²⁾ Paris 1822. fol. egyébiránt arabúl és arab commentárral kiadva.

³⁾ A költészetnek rendszere. Szombathely, 1847. 8. 52. l.

ugyan rímes fordítás akar lenni, mit tennem szándékom volt és a mi fordítást annyira nehezíté. Térjünk Harírira.

Haríri egész neve : Abu Mohammed Alkászem *alhariri* — apja Mohammednek, a kiosztó (igazságos), a *selymész* v. *selyemáruló*, rövidítve csak ez utolsó alatt is (*alhariri*) eléggé ismeretes. Született a XI. század. Kr. u. Baszrában, meghalt 1122-ben. Munkái közül legnagyobb hírre kapott az, mely *makámá*-k címe alatt maradt fenn. Ezen 50 darabból álló művet ő Mosztarsed Khalifa vezírének meghagyásából írta volt. Különös eset azonban, hogy még elébb hogyszem húsz darabbal kész lett, azokat Bagdadba vitte, s az akkori nyelvtudósok lopszenvről vádolták, állítván, miszerint valami *maghrebi* (nyugat-afrikai) szerzőnek munkájával lép fel; s annál meglepőbb még az, hogy a mint egy előkelő maga szállására szorítá, miszerint ottdo lgozzon ki valamit s ennél fogva a közvéleményt cáfolja meg, ekkor semmi sem jutott eszébe, mire elkeseredve haza utazott. Mindazáltal, miután ily pórul járt és Múzája épen akkor fordult el tőle, mikor leginkább kellett volna őt megihletnie, később bebizonyult, miszerint csakugyan *eredeti* a munka. Menjünk által a makámákban szereplőkre.

Szerző minden makámában két főszemélyt említ (van ezenkívül több is), egyike ezeknek : *szerudssi Abu Zejd*, kinek szónoklata a makáma derekába lőn foglalva és tart egész végig, itt-ot hangmértékes versekkel átszőve — másodika : *Hareç ben Hammám*, ki mint utazó, mindjárt a makáma elején lép elő és az előbbiről elbeszéli, miként akadt rá itt vagy ott, e vagy más városban, és mit szónokolt legyen, de néhol, mint p. a másodikban, csupa verseket idéz tőle. E Hareç ben H. tehát az, ki Abu Zejdről regél, és nevét szerző helyesen választotta, mert Mohammed mondá : „mindenki *Hareç* köztetek, és nincs köztetek olyan, ki egyszersmind *Hammám* ne volna, mert az első szó *élelemkeresőt* jelent, a másik pedig *gondoskodót*.” Ennélfogva személyét leginkább kereskedőben pontosíthatjuk össze, mert ő úgy utazik mint ez, és pénzes ember is, tehát nem egyedül zarándok; elmondja aztán, hogy bizonyos helyen hallott verselni vagy szónokolni valakit és — ki volt az? Abu Zejd! Elcsodálkozása pedig onnan eredt, hogy imez majd gazdagot játszott, majd szegényt stb, és majd egy, majd más városban lelte őt. Megemlítendő még, hogy némely makámában Abu Zejddel egy más beszélget, még pedig ellenzéki modorban teszik ezt. Innen kivehető,

hogy a *makáma* életképet rejt magában, de annál inkább az öszves mű, minthogy az 50-dikben Abu Zejd megtér s a jatatosságra adja magát. Ekként e mű legközelebb állna a drámához, mely nemét a költészetnek a sémi fajok nem bírják. Hariri előtt írt már *Hamadáni* makámákat, de ezek rövidebbek és egyszerűbbek.

I. VAGY SZANÁI MAKÁMA.

(*Erkölcsei oktatás*).

Regéli Hareç ben Hammám. — Miután a vándorlás púpjára (tevére) pattantam — s az, mi földhöz ragasztott — (szegénység) kortársimtól elszakasztott — az időnek viszontagságai hánytak vetettek — míg jemeni Szanaába löktek — s abba léptem behorpadt tarisznyával — megfogyott utravalóval — nem bírván elegendő adagot — s nem találván raktáramban falatot. — Kezdém bújni utcáit, mint a ki orra után kullog — és forogni piacain, mint madár mely víz körül kóvályog — s valamerre csak vetém pillantatomat — és irányzám reggel s estve járásomat — keresék egy nemes lelkűt, kinek eltékozoljam szemérmemet ¹⁾ — és eláruljam szükségemet — vagy széptudományú műveltségűt, kinek arca búmat felderítse — és beszélye szomjamat enyhítse — míglen a bolyongásnak befejezte — s a nyájas kérelem kezdete — egy széles piackiáltóhoz juttatott — kit tolongás és sírás körülfogott. — Befurakodám hát, hol a tömeg sűrűn hemzsegett — kitudakolandó, vajjon mi facsarta a könnyet? — s ímhol a körnek közepén — egy sugár természetű legény — ki zárandokviseletben — szólt siralmas nyelven — ő beszéde gyöngyeivel ékesíté a rímeket — és feddő szónoklatával megrendíté a füleket — már is környezé a tarka csoportozat — mint körudvara a holdat — és datolyt a virágzat. — Beszorongtam hozzá, hogy világot gyűjtsak oktatásánál — és szedjek gyöngyöket, miket beszédében használ — s hallám beszélni, mint pályáján futott — és rögtönözve fenszóval kiáltott: — Óh az, ki rohan szertelenségében — söpörve az utat büszkesége öltönyében — megrögzött esztelenségű — és üres beszédű — meddig maradsz tulságos eljárásodban — jó ízűn legelve kicsapongásodban? — és meddig szertelenkedel hiúságoddal — és fel nem hagysz furcsa szokásoddal? — kihívod engedetlenségoddal — azt, ki bír üstököddel ²⁾ — merészselsz ellenkezni

¹⁾ Letépiem álarcamat, mondanók mi.

²⁾ Allah, üstöktartó. L. az Alkorán 96 d. szuráját.

illetlen erkölcsöd miatt — azzal, ki tudja rejtett titkodat — elbúvsz attól, ki hozzád közel van — holott szeme alatt vagy annak, ki kiles távolban — elrejtkezől szolgádtól — s el nem tilkolhatsz semmit uradtól — tán gondolod, hogy használ viselkedésed — ha majd közelg elköltözésed? — vagy, kiragad gazdagságod — ha veszélybe ránt koholmányod? — vagy, hogy használ a bánat — mikor majd sikamlik lábad? — avagy, hogy családod feléd hajoland — ha ítélet napja átkaroland? — Mért nem lépsz vezetésed ¹⁾ országújtjára — és nem sietsz betegséged gyógyítására? — Mért nem csorbitod kihágásod élet — s nem zabolázod lelked szenvedélyét — melyben látod magad legnagyobb ellenségét? — Nemde határnapod a halál? — és vajjon előkészületed miben áll? — Lám, őszhajadban a megintetésed! — s hát milyen a mentegetőzésed? — aztán, sírban lesz alvóhelyed — s minő lesz majd feleleted? ²⁾ — és istenhez betérsz — de mely segítőhez férsz? — Rég intett már a kor, de álmod színleltél — és voncolt az intés — de kiálló mellűvé lettél (ellenkeztél) — és fémlettek előtted a példák — de te tetetted magadat, mint vak — s az igazság kitűnt szemeidben — de te kötekedél negélyesen — és emlékeztetett a halál — de te feledékenységet mutatnál — s midőn lehetett volna gyógyulnod, ki nem gyógyultál. — Inkább szereted a fillért melyet eltehess — mint istennek nevét, melyet emlékedben őrizhess — inkább választasz palotát, s azt magasra emeled — mint szándokjamborságot, hogy azt teljesítsed — s inkább kívánsz ajándokot — mint vezetőt, ha ezt útra fogadhatod. — Szeretetnek, melylyel *dirat* után vágysz — a szerzendő *díjon* győzelmet hágyasz — s az ajándokok rubínjai — szívedbe jobban vágódnak, mint az ima órái — s a drága menyasszonyjegyek — nálad a kegyeletosztásnál kedvesebbek — s az étkek tálai — gyönyörűbbek előtted mint a vallások lapjai — inkább megbarátkozol játéktársakkal — semmint alkoránnak olvasásával. — Igazságot parancsolsz, holott magad vagy az, ki szentélyén rombol — s igaztalanságtól óvsz, s magad tőle nem ovakodol — midőn a bántástól eltiltasz — ki hozzá nyúl, magad vagy az — és emberek iránt érzesz félelmet — holott isten az, kitől kell félned.

Aztán kezdé, vers :

¹⁾ Hoda, t. i. a Moh. törvénye így is neveztetik, I. Korán I. szúr.

²⁾ Az arabok szerint a sírban Nekír és Monkir kikérdő angyalok állnak jobbra balra.

Veszszén ki mulandót keres,
 Feléje rántván futását,
 Mert nem éri óhajtását
 S vágyban kijózanulását.
 S ha tudná — annak mit óhajt
 Nyugton venné maradékát.

S miután lecsillapítá a port (mit felvert) — s elfojtá a könyzapot — tömlőjét kezébe vette — és botját hóna alá tette. — Megpillantván a gyülekezet, hogy felkel — s látván, hogy a központnak ¹⁾ elmozdításához fog, előkészülettel — mindenki kézzel nyúlt zsebébe — s abba vize vedrét önté ²⁾ mondván, ezt költséged fedezésére fordítsad — vagy kísérőid közé oszszad — s ő elfogadá, hunyorintva szemét — s elfordulván, mondá rájok dicséretét. — Elbucszúzott attól is, ki kísérte — hogy országútját a tömeg elől elrejtse — széljel küldé, ki követte útfelen — hogy maradjon lakása ismeretlen.

Mondja Háreç ben Hammám : követém őt, mialatt előtte rejtve volt személyem — és mentem nyoma után, honnan nem látott engem — elvégre egy búvhelybe lopózék — a nélkül hogy észreveték. — Én hagytam neki időt, míglen leoldá saruit — és megmosta volt lábait — úgy őt, neki rohantomban — szemközt egy tanítvány-nyal találtam — fölötte egy zsemlyekenyernek és sült gödölyének — s előttük kancsója a datolynedvnek — s mondám : ez-e helyezted? — és ilyen-e jellemed? — s felsohajtott, mint ki hőségtől epedt — s haragjában majd megrepedt — szemeit nem győzte rám mereszteni — s féltem, hogy nekem fog menni — de, miután tüze kialuvék — s heve lecsillapodék — kezdé, vers :

Köpenybe öltözöm, csemegét szeretek,
 Horgomat bevágván minden datolyba;
 Árasztom intésem' tör s kelepcze gyanánt,
 Vadászok vadat, kant s nőtényt is tarisznyamba;
 S a sors addig hajtott, míglen behúzódtam
 Finom csínnal az oroszlán nádasába —
 Miszerint nem félek viszontagságitól,
 S tőle oldalhúsom ³⁾ nem megy rázkódásba.

¹⁾ T. i. a szónok középen volt.

²⁾ Az adakozás eső, felhő és víz neve alatt szokott kifejeztetni, és helyesen, mert mily üdvösek ezek a sivatagban!

³⁾ Ferisza oldalhúsról van szó az igásoknál, mely oldal és váll közt esik és szüntelen rezeg.

Alacson lélek, mely jellemem mocskolná,
Sok se szállott velem a vizitatóba ¹⁾
S ha *ítéletében* a sors igaz volna,
Hibás emberre *azt* nem bizná hiába.

Aztán szólt: Jőj közelebb s egyél — vagy fogd' magad s beszélj — s fordultam tanítványához: „felkérlek eskü mellett, annak nevében — ki által elhárítatik minden veszedelem — mondd meg-sza — ki az a . . . ?“ — Ő felelt: „szerúdysi Abu Zejd, az utasok lámpája — s a nyelvtudósok koronája“ — s eltávozám a honnan ki-indultam — és igazán csodálkozáim rajta, a mit ott láttam.

II. HOLVÁNI.

(*Költészeti leírás*).

Vágyódám, miután nyakamról az ovószert leszedték — és fejemre a főveget tekinték ²⁾ — hogy a nyelvészet kútforrásához juszak — s uton megsoványult tevén hozzá hajtassak — miszerint szerezzek belőle, mi népek körében díszemre válik — és felhőnedvvel tart, ha bensőm szomjazik. — Lihegéseim szertelenségében, hogy nála tüzet gyűjtsak — és kívánságomban, hogy öltönyébe búhassak — kikérdék minden személyt — kitűnőt és csekélyt — szólítám esőért — szólítám harmatért — s kecsegtetve magam' — mondtam: talán, talán! — Mint Holvánban leszálltam — s már akkor a felek szívét kikutattam — a mérlegek súlyát megbecsültem — s a mi szép és mi rút megértettem — ott találom szerudysi Abu Zejdet — az ismert Sejkhet ³⁾ — s ő, mialatt nemzedékét emlegette — s magát annak öntömintáiba illesztgette — és kereset utain lábát a sötétben jobbra balra ütögette — majd azt mondá, hogy ő Szaszántól származik — majd, hogy Gasszán királyaihoz tartozik ⁴⁾ — olykor előtűnően költők öltönyében — máskor felöltözvén nagyok fenségében — kivéve, hogy ő ily tarka léte mellett — midőn kitűnt hogy őt ki-lesni nem lehet — kedves vala tekintetre — és kedves beszédre — nyájasságra — tudásra — és hírt bizonynyal — ékes-szólással —

¹⁾ A vizitátót gyakran említik a költők, és mivel a nép ott tolongni szokott, alatta terhes ügy, sőt háború is értetik.

²⁾ Azaz: mint gyermekből serdültté lettem, főveghez kötény is járul.

³⁾ Sajátlag öreg, aztán tanítómester, egyházi főember stb.

⁴⁾ Szaszán az úgynevezett szaszán-perzsa uralkodó háznak alapítója, a Gasszániaiak pedig voltak arab uralkodók Szírhonban, hova költöztek volt, elneveztetésük egy ottani folyótól eredt, hol megszálltak.

figyelmet költött ötlete — kitűnő volt erkölce — s a tudomány-or-
mon — állt magas fokon. Gyönyörű eszközeinél fogva, minőkkel
rendelkezők — bánásmódjához mindenki alkalmazkodék — és bő
beszélei mellett — arcához vonszta tömeget — hamis pergő nyelve
miatt — versenytársra nem akadt — édes idézeteivel — mit akart,
tétetett az emberrel — s így magam is, különös erkölceiért, —
szegélyébe kapaszkodám — és drága tulajdonaiért — őszinte ba-
rátságába kívánczok.

És vele dörzsölgetém le
Gondjaimnak rozsdáit,
És időmet fényesítém,
Hogy mutassa kegyeit,
Derült arcúra,
Villó világosságúra.
Szomszédságát rokonságnak
Tartám, házat gazdagságnak.
Ha láttam, felüdültem,
S hol élt, ott volt életem.

S ekként töltök ott az időnek perceit — mialatt ő naponként elő-
adá gyönyörködtető ötleteit — és szívemről letépte annak kételyeit
— míglen keze a szegénységnek — számára megtölté poharát az
elmenetelnek — és arra izgatja — hogy Irákot odahagyja — s ha-
szonban szűkölködése — őt a világtájak sivatagjaira űzte — s őt
utazók sorába iktatja — a zsákmány nélkül visszatérő lobogónak
csapatja. — S így útnak serkenti éles elszántságát — s elment, két
kantárszálon vezetve szíve cimpáját.

S engem, bánatomban, távozása után,
Nem érdekelt egy se, kivel találkozám,
Vágyam' nem ébreszté senki maga iránt,
Társaságához bár nagyon hajtott s kívánt
Nem is tűnt szemembe, mióta megszökött,
Ki jelességének mása lehet vala,
Sem pedig oly barát, ki annyi tulajdont
Egyesített volna, mint ő bíra vala.

S rejtekbe vonta meg magát ideig előlem — elannyira, hogy
oduját ki nem fürkészhettem — és a jegyre nem akadtam — mely
őt elárulta volna világosan.

Miután magam is vándorlásomról visszatérék — oda hol ga-
lyam növekvék ¹⁾ — ott termek a könyvtárba — holott a szépmű-

¹⁾ Hol születtem és növekedtem.

vészetek barátai gyűltek abba — hova a lakosok úgy tódulnak — mint a tengerek összezúdulnak — s az utasfelek — ott elnyeletnek. S íme belép egy bozontos szakállú — foszlányból álló ruhájú — s az ott ülőknek köszönt — és az utolsók soraiba osont — aztán kitálalja, mi volt tarisznijában — s a jelenvalók tetszést leltek beszéde hatályában. Mondá tehát szomszédjához — micsoda könyv az, melyben lapoz? — amaz felelt, Abu Obáda költeményeinek gyűjteménye — kit ismer a világ, milyen jelessége s fénye — kérdező: akadnál-e abból, a mit szemléltél — olyanra, mit bájolónak tekintettél — „Igen, úgymond, e mondat az:

Mikor nevet, mintha fűzött gyöngyöt

Tárna fel, vagy kámfort és jégesőt.

mert ő első, ki mondott — a tárgyról ily eredeti hasonlatot. Felelt tehát neki: ó csodák csodája — ó a nyelvészetnek tönkrejutása — hiszen, atyafi, olyat tartasz kövérnek, a mi csak daganat — és olyanra fűsz, mi tüzet se foghat ¹⁾ — mely távol esél ama különös verstől! ó bánat — mely magában összesíti a foggal hasonlítandó tárgyakat.

Itt a lelkem, kész vagyok oda'dni azt

A fogért, mely mosolya közt bájít fakaszt.

Szájban ömlik édfriseség gazdagon,

Ha nevet, ép gyöngyöket látsz a soron,

Jégeső és székfű rajta feltűnik,

Pálma virágzata s — vízből buborék.

És minden ki jelen vala — ezt jelesnek, édesnek találá — azt vele ismételtette — s tollba mondani kérte — kérdék többen, ki legyen a versnek szerzője — s vajjon él vagy már holt beszélője. Felelt: Istenre! az igazság bizonyára — leginkább érdemli, hogy lépjünk nyomdokára — s az igazmondóság legméltóbb, hogy hallgassunk szavára. — Íme ő, népem, ez nap óta veletek társalog — mindazáltal, mi az ok? — látszott, mintha a gyülekezet kételkedett volna, — midőn azt magának tulajdonította — és igaznak fogadni vonakodék eljárását, mikor sajátjának vallotta — s ő titkon is hallá, hogy mi ötlött eszökbe — s megérté, mi mélyedett tagadó nézetökbe. — Ovakodék tehát, hogy rá szégyen ne háruljon — és becsülete kudarcot ne valljon — s elmondá, hogy gyakran — a vélemény

¹⁾ E két mondat gyakran előfordúl, sőt közmondásnak lenni látszik, talán a magyar „ne fújjad, nem kása” közmondással lehet visszaadni.

igaztalan — s elkezdé imígy : Ó ti, kik verset szoktatok elmondani — s a beteges szót meggyógyítani — a drága érc tiszta volta kitűnik ha olvasztáskor vizsgálod fényét — s az igazság keze széttépi a kétely öltönyét — mint a szerencséről mondani szokták, mikor port hány — s az embert megkísérti jobbadán — hogy általa a férfiú felmagasztaltatik — vagy lealáztatik — s íme én előmutattam rejtett természetemet, hogy kitudjatok — és kitártam hátsó tarisznyámat, hogy kinyomozzatok. — Erre egyike a jelenvalóknak — elejbe vág a szónoknak : — Ismerek ám én verset — minőnek mintájára senki se készített — s hasonlóval egy költői ér sem kedveskedett — s ha akarod magadhoz vonszani a szíveket — kell hogy e mintára fűzd versedet :

Gyöngyesőt hinte nárciszból ¹⁾

Megáztatván a rózsát ²⁾,

S megharapta jégesővel

Ama piros jujubát. ³⁾

S alig telt szempillanatra — vagy körülbelül annyiba — a mint elkezdé — és csodálatosan odaveté :

Kértem, mint meglátogatott,

Tegye le piros leplét ⁴⁾,

És rakja le füleimbe

Oly kellemes beszédét !

S elmozdított piros alkonyt

Mely holdnak ⁵⁾ fedé fényét,

És az illatos gyűrűből ⁶⁾

Szórta a beszéd gyöngyét.

S a jelenvalók most már csodálták e rögtönzött versét — és elismerték annak kellemét — s a mint látta, hogy beszédével megbarátkoztak — s megtisztelősére tolongtak — szempillanatra szótlán állt — aztán így kiált : — Fogadjatok imitt — más két versecskét :

S előáll sötét öltönyben,

Mint a válás napja volt,

Harap újjába, mint a ki

Vágyhoz bánatot csatolt.

S az éj ⁷⁾ borítá a hajnalt,

S őket a galy ⁸⁾ tartá fön,

S kapja magát, megkísérti

Ama kristályt e gyöngyön ⁹⁾.

Ekkor már csakugyan a nép bevallotta becsét — és bűnek ta-

¹⁾ Szem ²⁾ Orca. ³⁾ Újj. ⁴⁾ Szokott színe a lepelnek piros. ⁵⁾ Arc. ⁶⁾ Pici száj.

⁷⁾ Sötét haj. ⁸⁾ Termet. ⁹⁾ Újjat, a fagon.

lálták esőjét — társaságát kellemesbíteni igyekvének — és külsejét felvidíteni törekvének.

Mondja az, ki e beszélyről értesít (Hareç b. H.). Miután magam is láttam, hogy üszke lángot vetett — és arca földerengett — fordítám szememet kiösmerésére — s vetém pillanatomat arca színére — íme hol vagyunk! — ő a szerűdzsi tudósunk — de az előbb sötétellő éjhaja — most már holdszint játszik vala — s boldognak érzém magam? — hogy oda szálltam — hova ő beszállott — sietvén nyomni kezére csókot — szóltam hozzá: elváltozott színed — elannyira hogy ismerellen előttem személyed — s mi az, mi festette szakállodat üszre? — hogy rá sem ismerni díszöltönyödre? — kezdé tehát — a mondókát:

A nyomornak csapása megöszít,
Szerencse forgatja embereit,
És ha egy nap valakinek hódol,
Más nap ő az, ki fönnen parancsol.
Ne bízzál villámainak ¹⁾ szende
Tündöklésében, mert megcsal egybe.
És tűrj, ha ő viszontagságokat
Felbujt, ellened hajtván azokat.
Nem válik aranynak szégyenére
Ha tűzben is forgatják kényőkre.

Ez után fölkelt odahagyva helyét — társul vivén magával az emberek*szívét.

III. KAJLIAI.

(A tönkrejutás és az aranyok).

Beszéli Hareç b. Hammám — mondván: — Fűzött körébe engem s társaimat egy kiáltó — kiben nem csalatkozék semmi segélyért folyamodó — a kiütő szer nem volt kemény — és ki nem ütődött ellenző szikrafény — s mialatt voncolók a mondák különféle oldalait — s lehoztuk magunknak az idézetek friss alkatait — íme észre vevém — hogy velünk szemben áll egy egyén — kopott öltönybe fedve — járásban bicegve — s ihol — szól: Ó kincsek legjobbjai — és törzsek legcsinosbjai — üdvözlegyetek e reggel — s üdvözlegyetek reggelivel — nézzetek-sze arra, ki gyűlést tart s ad harimatot — ki vagyonos és nyújt ajándokot — ki földeket bír és várasokat — bő edényt és vendégasztalokat — azt üldözni nem szűnnek mogorva bajok — és búharcok — a gaz gyűlölség lobbanásai — a

¹⁾ A villám igaz, ha egybe eső következik reá, különben hamis,

sötét viszontagságok forrongásai — míglen megürül a marok — és elpusztul a csarnok — s akkor a forrás is leszáll — s a lak, mint az ágas, meztelen áll — a gyűlde megürült — s az ágyra por terült — elváltozott a helyzet — látod jajgatni a cselédet — pusztá az istálló — s megszánja a jóválló ¹⁾ — elvész a ki szól s a ki hallgat — s búdalt mond ránk ki gyűlöl s irigységet gyakorolgat — visszaesünk a sujtó sorsra — és jutottunk koldusbotra — felvettük sarunak a fáradságot — használjuk étkül a búbanatot — bensőnkben emész-tődünk a keserven — zsugorítjuk beleinket az éhségen — szemek-inket *alkohol* helyett virasztással dörzsöljük — és tanyánkat alacson helyekre ütjük — a tüske is puha, midőn rá hágunk — s elfelejtők, hogy volt málhakosarunk — a kidöntő vészt kedvesnek veszszük — s az elhatározott percet későnek véljük. És vajjon, van-e ápoló — avagy nagylelkű vigasztaló? — Erősítem arra, ki engem kihozott *Kajla* törzséből — hogy már is váltam szegénység testvéreül — s nem bírok annyit sem, mi szolgálhatna egy éjjeli étkül.

Mondja Hareç b. H. Feljajdúltam szegénységén — s fordultam, hogy valamit ki fürkészszek, hátgerincén. — Előhúztam tehát neki egy aranyat — és megmondám a valóját — t. i. „ha fűzött verssel dicséred — ő lesz egyenesen tied“ — s öszveszedé magát, hogy nyomban kilökjön — mit senkitől se vett kölcsön:

Mely szép e sárga mi, sárga színe fémlík,
 Búvja a tájakat keletről nyugatig, —
 Pengése és híre egyaránt van tudva,
 Gazdagságtitkot rejt, mi rája lőn róva.
 Rázintó lépése üzletnek sikert ad,
 S népeknél bélyege kedvelteti magát.
 Mintha szivedből állt volna a keverék —
 Ki erszénybe zárja, mint dühöng az, s mint ég!
 S ha bár el is vezett s késik fele mása,
 Ah, de mely gyönyörű ennek ragyogása!
 Mennyire gazdagít s győzelemhez vezet!
 Hány főnököt mondjak? tőle mind derék lett!
 Ha ő nincs, hány uracs, ki kénye szerint él,
 Nem szűn meg nyögdelni s ajakán sohaj kél.
 Hány sereg, mely immár nyomban követe volt,
 Megdöntetett tőle, ha „fordulj“t parancsolt!
 Hány teli-hold arcon a báj emelve lőn,
 Hogy méltóságába juthatott ezüstön.

¹⁾ Ki magának kíván csak jót.

Hány haragos pöröl, patlog, durog, dörög,
 És lánggal borítja el arcát az üszök,
 De ha megsügod hogy, van nálad ily mentő,
 Lelohad a lángja s már lágy, nem dörgető!
 Nem egy foglyot hagyott ott heverni törzse,
 S fogságból őt, bezzeg, kiváltá e tünde.
 Szóval, ő megszerzi a tiszta örömet,
 S melylyel bír, őt urrá tette, a természet.
 S ha magas Allahtól nem kellene félnem,
 Mondhatnám: hatalma bizony, töménytelen!

Aztán kezét nyújtá — miután e versét elmondá — „Tartja szavát, úgymond, a ki szabad — s ont a felhő, ha dörüt hallat“¹⁾ — s odavetém neki az aranyat — mondván: Fogadd, a nélkül hogy elfogja szívedet a bánat — s ő szájába dugja és szól — Isten, áldd meg érte mindenhol! — Aztán feltűrözék, hogy elfordul — mint a dicséretet elmondá magasztalásul — Enyelgése nyomán kedvem ke-rekedett — hogy vágyban az eszem majd megrészegedett — s ezzel is a dolog könnyüre változott — s megszólítom az iránt, mit szívem óhajtott — kihúzok 'hát más darabot — „tetszik-e úgy, hogy mondj rá gyalázatot? — s aztán eldughatod“ — s ő kezdé hevenyében — énekelve sebesen:

Veszszen a csalóka, színre elaltató,
 A sárga s kétszínű, mint a képmutató!
 Ki rá néz, szemébe villan két jelleme:
 Arának éke és szerelmesnek színe.
 Az ő szeretete, igazságtudóknál,
 Haragveszélybe ejt a teremő úrnál.
 Ha ő nincs, jobbát a tolvajnak nem vágják,
 És istentelentől nem ered zsarnokság.
 A fősvény nem is ölt oly savanyú képet,
 Ha késő éjszakán utas beköszöntget,
 Uzsorásnak soh se' hallanád panaszát,
 Hogy hitelezettje csak amúgy... halogat.
 Nincs szer, nincs menedék a gyűlölő ellen,
 Ki nyilaz, s mind ama gaz erkölcsi ellen.
 Nem is használ ő, a szükség mikor kemény,
 Ha csak nem fut tőled, mint fut a szökevény.
 Mely szép! ha valaki ledobja oromról,
 S ki, mikor az arany hozzá araként szól,
 Feleli, igaz és őszinte barátként:
 „Nem kell társaságod, takarodjál imént!“

¹⁾ Közmondás.

Szóltam hozzá : mely bőven hull esőd ! de ő veté hozzá : s a feltétel — jószág-átvétel ! — s megajándékoztam a másodikkal — mondván : változtasd őket óvszerekké fátiha ¹⁾ által — s azt szájába dobta — s ikrével egybecsatolta — s neki megy, dicséri friss izét — és dicséri az adakozót és nedűjét.

Beszéli Háreç b. H. Szívem megsúgta, hogy dolgunk van Abu Zejddel — s hogy bicegése csak fölvelt csel — visszaszólítom „már ismerünk ékes beszédeden — s így, ne sántíts, hanem járj egyenesen“ — szólt ő : „Ha Háreç fia vagy, élj sokáig tiszteletben — s élj nagylelkűek körében!“ — Szóltam : Én, igen is Háreç vagyok — de mint vagy te, s milyek a viszontagságok? — ő felelt : Forgok a két állapotban, miket szükségnek és bőségnak hínak — és fordulok a két szélllel, miket fürgeteg és lengetegnek mondanak. — Mondd meg-sza, vetém hozzá, mint van az, hogy bicegéseddel csak úgy vagy, mint ki sulykot elvetett? — minthogy ilyen legény nem tréfa üzéshez termett — s eltűnt arca színe, mely előbb mosolygott — aztán kezdé, mikor már futamodott :

Sántásdit játszottam, de nem mintha benne
Kedvem töltém vala, mi, mely csúf is lenne !
Hanem, hogy a kapun ²⁾, mely szűk volt előttem
Kocogtassak, miként nyiljék sarkféliglen,
És hogy a kötelet púpomra dobjam fel ³⁾
S járjak uton, minőn jár, ki bír jó kedvvel.
S ha a nép ócsárol, mondom : ó bocsánat !
Hisz a bicegőben nincs vétek, se bánat !

IV. DIMJÁTI (Damiettei.)

(A barátság.)

Beszéli Háreç b. H. Elköltözém Dimjátba — azon éven mikor hurcolkodánk ide s tova — akkor a bőség mosolygott rám — s élttem kedvelten a barátságban — húzván magam után a gazdagság köpenyét — s felderítvén örömemnek arcképét — társul vetém magamat olyakhoz — kik nem hajlanak semmi pártoskodáshoz — sőt, emtéek az egytetértés emlőjét — és magukba szítták vala tejét — elannyira, hogy egymáshoz hasonlóok voltak — mint a fésűfogak ⁴⁾ —

¹⁾ Az Alkorán első cikkje, mely mentőféle erővel bír náluk.

²⁾ Útja valami jónak.

³⁾ Ekkor a teve szabadon legel.

⁴⁾ Magyarban ide való közmondást nem ismerék ; az egyenetlenséget pedig az arabok csacsifogakkal jelölik.

vagy mint egy lélek — mely két szerelmesben lebeg. Mind a mellett vágatva utaztunk — és csak dühös tevét használtunk — s mikor az állomásra tértünk — avagy az itatóhoz léptünk — megkaptuk a mulatást — s nem nyújtók hosszúra az ott maradáást. — Történt e tevéen rándulásunk egy éjszakán — melynek fiatalság ¹⁾ derült arcán — és sötétség borongott alkatán. Éjjel vágatánk, miglen az éj fiatalkorából kivetkőzék — s annak színét lefejtve a hajnal piroslék — s a mint álmatlanságból rossz kedvűekké változtunk — és szendergésbe borultunk — íme, bukkanánk nedves dombú földre — melyen gyenge szellő szökelle — s azt választók tevéknek pihentetőül — s a leszállásnak nyughelyül — s miután leszállt vala oda a tömeg — és megállt rajta a csikorgó nyereg — s a böggő tevesereg — hallék férfiak közül egy hangos szavút — ki szól vala éjjeli társalkodójához ²⁾, hol a mátha tornyosult: — Mily viszonyban állsz nemzetségedhez — és szomszédfeleidhez? — ő felelt: tisztelem a szomszédot — ha bár zsarnokoskodott — s nyújtom társaságomat — annak is ki megbánthat — türöm a vegyes népet — bátor kevervétket — szeretem a hő barátot — ha nyelet is forró kortyot — s a megszanó félelt — adnám a testvért — és társamhoz mindig hü vagyok — s ha tőle tizednyi részt se kaphatok — vendéget bőséggel fogadok — útítársat jótéttel halmozok — s ki velem éjjel társalog — olyat fejedelemként uralok — s a ki régi barátom — azt főnökömül tartom — ismerőseimre szánom adományomat — segélyemmel tartom társamat — s a ki gyűlöl, azt szendén szólítom — és ki üres szívű, kéréssel kínozo — s megelégszem hűségemért — azzal, mi földön hányt szemét — beérem oly jutalommal — mely legcsekélyebb részt foglal — nem is panaszkodom — mikor bántatom — és boszút nem állok — marjanak bár tarka kigyók.

Mond a társa: szépen fiacskám! csak a zsugorival zsugoriasan kell bánni — s a nagybecsűt versengve óhajtani — de én nem jövök ahoz, ki nem segít — s nem bélyegzem tisztelettel, ki büszkén hunyorít — nem adom annak hűségem — ki igazságosan nem bánik velem — s nem társalgok azzal — ki az ikerkötelet ³⁾ letépi szánt-

¹⁾ Sötét volt: t. i. fűrtöket tulajdonít neki, melyek fiataloknál barnák.

²⁾ Éjjeli beszélgetés arab számon — mely holdvilágnál történik leginkább, mi kedvesebb is a nappali társalgásnál, mikor a hűség nagy.

³⁾ Lólegeléstől vett hasonlat, midőn t. i. egy cövekhez két igás marha vagy ló köttetik.

szándékkal — nem segítem tettel, se szóval — a ki reményemben megcsal — s olyannal mit se gondolok, ki barátságom kötelét elszakítja — s annak nem könyörgök, ki becsem nem ismervén, azt csonkítja — nem adom fékemet annak kezébe — ki pártoltatásomat nem veszi semmibe — nem pazarlom szeretetemet — azokra, kik ellenkezők velem — s nem szűnök őt rettenteni — ki ellenséggemmé akar lenni — ellenség földébe sem — ültetem segélyem — s azt nem vigasztalom — ki örül neki hogy bántatom — ki akarja halálomat — nem is fordítom feléje pillantatomat — nem osztozom vagyonomban, csak feleimmel — nem tanácskozom betegségem fölött, csak szeretteimmel — nem is juttatom társaságomhoz — ki nem illeszt foltot szűk állapotomhoz — nem leszek tiszta szándokkal az iránt — ki számomra végső órát kívánt — nem fogok azért könyörögni tisztán — ki nem tölté meg tarisznyám — s arra nem ontom dicsőretem — ki üresen hagyta edényem — s ki az, ki ezeket teljesíti? oly módon hogy én adjak és te szomorkodjál — én lágyan simuljak és te durván bánjál — én olvadok s te megfagyj — én lángoljak s te hamvadj! — Nem — Istenre! nem — sőt kell, hogy beszédben — súlyegyent tartsunk, mint mértékben — és tetteikben egyenlőn osztozzunk — mint egyenlő felével fél sarunk — miszerint mentek legyünk a megcsalástól — és megóva a boszankodástól — s ha nem, akkor mért tartsalak hiú reménynyel s mért tarts vele te engem? — és én szenvedjelek, te meg lenézz engem? — Számodra keressek? és te sebesíts! — hozzád fáradozzak, s te nem közelítsz! — mint lehet már igazságot igaztalansággal szerezni? — és vajjon, hol szokott a nap felhővel fölkelni? — mikor fog a szeretet erőszakkal engedelmességre hajolni? — s mely szabad ember fog alacson lakásba szállani? — Istenem! az apád mikor mondja: (ő maga volt).

Ki milyen szeretettel csüng
 Rajtam, annak adok oly díjt,
 Mint adna, ki e szeretet
 Alapjára házat épít!
 És felemnek úgy mérek én
 Mint ő nekem mérni szokott,
 S lesz kilám bőven tetézve,
 Avagy homorún lecsapott.
 Őt nem fogyatom semmiben,
 Mert az előttem leggazabb,
 Kinek mai napja s tette
 Tegnapnál fogyatékosabb.

Minden, ki tőlem kívánja
 Jutalmát s tettének bérét,
 Az csak annak, mit ültetett
 Követelheti gyümölcsét.
 Ha árultam, nem volt soha
 Fogásom a rászedésre,
 S arra nem is tekinték, ki
 Bolond, s csap a tenyeremre ¹⁾.
 Annak ügyét nem pártolom,
 S nem vállalhatom magamra,
 Ki magamét nem pártolja,
 S nem vállalhatja magára.
 Sok rászedett már engemet,
 Álorcás szeretetével,
 Kinek színlelésére én
 Szeretetem fecsérlém el.
 S nem tudja, tudatlan, hogy én
 Hitelezőmnél afféle
 Módon rovak adósságot,
 Milyen volt az ő hitele.
 S ki téged ostobának tart,
 Válj tőle mint gyűlölő el,
 S hadd ott, mintha temetőben
 Heverne tetemeivel.
 Ki tehát társalgásában
 Zavart s álnokságot kohol,
 Azt oly öltönybe burkold, hogy
 Köréből minden fut s farol.
 És szeretetedet ne vond
 Meg attól, ki jól átlátja,
 Hogy neked szükséges az ő
 Kegye, pénze és falatja.

Mondja Háreç b. H.: miután eszembe vettem, mit köztük hal-
 lék fenforogni — óhajtám személyeiket kiösmerni — ki legyen ez
 — és kicsoda imez? — S a mint a korány ²⁾ világra derült — s a
 látkör általa világosságba merült — fölkeltem, mielőtt a tevék elin-
 dultak — sőt mielőtt a varjak felocsultak — kezdék azon éjjeli hang
 felé haladni — hogy az arcokat éles szemmel kivegyem, ha ezt te-
 hetni — s ime addig — meddig — látom Abu Zejdet és fiát beszél-
 getve — s rájuk kopott ruhát öltve — s tudván, hogy ők éjsza-

¹⁾ A kézcsapás nem csak adás-vézésnél használtatott az araboknál, hanem a szerződések, sőt az első khalifák választásánál is.

²⁾ Ibn-Aldzoká = fia a napnak = hajnalcsillag.

kámnak titokismerői — és beszélyemnek szerzői — feljök tartok, mint a ki gyöngédségökbe beleszeretett — s foszlányaik iránt érzett könyörületet — és megengedtem nekik, hogy tanyámhoz férhesse- nek — s a mim van, sok vagy kevés, arról kényök szerint rendelkezzenek — s kezdém az utas tömeg közt terjeszteni jeles voltukat — és megrázni számukra a gyümölcsessel megrakott fákat ¹⁾ — míglen lőnek adománynyal halmozva — és barátok közé avatva — s ahol sátorfákat leraktunk — ott egész várost képezni látszottunk — és vendéglés-tüzeket messzünnen is megpillanthattunk.

De Abu Zejd látván, hogy megtelt már erszénye — és öltött derült arcot szüksége — szól hozzám: Testem is szennyos lőn már — s tisztátalanságom egy üledéktár — megengeded-e valami városra fürdőbe mennem — s így e sürgetős ügyet véghez vinnem? — Válaszolék: gyorsan, gyorsan! — és visszatérj szaporán! — Mond ő: Fogod találni, hogy előttem termek itt — gyorsabban semmint kacsintnak szemeid — és most neki ereszkedett oly gyorsan — mint nemés mén versenypályán — s fiához szól: előzz hát meg, előzz! s azt koránsem képzeltük, hogy ő színlel — és megszökésre áll lábhegygyel — eláll szánk és szemünk — s ott vesztegelünk — vizsgálva, lesve őt, mint vizsgálják a főünnepek új holdait — és felkutatására küldvén előcsapatokat mint valami törzsnek legelő-kutatóit ²⁾ — e közben a nap megvénül — s a nappali szegély lefesusül ³⁾; — s a mint a várakozásnak pályája hosszára ütött — s a nap elosz- lott fénynyel süttött — mondám társimhoz: már tulságosan is vesztegelünk — s az elindulással nagyon is elkésünk — és az idő — veszendő — minthogy az már való — hogy ama férfiú nem egyéb, hanem csaló — készüljetek tehát elutazásra — s ne is nézzetek zöldelő szemétdombra ⁴⁾ — magam is fölkelek hát, hogy tevémre a nőülvényeket felkössem — s a terheket málhákra emeljem — s im- hol látom, hogy Abu Zejd már is íra — a tevejáromra:

Ki írántam segélyt tanúsítál,

Midőn más nem tette, karomnál megfogál,

¹⁾ Azaz: adakozó szálás termetű embereket.

²⁾ Mikor a törzs állandóbb helyre költözik, előre szokta a legelő-keresőket küldeni.

³⁾ A nap ősz vagy fejeér lesz, a szegély tul part t. i. valamint a folyópartból lassanként fogy valami, úgy a naphól is.

⁴⁾ Közmondás olyanról, kinek szép a külseje, rút a belseje.

Ne véld, hogy én elhagytalak baldúl
 Unatkozás vagy csintalanságbúl,
 Hanem, gondold, mióta tart életem,
 Ha jól laktam, ki is terjeszkedtem.

Mondá (Háreç): elolvastam az egész karavánnak a járom-lapját — hogy megbocsásson, ha őt egy vagy más ócsárolta mint megcsalóját — és elcsodálkoztak enyelgős ötletén — s óvszereket raktak magukra — hogy szert ne ejtsenek tőle háruló bajra — aztán, mi bennünket illet, mi elutaztunk — s arról, hogy ki cserélt szerepet velünk — őt átvevén tőlünk — kukkot se tudunk.

GYÖR MEGYE FŐISPÁNJAI

ÁRPÁD S VEGYES HÁZAKBELI KIRÁLYAINK ALATT.

RÁTH KÁROLYTÓL.

Mielőtt ezek elősorolásához fognék, először íróikról egy pár szót. A majdnem egy időben kijött két munkában, u. m. Enessey György: *Antiquitates et memorabilia Com. Jaurinensis* ¹⁾ és Lehoczky: *Regni Hungariae Status et ordines serie chronologica* című munkája 126-dik lapján, találkozunk az utolsóban csupán neveikkel. Utánok Czech János: Győr vármegye főispánjairól, Győrött 1827-ben adott ki egy kis kötetet, többekkel bővítve. Ezek után Fejér György: *Codex Diplomaticus*ában ²⁾ hozza egyedül neveiket elő, jelenleg pedig, a mi érdekest rólok gyűjthettem, azt sorolom elő.

Enessey munkája 50-dik lapján Volfgért a Héderváriak őse Hedrik fivérét 996 körül győri főispánnak lenni állítja, de ezen Severini utáni állítása alaptalan, mert semmi okleveles kútfővel nem bizonyítják. Azért, hogy I. István királynak kedves embere volt s Hédervár építője, nem következés és nem állíthatni, hogy győri főispán volt akkor, mikor még megyékre sem volt honunk felosztva.

Ugyan Enessey az 51-ik lapon Györgyöt 1137-re győri főispánnak teszi, de azon oklevélben, melyet állítása bizonyossággal fel-

¹⁾ Győr, 1799. a 47-ik laptól 59-ig.

²⁾ Tomus VII. Volumen II. 303. l.

hoz, csak „Georgius Comes“ állván, melyik megyében volt főispán nem állíthatni.

Lehoczky munkájában Damian-t 1188-ik évre győri főispánnak helyezi, összezavarván a „Jadrensi Comite“ kitételt „Geuriense Comite“ kitétellel. Damian nem Győr, hanem Jadra Dalmáthon fővárosa grófja volt, így tehát a győri főispánok sorából kihagyandó ¹⁾. Úgy Cornél is, kit Lehoczky 1192 évre tesz győri főispánnak.

Enessey 1209-ik évre teszi Mártont győri főispánnak, azonban ő itt a „Keweiese Comite“ kitétellel zavarja össze a „Geuriense Comite“ kitételt, így tehát Márton Kevi (Köi) megye főispánja volt ²⁾.

1. Az első, oklevélből igazán bebizonyítható, győri főispán 1209-ben *Buzád* volt ³⁾. Ez említették II. Endre király azon levelében, melyet Wratislaw grófnak és a varasdiaknak szolgálatjaikért ajándékozott, melyekkel irányában viseltettek akkor, midőn őt Kene (most Kneginec ⁴⁾) várába bátyja Imre király elcsukatta.

2. *Miklós* mint győri főispán és királyné főudvarnok mestere említették az 1212. és 1213. években, csupán csak győri főispáni hivatalban 1219-dik évben; és pedig 1212-ben II. Endre királynak budai szentegyház határainak megújíttatásáról szóló oklevelében ⁵⁾, 1213-ban pedig II. Endre kir. a Gubát nép ellen táborozván több honnagykokkal (Bertold királyné fivére, kalocsai érsek, bácsi és bodrogi főispán; — Miklós győri főispán és királyné főudvarnok mestere; — Tiborc mosonyi főispán; — Bag fejéri — Péter csanádi főispán) a királyné mellé rendelt udvari tanácsosok között volt, s ezek a szent-mártoni apát és némely pozsonyi polgárok közt fentforgó perben ítéletet is hoztak ⁶⁾. 1219-ben Bélnél ⁷⁾ hozatik fel, ugyanis Néma helységbe lakó Mixa vádolá másik Néma helységbe lakó Budát lopással. A nevezett Buda Miklós győri főispán és Gergely Győr városi plébánus bíróságok alatt mielőtt elítéltetett volna tüzes vas próbára, a vassal együtt elszökött. — De vajjon most említett Miklós győri főispán egy-e a főnebb említett, nem bizonyos.

1) Codex Dipl. Tom. II. Volum. 2. 248. l.

2) Cod. Dipl. T. III. Vol. 1. 82. l.

3) Cod. Dipl. T. III. V. 1. 89. l.

4) Varasdtól délkeletre egy mérföldnyire.

5) Cod. Dipl. T. III. V. 1. 120. l.

6) U. o. a 149—150. l.

7) Apparatus ad Historiam Hungariae : Ritus explorandae veritatis 199. l.

Gyula (Jula) — Lesták fia — Rátolt fivére, II. Endre király főudvarnok mestere hozatik fel Czech által 1221-ik évre győri főispánnak, azonba ezen állítás nem állhat meg. Ugyanis Fejérnél 1219. ¹⁾ 1220. ²⁾ évre ezen említett Gyula mint kevi főispán említetik, 1221-ben ³⁾ pedig ezen kitétel „Comite Quer“ nagyon homályos és Geur-t jelent-e vagy nem, nem tudhatni. Fejér is kihagyta a győri főispánok sorozatából ⁴⁾, annál is inkább, mert 1221-ik évre Gyula mint mosonyi főispán említetik ⁵⁾.

3. *Hederik* 1223-ban volt győri főispán II. Endre királynak egy ezen évben kiadott adománylevele szerint, melyben Arragoniai Simont (l. alább) számos szolgálatiért Ruhtukeuri jószággal megajándékozta ⁶⁾. Czech azon állítását, hogy 1231-ig kormányozta e megyét, még eddig mivel sem győzte be.

4. *Simon* mint győri főispán említetik 1234-ik évben ⁷⁾. Latin melléknévvel. Ezen Simon Arragoniai származásu nemes lovag meghallván Imre magyar király bőkezűségét, Magyarhonba jött, s nemessége kimutatása és szolgálata felajánlása után a királytól szívesen fogadtatva Nergedsceg (most Nyerges-Újfalu Esztergam megyében) közelében szállást nyert árenda fejében; ezen szállást, mivel nemzetsége Spanyolhonban több várakat bírt, a többek közt Bojot várát, tehát ezen első szállását Magyarhonban Bajótnak nevezte ⁸⁾. (Esztergamtól délnyugatra, Nyerges-Újfaluval épen délre határos). Simonnak ezen jószágá csak árenda lévén, azért 1228-ban megkérte II. Endre királyt, hogy a már bírt szálláshoz más szállást, de örökös jussal ajándékozzon neki ⁹⁾. II. Endre a honnagyk megegyeztével tehát Ruhtukeur ¹⁰⁾ nevü jószágot Sopronon felül örökös szálláskép letelepedési helyül ugyanazon évben oda adományozá, mely jószágba a király parancsára Puki Móric (lásd alább) őt be is vezette, s noha

¹⁾ C. D. T. III. V. 1. 272. l.

²⁾ U. o. a 287. l.

³⁾ U. o. a 320. l.

⁴⁾ C. D. T. VII. V. 1. 395. l.

⁵⁾ C. D. T. III. V. 1. 323. l.

⁶⁾ U. o. a 395. l.

⁷⁾ C. D. T. III. V. 2. 405. l.

⁸⁾ Schwandtner Script. Rer. Hungar. Tom. 1. 138—139. l.

⁹⁾ Horvát István : Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről 25. l.

¹⁰⁾ Egészen elpusztult. Erről az adománylevelet olvasd Cod. Dipl. T. III. V. 1. 393—396. l.

Thehán izraelita Comes jogot tartott e birtokhoz, abba mindazonáltal II. Endre őt újra megerősítette ¹⁾. 1232-ben ugyanazon Teha izraelitától megvette a bessenyői majorságot, mely birtokban II. Endre által is megerősített ²⁾. 1233-ban a király őt Dénes nádorral és Carumbi Rembald a templariusok magyar és slavoniai mesterével küldötte Romába IX. Gergely pápához (a bivalok szigetén máj. 8. írt) levéllel a végett, hogy a Róbert esztergami érsek által kimondott szentegyházbóli kiátkozás és kitiltás felmentéseért könyörögjenek. Ezen levelében kérte a király Gergely pápát, hogy az ő szeretett és hív honnagyaiknak feltétlen hitelt adjon s neki igazságot szolgáltatson, azonban e követtség célja elérése nélkül tért vissza ³⁾. 1234-ben Simon győri főispán, Jakab győri alispán említetik a béli apátság-hoz tartozó Kajár földjének határjárásáról szóló oklevélben, mely II. Endre király által kinevezett örökítő bírák által kiadott ⁴⁾. 1242-ik év elején ájtjövén a tatárok a Duna jegén dunántulba Esztergam városát ostrom után megvették, feldúlták és lakosait leölték, de a várat, melyet Simon — Simon és Bertrand fiaival — védelmezett, nem foglalhatták el ⁵⁾, ezért 1243-dik évben IV. Béla Simon érdemeit, hogy ő külkövettségek, továbbá belszolgálatokban részt vett, nevezetesen a tatárok ellen csatázva Esztergam várát megmenté a hazának, előszámálván, ugyan ezen évi Nyitrán febr. 24-én kiadott oklevelében, — Csenke földjébe, melyet neki adományozott, de Teha izraelita tőle visszavett, érdemei tekintetéből őt újra behelyezi ⁶⁾, és Ruhtukeuri jószágában is megerősíti ⁷⁾. Ugyan 1243-ban Simon két fiának Simonnak és Bertrandnak — kik atyjokkal híven szolgáltak és segíték Esztergam várát megoltalmazni — birtokaikat új adományokkal nagyítá ⁸⁾. Ezen évben történhetett Simon halála, mert ezután csak fiai említetnek. Fiai Simon, Bertrand és Mihály terjedelmes birtokokat szereztek. Simon fiáról Pálról alább bővebben.

Czech 1237-ik évre Buzádöt hozza fel győri főispánnak Raj-

¹⁾ C. D. T. III. V. 2. 140. l.

²⁾ C. D. T. III. V. 2. 271. l.

³⁾ Virág Benedek : Magyar századok 1. 422. l.

⁴⁾ C. D. T. VII. V. 4. 82. l.

⁵⁾ Rogerius : Miserabile Carmen 39. és 40. §.

⁶⁾ C. D. T. IV. V. 1. 242. l. Katona Tom. VI. 9. l.

⁷⁾ C. D. T. IV. V. 1. 277. l.

⁸⁾ C. D. T. IV. V. 1. 274. l.

csányi Ádám jegyzeteire utalva. Fejérnél nincs a győri főispánok sorozatában.

5. *Miklós* 1239-ben említették mint győri főispán IV. Béla királytól a solymosi erdő mellett jun. 11-én hozott ítéletben, mely a következő perben hozatott: bizonyos Miklós nemesnek — Sathamar fiának — utódja nem lévén, Sopron megyében fekvő Bő, Behu, Domonya, Louch, Salaysa nevű jószágait a templarius rendnek akarta végintézetében hagyni, és ezt rokonai által is aláírtni akarta, hogy Carumbi Rembald rendmester háborítlanul bírhasssa. De Oslu comes — Oslu comes fia — Miklós győri főispán, Péter — Péter fia, — György — Móríc fia — és Herbord nemesek azt állíták, hogy azon javak ősieik volnának, de midőn Csepán bársonyosi plebános megesküdtenni akarta őket, állításoktól elállottak. Így állván a dolog, István, Miklós hagyományozónak veje, a királyhoz folyamodott, hogy a birtok negyed részét Miklós leánya az ő neje részére ítélje meg. Béla király honnagyaival tanácsban tehát, mivel a kérdéses javak szerzett vagyon volt, annak elhagyhatását ítéletileg kimondá, s meghagyta Csák soproni főispánnak, hogy a templariusokat ezen javakba vezesse be ¹⁾.

6. *Puki* (Poki) *Móríc* — Móríc gróf fia — a Győr megyében terjedelmes jószágokkal bíró Puki nemzetségből, 1243. és 1244-ik években említették mint győri főispán (l. alább.) 1233-ban kívánt siker nélkül térvén vissza Romából Dénes nádor, Simon győri főispán és Rembald rendmester, a honnagykok összegyűltek az idősb és ifjú király udvari táborában a beregi erdőben aug. 10-én, ezek között említették Móríc királyi főasztalnok mester ²⁾ az idősb király részéről. Ezen összejeövetelkor kibékült a király a pápa és papsággal ³⁾. 1234. említették mint királyi főasztalnok mester és mosonyi főispán ⁴⁾. II. Endre királyhoz kitűnő ragaszkodást mutatott, s minden hadjárataiban részt vett ⁵⁾. IV. Béla király uralkodása elején — tán azért mert mindig atyja pártján volt — semmi hívatata nem volt, s csak 1241-ben találkozunk újra nevével. A tatárok ellen vívott Sajó melletti csatában a halált alig kerülheté ki, s e csatában a királyhoz

¹⁾ C. D. T. IV. V. 1. 149. l.

²⁾ C. D. T. III. V. 2. 327. l.

³⁾ Fesslernél 1233-ik évre.

⁴⁾ C. D. T. III. V. 2. 405. 407. l.

⁵⁾ C. D. T. IV. V. 1. 401. l.

IV. Bélához irányzott láncsát földre sújtá s így menté meg életét ¹⁾. Ő is közte volt azon kevés honnagykoknak, kikről Fessler igazán mondja ²⁾ : „Nevök figyelemmel említettik ezen férfiaknak, kik magyar érzelmöket meg tudták őrzeni s a hazának sorsát szívőkön hordozva jeles királyuk oldalánál harcoltak, s mintha egyedül az ő megmentése által menthettek volna meg mindent, elhagyták a csatatért s a királyon csüngve, vele bajok, veszélyek és szükségben híven osztozának.“ Mindig a király oldalánál lévén, nevezetes szolgálatot tett nem csak neki, hanem az egész királyi háznak; — ekkor a királynak főpohárnoka volt ³⁾. 1242. elején a tengerpartokon bolyongva, a királyi család és kísérei Spalatróban Gargano podesta által szívesen fogadtattak, ki kényelmökre mindent elkövetett, de bátorságban nem lévén a szárazföldön, Issa szigetbeli Traw városába kísérte őket martius elején. De itt sem lévén tökéletes bátorságban a tatárok előnyomulása miatt, azok szeme előtt Trawból kihajózott kíséretével együtt a távolabbi szigetekre. A tatároknak hajókészületjeik nem lévén, eltávoztak ⁴⁾. Ezen év nyarán a tatárok elvonulta után IV. Béla király családja és udvarával s a hozzá csatlakozott Frangepánokkal megindult Magyarhonba, mi oklevelei keltjeiből kitűnik, ugyanis Győr megyében Móric-hidán oct. 3-án volt Béla, innét az éjszaki vidékek felé tartott s Zólyomban decemb. 3-án oklevelet adott ki ⁵⁾. 1243-ban Móric királyi főpohárnokmester és egyszersmind mint győri főispán is említettik a királynak a Nyulak szigetén jun. 5-én és egy más 15-én kiadott oklevelében ⁶⁾, és még mint nyitrai főispán és királyi főasztalnokmester is említettik ⁷⁾. — Továbbá egy 1244-ik évi nov. 24-én kiadott királyi oklevélben is mint királyi főpohárnokmester és győri főispán fordul elő ⁸⁾. 1245-ben Móric mint királyi főpohárnok és baranyai főispán említettik ⁹⁾. 1246-ban IV. Béla a budai hévízeknél jan. 10-én kiadott oklevelében előszámlálván Móric hű szolgálatait — a fönnebb említetteken kívül — hogy

¹⁾ C. D. T. IV. V. 1. 401—410. l.

²⁾ Fessler II. 540—541. l.

³⁾ C. D. T. IV. V. 1. 250. és T. VII. V. 4. 261. l.

⁴⁾ Thomas Archidiaconus Spalatensis in Historia Salonitana 1242-ik évről.

⁵⁾ L. ez évre a C. D. T. IV. V. 1. lapjait.

⁶⁾ C. D. T. IV. Vol. 1. 294. 324. lapokon.

⁷⁾ Katona : Hist. Crit. Hungariae T. VI. 5. l.

⁸⁾ C. D. T. IV. V. 1. 328. l.

⁹⁾ C. D. T. IV. V. 1. 388. és T. VII. V. 2. 298. l.

ő külkövetségekben hazája javán iparkodott s a tatárok előli meneküléskor a király hatalma fentartását elősegítette, ezért tehát őt és maradékát Fulko — Simon fiától — gonosz tettei miatt elvett Füleket várát ajándékozta neki, mely birtokba őt Marchrand Abauj megyei főispán be is vezette ¹⁾. 1247-ben említetik Móric mint királyi főasztalnokmester és nyitrai főispán ²⁾. 1251-ben Móric Magister nyitrai főispán és királyné főudvarnokmestere Márk fivérével együtt Mórighidán (Győr megyében) alapítják a premontréiek kolostorát ³⁾. 1251-ben IV. Béla király a Vachayaktól bevallott és Roland nádor s Móric mester (királyné főudvarnokmestere és nyitrai főispán) által 120 ezüst márkán örökre megvett Vacha-Somlyó féle birtoknak eladását átírja és megerősíti ⁴⁾, s 1263-ban a premontréiek mórighidai sz. Móric apátságát gróf Móric s Márk fivérek által adományozott Téth falu földjeiben megerősíti ⁵⁾. Hűsége következtében királya országbárai ⁶⁾ hivatalra érdemesítette, ugyanis mint királyi tárnokmester az 1263-dik éven kívül említetik még 1266-ban, egyszerűsmind mint baranyai főispán is ⁷⁾, úgy 1268-ban csak mint királyi főtárnokmester ⁸⁾. Ezen éven túl már az oklevelekben nem említetik, ekkor történhetett halála. Nemzetsége többi tagjairól a Codex Diplomaticus lapjain eleget lehet olvasni.

7. *Detrik* 1251-dik évben győri főispán. Említetik IV. Béla király nov. 23-án a brebiri nemeseknek kiadott oklevelében ⁹⁾, és ugyanazon év nov. 24-én azon oklevelében, melyben a szebenieknek adományozott javaikat bővebben meghatározza ¹⁰⁾. Czechtől hibában állítatik mosonyi főispánnak is egyszerűsmind, mert ezen évben Benedek volt a mosonyi főispán ¹¹⁾.

8. *Moys* 1254-ben királyi főlovázmester és győri főispán, említetik IV. Béla királynak 1254-ik év jun. 28-án kiadott azon okle-

¹⁾ C. D. T. IV. V. 1. 401—410. l.

²⁾ C. D. T. IV. V. 1. 454. l.

³⁾ C. D. T. IV. V. 2. 85—90.

⁴⁾ C. D. T. VII. V. 3. 38. l.

⁵⁾ C. D. T. IV. V. 3. 122—125. l.

⁶⁾ C. D. T. VII. V. 2. 291. l.

⁷⁾ U. o. a 298. l.

⁸⁾ U. o. a 291. l.

⁹⁾ C. D. T. VIII. V. 2. 355. l.

¹⁰⁾ C. D. T. IV. V. 2. 98. l.

¹¹⁾ U. o. és T. VIII. V. 2. 355. l.

velében, melyben a pilisi apátság birtokait János apát kértére megerősíti ¹⁾. Moys már egy 1251. oklevelében királyi főlovászmesternek címeztetik ²⁾.

9. *Lőrinc* 1258-ban mint királyi főlovászmester és győri főispán említettik IV. Béla királytól az almisiai nemeseknek kiadott oklevelében ³⁾.

10. *Poki Olivér* a Poki nemzetségből 1267-dik évben mint Győr megye főispánja és a Rába körül lakó besenyők bírása említetik a győri káptalan egy azon évi oklevelében ⁴⁾.

Dénest Lehoczky és utána Czech 1271-ik évre győri főispánnak teszi, de állításait mivel sem győzvéen bebizonyítani, s Fejér sorozatában sem lévén föltalálható, eddig tehát a győri főispánok sorába nem helyezhető; annál is inkább, mert

11. *Selke* vagy *Selta* említettik mint győri főispán V. István király egy 1271. kiadott oklevelében, melyben Bille fiait, Simont és Ámánt, a csehek elleni hadjáratban tett számos hű szolgálatjaikért a zalai várszolgálat alól felmentvén, nemességgel ruházta fel őket ⁵⁾. 1272. is említettik V. István király jun. 17-én kiadott oklevelében, melyben a zágrábi anyaszentegyháznak IV. Bélától nyert megerősítését helyben hagyja ⁶⁾.

12. *Barach* győri főispán említettik 1287. évben Gergely zirci apát azon oklevelében, melyben Kis-Tevelly Tamás fiainak Simon és Ivánkának a kolostornak tett számos szolgálatjaikért Bődöge és Kis-Tevelly közt egy darab földet ajándékoz ⁷⁾.

13. *László* győri főispán említettik 1291. évben III. Endre király azon oklevelében, melyben Enard fiainak IV. Lászlótól nyert oklevelét megerősíti és átírja ⁸⁾.

14. *Pál* győri főispán 1292. 1299. 1301. és 1318. oklevelekben említettik. 1292. Pál győri főispán — Simon fia — a honnagyk azon oklevelében említettik, melyben III. Endre király nevelőjét Ve-

1) C. D. T. IV. V. 2. 219. l.

2) U. o. a 98. l.

3) U. o. a 451. l.

4) Enesseynél 52. l. és a Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V. k. 153. l.

5) C. D. T. V. V. 1. 138. l.

6) U. o. a 195. l.

7) Másolata okleveles gyűjteményekben, említettik ezen oklevél még a Schematismus Cisterciensibus pro anno domini 1851. a 8. l.

8) C. D. T. VI. V. 1. 130. l.

lencei Albertint egész Slavonia vezérét (bán) a magyar nemesség közé felveszik Budán jul. 29. tartott gyűlésükben ¹⁾. 1294. III. Endre király Pál főispán atyjának Simonnak és atya fivérének Mihálynak Rutuckeury jószágáról elődeitől nyert oklevelét megerősíti jul. 20. azért, mert elődei alatt is minden nagyobb és kisebb hadjáratokban részt vettek, különösen alatta abban, melyet 1291-ben folytatott Albert osztrák herceg trónbitorló ellen ²⁾. 1299. Pál főispán atyjával és bátyja Nagy-Mártoni Mihálylyal jelen volt a máj. 8. kezdett és jul 6. bevégzett rákosi hongyülésen, mint III. Endre király buzgó hívei ³⁾. Ugyan 1299. a honnagykok által Budán jul. 17. János kalocsai érsek és 10 püspök, Domonkos királyi tárnokmester és 5 főúr jelenlétében tartott gyűlésben Arragoniai Simon fiait Simont és Mihályt retukeuri jószágokban megerősítik. Ezen oklevél végén ez áll: „Mivel jelen levelünk kiadásakor Pál mester soproni, győri és mosonyi főispán jelen nem volt s megegyezéséről Simon és Mihály grófok bizonyosak nem voltak, Pál mester helyett a király lakához járulva és megegyezését kérve, pecsétjét a jelenlevők föltenni kérték ⁴⁾.” 1301. dec. 15. Budán tartott hongyülésen jelen volt Pál győri főispán is ⁵⁾ Vencel király pártján. 1318. említettik Pál mester — Simon fia — győri főispán a győri káptalan azon levelében, melyben Osl nemzetségbéli Miklós — Nemechy Domonkos fia — Zerdahely jószágának adóját 4 évre Pál mester győri főispánynak zálogba vett Győrött jul. 27. 24 mark vastag bécsi denárért ⁶⁾. Pál főispán, midőn I. Károly király Uros szerb fejedelem ellen a macsói bánságba harcolna, a felségsértő hűtlen ál Endrének segélyére jött német nagykot, kik roppant pusztítást vittek véghez, megverte, Sopron és Győr városait megmentette, mely hű szolgálatokért ő és Lörinc fivére kérte a királyt, hogy Kabolt várát Sopron megyében, melyet atyjok a németektől vett pénzért, de a múlt évtizedben a király ellenei tőle elidegenítettek, nekik ajándékozza, mely kérésöket a király 1319. jun. 18. kiadott oklevelében bételjesítette ⁷⁾. Terjedel-

¹⁾ C. D. T. VII. V. 5. 502—504. l.

²⁾ C. D. T. VI. V. 1. 293—295. l.

³⁾ Fessler II. 727. 728. l.

⁴⁾ C. D. T. VI. V. 2. 226—232. l.

⁵⁾ 1842-ki Tudománýtár 1. d. 62. l.

⁶⁾ C. D. T. VIII. V. 2. 198. l.

⁷⁾ U. o. a 199—202. l.

mes jószágokat szerzett mind ő mind fivére és vérrokonai részint hű szolgálataikért királyi adományképen, részint pénzbeli vétel által. 1328. Pál követte az országbírói hivatalban Sándort; így említetik azon honnagyk közt, kik Brukkon sept. 21. a Károly magyar király és Szép Fridrik osztrák herceg közt kötött békekötést megerősítették ¹⁾. 1330. apr. 24. jelenvolt Visegrádon Pál országbíró Zach elítélésén ²⁾. Megemlíthető még, hogy Nagy-Mártoni Pál országbírónak Visegrádon az udvar akkori főhelyén palotája volt ³⁾. Országbíró volt 1349., ez évben elhalt ⁴⁾. Nem lesz itt érdektelen Arragoniai Simon (1234-ben győri főispán) és ennek most felhozott Pál unokája nemzedék-rendét előadni, mely a Codex Diplomaticusban előforduló oklevelek nyomain állítatott össze, s miből kitűnik Fessler egyik állításának valótlansága; ugyanis ezen Simon Mic bán nem volt, mert annak 3, ennek pedig 7 fia maradt, az nyugati, ez éjszaki Magyarhonban bírt jószágokat. Arragoniai Simon fiai 1346-ban osztoztak meg terjedelmes birtokaikon.

† 1243. **Simon** Latin, Arragoniai, Bojót, Gallus és Hispanus mellékevevekkel.

Simon † 1300 körül.		Mihály † 1300 körül.		Bertrand † 1270 körül.	
Mortuni (Marton)		Nagy-Martoni mellék nevezettel is hívták.			
Pal † 1349. győri főispán. Országbíró, neje	Lörinc † 1342. neje	Miklós (Nikul) neje	Endre (Endurl) apród	Dénes † 1343 körül.	
Erzsébet Puchamary Henrich leánya.	Margit Wlwengii Horsundorffer leánya	Margit Cheyawe Ottónak leánya.	Visegrádon † 1335 körül.		
Bertalan † 1348 körül.		Miklós 1353. Németnek csufolták.		Pál	
Miklós Pal		Johanna 1378 körül. stb. stb.			

Lehoczky után indulva Czeh 1300 és 1318 Simont helyzi főispánnak, de ennek alaptalansága az előbb felhozottakból kiviláglik.

15. *Hédecrári Miklós* mint győri főispán 1326. és 1328. említetik. Ezen Miklós Magister győri főispán. — Heidrich nemzetségbeli gróf Herland Dénes fia — beteges de elméjén lévén, 1326-ik év elején László kalocsai érsek által végrendeletét megíratá. Mely végrendeletet a győri káptalan mart. 7. átírt s a király máj. 9-én meg-

¹⁾ C. D. T. VIII. V. 7. 269. l.

²⁾ C. D. T. VIII. V. 3. 411. l.

³⁾ Fessler III. 627. l.

⁴⁾ C. D. T. IX. V. 1. lapjain.

erősített ¹⁾. 1328. pedig mint győri főispán azon békekötési oklevélben említettik, mely I. Károly király és Szép Fridrik osztrák herceg közt Brukkon a Lajta mellett sept. 21. kötöttet ²⁾. Miklós nevű fia maradt.

16. *Homonnai Drugeth Vilmos* Magister — Fülöp nádor legidősb fia — olasz eredetű, mint szepesi, győri és zarándi főispán jelen volt Visegrádon 1330. apr. 24. Zach Bódog családja elítélésén ³⁾. 1328. mint szepesi főispán jelen volt a brukki békekötéskor ⁴⁾. 1329. szepesi, sárosi, abaújtúri főispán, királyné tárnokmestere és királyi főlovászmester volt ⁵⁾. 1330. még mint sárosi és abaújmegyei főispán is említettik ⁶⁾. 1334—1342. nádori hivatalt viselt, egyzersmind kúnok bírása, szepesi és abaújmegyei főispán is volt. Még 1330. Sároson aug. 9. végrendeletét elkészíté s ebben maga is megvallja, hogy javait nagyobbára a királytól nyeré, ugyanazért 200 mark finom ezüstöt hagyott neki, Folyk Mária nejének Göncvár, Terebes, Szomolnok, Domahida és ófalvi ingóságait kötö le; Miklós fivérének jószágait, melyek nagyobbára felső Magyarhonban voltak, továbbá ménését, fegyvertárát hagyá ⁷⁾. Jelen volt 1342. jul. 21. I. Lajos király koronázásán Székesfehérváron, hihető, hogy ez évben meghalt. Lásd bővebben életírást Budai Ferenc Lexikonában 1. kötet, 582—585. l.

17. *László* — Donch (Domonkos) — a híres zólyomi, komáromi és időnként számos megyék főispánjának — fia, 1333. mint győri főispán említettik I. Károly király Visegrádon kiadott oklevelében, melyben Petend földét a Nyulak szigetebéli apácának adományozza ⁸⁾. Lászlónak István és Miklós fivérei voltak s 1349-ben János fia említettik Miklós nádor egy ezen évi oklevelében ⁹⁾.

18. *Móric* mint győri és bakonyi főispán említettik I. Károly király egy 1337. apr. 7. Visegrádon kiadott intő levelében, melyet ő hozzá intézett, hogy a bakonybéli apátság jogait bitorolni ne me-

¹⁾ C. D. T. VIII. V. 3. 111—125. l.

²⁾ C. D. T. VIII. V. 7. 204—211. l.

³⁾ C. D. T. VIII. V. 3. 411. l.

⁴⁾ C. D. T. VIII. V. 7. 209. l.

⁵⁾ C. D. T. VIII. V. 3. 348. l.

⁶⁾ U. o. a 458. l.

⁷⁾ C. D. T. VIII. V. 3. 506. l.

⁸⁾ C. D. T. VIII. V. 7. 241—247. l.

⁹⁾ U. o. a 709—717. l.

részelve ¹⁾. A Bakony hajdan királyi birtok volt, a bakonyi főispányok pedig királyi lövadászmesterek voltak, a sz. gáliák s egyéb falvak lakosai királyi vadászok, erdőszők. Bakonyi főispányok többben említetnek a Codex Diplomaticus lapjain, például 1367. ²⁾ mint fölügyelője Bakony erdejének. Hibázott tehát Czech, midőn Mórícot Bakonyi Móríc győri főispánnak említé föl.

19. *Simon* győri főispán említetik az 1347. és 1357. években. 1347. Simon főispán és a megye urai a gici nemesektől eltiltatván Hásságh sz. mártoni apátsághoz tartozó erdő használatától, azt a királynak megírják ³⁾. 1357. is győri főispán volt Czech János egy oklevele szerint ⁴⁾.

Ilyformán hibásan állítja mind Budai Ferenc ⁵⁾, mind Czech, hogy Hédervári Miklós győri főispán 1356. előtt igazgatta Győr megyét ⁶⁾.

Gersei Pető Jánost 1375. évre mind Lehoczky mind Czech hibásan állítják győri főispánnak, mert

20. *Suriyn-i János* — Tamás fia — volt a győri főispán 1366. 1373. és 1375. években s ugyan ő 1367—1374. királyi főajtnállómester is volt. 1366. János — Tamás fia — győri főispán említetik I. Lajos király azon oklevelében, melyben II. Endre királytól 1224-ben az erdélyi szászoknak kiadott s atyja által megerősített szabadsalmaikat átírja és megerősíti ⁷⁾. 1373. I. Lajos király János mesternek — Tamás fiának — királyi főajtnállómester, győri és komáromi főispánnak érdemei tekintetéből lányait minden javaiban mint fiakat örökölni engedi ⁸⁾. Ugyanezen évben Győrben mart. 13. kiadott oklevelében János — Tamás fia — királyi főajtnállómester és győri főispán azt határozza, hogy a székesfejérvári és budai országyúton Bécsbe feljárni szokott szebeni kereskedőktől a vámosok csak annyi vámot vegyenek, mennyit a budai kereskedőktől venni szoktak ⁹⁾. 1375-ben János — Suriyni Tamás fia — győri főispán

¹⁾ C. D. T. VIII. V. 4. 221—222. l.

²⁾ C. D. T. IX. V. 4. 44. l.

³⁾ C. D. T. IX. V. 1. 560. l.

⁴⁾ Győr megye főispányairól 40. l.

⁵⁾ Lexikonában II. 183. l.

⁶⁾ Győr megye főispánjairól 40. l.

⁷⁾ C. D. T. IX. V. 3. 560. l.

⁸⁾ C. D. T. IX. V. 4. 489. l.

⁹⁾ U. o. a 553. l.

Mocs (Komárom megye) helységében nov. 12. kiadott oklevelében meghagyja az illető királyi és tulajdon vámosainak, hogy az erdélyi kereskedőket — ha a budai kereskedőktől fizetni szokott vámot megfizetik, szabadon ereszszerék ¹⁾).

21. *Rozgonyi László* — János fia — a XIV. század végén vagy a XV. század elején viselhette a győri főispánságot, miről Zsigmond király 1436. évi adományozó levele bizonyosságot tesz; ebben azt mondja: „ — — — Rozgonyi Istvánnak — néhai László Fejér és Győr megye főispánja fiának — adományozzuk — — —.“ Ezen László — Jánosnak fia — és Miklós — Péternek fia — I. Lajos király alatt Nápolyban igen kitüntették magokat, ugyanazért 1350. Aversa városában sept. 5. kiadott oklevelében megengedi, hogy vranyói (Vrano) és chichwai várbirtokaikban vérhatalommal élhessenek ²⁾). 1402. ő is aláírta azon szerződést Pozsonyban sept. 21., melyben a karok és rendek Albert osztrák herceget — Zsigmond király vejét — ha ez utód nélkül elhalna, azt utódul elfogadják és megerősítik ³⁾).

22. *Rozgonyi István* mester — fennebb említett László fia — mint győri főispán említettetik az 1426. 1437. 1438. évben kiadott királyi oklevelekben, Zsigmond és Albert királyok uralkodása alatt. Jelen volt Zsigmond királylyal 1412. és 1413. évben a velenceiek elleni táborozásban Istria, Lombardia, Foro Juliumban; 1414-ben Italia, Helvetia és Némethonban; 1415-ben Franciaországban, Aragonia és Cataloniában; 1416-ban Francia-, Angolország, Holland, Burgund és Brabantban; 1417. és 1418. a constanti zsinaton és németországi utazásaiban kísérte. 1420. számos hivatalai között a temesi főispánság is említettetik ⁴⁾); ugyanezen évben harcolt a hussziták és táboríták ellen Magyarhon éjszaki részein ⁵⁾). 1426. Rozgonyi István mint győri főispán és az egri püspökség administratora említettetik Zsigmond király azon oklevelében, melyben Al-Magyar falunak 1406. adott szabadalmait megerősíti, ismét azon oklevélben, melyben Al-Magyar falunak 1406. adott vásártarthatási engedélyét megerősíti, említettetik Rozgonyi István mint győri főispán és a győri

¹⁾ C. D. T. IX. V. 5. 79. l.

²⁾ C. D. T. IX. V. 1. 768—770. l.

³⁾ C. D. T. X. V. 4.

⁴⁾ C. D. T. X. V. 8. 600. l.

⁵⁾ C. D. T. XI. 148. l.

püspökség kormányzója ¹⁾. 1427. mint fejérvári és temesi főispán említetik ²⁾. 1428-ban a török birtokában levő Galambóc vára megvétele tüzetett ki Zsigmond királytól célul, azért az átellenben levő sz. Lászlóvár (melyet Zsigmond király építtetett, közel a mostani Új-Moldovához) fedezete alatt összegyűjtettek a hajók a Dunán s velők Rozgonyi István a Morava vizéből Dunára jövő török hajókat elégették és semmivé tették, más részről Galamboc várát ostromágyukkal szüntelenül lövöldözték. Ezen ostromló seregben jelen volt Rozgonyi Péter egri püspök is, ki fivére Istvánnal együtt — két banderiumot vezetett ide, azonkívül számos honnagyk és nemesek ³⁾, vezérök maga a király Zsigmond volt s alvezére Rozgonyi István temesi főispán ⁴⁾. Ezen hadjáráthoz nagy készülétek tétettek, mert a mint Zsigmond király oklevelei keltjeiből kitűnik, az egész évet nagyobbára Magyarhon déli részein töltötte, az ostrom pedig ősszel történt, a király főhadiszállása Karansebesen volt, hol őt oct. 19. nov. 29. és dec. 2. találjuk. — Rozgonyi István neje Cecilia — Szent-Györgyi Templin Péter gróf leánya — ezen ostromkor egy hajó parancsnoka, számos hajókat elsüllyesztett, többeket felgyújtott, ostromszerei halált és rombolást idézének elő az ostromlott várban. Más részről férje Rozgonyi István mint kitűnő tüzér s egy nagy ostromágyu irányzója a vár néhány tornyait halomra lövette ⁵⁾. A sereg egy része a szerb részen köríté a várat, a tartalék pedig a vár fölszabadítására közelgő ozmán csapatokkal többnyire győztes előőrsi csatákat vívott. Azonban Murád szultán maga is közelgett serege jelesb részével. A kémek tudósításai, kik az ellenség túlnyomóságát hozák hírtől, arra indíták a királyt, hogy a törökkel alkudozásokba bocsátkozzék. Fegyverszünet kötöttet tehát, melynek pontjai szerint a galambóci vár a törökök hatalmába maradt, a magyar hadseregnek pedig a Duna jobb oldaláról átköltözködés biztosított. A mint a magyar sereg nagyobb része átvonult, az ideát maradt kisebb részt megrohanták az ozmanok, s ezek között volt maga Zsigmond király is; azonban Rozgonyi István őt egy csónakra vivé, maga pedig a folyóba ugorván, csak emberei nagy megerőltetésével szaba-

¹⁾ C. D. T. X. V. 6. 817. l.

²⁾ U. o. a 896—905. l.

³⁾ C. D. T. XI. 148. l.

⁴⁾ C. D. T. X. V. 6. 949. l.

⁵⁾ C. D. T. X. V. 7. 628—630. l.

díttatott meg ¹⁾. A többiek közül kevesen kerülheték el a halált, de az ozmánok is drágán fizették meg minden magyar és lengyel halálát, míg a lengyelek vezére Garbowi Zavissius Niger — (Csernji Stanisa) a lengyel király lublói kapitánya s korának leghíresebb lovagja állott és harcolt. Zsigmond király, kinek a jeles lovag igen kedves embere volt, maga csolnakát küldötte a legbátrabb és vállalkozóbb vitézekkel, őt a csata viharából kihozni, kívágni és átvinni a Dunán; de ő a király gondoskodására nem ügyelt, mert a lengyelek veszélyben forogtak. Elesett öveinél s neve később buzdító csataszó lett, midőn nemzete meleg harci napot ünnepelt ²⁾. 1431. 1432. és 1433-ban Péter — egri püspök — fivérével Italia és Lombardiába a milánói (1431. nov. 25.) és romai (1433. máj. 31.) koronázásokra két dandárral kísérték Zsigmondot s ellenségi ellen Triest környékén oltalmazták ³⁾. 1429. és 1431-ben Rozgonyi István mint temesi főispán ⁴⁾ említettik. 1435-ben Zsigmond király Rozgonyi István temesi főispán nejének Ceciliának halála napjáig számos jószágokat adományoz ⁵⁾, 1436-ban pedig férjének ajándékozta neje halála után azon jószágokat ⁶⁾. 1437-ben Rozgonyi István Temes, Fejér és Győr megyék főispánja Thymár nevű Fejér megyei birtokot a fejérvári keresztes barátok birtokába visszaállítja, de fia újra elvévén tőlök, az ellen protestálnak ⁷⁾. 1438. Rozgonyi István előbb Temes, most Fejér és Győr megyék főispánja említettik Erzsébet királynő jutalmazó oklevelében ⁸⁾. — Istvánnak egyetlen fia

23. *Rozgonyi János* Erzsébet királyné párthíve s 1442-ben Győr megyei főispán volt, Erzsébet királynénak Pozsonyban jul. 18. kelt levele szerint, melyben Varanyi Miklós magvaszakadtából és Derecskei Pál valamint Bokodi György mester, mint Ulászló lengyel király pártosai hűségtelenségéből Mesterfalva helységét Győr megyében Babna Bertalannak, Rozgonyi János györmegyei főispán házi emberének adományozza ⁹⁾. Ennek 1458. Budán márt. 3. Mátyás

¹⁾ U. o. a 773—776. l.

²⁾ Fessler, Pray, Turóci IV. 13. l. Dlugoss L. XI. 504. l.

³⁾ C. D. T. XI. 148. l.

⁴⁾ C. D. T. X. V. 7. 87. és 348. l.

⁵⁾ U. o. a 628—630. l.

⁶⁾ C. D. T. XI. 149—152. l.

⁷⁾ C. D. T. X. V. 7. 887. l.

⁸⁾ C. D. T. XI. 148. l.

⁹⁾ Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon I. köt. 306. l.

király megerősíti Albert és Erzsébet által kiadott oklevelét, melyben ezek atyjának (Rozgonyi Istvánnak) Tata, Vythán (Bánhidához közel), Gesztes (Esztergom m.), Esegvár (Veszprém m.) és gerencséri javadalmakat lekötik 9000 magyar arany forintokért, s Mátyás király is addig birtokában hagyja, míg ezen jószágokat valamelyik magyar király ki nem válthatja ¹⁾. De vajjon ekkor győri főispán volt-e, okmányok hiányában bebizonyítani nem lehet. 1442-től fogva 1510-ig (okmányok hiányában) győri főispánokra nem lehet akadni. 1447-ben a Bécsben Fridrik német császárral egyezkedő magyar követek határozták, hogy Győr jun. 24. Ágoston győri megyés püspöknek átadassék : ebből nem lehet még tisztán azt következtetni, hogy már ekkor a győri püspökök kormányozták a megyét. Várjunk tehát a fölfedezendő oklevelektől. 1510—1783. mindig a győri püspökök voltak a főispánok, azután világiakra szállott, s azok kezében maradt 1848-ig.

CLASSICA LITERATURA.

THEOFRASZTOSZ, ÉS JELLEMRAJZAI.

HUNFALVY JÁNOSTÓL.

XXI. A csekélyes hiúságról.

A csekélyes hiúság nemtelen törekvés kitüntetés után. Az oly csekélyesen hiú ember, mikor ebédre hívatik, azon ügyekszik, hogy a gazdúr mellé juthasson s ott ledölvén ehessék. Fiával, mikor haját vágatja, Delfibe ²⁾ megyen. — Gondja van, hogy az őt kísérő inas szerezsen legyen. Mikor minányi adósságot visszafizet, új pénzdarabot vált s ezekkel fizet. Szobájában szarkát tart, melynek hágesót csináltat, hogy rajta, érc vértkét tartva, föl s alá ugrálhasson ³⁾. Mikor ökröt áldoz, a nagy szalagokkal koszorúzott homlokbőrt ka-

¹⁾ Kaprinai : Hung. Dipl. II. 147. l.

²⁾ Az athénei ifjak hajokat 18 éves korukban vágatták le, mikor testvérség tagjaivá lettek. Ez hajdan *Delfiben* történt, utóbb az *apaturia*-ünnepen Athénében, még pedig rendesen *Herakless* templomában. A haját valamely istennek szentelni mind a görögöknél, mind a rómaiaknál szokásban volt.

³⁾ Csonka és homályos hely az eredetiben.

puja fölébe szegezteni, hogy kiki láthassa, hogy ökröt áldozott. — Mikor díszmenet alkalmával a lovasok társaságában kilovaglott vala, a lovat s egyéb holmit haza küldi legényétől, maga pedig díszkötésben és sarkantyúval a köztéren sétálgat. — Mikor ebescskéje megdöglött, emléket rak neki és oszlopot, melybe véseti: „Itt fekszik a melitéi sarjadék“¹⁾. — Aszklépiosznak érc gyűrűt szentel, melyet azután naponként koptat koszorúzva és kenegetve. — A prütaneüszeztől kieszközli, hogy a hozott áldozványról ő adhasson hírt a népnek, s azután fényes ruhába öltözve s felkoszorúzva kiáll s elmondja: „O athénei férfiak! mi prütaneüszek áldozványt hoztunk az istenek anyjának: s az áldozat dicső és szerencsét ígérő vala, legyetek tehát jó reménnyel!“ — Ezt kihirdetvén haza megyen, hol nejének elbeszéli, dolgában mily szerencsésen járt el várakozáson túl.

XXII. A gögösségről.

A gögösség minden mások megvetése önszemélyén kívül. A gögös azt, kinek vele sürgetős dolga van, oda útasítja, keresse föl őt ebéd után a sétán. Ha valakivel jót tett, minduntalan emlékezteti arra. Ha rája valami ügy eldöntését bíznák mint választott bíróra, menés közben az utcán itéli el. Ha hívatlra választatik, vonakodik azt elfogadni esküdözve hogy rá nem ér. Senkihez sem akar első közelíteni és őt megszólítani. Azoknak, kik valamit árulnak, vagy kiket ő munkába fogadott, meghagyja, hogy jöjenek hozzá korán reggel. — Ha útban valakivel találkozik, sohasem szól hozzá, hanem, kénye kedve szerint, hol lesütött szemmel jár, hol ismét magasan hordja fejét. Ha barátjainak vendégséget ad, maga nem szokott megjelenni, hanem valami alárendeltjét küldi, hogy ez viselje vendégeinek gondját. Ha látogatóba megyen, előre küld valakit, hogy jövetelét bejelentse. Mikor kenőcsközik, vagy mosakodik, vagy eszik, senkit sem ereszt magához. — Ha valakivel számolása van, szolgájára bizza, hogy az egyes tételeket sommázza s a végeredményt bejegyezze. Leveleiben nem úgy szokott írni: „Kedves dolognak venném“; hanem: „Akarom, úgy történjék.“ Embert küldtem hozzád, hogy átvegye; Másként se történjék; Minél előbb legyen meg.“

¹⁾ Ez is az eredetiben, úgy látszik, csonka. Melite vagy Malta szigetéből kerültek a hellének ölebei.

XXIII. A negédességről ¹⁾.

A negédesség bizonyos nyersség a társalgásban, mely kivált szavakban nyilatkozik. A negédes ember, ha valami felől kérdezte-tik: „Nem szörnyűség-e? úgy válaszol, „Ne alkalmatlankodjál nekem!” — Ha köszöntenek neki, ő nem viszonzozza. Ha valamit ártul, nem mondja a vevőknek, mi áron akarja portékát adni, hanem ezektől kérdi, mit ajánlanak. Ha valaki megtiszteltetésül neki családi ünnepély alkalmával valamit küld, azt üzeni: nem szokása ajándékozott dologhoz nyúlni. — Ha valaki esetleg meglöki, vagy lábára lép, azt sohasem tudja megbocsátani. — Ha szegény ismerős fölsegelésére fölszólíttatik, ezt mondja: nem ad semmit; azután maga viszi el adományát ily szavakkal: „hadd menjen azon pénz is veszendőbe!” — Ha járása közben megbotlik, szörnyen tud a köre káromkodni. Mikor várakoznia kell valakire, sohasem teszi azt sokáig. — Ő sohasem szokott sem énekelni, sem valami darabot költöből elmondani, sem szökdösni ²⁾. — Még az istenekhez sem igen imádkozik.

XXIV. A gyávaságról.

A gyávaság félelem okozta lelki bátortalanság. A gyáva, mikor tengeren járva hegyfokot lát, kalózhajónak mondja; ha kis hullámlázás támad, kérdezi, van-e a hajón olyan ember, ki nincsen valószínűleg fölavatva ³⁾; ha a kormányos kissé félreigazítja a hajót, azonnal tudakolja, miért nem jár a középén? — Szomszédjának aztán elbeszéli, hogy álma volt, mely nagyon aggasztja, s kérdi, vajjon véleménye szerint mit jelenthet az? ⁴⁾. Leveti kabátját is s inasának adja át; — majd rimánkodni kezd, szállítsák ki a szárazra. — Ha szárazföldi táborozásban veszen részt, s észreveszi, hogy már az ellenségnek mennek, visszahívja az indulókat, hogy megálljanak még s nézzenek körül elsőben, mert bajos ám, úgymond, az ellenséget kiösmerni. S ha azután a hadi zajt hallja s némelyeket elesni lát, azt mondja a közel állóknak, hogy a nagy sietség miatt kardját

¹⁾ *Αὐταδεια* = önmagának tetszés. *Hottinger* úgy fordítja: Der Ungeselligkeit; *La Bruyère*: La brutalité.

²⁾ Vendégség alkalmával a hellének énekelni, költők egyes helyeit elmondani s végre, jó kedvök kerekedvén, szökdösni is szoktak vala.

³⁾ Azt hitték, hogy az eleüzsisi vagy orfeuszi rejtélyekbe avatottaknak nincs mit féljenek az istenek haragjától.

⁴⁾ Az eredetiben ez az előbbi helyen van.

elfelejtette. S azonnal sátrába fut, onnan kiküldi legényét, hogy nézze, hol van az ellenség, kardját a párna alá rejtí s azután sok ideig ott vesztegel, mintha azt keresné. Ha ekkor sátrából valami sebesült ismerőst lát vitetni, oda siet, vigasztalja a vérzőt s karjaiba veszi s tovább cipeli, azután ápolgatja, kimossa sebet s mellé ülve elűzi sebetől a legyeket s bármit is inkább tesz, csak az ellenséggel ne kelljen harcolnia. — Ha a trombitás csatára szólít, a sátorban vesztegelve kikiáltja: „Hordjanak el a hollók! alunni sem hagyod szegényt, annyit harsogatsz!” — Ha azután a csatából visszatérnek, idegen seb vérétől megszenyyezve elébe indul nekik s elbeszéli előtök, mekkora veszedelmével sikerült egyik ismerőst kiszabadítani; a közsé- és törzsebelieket a fekvőhöz is elvezeti, hogy lásák őt s ott is külön mindeniknek elmondja, miként vitte a sebesültet tulajdon maga karjaival a sátorba.

XXV. A babonaságról.

A babonaság az istenektől és lelkektől való félelem. A babonás ember olyan, ki miután forrásnál kezét mosta, vagy a szentelt vízzel magát megfecsckendette ¹⁾, borostyánfa levelet vesz szájába s úgy járkál egész nap. — Mikor előtte menyét szalad az úton keresztül, ő nem indul helyből elébb, míg csak más nem megyen el, vagy míg maga három követ nem dobál az úton keresztül. — Ha házában kigyót lát s az pareiasz, Szabazioszhoz (Bakkhus) esedezik, ha pedig az szent kigyó, imolát emel azon helyen és áldoz ²⁾. — Ha a háromútakon (τριόδους) levő zsíros kövek ³⁾ mellett elmegyen, üvegéből azonnal olajt vesz s azzal kenegeti, s térdre borúlva csókolgatja azokat s csak ezután halad tovább. Ha egér bőrből készült lisztzsákját kirágja, a jellejtőhöz szalad tudakolni, mitevő legyen? s ha ez azt válaszolja: vigye a szíjgyártóhoz s foltoztassa meg, nem hallgat rá, hanem otthon engesztelő áldozatot hoz. — Házában gyak-

¹⁾ A szentelt víz, melybe az égő áldozati oltárról vett szenet mártottak, a templomok ajtajánál üstben vala; azt vagy kézzel vagy borostyán ággal fecskendették magokra.

²⁾ Azon hely az eredetiben, úgy látszik, meg van korcsosítva, azért homályos. Milyen kigyófaj a pareiasz (παρείας, παρώας), nem tudjuk, úgy a szent kigyót sem tudjuk meghatározni, noha Arisztotelész tesz róla említést.

³⁾ Ott, hol három út ért egybe, szent köveket szoktak volt rakni, melyek a kenetéstől zsírosak voltak.

ran végez vallási füstöléseket, állítólag Hekaté bebűvöltetése miatt ¹⁾. Mikor haza mentében bagoly talál mellette elrepülni, összerenzen s könyörög: „Athéné, hárítsd el a gonoszt!“ s ezzel tovább megyen. — Óvakodik sírra lépni, vagy halotthoz vagy gyermekágyas asszonyhoz közelíteni, mert jobb, úgy mond, magát meg nem fertőztetni. — A hónap negyedik és hetedik napján cselédjeinek bort parancsol főzni. — Maga vásárol be mirtusokat és tömjént s haza érkezvén egész nap a Hermafroditosz szobrait koszorúztatja. — Mikor álomlátása van, végig járja az álommagyarázókat, a jószokat és madárnézőket, tudakolandó: melyik istennek vagy istenasszonynak kelljen áldoznia. — Hónaponként látogatja meg az orfeuszi rejtélyek papjait, még pedig nejével együtt, s ha ennek nincs érkezése, gyermekeit és dajkáját viszi el magával. — Ha tengernél vízzel öntözödvén gondosan lenni hinné ²⁾. — Ha látja, hogy valaki háromúton találtató fokhagymát eszik ³⁾, elmenvén fejét mossa, néha papnőket hívat s tengeri hagymát vagy kis ebet visz maga körül ⁴⁾. — Ha tébolyodott vagy nehéz nyavalyában sínlő embert lát, összeborzad s tulajdon ölébe köp.

XXVI. A helytelen sürgölődésről.

A helytelen sürgölődés jóindulatnak színlése beszédben és cselekvésben. A helytelenül sürgölődő kész oly megbízást magára vállalni, melyet nem képes teljesíteni. Oly ügyet, melynek igazvoltáról senki sem kételkedik, annyira feszeget és bizonyítgat, hogy utóljára még gyanussá teszi ⁵⁾. — Szolgájának több bort parancsol tölteni, mint a mennyit vendégei megihatnak. Olyan veszekedőket is akar elválasztani és megbékéltetni, kiket nem ismer ⁶⁾. — Kalauzolni akar

¹⁾ A régiek azt hitték, hogy gonosz emberek azok házába, kiket gyűlölnék, bizonyos varázs-mondatok vagy szerek által ellenséget és kárt mivelő istenséget bűvölhettek. Kivált Hekatének (átok-istennő) illetén bebűvöltetésétől nagyon féltek.

²⁾ Azon hely oly csonka, hogy megfejtethetlen.

³⁾ A háromúttak Hekatének voltak szentelve, hova neki, mint alvilági istenségnek, de más isteneknek is, a hónap végén élelemszereket, mint tojást, hagymát stb vittek, miket csak a legszegényebb emberek ettek, mivel az alvilágnak szánt dolgokúl tekintettek. Lásd: *Schwenck Konrád: Die Mythologie der Griechen*, című munkáját 183. l.

⁴⁾ Azt hitték, hogy tengeri hagyma vagy kis eb körülvitetése által az ember megfertőtleníttetik.

⁵⁾ Ezen, valamint a ⁶⁾ és

oly ösvényen, melyen azután magát föl nem találhatja, hogy merre jár. — Táborban egyre tudakolja a hadvezértől, mikor fogja a sereget csatarendbe állítani, s micsoda intézkedéseket szándékozik holnapután tenni. — Apjához elmegyen jelenteni, hogy anyja a hálószobában már alszik. — Mikor az orvos tiltja a betegnek bort adnia, így szól: kísérletet tesz majd, nem lehetne-e őt épen borral felüdíteni ¹⁾. Ha valakinek neje meghalt, azonnal kész a sírköfölratot készíteni, hol aztán nemcsak az ő férjének, atyjának, anyjának s magának az elhunynak nevét teszi ki s azt, hogy hova való, hanem hozzáveti még: „S mindazok erényes emberek voltak.“ Mikor törvényszék előtt esküt kell tennie, így szól a jelenlevőkhöz: „Bizony az előtt is sokat esküdtem már.“

XXVII. A gondolatlanságról.

A gondolatlanságot úgy értelmezhetni, hogy lelki lustaság beszédben és cselekvésben. A gondolatlan, ha valamit összeszámol, az összeget kihozván a mellette levőtől kérdezi: Mennyit tesz az? — Mikor pere van s azért a kitűzött napon törvényszékbe kellene mennie, megfedeledkőzik róla s falura megyen. Színházban elalszik s képes még soká ott vesztegleni, miután a többi nép már mind haza ment. — Ha bő lakoma után éjjel árnyékszékre kell mennie, oly vigyázatlan, hogy szomszédja kutyájától megharapatik ²⁾. — Kezébe vesz valamit, megint félreteszi, azután keresi és nem tudja megtalálni. Mikor arról értesítik hogy valamelyik barátja meghalt s a temetésre kéri, elszomorodik s könybe lábadva fölkiáltja: „Jó szerencsét kívánok hozzá!“ — Mikor visszafizetett pénzt akar fölvenni, tanukat visz magával ³⁾. — Télnek derekában lehordja inasát, hogy zöld ugorkát nem vett. Kisded fiait addig gyakoroltatja birkozásban és futásban, mígnem egészen oda vannak. — Mikor falun szakácskodik s lencsét főz, kétszer vet sót a fazékba, hogy az ételt senki meg nem eheti. — Mikor eső esik, mondja: „Beh édes szagot ter-

¹⁾ alatti helyek az eredetiben homályosak, azért különbözőleg magyarázzák és fordítják azokat.

²⁾ Az alsóbb rendbeliek számára az utcákon nyilvános árnyékszékek voltak. A gondolatlan tehát oda menván s házába vissza akaráván térni, eltéveszti azt s szomszédjához akar benyitni, hol a kutya megharapja. — Úgy magyarázza Schneider és Hottinger.

³⁾ Kölesönadáskor szoktak volt tanúkat használni; visszafizetéskor csak a gondolatlan használja visszasságból.

jesztenek a csillagok“, holott mások azt a szivárványról állítják ¹⁾. S ha ki kérdezi : Vajjon mit gondolsz, hány halottat vittek ki a halotti kapukon? azt feleli : „Úgy tartom annyit, mennyit magamnak és neked kívánnék.“

XXVIII. A bizalmatlankodásról.

A bizalmatlankodás bizonyos félelem, hogy mindenki megcsal. A bizalmatlankodó ember, ha szolgáját élelemért küldötte, mást küld utána, tudakozandót, mi áron vásárolt amaz. — Ha magával pénzt viszen, minden stadiumon ²⁾ leül s megolvassa. — Mikor le akar feködni, kérdezi nejétől, bezárta-e a szekrényt, be van-e pecsételve a pénztartó, s a pitvar ajtajában betolta-e a reteszt; és jöllehet az mindenre igent mond, mégis fölkel ágyából s meztelen és mezteláb gyertyát gyújt s mindenütt maga néz utána s még azután is alig tud álomra szenderülni. — Adósaitól a kamatokat mindig tanúk jelenlétében szedi föl, hogy valami tagadás ne lehessen a dologban. — Ruháját nem azon kallónak adja, ki legjobban készítené, hanem annak, ki legbiztosb kezességet nyújt. — Ha valaki kelyheket kér tőle kölcsön, ritkán adja; sőt ha barátja vagy rokona kéri, még akkor is alig állhatja meg, hogy a tűzpróbát ne tegye meg rajtok, hogy azokat meg ne mázsálja s felülrá még kezességet is ne követeljen. — Szolgájának parancsolja, hogy ne hátul kísérje őt, hanem elöl menjen, hogy rája vigyázhasson, ha netán szökni akarna. — Ha valaki tőle valamit vett s azt mondja : „Ird csak föl számadásomba az árát, mert nem érek rá a pénzt nyomban megküldeni;“ — azt feleli : „Soh'se fáradozz, ha nem érsz rá, majd magam kísérek haza“ ³⁾.

XXIX. A kevesdúrságról.

A kevesdúrság uralkodni vágyó törekvés szilárd hatalom után. A kevesdúr olyan ember, ki mikor a nép az országló mellé nehány tagot akar választani, kik ünnepély rendezésénél segédei legyenek, azonnal föláll és ellentmond, mivel az országlók hatalmát nem kell megcsorbítani; s ha mások tíz ember választatását javasolják, ő azt

¹⁾ Ezen hely az eredetiben meg van csonkítva, azért különbözőleg magyaráztatik. Egyébiránt a hellén köznép a meleg eső után lenni szokott jó szagát a földnek a szivárvány hatásától eredeztette.

²⁾ A stadium 600 görög lábat tett, 40 stadium körülbelül egy földrajzi mérföld.

³⁾ Ezen hely is csonka s különbözőleg magyarázzák.

vitalja, hogy egy is elég. — Homéroszból csak ez egy verset tartja emlékezetében:

Nem jók a sok urak : csak is egy legyen a mi vezérünk.
Minden többiből semmitsem tud. — Kedves szójárási ezek : „Szükség hogy mi a pórtömeg gyűléséből eltávozzunk s külön egybegyűljünk tanácskozándók a dologról; meg kell szüntetni azt, hogy akárki juthasson hivatalra.“ — Ha a népből valaki megsértette vagy eleendőleg nem tisztelte, fölkiált : „Vagy ezek, vagy mi legyünk urai a városnak !“ Déltájban fényes ruhában, feje közepén pilissel s gondosan levágott körömmel lépdegél büszkén föl s alá, közben közben ily szókat hallatva : „Már valóban nincs az embernek a sok ringy rongy miatt maradása a városban; törvényszéken majd megöl a feleselők zajongása; nem tudom, mit akarnak a közügyek kezelői; már csakugyan szörnyű dolog, ha a nép adja és veszi a hivatalokat ¹⁾; gyalázat közgyűlésre menni, hol az ember holmi díbdáb és szurkos nép közé kerül; mikor fog már a minket rongáló sok közszolgálat és hajóvezérség terhe rólunk legördülni? Utálatos nép e fajzatja a népizgatóknak! — S mindezen állami bajnak, folytatja, Théusz az oka. Ez ugyanis a 12 községet egy városba egyesítván megbuktatta a királyságot. No de meg is vette ám a jutalmát. Első volt, kit a bűjtogatók elejtettek.“ — Ezeket s egyéb ilyfélét ismételtet idegeneknek s a vele rokonvéleményű polgároknak.

XXX. A rágalmazásról.

A rágalmazás a lélek hajlandósága másokról roszt beszélni. A rágalmazó ember, ha kérdik tőle : Ugyan kicsoda ez a valaki? — a nemzetség-származtatók szerint így felel : „Származásán kezdem-e? Nemzetségi származása ez : Atyját elein Szóziásznak ²⁾ hívták, azután a katonák között Szóziatosz nevét kapta, s e néven utóbb a községbeliek közé is íratott. Anyja nemes thráknő s a galambot Krinókóráknak ³⁾ nevezték, mert az ily fajta nők, mint mondják, hazájokban mind nemesek. Ő maga pedig, mint ki olyan emberek magzatja, gazember és akasztófára való. — S roszt vala-

¹⁾ Schneider vélekedése szerint, mi, úgy látszik, e csonka hely igazi értelme.

²⁾ Szóziász a rabszolgák szokásos neve volt. A szabadságot nyert rabszolgák többnyire megváltoztatták előbbi nevöket is.

³⁾ Hottinger ezt toldásnak tartja, Schneider thrák szónak mondja, talán li-liomlyányt jelent

kihez beszél 1) „Én csak jobban tudom azt mint te, a mi körül előttem tévelyegsz!” Aztán részletesen elbeszéli, hogy az ilyféle asszonyok az embert az út közepén is lerántják, s hogy már az ő szokásuk a lábat fölemelgetni; nem koholmány a mit mondok; hisz nyilvános helyen is közösjenek ők, oly annyira sovárak férfiak után 2); a férfiakat az udvar kapuján eresztik be. — Mikor valaki másokról rosztat beszél, azonnal segítségére kel. „Én is, úgy mond, mindenek fölött gyűlölöm azt az embert. Már arca is oly utálatos. Gazságához nincs hozzáfogható. Ennek bizonyága az: neje hozományul egy talentomot vitt házához, tőle már gyermeke is született s mégis csak három rézbatkát ad neki élelmezésre, úgy hogy Rozeideón havában 3) hideg vízben kell fürdenie.” — Ha társaságban van s valaki fölkel és eltávozik, legottan gyalázni kezdi, s ha egyszer neki fogott, még saját rokonait sem kíméli, sőt barátjait és rokonait leginkább rágalmazza. Még az elhunytakat is bántja. — S ezt ő nyíltszívűségnek, nép- és szabadságszeretetnek nevezi, a minél kedvesebb dolgot egész életében nem is tehetne.

XXXI. A gazság kedveléséről.

A gazság kedvelése a rosra való hajlam. A gazság kedvelője fölkeresi a magán vagy állami ügyben elmarasztalt embereket s azt hiszi, ha ezeknek segíthet, nagyobb jártasságra tesz szert s jobban fognak tőle félni. A becsületes emberekről mondja, hogy ők is csak olyanok, a milyenek, mert igazán becsületes nincsen, hanem valamennyi egy bordából van szövve. Becsületes emberre neheztel, a gazembert pedig szabadságszeretőnek hirdeti. — Ha valaki akar 4) azt mondja, egy némely dologra nézve, a mit az emberek róla beszélnek, egyetért ugyan, másról azonban nem tud semmit, sőt állítja, hogy ő szép tehetségű és barátságos indulatú és nagy reményű ember, úgy annyira, hogy jelesebb emberre még soha nem is akadt. — Népgyűlésen ő mindig a szónok részén van, törvényszékben az elítéltetett mellé áll. — Ha törvényszéki tag, szüntelen emlegeti: Nem a személyt, hanem a dolgot kell megítélni; ez az ember, úgy mond, azon eb, ki a nép örje, nehogy igazságtalanság érje. De,

1) Megfejtethetlenül csonka hely.

2) *Hottinger* mindezt toldásnak tartja, mely az illedelmet sérti.

3) Rozeideón hava a mi decemberünk és januarius egy egy részével esik össze.

4) Csonka hely.

folytatja, ki fog majd a közügygyel bajlakodni, ha ilyen embereket cserben hagyunk? — Gyámsága alá vesz minden semmirevalót s minden rossz ügyben ő a bíró, s mint fölperes mindent, mit az ellenfél felhordott, rosszra fordít. Röviden : a gazság kedvelése a gazság testvére s igazat mond a közmondás : ki kicsodás, olyannal tart.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

KÖNYVISMERTETÉS.

Egyház és iskola. Vallásos és nevelési zsebkönyv. Szerkesztő s kiadta *Szeberényi Andor*, ev. segédlelkész. Nyomatott Szarvason Réthy Lipót betűivel. 1853. Kis 8r. 160 l. Ára 1 pfr. Tiszta jövedelme a szarvasi főiskolára van szánva.

— Én megvallom, hogy azon híres elvet „a cél szentesíti az eszközket“ csupán egyoldalú alkalmaztatásában tartom álszletnek; de mindenesetre sokkal jobban örvendek, ha valamely szép célra oly eszközök használatnak, melyek magokban is, a cél hozzágondolása nélkül, szépek és hasznosak. Ily örömben részesültem a fencímzett zsebkönyv megjelenése által, melynek jövedelme a most szervezendő szarvasi főiskolának szánott, mely azonban, már magában is, irodalmunkra nézve nyereségnek tekinthető. Nem ugyan egész tartalmánál fogva nyereség, mert a szépirodalmi rész — habár ez a terjedelmesebb — sokkal csekélyebb érvű, semhogy irodalmunk jelen fejletében komolyabb figyelemre volna méltatandó; hanem nyereség azon három tudományos cikknél fogva, melyek a gyűjtemény első felét képezik és örvendetes bizonyosságul szolgálnak, hogy — a divatos beszély- és verskonkoly dacára — hazánkban a részleges-történelmi és bölcsészeti mező vidék-szerte sem hever egészen parlagul.

Mielőtt azonban e tudományos munkálatokról szólanék, jó lesz rövid ismertetését adnom a szépirodalmi műveknek; ha ezeken keresztül estünk, annál kényelmesebben foglalkodandunk az érdemesebb tárgyakkal. Csak arra kérem a nyájas olvasót, mentse föl e részben a versek ismertetésétől, melyek a 84—88, 107—112, 151—158-ik lapokon olvashatók, s melyekről becsületszóra merem

állítani, hogy — éppen középszerűek. Sem jók sem rosszak, mint a mainapi erkölcs.

A prózai dolgozatok közül először is két elbeszélésféle tűnik szemünkbe. Az egyik: „Pikó, beszélyke három időszakban“ Blázy Lajostól (89—106). Koránsem beszély, de három képen előadott, jóakaratteljes, erkölcsi beszéd, melynek célját a szerző maga naivul bevallja, mondván, hogy „örülne, ha sikerülendett e következő irányt ajánlani: a jó és rossz nevelés következményeit; a tudományok szükségességét; a szarvasi iskola hasznos voltát“ (106). Egyébiránt érdemi a mű, hogy megolvastassék, főleg azért, hogy benne az úri előítéletek és úri növelés posványja hű rajzban, habár kissé gyakorlatlan nyelvezetben, adatik elő. Némi ellentétet képez emez úgynevezett beszélykével a másik dolgozat: „A növelés áldozata“ Orbán Petőtől (113—150), nem ugyan azért, mintha ez inkább közelítené meg a beszély fogalmát, hanem azért, mert míg amaz előbbeniben a szegény és elhanyagolt állapotú fiút mind erkölcsi mind szerencsebeli jólétre — vajmi szokatlan egyesület! — vergődni, az úrfit pedig mindenképen elsúlyedni látjuk, úgy ellenkezőleg ez utóbbiban a gróf lesz derék ember, a pór pedig aljasnál aljasabb. A címben is olvasható cél itt az volna, hogy kiderüljön, mikép a jobbágyfiú — a darab fő személye — áldozatul esik a rossz, vagy jobban mondva hiányzó növelésnek; de bizony meg kell vallani, hogy ez éppen nem derül ki: Horgasi kezdettől végig rossznak, Belényi kezdettől végig jónak van elénk tüntetve, a nélkül, hogy az együtt felnőtt két fiúnak kétfelé fejlődése lélektanilag fölmutatnának. A gondolkodó olvasó még zavarba is jön e rendkívüli föltűtetésnél, mert hiszen a tapasztalás minden kétségen fölül emeli azon körülményt, hogy rang és vagyon, szóval a szerencse rontóbban hat az emberi jellemre, mint a balsors. Ritka nagy lélek az, melyet a szerencse is tisztítani képes. Látszólag függetlenebbé tevén ugyanis az embert, elszigeteli őt embertársaitól, és így gögössé s önzővé teszi: gögössé, mert valamint a naiv ókor, úgy mink is hajlandók vagyunk a szerencsében nem csupán szerencsét, hanem érdemet is látni; s önzővé, mert a ki nem tudja mi a balsors, részvéten és hideg marad a szenvedők irányában. De a balsors, tetteleg győzven meg bennünket nem-fontos és tehetetlen voltunkról, a szenvedés valódi keseréről és fokairól, valamint magunk iránt szigorra s mások iránt elnézésre késztet, úgy egyszersmind felgerjeszti keblünk-

ben a szeretet malasztját, s ennek alapján — mint legbiztosabb szív-képző — ad nekünk elfogulatlanságot és lélekjelenléteket, erkölcsi hitelt és emberséget. Így válik rendszerint derék ember a gyermekből, melyet szülei kemény kordában tartottak, ellenben többnyire haszontalan földterhe az elkényeztetett anyakedvenéből. Mondhatni tehát, hogy a szerencse tulajdonkép szerencsétlenség, s igaza van a beireuthi költőnek, midőn magát szerencsésnek vallja, hogy szerencsétlen lehetett. Nyomor csak nyom, de szerencse ront ¹⁾. — Hogy azonban ott, hol a szerencse javít, vagy a balsors rosszabbít, amannak is jótékony, ennek ~~is~~ kártékony hatása mindig szerfeletti, azt — mivel erről is a tapasztalás tanuskodik — nem lehet kétségbe vonni; sőt még számos kivételek a feljebb kimondott szabály alól szinte nem tagadhatók: de tudni való egyszersmind, hogy valamint nem létezik szabály kivétel nélkül, úgy viszont a művésznak, és kivált az irányművésznak (milyen pedig a mi szerzőnk is lenni törekedett), nem a kivételt, hanem a szabályt kell alanyul választania. Egyébiránt — és ezt sokan divatos beszélgyművészeink közül nem tudják — tarka események halmaza még épen úgy nem beszély vagy regény, mint a középkor zárdáiban összeírt krónikák nem történelmek. Az események belátó kiválasztása, egyöntetű összefüggesztése, izletes előadása, de mindenek fölött az, mi a művet valóban művé, azaz szépművé teszi, az eszményítés — múlhatlan kellékek.

A szépirodalmi részbe való még Sztraka Károlynak „Ráma nélküli tükör“ cím alatti, vadász- és kertész hasonlatokban gazdag huszonnégy mondatkája (159—160), melyek itt-ott keresett élccel, máshol kopott modorban, egykétszer azonban találólag előadott emberismeit észrevételeket foglalalmaznak. Ime mutatványul. „A sok olvasottsággal gyakran úgy jár a fiatal, mint a gyenge ág a túlterhelő gyümölcsessel. — Fiatalok, ne mindjárt túl a látkörön; a vad ruca előbb kaka közt úszkál, s midőn szárnya megnőtt, röpköd; pedig röptiben is lelövik. — A felfuvalkodott arszlán pávához hasonlít; csak hogy ezt lábai disztelenítik, amazt pedig feje.“ Sőt, a mi sajnósabb, még inkább szíve!

Mintegy hidúl a szépirodalmi és tudományos cikkek között szolgál a kiadónak egyházi beszéde: „Szenteljünk ünnepet“ cím alatt (72—83). Természetes ékesszólás, gyakorlott és kényszerítlen

¹⁾ Tac. Hist. I, 15. Miseriae tolerantur, felicitate currumpimur.

nyelvezet, szívhez és föhöz egyiránt intézett buzdítások. A szónok megmutatja a szarvasi iskola fentartásának, illetőleg újra-szervezésének szükségét és lehetőségét.

Forduljunk már most a tudományos művek vizsgálatához. Két történelmi, egy bölcsészeti cikkel találkozunk itt.

A történelmi cikkek egyike : „Komenius Amos középtanodai rendszere“ Pecz Gyulától (1—36). Másika : „A reformatio történetének rövid vázlata Békes és Csanád megyében“ Haan Lajostól (53—71). Mind a kettő érdekes adattár; kivált a második munka nagy hűséggel és szorgalommal gyűjtött tényeknek összeállítása, mely jövőendő egyházi történetíróknak fölhasználatásúl kínálkozik. — Az elsőben, melynek tárgya épen most felette vonzó lehet a tanároknak, roszul esik a krónikai, majd minden bírálati szellemet nélkülöző, nyelvezet tekintetében pedig pongyola előadás. Hogy a szerző Komen leckerendjét minden osztályokon keresztül parányrészletesen leírja, nem roszaom; de, hogy e mellett a tárgyalás alá vett rendszer nevelési és oktatási jelentéke szigorúan, bölcsészeti-leg méltattassék, hasonló műtől minden olvasó megvárja. Ez igény itt nem teljesítettik; sőt néhol még az adatokban is vehetni észre hiányokat, — mi csak úgy magyarázható, hogy az értekező nem használta föl azon kútforrásokat, melyekből a rendszer teljes képletét összeállíthatandá. Legkülönösebb, hogy midőn a szerző a Komén-féle „schola latina“ tervét akarja ismertetni, nem ezt ismerteti, hanem azon iskolát, mely Komén által a „schola pausophica“ nevet kapta s melyet ő legelőször is Sárospatakon akart létesíteni ¹⁾, de a magyar nemesség ellenszegülése miatt csak három alsó osztályát (Vestibularis, Ianualis és Atrialis) léptetheté életbe, a négy felső pedig (Philosophica, Logica, Politica, Theologica) elmaradt. S hogy Komén „schola latiná“ja csakugyan más, mint a könyvecskében ismertetett „schola pausophica“ kitűnik abból, hogy amaz elsőnek nem, mint ennek, hét, hanem hat osztálya van, és pedig egészen más nevéek is, mint a tisztelt tanár úr vázlatában találjuk. E hat osztály: Grammatica, Physica, Mathematica, Ethica, Dialectica, Rhetorica. A rendszer is más itt, mint az úgynevezett latin iskolában; célja négy nyelvnek és a trivium és quadrivium tárgyainak tanulmányozása.

¹⁾ Tervét maga írta meg ily cím alatt : „Scholae pausophicae delineatio.“

Értekezését a szerző azon gondolattal fejezi be, hogy „ha egyes hézagoktól és ferdeségektől elnézünk, a Komén szellemében rendezett gymnásium még a mai időben is igen szép gyümölcsöket tudna teremni.“ Nézetem szerint mindegy, akármiben halad az ember, csak haladjon valóban : mert haladásban a tökélyesedés fogalma tartalmaztatik, s az előmenet — bár melyik magán ösvényt kövessük is a tökélyesedés irányában — mindig előmenet lesz. A tökély (nevezzük ezt emberi fejlődésünk szerint akár szeretetnek, akár erénynek, akár igazságnak) középpontul tekinthető, melybe a környezet bármely pontjától sugár vonható. Minél közelebb jutunk a középponthoz, annál könnyebben és biztosabban egyesíthetjük magunkban mindazon előnyöket, melyek épen a haladás által mindinkább gyámolítják egymást, mindinkább közelednek egymáshoz, mindinkább egygyé válnak. Minden jóra való embernek tehát biztos vigasza lehet azon meggyőződésben, hogy a haladás — természetesen ez mindig a jóban van — nem akadályozható : mindenben ugyanis nem lehet azt gátolni; a ki pedig csak egyes pontokon gátolja, a többieken annyival inkább elősegíti, sőt a gátoltakon is, jövőre nézve, gyorsítja. Így p. o. mindenesetre következetesség volt abban, hogy a középkor a természettudományok művelését akadályozá : de a légvárakkal vesződő iskoládiság Baco szellemét, az egyoldalú spiritualismus' viszthatásilag a XVIII. századot idézé elő, s ime, az anyagi érdekek mellőzhetlen fölülkerekedésével, a tiltott buvárlat fölszabadul, mindenfelé hódításokat tesz és csodálatos terjelemben és gyorsasággal fejlődik tovább. Ha tehát Komén rendszere valóra van alapítva és irányozva, kétségkívül szépen gyümölcsöző lehetne; de miért nem adja elő a tudós értekező, mennyiben véli azt jelenleg is még sikeresen alkalmazhatónak, s mennyiben tartja viszont — miután a ma folyvást cáfolja a tegnapot — már valótlannak?...

Legfontosabb, legbecsesebb mű a gyűjteményben Homonnai értekezése „Aristoteles és logikája“ cím alatt (37—52).

Korunk ugyan, mint látszik, már annyira mennyire túlmént azon bölcsészeti rendszer látkörén, melyben a jelen értekezés szerzője tárgy-avatottan mozog; de — nem nyereség-e az irodalomra, ha ez a bölcsészet minden színezetű árnyékait képviseli? sőt nem volna-e valóságos hézag benne, ha hogy az egyik vagy másik bölcsészeti rendszer feldolgozatlan maradna? Hiszen a bölcsészeti rendszerek, mint értekezőnk maga helyesen megjegyzi (43), „épen úgy

nem cáfolják meg egymást, mint meg nem cáfolták Guericke Ottót azok, kik nyomdokába lépve nálánál tökéletesebb légszivattyút készítettek. "A bölcsészet csak egy, — de valamint a költészet egyetlen befejezett műbe nem foglalható, úgy a bölcsészet sem egyetlen rendszerbe, s az egyes bölcselmek, mint az egyes költemények, az összes emberi elmélet különkülön foku nyilatkozatainak tekinthetők. Lehetnek ennélfogva egyes bölcsészeti rendszerek, de a *bölcsészet rendszere* képtelenség: épen a folytonos haladásnál fogva ugyanis az emberi társaságnak, mint sorsa, úgy elmélete is mindenkor csak az, melyre épen érdeme és szüksége van. A bölcsészeti rendszerek egymásból fejlődése és korszerű igazsága méltánylólág a haladás alapján bírálendő, de mindig azon szempontból, melyből azok tekintetni kívánnak. Kötelességemül ismerem tehát a tárgyalás alá veendő munkát is főleg magától a szerzőtől bevallott elvek szerint vizsgálni.

Értekezőnk, mielőtt Aristoteles logikáját fejtegetné, a görög bölcsésznek életét vázolja röviden, el nem mulasztván e rajzban is, hol szerét teheti, megróni némely előítéleteket, melyek a bölcsészetre vonatkozólag miveltebbjeinknél is számosak. Így többek közt alkalmat vesz magának (39) „üres fecsegés“nek mondani azon állítást, mintha a bölcsészetnek gyakorlati haszna nem volna. Tudnivaló ugyan, hogy épen a legjobb dolgok nem hoznak semmit a konyhára; s így a bölcsészetnek sem tulajdoníthatni kézzelfogható és szemmel látható, azaz egyedül magán jóllétre célzó hasznosságot, milyennel p. o. a gazdaszat, az iparüzlet bírnak: de a gondolkodó csakhamar feléri észszel, hogy az emberi fejlődésre semminek sincs nagyobb hatása, befolyása, mint épen a bölcsészetnek. Az emberiség eszmélete a történetben *valólag*, a bölcsészetben *eszmeileg* nyilatkozik, amabban a múlt, emebben a jövő által biztosítva. Helyesen teszi hát a szerző, hogy a bölcsészet végtelen hasznát épen üldöztetésének rajzában (41—2) tünteti föl.

A történeti párt mindig ábrándozással szokta vádolni a bölcsészeti, úgy okoskodván, hogy a mi még nem volt, nem is lehet, de meg nem gondolván, hogy valódila sem a jövő sem a múlt nem léteznek, s az egyetlen valódira — a jelenre — nézve mind a kettő csak ábránd. S hahogy a bölcsészet, ama híres francia mondat értelmében ¹⁾ biztosítékot ígér, nincs-e neki a történet irányában igazsága?...

¹⁾ Ce qui reste est responsable de ce qui a péri.

Legjobb volna ugyan, Rosenkranz óhajtása szerint, ha — mint más tudományokat — a bölcsészetet is akadályozatlanul engednék fejlődni: hanem ez, miután a bölcsészet eredményei mind az államot mind az egyházat mindenkor igen közéről illetik, annyira lehetetlen, hogy szinte csodálatosnak látszik, ha e két hatalom, az önfentartás természetes ösztönétől nem vezetve, megfejtkezik valami új bölcsész-oskola politikai s hitfelekezeti vallomása után nézni. Különös tünemény marad azonban, hogy az empiria rendszerint theológiával, agyrémeskedéssel, a theologia viszont empiriával, anyaghoz tapadással vádolnak — gyakran egy és ugyanazon bölcsészeti rendszert. Nincs-e ily végletek közt ismét a bölcsészetnek igaza?

A nagy tömegnek, az tagadhatlan, sohasem ízlik a valódi bölcsészet; elégli az okoskodást. De az okoskodás maga épen úgy lehetetlen a bölcsészet előmunkái nélkül, mint lehetlen p. o. gyárt alítani matematika és physika nélkül. A bölcsészetnek tehát mindenkor kötelességében áll visszautasítani azon támadásokat, melyeket ellene a pusztá okoskodás tenni szokott; miért is a gúny Eötvösre (42), ki a Hegelféle alapmondást ¹⁾ maga is kigunyolta, egészen helyén van. Kétséget nem szenved ugyan, hogy Hegelre korának istenészeti, későbbben politikai előítéletei tetemesen befolytak, úgy, hogy rendszere mintegy kiolvasztottnak látszik a ráhatott egyházi és állami rendezetből; sőt a jobb oldal, az úgynevezett porosz státus-philosophia, a mester híres tételét hamisan is alkalmazta, midőn a pusztán tünetest mint valódiilag lényegest fentartandónak ítélő: de, van-e hát magában azon gúnyolt tétben egyéb, mint a mit Hamlet mond, hogy „a minek lenni kell, az meglesz?“ Van-e abban képzelenség, hogy a mi most és itt van, annak most és itt lenni kell? Sőt nem rejlik-e épen ezen tételben az emberi haladás törvényszerűségének, vagy más szavakkal, a kényszerűség, valóság és lehetőség közti azonságnak, kimondása? — Hanem az emberi egyediség szabad munkálatát mindig a fenn idézett tételhez kell gondolnunk, mert e nélkül az végletelessé ferdül: már pedig végletes tétel mindenkor legfeljebb fél igaz lehet, s az egyenlet csupán úgy áll elő, hogy az igazság második fele annak saját magából folyó ellenzékében nyugszik. Minden egyes pedig úgy levén tekinthető, mint különkülön szempont, — mondhatjuk, hogy tulajdonképen senkinek

¹⁾ A mi észszerű, az létezik; és a mi létezik, az észszerű.

sincsen sem egészen igaza, sem egészen nem-igaza : mert az önleges tekintet egy részről jogcímet, más részről egyoldalúságot ad a gondolatoknak; miért is az emberiség összes haladása folytonfolyvást egymást kiegészítő eszmék egymásbóli bontakozását és tisztulását tünteti elénk.

Illetőleg már Aristoteles logikájának fejtegetését, ez a 42-dik lapon kezdetlik meg a bölcsészeti meghatározásával aristotelesi szempontból; azután következik a logikai tanok vázlatos kivonata. Hanem ez egész, bár tudományosan hű előadás, nem levén eléggé részletes, sőt itt-ott teljes sem, inkább csak böngészet. Így például már a bölcsészeti föladatának tárgyalásában *a lénynek mint lénynek megismerését* nem találni, holott pedig ezen alapmondat nem csak meghatározottabban s egyszersmind legrövidebben mondja ki Aristoteles gondolatát, hanem legnagyobb világot is vet az általa felállított kategoriákra, melyeknek fője, *a miség*, épen azon lényt mint lényt jelenti. Szerzünk ugyan a kategoriákat a metaphysikába utasítja (44), — de nekem úgy látszik, hogy Aristoteles logikája épen ezeknek megmagyarázásával volna leginkább földeríthető. Aristoteles ugyanis, előadandó a gondolkodás törvényeit, kiindúl (mit szerzünk kifejteni szintén elmúlasztott) a *tét* elemzéséből, mely *a gondolatot beszédben a létre* alkalmazza. Így tehát lét, beszéd és gondolat bontatlan egységet képezvén, természetes, hogy a kategoriák, mint a tárgyak köz tulajdonainak fogalmai, vagyis mint azon osztályok melyek alá minden *tét* elemei foglalandók, épen úgy gondolatmint beszédrészek is. Minden kategoriának van logikai és grammatikai érvénye. Nevezetesen a tárgyra vonatkozó kategoriák közül a miségnek megfelel a névszó, a minőségnek a mellékszó, a mennyiségnek a számszó, a viszonynak a fokszó; a mondanýos kategoriák közül pedig a holság a helybeli, a mikorság az időbeli határozókkal, a cselekvőség a cselekvő, a szenvedőség a szenvedő, az állapot a semleges igékkel, a mivolt az igék múltjával párhúzas. — Ezen futólag érintett fogalmak az Aristotelesféle logikának természetes bevezetését képezik; hogyan múlaszthatta el tehát a tudós értekező azoknak előadását?

Mintegy kárpótlás az íme fölemlített hiányokért, örvendetesen lep meg a bölcsészeti módszer kimerítőbb és értelmes taglalása, kivált a mi a bizonyítást illeti. Helyesen van kimutatva egyúttal a bölcsészeti ismeret két módjának, a bizonyításnak és behozásnak egy-

máshoz viszonya; de óhajtanám, bár a behozó vagy jobban mondva fölvitteles eljárás mellett a *valószínűségi elmélet*, melynek Aristoteles méltán első szerzőjéül tekinthető, legalább érintetett volna. Némi hiány az is, hogy miután a két ismerv összekapcsolása által a meghatározás vagy értelmezés fogalma le van származtatva, szerzőnk az értelmezés értelmezését, megmagyarázását mellőzi, holott pedig már Aristoteles állítá föl az értelmezésre nézve azon követelményt, hogy meglegyen benne a nem és a különbség ¹⁾, — mely követelmény alapján az iskolásdiság utóbb a „proximum genus et ultima differentia“ szavakba foglalta az értelmezés értelmezését. Aristoteles szerint az értelmezés maga is a valószínűség rovata alá levén helyezve, annál érdekesebb és tanulságosabb leendett azt részletesen fejtegetni. Részletes fejtegetés által egyszersmind világosabban tűnnék elő mind az, mit még a tapasztalat viszonyáról a bölcsészethez, de kivált az ismeret támadásáról és fokozatairól egész az ellenmondás elvének lemagyarázásaig (49—50) olvasunk. Itt ismét hézagtalanebb a tárgyalás; de a tudós szerző, vége felé, mégis csak újra kifogy türelméből, és sietségében kissé nagyot ugrik, midőn már az ellenmondás elvéhez közelednék. Megmagyaráztatván ugyanis az „egyes-től fölemelkedés az általánoshoz“, egyszerre azon állításra bukkanunk, hogy „ha befejezve gondoljuk magunknak az egyestől fölemelkedést az általánoshoz, a fő elv, hova eljutunk, az ellenmondás elve, melytől a többiek mind függnék.“ Miért? az nincs kifejtve. Már pedig Aristotelesnek ama nagy fontosságú tételét, hogy „lét és nemlét egyszerreisége lehetlen“ méltó vala kimagyarázni azon gondolatmenettől, melynek a szerző csak első részét ismerteti meg velünk. Úgy látszik, hogy a szerző az értekezés vége felé nyugtalanabbul s minden áron csak végezni akarva dolgozott, — mert hiszen kevés szóval is mi könnyen adhatott volna fölvilágosítást ezen „minden ismeret fő elvéről, alaptételéről, melytől a többiek mind függnék.“ A lényeges létnek ugyanis azon viszonya, melynél fogva minden egyes csak az egyetemesre támaszkodva, csak az egyetemes által van ²⁾, önkényt azon kérdést költi fel, hogyan gondolható e viszony — ellenmondás nélkül? Mert (és itt állítatik föl azon fő elv, azon alaptét) lét és nemlét nem lehetnek egyszerre: holott is minden *van*, és *egy* ³⁾; már pedig, hahogy az érzékileg fölfogott valódiilag s nem csupán viszonzyszerűleg volna s az elvek soksága vég-

¹⁾ Top. VI; 1. — ²⁾ Met. XI; 7, 10. — ³⁾ Met. XI; 1.

telenednék, akkor a lényeg az egyesben is az egyetemesben is előfordúlna, mint sok is és mint egy is, magába rejtőleg amaz ellenmondást. Miképen oldatik föl utóbb ez, az ervnek, energiának, mint lényegnek, fogalma által, azt vizsgálunk nem tartozik ide.

Mi indítá különben értekezönket, hogy Aristotelesnek nem, mint óhajtható volna, egész bölcsészettét, hanem csak logikáját fejtegetse, s ezt is inkább csak nagyjából, — azt megtudjuk e berekesztő mondatban: „A főgymnasiumokon igen célszerű volna a logika előadásában a nagyobb egyszerűség okáért szorososan Aristoteles logikájához ragaszkodni s így a közönséges kézi könyvekben előfordulni szokott fászló formákat mellőzni.“ Kezet fogok a szerzővel, hogy azon, többnyire gyermekes, az oskolásdiak által gyártott észletidomok bemagoltatása mellőzendő; mind a mellett kívánom, hogy az ifjúság a logikát azon modorban vegye át, mely jelenleg a bölcsészeti kifejllettség színvonalán áll. Ne higyjétek, hogy az ifjúság nem lesz reá megérve, — az ifjúság mindig érettebb a tökéleyesebbre mint a tökéletlenebbre: csak az előadás legyen kellő, természetes, ne oly céhileg elzárkózó mint a németeknél. Legalkalmasb előkészítésül pedig nyelvtani leckék szolgálnak; mert épen Aristoteles szerint, a beszéd csak fenhangu gondolkodás. — A tisztelt értekező egyébiránt legjobban tenne, ha maga készítené oskoláink számára kézikönyvet. Erre őt e rövid munkájában is tanusított tanulmányai képesítik.

Sígy végre valahára el volna mondva e bölcsészeti értekezésről, a mit tartalmára nézve mondandónak hittem. De még azért nem vagyunk meg vele. Hátra van szólni egyes bölcsészeti fogalmak kifejezéséről, műszavakról. — Mind a mellett, hogy nyelvünk talán valamennyi nyelv között legképesebb ezek megalkotására, s hogy szükségök napról napra érezhetőbbé lesz, e részben még nálunk mindeddig nagy a hiány, nagy az ingadozás. Elegen voltak ugyan, kik egyre másra műszavakat alkottak, hanem ezek többnyire feledékbe mentek; hogy pedig az idegen műszavak mellett maradjunk, tiltja egy részről nyelvünk természete, más részről a mivelődés szelleme, melynek kellékeül maga Hegel a szólási eredetiséget ismeri ¹⁾. A mi értekezünk is használ műszavakat, s ezek közül a nevezetesebbeket bírálói bonckés alá venni annál szükségesebbnek látszik, minthogy szózavar mindig fogalomzavart szül, s ez utóbbi által vége vettetik mind elméletnek mind gyakorlatnak.

¹⁾ „Es gehört zur Bildung des Volkes, in seiner Sprache Alles zu sprechen.“

Logika helyett *eszmetan* használtatik. Mind a görögök mind Hegel iskolája tanítják, hogy az eszme a bölcsészet tartalma, s ezt szerzőnk is elismeri, ki előadván (42), miszerint a görög bölcsészek nézete után a bölcsészet „a tárgyak általános lényegének ismerete“, utóbb hozzá-egészítőleg úgy magyarázza meg ezen állítást, hogy a tárgyak lényegét „az eszme, vagyis népszerűbben mondva az örökös és szükségességekbeni igazságok és gondolathatározatok teszik.“ Így tehát eszmetan nem a logika, hanem az összes bölcsészet tudományát jelenti; holott szorosán véve a logika nem egyéb mint *a bölcsészet múltana*, tehát *fogalommagyarázat*. Tartalmát ugyanis a kategoriák, azaz mindazon fogalmak teszik, melyeket az elme okoskodási elvek gyanánt használ, melyek ennél fogva önállólag képviselik a bölcsészeti eszme fejlemfokait s kulcsul szolgálnak mind a bölcsészet mind a történet egyes szakainak megértésére, méltatására. Legszabatosabban tehát a logikát a kategoriák tudományának nevezhetni. De — hogy van kategória magyarul? A mi szerzőnk *eszmefoknak* mondja. Mivel azonban a kategória fok is eszme is, határozottabban *eszmefokeszme* tenné ki. Hanem e szó, a mellett hogy rút, nem is kimerítő: mert a fok az illető fogalomnak egyedül fejlemére vonatkozik, lényegét azonban az képezi, hogy *okoskodási elvül* szolgál. Nem-e mondhatnók tehát a kategoriát legbiztosabban, fogalmát magába foglalólag: *okelvnek*? — Így aztán a logikának, mint az okelvek tudományának, természetes és könnyű értetű elnevezése *okelvtan* volna.

Másutt ezen kifejezést találjuk: *szükségességekbeni*. E helyett, mivel nem csak kétértelműségre ad alkalmat, hanem rosszúl is hangzik, a *kényszerűt* ajánlanám. Így a párhuzamos fogalmak: *szükséges* (nöthig) és *kényszerű* (nothwendig), tisztábban megválnak egymástól, úgy szintén látszatos ellentétek is, a *mellékes* és *esetleges*, könnyebben fölfoghatók. De még a gyengületi fokozatok is, a szükségestől a *hasznoshoz* és *kényelmeshez*, a kényszerűtől pedig a *kellőhöz* és *illőhöz*, határozottabb világban tűnnek föl.

Nyelvünkben azon két fogalom, melyeket a németek *das Allgemeine* és *das Besondere* nevekkal jeleznek, kettős, sőt hármas alakban fordul elő: elvontan mint *általános* és *különös*, lételeg vagy összetesen mint *egyetemes* és *részleges*, mint *köz* és *magán*. Általános az egyetemeshez, különös a részlegeshez oly viszonyban állanak, mint az ön (subjectum) az egyedhez (indivi-

duum). E finom árnyéklatot nem mindenütt tartá szem előtt az értekező.

Absolutum helyett *egyáltalános* használtatik, mint már a „Szépirodalom Alapvonalai”-ban : míg jobb szó nem lesz reá, ez elfogadható volna ; mert egy részről ily értelemben él az a nép nyelvén is, más részről pedig az egyáltalános csakugyan oly általános, mely egy. —

Az egész könyv kiállítása nem rossz ; — de a javítók jobban viselhette volna magát, mert hemzseg a gyűjtemény sajtóhibáktól.

G. A.

ÚJDONSÁGOK.

— Időszaki sajtónk ismét néhány új közlönnnyel szaporodik. April 3-dikán indul meg *Császár Ferenc Divatcsarnoka* : „Tudományos, szépirodalmi, művészeti és divatközlöny.” Nem sokkaljuk, mint némelyek, e szaporodást, hanem őszintén örvendünk neki, nem egyedül a verseny üdvös hatása miatt, s mert minden új lap neveli az irodalmi termelést is, s a több közt terem több jó is : de azért is, mert minden új lap új foglalásokat tesz a nemzetben, új olvasókat költ : s az irodalomnak tágabb alapot segít szerezni. A programm s a Mutatványlap az öszves műveltség terét tűzi ki mezőül e folyóiratnak ; s közlönyeit csin, illem, s azon tekintet, melylyel a szépnem iránt tartozunk, akarják jellemezni. Nem tartottuk feleslegesnek ezt megemlíteni, s óhajtjuk hogy e részben a lap némely társaira is hasson. Mert különösen szépirodalmi lapjaink még igenis gyakran meg engedik magokat lepetni némi cynismus által, nem csak világnézetöket, de formaikat tekintve is. Minden vasárnap és csütörtökön jő egy szám, legalább másfél íven, borítékban. Félévi ára helyben 7, postán 7 fr. 40., negyedévi 4 és 4 fr. 30 kr.

Míg a Divatcsarnok a művelt világnak nyílik meg, a *Falusi Estvők* az öszves népnek kínálkoznak életre való tanulsággal s nemeseítő mulatsággal. Évnegyedenként egy öt íves füzet adatik ki képekkel ; évi folyama két váltó fr. Jót váratnak velünk a szerkesztő *Vas Gereben*, a vállalat pártfogóinak nevei : gr. Andrásy Manó, Latinovics Károly, b. Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor, Ürményi József ; s a munkák szigorú megválasztása, miután az ívenként 50 és 60 pfrral jutalmazandó munkák felvétele minden esetben három bíráló szavazatától függend.

A folyóirások közé sorozhatjuk, bár időhöz nem lesz kötve, a *Kubinyi Ferenc és Vahot Imre* által megindítandó ezen történeti, nép-, föld és természetrajzi vállalatot : *Magyarország képekben*. Üdvözljük az eszmét, mely hazánk minden oldalú megismertetése leírások és képekben ; üdvözljük a kiadókat, kiknek egyike a természeti tudományok avatottja, s Magyarország természeti állapotjai régi szembuvára, másika pedig a haza nép- és helyrajzi ismertetésében eddig is érdemeket szerzett férfi, kinek élénk, ügyes munkássága,

valamint a legismertebb irodalmi és művészi erővel egyesülése, díszlést ígér a szép vállalatnak. Az előttünk fekvő rajzos mutatványlap is méltán sok szépet, kedvest hogy várunk. S örvendő tudósíthatjuk olvasóinkat, hogy az előfizetők — özőnlenek! Ne essünk kétségbe, míg a haza ismerete iránt élénk érzéket tapasztalunk a nemzetben. Egy folyam ára, mely legalább 30—40 ívet és 40—50-féle tárgy rajzát hoz, helyben 5 fr. postán 6 fr. — Salve!

— A Naptárak mint melleleg különféle, azokkal szorosán össze nem függő, dolgozatoknak rendszerint nagy számu olvasókkal közli, sok tekintetben figyelemre méltók. Azok közül, melyeket láttunk, a következőket emeljük ki. A mívelt osztályoknak s az ügylet embereinek szántak közül Emich *Országos nagy Naptárát*, mely kitünő typographiai izlettel kiállítva s szép fametszetekkel díszítve, bár magas 4rétben 45 ívet tölt be, ára csak 1 fr 40 kr-ra tétetett. Szerkeszté Jókai Mór, a hivatalos névtárt Nagy József, cs. kir. megyetörvényszéki hivatalnok. A szépirodalmi rész beszélyeket, regéket, novellákat, egy drámát, néhány verset, s különféle mulatságos apróságokat hoz, az írók közt Jókai, Petöfi, Tompa, Tóth K., stb vannak. A hivatalos névtári rész az egyházi, országló, igazságügyi, városi, tudományos testületeket Magyarországnban, a vajdaságban és bánságban, Erdély politikai felosztását, a nevezetesb egyleteket adja, a postarendet, bélyegdíj vasúti gőzhajózási árszabályokat, vásárokat stb. — A gazda közönségnek szól Török János *Igazmondója*; Vallásos tartalmuak: a jó és olesó-könyvkiadó társulaté, és Bucsánszky Alajos *Keresztyén képes Naptára*. — A népnek szól Bucsánszky Alajos *Nagy képes Naptára*, melyben Tóth Kálmán Kinizsie is áll s több hasznos történeti ismeretek (ára 20 kr.), s ugyan annak Kís képes Naptára, melyben a magyar történet is adatik folytatolag.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

Székelý népmonda Atiláról és a húnokról.

Erdélyben a székelýföldön Udvarhelyszéket Erdővidéktől a Rika nevű nagy erdő választja el. Midőn abból Erdővidék felé az utas csaknem kihaladna, jobbra esik az iránt, hol balról az út Vargyas falu felől bélejt a Rika patakába, egy az út melletti kis téren a hegy tövében levő igen friss vizű forrás, minek közneve Nagy János kútja. E forrás, és az ettől éjszakra eső Somospataka között meredeken áll az úgynevezett Hegyesdomb, minek tetején van egy őskori várom, s ez volt Atila vára, hol ő udvari személyzetével együtt időzni nagyon szerette, s onnan a Rikában, és az azzal kapcsolatos heglánczaton, nagy-szerű vadászatokat rendezett és személyesen vezetett.

Nevezetesen a Rikán belül dáki oláhokkal egykor az Atila húnjai meg-
ütközendők, ezen hegyesdombi várból vonultak ki azon Vargyas és Rákos kö-

zötti térre, hol volt régebben a Csukástó, minek kitöltés általi kiszorításával alakult a híres *Rákosi borvíz*; innen nyomták vissza őket a húnok, mint az írt várat megtámadandókat.

A vár magas helyt állt a Rika pataka felett, hol a meredek fiatalos szép erdő között a tetőn egy igen kellemes kis tér van. Ott még egresfa, vörösszölőfa s t. eff. maradvány is található. „Vajjon melyik székelynek ősapja ültette volt azokat? Mert azok a mi régi apáink voltak, kik Atilával ott laktak“, mondják a vargyasiak.

E várban halt meg *Réka*, Az Atila nője. El kellett temetni a fölséges hölgyet, de ide-e vagy amoda? nem tudták meghatározni. Végre megegyeztek azon, hogy a vártér élén álló nagy mészkö szirtdarabot hengerítsék le, s hol az az aljban megáll, *Réka* oda temetessék. Helyes! a szirtdarab leheangeredett, s *Réka* eltemettetvén, ráfordítottatott. A szirtdarab éjszakeleti oldalán fölfedezhetők némi őskori betűmetszések, miket az idő megvált, de tán ha épen volna is, ma olvasni senki sem tudná. — A szirtdarab áll a pataknál, mi azt megkerüli, s a jelen évszáz elején még épen állott mint egy nagy kunyhó, de azt 1820 táján egy mennykő derékba elszakította. — Akár a várnép, akár a sírkö metszést olvasó utasok nevezték legyen el azon nagy erdőt Rikának, elég az, hogy az elnevezés az ott szendergő Réka nevéől keletkezett.

Felhagyatván a vár a korábbi évszázadban, egy páztorgyermek kapott ott némely fényes karikákat, mik ezüst pénzek voltak, nagyobbak a mostani talléroknál, miket nála meglátván egy vargyasi faragó ember, azokat tőle elkérte, s cserébe csinált neki színfestékekkel cifrázott fa karikát, mikkel a gyerekek büszkén karikázott játszótársaival — az utcán *). Az ember megis mutattatta vele magának, hol kapta azon szép karikákat, hol keresgélvén, több darabokat talált, míg végre a fő készletet is meglegelte, mi annyi ezüstpénz volt, hogy míg azt egy fehér lova hátán még egészen nem tudta volt haza hordani, lova a nagy terhek mohón ismételt súlya alatt összerogyott. De mi kár a fehér gebébe, midőn ő kegyelme oly gazdaggá lett? Máténak hívták, és jók jelentékeny birtokvásárlásaival alapította a mai nagy kiterjedésű virágzó Máté családot.

Még egy kis néprege.

Vargyason a temetőn küljel ¹⁾ a széles csere oldala, hol a Látóhegy keleti végével a hegyorom körül összefügg, ott van az úgy nevezett *Sírókút*. S e kút fő miért viseli e nevet? Mikor a tatár járt, és rabolt, elrabolta a Máté Bandi leányát Vargyáról. Az anya vigasztalhatlan volt. Máté Bandi megígérte nejének, hogy, ha isten segíti, visszahozza a leányt. Elment; elvitte magával a leány szeretőjét is. Várta a bús anya, s kiment várni oda a kút főhöz. S im, este felé szíve nagy öröme látni jönni őket. A viszontlátás mély örömeben forró könyzapot sírtak; s a kút főt hol e történt, sírókútnak nevezték. Ma is úgy hívják.

Közlő Kriza János.

*) Ez tán az egyetlen monda, mely karikapénzről emlékezik. Az érmészek (numismaticusok) ez adat becsét fogják méltányolni tudni! Szerk.

¹⁾ Így ejtik Erdővidékén kívül helyett.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

APRIL. 1853.

IV. FÜZ

AZ ANGOL ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK ELEMEI

S A NAGY SZABADSÁGLEVÉL.

HUNFALVY JÁNOSTÓL.

Az újkorban számos alkotmányt láttunk fölmerülni, s többnyire hamar ismét letűnni. Nagybrittania alkotmánya nem úgy keletkezett, hanem a nemzeti földre elvetett magvakból hosszú századok folytán lassan nőtt és fejlődött, de kétségkívül annál biztosabban. Kell azért, hogy az angol állami élet tanulmányozása minden gondolkodó ember előtt érdekléssel bírjon, de kivált előttünk magyarokúl, mivel egykori állapotaink számos találkozási és hasonlatossági pontot szolgáltatnak. — Nagybrittániának erősen meggyökerezett alkotmánya van, mégis mennyire ellenkeznek egymással az írók, midőn róla ítéletet hoznak! *Custance* (A concise view of the Constitution of England) nem habozott a „Memoirs of the Life of Sir William Jones” című munkából vett következő helyet könyve homlokára tenni: „Est sane respublica nostra prope divinitus initio constituta, usque adeo ut nulla unquam vel Graecae vel Romanae civitatis constitutio fuerit perfectior, imo nec Plato nec Aristoteles nec legumlatorum ullus meliorem civitatis formam cogitatione comprehendere potuit: tam suavi enim concentu et quasi harmonica tres pervulgatae respublicarum formae in unam speciem tam parantur, ut nec Aristoxeni tibiám, nec Timothei fides modulatiores fuisse putem.” S azután így folytatja előbeszédét: „Ezen háromszegletű tükörben országlásunk

szépségei világosan kitűnnek valamennyi gazdag árnyalataikban. Anglia a kegyelt föld, mely korán kapta magvait, fokenként táplálta növényét s végre érettségre hozta a szabadság egyetlen fáját, mely galyai alatt személyt, vagyont és életet minden veszély ellen oltalmaz. S én valóban az emberi korlátolt észet nem tartom képesnek arra, hogy elméletben tökélyesb kormányzatot kigondolhatna, nemis hiszem, hogy míg az emberi természet olyan, a milyen, bármely nemzet képes volna valamennyi alattvalónak az igaz gyakorlati szabadságnak tágabb kört biztosítani, mint a milyennel a brittek fennálló alkotmányuk alatt élnek.“ — *Abraxas* ellenben (Die englische Staatsverfassung in ihrer Fortbildung durch Reformen etc.) azt mondja: „Régóta magasztalják a szárazföld népei előtt az angol államszerkezetet mint minden szabadság összegét s mint utánpótlásra való példányt. — — Azon helytelenül lábra-kapott véleménynek ellene dolgozni e munkám célja. Intő táblálul akarom azt föllátni, hogy ha minden érdekeknek, az anyagiaknak úgy, mint az erkölcsieknek megfelelni akar, egy nemzet se hozzon be alkotmányos államszerkezetet az angolnak mintájára, mert e mellett önös, túlgazdag jobbagóság a népek anyagi, s szűkkeblű, gögös, makacs dogmatikus papság annak erkölcsi érdekeit tiporja földre. Elfogulatlan ember kénytelen azon meggyőződésre jutni, hogy Anglia, dacára a sajtó és személy nagy szabadságának, s dacára a javíték-törvénynek is, még csak alkotmányos egyedurtság sem, hanem egyedurtságos népúrsgai idomok alá rejtett kevesdúrtság, melyet nemesség és papság alkot.“ — — Alább jegyzetben mondja: „A mi rozsdá, barbárság, vér, önzés s elfogultság valaha napvilágra jött a földön, mindazt ott találhatjuk az angol törvényekben, s azt el sem szabad törölni.“ — *Abraxas* könyvének tanulságosabb *Millar* munkája (An historical view of the english Government from the settlement of the Saxons in Britain to the revolution in 1688. stb). *Blackstone* munkáit pedig az angol alkotmány tanulásában épen nem nélkülözhetni.

Főlebb érintettük már, hogy az angol és volt magyar állam és alkotmány között némi hasonlatosságot, de nagy különbséget is találunk. A magyarok némi alapszerződéssel, melyet az egyes hadak magok s a választott köz fejdelem között kötöttek vala, s mely által ekként állami nemzetté olvadtanak össze, keltek útra új hazát keresendők. Az országban; hol letelepültek, egymástól független főnökök alatt élő különböző ajkú népeket találtak, melyek egyike sem

bírt még rendszeres és fejlődöttebb állami életet. Mindazon népeket néhány év alatt meghódoltatták magoknak a magyarok, s ekként alkotának az új hazában államot. Kik a meghódolt népek tagjaiból az állami hatalmak részeseivé lettek, azok összeolvadának a magyarral s a magyar nemesség tagjaivá váltak. Azon népek nemzetet nem képeztek vala még, mert rendes államok még nem volt, az államot alkotó nép egyedül a magyar volt, tehát nemzet tulajdonait csak a magyar népség bírt, és csak a magyar lehetett olvasztó és alkotó. Abból koránsem következik, hogy a magyar nép a többi népségeket eltiporta, elenyésztette volna, e tekintetben soha és sehol nem volt államot alkotó nép, mely az országa területében lakozó más népségek iránt nagyobb kimélettel, engedékenységgel és méltányossággal viseltetett volna. Tudjuk, hogy a francia nemzet az idegen elemeket tökéletesen fölolvasztotta, ugyanazt tette az angol nemzet. S micsoda indulattal volt a német nemzet az idegen népségek iránt, látjuk a német lovagok eljárásából, kik a keleti tenger partjain a poroszokat, esztekert stb lüzzel vassal irtották. — Egy most létező európai állam sem alakult *egy* népfajból, hanem mindenik többféle elemekből támadott. S mégis míg hazánkban mai napig a nem magyar népiségek nyelvöket és egyéb sajátjokat megtarthatták és háborítlanul bírják, addig minden többi országokban minden egyéb népiségek az államot alkotó nemzetben olvadtak föl. — A magyar fölvette államába a meghódoltatott népeket, de minthogy azok nemzetisége még ki nem volt fejlődve, azért ők a magyar állam alakulására tetteles befolyást nem gyakorlának. Azon tényezőkhöz, melyeket a magyarok magokkal hoztak vala, csak a keresztyén egyház s a külföldnek, melylyel ők sűrűbb érintkezésbe jöttek, állami intézményei és viszonyai járultak állami életök alakítására. — Egészen máskép volt az Angliában. Az ős britteket a rómaiak országították. A rómaiakat fölvaltották a szászok. Ezek lassanként az egész britt országot hajtották hatalmuk alá s rajta hét királyságot alapítottak. *Egbert* (827—838) Wessex királya valamennyi szász urodalmat felsősége alatt egyesített, s Winchesterben a papság és világi urak egyetemes gyűlése által az egyesült ország királyává koronáztatott. — A szászok az 598. és 686. évek között fölvték a keresztséget s a szász papság kebelében csakhamar oly egyének támadtak, kik a keresztyén középkori tudomány vivőiként az egész keresztyén világban elhíresültek. Közülük elég Bédát (673—735) említenünk. A keresztyén mí-

veltség tehát csodálatos gyorsasággal terjedett a szászok között. Átlami életök is hamar fejlődött. *Alfred* király (872—900), miután országát a veszedelemből, melybe a dánok taszították vala, kiragadta, nagy bölcseséggel rendezé az államot, s a szászok jóllétét, szabadságát, műveltségét világos öntudattal ápolá; az oxfordi egyetem első alapítását is neki tulajdonítják. Alfred előtt már *Ethelbert*, Kent királya, azután *Ina*, Wessex és *Offa* Mercia királyai szerzetek volt törvénygyűjteményeket.

A szász állam feje a király volt, de az egyesült ország királyai korlátlan egyedúrságot nem bírtak, az egyes urodalmak teljes összeolvasztását sem tudták keresztülvinni, Mercia és Northumberland királyai még Alfred idejében is függetlenül gyakorlandó felséget követeltek. — A szász népség három rendre szakadt: az elsőt a *vitézek*, *nemesek* (thanes) tették, kik utóbb a szerint a mint földelket vagy teljes vagy korlátolt joggal bírtak, vagy fő thánok, vagy kis thánok valának. — A második osztályt a *papság* képezte, mely úgy vala szerkesztve, mint akkoron egyéb keresztény országokban. Az alsó rendhez a *parasztok* tartoztak, kik eleinte többnyire brit származásúak, vagy az úr házánál szolgáltak, vagy a földet művelték; utóbb föltétes joggal s évenként fizetendő bér mellett magok is szerezhettek földbirtokot. Közös nevezetük: *ceorls*, *carles*, *churles*, a német *Kerl*. — A földbirtoki viszonyokat a föld felosztása mutatja. A nemesség teljes tulajdonjogú birtokát *boc-land*nak, a parasztság által megszorított és föltétes joggal bírt földet *folc-land*nak nevezték. Különbséget tettek az *in-land* (belső telek), mely a tulajdonos háza közelében volt s maga kezelése alatt állott, s az *out-land* (külső telek) között, mely nagyobb távolságban levén vagy szabad emberek (free-men), vagy szolgák (bond-men) kezelésére bízott. — A helységek, hol kölcsönös védelem és oltalom végett több szabad család települt, *vill*, *town* vagy *friborga* ugyanazt jelentő nevet viseltek; azok élén a katonai és polgári ügyeket kezelő *borsholder* (borough's elder = helység véne) állott. A helységek utóbb tíz negyedre (ward, tything, decennary) osztattak, ezek fejei a tythingmen (tizedesek) voltak. Tíz helység katonai kerületet (hundred, század) tett, azon kerület feje a *hundreder*, centenarius (= százados). Több ilyen katonai kerület nagyobb közönséget (shire) képezett, melynek feje az alder-man vagy *earl* (gróf) volt; a legnagyobb megyék élén *heretoch* = herceg állott. Eleinte alkalmasint minden

peres ügy is a *tything* és *hundred* közgyűlésében igazítottatott el; utóbb bizonyos számú esküttek, mint tanúk, s ítélő bírák döntöttek el a peres ügyeket s így neme az eskütszéknék már a szászok alatt divatozott. Állandó hivatalban levő királyi bíró egy maga nem hozhatott ítéletet, s Alfredről beszélük, hogy néhány bírót halállal lakoltatott azért, mivel esküttek hozzájárulta nélkül ítéltek vala, *Ethelred* egyik törvénye pedig így szól: „Et ut habeantur conventus in quolibet wapentakio (kerület, wapen take = fegyvert fogni) et exeant seniores 12 thani et praefectus cum iis, et jurent super sanctuarium quod iis in manus datur, quod nolent ullum innocentem accusare, nec aliquem noxium celare.“ — A helységek tagjai egymásért felelősök voltak büntett dolgában, mint azt a régi izraelitáknál, Indország régi lakóinál, Németországban s nálunk is az Árpádházbeli királyok alatt találjuk (*Jus obstagiorum*). — A király tanácsát s a törvényhozó testületet a teljes és független jogú földbirtokosok gyűlése képezte (*wittena-gemot* = a bölcs (nemes) férfiak gyűlése, vagy *micel-gemot* = nagy gyűlés). — Még csak *Athelstan* következő törvényét idézem: „Et si mercator tamen sit, qui per trans altum mare per facultates proprias abeat, ille postea jure thani sit dignus“; — s Alfred végrendeletének ezen szavait: „Kell, hogy az angolok örökké oly szabadok maradjanak, mint milyen szabadok az ő gondolatjaik“¹⁾. Mindazokból meggyőződhetünk, hogy az angol-szász állam már szépen rendezett s nagy országlati és személyes szabadságot engedő alkotmányával bírt. Alfred után a bel és külháborúk miatt zavarba jöttek ugyan a dolgok s az állam bomlásnak indult, de a mind sürűbben hozott törvények legalább a jog érzetét ébren tarták. Különösen *Hitvalló Edvárd* (1041—1066) rövid időre megint helyreállította a szász államot. — Egy öldöklő csata (1066. oct. 13.) véget vetett neki.

A Franciaországban letelepült s francia szokást és nyelvet igen hamar elfogadott normannok, kik országúlságra és műveltségre

¹⁾ Alfred törvénygyűjteményét *Dom-Bec* = ítélő könyvnek nevezték. Utóbb a szászok között háromféle törvény divatozott: 1) A *merciai törvény* (*Mercen-Lage*), mely szerint kivált a gallok fejedelemiségével (hová a régi brittek vonultak vala) határos tartományok éltek; 2) A *nyugati szász törvény* (*West-Saxon Lage*), melyet a Kent és Devon közötti nyugati és déli tartományok követtek; 3) A *dán törvény* (*Dane-Lage*) a többi déli s a keleti partokon levő tartományokban, hol a dánok hatalmaztanak el.

nézve oly bámulandó előmenetelt tettek, hogy csakhamar a többi germán és román népeket magok után hagyták, átkeltek Angliába hogy hercegöknek, *Hódító Vilmos* igényeinek érvényt szerezzenek. Vilmos lön a nyertes, s mikor Wallingford mellett a Themzén átkelt, meghódola neki *Stigand*, az ország primása, az angol-szász papság nevében, s mielőtt Londonba érkezett volna, a szász nemesség is táborába seregelvén meghódola neki. *Westminster*-ben fejére tétette a yorki érsek által a királyi koronát, letevén a szász és dán királyok idejében divatos esküt, mely szerint magát lekötözte az egyházat pártfogolni és védelmezni, az ország törvényeit megtartani, s a népet részrehajlás nélkül igazgatni. — Miután azonban magát szilárdság és kegyesség által az új királyszékben megerősítette vala, legott másképp kezde a meghódolt szászokkal bánni. Ezek nehezen tűrték az idegen uralmat, s új meg új összeesküvési és lázadási terveket forraltak. Vilmos tehát megrögzött és megengesztelhetlen ellenségeinek nyilatkoztatá ki őket, s mindjárt hozzáfogott a birtokkobzásokhoz, melyek folytában a szász nemesség jószágai elvették s a beköltözött normann és egyéb eredetű vitézek és kalandorok birtokába kerültek. Miként bánt Vilmos a szász néppel, mutatja a következő tény. A northumbriaiak 1070-ben föllázadván, rendeletet adott, hogy a *Humber* és *Tees* folyók közötti termékeny föld, 60 angol mérföldnyi terjedelmű, pusztasággá változtattassék; s városok, helységek, nemesi lakok, a földmivesek szerszámai porrá égettek, a marha elhajtatott. *Lyttleton* főúr azért azt mondja Vilmosról, hogy a hún Atila nem érdemli jobban az isten ostorának nevét, mint azon kegyelmetlen zsarnok, mert sem Atila sem más hódító annyi pusztítást nem művelt idegen országban, mennyit ő a magáéban. — Miként a szász nemességet, úgy megtörte a papságot is, mert valamennyi magasb vagy jövedelmesb egyházi helyet normannokkal tölté be. S ezen normann papság a szász nép vallási emlékeit, szentjeit stb is tüzzel vassal irtogatta ki. — A lázongások a szászok részéről természetesen a kemény s őket törvényen és birtokon kívül helyező rendszabályok következtében még növekedtek, de minden támadásuk meghiúsula s még keservesb állapotba ejté őket. — Normandiában a hűbéri rendszer már Vilmos előtt egészen meg volt honosodva, ezt most teljes szigorában Angliában is behozta. A szászok között sem volt ismeretlen azon függőség és kölcsönös kötelezettség, melyel a hűbértség jár, de a nemesség nagy része teljes tulajdonjoggal

birta volt jószágait ¹⁾. *Blackstone* (Comment. II. könyv. 5 fej.) szerint a *serumi* gyűlésen a normann nemesek önkényt tették jószágait hűbérekké. E gyűlésen következő határozatot hoztak : „Statuimus ut omnes liberi homines foedere et sacramento affirmant, quod intra et extra universum Regnum Angliae Wilhelmo Regi Domino suo fideles esse volunt; terras et honores illius omni fidelitate ubique servare cum eo et contra inimicos alienigenos defendere. — Omnes Comites et Barones et Milites et Servientes et universi liberi homines Regni nostri praedicti, habeant et teneant se semper bene in armis et in equis, ut deceat et oportet: et sint semper prompti et bene parati ad servitium suum integrum nobis explendum et peragendum, cum opus fuerit, secundum quod nobis debent de foedis et tenementis suis de jure facere, et sicut illis statuimus per commune consilium totius Regni nostri praedicti.“ — Minden föld hűbérivé lett s egyenesen kimondatott : „az angol törvény nem enged *allodialis* jószágot. A birtokjog azután négyféle volt : 1) *Fief de haubert* = katonai szolgálatért és katonai kötelezettséggel adott jószág, 2) *Liberum soccagium* = nem-nemes szabadok jószágá katonai kötelezettség nélkül, az úr iránti hűség és hódolat szolgálatával; 3) *Purum villenagium* = parasztok telke, melyért határtalan szolgálattal tartoztak az úrnak; 4) *Villenagium privilegiatum*, vagy *villenagium soccagium* = parasztok telke, melyért bizonyos meghatározott szolgálattal tartoztak. — A szász királyok idejében a főpapság jószágait hűbéri korlátok és kötelezettségek nélkül bírta (*tenure spirituelle de Franc-Almoigne*, vagy *Franc-Aumône*); Vilmos idejében a papi jószágok is a hűbéri rendszerbe szorítottak. — Milyen lehetett a nép állapotja, elgondolhatjuk magunknak, ha tudjuk hogy II. *Henrik* idejében ezer száz tizenöt erős vár volt, részint királyi részint főúri, az ország különböző részein, s *Newbridge-i Vilmos* szerint *István* idejében : „Erant quodammodo in Anglia tot Reges vel potius tot tyranni quot Domini Castellorum.“ — Már I. Vilmos építtetett vala számos várat, így a londoni tornyot (*Tower*) is. Ugyancsak I. Vilmos idejében készült azon nevezetes *telek-könyv*

¹⁾ *Blackstone* a maga kommentárjaiban (II. könyv. 4. fej.) *Pantoppidan*-t, ki Norvégia történelmét írta, idézi, ki szerint az *allodium* szó az éjszaki nyelvekben divatozó *odh* = tulajdon és *all* = minden, teljes szavakból származott : *allodh* = teljes tulajdon. *Finnhonban* is *adal* jog van. Az *odh* és *fee* = bér, díj szavak összetétele adja a *feeodh*-ot = bértulajdon, feudum.

(Doomsday-book), melyben az ország összes telkei, értékek, birtokosaik, földminőségeik stb kitételével bejegyeztettek s mely könyv most a királyi kincstárban (Exchequer) őriztetik. — A nép lázadása és rakoncátlansága elhárítására este nyolc órakor harang által jel adatott, melyre minden házban tüzet és gyertyát eloltani kellett (curfew vagy couvre-feu). — A szász nemzet teljesen leigáztatott; kemény katonai intézmények összekötve a birtoki intézményekkel s kegyetlen büntető törvények oltalmazták az idegen megszállókat és sújtották az ország fiait. Az eltiprott nemzet mégis folyvást kereste és találta áldozatait az elnyomók között, a legretteendőbb törvények is siker nélkül maradtak. Nem csoda hogy a Hódító Vilmos behozta kormányrendszer végre nem csak a szász népség hanem a beköltözött normannok által is a zsarnokság és szolgaság rendszerének tekintetett, míg a szász-angol intézmények a nép-szabadság színében mutatkoznak.

Már I. Vilmos fia és utóda II. *Vilmos*, ki a Normandiát kapta bátyja *Róbert* elmellőzésével atyja végrendelete szerint, az angol koronát öröklötte, kénytelen volt, hogy magát az uralkodásban megerősítse, a szász nép kegyét holmi szabadság-ígéretekkel keresni. II. Vilmos után, ki vadászaton vesztette el életét, öccse I. *Henrik* (1100—1135.) még többet kényszerült tenni a szász népnek s a szász szabadság kívánataihoz mindinkább járuló normann nemességnek kielégítésére. Feleségül vette *Matildát*, szász királyi sarjadékot. Trónraléptekor oklevelet bocsátott ki, melynek tartalma következő: 1101-ben stb isten könyörületéből s az egész ország báróinak közös megegyezéséből királylyá koronáztattunk. Minthogy az ország sanyargatásokkal elnyomatva volt, azért isten iránti tekintetből s a nép iránti szeretetből különösen az egyház szabadságát biztosítjuk — — S minden rossz szokásokat, melyekkel az ország elnyomatott, eltörölök. — Báró halála esetében örököse ne kényszerüljön örökségét megfizetni, hanem igazságos díj mellett válthassa magához. Úgy történjék az a főurak emberei örökségével is. Báró s egyéb hűbérviselő leányát, nővérét s egyéb rokonát a király tudtával adja férjhez, de a királyi engedélyért ne kelljen semmitsem fizetnie s a király ne tiltassa a házasságot, hanemha ellenségéhez akarná nőül adni. Fiörökös nélkül halván meg a hűbérúr, a király házasítandja össze leányát s földjeit meghagyja neki. A gyermek nélkül hátramaradt özvegyet hozományában és hitbérében meghagyja, s nem kényszeríti akarata

ellen új házasságra. Ha gyermekei vannak az özvegynek, akkor is megtartja hitbérét és özvegyjogát, míg „testét törvényesen megtartja“, s nem kényszeríti azt új házasságra. A kiskorú gyermekek gyámja s földük gondnoka vagy az özvegy vagy más alkalmas atyafi. Ekként cselekedjenek a főurak is hűbéreseik fiai, leányai és özvegyei tekintetében. A városoktól és megyéktől szedett köz pénzzadó (*monetagium commune*), mely *Edvárd idejében nem szedettett*, eltöröl-tetik. A pénzhamisító igazságosan lakoljon. Mindent, mivel bátyjának tartoztak, elenged. — Gyöngélkedő báró hadi kötelezettségét pénzzel megválthatja, s ha időközben meghal, a kikötött megváltási pénzt rokonai osztják fel magok között. Az országból kiköltöző csak annyit fizessen, mennyit *fizettek vala a száz királyok alatt*. — — *Edvárd erdőit* a bárók megegyezéséből kezében megtartja. — Kik földbirtokaikért katonáskodnak, egyéb adózat és szolgálat alól mentvők, csak hűségesen és jól fölkészültek jelenjenek meg az ország védelmére. Szilárd béke legyen az egész országban. *Edvárd törvénye* az atyja (I. Vilmos) által köz megegyezésből tett módosításokkal visszaállítatik. — Ki valamit a király dolgaiból II. Vilmos halála után elsikkasztott, büntetést nem szenved, ha haladék nélkül visszaszolgáltatja.“

I. *Henrik* után, nővérének *Adélának*, ki a Franciaországban levő *Blois* grófjához ment vala nőül, fia *István* foglalta el a királyi széket, *Henrik* végrendeletének dacára, mely leányát *Matildát* rendelte örököséül. *István*, hogy pártfelekezetét megerősítse 1136-ban szabadságlevelet adott, melynek lényeges pontjai következők: — — „Tudjátok meg hogy engedélyeztem s jelen szabadságlevéllel (*charta*) megerősítettem Anglia minden báróinak és embereinek minden szabadságokat és jó törvényeket, melyeket nekik nagybátyám *Henrik* király adott és engedélyezett, s minden jó törvényeket és szokásokat engedélyezek nekik, melyekkel *Edvárd* (Hitvalló) király idejében bírtanak. Azért akarom, s erősen rendelem, hogy mind azon jó törvényeket és szabadságokat kapják és bírják tőlem s örököseimtől ők s az ő örökösök, szabadon nyugton és teljesen, s megtiltom, hogy valaki őket azokban háborgassa, akadályozza, megkisebbitse.“

„Én *István* isten kegyelméből s a papság és nép köz megegyezéséből Anglia királyává választott, s a kanterburyi érsek, *Vilmos*, s a szent romai egyház követe által fölkenetett, s *Ince*, a szent romai szék pápájától utólag megerősítettett, isten tekintetéből és szerete-

téből a szent egyházat szabadnak lenni megengedem s neki a köteles engedelmességet fogadom.“ Azután mondja, hogy az egyházban sem maga nem üzend simoniát, sem mások által azt üzetni nem engedend. A püspökök kezében hagyja az egyházi személyek s minden clericusok s az ő vagyonaik törvényhatóságát, hatalmát és adományozását. Az egyházak kiváltsággal vagy régi szokással megerősített méltóságait sértetlenül hagyja. Az egyházak javai azon állapotban legyenek, mint I. Vilmos idejében voltak, sőt meghagyja nekik a Vilmos halála óta bármiképen szerzett újabb birtokokat is. Közbékét és lehető igazságszolgáltatást fogad. Az I. és II. Vilmos által szerzett királyi erdőket megtartja, de azokat, melyeket I. Henrik hozzávetett, az egyházaknak és országnak visszaengedi. A püspökök, apátok s egyéb egyháziak végrendeletét nem sértendi; ha pedig végintézet nélkül meghaltak, vagyonaik az egyházra szálljanak. Egyházi hely ürülte alatt az illető jóságok kezelése egyháziak kezében maradjon. Minden sanyargatást, igazságtalanságot és hamisságot (mescheningas) kiirtand. Vétségek, peres ügyek elintézésében a régi, jó és igazságos törvényeket és szokásokat követendi.

István utódja, II. *Henrik*, Matilda fia, (1154—1189), nagy népszerűséggel kezdett uralkodni. Elbocsátotta a népet sanyargató zsoldosokat, visszavett az egyházaknak és zárdáknak elődei által adományzott számos javadalmakat, több városoknak szabadságlevelet adott, mely által azok minden úri függőségtől fölszabadultak. Rövid szabadságlevelében csak általában megerősítette az egyház és ország jogait és szabadságait. Uralkodása idejében az angol-szász vérből származott *Becket Tamás*, ki ügyes magaviselete által a canterburyi érseki székre emelkedett, nagy szerepet játszott. Henrik sokat küzdött a papsággal, kivált törvényhatóságát akará megszorítani, de utoljára is engedni kényszerült. I. *Rikárd* (1180—1199) s *János* (1199—1216) Sans Terre vagy Lackland = birtoktalan) idejében a párttorzszálkodás egyre növekedett. Jánost minden pártok gyűlölték, utóbb mint ingatag, erő és bátorság nélküli zsarnokot meg is vetették. — A papság az elébbi királyok alatt lassanként független lett a koronától, választásait egyedül a pápa által erősíttette meg. Az érsekek választása fölött az illető megyés püspökök és az ágoston szerzetbeliek versengtek egymással. A király beártván magát, a püspökök pártját fogta. De a pápa mind az egyik mind a másik párt jelöltjét elmellőzte, s önhatalmából *Langton Istvánt* ne-

vezé ki canterburyi érsekül. János ellenszegül, a pápa, III. Ince egyházi tiltvány alá fogja, s a francia királynak, az ólálkodó II. *Fülöpnek*, ajándékozza az országot. Ekkor János meghunynyászcodik s következő esküt tesz a pápa követe előtt : „Én János, isten kegyelméből Anglia királya s Irország ura, hogy bűneimet megbűnhődjem, szabad akaratomból s báróim tanácsából a romai egyháznak, Ince pápának s utódainak átengedem Anglia királyságát s koronám minden egyéb jogait. Ezentúl mint a pápa hűbérnöke akarom azokat birtokolni. Hűséges leszek isten, a romai egyház, pápa uram s törvényesen választott utódai iránt. Igérek neki évenként ezer márkát fizetni; t. i. hét százat Anglia királyságért s három százat Irországért.“ — János király régóta elvesztette volt tekintélyét, a nemesség ismételve szövetkezett volt ellene; azzal hogy országát a papának ajánlotta fel s ő annak alattvalójává lett, még inkább árta magának. A nemesség újra fölkelt s *Runymede* nevű rétségen Staines és Windsor között egybetalálkozván a királlyal 49 cikkelyt szabott elébe, melyeket némi alkudozás után néhány cikkelylyel megtoldva elfogadni és megerősíteni kényszerült. Így keletkezett a *Nagy szabadságlevél* (Magna Carta regis Johannis), mely jun. 15-én 1215. kelt és iratott alá. Szalay (Magyarország története 1, 294) hiszi, hogy a hét évvel utóbb kelt *arany bulla* az angol szabadságlevél példájára keletkezett. Én érdekesnek tartom a két szabadságlevél közötti összehasonlítást, de hogy II. Endre idejében a magyarok sokat tudtak volna a Magna Cartáról, nem igen hihetem. Az angol szabadságlevél rövid tartalma következő:

a) Megerősítettnek az angol egyház minden szabadságai és jogai, különösen pedig annak szabad választás-joga.

b) Minthogy a királyok szokásba hozták vala a hűbérek örököseitől önkényes díjakat szedni, a gyámságuk alá került kiskorúak javait a legtöbbet ígérőnek bérbe adni, az örökös fiúkat, leányokat és özvegy nőket szeszély szerint házasságra kényszeríteni stb, azért mindazon visszaélések megszüntetése végett rendeltetik: hogy a nagykorú örökös, ha váltságdíjjal tartozik, csak a régi díjt fizesse, t. i. 100 fontot grófi, 100 márkát bárói és 100 sillinget lovagi hűbérért; a kiskorú és gyámság alatt levő örökös pedig, ha fölserdül, minden díj nélkül kapja örökségét. Kiskorú örökösnek gyámja csak méltányos jövedelmeket és szolgálatokat vegyen gyámoltja javaiból; a jószággon levő épületeket jó karban tartsa és se az ingó se az

ingatlan vagyont elpusztítani ne hagyja, s mikor a gyámolt nagykorúságot ér, akkor az egész jószágot jól beruházva s minden szükséges dologgal felszerelve adja neki által. Rendeltetik továbbá, hogy az örökös fiúk és leányok illetlen házasság kötésére ne kényszeríttessenek, sem az atyafiak tudta nélkül; hogy az özvegy nehezség és díj nélkül jusson hozománya, hitbére és öröksége birtokába, s akaratja ellenére ne kényszeríttessék új házasságra, csak adjon biztosságot arról, hogy a hűbérúr tudta nélkül férjhez nem megy.

c.) A személyes hadra kelés kötelezettségének megváltása fejében nyomasztó adózatok szedetvén, a szabadságlevél rendeli, hogy semmi hadi pénz és segély ne szedethessék az országos tanács ajánlása nélkül; a hűbértartó csak következő három esetben fizessen törvényes segélypénzt: a király személyének kiváltása végett, ha fogságba került, elsőszülött fia lovaggá üttetése, s elsőszülött leánya egy ízbeni kiházásítása esetében. Az országos tanácsra, melynek a kívánt segélyt és hadi pénzt kellett kivetnie, az érsekek, püspökök, apáturak, a grófok s nagyobb bárók fejenként voltak levelek által meghívandók, a többi kisebb királyi hűbértartók a megyei ispánoktól kaptak meghívást, s azon meghívó levelekben az üllendő gyűlés határnapját, helyét s a fölveendő tárgyat kitenni s azokat a gyűlés megnyílása előtt legalább 40 nappal szétküldeni kellett. A megjelenetek azután érvényes határozatot hozhattak, melyek az elmaradtakat is kötelezték. — A főurak is csak a nevezett három esetben követelhetnek hűbéreseiktől segélypénzt. Senki se kényszeríttessék katonai hűbére vagy szabad birtoka után a törvényesnél nagyobb szolgálat tételére.

d.) Az igazságszolgáltatás rendezése végett határozlatott, hogy a törvényszékek ne kövessék a király udvarát, hanem bizonyos helyen tartassanak; hogy bíró s általában királyi tisztviselő senki se legyen, ki az ország törvényét nem tudja; hogy királyi tiszt ne bíraskodjék a korona pereiben; hogy királyi tiszt önhatalmából tanúk bizonyítéka nélkül senkit se állathasson törvénybe; hogy évenként két bíró négyszer küldessék minden megyébe, kik az előre kitűzött időben és helyen szabadon választott négy nemessel együtt a birtokjogi kérdéseket eligazítsák; hogy a király a jogot és igazságot senkitől meg nem tagadandja, azt pénzért el nem adja s el nem halasztja; hogy semmi szabad embert le nem tartóztat, fogságra nem vet, tulajdonát el nem kobozza, sem egyébként szemé-

lyén és vagyonán nem sérti és nem bántja, hanemha törvényes ítélet s az ország törvénye szerint. Grófok és bárók csak hasonfeleiktől vehetnek ítéletet s mind ők mind a többi szabad emberek vétségek arányához képest méltányos büntetésben marasztaltassanak el, úgy azonban, hogy szabad ember azon vagyonát, mely becsületes elélhetésére szükséges, kereskedő a maga áruját s földműves gazdasági szerszámát el ne veszítse, s hogy minden birságolás a szomszédság becsületes embereinek esküje mellett történjék. Ölés s tagcsonkítás esetében kért nyomozási rendeletért semmi fizetés ne követeltessék, hanem ingyen adassék az ki.

e) A vagyon biztosítására rendeltetik, hogy a királyi tisztek senkitől gabnát vagy más ingó jószágot rögtöni megfizetés s a tulajdonos beegyezése nélkül ne vehessenek; szabad ember lovát és szerkerét ne használhassák annak engedelmé nélkül; másnak fáját a királyi várak számára vagy egyéb használatra önkényt ne vágják. Ha valami királyi hűbéres a királynak adós mikor meghal, akkor az ispán összeírhatja és lefoglalhatja annak ingó vagyonát adóssága erejéig törvényes emberek jelenlétében, de a feleslegről a végrendelet értelmében történjék intézkedés, megmaradván nejének és fiainak az őket illető részek. Ha a szabad ember végrendelet nélkül meghalt, ingósága az egyház jelenlétében rokonai, atyjafiai és barátjai között osztassék fel, miután netaláni adósságai lefizettettek. Nagyobb büntettek esetében, melyek halálbüntetéssel fenyítettnek, az elítéltek javait a király csak egy évig s egy napig tartja, azután a hűbéruraknak adja vissza. A király nem bocsát ki rendeletet, melynek következtében szabad ember a maga udvarát elveszíthetné. Senki se kényszeríttessék katonai hűbére vagy egyéb szabad birtoka után a törvényesnél nagyobb szolgálat tételére. A megyék és járásoktól csak a régi adózatok szedethetnek, kivéven a királyi majorságokat, Senkitől se szedessék pénz a várak őrizetért, mikor az személyesen vagy helyettes által teljesítettik.

f) London s minden többi városok, várhelységek, révhelyek szabadságai, jogai, régi jó szokásai tengeren és szárazon megerősítettnek; az egész országban egyenlő mértékek és nehezekek rendeltetnek; külföldi kereskedőknek régi joga és szokása meghagyatik, miszerint szabadon és akadály nélkül Angliába mehessenek, ott tartózkodhassanak, az országban járhassanak, kelhessenek s onnan ismét elmehessenek. Csak háború idején lehet őket letartóztatni, míg

megtudatik, mikép bánnak az angol kereskedőkkel, kik ugyanakkor az ellenséges földön mulatnak.

g) Minden szabad embernek joga van az országból kiköltözni s abba ismét visszatérni, kivévén háború idején. Ezen jogból csak az elzárattak, törvényen kívül helyezettek s az ellenséges föld emberei vannak kirekesztve.

h) Némely intézkedések tételnek a királyi erdőkről, de az itt előforduló határozatlan rendeleteket utóbb III. Henrik (1224. febr. 11.) s az utódai által kiadott *erdőségi levelek* (Carte de Foresta) váltották föl.

i) Minden jogok és szabadságok, melyeket a király a maga hűbérnökeinek biztosított, az alhűbérnokokra kiterjesztettek uraik s a király irányában.

k) Minden sérelmek és törvénytelenségek, melyeket János király, vagy atyja és bátyja elkövettek vala, minél előbb megorvoslandók. Hogy pedig a szabadságlevél pontjai a király részéről hűségesen megtartassanak, arra huszonöt báróból álló országos bizottmány volt ügyelendő, mely a király önkényei meghiusítására minden lehető eszközt használhata, miért is az ország lakosai engedelmesget esküdtek a bizottmánynak.

Elmellőzván a részleteket, melyek inkább a magánjogra vonatkoznak, látjuk, hogy az egyház, a főurak, a szabad emberek, tehát az alhűbérnokok és városi polgárok jogai, mennyiben a személyi és vagyoni szabadságot illetik, a királyi jogbitorlás ellen elég részletesen biztosítottak. Az országos tanácsban, melytől minden rendkívüli pénzajánlat függ, az országgyűlés (parliament) alapjait is találjuk megvetve, s az már I. *Edárd* idejében, midőn Leicester mint kormányzó kiírta, hogy minden megyéből s minden városból és várhelységből két két követ választassék, a képviselet behozatalával még jobban és teljesebben fejtetett ki. — Mindezekből látjuk, hogy az angol szabadságlevél általában sokkal bővebb és teljesebb mint a magyar arany bulla, s hogy Angliában akkor már jóval fejlettebb állami viszonyok voltak, mint hazánkban. A mindkét országban akkoron még igen számos szolgákról egyik szabadságlevélben sincs említés, de a polgári rend Angliában akkor már körülbelül ott állott, hová hazánkban csak Zsigmond idejében emelkedett.

A királyok úgy az egyik mint a másik szabadságlevelet a mi-
kor és a hol csak lehetett, megsértegeték, de mindannyiszor azt

újból megerősíteni is kényszerültek. A magyarok István király szabadságira hívatkoztak, midőn az arany bullát kivivák, az angolok kivált a régi szász királyok engedték szabadságaikra támaszkodtak. A két oklevél azután mindkét nemzetnek elismert és látható támaszt szolgáltatott, s azért azokat állami szabadságuk sarkkövéül méltán tekintették. Az angol Nagy szabadságlevelét II. Henrik kétszer, I. Edvárd kétszer, II. Edvárd tizenötször, II. Rikárd hétszer, IV. Henrik hatszor, V. Henrik egyszer erősítették meg. Még Blackstone mondja: „A Nagy szabadságlevéllel ellenkező minden törvényszéki ítélet semmis, s hogy azt közönségesen ismerhessék, évenként mindhárom királyságban kétszer olvassák fel a népnek minden fárában, s minden emberre, ki szavai vagy tettei által az ő tartalma ellen cselekszik, egyházi átok hirdettetik.” — (Comment. I. könyv. I. fejj.) A magyar államot kevéssel az arany bulla után két halálos csapás érte, a tatárjárás s az Árpádhaz fiágának kihalása, ekként lehetlenné vált annak folytonos és következetes fejlődése. Anglia ellenben minden uralkodósági változások és belső rázkódások mellett soha meg nem akasztott folytonossággal erősödhetett és fejlődhetett. — Anglia nagy szerencséjének tarthatni azt, hogy a normann faj ideiglenes nyomása nem bírta a szász elemet elfojtani. Ekként történhetett, hogy a szász elem csakhamar üdvös tényezőjévé vált az állam alakulásának. S hogy az csakugyan erős befolyást gyakorolt, már az is tanúsítja, hogy III. Edvárd idejében a szász és normann elemekből vegyült és alakult angol nyelv lett országgyűlési és állami nyelvvé ¹⁾. Anglia uralkodói eleinte idegenek voltak, másfél száz évig azok maradtak, többnyire idegen földön élve s idegen nyelven beszélve. De a normann és szász elemnek lassan és csaknem észrevétlenül véghezment összeolvadása, melynek első záloga a Nagy szabadságlevél, a két ellenséges népséget új elemmé forrasztotta össze, s azon új nemzetiségnek az uralkodók sem állhattak ellent, mindinkább kivetkőztek idegen, francia jellemökből, s az éles ellentétnél fogva, mely az angol és francia nemzet között támadott, még jobban forrasztá őket nemzetökhöz. — Azon elemekben és viszonyokban rejlenek tehát az angol szabadság és nagyság alapjai.

Mint hogy Blackstone s egyéb angol törvénygyűjtemények nem

¹⁾ Thierry, egyike a legjelesebb francia történelembuvároknak, igen érdekes és vonzó könyvet írt az angol-szász elem viszonyosságairól ily cím alatt: „Histoire de la conquête de l' Angleterre par Aug. Thierry.”

igen ismereteseek, azért méltónak tartom az egész Magna Charta eredeti szövegét itt közleni, hozzátéve némely magyarázatokat, hogy az érdekes egybevetést a mi arany bullánkkal annál részletesebben meg lehessen tenni.

Johannes Dei gratia rex Anglie, dominus Hybernie, dux Normannie et (Aquitanie) et comes Andegavie, archiepiscopis episcopis abbatibus comitibus baronibus justiciariis forestariis ¹⁾ vicecomitibus, prepositis, ministris et omnibus ballivis ²⁾ et fidelibus suis salutem : Sciatis nos intuitu Dei et pro salute anime nostre et omnium antecessorum et heredum nostrorum ad honorem Dei et exaltationem sancte ecclesie, et emendationem regni nostri per consilium venerabilium patrum nostrorum (következnek a főpapok és urak nevei)

1. In primis concessisse Deo et hac presenti Carta nostra confirmasse pro nobis et heredibus nostris in perpetuum, quod Anglicana ecclesia libera sit et habeat jura sua integra et libertates suas illesas, et ita volumus observari, quod apparet ex eo, quod libertatem electionum, que maxima et magis necessaria reputatur ecclesie Anglicane, mera et spontanea voluntate ante discordiam inter nos et barones nostros motam concessimus et Carta nostra confirmavimus et eam optinuimus a Domino papa Innocentio III. confirmari, quam et nos observabimus et ab heredibus nostris in perpetuum bona fide volumus observari. Concessimus etiam omnibus liberis hominibus regni nostri pro nobis et heredibus nostris in perpetuum omnes libertates subscriptas habendas et tenendas eis et heredibus suis de nobis et heredibus nostris.

2. Si quis comitum vel baronum nostrorum sive aliorum tenentium de nobis in capite ³⁾ per servitium militare mortuus fuerit, et cum decesserit heres suus plene etatis fuerit, et relevium ⁴⁾ de-

¹⁾ Foresta = erdő, különösen pedig oly erdő, hol vadak vannak s mely azért többnyire be is volt kerítve; némelyek szerint tulajdonképen *feresta* = *ferarum statio*. Néha a foresta halas helyet is jelenl. Forestarius erdő felügyelője, erdősz. A Protoforestarius hajdan nagy méltóság volt Angliában, Justitiarius de foresta nevet is viselt.

²⁾ Ballivus = királyi tisztviselő, ki bírói s a királyi kincstárra vonatkozó ügyekkel foglalkozott.

³⁾ *Tenere* általában = valami jószágot hűbérben bírni. Azon függő birtoklás feltételei igen különböztek. *Tenens in capite* az volt, ki hűbére tekintetében csak és közvetlenül a királytól függött, a ki tehát koronai hűbért birtokolt.

⁴⁾ Relevium = relief, rachat, a hűbérúrnak járt örökségi díj. Relevium ra-

beat, habeat hereditatem suam per antiquum relevium, scilicet heres vel heredes comitis de baronia comitis integra per centum libras, heres vel heredes baronis de baronia integra per centum (libras), heres vel heredes militis de feodo militis integro per centum solidos ¹⁾ ad plus, et qui minus debuerit minus det secundum antiquam consuetudinem feodorum.

3. Si autem heres alicujus talium fuerit infra etatem et fuerit in custodia, cum ad etatem pervenerit, habeat hereditatem suam sine relevio et sine fine ²⁾.

4. Custos terre hujusmodi heredis, qui infra etatem fuerit, non capiat de terra heredis nisi rationabiles exitus et rationabiles consuetudines et rationabilia servitia et hoc sine destructione et vasto ³⁾ hominum vel rerum; et si nos comiserimus custodiam alicujus talis terre vicecomiti, vel alicui alii, qui de exitibus ⁴⁾ illius nobis respondere debeat, et ille destructionem de custodia fecerit vel vastum, nos ab illo capiemus emendam, et terra committatur duobus legalibus et discretis hominibus de feodo illo, qui de exitibus respondeant nobis vel ei, cui eos assignaverimus, et si dederimus vel vendiderimus alicui custodiam alicujus talis terre, et ille destructionem inde fecerit vel vastum, amittat ipsam custodiam et tradatur duobus legalibus et discretis hominibus de feodo illo, qui similiter nobis respondeant sicut predictum est.

5. Custos autem quamdiu custodiam terre habuerit, sustentet domos, parcos, vivaria, stagna, molendina et cetera ad terram illam pertinentia de exitibus terre ejusdem, et reddat heredi cum ad plenam etatem pervenerit terram suam totam instauratam de carrucis ⁵⁾ et wainagiis ⁶⁾ secundum quod tempus wainagii exiget et exitus terre rationabiliter poterunt sustinere.

tionabile et legitimum az, mely törvény és szokás által van megállapítva; s különbözik attól, melyet a hűbérúr önkénye szerint szab, mely: relief à mercy- vagy relevium ad misericordiam.

¹⁾ Solidus = shilling.

²⁾ Finis = a királynak fizetendő összeg a jószág-átruházásra való engedélyért; the king's silver.

³⁾ Vastum = destructio, elpusztítás, elhanyagolás, elrongálás.

⁴⁾ Exitus = a jószág évi termése, jövedelme, angol: issues.

⁵⁾ Carruca = charrue, eke.

⁶⁾ Wainagium, wagnagium, wannagium, gagnagium = a földmivelésre szolgáló összes szerszám, gazdasági épület, és vonó barom, gyakran a folszán-

6. Heredes maritentur absque disparagacione ¹⁾, ita quod antequam contrahatur matrimonium, ostendatur propinquis de consanguinitate ipsius heredis.

7. Vidua post mortem mariti sui statim et sine difficultate habeat maritagium ²⁾ et hereditatem suam, nec aliquid det pro dote sua vel pro maritagio suo vel hereditate sua, quam hereditatem maritus suus et ipsa tenuerit die obitus ipsius mariti, et maneat in domo mariti sui per quadraginta dies post mortem ipsius, infra quos assignetur ei dos sua.

8. Nulla vidua distringatur ad se maritandum dum voluerit vivere sine marito, ita tamen quod securitatem faciat, quod se non maritabit sine assensu nostro, si de nobis tenuerit, vel sine assensu domini sui de quo tenuerit, si de alio tenuerit.

9. Nec nos nec ballivi nostri seisiemus ³⁾ terram aliquam, nec redditum pro debito aliquo quamdiu catalla ⁴⁾ debitoris sufficiunt ad debitum reddendum, nec pleggii ⁵⁾ ipsius debitoris distringantur, quamdiu ipse capitalis debitor sufficit ad solutionem debiti, et si capitalis debitor defecerit in solutione debiti, non habens unde solvat, pleggii respondeant de debito, et si voluerint, habeant terras et redditus debitoris donec sit eis satisfactum de debito quod ante pro eo solverint, nisi capitalis debitor monstraverit se esse quietum ⁶⁾ inde versus eosdem pleggios.

10. Si quis mutuo ceperit aliquid a Judeis plus vel minus et moriatur antequam debitum illud solvatur, debitum non usuret ⁷⁾ quamdiu heres fuerit infra etatem de quocunque teneat, et si debi-

tott és bevetett földet jelenti, néha az évi termést és az ősz idejét is. Instaurare = a földeket és házakat a szükséges földmivelési szerszámokkal beruházni; tehát terra instaurata de carrucis et wainagiis secundum quod tempus wainagii exigit = ekékkel és minden egyéb földmivelési szerszámokkal és barmokkal úgy, mint őszkor kívánatos, felszerelt telek.

1) Disparagatio = Missheirath, nem illő, nemzetségen alúli házasság.

2) Maritagium = a leány születőtől adott nászajándok, míg a dos a férjtől kikötött adomány.

3) Seisire vagy saisire = birtokba venni, lefoglalni.

4) Catallum = chatel, catel, ugyanaz mi capitale vagyis minden ingó és ingatlan vagyon, mi sem nem szabad jószág sem nem hűbér; a catallum personale = ingó vagyon, catallum reale = fekvő vagyon.

5) Pleggius = kezes.

6) Quietus = quite, se esse quietum, hogy lefizette, leróvta tartozását.

7) Usurare = hasznot hajtani, kamatozni.

tum illud inciderit in manus nostras, nos non capiemus nisi catallum contentum in carta.

11. Et si quis moriatur et debitum debeat Judeis, uxor ejus habeat dotem suam et nichil reddat de debito illo, et si liberi ipsius defuncti qui fuerint infra etatem remanserint, provideantur eis necessaria secundum tenementum quod fuerit defuncti et de residuo solvatur debitum salvo servitio dominorum, simili modo fiat de debitis que debentur aliis quam Judeis.

12. Nullum scutagium ¹⁾ vel auxilium ponatur in regno nostro nisi per commune consilium regni nostri, nisi ad corpus regis reddimendum et primogenitum filium suum militem faciendum et ad filiam suam primogenitam semel maritandam, et ad haec fiat rationabile auxilium. Simili modo fiat de (taillagiis ²⁾ et auxiliis de civitate Londonensi.

13. Et civitas London plene habeat antiquas libertates et liberas consuetudines suas tam per terras quam per aquas. Preterea volumus et concedimus quod omnes alie civitates et burgi et ville et portus habeant omnes libertates et liberas consuetudines suas.

14. Et ad habendum commune consilium regni de auxilio assidendo aliter quam in tribus casibus predictis, vel de scutagio assidendo, summoneri ³⁾ faciemus archiepiscopos, episcopos, abbates, comites, et majores barones sigillatim per literas nostras, et preterea faciemus summoneri in generali per vicecomites et ballivos nostros omnes illos qui de nobis tenent in capite, ad certum diem, scilicet ad terminum quadraginta dierum ad minus, et ad certum locum, et in omnibus literis illius summonitionis causam summonitionis exprimemus et sic facta summonitione negotium ad diem assignatum procedat, secundum consilium illorum, qui presentes fuerint, quamvis non omnes summoniti convenerint.

15. Nos non concedemus de cetero alicui quod capiat auxilium de liberis hominibus suis nisi ad corpus suum reddimendum et ad faciendum primogenitum filium suum militem et ad primogenitam filiam suam semel maritandam et ad haec non fiat, nisi rationabile auxilium.

1) Scutagium = katonáskodási kötelezettség, a hadbamenés helyett fizetendő váltság.

2) Taillagium vagy tallia = taillage, taille, mindenféle adózat.

3) Summonere = idézni, összehívni.

16. Nullus distringatur ad faciendum majus servitium de feodo militis nec de alio libero tenemento quam inde debetur.

17. Communia placita ¹⁾ non sequantur Curiam nostram, sed teneantur in aliquo loco certo.

18. Recognitiones de nova dissaisina ²⁾, de morte antecessoris, et de ultima presentatione ³⁾ non capiantur nisi in suis comitatibus et hoc modo: Nos, vel si extra regnum fuerimus, capitalis justiciarius noster mittemus duos justiciarios per unum quemque comitatum per quatuor vices in anno qui cum quatuor militibus cujuslibet comitatus electis per comitatum capient in comitatu et in die et loco comitatus assisas predictas.

19. Et si in die comitatus assise predictae capi non possint, tot milites et libere tenentes remaneant de illis, qui interfuerint comitatui die illo per quos possint judicia sufficientia fieri, secundum quod negotium fuerit majus vel minus.

20. Liber homo non amercietur ⁴⁾ pro parvo delicto, nisi secundum modum delicti, et pro magno delicto amercietur secundum magnitudinem delicti, salvo contenemento ⁵⁾ suo, et mercator eodem modo salva mercandisa ⁶⁾, et villanus eodem modo amercietur salvo wainaggio suo, si inciderint in misericordiam nostram ⁷⁾, et nulla predictarum misericordiarum ponatur nisi per sacramentum proborum hominum de visneto ⁸⁾.

21. Comites et barones non amercientur, nisi per pares suos et non nisi secundum modum delicti.

22. Nullus clericus amercietur de laico tenemento suo, nisi secundum modum aliorum predictorum et non secundum quantitatem beneficii sui ecclesiastici.

1) Commune placitum = a királyi küldött s grófok által tartott törvényszék.

2) Dissaisina = dessaisissement, kizavarás a birtokból.

3) Presentatio = repraesentatio, bemutatás, beigtatás.

4) Amerciare = pénzbeli büntetést szabni, pénzbírsággal büntetni.

5) Contenementum = élelési költség, vagyon miből becsületesen élélhetni.

6) Marcandisa = merchandise, áru, s általában a kereskedés eszközei.

7) Incidere in misericordiam nostram = vétséget elkövetni, melyért a király önkényes büntetést szabhat; misericordia = törvénytől meg nem határozott bírság, büntetés.

8) Visnetum, vicinetum, vicinitas = szomszédság, szomszéd lakosok, szomszéd helység. Kétes esetekben a szomszédok tanúvallomásai szerint ítélte - bíró (tesmoins voisins).

23. Nec villa nec homo distringatur facere pontes ad riparias ¹⁾, nisi qui ab antiquo et de jure facere debent.

24. Nullus vicecomes, constabularius ²⁾, coronatores ³⁾, vel alii ballivi nostri teneant placita corone nostre ⁴⁾.

25. Omnes comitatus et hundredi et trethingii et wapentachii sint ad antiquas firmas ⁵⁾, absque ullo incremento, exceptis dominicis maneriis ⁶⁾ nostris.

26. Si aliquis tenens de nobis laicum feodum moriatur, et vicecomes vel ballivus noster ostendat litteras nostras patentes de summonitione nostra de debito quod defunctus nobis debuit, liceat vicecomiti vel ballivo nostro attachiare ⁷⁾ et imbreviare ⁸⁾ catalla defuncti inventa in laico feodo ad valentiam illius debiti per visum legalium hominum, ita tamen quod nichil inde amoveatur, donec persolvatur nobis debitum quod clarum fuerit, et residuum relinquatur executoribus ad faciendum testamentum defuncti, et si nichil nobis debeatur ab ipso, omnia catalla cedant defuncto salvis uxori ipsius et pueris rationabilibus partibus suis.

27. Si aliquis liber homo intestatus decesserit, catalla sua per manus propinquorum parentum et amicorum suorum per visum ecclesie distribuuntur, salvis unicuique debitis que defunctus ei debebat.

28. Nullus constabularius vel alius ballivus noster capiat blada ⁹⁾, vel alia catalla alicujus nisi statim inde reddat denarios, aut respectum ¹⁰⁾ inde habere possit de voluntate venditoris.

29. Nullus constabularius distringat aliquem militem ad dandum denarios pro custodia castri, si facere voluerit custodiam illam

¹⁾ Riparia = folyó, néha víznek partja.

²⁾ Constabularius = constabler = comes stabuli, királyi lovászmester, néha kisebb kerület bíróját teszi s akkor összeesik a ballivussal; most a constabler rendőri tiszt.

³⁾ Coronator = coroner, hajdan a koronát illető perek eligazítója, most szintén rendőri tiszt.

⁴⁾ Placita corone = oly peres ügyek, melyek elintézése csak a királyt vagy a királyi főbírákat illette.

⁵⁾ Firma = adózat.

⁶⁾ Manerium = manoir, majorság, helység, paraszt ház és telek.

⁷⁾ Attachiare = lefoglalni, elfogni.

⁸⁾ Imbreviare = belajstromozni, összeírni.

⁹⁾ Bladum = blé, élet, gabna.

¹⁰⁾ Respectus = haladék.

in propria persona sua, vel per alium probum hominem, si ipse eam facere non possit propter rationabilem causam; et si nos duxerimus vel miserimus eum in exercitum, erit quietus de custodia secundum quantitatem temporis quo per nos fuerit in exercitu.

30. Nullus vicecomes vel ballivus noster vel aliquis alius capiat equos vel caretas alicujus liberi hominis pro cariagio ¹⁾ faciendo, nisi de voluntate ipsius liberi hominis.

31. Nec nos nec ballivi nostri capiemus alienum boscum ²⁾ ad castra vel ad alia agenda nostra, nisi per voluntatem ipsius, cujus boscus ille fuerit.

32. Nos non tenebimus terras illorum qui convicti fuerint de feloniam ³⁾, nisi per unum annum et unum diem, et tunc reddantur terre dominis feodorum.

33. Omnes kidelli ⁴⁾ de cetero deponantur penitus de Tamisia et Medewaye et per totam Angliam nisi per costeram ⁵⁾ maris.

34. Breve ⁶⁾ quod vocatur Precipe de cetero non fiat alicui de aliquo tenemento unde liber homo possit amittere curiam suam.

35. Una mensura vini sit per totum regnum nostrum et una mensura cerevisie et una mensura bladi, scilicet quartorium Londonnense, et una latitudo pannorum tinctorum, et russetorum ⁷⁾ et halbergettorum ⁸⁾, scilicet due ulne infra listas ⁹⁾. De ponderibus autem sit ut de mensuris.

36. Nichil detur vel capiat de cetero pro brevi inquisitionis de vita vel membris, set gratis concedatur et non negetur.

37. Si aliquis teneat de nobis per feodifirmam ¹⁰⁾ vel per so-

¹⁾ Cariagium = szekerezés, fuvarozás, caretán = kocsin, szekeren járás.

²⁾ Boscus = erdő, fa.

³⁾ Felonia = felony, minden nagyobb büntett, mely nem fölségsértés; de azután felonia minden sérelmet is jelent, melyet a hűbérnök a hűbér urán elkövet.

⁴⁾ Kidellus = halászati eszköz.

⁵⁾ Costera = tengerpart.

⁶⁾ Breve = minden köz oklevél, rendelet.

⁷⁾ Russetum = közönséges posztó vereses színű, angolul: russet.

⁸⁾ Halbergettus vagy haubergettus = posztó neme, haberjects.

⁹⁾ Lista = lajstrom.

¹⁰⁾ Feodifirma vagy feudofirma = oly telek, mely valakinek és örököseinek azon föltétellel adatott, hogy az évenkénti termésnek harmadát vagy negyedét a föld urának szolgáltatassa, de más különösen kikötött szolgálattal nem tartozik annak haszonvevője.

cagium ¹⁾, vel per burgagium ²⁾, et de alio terram teneat per servitium militare, nos non habebimus custodiam heredis, nec terre sue, que est de feodo alterius, occasione illius feodifirme vel socagii vel burgagii, nec habebimus custodiam illius feodi firme vel socagii vel burgagii, nisi ipsa feodifirma debeat servitium militare. Nos non habebimus custodiam heredis vel terre alicujus quam tenet de alio per servitium militare occasione alicujus parve Serjanterie ³⁾, quam tenet de nobis per servitium reddendi nobis cultellos ⁴⁾ vel sagittas vel hujusmodi.

38. Nullus ballivus ponat de cetero aliquem ad legem simplici loquela sua sine testibus fidelibus ad hoc inductis.

39. Nullus liber homo capiatur vel imprisonetur aut dissaisiatur, aut utlagetur ⁵⁾, aut exuletur, aut aliquo modo destruat, nec super eum ibimus, nec super eum mittemus nisi per legale iudicium parium suorum vel per legem terre.

40. Nulli vendemus, nulli negabimus aut differemus rectum aut justiciam.

41. Omnes mercatores habeant salvum et securum exire ab Anglia et venire in Angliam, morari et ire per Angliam, tam per terram quam per aquam ad emendum et vendendum sine omnibus malis tollis ⁶⁾ per antiquas et rectas consuetudines, preterquam in tempore gwerre, et si sint de terra contra nos gwerrina, et si tales inveniantur in terra nostra in principio gwerre, attachientur sine dampno corporum et rerum, donec sciatur a nobis vel capitali justiciario nostro quomodo mercatores terre nostre tractentur, qui tunc inveniantur in terra contra nos gwerrina, et si nostri salvi sint ibi, alii salvi sint in terra nostra.

42. Liceat unicuique de cetero exire de regno nostro et re-

1) Socagium = az ekevas szolgálata, vagyis azon kötelezettség, melynél fogva a telek haszonvevője hűbérurának földjét tartozott megszántani, mit utóbb évenkénti fizetéssel megváltani lehetett.

2) Burgagium = bizonyos meghatározott adózat, melyet az, ki várhelységen telket bírt, urának évenként fizetett.

3) Serjanteria = szolgálatosnak (servientis) hűbére, javadalma vagy jövedelme tisztségeért.

4) Cultellus = couteau, kard neme.

5) Utlagare = törvényen kívül tenni, száműzni; az utlagáltnak javai a fiscusra szálltak.

6) Tollus = eltöröltetett, elenyésztetett.

dire salvo et secure per terram et per aquam salva fide nostra, nisi tempore gwerre, per aliquod breve tempus propter communem utilitatem regni, exceptis imprisonmentis et utlagatis secundum legem regni, et gente de terra contra nos gwerrina et mercatoribus de quibus fiat sicut predictum est.

43. Si quis tenuerit de aliqua escaeta ¹⁾ sicut de honore Wallingford, Nottingeham, (Bolone Lankastre) vel de aliis escaetis que sunt in manu nostra et sunt baronie et obierit, heres ejus non det aliud relevium, nec faciat nobis aliud servitium quam faceret baroni si baronia illa esset in manu baronis et nos eodem modo eam tenebimus quo baro eam tenuit.

44. Homines qui manent extra forestam non veniant de cetero coram justiciariis nostris de foresta per communes summonitiones, nisi sint in placito vel pleggii alicujus vel aliquorum qui attachiati sint pro foresta.

45. Nos non faciemus justiciarios, constabularios, vicecomites et ballivos nisi de talibus, qui sciant legem regni et eam bene velint observare.

46. Omnes barones qui fundaverunt abbatias unde habent cartas regum Anglie vel antiquam tenuram ²⁾, habeant earum custodiam cum vacaverint sicut habere debent.

47. Omnes foreste que afforestate sunt tempore nostro, statim deafforestentur, et ita fiat de ripariis, que per nos tempore nostro posite sunt in defenso.

48. Omnes male consvetudines de forestis et warennis ³⁾ et de forestariis et warennariis, vicecomitibus et eorum ministris, ripariis et earum custodibus statim inquirantur in quolibet comitatu per duodecim milites juratos de eodem comitatu, qui debent eligi per probos homines ejusdem comitatus, et infra quadraginta dies post inquisitionem factam penitus ita, quod nunquam revocentur, deleantur per eosdem ita quod nos hoc sciamus prius vel justiciarius noster si in Anglia non fuerimus.

¹⁾ Escaeta, eschaeta, escheta = szállományi jószág, minden ingó és ingatlan birtok, mely a tulajdonos vétsége vagy halála következtében a koronára száll.

²⁾ Tenura = hűbéri függés.

³⁾ Warennia = oly hely hol nyulak, fajdyúk, fácánok tenyésztettek vadászat végett; megkülönböztetik a feras de warennia, a feris de foresta. Libera warennia = szabad vadászati jog.

49. Omnes obsides et cartas statim reddemus que liberate ¹⁾ fuerunt nobis ab Anglicis in securitatem pacis vel fidelis servitii.

50. Nos amovebimus penitus de baliis ²⁾ parentes Gerardi de Atyes quod de cetero nullam baliā habeant, in Anglia. (Engelandum Andream Petrum et Gyonem de Cancellē, Gyonem de Cygone, Mattheum de Martiny et fratres ejus et Galfridum nepotem ejus et Philippum Mark) et totam sequelam ³⁾ eorumdem.

51. Et statim post pacis reformationem amovebimus de regno omnes aliegenos milites, balistarios, servientes, stipendiarios, qui venerint cum equis et armis ad nocumentum regni.

52. Si quis fuerit dissaisitus vel elongatus ⁴⁾ per nos sine legali iudicio parium suorum de terris, castellis ⁵⁾, libertatibus vel jure suo, statim ea ei restituemus, et si contentio super hoc orta fuerit, tunc inde fiat per iudicium XXV. baronum, de quibus fit mentio inferius in securitate pacis, de omnibus autem illis; de quibus aliquis dissaisitus fuerit vel elongatus sine legali iudicio parium suorum per Henricum regem patrem nostrum vel per Ricardum regem fratrem nostrum, que in manu nostra habemus vel que alii tenent, que nos oporteat warrantizare ⁶⁾, respectum habebimus usque ad communem terminum cruce signatorum, exceptis illis de quibus placitum motum fuit, vel inquisitio facta per preceptum nostrum ante susceptionem crucis nostrae; cum autem redierimus de peregrinatione nostra, vel si forte remanserimus a peregrinatione nostra, statim inde plenam justitiam exhibebimus.

53. Eundem autem respectum habebimus et eodem modo de justitia exhibenda, de forestis deafforestandis vel remansuris forestis, quas Henricus pater noster vel Ricardus frater noster afforestaverunt, et de custodiis terrarum que sunt de alieno feodo, cujusmodi custodias hucusque habuimus, occasione feodi, quod aliquis de nobis tenuit per servitium militare, et de abbatiis, que fundate fuerint in feodo alterius quam nostro, in quibus dominus foedi dixerit se

1) Liberare = átadni, átengedni, kézbesíteni.

2) Balia, bailia = bármely dolog kezelése, gyámság, közigazgatási és törvénykezési kerület, hatóság.

3) Sequela = kíséret, felekezet, a szolgálatosok tömege.

4) Elongare = elmozdítani, megfosztani.

5) Castellum, castellum = kastély, vár, várhelység; halastó.

6) Warrantizare = szavatosságot vállalni, biztosítékozni.

jus habere, et cum redierimus vel si remanserimus a peregrinatione nostra super his conquerentibus plenam justiciam statim exhibebimus.

54. Nullus capiatur nec imprisonetur propter appellum ¹⁾ femine de morte alterius quam viri sui.

55. Omnes fines qui injuste et contra legem terre facti sunt nobiscum et omnia amerciamenta facta injuste et contra legem terre, omnino condonentur, vel fiat inde per judicium XXV. baronum de quibus fit mentio inferius in securitate pacis, vel judicium majoris partis eorundem una cum predicto Stephano Cant. archiepiscopo, si interesse potuerit et aliis quos secum ad hoc vocare voluerit, et si interesse non poterit nichilominus procedat negotium sine eo, ita, quod si aliquis vel aliqui de predictis XXV. baronibus fuerint in simili querela, amoveantur quantum ad hoc judicium et alii loco illorum per residuos de eisdem XXV. tantum ad hoc faciendum electi et jurati substituantur.

56. Si nos dissaisivimus vel elongavimus Wallenses de terris vel libertatibus vel rebus aliis sine legali judicio parium suorum in Anglia vel in Wallia, eis statim reddantur, et si contentio super hoc orta fuerit, tunc inde fiat in marchia per judicium parium suorum de tenementis Anglie secundum legem Anglie, de tenementis Wallie secundum legem Wallie, de tenementis marchie secundum legem marchie; idem facient Wallenses nobis et nostris.

57. De omnibus autem illis, de quibus aliquis Wallensium dissaisitus fuerit vel elongatus sine judiciali judicio parium suorum per Henricum regem patrem nostrum vel Ricardum regem fratrem nostrum, que nos in manu nostra habemus vel que alii tenent, que nos apporteat warrantizare, respectum habebimus usque ad communem terminum crucesignatorum, illis exceptis de quibus placitum motum fuit vel inquisitio facta per preceptum nostrum ante susceptionem crucis nostre; cum autem redierimus, vel si forte remanserimus a peregrinatione nostra, statim eis inde plenam justiciam exhibebimus secundum leges Wallensium et partes predictas.

58. Nos reddemus filium Leuelini statim et omnes obsides de Wallia et cartas que nobis liberate fuerint in securitatem pacis.

59. Nos faciemus Alexandro regi Scottorum de sororibus suis et obsidibus reddendis et libertatibus suis et jure suo secundum for-

¹⁾ Appellum = törvénybe állítás, bevádolás.

mam in qua faciemus aliis baronibus nostris Anglie, nisi aliter esse debeat per cartas quas habemus de Willielmo patre ipsius quondam rege Scottorum, et hoc erit per iudicium parium suorum in curia nostra.

60. Omnes autem istas consuetudines predictas et libertates, quas nos concessimus in regno nostro tenendas, quantum ad nos pertinet erga nostros omnes de regno nostro tam clerici quam laici observent, quantum ad se pertinet erga suos.

61. Cum autem pro Deo et ad emendationem regni nostri et ad melius sopiendam discordiam inter nos et barones nostros ortam haec omnia predicta concesserimus, volentes ea integra et firma stabilitate, in perpetuum gaudere, facimus et concedimus eis securitatem subscriptam: videlicet quod barones eligant XXV barones de regno quos voluerint, qui debeant pro totis viribus suis observare, tenere et facere observari pacem et libertates, quas eis concessimus et hac presenti Carta nostra confirmavimus, ita scilicet, quod si nos vel justiciarius noster, vel ballivi nostri, vel aliquis de ministris nostris in aliquo erga aliquem deliquerimus, vel aliquem articulorum pacis aut securitatis transgressi fuerimus et delictum ostensum fuerint quatuor baronibus de predictis XXV baronibus, illi quatuor barones accedent ad nos vel ad justiciarium nostrum, si nos fuerimus extra regnum, proponentes nobis excessum, petent ut excessum illum sine dilatione faciamus emendari, et si nos excessum non emendaverimus, vel si nos fuerimus extra regnum, justiciarius noster non emendaverit infra tempus 40 dierum computandarum a tempore quo monstratum fuit nobis vel justiciario nostro si fuerimus extra regnum; predicti quatuor barones referant causam illam ad residuos de illis XXV baronibus, et illi XXV barones cum communia totius terre distringent et gravabunt nos modis omnibus quibus poterunt, scilicet per captionem castrorum, terrarum, possessionum et aliis modis quibus poterunt, donec fuerit emendatum, secundum arbitrium eorum, salva persona nostra et regine nostre et liberorum nostrorum, et cum fuerit emendatum, intendent nobis sicut prius fecerunt, et quicumque voluerit de terra, juret quod ad predicta omnia exequenda pariturum mandatis predictorum XXV baronum et quod gravabit nos pro posse suo cum ipsis, et nos publice et libere damus licentiam jurandi cuilibet, qui jurare voluerit et nulli unquam jurare prohibebimus, omnes autem illos de terra

qui per se et sponte sua noluerint jurare XXV baronibus de distringendo et gravando nos cum eis, faciemus jurare eosdem de mandato nostro, sicut predictum est. Et si aliquis de predictis XXV baronibus decesserit vel a terra recesserit vel aliquo alio modo impeditus fuerit, quo minus ita predicta possint exequi, qui residui fuerint de XXV baronibus eligent alium loco ipsius, pro arbitrio suo, qui simili modo erit juratus, quo et ceteri. In omnibus autem que istis XXV. baronibus committuntur exequenda, si forte ipsi XXV. presentes fuerint et inter se super re aliqua discordaverint, vel aliqui ex eis summoniti nolint vel nequeant interesse, ratum habebitur et firmum quod major pars ex eis qui presentes fuerint previderit vel preceperit, ac si omnes XXV in hoc consensissent. Et predicti XXV jurent quod omnia antedicta fideliter observabunt et pro toto posse suo facient observari. Et nos nichil impetrabimus ab aliquo per nos nec per alium per quod aliqua istarum concessionum et libertatum revocetur vel minuatur; et si aliquid tale impetratum fuerit, irritum sit et inane et nunquam eo utemur per nos nec per alium.

62. Et omnes malas voluntates, indignationes et rancores ¹⁾ ortos inter nos et homines nostros clericos et laicos, a tempore discordie plene omnibus remisimus et condonavimus. Preterea omnes transgressionem factas occasione ejusdem discordie a pascha anno regni nostri sextodecimo usque ad pacem reformatam plene remisimus omnibus clericis et laicis et quantum ad nos pertinet plene condonavimus. Et insuper fecimus eis fieri litteras testimoniales patentes domini Stephani Cant. archiepiscopi, domini Henrici Dublinensis archiepiscopi et episcoporum predictorum, et magistri Randulfi super securitate ista et concessionibus prefatis.

63. Quare volumus et firmiter precipimus quod Anglicana ecclesia libera sit et quod homines in regno nostro habeant et teneant omnes prefatas libertates, jura et concessionem bene et in pace libere et quiete plene et integre sibi et heredibus suis de nobis et heredibus nostris in omnibus rebus et locis in perpetuum sicut predictum est. Juratum est autem tam ex parte nostra quam ex parte baronum, quod hec omnia supradicta bona fide et sine malo ingenio observabuntur, testibus supradictis et multis aliis. Datum per manum nostram in prato quod vocatur Runingmede inter Windelesorum et

¹⁾ Rancor = gyűlölség, boszú.

Stanes quintodecimo die Junii anno regni nostri septimodecimo. (Et ne huic forme predictae aliquid possit addi vel ab eadem aliquid possit subtrahi vel minui, huic scripto sigilla nostra apposuimus).

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK STUDIUMÁRÓL.

D. NENDTVICH KÁROLYTÓL.

III.

Salta in natura non datur.

Ha a nagyszerű természetet véghetetlen összégében tekintjük, azt látjuk, miszerint annak egyes részei éles határok által egymástól elválasztva nincsenek, hanem hogy azokat közös lánc fűzi össze egy egészbe; hogy annak még annyira különböző részei is számtalan közben fekvő átmenetek által vannak egybe kötve.

A természet nem alkotott kategoriákat, nem osztotta fel tárgyait országokra, családokra, rendekre, vagy fajokra. Annak egyes részei közös láncolatban vannak, egy véghetetlen egészbe fűzve. A több részekre szakadást, a természetnek számtalan egyes osztályokra aprítását az emberi ész hozta a természetbe, hogy annak számtalan tárgyait könnyebben áttekinthesse, és általános jellemök segítségével könnyebben megismerhesse.

Minél tökéletlenebb a tudomány, annál élesebb határok választják el annak egyes részeit is egymástól. Mentül tovább halad, minél inkább gyarapodik való ismeretben, annál számosabban dőlnek le azon válaszfalak, melyeket a gyermekségében levő tudomány felállított.

Ezen elvitázhatlan igazság elismerése kimondhatatlan nagy befolyással van a természettudományok fejlődésére, s egyik föltétele azok befolyásának az emberiség művelődésére. Nem lesz tán érdektelen ezt némely tényekkel bebizonyítani.

A csillagászat megkülönbözteté az álló égi testeket a bújdosóktól, ezeket az úgynevezett holdaktól, s mindegyikről határozott értelmezést adott. A mint a csillagászat az égi testek ismeretében tovább ment, azon meggyőződéshez jutott, miszerint lényeges különbség az egyik és a másik közt nem létezik. Azon csillag, mely

ma még saját világával ragyog, holnap a bújdosókhoz képest mint sötét égi test fog keringeni más nagyobb szinte saját világával ragyogó test körül; szóval a nap földünkhöz képest ugyanazon állapotba jövend, melyben áll jelenleg a föld a holdhoz, melynek hajdan napja volt.

A vegyészek eddig 65 elemet találtak fel, melyekből látszik alkotva lenni az anyagi világ, a meddig azt felérhetjük. Kezdetben mindjárt, a mint a testeket elemeikre szétbontani sikerült, azokat két csoportra osztották, melynek egyikébe az érceket, másikába az ércneműeket helyezték. E felosztás eleinte megjárta ugyan; de a mint a tudomány fejlődött, helytelenségét e felosztásnak mind inkább be kezdék látni. A legnagyobb hiba, melyet azok elkövetni szoktak, kik a természet tárgyait felosztani szeretik, abban áll, hogy, azelőtt legalább, a szélsőségektől vették a jelényszést. Ha az ember a ként rézzel vagy vassal hasonlítja össze, számtalan különböztető jeleket talál bennök; de ha közbe teszi e két test közé azon testeket, melyek az átmenetet alkotják az egyiktől a másikhoz, minden megkülönböztető jelek megszűnnek.

Elődeink igen jól tudták, hogy mit kell sav és alj alatt érteni. Értelmezésök, melyet ők a savak és aljakról adtak, teljesen illett az akkor ismert savak és aljakhoz. A jelen vegyészek savakról és aljakról nem tudnak adni kielégítő értelmezést; a régi nem használható többé, miután számos testek találtattak fel, melyeknek tulajdonságai egészen eltérők a régi savak és aljak tulajdonságaitól, s miután ismerünk olyanokat, melyek felváltva majd savak majd aljak szerepét játszzák. Így vagyunk a sókkal is, így számtalan más testekkel.

A természetvizsgálók már régtől fogva feloszták a természetet az úgynevezett szerves és szervetlen országra, a szerves országot ismét kettőre, t. i. a növények és állatok országára. Mind a három országról jellemző definitiót is adtak. A definitió teljesen igaz és megfelelő, ha azt az ember a felsőbb rendű állatok vagy növényekre alkalmazza; de elveszti minden alapját, mihelyt az ember leszáll azon központig, melyből mind a három ország kiindul.

Midőn jelenleg azon természetvizsgálók közt, a kiknek eszét előítéletek meg nem homályosíták, teljesen el van határozva, miszerint válaszfal a szervetlen és szerves világ közt az eddigi tapasztalások nyomán nincs, annál kevesebb lehetnek olyak a szerves világ

két nagy osztálya közt. Mind azon megkülönböztető jelek, melyeket a növény- és állatország jelényszására felhozni szokás, elvesztik teljesen értéküket, mihelyt leszálnak az állatország legtökéletlenebb lényeire. Találkozunk itt oly lényekkel, melyeket a botanikusok a növényrendszerbe vettek fel, a zoologusok pedig magokéinak vallván, azokat az állatok közé sorozák. És mindketten teljes joggal.

Ha már nem megy az ilyen osztályozás a természet nagy osztályáival, még kevesebb lehet azt várni annak alsóbb osztályairól. Minél inkább közeledünk az úgynevezett speciesekhez, annál bizonytalanabb lesz a meghatározott elvek szerinti elkülönzés. Hogy ez állítás valóságát tényekkel bebizonyítsuk, nem lesz érdektelen a természettudományok egyes ágain keresztül menni.

A mi a mineralogiát illeti, a meddig a mineralogusok csak néhány megkülönböztetett ásványokat ismertek, míg azoknak csak némely szembetűnő tulajdonságait ismerték, addig az egyes fajoknak jelényszése határozottan meg volt alapítva. De miután ezen szembetűnő tulajdonságokhoz az ásványfajok chemiai boncolása jött; miután az ásványokon finomabb physikai jelénységeket is, pl. optikai, elektrikai tulajdonságokat, kristályalakzatot stb. vevének észre; miután a dimorphismus, allotropia, isomorphismus, a polymer isomorphismus és az isomeria törvényei fel találtattak, azon meghatározott jelénységek megszűntek, s mintegy szemünk előtt eltűntek. Azt látjuk, miszerint az egyes fajok közt számtalan átmenetek vannak, melyek azokat alig észrevehető fonallal fűzik egybe. A régi mineralogusok határozottan megkülönböztették a mészpatot, a vaspatot, manganpatot, keserpatot és a zinkpatot egymástól. A vegyvizsgálat azt bizonyítja, miszerint az első szénsavas calciumoxyd, a második szénsavas vasoxydul, a harmadik szénsavas manganoxydul, a negyedik szénsavas calcium és magnesiumoxydból ugyanazon vegyarányban, az ötödik végre szénsavas zinkoxydból áll. Azonban, a mint a különféle ásványok vegyvizsgálata tovább haladott, az tapasztaltatott, miszerint mind ezen testek, melyek ez ötféle ásványfajt alkotják, egymást egy és ugyanazon kristályban minden gondolható arányban pótolhatják, annyira, hogy néha egy kristályban szénsavas calciumoxydot szénsavas vasoxydullal, szénsavas manganoxydullal és szénsavas zinkoxyddal egyesülve találunk. Így történt, hogy gyakran megakadunk azon, vajjon mészpat-e vagy vaspat, vagy manganpat, vagy keserpat-e a kérdéses ásvány, vagy

mind a négy egyszerre. Hasonló eset adta elő magát a *mikával*. Ezt a mineralógusok bizonyos optikai tulajdonságai következtében két fajra osztották, t. i. az *egy-* és *kéttengelyű* mikára. Újabb időben azonban oly mika találtatott, mely egyik végén egy-, a másik végén kéttengelyűnek mutatkozott. Hol lesz tehát itt a határ.

Még nagyobb zavarban vannak a geológusok, midőn a sziklanemeket akarják osztályozni, és jelényezni. A sziklanemeknek nagy része t. i. különféle ásványfajoknak összeköttetéséből áll. Amint már az ásványfajok mennyiségre nézve változnak, amint az egyik alkatrész kisebb-nagyobb mértékben helyettesítetik más által, úgy képeztetnek számtalan átmenetek is, annyira, hogy lehetetlen határvonalt húzni az egyik vagy másik faj között.

A geológusok földünk alakulását bizonyos korszakokra oszták, melyeket éles határok által választának el egymástól. Szerintök e korszakok nem csak telepeik fekvésére nézve különböznek egymástól, hanem a benne feltalált állati maradványok által is. Ők azt állíták, miszerint minden új korszak nagyszerű és általános, az egész földre elterjedő katastróphával vala egybe kötve; s hogy minden új katastrópha után más és más éghajlati s egyéb viszonyok merültek fel, melyek az előbbi korszaktól egészen eltérő állatok és növények fejlődésére adtak alkalmat. Most azonban, miután nem csak a különféle korszakokhoz tartozó rétegek, de a bennök eltemetett állatok és növények maradványai is szorgosabban megvizsgáltattak, napról napra mindinkább azon meggyőződéshez jutnak, miszerint itt sincsenek a korszakok bizonyos válaszfalak által elkülönözve egymástól; hanem valamint a rétegek leülepedése a föld különféle részein szünet nélkül folyt, úgy folyt az állatok és növények fejlődése is bizonyos és megrendíthetetlen törvények szerint minden megszakadás nélkül. Az állat- és növényország első megjelenésétől kezdve egész a jelen percig egy egész, és szakadatlan vonalt alkot, melynek két szélső vége, számtalan közben fekvő kötélekek és alig észrevehető átmenetek által van egy egészbe kötve.

Ha már azok, a kik a természetnek úgynevezett anorganikus részével foglalkodnak, fölosztásaikkal boldogulni nem tudnak, és minden lépésnél akadályokra találnak: mennyivel nehezebb lesz és sikertelenebb azoknak fáradozása, kik az úgynevezett két nagy organikus osztály rendszeresítésével és osztályozásával bibelődnek.

A botanikusok a növényországban két nagy osztályt állítottak

fel, melyekről azt hívék, hogy éles határvonal által vannak elválasztva egymástól. További nyomozásaik és szigorúbb kutatásaik e válaszfalat is leronták, miután fölaltattak ugyanis részint az ősnövények maradványaiban, részint pedig a még most is élők közt oly fajok, melyek az átmenetet az egyik osztályból a másikba képezik. A harasztok — nevezetesen azok közül, melyek az ősvilág maradványaiban találtnak, számos fajok, sőt családok fordulnak elő, melyek az átmenetet alkotják a lopvanöszök osztályából a látvanöszök osztályába. Ide tartozik a *Cycadeák* nagy családja, mely a lopvanösző harasztoktól képezi az átmenetet a fenyvesek, más részről a pálmák családjához. Így az *Araukariák* melyek a kötéléket alkotják az egyszikűek és kétszikűek közt, s így tovább.

A nehézségek még inkább szaporodnak, ha az osztályozásban tovább megyünk. Régen ismert dolog, mennyire eltérők a botanikusok véleményei különféle rendek, nemek, fajok és válfajok föllállításában; a mi az egyiknek faj, azt a másik csak válfajnak tartja. Szintúgy van a nemek és rendekre nézve is. Mindenütt az átmenetek nehezítik az osztályozást, s ezen átmenetek annál inkább merülnek föl, minél tágasabb körben és minél nagyobb pontossággal történnek a nyomozások.

De nézzük, hogy mennyivel szerencsésebbek rendszereik alkotásában a zoologusok. Már csak azon körülmény is, mely szerint csaknem minden új szerző, hiányosnak tartván elődeinek és collegáinak föllállított rendszerét, másnak föllállítására érzé magát följogosítva: arra mutat, miszerint oly élvek föllállítása, melyek után az állatország rendszerítésében biztosan lehetne indulni; teljes lehetetlen.

A zoologusok az állatországot két nagy osztályra osztják, melynek egyike az úgy nevezett gerincteleneket, másika a gerinceseket foglalja magában. A gerinctelenek kifejlődésök legmagasabb fokát egy részről a Cephalopodákban, más részről a Crustaceák és némely Annelidákban érik el; a gerincesek ellenben a halakban kezdik meg fejlődésüket, míg az emlősökben, s ezek az emberben a legmagasabb fokot érik el.

A zoologusok a két osztálynak értelmezését többnyire így adják: gerinces állatoknak nevezetnek mind azok, melyeknek belső tagosított csontvázuk van; a gerinctelenek osztályába ellenben mindazok tartoznak, melyeknél e belső tagosított csontváz hiányzik.

Ha ez a természetben is úgy állana, mint ezt a tudományos

értelmezés adja; akkor igen is éles határvonal volna húzva a két osztály között, melyet semmi kötelék nem köt össze egymással. De nézzük, mit találunk a természetben, és lássuk miként jelenik meg az állatok sorában az, mit gerinces csontváznak neveznek a szerzők.

Ezen úgy nevezett gerinces csontváz a legalsóbb foka halaknál, a *kerekszájuaknál* (Cyclostoma) kocsonyás porcfonalból áll, mely a test közepét foglalván el, a hátgerinc helyét pótolja. Ez többnyire rostos hüvelylyel van környezve, mely fölül csövet alkotván, az agy és a gerincevelő föl vételére szolgál. Ebben áll az állatoknak egész csontváza. Másoknál a porcfonalt környező rostos hüvely felső részében egyes porcdarabok fejlődnek, melyek mint a hátságolya felső nyújtványainak első nyomai tekintendők. Ezeknél jelenik meg legelőször egy koponyanemű burok, mely félig rostos hártýából, félig porcos lemezekből állván, az agyvelőt foglalja magában.

E tökéletlen csontváz első kezdeteihez még más jellemek is járulnak. Így hiányzanak péld. az állkapcák teljesen, s a száj többnyire tölcseralakú üreget alkot, melyben egyes porcdarabok mintegy támaszpontokul szolgálnak. E száj a test alsó oldalán, melső végétől néha tetemes távolságban fekszik, míg parája (Flosze) csak egy van, mely a hal hátán kezdődván annak egész hátsó végét osztatlanul környezi, alúl meg a végbélnyíláson túlmenvén.

Még a felsőbb rendű halaknál is, melyeknél a haltypus világosabban van kifejlődve, péld. a kecsegéknél, a hátgerinc még osztatlan porc-húrból áll, mely porcos tokkal áll összeköttetésben, melybe az agyvelő van foglalva. Ezeknél is a száj kerek idomú, s a fő alsó oldalán, az orr végétől tetemes távolságban áll. A mi pedig a parákat illeti, azokra nézve is sokkal közelebb állanak a legalsóbb rendű halakhoz. Nagyobb részének t. i. úgynevezett heterocerk farkparájok van, mely a porcos hátgerinc végén kezdődván, a haltest alsó oldalán osztatlanul húzódik el egész az állat hasáig, míg a felsőbb rendűeknél a farkpara homocerk, mely t. i. a hátgerinc által kétfelé osztatik, úgy hogy része a hátgerinc vége felett, más része alatta legyen.

Mind amellett azonban, hogy itt a legalsó rendű halaknál a csontvázat oly tökéletlenül találjuk kifejlődve, mégis elhatározó jellemül szolgálna az is e két nagy osztálynak egymástóli elválasztására, ha t. i. az úgynevezett gerinctelen osztályban a csontváznak nyomát sem találók. A dolog azonban nem úgy van. A cephalopo-

dáknál, melyek szervezetekre nézve a halakhoz legközelebb állanak, fejökben porcos gyűrű van, mely az agyvelőt környezi, mint a fejlődő koponya legelső csirája. Itt tehát a gerinctelen osztály egyik családjában a csontváz első csiráit találjuk, melyeket a halak alsó osztályaiban látunk csak tovább fejlődni.

Ha már e két nagy osztályra nézve éles határvonalt alkotni lehetetlen, mely azokat éppen a fölállított elvnel fogva egymástól elválaszsa, annál kevesebb lesz az lehetséges az egyes családok, vagy rendeknél. Ismert tény, miszerint a zoologusok gyakran zavarban vannak az iránt, vajjon melyik osztályba sorozzanak bizonyos állatokat, melyek mind két osztálynak jellemeit foglalják magukban egyesítve. A zavar még nagyobb lesz, ha, mit elmulasztani nem szabad, még az ősvilágnak állatait is tekintetbe vesszük, a melyeknek regényes alakjából ítélve gyakran nem tudjuk, vajjon a halak vagy hüllők közé lesznek-e sorozandók, míg másoknál néha három különböző családok megkülönböztető jeleit találjuk együtt úgy, hogy madárnak, más tekintetben hüllőnek, végre emlős állatnak jellemző tulajdonságait egyesítik magokban.

Még szembetűnőbb lesz az elvitázhatlan rokonság, mely a különféle családok nemek és fajok közt létezik, ha bizonyos fajoknak változásait fejlődésük különféle stadiumán keresztül figyelemmel kísérijük. Ekkor kétségtelenül tapasztalandjuk, miszerint ugyanazon általános törvény szerint, mely az egyes individuum fejlődésében működik, fejlődött az egész állatország akként, hogy azon kapcsok, melyek egy és ugyanazon individuum egyes korszakait alig észrevehető átmenetekben fűzik össze, csálhatatlan bizonyossággal egész családok rendszerében föltalálhatók. Azon egyes phásisokat, melyeket a különféle állatok fejlődésében egy individuumon, észlelhetünk, gyakran egy egész családban, s annak különféle fajaiban is föltaláljuk.

Nem lesz érdektelen ez állítást némi példával is bebizonyítani, mire nézve a halak fejlődése szolgál leginkább.

Előbb volt alkalmunk látni, miszerint a halak legelső fajaiban a csontváz egyszerű kocsonyás parchúrból áll, mely a haltest közepén keresztül megyen, minden nyújtványok nélkül. Ez a fej felé egy hártyás tokkal áll összeköttetésben, mely az igen tökéletlen agyvelő fölvételére szolgál. Ezen legelső rendű halaknál csak egy osztatlan para van, mely a hátán kezdődván, le a fark felé nyúlik, azt körülvevén s egész a hasig fölszállván. Ezeknél a szájkerek, minden ál-

kapca nélkül, és a fej alsó oldalán az orrvégétől tetemes távolságban létezik.

Kevebbé felsőbb rendűeknél a porcos húrból bizonyos szinte porcos nyújtványokat látunk fejlődni, melyek a gerincetöt környezvén, mint a gerinc csiganyújtványainak első csirai tekintendők. Ezeknél a hártvás velötök már porcos lemezekre fejlődik, a para, mely a test hátsó részét még mindig környezi, egyes részekre szakad, úgy hogy megkülönböztethetők már hátparák és farkparák. A mel és a hasparák még mindig hiányzanak.

Még fejlődöttebb fajoknál a porcos gerinchúr összenövén nyújtványai val, üreget foglal magában, mely a gerincvelő fölvételére szolgál. Az előbb hártvás agyvelötök egészen porcos lesz, a még kerek száj az orr vége felé előbbre húzódik, a parák pedig már igazi hátparák és farkparákra oszlanak, azonban a farkparának még különös csak e családokban előforduló alakja van, minél fogva az *heterocerknek* nevezetik.

A mint a halak fejlődöttebb nemeire átmegyünk, a hátgerincet annak nyújtványai val mindinkább csontosodni látjuk, szintugy csontosodik a velötök is, igazi koponyává válván. A száj a fő melső végén áll, és a parák tökéletes hát-, fark-, has- és melparákká vannak kifejlődve, úgy hogy a farkparának is rendes alakja van, azaz *homocerk*.

E fokönkénti fejlődést, melyet itt a halak egész rendén keresztül külön családok és fajoknál találunk, látjuk a legfelsőbb rendű halaknál is, midön azoknak fejlődését első embryonális állapotuktól kezdve teljes és tökéletes kiképeztetésökig követjük. Egy és ugyanazon individuum mindazon stadiumokon megy keresztül, melyeket előbb a halak egész rendén észleltünk. Itt is az individuum legfiatalabb korában a hátgerinc csak egyszerű kocsonyás húr, a velötök hártvás, a para osztatlan, körülvén az állat hátsó végét egészen, sőt a kerek száj is a fej alsó oldalán fekszik, s az orr végétől tetemes távolságban hátrább áll. Késöbben mindinkább megporcosodik a hátgerinc, a velötök porcos lesz, a para több részekre oszlik, s a száj előbbre húzódik. Fejlödöttebb korában a porcok csontosodni kezdenek, a parák hát, fark, és hasparákká oszlanak, a melparák fejlődni kezdenek de a farkpara még heterocerk. Végre midön a hal tökéletes fejlődését elérte, a porcok teljesen megcsontosodtak, az agytok koponyává vált, a parák tökéletes fejlődésöket elérték, a

farkpara homocerk lett, és a száj hátul- és alólul előre az orr végeig vándorlott.

A halaktól a hüllőkre menvén át, itt is oly állatokkal találkozunk, melyekről a zoologusok még mai napig sem tudják vajjon a halakhoz sorozzák-e vagy a hüllőkhez. Ide tartozik az úgynevezett *Lepidosiren*, mely mind a két rendnek jellemző tulajdonságait annyira bírja magában egyesítve, hogy hasonló joggal számíthatjuk az első mint a másodikhoz.

Teste nagy pikkelyekkel van fedve, melynek hátsó részét egy osztatlan para veszi körül mint a legalsó rendű halaknál a hátgerinc porcos húrból áll, mely csontos nyújtványokkal áll összeköttetésben. Mind ezen jelények arra jogosítanak föl, hogy az állatot a halakhoz sorozzuk. Más részről a tüdők és nyalábos (büschelförmig) kopotyúk fejlődése, világos orrnyílások, melyek a szájpadrást keresztül fúrják, arra kényszerítnek, hogy a hüllők sorába helyezzük, melyeknek legalsó fajt képezik. Azonban ha tovább is megyünk, a hüllők egész osztályával találkozunk, melyben az egyes fajok a halak több tulajdonságaival bírnak, s ezért neveztetnek is *Ichthyodok*nak. Ha végre még az ősvilágnak kétséges állatait, az ichthyosaurust, plesiosaurust, st. eff. valamint az egyes fajoknak fokenkénti fejlődését embryonális állapotuktól egész tökéletes kifejlődésökig követjük, lehetetlen hogy arról meg ne győződjünk, miszerint a fejlődöttebb faj a tökéletlenebből fejlődött ugyanazon általános természettörvény szerint, mely szerint fejlődik a tökéletesebb individuum csirájából, fokenként menvén keresztül minden változásokon, a legmagosabb tökéletességig, melyet életének hossza, és fejlődésének feltételei megengednek.

Mindezekből, melyek a tudomány gazdag bőszarvából csak egyenként szedettek ki, csalhatalan bizonyossággal következtetjük miszerint földünk minden lényeit, tartozzanak azok az úgynevezett szervtelen, tartozzanak a szerves világhoz, egy közös lánc fűzi egy egészszé össze, mely válaszfalakkal darabokra osztva nincsen, de melynek egyes részei számtalan érintkezési pontokat nyújtanak egymásnak. Mindenütt látunk alig észrevehető átmenetelt az egyik rendből, családból, fajból a másikhoz, és midőn ennek okát kutatjuk, lehetetlen, miszerint azon meggyőződés ne emelkednék föl bennünk, hogy egy csirából származott mind, egy közös kútfból, melyből fokenként fejlődven magasabbra, fejlődésében addig ment, meddig az idő hossza, a kedvező körülmények, és az illető lény

képző tehetsége engedé. Azonban a természetben megállapodás nincsen. Mozog minden, vagy előre, vagy hátra. A meddig a körülmények kedvezők, a mozgás fejlődésben áll. Ha nem kedvezők, a mozgás visszafelé hat, a fejlődés felső tetőpontjából fokenként ismét leszáll. Azon általános törvény, mely szerint az egyes individuum fejlődik, fejlődésének tetőpontját eléri, s végre innét fokenként ismét leszáll, azon általános törvény uralkodik határtalanul az egész természetben az egyes égi testek felett ép úgy, mint az egyes individuum, vagy egész fajok, rendek és családok felett. Nem csak az egyes individuumok fejlődnek, tetőpontjokat érik el, és kihálnak, hanem ez történik egész fajokkal, családokkal, rendekkel is. A geologia számtalan növény és állatcsaládokat mutat föl, melyek hajdan nagy számmal éltek a földön; s íme hová lettek, maradványaikat a földrétegek alatt eltemetve találjuk ugyan, de sok ezer évek előtt kimúltak e földről, melyre soha többé vissza nem térdenek. Így fog az történni a most élő fajokkal, egész családokkal is, melyek idővel kimúlandanak e föld fölületéről, a jövő nemzedékeknek csak hajdani felvultuk nyomait hagyván hátra.

Successere novi veteres migrate coloni.

MAGYAR IRODALMI BEREK.

III.

MENYŐI TOLVAJ FERENC.

NAGY IVÁNTÓL.

Toldy Ferenchez.

Balassa-Gyarmat, jun. 10. 1851. ¹⁾

Ki irodalmunknak — főleg jelenkori — hivatását megérté, lelkesedett örömmel és buzgó óhajtással fogadá az „Új Magyar Múzeum“ VI. füzetében ²⁾ T. úrnak: „A Nemzeti Irodalom ismeretének viszonyairól a nemzeti élethez, és buzgó esdeklés a „Nemzeti Könyvtár“ ügyében, — című értekezését és illetőleg felhívását. Vajha azoknak hatná meg kebleiket az, kiknek a gondviselés anyagi erőt is adott a szent cél előmozdítására

¹⁾ E bár régibb levelet érdekes tartalma miatt igen méltónak ítéltém Irodalmi Berkünkbe iktatni. Szerk.

²⁾ T. i. az 1850—1-diki folyamban. Szerk.

Nekem a „Nemzeti Könyvtár“ — melynek ügyében a nevezett értekezés fonálán elmondottakhoz commentár nem szükséges — régtől ápolott irodalmi eszményképem volt. Ez ok ösztönöz most is arra, hogy a T. úrral a Nemzeti Könyvtárt alkotandó írók elősorolásának olvasása által ébresztett eszméimet közleni bátorkodjam . . .

A XVII. század alkonyáról ismerek egy író, ki a T. úr gyűjteményében nem említették, és kinek költői műve Sándor István „Könyvesháza“ban sem fordul elő sehol. Ezen író Menyői Tolvaj Ferenc volt. Ennek az említett Sándor I. Könyvesháza (51. lap) bizonyítása szerint : „Az Arithmetikának avagy számlálásnak öt Speciesinek rövid magyar regulákban foglaltatott Mestersége“ című munkája Debrecenben 1675-ben első kiadást ért. Ugyan e munka (a Könyvesház 63. és 83. l. szerint) 1701. és 1729-ben Lőcsén, és végre (a 89. l. szerint) 1736-ban Pozsonyban is újlag kinyomattott ¹⁾. Ezen kívül (a 269. l. sz.) Menyői Tolvaj Ferenc szül. Heves vármegy., Gyöngyösi iskolai igazgató volt. — Ennyit tudnánk Tolvaj Ferencről Sándor István Könyvesháza után.

Azonban Tolvaj Ferenc az Arithmetikán kívül más könyvet is adott ki, mely noha fordítmány, de miután versekből áll, és erkölcsi illem-oktatást tartalmaz : szerzőjét a XVII. század tanköltői közé emeli.

Ha tehát a T. úr sorozatából e tanköltőnk neve nem akarattal maradt el; szerencsésnek érzem magamat művét ezennel megismertetni.

A könyvnek latin címe következő :

„Praecepta Morum Institutioni Puerorum accomodata : collecta primum textu soluto a Cl. ac Doct. Viro D. Joh. Commenio ; Ligato deinde Stylo tradita opera Cl. D. Sam. Enyedy M. D. Postea vero ex Textu utroque pro moribus teneriorum instituendis Hungarico idiomate Rhythmicè transfusa (neglecto quidem textu soluto ; sed ligato e regio exhibitio) ingenio et calamo Franc. Tolv. Menyői p. t. Scholae Losoncinae Directoris ; tandemque publicae luci data hac in dispositione expensis discipulorum suorum , signanter infra notatorum Anno 1677. Mense Julio. — Leutschoviae Typis Samuelis Brewer 1690.“

¹⁾ Az itt említett kiadásokon kívül ismeretesek még ezek : Kolosvár. 1698. Kolosv. 1706. Pozs. 1727. Alakja mindnyájának 12r. s majd mindenik 80 l. — Egyébiránt az öreg Maróthi a maga — igaz hogy kimerítőbb — híres Arithmetikájában (1743.) szegény Menyőinket ugyan ócsárolja. Szerk.

E címben megvan egyszersmind írva a könyvnek röviden krónikája. Külalakjára nézve kis 8r. Terjedelmére nézve áll özvesen 16. lapból, mert a 17-dik a végéről hiányzik. Helyes írása a XIX. század elején divatozottal versenyez.

A latin szöveggel ellenlapozvák a Tolvaj Ferenc tollából folyt magyar rímek.

Tartalma a könyvnek, noha az ifjúság számára iratott, a kornak, különösen az akkori társalgási hangnak eleven bélyegét viselén, igen érdekes.

A könyv nem tulajdonom, különben örömmel nyújtanám azt a T. úr által a köz ügy oltárára.

Mutatványúl egy legfeltünőbb szakaszt kívánok belőle közleni, mint következik:

III. Rész. A természeti cselekedetekről való magaviselés.

Cselekedetidben te légy szemérmes,
Ha nevensz, az légyen alázatos csendes,
Ki maga szavait neveti nem eszes,
Ki soha nem nevet goromba nem rendes.
A nyáladat ki-pökd hogyha meg-gyúlt szádbā,
De más-felé fordully, hogy te mast azonban
Megne pökj mint Markalf, bé se szid a szádbā
A nyálat, mint látod ezt a' bestiákban.
Orrod ki fujad kendő ruhácskával,
Meg törüllyed de nem a' dolmány újával;
Avagy süvegeddel, vagy öt újaiddal,
Keszkenőcsked légyen, tisztogasd meg azzal.

Két újaiddal is meg-lehet ki-fúni

Orrod; de kezed meg nem kell mocskolni;
Azonban f él-felé el is kell fordulni;
Hogy tsömr ne légyen el is kell tapodni,
Mikor kívántatik hogy horuss, vagy asics,
Vagy ptrüszszencs, magadat te akkor el fordics,
Vagy tenyért szájadra szép módon borics,
Es gyengécskén osztán szájjaddal úgy zenedics.
A természet sipját te szorossan tarcsad,
Hogy miatta az hét szégyent meg ne vallyad,
Mindenkor hasadat f él helyen solvállad,
A tisztos Iffiaktól ezt mindenütt lathad.
Miként a Szél-malom orrod ne sipollyon,
Boreas módgyára torkod is ne zugjon;
Mert a' medve szokott zugni olyan módon;
De a' tisztos ember nem zug mint vén Cháron stb.

Ezek szerint ítélve, ha T. úr által a könyv érdekesnek talál-
tatik, az egésznek másolatát hazafi örömmel megszerzendem ¹⁾.

¹⁾ Azóta maga a könyv a levélíró hazafiúi buzgósa által a m. akadémia
könyvtárába jutott.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

MÁJUS. 1853.

V. FÜZ.

MAGYAR IRODALMI BEREK.

IV.

BENKŐ JÓZSEF TUDÓSÍTÁSA

AZ ERDÉLY HISTORIÁJA ÍRÓINAK MAGYAR NYELVEN TALÁLTATÓ KÉZIRÁSAIKRÓL.

KÖZLI

BRUZ LAJOS.

I.

Magyarország historiájának megírásában nagy érdemű s értelmű férfiak fáradoztak, a mint nyilván bizonyítják az önnön historiás munkáik, melyek nagy részént nyomtatásban özveséggel ki is adattattak nem régen Bécsben ama szép emlékezetű *Schwandtner* úr szorgalmatossága által im ezen nevezet alatt : *Scriptores rerum Hungaricarum*. És minthogy Erdély is Magyarországhoz tartozott, míg János király halálával 1541-ben különös fejedelemséggé lett, ez okból ennek sarkalatosabb dolgai 's viszontagságai is azokban az irásokban előfordúlnak. Ennek pedig Magyarországtól lett megkülönböztetésétől fogva sokkal bővebb historiáját készítették deák nyelven nevezetes emberek, kiket többnyire elészámáltam a néhai *Bethlen Farkas* úr erdélyi historiájának 5-dik kötete eleibe tett előljáróbeszédben.]

De minthogy némely dicséretes hazafiak Erdély historiáját született nyelvünkön is irogatták ; mások pedig ha szintén formába

nyomott historiát nem készítettek is; de ugyancsak a haza állapot-ját világosító írásokat és jegyzéseket hagytak magok után, légyen szabad közlülök az előttem ismeretesebbeket elészámlálnom, kézírásaikat megneveznem, és ezek aránt a közjóra intézett szándékomat, némely kérelmeimmel együtt, kijelentenem.

II.

Hidvégi báró MIKÓ FERENC, született Hidvégén 1584-ben, és ámbár Erdélyt nem sokára igen háborús idők borították el: még mindazáltal ifjúságának esztendeit nem csak fegyverviselésben, a nemesi rendnek akkori módja szerint: hanem a tudományokban is dicséretesen gyakorolta. Anyyira is ment jó igyekezete által, hogy Bethlen Gábor és Első Rákóczi György erdélyi fejedelmek alatt tanács ur, kincstartó, királyi tábla adsessora és Csík Gyergyó és Kászton székek főkapitánya lenne; míg 1635-ben szent Jakab havának 17-dik napján ez halandóságból kiszóllított. Irt szép historiát ez hazának dolgairól, melyben egyenes indúlattal, és a dolognak cífrázása nélkül lefestette azt az időszakaszt, melynél keservesebb és nyomorúságosabb állapotokon soha Erdély által nem ment, úgymint 1594-től fogva 1613-ig. Írásának ím e titulust adta: *Erdélyország-nak siralmas változásai, melyeket leírt Hidvégi Mikó Ferenc*; és ajánlotta Bethlen Gábor fejedelemnek. A mint ezt az historiát sok helyeken leírva láttam, és magam is tulajdon kezeimmel leírtam; csonkaságát veszem észre: mert sem a *titulust*, sem az ajánlólevelet benne nem találom. De kiírtam én másodszor abból a könyvből, melyet Mikó Ferenc úr szépen leíratott a fejedelem számára s parancsolatjából, és a mely eleibe tulajdon kezeivel írta a *titulust* s ajánlólevelet. Ebben továbbá helyen-helyen maga kezeivel kevés szókból álló jobbitásokat is tett. Ilyen maga épségében meggyen azért nyomtatás alá ez a sokaktól váratott jó historia. Nem is késhetik ennek kinyomtattatása; minthogy magunk halandók vagyunk, és az efféle kézírások eltévelyedendők s veszendők. Ez ugyan is született nyelvünkön az a historia, mely Erdélynek dolgait fennebb kezdi a többeknél; és így illő hogy azoknál elébb is kezdődjék ennek nyomtatása. De arra kérem én jó szívű olvasómat, hogy míg ez a nem hosszas munka a sajtó alól kikel, ha addig ezen tudósításmat veendi, és báró Mikó Ferenc úr életére tartozó szükséges dolgokat tud, velem közönséges jó végre közölni ne terheltelessék az

alább jelentendő uton. Ezzel főképpen arra vigyázok, hogy ezt az úri írókat megmentsem némely haszontalan nyelvek rágalmazásától; a mint cselekedtem *Transsilvaniám* második kötetjének 403. és 404. levelein is.

Ez a Mikó historiája áll az én szokott elégséges sűrű kézírásomban 21 árkusból. Erre pedig a levelek sarkain lesznek apróbb betűkkel szükséges jegyzések (adnotációk) más jó írásokból is; kiváltképen pedig *Weiss* (Fejér) *Mihály*, brassai bíró, ki is a Báthori Gábor táborától a Barcában Földvár mellett 1612-ben ölettetett meg, és *Fuchs Márk*, ugyan brassai nagy pap régi kézírásaikból. Sőt más apróbb barcai jegyzőkönyvekből is, melyeket jobb részint köszönök tisztelendő nagy tudományú *Róth Pál* uram, mostan szász-hermányi evangelicus pap barátságának. Nem különben a *Bojti Gáspár* szép és jó historiájából: ámbár ezt deákul, a mint íratatott, kinyomtatni fogjuk, *Bethlen Farkas* historiájához toldva.

Továbbá két nevezetes dolgot, melyről Mikó csak igen futólag emlékezik, szükségesnek tartok egyebünnen megvilágosítani a jegyzések között. *Első*, a *Mária Christierna* fejedelmi méltósága. Mert jóllehet bizonyos dolog, hogy ő nem csak fejedelemasszony volt, azaz, nem csak felesége Báthori Zsigmond fejedelemnek, hanem olyan valóságos uralkodó fejedelem, ámbár kevés idő alatt hogy minden rendbéli igazgatóknak és nemzeteknek ez hazában törvényes hatalommal parancsolt, az érdemeseknek hivatalokat és jószágokat (donált) ajándékozott, melyek azoknak birtokokban azután is megmaradtak; a törvénykező levelek a perfolyásokban hozzá *tituláltattak* avagy címezettettek; maga is magát uralkodó fejedelemnek írta: még is mindazáltal valakik mai napiglan az erdélyi fejedelmeket leírták, azok közé ötet nem számlálták; kivéven valamennyire az „*Ungrisches Magazin*“ nevű érdemes pozsonyi gyűjteményt, melynek egyik darabjában úgy hozattatik be mint a ki magát Erdély és Oláhországok uralkodó fejedelmének, székelyek ispánjának, stb írta: én azért mind az erdélyi országos rendek végezéséből, mind a *Mária* tulajdon leveleiből megmutatom ötet fejedelemnek voltnak lenni; annál könnyebben pedig, hogy nem régen ez előtt, deákul erről egy kisdéd munkát készítettem vala ím e nevezet alatt: *Maria Christierna, in numerum legitimorum Transsilvaniae principum relata*. Melyre a' többek között segítségül hívtam egy szép levelet, néhai széles tudományú s emlékezetű *Cornides Dániel* uram ritka

szedeményeiből; mást t. Dálnoki (már Szent-Benedeki) *Veres Jób* uramnak, Fejérvármegyei érdemes *fiskálisnak*, ősi jószágait illető levelei közzül. Második megvilágosítandó dolog a *Báthori András* fejedelem és cardinális ártatlan halála, melyet köz kézen forgó historiak ugyan *Ördög Balázs* nevű csiki székelynek tulajdonítanak; és én sem tagadom, hogy ő az ártatlan vérnek kiontására fel nem támadott volna: de cáfolhatatlan bizonyításokkal megállítom, hogy ugyan csiki székely, Szent-Domokosi *Krestély András* volt az, a ki kegyetlen kezeivel a jóféle és vétségtelen fejedelmet megölte s halálának helyét is világosabban kimutatom több idetartozó környúlásokkal. Ebben, háládatoson megvallom, szépen használt nékem a szent-domokosi megye buzgó plébánussával, tisztel. *Tankó Mátyás* urammal való levelezésem, mely is a fűvésztudományon kezdődött vala.

Végezetre, hogy még is világosabb legyen ez az historia, és nagy haszonnal nőjön akkorára, a mekkorára fognak nevelkedni a következő kötetek (tomusok), lesznek hozzá ragasztva ilyen toldalékok:

1. Elnyúgodott eleim közül *Benkő Máté* rövid *naplókönyvecskéje* ¹⁾, melyben leírta e mi Mikó Ferencünknek, már akkor Csík, Gyergyó és Kászon-székek főkapitányának és Bethlen Gábor fő hofmesterének 1619-dikbeli szent Jakab és Kisasszony havaiban a fényes portánál vagy is török császári udvarnál véghez vitt fő követtségét és utazását; ő lévén Mikónak ezen útjában egyik kísérlője. A kevés írásban sok szép dolog találtatik.

2. *Székely Mózsesnek*, ki is udvarhelyszéki köz nemzetből való embernek fija lévén, egy ember fülének elvágásáért Báthori Istvánhoz Lengyelországba bújdosott volt, de annak utána vitézségével igen elhíresedvén a fejedelmi méltóságig nevelkedett, és azonban Brassónál elesett, életének leírása.

3. *Bocskai István* fejedelem nemzetségének rövid lerajzolása.

4. Ugyan *Bocskai* ²⁾ *István testamentuma*, melyben sok szép dolgok találtatnak.

¹⁾ *Naplókönyv*; ezen szót *Diarium*-ért vészem, és semmi nyíltól nem is félttem. Mert találtam nagy magyar úrnak *Bethlen István* erdélyi gubernatornak Promemoria név alatt költ írásában, melyet Velencébe ment Kovács Gáspárnak adott, és melynek végére ezt tette: *Naplókönyve* legyen, melybe mindennap mindent feljegyezzen.

²⁾ Most *Bocskainak* vagy *Botskainak* írjuk, de a régi írásokban *Bochikai* olvastatik, akkor a *ch* a mostani *cs* vagy *ts* helyett szolgált.

5. Erdélynek 1613-ban költ egyik rendbéli országos végezése (Dietales articuli) melyek között vagyon Erdélynek Báthori Gábor fejedelemtől *bucsúzó levele*, és sok emlékezetes dolgok annak az időnek historiájára. Ezek nálam nyomtatásban vannak, de minthogy igen ritkán találhatnák, valóban méltóknak itélem a kinyomattatásra.

6. Az erdélyi három, úgymint, magyar, székely, és szász nemes nemzeteknek, hazafiságos egyesülésekről, melyről az országos végezések között sok szó vagyon, bővebb tudósítás a régibb írásokból. E nem egyéb hanem veleje íme nevezetű kézírásomnak: *Politica Trias Transsilvanica seu Tractatus de unione, tribusque trium in Transsilvania Receptarum Nationum Sigillis*. Ezen hatodik toldalékokskára az én szedeményeimet hasznos írásokkal szaporították még ez előtt régecskén ez három nemes és tudós jó akaró hazafiak: t. Fogarasi Pap József uram, Fogaras vármegyei *archivarius*, kinek egyéb jó írásokkal való sok rendbéli fáradságait meghálálni nem tudom, t. újbárosi *Újbárosi István* uram, brassai *procurator*¹⁾ és t. kökösi *Kökösi András* uram Szeben vármegyei *fiscalis procurator*.

III.

ENYEDI PÁL, kinek életéről, lakóhelyéről és állapotjáról igen keveset tudok, írt (ez a nevezete) *Éneket az erdélyi veszedelméről*. Nem ének pedig ez valósággal, hanem mint régen Rogerius *Carmen miserabile* név alatt írta le az akkori siralmas állapotokat: úgy Enyedi is, a mit siralomnak nevezhetett volna, akarta *Éneknek* t. i. mintegy *Síralom Énekének* írni. Leírt híven és minden cifrázás nélkül sok szomorú dolgokat, melyek Erdélyen általmentek a' XVI. századnak vagy *seculumnak* végén és a XVII. elején: és így a mely időszakast Mikó írásba foglalt, ő is annak bizonyos részét hagyta emlékezetre, ilyen különböztetések alatt: Első romlása Erdélynek. Második romlása Erdélynek, stb. Honnan és mikor kezdett ez az historia kiterjedni, hol találathatnék föl az eredeti írás (originalis, vagy autographum) és hol lehet legigazabban leírva; semmiképpen ki nem tanulhattam. Szebben lenni pedig sehol nem láttam, mint méltóságos gróf galanthai *Eszterházy Nep. János* aranykulcsos és a felséges királyi rendtevő kormányzóknak hivatalvivő belső tanácsúr sok drága kézíratos gyűjteményei között, minthogy ő nsága az

¹⁾ Az ügyész szóval mások után élhetnék én is a procurator helyett.

ilyeneknek tökéletességben való leíratásokra méltóképpen megnyílt kezeket visel és tulajdon szemeivel meg is vizsgálni szokta. Vagyon reménységem, hogy nállam is jól leírva találtatik mind újabb írásban, mind pedig régiben, melyet bírok Kolozsvárról *Dobó József* uram jó akaratjából, kinek szemei es kezei sokat fáradoztak számomra való írásk körül. Melyhez képpest az eredetírás nélkül is kívánok bátor lenni e munkának világra bocsájtásában és hasznos jegyzésekkel való világosításában.

De minthogy ez csak magánoson nem elegendő egy kötetre, minemű t. i. az elsőhöz illehetnék : ez okból hozzá ragasztva leszen a

IV.

LASKAI JÁNOS historiája, ím ezen nevezet alatt : Erdélyországnak szerencsés és szerencsétlen viszontagságai, 1588-tól fogva 1622. esztendeig, melyeket megírt Laskai János. Négy könyvekből áll ezen írás, melyek közül az utolsó többet foglal magában, mint az három első. Ez azért a Bethlen Gábor fejedelemségének kezdetén eredvén, és 1622-ig folyván, annyival szükségesebb és hasznosabb historia vagy inkább krónika, a mennyivel szűkebben találunk írásokat, erre a szakaszidőre, hazánk dolgairól : míglen osztán deákul *Bethlen János*, magyarul pedig *Kemény János* és *Szalárdi* megindítják az önnön historiáikat.

Kérdésbe jő, ki lett légyen ez a *Laskai*? Én nem tudom. Tudok ugyan annyit, hogy testvérje, bátyja-e vagy öccse? volt amaz akkori híres Laskai *Csokás Péter*nek, ki is a felsőországi akademián háromszor megfordulván, azután Maros-Vásárhelyen iskolamesteri s végre Fogarasban papi hivatalt viselt dicséretesen, és könyveket is bocsátott világra; tudom azt is, hogy 1589. tájatt Fejérváron káptalan (a mint régen nevezték, azaz, *capitulanus* avagy *Capituli Albensis Requisitor*) volt egy Laskai János nevű érdemes személy, de ki nem tanulhattam ha vajjon ez a káptalanos volt-e a mi Laskaink, s lehetett-e 1622-ig, vagy pedig ennek akár fia akár atyjafia. De ugyancsak még is gyanítván, hogy ez az historiás Laskai lehetett az; nem restellem ide általírni betűről betűre azt, a mi róla s némely más személyekről irattatott a Lipsiai Pál által Debrecenben, 1611-ben negyedrészen nyomtatott Verböci törvényes könyvének előljáró-beszédében ilyenképpen:

„Mely ugyan ezen decretumot most is kiadtunk deákul és ma-

„gyarul. Az magyarnak fordításában munkálkodván ilyen hazája „szerető férfiak, úgymint 1565. esztendőben Veres Balázs Bihar- „vármegyének íródeákja ¹⁾ és váradi főbíró levén. Ismét 1571. esztendőben Kolozsvárott lakó öreg Helthai Gáspár, az könyvnyomtató. „Ismét, 1589. esztend. Laskai János, Erdélyben akkort Fejérvári „káptalan. Mostan pedig 1611. esztendőben

„Az felséges *Báthori Gábornak* Istennek kegyelmességéből „Erdélyországának és Havasalföldének fejedelmének, Magyarország- „nak részeinek urának, és az székelyeknek ispánjának, az mi kegyelmes urunknak és fejedelmünknek fejedelemségének idejében

„Az nagyságos és tekintetes úrnak Zeredahelyi **IMREFI JÁNOSNAK** azon Erdélyország fejedelmének főbbik tanácsának segítéségével : és az Kolozsvárott lakó nemes becsületes Gellyén Imre „főbíróságában és atyafiúi szeretetből táplálásából, Helthai Gáspár, az „kolozsvári könyvnyomtató, és az város híres notáriussa munkája „által deákul és magyarúl újabban kiadatott, az tekintetes vitézlő „nemes magyar nemzethöz való szeretetiből. Ugyanazon Helthai „Gáspár és Debrecenben lakó könyvnyomtató Lipsiai Pál által ki is „nyomtatattott.“

Ezek után apróbb betűkkel ez is olvastatik „Ezt itt azért akarók megjelenteni, hogy senkinek igaz munkájával talált jó hírét „nevét se el ne titkolnók, se olyanoknak ne tulajdonítanók, kik „abban nem fáradtak.“

Akár ki lett légyen a mi Laskai Jánosunk; és akár hol legyen vagy letéve vagy elveszve az ő saját kezeivel készítettett írás: (mert hollétét fel nem nyomozhattam), elég nekünk az, hogy más keze által szépen és jól leírva megtaláltatott. Én a ki azt sem azelőtt, sem azután soha másutt nem láttam, így találtam reá. Midőn enyedi deák koromban, 1761-ben Aranyas-Gyéresen nyáraltam volna néhai méltóságos R. sz. B. gróf (negyediknek mondatott) *Teleki Mihály* úr, és élete párja méltóságos gróf *Kendeffi Rákhegyi* úr-asszony ö nságoknál, mint kegyes patronus uramnál és p. asszonyomnál; a gróf úr kezde velem leíratatni valamely nagy úr számára egy darab írást, melynek elejét már az előtt valakivel leíratta volt; ezt én csak magamra is legelső látásra mindjárt megszerettem; de ottan megfordulván, és csak futólag megtekingetvén t. kökösi

¹⁾ Az íródeákon ért notáriust.

Dobollyi József sok dolgokban járt költ *procurator* úr mikoron csudálta, hogy addig nem látta, s megdicsérte volna: annyira felgerjeszte ezzel engemet, hogy míg ő nagyságának leírtam, addig magamnak is megerőltetett szorgalmatossággal elvégeztem. Idővel osztán jobban jobban megjöven szemem világa az efféléknek vizsgálására, úgy kezdettem megesmérni, hogy ez, és minemű legyen, a *Laskai János* historiája. Honnan vette pedig ezt az idvezült ¹⁾ gróf úr? maga édes úratyja, ama nagy tudományu III. *Teleki Mihály* gróf úr saját kezeivel írta volt ezt le a *Laskai* tulajdon kezeirásából Paszmoson 1731-ben, a mint maga följegyzette ennek végére. Kitől kapta s hová tette az eredeti írást, semmit arról nem tudok. De midőn ilyen tanult úr azt szórúl szóra kiírta, s ettől én is tökéletesen általvettem annak mássát, mi tilt meg engemet, hogy már közre ne bocsássam? Azonban

Nem állhatom meg, hogy intézésemén kívül is itt többecske ne emlékezzem III. *Teleki Mihály*ról. Ez a gróf úr különben is, de nevezetesen éles elméjéért, igen kedves gyermeke lévén a II. *Teleki Mihály* úr grófnak, kit mint mások, úgy én is méltán számláltam a tudósok közé *Transsilvaniámnak* 2-dik kötetében, valóban szorgalmatoskodott nagy költéssel ezen fijának széles kiterjedésű tanulása körül: ki annyira is ment, hogy tudományát és bölcsességét egész Erdély csudálná s becsülné, a mint bizonytságot tesznek erről valakik esmérték, és írással is kihirdette ezt néhai gróf *Lázár János* tanács úr, *Praesidens* stb az ő halotti tisztességére írt szép deák verseiben, melyeket olvashatni több kinyomtatott ékes versei között. Gróf *Teleki* pedig jóllehet nagy hivatalokat viselt, lévén a királyi kormány széken (guberniumban) tanács úr, és a fő *exactoratuson* elődenes ²⁾ avagy *Praeses*: érkezett mindazáltal az ő szorgalmatossága mind másoktól készítettett egynehány historiákat leírni

¹⁾ Ugyanis ez a kegyes drága gróf úr, azon 1761-béli szent *Mihály* havának 4-dik napján estve alkonyodatkor gyéresi udvarában (mely is a gróf aszszony ő nagysága ős jószága), a palotának akkor kőmíves kezek által újított homlokfala (*frontispiciumá*)nak hirtelen lett leszakadásával öszverántatván, harmadnap múlva e világból kimúlék. Én pedig, a kivel azon romlásnak helyén épen csak egyedül beszélget vala, csudálatosan kimekedém.

²⁾ Hogy az *elődenes*, a *Praeses* név helyett, régi jó szó lett legyen a székeley nemzetben, mint a *székülő* is az *assessor* helyett; elavult időbeli jó írásokból könnyű megmutatnom.

tisztán és épen, mind maga, sok apróbb írásain kívül, ím ezen nevezetű munkát dolgozni : *Compendium Chronicae Transylvanicae a primo Hunnorum in eam ingressu ad praesentem (1731) usque annum deductae, studio et opera M. S. R. I. C. T. d. S.* Kezdi pediglen ezt a munkát a Krisztus születés után való 268-ik esztendőn. Másszor többet erről az urról, és írásairól, most pedig

Térjünk vissza *Laskaira*, kinek historiájához bővebb értelemnek okáért még ezek toldattatnak : 1. *Gyulafi Lestár*-(Eustachius)-nak egy darabocská írása Básta idejére, melyet kaptam volt régen t. Alsó-Csernátoni *Cseh Péter* uramtól, nagyenyedi postamestertől, és deákból magyarra fordítottam. 2. Göncruszka *Kornis Zsigmond* úr munkája, mely is áll sok úri s nemes neveknek elszámolásából és megírásából, kik hol estek el táboron, vagy egyéb halállal Básta s Mihály vajda idejében, és azon időtájatt. Becsületet érdemlő írás. Nálam a vagyon, melyet néhai gróf Al-Torjai *Apor István* kincstartó s tanács úr maga számára az eredetiből íratott le Kornis Zsigmond volt szentelt vitéz, tanács úr, Bihar vármegyei főispán és háromszéki főkapitány.

V.

Magyar-Gyerő-Monostori KEMÉNY JÁNOS, erdélyi fejedelemségre való emeltetése előtt készített egy historiát, melyben maga életének folyását is 1607-ben Karácson havában lett születésétől fogva, 1655-ig alkalmasint leírta; de ezenkívül sok szép dolgokat foglalt be hazánk historiájára. Melyhez képest, nem csak Erdélyben, hanem Magyarországon is sok urak, úrasszonyok, és más érdemes emberek, méltán iratták le és olvasták ezt a hasznos könyvet. De még is, minthogy a kézírásokat sok átalíróknak vagy értellenségek, vagy sietések és több hibáik miatt erősen megromlani gyakorta tapasztaljuk : nem ok nélkül kívánják sokan ennek nyomtatás által közvilágosságra való jövetelét.

Ez is nálam jó időtől fogva készen vagyon sajtó alá, nem magam kezem által, megvallo : de egy mind születésére mind tudományára nézve olyan férjfiú által, a ki régen ez előtt tökéletesen általírta a fejedelemnek abból a tulajdon kézírásából, a mely mai napon egy igaz vérénel, méltóságos liber báró M. Gy. Monostori *Kemény Sámuel* consiliarius úr ő nagyságánál írás és tudománybéli kincsei között nagy becsben tartatik, és a melyből, a mint értettem

a Maros-Vásárhelyi *Reformatum Collegium* számára is épen leíratott. Ha mindazáltal köz világosságra jöni engedik a szelid idők, szíves elintézésem szerént, az én fáradozásom is meg fog tetszeni körülötte.

Ugyan is a munka eleibe általam készült Előbeszéd után téveszem a nagy méltóságú s fényes hirt viselő M. Gy. Monostori KEMÉNY familiának nemzetségi ágazatjait, nem csak addig nyújtva, mint maga megírta volt gerendi kastélyában, és Szamosfalvi báró Mikola László kinyomtatta maga toldásával Kolozsvárott 1701-ben negyed réthben (in quarto), leírván a fiúágon már magva-szakadott *Gyerőfi, Mikola, Rádó s Vitéz*, és a még törzsökén virágzó *Kabos* familiával való egyességét: hanem a jelenvaló ideig lehozva, mind azokon az úri személyeken, kik a fejedelem élete után ezen nagyságos nemzetben virágoztak, és virágoznak. Továbbá chez ragasztom Kemény János életének különös leírását, nem csak ezen maga munkájában találtató tulajdon említéseiből, és *Gyöngyösi István* nagy dicsérettel esméretes verseiből; de nem is csak *Bethlen János* erdélyi cancellarius deák nyelven költ szép historiájában, és *Szalárdi János* krónikájában való jeles bizonyoságtételekből: hanem ezeken kívül mind egyéb hiteles ritka írásokból, és magát s régi úri eleit illető királyi és fejedelmi levelekből; mind kiváltképpen maga tulajdon jegyzéseiből, és krími iszonyú fogságából írt, s hiv embere *Szigeti Péter* által jött küldevény leveleiből, és jegyzéseiből stb.

Honnan szerzettem ezeket? vagynak olyanok kezemen, melyeket a dicsőséges emlékezetű Kemény János maga kezeivel írt tatárországi rabságából; de vagynak bővebben azok, melyeket tulajdon kezeinek betűiből írtam által, *részszerént* 1781-ben Szébenben méltóságos gróf és camerarius *Kemény Farkas*, akkor gubernialis consiliarius stb., most status actualis intimus consiliarius, szebeni districtushan regius commissarius, főispán (tit. tit.) úr exca írásbeli gyűjteményeiből, maga ottani méltóságos udvarában, és asztaláról való élésem mellett; *részszerént* 1783-ban, Magyar-Gáldon méltóságos liber báró és cancellarius *Kemény Simon*, akkor alsó-fejérvármegyei főispán, azután ezen erdélyi nagyfejedelemségbeli méltóságos királyi táblán Vice-Praeses úr ő nagysága kegyelméből, sok ritka levelei közzül.

Ezekkel az írásokkal pedig nem tartom elégnek azt cselekedni, hogy csak a maga életére tartozó szakaszocskákat lássuk belőlök;

hanem, minthogy több részeiben is Erdély állapotjának világosítására szolgálnak, de azonban hosszabbacskák, mintsem a rövidséget kívánó éleli leírásba férkeztethetném; tehát pótolékok módjára szóról szóra világra bocsátom azokat a historia végén; egész hitellel levén, hogy minden hazájokat szeretők igen kedvesen fogják venni.

Hogy még is világosabban kijelentsem szándékomat; ezen tölalékirások között lésznek : 1. Brandenburi Kata fejedelemasszony levele, melylyel Kemény Boldizsárnak, János édes atyjának, a fogarasi főkapitányság hatalmát (auctoritását) megerősítette szent Mihály havának 13-dik napján, 1630-ban. 2. Rákóci György fejedelem levele, melylyel Kemény Jánost idvezült atya Kemény Boldizsár helyett a Fejér vármegyei főispánságba állatta, Tholdalagi János director thordai kamaraispán és Harasztosi Balázs követei által 1631. 3. Két levelek, melyek által Kemény János a Lengyelország úri rendei közzé vétettetett, melyeket a lengyelországi eredet-írásból vettem által m. gróf *Kemény Farkas* úr exja könyvházából. 4. Ruina exercitus Transylvanici, melyben leírta, miképpen esett az erdélyi hadisereg tatár rabságába; megvagyon ez az írás a *Szalárdi János* és *Enyedi István* historiáikban; de még is akarom itten kiadni a tulajdon kézírásból. 5. Egy darab írás Memoriale név alatt 16 punctumokban, melyet írt Kemény János Tatárországban krími rabságában, és kiküldött Erdélybe Szigeti Péter által 1658-ban, mind maga rabságából leendő kiszabadulása, mind pedig házat és hazáját illető sok dolgok aránt. 6. Ismét olyan írás, ugyan Memoriale néven, 15 punctumban. 7. Szigeti Péternek adott (mint maga nevezi deákul) instructio, melyet Krimből Erdélybe küldött. 8. Fejedelemhez és fejedelemasszonyhoz írt levelei. 9. Maga fíjához Kemény Simonhoz küldött levele. 10. Erdélyi három nemzet írása Rákóci György fejedelemhez, *Kemény János* erdélyi hadak generálisa, tanács úr, s Fejérvármegyei főispán és Ruszkai *Kornis Ferenc* Kolos vármegyei főispán, s több raboknak Krimből leendő kiszabadítások aránt, melyben ígérík, hogy saccoknak ¹⁾ negyed részét országul akarják letenni. De ebből semmi nem lett az hazára jött veszedelmes idő miatt. 11. Azoknak neveik és ajándékaik, kik Kemény Jánosnak rabságában pénzt vagy egyebet küldöttek, p. o. Stephan vajdáné ingeket, lábravalókat; Vezérné inget, lábravalót, keszkenőt; hasonlóképpen

1) A sac avagy rab-váltáság, deákul *lytrum* mind ebben, mind a több ezen időbéli írásokban sarcnak irattatik.

Hasznedár pasáné; Haslán agáné inget, keszkenőt. *Erdélyiek*: Bethlen Ferencné inget, lábravalót, keszkenőt, orcatörlőt ¹⁾; Barcsai Ákosné inget, lábravalót, keszkenőt stb. Ezek közül némelyek, és mások pénzt is. De Kemény Jánostól több pénz ment más raboknak váltságokra, mint másoktól magáért. Meg is csalattatott a jó szívű úr némelyektől, kiket maga kezességén szabadított meg. Ez és többféle szenvedéseit könyveim kiesése nélkül nem olvashatom. 12. Azoknak előszámlálása, kik Kemény Jánossal a rabságból kijöni igyekeztenek, mint Nemes Tamás, Vas György, Török Pál, Bors István, Benkő Péter, Vajna György, Cserei György, Imecs Tamás, Kövér Ferenc, Váradi István, és többek sokan. 13. Kemény János éneke, melyben siránkozik keserves rabságán. Némely elől bocsátott fontosmondások után maga az ének így kezdődik: Sok színben változik. Mikor hízlekedik, Világ az embereknek stb. 14. Kemény János könyörgése, ilyen nevezet alatt: Anno 1657. 31 Julii, tatárországi cham rabságába esett, és Chrim országbéli lakóhelyen Bakce Szárán nevű város fölött közsikla tetején építettett Zsidóvárba szörnyű fogságra vitetett raboknak buzgó imádságok, melyet sz. Dávid és Jób szavai közül kiszedegetett és a raboknak állapotjokra alkalmaztatott a rabok atyjokfia, Kemény János. 15. Kemény János holttestéről való új emlékezet. Ugyan is Bethlen János, Timon, és más íróink után, én is azt írtam Transsilvaniám első kötetében, hogy Kemény fejedelem a Kucsuk basával való ütközetben Nagy-Szóllósnél, közel Segesvárhoz elesvén 1662-ben, Boldogasszony havának 23-dik napján, teste nem is keresztetett idejében, nem is találtatott meg; de másképpen vagyon a dolog. Mert maga testvére Kemény Kata által való kedves sógora Bethlen Ferenc, ki is volt I. Rákóczi György fejedelemnek hofmestere, melegiben reá talált holttestére, de szántsándékkal eltitkolta s titkoltatta a több holttestek között. Miért? Hogy illetlenséget ne szenvedne. Mert ugyan is egy basa jó barátja elesvén Kucsuknak, kit a mint keseregve mondotta egész Erdélyért nem adott volna, megesküdt vala, hogy Keménynek holttestén is boszut áll, bőrét lenyúztatván, szalmával megtöltetván, és testivel együtt egész Erdélyben gyalázatosan széljel hordoztatván. Ezt akarta azért Bethlen Ferenc eltávoztatni. Ezeket így bizonyítja maga levele, melyet felesége Kemény Katának írt. Hogy ezen dolgot kitanúljam, utat mu-

¹⁾ Orcatörlő már szokatlan szó, melynek helyibe jött a keszkenő; akkor pedig a keszkenőn kendőt értettek, *kendő-keszkenőnek* is hívták.

tatott reá M. Bogáthi t. *Körmendi Gábor* uram, nagy érdemü procurator. 16. Magyarországi palatinus gróf Esterházy úr levelei közül, melyeket I. Rákóczi György fejedelemnek írt, kettő vagy több is. Ezek tartoznak a harmadik kötetbe.

VI.

SZALÁRDI JÁNOS, kinek historiáját néhány esztendőtlől fogva kezdték a hazafiak olvasni, igen eszméletlen vala állapotjáról és hivataljairól, míg én (távol vagyom szavaimtól a legkisebb dicsekedés is) bizonyos ország végezéseiből, melyek dietalis articulusoknak neveztetnek, Transsilvaniámnak második kötetében valamennyire megismertetem: annyira, hogy a kikkell, hazánk historiáját szerető s azután járó férfiak közzül, szerencsém volt róla beszélni, mindnyájan volt papi embernek lenni vélték; levén munkájában, kiváltképpen annak elején, hitet és vallást vagy egy vagy másképpen illető dolgok; annak végén pedig két predikációk. De az említett országos végezések közzül, az 1666-béli börtölő havának 26-dik napján költ 19-ik articulus megtanít minket az ő külső vagy világi (secularis) állapotjának és hivatalának tudására, mely is betűről betűre így íratott meg, és ki is nyomtatott: „Akarván ez aránt is a hódoltságon levő szegénységnek kedvezni, annál inkább partialis perceptoroknak; azért a Partiumbéli és Kolos, Doboka, Belső-Szolnok vármegyebéli hódoltatás alatt levő részeinek minden rendbéli pénzbéli adónak és egyéb jövedelemnek generalis perceptorának rendeltük nemzeti Szalárdi János atyánkfíát, hogy percipiálja azon jövedelmet, és erogálja is oda a hová parancsolatja lészen.“ Leírt hivatalai előtt pedig, hogy az országban vice-secretarius lett légyen, bizonyítja az háromszéki és erdővidéki reformatus egyházi rend privilegiuma, melyet Kisasszony havának 10-ik napján 1614-ben adott Bethlen Gábor fejedelem, és megerősített I. Rákóczi György 1647-ben, pünkösöd havának 10-ikén, mely alá ekkor Szalárdi is úgy írta nevét, mint v. secretarius. Továbbá, hogy 1666-ban meg is holt légyen, tanuljuk ismét az országnak 3-dik végezéséből, mely lett ezen esztendőben sz. Mihály havának 27-dik napján, és nyomtatásban így találtatik: „Néhai Szalárdi János helyett rendeltük Kolozsvárra fizető mesternek, perceptornak és káptalannak Virginás István atyánkfíát.“

Irt ez a jó ember olyan historiát két Rákóczi György, Rhédei Ferenc, Barcsai Ákos és Kemény János fejedelmek idejére, hogy

nagy kárral lehetnénk el a nélkül. Mert jóllehet ezt az időszakaszt szépen leírta deák nyelven Bethlen János : mindazáltal Szalárdiban sokat láttunk, a mit amannál nem találunk. „Siralmas magyar Krónikának VIII könyvei, melyeket a következő posteritásnak megírt Szalárdi János 1662-ik esztendőben.“ Hol és kinél találtassék ma valamelyik magyar hazában ennek a historicusnak tulajdon kézírása, ki nem nyomozhattam. Nem kételkedem mindazáltal, hogy tökéletesen ne volna nálam leírva, a melyet nyomtató sajtó alá szántam. De ha még is tudtára volna valamely igaz szívű hazafinak az eredeti írás holléte, s ez aránt tudósítására méltóztatna, valóban jó dolgot cselekednék.

Sokból, úgymint, nem sűrű írásban 195 árkosból áll ez a munka; ennyiségétől mindazáltal megijedni nem illő senkinek: mert ha egészen jőne is ki, a nyomtatásban igen sokkal kevesebbre menne. De ez így nyomtatásra nem mehet. Ki kell belőle maradni soknak, a mi a hit dolgait hántorgatja. Lássanak effélékhez a papok. Ők is pedig már a szelid türedelem mellett igen le kezdették hagyni legalább a kecskeszőr fölött való tépelődést. Azt mondod hát, hogy herélt munka leszén, ha betűről betűre ki nem nyomtatódik. De, kérlek, nem herélődik meg ezzel. Mert valami csak legkisebb ígéig benne az haza közönséges dolgát illeti, szóról szóra belé nyomtatva leszén. És hogy ez a leendő nyomtatás hívségesnek lenni megbizonyíttassék, hol mennyi szó marad ki belőle, mindenütt számokkal igazán följegyeztetik. És így e csak olyan, mintha én egy bizonyos dologról beszédbe erednék; történetből pedig másról is szó keverednék közbe. A ki azonban az én beszédemet csak amaz egy föltett dologról mondaná el valakinek, de minden változtatása nélkül szavaimnak, s a mi csak mintegy véletlen elegyedett vala közbe, azt el hallgatná: vajjon nem is ítélthetnék-e azért igaznak az ő kölcsönözött beszédében? Ha pedig így is csak sajnállani fogja valaki a képzelt csonkúlást; ám maradjon a kézírás mellett; mert a sem fog úgy ki a hazából, hogy a jó könyvesházakban örökre is ne maradjon; és ha valakinek tetszik vizsgálni mi hagyattatott ki, az írást és nyomtatást össze ne vethesse. De ha legbuzgóbb vagy a reformata vallásban, melyet Szalárdi tartott; még is meg kell vallanod, hogy elkobzattatnék ¹⁾ ez az historia, ha ki nem hagyattatnék, a mi nem jó helyen áll benne.

¹⁾ Új szót hallasz-e? nem éppen, mert ha kezedre kerítheted amaz igen ritka könyvet, mely Kolozsvárott az Heltai Gáspár mívhelyében, nyolcad rész-

VII.

ENYEDI ISTVÁN, kinek születését és életét igen kevésbé tudom, volt Nagy-Bánya várássának hites notáriussa, és írt szép historiát Erdélynek négy esztendő alatt történt keserves viszontagságairól, melyeken általmént 1657—1660. esztendőekben. Magyar nyelven költ írásának, mely is nálam illetes sűrű írásban 16 árkos papíroson találhatik, im ezen deák titulust adta: *Occasio suscepti itineris et belli principis Georgii Rákóci II. in Poloniam. De ebbéli jelentésénél több időre való dolgokat is találunk benne.*

Debrecenben is Bartha Boldizsár nevű jó hazafi nyomtatásban nyolcadrétű könyvben kiadta az ezen időtájban, nevezetesebben 1657—1664. esztendőben török, tatárok és mások által az hazában, kiváltképpen pedig Debrecenben és vidékén történt keserves állapotokat. De ez a könyv igen ritka lévén, Enyedi István historiája mellé foglaltam az újabban való kinyomtatás végett. Meg kell ugyan vallanom, hogy nálam a Bartha munkája, melyet t. doctor és professor *Pataki Sámuel* uramtól Kolozsvárról nyertem ki haszonvételeire, a melynél többet látni soha nem is volt szerencsém, valami kevés hijánossággal vagyon. Ezt pedig ilyen kérelemmel jelentem, hogy ha a közjót szerető valamely igaz hazafinál egész épségben találhatik, és nékem értésemre adni nem terhelhetik; kipótolhassam a nálam valónak kevés fogyatkozását. Ezen kötetbe megyen

Székelyhidi PASKÓ KRISTÓF, nemes rendbeli jó embernek SIRALMA is, melyet írt versekben Erdélyországának 1658—1660. esztendőekben lett pusztításáról, és hetedfél árkuson ki is nyomtatott volt; de már igen megritkult. Lésznek ez három munkák után is bizonyos toldalékok, úgymint, néhány küldemény leveleik nagy embereknek, és válogatott országos végeztések. Az ilyen végeztések, melyek dietalis articulushoznak neveztetnek, és hazánk historiájának

ben *Hispaniai Vadasság* (érts hispanica inquisitiót) nevezet alatt jött régen világra; abban a fiscus magyarul mindenütt kobzó; confiscare, elkobzani; confiscarunt, elkobzották stb. Az ilyen régi szókkal, mineműeket a mi székely földünkön leginkább találhatunk, és más igaz magyar eredetű igékkel csak szerettem élni az hol helyét látom, egyébkor pedig szívesen tartok én ama tudós magyarunkkal t. Kaziacy Ferenc úrral, a kassai tudománybéli megye nemzeti iskoláinak igazgatójával, ki is Geszner Idylliumit fordítván, ajánló levelében a többek között így szól: „Erőlködve akarunk mindent magyar szóval kitenni, s elfelejtjük megfontolni, ha ezen új elnevezés által nem vesz-e az értelem.” Méltó tovább is figyelmetesen olvasni.

legbővebb és tisztább kútfejei közzül valók, régen igen nagy számmal íratlak, és sokak közzülök nyomtatásba is mentek: lévén minden esztendőben rendszerént kétszer, úgymint szent György napkor tavaszi, szent Mihály nap tájatt pedig őszi, de rendkívül több országgyűlések is avagy dieták, melyeken mindenkor vagy több vagy kevesebb számú articulások íratattak. Ezeknek öszveszerzésében a mi időnkbeli urak és más rendbeli értelmes emberek sokan szorgalmatoskodtak, és céljokat szerencsésen el is érték. Hogy itt egyszer megjegyezzem, effélékkel nem csak ezt, hanem a több köteteket is bővölködökké kívánom tenni, valahol csak a világosításra szükségeknek ítélhetem.

VIII.

Gróf Bethleni BETHLEN MIKLÓS, ki is magát Kis-Bunról írta, Erdélyben tanács úr, cancellarius és Máramaros vármegyei főispán, nagy elméjű s látású férfiú, sok egyéb írásai között leírta a maga életét is magyar nyelven, négy könyvben, 1642-től fogva 1703. esztendeig. De ebbe az erdélyi dolgokat is úgy foglalta, hogy egy jó historia gyanánt szolgáljon: melyre nézve sokan is szótkák nemzetünkben olvasni. Valamik azért ebben hazánk közönséges állapotját és historiáját illetik, híven kiszedegettem nyomtatás alá, mindenütt változtatás nélkül a maga tulajdon szavaival élvén. Akadémiai utazásakori jegyzőkönyvéből is ragasztottam bizonyos dolgokat ennek végére stb.

IX.

Nagy-Ajtai CSEREI MIHÁLY, kinek familiáját, és életét is leírtam Transsilvaniám második kötetében, született Csíkbán Rákoson 1667-ben Mindszent havának 21-ikén; dicséretesen tanult Fogarashban, ott lévén főkapitány az édesatyja Cserei János, és Udvarhelyen. Annakutána 1685-ben ment ama nagy úrnak Teleki Mihálynak udvarába, 1686-ban táborba, 1690-ben jelen volt az zernesti veszedelmes ütközetben, 1690-ben, a hazának zavaros állapotjában, más úri s nemes személyekkel bújdosodott Havasalföldében. Onnan 1692-ben visszajöven, ment gróf Apor István thesaurarius úr mellé, és mintegy tíz esztendő alatt viselt a thesaurarius mellett secretariusi hivatalt. 1703-ban támadván az úgynevezett kurucvilág, mely Erdélyt és Magyarországot öszvezavarta vala, Görgény várába vonta magát. Innen ebben az háborus időben küldetett Csík, Gyergyó és Kászon székek igazgatására a német részéről, hogy az oda való

népet az hívségben tartaná. De ott meg nem maradhatván, bételepedt Brassóba, mely akkor német vitézlő néppel jól meg volt erősítve, és ott lakott nagy költséssel, míg az háború 1711-ben becsendesedett. Megholt éltes korában 1756-ban, sz. György havában, Nagyajtán, az hol el is temettetett.

Minemű historiáját írta legyen hazánknak, főként a kurucvilágról, esmeretesebb az, mintsem sokat kelletnék róla szólanom: mert legalább háromszázszor íratatott le, s mindenfelé találtatik. Azt ugyan nem lehet róla eltitkolni, hogy a sokszori leíratások annyira meghibáztatták némely kezeknél találatókat, hogy az értelmes olvasó is alig fejtheti ki ottan-ottan az igaz értelmét. Az eredeti írás, melynek betűi aprók-aprók, sűrűk és bajosan olvashatók, vagyon méltóságos Sáros-Berkeszi *Mosa László* úrnál, a második nemes székely gyalog ezerec nagy érdemű főstrázsamesterénél, élete kedves párja gróf *Mikó Klára* ifjú úrasszony után; ki is leánya gróf *Mikó Istvánné Cserei Trézsia* asszonynak, a mi historicusunk egyetlen egy unokájának. Ebből írtam én le oly épségben, hogy egy betűben sem különbözz.

De mit kell ezzel a historiával cselekedni? mert vagynak az haza közönséges dolgait nem illető szakaszok benne; vagynak választ és némely személyeket bántó darabok is. Ezek azért kimaradnak azt cselekedvén az írással, a mit Szalárdiról jelentettem: és így semmi igazságtalansággal nem illetvén. Világosítására némely levelek sarkain lesznek jegyzések, *Vizaknai Bereck* (Briccius) kolozsvári orvos doctor naplókönyvéből, melynek eredeti írását találtam fennebb tisztelt t. doctor és professor *Pataki Sámuel* úrnál; és kíváltképpen a *Kolinovics* deák nyelven költ nagy historiájából, melyben a kurucvilági történetek a napoknak rendjek szerint íratnak meg. Lésznek valami kevés helyen jobbítások is, p. o. 1689-re azt írja, hogy akkor adattatott a nagyságos Teleki familiának a római szent birodalombeli grófi titulus; de különben vagyon a dolog, mint ez a császári adomány-levélből kitetszik. Adattatott ugyanis nem az első, hanem második Teleki Mihály úrnak, kinek temetése volt Kolozsvárott 16. mart. 1771-ben.

X.

ROZSNYAI DÁVID, Apafi fejedelem idejében volt a török (portán) császári udvarnál török deák, azaz az erdélyi követek mellett

rendszerént való tolmács : onnan Erdélybe haza jövén 1669-ben, attól fogva tett szolgálatot a fejedelmi udvarban 1679-ig. Holt meg Fogarasban 1718-ban. Szamos-Újváratt 1683. tájatt rabságot szenvedén, mint akkor könnyen megesett vétségtelenül is, ottan is idejét hiába nem töltötte, hanem fordított magyarra egy Humajon Náme nevű nagy török könyvet, melynek értelme királyi leveleket tészén. Sok szép ábrázolások, költött beszédek stb vagynak benne. Úri maradékai közzül közlöttem velem Maros-Járai tit. Rozsnyai Sámuel úr, a második nemes székely gyalog ezerednél császári hadnagy. De vagynak nálam hazánk historiájának öregbítésére ennél sokkal nevezetesebb két darab írásai is, melyekben nevezetesen a török udvar levelei. Az első darab, mely is tulajdon keze írása, áll 178 levél-lapokból ím ezen titulus alatt : „A néhai felséges és dicsőséges I. Ferdinánd római császárnak ; konstantinápolyi szultán Bajazid khánnak, VI. László budai magyar királynak idejektől fogva, a felséges I. Leopold római nagy császárig, konstantinápolyi szultán Mehemmed khánig ; II. Rákóczi György erdélyi fejedelemig ; napkeleten s napnyugoton, délen s éjszakon folyt hajborzasztó, kétfelé nézni tanító, kit-kit nemzetéhez ragasztó, vallásnak, nemzetnek s hazának haszonnal szolgálni oktató, németes, magyaros, törökös, lengyeles és több szomszédságbéliekkel elegyes, nevezetes, császári királyi és fejedelmi asztalra méltó nagy dolgok, melyeket,,

„Konstantinápolyban laktában, költséges, de nemzetét szerető nyughatatlansággal, egyszer is másszor is török írásban kezéhez kerítgetvén, és a feljebb való időkben a keresztyének hasznára magyarra fordítván, ura parancsolatjára a fejedelmi házba bé is adta vala, de egy feljebb élő praepotens valaki azt onnan kivévén, újabb munkával transferálá, és az időkhöz képest rendben vévén, egynéhány méltóságos régi jó urai számára elkészíté. Ezt penig, némely observabilitásokkal amplificálván, istenben boldogult néhai jó ura méltóságos fiának méltóságos gróf tekintetes nagyságos Bethlen Miklós uramnak ő nagyságának, ő felsége nagy tanácsu hívének, erdélyi érdemes nagy cancellariusának, Máramaros vármegye hűséges főispánjának etc mint nagy bizodalommal való méltóságos nagy jó urának, ő nagyságának alázatosan ajánlá egy ő nagysága régi méltatlan és alázatos szolgálja, Rosnyai Dávid, Erdélyben már régen haszontalanul vánszorgó török deák.“

A más darabban is, melyet tisztelendő pater *Koppi Károly*

kolozsvári (most pesti) professor úr kegyességéből bírok, többnyire csak azon dolgok és levelek foglaltatnak, melyek az elsőben, de nem tulajdon kezeírása; titulusának hátulsó része is különböz, im ilyenképpen: „Ezt pedig a méltóságos úrnak, tekintetes Kis-Sárosi János uramnak, ő felsége tanács úr hívének, Küküllő vármegyének érdemes főispánjának, erdélyi ő felsége generalis commissáriusának, ország főítélő mesterének, és nagy bizodalommal való méltóságos régi nagy jó urának ő kegyelmének igen alázatosan ajánlá egy ő nagysága régi méltatlan és alázatos szolgája Rosnyai Dávid, Erdélyben már régen haszontalanul vánszorgó török deák.“

Ez a Sárosi János hosszas és keserves rabságából szabadult meg 1703-béli börtömös havában, fejevári országgyűlésben.

Ha ezen darabbéli munka világra bocsáttathatik; fognak más rendbéli kegyetlen török levelek is a végéhez ragasztatni; melyek közül nevezetéseket közöltt velem Kolozsvárat tit. *Érsekújvári István* uram, azon nemes város leveles házának gondviselője. Ha mind ezek az írások nyomtatásra kelhetnek; ezekből és a deák nyelven való íróinkból, Erdélynek akármely időre tartozó dolgai alkalmas világosságban fognak lenni Magyarországtól való megkülönböztetésétől fogva.

XI.

Továbbá találtatnak nálam nagy számmal olyan írások, melyeket ugyan historiáknak nem nevezhetek; és többnyire nem is hosszúira terjedők: de hazánk historiáját megbecsülhetetlenül bővíthetnék, és világosíthatnák. Ezek nagyobbára *Diáriumok*, avagy naplókönyvek. Legyen elég közzülök im e következőket elémlítenem.

1. Losonci *Bánffy Gergely* úr írása, ilyen titulus alatt: „A felséges második János Magyarországnak választott királyának szultán Szulimán török császárhoz menetelinek módja és rendi 1566.“ Megvagyon deákul is ezen titulusa. Bethlen Farkas is deák historiájának ötödik könyvébe jobb részent beszerkette ezt az írást. Bánffy Gergely pedig egy volt ebben az útban a János király kísérői közzül.

2. Hunyad vármegyei *Balog Ferenc* követsége a török udvarhoz. Báthori Kristóf fejedelem idejében 1576-ban, melyben a bévitt adó, ajándékok, egyéb dolgokkal együtt megíratlak.

3. Csiki Csicsóban 1603-ban született *Cserei Mihály* jegyzőkönyve, melyben vagynak valami hasznos jegyzések Bethlen Gábor fejedelem idejére.

4. I. Rákóczi György fejedelemségének kezdetén 1630-ban költ írás, melyben megíratatik, mi dolgok folytak mindennap a fejedelmi udvarban. Kár, hogy ennek eleje elveszett, mely nélkül írójának nevét sem tudhatni. Az eredeti írás feljebb tisztelt méltóságos *Mosa László* császári fő strázsamester úré volt, de ajándékkul ment már a kolozsvári reformatum collegium könyvházába. Ezt valóban gyönyörködve lehet olvasni. Áll jó sűrű írásomban nyolcadfél arkusból.

5. Losonci *Bánffi György* úr naplókönyve, melyben leírja napról napra Rákóczi Györgynek a felséges austriai ház ellen való hadi útját, mint a melyben maga is jelen volt 1644-ben, midőn a fejedelem öszveszövetkezett a svékussal. Az eredetírás, melyből én kiírtam, t. doctor és professor *Pataki Sámuel* úré, egy azon esztendei kalendáriumban.

6. Sepsi-Köröspataki *Kálnoki István* naplókönyve 1645-re, melyben ez az úr is megírta napról napra azon fejedelemnek az austriai felséges udvar ellen való hadvivését, melyben maga is ott forgott. Az eredeti írást, melyből én átalvettem, találtam néhai idvezült méltóságos gróf generális (tit. tit.) *Kálnoki Antal* úr excellentiájánál Köröspatakon.

7. Gróf Kis-Rhédei *Rhédei László*, Rhédei Ferenc fejedelem fija, tanács úr és háromszéki főkapitány naplókönyve; melyben ír elsőbb időbéli dolgokat is, de főképpen a II. Rákóczi György fejedelem Lengyelországba 1657-ben lett szerencsétlen hadvivését. — Az eredeti írást bizonyos jutalomért én adtam örököül mélt. gróf *Rhédei Ádám* úrfi ő nagyságának.

8. Hallerkői *Haller Gábor* tanács úr naplókönyve, melyben leírta mind külső országi akademiákon való járásait, és tanulásait, mind kiváltképpen az hazában való dolgokat, melyekben maga is forgott 1629-től fogva 1644. végeig. Az eredetírás általment tölem az erdélyi püspök úr méltós. gróf Kollegrádi *Kollonics László* státus consiliarius (tit.) úr exja írásokkal gazdag könyvházába. Sokacska az írás, sok dolog is taláztatik benne. — Többet írtam e jó úrról Transsilvaniám második kötetében.

9. Egri *Fodor Sámuel* általírta a mint vallja szemmel látott de előttem esméretlen *bizonyosság* írásából, miként ment Apafi Mihály fejedelem a török fővezér Köpöli Amhet basa táborába, Érsekújvár alá Magyarországra, 1663-ban, és hogy volt ottan s mint jött visz-

szá, nevezetesen pedig azt is³, hogy ölette meg azon fővezér az ártatlan nagy urat, Haller Gábort.

A fejedelemnek ezen hadi néppel való kimeneteléről még bővebben írt egy valaki; de nevét ki nem találhattam. Írása ugyancsak épségben vagyon nálam. Haller Gábort nem kevésbé dicséri stb.

10. Első *Apafi Mihály* fejedelem naplókönyve; melybe születésétől fogva halála feléig, beírta naponként a maga életére s fejedelemségére tartozó nevezetesebb dolgokat; magyar nyelven költ írásának ilyen deák titulust adván: *Vehiculum vitae Michaelis Apafi*.

11. *Al-Gyógyi Török Ferenc*, fejedelem bejárója (*cubicularius*), deákul tarkás magyarsággal leírta *Apafi Mihálynak*, három úgymint 1681. 1682 és 1680. esztendőbéli haddal való menetelét Magyarországra, utolján Bécsig a török parancsolatjára és segítségére.

12. *Hondorfon* lakott *Gulacsi Albert*, a két *Apafi Mihály* fejedelmek belső íródeákja (*secretarius*), leírta 1691. és 1696-ban Bécsbe tett útjait, és ifjú *Apafi* könyörgő-leveleit felséges *Leopold* császárhoz, fő tanácsosihoz stb nagy dolgokban. Sokat lehet ezek között látni. Jó csomólék az írás is.

13. *Vizaknai Bereck* (*Briccius*) *Kolozsváratt* orvosdoctor, káptalan, királybíró, ispótyá-mester és a reformatata ekklézsiának curátora naplókönyve, melyben leírta külföldi akademiákon való lakását; haza jövele után pedig egyéb emlékezetes dolgokat is, de kiváltképpen a kurucvilágot, melynek viszontagságai között magának is parancsoltatván a Magyarországra való kimenetel, ott töltötte azon mostoha időnek némely részeit, *Károlyi Sándor* generalis úr mellett. Az eredetírás egy levél híjával *Kolozsváron* vagyon t. doctor és professor *Pataki Sámuel* úrnál; meg is érdemli a jó gondviselést.

14. *Dálnoki Veres Gerzson*, lakott *Küküllő vármegyében Gál-falván*, és viselt szolgabíróságot 1730. tájatt. Mint maga vallja gróf *Haller Gábor* úrhoz írt ajánlólevelében, soha csak rudimentát sem tanult (elhiszem a háborus idők miatt), leírta mindazáltal 1704-től fogva egyszer is másszor is, 1722-ig a fontosabb dolgokat nem cifra de hiteles versekben; sőt tett némely jegyzéseket 1732-ig is. Megírta főként a *Rákóci Ferenc* német császári felség ellen való s kurucvilág nevet viselő hadakozását, melyben maga *Gerzson* is forgott. Láthatni oly dolgokat verseiben, melyek másutt fel nem találtnak: azért avagy csak az ilyenek megérdemlenék, hogy ki-szedettetnének, és a maradéknál tudva maradnának. Munkája hátul-

ján a kuruci akkori ezere-de-(Regimente)ket emlegetvén, így végezi bé: Vájó András szaladóji, Kos Mihály hódoltatóji, Kis Alber akasztófára-valói, Pintye tolvaji, Csáki András kóbollói. Ezen Gerzson eredetírása találtatik feljebb már tisztelt Mosa László főstrázsameszter úrnál.

XII.

Ezen IX-dik szakaszában már elészámlált, és még ezekhez könnyen számlálható apróbb rendű írásokkal, miként szolgálhassak másoknak? Ha fog találatni hív tanácsoló s a munkácskákat jó szándékába venni kívánó, akár más rendbéli, akár könyvnyomtató (typographus), jó uraim között, könnyen hajthat engemet méltó akaratjára; mind jól leírva lévén fáradságos gyűjteményeim között. De vagyon egy kételkedésnek köve előttem; a t. i. hogy én ezeket a kissebb munkákat olyan betűkkel és szószzerrel (orthographiával) írtam le, mint az eredeti régi írásokban találtam, p. o. a mostani j, y, ts, v, tt helyett írván i, cz, ch vagy chi, u, és t betűket ilyen szókban: *io*, *olian*, *czelekedet*, *choda*, *chiászár*, *ualó*, *adot* stb. melyeket ma így írunk, *jó*, *olyan*, *tselekedet*, *tsuda*, *tsászár*, *való*, *adott*, stb. Kérdés azért nem jobb-e a könnyebb olvashatásért mostani betűk ereje s jelentése szerint adni ki, ha valami kiadhatik.

XIII.

Végezetre ha kérded, mire nézek e jelenvaló egész tudósításommal? arra, *először*; hogy vehessék észre a jó igyekezetű ifjak, a kikre főképpen vigyázok minden betűimmel, miféle írásokat szükséges gyűjtögetni az haza historiájára. *Másodszor*, hogy bár valamennyire tudhassák mások is, kik Erdély historiája körül szorgalmatoskodnak, hol, kiknél, és minemű írásokat lehessen keresniek. Kiváltképpen pedig *Harmadszor*, hogy a miket én magam köz haszonra való igyekezettel, tulajdon szükséges házi dolgaimnak hátrahagyásával és sokakban való szükölködésemre gyűjtögettem, azoknak is hasznát vehessék, a kik igen kicsint tehető szolgálatommal akarnak élni: mert halandó vagyok, és hirtelen másokra maradhatnak mind jelentett, mind pedig azoknál sokkal több irományaim, elébb, mintsem azokból csak a legszükségesebbeket is világra bocsáthatnám.

BENKŐ JÓZSEF RÖVID EMLÉKEZETE.

UTÓIRATUL.

Ime több mint hatvan év után végre világot láthatott egy buzgó hazafi szíves közléséből e becses „Tudósítás“, melyet most is még mindig tanulsággal olvashatunk, de nem a fájdalom közbevegyülő érzése nélkül. T. i. oly írók, és oly történeti forrásokról 's azok hollétéről értesítettünk általa, melyeket részint ő említ fel itt először, részint pedig, ha itt-ott léteztek tudva volt is, historiánk nagy kárára még most homály borít. Fájdalmunknak több oka van. Látjuk hogy nem hiányzottak soha Máróink, deigen Maecenásaink! Mily lelkesen s mily kedélyesen köti a Transsilvania halhatatlan írója földiei szívére a hazai történet érdekét, mennyit tett és fáradozott hogy ennek egy kiaknászatlan aranybányát nyithasson: készen állott több nagy kötet író, apróbb forrásokkal és saját dolgozataival kiegészítve s felvilágosítva: s ime korának lelketlensége nem engedé a szent szándékot kivinnie, sőt az irigység nem csak letolta azon pályáról, melyet Erdélyben senki dicsőségesben nem járdalt, nem csak az 1791-beni újraszűletés korában Erdélyben keletkezett társaságok mellőzték őt és hosszas fáradozásai gyümölcseit: hanem kétségbe ejtő üldözések bajokba s vétkekbe sodorták, melyekből nem volt többé becsülettel menekvés. Végre is kénytelen volt tizenöt foliókötetnyi gyűjteményén csekély áron túladni, de e gyűjtemény is végre az enyedi könyvtárral együtt lángok és rablás martalékja lett! Minden a mi az enyészettől megmentetett, a Transsilvania különös részének három kötete, miknek másolatát gróf Teleki József gondoskodásából az akademia bírja, és Mikó Ferenc historiájának egy része, melyet Szilágyi Ferenc csakugyan a Benkő gyűjteményéből adott ki Kliója III-d. évében! Világot látott ugyan azóta a Benkő által kijelelt *Bocskai végintézete* és *Kemény János* önéletírata Rummy Monumentái között, de annyira elborítva hibákkal, hogy inkább csak neveli, mint teljesíti egy kritikai kiadás ohajtását. Annál buzgóbb köszönettel tartozik a nemzet gróf Kemény József és Kovács István igyekeazeteiknek, kik a legújabb időkben a Benkő által II. 5. alatt említett *okmányokat*, s a XI. 1. alatt említett *Bánffy Gergely-féle naplót* az Erdélyország Történetei Tárában hozták napfényre, s az „Újabb

Nemzeti Könyvtár“ kiadóinak, kik *Cserei Mihály historiáját* adták ki, és pedig — hála Gedő József hazafiságának! — az eredeti kéziratból, melyet ez a magyar akademiának ajánlott fel; és újabban *Szalárdi János Siralmas Krónikáját* is! De mind ez hanyad része annak mit Benkő előkészített, s mit tölünk a gazság elrabolt!

A kézirat, melyből a jelen Tudósítás (teljesen először ¹⁾), adattott, Brúz Lajos úr ajándékából most már a magyar akademiáé. Ez nem ugyan önkezü példánya Benkőnek, de, mint nekem látszik a szerző saját kezével javítva levén, eredetinek tekinthető. — Híven megtartottam a közlésben Benkő nyelvmódját, és csak írásmódját alkalmaztam a maihoz ²⁾. Kelete nincs, de hogy József cs. vég éveiben, név szerint 1788. és 1790. martiusa közt íratott, oda egyfelül a Geszner Idylliumai idézése mutat (231. l.) melyeket Kazinczy Ferenc 1788-ban adott ki, másfelül Fogaras vármegye, Szeben vármegye (mindkettő 221. l.), „szebeni districtus regius commissarius“ (226. l.), Küküllő vármegye (235. l.) emlegetése, melyek József reformjaira emlékeztetnek, miket a magán uralkodni tudó nagylelkű fejedelem jan. 28. 1790. költ örökké emlékezetes kir. levelében *május elsején megszünendőknek* hirdetett, halála pedig II. Leopold királynak mart. 4. közbejött kir. leírata által még siettetett. És így Benkő ezen felszólító tudósítása megelőzte az erdélyi történetforráskiadó társaság keletkeztét, mely elsőséget adott Eder deák Scriptorainak Benkő magyar Történetírói felett ³⁾; s ennek épen azon szomorú életszakába esik, mely őt az udvarhelyi collegiumban találta.

¹⁾ T. i. annak egy töredékét, a VI—XI. szakaszokat, *Rumy Károly* közölte már 1824-ben a Tud. Gyűjt. IX. kötete 77—84. lapjain. *T. F.*

²⁾ Benkővel tartva, ki a régibb írók körül is e módot javallotta (l. a XII. szakaszt a 238. lapon), melyet másutt is mind magam, mind az „Újabb Nemzeti Könyvtár“ többi kiadói a könnyebb és folyóbb olvasás végett követünk. A régi írásmódhoz ragaszkodás nem csak akadékoská teszi, hanem a nyelvtörténetben nem jártas olvasóra nézve a szöveget néha értetlenné is, mint Kazinczy Zrínyie és Rumy Keménye tanusítják. Kérdés: nem örvendett volna-e e két kiadás nagyobb közönségnek, ha bennök az okleveli hűséget nem tartják? *T. F.*

³⁾ Az erdélyi *Magyar Nyelvmívelő Társaság*, s az avval testvér „*Kézírások Társasága*“, deákul „*Societas Philohistorum Transsilvanica*“ részletes történetét kolosvári magyar-irodalom-tanár és lyceumi könyvtárnok *Vass József* tisztelt barátom buzgó szorgalmától várhatja a nemzet, kinek az én gyűjteményem több nyaláb becses irodalmi közleményeket köszön, köztök a Nyelvm. Társaság irattára lajstromát, mely szerint abban a mindenható

A munkás írók megérdemlik, hogy emlékezetök a hazafiaknál koronként megújíttassék, s azért álljon itt, alkalmilag bár, rövid életrajza a nálam, *Szabó Károly* munkás barátom segedelmével, későbbben levő *Magyar Tudósok Tárából*, mely az I. betűig haladt elé, s ha az 1848-ki változás közbe nem jő, most talán már a közönség kezében volna.

„*Benkő József* (Közép-Ajtai és Árkosi). Született 1740. dec. 20. a székely földön, Bardocon, hol atyja Mihály 24 évig volt ref. pap, később pedig Közép-Ajtán, nemzetsége lakhelyén s szülötte földén, viselt 11 évig papságot s egyszersmind erdővidéki esperességet. Atyja oldala mellett kezdett tanulását Székely-Udvarhelyt folytatá s a nagyenyedi főiskolában végezte 1767. Még tanuló korában felsekert lelkében hazája történeteinek szeretete, mit leginkább anyai nagybátyja az 1763. elhalt Hermányi Dénes József enyedi pap s esperest iratainak tulajdoníthatni, melyek árverés útján, mint többet ígérőn, rajta maradtak. Ezen s más történeti iratokat szenvedélyvel forgatván, már iskolai pályája alatt megszületett lelkében „*Transsilvaniá*“ja eszméje, mely munkájában hazája hajdani állapotjának, s viszontagságainak fölvilágosítását, Erdély természeti, polgári, egyházi s tudományos állásának és helyzetének megismertetését tűzte céljául. Iskolái végeztével 1767. előregedett atyja mellé Közép-Ajtára vitetett predikátornak. Hivatala első éveiben Erdélyt összeutazta, a köz levéltárakból a céljára tartozó iratokat lemásoltatta, maga is mintegy 400 ívet másolt, s ezeket mint szinte 500 leveleire a magánosoktól nyert válaszokat, használta becses munkájának kidolgozásában. A történettanon kívül legkedvesebb tanulmánya volt Benkőnek a fűvészet, melylyel Közép-Ajtán, hol három szép kiterjedésű, ritka gyümölcsfákkal s növényekkel díszlő kertet alkotott, késő vénségében is nagy szorgalommal, gyönyörrel s a köznek is hasznára foglalkodott. Itt természeté ugyan is az Erdélyben otthomos úgy nevezett k. ajtai szkumpiát (*rhus coriaria* Linnéi), mellynek midőn azon tulajdonára, miszerint levelei a *rhus cotinus*éival egyenlőn alkalmasak a kordován-bőr készítésére, a kormányt egy erről kiadott munkájával figyelmezteté, I. Ferenc királytól 1797-ben

és mindentevő titoknoktól, Aranka Mihálytól, csak egy Benkőhöz szóló levél említettik, s ez is 1797-diki. Ha az némi világot vetne a két tudós közti viszonyra, vagy épen ennek történeti gyűjteményére vonatkoznék, tiszt. barátomat annak Muzeumunkban pótlólag közlésére felkérem. T. F.

egy 20 aranyat nyomó nagy érdempénzzel jutalmaztatott. Mennyire alapos ismeretei voltak a fűvészetben, bizonyosága az, hogy azt egy Erdélyben fölfedezett növénynyel gazdagította, melyet a külföldi tudósok róla *Epilobium Benkőianum*nak neveztek. Érdemei méltányolatván, 1775. az erdővidéki egyházvidék jegyzőjévé, majd 1780. esperestjévé választatott. Megkinálta őt M. Terézia is a kolosvári kir. lyceumban a történeti tanszékkal, de a melylyel ő falusi egyszerű lakát felcserélni nem ohajtott. Később azonban az egyházkerületi főtanács által a székelyudvarhelyi főiskolában a hittudományok s keleti nyelvek tanszéke elfogadására kényszerítettén, 1788-ban gazdaságától s nejétől elvált, kit ősi birtokocskája kezelésére honn hagyott. Itt tanítványai hozzá kitüntetett ragaszkodásaért hivatalársainak irigységét vonván magára, miután azoktól folyvást keserítetett s üldöztetett: hivatalában elkedvetlenedvén, a mértékletlen boritalban keresett enyhülést; minek következtében csak két évig folytatott tanítói hivatalában kétszáz m. forint fizetéssel nyugalmaztatott 1790. Visszavonulván ekkor közép-ajtai ősi birtokába, magányában ismét kedvenc foglalkodásai között élt, csak néha-néha tévén felszólíttatva halotti beszédekkel papi szolgálatot, mígnem két év múlva 1792. a köpeci egyház papi hivatalával megkináltatott, melyet, bár elgyengültségének sokszori bizonyítványai közt is, hat évig folytatott. Ekkor az egyházzal oly egyeségre lépett, hogy segédpapot tartva élte fogytaig Köpecen maradhasson: de minthogy az egyház köteleztetésének eleget nem tett, visszaköltözött másodszor is K.-Ajtára. Korával együtt sajnos hibájába mindinkább elmerülvén, elméjének ebből eredt elborultságában, s egyszersmind a szükségétől is kényszerítetve, jutalomért számos tilalmas összeesketések vitt végbe, miért fenytőperbe idéztetvén, a miklósvári törvényszéken négyévi szamosújvári fogságra ítéltetett. Ügye felebbvitel útján a kir. tábla elébe jutván, 1804. ez által a fogság alól fölmentett, és csupán bírságban (homagium) marasztaltatott el, melynek lefizetésében midőn a kir. tábla birái, Benkő tudományos s hona iránti érdemei tekintetéből egymással nemesen vetélkedének, azt a kir. főügyész egészen elengedte. Meghalt K.-Ajtán, fia József házában, élte utóbbi éveiben folytonosan szegénységgel küzdve, de az olvasással s orvosi növények gyűjtésével mind végig fel nem hagyva, 1814. Dec. 28. Könyveit, kézíratait, melyek 15. foliansra mentek, még élteben az enyedi főiskolának igen jutalmas áron (700

forinton) eladta, hol azok maig is őriztetnek ¹⁾. Nyomtatásban megjelent munkái:

1. *Bononiai mese*. N.-Enyed. 1764. Latinból magyar versekbe fordított munkácska, melyet egy Enyedre telepedett könyvnyomató segéllése végett, még mint tanuló, nyomtatott ki.

2. *Imago specuum M. Principatus Transsilvaniae admirandorum*. Harlem, 1774. 8r. E munkájaért a harlemi tudós társaság tagjává választott.

3. *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus, orbis nondum satis cognitus, nunc multifariam at strictim illustratus*. Első vagy általános Rész. II. köt. Bécs. 1778. 8r. Másod kiadás. Kolosvár, 1833. 8r. A második Rész, mely a magyar székely és szász föld különös ismertetését 3 kötetben adja, még nincs kinyomtatva.

4. *Milkovia, sive antiqui Episcopatus Milkoviensis per terram Transsilvanicam maxima Dioeceseos suae parte olim exportecti explanatio, quam ex variis certisque monumentis ad illustrandas res praesertim ecclesiasticas Transsilvaniae, cuius etiam Chorographia huc usque desiderata exhibetur, concinnavit Josephus Benkő*. II. Köt. Bécs. 1781. 8r.

5. *Téli bokréta*, vagy Tornyai Borbára felett elmondott halotti beszéd. Szeben. 1781. 4r.

6. *Olcsó érceket arannyá változtató erdélyi magyar Alchimista*, vagy professor Fogarasi Pap József élete. Kolosvár. 1785. 4r.

7. *Diaetae, sive rectius Comitum Transsilvanica, eorumque decreta, quae vulgo adpellantur articuli diaetales*. Pars I. Cibinii et Claudiopoli. 1791. 4r.

8. *Imago inclutae in Transsilvania nationis Siculicae historico-politica, ex probatissimis historiis, et cum primis legibus patriis atque comitiorum decretis, sive articulis diaetalibus, adumbrata*. Cibinii et Claudiopoli. Hochmeister Márton bet. 1791. 8r.

9. Ugyan ez magyarul is kijött e cím alatt: *Az Erdélyországi nemes székely nemzetnek képe, mely — Benkő József — által össze szedettet, és most — magyarra fordítottat, és némű némű toldásokkal meg bővítettet L. S. K. által*. Kolosváron. 1806. 8r.

10. *Közép-Ajtai Dohány, melyet nemes Erdélyország gyűlése alkalmatosságával Kolosvárra eladni küld B. J. Szeben*. 1792. 4r.

¹⁾ Azaz: 1847-ig!!

11. *Közép-Ajtai Szkumpia, vagy a Rhus coriaria természetese módja és hasznai s. l.* 1796. 8r.

12. *Politica Trinitas Transsilvanica*, sive Unio trium in Transsilvania receptarum Nationum triaque earum Sigilla ut et insignia. (Kijött-e, bizonyosan nem tudom).

13. Kiadta Bethlen Farkas történetét előbeszéddel és mutató táblával. Szeben. 1782—1790. 8r. 6 kötet.

14. Van növénytani névjegyzéke latin magyar német francia nyelven, melyet 1780. írt. Megjelent *Nomenclatura Botanica* cím alatt Molnár János magyar Könyvházában I. 319—432. I. 1783. s ugyancsak Veszeltzki Antal fűvészeti könyvében 1798. — Ugyancsak Molnár Könyvházának II. D. 405—432 I. van tőle *Nomenclatura Vegetab.* cím alatt, mint látszik kivonatban, a növények latin-, magyar- oláh névjegyzéke, írta mintegy pótlékkul a fentebbihez 1781.

15. Windisch *Ungarisches Magazin*-jában van két munkája németre fordítva ily cím alatt: *Beschreibung des ehemaligen Türkischen Gouvernements Szolnok in Ungarn.* (II. köt. 303—308 I.), és: *Beschreibung des ehemaligen Zustandes der jetzigen Theile von Ungarn, welche unter dem Türkischen Joche seufzten, aus Paul Thuris Handschriften.* (III. köt. 478—490 I.).

Nevezetesebb kéziratai:

1. *Filius Posthumus*, vagy az Erdővidéki Ref. Tractus ismérete, a Reformatión kezdve 1771-ig.

2. *Synodi Erdődenses Geminatae, prior Generalis a 1545. altera a. 1555. in oppido Erdőd celebratae*, az ezekben megállapított hitcikkelyekkel együtt. A végén *Chronologicae Consignationes de Magnifica Dragfiorum Familia ab a. 1383. 25 plagula.* Mindkét kézirat az erdővidéki esperesség levéltárában van.

3. *Kis-Ajtai készítésű Spanyolviasz* stb. Írta 1790.

4. *Flora Transsilvanica.* Ezen az erdélyi növényekről szóló kézirata, melyet mind haláláig nagy gyönyörrel folytatgatott, vénségében legnagyobb kincse volt.

5. *Nobilis Siculus non pluribus obligatur in Principem, quam nobilis Hungarus.*

6. *Maria Christierna in numerum legitimorum Transsilvaniae principum relata.* (Említi maga „Tudósításában“).

7. *Sz. Udvarhelyi Novitius Deák*, vagy azon iskola esmérete

melyet 1773. írt és az akkori professornak átadott (Lásd : *Transs. Tom. II. p. 295*).

8. *Székely Lakadalom*, vagy székelyek menyegzői szokásaikról és asztalaikról.

9. *Az erdélyi nemesek catalogusa*. Ezen sok ívre terjedő munkájában az erdélyi nevezetesebb családok és személyek betűrend szerint voltak leírva, hogy ez, valamint a 4. és 5. szám alatti kézirat, melyet öregségében még nála látott, hol legyen életírója Benkő Ferenc nem tudja.

10. *Tudósítás* az Erdély historiája íróinak magyar nyelven tárlató kézírásaikról.

11. *Ön életrajzát* is megírta, hová lett, szintén nem tudatik.

Források : *Benkő Ferenc* : Benkő József életrajza. Kolosvár. 1822. 8. — *Horányi* in Nova Mem. — Közh. Esmer. Tára. — *Rumy* : Tudós Magyarország (MS., saját könyvtáramban). *Oest. Enc.* — *Erdélyi Préd. Tár.* IX. köt. I—XVI lap.)“

ELMEFUTTATÁS A SZAKÁLRÓL.

GREGUSS ÁGOSTTÓL.

A hivatalnokok szakálviselésére vonatkozó rendelet alkalmazását nem egy hazánkfiát ejtett gondolkozóba e sajátságos férfitulajdon jelmeze fontossága iránt. Jelmeze fontosságot kell ugyanis neki tulajdonítanunk azon könnyűségnél fogva, melylyel tőle tetszés szerint bármikor megválhatunk. Hogy azonban jelentősége sokkal nagyobb, mint netalán első tekintetre látszanék, az kitűnik részint a rendkívüli becsből, melylyel iránta földünk némely részeiben viseltetnek, részint azon időről időre beálló divatból, melybe azt — kivált az európai társaságban — bizonyos korszakokban a történelmi körülmények párhuzamossága hozni szokta. Nem gondolok ennél fogva hasztalan munkát tenni, ha az olvasó közönségnek rövid vázlatban előterjesztem a szakál történetét.

Hogy a szakál nem lényeges alkatrésze az emberi testnek, az által bizonyodik be, hogy több emberfajnál egészen hiányzik, másoknál igen kis mértékben találkozunk, s egyetemesen és legbővebb minőségben csak az indo-germán törzseknél fordul elő. Szabály sze-

rint a finemet, ezt is egyedül az érettség bekövetkeztével, ékesíti, s szálai megszűnnek nőni, mihelyt vállig vagy derékig nyultak le: de vannak példák, valamint arra, hogy nők is gazdagon megszakálosodnak, úgy arra is, hogy a szakál hossza a test hosszát meghaladja. Hogy azonban a szakál megléte vagy hiánya mintegy jelét adja az anyagi, közelebbről pedig a férfias hím erőnek, az alkalmasint balvélemény: mert nem csak gyakran erős az gyenge testalkatu egyénekénél, hanem viszont nem ritkán gyenge is az izmosabbaknál, sőt több, erejükről híres, névszerint afrikai népfajoknál (hol pedig, már a forró égöv alapján a proliificatio igen hatalmas) egészen hibázik. S azon tapasztalás, hogy a szakál és köröm még holtaknál is, kivált nedvteljeseknél, hónapokig nő, arra mutat, hogy a szakál semmi arányban nem áll az állati életerővel.

A mi már a szakál történeti, vagy ha úgy akarjuk, embertani jelentékét illeti, erre nézve általános szabályképen mondhatjuk: először, hogy a kelet és nyugat szembeszökő ellentéte a szakálra is kiterjed, miután ez keleten dívik, nyugaton nem; másodsor, különösen a nyugati népeket tekintőleg, hogy ezeknél jobbadán csak történelmők első szakáiban szerepel a szakál, az utóbbiakban lelép a színpadról, — nevezetes forrongási phasisok alkalmával azonban, az úgynevezett átmeneti korszakokban, ismét fellép.

Lássunk tehát azon adatok elsorolásához, melyek a kimondottuk szabálynak felvilágosításul, magyarázatul szolgálhatnak.

A kelet ősnépei között legismertebbek a zsidók, kiknek egyenesen Mózsés törvénye tiltá hajok és szakáluk nyírását: „Az ő fejükön kopaszságot ne csináljanak, az ő szakálokat is ne beretválják el, és az ő testeken semmi bélyeget ne szerezzenek ¹⁾.” Talán azért adatott ki e parancsolat a hébereknek, hogy ők, mint az isten kiváltságos népe, megkülönböztessék magokat részint arab testvéreiktől, kik halántékjokat — egy, a görög Dionüszoszhoz hasonló isten iránti tiszteletből ²⁾ — kopaszon viselék, részint az egyiptomiaktól, kik egyedül állokon hagyák meg hegyesen szakálokat; azonban lehet úgy is magyarázni az idézett szakálnyírási tilalmat, hogy szentségtörésnek látszott előttök megfosztani testöket azon díszről, melylyel azt a teremtőnek felruházni tetszett. S a szakál csakugyan oly fő dísze volt a férfinak, hogy ahoz másnak egyedül csókadás al-

¹⁾ III. Mózs. 21, 5.

²⁾ Herodot. III, 8.

kalmával volt szabad nyulnia ¹⁾. Ezt lenyírni vagy másképen megsérteni a legnagyobb gyalázatnak tartatott, oly annyira, hogy ily eset egykor *casus belli* volt az ammoniták és Dávid között ²⁾. Nyírott szakálú nép annyit tett mint rab nép ³⁾.

Ily nézetek alapján szakálát tépni vagy borotválni csak a legnagyobb gyászban vagy bánatban vala megengedve; mert ilyenkor a héberek, ősi szokás szerint, minden díszről megfoszták magokat, s így legelőször is a szakáltól.

Tudjuk, hogy a zsidók szomszédjai, az aszírok, babyloniak, moabiták, ammoniták, szóval valamennyi kánaáni népek szinte szakálasak valának, s fenmaradt pénzdarabokon Ázsia régi királyai mind hosszú, fonott szakállal ábrázolják.

Igy van ez a keleten még most is: az arabok, törökök, perzsák, tatárok, japonok és kínaiak (bár ez utóbbiak igenis gyenge szörkpésséggel bírnak) folyvást legnagyobb tiszteletben és ápolásban részesítik szakálokat.

Más sorsa lett a szakálnak Európában. A kelta népek ugyan mind végig meghagyák azt eredeti valóságában, de a (szinte szakálas) pelazgoktól eredő görögök és rómaiak, műveltségök tetőzeti pontjához érven, mezteleníteni kezdék arcvonalmaikat. A görögöknél Arisztotelesz ⁴⁾ és Makedoni Fülöp már sima képűek; általánossá pedig Athenaeus tanúsága szerint a szakáltalanság Nagy Sándor idejében lett. A rómaiak, kikhez az első borbélyok Siciliából, mintegy 300 évvel Kr. e. kerültek ⁵⁾, eleinte csak nyíratták szakálukat, hanem a fiatalabb Scipio példája után közöttök is egyetemleg divatba jött a borotválkozás. És ezen divat, mely (a szakálnak nem tudni felesleg vagy kényelmetlen volta miatt) öszhangban látszik lenni az összes európai műveltséggel, ezen divat, miután több századon keresztül főnállott s a római birodalom terjedésével együtt, habár evel nem egy mértékben is, terjedett, még sokáig birt ellenállni mind a meghódított keleti földeken honos, mind a keresztyénség hirdetői

¹⁾ Olvassuk az 6 szövetségben (II. Sám. 20, 9): „Monda azért Joáb Amasának: Egészségben vagy-e, atyámfia? És Joáb megfogá jobb karával az Amasa szakálát, mintha meg akarná csókolni.“

²⁾ II. Sám. 10, 4—10.

³⁾ Ézs. 7, 10. Zsolt. 9, 21. Jer. 48, 45.

⁴⁾ Ilyennek mutatja a görög bölcsészt a Spada palotában Rómában őrzött szobor, mely leghitelesebbnek tartatik.

⁵⁾ Varro szerint Ticinius Maecenas hozta őket Rómába.

által gondosan megőrzött, mind végre az özönlő népvándorlások folytán Európa minden zugaiba benyomuló szakálosságának. Hiába menének elő serkentő példával Adorján, az első szakálás római császár, és a lángelmű Julián, ki gúnyverset is írt a meztelen arcok ellen ¹⁾, legyőzván személyes ellenszenvét a hasonlólag szakálás keresztyének irányában, kiknek ő egész életén át leghatározottabb s legtiszteltebb ellenök maradt. A szakáltalanság nem szűnt meg a pogány műveltség járuléka lenni, s egészen a byzanti birodalom felállításáig a szakál vala fő megkülönböztető jel keresztyén és pogány között.

A keresztyénség maga, mint közvetlenül a héber eszmélet megtisztult eredvénye, sok keleti elemmel gazdagítja a pogány nyugatot, s ezen keleti elemek közt kitűnő helyet foglal a szakál iránti tisztelet, úgy annyira, hogy nem csak az első időbeli egyházapák ²⁾ isten ellen vétkezőknek s a világi fényűzés rabjainak jelenték azokat, kik szakálukat levennék, de még a zsinatok is, név szerint a negyedik karthágói zsinat 398-ban s a barcelonai a VI. században, nem tarták méltóságuk alattinak a borotválkozás ellen kánonokat alkotni. Ez időben a pápák is mind szakálasak valának.

A római birodalom kétfelé szakadván, a szakál a görög császárok jellemzete lön; az egyházi szakadás következtében pedig a szakál, becsben maradván a keleti keresztyéneknél, nyugaton a pápák által, kik méltán tekinthetők a római császárok örökösének s a nyugati művelődés vezéreinek, újrolag száműzetett. Így tehát, miután a pogányság és keresztyénség közötti harc az utóbbinak győzedelmével bevégeződött volna, kelet és nyugat ismét hajdani szokásaik szerint rendezkedtek el, amaz megtartván, emez félrevetvén a szakálás divatot.

Ezen újabb szakáltalanság ugyan, mely III. Arszlán pápával kezdődik s nagy VII. Gergely által itt ott erőszakosan is létesítettek, eleinte csak a papság körében dívott s nem annyira elvből gyakoroltatott, mint inkább azért, hogy a római egyház papjai a görög egyházaitól külsőleg is megkülönböztetve legyenek; de később, a XI. század felé kezdett e szokás a világiaknál is terjedni, — s ki bírná most kitalálni, mi volt e terjedésnek fő oka?! Azon egyházi tanítás, mely szerint a hosszú szakál nem csak illetlen dísz keresz-

¹⁾ Mizopogon (a szakál ellensége) cím alatt.

²⁾ P. o. a két Kelemen, Jeromos, Cyprián, Tertullian.

tyén embernek, de szentségtelenség okozója is, a mennyiben t. i. a bajusz úrvacsorájakor, a megváltó vérével nedveztetik ¹⁾).

Angliában és Franciaországban ekkor templomi ünnepélyek rendeztettek az udvari személyzet szakáltalanítására, s a papság sürgetései végtére Barbarossa császár ellenkezése felett is dialmaskodtak. Így történt, hogy a XII. század végével Európa népei — a keleti határokon lakozók kivételével — szakáltalanok valának.

Ezen utóbb nevezettek közül ránk nézve a magyarok levén legérdekesebbek, rólok e részben annyit mondhatunk, hogy ápolták és tisztelték szakálokat. Őseink, ha kölcsönt vettek föl, ha valamiért kezeskedni akartak, szakálokból egyikét szálát kihúzával, ezt zálogul adák, — honnan e még mai nap is élő közmondások eredtek: *adnak a szakálára*, vagy *van szakála* (e helyett: van hitele). Úgyszinte: *megbecsülni szakálát*, annyit jelent, mint magát becsületesen viselni. Ellenben *megborotválták a meggyalázták* értelmében él a közmondásban. — A meggyökerezett keleti szokály ellenében tehát az Európa által követni kezdett borotválkozási divat természetesen nem győzelmeskedhetett; kiváltképen pedig Magyarországnak ekkor mind a német császári, mind a pápai behatás ellen örködő nemzeti szelleménél s azon szorosabb politikai összeköttetésnél fogva, melyben a XI. század vége felé Magyarország és a görög birodalom állottak, honunkban a szakál fentartá uralmát, s igen valószínű, hogy itt a borotválkozás csak későbbben, midőn Európa harmadízben vette üldözöbe a szakált, kezd vala divatozni. Hanem az irtó fegyver, úgy látszik, ekkor is megkimélte a bajuszt, mely a magyar ember által még most is mint sajátágos megkülönböztető jel becsületben tartatik s melynek viselése — szakál nélkül — talán Magyarországból terjedett ki a többi Európára.

De térjünk vissza szakálatlan nyugatunkhoz, s lássuk, mily körülmények között lön az újra kiméletesebb a férfiarc dísze iránt.

A középkor homályából, szigorából, pedans és egyoldalú világnézetéből kiemelkedni vágyódó emberi szellem új, forrongó időszakot idézett fel, az úgynevezett *újjaszületés* (renaissance) korszakát, mely látszólag a hitújítás keresztülmentével bevégeződött, valóság szerint azonban még most is folytattatik s akkor csak szünetelt. Ezen átmenetes korszak mind első beköszöntésekor, midőn fő-

¹⁾ Hanem e veszélynek a hívek csak a konstanci zsinatig, hol az úrvacsorájának egy alakbani kiszolgáltatása határozottatott, valának kitéve.

leg eszmés irányzatokban, a művészet, tudomány és vallás ¹⁾ körében, jelentkezett, mind másodszori felébredtével, a valóra, a társadalmi létre vonatkozva, újolag divatossá tevő a szakált. II. Gyula pápa volt az első, ki a patriarchák ősiecséjével ült fejedelmi széken; de ugyancsak ő a papság tömegében leküzdhetlen ellenzékre talált. (Ekkor egyébiránt az újítók — főleg Spanyol, Francia és Olaszországban — nem hagyták meg a szakált természetes eredetiségében, s csupán a bajusz és hegyes spanyol szakálka valának illedékesek). Az egész divat nem is tartott sokáig: Franciaországban I. Ferenc idejétől IV. Henrik idejéig, Középeurópában körülbelül I. Leopoldig. Még a keleties modorokkal teljes Oroszországban is erőszakosan megszüntetett a szakál, úgyszintén a hosszú ruha viselese, I. Péter által.

Valamint pedig ezen, kiválólag vallásos forrongás, jóformán csak a XVII. század elejéig bírta a szakál fenmaradását biztosítani; úgy jelenleg sincsenek nagy kilátások, hogy a politikai forrongások tartósan és messzeterjedőleg honosítsák azt meg akár az európai akár az ebből fejlődött amerikai társaságban ²⁾. De valószínű, hogy Európában (legalább is, a meddig a mostani műveltségi arányok fenállandának) mind a szakáltalanság mind a szakálviselés minden árnyékai békésen fognak egymás mellett tenyészni, a nélkül, hogy egyik a másik fölé egyedüli uralkodásra vergődhetnék: mert valaminth az állatvilág irányában általános az emberi nem, úgy az emberi nemben különösen az európai lakosság van hívatva képviselni az anyagi és szellemi mindenoldalúságot, az egyedileg szabad ki-fejlődést.

¹⁾ A renaissance bajnokai közül főképen említhetők: a művészet körében Angelo Mihály, Berugnete Alonz, Cousin János, Dürer Albert, Rafael, s pártolókként a Mediciek családja (s itt ismét kiválólag X. Arszlán pápa, ki az egész mozgalmat szépművészeti nyilatkozatokban akará kimeríteni); a tudományosságra nézve Bessarion, Ficino Marsilio, Gáza Tódor, Agricola Rudolf, Reuchlin, Melancton; szigoruan vallási tekintetben Huss, Savonarola, Luther; politikailag Macchiavelli; társadalmi szempontból De la Boétie; tisztán bölcsészeti téren a két Baco. Hanem az egész korszak felköszöntő jósaként Dantét nézhetni.

²⁾ Jellemző körülmény e kettős, átmeneti korszakra nézve, hogy míg amaz, mint a szellemi felszabadítás célozója, a szellemi közlekedést nagyítja és gyorsítja a könyvnyomtatás feltalálása által, ebben az anyagi felszabadulás idejében az anyagi közlekedés lön potencirozva a vasutak segítségével.

Meg kell egyébiránt vallanunk, hogy Európában még jelenleg a szakáltalanság nagyobb divatnak örvend, mint a szakálviselés. A bajusz ugyan földünk ezen részében némi különböztető jelül szolgál a katonaság és polgárrend között, kivéve mindazonáltal Angliát és Magyarországot: Angliát, mert ott a katonák is nagyobb részt bajszatlanok; Magyarországot, mert itt majdnem az egész lakosság bajszos. S habár a bajsztól napjainkban már a *bonne compagnie* sem igen idegenkedik, mert egyrészt nem fedi az el az arcnak érdekesebb s kifejezésben gazdagabb vonalait, más részről pedig bizonyos vidámságot és elevenséget kölcsönöz az arcnak, mely ezt vonzóvá teszi: mindamellett, neki is van-e vagy nincs Európában kizárólagos jövője, azt megmutatni nem fogja más, mint épen — a jövő.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK STUDIUMÁRÓL.

D. NENDTVICH KÁROLYTÓL.

IV.

Die Naturwissenschaften stillen eine gereifte Wissbegier und wirken kräftig der unmännlichen Schwärmercy entgegen, in welche das endliche Übermass einer einseitig gelehrten Bildung so leicht verfällt.
Ørsted.

Mennyire vannak alapos természettudományi ismeretek nem csak a közönségben, hanem a tudósok nagy részében is elterjedve, a mindennapi tapasztalás, a számos előítéletek és a balvélemények tanúsítják, melyeket a társaság minden rétegeiben, gyakran nagy mértékben, még mindig uralkodni látunk.

A közönségnek sokkal nagyobb része még a mindennapi tü-neményekről, melyek folyvást szeme előtt vannak, sem tud magá-nak számot adni, s úgy látszik mintha vágy sem volna jelen, ismerek-etet szerezni magának még oly tárgyakról is, melyek a közéletbe vágnak; mert egész életén keresztül elmegyjen rajta, és nézi a tü-neményt, a nélkül hogy annak okát fürkészni, vagy magát iránta felvilágosíttatni eszébe jutna.

Hányan vannak még mai nap is az úgynevezett művelt osz-tályból — mert a köznépről mit sem szólok — kik képtelenek meg fogni, hogy a föld gömbölyü, s hogy forog. Tagadni nem merik ugyan, mert olvassák minden könyvben, s hallják minden nap; de

hogy gömbölyü test körül tárgyak lehessenek a nélkül hogy azok leesnének, főleg midőn forog, s forog oly sebességgel mint azt a földről mondják, ezt megfogni képtelenek. S midőn még azt is hallják állítani, hogy azon nagy test, melyet mi földnek nevezünk, minden támasz nélkül lebeg a mindenségben a nélkül, hogy „leesnék“, még inkább megzavarodnak. S még is már Ovidius azt mondá:

pendebat in aere tellus

Ponderibus librata suis . .

Egy pár évvel azelőtt utazván egy igen művelt fiatal úrral, ki még csak pár évek előtt szabadult volt ki egy igen előkelő katonai intézetből, későbbben pedig a geniecorpsnál alkalmaztatott mint kapitány, beszélgetés közben szóba jött azon üstökös, mely az előtt nem régen mutatá magát, s midőn én azt találám mondani, miszerint észleltettek oly üstökösök is, melyek pár mázsánál többet nem nyomnak, nevetve fakadt, mondván hogy szeretné látni azon mérleget, melylyel az üstökösöket mérik. Élénk szóbeli vita közt rendeltetésünk helyére jutánk, hol az igen tisztelt úr nevetve beszélé el furcsa vitánk tárgyát az egész igen művelt és előkelő család előtt. Én a köz neveltség és botrány tárgya lettem, s mondatott rólam, hogy megfoghatlan, mikép híhet tanult ember ilyes valamit. Engedni nem akarván, folyt a vita késő estig, melynek véget csak úgy vethettem, hogy azt ígérém, miszerint másnap gazdag könyvtárakból írva mutatom meg nekik, hogy igazam van. S midőn más nap reggel minden physikában találták a nap, bújdosók és holdak súlyát egész pontossággal előadva, ki akarván bújni a tudatlanság bélyege alól, azt állíták, miszerint itt csak a bújdosókról és holdakról van szó, de nem üstökösökről. — Egészen hasonló helyzetben vagyok jelenleg az asztalmozgatással.

Ezelőtt egy pár évvel báró Hügel kertésze Bécsben igen nevezetes és fontos találmánnyal lepte meg Európát: azzal t. i., melyszerint ő aránylag kevés égőszerral képes oly termeket fűteni, melyekhez az eddigi mód szerint legalább tíz annyi fa kívántatott. Az új találmány minden újságban kihirdettetett, s midőn több oldalról kételkedők emelék szavokat, a találmány valósága számos, úgynevezett hiteles tanúk által bizonyított be. Pedig a dolog hamis voltának bebizonyítására semmi nem kellett egyéb, mint írni venni kézbe és egy darab papirost, és a dolog számokkal volt megcáfolható a teljes evidentiáig, annak általellenében t. i., ki annyi ismeret-

tel bír, hogy képes legyen a cáfoló okok valóságát felfogni. A hol tehát a tudomány képes bizonyos elveket és rendíthetetlenül megállapított tényeket felhozni, a hol képes bebizonyítani azt, miszerint valamely állítás az ismert természettörvényeknek ellent mond, ott ezer meg ezer tanuságok mit sem érnek, mert inkább lehet, hogy ezren és a fél emberiség csatlakozzék, mintsem hogy a természet, megrendíthetlen örök és változhatatlan törvényét csak egyetlen egy percre is megszegje.

Emlékezhetünk mindnyájan, miszerint két évvel az előtt minden külföldi újságok teli voltak azon nevezetes hírrel, hogy egy angol hajó a Csendes tengerben egy regényes nagyságu vízikígyót fogott volna. A közönség ily híreknél soha sem tudja, vajjon mit tartson a dologról. Többnyire két felé szokott az oszlani, az egyik fele hiszi, a másik nem. Én azonnal, hogy azt olvastam, mesének artottam a dolgot, melylyel az újságolvasó közönséget mulattatják, mesének tartottam a dolgot nem azért, mert lehetetlen: hiszen a geologia azt tanúsítja, hogy éltek a földön hajdan efféle szörnyetegek: Hydrarchos Kochii, Zeuglodon Mucrospendylus, hanem azért, mert maga azon tisztelt úr, ki bolonddá tette Európát, nem lévén természetvizsgáló, oly hibát követett el a körülmények előadásában, melyből minden természetvizsgálónak a tény hamisságát azonnal át kellett látni. A mese költője t. i. azt hozá fel, miszerint a szörnyeteg, a mint elfogták, oly rettentőn kezdett ordítani, hogy az egész társaság megrémült. E körülményt a közönség igen hihetőnek találta, de a természetvizsgáló jól tudja, miszerint a tengeri kígyó nem ordít.

Vannak oly tűnemények, melyeket minden ember minden nap többször lát, s melyekről a tudomány már számos évek előtt teljes és kielégítő magyarázatot adott, tűnemények, melyek minden életviszonyokba vágnak, és még is a művelt és tudós világból ezer közt alig találni egyet, a ki magának és másnak számot tudna adni arról, mit mindennap lát. Hogy számos efféle tűnemények közül csak egyet említsek, t. i. az égő gyertya tűneményét, melynek nem csak hasznos volta miatt, hanem meglepő szépségénél fogva is minden gondolkozó ember figyelmét magára kellene vonnia. De miután azt mindennap látja az ember, és látja gyermekkorától kezdve egész haláláig, alig jut eszébe e tűneménynek valódi okáról csak gondolkozni is.

Az emberek sokkal nagyobb része mindig inkább a csodálatos és magyarázhatlan felé hajlik. Az a mi előttök magyarázható, és

minek okát tudják, az természet szerint nem érdekel annyira, mint az elrejtett, a regényes. A csodálatos iránti hajlam általában annál nagyobb, mentől kisebb a valódi ismeretek láthatára, és mennyivel túlnyomóbb a képzelő tehetség az ítélő tehetség felett. Ez oknál fogva a gyermekeknél és a köznépnél legnagyobb a csodálatos iránti szeretet. Minél inkább gyarapodik az ember ismeretekben, minél inkább tágul tudományának láthatára, annál inkább növekszik azon vágy is, mely szerint az ismeretlenek okait kikutatni és azon örök törvényeit megismerni törekszik, melyek szerint a tünemények okoztatnak. Minden józan felfogású természetvizsgáló által elfogadott és számtalan tények által rendületlenül megállapított elv az, miszerint minden tünemények, melyek a természetben felmerülnek, tartozzanak azok akár mi körbe, megváltozhatatlan törvények kifo-lyásai. Ezen törvények feltalálása és azon összefüggésnek bebizo-nyítása, melyben a természetben szemünk előtt felmerülő tüne-mények az örök és változhatatlan törvényekkel állanak, a termé-szetbúvár legszentebb kötelessége, melylyel ő nem csak hivatásának, hanem az egész emberi nemnek tartozik. „Wenn mein Buch, von diesen strengwissenschaftlichen Grundsätzen durchdrungen, seine Leser nicht bloss einfach unterhält, wenn es sie zugleich über-zeugt, dass von keiner Macht der Welt die ewigen Grundsätze des in der Natur gegenwärtig Bestehenden jemals erschüttert worden sind, und darum auch schwerlich zu irgend einer Zeit eine Aende-rung erleiden können; so wird es seine Aufgabe erfüllen, und mir hoffentlich die Befriedigung gewähren, für ein mehrjähriges mühe-volles Streben den Beifall des Publikums als vollgültige Entschädi-gung ferner in Empfang zu nehmen.“ *Burmeister*.

A természettudományok tapasztalati tudományok: minden új ismeret, minden új törvény mely felállítatik, egyedül és csak a ta-pasztalás, a kísérlet útján szerezhető meg. A legnagyobb ész, a leg-termékenyebb phantasia a természettudományokban csak tévutakra vezethet, és egyetlen egy igazságot sem fedezhet fel, ha maga nem észlel, nem vizsgál, nem experimentál. Minden lépés, melyet a ter-mészettudományokban előbbre teszünk, egyedül csak ernyedetlen fá-radozás, munka és számtalanszor ismételt tapasztalásnak lehet ered-ménye. A természettudományokban nem lehet veszedelmesebb mód, nem ferdébb eljárás, mint egy-két „népszerű könyv“ után, melyet az ember a természettudományok köréből olvasott, s tán még rosz-

szúl is fogott fel, azt hinni, hogy a természettudományok szellemét egész teljességében felfogta, s hogy képes ítéletet hozni még oly complicált tüneményről is. „Die Erklärungen der heutigen Naturforscher sind von denen der früheren Zeit unendlich verschieden. Die jetzige Naturforschung legt auf die scharfsinnigsten Erfindungen des Geistes kein Gewicht; si betrachtet als ihre Aufgabe eine Erkenntniss, welche nur erworben wird durch unendliche Arbeit und Anstrengung.“ *Liebig.*

Hogy valaki bizonyos tüneményről, mely a természettudományok körébe vág, alapos ítéletet hozni képes legyen, arra nem elegendő, hogy két ép szeme legyen, hogy lásson, hogy a tüneménynek külső alakját és változásait felfoghassa; hanem szükséges hogy képes legyen azon köteléket találni fel, mely az ok és az okozat között fennáll; arra pedig igen gyakran alapos ismeretek kívántatnak nem csak egy tudományból, hanem néha többekből, néha a természettudományok csaknem egész összegéből, miután ezek mind szoros összefüggésben állanak egymással.

Vegyük péld. azon csaknem mindennap látható tüneményt, t. i. a futó csillagok esését. Mily roppant nagy tudomány, s mennyi ész kívántatott arra, hogy a természettudós csak némileg kielégítő magyarázatot adhasson. Sok ezer évekig látta e tüneményt az emberiség, látták a tudósok, látták a philosophusok. De hogy ennek, a valósággal csak némileg összefüggő magyarázatát adni lehessen, szükséges volt, hogy az égtan, a természettan minden egyes részei, az időjárásban, vegy- és földtan tökéletesödésök azon fókára vergődtek legyen, melyen azokat jelenleg látjuk.

Ha új tünemény merül fel előttünk, melynek okát nem tudjuk, minden fenforogható körülményeket fontolóra kell venni, minden hasonló tüneményekkel összehasonlítani, és megkísérteni mindent, hogy az eddig ismert és megállapított természettörvényekkel összhangzásba hozzuk. Csak akkor, ha semmiféle ismert tüneménnyel összhangzásba nem hozható; ha számtalanszor ismételt és sokféleképp módosított kísérletek után azt tapasztaljuk, miszerint az eddig ismert természettörvényekből az új tünemény csakugyan nem magyarázható; csak akkor folyamodunk, és nem elébb, új törvényhez, alkotunk új theoriát vagy új hypothesis, mely az új tüneményre van alapítva.

Vegyük a dolgot concrete. A minden érdeme nélkül nagy fontosságra és európai hírre vergődött asztalmazgatás új, még nem

látott tünemény volt. Igaz ugyan, ha azt elfogulatlan ember legelőször látja, a nélkül hogy tudná, mily fontosságot tulajdonított neki a művelt Európa nagy része, és mennyire lett az a tudósok és tudatlanok vitatása tárgyává, semmi különöst és semmi feltűnőt nem talál benne, és elmegy mellette mint közönséges tünemény mellett, a nélkül hogy percig is eszébe jutna okát e tüneménynek másban keresni akarni, mint abban, mire szemei látása őt feljogosítja. A tünemény azonban jelentőségre kapott, mert valóban olyan, hogy tévutra vezethet sokat, s mert néhányan, mindjárt keletkezése után különös és az ismertektől egészen eltérő erőnek tulajdoníták a tünemény okát, azt saját hasznokra és ingadozó tanaik magyarázatára akarván kizsákmányolni.

A tünemény eleinte mindjárt ekként hirdettetett, hogy ha több egyén egy asztal körül leül, és kezeit akként teszi rá, hogy kis ujjaik egymást ériék; hogy ekkor hosszabb rövidebb idő múlva az asztal minden önkénytes hozzájárulás nélkül, sőt a résztvevő egyének akarata ellen is mozdulni kezd, és mozdul addig, míg a résztvevő egyének kezeit az asztalon tartják, és a mozgó asztalt követik.

Azonnal akadtak tudósok, kik e tüneményt különös, eddig ismeretlen, az állati magnetismussal azonban szoros összefüggésben álló erőből magyarázák, azt állítván, miszerint a különböző egyének érintkező kezei által delejféle erő fejlődik, mely minden mechanikus erőtől szabadon, az asztalt mozgásba hozta. A kísérlet számtalan helyeken ismételtetett, a művelt fél Európát foglalván el ismételtetett mindenütt különféle sikerrel. Mások kik a tüneményt szinte látták, és fontolóra vevék, azt egyedül mechanikai erőnek tulajdoníták.

A közönség, mely e vitában élénk részt vett, két táborra oszlott. Sokkal nagyobb része azoknak zászlója alá állott, kik a mozgást különös, eddig ismeretlen, és a mechanikai erővel semmi összeköttetésben nem álló erőnek tulajdoníták. Miért hitte azt a közönség nagyobb része, maga sem tudja. Én igen természetesnek találok, hogy új, regényes és rendkívüli magyarázathoz sokkal inkább szeret fogni a közönség, mint ismert, és a maga nemében senem új, senem rendkívülihez, habár igaz volna is. A közönség vágyik mindig a rendkívüli, a magyarázhatlan, a csodálatos után, szeret meglepetni váratlan és nem reménylett dolgokkal, a mindennapi és szokott tünemények iránt közönösséggel viseltetik.

Kinek van igaza és kinek nem, azt egyedül azok határozhat-

ják meg minden bizonyossággal, kik a természetben működő és uralkodó erőkkel tudományosan foglalkodnak, tehát a természetvizsgálók szoros értelemben. Experimentálgasson a közönség a maga részéről a hogy akar és a hogy tud, és abstraháljon magának tett kísérleteiből oly teoriákat és tanulságokat, melyeket az, tudományos állása és természettudományi művelődéséhez képest abstrahálni tud, ahoz nincs semmi köze a természettudósnak. Számítom pedig ez esetben a közönséghez mind azokat, kik a természetben működő erőkkel tudományosan nem foglalkodnak. Midőn tehát valamely tünnemény felett kétség és vita támadt a közönségben, csak a physikus, és egyedül csak ő van feljogosítva arra, hogy ítéletet hozzon felette, és valamint egy Galilei szava többet nyomott, mint miliók állítása és százszoros esküje, úgy nekem is egy physikus szava és állítása oly tárgyban többet nyom, mint az egész művelt és műveletlen világ valamennyi philosophusa, költője, orvosa stb. Liebig egy helyen azt mondja: „Seit Jahrtausenden beschäftigt man sich mit der Erklärung der Naturerscheinungen, aber die Erklärung der naturphilosophischen Schule von Aristoteles an bis auf die heutige Zeit, haben mit den unsrigen nichts mehr gemein.“ És azt teljes joggal mondja Liebig a philosophusokról, miután azok a természettörvények tudományos kutatásával soha sem foglalkodnak. Mert leülni az asztalhoz, és a világ teremtéséről teoriákat alkotni, nem teszen tudományosan foglalkodni a természet törvényeivel.

Nézzük most miként jár el, és miként kell eljárnia physikusnak ez esetben, hogy biztos eredményre jusson, és maga magát meggyőzze a dolog mibenvoltáról.

A physikus azt látja, miszerint egy asztal, mely körül több egyén ismert módon ült vagy állott, hosszabb vagy rövidebb idő múlva mozgásba jő, s hogy addig mozog míg a körülte álló egyének azt mozgásaiban követik. Miután az állítatik, hogy a mozgásnak oka egy különös, az érintkezés által kifejlő delejes erő: az adatik elő, miszerint a láncolatot megszakasztani, vagy egymást más részével a testnek mint kézzel érinteni nem szabad. A physikus megszakasztja a láncolatot, és íme az asztal mozog tovább is. Ő a ruhák érintkezését is megengedi, s az asztal nem szűnik mozogni. Ő kivesz a láncolatból egy tagot a másik után, s íme az asztal még mindig mozog, végre csak ketten maradnak a láncolatban, és ezek alatt is mozog az asztal, kiválaszt e kettőből még egyet, és még akkor is mozog.

A physikus maga magát véteti fel a láncolatba és egy ideig nemlegesen viseli magát. Az asztal mozogni kezd, ő követi mozgását, kevés idő múlva akarattal megállítja az asztalt, és ez megáll. Újra megindítja, az asztal megy, ismét megállítja, s az asztal áll, s így folytatja e játékot sebesebb vagy lassúbb mozgásba hozván az asztalt, a midőn és a meddig tetszik. — Erre fenszóval azt mondja a physikus, hogy ő saját akaratával megállítja és megindítja az asztalt, valahányszor neki tetszik: s íme már most nem sikerül neki az, mi előbb sikerült, valahányszor ő azt akarta, s a résztvevők csínjájáról még mit sem tudtak.

Egy más asztalnál ülnek többen, a nélkül, hogy az asztal mozgásba akarna jöni. „Az egyénekben nincsen fluidum.“ A physikus a láncolatba iktat egy más fluidum magneticummal túlterhelt kisasszonyt, s íme az asztal kezd mozogni. Eltávolítja a kisasszonyt és az asztal megáll.

Ezek mind oly tények, melyek a physikus hitét a különös fluidum magneticum iránt tetemesen megrendítik, azonban még mitsem bizonyítanak határozottan. Egy igen buzgó védője a fluidum magneticumnak azt állítja, miszerint ő jót áll azon egyénekért, hogy készakartva nem mozdítják az asztalt. Tisztelet becsület mindenkinek, ki azt megérdemli, de a physikus az efféle jótállásra mit sem adhat. Neki az oly experimentumok, melyek egyes emberek subjectivitásán alapúlnak, mit sem érnek.

A physikus hite ennél fogva tetemesen meg van ingatva a fluidum magneticum iránt. Azonban elhatározni magát sem az egyik sem a másik részre még nem bírja. Miután ő az experimentátorok bizonyosságára mit sem építhet, s építenie nem szabad, tartozik az asztalt oly állapotba hozni, melyben az asztalt mozdító egyének *azt mechanikai erővel mozgásba hozni ne bírassák, ha akarnák is.*

A tapasztalás azt mutatá, hogy mozdul az oly asztal is, mely posztóval van behúzva. A posztó ennél fogva nem izolálja a delejes folyamat. Ha jól pallérozott asztalra posztót teszünk, az oly könnyen elcsuszik rajta, hogy a legkisebb erő is elegendő arra, hogy azt az asztalon mozdítsuk, a nélkül hogy az alatta levő asztal legkisebbé is mozoghatsa.

Ez a kísérletnek egyik eldöntő módja volna. Azonban a physikus nem látja át, hogy mért kelljen a mozgó asztalt mozgásaiban követni. Ha mozog az asztal különös, az újjak hegyein kifolyó erő

által, azon erőnek működnie kellene, a nélkül hogy kövessék az asztalt. Ha tehát a mozgásban részt vevő egyének mozdulatlanul tartják kezeiket az asztal tábláján, annak el kellene sikamlani az újjak alól. Ez tagadhatatlan, s a ki ennek igazságát elismerni nem akarja, vagy magát csalja, vagy másokat akar csalni.

Volna még számtalan más mód, melyet foganatba lehetne venni, hogy bizonyosságot szerezzünk magunknak arról, mi e tűneménynél a mozgó erő? A physikus néhány kísérlet után tisztába jövend magával. A nem physikus annál nehezebben győzethetik meg, mentől inkább hiányoznak neki azon kellékek, melyek az egyes tényezők felfogására és megítélésére kívántatnak, és mentől inkább nagyon elfogulva valamely tárgy valószínűsége iránt.

Azonban nem is szükséges e tűneménynek lehetőségét hosszadalmas kísérletek által megcáfolni, miután lehetetlenségét a tudomány elveiből minden határozottsággal be lehet bizonyítani. A tűnemény maga nem csak hogy nem áll semmiféle összefüggésben az eddig ismert tűneményekkel; hanem felfogásom szerint egyenesen ellent mond minden ismert természettörvényeknek. És ez volt az, a mi engem annyira megzavart, midőn Jedlik tanár úr jelentését e tűneményről olvasám. Másoknak kik az ily dolog fontosságát átlátni nem képesek, csak mulatság és tréfa tárgya lehet, míg a természettudósnak minden pozitív tudományát megrendíti, s annyira megzavarja, hogy a lehetőség és a lehetetlenség határvonalát többé meg nem ismerheti. Ezt a közönség, józan tapintatánál fogva, azonnal kitalálta, midőn az asztalmazgatást számtalan más boszorkányságokkal, melyek a köznépnél divatosak, hozta összeköttetésbe, s az által azon tudósokat, kik az asztal mozgását hitték, mintegy megszégyenítette. A legízetlenebb babonaságoknak egész serege merült fel a közönségben, és a tudósoknak nagy része nem csak hogy hitte, hanem maga vett részt bennök. A szita, tányérok, kulcsok, kalapok s egyéb tárgyak mozgása, az asztal kopogtatása, a gyűrű pengetése, és számos más ilyféle nevetséges és botrányt gerjesztő tűnemények és kísérletek láthatók valának csaknem minden társaságban. És midőn a természettudós ilyeneket lát, midőn a művelt emberiséget annyira lealacsonyítva szemléli, hogy az efféle, a buta néphez illő botorságokkal vesződik, és neki hitet ad, midőn úgynevezett művelt emberekkel egész komolysággal azt hallja állíttatni, miszerint a hajszálon függő gyűrű csakugyan képes az ember éveinek számát, mások

szerint az órát jelenteni; midőn efféle és számtalan más csak méltó megvetéssel illelhető botorságokat lát gombaként felmerülni a' természet tudós; azon természet tudós, ki az előitéletek és ál fogalmak legyőzését, mint legszentebb hivatásának egyikét ismeri: csoda-e, hogy az ily természetvizsgáló haragjában ezen izetlenségek támasztója felett, és kétségbe esve az emberiség józan felfogása felett, Mózsés példája szerint a tízparancsok tábláját a földhöz csapja? Die Naturwissenschaft setzt den unmännlichen Ausschweifungen der Schwärmerei ein kraftvolles, auf unzählige Erfahrungen gestütztes Wissen entgegen; und wäre sie nicht so fest und unerschütterlich gewesen, so würden wir schon Astrologie, Magie und alle mittelalterlichen Missgeburten der Einbildungskraft auf dem Throne der Vernunft erblickt haben. Ezt Örsted mondja, az elektromagnetismusnak feltalálója. Tehát nem a philologia, nem a classica literatura, nem a költészet, nem a philosophia s a többi úgynevezett humanismus körébe tartozó tudományok mentették meg az emberiséget a középkor ábrándos szörnyetegeitől, hanem egyedül a természettudományok ¹⁾, és mentendik azt meg ezentúl is. S azért bírom teljes méltánylással felfogni Humboldt Sándor haragját is, melyet nyilatkoztat e tárgy iránt hozzá intézett kérdésre írt levélben, hol e szavak állanak: Eine ungenau beobachtete Thatsache ist schwerer zu erschüttern als eine Theorie. Wenn man in einem 84 jährigen Lebenslaufe die *periodisch wiederkehrenden Albernheiten der dogmatischen Volksphysik* schon erlebt hat, so hat man keine Neigung mehr, sich mit erneuerten Untersuchungen *der Art* zu beschäftigen.

A közönség azonban minden tévedései és habozásai mellett az igazat elvégre még is kitalálja, kiálálja nem öntudattal, hanem azon természet-adta ösztöne következtében, mely szerint az praktikus oldalát minden dolognak kikeresi. Miután t. i. egy ideig mulatott a mozgó asztallal, s miután azt látandja, miszerint a tudósok a nagyszerű találmánynak minden kikürtölése mellett tovább egy lépést sem haladtak, hanem azon constatirozott tény mellett állapotdakt meg, miszerint csakugyan mozog az asztal, a közönség végre az unalmas mulatsággal felhagy, mely legkisebb eredményhez sem vezetett, hacsak azon tapasztalást nem akarja venni nyereségnek, melyet psychikai tekintetben e tárgy körül magának szerzett.

¹⁾ A tudománytörténet hirdeti, mik voltak a természettudományok — philosophia nélkül.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Azimént jelent meg : *Galantai Gróf Esterházy Miklós Munkái*. Kiadta Toldy Ferenc. Kézi kiadás. Pesten, Edelmann, Engenberger, Emich, Hartleben, Kilián és Müller könyvárusoknál. 1853. Nagy 12r. I. kötet, XXII és 250 l. II. köt. IV és 340 lap. A szerző acélba metszett képével. Füzve 1 ft 30 kr. p.

A nagy nádornak az újabb Nemzeti Könyvtárban már kétszer megjelent s érdekekkel fogadott írásai, irodalmi, vallás-, tudomány- és politikai-történeti tekintetben egyiránt fontosak. A gr. Nádasdi Ferenchez, Rákóczi Györgyhöz, Lónyai Zsigmondhoz stb írt tudományos és státusleveleit rövid életrajz előzi meg.

— Szépirodalom. — *Szelestey László Összes Költeményei*. Első kötet. Pesten, Emich Gusztáv bizománya. 1852. n12r. (VIII és) 266 l. füzve 1 ft. 48 kr.

Kemenesi Cimbalom. Irta *Szelestey László*. Pesten, 1853. Müller Gyula bizománya. 32rétb. 179 l. füzve 40 kr.

Sujánszky Antal Vallásos költeményei. Második bővített kiadás. Pesten, 1853. Emich G. bizománya. n8r. 240 l. füzve 2 ft.

Két év egy ügyvéd életéből. Regény. Irta. *Degré Alajos*. Pesten, Müller Gyula bizománya. 1853. n12r. I. köt. 315. II. k. 208 l. füzve 2 fr.

Eszter. Regény. Pest, Heckenast Gusztáv kiadványa. 1853. 8r. I. köt. 231 l. II. köt. 203 l. III. köt. 200 l. Ára füzve 3 ft.

Végre valahára ismét egy szem azon nemes regényfárról, mely a jobb időben annyi édes gyümölcsessel táplált köztünk szívet, lelket, izlést; egy újabb remek a magyar regény halhatatlan nagymesterétől! örökké ifju lángelméjének avulhatatlan műve. Gyönyörködtető, tanulságos, nemesítő, mint tőle minden, de formáiban, ha lehet, még tisztább, még példányszerűbb. Kora nagy Lajosé, ki bár mellesleg, szinte szerepel benne; a fő hős egy kétes becsű zsidó leány, ki becsületét, de szerelmét is, népe érdekének áldozza fel: nem fenséges alak, mint Kísfaludy Irenéje, de nem kevesebb szép mint ez. Sok dolog nincs befejezve, úgy hogy e regény világosan még egy regényt teszen fel, mely nélkül róla végképi ítéletet nem hozhatni.

Don Quichotte, a híres manchai lovag. Spanyol eredeti mű Cervantestől. Florian után franciából magyarra fordította *Horváth György*, h. mérnök. Második rész. Kecskeméten, nyomtatott kiadó-tulajdonos Szilády Károlynál. 1853. n16r. 316 l. füzve 1 ft 20 kr.

Ez a megkurtított *Don Quixotte* is, mely most már teljes, megérdemli a magyar közönség figyelmét; mert bár tulajdonkép a szerző idejében (a XVI. század végén) Francia- és Spanyolországban uralkodott lovagregényekre írt gúnyor, s ez irányánál fogva nem tiszta regény: mint ilyen is lángelműségével s mint minden túlzott-nak, negédeltnek s érvénykedni akaró képtelennek minden időkre szóló classicaí kigúnyolása tanulságos, érdeklő és mulatságos. Innen e is van fordítva minden europaí nyelvekre, s hogy mi is bírjuk valahára, bizony már irodalmi becsületkérdés volt.

Regénycsarnok, a külföldi irodalom legjelesebb műveiből szerkesztve kiadja *Récsi Emil*. Második kötet: Hiuság vására Thackeraytól, angolb. ford. Pest, 1853. Emich. n16r. 127 l. füzve 36 kr.

Ködfátyolképek. Irta *Vahot Imre*. Pesten, Müller Gyula kiadv. 1853. n12r. I. köt. 197. II. 112. III. 203 l. füzve 2 ft 40 kr.

Beszélyek, élet- s jellemképek, humoristikai elmefuttatások, utirajzok, s egyéb érdekes könnyűségek, miket a közönség régibb szépirodalmi lapjainkban örömet olvasott.

— *Nyelvkönyvek*. — *Legolcsóbb képes Abc és Olvasókönyv*. Nyelvünk természetéhez alkalmazva, erkölcsi és tanulságos mondatokkal. Pesten, Magyar Mihály könyvkereskedésében. Kis 8r. 152 l. Kötve 16 kr.

Célszerű szerkezetű, s valóban a legolcsóbb olvasókönyv, melyet ismerünk.

Német Nyelvtan, németül tanulni kívánó minden magyar, jelesen pedig a magyar tanuló ifjuság számára. Irta Monte-Degói *Albert Ferenc*, bölcsész tudor, egri érseki csillagász és tanár. Eger, érseki bet. 1853. 8r. öszv. 272 l. füzve 1 ft.

Gallicismes Dialogués. Francia nyelv-sajátságok köz és társaséleti beszélgetésekben, közmondások- s példabeszédekkel. A francia nyelv alapos ismeretére törekvők s abban jártasok használatára *Peschier A.* után oldalagos fordítmányban közli *Fekete Soma*. Pest, Irodalmi Intézet. 1853. (Emich G.) k8r. VI és 227 l. füzve 1 ft.

Új magyar-német Levelező . . . Szerkeszté *Karády Ignác*. Második bővített, javított s hivatalos részében az új körülmények-

hez alkalmazott kiadás. Pest, Heckenast bet. és költségén. 1853. n8r. füzve 30 kr.

— Ifjusági iratok. — *Magyar Olvasókönyv* tanodák és magán növendékek használatára. Első folyam első fele. Elemi, polgári és reáltanodáknak s a gymnasiumok első osztályának. Az oktatás és lélektan mai igényei szerint szigoruan korhoz alkalmazva, néhány pályatárs közremunkálásával dolgozák és szerkeszték Gáspár János és Kovácsi Antal nevelők. Kolosv. 1843. 8r. 218 l.

A Pesti Napló, mely egy idő óta G. aláírással figyelemre igen méltó bírálatokat hoz, súlyos észrevételeket nyilvánít e könyv ismertetésében az iránt, mi legyen a gyermeki elmére nézve célszerűbb: *költeményekkel* (mesék, regék, beszélyek stb) vagy *valóval* (természeti és történeti rajzok) foglalni azt el; s helyesen van az utóbbi mellett, miután „a gyermek realista, ne féljete: mint ifju még tulzólag is idealistává lesz.“ Az észrevétel egy fő elvét foglalja magában az öszves nevelésnek, s különösen nálunk fontos annak sürgetése, hol nevelés és oktatás dolgában főleg a képzelmet fejthő német irodalomra támaszkodnak. Egyébiránt a jelen olvasókönyvön dicsértetik az, hogy tárgyai a szépiészeti érzék kifejlesztésére is vannak irányozva.

Első ibolya. Tavaszi ajándék kisgyermeknek számára. Irta Czelder Márton, Sáros Patak, 1853. 16r. 68 l.

Becses adomány kisdedeink számára. A szerző tudunkra most lép fel e nem fényes de annál hasznosabb pályára. Tartalma igen jó, a forma izletes, de még nem mindenütt elég gyermekszerű.

A finom társalgó Pesten, Geibel Armin sajátja. 1853. n12r. VI és 240 l.

E compilatióban sok jó dolog foglaltatik. Mind társalgási intések és szabályok, mind a tapasztalati emberismeretből némely hü vonások; különféle a köz életben előforduló alkalmakra levélminták; némely társas játékok s eféle, mi a kedélyes körök mulattatására szolgál.

Földirati néma Abroszok elemi tanításra. Pesten, Magyar Mihály könyvárusnál. Nagy ívrétben nyolc abr. füzve ára 48 kr.

A néma (írástalan) abroszok tanszerű becse általán el van ismerve. Azok nem csak az emlékező tehetség megkísértésére szolgálnak a helynevek körül, hanem, mi fő, a tartományok természeti főbb részleteik és politikai formáik előadására szorítkozva, épen

ezeknek a képzeletben megállandósítására a legjobb eszközök. A helyes földrajzi oktatás, legyen az tanodai vagy házi, ez eszköz nélkül el nem lehet. A nyolc tábla tárgyai: A két félgömb, az öt földrész (Amerika két lapon) és Magyarország. Az ár ritka-olcsó.

— Irodalomtörténet. — *Az Újkori Magyar Nemzeti Irodalom Története.* Irta Toldy Ferenc. Első füzet. Pest, 1853. Emich Gusztáv. n8r. 104 és XXX. l. Ára a 2-dik füzettel egyetemben 1 ft.

Irodalmunk új korát szerző a reformációtól a nemzeti élet hanyatlásáig számítja, s három időszakra osztja, melyek elseje: a protestantismus kora, a második Pázmány kora, a harmadik nemzeti irodalmunk hanyatlásának kora (1772-ig). A III-d. kötet, melynek itt fele jelenik meg, a protestantismus korával foglalkodik, s különösen ez időszak országos, vallási, műveltségi és tudományos állapotjait, a magyar nyelv külső történetét, a népköltészetet tárgyalja, a nemzeti irodalom részletes előadását pedig megkezdi.

— Polg. Történet. — *Hunyadiak kora Magyarországon.* Irta gróf Teleki József. Tizedik kötet, Albert kir. és Erzsébet királyné ifjúkori acélmetszetű képeivel, és hét hasonmással. Pesten, Emich Gusztáv könyvnyomdája. 1853. n8r. 642 l. füzve 3 ft 20 kr.

Magyarország Története Szalay László által. Harmadik köt. Lipcse, Geibel Károly tulajdona. 1853. n8r. XII és 594 l. füzve 4 ft.

Bizonyosan minden művelt magyar köz érzését fejezzük ki, midőn e két classica munká élenk előhaladását szívből üdvözeljük. A Teleki tizedik kötete az Oklevéltárt kezdi meg, s 1437-től 1460-ig haladva úgy tekinthető, mint a történeti elbeszélés I. II. és részben a III-dik kötet kiegészítője. Az itt közölt 317 oklevél, legalább egészben vagy ily híven, mind kiadatlan, s kivétel nélkül valamely történeti tény v. legalább adat megalapítására szolgál. Egyfelül szükséges alkotó része egy ily történet-kritikai munkának (miután Fejér Oklevéltára éppen ott szűnik meg, hol Telekié kezd), de másfelül érdekes és vonzó raktára számtalan, a kor mindennemű viszonyai ösmeretébe közvetlenül és első kézből bevezető adatoknak. Annál inkább ohajtható pedig, hogy ne csak, mint eddig, történetbuvárink, de, mint illetet volna mindig, történetíróink is, sőt minden történetkedvelő szoknék meg a korok ez élő tanúit olvasni: oklevél még nem történet, de a legremekebb történetíró sem adhatja meg azon közvetlen nézelést, melyet a mellette olvasott oklevelek-

ből meríthetünk. E közvetlen történeti felfogás és nézelésre vezet a gr. Teleki József munkájának okleveles része is összeköttetésben magával az elbeszélő szöveggel, s azért a munka olvasóit ennek lényeges figyelembe vételére buzdítani kötelességünk. — *Szalay László* az előttünk fekvő harmadik, tetemesebb, kötetben a magyar történetek fénykorához ért, mely munkájának is eddig fénypontja. A *Hunyadiak és a Jagellók kora* van abban festve: azon kilencven év, mely a nemzetet legnagyobb fényében s egyszersmind legnagyobb elerkölcstelenségében mutatja fel. Az országos pezsgő élet soha azelőtt nem ily gazdag tettekben, nem ennyire habozó a nagyság és veszély végpontjai közt, nem oly mélyen bele nyúló Europa történeteibe; számos és határozott egyéniségek tolongnak a történetíró vizsgáló szeme előtt, a források bőven folynak: annál nagyobb erő kellett az anyag átkarolására, a felettei uralkodásra, az okok és következmények helyes összekötésére, s a történeteknek az eszmeegység fonalához fűzésére. Szalay László magát e munkájában mind buvárnak, mind philosophusnak, mind művésznek tanúsította ¹⁾. A m. történet szerencsét kívánhat magának e két férfiúhoz: ők azt az europai tudomány vonalára emelték. Minden ily munka egy nagy tett:

¹⁾ Mellesleg, s igen is mellesleg jegyezzük meg — egyetértve különben a hely és személynevek dolgában szerzőnek a 304. jegyzetben tett észrevételével — hogy épen nem a Deutschthümlerei-vel párhuzamos ohajtás, hogy ne térjünk el nevek körül a *köz* szokástól, ha az még *magyar* is. „Vladisláv”-ot a magyar soha nem mondott, nem írt, hanem a XV. XVI. században Lászlót, utóbb Ulászlót, s e szokás annyira meggyökerezett, hogy valahányszor Vladislávot olvasunk, az újdonszerű forma mindannyiszor megakasztja az olvasót, s nem képes Ulászlót gondolni, míg a Vladislávot magyarra nem fordítja le. Ha Ulászlót így fordítjuk vissza, egy csep okunk sincs Lászlót mondanunk szent Ladisláv helyett; sőt mulhatlanul Francz királyról is kell szólnunk, nem Fereneről. S hol lesz e visszakeresztelésnek vége? Ellenben *bal* szokást megigazítani nevek körül is kötelesség. Azért hogy deák okleveleink de Ujlak, de Rozgon, de Hunyad, de Gara, de Zapolya (tudjuk hogy a XVI. századig a z = sz) stbvel vannak teli, azért hogy görögösen és deákosan Zoltanust, Salcanus és Szalkanust írtak: nem csak szabad, de kötelesség is, mikor magyarul írunk, nem Ujlakot és Rozgonyt, nem Hunyadot, nem Garát és Zápolyát, hanem Hunyadi, Garait és Szapolyait írunk (az egykoru Heltai mindig így); *Zsoltot* is, (Anonymus Zultájában az *u* a régi tompa *o*-t jegyzi, a vég a pedig kihangzás; a Zsolt megye neve ezt végre lerázta, mint majdnem valamennyi kihangzást az utóbbi kor), de *Szalkait* is (ki mielőtt deák végzést adott nevének, magát Ladislaus de Zalka-nak írta; magam láttam kéziratát). *T. F.*

s egyedül ezek azon tettek, melyek által a magyar, életét és becsületét fenttarthatja.

— Kamarai tud. — Az általános és állodalmi számvevői ügy Tunkönyve. A cs. kir. legfőbb tanulmányhatóság felszólítására szerkeszté *Escherich Fülöp* lovag. I. köt. oktatás, II. köt. alkalmazás. Bécs, állod. nyomda, 1852. n8r. füzve 4 ft.

— Törvénytudomány. — Új Törvénytár, utasító s felvilágosító jegyzetekkel. Szerkeszti több pesti jogtudós. Pest, 1853. Kiadja Heckenast Gusztáv, n8r. I. köt. Polgári Perrendtartás. 300 l. 1 ft 30. kr. II. köt. Közönséges Váltórendszabály VIII és 75 l. 40 kr. III. kötet. Ausztriai általános Polgári Törvénykönyv, első füzet XX. és 1—64 l. (A III. és IV. kötettel előfizetési ára 3 ft).

Az Ausztriai általános Polgári Törvénykönyv Magyarázata, Magyar, Horvát, Tótország, Szerb vajdaság és temesi bánság viszonyaira alkalmazva. Irta Dr. *Wenzel Gusztáv*, egyetemi rendes jogtanár, a m. akademia és több bel- és külföldi tudós társaságok tagja. Pesten, Geibel Armin sajátja. 1853. n8r. Első füzet 1—128 l. Az öt füzetből állandó egész munka ára 5 ft.

Osztrák Polgári Jog elvei. Az újabb jogeszmék szerint rendezte, és felvilágosításokkal ellátta *Kallós Lajos*. Első rész. Pesten, Emich könyvnyomdája. 1852. n8r. 264 lap. Ára az egész munkának 2 ft 40 kr.

A magyarországi új polgári Perrendtartás Alapvonalai. A birói illetőségeket, váltójogi eljárást, üsiséget, zálogvisszaváltást stb szabályozó rendeletek főbb elveivel együtt. Összeállítá *Fogarasi János*, cs. kir. Pest kerületi főtörvényszéki tanácsnok, az állodal. vizsgáló bizottmány és m. akad. tagja. Pest, Kilián tulaj. 1853. n8r. 79 l. füzve 40 kr.

Magyarországot illető Váltórendszabály és váltóügyekbeni Perrendtartás . . . Összeszedte *Szeniczey Gusztáv*, tanárjegyző a pesti váltótörvényszéknél. Második s bővített kiadás. Pesten, 1853. Emich könyvnyomdája. n8r. 243 l. füzve 1 ft 40 kr.

Ausztriai Polgári Törvénykönyv rendszeres kivonatban . . . Obernyik Károly tanártól. Pesten, Müller Gyula sajátja. 1853. 8r. 190 l. füzve 1 ft 20 kr.

Az új Váltóeljárást és az erre vonatkozó Irománypéldányok . . . gyűjteményét magában foglaló Segéd-kézikönyv. Törvényszéki hivatalnokok, hites ügyvédek s felek számára szerk. *Szeni-*

czey Gusztáv. Második bővít. kiadás. Pest, 1853. Kiadja Heckenast Guszt. 267 l. füzve 2 ft.

A . . legújabb Váltó és Csődtörvénykönyve . . . Ráth György által. Pesten, Geiben Armin sajátja. 1853. nSr. 100 l. füzve 40 kr.

Betűrendes Útmutató az . . . ideiglenes Polgári Perrendtartáshoz, egy magyar-német jogi szótárral. *Ráth Györgytől*. Pesten, Geibel saj. 1853. nSr. 85 l. füzve 36 kr.

Az Urbéri Kárpótlás és a megszüntetett urbéri kötelékből származó jogviszonyok szabályozása Magyarországon . . Előadva és jegyzetekkel ellátva *Récsi Emél* által. Pest, 1853. Heckenast Guszt. sajátja. nSr. 43 l. füzve 30 kr.

Büntetőjogi Kalauz szótári alakban . . Összeállítá egy gyakorl. jogtudó. Pesten, kiadja Heckenast Guszt. 1853. nSr. VIII és 212 l. füzve 1 ft 30 kr.

— *Mathem. és Természettudományok.* — *A Tiszta Mennyiségtan elemei.* Az új rendszer szerint készítette *Dr. Lutter Ferdinánd*, kegyesrendi oktató. Első rész : Számtan. Pesten, Hartleben Konrád Adolf sajátja. nSr. 151 l. füzve.

Ugyanazon gyakorlott derék didaktikustól, kitől Természettanunk is van, két kiadásban már, és Magyar Nyelvtanunk is.

A Természet Könyve, magában foglaló : természettant, csillagászatot, vegy-, ásvány-, föld-, életmű-, növény- és állattanokat. A természet-ismeret minden barátainak, különösen a gymnasiumok s feltanodák növendékeinek ajánlva *Dr. Schödler Frigyes* által. A hatodik kiadás után magyarra tették *Jánosi Ferenc*, *Mentovich Ferenc és ifj. Szász Károly*, nagykorösi felgymnasiumi tanárok. Számos a szövegbe nyomott ábrákkal, csillagabroszszal és színezett könyomatu földtani ábrával. Pesten Geibel Armin sajátja. 1853. nSr. XII és 714 l. füzve 3 ft 30 kr.

Ezen, a természettudományok egész körét befoglaló köz érthetőséggel tárgyaló kézikönyv a gazdag német irodalomban is méltó elismerést nyert. A magyar fordítók szinte szem előtt tartották az érthetőséget, s így oly könyvvel ajándékoztak meg bennünket, mely népszerűsége és jóságánál fogva iskolai hiányos előképzsünk mellett is megtermi gyümölcseit. Egyébiránt a munka Brunszvikban (nem „Braunschweig“ban) nyomult, s valamint eredetie egyike a legszebb német, úgy ez legszebbike a magyar könyveknek (ily tömött kiállítás mellett t. i.), és kétségkívül a legolcsóbb!

Természettan, tekintettel a vegytanra, az alsó reál és népiskolai, valamint öntanulási használatra írta *Fischer L. József*, magyartanár *Schirckhuber Mór*ic. Pest, Heckenast kiadványa. 1853. n8r. füzve 1 ft.

Természetrajz. Felgymnasiumok számára írta *Dr. Soltész János* tanár. Sáros-Patak, a főiskola költs. s bet. 1853. n8r. (IV és) 213 l. füzve 56 kr.

Talán kissé száraz; de igen jó kalauz a természeti tárgyak meghatározására. Aránylag kevés helyen sokat tartalmaz. Minden lényeges megvan benne, s a mely növendék otthon van e könyvben, saját szárnyára kelhet. Szerző Leunist követi.

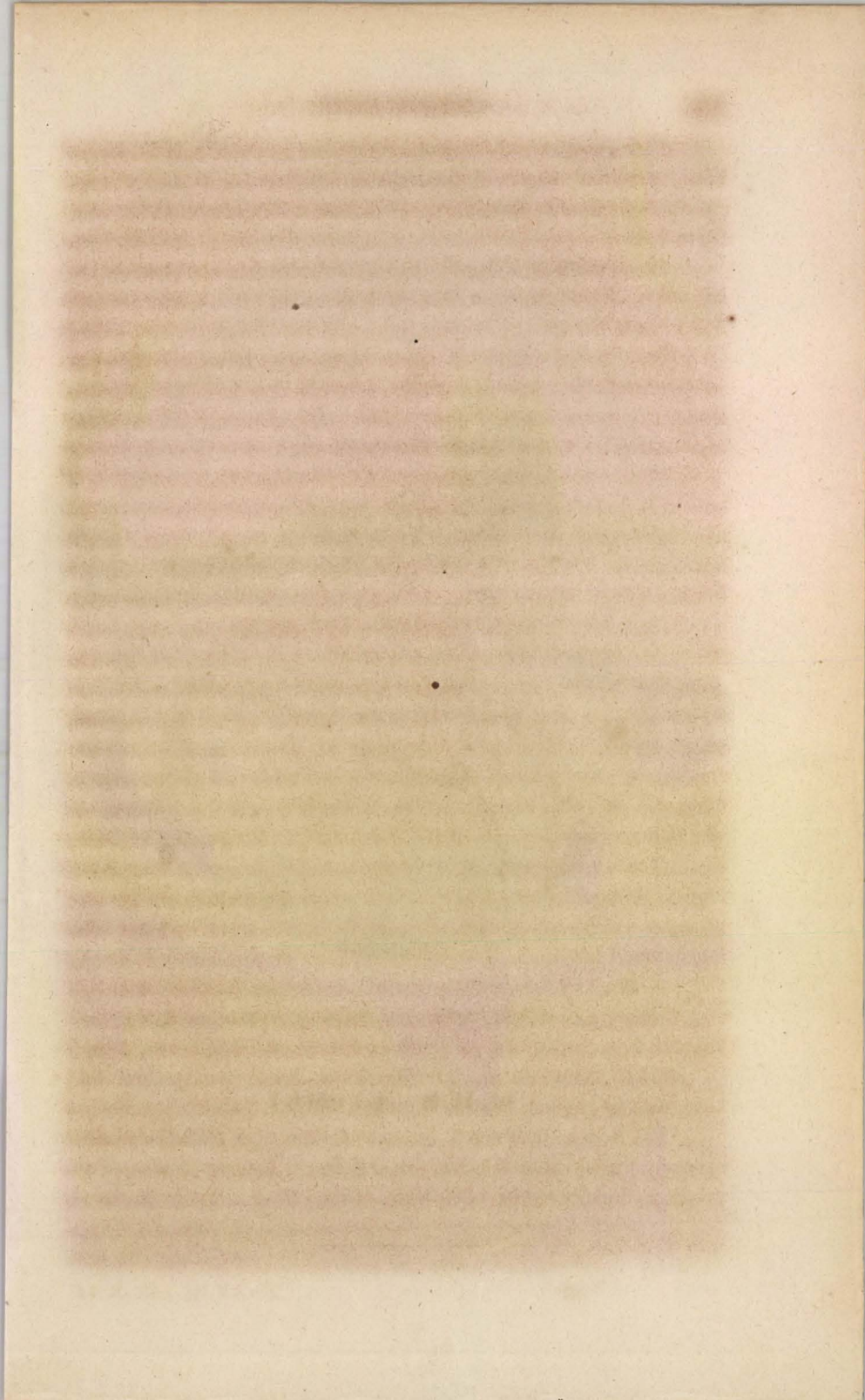
Vezérkönyv a Növénytan tanítása és tanulására. Tanítók s öntanulók számára Lüben után készítette *Gönczi Pál* nevelő és tanár, s a természettud. társulat tagja. II. és III. folyam. Pest, 1853. az író sajátja. (Müller Gyulánál kapható). n8r. 121—347 l. füzve 1 ft 30 kr. (Az I. folyam 30 kr., a IV-dik legközelebb megjelenendik).

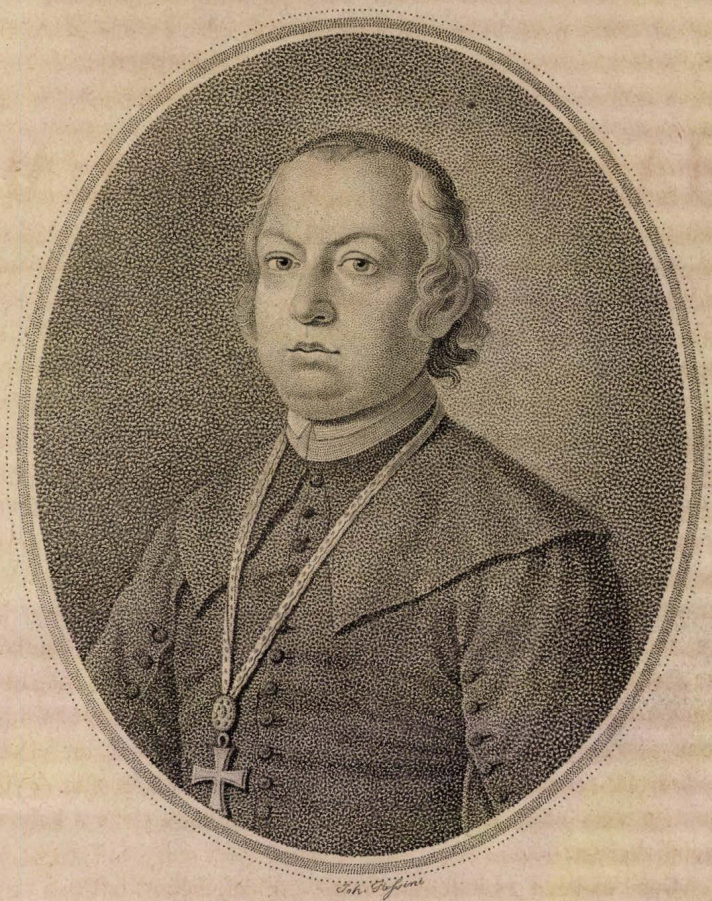
Kiemeltük e derék Vezérkönyv első folyama ismertetésében (Új M. M. 1852. I. 463 l.) annak kitünőleg jeles módszerét. Miután amaz első folyam vezérlete mellett a tanítvány egyes növényfajokkal foglalkodott, s azok részeit, különbözőségeikkel együtt felismervén, az így szemlélve és észlelve megismert részleteket az életműtanban rendszerbe hozta, s ezzel összeköttetésben a növények élettanához is fölemelkedett: itt a második folyamban már a *nem* fogalmára mentén által, az egy nem alá tartozó fajokat tanúlja összehasonlítani, megkülönböztetni s összesorozni; a harmadikban pedig a seregek rendekhez emelkedvén, végre a *rendszert* konstruálni Endlicher természetes rendszere szerint. Megújítjuk ajánlásunkat: alkalmasabb tankönyvet tanításra és öntanulásra irodalmunk nem bír.

— Eg ély. — *Egyházzsértartási Beszédek*. Készítette *Révész Bálint*, a hely. hitv. debreceni főtanod. gyakorlati hit- és erkölccstan k. r. tanára. Debrecen, Telegdi Lajosnál. 1853. n8r. 288. l.

Halotti Szónoklatok. Írta *Rozgonyi János*, beszteri ref. lelkész. Kassán, nyomt. Werfer Károly. 1852. 8r. 142 l.

Élő Rózsa. Imádságos és énekes könyv az élő sz. olvasóról nevezett Mária-Társulat haszn. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Pest, Lukács nyomd. 1853. 8r. 108 l.

FEJÉR GYÖRGY

élte 54-dik évében.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

JUNIUS. 1853.

VI. FÜZ.

ELHÚNYT HAZAI TUDÓSOK PANTHEONA ¹⁾.

II.

FEJÉR GYÖRGY ÉLETRAJZA.

ÍRTA

SZILASY JÁNOS,

NAGYVÁRADI LATIN SZERTARTÁSU KANONOK.

Hajlamom- és több rendű ígéretemnél fogva kezdek e munkához; ámbár jelen körülményeim épen nem olyak, hogy az időt kényem s kedvem szerint használván, heteket vagy hónapokat fordíthassak valamely tárgy kidolgozására. Azon adatokat is, melyeket itt elősorolni szándékozom, Pesten gyűjtöttem, főkép mint egyik teljesítője ama nagy férfiú végrendeletének, kinek életét e helyen rajzolni akarom.

Gond és rend nélkül összehányt papirok között találtam egy ív negyed részét, mely oly tömötten és annyi igazításokkal volt írva, hogy az, ki számtalan irományát tisztázta a boldogútnak, három egész ívet töltött be eme negyedívről szedett szavakkal, de fájdalom! a legnagyobb szorgalom mellett is oly hiányosan, hogy az írás értelmét több helyen ki nem találhattam. E kis papíron kezdé a boldogult, nem tudom mikor, avtobiographia cím alatt önéletét egyszerűen rajzolni; és vajha kezdett munkáját befejezé, így könnyű

¹⁾ E szándéklott cikksor elsejét I. az első folyam I. köt. 194 s köv. II., mely *Endlicher István* emlékezetét hozta Wenzel Gusztávtól. Szerk.

szerrel pótolhatnók a hézagokat : holott mostan csak töredék jegyzékekből kell szedegetnem , a mit írok.

Memoriam suimet viri, ezek az avtobiographia előszavai, memoriam suimet viri, qui monumenta aere exegerant perenniora, nominisque celebritatem per orbem sparserunt literatum, aetati vel praesenti vel futurae commendare utile dignumque censebant plurimi : ut et iis, quorum intensiori se opéra senserant profecisse, obstrictos gratia faterentur, et ambagibus conditionis humanae detectis viam, quae ad veram ducit gloriam, aliis monstrarent. Nos mores rerumque ac temporum, in quae incidimus, adiuncta omneque vitae institutum ad errores defectusque nostros castigandos candidè, quantum reminiscimur, percensebimus. Nemde ilyetén bevezetés után szép, tanulságteljes dolgokat várhatunk ? Lássuk tehát !

Fejér György Zala megyében, Keszthelyen tolnai gróf Festeticsék jószágán 1766-ki aprilis 23-kán született. Nagyatyja Péter, gróf Festetics Kristóf ügyvéde volt. Ennek utolsó fia Mihály vala Györgyünk édesatyja : ki atyja kora halála miatt alig tanúlván valamit az elemi tanodákban, borbélyinas lett ; ez életnemét elhagyván minden oktatás nélkül mintegy magától az ácsmesterséget kezdé gyakorolni. Keresztes Katalinnal házasságra lépván 23 évig urodalmi ács volt. Becsületteljes boldog házasságát nem kevéssé zavará az, hogy tizenegy gyermekét, kisdéd korukban, a himlő halál martalé-kává tévé. György utolsó-előtti gyermek levén, szinte mint testvérei veszélyesen himlőzött ; életben maradását édesatyja szent Ferenc praetextájának három-évi hordozása által hálálta meg. Gyenge, éretlen korban szülei híre s tudta nélkül, sőt kalauz és könyv nélkül, Györgyünk iskolába ment s tanulni kezdett.

Ez időkorból az avtobiographia többi között így szól : Duo-
rum eventuum reminiscor : ampullae vini et aquae ad capellam sancti Nicolai coemeterialem, ab aede scholari spatio sat remoto, pro usu sacrificantis fuerant mihi deferendae. His concussis vinoque ad imum fere effuso, severae castigationis metu, dies decem scholas subterfugi ac nonnisi veniae certus adivi. Alterum : cum sociis ad pulsandas campanas, incumbente tempestate, missus fulmine in turrim se exonerante cum caeteris prostratus fui exanimis. Valóban csodálatos az isteni gondviselés ! ha a villám-sújtotta gyermek mint-

egy csodaszerűleg fel nem ébred; a majdnem példa-nélküli fáradhatlan munkás 86 évre terjedett élet zsenge csirájában elfojlik.

A most említettem esetek szolgálhatának Györgyünk édes atyjának okul, hogy ez szeretett egyetlen fiát magán-tanítóra bízna, ki az igen élénk gyermeket magával vezeté tanodába és pedig felsőbb-osztályúba, mint a gyenge gyermek kora kíváná s engedé. Itt is az avtobiographia különös történetet említ: In classem syntaxeos admissus, úgy mond az író, funesti paene actus fiebam testis. Tertiae Grammaticae magister admodum severa usus est disciplina: quotidie ante et post meridiem sex, septem scholares scuticis pulsati sunt. Ii poenas, caligas diversorum fomentorum genere replentes, riserunt; ego autem lamentis deflevi amarissimis. Ast magistro saevities demum exitio prope cessit. Discentes mystacati (bajuszosak) — vulgo legati — in furorem acti magistrum adprehensum iamiam per fenestram eiecturi erant; ni leniores nonnulli patientioresque, luctu diuturnu, periculo liberassent. Docente mutato, scholaribus ob manifestam magistri saevitiam poena absolutis, pax et quies restituta est.

Az úgy nevezett elemi tanulmányokat sajátjává tevén, 177%-ik évben a minor parvába járt. Volt tanítóját dicséri. Scholae nostrae, úgy mond, in tres classes (minores parvistas, maiores parvistas ac principistas) divisae unus praeerat magister, pater Ludovicus Brányi, vir ad docendum natus, cui debeo plurimum. — — — Ab exordio scholae patrio loqui idiomate vetuit; transgressores autem trunco me altiori mulctatos voluit. Prima unicave vox ore meo resonuit *omni-no*, sensu neuliquam percepto. Truncus hic mihi quoque, utut cavendi omnem dederim operam, vice una fatalis fuit. Joannes Tőreki omnibus nobis adultior aegre ferebat me, cui eminere caeteros inter contigerat, truncum necdum portasse. Adcusator proin factus, me in scholis hungarice fuisse locutum dicit. Hoc ego negare, testes rogare, per omnia detestari coepi. Tacitus pro se fuit locutus, inquit. Ac ideo ad truncum domum portandum fui condemnatus. Ignominia haec lacrymas mihi excivit et fere ad desperationem adduxit. Prudentior pater, comperta a garrulis poena, quonam truncum absconderim? me leniter provocat, moerorem ponere iubet, animat; et pro informi trunco alium cum duplicata aure fabricat. Hunc ego proximo scholari die cum triumpho reporto; ac meo falso adcusatori, cum latine respondere nesciret, in manus do.

A következő 177¹/₂-dik évnél, mikor maior parvista voltam, rám nézve, úgy mond, gyászosabb nem lehetett. Édes atyám a 23 évig üzött ácsságot abban hagyván kereskedő lett. Ez új életnemet alig kezdé meg, már is december 14-kén szent mise után, melyen naponkint jelen szokott lenni, először a nádverőkhöz, azután Tátika mellett a favágókhoz ment. Itt elejtett kesztyűi után lehajolván nem vette észre, hogy a fatörzstől egy darab fa elvált, mely bal bokacsontját megüté és összezúzta. A favágók nem hogy csizmáját késsel vagy fejszével összedarabolva vették volna le lábáról, erőszakosan húzták azt le s lábcsonthait még inkább összetörék, s nyakravalóval kissé bekötven, szegény atyámat félholtan szekérre tévék, azután az egész úton vérét folytatva haza vivék. Volt ez időben Keszthelyen egy ingyenyógyító, ki a megyei sebész bosszúságára sok csontlőrést szerencsésen meggyógyított. Atyám erre bízatik, ki dolgában hanyagon és talán ügyetlenül járván el, s atyám javaslatai- s intéseire semmit nem figyelve, vést hozott házunkra. A sebes lábat bádog csizmába teszi, melynek sokszori mozgatása által az összeforradó csontok újra meg újra összetörnek; mi által a veszedelem napról napra nevededett. Elvégre Kanizsáról értelmes katonasebészt hoztak, ki azt állítván, hogy az üszök (gangraena) már ágyékig hatott, az egyik láb levágatását találta szükségesnek. Atyám, ki ez előtt nem szokott betegeskedni, mélyen megszorodván kereken kimondá, hogy inkább kész meghalni, mint láb nélkül élni. Így a seb gyógyíthatlanná válván a beteget a haldoklók szentségével elláták, ki is, miután engem megáldott, januarius 7-kén iskolában létemkor meghalálozott és a köz temetőben sz. Miklós kápolnáján alúl eltemettetett. Én ugyan előlimádkozva és különféle szolgálatot téve fiui kegyeletet tanusíték atyám irányában; honnan némelyek azt következteték, hogy idővel jó lekipásztor lesz belőlem: azonban gyenge eszemmel és meggondolatlan értelmemmel nem sejtém, nem fogám fel, hogy fanyarság nélkül komoly, lágyság nélkül jóindulatú nevelőmet, szóval édesatyámat örökre elvesztém.

Egyetlen örömöm az iskola volt, valamint pater Lajos kedves tanítóm is jó indulata és kegyes szíve által siralmas állapotomat enyhíté. Ő a görög nyelv szabályait és elemeit szinte mint a latinéit nem csak megtanultatá velünk, hanem majdnem feledhetlenül emlékeztünkbe vésé. A hanyagok és fecsegők rendszerinti büntetése ebből állott: 4, 5, 10 oly görög szavat, mely még addig elő nem fordúlt,

tablára kellett írniok : e szavak mint újak tűnven fel előttünk, emlékünken maradtak. Ezen felül kisebb gyakorlatokat és beszédeket mindkét nyelven egyiránt kellett készítenünk és elszavalnunk, hogy így mind a latin mind a görög írókkal némileg megismerkednénk. A régi tanítók egy sajtászerű szokását az avtobiographia tulajdon szavaival hozom fel : Solebat moderator hic (pater Ludovicus Brányi) ad fovendam et acuendam discentium diligentiam minor-parvitas cum maior-parvitis, hos cum principistis, atque omnes cum advenis e classis suae studiis in disputationem committere, methodo sane repetendi admodum idonea. — — — Mihi quidam ex praeceptis et rudimentis linguae latinae impugnandus obtigit. Cedo illi locum meum, atque ad partem minor-parvistarum me transfero. Certamine literario superato locum repeto, ac proxime scabie inficior, quam sollicita mater ac frater Camillus, medicus conventus Franciscanorum unguentis suis operose depulerant. Cautela nec in hoc genere superflua.

177 $\frac{7}{8}$ -dik évben principista voltam. Ezen évi tanítóm a múlt évinél mind tanmódra mind fegyelemtartásra nézve alábbvaló volt. Delinquentes aut excedentes, így szól az avtobiographia, ad flectendum in ligno peracuto aut pisis, ad sustinendas sub osculo terrae scuticas, ad caedem virgis, ad apertionem oris lignello imposito (Stolz im Maul), ad percussionem ferulâ non ad volas solum sed etiam ad quinque digitorum apices ridendo condemnare in deliciis habuit. Curriculo hoc duo praemia utut exilia alta mihi mente reposta sunt : Pater quidam clari nominis scholas apud nos invisens se iconem eximiam donaturum illi addixit, qui bõrzsák voce redderet latina. Haesitantibus aliis incidit mihi uter, et icone donatus fui. Illustrissima Comitissa Paulo-Festeticsiana nata Bossányi cum filio suo Georgio, tanti tardius nominis, ad pulveres scholasticos se demittendo, tentamen nostrum publicum sua ornarunt praesentia. Salutandi honor mihi cessit, ac unâ praemium etiam mihi obtigit : Kurze Erdbeschreibung und Geschichte von Ungarn. Non in ludis olympiacis victori major voluptas ac gloria mihi. En praemia ex aequo distributa quantum valent ! Anno hoc labente tyrocinium Beatae Mariae Virginis nativitatis eiusdem festo iuravi : quamquam proh dolor ! iurisiurandi debitam notionem non habuerim.

A grammatisták közé fölvétetvén Szabó Benvenút lett tanítóm, ki a köréhez tartozó tárgyakat igen röviden és hiányosan adá elő ;

különben pedig a csúfolás- és gúnyolásra sőt a büntetésre is nagy hajlammal bírt. Casus binos, mond az avtobiographia, qui me tetigerant, liceat commemorare: novit magister meus me vanâ dictaturae (quae signo stellato fuit insignis) gloriâ fuisse plenum. Ultimum ex classe nostra ad se vocat, eumque praevis instruit, ut ille opportune adferat, quod nec magister nos docuit, nec nos didicimus. Ergo ad quaestiones propositas me titubante magister eundem ultimum surgere ac ad quaesita respondere iubet. Qui examine feliciter superato meum locum occupat; ego vero signo dictaturae deposito lacrymans inter cachinnos condiscipulorum ultimum capio locum. Ast res haec non diu duravit. Egressus e palaestra literaria, quod facere licuit, pro recuperando dictaturae signo disputare incepti, quod cum totius nostrae classis tripudio revindicatum est, ac locus primus iterum obtentus. Alias accidit, ut iuventute ad templum ante studia comparente Benvenutus noster non descenderit; ego bona mente, prompto studio adcurro, ad ianuam pulso: ast magister noster altum dormit. Pulsum itero, nullo signo accepto, eum ter quaterve repeto. Tandem magister lecto se surripiens in ecclesiam descendit. Cultu divino terminato ad conclave scholare convenimus: ubi ad reddendam rationem, cur iterato cum strepitu ianuam pulsare praesumerim, evocor; atque ad ictus duodecim scuticarum condemnor. Non deprecatio, non lacrymae, non fletus iuverunt; quin prostratus etiam iamiam caedendus eram. Tota iuventus singultibus meis ad compassionem mota adsurgendo clamavit: parcat illi, parcat. Preces istae profuerunt: poena remissa, sed dictaturae signum fatale deponendum fuit. In ipsa etiam tenera iuventute est sensus aequi et recti.

Az 177%-dik év, melyben syntaxista voltam, gyönyörűséggel és haszonnal folyt le. Ez időbeli tanítóm Boros Osvaldnak nevezteték, ki nem csak tanult és szelíd természetű ember, hanem derék, buzgó tanító is volt. A görög és latin nyelv szabályait a prosodiával együtt szorgalmasan és ügyesen tanítá. A természetrajzot, a császárok és magyar királyok történetét, valamint a számvetést is ezen tanító alatt kezdtünk érteni. Scuticae, úgy mond tovább, et propudiosae virgarum disciplinae nulla necessitas vel usus. Deligentiae incitandae subsidio usus fuerat admodum idoneo. Classsem trifariam, in nationem nempe hungaricam, germanicam et croaticam est dispertitus. Illam, quae in exercitiis elaboratis paucissimos errores, in re-

citandis studiis minimos defectus admisit, aquila expansis alis insigniebat. Ideo omnium interfuit gloriam hanc pro viribus tueri et vindicare. Moribus ad leges praesertim tyrocinii Mariani componendis censores ac vice-censores singulis nationibus menstruae praestituti intendebant, qui singulis hebdomadis excessus publice arguebant et quidem idiomate germanico. Sic facta linguae huius secundum ordines altissimos necessitas. Aquila sub examinibus quimestralibus apud illam nationem, quae pluribus ipsam vicibus sibi vindicaverat, fuerat dominata. Emliti, hogy ezen éven már verseket is kezdettek alkotni; hogy az érettebbek és élénkebb-eszüek, ha más tanulmányokban hátrább maradtak volna is, verscsinálás által különbözteték magokat. Semel, úgy mond, et mihi obtigit eminendi honor hoc versu generis comparativi:

Mitius ipse, reor, Titius fert vulturis iram:

Dum sibi cor rodit, nocte dieque gemit.

Gloriola haec altero statim die obfusa fuit, carmine tabulae nigrae magnis characteribus per quemdam Propotich croatam inscripto:

Terge prius nares, sic carmina pange Georgi.

Megjegyzi azt is, hogy ugyanezen Propotichehal Bacsányi Jánosnak is baja volt, kitől amaz a költői koszorút e vers által nyeré el:

Vertagus in sylvis cervos latrando sequatur.

Végre felhozza, hogy az egész esztendő illetén hasznos vetekedések között telvén el, ezen felül még az esztendő végén tartatni szokott szónoklatra is Boros Osvald által készítettván és azzal ő bízván meg, ezen szeretett tanítójára mindig hálás szívvel emlékezik.

Ezek előterjesztése után az akkori ifjúság szokásai- és erkölcseiről értekezik. Kihagyván a nem ide tartozókat, itt is saját szavait hozom elő: Plures adhuc, így szól, conspexi maiores studiosos, qui festive cum pileis alatis ligulas rubicundas habentibus (veres-szalagos csákó-süveg) ac cothurnis humilibus (topánka) prodierunt. Chlamydesque ac tunicae virides, tum caligae rubrae pellibus nigris superne variegatis obductae atque zonis nigris argento mixtis ornatae (zsinóros salavári), pallia item rotunda cum alis (szárnyas köpönyeg) fuerunt in usu. Pileos exceperere petasi rotundi cum verticibus valde parvis (kerek kalap igen kicsiny púppal). Ad cothurnos calcaria chalybea adplicabantur cum rotulis magnis (sarkantyú-taraj), quae cum

ad scholam adferre vetitum esset, ope cochlearum iam adfigi iam removeri solebant. Cincinni capillorum superiores in fila plura plexi ac ad aures circumvoluti, posteriores ligulis involuti in gloria fuerunt. Ludi gymnastici: pilae baculis excussio cursusque ad metas, quas ad spatium, quod unico saltu superari potuit, haud adtigisse neutiquam obfuit tacto. Pars, quae excussam pilam vola cepit aut fugientes tetigit, victrix fuit. Altera species ad circulum dicta, quem percussi singillatim relinquebant; repercussi ex opposito universim subintrabant. His et brachiorum et pedum agilitas pernicitasque comparata in campis. Domi porro orbiculorum ad certum spatium agitatio ac repercussio (karikázás), lignellorum item ad certum spatium excussio ac reiectio (bickest játszani) et similia frequentabantur. Accessit saltus ad fidiculas (csuka-hegedű) etc. Hieme per glaciem in fossis (tekenyösbéka-tó) decursio ac aucupium. Aestate corporis lotio natatoria in canalibus molarum, et cancrorum captura in lacu Balaton, ac denique perticarum ab Israelitis erectarum et filis ferreis (drót) iunctarum scansio etc. Excessus iuveniles vigeant: fructuum, peponum, raro anserculorum, dum in pascuis erant, subreptio; ac cum conductoribus tyronum militarium frequens velitatio. Partes, quas in his ceperim, candide fateor: in lusu pilarum me per Ioannem Pintér, in studiis omnium postremum, superatum fuisse, tuli in tantum aegrius, cum area lusoria ante domum nostram aperta fuerit maxime frequentata. Ast lusus pilae iam alio tempore mihi, qua classem grammatices frequentanti, sinistre cessit. A socio quodam adultiore ad renes pila tam graviter fui percussus, ut conciderim, rupturamque sim passus protinus. Adolescentum proin ludis et recreationi paedagogi, ne modus excessibus fiat, omnino providere et intendere debent. Peponum subreptioni quoque societas me qua grammaticam primarium implicuit: ast remorsus conscientiae agitavit tantus, ut anno iam proximo iamiam pepones ablaturus, capta fuga, domum instantissimos inter anhelitus sim reversus; aliis autem vicibus nuces alienas collecturus identidem sim fugatus. Haec ego angeli mei custodis monitis solebam adtribuere. Ad mores valet plurimum pietas. Sodalitas in pugnae consortium cum militibus . . . Így szakad vége az avtobiographiának.

Az eddig előadottakból, reményem, eléggé kitűnik: mily érdekes, mily kellemes és hasznos olvasmány lesz az avtobiographia; ha a' boldogult egész hosszú életét ily modorban átvezeti. Én ré-

szemről megvallom, hogy valami sajátságost találok s látok ezen irományban. Csakugyan ezt hozom fel annak is indokolására, hogy magyar fordítás helyett, melyet eszközölnöm rám nézve nem épen nehéz dolog lett volna, az eredeti latin szöveget írásmód-
ban valamely mesterkéletlen egyszerűséget látván, némi gyönyörűséggel olvasandják azt. Különben is a mindennapi tapasztalás tanuskodik az iránt, hogy igen gyérül azok száma, kik oly folyékony és könnyű nyelven volnának képesek latinul beszélni és írni, melyet az avtobiographia minden sora tanúsít. Így tehát mindnyájunknak, kik kissé régibb modorban neveltettünk, szinte jól esik, ha itt-ott valamire bukkanunk, mi talán jobbacskán vagyon latinul kifejezve.

Fejérünk életkorát ezek szerint 177 $\frac{7}{8}$ -dik évig vezettük, midőn a főnebb mondottak nyomán Keszthelyen syntaxista volt. A Status praesens univ. hung. (Budae, 1830.) többi között így szól: Georgius Fejér rudimentis literarum notionibusque grammaticis in loco natali imbutus, humaniores disciplinas in gymnasio regio alba-regalensi tractavit anno 1781—1783. A közbeesett 177 $\frac{7}{8}$ -dik év mire fordítottatott, nem tudnám meghatározni. Hacsak talán Keszthelyen a grammatikai negyedik osztályba két évig nem járt a boldogúlt. Egyébkint ismeretes dolog: hogy ő nem volt eléggé szigorú és pontos az esztendőszámok írásában. Csak például említem: miként jelenlétemben többször életkorát egy évvel többre mondá a valónál. Én születése nem csak évét hanem napját is emlékezetemben tartván egyenesen kimondám, miszerint egy évvel öregíti magát. A számítást többek jelenlétében megteszszük; és kitűnik, hogy részemen áll az igazság. Erre ő szokott nyájassággal ezt mondá: no édes öcsém: egy esztendővel megfiatalítottál. Ezen közbevetés után megjegyzem: miként Fejér Györgynek az ékesszólást szinte mint a költészetet már ifjúkorban jól meg kelle alapítania; minthogy mind költeményei mind sokféle egyházi és alkalmi beszédei nem csak tehetséget hanem készültséget is tanúsítanak.

Továbbá az előbb említettem Status praesens univ. hung. című nyomtatványban ez áll: Studia philosophica excoluit in regia literarum universitate Budae ac Pestini anno 1783—1785. Életének ezen időszakáról sokszor megemlékezett és igen örömet beszélt. El-

mondta mindazt, pedig sokszor, mi e című könyvének: *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae* stb. (Budae, 1835.) 126 és köv. lapjain e szavakkal olvasható: 1. Sodalitia B. Mariae nomine congregata, exhortationes academicae in templis et exercitia spiritualia, quae postrema hebdomada ieiunii verni solebant institui, abrogabantur. 2. Literarum studiosis ad theatra et loca publica, in quibus honesti ludi vel saltus habebantur, adire licuit. 3. Iisdem suadendus quidem fuit frequens sacramentorum, quibus animi labes expient, usus; non tamen ad eum cogendi fuerunt. 4. Qui altiores scholas obiverunt, cum nullum oratorem sacrum habuissent, sacris, ad quae ecclesiae praecepto adstringebantur, diebus dominicis et festis in quocunque templo interesse poterant, utque intersint, parentum curae committebatur; inferiorum tamen scholarum alumni, comitantibus professoribus, simul divino sacrificio adesse debuerunt: quo finito in maius quoddam conclave ad audiendum evangelium, quod iis lingua germanica ab aliquo presbytero praelegi debebat et breviter explanari, convenerunt. 5. Praescriptum fuit, ut post triennium scientiae omnes, demta theologia, in scholis germanico idiomate tradantur. 6. In delectu puerorum ad scholas admittendorum ratio haec fuit tenenda: ut pueri conditionis rusticae ad eas non fuerint admissi, nisi ingenio excelluissent; atque primae ex profectu in literis classi (quae tunc eminentiae equiparabatur) adnumerati fuissent. Opificum pariter filii a scholis prohibebantur, nisi saltem secundae classi (quae posterius prima erat) accenserentur. Praeterea omnes ad scholam admittendi linguam germanicam scire debebant. 7. Absque cognitione linguae germanicae nullus, nequidem theologus ad gradus doctoris est admissus, quamquam disciplinae theologicae latino sermone fuissent traditae. — — — Institutionis pecunia hac ratione fuit definita: pro latinis scholis aut gymnasiis, sive haec sola in aliquo loco sive lyceis et scientiarum universitatibus fuissent adnexa, singulis annis 12 floreni; pro philosophicis et chirurgicis studiis in scientiarum universitatibus et lyceis 18 floreni; pro reliquis scientiis sublimioribus in scientiarum universitatibus 50 floreni. Ut haec solutio facilius redderetur, annua summa in 10 menses scholasticos ita fuit distributa, ut in latinis scholis singulis mensibus 1 fl. 12 xr., pro philosophicis et chirurgicis studiis 1 fl. 48 kr., pro scientiis sublimioribus in scientiarum universitatibus 5 fl. in antecessum ei, qui ad colligendas institutionis pecunias destinatus fuerat,

pendi debuerint. — — — Intentiones Augusti (meomet novi experimento) successu caruerunt. In facultate philosophica in triennium diducta praelectiones idiomate germanico debuissent inchoari, librique praescripti fuerunt sequentes: logica, metaphysica, moralis Eberhardiana; physica Delafondiana; mathesis Kaestneriana; historia universalis Remeriana etc. Ast auditorum non decima parte idioma germanicum callente doctores clarissimi Ioannes Horváth, Andreas Dugonics etc., ut — — sua opera et porro tradere possint, petierunt et obtinuerunt. Ioannes Bapt. Horváth physicam suam Venetiis editam, ordine duntaxat delafondiano; Dugonics mathesim suam puram hungaricam, adpictam vero iuxta Kaestnerum explanavit. Vnus clemens Werthes aestheticam ad calamum dictaverat, auctores vero classicos interpretatus est germanice miserando cum profectu. Linguae graecae studium a tempore virorum Societatis Iesu intermissum fuerat adeo, ut duo nonnisi nostrum Iliadem noverimus interpretari. Didactrum (superius memoratum) anno 1785 in 1786. invaluit. Így adja elő azon nagyszerű reformot, mely második József császár és király uralkodása alatt a magyarországi tanodákba is behozatott. Azt e korból számtalanszor említé, hogy Katona István és Koppi Károly tanárainak köszöni azon hajlamot és előszeretetet, melylyel a magyar történelem irányában viseltették. Valamint ellenkezőleg azt sem tudá elfeledni, hogy Werthes aesthetikája, nem lévén a német nyelvben eléggé jártas, nagy bajt szerze neki, sőt a második osztályba taszítá. Végre nem leszen fölös megemlíteni, miszerint már 1784-dik évben, tehát 18 éves korában író kezdett lenni. Vrit mature, quae vult urtica manere.

Az ismeretes Status praes. univ. hung. így folytatja: (Georgius Fejér) theologia absoluit in seminario generali posoniensi anno 1785—1790. Igen, Fejér György a theológiát Pozsonyban tanulta. Ennél fogva egy vén pozsonyi nevendékpap neve alatt Visszaemlékezést írt a pozsonyi közönséges papnevelő házra: mely értekezés a Religio és Nevelés 1846-diki első félévének 39-dik számában olvasható. Ebből legalább röviden felhozom mindazt, mit kitűzött célokhoz tartozónak itélek. Az igazgatási rendszer, így szól az értekező, egészen bécsi volt. A nevelőház egyedül és egyenesen a tanulmányi udvari commissiótól függött, melyben a theologiai ügyekre nézve Rautenstrauch szentbenedek-rendi apát volt elnök. A püspökök csak évi értesítések által tudósítottak nevendékeik dolgairól. Az in-

tézet eledellel, ruházattal és más szükségeseikkel dicséretesen el volt látva. Egyébiránt pedig ezen közönséges intézet célirányos volt a hit- s erkölcsi tanításbani egyformaság eszközlésére, holott azelőtt itt thomistica, ott augustiniana vagy duns-scotistica, másutt scholastica theologia tanítottatott. Célirányos volt a tudományok sikeresbítése- és terjesztésére, minthogy azelőtt csak a dogmatikának hol első hol második része fordult elő, a moralis nagyobb része pedig casuisticából állott. Célirányos volt tovább az előmenetel serkentésére, az egyházi nevendékek maguk közt és a szerzetesek egymással szinte mint az egyháziakkal az elsőbbség iránt vetekedvén. Célirányos volt a tudományos kimíveltetésre, e végett jó szolgálatot tévén a theologiai kar könyvtára és a mindennapi könyvárulás a semináriumban. De célirányos volt az erkölcsi simulásra is, a mindenféle nyelvü- s rendüekkel társalkodás és a diszes Pozsonyban forgolódás által. Ennyit általában : mi pedig az 178%-dik évet különösen illeti, a német nyelv tanulása és gyakorlása a nevendékeknek ez évben köteleességekkel tétetett. A szerzetesek az egyháziakkal egyenlő öltözködésre, a capueinusok szakáluk letételére kényszerítették. A főbiztos Rautenstrauch a pozsonyi seminarium látogatására megjelent, s a vendéglőben szállott. Az egyházi történelem hallgatói sok irással terhelte, talicskában tolatták le a 180 ívre terjedett és csupán Photius szakadásáig folytatott kézírataikat. Ennek következtében rendeltetett, hogy minden iskolában nyomatott könyvek használtassanak. De tovább 1787-dik évben különösen az adta elő magát, hogy a közönséges seminariumok ügyeivel bővebb megismerkedhetés végett Bécsből néhány belga egyházi főszemély Pozsonyba is lerándult. E szünnapokban néhány másokkal, azt mondja Fejérünk, én is a végett ott maradtam, hogy a francia nyelvet tanuljam és gyakoroljam. Az ott maradtak közt csakugyan én valék, ki legtöbbet (pedig ez sem volt sok) értett s tudott franciául. Ügykeztem a magos vendégeket a közönséges seminarium becsével megismerkedtetni, de nem bírtam őket meggyőzni. Ellenveték : de hátha valamely szabados tanító valamely tévelyítő véleményt kezdend, vagy a nevendékek valamely veszedelmes szellemtől elragadtatnak ! Nemde az egész országra elterjed a gonosz, pedig gátolhatatlanul ? Ha ellenben a püspökök szemei előtt és az ő felügyelésök alatt neveltetik az ifjúság : a veszély nem válhatik közönségessé. Híttak : mennék el velök Belgiumba ; hogy ők gondoskodandnak fe-

lőlem. De én hogyan hagyhattam volna el honomat? Végre érdemem fölött megajándékoztak. 1788-dik évben a pozsonyi seminariumban nagy változás történt. Seiffert József professor egyik tanítványa próbatét alkalmával azt állítá, hogy a papnak minden polemizatiót, kivált a szónoki széken kerülnie kell. Erre a főtiszt. igazgató (Szabó András, későbbben kassai püspök) Gazzaniga polemikájára ütött mondván: *Vtquid ergo polemica haec?* E miatt az említett professor sértettnek vélvén magát fejet hajt, s egyenesen Bécsbe megy az igazgató türelmetlensége iránt panaszt emelendő. Seiffert győz, Szabó András egy hónap múlva Nagy-Szombatba haza megy, és a türelméről ismeretes Frank György lép helyébe. Ugyanezen Seiffert, ki jó szónok és tapasztalt ember de gyarló theologus volt, el akará velünk hitetni, hogy a kisdedeknek a Szentlélek- és vízbeni megtisztulás nem szükséges az üdvösségre. Mintha összebeszéltünk volna, egyszerre hangzott: *Repete, est contra dogma.* Ő hallgatást parancsolt; mi pedig fölkelünk, s mindnyájan kimentünk az iskolából. Igazgatónk szigorún parancsolá, hogy délután jelenjünk meg békével. Megjelentünk. Tanítónk ismét a keresztség szükségtelességét kezdé vitatni. Mi felkiáltunk: *Est contra dogma.* Mind hiába. Tehát ismét felkelünk és kimegyünk. Más nap nem ismételvén többé tanítmányát, a csendet és rendet senki többé nem zavará. 1788-dik évből még azt is említendőnek itélem, hogy második József ő föl-sége a törökök elleni táborozásból hazatérvén, a pozsonyi papnevelő házat is megtekinté. Első menetele a konyhába volt: ha minden tiszta, helyes-e; az étkek jók-e? Az egyháztörvényi iskolában is megjelent, és egy feleletet meghallgatott. Ez alkalommal Ányos József győri nevendék, tanuló társam, hírünk s tudtunk nélkül panaszos levelet nyújtott be ő felségének, hogy egészségünk romlásával terheltetünk az egyházi törvény tanítója utáni irással. A panasz nekünk nem, de utódainknak csakugyan használt. Tudniillik Pleiner Tádde professor a hallgatóinak iratássali terheltetésétől eltiltatván, a Pehem ius canonicumához szorítkozásra utasított. Mindazonáltal ő régi könnyüded módjával fölthagyni nem akart. Pehem munkáját lapokra szegdelve, rövidebben vagy hosszabban meg bővítette; és föl-váltva majd Pehem könyvét majd saját toldalékait fölolvasta. Pleiner sajátos compositióját a hallgatók akkoránnak nevezék; és kérék a tanítót: a császári parancsnál fogva állana el koránjától, és tanítana az iskolai könyv szerint. De ő nem engedett; azért tanítványai

oda hagyák. Fölment Bécsbe; de a tanítványok folyamodásukkal megelőzték, és ez ízben nyertesek lettek. Ez már 1789-ben történt, mely év más tekintetben is nevezetes: a francia nyelv tanulásával és francia könyvek olvasásával fölkapott köztünk az illuminatismus, a szabados gondolkodás; kivált miután a spiritualisok megszüntettek, és helyettük az ifjú studiorum praefectusok kénytelenítették prédikálni. Ezekről pedig az ötödik-évi theologusokra ment át ezen fontos dolog. Az illuminatismus annyira ment, hogy 1789-ben újév napján egyik ötödik-évi kispap azzal lepett meg bennünket a szószéken, hogy az illuminatismus szükséges, mert Krisztus is azért jött e világra, hogy az embereket megvilágosítsa. Vizsgálat rendeltetvén, a hitgáncsolók kitudattak. Bűnben marasztalt tanulótársaim közül ötön kivetkeztek, a többi megfeddetett. A kivetköztettek közül ketten Martinovicssal szöveteztek s vele bűnhődtek. 1790-ki februarius 19-kén második József meghalálózván, az egész növekedés junius 1-ső napján szétbocsáttatott, és a generale seminarium megszűnt.

Ilyeket írt össze a boldogult az előtte mindig kedves emlékezetben lebegő pozsonyi közönséges seminariumról. Társalgás közben számtalanszor emlegette azt. Két kis nyomtatvány mindig kezén volt: az egyik címe ez: *Catalogus venerabilis cleri regni Hungariae in arce posoniensi constituti*. Posonii, 1786.; a másiké pedig ez: *Nomina alumnorum seminarii generalis regii cleri iunioris hungarici posoniensis*. Posonii, 1790. Amabból kitűnik, hogy 1786-dik évben Pozsonyban 579 nevéndék és 45 világi candidatus tanult. A másodikból pedig látható, hogy 1787-dik évben együttvéve 388 tanultak a pozsonyi seminariumban. Szorgalmasan szokta a boldogult vizsgálgatni: kik élnek még hajdani nevéndék-társai közül? Élte vége felé alig számlálhatott kilencet, tizet. Egyébiránt bizonyos, hogy a pozsonyi seminariumnak nagy hatása volt a benne neveltekre. Nagy olvasottsággal, messzeterjedő ismeretekkel s bő tapasztalással tértek a nevéndékek vissza. Feledhetlen tanítóim közül többen nevekedtek és tanultak ott. Mondhatom: mindannyian jelesen mívelt férfiak voltak. Az is nagy nyereség volt a pozsonyi nevéndékekre nézve, hogy mint ilyenek megszokván a folytonos munkásságot, későbbben is szorgalmasak és szüntelen munkálkodók voltak. Névszerint Fejér György, azon felül hogy buzgón eljárta nevéndéki foglalatosságaiiban, itt képezte magát íróvá. Írt jobbadán költeményeket, de írt másfélét

is : mint munkái sora ezt világosan kimutatja. Ezekhez még csak egyet adok : hogy tudniillik Pozsonyban Fejérünk neveltetése befejeztetvén, onnan hazajötte után tüstént a gyakorlati életbe ment át. Minő sikerrel ? azt a következőkben fogjuk látni. Annyit előleg mondhatunk, hogy a ki első 24 évét úgy tölti, mint boldogult Györgyünk tölté, biztos reményt nyújt a legszebb jövőre.

Már Pozsonyban mint székes-fejérvári megye részére fölvett nevendék tanult : honnan visszatérvén ugyanazon megye számára, mint gyanitom, 1790-dik évben áldozárnak szentelteték. A *Historia academiae scientiarum pazmaniae* stb című könyvben önmaga ezeket írja : (Georgius Fejér) *literarum oestro correptus disciplinas grammaticas, amoeniores ac philosophicas docuit privatim in domibus Festeticsiana et Ürményiana, tum penes curam animarum. Pro cathedra logices et metaphysices competiit Pestini 179%, analysim-que omnis cognitionis ac volitionis humanae speciminis instar obtulit. A Status praesens univ. hung. hasonlókat mond ; azután hozzáadja : Dein animarum cura functus Albae regiae (qua capellanus 3 annis) et in Kovácsi (qua parochus 12 annis) in summa 15 annis. Ad seminarium episcopale (dioeceseos suae) professor dogmaticae (anno 1802.) constitutus, duos ibidem exegit annos ; postea enim (anno 1808) viâ concursus ad eandem scientiam in regia literarum universitate pestana docendam e parochia Kovácsiensi resolutus est. Itt, mint a figyelmes olvasó könnyen észreveheti, 18 évről (1790. 1808.) vagyon szó. Ezen időt Fejér részint magánnevelés- és tanításban, részint papnevendékek közoktatásában, részint mint káplán és plebános lelkipásztorkodásban tölté. Ki a nevelői, tanítói s pásztori hivatalt csak kissé is ösmeri : emlékeztetés nélkül is tudni fogja, mennyi teendője van a nevelő-, tanító- s lelkipásztornak. Ez életnemekben zaj nélkül, igen a nélkül, hogy valaki észrevenné, sokat kell fáradozni ; sok időt kell magára s másokra fordítani. Ez életnemekben a derék ember sok szép érdemet szerezhet, mely kezdetben nem is sejtetik, későbbben vagy korábban mégis kitünendik. Ez életnemekben Fejér, mint mondám, 18 esztendőt töltött, és pedig mindenkor híven munkálva, mindenkor hasznosan foglalkodva. Mindenütt, hol megfordult, még inkább ott, hol hosszabb időig működött, látható nyomait hagyá hasznos, üdvös foglalkodásának. Ez*

okra nézve köz becsben tartatott, szeretetelt, tiszteltetett. Tanú erre a magyar hazában oly annyira ismeretes Ürményi család, melynél a boldogult egy időig nevelő levén, mindvégig különösen kedveltetett s legnagyobb becsben tartatott. Ürményi József, a nagy hírű status-minister, úgy szerette Fejérünket, hogy ez fölötté gyászbeszédet tartván nyilván vallaná: én vagyok fő gyászoló, benne érdemem fölötti pártfogómat, gyámtyámat, többet is, édesatyámat vesztvén el. Szerették őt ezen fényes család ifjabb tagjai is, mintegy örökségül vevén atyjoktól és nagyatyjoktól a Györgyünk iránti legszívesb hajlamot. Hasonló érzelmekkel viseltettek irányában a székes-fejérváriak, kik mindig dicsőségöknek tarták, hogy Fejér közölök való, hogy ezen fölül mint segédpap és hittanár közöttük működött. Ő is viszont tag kitünőleg szereté a fejérváriakat. A székes-fejérvári megye számára, melyben neveltetem, így szól végrendeletében, hagyok ezer pengőforintot, hogy annak törvényes kamatjából (60 forintból) a kispapi seminarium segedelmeztesse. Azon fejérvári felsővárosi plebániának pedig, melyben három évig káplánkodtam, hagyok száz pengő forintot. A kovácsiak tovább szinte édesatya gyanánt szerették és tisztelik; és méltán, mert 1808-dik évben búcsút vevén tőlök, kétezer ötszáz forintos kötelezvényt engedett át a templom javára; a paplak megújítására hatszáz forintot adott; a tűz által károsult községnek is hatszáz forintot ajándékozott; azoknak, kik neki adósok voltak, mintegy ezer forintot elengedett; utódjának, harminckilenc esztendeig, évenként harminc forintot adott. Mind ezek fölött ezer pengőforintot hagyott, hogy ennek kamatja (60 pengőforint) a kovácsi szegények között évenként kiosztassék. Végre a kovácsi plebánia számára száz pengőforintot rendelt; ámbár a főnőbb említett évi harminc forint is, melyet utódjának több éven át kiadott, örök alapítványképen a kovácsi plebániára átruháztatott. Az különösnek tetszhetik, hogy Fejér György, ki testtel lélekkel egészen magyar ember volt, 12 évig német hívek között plebánoskodott. Valamint az is feltűnő, hogy halálakor három, nála hosszú időig szolgált öreg cselédének egyike magyar, másika német, a harmadik pedig tót ajkú volt. Mint plebános a plebánia-kertre nagy gondot és szorgalmat fordított; mivel pedig utódja Csereney József szorgosan kertészkedett, a kovácsi paplakhoz kapcsolt kert egyike a leghasznosabbaknak. Egyszer Csereneyvel találkozáván kérdém tőle: hogyan áll a kovácsi plebániakert? Jól, felelé. Ime ezen rajtam levő

reverenda spárgából van, azaz : a pesti piacon ez idén annyi spárgát adattam el, hogy a bevett pénzen ezen reverendát csináltattam. Eme derék utódot a boldogúlt nagyra becsülte és kitüntetve szeretete; azt pedig mélyen fájalta, hogy ezen jámbor pap, a körülötte lévő kis kutya észrevétlenül megdühödván, ennek igen csekély harapása által szinte dühösségbe esett és talán mások rettentő példájára szerencsétlenül meghalt. Talán azt is méltán említhetem, hogy Fejér György elvégezvén neveltetési és tanulási pályáját, tüstént a gyakorlati életbe ment által; és így mind testben mind lélekben megédzván magát, jó eszű, erős akaratú, kitartó testű ember lett. Mint plebános megszokván az egyházi foglalatosságokat, azokkal soha fel nem hagyott. Mindig kész volt gyóntatni, betegeket látogatni, temetni, de még prédikálni is. Az ifjúságot pedig annyira szerette, hogy még késő öregségben is örömet ment a próbatételekre : hol ő terjedelmes ismereteinél és nagy tapasztalásánál fogva számtalan helyes észrevételeket szokott tenni. Ez időszakból még egyet föl kell hoznom : mint pozsonyi nevendék néhány, jobbára költeményes munkát nyomtatásban kiadván, az írói pályát annyira megkedvelte, hogy a szóban levő 18 év alatt többrendbeli könyvet nyomtatna. Munkái sora azt mutatja, hogy ez idő közben főkép egyházi beszédekkel és imádságos könyvekkel foglalatoskodott : anthropológiája, mely 1807-ben jelent meg, kivételképen említendő. Így tehát szorosan ama mondáshoz : *Quam quis novit artem, in illa se exerceat*, igen, ehez tartván magát mint lelkipásztor alig adott ki mást mint köréhez azaz : a lelkipásztorkodáshoz tartozó munkát. És így munkás életének zsenyéjét s legtevékenyebb részét szóval, tettel, írással embertársai javára, főleg pedig lelki hasznára fordítá.

Következik a Pesten töltött 10 esztendő, mely 1808—1818-ig terjed s melyen át Fejér a theologiai karnál dogmatikát taníta. Tanítványai iránt mindig atyai vonzalommal viseltetett s emlékeket híven eszében tartá annyira, hogy esztendők után is képes volt őket rendre elszámolni, sőt névsorukat szüntelenül kézen tartá. Sokan előmentek s méltóságokra emeltettek, sőt kettő közülök megyés püspöke lett : ennek ő rendkívül örült. Minden volt hallgatóját barátjának tartá s legnagyobb bizalommal viselteték irántok és egész őszinteséggel társalga velök. Előadásának tárgya, mint mondám, a keresztény-katholika hittan volt, először ugyan ennek első része, későbbben pedig második része. Egyetemi tanárrá neveztetvén főkö-

telességének tartá a rábizott tanulmányt illőleg kidolgozni s minél teljesebben nyomtatásban kiadni. Könyvéből saját szavait kivonva adván (*Inst. th. dogm. T. I. Pestini, 1815. in praef.*) így szól: *Altiori providentia dogmaticam primum in lyceo alba-regalensi, tum in universitate hungarica docendi provincia ornatus, id sedulo egi, ut pro praestantissimo, quem ratione muneris mei propositum habere debui, scopo, quidquid perfectionis disciplinae huic accessisset, auditoribus meis communicarem. Id praecipue intendebam, ut religionis christianae dogmata iuste comprobarem et conscientiis commendarem. In hunc finem adduxi testimonia scripturae sacrae, usus sum veterum testimoniis, imo etiam rationis humanae maiorem usum feci, quam quidem a decessoribus meis factus sit; quippe seculum nostrum eum in modum philosophiae deditum est, ut vocari philosophicum velit. Ily modorban dolgozá és adá ki az egész dogmatikát. Én is tőle és könyvéből tanúltam a hittan második részét. Épen ekkor volt ő a teljes férfikorban; ez okra nézve szokattanul sokat dolgozott, igen sokat olvasott, írt, könyveket nyomtatott. Gyakran testi és lelki erői ki levén fáradva, ábrázatán, járásán, beszédén, írásán, mindenén észre lehetett venni a szórakozást és a véges emberi tehetségnek bágyadságát. Mindemellett a figyelmes és szorgalmas hallgató sok jót és szépet hallott és tanulhatott tőle; bő olvasottsága és nagy tapasztaltsága kincstárából mindig tudott ő valami hasznost és gyönyörködtetőt felhozni. Maig élénken emlékezem némely dolgokra, melyek hasznos ismeretét egyenesen és egyedül neki köszönhetem. A fáradhatlan férfiú tanársága épen azon időszakra esik, midőn a theologiai kar és az általa előterjesztendő tanulmányok még nem voltak eléggé rendezettek; azután nem szabad felednünk, miszerint 1790-től sőt 1784-től kezdve 1805-ig a theologiai kar nem volt úgy alakítva és helyezve, hogy szigorlatokat és hittani vitatkozásokat lehetett volna tartani. Ezeknek természetes következménye az lett: hogy a pesti theologiai karnak sokat kellett tanácskoznia, sok tárgyról véleményt kellett adni. A tanárok közül csak egy kettő levén tudori koszorúval ellátva, magoknak is szigorú próbatételekre kelle készülni; hallgatóik hasznára az előadandó tanulmányokat többször újra át kelle dolgozni. És mivel ezen kar kezdetben oly férfiakból állítatott össze, kik közül az egyik Romában, a másik Budán, a harmadik valamely szabadabb elvű és gondolkozású intézetben, a nyedek és ötödik ezen vagy azon szí-*

gorúbb szerzetes rendben nevededett és tanult : a tanárok között surlódások keletkeztek, melyek későbbben felekezetességekre, vitakozásokra, gyanúsításokra, ellenségeskedésekre, sőt nyilvános botrányokra fajultak. Fejérünk, ki nem könnyen engede valakinek, szinte részt vett ezekben. Hallottam szóbeli, olvastam írássali vitatkozását. Magam is ez időben végeztem a szigorlatokat, ekkor vitakoztam a theologiai tanulmányokból, sőt theologiai tudori koszorút Fejér György dékánása alatt nyertem. Jól tudom : mennyit bajoskodtak tanáraink, mennyit üléseztek, mennyit tanácskoztak. Gyakran heteken át délelőtt délután examináltak, disputáltattak, szóval hivatalból foglalkodtak. Különben pedig a theologiai kar levéltára a mondottakról csalhatlanul tanúskodik. Még azt is megemlítem : miként a szóban forgó idő háború, drágaság, pénzváltozás és innen következő nehéz életmód által súlyosították. Kiki segített magán, mint segíhetett. Nem kétkem, Fejérünk e munkákat : Oktatás a pamuktermesztésről, Oktatás a gyümölcsfa-nevelésről, Jávorfá levéből cukrot csinálni, Céhbeli közönséges cikkek, tiszteletdíj mellett fordítá és írá; valamint Hübner lexikonának magyarítását és bővítését szinte tiszteletdíj mellett eszközlé; de még a Tudományos Gyűjteményt is tiszteletdíj mellett szerkeszté és indítá meg. Ezeken felül kiadá dogmatikáját, vasárnapi és ünnepi beszédeit, egy-két philosophiai munkáját, több alkalmi beszédeit, különféle értekezéseit, szóval több kisebb nagyobb munkáit. Így tehát Fejér azon kívül, hogy tanári kötelmeit híven teljesíté, írással is ügyekezett az egyháznak és hazának hasznos szolgálatot tenni.

A *Historia academiae scientiarum pazmaniae* stb ezeket mondja : (Georgius Fejér) scholas et studia in districtu literario jaurinensi nomine regio direxit in annum septimum 1818—1824. Ezek szerint tehát Fejér majdnem hét évet töltött Győrött mint tanodai és tanulmányi királyi főigazgató, egyszersmind pedig mint királyi tanácsos és boldogságos szüztől címzett pest-újhegyi prépost. Hogy pedig a pesti tanárságról eme kitünő díszes hívatatra emeltetik, Frint Jakab cs. kir. udvari plebános közbenjárása- és pártolásának köszöné. Ezen új állásán mindent híven teljesített, mit köréhez tartozónak talált. A tanodákat látogatta s telhetőleg jó rendbe hozta. Körutakat tett és az illetőkhez körleveleket bocsátott. Maga mindent megvizsgált, az ifjakat kikérdeztette, sőt maga számtalan kérdést tett. Sok helyen nem csak a tanoncokat hanem a tanárokat is útba vezette, buzdította.

Mindenütt élénk munkásságot kívánt. Hol tehetséget sejtett, az alkalmas egyént írásra is felszólítá. Jelesen pedig az uralkodó születésnapját ünnepélyesen rendelte tartatni és parancsolta, hogy a napon a fejedelem iránti hűségre és alattvalói engedelmességre buzdító beszéd tartassék az ifjúság előtt. Ő maga is tartott és nyomtatott ilyen beszédet Győrött. E helyen levén lakása szorgalmasan járta az iskolákat, megjelent a próbatéteken; mindenütt tanított, buzdított. A főbb rangú szülők mint tapasztalt és gyakorlott nevelőhez és tanítóhoz oly bizalommal viseltettek, hogy örömet hozzá adak jobb reményű gyermekeiket nevelés és iskolába-járatás végett. Honn levén mindig dolgozott, több rendbeli latin beszédet tartott és nyomtatott. Utazván hivatalos foglalatosságain felül egyházi szertartásokat végzett, sőt bizalommal megkérve gyakran szokott előkészület nélkül is predikált. Hosszabb kirándulásairól rakott méh módjára tudományos ismeretekkel és kincsekkel tért haza. Ezek következtében írt a bogáti jeles fabrikáról, a palotai posztó-fabrikáról, a magyar-óvári gazdasági intézetről, a Balatonról és Tihanyról, írt Óvár-, Kismarton-, Fraknó- és Eszterházáról. Írt mint főigazgató hosszabb, rövidebb értekezéseket a nevelésről, tanításról, az iskolákról. Sőt mintegy előkészületül későbbi diplomatikai és historiai munkáira írt egy két statistikai és történeti értekezést is. Ezek között, névszerint 1822-ben mint iskolai főigazgató meghívatott a Pozsonyban tartott nemzeti zsinatra: hol megjelenvén részt vett több tanácskozásban. Végredelete egyik pontjában megjeleli: miként kovácsi plebánoskorában püspöki visitatio alkalmával lakása és vagyona porrá égett; miként tovább mint fődirector Győrött iskolában léte közben minden drágaságától kiraboltatott. Mindemellett hálát ad istennek, hogy nem csak nem szűkölködött, hanem még más szűkölködőkkel is némi jót tehetett. Utoljára ide írom ama folyamodványt, melyet a boldogult felséges Ferenc császár és apostoli királyunkhoz 1824-ki martius 21-kén írt, s mely Fejérünk ezen időszakát sokban szépen felvilágosítja: *Sacratissima stb. Alter iam labitur annus, a quo subsistentiae mediis pro superioris scholarum et studiorum regii directoris munere in 1200 flor. V. V. honorario consistentibus arctatus; sumtibusque in conventum synodalem necessariis impulsus in paterna cumprimis Maiestatis Vestrae Sacratissimae providentia confusus, Eidem Maiestati Vestrae Sacratissimae de genu simplex accidere praesumi: ut provinciae, cui praesum, dignitate spectata servitio-*

rumque annis 34 utrique reipublicae praestitorum intuitu, ac pro innata Sua clementia quodam beneficio capitulari mihi infrascripto supplici gratiam facere non dedignetur. Maiestas Vestra Sacratissima me bibliothecae universitatis pestanae praeficere dignabatur : quod munus provinciali directoratu inferius ac 800 duntaxat florenorum normali honorario provisum a me neutiquam est petitum. Vtut ordinatio haec clementissima mihi nihil demerito, potius directionis scholarum provinciam integerrima fide, indefessis curis, omni disciplinae rigore scholariumque cum in moribus tum in studiis manifesto profectu sex annis absque prodirectoris et inspectoris succursu administranti ob iacturam praecipue honoris mei, cum alii bibliothecae praefecti canonici una fuerint magnovaradinenses, acciderit inexpata : de clementia tamen Maiestatis Vestrae Sacratissimae certus, sortem meam deteriolem redditam haud fuisse, obedientiam debitam exhibiturus rem librariam ac supellectilem meam indilate Pestinum expediveram. Excelsa interim dicasteria ratione huius mei adcommodationis, quin decretum intimatum sit, Eidem Maiestati Vestrae Sacratissimae remonstrandum humillime duxerunt. Cuius altissimae resolutionis expectatione suspensum me in administrationis sede, Jaurini, perseverare, ex diversorio vicitare ac cunctis culturae subsidiis carere alterum in annum est necesse. Eapropter Maiestati Vestrae Sacratissimae de genu supplex accidere denuo humillime praesumo : excelsorum dicasteriorum officiosas relationes altissimo Suo conspectui substernendas iubere, ac me malis, quibus nullo meo delicto premor, relevare clementissime dignetur. In schematismo regnicolari Hungariae duobus iam annis qua praefectus bibliothecae publicor, quod munus interim mihi neutiquam est intimatum, actuque studiorum directionis provincia et orphanalis deputationis praesidio fungor : quod necessario correspondentiarum inducit confusionem. Educationis etiam publicae interest, ne iuventus scholaris praefectos suos, a quibus erga Maiestatem Vestram Sacratissimam homagialis subiectionis, reverentiae ac amoris percipit sanctimoniam, nullo suo demerito egestate ac adversitatibus huiusmodi experiatu conflictari. Ad Maiestatis Vestrae Sacratissimae gloriam vero facit plurimum, sub iustissimo Suo regimine subditorum neminem absque suamet culpa esse miserum. Tristissimum autem mihi est, me non fama solum sed ephemeridibus quoque publicis bibliothecae praefectum, quin et canonicum magnovaradinensem annunciatum

in discrimine honoris educatione publica literariaque contentione parti vita ipsa mihi potioris versari. Quorum motivo ad thronum Augustae Clementiae sortis meae decidendae gratia de genu supplex advolor, ac homagiali cum subiectione emorior Maiestatis Vestrae Sacratissimae subditorum infimus, perpetuo fidelis, obsequentissimus.

A többször idézett Historia academiae stb című könyvben végre ez áll: Bibliothecae universitatis regiae iussus praeesse, praeest ab anno 1824. Fénypontján vagyunk Fejér György életének. Ő majd 20 esztendeig tanegyetemi könyvtárnok volt. Pray és Schönvisner elődei valának, kik közhasznú műveikben örökké élnek. Él Fejérünk is, a magyar tudományosság egyik kitünő csillaga. Ámbár pedig ő majdnem tisztán a tudományoknak élt, nem szűnt meg pap, pedig buzgó pap lenni. Mint káplán és plebános megszokván a papi foglalatosságokat naponkint buzgón ájtatoskodott, misézett pedig sokszor ünnepélyesen, igen sokat halotti díszszel temetett, a predikálásra mindig készen volt. Néhány ez időbeli beszédei, főleg egyházi és világi nagyok felett mondtak, nyomtatásban is megjelentek. Emellett a nyájas társalgást is kedvelte. Sok jó háznál szép vendégek koszorújában látható volt; valamint ő is viszont igazán magyar szíves-séggel szokta vendégeit fogadni. A vele bizalmasb viszonyban levők hosszabb vagy rövidebb időre örömet nála szállásoltak. Sőt az is megtörtént, hogy a kik Pesten egy évre vagy még tovább el levén foglalta, de mégis magányosan élni nem akartak, nem terhes feltételek alatt szállásra és kosztra mentek. Ő rendszerint derült kedélyű volt. Az otthonos, ülő élet mellett is majdnem változatlanul jó egészségben levén, alig emlékezem, hogy valaha fanyar képű komornak láttam volna. Nagy munkássága mellett sem szokta magát elzárni, és mindenkor vidáman fogadta a nála megjelenőt. Több esztendőn át ő volt érseki biztos a városi ifjúság próbatételein; sőt annyi éveken át alig volt tudományos vagy irodalmi ünnepély, melyen Fejérünk tőle telhető díszszel meg nem jelent volna. Ő valószínűleg ily helyeken úgy jelent meg, mint tudományos és irodalmi tekintély. Ezek közben annyit olvasott, írt és nyomtatott, hogy a két haza hírnevének már kicsiny volt. Levelek mindenkor ugyan, de leginkább ezen időszakban nagy számmal jöttek hozzá. Igaz: ő is mindig kész volt a levélíráásra; de viszont hozzá is annyi levél érkezett, hogy

mint végrendeletének egyik teljesítője ezen ezer és ezer levelek átvizsgálásával legtöbbet bajlódtam. Végre értelmes segéd volt szükséges, ki már kifáradt állapotomon könnyítsen. A silány, érdektelen és hasznavehetlen leveleket megsemmisítvén, a jobbakat, érdekebbeket és tudományokra valamely befolyással bírókat elkülönöztük és a tanegyetemi könyvtárba örök emlékül letettük. Sok igen becses, egyházi és világi nagyoktól származott, bel- és külföldi tudósok által írt levél van itt összegyűjtve és letéve. Ennyi és ily sokféle dolog s foglalatosság sok nem épen renyhe embert a kifáradásig elfoglalt volna : és íme Fejérünk mindezt, a szó igaz és való értelmében, csak mulatságnak tekinté és vevé, rá nézve, úgy szólván, egyedül a tanulás és tudományos könyvírás levén igazán munka. Írt pedig először is különféle philosophiai munkákat : főlelevenítvén Cartesius, Leibnitz és Wolf emlékezetét; megismertetvén Verner metaphysicáját; egybevetvén Fichte, Schelling és Hegel rendszereiket Hermessével; bevezetést vagyis propaedeutikát írván a philosophiába; ember-nemesítést vagyis természeti erkölcs-tudományt adván ki stb. Midőn propaedeutikájának ajánlását írta, egyebek közt így fejezé ki magát : félszázadot meghaladott literaturai pályafutásomnak, úgy látszik, ez utolsó fűrtje. Hogy magát e részben igazolja, Horatiusra hivatkozva mondja :

Est mihi purgatum crebro qui personet aurem :

Solue senescentem mature sanus equum , ne

Pecceat ad extremum ridendus et ilia ducat.

Nekem ennek olvasásakor tüstént ez jutott eszembe : Fejérió nonnisi mors excutiet e manu calamum. Úgy lett. A propaedeutika kiadatott 1836-ban, Fejér pedig halála éveig vagyis 1851-kig szünet nélkül írt. Írt a philosophiai kisebb, nagyobb munkákon és értekezéseken kívül korszerű theologiai könyveket is. Sőt 183 $\frac{2}{3}$ -tól 183 $\frac{4}{5}$ -kig a dogmatikának második részét mint helyettes terjesztvén elő, régibb dogmatikáját pótolgatni kezdé. Erről a Praecipua religionis christianae capita című könyvben így szól : Ad alteram dogmatices partem supplendam admissus, quid sacrae huic disciplinae — — profectus accesserit, studiosius dispexi; quidve Institutionibus meis Viennae anno 18 $\frac{19}{20}$ tertium editis addi lucis aut roboris posset, sum permeditatus. Meam rapuit, ut oportebat, operam Iesus Christus. Ingentia huius, quin et infinita in genus humanum merita novis studiis illustranda sumsi dissertationibus in usum audito-

rum destinatis. Ezen munkáját a boldogult sokszor emlegette; sőt a pozsonyi seminariumrai visszaemlékezésben is felhossa mondván: Tanítóink Jeckéiken kívül alkalmi beszédekkel is megleptek bennünket. Szabó András által tárgyalattak: Quaestiones exegeticae criticae; Vizer Ádám értekezett: De adiunctis et instrumentis passionis Christi, De probandis spiritibus stb.; Krammer Ferenc e kérdésekről szólott: Quid est de dogmate, de fide, de sententia theologica, de fide sola salvifica? stb.; Frank György beszélt: De tolerantia, De aevi nostri gnosticis stb. Ilyenek akartak lenni ezen értekezések is: Praecipua religionis christianae capita; de meggátoltattak. Írt Fejér ezeken kívül: De matrimonio, De sacramento et sacrificio eucharistiae stb. Azonban eme philosophiai és theologiai munkák jöllehet másoknak hírt s nevet szerzendők, Fejérre nézve eltűnnek: ha ama roppant sokaságú és nagyságú munkákat szemügyre vesszük, melyeket ő ez idöszakban a magyar történelem, törvény és alkotmány irányában közzé tett. A mennyire tudom, nincs író, ki Magyarország történetét, törvényeit és ösrégi alkotmányát fejtegetvén, Fejérünk munkáit ne használná. Ezzel mindamellett nem akarom állítani: mintha Fejér eljárása minden historicust, minden diplomaticust, minden jogtudóst kielégítene. Hiszen előttem sem ismeretlenek ama bírálatok és irodalmi villongások, melyeket Fejér irományai, főleg pedig az általa védett történelmi vélemények és az általa összegyűjtött oklevelek kiadása előidézett. Igen, ennyit én is tudok e dologról: bátor meg kell vallanom, miszerint a szóban levő tárgyakat én soha sem tettem annyira studiummá, hogy felettök eldöntő ítéletet mondhassek. Ez okra nézve felszólítottam sőt kérve kértem egy pár szaktudóst: írná le helyes okokon alapított véleményét Fejér e rendbeli munkái felett. Én szentül kötelezém magamat, hogy az író saját neve alatt szóról szóra ezen életrajzba iktatandom mindazt, mit ez ügyben velem közlend. Csakugyan egyik legszorgalmasabb és minden állítását alapokon építő írónk engede kérésemnek: Fejér munkáinak gyűjtéséhez, kombinálásához fog és engem azzal örvendeztet, hogy nem sokára rövid bírálatot készítend. Későbbben munkálódás közben annyi nehézségre talál, hogy jónak gondolá feltett szándékától elállani. Főleg, úgymond, azért nem járhatok el oly szigorúsággal, mint óhajtanám, a bírálói tisztnben; mint-hogy érdemdús Fejérünk, kit én még hamvaiban is mélyen tisztetek, nincs többé köztünk. A mit e tárgyra nézve öszveszedeggett, ba-

rátságos bizalommal átadá; én pedig azon érdemes írónak, kit Fejér munkáinak összeírására felkértem és kinek becses nevét alább felhozni kötelességemnek tartom, az egész közleményt használat végett átengedtem. Minden esetre a legszigorúbb bíráló is kénytelen bevallani, hogy Fejér, fogvatkozásai és tévedései mellett is, a hazai történelemre nézve igen sokat tett, és hogy az uton, melyet ő a különféle oklevelek kiadása által a szakértőnek nyitott, előhaladni nem épen nehéz. Ennyit Fejér könyvtárnokság-közbeni sokféle dolgozatairól. Ezeknek, valamint más munkáinak, és érdemeinek jutalmául 1840-ben, tehát 74 éves korában nagyváradi latin szertartású kanonokul kegyelmesen kinevezteték és pedig, mennyire visszaemlékezem, folyamodás nélkül. Tudniillik a magának jótékonyága által nagy nevet szerzett nagyváradi püspök Laicsák Ferenc Fejérünket mindenkor nagyra becsülte, mindenkor pártolta. Felőle Fejér már 1833-ban (*Praecipua religionis christ. capita in dedic.*) így írt: *Tu primitias meas religionis Christi emolumento sacratas qua coalumnus vidisti; anthropologiam cum aliis operibus philosophicis novisti; dictiones sacras suscepisti; institutionibus dogmaticis es congratulatus; editionem codicis Hungariae diplomatici fovisti, adiuvistis quoque. Antistitum grandium, quorum pia liberalitate literatura patria nata, culta provecataque fuit, compar! Igen, ezen legjobb emlékezetben levő püspök Fejérünket mindig érdeme szerint becsülván és tiszta lélekkel szeretvén, nem kéltem, kanonokká neveztetéseért legfelsőbb helyre folyamodott; és, midőn a legkegyelmesebb kineveztetés leérkezett, Fejérnek a többi között ezt írta: *Gratulor canonicum esse nominatum: quod beneficium alioquin promeritus est sicut virgo sertum.**

Egyet ez időszakból el nem hallgathatok. Fejér már 1809-ben Pesten ily című munkát adott ki: *Jutalomra érdemesített értekezés egy magyar tudós társaság legkönnyebb és leghelyesebb felállításáról*; 1827-diki november 30-kán pedig a fenséges főherceg József mint Magyarország nádora 22 tudóst és író-t nevezett ki, kik gróf Teleki József csanádi főispán és királyi táblai báró elnöksége alatt 18--28-diki martius 15-kén kezdve április 7-ig az alakítandó magyar tudós társaság alaprajza fölött tanácskoznak. Minden dologhoz értő helyeselte a választást. Érett, jeles férfiak hívtak meg a tanácskozmányra: és köztök Fejér György kir. tanácsos, prépost, a magyar kir. egyetem könyvtárának igazgatója. Ő, mint hitelesen

értesítettem, tanácskozás közben sok dologhoz szokása szerint erőlyesen szólt vala. Későbbben valamint az alaprajz úgy a 25 igazgató ő fensége a nádor által urunk királyunk elé terjesztetett: kitől a legkegyelmesebb megerősítés leérkezvén, 1830-diki november 17-kén az igazgatósági ülések elkezdettek, és 23 rendes tag az igazgatóság által kineveztetett. Ezek 1831-diki februarius 14-re összehívátván először is tiszteleti tagokat választának: kik a rendesekhez csatlakozván néhány tiszteleti, azután egy rendes, 20 hazai és 2 külföldi jevelező tagot választottak. Így ment ez évről évre: a társasági tagok szaporodtak, vagy a közbejött halálozások miatt változtattak: Fejér György még sem jelent meg soha az akademikusok névsorában. Sokszor tétetett pedig némi csípősséggel ezen kérdés: hát Fejér még most sem akademikus? Tudtomra senki sem volt a magyar akademiában, ki Fejér érdemeit a magyar irodalom irányában el nem ismerte, ki azokat nem becsülte volna: tagok választása alkalmával mindazáltal soha sem egyesült Fejér részére annyi szavazat, a hány szabály szerint a megválasztásra szükségeltetett. Ennek egyenesen okát nem adhatom: annyit mindazáltal mondhatok, hogy szabad társulatban mindenki saját belátása és vonzalma szerint szavaz. Így tehát ha voltak olyak, kik Fejérre majdnem minden évben szavaztak; találkoztak ellenben olyak is, kik Fejért az akademikusok között nem örömet láttak volna. Ő neki sajátoságos gondolkozása volt; s véleményét képes volt hosszabban is vitatni. Ezt tanúsítják vitatkozó irományai; ezt tapasztaltuk, kik vele a közéletben többet társalkodtunk. Emlékezem: egy kis társaságban arról levén szó, hogy Sabaria hajdan romai colonia volt, Fejér erőteljesen municipiumnak állítá. Haza menvén és a dolognak végére járván kis cédulát ír: igen, önöknek van igazok; mert Sabaria csakugyan római colonia volt. Mindnyájan csodálkoztunk, hogy a különben hosszan vitatkozni szokott öreg ez úttal oly könnyen le hagyá magát győzni. E részről tehát, valamint nyersebb kifejezésről is ösmeretes levén, sokan nem örömet tanácskoztak és vitatkoztak vele. De tovább az is ösmeretes volt az akademia előtt, miként némelyek mintegy becs mérelve az egész dolgot, itt ott azt mondogatták, hogy az akademiában semmi részt nem akarnak venni. Mások tisztán tiszteleti tagok akartak lenni; ismét mások egyenesen a rendes tagságba kívántak lépni. Találkozott olyan is, ki személyére nézve terhesnek találván a rendes tagságot, ezt megválasztatás után el nem fogadta.

Egy-kettő a levelezőseget gondolá lealacsonyító állásnak. Ezek így levén voltak esetek : midőn a legtisztább szándékú akademikus sem tudá magát tájékozni. Végre az akademia is emberekből pedig különböző irányú emberekből álló intézet : tehát egy vagy más dologban könnyen történhetik olyas , mi a közvéleménnyel ütközésbe jöni látszik. Annyit igaz lélekkel mondhatok : hogy Fejérrel az akademia fenállása óta számtalanszor találkozáván , soha egy panaszló vagy ócsárló szót nem hallottam tőle az akademia irányában. Sőt talán egy párszor oly társaságban is voltam vele , mely kivüle egészen akademikusokból állott , és ő mindnyájunkkal szokott nyájassággal társalkodott. Irományai között egyetlen kis versezeten kívül semmi mást nem találtam , mi az akademiát érdekelné. E verseket vagy egy év előtt közlöttem boldogult Helmeczy barátommal , ki azokat elolvaván mosolygott és így szólt : megjövendöltem , lesznek bátrabb szójúítók mint én és társaim. Talán nem lesz érdek nélkül ezen versezetet , melynek sem szerzőjét sem íróját nem ismerem , egy két aesthetikátlan kifejezése mellett is ide írni :

Haszontalan : jobb volt régen ,

Noha egy nap süt az égen.

Apám is mondta valaha :

Fiam ! jobbat ne várj soha.

Boldog idő volt az az ó ;

Nem volt annyi szóújító.

Magyar íge magyar ajkrul

Egyformán hangzott magyarul.

Szegény , boldog értette ;

Mert nyelvét egy kuthól vette.

Ez volt az anyatej akkor ,

S nem a pesti Jelenkor.

De mióta Babel-módra

Épül az akademia ;

S falára nem kőmives hág ,

Hanem szókovács társaság :

Csoda-e ? hogy egy a sorsunk

A zsidókkal , s rá jutottunk :

Hogy annyi nyelv , mennyi magyar.

Egek ! segítsetek hamar.

Nequid nimis , nequid cito :

Nektek szól a lekió

Árpád-nyelvünk rontói ,

Erőszakos tanítói.

Minden nemzet tekintete

Nyelvével van egyeztetve.

Ezt ökémék megsértették

S álnokul megfertőztették.

Akciót hát nyakatokba ,

Feladunk a diétába.

Szent a magyar becsülete ,

Jaj annak , ki vét ellene.

Fogadatlan prókátornak ,

Adjuk hozzá , s nyelv-rontónak

Legyen — — a jutalma ,

S azt felveheti akár ma.

A Schematismus inclyti regni Hungariae 1843-ban hozza fel utólján Fejér Györgyöt mint könyvtárnokot. Így tehát a mi jó öregünk 78 éves korában lépett nyugalomba, vagyis inkább ekkor szűnt meg hivataloskodni. Igen, ő ekkor visszavonult; tisztességes szállást vevén fel, három becsületes öreg cselédével legnagyobb békében élt; sőt másokat is hol ebédre, hol hosszabb vagy rövidebb ideig tartó szállásra szívesen fogadott. A papi foglalatosságokat ezután is örvendette: naponként misézett, s mise után hétköznapiokban is kifordulván az oltárnál, a miséjén jelenvoltakhoz beszédet tartott. Minthogy pedig észrevette, hogy hallgatói jártasabbak a német nyelvben mint a magyarban: ezen beszédeit német nyelven tartotta. Méltán szemrehányást tehetek magamnak, hogy annyi esztendőkön át egy templomban sőt gyakran csaknem egymás mellett misézvén Fejérrel, soha illetlen beszédet meg nem hallgattam. Igaz: nekem is mint hivatalnoknak majdnem minden kivált reggeli órám határozottan ki levén szabva, körömmön kívül nem igen foglalkodhattam idegen-szerű dolgokkal. De tett ő mást is: néhanéha ünnepélyes nagy misét énekelt, gyász diszszel temetett, betegekhez hivatván az utolsó szentségekkel őket ellátta stb. Egyébiránt valamint ő még késő öregségében is válogatott vendégeket gyűjtött olykor össze: úgy a másoktól meghívatast szívesen elfogadta, derűlten társalgott, jó kedvvel beszélgetett, a régi dolgokat többször ismételve elősorolta stb. A látogatókat élte utolsó percéig legnagyobb nyájassággal fogadá házában: viszont ő is azokat, kikhez kölcsönös bizalommal viselteték, míg lábai teljesen el nem lankadtak, szorgalmasan meglátogató. Mindemellett valamint egész éltében, úgy ezen utolsó kor-

szakban is a hasznos ismeretekkel és tudományokkal foglalatosság legkedvesebb volt előtte. Mint munkái sora mutatja : historiai szép könyveket írt e korban is. A napi történetek pedig annyira érdek-
lék : hogy miután szemei teljes elgyengültsége miatt maga nem ol-
vashatott, újságait és hírlapjait zsebébe téve majd egyik majd másik
ismerősehez kísértetét magát ; és esengve felszólított bennünket, ol-
vasnók fel előtte legalább az érdekesebb tárgyakat. Végre napon-
kénti nagyobb elgyengülése miatt ezt sem tehetvén, az esetileg
hozzá menőkkel olvastatott. Éltének utolsó hónapjaiban tek. Reseta
János, egyetemi nyugalmazott tanár úr, ezen ismeretes nemesszívű
emberbarát hetenként meglátogatván őt, e részben igen kedves
szolgálatot tön neki. Minthogy pedig ő nem csak olvasni hanem írni
is szokott : élte utolsó két évében is két két munkát adott ki, me-
lyek közül kettő oly figyelmet gerjesztett, hogy talán csak igen agg-
kora s nagyon elgyengült állapota menté meg nagyobb veszedelem-
től. Kezeim között van legutolsó munkájának ajánló levele az olva-
sóhoz, melyet ő 1851-diki februarius 7-kén írt és pedig úgy elfer-
ditett betűkkel, hogy csak többszeri kísérltet után valék képes az
igaz értelmet kipuhatolni. Magát a munkát sem eredeti alakban sem
másolatban nem láthattam ; de mennyire emez ajánlólevélből észre-
vehető, a munka, ha napvilágot lát, csak bajokat vala neki szer-
zendő. Tudniillik ő bámulatos erélyességgel ragaszkodván a historiá-
hoz, nem vala magát képes a jelen körülményekbe illőleg behelyezni.
Azért utolsó irományai feddést és fenyegetést vontak maguk után.
Tálatam írásai között egy versezetet is, melyet erei, névszerint
szemei elgyengülése miatt már nem maga írt, hanem más által íra-
tott le. Költői erő és élénkség ömlik el az egész kis műven : ámbár
tartalma nem a jelen viszonyokhoz illesztett ; így tehát ennek is jobb
volt napfényre nem jőni.

Ezek szerint Fejér 62 év hosszú során át roppant sokaságú és
nagyságú könyveket írt. Ezen könyvek sorát Csery József úr, cs.
kir. tanegyetemi könyvtári első tiszt 182 szám alatt terjeszté elé ;
pedig, úgy látszik, még néhány munka itt ott kimaradt. Két levélke
van kezemen, melyek közül az egyik így szól : Reverendissime
stb. Oblata mihi medio literarum de dato 3-ae mensis labentis opu-
scula duo : De baronibus et proceribus, de comitatibus item regni
Hungariae, novum idque insigne exantlatorum per RR. Domina-
tionum Vestram in rerum patriarum studio laborum documentum

praebentia grato acceptans animo, in reliquo solita cum officiositate maneo RR. Dominationis Vestrae Viennae, die 14-a Martii 1843. ad serviendum paratissimus Antonius Comes Mailáth m. p. A másik pedig így hangzik: Különösen tisztelt nagyságos és főtisztelendő kir. tanácsos, prépost és kanonok úr! A becses munkákat, melyek előttem kétszeresen becsesek, mert Nagyságodtól származnak, kihez ifjúságom zsengéjétől fogva tisztelet és hála emléke köt, a legszívesb köszönettel vettem. Fogadja Nagyságod köszönetem mellett buzgó tiszteletem kijelentését, s tartson meg kegyességében továbbra is. Nagyságodnak Pesten, martius 4-kén 1843. alázatos szolgálja Deák Ferenc s. k. Az itt említett két munka Csery úr különben igen pontos és becses jegyzékében különösen nem hozatik fel. De magam is két három kihagyott munkára találtam: ilyen Csery úr jegyzéke szerint a 64.%, 147.% és 173.% szám alatti. Ez által nem azt akarom állítani: mintha Csery úr, kinek én nagy hálával tartozom a kérésemre felvállalt nehéz munka készítéseért, hanyagon járt volna el Fejér munkáinak összeírásában; sem azt nem mondom, mintha az én pótlásaim teljes és tökéletes számát eszközölnék Fejér könyveinek: hanem csak figyelmeztetni kívánom az olvasót, mily nehéz e helyen oly könyvlajstromot készíteni, mely semmi kívánandót ne hagyjon; miután a boldogult többször elősorolván saját munkáit, mindig hiányosan tévé ezt. Annyit mindazáltal bizonyosnak tartok, hogy valamely nagyobb szerű munka a tek. Jerney János (ő volt a historiai munkáknak főnebb is érintett de meg nem nevezett összeírója) és Csery József urak által készített, általam pedig pótoló könyvlajstromból ki nem hagyatott. Kéziratai végre csomókra osztályozva és összekötve a cs. kir. tanegyetemi könyvtárba vannak letéve.

Hátra vagyok, hogy végső napjairól, utolsó tetteiről és végrendeletéről szóljak. Lázzal kezdődött vég elgyengülése, valamint régi baja a sérültség is oly mértékben nevedett, hogy a természeti ürülések csaknem teljesen elakadtak, vagy legalább igen rendetlenül történtek. E miatt vég napjaiban kissé nehéz volt körülmenni. Panaszt nem igen hallottunk tőle; legnagyobb béketűréssel szenvedé állapotát. Ha vigasztaltuk s jobbulás reményével tápláltuk; majdnem mosolyogva mondá: én már elérett gyümölcs vagyok. Ágyban nem maradt; ha kissé lefeküdt is, újra fölkel. Erőinek hanyatlását érezvén jókor elláttatá magát a haldoklók szentségeivel. Többször tette ő ezt előbb is: midőn tudniillik nagyobb változást vett

észre már már roskadó testében. Beszélt néha vagyona állapotáról és készítenő testamentoma tartalmáról. Panaszkodott : hogy miután kanonokká neveztetett, vagyonának előbbi alkalmas állapota alább kezdett szállani. Több vagyontalan, vagyonvesztett és talán nem leg-tisztább szándékú ember vette körül ; és a jó öreget különféle szín alatt pénz-, kötelezvény- vagy más kiadásra , cserélésre , ezen vagy azon üzletre birta. Ebből az következett, hogy vagyonának csak egy része volt biztos állapotban ; egy része pedig örökre elveszett ; egy része végre csak hosszadalmas per útján visszaszerzendő. Az ily módon összebonyolult ügyet szemlélvén sokszor megemlékeztem ama szép mondásra : *Non minor est virtus , quam quacere , parta tueri*. Igen , Fejér több mint takarékos volt a gyűjtésben , de felette vigyázatlan a kölcsönözésben. Az örökké olvasó és író férfiú nem is sejtette a furfangos emberek fortélyait : sőt nehezen esett neki , ha némely emberek gyanúsítottak előtte. Egyszer csak azt veszi észre : itt is ott is pénzevesztett ; amott pedig csak perrel juthatni hozzá. Azért végrendeletében , melyet csak azért nem közlök egészen , minthogy nem minden közönség elé való benne , így szól : A sok viszontagságon és vesztésen átment értékeim iránt következőképen rendelkezem : 1) osztályos testvéreim nincsenek , nem is voltak soha , egyetlen fia levén szegény szülőimnek. 2) A keszhelyi árvák számára azon városi magistratusnak 1842-ben átadék negyvenezer pengőforintnyi tőkepénzemről szóló kötelezvényt : ennek törvényes kamatja esztendő mulva megakadván , azt évenként ezer kétszáz pengőforinttal pótoltam addig , míg tölem telt : 1849-ben pedig az egész dolgot az említett magistratusra bízam , hatezer pengőforintnyi obligatiókat adván hozzá toldalékul. 3) A keszhelyi jeles magokviseletű első-iskolásokat a hatodikig díjazni akarván , azon városi magistratusnak kész pénzben átadtam négyezer pengőforintot : a hetedik és nyolcadik iskolások díjára pedig Győrött tettem le kétezer pengőforintot : ennek elveszte után 1850-ben válogatott könyvtáramat , régipénz-, földabrosz- és képgyűjteménycemmel együtt a fő-tisztelendő zirci apátságnak engedém át , hogy annak fejében a he-tedik és nyolcadik jeles iskolások hatvan és hatvan pengőforintnyi díjt kapjanak évenként azon fő-tisztelendő apátságtól. 4) Két kiszol-gált katona segedelmezésére a keszhelyi magistratusnál ezer pen-gőforintot tettem le , hogy ennek törvényes kamatjából mindenik harminc és harminc forintot kapjon évenként. 5) A keszhelyi ispo-

tálynak hagyom minden drágaságomat és negyvennégy személyre való asztali ezüst szerdekemet, hogy mindez készpénzzé tetsessék és kamatjából a betegek ápoltságának. Ezen alapítványban főkép szülőkölködő rokonimat kívánom részesíteni. A 6), 7) és 8) pont a székesfejérvári seminariumról, felső-városi plebániáról, és a kovácsi részint plebánia, részint plebánosról szól. E pontok tartalma azonban már fönebb fölhozott. 9) A pesti tudományegyetemnek kenyerén éltem 34 esztendeig : ennek elismerése végett és némi emlékül azon 12 kötet kéziratomon kívül, melyet a könyvtárba már beadtam, hagyom minden diplomatikai és historiai kéziratomat. Egyiknek vagy másiknak jó ész és történetbúvár hasznát veheti. (Fennmaradt nyomtatott könyveit is a könyvtár hasznára hagyta). 10) A nagyváradai főtitisztelendő káptalannak (34 évnyi szolgálatom után a nyilvános hivatalból tisztos elbocsátásomat kérvén, de e helyett tíz évvel ezelőtt érdemetlenül kanonokká neveztetvén) köszönetül a türelemért és hozzám viseltetett szívésségért a fundus instructusból, melybe hatezer pengőforintot fizettem, a rám eső illetéket és az úgy nevezett pendens jövedelmet hagyom olyképen, hogy annak egy része a megyei seminariumra, másika a deficiens papok fundusára, harmadika a káptalan szabad rendelkezésére maradjon. 11) Cselédeimnek, Furdek Máté inasom, Plesz Katalin gazdasszonyom, Németi Kati szolgálómnak régi szolgálatjokra nézve egész esztendei bérüket jó ideje beadtam a takarékpénztárba, hogy ott holtomig nekik kamatozzék. E felett nekik hagyom minden butoromat, papi és fejér ruhámat, az ágyi és asztali terítékekkel, az asztali, konyhai, pincei edényekkel és egy rozszant hintómmal együtt, hogy mindezt magok között szép szerint osszák fel. A 12) pont azt adja elő, hogyan intézkedett már régebben a vakok pesti, a süketek váci és az árvák pesti intézete irányában. 13) Mindenemet, mi ezen felül van, a keszthelyi, születésem-helyi, romban sanyargó szent Márton templomának fölépítésére hagyom; mert erre nagy a szükség, és azért reménylem, a hívek is hozzá járulandának. A 14) pontban búcsút vesz név szerint egy két barátjától és ismerősétől. Végtevére, úgy mond, hazámnak, melynek hív fia voltam, boldogság; anyaszentegyházunknak béke és egyesség; az ellenem vétetteknek bocsánat; mindeneknek áldás és üdvösség. Amen. — Ezen végrendelet íratott 1850. november 4-kén, a tanúk által aláíratott 1851. június 29-kén, a bíróság által szokott módon kihirdettetett 1851. július 3-kán.

Ezekből látható, hogy Fejér György anyaszentegyházunk szellemében, keresztény katolikus paphoz illő módon írta végrendeletét. Sajat kezével írt mindent. A tanúk megjelenése és szokásos aláírása után pedig csak két három napig élt, mint a halálát hirdető cédula tanúsítja : Nagyságos és főtisztelendő Fejér György, boldogságos Szűzről címzett pest-újhegyi prépost, nagyvárad latin szertartású székesegyházi kanonok, királyi tanácsos, a' hittan kebelezett tudora, és a nagyvárad szentszék ülnöke, vég elgyengülés következtében a betegek szentségeinek ájtatos felvétele után, majdnem példa nélküli fáradhatlan munkás életének 86-dik esztendejében, folyó évi július 2-kán éjjeli 11 órakor, az örökkévalóságba átszenderült. Hideg tetemei folyó hó 4-kén délutáni 5 órakor a szent Ferenc rendű atyák sírboltjába fognak eltakaríttatni. Az engesztelő szent miseáldozat az elhunyt lelkeért folyó hó 5-kén reggeli 10 órakor a szent Ferenc rendű atyák templomában fog a Mindenhatónak bemutatni. Pesten, július 3-kán 1851. Holta után minden dolgának elintézője a hozzá, mint maga a boldogult mondá, régóta kegyes és lelkiismeretes Reseta János úr és a jelen sorok írója volt. A káptalan részéről Pesten felügyelt mélt. Fogarasy Mihály; Nagyváradon pedig a boldogulthoz tartozókat főtisztelendő Junák István úr rendezte.

Ezeket véltem Fejér Györgyről előadandóknak, kit én közel negyven évig személyesen ismertem, szerettem és tiszteltem; kit a tanszékről egy esztendeig, az egyházi szószékről is sokszor hallgattam; ki majdnem minden szigorú próbatételemen jelen volt s kit a tudori koszorú végett vitatkozókkal nyilván vinni többször hallottam; kivel kisebb-nagyobb társaságokban, de magányosan is számtalanszor találkoztam; kinek végre minden hátrahagyott irományai kezemen mentek át. Ezeknél fogva életrajzolói tisztemben legnagyobb hűséggel és őszinteséggel ügykeztem eljárni. Igen, annak életét hűn és őszintén kelle rajzolnom, ki egész életén át egyenesen szokott az emberrel bánni, kinek szívéhez álnokság, gyanuskodás nem fért, kinek nyíltsága és fanyar igazmondósága igenis ösmeretes volt. Különben jámbor, példás papi élete, minden egyházi szolgálatra készsége, a nagyoknál szóval vagy levéllel közbenjárása, pártolása és, hogy röviden mindent kimondjak, gyakorlati emberszeretete mindenki előtt kedvessé tette őt. A természettől jó észszel, vas szor-

galommal levén megáldva annyi éveken át igen sokat olvasott, tapasztalt és írt. Még késő öregségében is, annál inkább ifjú korban, minden tettét bizonyos élénkség s majdnem tüzesség jellemzé. Ki kell mondanom: ha nagyobb megfontolással és műgonddal írja munkáit, ezeknek belbecse még egyszer akkora. Sok munkáját, a szó való értelmében, elhamarkodta. Valamibe elmélyedni nem szokott; azért kedélye mindig ép, egészséges, találkozása mindig kedves, társalgása mindig nyílt és derült volt. Kicsiny korától megedzve levén, a kényességet és puha életet nem ismerte. Az ételben italban vigyázó és tartózkodó volt. A közönséges elegek és víz legkedvesebb táplálékai voltak. Rendesen reggelizni és vacsorálni nem szokott; vagy legfőlebb kis gyümölcsöt, zsemlyét és más ilyest evett. Hideget, meleget egyiránt ki tudott állani. Gyakran voltam nála csikorgó téiben is: szobái inkább hidegek voltak mint meleg. Külső öltönye valami ócska bunda, fővege pedig valami sipka-féle volt. Hasonló módon edzve volt lélekre nézve. Az 1838-ki vészteljes áradás után körüljárt és a sokféle nyomorúságot vizsgálgatta. Valamint 1849-ben a szerencsétlen bombázás alkalmával naponként misézett, és csak akkor szünt meg ezt tenni, mikor bizonyossá téteték, hogy templomba menve vagy visszajövet nagy baj érheti. Lakása- és öltözetére nézve fiatalabb korában az egyszerű csinosságot kedvelte; utolsó éveiben a ruhára és test körüli gondoskodásra éppen nem figyelmezett. Testalkotása és állása jó és deréknek mondható. Két képe ismeretes előttem: az egyik olajban festve, a másik rézre metszve. Amaz végrendeletileg dolgai vég elintézőit illeté: mi azonban azt gondolók, Mitterpacher Lajos, Kelemen Imre és más egyetemi derékek képei mellett Fejér György az egyetemi nagyteremben méltó helyet foglaland; és azért mi az egyetemi tanács rendelkezése alá adtuk ezen ügyet. Emez a Tud. Gyűjt. 1820-diki folyamában jelent meg, s a réztábla birtokosa szívességéből ennek nyomtatát közlöm itt. Nem csak képei, hanem emlékezetem is úgy tünteti őt előmbe, mint szálas, csontos, erős embert. Ábrázata kerek, magyaros; tekintete szelíd, nyájas; szava csengő, éles, átható; homloka derült, haja lecsüngő és végre ritka; járása testi hibája miatt szabálytalan; taglejtése beszéd közben természetes vala. Ilyen volt Fejér György testre s lélekre nézve; becses emléke föntartása végett írtam e soraimat: ámbár különben is itt elősorolandó műveiben örökre élni fog.

Fejér György munkáinak sora.

1. Ode in diem onomasticum Ill. D. Antonii Vörös de Farad Sup. Studiorum directoris. Pestini, 1784. 8r.
2. Lessus in obitum Joannis Ikervári concivis coalumnique sui. 1785. 8r.
3. Onomasticon Joanni Horváth physices professori votivum. Pestini, 1786. 8r.
4. Piae gratiae Ill. ac RR. D. Andreae Szabó, dum seminário generali posoniensi valediceret. 1788. 8r.
5. A tisztességre vágyódók. Vígjáték. Pozsonyban, 1789. 8r.
6. Osztermayer Ferenc nevenapjára köszönet a pozsonyi nevendékpap-ság nevében. 1789. 8r.
7. Nagy Ignác fejérvári püspök emlékezete. Pásztori dalban és egy ódában. Pozsonyban, 1789. 8r.
8. A dohánytermesztésről és annak elkészítéséről. Pozsonyban, 1790. 8r.
9. H. Battyányi József cardinalis és primás ő eminentiájának esztergami örökös főispánságba újonnan magasztaltatására. Pozsonyban, 1790. 8r.
10. A kisdetek vallásbeli oktatása. A ker. kath. szülők hasznára. Pozsonyban, 1790. 8r.
11. A nevelők. Nézőjáték. Pozsonyban, 1790. 8r.
12. Az öreg fősvény Zsugori. Pozsonyban, 1790. 8r.
13. Székesfejérvár városának örömnapja, midőn m. Milassin Miklós a fejérvári püspöki megyébe bevezettetnék. Pesten, 1790. 4r.
14. A Muzsákhoz. A kert (ódák). L. Kazinczy Ferenc : Orpheus. Hónapos Írás. Kassán, 1790. 8r.
15. A hadi-történetek íróihoz (Görög Demeter- és Kerekeshez Bécsben). A kert (ódák). L. Kazinczy Ferenc : Helikoni Virágok. Pozsony és Komáromban, 1791. 8r.
16. A gondviselésről, midőn az ellenség határainkhoz közelítene. Pesten, 1795. 8r.
17. Viszontagságink okairól s eltávoztatásáról ellenség által szorongatásunkkor. Pesten, 1795. 8r.
18. A jubileumi búcsú : ennek tartásakor. Pesten ; 1795. 8r.
19. A keresztény hazafiságról hadi segedelem kívántatásakor. Pesten, 1796. 8r.
20. Az alamizsnálkodásról a pesti polgári ispotály ünnepén. Pesten, 1799. 8r.
21. A keresztények céljáról. Nagyasszonyunk ünnepén. Pesten. 1800. 8r.
22. Szent István első magyar király dicsőítése. Budán, 1801. 8r.
23. Nagyasszonyunk jeles érdemü erkölcseiről. Budán, 1804. 8r.
24. Makula nélkül való tükör. Budán, 1805. 4r.
25. A keresztény jövősegről. Pesten, 1805. 8r.
26. Ürményi József úrhoz, midőn Fejér megyei főispáni fényes hívatalába lépne. Budán, 1806. 8r.
27. Officium Rákócianum. Budae, 1806. 8r.

28. Pest szabad királyi városa főtemplomában tartott beszédek. I. rész. Budán, 1806. II. III. IV. rész. Pesten, 1809. 8r.
29. Áhítatos imádságok és énekek. Budán, 1806. 8r.
30. Az emberi méltóságról. Pesten, 1806. 8r.
31. Háladás az országosan összegyűlt rendekhez, hogy magyar nyelvünket nemes szabad hazánk jobbvoltára tulajdon méltóságába iktatták. Budán, 1807. 8r.
32. Anthropologia, vagyis az ember ismertetése. Budán, 1807. 8r.
33. Liliomkert. Imádságos könyv. Budán, 1807. 8r.
34. Mi végre valók a templomok? Budán, 1807. 8r.
35. Lelki fegyverház. Imádságos könyv. Budán, 1808. 8r.
36. Jutalomra érdemesített értekezés egy magyar tudós társaság legkönnyebb és leghelyesebb felállításáról. Pesten, 1809. 8r.
37. Az ember kiviveltetése. Pesten, 1807. 8r.
38. A szentírásbeli történetek mindkét testamentom szerint. Budán, 1809. 8r.
39. Az ember kiformáltatása gondolkodó erejére nézve, vagyis közhasznú logika. Pesten, 1810. 8r.
40. Oktatás a pamuktermesztésről. Budán, 1810. 8r.
41. Egy kétszáz ezeres hagyománynak legalkalmasabb elrendeltetése iránt megjutalmazott felelet. Bécsben, 1810. 8r.
42. Institutiones theologiae dogmaticae. Partis primae tomi quatuor. Budae, 1810. 8r.
43. A pesti polgári őrsereg zászlójának felszenteltetésekor a hívség kötelességéről. Pesten, 1811. 8r.
44. A keresztény hazafi képe: boldogult Marcibányi István. Budán, 1811. 8r.
45. Oktatás a gyümölcsfa-nevelésről. Budán, 1812. 8r.
46. Oktatás a jávorfa levéből való cukorcsinálásról. Budán, 1812. 8r.
47. De sorte parvulorum ante susceptum baptismum ex hac vita ereptorum. Budae, 1813. 8r.
48. Szentek élete. Budán, 1813. 8r.
49. A vallásbeli türedelem vizsgálata. Pesten, 1814. 8r.
50. Dicső szent Anna élete s tisztelete. Budán, 1814. 8r.
51. Céhbeli közönséges cikkelyek. Budán, 1815. ívrét.
52. Institutiones theologiae. Pestini, 1815. 8r.
53. Institutiones dogmaticae. Tómi septem. Pestini, 1815. 8r.
54. Tabulas v. et n. foederis rite interpretandi lex suprema illustrata. Pestini, 1815. 8r.
55. Persecutionum primis ecclesiae christianae temporibus adversus fideles suscitatarum causae. Pestini, 1815. 8r.
56. A szegényekkel való jötevőségről. Pesten, 1815. 8r.
57. Onomasticon Stephano e baronibus Fischer, agriensi archiepiscopo. Budae, 1815. 4r.
58. Tabulas v. et n. foederis interpretandi lex catholica adversus interpretis anonymi argutias vindicata. Pestini, 1816. 8r.

59. Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat stb ismertető Lexicon, melyet szerzett Hübner János, jobbitott Sperl Ferenc, bővített Fejér György. 1—5 darab. Pesten, 1816—1817. 8r.

60. Tudományos Gyűjtemény. 1—12. kötet. Pesten, 1817. 8r. E folyóiratnak, mely 1817—1841-ig adatott ki, első javaslója, sürgetője, megkezdője és szerkesztője Fejér György volt.

61. A nemzeti kultúráról közönségesen és a magyar nemzet kultúrájáról különösen. L. Tud. Gyűjt. I. II. III. köt. 1817.

62. Észrevétel a szépírás módjáról. Ugyanott V. köt.

63. Statistikai jegyzetek Magyarországról. Ugyanott V. köt.

64. a) A magyarországi hadakozás- és banderiumoknak rövid ismertetése. Ugyanott IX. köt.

64 b) Az álombeli látások és eléveérzések (Ahndungen) fejtegetése. Pesten, 1817. 8r.

65. Szent és üdvösséges dolog a templom-építés. Pesten, 1817. 8r.

66. A mostani idők szükségéhez alkalmaztatott vasárnapi, ünnepi és alkalmatossági beszédek. 1—4 rész. Pesten, 1817—1818. 8r.

67. Kámánházi László váci püspök emlékezete. Pesten, 1817. 4r.

68. Magyarország statistikai ismertetésére szolgáló jegyzetek. L. Tud. Gyűjt. III. IV. VII. köt. 1818.

69. Régi Székesfejervárról jegyzetek. Ugyanott VI. köt.

70. A pesti m. kir. Universitas literaturai érdemei. Ugyanott X. köt.

71. De reverentia legibus scholasticis debita. Jaurini, 1818. 8r.

72. A tudományok encyklopaediája. 1—2 rész. Pesten, 1818. 8r.

73. A bogáti jeles fabrika. 1818. 8r.

74. De ortu et progressu academiae jaurinensis. Jaurini, 1819. 8r.

75. Memoria Georgii Berta in academia jaurinensi historiarum professoris. Jaurini, 1819. 8r.

76. Institutiones theologiae et dogmaticae. Tomi octo. Editio tertia curatior. Vindobonae, 1819—1820. 8r.

77. Nagy-Győr jelességei. L. Tud. Gyűjt. IV. köt. 1820.

78. Molnár ker. János érdemes élete. Ugyanott IX. köt.

79. A bell-lancasteri tanítás-módról. Ugyanott X. köt.

80. A nemességről. Ugyanott XI. köt.

81. A palotai posztó-fabrika. 1820. 8r.

82. De institutionis publicae praecellentia. Jaurim, 1820. 8r.

83. A magyar-óvári gazdaság-tanító intézet. L. Tud. Gyűjt. I. köt. 1821.

84. A nemzeti iskolák helyes elrendeléséről. Ugyanott III. köt.

85. A magyar városokról. Ugyanott V. köt.

86. Könyvvizsgálat: Disquisitio notitiarum antiquarum de l. r. c. Strigoniensi et arce archiepiscopali. Scripsit Franc. Baranyai. Ugyanott VIII. köt.

87. Scientiae ac religio civium fortunae civitatum. Jaurini, 1821. 8r.

88. In vindicias jahnianas animadversiones commilitonis. Jaurini, 1822. 8r.

89. Franciscus I. imperator Austriae et rex Hungariae princeps pacis. Jaurini, 1822. 8r.

90. Lehet-e, van-e egyedül üdvözítő ecclesia? 1822. 8r.
91. A philológiára egy tekintet. L. Tud. Gyűjt. I. köt. 1823.
92. Rajnis József élete. Ugyanott IX. köt.
93. Baranyai Ferenc Esztergamot Székesfejérvár felett magyar királyaink első lakhelyének hibásan állítá. Ugyanott.
94. A Balatonról és Tihanyról. L. Tud. Gyűjt. II. köt. 1824.
95. Utazásbeli jegyzetek Óvár-, Kismarton-, Fraknó- és Eszterházáról. Ugyanott III. köt.
96. Miller Ferdinánd Jakab emlékezete. Ugyanott VII. köt.
97. Könyvismertetés : Hungaræ gentis avitum cognomen etc. a Georgio Dankovszky. L. Tud. Gyűjt. II. köt. 1825.
98. A magyarok régi lakhelyeiről. Ugyanott VI. köt.
99. Ürményi József status-ministernek gyásztiszteltetése. Pesten, 1825. 4r.
100. Verseghy Ferenc élete. Budán, 1825. 8r.
101. A magyar szent koronának Bécsből jelentett származása iránt észrevételek. L. Tud. Gyűjt. II. köt. 1826.
102. Kálmán királyunk I. Gejza és nem sz. László fia volt. Ugyanott IV. k.
103. Kluch József nyitrai püspök érdemei. Nagyszombatban, 1827. ívr.
104. Vélemény Henrik portugalliai gróf eredetéről. L. Tud. Gyűjt. IV. köt. 1828.
105. Béla királyunk jegyzőjének koráról. Ugyanott VI. köt.
106. Magyarországi okleveles gyűjtemény szükséges. Ugyanott.
107. Horvát István észrevételeire észrevételek Henrik portugalliai gróf eredete iránt. Ugyanott IX. köt.
108. Az óbudai maradványok romai hétfördők dűledéki-e? L. Tud. Gyűjt. VIII. köt. 1829.
109. A rubenprei és evenbergi herceg-ház Árpád fejedelmünk férfi ágából származott-e? Ugyanott X. köt.
110. Codex diplomaticus Hungariæ ecclesiasticus et civilis (Introductio. Prodromus). Budæ, 1829. 8r.
111. Accessit : Decretum originale Andreæ II., quo regnum Hungariæ constituit anno 1222. Budæ, 1829. 8r.
- Tomus I. 1829.
- Tomus II. 1829.
- Tomi III. volumen primum 1829. vol. secundum 1829.
- Tomi IV. vol. primum 1829. vol. secundum 1829. vol. tertium 1829.
- Tomi V. vol. primum 1829. vol. secundum 1829. vol. tertium 1830.
- Tomi VI. vol. primum 1830. vol. secundum 1830.
- Tomi VII. vol. primum 1831. vol. secundum 1832. vol. tertium 1835.
112. vol. quartum 1837. Accedunt : Dissertationes in res Hungariæ veteris historico criticae 1837. vol. quintum. 1841.
- Tomi VIII. vol. primum 1832. vol. secundum 1832. vol. tertium 1832. vol. quartum 1832. vol. quintum 1835. vol. sextum. 1837. vol. septimum 1842.
- Tomi IX. vol. primum 1833. vol. secundum 1833. vol. tertium 1834. vol. quartum 1834. vol. quintum 1834. vol. sextum 1838. vol. septimum 1842.

Tomi X. vol. primum 1834. vol. secundum 1834. vol. tertium 1838. vol. quartum 1841. vol. quintum 1842. vol. sextum 1844. vol. septimum 1843 vol. octavum 1843.

113. Tomi XI vol. unicum 1844. Accesserunt : Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad. 1844.

Index codicis diplomatici Hungariae stirpis arpadianae. Budae, 1830. 8r.

Index codicis diplomatici Hungariae stirpis arpadiano-andegavensis. Budae, 1835. 8r. A codex diplomaticus összesen 43 kötetből áll.

114. De avitis magyarorum, chunorum et jasonum Hungariae accolarum sedibus. Budae, 1830. 8r.

115. Henrik portugalliai gróf velencei Péter magyar király fia volt-e? Budán, 1830. 8r.

116. Henricus Portugalliae comes origine burgundus non hungarus. Budae, 1830. 8r.

117. Mária Krisztus urunk anyja Nagy-Boldogasszony. Pesten, 1832. 8r.

118. Praecipua religionis christianae capita. Budae, 1833. 8r.

119. Matrimonium ex instituto christi Domini. Pestini, 1833. 8r.

120. Dalmatiae cum regno Hungariae nexus. Budae, 1834. 8r.

121. Galliciae ac Lodomeriae cum regno Hungariae nexus. Budae, 1834. 8r.

122. Historia academiae scientiarum pazmaniae archiepiscopalis ac maria-theresianae regiae literaria. Budae, 1835. 4r.

123. Sacramentum ac sacrificium eucharistiae perpetuo totius orbis christiani consensu illustratum. Partes duae. Accessit : Principium fidei seu examen rationalismi. Budae, 1835. 8r.

124. Könyvbirálat : Metaphysica seu Gnoseologia, quam scripsit Josephus Verner. Pestini, 1835. L. Tud. Gyűjt. VIII. köt. 1835.

125. Hermes Györgynek és philosophiai új rendszerének rövid ismertetése. Ugyanott XI. köt.

126. Kant Immanuel és Hermes György philosophiai rendszereiknek rövid ellenbevetése. Ugyanott XII. köt.

127. Fichte, Schelling és Hegel philosophiai rendszereiknek a Hermessével egybevetése. L. Tud. Gyűjt. I. köt. 1836.

128. Harmadik Béla királyunk meghivatása a szent föld szabadtítása végett. Ugyanott II. köt.

129. A Hermes philosophiai új rendszere ellen vetett nehezségek eligazittatnak. Ugyanott III. köt.

130. Az új philosophia és annak kezdője Cartesius. Ugyanott IV. köt.

131. Leibnitz Gottfr. Wilh. eclecticismusa. Ugyanott V. köt.

132. Wolf Christian dogmatismusa. Ugyanott VI. köt.

133. Gejza hercegünk fiának első királyunknak Stephan vagy Salamon volt-e igazi neve? Ugyanott.

134. Ugyanezen kérdés megfejtését L. Hasznos mulatságok. Pesten, 8r. 1836. 2-dik féleszt. 4. 13. 17. 23. 26. szám. 1837. 1-ső féleszt. 10. 52. szám

135. Bevezetés a philosophiára, vagyis propaedeutika. Budán, 1836. 8r.

136. Kant Immánuelnek és kritikájának ismertetése. L. Tud. Gyűjt. VI. kötet 1837.
137. Az isten valóban lételemének bizonyítása. Ugyanott VII. köt.
138. Az álomban járásról és világosan látásról. Ugyanott VIII. köt.
139. A philosophia állapota az első nyolc században. Ugyanott X. köt.
140. A legújabb philosophia Schelling Fridrik Wilhelm rendszere után. Ugyanott XI. köt.
141. Petrus Stephani protoregis sororis filius e stirpe arpadiana virili haud satus. L. Hazai Tudósítások. Pesten, 4r. 1837. 1-ső féleszt. 4 szám.
142. Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray, edidit diplomatibus auctos Georgius Fejér. Budae, 1837. 8r.
143. De peregrinis nominibus Magyarorum avitarum sedium indiciis. Pestini, 1837. 8r.
144. Honi városainknak befolyása nemzetünk kifejtülésére és csinosbúlására. Pesten, 1837. 8r.
145. Észrevételek a honi városainkat illető előbbi értekezésre következő vizsgáldások után. L. Literatúrai Lapok. Kassán, 4r. 1837. 14. 15. 16. 17. szám.
146. Könyvismertetés : Geschichte von Böhmen von Palacky. Prag. L. Tud. Gyűjt. II. köt. 1838.
147. a) Ismereteink igazságának fundamentomáról. Ugyanott III. köt.
147. b) Beszéd Husvét napján. Pesten, 1838. 4r.
148. A vaticanumi levél- s kézírattárokknak, s néhány Magyarországot érdeklő okleveleknek és irományoknak ismertetése. L. Tud. Gyűjt. VI. köt. 1838.
149. Az 1738-ki történetek töredékei. Ugyanott IX. köt.
150. Hammer- Purgstall József értesítése iránt a magyarok ősi lakhelyéről s költözködéseiről észrevételek. Ugyanott X. köt.
151. A szépmesterségek alapvonatokban philosophiai tekintetből. Budán, 1838. 8r.
152. Authentia et vis probandi diplomatum. In codicis diplomatici coronidem. Budae, 1838. 8r.
153. A magyarországi ruthenok eredetéről. L. Tud. Gyűjt. VII. köt. 1839.
154. A chiunnu, hiunnu és hun vagy kun népek ugyanazonok voltak-e? Ugyanott IX. köt.
155. Igaz-e, hogy a turkománok és törökök magyar ivadékok? Ugyanott X. köt.
156. Igaz-e, hogy Kálmán szent László és nem Gejza királyunk fia volt? L. Századunk. Pozsonyban, 4r. 1839. 72. 83. szám.
157. Croatiae et Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes. Budae, 1839. 8r.
158. Reflexiones in scriptores novos rerum veterum hungaricarum historico-criticae. Budae, 1839. 8r.
159. Igaz-e, hogy Henrik portugalliai gróf magyar eredetű volt? L. Tud. Gyűjt. I. köt. 1840.

160. Igaz-e, hogy Székesfejérvár fejei színétől vette nevezetét? Ugyanott III. köt.

161. Igaz-e, hogy a horvát nép és nyelv valóságos illyr nép és nyelv? Ugyanott VII. köt.

162. Igaza van-e Kiss Bálintnak? Ugyanott XII. köt.

163. Tüdös József h. v. lelkésznek Révkomáromban úrnapi elmélkedésire észrevételek. Budán, 1840. 8r.

164. Rationes ecclesiae catholicae adversus matrimonia mixta irrestricta. Augustae Vindelicorum, 1840. 8r.

165. Aborigines et incunabula magyarorum ac gentium cognatarum populi pontici Pontus. Budae, 1840. 4r.

166. Könyvismertetés: Aborigines et incunabula magyarorum. L. Tud. Gyűjt. II. köt. 1841.

167. Bosnia ismertetése. Ugyanott III. köt.

168. Embernemesítés, vagyis természeti erkölcsstudomány. Pest. 1842. 8r.

169. Egyházi fejtegetések a mostani szükségekre nézve. Pesten, 1842. 8r.

170. Lajtsák Fer. nagyvárad püspöknek hivatalkodása. Budán, 1843. 4r.

171. Kit és mennyire illet az elhatározhatóság a házasság ügyeire nézve? Pesten, 1844. 8.

172. Regni per hungaros in Europa stabiliti rationes disquisitae. Introductio in historiam regni Hungariae. Budae, 1845. 8r.

173. a) Religionis et ecclesiae christianae apud hungaros initia. Budae, 1846. 4r.

173 b) Visszaemlékezés a pozsonyi közönséges papnevelő házra, L. Religio és Nevelés. Budán, 1846. 4r. 1-ső félév. 39. szám.

174. Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae in regno Hungariae partibusque adnexis Codicillus diplomaticus. Budae, 1847. 4r.

175. Jus ecclesiae catholicae adversus apostatas. Budae, 1847. 8r.

176. A croyi nemzetségnek III. András királyunk Felicius nevű fiától származtatása historiai gyom. Budán, 1848. 8r.

177. Bevezetés a magyarországi historiába. Budán, 1849. 8r.

178. A kunok eredete. Pesten, 1850. 8r.

179. A politikai forradalmak okai. Budán, 1850. 8r.

180. Ugyanaz. Második kiadás. Lipcsében, 1850. 16r.

181. A kazarookról. Pesten, 1851. 8r.

182. A polgári alkotmányok fő tulajdonságai. Pesten, 1851. 8r.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Szépművészet. — 100 Magyar Népdal. Gyűjtötte, s Bognár Ignác zongora kísérelében kiadta Füredi Mihály, a m. nemz.

színház dalszínészeti tagja. Második javított és bővített kiadás. Pest, 1853. Irodalmi Intézet (Emich és Számvald). ívréten 104 l. füz. 5 ft.

Mikép a legújabb időben van *világirodalom*, mely résztvevő tudomást veszen mindenről, mit az emberi szellem, nem csak az egész művelt emberiségre kihatót, hanem az emberi nem egyes nagy családai, a külön népek, saját egyéniségéből kifakadó jellemzetest és szépet egyszersmind, hoz elő: úgy van *világművészet* is, mely különös előszeretettel kegyeli az általános mellett a különöst, vagyis a nemzetit és népiest is: s ilyenné a jelenkorban az építészet mellett főleg, vagy ennél is inkább, a zenészet, különösen a *dalászat* lett. Irodalmunk annyi figyelmet kezd legalább már gerjeszteni huszonöt év óta, hogy a külföld folyóirásai s irodalomtörténeti munkái már-már tudják, mit a legújabb műveltségi történet, a Klemm, bár tíz kötetre terjed, még nem tud; zenészetünk azonban, a szer- és dalzene, élő apostolai által a nemzeti zenék sorában már is díszes rangot biztosított magának a zenevilág előtt. De e figyelmet kielégítenünk, táplálnunk, állandósítanunk kell zeneműveink, különösen népi énekeink kiadása által. Ehez képest mind Füredi, mind Mátray hazánk határain túlható érdemet tettek népdalaink kiadásával: emez ugyan a szöveg fordítása által még inkább könnyítette a külföldre jutást, de, úgy hiszszük, Füredi derék gyűjteménye is, miután az a magyar szavakon kívül egy általános nyelven, a zenehangnyelven szól, szinte megteendi hatását. E tekinteten kívül azonban szintoly fontos, sőt fontosabb, a munka népies zenénknek köztünk elterjedésére, gyönyörű dallamaink magunk közt fentartására, s azon mélyen kedélyes és nemzetileg élesztő hatásra nézve, melyet azok gerjesztenek. Nem csak a költészet, de az ének is táplálója azon eredményeknek, melyek a népek életét és jellemét táplálják és erősítik. E magasabb szempontból óhajtjuk, hogy az előttünk fekvő gyűjtemény e második kiadása is, mely díszben bármely külföldi zeneművel kiállja a versenyt, Emich úr nyomdájának különös díszére váljék, s az elsőnél mind correctebb, mind bővebb (mert a címen álló 100 itt a törvényes öt száztulival megtoldva jelenik meg), minél nagyobb elterjedést vegyen, s minden magyar család estvéinek fűszerévé váljék. Nem szükség ajánlásaul még azt megjegyeznünk, hogy itt minden magyar dal ára — nem is egy jógaras!

— Történet. — *A Keresztes Hadak Története. Michaud és más hiteles írók után készített német kivonatból magyarázta Gyu-*

rits Antal. Első kötet. Kiadja a jó és olcsó könyv-kiadó társulat. Pesten, 1853. Lukács L. nyomd. 16r. VIII és 299 l. füz. 30 kr. ep.

— Törvény. — *Az új Törvénykönyvek népszerű előadása.*

Első füzet: *Az új Urbéri Törvény . . . népszerű felvilágosítása s magyarázata.* Irta *Kecskeméthy Aurél*, köz és váltó ügyvéd. Pest, Heckenast, 1853. 8r. 106 l. füzve 16 kr. — Második füzet: *Az új Büntető Törvényköny népszerű ismertetése . . . röviden előadva* *Kecskeméthy Aurél.* Pest, 1853. 8r. 122 l. füzve 16 kr.

A nemesi fekvő birtoknak mikénti telekkönyvezését meghatározó 1853. ápril 18. költ legf. nyílt parancs ismertetése. Irta *Balogh István.* Budán, egyet. nyomda. 1853. n8r. 86 l.

— Gazdászati. — *A Mezőgazdaság Tankönyve.* Dr. *Pabst H. V.* után, a harmadik kiadás szerint *Lónyai Gábor.* Második köt., első rész: *A mezőgazdasági Háziállat-Tenyésztés.* Pesten, Emich bizom. 1853. n8r. 222 és VI l. füzve 1 ft.

Egy általános s egy különös részben az öszves háziállat-tenyésztést tárgyalja, mindannyi szakaszban a szarvasmarha, juh, ló, sertés, szamár és öszvér, kecske, baromfi, s toldaléklul némely nem háziállat, u. m. selyembogár, méh, hal és csigatenyésztést is fejtegetvén. Az eredeti nagy hírű és hitelű munka tudományos és gyakorlati becsével a szabatos, világos és csinos előadás érdemét is párosítja.

A Mezőgazdaság népszerű Kézikönyve, a szántóföld, rét és szőlőművelés, gyümölcsfa-tenyésztés, szarvasmarha, ló, sertés és méhtenyésztés jelen fejlődésfoka s előhaladása szerint *Schlipf J. A.* koszorúzott pályamunkája harmadik tetemesen bővített és javított kiadása nyomán szabadon magyarítá *Tóthfalusi Miklós* orvos tudor. Harmadik magyar kiadás. A szövegbe nyomott sok metszvénynyel. Pesten, Irodalmi intézet 1853. n8r. XII és 494 l. füzve 3 ft.

Schlipfnek e koszorúzott kézikönyve nálunk is már két kiadásban terjedt el, bár hiányos fordításban. A jelent gazda közönségünk az általa már jól ismert D. Tóthfalusi Miklóstól, „A magyar gazda mint Kertész“ jeles szerzőjétől, veszi, az eredeti munka bővített és javított harmadik kiadása szerint. Kiterjed ez a mezei gazdaság öszves körére, s így magában foglalja a földismeret, telkesítés, gazdasági eszközök és műszerek, trágyázás tanai előbocsátása után a növényművelést, rét-, szőlőművelést és bortermesztést, gyümölcsfa, állat, marha, ló, sertés, méh és birkatenyésztést. A több száz fametszetű rajz világosító kiegészítője e köz hasznu derék munká-

nak, melynek ára is, becséhez, kiterjedése és kiállításához mérve valóban mérsékelt.

— **E g é l y.** — *Bibliai Történetek az Ó és Új Szövetségből és az Apostolok Cselekedeteiből.* Kivonat gyermekek számára *Schmid Kristóf* négy kötetnyi Bibliai Történeteiből *Farbmann János* által. *Ford. Czuczor Gergely* Pesten, *Emich G.* sajátja. 1853. n8r. öszv. 172. l. Kemény kötésben 30 kr.

Minden bibliai történeteink közt leginkább alkalmas iskolai és házi olvasókönyvül szolgálni, mind a történetek érdekes tárgyalása, azok erkölctani magyarázása, mind a velős, szép és szabályos nyelvezetnél fogva. Ezenfelül számos fametszet ajánlja. Örvendhetünk, ha néha első rangú író is szán az ifjúságnak néhány munkás órát: mert mindenek felett az ifjuság követelheti méltán tiszteletünket. Neki semmit sem kellene kezébe adnunk, mint a mi tartalmas, kedélyes, szép. Így nevelünk belőle értelmes, jó és széplelkű embereket.

Köznép előtt tartott Egyházi sz. Beszédek. Péterfi Sándor csokfalvi lelkész által. Első füzet: január 1-től május első vasárnapjáig. Kolosv., Barráné és Stein tulajdona. 1853. n8r. 126 l.

Tizenkilenc beszéde egy talentomos unitár papnak. Az élet legfontosabb érdekeit tárgyalja tartalmas, hitbuzgó, jól disponált előadásaiiban. A népszerűséget ízléssel párosítja.

A Dunántuli ágostai hitv. ev. Egyházkerület Névtára 1853ra. Az egyházkerület megbízásából szerk. *Pálffy József*, n. geresdi lelk. Pápan, a ref. főiskola bet. 1853. 8r. XXII és 96 l.

Megelőzi e fontos statisztikai adalékot a dunántuli ágostai egyházkerület becses történeti rajza. Mindazáltal némely merész állítással, melyet egy író a másiktól örökölt, találkozunk itt is, s melyet már egyszer tudományosan megalapítva szeretnénk látni.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1. *Első magyar-német és német-magyar hangoztató és olvasó könyvke.* Szerző *Ajáky*. Pest, 1853. Kiadó Heckenast Guszt. 64 l. 8r.

Legelő a rövid hangzókat adja mind a két nyelven egymásnak irányában, aztán őket mássalhangzókkal, *l*, *m* st-vel kapcsolja, hol elöl, hol utól rakván a hangzókat, érthetlen s ezerre menő szótagot hordván fel s így szerkezetében semmi újat nem találunk, mert az úgy nevezett nemzeti oskolák (National-Schulen) számára készült

magyar-német, magyar-tót st. ABC könyvekben, melyek *fél század* óta divatoznak, már is akadunk ily szerkezetre, s így könyvének homlokán minek az *első* praedicatum? A 12-d. l. oly szótagokat ad, melyek két mássalhangzó közé zárt hangzóval bírnak p. *mal* st. hol, ha következetes akart vala lenni, inkább *lammal* kellett volna kezdenie, minthogy főnebb *l*-l-el kezdé vala. Szarvas hiba ezekben az, hogy szótagokra akadunk, melyek mind az egyik, mind a másik nyelvben hibáznak, ilyen p. a *lür* szótag; némelyek egyik vagy másikon, mint a *nul* szótag a magyarra nézve (mert, hogy példával éljek, e szót: *tudatlan-ul*, nem olvashatom így: *tudatla-nul*). Ilyenek a *níl*, *ril* sőt több szótagok is. Szoktassuk a gyenge elmét valóra, s ha nyelvet tanítunk, oktassuk oly szótagokra vagy szókra, melyek az illető nyelven előfordúlnak, különben ábrándokkal verjük azt teli. A másik hiba az, hogy a magyar *sa se* st. szótagok irányában németben ez áll: *sa se* st. és mint lehet ez? mert amannak *sch* felel meg, mint 29 l. szerző is bevallja e szóban: *snef* = *schnepf*. Nevezetes még az is, hogy a kettős betűvel írt hangok *cs* st. ábráját nem adja, holott ezen eljárást az egyszerű hangoknál követé. A 14. l. magyar részben a *wa we* st. szótag szerepel, holott a magyar ily betűt többé nem használ. Ha szeme előtt pár száz éves írása némely magyar szónak lebegett, akkor azt kivételképen csatolhatta volna ABCje végéhez, de új modorú helyesírásnak ne adja azt ki. Aztán, tagadom, hogy a magyar *vil*, *vol* st. annyi legyen s úgy olvastassék mint a német *wil*, *wol* st. ilyen számtalan van e részben, de leginkább felöltő, hogy a már jobb magyar: *fon*, *tát*, *vét* st. szókat németül így adja: *fon*, *taht*, *weht*; már, mint egyfelül igaz, hogy p. az utolsóban soh se lehet a magyar *vét*-et kiejteni, úgy más felül még igazabb, hogy szerző a munkát két nyelvű olvasókönyvül címezi, ha tehát német is akar lenni — mi szerzőnek célja vala — minek állnak itt csupán oly német szók, melyek a magyarnak csak merőben pusztá átírásai; hiszen, a magyar szók nem németfélék és viszont; sőt ezen eljárással a később helyesírást tanuló gyermeket zavarba is ejti, mint pl. a *tahg* szónál, mit Tag-nak is, azaz német szónak vehet, s aztán oly hibásan írhatja! Általán mondva, a két nyelvet külön kellett volna kezelnie, s akkor a magyarnak se jutott volna ily szó: *mau-z*, *nei-d*, *rau-p* st. A 24 l. sok héber szó fordul elő: *árám*, *juda*, *saul*, *jehu*, *héli* st. Szerintem jobb lett volna olyakat használni, minők által a jelölt tárgyak a gyermek előtt ismer-

retesek, mert ha eddig kevés szóval mulattatá növendékét, melyeket könnyű szerrel megérthetett volna, itt már csakugyan helyén volnának a tiszta és ismert fogalmak. A 26-d. l. *ló-gg* is előfordul, talán *lóg* akart válni belőle. A *szagg* és *fágg*ból pedig, mért nem alakított egész szót: *szaggat* (jobban *szakgat*) *faggat*? mert egész szókat már a túllapon hordott fel, és mivel különben a két elsőnek értelme nincsen. A 30—35-d. l. nagy betűk, hol a példák ismét érthetlenné, és hol személy-, hol helynevek. Ezt felváltja néhány gyakorlat, mind két nyelvű s ugyan azt jelentő mondatokkal. 50-d. l. a *teetek*, *teed*, talán: *tiétek*, *tiéd*? szeretném tudni, mért írja aztán: a mi kertünk a Dunán túl van, minek Dunánál az a? alkalmasint a *der Donau* végett. 64 l. az egyszeregy, s ez befejezi az egészet.

2. *Das Wunder ABC Büchlein*. Praktischer Lehrgang den Kindern das Lesen in 20 Lectionen leicht fasslich beizubringen. Nebst einer Nachschrift für Eltern und Lehrer. Pest, 1853. Vrl. v. Carl Edelmann. 38 l. 8v.

A névtelen szerző, mint az utóíratban említi, az első olvasást minél könnyebb modorúvá akarja tenni s azzal a gyermeket nem úgy kínozni, mint fájdalom, eddig oly általánosan történt. Lássuk tehát és taglaljuk a munkát, hogy feleletének mint felelt legyen meg; előre bocsátjuk azonban, hogy ily feladat új eszme s a szerző ennek megpendítésével is elég figyelmet ébreszt bennünk s azt ha valósítja is, minden nevelésbarátot csak lekötelezhet eszméje és rendszere iránt. Különös, hogy szerzőnk nem is említi nevét, holott munkája az előbbinél nem csak jobb, hanem a *vezér eszme*, a *szoros rendszer* s a *nemzeti tapintat* tekintetéből egyedül e munkát tarthatjuk helyesnek és célhoz vezetőnek. Ugyan is:

I. a *vezéreszmét illetőleg*; szerző az iskolába érkező gyermekről, mint igaz is, felteszi, hogy néhány fogalommal s azok elnevezésével már bír s ennél fogva az első szók olvasásánál nem *sphinx*-féle talányok és érthetlen szótagokat ad a gyermek elé, hanem olyakat, minőket olvasásnál egybe irt, s így az oktatáshoz különös kedvet nyer, és lassan oda vezényeltetik, hogy a mit tanúl azt megértse, s a mit nem ért, annak magyarázását követelje. Kell-e ennél boldogítóbb eljárás? hol maradnak el ilyképen az érthetlen szótagok! hol, leginkább olyak, minők a nyelvnek nem is sajátjai s a milyeket az előbbi munkában hemzsegni tapasztaltunk! Ily módon, mint az előttünk fekvő munkában látjuk, a gyermek önmagából ké-

pes a szónak értelmét meríteni s abban, mindjárt első lapon, ön fogalmát látni.

II. *A szoros rendszert illetőleg*; a szoros rendszer abban áll, hogy benne semmi ugrás, semmi hézag ne legyen, s ennél fogva a könnyebbtől kezdve, haladjon a nehezebbre. Szerző az I. olvasó gyakorlatban hangzókon kezdi s ezek után a kettes hangzókat (diphth.) adja, melyek az előbbi leckében felhozott hangzók nyomán ismereteseke alakra nézve, s itt a gyermek már is oly szókra akad, melyeket ért: *Au, Ei* st. A 3-dik leckében szinte könnyű szót lel s itt a feladat csak az *m* hang, honnan *Am-me, Em-ma* st. érthető és olvasható szók keletkeznek. A betanult szókból ugyan ezen leckében már mondat alakul, s a kis betűvel írt szót (melynek olvasása gyermek előtt még ismeretlen) a mester ejti ki. Mely jól érezheti magát az értelmileg oktatótt növendék, ha ő már a 3-d. leckében *mondat-hoz jut!* Így van ez szoros láncolatban egész a 15-d. leckéig. — A második olvasógyakorlat két mássalhangzó közé eső hangzóval bíró szókat hoz (megjegyezve, az első gyakorlatban csak egy hangzó és mássalhangzó fordult elő) 8 közmondással; a harmadikban oly szók foglaltatvák, melyek hangzója több mássalhangzóval függ össze: *Amt* st. 30 mondattal; a negyedikben hosszú s éles hangok adatnak, mint előbbieknél nehezebbek, 40 életbölcseiséget rejtő mondattal; az 5-d. ben különös kettős és idegen hangok *c, ch, x* st., mik mint legnehezebbek helyesen állnak utóhelyen; az idegen szók magyarázván. Következik az arany ABC rímes életszabályokban, melyek szerzőnek józan gondolkodását tüntetik előnkbe. A 20-d. lecke, mely a betűrendet, az írásjeleket s a deák betűket tartalmazza, fejezi be az egészet s így e résztől megválva általmegyünk:

III. *a nemzeti tapintatra*; szerző a 17—34-d. lapokon munkáikról ismeretes és kitűnő költőknek és folyóbeszédben íróknak szívét és értelmet egyaránt képező kisebb darabjait adja, mérve a gyermek fogékonyságához. Itt olvassa: *Pestalozzi, Salzmann, Herder, Goethe, Schiller, Fáy* st. darabjait, mindeniktől egyet; összeven *negyven* szerzővel ismerkedik meg a tanítvány. Már e tekintetben is szerzőnek hány nagyobb munkát kellett átolvasnia, hogy ily könnyű darabokat kiszemelhessen. A könyv végéhez a számok vannak csatolva az egyszeregygyel, mely célszerűn: keletkezési és szokott modorában közöltetik.

A munkát, mely új korszakhoz utat tör, a legjobb lelkipis-

rettel ajánlhatom; s óhajtanám, bár a magyar ifjúság is bírna minél előbb efféle értelmet fejtő s első olvasáshoz vezérő könyvecskét, mert észszerű rendszer és oktatás illet s sürget. Bár bírna ilyenvel valamennyi nyelv!

Repic ky János.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XIV. Thurzó György levele, melyben Krmann János és Platani Mátyás, Wittenbergben tanult magyar ifjaknak iskolai segélypénzt ajánl.

— Ornatissimi Juvenes, sincere nobis dilecti, Salutem et Studiorum felicem successum precamur. Literae utriusque vestrum 19. Maii Vitteberga ad nos datae, non ingratae nobis exstiterunt: propterea, quod ex illis diligentiam, et progressum in studiis vestrum non obscure perspeximus, deque statu Imperii informati uberius simus. Quam vestram assiduitatem vehementer nobis placere nulli dubitetis, quin potius pede irremoto cursum vestrorum studiorum, quorum gratia huc estis peregre expediti, conficere sicut coepistis, pergite. Nos de vestra promotione, ulteriorique sumtus suppeditatione, paterne vobis prospiciemus, prout futuro quoque anno Grosus D. Lazarus Henkel, ad nostram requisitionem 150. fl. per comodam occasionem, brevi vobis suppeditaturus est. Quos ubi acceperitis, cupimus, ut securum et quietum dictum Dnum Henkelium super assignatione eiusmodi pecuniarum, vigore literarum vestrarum Quietantionalium (ut vocant) reddatis. De rebus novis, quae forte scitu digna in Imperio supervenerint, si absque periculo nobis perscribi poterunt, etiam in posterum nos certiores reddere minime intermittatis. Deus faxit, ut moribus, pietate, et arte culti, salvi et incolumes patrios revisere possitis lares. Cuius tutelae vos comendamus etc. Datum Cassoviae Die 15. a Augusti 1611. Comes *Georgius Thurzo*.

Cím: Ornatissimis Juvenibus Joanni Krmanno et Mathiae Platani, in celebri Vitteb. Academia humanioribus artibus sedulam operam navantibus, nobis dilectis.

Másolatból közli Garády.

Gróf Thurzó György, a magyar király egyik megbízottja volt a bécsi s a zsitvatoroki békekötéseknél, 1609-től 1616-ig nádor, befolyásos magyar státusfőú s a magyarországi protestantismus hathatós támaszai egyike. E két védenicei egyike, Krmann János, privigyei fi, épen ez évben védelmezte a wittenbergi egyetemen illy című értekezését: „Disputatio de pontificiorum sacramentis commentitiis“, mely a magyar akademia könyvtárában fenmaradt, s melyre úgy látszik, a nádor levelében emlegetett előmenetel is vonatkozik. Haza térvén, e Krmann János motesici, galgóci, lednici, csejtei s végre drietomai pred. volt. Meghalt 1646. júniusb. Platani Mátyásnak nem találok egyebütt emlékezetét. T. F.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

JULIUS. 1853.

VII. FÜZ.

DANTE HARMADIK BALLÁTÁJA.

OLVASTA AZ AKADEMIÁBAN

CSÁSZÁR FERENC.

Úgy vagyok meggyőződve, Tek. Társaság, hogy nemzeti irodalmunkat csak akkor tekinthetjük majd eléggé gazdagnak, ha eredeti munkáink minden szakbeli bősége mellett a külföldi irodalom classicusoknak elismert műveit is saját nyelvünkre lefordítva bírandjuk. Bizonyára a Tek. Társaság is látta, érezte ezt, midőn figyelmét létesülése után nem sokára a külföldi irodalom jeles műveinek meggyarosítására is kiterjesztette.

A görög és római jeles írók fenmaradt munkáit illeti e részben az elsőség, mint melyek mai napiglan fő és leggazdagabb forrási s tárházai a szépnak és nemesnek tudományban szinte mint művészetben. Utánok talán egy sem előzi meg az olaszokat, mint a kiktől vevők az europai művelődés újra-ébredésének első sugárait.

Egyébiránt nem célozom arról vitatkozni: becsben melyik nemzet classicusai állnak fentebb vagy alantabb? Én mindnyájokat tisztetem, mindnyájok érdemét elismerem, s óhajtanám: vajha már mindazt bírónok magunk édes nyelvén, mi magán a classicitás bélyegét eltörölhetlenül viseli. Mert így sokkal könnyebben és gyorsabban terjedne közöttünk azok ismerete s érnék meg ezen ismeretnek gyümölcse; míg most csak kevesebben vannak, kik az idegen nyelveket annyira sajátukká tévők, hogy a külföld classicusait eredetiben élvezhessék.

Szándékom itt csak *Dantéről* emlékezni.

Ki volt Dante, tudja bizonyára a Tekintetes Társaság minden-egy tagja, mint ismerni fogja szinte azon költői művét is, melyet *Divina Commedia* cím alatt öt száz év óta csodál a világ.

Magát a költőt és műveinek, különösen pedig említett *Divina Commediájának* hatását, alig jellemezhetném röviden eltaláltabban, mint jellemzé e Tekintetes Társaság nagy érdemű titkára, t. barátom Toldy Ferenc, midőn tavál, az általa szerkesztett „Új Magyar Muzeum“ egyik füzetében, azon pár fejezetet, melyet *Dante* „Új élet“ című munkájának általam készített fordításából beküldék, olvasóinak bemutatá.

Így szólt ő:

„Dante azon óriási kapu a hanyatló középkor s a hajnalló újkor félderűs mesgyéjén, melyen keresztül kell mennie annak, ki amazt és ezt, úgy azon nagy eszmeforradalmat a maga első mozgalmaiban érteni akarja, mely egy új philosophiát, új életet s új költészetet szült.“

E jellemzéshez én még sok találót s még több magasztalót adhatnék; mert a nagy költő tisztelői, csodálói, nem csak honfiainál, de a művelt külföldieknél is, és ezek között különösen a németeknél kifogyhatatlanok nem csak művei magyarázásában, de magas szelleme hatásának illő kiemelésében is.

Hanem én mellőzöm ezeket; s csak a francia tudósok egyikét említem; s ezt is főleg azért, hogy megmutassam, mikép ott is találtatott, ki azon általános elhanyagolása, hogy ne mondjam lenézése, sőt megvetése mellett Dante nagyszerű költeményének, mint az a franciáknál még csak negyed század előtt is divatos volt, megértette a lángelmét s méltó elismeréssel hódolt érdemének.

E tudós férfiú *Charpentier* volt.

Bevezetést írván *Virgil* munkáihoz, s az eposzról szólván, többek közt ekkép nyilatkozik:

„Sic heroica tempora, primam quidem humanitatis aetatem, depingit Homerus et occludit. Sic religiosa mediae aetatis fides ab italo vate (Dante) resumitur.“

Mit én legalább úgy értek, hogy eposzírója egy volt a pogány világnak Homerosz; s egy van a keresztyénnek is — Dante.

Igen is, Tekintetes Társaság, Homerosz a mesés Olümposzt istenségivel együtt ha nem alkotá, bizonyára rendszeríté; Dante pedig,

minthogy túlvilágot már nem alkothatott, kora fogalmaihoz képest úgy állítá olvasói elé, mikép az a keresztyénség magasztos elvei nyomán magát az emberi képzetben visszatükröző.

Így tehát mint egyetlen eposzsköltője a keresztyénségnek, Dante teljes mértékben igényelheti a mi figyelmünket is. Mindazáltal eddig keveset hallott róla csak magyarul olvasó közönségünk. Miért, nem ide tartozik elmondanom. Én nem csak csodálom, de szeretem is őt, és rég él óhajításom, vajha magyarul is olvashatnám műveit. Hozzá fogtam a „Divina Commedia“ fordításához; de a sor úgy alakítá körülményeimet, hogy megszakasztám, s talán örökre, munkámat. Azonban nagy örömemre volt hallanom, mikép vannak, kik abban akadálytalanul fáradozhatnak. Adja irodalmunk nemtője, hogy szerencsésebbek legyenek nálamnál; kedvök, azt tudom magamról, lankadni nem fog.

Mit a firenzei költő több művei közül bevégezheték, az a *Vita Nuova* fordítása.

Ez kész; azonban mikor engedik meg időm s körülményeim hogy sajtó alá adhassam? nem tudom. Addig pedig, míg egyebet nem tehetek, Dante apróbb költeményit tanulmányozom. Ezek közül lesz ma is szerencsém a Tekintetes Társaságnak egyet bemutatnom:

Dante III. Ballátája.

Ah follegecske, Ámor árnyokában,
Mely én szememnek rögtön megjelentél:
Szánd szívemet meg, melyet megsebeztél,
Benned remél ő s meghal vágyakodva.

Föllegke, embert felmuló alakban,
Tüzet szitottál ottben én agyamban
Meggyilkoló igéddel;
Majd hatva, mint az égető fuvallat,
Reményt teremtetél: némikép üdítőt,
Hahogy felém mosolygasz;
Ah rám ne nézz, hogy benne újra bizzam,
Tekintssze inkább forró vágyaimra:
Mert már ezer hölgy érzé késedelme
Dijába' kínját mások bánatának.

Dante ezen költeménye a kezemnél levő velencei olasz kiadásban III-dik a balláták között; *Witte* és *Kannegieszer* német fordításában a IV-dik.

Külalak tekintetében e ballata fordításánál csak a jambusokra

s a tizenegy- és (két) héttagú sorokra ügyeltem. A rímeket mellőztem azon nehézségek miatt, melyek azoknál rám nézve elkerülhetlenekül látszanak.

Az olasz nyelv, kiválólag, egy azok közül, melyekben a költői beszéd majd egészen különbözik a prózáitól. Végtelen elisiót veszen föl, és számtalan szavakkal él, melyek prózában épen nem használatnak, s mint nevetséges különködés tekintetnek. Innen van, hogy rímelt versekben írt olasz költeményt alig lehet más nyelven, szinte megfelelő rímekkel, visszaadni úgy, hogy a fordító föl ne áldozza rímeinek, ha nem is a kellemes könnyüséget, legalább a kellő hűséget. Ha áll ez általában: áll különösen *Dante* s egyéb régi olasz költők verseire nézve; melyekben a régiség önmagában egyike azon nehézségeknek, melyekkel a fordítónak, ha sikerült művet akar nyújtani, megküzdnie kell. Minő nyereség volna tehát irodalmunkra, ha költőink közül valaki a halhatatlan *Dante* műveinek ily kettős érdemű fordításával lépne föl!

Witte és *Kannegiesser* kétségkívül a leghíresb bűvárai jelenen az olasz irodalomnak általában, s különösen a nagy *Dante* műveinek, Németországon. *Allighieri* úgynevezett, „apróbb költeményeit“ társult erővel fordíták és magyarázák. Mind a kettő nem csak sok eszközzel, előkészülettel, de nagy tanulmányi kincscsel is bír e téren, s önnön anyanyelvökben szinte elismerve mindegyiköknek ritka készsége és ügyessége: és mégis nem mindig sikerült nekik megküzdni azon nehézségekkel, melyek *Dante* műveinek fordításával összekötvék.

Mutatványul szolgáljon a jelen *Ballata* fordítása, melynek — hogy könnyebb legyen az összehasonlítás, s e szerint biztosabb az ítéllethozás — ide igtatom szinte eredetiét is.

Ballata III.

Deh nuvoletta, che 'n ombra d' Amore
Negli occhi miei subito apparisti;
Abbi pietà del cor che tu feristi
Che spera in te, e desiando muore.

Tu nuvoletta, in forma più che umana,
Foco mettesti dentro alla mia mente
Col tuo parlare ch' ancide;
Poi con atto di Spirito cocente
Criasti speme, che 'n parte mi e sana,
Laddove tu vi ride:

Deh non guardare , perchè a lei mi fide ;
 Che mille donne già per esser tarde ,
 Sentito han pena dell' altrui dolore.

Witte és Kannegieszer ezt így fordíták :

O Wölken , das in Amors *Schutzgeleit*
 Vor meinen Augen plötzlich *einst* erschienen ,
 Hab Mitleid mit der *Brust* , die dir *muss dienen* ,
 Die auf dich hofft und stirbt vor *Herzeleid*.
 Gewölk von überirdischer Gestalt ,
 In meiner Brust hast du ein *Glühn* entzündet ,
 Mit deiner Rede *Qualen* ,
 Dann mit dem *Hauch* , der Hoffnung schafft und *kündet* ,
 Heilst du mich *schnell mit liebender Gewalt*
 Wo deine Augen stralen.
 O keinen Blick ! Vertrau'n muss ich ihm zahlen.
 Mein Glutverlangen wolle lieber schauen ;
 Denn Andrer *Herzeleid* hat tausend Frauen ,
 Weil sie zu lange säumten , tief gereut.

Szép költői nyelv, szép versek és rímek — de — a dölt betűjű szók mindannyi eltérések, melyekben a rím kedveért az eredeti eszme, itt-ott egészen, mellőztetett, vagy ellenkezővel lőn felcserélve.

Az olasz *ombra* nem *Schutzgeleit* azaz : védő kíséret. Még ha az eredetiben *all' ombra*, és nem : *in ombra* állana, megjárna a német kitétel. Így a *védőkíséretnek* itt nincs, vagy legalább én, nem látom helyes értelmét. A *föllegecskének*, melyben kétségkívül a költő hölgye jelent meg, semmi szüksége Ámor *védőkíséretére*; mert ő Ámor képében, *árnyékában*, tűnván fel, annak egész hatalmát, erejét bírja már.

A második versben álló *einst* = egykor, fölösleges toldat; s a harmadik versből kihagyva egészen az Ámor árnyokában megjelent felhőcskének *cselekvése* : a *ferire*, vagyis a költő szívének *megsebezése*; helyette a „szolgálati kényszerűség“ olvasható, mely eszme nem *Danteé*; sőt egészen más, mint a mit *Dante* mondani akart és mondott.

A 7-dik sorban *Qualen* áll, mi nem adja vissza az olasz *uccide*, régiesen : *ancide* = meggyilkol, megöl, — szó valódi értelmét. A 8-ikban fölösleges a *kündet*, s a 9-ikben majd épen ellenkezője van annak, mit *Dante* mond, kinél a „remény csak akkor gyógyítja, üdíti föl némileg a költőt, mikor mosolyog“ és nem

„gyorsan szerelmi hatalommal.“ A 10-dik versben álló *stralen* sem épen *mosolygás*; stb.

Kétség kívül találkozónék költőink között, ki nálamnál szerencsésebben fogná megkísérteni a rímezett fordítást; s én igen boldognak fognám érezni magamat, ha valaki maga, vagy velem szövetségben, rá adná fejét e fáradságra, melyre a legitt említett két jeles német tudós, a hazafiság és tudomány kettős érdekében, például s nemes ösztönül lehetne.

Mi szép volna, ha a legnagyobb — sőt eddig egyetlen, utólréshetetlen — kereszttyén époszköltő verses műveinek fordításával épen napjainkban gazdagíthatnók magyar nemzeti irodalmunkat!

Tudjuk, mikép *Dante* hatalmas költői szelleme volt új életre ébresztője a művészetek- és tudományok körüli jobb, nemesebb ízlésnek Olaszországban, honnan azon ébredés aztán kihatott Európára. Csak ha őt ismerjük, lehet valódi fogalmunk azon roppant és bámulatos átalakulásról, melyen Európa a középkor végső századaiban, még társadalmi viszonyokra nézve is, keresztülment.

De térjünk az itt közlött versezetre.

Ki nem látja első olvasásra e ballátában eredeti eszméjét azon ábrázolatnak, melylyel az olasz képeken gyakran találkozunk, s melyről *Witte* ezeket jegyzi meg: „A régi képirók a XVI-dik század végeig, a boldogok közé szálló lélek fölemelkedését közönségesen úgy adják, hogy Jézus azt, kiseded gyermek alakjában, a haladokló ágyánál karjaiba veszi, s ugyanazon időben az angyalok ég felé szívárványszínű kiseded föllegget emelnek, melyben az elhaltak alakja még fölismerhető 1).“

E magyarázat második része még ma is divatban, az olasz képiróknál, sőt a nem-olaszoknál is, képeken, melyek kiválólag a nép számára készíttetnek. Ismervén a hatást, melyet *Dante* szelleme költeményei által a korabeliekre gyakorolt, alig kételkedhetünk, miszerint a firenzei iskola képirói egyenesen az ezen ballátában használt költői képet vivék át vásznaikra, s tőlök vevék azt át a többi olasz iskolák festészei.

Dante műveiben nem egyetlen hely ez, hol a *nuveletta* ily alakban alkalmazva előfordúl. Így viszik az angyalok a meghalt *Beatrice* lelkét mennyekbe a „*Vita Nuova*“ II-dik *canzone*jában.

1) *Dante Allighieri's* Lyrische Gedichte, übersetzt und erklärt von *Witte* u. *Kannegiesser*; stb. Leipzig, 1842. II. r. a 170. lap.

„Levava gli occhi miei bagnati in pianti :
 E vedea , che parean pioggia di manna ,
 Gli Angeli , che tornavan suso in Cielo
 Ed una *nuvoletta* avean davanti ; stb“ 1).

s én hajlandó vagyok hinni , mikép ezen II-dik canzone s a jelen balláta — mely kétségkívül előbb lőn írva , mint amaz — szoros vonatkozatlan állanak egymással.

A *nuvoletta* t. i. mind a két költeményben *Beatrice* jelképe , ki akkor , midőn e balláta íratott , még élt , s midőn az említett canzone létrejött , már meghalt.

De ép ezen oknál fogva az *ombra* szónak nem vélek tulajdoníthatni helyesen *védtkiséret* értelmet , mint *Witte* és *Kannegieszer* tévék. Inkább volna fordítható így : *képében* ; csak hogy ezen szóban sincs meg azon tiszta szellemiség , melyet *Dante* az „*ombra*“ által értetni és kifejezni akart. A *védtkiséret* mellett a költői kép egészen elveszté szépségét. A föllegke , mely a költő szemében megjelent : Ámor szellem-alakjában tünteté föl *Danténak Beatricét* , kire nézve fölösleges volt minden *védtkiséret* , melyre inkább a szenvedő költőnek volt volna szüksége.

Az egész eszme és költői kivitele gyönyörű kifejezése azon szellemi , hogy úgy mondjam , tisztán mennyei szerelemnek , melyet *Dante* szívében *Beatrice* , a „túlvilági lény“ gerjesztett.

A balláta két utolsó sorában gyermekesen bártortalan fenyegetőzése a költőnek , ki , úgy látszik , még akkor nem bírta rokon érzetét , avagy legalább *Beatrice* magatartásából még nem volt sejtelme viszonszerelméről a hölgynek , ki imádatának tárgya volt. Intőleg fordul hozzá , nehogy azon hölgyek sorsára jusson , kik , mert soká késedelmeztek akár viszonzni az állatok gerjesztett érzelmeket , akár azt lovagaik irányában fölfedezni : utóbb , önnön fájdalomukon kívül , a megvetett szerelem által elgyötrött férfiszív kínját is kénytelenek lőnek viselni azon önvádban , hogy ők valának okozói annak.

Talán nem is jól teszem , hogy a nagy olasz költőnek ily ap-

1) Könyben fűröszlött szemem fölvettem
 S látám , mikéntha égből manna esnék ,
 Sergét a mennybe térő angyaloknak
 És föllegecske szállott ölelőknek.

„Új élet“, XVIII. fejt.

róbb műveit mutatom be legelőbb is a m. közönségnek, minthogy ezekből gyanítani is alig lehet azon roppant szellemet, mely *Dante* nagyobb költeményéből — az „Isteni Színjáték“ot értem — hatodfél század megtorladt föllegein keresztül, dicsőületi fényben ragyog felénk?

Lehet.

Ki ohajtaná inkább, mint én, őt a halhatatlant, egész nagyszerűségében tüntetni fel irodalmunkban? Hanem ez hosszú, terhes, roppant nehézségű munka; s ennek eredménye is túlterjedő a folyóiratok szűkebb határain.

Egyébként pedig azt hiszem: van *Dante* minden legkisebb versezetében, hacsak egy szikra is, azon ragyogó szellemből, mely költeményein általában uralkodik, s így, ha semmi fontos szolgálattal nem teszek irodalmunknak ily kisebb költemények közlése által; sőt még csak kedves mulatságot sem nyújtok az olvasóknak: legalább ama csekély eredménye megleend ezen kegyeletes méhszerű munkámnak, hogy az „Isteni Színjáték“ költőjének, melyet csodálva említ az egész keresztyén világ, ismételt fölemlitésem által mindjobban tanulja megismerni a művelt magyar közönség.

KECSKEMÉT

VISZONYA A KISKÚNSÁGHOZ.

FEJTEGETTE

HORNYIK JÁNOS.

A hazánk történetében oly jelentékeny szerepet játszott, jász-kún nép-lakta, szép föld és Kecskemét tősgyökeres magyar város régi viszonyainak fejtegetése talán érdektelen nem lesz. Nincsen is még e tárgy sem történeti sem helyíratl tekintetben annyira kimerítve, hogy róla szólani fölösleg volna, kivált akkor, midőn az itt közlendő egypár oklevél is hiányt pótol e nemű kopár irodalmunkban.

Kecskemét városa történetét írnom e lapok szűk hasábai nem engedik, de szándokom sincs; csak e kérdés vitatását tűzöm ki: vajjon e város kiegészítő, békeblezett része volt-e valaha az úgynevezett kiskún kerületnek? — Ha Kecskemét város helyzete figyelembe vétetik, miszerint az éjszaki s éjszakkéleti határain kívül

általában oly helyek s pusztákkal vétetik körül, melyek közül egy pár többé ugyan már nem, de valaha kétségen kívül mind Kiskúnsághoz tartozott, többi pedig most is valósággal oda tartozik; továbbá ha olvasunk egy pár XV. századbeli oklevelet, miben Kecskemét kún székhelynek — *Sedes Cumanorum* — neveztetik; s végre ha nézünk egy pár XVI. vagy XVII. századbeli összeírási lajstromot, melyekben a kecskeméti székhöz tartozó kiskúnsági helyek foglaltatnak: nem nagy hiedelem kell hozzá, hogy a közelebb múlt s jelen században kiadott némely könyvekben valóságos kún helynek vallott Kecskemét mai jelesb történéseink által is ilyennek tartassék. — Bocsássanak meg a tisztelt tudós honfiak — én ellenkezőt vallok, s e kérdést valahára földeríteni óhajtanám.

Olvassuk előbb az ellenadatokat.

Szentháromságról nevezett Mihály atya ¹⁾, 1745-ben a kegyes tanító szerzet kecskeméti házának tagja, Mátyás király levelei kiadásának a kecskeméti várostanácshoz intézett előszavában így ír: „Id reipsa mihi compertum est, Civitatem hanc amplissimam a Ladislao IV. R. H. Cumanorum omnium locorum Metropolim fuisse constitutam: iisdem potissimum juribus, quibus Berinium est caput Jazygum universorum. Qui deinde, ne (uti coeperant) infesti essent Regibus Hungariae, eorum vires minuit Ludovicus I. R. H., et Partiscum seu Kecskemethinum Cumanorum possessionibus ademptum juris alieni fecit: atque ita primum bene merita genti Bosnyákiannae, postea Vesselényianae, nunc vero Koháryanae aliqua sui parte obnoxium esse coepit. — Quorum recens adhuc superest memoria apud Serenissimam gloriose regnantem Mariam Theresiam Hungariae ac Bohemiae Reginam, quae cum nuper avitam gloriosae nationis Jazygum et Cumanorum libertatem innata erga gentem Hungaram Suae Majestatis Regiae clementia, postliminio restituisset, in regio diplomate suo expressam fecit cautionem: „ne restituta Jazygibus pristina libertas aliquo unquam praejudicio esse possit antiquis immunitatibus, praerogativis, et consuetudinibus amplissimae Civitatis Vestrae, ejusque incolis praesentibus, et futuris“ ²⁾. — Nem tudom,

¹⁾ Horváth Mihály volt valóságos neve. Lásd Tudom. Gyűjtem. 1823. VI. k. Nagy Istvántól: Sz. Kecskemét városában született, vagy lakott írónak nevei és tudva lévő munkái. 92. lap, 30. sz.

²⁾ Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae, ad Pontifices, Imperatores, Reges, Principes, aliquos Viros illustres datae. Ex munificentia Amplis-

hol szerzette adatait a tisz. atya, de én azok nyomába nem juthatok. Mi illeti a megnevezett családokat, ezekre vonatkozólag világos tévedésben van: mert a Bosnyák-család I. Lajos koránál jóval későbbben s csak rövid ideig virágzott, kecskeméti birtokát Bosnyák Tamás pénzen, magán vétel útján 1614-ben szerzette, részint füleki várkapitány s királyi asztalnok korában hatalmasul foglalta s a kezemnél lévő származási tábla szerint leányágon ered tőle a Koháry grófok családja, mely a fivér nélkül kiholtnak birtokait részben öröklötte. — A Wesselényiek közül első volt Ferenc a nádor s utána Pál kecskeméti birtokos, kiknek felségárulás bűne miatt elkobzott itteni részeit Koháry István országbíró vegyes adományzás útján 1702. és 1711. évben szerzette. Végre dicső emlékü Mária Theresia felhívott 1745-iki szabadalomlevelében Kecskemétről szó sincsen, — és így a tisz. atyának egész encomiuma feneketlen állítás marad.

Horváth Péter jászkún-kerületi főjegyző, később alkapitány, a jászkúnokról s kerületeikről írt munkáiban ¹⁾, Kecskemétet nem csak kúnszéknek, hanem valósággal a kiskún kerület valahai alkatrészének vallja ²⁾; ugyanezt teszi Horváth Péter idézett munkái nyomán készült s a Tudományos Gyűjteményben a jászkún kerületekről közzé tett helyíráti értekezés ³⁾. Jerney János is azon helyek közé sorozza Kecskemétet, miket valaha kúnok laktak, bírtak, és nagy részben ma is bírnak ⁴⁾. Horváth Péter most említett latin szövegű munkájában megemlíti és elsorolja mindazon okleveleket, melyek a jászkúnság előkorából fenmaradván, jelenleg a kerületi levél-

simi Magistratus Kecskemethiensis Auditoribus oblatae, cum ex praelectionibus P. Michaelis a SSS. Trinitate ex Clericis Regularibus Piarum Scholarum AA. LL. et Ph. Professoris ordinarii theses ex universa Philosophia rationali delectas publicae disputationi exponeret M. Basilius a Matre Dei ejusdem Ordinis Clericis professus in Koháryano Piarum Scholarum Collegio. Anno MDCCXLV.

1) *Commentatio de Initiiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum*, — a Petro Horváth eorundem — Notario. Anno MDCCCI. Pestini. — Értekezés a Kúnoknak és Jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Írta Horváth Péter Jászberényben 1820. eszt. — Pesten 1823.

2) *Commentatio* 251. lap, §. IX. — Értekezés 81—83. lap a jegyzetben.

3) *A Jász, Nagy- és Kiskún kerületeknek földleirati ismérte*. Tud. Gyűjt. 1838. IX. köt. 54. lap. — Lásd a 93. lapon levő jegyzést.

4) *Jerney János Keleti Utazása a Magyarok Őshelyeinek kinyomozása végett*. I. köt. MDCCCLII. — 303. lap.

tárban tartatnak ¹⁾; de csak rövid kivonatokat közöl s azokon történeti tételeket épít, melyek szigorú vizsgálat s kivált a felhívott oklevelek alkalmazása után meg nem állhatnak. Ezen oklevelek közül tárgyunkhoz képest első volna Zsigmond királynak 1423-ik évben költ védlevele; de mivel arra terjedelmesb észrevételek kívántatnak s Kecskemétnek Kúnsághoz viszonya egészen más színben tűnik föl benne, mint Horváth Péter s utána többen közlik, — utóbb kerülend vitatás alá; — hanem az e tárgyú köz oklevelek közül említendő:

1. Mátyás király 1472-ik évi engedélye. Ennek szövegét nem ismerem, kivonata Horváth Péternél így adatik: „8-o Idem Rex (Matthias I.) Anno 1472. Budae feria 4-a proxima ante Festum Assumptionis B. M. V. Cumanis Laurentio et Benedicto filiis condam Pauli Thenkes in Descensu Pálka szállása commorantibus impopulationem Descensus Otthasyllis szállás ad *sedem Ketskemet* pertinentis indulget“ ²⁾.

2. II. Ulászló király 1491-dik évi oklevele. Horváth Péter ezt is csak kivonatban adja ³⁾; én azonban, a nélkül hogy a kerületi levéltár szentélyébe jutni szerencsés lehettem volna, egész szövegét közlöm: „Wladislaus Dei Gratia Rex Hungariae et Bohemiae etc. Fideli Nostro Egregio Andreae Chontos moderno, futuris etiam Comitibus Cumanorum Nostrorum ad *Sedem Kechkemét* pertinentium Salutem et Gratiam. Quia Nos Fidelem Nostrum Nicolaum Gererth de Layos zallasa, ac Franciscum fratrem suum, simul cum omnibus rebus et bonis ipsorum quibusvis, justis ut puta, et legitimis, in Nostram Regiam recepimus protectionem, et tutelam specialem, viceque et in persona Nostrae Majestatis Vestrae commisimus tuitioni. Fidelitati igitur Vestrae harum serie firmiter praecipientes mandamus, quatenus a modo imposterum praefatos Nicolaum et Franciscum, in praedictis ipsorum rebus et Bonis Universis, justis ut praefertur et legitimis, nec non in Capitaneatu, et aliis libertatibus, ipsis per felicis memoriae Albertum Regem concessis, contra omnes impetitores tueri, protegere et conservare, eosdemque ad aliquam taxarum, sive victualium inconsuetarum solutionem compellere nullo modo debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Budae feria secunda proxima ante Fe-

¹⁾ Commentatio 120. lap.

²⁾ Ugyanott 133. lap.

³⁾ Ugyanott 134. lap.

stum Beati Matthaei Apostoli et Evangelistae. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo Primo, Regnorum Nostrorum Hungariae etc. Anno secundo, Bohemiae vero Vigesimo Primo. L. S^a 1).

3. Ugyancsak Horváth Péter hat rendbeli összeírását említi a jászkún helyeknek, — haugyan nyomtatási hiba nincs az évszámokban, mely esetben a hatos szám kettőre, vagy legfőlebb háromra olvadna s talán mind a XVII. századba esnék, — ú. m. 1557. 1567. 1570. 1587. 1670. és 1687. 2). — Ezen összeírási lajstromok idézésénél nevezett író maga sem mond egyebet, mint hogy azokban a kecskeméti székhez tartozó helyek is elszámoltatnak; de azt, hogy maga Kecskemét is a Kiskúnsághoz tartozott volna — csak egyedül ő következtethette.

4. Jerney János említ a jászkún helyekről két összeírási lajstromot, melyek egyikét a török kormány rendeletéből Halulbég egykori szolnoki szandzsák készítteté, — ennek azonban évszáma nem jelöltetik meg; másik egy 1572-dik évi kamarai összeírás 3). Ezek közül egyiket sem ismerem; de azokban ha Kecskemét-szék előfordulna is, kétlem, hogy bennök e város kún helynek mondatnék.

Ennyi és nem több adat fődöztethetett föl eddig, melyekben Kecskemét-szék említve volna; de Horváth Mihály k. t. szerzetbeli atyának idézett alap nélküli állítása s Horváth Péternek annyszor említett túlságos következtetése mellett még senki sem bizonyította be azt: hogy valaha Kecskemét város a kiskún kerületnek alkatrésze volt légyen.

Mielőtt saját okleveleimre áttérnék, Zsigmond király 1423-ik évi okleveléről kell szólanom. Ez egyszerű védlevél (protectionalis) nevezetes adatként használtatik föl a benne találtató helynevek irányában, s ámbár a valóságos kún helyeken kívül Kecskemét város és Körös helység csak szenvedőleg fordul elé benne, melyek hatalmaskodó lakosai ellen védetnek a kiskúnságiak; Horváth Péter mégis erre fekteti leginkább azon állítását, hogy Kecskemét valaha Kiskúnsághoz tartozott légyen 4), pedig erről abban nem csak egy szó sincs, de következtetni távolról sem lehet. Sőt mi több: ámbár e védlevél a

1) Egyszerű másolat a kecskeméti levéltárban.

2) Commentatio 251. 252. lap. m) jegyzet. — Értekezés 81. 82. lap. a jegyzetben.

3) Keleti Utazása I. k. 272—275. lap.

4) Commentatio 251. lap m) jegyzet.

főntebbiek szerint a jászkúnoknál eredetiben maig főnlevőnek mondatik, még is, a nélkül hogy az eredetibe pillantani valaha valaki szükségesnek látta volna, Horváth Péter által ötvenegy év előtt közlött kivonatát mások minden hibáival átvették s újra híven közlötték. Így vette föl azt gyűjteményébe Fejér György ¹⁾, ugyanannak nyomán beszél Kecskemétről s a kiskún helyekről Ferenczy József ²⁾; így vitettek azok át a már említett Tudományos Gyűjteménybeli értekezésbe ³⁾, s végre ugyanazokat, mint épen nem magyar hangzatú és jelentésű — tatár eredetűket nyilván eláruló — helyneveket mutatja be Jerney János ⁴⁾. — Igénytelen személyem s helyhez kötött állásomnál fogva, az imént említett védlevél eredetiét én sem láthattam, — egyszerű másolatát, a benne szintűgy találtató hibás helynevekkel ime itt közlöm :

Sigismundus Dei Gratia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae etc. Rex. Fidelibus Nostreis Egregio Georgio Filio quondam Leustachii Palatini de Illswa Comiti Nostro Zoliensi, Leustachio ac Ladislao et Joanni Filiis Desew de Gerke, necnon Officialibus et Tributariis ipsorum in eorum Possessione Kewres pro tempore constitutis. Item *Judici et Juratis, caeterisque Civibus et universis Hospitibus Oppidi Nostri Kechkemet vocati*, Salutem et Gratiam. Nostrae Majestatis veniens in conspectum Fidelis Noster Laurentius, Filius Antonii, Comanus Noster in Zombathzallas commorans, suis et universorum aliorum Fidelium Comanorum Nostrorum in Descensibus Zombath zallas et Buzgan zallas appellatis residentium, Layos Filii Baltha Capitanei eorundem in personis, Nostrae Majestati exponitur cum querela: Quomodo Vos ipsos ab usu Terrarum, Foenilium, Rubetorum, et caeterarum utilitatum intra terminos ipsorum Descensuum et Praediorum *Mindzenth et Bodoga haza*, in quorum faciebus ipsi Descensus locati haberentur, necnon quorundam adjacentium Praediorum, videlicet

¹⁾ Codex Diplom. Tom. X. Vol. VI. p. 540. CCXXV.

²⁾ T. N. Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyékben valamint a Kiskúnságban is találtató sz. királyi, szabados, és más mező városoknak s minden Helységeknek vagy Faluknak, és tovább minden Pusztáknak eddig az ideig leghívebben s a tökéletességig iparkodva kidolgozott Névtára stb. Szerkeztette és kiadta Örkényi Ferenczy József. Budán 1844. 66—67. l.

³⁾ Tudom. Gyűjt. 1838. IX. köt. 93. lap.

⁴⁾ Keleti Utazása I. köt. 277. lap.

Gengelteleke, *Chokas hege*, *Harazthya*, *Lamytha*, *Belcherhorhan*, *Kün Jakab horhan*, *Vetewch*, *Mama hamca*, *Zombathkutha*, et *Chederhamka* nuncupatorum, ad praedictos Descensus ab antiquo spectantium, habitorum, et existentium, quibus antea eorum Progenitores in ipsis Descensibus commorantes, et in quantum ipsi hactenus absque impedimento aliquali, pacifice usi fuissent et quiete, a quibusdam non dudum evolutis temporibus, inhibentes, creberrime impedivissetis, molestassetis, gravassetis et dampnificassetis, impedireque ac molestare, gravare et dampnificare non cessaretis, segetes seu fruges, et foenilia ipsorum pro vestra, ac populorum in eisdem Possessione et Oppido residentium — saepissime studiose et praeconceptive depasci ac conculcari et annihilari faciendo. Insuper ipsos quandoque cum curribus ac animalibus, et caeteris rebus eorum, per ipsam *Possessionem Kewres*, et dictum *Oppidum Kechkemet* transeuntes, vel alia de causa illac venientes, calumniis, imposita, — in personis captivaretis, in rebusque et bonis ipsorum arestaretis, et prohiberetis eos, contra ipsorum libertatem et consuetudinem, nulla prorsus ex parte eorum coram suo Capitaneo vel Iudice per Nos in ipsorum medio constituto postulata et prosecuta Justitia, in eisdem Possessione et Oppido judicare, et vestro astare Judicatu compellere praetendentes in ipsorum fraudem, praepudicium, et detrimentum, oppressionemque nimis magnam: Supplicatum itaque extitit pro parte eorundem Comanorum Nostrorum Celsitudini Nostrae, ut eis revelamine condigno circa praemissa succurrere dignaremur. Unde cum nos ipsos Comanos Nostros in eorum Juribus ac Libertatibus et Consuetudinibus per neminem Regnicolarum Nostrorum opprimi, quin potius eosdem eorum Juribus et Consuetudinibus velimus inconcusse uti et gaudere: Fidelitati igitur vestrae Summo Nostro Regio Edicto praecipientes mandamus, quatenus a modo et deinceps imposterum praefatos Comanos Nostros, praedictis Terris ac Foenilibus, et Rubetis ac aliis quibusvis usibus, intra terminos praescriptorum Descensuum et Praediorum habitorum et existentium, quibus videlicet antea, ut dicitur rite usi fuissent, uti sinatis, atque frui, pacifice et quiete, nullam molestiam vel gravamen aliquod, seu dampnum exinde ipsis in rebus ipsorum quibuscunque inferre, neque ipsos, vel aliquem ex ipsis in praedictis Oppido et Possessione in personis detinere, judicareque, vel vestro astare Judicatu compellere, ac Res et Bona eorum arestare, et pro-

hibere ad cuiusvis instantiam peramplius quoquomodo praesumatis, signanter pro factis debitis, et offensis aliorum, si enim vos vel alii quorumpiam quidpiam actionis vel quaestionis contra et adversus ipsos Comanos Nostros, vel quempiam ipsorum haberet, vel habuerit, id in praesentia Capitaneorum eorum, vel Judicum ipsorum, per Nos in eorum medio — tempore constituto prosequatur — — — debeatis, super eisdem, quibus ex parte ipsorum cuilibet querulantium condigna Justitia — — — prout dictabit ordo Juris. Secus igitur — — nullo modo facere ausuri in praemissis. Datum Budae in Festo Beati Michaelis Archangeli. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Vigesimo Tertio. Regnorum Nostrorum Anno Hungariae etc. Trigesimo Septimo, Romanorum Quartodecimo, et Bohemiae Quarto ¹⁾.

A Horváth Péter által közlött kivonatban ²⁾, s az imént adott oklevélben elszámolt helynevek kevés különbséggel megegyeznek, és nem annyira a szövegben, mint épen e helynevekben hemzseg a sok hiba, innen meg következtek a még hibásabb magyarázatok; nehogy tehát e hamis tekintélyre fölvergődött névlajstrom tovább is így maradjon — mielőtt odább fűzném böngészetemet — bocsánat e kitérésért — nem állhatom meg, hogy e tatáros névrontások kijavítását meg ne kísértsem, p. o.

a) *Buzgan zallas*, Horváth Péternél Buzgán szállás, nem *Bugac*, mint Ferenczy József, és a Tudományos Gyűjteménybeli értekező idézett helyeken hibásan állítják s Jerney János is azonítja; H. P. szerint Bugac már 1465-ben költ oklevélben Bugacháza néven fordul elé, s most is a kiskúnsági puszták közt fekszik ugyan, de Pest-Zsolt megyéhez tartozik a kecskeméti járásban: Buzgánszállás jelenleg Csongrád megyében Szeged alatt a szentpéteri pusztával egyesítve ott találtatik, hova Kiskúnság alsó csúcsa maig is beszélgetlik ³⁾.

b) *Bodoga haza*, H. P. és Ferenczy J. szerint Boldogasszony háza, most Máreháza vagy Máriaháza. Ha ez állítás igaz volna, úgy e pusztá Pest-Zsolt megyében Zsolt városhoz éjszakkeletre épen a mai Kiskúnság határán állana s talán e helyzetből tájékozták magokat a nevezett írók; de minek ez alaptalan magyarázat? Boldogháza jelen-

¹⁾ Egyszerű másolat a kecskeméti levéltárban.

²⁾ Commentatio — 129. lap.

³⁾ Új M. Muz. 1850—1. I. köt. 460. lap.

leg is megvan mint puszta Jászberény alatt, mely az 1466-ki határjárási okiratban Boldogfalva¹⁾, 1458-ki oklevélben pedig mai nevén fordul elő¹⁾. De mivel ezen Boldogháza az 1423-ki védlevélben megnevezett többi helyektől egészen más irányban, távol és külön s nem is a kiskún, hanem jász kerületben fekszik, nem lehet az ugyanazonságot reá fognom; aligha hibázok, azt mondván hogy ez a mai *Bodoglár* puszta Kiskúnságban Majsa város és Szank puszta mellett.

c) *Gengelteleke*, H. P. s a többiek is így; Fejér Györgynél talán sajtóhibából *Gergettelke*. Valamennyi rossz, s alig egyéb az eredeti oklevél hibás olvasásánál: a hosszú, írott *f* alakú németes régi *h* betű, nagy *C* után, könnyen írott *G* alakot olvastathat még a gyakorlottabb diplomaticusokkal is. — Nagy igaza volt Horvát Istvánnak, midőn megjegyzé: hogy régi magyar oklevelekben némely betű „oly nehéz különböztetésű az ismeretlen tulajdonnevekben, hogy gyakran csak a mostani geographiai nevekből lehet az olvasást eligazítani, vagy több ugyanegy helységről szóló oklevelek által“²⁾. Itt csak az eredeti adna felvilágosítást, miből kitűnnék: miszerint ezen név nem egyéb mint *Chengelteke*, a mai *Csengele*, vagy *Csöngöle* puszta, Szeged város birtoka Csongrád megyében, Kiskúnság tőszomszédságában Majsa város és puszta Szentlászló mellett³⁾.

d) *Chokashege*; Horváth Péter által Csókáshegye azon helyek közé soroltatik, melyek többé kiskún kerülethez nem tartoznak; pedig ez nem más, mint a ma is Kiskúnságban Lacháza mellett lévő *Csókás* puszta.

e) *Lamytha*. Nevét nem találván, feneketlen magyarázattal bibelődni nem akarok; hibás olvasás lehet, vagy valamely kúnsági puszta egyes részében lappanghat neve: az eredeti talán itt is sejtene.

1) Horváth Péternél: *Commentatio* — 218. lap.

2) *Tudom. Gyűjt.* 1819. X. köt. 94—95. lap.

3) I. Leopold 1702. évben a jászkún kerületeket eladta a német rendnek, mely az 1715: 34. t. c. következtében vételi jogától elállott; VI. Károly császár, e néven III. magyar király 1731. apr. 26-án költ levelénél fogva ugyan e kerületeket a rokkant katonák pesti házának adja, — e levélben alsó és felső *Csöngöle* még befoglaltatik. Midőn Mária Theresia 1745. máj. 6. felszabadította e kerületeket, s az 500 ezer forint váltság és időközi be-ruházások fizetendőek lettek, a jászkúnok egy „*Humillima pro Memoria*“ban panaszt emelnek: hogy e pusztákat időközben a németrend Szeged városnak eladta légyen. Most is az bírja.

f) *Belcherhorhan*, Horváth Péternél Belkerhorkán, Ferenczy-nél Gelkerhorkán. Mindhárom rettenetes elferdítés. Bócsa nevű pusztá maig fennáll Nagykúnságban, ugyan ily nevű pusztá van Pest-Zsolt gyében is, Vadkert helység, Kiskörös város, Bugac és Orgovány puszták között, épen a kiskún kerület tözsomszédságában, melyhez valaha csakugyan tartozott is; neve hajdan Bolcsa volt s *Bolcha* vagy *Bolchia* névvel íratott, — itt ismét az eredetinek pontos olvasása igazíthat útba, — *Belcher* nem lehet egyéb mint *Bolcha* vagy *Bolchia*; — *Horhan* rossz, *Horkán* sem jó. E nevek igazi valóságban Kecskemét és Nagykörös városok határiban jelenleg föltalálhatók. Ugyanis Kecskemét déli részén lévő szőlőskertek közt a kiskúnsági puszták felé vezető egyik köz még ma is „*Korhánkőz*”nek nevezetik, szintúgy mint nagyobbára a többiek, azon helyiségtől vonván nevét, merre útja vezet, — e közt egyszerű kérdésre a gyermek is kimutatja; a nevének jelentése, vagy eredete fölötti elmélkedés azonban már csak ily ószerű tárgyakkal bíbelődésnél merülhet föl. — *Belcherhorhan* vagy *Belkerhorkán* tehát igazán *Bolchakorhan*, mi nem egyéb mint *Bólcsakorhan* vagy *Bólcsa szállás*. — Nagykörös határának egy része szinte *Korhány* nevet visel ¹⁾, épen a valaha Kiskúnsághoz tartozott *Árboci* földek, és *Törtel* helység szomszédságában ²⁾. Hallomásból tudom, miszerint a Kúnszentmiklós városhoz tartozó *Bábony* kún pusztának egy része is *Korhány* nevű, s nem lehetetlen, hogy e név a többi kún puszták egyes részei nevezetében még több helyütt is előfordul ³⁾.

1) Pest Pilis Zsolt törv. egyesült vármegyék, és a Kiskúnság földképe 1834. — Metszette és kiadta 1834. Örkenyi Ferenczy József. — Lásd a nagyobbik földképet.

2) IV. László király kún gyilkosinak nevők Pest megye helységeiben él; harmadik a gemencei pusztá Sükösd helység mellett.

3) Ismét kitérek, de kúnsági viszonyokról lévén szó, ez is ide illik: Kúnszentmiklós város valahai *Tatárszentmiklós* nevezetének bizonyítására Jerney úr 1839-ben még csak a város lakosainál fenmaradt szóhagyományra hivatkozhatott (Figyelmező 1839. 13. sz. 214. szept); 1851-ben már XVI. századi összeírásokon alapítja ennek valóságát (Keleti Utazása I. kötet 274—275. l.). Kecskemét város levéltárában igen sok hivatalos iratokban találtatik cáfolhatatlan nyoma, miszerint azon város még a XVII. század utolsó felében is *Tatárszentmiklósnak* neveztetett; itt tehát érdekesebb kérdés volna az: mikor változott e név Kúnszentmiklóssá, mint az, vajjon igazán *Tatárszentmiklós* volt-e valaha neve? — Nagy szerencsétlenség, hogy régi okleveleink s majd minden hazai emlékeink irányában így ál-

g) *Kun Jakabhorhan*, Horváth Péter s a többiek szerint is Kún Jakabhorkán, a fentebbi pontban eléadottakhoz képest nem egyéb mint *Kún Jakabkorhán*, vagyis a mai kiskún jakabszállási pusztá, mely egyik csücsán Kecskeméttel is határos s épen a Korhán-köz irányában fekszik.

h) *Vetewch*, H. P. szerint *Vetének*, Ferenczynél *Vesznek*. Ki mondja meg már ezek közt az igazat? én mindeniket hibás olvasás eredményének tartom; most ily nevű pusztá e vidéken nincs, neve vagy elenyészett, vagy valamely más pusztá egyes részében talán most is él; az eredetinek hibátlan kitétele határozand itt is.

i) *Zombatkutha*, Ferenczynél *Zomboth Kűthen*, — H. P. azok közé számítja, melyek többé Kiskúnsághoz nem tartoznak. Miután azonban III. Károly 1731-ik évi oklevelében — minél fogva a jászkún kerületeket a pesti kórkatonák házának adja — a kiskún helyek közt „*Zsana*, *Kőkút*“ eléfordúl, Mária Theresia 1745-iki felszabadító levelében pedig „*Zsana seu Kőkút*“ mondatik, meglehet hogy neve így változott. Zana vagy Zána nevű pusztá Halas mellett most is van, de Kőkút többé sem földképen, sem névtárban nincs.

k) *Chederhamka*, Horváth Péternél *Kederhanka*, így közli Fejér György, Jerney is így vette át, — neki megyen Ferenczy József s *Kenderhánka* nevet farag belőle, — ezekből aztán igazodjék el hazai régiségeinken, a kinek kezére esik. Megvallom, e sokszoros rontások el nem nézhetése birt e hosszú kitérésre. E név nem egyéb mint *Csederhamka*, vagy *Csödörhomoka*. Kecskemét határának a várostól két hosszú mérföldnyire kinyúló azon része, mely Pest felé dől, a szőlős kerteken kívül kezdve a jászlajosi pusztá határaig, melyen a pesti vagy tulajdon nevén budai nagy ország- és postaút átviszen, ma is *Csödör* névvel neveztetik, — ez határos három kún-sági, de tulajdonkép jászok által birt pusztával, úgymint: Lajos, Bene, és Kerekegyházával; igen kevés foltokat kivéve, általában majd leghomokosb része a város határának s ennél fogva megilleti a *Csödörhomoka* nevezet. Szóhagyomány szerint valaha méneslegelő

lunk, — s Horváth Péter nagy becsü, de nem tökéletes munkája után fél század alatt sem találtatott kétszázezer jászkún polgártársaink közül, ki a három kerület érdekes történetét, föld-, nép- és helyíratát kielégítőleg adta volna. E nemben Jerney úr munkássága, bár nem tüzetesen, hanem csak melleleg bocsátkozhatott részletes tárgyalásába, — igen nagy méltánylatot érdemel.

volt, innen származott neve, — nem hihető ugyan, hogy ezt a kún pusztákból Kecskemét foglalta volna; inkább valószínű miszerint e homokos vidéknek régi általános nevezete jelenleg csupán a kecskeméti határban maradt fön.

Eddig az 1423-iki védlevél helyneveiről; de a H. P. által kivonatban közlött s már föntebb idézett 1472-iki oklevélben van még egy kúntatárosan elrontott helynév, annak kijavítása is szükséges volna, s ez a „*Descensus Otthasyllis szállás*.” Erre nézve is, mint a föntebbiek nagy részére csak annyiban áll Horváth Péter azon állítása, hogy jelenleg a Kúnsághoz nem tartoznak, mert ily nevű kún hely soha sem létezett. — *Üllés* nevű pusztá ma is van Pest-Zsolt megyében, van Kiskúnságban is ¹⁾. *Sasüllés* pedig van Csongrád megye szegedi járásában ²⁾; az *Otthasyllis szállás* tehát alig egyéb *Sasüllés-szállás* nevezetnél, s itt megint az eredeti oklevél határozná, mert ily különbséget egy fölpenderített aljú régi S betű, vagy egy németes *Sch* könnyen okozhat az olvasásban. — Világos ezekből: hogy, ha így megyünk tovább is, mint 1801. óta félszázad alatt a Horváth Péter által hamis tekintélyre juttatott hibás régi kúnhelynevekkel történt, — a jászkún föld régi területének bizony kíváncsatos kipuhatolásában nem csak boldogulni nem fognánk, de utódaink e hiba fölfedezésével valaha megnevetnék H. P. kivonati közlésein mutatott könnyenhiőségünket.

Örölnék, ha némely régi kún helynevek eddig közlött leírásában a hibát fölfedeztem, vagy más szaktudósok általi kijavítására figyelmet gerjesztettem volna. Sokat lehetne még a mai jászkún helyek egyes részeinek elnevezéseiben találni, mi a régi kúntatár szagot viseli, p. o. a *Korhánokon* kívül ilyen *Kargala*, az orgoványi pusztának Bugac felőli része, — ezt is kúnszentmiklósiak bírják; — de hajlamon kívül e kutatásra egy kis készség, szabad idő és jó alkalom is kívántatnék. — Én különösen óhajtom, hogy Jerney János úr, kinek bizonyító adatokúl e hibásan közlött helynevekre utalása szolgált főkép indokúl felszólalásomra, az 1423-iki, 1472-iki s több eredeti kún leveleket átvizsgálván, a közönséget fölvilágosítaná ³⁾.

¹⁾ A 333. l. 1. jegyzetnél említett földkép s ehez külön készített névtár.

²⁾ Új M. Muz. 1850—1. I. k. 461. l.

³⁾ Meg kell jegyezni: hogy én csak mint történetkedvelő, nem mint történetmívelő léptem föl jelen soraimmal; történetmívelővé fejlődhetni hely-

Saját nézetem szerint még egy szerény következtetést vonok le. Ha Révész Imre indítványát felkarolva ¹⁾ hazánk minden városa, helysége, pusztája neve mellett egyes részletei nevezetét is birhatnók: így azon kívül, hogy tömérdek eredeti régi szavakat nyernénk, nem csak tökéletes helyirati gyűjteményünk is volna, hanem a historia, geographia, topographia s diplomatica ebben egy megbecsülhetetlen segédkönyvet találna. — Ha szívesen fogadtatnék, legelső szabad óráimat én Kecskemét város ilyszerű közlésére fordítanám.

Most már saját bizonyítékaimra térek.

I. Egy pár levelet visszafordítva, az 1423-iki védlevél elősoraiból megtetszik: miszerint az Körös helység — most Nagykörös város — földesuraihoz, ezek ottani tiszteihez s jobbágiaihoz; ellenben Kecskemét mint már akkor önálló szabad királyi mezőváros birájához, esküdteihez, többi polgáraihoz és minden gazdáihoz van intézve, hatalmaskodásaik ellen a szomszéd pusztáikra átutazó, vagy azokon tartózkodó kúnokat védvén. Ezen oklevélben egyetlen szó sincs, miből Kecskemétnek kúnsága magyaráztathatnék, sőt lakosainak a kúnok elleni magokviselete éppen ellenkezőt tanúsít, nyilván kifejezett polgári állása pedig a kún helyek akkor még katonai szerkezetétől egészen elüt, élannyira, hogy ha a többi kún levelet Horváth Péter nem kivonatban közlené, ez egyről azt kellene hinni, hogy vele mystificálni akart. Azért pedig, hogy mint kerületi fő tisztviseelő s jászberényi lakos létére is, midőn ez oklevél mindig keze ügyében volt, az eredeti szöveget nem adta, még is azt oly fenekellen állításra használta s a benne előforduló helyneveket többnyire eltorzítva közlötte, — azon vád alól: hogy ez oklevelet írói elengedhetetlen kötelessége szerint nem csak vizsgálat alá nem vette, de még csak nem is látta, — menteni őt nem lehet. — Egyébiránt mivel e védlevélben Nagykörös érdemileg éppen annyiban fordul elő, mint Kecskemét, — szabad talán kérdezni: vajjon Nagykörös elkünitását miért nem kísértette meg?

II. Közlök egy oklevelet 1439-ből egész terjedelmében azért, mert a hazai történetbe is belé vág; tudomra pedig még Fejér Gy.

zetem nem engedett, habár hivatást éreztem volna is, — s most már lehetőség mellett is elkéstem volna, azért vagyok kénytelen az illető szaktudóshoz fordulni szerény óhajtásommal.

¹⁾ Új Magyar Múzeum. 1850—1. I. kötet. 168. 169. 170. — 370. — 510. lapok stb.

sem közlőtte, hacsak a „Hunyadiak Kora“ okleveles gyűjteménye nem hozandja: ¹⁾).

Nos Elizabeth Dei Gratia Regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Austriaeque et Styriae Ducissa, necnon Marchionissa Moraviae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod quia Fideles Nostri Egregii Ladislaus, Michael et Philippus, Filii Michaelis de Catha, ac Venerabilis Jacobus Praepositus, et Nicolaus Archidiaconus Borsodiensis et Canonici Ecclesiae Agriensis, Fratres scilicet Carnales eorundem Ladislai Michaelis et Philippi, ad simplicem Nostrae Mattis requisitionem duo Millia et Quingentos Flor. auri puri hungaricales, veri et justiponderis, quibus nunc opportune propter infestum et importunum illorum saevissimorum Turcorum, Crucis Xti et totius Orthodoxae Fidei immanorum persecutorum insultum, ad conservationem Castrorum Nostrorum Zeurin, Beuren, Orsova, et Myhald vocatorum, praecise in ore eorundem Turcorum positorum summe indigemus, Matti Nostrae causa Mutui, et sub spe restitutionis dederunt, concesserunt, et realiter assignarunt. Ideo Nos eosdem Ladislaum, Michaellem, Philippum, Jacobum et Nicolaum de rehibitione dictorum duorum Millium et Quingentorum Flor. auri certos reddere volentes et securos, *Oppidum Nostrum Kechkemmet vocatum in Pestiensi*, simul cum Tributo in eodem exigi consveto, Item *Possessionem Nostram Chongrad appellatam in Chongradiensi Comitatibus* existent. simul cum omnibus ips. Censibus et Collect. consvet. praefatis Ladislao, Michaeli, Philippo, Jacobo, et Nicolao pignori duximus obligand. imo obligamus et impignoramus praesentium per vigorem, tali modo. Quod dum et quandocunque Nos aut Serenissimus Princeps Dominus et Conthoralis Noster Charissimus Dominus Albertus Dei Gratia Romanorum Rex Semper Augustus, ac Bohemiae, praedictorumque Regnorum Nostrorum Rex, aut Sui Successores Reges Hungariae praescriptum Oppidum Kechkemmet, necnon Possessionem Chongrad praenotatam, pro praemissa Flor. auri summa ab ipsis Ladislao, Michaeli, Philippo, Jacobo, et Nicolao redimere voluerimus aut voluerint, Extunc ipsi statim rehabitis praemissis Flor. suis, praetactum Oppidum, sed et Possessionem praedictam Nobis, aut praefato Domino Nostro Regi, Sisque Successoribus Regibus Hungariae absque omni difficultate et occasione remittere et resignare

¹⁾ Nem hozta. Szerk.

debeant atque teneantur, assumentes nihilominus Nostri et praelibati Domini Nostri Regis, Suorumque Successorum Regum Hungariae Nominibus et in Personis, memoratos Ladislaum Michaellem Philippum Jacobum et Nicolaum in pacifico Dominio dicti Oppidi et Possessionis infra tempus Redemptionis eorundem contra quosvis impetitores, Causidicos et Actores intra et extra Judicium propriis Nostris et ipsius Domini Regis, Suorumque Successorum Regum Hungariae praedictorum laboribus et expensis teneri conservari et expedire. Harum Literarum Nostrarum vigore et Testimonio mediante. Datum Posonii Sabbatho proximo in Festum Ascensionis Domini. Anno Eiusdem Millesimo Quadringentesimo Tricesimo Nono ¹⁾).

Ez oklevél hitelessége fölött megemlítendő, hogy Verböczi szerint Erzsébet királynénak minden adományai s engedményei bár ki részére s bár mi cím alatt tétettek is — egyen kívül — érvénytelenek ²⁾; továbbá az 1458 : 46. t. c. Albert király halála után elidegenített minden királyi javak, várak, városok stb. örökös hűtlenségi bűn súlya alatt visszaadatni rendeltettek ugyan ³⁾, itt azonban csak azok értethetnek, miket Erzsébet Albert halála után az I. Ulászlóval viselt nemzetellenes hadjáratok költségei fődözésére idegenített el; de Kecskemét és Csongrád még Albert életében, midőn ez nejevel s annak befolyásával országlott ⁴⁾, a korona javára, az országos végvárak erősítése végett adatott zálogba, s ide vág az 1446 : 46. t. c., midőn rendeli, hogy az országos költségek után fenmaradt jövedelem, a kormányzó Hunyadi János által, az elzálogosított városok, várak stb. a korona részére a király nevébeni visszaváltására fordíttassék ⁵⁾. Kecskemétet alkalmasint a kormányzó váltotta vissza s nem sok idő múlva már ugyanaz is intézkedett fölötte. — Kecskemét az imént idézett oklevélben világosan Pest megyéhez tartozónak íratik.

III. Megint egész szövegében közlök egy nevezetes oklevelet

¹⁾ Az erdélyi fejevári káptalan levéltárában őriztetik eredetie, mely : „Sigillo ejusdem SSmae Reginae ab intra medio in loco super cera rubra ductili impressivae communitae, patenterque in pergamenno confectae.“ Hiteles másolata a kecskeméti levéltárban.

²⁾ Part. I. tit. 14. §. 34.

³⁾ Kovachich : Sylloge Decr. Comit. pag. 153.

⁴⁾ Gróf Teleki József : Hunyadiak Kora Magyarországon. I. köt. 127. lap. — Albert k. 1439-ki törvénye a törvénytarban.

⁵⁾ Kovachich : Sylloge Decr. Comit. p. 115.

1458-dik évről; ez is belé vág a hazai történetbe, s tudtomra még nyilvánosan közölve nincs:

Commissio propria Domini Regis.

Nos Mathias Dei Gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Memoriae commendamus Tenore praesentium significantes quibus expedit Universis. Quod cum dudum alias, cum videlicet Nos orbatu quondam Inclyto Genitore Nostro Domino Johanne Comite Bistriciensis unacum Fratre Nostro carissimo quondam Illustri Ladislao similiter Comite Bistriciensis, feliciter Bona Nostra tam haereditaria quam etiam impignoratitia, vel aliter manibus Nostris deventa cubernassemus, nunc exigentibus Laudedignis servitiis Fidelis Nostri Egregii Johannis Filii Michaelis de *Labathlan* nunc Comitatus Chongradiensis, per Eum multis ab annis primum dicto Genitori Nostro, demumque Nobis, tam in prosperis quam in adversis Rebus exhibitis, Eidem, et per Eum Ladislao, Gregorio, et Nicolao de Eadem *Labathlan* Fratribus suis Carnalibus, Ipsisque deficientibus Ipsorum Haeredibus *Oppidum Kechkemmet vocatum in Comitatu Pesthiensi existens*, quod mortuo quondam *Johanne Peero de Eadem Kechkemmet*, ex eo, quod Idem adhuc vivens dum esset Camararius certarum Camararum Salium, per praefatum quondam Genitorem Nostrum constitutus, posita cum Eodem Ratione, Eidem Genitori Nostro, et per consequens Nobis in Quinque Millibus Flor. auri debitor remansisset, per Nicolaum et Gregorium Filios, ac Dominam Margaretham Relictam Ipsius quondam Johannis Peero, Nobis usque tempus Redemptionis ejusdem inscriptum erat pro eisdem Quinque Millibus Flor. auri, *simul cum Tributo in eodem Oppido exigi solito, ac Ecclesiis Desertis*, neenon aliis cunctis utilitatibus suis, et pertinentiis quibuslibet, ad ipsum ab antiquo spectantibus Inscripteramus, et per eos accedente etiam ad id consensu quondam Serenissimi Principis Domini Ladislai Regis Hungariae Praedecessoris Nostri, tamdiu possidendum dederamus, donec Eis, vel dictis Eorum Haeredibus per annotatos Nicolaum et Gregorium, ac Dominam Margaretham, vel Eorum Haeredes, aut Eis deficientibus per Nos, aut Successores Nostros Reges Hungariae de praescriptis Quinque Millibus Flor. auri satisfactum fuerit quoad plenum, et quamvis sufficiens esset robur adjectum virtute et Testimonio Literarum Sigillo dicti quondam Ladislai Regis super hujusmodi Inscriptione Nostra munitarum, tamen ne futuris temporibus eam Inscriptionem

credamur minus provide et inconsulte fecisse. Itaque Nos tum eo respectu, tum vero ex eo, quod Ipse Johannes Filius Michaelis se non tantum hujus remunerationis suae intuitu quantum summae affectionis et studii, quod ad Nos habuit et habet, amplioribus fortunae casibus tam Personam suam, quam Res et Bona sua submittens tanta diligentia et affectione inter alios Fideles Nostros pro liberatione Nostra, tam de manibus praefati Ladislai Regis eo vivente, quam etiam de manibus aliorum Detentorum in quas post mortem Ipsius Ladislai Regis devenimus, laboravit, ut merito Nos sibi etiam ad ampliora Beneficia faceret obligatos, praefatam Inscriptionem Nostram, et dicti quondam Ladislai Fratris, et Illustris Dominae Elizabeth Genitricis Nostrorum, quam de dicto Oppido Kechkemmet pro praefatis Quinque Millibus Flor. auri praefatis Johanni ac Ladislao, Gregorio et Nicolao, et Eis mortuis Ipsorum Haeredibus feceramus, omnino eodem modo et ordine, quo Literae superinde confectae continent Eisdem Johanni Ladislao Gregorio et Nicolao, suisque Haeredibus, ex certa Nostra scientia et animo deliberato, consentiente etiam dicta Domina Elizabeth Genitrice Nostra, innovamus et renovamus, ac hujusmodi Oppidum Kechkemmet simul cum Tributo, ac aliis suis utilitatibus praemissis, ad ipsum quomodolibet pertinentibus, praefato Johanni Filio Michaelis, et per Eum annotatis Ladislao, Gregorio, et Nicolao Fratribus suis Carnalibus, Ipsisque mortuis Eorum Haeredibus, denuo et ex novo tamdiu Inscribimus, donec Eis vel Eorum Haeredibus de praefatis Quinque Millibus Flor. auri per antefatos Nicolaum et Gregorium Filios, et Dominam Margaretham Relictam dicti quondam Johannis Peero, aut Ipsi deficientibus per Nos, aut Successores Nostros Reges Hungariae satisfactum fuerit quoad plenum. Hujusmodique Inscriptionem Nostram usque tempus Redemptionis Ejusdem Oppidi Kechkemmet valituram confirmamus. Salvo Jure alieno. Harum Literarum Nostrarum, quibus secretum Sigillum Nostrum quo ut Rex Hungariae utimur est appressum, vigore et Testimonio mediante. Datum Budae Feria Quinta proxima post Festum Inventionis Sanctae Crucis. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Quinquagesimo Octavo. L. S. 1).

Itt Kecskemét megint Pest megyei szabad városként — cum

1) Eredetie a leleszi convent levéltárában tartatik, hiteles másolata a kecskeméti levéltárban.

Tributo in eodem exigi solito — s pusztáival — ac Ecclesiis Desertis — íratik át az ötezer arany forint értékben.

IV. Midőn Péro János örökösi ú. m. özvegye Margit asszony s fia Gergely Kecskemétet az ötezer arany forint lefizetésével 1486-ban Lábatlan Gergelytől visszaváltják, Báthory István országbíró előtt történt a fizetés s ennek ünnepélyes oklevélbe foglalt bizonyítványában ismét „*Oppidum Kechkemeth praedictum in Comitatu Pesthiensi habitum*“ mondatik. Datum Budae Feria Quinta proxima post Festum Beati Pauli Primi Heremitaе. Anno Domini Millesimo Quadingentesimo Octuagesimo Sexto ¹⁾.

És így a XV. században az 1472. és 1491. évi kún levelek mellett — melyek melleleg egy Keeskemét nevű kúnshéket említene — már négy hiteles oklevelet bírunk, melyek közül egyikben a város belszerkezete tanúsítja, hogy Kecskemét város kún hely nem lehetett, háromnak pedig világos szövege igazolja, hogy ekkor Kecskemét város Pest megyéhez tartozott; minthogy azonban még a következő XVI. századbeli összeírási lajstromok emlegettetnek, jó lesz Kecskemét ide vonatkozó viszonyát e századon átkísérni. Tehát

V. Az 1505-ki híres országgyűlés királyválasztási határozatának az egyik Arad megyei követ így írja magát alá: „*Bartholomaeus Pathoczi de Kechkemeth*“ ²⁾. — A kecskeméti neoequestris körben, mely 1734-dik évben fejeztetett be, a Vay-család bemutatott egy 1511-ben Perényi Imre nádor pecsété alatt hitelesen kiadott Octavalis Processust, melyben többek közt, a már fentebbi oklevélben nevezett Péro János örökösinek Kecskemét irányábani birtokviszonyukat fejtegetvén, kimutatja: miszerint Kecskemét egy részét Péroréktól a Patócsicsalád leányágon öröklötte, megint leányágon ettől egy nyolcad részét a Pásztóicsalád kapta, melyben ugyancsak leányágon a Vayak örökölték. — A Vay-család e részt Kecskemétből mindaddig bírta, míg folyó század elején tőle a város megváltakozott ³⁾.

VI. Patócsi Miklós és János testvérek 1536-ban az erdélyi Kolosmonostorban osztályos cserét tesznek: Miklós átadja Jánosnak

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. II. p. 336. — Egész szövegét közli Kátona: Hist. Crit. s magyar fordításban Jászay Pál: Magyar Nemzet napjai a mohácsi vész után.

³⁾ Az idézett octavalis per egykorú hiteles kiadványa a Vay-család levéltárában tartatik.

felsőtőkai birtokának felét, Igricnek pedig negyedét Erdélyben Doboka megyében; János ezért átengedi Miklósnak Pest megyében kecskeméti és jánoshidai, Heves megyében pedig Ceer és alattyáni birtokát ¹⁾).

VII. A Patócsi család számos tagjai nagy részben János király pártján lévén, miután ennek kimultával megint fia és özvegye mellett maradtak, I. Ferdinánd ezért őket jószágvesztéssel büntette, — 1556. jun. 12. tehát a Patócsi Boldizsártól hűtlenség bűne miatt elkobzott kecskeméti részbirtokot, mely Aranyhomokának nevezetett, Vizkeleti György lévai várnagynak, és Vizkeleti Jakab királyi nagyobb cancellariai jegyzőnek adományozza ²⁾).

VIII. Ugyancsak I. Ferdinánd 1558. oct. 19. Kecskemét város egész fele részét, mely a hűtlenségi bűnbe esett kecskeméti Patócsi Gáspár, Ferenc, Miklós, és Lajos testvérek birtoka volt, saját titoknokának, Liszti Jánosnak adományozza ³⁾).

IX. Ödöfői Bernát (Bernardus Eüdenffy de Nagy Mihály) neje Bancsi Kata, fia Péter, úgy szinte Patócsi Bernát, Gáspár, és Boldizsár nevökben, 1560. jan. 11. a leleszi convent előtt ellent mond: hogy Kecskemétet a királyi felség senkinek ne adományozza, és hogy Liszti János, Sárkándi Pál, Plini Bálint, Patócsi Ferenc, Gémesi Ferenc, Vizkeleti György és Jakab s Kosztovics Horváth György e birtokot felkérni, átvenni, magukat belé helyezni, iglattatni, vagy jövedelmét szedni ne bátorkodjanak ⁴⁾).

Az előbbi négy darab hiteles oklevél mindegyike világosan kimondja: hogy Kecskemét Pest megyében van.

X. A következő 1565-ki okirat Kecskemét hűbéri állásáról az előbbi századokra visszapillant, azért nagyobb részét közlöm. „Amicis suis Reverendis Capitulo Ecclesiae Strigoniensis Michael de Mere Locumtenens Officii Palatinalis Regni Hungariae — Salutem et Amicitiam paratam cum honore. Noveritis, quod Egregius Blasius Joo de Kazaháza Director Causarum S. C. et. R. Majestatis, ac Fiscalis S. Coronae dicti Regni Hungariae, Nomine et in Persona Suae Majestatis, Fisque Sui, ac Coronae Regni Hungariae Nobis exponere curavit in hunc modum: Qualiter *Oppidum Kecskemeth vocatum in Comitatu Pesthiensi existens* cum suis pertinentiis olim ad praefatam Coronam dicti Regni Hungariae, et consequens Reges ejusdem Regni, Antecessores scilicet praefatae S. C. et Regiae Matris, tamquam Jus proprium Coronae pertinuerit, prout etiam nunc de jure pertinere dinascatur, quandoquidem Oppidum Kecskemeth cum pertinentiis Serenissimus Princeps quondam Dominus Uladislaus Rex Hungariae et Bohemiae etc. dum superviveret Egregio quon-

¹⁾ Eredetie az erdélyi fejevári káptalan levéltárában.

²⁾ Extractus Libri Regii N. III. p. 374.

³⁾ Extractus Libri Regii N. III. p. 557.

⁴⁾ Hiteles kiadvány a leleszi convent jegyzőkönyvéből.

dam Bartholomeo Pathochy utcunque dedisset et obligasset, et illud dictus Bartholomeus Pathochy et sui Haeredes tenuissent et possedis-
sent, quod quidem deinde Oppidum cum suis pertinentiis per haec
disturbiorum tempora ad manus Egregiorum Valentini de Pelen,
Francisci de Pászthoy, Stephani de Balay, et Francisci Ghémes Ca-
pitanei Peditum Agriensium pro directa et aequali medietate, ac pro
altera similiter directa et aequali medietate Egregii quondam Pauli
de Zarkand, et deinde eo decedente generosarum Dominae Christi-
nae Nyáry Relictae, ac puellarum Annae et Elisabeth filiarum ejus-
dem Pauli Zarkandy devenisset et haberetur, qui idem Oppidum cum
suis pertinentiis eodem modo etiam nunc contra Jura Sacrae Coro-
nae, et Fiscii Regii, et consequenter dictae S. Mattis tenerent et
possiderent etiam modo ¹⁾. Ob id idem Magister Blasius Joo Director
et Fiscalis eosdem — — ratione dicti Oppidi Kechkemeth nostram
in praesentiam in Causam convenire, ac dictum Oppidum Kecskemeth cum suis pertinentiis et utilitatibus quibuslibet, tamquam Bona
Coronae ab eisdem pro dicta Matte Regia, et Corona, Fiscoque Re-
gni Sui Hungariae, Jure recuperare, et rehabere, et in praemissis
a Nobis Judicium et Justitiam habere vellet, Lege Regni requirente.
Pro eo Amicitiam Vestram — — etc. Datum Viennae Austriae feria
quarta proxima post festum Beatorum Philippi et Jacobi Apostolorum.
Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Quinto ²⁾.“
1565-ben tehát még tudta a királyi fiscus : hogy Kecskemét valaha
koronabirtok volt s Pest megyéhez tartozott mindíg; hibáz ugyan
midőn állítja, hogy e várost először Ulászló adományozta a Patócsi-
aknak, — mert a Vay-család kimutatta, hogy ők a Péro, Patócsi,
Pásztoi családok után, fokozatos örökösök szerint leányágon, bírják,
s láttuk föntebb, hogy Ulászló előtt már félszázaddal elszakított a
koronától.

(Vége a szeptemberi füzetben.)

MAGYAR IRODALMI BEREK.

V.

MAGYAR NYELVÉSZETI NEVEZETESSÉGEK.

RÉVÉSZ IMRÉTŐL.

Úgy hiszem nem lesz egészen érdektelen nyelvünk történe-
teire nézve, a következő ritkább könyvekből, ez úttal minden com-

¹⁾ Ime Kecskemétnek minden földesurai 1565-ben.

²⁾ Idéző parancs másolata — hiteles kiadvány az esztergami káptalan jegyző-
könyvéből.

mentár nélkül, az illetők használatára közlenem némely nyelvészeti tekintetben kisebb-nagyobb fontossággal bíró pontokat.

I. *Aesopi phrygis fabulae, Gabriele pannonio Pesthino interprete. Esopus fabulaj, mellijeket mastan wijonnan magijar nijelwre fordítot Pesthij Gabriel. — Horatius in arte poetica. Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpres. Plinius libro 36. Capt. 12. Aesopus fabular. philosophus.*

Ezen címirat az első lapnak csak egy részét, nev. annak közepét, egy három kis hüvelyknyi hosszú s két kis hüvelyknyi széles egyenes párlagban foglalja el. Körületét e párlagnak fametszetű képek teszik, melyek minden különös jelentés nélküliek. Alul mégis némi figyelemre méltók: egy gyermek kettő által letiporva; egy negyedik szárnyakkal, tehát angyal alakban külön ül, baljában zászlót tart, melynek lobogóján IS áll összevonva, mi Singrenius János könyvnyomtatónak nevét jegyzi. A kép maga egyébiránt mint metszvény már sokkal tökélyesebb, mint az ugyancsak ezen műhelyből került s ugyancsak Pesthi Gábor fordította négy evangéliomban, vagy mint a Comjati fordította Zenth Paal leveleij-ben levők is. — A könyv áll 4+89 levélből (nem lap) melyekből a négy első számozva nincs. Alakja kis 8r. Könyvtári jegye (a bécsi cs. könyvtárban) XXXIX. X., 26. Fedele kemény papir barna bőrrel borítva. Az első fedél közepére van nyomva egy koronás paizs, benne felül Magyarország címere, alul balfelől három sugárzó arc, jobb felől egy kiterjesztett szárnyú s ama három fő felé fordult egy fejű sas. Többi nyomatok a fedél szélein érdektelenek.

A correct nyelvű latin előbeszédben, mely hat lapot foglal el, említi sz., hogy e fordítást a tudós nemzetek példája által indítatva s hazája s nemzete iránti szeretetből teszi. Szól a meséknek s különösen az Aesopuséinak hasznáról, életbeni becséről, majd általában a képekbeni tanításról, s itt felhozza Salamont, Menenius Agrippát, Christust. Aesopust A. Gelliussal s Agathiással együtt dicséri; végre igéri, hogy ha ezen vállalata kedvesen fogadtatik, többekkel is szolgálánd. Kelt ez előbeszéd Bécsben, aug. 28-dikán 1536. — A negyedik levél belső lapján: két latin s egy görög distichon s az utóbbinak fordítása; — mindenik Brassicanus János Sándortól, semmi érdekl.

Az általam egyes pontok után tett szám jeleli az illető levelet.

Esopusnak eletij kezdetijk revideden. E pont alatt mondja a

többek közt : De az rabság az ew bewlch ees zabad elmeyet nem tehete rabba, hanem mijnd wegijglen az bewlchesegnek zabadsagaba marada meg.

wndokb = undokabb. 1.

feije churchos wala. 1.

Azert ezi ez wndok embert az ew wra el kij kijde mezejébe. 1.

fijget hozot volna aijandekan. 1.

melto halulatos fijzetest tenne. 1.

mijelt wala = mivelt vala. 2.

waar meg ember waar meg = várj meg. 2.

meg adna abrakat az kenijerbewl = eleségét, vagy illetőségét. 3.

iressen = üresen. 4.

hogij ez fekete emberkebe ennij ezij volna = ész. 4.

allatijara meg nezte volna = állatjára, mivoltára nézve. 4.

temlew emberke = tömlő, tömsi, alacsony, törpe (Esopus) 4.

ismeg masolodek = ismét mosolyodék. 4.

az wijzeletnek zagaijs artana illatozasomnak = szaglásoknak. 6.

zeretem tat = szeretem hát! 6.

Ez rwtsagnal wagijone walamij deiaksag = miveltség, tudomány. 7.

mustoha = mostoha. 7.

ewnnenijt = önnönit = sua propria. 7.

a menijt igaz akarz = a mennyit csak akarsz. 8.

Nam, e szót használja épen azon értelemben, mint a négy evangyéliom fordításában, s mint több ezen korbéli és későbbi írók.

megbwsuluan = megboszankodván. 8.

chalatsag = csalárdság. 8.

futamek = futamodék. 8.

mellijezte = koppasztotta (Esopus a disznólábat) 8.

ewtette = öntötte (több helyen).

iozagos tudomanijok = hasznos tudományok. 9.

wettek le = vetették le. 9.

meg allak azokon Esopusnak halalanak bozzwijat. 9.

fenes marha = fényes jószág (a gyöngyöt nevezi így a szemeten a kakas) 10.

iwkhal = juhval. 11.

Az orozlan *kegijg* ordijtanij *foga* = az oroszán pedig ordítani kezdé. 11.

de maga. Ezen szót használja Pesthi is a kor szokása szerint = verumtamen.

nijawalija = baj, gonosz = malum (gyakran).

megewn = megevék. 14.

Az hollo walamij hws fwltot fel kapwan = husfalatot. 14.

iewltenij foga = kiáltani kezdé.

Mijndenek tanachat ezedbe ne wegijed.

Mert wahk kij moġia hogij ew haznat tegijed

Vgijan azon hozdad oztan *huzon negijed*. 14.

E féle verseket, erkölcsi tanulságos tartalommal, minden mese után tesz Pesthi:

Valakij magat olíj dologba foglallíja

Mellíjet természeti semmíjkepen nē wallíja

Azt a cherpalcza míjnt a zamart meg *huallíja*. 15.

menetseg = mentség, menekülés.

ezterag = gólya (több helyen).

kechke *allo* = kecske fe (?) 19.

írgalmasságos, haznalatosságos = írgalmas, hasznos. 20.

ewtte = öntötte. 20.

egíj íweg edenbe bezerezwe = becsinalva. 20.

írot few = lárva. 20.

Míjndēnek ewmagat íol meg kel rostalníj

Ees ewnnen feleíjt meg nem kel wtalníj

Ha zegíjnt feíjere nem akar *zírkalni*. 21.

monton mongíja wala nekíj. 22.

az labamba hatwl egíj *tawíjsk gíjakek* = egy tövisk szuródott. 22.

Emberrel míjkor wagíjon míjnden ío zerenche

Magat el ne híjgíje mert wtana *ferefēnche*

Oztan alawalo lezen mint etkek kewzewt lenche. 23.

pubteneuere = denevér, szárnyasegér. 23. 24.

Sokan ollíjanok wagiök kíj igen okoskodonk

Mert míj wezedelmes arra *wakarkodonk*.

wegre meg lattíjwk hat bolondoskodonk. 24.

Meuete = nevette. 24.

twzon = zálogba, kezesül. 24.

hogij *megwijgaznek* = hogy meggyógyúlna. 27.

meg ehijltenek = megeheztenek. 28.

remek hws = egy darab hus. 28.

mijkoron meeg meg nem *wijlamodot* volna = világosodott volna. 32.

magasdad = magasas (hely). 35.

ees mijnd *foltra* zagcata = darabokra (az oroszán a számárt) 39.

tegla gijarto = téglavető. 39.

a kakas *zawa* *koron* = szavakor. 40.

Neha ember azt tugija iol chelekedijk

Az wtan meg lattija, haat chak wezekedijk

Allatwat akar iarnij, kerijlewbé *emberkedik*.

leleczek = lélegzők. 42.

Az igaz baratsag rijtka mijnt a fekete hattijw

A hamijs nem tyzta fogantatik mijnt a fattijw

Azert elfwtamijk melewled mijnt egy roz *tarattijw*. 47.

menijekewzzewnk = menyekozzunk = vele együtt maradjunk. 48.

lechne = lehellene. 53.

Egy lwd wala, kij aran *monijat* toijik wala = tojást. 55.

fegijuerkedni = hadakozni. 59.

meg saargodnek = megsárgulna. 61.

bwsolog = búsong. 63.

hews = vir fortis. 64.

Ky meg hijzijk ez wylagij nagij sok kazdagsaggal

Nem chelekedijk mijnt az elewt olijan igassaggal

Ees az ew *mijelkedetij* leznek keuesb *iozaggal* = cselekedeti . . . erénynyel 65.

ha meg akarz *wijgaznij* wegij *folt* kenijeret. 65.

el *loppant* wala = elbújt vala. 72.

felekeziijk = barátkozik.

wijn = vive. 80.

meeh *kaptar* = méh kas (?) 81.

ohajtwa ijl wala az wijz partijan = jajgatva, óhébátva. 82.

Az istenek mijndenkor iamboran keserijlnek.

Ees az kij egij igijw igaz, azon kewnyerwlnék

Az hazwgnak kegijg wijzza *hegedijlnek*. 83.

Ellensegnek ielen uolta rettenetesseges
 Cauol uolta uijzzontag ewruendetesseges
 Ees mijkor azt nem latijuk kellemetesseges. 84.

Fabularum Aesopi finis. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete.
 Esopus fabulajnak uege.

Az utolsó lapon: Viennae Pannoniae in officina Joannis Singrenij, Mense Augusto anno MDXXXVI.

Nijomtatot Bechbe Janos Syngrenius mijhelijbe, kijsazzonij hauaba. Ezer ewt zaaz harmijczhat Eztendewbe.

Ez után Magyarország cimere.

II. *Puerilium colloquiorum formulae pro primis Tyronibus per Sebaldum Heyden ex Comicorum Campo hinc inde collectae iam et denuo auctae, ac germanico, polonico, ungarico idiomate illustrate. Sebald Heyd ad nasutum lectorem. Consultum pueris uolumus nasute ualeto Quaesitus his fructus, gloria nulla mihi. Cracoriae Lazarus Andree excudebat. Anno 1552. 12r.* Lapozva, vagy ívenként megjegyezve nincs; különhen 44 levél azaz 88 lap mindöszve. Könyvtári jegye: LXXIV. X. 166. a bécsi cs. könyvtárban. Öszve van kötve öt azon korbeli iskolai könyvekkel, melyek a tanítás történetének embereit minden esetre érdekelni fogják.

Ajánlja a könyvet: Generose indolis ac optimae spei puero Iodoco Decio praestantiss. Domini Iodoci Ludovici Decii filiolo M. Anshelmus Ephorinus. S. D.

Különbféle tárgyakról gyermeki beszélgetések, megneveztetvén a beszélgető gyermekek is, mint pl. Langiusnál. Csakhogy itt a rövid mondatok egymás alá vannak téve ily renddel: latin, német, lengyel, magyar. — Itt is csak a nyelvtanilag érdekesebb pontokat jegyzem ki.

Salute te impertior.

Neked keszenek.

Jubeo te salvere

Kywanlak tyged egessegben lenni.

Bonus vesper

Jo estweletek.

Laus creatori

Hala terento Istennék.

Ich aber gar sehr

En kedygh ingyenmayd.

Haud te impedivere

Nu nem bantalak.

Es glire somnolentior

Eweth pelyehnel almasbat wagy.

Quotam audivisti (sc. horam)

Hanyadoth the hallothal.

Oppido letor

Ighen erewleom.

Haud impune hoc feres

Ezt bozzwallatlan el nem wyzed.

Quidnam tu discis	Jussa faciam
Myth the thanwlsz.	Meg zerzem vram paranczalatodath.
Ubi nunc legis	Vt maturent gressus dicito
Hwl most olwasz.	Mongyad hogy elest iewyenek.
Desvesce rursus	Si cupis ferescet fornax
Zokd hathra wyzhonthak.	Hogyha kewanod jobban heuiyczek az
Praeceptor noster	kemkezet.
Az mew mesterwnk.	Adyenias tamen nobis
Tamen is non adest	Joy kwzwnkbe maga.
Lam ew nynch hon.	Arculam eius non exploravi
Tam caute rem agunt	Meg nem kimleotem meg ladaiat.
Oly okoson dolgokoth zerzik.	Io gaudete sodales
Sumam ientaculum	Hayhay eorewlyetek tharsaym.
Felesthewkewmet ezem.	Otium a literis.
Aversaris me?	Az thanwsagthwl walo nywgodalom.
Ellent tharthaz y ennekem.	Decertemus saltum
Ubi ientasti	Zeokyeonk hamariaat.
Hol ewl felesthekemet.	Cave ne provoces
Tota familia	Kyrlek ne yngherly.
Eghysz az chalaad.	Nisi volens cesseris
Est, sed valde hebes	Totth ky ha nem akarz helth adny.
Wagyon de yghen elthelen (t. i. kism)	Cras ad me veni
Vis crassam an tenuem	Holnapon hozzam yoey.
Temerdeketh akarz y awagy wikonth	Domi manendum est
Mediam volo	Hann keel lennem.
Kewzeepet akarok	Post cibum deambulo
Da atramentum	Itel wtan spacialok.
Etthe az thynthat. (etthe=da, másutt is).	Et ipsum gaudeo
Adornabo mensam	Enys azth ygen errewloem.
Azthalt wethék.	Ego ne an tu magis
Tam mane prandes	Eny wallyan awagy te yonkabb.
Illy ryghwel ebyllelszy.	Ita fere biennium
Illico effunde quisquilias	Vgy oly mynth keeth ezthendeygh.
Ewsd ky hamar az fragmontokat.	Furti me adligas
Cui libet frustum panis para	Orsaagbol bwnthecchy engemet.
Mendennek egy egy darab kenyeret	Dictum puta
szerez.	Meg mondoth dolognak alychad.
Nunc mores discas	Totta erras via
Immar erkeolcheket thanwly.	Soegh naggyal egyebeth.
Bibiturus os terge	Perfauste solvas ancoram
Ynnya akarwan zaadoth megh kennyed.	Bodogh yndulatod lygyen.
Os non perungas	Malim studio marcescere quam amore
Zaadot bec ne felezd.	Inkabb akarnek tanwsagh miath ozto-
Digitos saepe terge	werkedni hogy nem mynth zerelem
Wyaidoth gyakortha megh kennied.	myatt.

Ego potius alicui questuariae arti me dedam	Tarczak dolgokat az io twdomanyok am tanyczanak.
En ewromesben valami kerestedeu mestersegre adom magamat.	Vele in quoque cum tuis artibus quae- stuariis.
Degustavi amarus est	Tarcz dolgod tee is az te kerestedeu
Meg kostoltam de sanyaru.	mestersegiddel.
Valeant bone ut doceant litere	

A latin szavak és sorok szokott kerek betűkkel, a többiek olyszerű szegletesekkel vannak nyomva, mint Pesthy vagy Sylvester művei ¹⁾.

III. *Gesner Conrad. Mithridates. De differentiis linguarum tum veterum, tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt.* 1555. 8r. 1—78 levél. Könyvtári jegye: LXXIII. T. 114. (Bécsben).

50—52 leveleken szólván a magyar nyelvről is: érdekesnek tartom tőle e néhány pontot kijegyezni:

Miután szólott a magyar nép geographiai helyzetéről: Extat adhuc (úgymond) non longe ab ortu Tanais altera Hungaria, nostrae huius de qua sermo est mater, lingua et moribus pene similis: quamvis nostra civilior est, Christi cultrix: illa ritu barbarico virens servit idolis. Aeneas Sylvius in Europa.

¹⁾ Tudósított engem Lugossy József is, a magyar irodalomtörténet buzgó nyomozója és tanára a debreceni collegiumban, ezen unicumról, s többi közt ezen sajátágos szólásokat is jegyzi ki:

At ego oppido — En kedygh ingyenmayd.

Da quoque papyrus — Etthe papyrossath is (ma adsza, azaz adsza, sőt elrontva adszi, hocci is).

A' Révész által is kiírt e szólásra: *Eweth pelychnel almasbat vagy ezt jegyzi meg Lugossy*: „Felsőbányán az evetet (sciurus) *Evetpölé*-nek, hibásan Ebekpelynek hívják, és így *evet* és *pölve* (myoxus) külön neveket halmoznak. — *Almasbat* úgy hiszem *álmossal* helyett van, mint: jobbad ez íghatározóban: jobbad-án, *utóbbat* a debreceni codexben: *utóbbad* helyett stb.“

Láttam én egy újabb, kétnyelvű, kiadását is Heyden e könyvecskéjének Horovic Fülöp pesti ókönyvtárusnál (mely Jankowiché volt) s Debrecenben, Csáktornyai János betűivel jelent meg 1591-ben, teszen kis 8rétben három ívet. Címe: „Formulae puerilium colloquiorum latino-ungaricorum, pro primis Tyronibus, per Sebaldum Heyden conscriptae. Sebaldus Heyden ad nasutum lectorem:

Consultum pueris volumus, Nasute, valetio:

Quaeritur hic fructus: gloria nulla mihi.“

T. F.

Salutatio angelica hungarice.

Vdúoslied Maria malatschwal tegliesch, uruaglion teueglied, tenagialdot assonialatock kosotte eschaldot temiegniet giuomoltsche Iesus Christus. Amen.

Numeri cardinales.

Eig, kello, harom, nieg, öt, hatt, het, niogls, kilentz, tiz,

Oratio dominica hungarice, nescio quam recte scripta, ego conferendo singulas dictiones extricare me non possum, sed ut accepi, ita adscribam.

My attyank ky uagy meynngnyegben, zenteltessek te newed. Iwiönte zent orsagod. Legen te semt akaratod myke pem meynegben ahow kepen az foldouys, agyad ne kwuk, mynden napy kynyrwket. Es bochasd meg ne kwin my, uet keyn kepen my esmeg bochatuk ahmy elemuk ueteteknek. Es ne ueg mynket kezertet bru de sabadich mynden gonosztlwl. Mert tyed az orszag, es az hatalom es az dichoseg. Amen.

Látni való hogy ez teljes leírasi vagy nyomdai hibákkal; ösmerni azonban s tudomásúl venni még sem árt.

Végül ezt mondja nyelvünkről: Nihil habet haec lingua cum Illyrica aut Britannica commune, nec ulla alia (opinor) ei convenit. Audio hac lingua impressum esse novum testamentum, sed fere inutiliter quod hactenus in scribendi usu non fuerit haec sermo, et rustici etiam latine scribere quantum poterant conati sunt. Mihi nulla lingua tam barbara videtur, quae non ab hominibus literatis ita scribi possit ut intelligatur: nam et nostra memoria primum Rhaetica alpina scribi coepit.

Erdelyország lakosi között a dákok rovatában a székélyekről eképen szól: Hungarorum antiquissimi siculi dicti, qui lingua sua sunt Zekheli, et ad huius imitationem a quibusdam vocantur Ceculi.

Gesner egyebiránt betürendben vesz fel egynéhány nemzetet és azoknak nyelvét. Igen sokról csak nehány szót említ s nyelvökről vagy semmit vagy hibásan szól.

VI.

BENICZKY PÉTER KORA,

S NÉMELY FONTOS KICSISÉG.

TOLDY FERENC TŐL.

Beniczky Péterről, XVII. századbeli egyik legjobb lyrai és tan-költőnkéről, kinek versei szinte két századon által köz kézen forogtak, melyeknek 1664-től 1806-ig csak én tíz kiadását ismerem: mindössze csak annyit tudtunk, a mennyit a címlap, versei egy helyéből s első kiadójok Bartók István esztergami vicarius rövid előszavából tanultunk, t. i. hogy „szentelt vitéz“ (eques auratus) volt, iskolát „nem lakott“ és „sokat deákul nem tudott.“ De virágzása kora egyáltalában bizonytalan volt.

A magyar akademia gróf Teleki Domokos ajándékából legujabban a következő könyv birtokába jutott: *Δεξιων ελληνισμων*, hoc est Dictionarium Graeco-Latinum, post correctiones Budaei, Tusani, Gesnerii etc novissime a Iac. Cellario et Nic. Hönigero . . emendatum . . Basileae, per Seb. Henricpetri. Nagy ívrétb. 1487 lap. Az előszó alatt s a kolophonban 1584. áll, a fejtér bõrrel bevont fa táblán 1588.

Az elõszó tábla belsején a következõ beírások láthatók:

- (1) *Stephani Rasoris Tholnensis fl. 3. 1596.*
- (2) *Stephani Literati Ueörösmartini fl. 4. 1608. Tholnae emt9*
- (3) Qui non graeca simul jungit documenta latinis
Ad metam studii is tunc properare nequit.
- (4) Etsi Attica sapientia graeco velo vulgo per graecae linguae peritissimos ita latinis revelata est, vt Romae cum sis, in Graecia tibi esse videre: tamen Latinis cum Graecis eam cognitionem intercedere reare, vt rite doctus dici non mereatur, qui non vtriusque cognitionem habuerit, neutrum enim sine altero possit perfecte intelligi.

S. W. 1612. 24 Novemb.

(5)

Memento Morj.

Vilia qui quondam miseris alimenta negarett,

Nunc mendicato pascitur ille cibo.

Fascibus ambiguis fortuna volabilis erratt,

Et manett in nullo certa tenaxque Loco.

Petrus Beniczky mp. Anno 1623. die 25. Julij

Az elõlevél (Vorsatzblatt) elõlapján:

(6)

Az En Banatimban vígjastalij megh Istenem

Ne hadgij igij el Uesnem Rementelenseghen!

Igireted szerintt ved be keönieörge sem ,
Kegielmessegedrul ne hagy esnem ketsegeben :

Beniczky Peter, mppria. Anno 1619.

- (7) Jay niaualias Fejem menij szok beöntt
Tetem Istenem te Elened , houa reite
zem el , miuel Fedesem ell , szant szok
vetkemett , hogij ha nem köniörölsz , s raitam
megh nem enniheöcz , el kel veznij Fejemnek.

Az előlevél háttalján :

- (8) Franciscus Beniczky de eadem et in Miczinie ,
Eques Auratus. Sac. Caes. Regiaque Mattis
Supremus Capitaneus Wacziensis mppria
Anno Domini 1614.

A címlapon :

- (9) Generosiss. Dn. Francisc⁹ Beniczky de eadem et in Miczinie Eq. Aurat.
dono obtulit Joh. Duchoni R. L. C. Rectori Sch. N. d. 12. Jun. A. 1632.
(Duchoni írása.)

Az első lapon végre :

- (10) Franciscus Beniczky Eques Auratus mp.

Lássuk , mit tanulhatunk ezekből.

Először ugyan is Vörösmarti István deáknak (2.), ki úgy lát-
szik Tolnai Borbély István után (1.) első birtokosa volt e görög-latin
szótárnak , s azt négy arany forinton vette , verses és prózai beírá-
saiból (3. 4.) egy a görög nyelvet és tudományosságot egész becsé-
ben méltányló hazafival ismerkedünk meg , milyen azon időben nem
kevés , és bizonyosan nem kevesebb volt a hazában , mint van je-
lenleg : ahonnan azon idő , sőt a XVI. század is , több oly író-
t mutat fel — természetesen a theológiában , mely maga üzetett akkor *tudo-
mányosan* — ki , minden iskolás nehezkessege mellett , a külföld-
nek nem ugyan elsőségeivel állhatta ki a versenyt : arra viszonyaink
nem kedveztek eléggé ; de annak sok derékjével , igen is.

De a többi beírások azok , mik itt figyelmünket különösen
igénylik.

A könyv , mely 1612-ben még Vörösmarti Istváné volt , 1614-
ben már *Benicei és Micsinyei Beniczky Ferencé* , szentelt vitézé s
ő felsége váci főkapitányáé (8.) ; öt évvel utóbb , vagy is 1619-ben
(6.) , sőt 1623-ban is még (5.) *Beniczky Péteré* , a költőé , mit kü-
lönösen a saját kezével beírt magyar versek is bizonyítanak (6. 7.) ,
melyekből gondolat és forma után reá ismernénk a szerzőre , ha ne-
ve nem volna is mellettök. Végre 1632-ben már ismét Beniczky Fe-

rencé, ki azt ez év júniusában Duchoni János iskolarectornak ajándékozta (9.).

Annyi tehát bizonyos ezekből, hogy *Beniczky Péter nem valamikor a XVII. század második felében, mint eddig hittük, hanem annak első negyedében (1619—23.) virágzott*; bizonyos továbbá, hogy bár „iskolát nem lakott“, mint zárversében (valamennyi kiadásai 293-dik lapján) maga is mondja:

Nem írtam ezeket elme-mutatásért,
Hanem néha s olykor csak a multságért.

Nem laktam iskolát én a tanulásért:

Ezt értvén ne gúnyolj engem rhythmusimért. —

még sem volt deák-talan, s mint előkelő szülék gyermeke, otthon bizonyosan tisztességes nevelést és kiképzést nyert, mire munkái is mutatnak: minélfogva az imént kiírt sorok tán inkább némi gyenge iróniának veendőek azokra, kik egyedül az iskolát hirdették mindenmű bölcsesség forrásának, s ha nem csalódom a Zoilushoz intézett e sorban is:

„Ezt értvén ne gúnyolj engem rhythmusimért“

finom ad-hominem védelmet találunk. De azonkívül egy görög-deák szótár birtoklása is arra mutat, hogy ha birtokosa nagy hellenista nem volt is, mellesleg legalább foglalkodott a görög nyelvvel. S így Bartók István aligha a semminél nem többet tudott azon költőről, kinek ki tudja hogyan kezébe akadt verseit kiadta.

De ha okoskodni szabad — pedig szabad a historiában is, adatok létében és nem létében! — még tovább mehetünk. Mi volt Beniczky Ferenc? Talán Péter atyja? Hihetőleg, s a fiú atyja ajándékából bírta a könyvet. De ez az apa 1632-ben már másnak ajándékozta azt! Visszaajándékozta talán neki a fiú? Nem hihető. Ennek meg kellett halnia, s így szállt Péter vagyona apjára — s nem tán bátyjára vagy más vonalbeli rokonára — vissza. Én ugyan addig, míg a most is bár igen elágazva virágzó Beniczky család Péternek más nemzékrendét nem adja, őt Ferenc, a váci főkapitány és szinte szentelt vitéz fiának tartom, s 1632-ben már elhaltnak: mely év tehát a költő virágoztának minden esetre vég határa.

Nem nagy dolgok. De ily csekély részletekből készülnek az egészek. S valamely író, kivált jeles író *virágzása kora* (pedig az, ki két századon át él munkáiban, nem lehet jelesség nélkül) igen fontos tekintet az író, a kor, s a kettőnek egymásra-hatására nézve.

Beniczkyt tehát ezen túl az irodalmi történetíró nem Zrínyi után, hanem elibe fogja helyezni, s Rimai mellé, kinek ifjabb kortársa volt.

Bövecskén tárgyaltam, mit rövidebben lehetett. De két dologra kívántam ez által figyelmeztetni, kiket illethet. Először, hogy az első szemre minden fontosság nélkülinek tetsző adatok is összevetés által világosságot vethetnek homályos pontokra, vagy legalább újmutatásul szolgálhatnak. Ugyanazért másodszor: ha könyv, kívált régebbi könyv fordul meg kezünkön, ne sajnáljuk a beírásokat gondosan megtekinteni. A mi némelyeket boszant, mert a könyv kivéttetik csínjából, az sokszor magánál a könyvnél is becsesb lehet. Erről számtalanszor volt alkalmam meggyőződni, s azért, midőn régi kötést újjal akarunk felcserélni, jól megvizsgáljuk azt, mielőtt elvetnők. Apró történetek, genealogiai dolgok feljegyzése, velős mondatok, versek, vagy a könyv birtokosai, ára stb néha tanulságosak; így az egykori olvasók ítéletei, dicsérő apostrophéi, cáfoló vagy ócsárló glosszái is, mik gyakran találtnak könyveink szélein, egyéb adatokkal egybe vetve a kor nézeteiről tanuskodnak. Ilyekből is sokszor igen sokat tanulhatunk.

Régi kötést említvén, nem hagyhatom ez alkalommal szó nélkül a következőket is. A XVI. században még nem kötöttek papírkéregbe (Pappdeckel), hanem, ha fa táblába v. pusztá hártába nem, úgy tíz, húsz s több selejtes („maculatura“) ívet raggattak össze, s az így rögtönzött papírkérget vonták be bőrrel. Ne hagyjuk az ily régi könyvtáblákat, mik természetesen puhábbságukkal is elárulják magokat, vizsgálatalanul: a maculatúrák gyakran végkép elveszett nyomtatványok töredékeit foglaltak magokban, s mióta engem e körülményre Lugossy barátom figyelmeztetett, ez úton több nem csak érdekes, de fontos fölfedezést is tettem. Ha ilyesnek nyomába jutunk, a még oly jó karban fenmaradt táblát is érdemes feláldozni: de ügyes (könyvkötő) kéz kívántatik hozzá, mely a csak csirízzel összeraggatott leveleket szétáztassa.

Befejezésül hadd álljon itt Beniczkynek az említett szótárban álló két strófhája a szerző olvasása, de nem gyarló és alkalmatlan írásmódja, szerint. Alig olvasta azokat el egy pár olvasóm azon diplomatikai hűségű alakban, melyben (6. 7.) közlöttem.

1.

Az én bánatimban vigasztalj meg, istenem,
Ne hagyj így elvesznem reménytelenségben!

Igéreted szerint vedd be könyörgésem :
Kegyelemsségedről ne hagyj esnem kétségben.

2.

Jaj nyavalyás fejem !

Meni szok bűnt tettem ¹⁾

Istenem , teellened !

Hova rejtezzem el ,

Mivel fedezzem el

Szántalan szok vétkeket ?

Hogyha nem könyörölsz

S rajtam meg nem enyhödsz ²⁾,

El kell veszni fejemnek.

Ha szabad lett volna az idei Múzeum II. füzetében Répcsemel-
léki által közlött *Keservet Bátor Gábor fejedelem fölött* mai írás-
móddal adnom : aligha a füzet egyik ismertetője többet nem talált
volna benne , mint úgy. Így a legérdekesebb dolgokat is élvezhet-
lenné tesszük a nagy közönségre nézve. A hüség is csak a maga
helyén jó. *Hangot* változtatni nem szabad , de írásmódot (betűala-
kot) igen. Ennek csak a helyesírás történetében vannak igényei.

VII.

EGY 1576. KÖRÜLI KÖNYVJEGYZÉK.

KÖZLI

PODHRADCZKY JÓZSEF.

TOLDY JEGYZÉSEIVEL.

*Francisci Pesty de Eperjes specificatio librorum circa An.
1576. (Ex originali tabularii I. Familiae Becsky de Tasnád Szántó
in Com. Zاتمár).*

Az Mineméo Keoniweket *pestij ferencztul* az zantaij Pdicator
Debreceni Janos Pdicator kij mostan Karolij Pdicator Debrecenben
az Keonikeoteonel hagiót.

(1) Historia Matie Regis exemplar	67
(2) Commentarius vngaricus petri melij super apocalip- sin Johanis apostoli Euangeliste exemplaria	25
(3) Historia De turcarum profligatione per Italos facta in mari exemplar	30

¹⁾ Majasan : mennyi sok bűnt.

²⁾ Nyelvtanilag helyesen : enyhődöl.

(4) Corp. Doctrine philipi Germanice conscriptum exemplaria	1
(5) Historia Johannis huniadij exemp.	52
(6) Historia de conflictu pauli Kenesi et stephani batorij per Campum Kenier vocatum exemplar	14
(7) Libellus troporum exemplaria	70
(8) Grammatica Gregorij molnar exemp.	21
(9) Historia Alexandri magni exemp.	28

keowetkeznek az keoniuektul walo zegeodsegek:

Mind az keoniueknek be keotesetel zegeodek meg az keoni-keoteowel In flor 39. d. 70.

Keowetkeznek az meni keoniweket az keonikeototwl meg hoztanak.

Historia matthie Regis exemplar	59
Historia Alexandri magni exep.	19
Historia Johannis huniadij exemp.	27
Historia pauli Kenesij et stephani Bathorij exemplaria	12
Historia de turcarum profligatione exemp.	15
Libri troporum exemplar	64

Keowetkeznek Az meni hijok

wadnak az keonjueknek meliek ot marattak Debrecenben:

Historie matthie Regis Deficit exemplar	8
Historie Alexandri magni deficit	10
Historie Johannis hwniadij deficit	30
Historie de profligatione turcarum deficit	15
Historie stephani Batorij deficit	2
Ex Libris troporum deficit	6
Item Grammatica gregori molnar deficit	21
Corpus doctrine philipi melätön Germanice Conscriptum deficit	1

Comentarius petri melij super apocalipsi	25
--	----

Mely felöl meg Irt keoniwek melieket az keonikeoteo meg tartot e maganak zaz forintnal teoben allottak Azert vagj az hogj zaz forintot awagj az keoniweket nekem meg agjia, awagj az hogj zaz forintot keuanok az keoniwekert.

Decima die 7bris Anno Donj 1576. Attam az itth walo haran-gozonak 10 könyweket, az az Apocalypsist be köteznj es meg szór-zótttem wele, egykyrt egykyrt adok tyzen nyolcz nyolcz d.

E régi könyvjegyzék is különféle észrevételekre ad alkalmat.

Ki lehetett ezen *eperjesi Pesty Ferenc*? A kérdéses időben szántai lakos, s hihetőleg egyike a XVI. század *vándor könyvárusainak*. Ne csodáljuk, hogy könyvárus Szántón lakhatott: a helynek iskolája, s mint láttuk, könyvkötője is volt.

Pesty élve azon alkalommal, midőn Debreceni János predikátor Szántóról Nagy-Károlyba ment át, általa különféle kelendő könyveket vagy vétetett, vagy küldött, szám szerint 308 példányt, Debrecenbe bekötés végett.

Ez öszves mennyiségért 39 forintban és 70 denárban alkudtak meg a debreceni könyvkötővel, mi, bár a kötés akkor mindig bőrből vagy hárttyában esett meg, valóban nem kevés, kivált ha meggondoljuk, hogy Melius „Apocalypsisén“ (2.) és Melanchthon munkáján (4.) kívül a többi mind kis könyv (2—12 ívnyi egy-egy), bár alakjuk többnyire negyedréti. Egyre másra t. i. *egy egy darab kötése nem kevesebb mint 12 denárba* (nem egészen 8 pengő krajcárunkba) *került*: mi akkor időben sok pénz volt.

Azonban Pesty nem sajnálta a Debrecenbe küldéssel járó késedelmet, mert ott, mint az irodalom egyik emporialis helyén, jobb és egyszersmind olcsóbb munkára tarthatott számot, mint otthon. De csakugyan: a debreceni könyvkötő 308 darab helyett csak 190-et készítvén el (tán a kiszabott időre), s ezek közt egy Meliust sem: kénytelen volt a jó Pesty a szántai harangozóval, ki, mint látjuk *mestersége szerint szinte könyvkötő volt*, addig is, míg Debrecenből az „Apocalypsis“ kötött példányait kapná, a legsürgetősből szükség tekintetéből tíz példányt köttetni. De már a szántai könyvkötő 18 denárt (nem egészen 12 pengő krajcárunkat) *kért egyért-egyért*. Melius vastag könyv, és Szántón nem volt concurrentia!

A *könyvek ára* is nem csekély volt. A debreceni könyvkötőnél elmaradt 118 darab könyvről azt mondja Pesty, hogy azok neki „száz forintnál többen állottak“!

S még is hány magyar könyv, nem csak a kisebbekből, melyek a historiai énekek, de a nagyokból is, ért három, négy kiadást a XVI-dik században! Az *olvasási kedv* tehát meglehetősen volt.

Lássuk azt is, mily arányt hozhatunk ki a *könyvek keletére* nézve azok nemei szerint!

Rimes krónikából, ötféléből, kellett 191 péld.

Iskolakönyvből (Molnár Gergely nyelvtana s a Tropusok könyve) 91 péld.

Theologiai nagy munkából (Mélius és Melanchthon) 26 péld.

S 308 közt csak *egy* külföldi. Hacsak a Tropusok könyve is nem valami krakai kiadás volt. Annyi bizonyos, hogy ilyeneket Heltai s a brassaiak is nyomtattak.

De lássuk végül a lajstrom egyes teteleit is:

Első: Mátyás kir. historiája. Itt kétség kívül *Gosárvári vagyis Göröcséni Ambrus deák Mátyás-krónikája* értetik (a szerző kétkép nevezi magát), melynek készülte évét nem tudjuk, de melyre már 1567-ben történik hivatkozás. Első kiadását nem ismerjük, de ismerünk némely későbbi kiadásokon kívül egy 1574-ki *debreceni utánnyomatot*: ez lehetett az itt szóban forgó.

Második: *Mélius Péter* ezen munkája: „Az szent Jánosnak töltt Jelentésnek igaz és írás szerint való magyarázása predikációk szerint, a jámbor bölcs és tudós emberek írásából szereztetett.“ Váradon, 1568. 4r. (Sándor e munkából kettőt csinál, egyet 1566-ra, a másikat 1568-ra, s mind kettőt Debrecenbe téve. Hibásan).

A harmadik alatt hihetőleg *Tunis megvétele* értetik *Valkai Andrástól*, mely 1571-ben készült, s mely csak Heltai historiai énekgyűjteményében maradt fen. Én azt gyanítom, hogy *itt* egy Debrecenben Komlósnál 1574-ben készült kiadás forog fen, *miután ez a Komlós ez érben számos más rimes krónikákat is nyomtatott.*

Az ötödik alatt *Bánkai Nagy Mátyás Hunyadi-krónikája* értendő, és pedig vagy annak elveszett első kiadása, vagy, és *hihetőbben*, *Komlós*nak 1574-ki *utánnyomata.*

A hatodik vagy *a nikolsburgi névtelen Kenyérmezei diadala* volt, mely 1568-ban készült, s ma már csak leírva az evangélikusok kézsmárki könyvtárában maradt fen; vagy *Temesvári Istrán deáké*, mely 1569-ben íratott s csak Heltai énekgyűjteményében s egy későbbi (1579-ki) szinte Heltai-kiadásban maradt fenn. Hát ha itt is *egy 1574-ki Komlós-féle kiadás* értetik?

A nyolcadik alatt *Molnár Gergely híres*, s a múlt században is még Erdélyben köz használatú *deák nyelvtana* értetik, mely először 1556-ban jelent meg Heltainál, s azóta gyakran.

Végre a kilencedik vagy *Ilosvai Péter Sándor-krónikája*, mely 1548-ban készült, s melynek Jankowich egy hely és év nélküli kiadását látta; vagy, mi hihetőbb, *Idari Péteré* szinte azon évből,

mely régibb kiadásaiiban elveszett ugyan, de *Komlós 1574-diki kiadásában fenmaradván*, itt ez lehetett meg.

Azért hajlom pedig arra, hogy itt azon munkákból, melyek Debrecenben, *épen ez időtt*, vagy bizonyosan vagy hihetőkép, megjelentek, *debreceni kiadásokat vegyek fel*, mert egyfelül hihetőbb, hogy a tiszai részek inkább ilyeket hogyszem erdélyieket szedtek a hely közelsége s az itteni nyomtatók saját vidékeiken levő sűrűbb összeköttetéseiknél fogva; másfelül mert mind maig az erdélyi régi nyomtatványok jobbára csak Erdélyből kerülnek, a debreceniek viszont ott sokkal ritkábbak mint nálunk.

Egyébiránt ezen megjegyzéseket is hadd szabadjon egy figyelemzetetessel rekesztenem be.

Íme egy, számos ember előtt semmi figyelemre nem méltónak látszó, *scarteta* mennyi tényt foglal magában, s mennyi újjmutatást! Gyűljön csak és tetessék közzé sok ily apró emlék: s régi irodalmi viszonyainkra nem reménylt világosság fog derülni. Tehát figyelem és gond minden régi papirosdarabra! ha magunk nem használhatjuk, tegyük le valamely köz könyvtárba: ott a nemzeté leszen, ott fenmarad, és nem fog használatlanul heverni.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— A Nemzeti Könyvtár második folyamának VI. és VII. füzete is megjelent, vagyis *Szalárdi János Siralmas Krónikája* III. és IV. füzete, 257—512 ll., melyekben az ötödik, hatodik s részben a hetedik könyv foglaltatnak, vagyis az I. Rákóczi Ferenc választatásától (1652) atyja II. Rákóczi György halálaig (1660.) Erdélyben lett dolgok. Az olvasó közönség már ismeri Szalárdit, mint a XVII. század történetforrásai egyik legnevezeteseb-, részletesb-, okszerűbb- s tegyük hozzá: mulatságosbikát, habár irány dolgában korántsem oly erős, mint a történetek összefüggeszítő és okadó elbeszélésében. — Tán szívesen veszik a Nemzeti Könyvtár részvevői, ha e gyűjtemény első három-éves cyclusa átnézetét adjuk:

Esterházy Miklós minden Munkái. A szerző életével. Toldytól.

— Megjelent egészen.

Zrínyi Miklós minden Munkái. A szerző életével. Kazinczy Gábortól és Toldytól. — Megjelentek a költői munkák; sajtó alatt a Kazinczy által fölfedezett prózaiak.

Liszi László Minden Munkái. A költő életével. Ürményi Józseftől. — Hátra csak az életrajz.

Cserei Mihály Historiája, a szerző életével Kazinczy Gábortól. — Hátra az életrajz és toldalék.

Szalárdi János Siralmas Krónikája, az író életével. B. Kemény Zsigmondtól. — Hátra az életrajz s az utolsó két könyv.

Tizenhatodik századbeli történet- és emlékirataink, u. m. Székely István, Heltai Gáspár, a landorfejevári névtelen, Veranchich Antal főérsek emlékirata (1504—1567.), s még nyolc kisebb emlékirat, egy kötetben, életrajzi s irodalmi bevezetéssel. Toldy Ferencről.

Mind ezek *sajtó alatt*, s részben jóformán előhaladva úgy, hogy fél év alatt megjelenhetnek, ha az alóírók befizetései a kiadókra késésre nem kényszerítik. Az elsoroltakból alig fog egy vagy két füzet a második hároméves cyclusra átmenni. S ezekkel *hat kötetben tizenhét író* lesz a közönség kezében.

— Szépirodalom. — *A nagyszebeni Királybíró*. Regény az Eszther szerzőjétől. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1853. Kis Sr. I. kötet 151 l. II. köt. 186 l. III. köt. 172 l. Füzve 3 ft.

Ismét egy mű az Abafi és Eszther remekelő szerzőjétől. Itt is a történet és élet, az erkölcsök és emberi szív ismerőjével találkozunk, ki mind ezen elemekből a legvonzóbb s egyszersmind tökéletes correctségű képet tudta construálni; itt is a regényszerkezet mesterét ismerjük fel, ki valódi virtuositással intézi és szövi műve szálait úgy, hogy a figyelmet, soha sem fárasztva, nem kimerítve, a legutolsó percig feszítve tartja, s azután egy rövid visszatekintés által az átlábolt tömkelegre, verőfényes világítással deríti fel titokkal teli világát. Oly könyv, melyet, ha megkezdtünk, többé le nem tehetünk. De bár szerző a pszichologiai boncludományban mester, s a rendkívülit is a mélyből indokolja és szerves szükségesség gyanánt tünteti fel: némi kéjelmertlenség kíséri ez élvezetet, a gyönyörűség fájjal vegyül, s az utóérzés nem építő hanem kimerítő: amiért a művet csodáljuk, de másodszor rettegünk kezünkbe venni: ellenkezőkép mint Abafi vagy az Utolsó Bátorinál. S ez onnan, hogy szerző vagy kimerítette a szellemi élet physiologiáját, s azért annak abnormis, pathologiai jelenségeit veszi tárggyul; vagy a francia romanti-

kától túlszigázott közönségünket amaz egészséges és normalis állapot iránt, melyet ő a nélkül hogy valóságából kivenné, költészete által oly bájosan tud felmagasítani, eltompúltnak és fogékonytalan-nak tartja. De az ő szelleme gazdagabb, hogysem az elsőt tegyük fel, s közönségünk az évenként köztünk szaporodó francia regények, valamint az elébb már-már tulsúlyra vergődött francia dramaturgia dacára, egészségesebb idegzetű, hogysem ily ingerekre szorúlna. Nem csalódunk tán azt állítva, hogy azon levegő leng a Királybíróban, melyet szerző most beszí. S habár e mű szertelenségeivel is becses, de irányfordulatot nem szeretnénk benne felismerni. — A göttingi egyetemnek 1704-ben felemlítése anachronismusát nem azért említjük itt, hol csak általánosságokra szorítkozhatunk, mintha regényben ilyesre nagy súlyt helyeznénk, de a correctness a legkisebb mellékességekben is becses dolog, ellenkezője pedig, ha mulólag is, sértő, kivált ott, hol minden egyéb oly correct.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XV. *Egy végrendelet a XVI. századból.* — En Horvatt Gaspar, noha testembe betegh vagiok, de Leolkembe Istennek legien hala Cheondez vagiok, Legeleszer az en Istenemnek nagj halakat adok, hogj eo Zentt Feolsege az eo igaz Ismeretyre hozoth, kerem is eo Zentt Feolsegeth, hogj az eo Ismeretyteol meg ne fozzon engemeth, hanem mind az en utolso oramiglan megtarchion az eo igaz Ismeretyben, es az en kimulasom utan zamlaljon az eo Zenthi koszze, hogj azokkal egyietembe vehesem azt az eoreokke valo Boldogsagoth, melljet az eo Hjvejnek az eo Fjanak draga Zentt halalaval zeorzeoth. Tovabba kegjelmetek jol tuggia hogj ez tizen negj eztendeoteul fogva a mi nemes heljen laktam az az hely nem kivanta hogj en penzt gjeujchek, hanem az en tiztessegemeth meggondolvan ugj viseltem magamath, hogj tiztessegembe meg ne fogiatkozzam, az mit kaphattam azt zolgara keolteottem, seot ez nagj d agaban adossagba is sokban ejteottem magamath. Egj Colosvary Pozthmehreonek vagiok ados három veg Karasianak az arraval, ismet vagion eggjeuth Krajnik Pethernel három poharom egj ezeust kannam zalogba Het forinth hejan Zaz forinthban. Ez kjul ados senkinek nem vagiok hanem Zolgaimnak. Vagion Sebossj Meniharttnal egj ezeustes zabljam zomanczos. Vagion Fejervaratt egj Eotveosnel egj keves ezeustem, kibeol egj keoteofeket chinaltak, annak az aranyat is meg attam, es negj Boglara fekre valora, vagion Kaza Peternel egj aranyas Zabljam, vagion egj aranyas Pallosom, vagjon egj ezeusteos Zekerczem, vagjon egj bothom, egj chiakanjom, egj parazt pallosom, Berthon Mar-

tonnal, vagion egj skarlath felseo ruham farkas hattal belleth, egj granath subam roka hattal belleth. Vagion egj eoregh roka beur gerezna, hatt vagion masfel gerezna, Mal vagion egj nehanj, roka beur kitt eozye nem varottak, egieb haz keoz marham, ontalajm talnerjm fa talajm talnerjm. Zalancy Lazlonal vagion egj panczelom, kit az zegenj Zalancy Georgj kert vala teulem mustrara, Vagion egj sathorom. Az my ok levelejm vannak azok is ott vannak, vagion itt az Ladamban egj nehanj forintom, kit temetesemre hagiok. Vagion harom poharom, vagion harom kanalom, egj pecheteo gjeureum. Az Somljay erdeon vagion Zaz Tyz eoregh Dyznom.

Mindezekbeol eleozor hagiok Batthiamnak Massay Ferenchnek egj pohart a melj eoregh, masodikot hagiom Bakothajne azzonjomnak, harmadikot hagiom Balajthine hugomnak, az negediket Massay Dienesnek, eoteodiket hagiom Bekesne nenemnek, hatodikat Ladany Janos fianak Gjurkonak. Egj ezeust kannath hagiok Magochyne azzonjomnak, es az harom kalanth, miert hogj az attjamtol maradoth, emlekeozetert tarchia megh. Hagiok Massay Dienesnek egj Skarlath felseo ruhath. Az granath subath Berthon Marthonnak hagiom, az roka hatt es mal gereznaht Massay Ferenchnek. Az my haz kesz marham vagion ontalajm talnerjm, fejer ruham valamy vagion, mindenth ez kett atjamfianak hagiok Bakothajnenak es Balajthinenak. Az melj zekerczem Kaza Pethernel vagion, az zegen rab attjamfianak Massay Lazlonak, az zabljat es az pallost az melj attiamfja meg akarja magahoz valtani, az zolgaimath elegeche vele Massay Ferench. Az dyznokat aggia el Massay Ferench, az mj adossagom vagion azokat elegeche az arrabol. Az chikanth hagiom Batthiamnak Massay Ferenchnek, az jobbik lovamoth hagiom fekesteol niergesteol Massay Ferench battiamnak. Az pej parijpath hagiom Vajda Janosnak fekesteol niergesteol, az kek parypath hagiom Rezmanna fekesteol niergestol, hagiok Rezmanna hatt ezeust eoregh gomboth. Az melj kett panczelt Massay Ferench battjamtol vettem vala ismet neki hagiom. Hagiok Vajda Janosnak egj sisakoth, egj parazth pallosth, aggion battjam tyzenhat forintoth neki. Leorinchnek hagiom az viseleo ruhamath, dolmanjomat mentemet nadragomath. Kaza peternek hagiok egj bothoth. Az melj jozagot Bebekne azzonjom jambor zolgalathomert adot vala Jozasselt hagiom az en battjamnak Massay Ferenchnek es az Bethlen Pether fianak minthogj zolgalatommal talaltam mind molvaval eggietemben kinek levele Berthon Martonnal vagion. Az Bethlen Pether fianak hagiom az panczelt a ki Zalanchinal vagion, az sathort battiamnak, az Sebessi Menjhartnal valo zabljat is hagiom battiamnak Massay Ferenchnek. Vagion negj zekeres lovam, kettejt hagiom Bakothajne Azzonjomnak, egjiket Bekesnenek, negjediket Balajthinenak. Az fekre valo lancz az melj Kovachioczkinenal vagion hagiom az Bethlen Peter fianak. Ezek kiveol ha mj marham vagion kerem Massay Ferench battiamath hogj elegechi zolgaimath, hogj halalom utan ne kialchianak en ream. En Massay Ferench, Bakothaj Balasne, Nadany Borbala, Balajthi Boldisarne, Bethlen Margith azzonj, az varadi kaptalanok eleoth, az mj igaz hiteonk es leolky ismereteonk zerenth valljok, hogj ez igaz testamentom, es minthogj az ur Isten hertelen el hoza az eo halalanak orajath zynten eletikor Zenth Michal nap eleott valo Zeredara virradolon teve ez testamentomoth az ettzakanak ide-

jen , nem tudá kyt siratnj égiet my nalunknal. Es ugian azon ettzaka hajnol-
kor ki kjva Isten ez vilagbol. Anno Dni 1586.

Közli

Szathmári Károly,
békési ügyvéd.

— *Pótlék Fejér György munkái sorához.* — „Csery József, cs. kir. tud. egyetemi első könyvtártiszt „*Memoria Georgii Fejér*“ kéziratából (melyet az 1852-ki június 25-én tartandó egyetemi ünnepélyre a tanácsnak bemutatott, és azon évi VIII-ik ülésében, 551. sz. a. egyetemi költségen nyomtatása határozta-
tott), az általa szerkesztett, és a M. Muzeum VI-ik füzetében főtisztelendő Szilasy János kanonok úr által, néhai Fejér György életrajzához 303-ik lapon mellékelte munkái sorához pótlólag még ezeket közli :

1. B. Orczy Lőrinc urnak a pozsonyi nevendékeknél lévő emlékezete. *Lásd : Mindenes Gyűjtemény 1789 : I-ső Negyed 301. l. Komáromban 8r.*

2. A nagy lelket illető ajándékozásnak példája. *Ugyanott 349 l.*

3. Rejtett szó. *Ugyanott 392. l.*

4. Találós Mese. *Ugyanott II-ik Negyed 13. l.*

5. A legelső hunnusk történetiből némely Anekdoták, és azoknak szokásai. *Ugyanott 99. l.*

6. A magyar nyelvről. *Ugyanott 1790 : IV-ik Negyed 154. l.*

7. Pünkösöd után negyedik vasárnapi közönséges ajtatósságra alkalmazott beszéd. Buzdítás a franciák ellen. Pesten 1796. 8r.

8. Az itthoni és külföldi Juharfa mivelletése és használatása nedvéből cukor-szerzés végett az austriai birodalom javára, írta Walbergi Theobáld. Budán, 1811. 8r.

9. *Memoria Stephani Katona doctrina et scriptis clarissimi. Budae, 1835.*
— *Etiam in Codice Diplomatico Tomi VII-i volumine tertio.*

10. Az ember kiformáltatása esmérő erejére nézve, vagy is a közhasznú *Metaphysika. Budán, 1835. 8r.*

11. Még egy szó a maga idején a vegyes házasságokról. *Lásd : Századunk 1841. 31. szám.*

12. Üdvözlét a Békeszó protestáns írójához. *Lásd : Hirnök 1841. 42. sz. Kis Futárban.*

13. Balogh János nyílt levelére. *Lásd : Századunk 1841. 39. sz.*

14. Visszatorlás B. J. úr visszatorlási iratára. *Lásd : Egyházi Tudósítások 1841. 2-ik Félév 8. sz.*

15. *De Baronibus ac Proceribus Regni Hungariae. Budae 1843.* — *Etiam in Codice Diplomatico Tomi X-i volumine sexto.*

16. *De Comitibus Regni Hungariae. Budae, 1843.* — *Etiam in Codice Diplomatico Tomi X-i volumine septimo.*

17. A vegyesen házasulandók szabadon egyezkedhetése gyermekeiknek religiói neveltetésök eránt. Pest, 1844. 8r.

A 64. b), 147. b), és 173. b) számok alatt főtiszt. Szilasy János úr által pótolta munkákra bátor megjegyezni : hogy a másodiknak nyomára nem jutott ; az utolsót ismeri, és azt a „*Memoria*“ kidolgozásában használta ; az első pedig aligha valaha világot látott.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

AUGUSTUS. 1853.

VIII. FÜZ.

RAJZOK A NÖVÉNYEK ÉLETÉBŐL.

DORNER JÓZSEFTŐL.

I.

A NÖVÉNYVILÁG ÉS AZ EMBER.

(Olvastatott a természettudományi társulat 1853. évi májusi ülésében)

Azon idők, midőn a növénytudomány a nemek és fajok meghatározására szorítkozott, midőn az egész tudomány csak gyűjtés és határozásban állt, hála istennek! elmúltak. *Linnée* a nagy hírű *Philosophia Botanica*-féle munkájában fűvészeket és növénytankedvelőket (botanicusokat és botanophilusokat) különböztet meg. Az elsők, az ő értelmezése szerint, a tudomány képviselői, azok t. i., kik minden növényt értelmesen meg tudnak nevezni. Ezek voltak *Linnée* fűvészei! botanophilusai azok, kik oly tárgyakkal foglalkodnak, mik nem tartoznak szorosan a növénytudományhoz; s ez osztályba *Linnée* a bonctudósokat, kertészeket, orvosokat, gazdákat, s végre még a hittudósokat is számítja, kik a bibliai plántákat magyaráztatják, s a költőket, kik a növényeket énekeikkel dicsőítették. A mint látjuk, *Linnée* egy igen tarka társaságot hozott össze az ő scientia amabilis-a hajlékaiban. Az újabb tudomány magasb álláspontot vett. Nem állapodik meg többé a formák osztályozása és rendezésével, hanem a formák fejlődését, azoknak benső összefüggését nyomonzza s az alakító ösztön menetét kiismerni igyekszik. Bemerülvén a növényélet sokoldalú viszonyaiba, mély tekintetet nyit az organi-

cai világ tömkelegébe. Igaz ugyan, a diagnostica még mai nap is nagy finomsággal elkülönzi és határozza meg a nemeket s fajokat; de ezen szörszál-hasogatás nem fő célja többé a tudománynak, hanem segédje lett egy magasabb doctrinának, mint a Cicerone, ki valamelly nagy város tömkelegében kalauz és vezérül szolgál a jövővénynek. Vezérlete mellett belépünk a növényvilág szentélyébe, megismérkedünk az egyénekekkel, örvendünk tarka formáinak, virágpompájának, változatos aetheri illatainak; de az ezernyi alakok pusztá nevei ki nem elégítik a mívelt nézelőt. Az élet tünetényei itt meglepő gazdagságban lépnek előnkbe. Csekély magvakból fejlődik az erdők pompája, mezőink virágos szőnyege. Minden hely, a tenger mélységétől fel az örök jég birodalmáig életet lehel. S midőn a beköszöntő tél az erdők lombjait letarolja s a mezőket fejr szemfödelével bévonja, a természet élete még akkor sem pihen. A csirák a fák s a védő föld belsejében szunnyadva fejlődnek, az első tavaszi sugártól megindulnak s ifju erővel előtörvén, a tünetények egész köre újra átismételtetik. Az ember vágyódik ezen örökös tevékenység lényegébe hatni, s az örökké megújuló tünetények összefüggését földeríteni. Iparkodunk kiismérni a növények csodálatos egyszerű szervezését, nyomozzuk a módot s a törvényeket, melyek szerint a növény karesu testét fölépíti, mélyebb és mélyebb belátást nyeren-dők a sokalakú formák lényegébe s belső összefüggésébe.

A természet tünetei kölcsönösen föltételezik és egészítik ki egymást. A növény élete legszorosabb összefüggésben van a föld természetével s a légkör égalji minőségével. E viszonyok befolyása még az avatlan figyelmét sem kerüli ki. Ehez alkalmazza magát a növényzet physiognomiája. A tülevelű fákra már távolról ráismerhetni sötétlő zöld tekintetöknél fogva, s a különféle harasztok is könnyen megkülönböztethetők színeikről, ha hasonneműek társasan állnak együtt nagyobb területen s más fajú nagyobb csoportokkal váltakoznak. Midőn 1852. évi májusban a Mátrán voltam, alkalmam vala észlelnem azon benyomást, melyet a lombos erdők színezetei nagyobb távolságban gyakorolnak. Az erdős Kékesnek Gyöngyös felett emelkedő kúpteteje egészen más zöldet mutat, mint lejtősségei. Az alsó sötétebb rész egyenes irányban haladó vonal által választatik el szembetűnőleg a tetőt elborító világosabb résztől. A felső erdőséget óriási bükkfák alkotják, míg az alsó szélesebb erdőv tölgyfából áll. Magában az erdőben is feltűnőleg változik a törzsökök színezete,

ha a bükkösből a tölgyerdőbe lépünk. A különös tekintet és színezetet sajátságos zuzmók okozzák, melyek nagy mennyiségben élőködnek társasán a faderékokon.

A mint az északi vidékek sötétes fenyveseiből dél felé haladunk, a növényzet arculata mindinkább változik. A zöld rétek, melyeken oly kéjesen nyugszik a szem, lassanként elenyésznek, helyökbe szépen viruló hüvelyes csalitok és liliomnövények lépnek, a víz-borította rizsföldek a mi hullámszó gabna- s buzaföldeinket pótolják. A levélhullató fák és cserjék helyett örökké zöld tölgyek és pisztácok lépnek fel, megjelennek az olajfa-berkek, a borostyánfa, a granát, a myrthus, s int az aranyas hesperidgyümölcs. Ezen növények jellemzik Itália boldog egét, melynek floráját a bájos tropusi növényzet néhány képviselője dicsőíti. A sajátságos aloe növényeket az óriási amerikai *Agave* képviseli, a törpe- és a dattolyapálma előízét adják a forró földöv csodálatos pálmanövényzetének, míg az *Arundo Donax*, a közönségesen ismert spanyolnád ama forró vidékek fanemű füveit, a *Bambusaceá*kat ábrázolja. Így változik a növényzet alakja egy területen, melyen jelenleg gözszárnyakon röpülő kocsikon néhány nap alatt átfutunk.

Kevésbé szembeszökőleg, de azért nem kevésbé mélyen a növények életébe vágólag hat a föld különböző minősége. A gránitföld részint más növényeket táplál, mint a mész- vagy homokföld, szintugy különböző növényzetet mutatnak a sósivatagok, a mocsáros földek s a posványok. Mindezen viszonyok a növények mesterseges természeténél különösen tekintetbe veendők. A föld művelése, a trágya választása, melynek megtéríteni kell azt, mit az aratással elvevünk a földtől, a növények különböző természeténél fogva nem közömbös dolog, s azért szakismerettel kell üzni. Ez ismereten alapul az okszerű gazdászat. Már a legrégebb népek is természetek s nemesítettek sokféle hasznos növényeket, a nélkül hogy fűvészetet vagy vegytant üztek volna. Ők azonban bizonyos pontra hatolván, megállapodtak, míg a szükségek folyton szaporodtak. Okszerű gazdászat mind addig nem volt gondolható, valámig az emberiség nem ismerkedék meg közelebbről a növények életével. Még mai nap is vannak számos mezei gazdák, kik a lentermesztést ellenzik, mint-hogy nagyon fogyasztja a föld termő erejét. Ők tehát a hol lehet, inkább buzát vagy más gabnaneműt vetnek, mert ez sem szíja ki jobban a földet, s az aratás kevesebb fáradság s munkával jár, mint a

len tisztába hozása. Ez által azonban a legfontosabb termesztési ágak egyikétől fosztják meg magokat, nem tudván hogy a len- és kenderkészítés hulladékai s azon vízzel való öntözés, melyben a kender áztatik, kevés fáradság és csekély költséggel újra visszaadhatja a földnek azon részeket, melyeket az aratás által elvontunk attól. A népesség szaporodtával növekvő szükségek csupán a föld értelmes művelése s használása által elégíttethetnek ki. Egyik vagy másik termesztéság elhanyaglásával a forgalom más utakat keres. Az ebből keletkező kárt bajosan lehet megtéríteni, s az elszegényedés óriási léptekkel halad előre.

Fölötte tanulságos és hasznos ismereteket vonhatni azon összefüggés észleléséből, mely az emberi nem művelődési története s a növények fejlődése közt létezik. Átlátandjuk, mikép a népek létezése, az államok legfontosabb érdekei, általában az emberiség fejlődése és művelése bizonyos növények ápolásával és tenyésztésével van összekötve. Így azon nomád népek létezése, kik a polári tartományok zordon vidékein barangolnak, a fejér csillámu iramszarvas-mohához, *Cladonia rangiferina*, van kötve, mely ott, hol a többi növényzet elszigorodik, mérföldekre borítja a földet. Ha valamely vidék le van legelve, a lapp fölszedi sátorfáját s tova áll. Az iramszarvas, mely kizárólag a nevezett zuzmókból él, mit hibásan mohának (Rennthiermoos) neveznek, ellátja őt mindennel. Ad neki ruházatot, étket és italt. Egy család háromszáz darabnyi farkával meglehetősen vagyonos állapotban van. Ebből annyi szarvast vághat le, a hány táplálásra, ruházatra szükséges, néhány szarvasbőrt, szarvakat stb el is adhat kereskedőknek lisztért, égettborért s gyapjukelmékért. Ha azonban a farka száz darabra leolvad : akkor a család nincs biztosítva az éhhaláltól, kényszerítve van oda hagyni a szabad pásztori életet a hegyeken, s a tenger felé vándorolni. Itt a lapp nyáron át alig eszik egyebet halnál, s nagy gyönyörérettel iszszá reá a vizet, melyben a halat megfőzte. Télen be kell érnie szárított hallal, fenyőkéreg és iramszarvas-faggyuból főzött vízlevelessel. A fenyves legbelső, alylumot tartalmazó kérgét nyáron lehántják, s hosszú szalagokra hasogatván, szárítás végett téli szükségül füsttel tölt kunyhóikban felakgatják, mikép alföldi gazdáink a szalonnaoldalakat szokták felakgatni. Használkora a kéregszalagokat iramszarvas-faggyúval finom darabokra vagdalják, vízzel sűrű péppé főzik és megeszik. Egy kevés juhtej és hamvas szeder, *Rubus Chamaemo-*

rus, csekély mértékben jobbitja e nyomoru tápanyagot, mint *Wahl-enberg* kémi Lappmark topographiajában megjegyzi ¹⁾.

Könnyen átlátni, mikép e zordon vidékeken, ily nyomasztó körülmények közt, az embernek is el kell nyomorodnia. „Csaknem hihetetlen, mond *Buch Lipót*, mily megvetéssel néznek a normanok a szegény lappokra. Azon nyilatkozat, hogy az ilyen ember nem ér többet egy kutyánál, nálok gyakran hallható.“ Annál szégyenletesebb azon tapasztalás, hogy a legnemesb hajlamokkal dúsan megáldott ember ott is elvadul, hol a természet örökös tavasz befolyása alatt mindennel kínálkozik. Sőt látjuk, hogy az ember a tropusi boldog ég alatt még inkább elvadul, mint a köd-borította polári ég zordon benyomása alatt; mert itt legalább ismeretlen az emberevés szörnyű szokása, melylyel sok déli nép örökös belvillongásai gyöződelmeit dicsőíti!

Pöppig, a híres utazó, igen kellemesen rajzolja a Déli-Amerika áthatolhatlan erdőiben lakó indiánok egyszerű és igénytelen életmódját. „E véghetetlen rengetegek, mond *Pöppig*, mindennel ellátvák, mit a durvább ember csekély szükségéhez képest megkívánhatna házi életmódjának megalapítására. Ha a természet ezen bőkezősége egy részt nagy jótékonyiságnak látszik, más részt mint a civilisációnak erős akadálya tűnik fel. A mulhatatlanul szükségesnek könnyű megnyerése egészen megfelel a benszültött ábrándos fásultságának. Ez utóbbi átszáll még a hason viszonyok közt élő fejérré is. Az eszme, hogy azon ember legboldogabb, ki legkevesebb szükségét érez, s ezeket az őt környező természetből tudja kielégíteni, azért talál viszhangra, mert az ily állapot minden erőfeszítő s önkénytelen munkásságtóli megszabadulást idéz elé. A félig mívelt indiai és színes Déli-Amerikában nagyon szereti kigúnyolni a városok fejéreit, kikre, az ő nézete szerint, a sok birtokból kettős gond háromlik, t. i. a keresmény megszerzésével járó fáradság az életben, s a hagyományozás gondja érdemes örökösök számára halál esetében ¹⁾.“ E jellemzés minden tropusi lakosra alkalmazható, kik hasonló mértékben kedvelvén a szabadságot és kötlenséget, egyaránt menekedni iparkodnak a civilisációnak személyes szabadságot

¹⁾ Reise durch Norwegen und Lappland von Leop. v. Buch. Berlin 1810. II. Bd. 165. l.

²⁾ *Pöppig*, Landschaftliche Ansichten und erläuternde Darstellungen aus dem Gebiete der Erdkunde. Leipzig, 1839. 215. lap.

korlátozó, elpuhítható befolyásától. Még az íny csiklandóssága sem bírta őket tevékenységre és haladásra, mond *Pöppig*. Az indiai bámulatos étvágygyal bír ugyan, s a legszokatlanabb órákban is sokat bír enni; ő azonban legkevesbbé sem törődik a táplálék minőségével, változatosságával, csak éhét elverje s hasát jól megtöltse. Innen származik aztán közönyössége a földmívelés javításai, jobb tápnövények megszerzése iránt, melyeket a fejér mindenütt meg iparkodott honosítani, hol megtelepedék.

Mi egészen más színben tűnik fel e durva természetfia ellenében a mérsékelt ég alj lakosa! A földmívelés ezredek óta karöltve jár a civilizációval, mindenütt magasabb emberi művelődés nyomait hagyván maga után: „Mert a földmívelés, mond *Rotteck*, műveltséget idéz elő, közös erő kifejtést és társadalmi rendet teremt. A mely nép egyszer e pályára lépett, a kivívott előnyök érzetéből folyvást új meg új biztatást és serkentést merítend a tovább haladásra; az akadályok — ha nem legyőzhetlenek — edzeni fogják szorgalmát, éleselműségét s a földmívelés és általános civilizatio kölcsönösen ápolandja s emelendi egymást.” — A búzaszemek, melyek a majdnem háromezer éves egyiptomi mumiák koporsóiban találtattak, ép oly ékesbeszédű tanúi egy elenyészett műveltségnek, mint *Palmyra* vagy a százkapuju *Théba* nagyszerű romjai. A földmívelési szorgalomnak hasonló igénytelen emlékeit hagyta hátra, nagyszerű épülettromok mellett, a föld nyugati végén lakó s az európai civilizatio által elnyomott inkászok népe. Valamint Egyiptomban búzaszemeket rakának az elhottak sírjaiba, úgy az óriási vulkánok által rázatott tiszta hegyi légben, az Andes magas bércein lakó inkászok kukoricaszemeket tevének a halál csendes lakába.

Az emberi nem művelődési történetére nézve igen nevezetes, hogy a haladó civilizatio főképp lisztteljes kenyérnövények, a buza, tönköly, rozs és árpa termesztéséhez vala kötve. Az európai műveltség eredeti hazája, a regedős Keletország egyszersmind e művelési növények őshelye. De valamint a múlt idők sokféle felforgatásai és barbárságai összebonyolították a néptörténet fonalait: szintűgy e növények eredeti lakhelyeinek meghatározása, művelésének története is még megoldatlan fejtemény. A föld természete s ama vidékek alakja több mint négyezer éves cultura által annyira elváltozott, eredeti növényzetök nyomai annyira eltöröltettek, hogy már lehetlen biztosan meghatározni: vajjon az itt-ott feltűnő vadoncok gabnaneme-

inknek tulajdonképi törzsfajai-e, vagy csak elvadult szökevényekül tekintendők? E növények tenyésztése régibb minden historiánál. *Diodor* szerint Indiában a földmívesek osztályát nagyon megbecsülik, ők a hadi szolgálattól és robottól mentesek valának, s háboru alkalmával még az ellenség sem merte a szántóföldön foglalkodó földmívest bántani. A földmívest az emberiség jótévőjének tekinték, ő minden viszony közt bántatlan marada, a mező és szántóföld bátorságban vala a dúlás és pusztitástól. A mennyire a traditio és historia csak hátrahat, Assyria és Babylonia művelődött rónáit már csatornák által látjuk hasítva, a mesterséges öntözés közönséges divatú volt. A kifejlődésnek szinte magas fokán áll a földművelés hason kulturai mód mellett, Égyiptomban is azon időben, mikor a héber szóhadgyomány szerint Ábrahám odaköltözék nejével a Kanaanban kiűtött drágaság miatt.

A gabnanövények feltalálása felett, mint *Diodor* mondja, sok nép versenge egymással. Itt a mythus sötét környékébe jutunk. Égyiptomban, mint a rege tartja, *Isis*, a krétaiaknál az adománydús *Demeter* tanítá e növények vetését s művelését. A kenyérnövények termesztése azonban valószínűleg Közép-Ázsiából, névszerint Mesopotamiából, származik, hol buza, tönköly és árpa még mai nap is vadon található. Hol az ipar oly magas álláspontra emelkedék, mint a gazdag Babylonban, melynek szövetei és szőnyegei egész keleten elhírhültek: ott a műipar tápanya-, a földművelésnek, már régóta virágoznia kellett, mit a számtalan csatornák és mesterséges erek is bizonyítanak. A betűírással a kenyérnövények tenyésztése nyugat felé vevé útját, a népeket földhöz bilincselve és szelidebb erkölcsökhöz szoktatva. Európában egy második hazát nyerének, honnan az európaiat a világ nyugati részeibe elkísérék, magokkal vivén a civilizatio minden áldását és nyomorát. Éjszak-Amerikában a rengetegek megritkítottak a gabnanemek tenyésztése végett, s a farmer jelenleg saját bőségével látja el anyaországát, Európát, melynek éjszak-nyugati vidékei e segítség nélkül már több ízben a legnagyobb nyomor, a legborzasztóbb éhségnek estek volna martalékul, mióta a messze elterjedt burgonyavész ezen nélkülözhetlen tápszer terméseit veszélyezi.

A művelési növények gyarapodó termesztése különféle, életbevágó változásokat idézett elé. Míg a magasabb éjszakon s a forró öv hozzáférhetlenebb vidékein a föld változatlanul megtartá eredeti mi-

nőségét, az ó-világ művelési rónái historiai idő óta annál nagyobb változásokon menének át. Az erdőknek helyt kellett engedniök. A növekvő szükségnek az erdőket, földünk ezen jótéteményes díszét, áldozák fel. Az esztelen és könnyelmű eljárás még inkább elősegíté az erdőirtást. Minthogy az erdők nagy befolyással vannak a légkör nedvességi állapotára, a források táplálására; a folytonos irtás idővel bizonyos változásokat idézend elé a légköri állapotokban. Ha összehasonlítjuk az ó-világ már évezredek óta munkált művelési földjeinek hajdani viszonyait mai állapotjaikkal; azt látjuk, hogy a változások lassan haladnak ugyan, de végre nagyon érezhetők lesznek s utóbb gyorsan haladnak, nemcsak iparunk — mely sok fát igényel — hanem földművelésünknek is tetemes hátrányára. „Az erdők kiirtása, mond *Malte Brun*, néha jótétemény lehet valamely tartományra nézve, minthogy szabadabb légkeringést idéz elé; de tulságosan üzve, ostorrá válik, mely egész országokat elpusztít.“

Hogy ezt tökéletesen megértsük, szükséges leend a lombos erdők befolyását kissé vizsgálni. A növényfödőzet kétszeresen hat légkörünkre, chemicailag t. i. s egyszerű physikai folyam által. Mindkettőt leginkább a levélszervek eszközlik. Újabb kísérletek által ismételve behizonyított tény, mikép minden zöld növényrész — tehát főkép a levelek — szénsavat vesznek fel napvilágnál a légkörből s e helyett élenyt adnak ki. Sőtétben a levelek ellenkezőleg élenyt vesznek fel és szénsavat bocsátanak ki. A nappal fölvelt szénsav egy része a növényben desoxydálódik a napvilág befolyása alatt s mint széneny használtatik fel. Könnyen meggyőződhetünk ezen lehelési processus fontosságáról, ha meggondoljuk, mikép a tömérdek szénenymennyiség, melyet a növénytestek tartalmaznak, nagyobb részt a légkörből származik. Ezen mennyiségek szénsav formában a levelek lehelési működése által jutnak a növénybe. Egy öl légszáraz búkkfa mintegy 3600 fontot nyom. A széneny közel 40 pct. teszen, miből egy öltre 1400 font széneny esik. Egy hold (= 1600 □ öl) szántóföldön átalában 18 mérő, vagy (84 fontjával) 1512 font buzát és 35 mázsza szalmát termesztünk. A légszáraz buza körülbelül 38 pct. szénenyt tartalmaz, s ennél fogva 18 mérő 574 font szénenyt ad. A légszáraz szalmában 43 pct. széneny van s 35 mázsában 1505 font széneny lesz. Ezen aratás által tehát néhány hónap alatt egy holdról 2080 font szénenyt nyerünk, mi 7522 font szénsav-mennyiségnek felel meg, melyet a légkörből vevénk el.

A növények lehelési processusának nagy fontossága ezen egyszerű számításból eléggé feltűnik. Úgy látszik, hogy a növények főrendeltetése abban áll, miszerint az emberi és állati életnek ártalmas, az égési processust gátló szénsavat eltávoztassák a légből, s némileg kipótolják az élelyt, mely az emberek és állatok lélekzése által fölemésztetik. Némely természetbuvárok még az időt is kiszámíták, mikor létetnék lehetlenné körülbelül az emberi élet, az erdők végképeni kiirtása után az élely kevesbedése folytán. *Mulder* úgy vélekedik, hogy, ha a növények mostantól fogva megszűnnének felbontani a szénelet s az élelyt kifejteni, $2\frac{1}{2}$ millió év mulva nem léteznék többé élely a levegőben, a lehelő emberek számát 1000 millióra téve ¹⁾. Mi nem aggasztatjuk magunkat ily számítások által, miután azok csak önkéntes föltételeken alapulnak. A természet egyre iparkodik mindenütt helyre állítani a megháborított súlyegyet, erre pedig száz meg százféle módokkal bír. Az egybe működő organikai és chemikai processusok számtalanok, s még most legalább hiú vállalat, ezen processusokat mind calculus alá venni akarni. Egészen másnemű felforgatásoknak kell bekövetkezniök, hogy az emberi és állati élet lehetlenné legyen, olyanoknak például, mint azok valának, melyek az ősvilági állatokat megölték és eltemették. Vajjon beáll-e, és mikor ezen időpont, az speculatio által ki nem deríthető, s ezen kérdés fejtegetése hasztalan fáradozás marad.

Mind azon változások által, melyeket a föld növénytakarója névszerint az erdők tetemes ritkítása miatt szenved, úgy látszik, hogy a légkör, lényeges alkatrészeinek u. m. az élely és legeny vegyítékviszonyait illetőleg, semmi észrevehető változáson nem ment keresztül. Több mint valószínű, hogy az évezredek előtt uralkodott viszony ugyanaz volt, mint a jelenlegi. Annál nagyobb változást szenvedett azonban a légkör climai minősége, nevezetesen a lége magasan emelkedő, dús lombosított erdőnövényzet folytonos irtogatása által. Az erdők e tekintetben háromszorosan hatnak, t. i. árnyékuk hűssége, kigőzölgés és sugárzás által. Míg t. i. a lombos fák a földet a napsugarak ellen védik, s azt nedvesen tartják, a számtalan szájnnyilással (stomata) ellátott levelek szüntelen vízgőzt lehelnek ki, még pedig annál nagyobb mértékben, minél élénkebben foly egy részt a termelési processus (Vegetationsprocess), s minél szá-

¹⁾ *Mulder*, Physiologische Chemie, übers. v. Moleschott. Heidelb., 1844. 130. l.

razabb más részt a levegő. Ennélfogva a párolgás csekélyebb éjjel, mint nappal, s esős időben egészen megszűnik. *Hales* kísérletei szerint egy $3\frac{1}{2}$ láb magas napraforgó egy nap alatt 20—30 uncia vizet veszte, ellenben egy harmatnélküli éjjel csak 3 unciát; ha csak csekély harmat esék: épen semmi veszteség sem mutatkozik, sőt a növény súlya erős harmat-, vagy esőzésekör, gyarapodik ¹⁾. E kigözülgési folyam sokféleképp hat a légkörre, sőt szabályozza a növények életműködését is; minthogy lenyomja a mérséklet s ez által előmozdítja az egyenlőtlenül átmelegedett légrétegek mozgását, míg más részről sietteteti és segíti a sejtekben a növénynedv keringését, alkatrészei felváltását, az úgynevezett anyagcserét. Ezen processzusok, ha terjedelmes téren nagyban mennek végbe, nagy hatással leendnek. „Hatalmas gőzárak emelkednek, mond *Humboldt*, *Central-Asien* című jeles munkájában, egy erdő-borította tropusi vidék fölött, s ha megemlékezünk, hogy *Hales* szerint egyetlenegy $3\frac{1}{2}$ láb magasságu *Heilanthus*nak közel 40 lányi felülete vala: könnyen elgondolhatni, mily nagynak kell lennie a kigözülgés erejének az Amazon és Felső-Orinoko folyók melletti erdősvidek fölött, mely csak a folyó által szakaszatván félbe, 260,000 □ tengeri mérföldnyi térséget foglal el. E gyönyörű vidékek és a Pichincha vulkántól nyugatra eső Las Esmeraldas tartomány örökké borult ege, a csekély mérséklet a Rio Negro melletti Missiókban, a gőzvonalak, melyeket fényes nappal az erdőkben a fák csupjai között láthatni, megannyi hatásai a levelek által végbe menő párolgásnak s az ég felé irányzott sugárzásuknak ²⁾.” Tapasztalatok hosszú sora fekszik előttünk, melyek világosan mutatják, hogy a növényzet átalakultával a climai állapotok, a föld viszonyai s az avval szorosan egybekötött művelési módok lényegesen változnak.

Számtalanszor hivatkoztak már *Tacitus*-ra, ha Germania hajdani égalji állapotjáról volt szó, mely az ő idejében sűrű erdőkkel volt elborítva s mocsárokkal telve. A híres történész ismeretes leírása szerint Germania, rideg égalja miatt, semmiféle gyümölcsfát nem szenvedett. Azonban senki sem rajzolta tán oly kellemesen és tanulságosan a növényvilág és égalj közötti viszonyokat, mint *Fraas*,

¹⁾ Theorie der Gartenkunde v. Lindley. Deutsch von L. Ch. Treviranus. Erlangen, 1850. 53. l.

²⁾ *Central-Asien*, Untersuchungen über die Gebirgsketten und die vergleichende Climatologie. Deutsch v. Wilh. Mahlmann. Berlin, 1844. II. Bd. 132. l.

ki hivatkozva a régi történészek és költők leírására, megmutatni parkodék, mint idézi elé valamely ország természetes növényzetének nagy mértékben gyakorolt megsértése, névszerint az erdők folytonos kiirtása, egész jellemének mélyen bevágó változását. *Fraas* intő például állítá föl Görögországot az államgazdáknak, megmutatván: mint nyomorult és vadult el a classicus görög föld népestül a túlzott erdőirtogatás következtében ¹⁾. A régi Görögország, költészeinek leírása szerint, gazdag vala árnyékos, isteneknek szentelt berkek, ligetekben és erdőkben; míg új Görögország könnyen hozzáférhető vidéken egy erdőt sem mutat fel többé. Az erdő meredek kőszirtekre, a magas hegyek torkolatiba huzódott vissza, hol még gazdag források buzognak s a lég nedvesebb. *Theophrast* szerint a rónán a „dárdaadó“ somfa, cser-, komlóbükk-, téli magyal, körisfa és jávor termettek; most azonban mind ezek a hegyekbe szorítottak, oly helyekre, melyek az erdőhasználatot tetemesen akadályozzák s a fatenyésztést eddig lehetlenné tevék. Görögország jelen fakészlete, a közeli hegyes erdőségek teljes kipusztítása után, már csak kevés keménylevelű, tüskés csalitokból képezett bokrokból áll. Athénben még most is olcsóbb a triesti épületfa, mint a négy órányira távol fekvő parnassi fenyvesből. „E pusztítás következtén, mond *Fraas* tovább, az ország belseje felül mindinkább növekedik a szárazság, mindinkább kiszáradnak a patakok s elharapózik a bokros növényzet — a tenger felől pedig előrenyomul a sivatagi növényzet, eltűnnek a hasznos fűvek, nagy mértékben terjeszkednek a *Halophiták*, *Crassulaceák*, *Arenáriák*, *Staticék*, *Chenopodiumok*, *Salsolák* s különösen a *Salicornia*-nemek, mely utóbbiakról *Theophrast* munkáiban még gyaníthatólag sem találtaik egy név. A marhacsordák száma csökken s kimondhatatlan nyomorult a faj, melylyé a természet ezen mostoha állapota átalakítja. Valóban új Görögország marháit néhány hekatombi ünnepek által, milyeneket a homéri görögök ünneplének, megsemmisítenének! A sovány baromcsordák félvadon, tejelésre sohasem használva, csupán idegen hajók élelmezésére számítva — barangolnak a sós lapályokon és sok fűszert, de kevés táplát adó sódús füveken tengenek. A fanyar, éldelhetlen füvekkeli túlnyomó sivatagnövényzet s főkép az édesebb növények és fűvek kiszorításával a régi classicus időben üzött lóte-

¹⁾ Klima und Pflanzenwelt in der zeit etc. von Dr. C. Fraas. Landshut, 1847.

nyésztés megszűnt. A trójai Ida, hol az Ilias szerint Aeneas lovai legeltenek, jelenleg csak hitvány kecskelegelőkkel kínálkozik.

Hasonló elvadulás a sivatagi növényzet és pusztai égalj elönyomulása által más vidékeket is elérte, melyek hajdanában termékenységökről híresek valának. Így járt Egyiptom, így a hajdankor legtermékenyebb tartománya, az Euphrat és Tigrisnek számtalan csatornák által hasított alsó folyamtérsége. „A főcsatornák e hazája most egészen kietlen és zordon, minden helység és gyarmat nélküli kiszáradt vadonság.” Így jellemzi *Ritter* Babyloniát, a föld legelsősorú országát, a világ kertjét, hol Babylon, a legrégebb valamennyi város között „a nemzetek dicsősége” állott, körülhullámozva buja gabnavetések által, melyek *Herodot* állítása szerint bő évben háromszázszoros aratásokat adának! Így jutnak a legmíveltebb tartományok terméketlenségre és elvadulásra, ha az erdők oktalán irtogatása jókor meg nem szüntetik s az erdőszet nem szabályoztatik. A baj Európa sokkal ifjabb művelési térséin már is érezhető. Németország már régente aggodalommal nézi bükk- és cserfaerdői gyors hanyatlását. Misem jellemzi azonban jobban a német őserdőségek enyészését, mint az árnyékkedvelő ternyő vagy tiszafa, *Taxus baccata*, visszavonulása, melynek lángos fája Németország legszebb, legfinomabb és keményebb fáihoz tartozik. E fa mindinkább a védettebb és nedvesb fekvetekbe, a magas hegységekbe vonul vissza, s évről évre gyéresb lesz. *Rochel* szerint száz évvel ezelőtt egész erdőt képezett a Tisza partjain Borsod megyében; holott mai nap a Kárpátokon is már a ritkaságok közé tartozik ¹⁾.

Sok helyütt, mint Olaszthonban, mesterséges öntözéssel kell a légkör-nedvesség hiányát pótolni. Az erdők, melyek egykor a lombardi rónát elboríták, s csak néhány évtizedek előtt is Milánóig terjedtek, már végkép eltűntek. Velök az erdőnövényzet is a magasabb hegyekre vonul vissza. Helyökbe rizsföldek lépének, melyek Lombardiában sok négyszög mérföldnyi térséget foglalván el, tavasztól őszig terjedelmes vízi rónát képeznek. Közép-Európa füves bércei helyett ott bőrlevelű, örökzöld csalitokkal benőtt halmok lépnek fel. Ezek egészen a havasi ormokig nyúlnak, hol az árva Cyprus s a nemes borostyán társaságában érik a *Sycomore* (*Ficus Sycomorus*)

¹⁾ *Rochel* e körülményt 32 évvel ezelőtt megjelent e című munkájában: *Naturhistorische Miscellen über den nordwestlichen Karpath* — említi.

édes gyümölcse. Hosszura nyúló szőlőlugas és szedersövények közt zöldelnek az elysiumi Myrthus, a balzsamos pisztác, a kunkorodó karporna, hű képviselői a száraz égaljnak, előfutárai a közelgő sivatagi climának. Itáliát még kertnek nevezik, mint a rómaiak korában. Ha azonban a lombardi rónaság lakosai kifáradnak egykor: az elvadulás annál gyorsabban fog berohanni, minthogy a magashegységek erdeinek folytonos irtásával a vadzuhanyok, roppant mennyiségű om-ladványaikkal, melyeket a hegyekből lehordanak, már is fenyegetik a szorgalmasan művelt földet; míg a közel fekvő tenger felül az elhomokosodás bár lassan, de folyvást gyarapodik, s avval a sós sivatagfüvek előnyomulnak. Sicilia buzája híres volt a rómaiaknál. Sicilia s az átellenben fekvő Égyiptom és Barbaria művelésvidékei az óvilágnak magtárai valának. Ez már régen másképen van! Siciliában gyakran elszigorodik a buza a száraz nyári hőség folytán, s hogy Égyiptomból mi lett, azt majd később mondjuk el.

Az erdőirtások káros következményei már az új világban is föl kezdenek tűnni. Kentucky és Tennesseeben már panaszkodnak az eső elmaradása miatt, mióta a tartomány erdeitől túlságosan megfosztatik. Az erdők ritkítása a Mississippi és Missouri folyók mellett nagyban üzetik. A pusztulás a civilisatióval mind előbbre nyomul nyugat felé s vég romlást hoz az ősi lakosokra is. „Ezen erdőkben, mond *Irwing*, az őslakos saját sorsát látja följegyezve; mindketten együtt zöldeltek és virultak, s mindketten elpusztulnak az úgynevezett civilisatio közelgésével, melynek kíséretében az erdőt döntő fejsze s a szívtelen fejjér, ki a rézszínűt beljebb és beljebb szorítja, előre nyomulnak. S így az indiai igazán retteghet az erdősz fejszéjének hangzásától; mert minden fadarab dőlésével saját vesztének és enyészétének órája is mindinkább közelget ¹⁾.“

Így működik az emberi kéz átalakítólag s megsemmisítőleg mindenütt, fáradhatlan tevékenységével saját nemét is fenyegetve. Rég elhasznált országokban a sivatagság szomorú képe megsemmisítőleg lépdel a civilisatio mögött előbbre. Égyiptomban a finom lybiai homok szakadatlanul előre nyomul a Nilus völgyébe s mindinkább elborítja az egykor oly termékeny földet. „Ha kiveszszük Alsó-Égyiptomot a most még termékeny Deltával, mond *Berghaus*, a művelhető

¹⁾ Indian Sketches, taken during an expedition to the pawnee and to the tribes of American Indians, by J. T. Irwing jun. London 1835.

föld aránya a sivatagéhoz képest nagyon csekély, s az előbbi alig $\frac{1}{15}$ -de az egésznek. Ezen ország pedig áldott vala, mígnem napjainkban egy hamis államgazdasági elv minden dolgozókéztől megfosztá ¹⁾.“ E baj azonban sokkal korábbi időből veszi eredetét. A valódi ázsiai despotizmussal gyakorolt szerencsétlen egyedárussági rendszer az ország pusztulását és elszegényedését csak sietteté. Az elnyomorodott fellah már csak a kormány számára természetesen gabnát, mely a föld jövedelmét elnyeli. A földművelő csak sovány duralisztból, *Sorghum vulgare* él, és boldognak érzi magát, ha bőségben termesztheti és kaphatja. A fellahok és nubiaiak csoportosan halnak el éhen, míg a kormány csüireit megrakja, csakhogy az önhitt és ábrándos hatalom drága költségeit megfizethesse.

A hajdanában termékeny föld századok óta lassan haladó pusztításával az ország égálji állapota is változik mindinkább. „Úgy látszik“ jegyzi meg *Russegger* ²⁾ nagy utazási munkájában „hogya a tropusi esők éjszaki határa, melyek Muscheireff (éjsz. szél. 18°) köz egyenében tizenöt évvel ezelőtt minden évben rendesen békövetkezének — beljebb huzódott dél felé, s tíz év óta — kevés vagy egyes égiháború kivételével — alig lépte át az éjszaki szélesség 17-dik fokát. A közigazgatási rendszabályokat mellőzve — a sivatagképződés ugyanazon mértékben halad elő, a milyenben az esők hátrálnak. Ha e tény valóban bebizonyodik, akkor ez physikai és világtörténeti tekintetben nagy érdekű következtetéseket rejt magában. Ha az esőhatárnak ezen visszavonulása pl. időszaki tűnemény volna, vagy ha éppen évszázadokra volna visszavezethető : akkor azon kérdés támadna : vajjon ez időszaki esők nem terjedtek-e egyszer egész Nubiára, tán Egyiptomon is túl? Ha ez igazán be volna bizonyítható : ezen tényből a Nilusvölgynek, Arábia és Éjszak-Afrika mai sivatagainak hajdani nagy népességére nézve sok tűnemény könnyebben volna megmagyarázható, mint ha a népesség és földművelés csökkenését csupán csak politikai események és közigazgatási tévedésekből következtetjük ³⁾.“ A tropusi esők bizonyosan soha sem terjedtek a Nilus alsóbb völgyére, legalább nem a historiai időben. A tartomány legtermékenyebb része, Delta, nagyobb részt a folyó ajándéka, mint

¹⁾ Grundriss der Geographie. Brésslau, 1843. 264. l.

²⁾ Reisen in Europa, Asien und Afrika etc. von Joseph Russegger. Stuttgart, 1842—1847.

³⁾ Id. h. II. köt. 3. rész, 52. l.

már *Herodot* mondá. Az egyiptomi papok is azon nézetben voltak, miképen földük a tengerből emelkedett föl. A Nilus rendesen beálló kiöntései bőségesen pótolák a déli vidékek tropusi esőt. A szent folyó termékenyítő befolyásának azonban idővel többféle akadály állt ellent; egyszer a föld lassan haladó emelkedése s továbbá a levegőnek növekvő szárazsága s a Nilusnak ezen körülménnyel összekapcsolt vízfogyatkozása. *Girard* mérései szerint az általános földemelkedés egy században 0,126 meterre megy ¹⁾. Kairónak kellő előntésére, *Girard* állítása szerint, ki a híres egyiptomi hadjáratot kísérelte, az áradásnak jelenleg 3½ lábnyival magasabbra kell emelkednie, mint ugyanezen cél elérésére a IX. században. Ha ehhez oda számítjuk az esők észrevehető csökkenését, mely miatt, az utazók szerint, valamennyi lakosok panaszkodnak, a lybiai homok előnyomulását: akkor mind ezen körülményekből természetes módon kimagyarázhatjuk a föld s lakosainak növekedő elnyomorodását. Hozzájárulván a tunyaság és általános tudatlanság, a rossz igazgatás, a baj óriási léptekkel haladt s végre gyógyíthatlan lőn. *Jameson* tanár mintegy 40 évvel ezelőtt már igen helyesen fogá fel e viszonyokat s jelesen festé azokat. „Az egyiptomi jelen kormány hibái, úgymond *Jameson*, *Cuvier* „Recherches sur les ossemens fossiles“ című híres munkájának angol fordításában jegyzetében,— s Európából Indiába a Jóreményfok körül vezető útnak feltalálása nem egyedüli okai e tartomány romlása jelen állapotának. Ha a sivatagi homok nem rontotta volna meg a nyugati oldalt, s a verestengerbeli polypok művei a hajózást nem veszélyeznék a partoknál s a kikötőkben: Egyiptom s a szomszéd tartományok népessége bőségben és jólétben tarthatta volna magát saját természetével. Jelenleg azonban, habár megszűnnék is a Jóreményfok körötti út, habár újra helyreállíthatók volnának is azon politikai előnyök, melyekkel e tartomány a memphisi és thébai fényes korszakban bírt, soha sem juthatna többé a fénynek ugyanazon pontjára.“ Nagyon érdekes azon következtetés, melyet *Herodot*, a történezszer dicső atyja, a növekedő földemelkedés tüneményéből vont le, midőn munkájának II. könyvében (*Euterpe*, c. 13) azt mondja: hogy magok az egyiptomiakkal is könnyen megtörténhetnék, mit ők a helleneknek jósoltak. Midőn t. i. meghallák, hogy a hellenek or-

¹⁾ Descr. de l' Egypte című nagy munkában. Hist. naturelle. Mem. Tom. II. 394. lap.

szága esőben bővelkedik ugyan, de nincsenek földáztható folyóvizei, mint az ő tartományuknak, egyszer nagy éhséget szenvedhetnek. Kit nem illetend meg ezen, egy buja növényzet s a legnagyobb jólét benyomása közt, több mint kétezer év előtt írt egyszerű nyilatkozat, ha Egyiptom jelen állapotát tekintve, elgondolja az ember, mily igazán és helyesen véleményezett a lángeszű, sok országot szemlélt férfiú! Mi lett azóta Egyiptomból, mi Görögországból, a herodoti kor első kulturai államaiból! A jóslat teljesült. Egyiptom, a víz-öntötte ország, most gyapotot termeszt, mely száraz földet kíván, oly helyeken, hol hajdankorban a *Lotos Nelumbium speciosum*, Nymphaeáink helyettese, természetett nagy mennyiségben. Liszt-tartalma magvai oly kenyéranyagot nyújtának, mely jobban táplálá a régi egyiptomiakat, mint a mai fellahokat és nubiaiakat a sovány duraszemek, melyeket ezek, legnagyobb éhség által kényszerítve, a kincstári marhacsordák ganajából kiszedőgetnek, a ganajas szemekből kenyeret készítenők! *Russeger* elbeszél egy ily esetet utazási munkájában, hol azt mondja, hogy a közel éhelt nép csemegekint eszi e kenyeret ¹⁾. Felette jellemző továbbá, hogy a hanyatló művelődéssel az írószerül szolgált híres *papyrus* is eltűnt Egyiptomból, a magasabb Nubia nedvesebb vidékeire visszahúzódván.

Nagy szárazság jellemzi jelenleg hajdani Görögország derült egét. Dr. *Landerer* közleménye szerint Athén tájékán nyaranta sokszor három- négy hónapig sem esik, sőt téli időben is az ég hónapokig felhőtlen marad. A bő harmat igen gyéren pótolja a hiányzó esőt ²⁾. *Berghaus* az évenkénti esőmennyiséget körülbelül 18—20 hüvelykre becsüli, míg Rómában 9 hüvelyken túl megy. E mennyiség felosztásáról egyes évszakokban — mi főtény az efféle meghatározásoknál — mitsem tudunk, miután *Landerer* adatai hiányosak. A növényzet azonban eléggé jellemzi Görögország belsejét. A hegytéreken (*Tafelländer*) az újvilág fáklyabogácsa, *Cactus Opuntia*, a kiszáradt hegyhátak legjellemzetesebb növénye, bujálkodik. A hajdani művelési földek nagyrésze sivataggá lőn, melyen csak kemény fűvek és bogácsok tenyésznek, egyéb helyeket pedig a hegyipatakok gátlott lefolyása posványba boríta. Így Orchomenos viruló síksága, me-

¹⁾ Idézett munkája II. köt. 3. rész, 67. l.

²⁾ Archiv d. Pharmac. v. Wackenroder u. Bley. Septemberheft, 1851. 302. l.

Ilyen hajdan fél millió lélek lakék — káka- és nádtengerré vált. A londoni tanácskozmányok diplomatái e viszonyokat többé nem fogják megváltoztatni. A Parnass még áll ugyan, fejét magasán az ég fölé emelve. A görög dalnokokkal azonban hírneve régen elhangzott s elenyészett minden dicsőség, melyet hajdanában magas állásáról büszkén szemlélgete. Hol tövében a világhírtü delphii Apollo-csarnok állott ezernyi aranyas szobrokkal díszesítve, ott most egy falu nyomorú kunyhói terülnek el, melyek fölött zordonan és szomorúan emelkednek a Parnass meredek szirttömegei. Hol a föld annyira haladt az elvadulásban, mint Görögországban; ott a nép nemesítése, mely múltját is tökéletesen feledé, ott kereskedés és ipar többé nem képzelhető, legalább nem oly mértékben, mint azt új Görögország nagy protectorai tán magoknak képzelik.

Mikép a történész pénzekből, felíratl táblák s az elhunyt idő több efféle maradványaiból ezen idők eseményeit s állapotát kimagyarázni igyekszik: úgy a természetbuvár is hasonló módon iparkodik földünk történetelőtti viszonyait megfejtetni, midőn az állat- és növényvilág eltemetett maradványait kutatja. Mióta az elmés *Cuvier*, Montmartre kőbányaiban felhalmozott organikai maradványok által ösztönözve, a kihalt állatvilág tanulmányát hatalmas lelkének egész erejével felkarolá, azóta a földisme és a hegytan egészen új stádiumba lépett át, egy egészen új világ tűnt fel, csodálatos formákkal s rendkívüli alakokkal telve. Az ősnépek képzelete, mely a bizarr alakok feltalálásában különös gyönyört talált, eredetiség és gazdagságban messze hátra maradt a természet találatekonysága mögött, mely minden tekintetben elérhetlen marad. Míg a kihalt állat- és növényvilág az özvénizelőtti viharteljes előidőből beszél hozzánk, különösen az élő növényzet az, mely az újabb kornak hű képét adja nem csak physiographiai, hanem történeti tekintetben is. Alig mutat fel az emberi nem históriája egy nagyobb szerű eseményt, melynek nyomdokai nem volnának a növényzetben észrevehetők. A népvándorlások, a háborúk, a kereskedés irányai és útai sajátos növények behozatala és elterjedése által jelölvék. Ezen viszonyokra eddigelé kevés figyelem fordított s bizonyára a legérdekeseb események tűnnének fel, ha a növénytan mivelői ez irányban is megkezdénék a fűrkészést, mi némely eddig még homályos történészi tünetekre is vetne némi világosságot. Ezennel csak egynéhány tényekre kívánjuk az olvasót figyelmeztetni.

A pohánka, *Polygonum Fagopyrum*, több kerti s hagyma-növényekkel hozatott be a keresztes háborúk alkalmával Ázsiából Európába, hol a XV. század vége óta nagyban termesztetik. Közép-Ázsiában honos átköltözött Éjszaki-Afrikába, honnan a mókák Spanyolországba vitték. Innét később Olaszországba hozatott be s végre Tyrolis és Friol völgyein keresztül elterjedt a balti tengerig. A bor-termő hires növény tenyésztését a római császárok kezdék meg honunkban s a burgonya terjedését német gyarmatosoknak köszönhetjük. Még jellemzőbbek az úgynevezett dudvák, melyek az embert a föld minden részébe követték, nem kevés mértékben elősegítvén az eredeti növényzet átalakítását. Ezek megtelepedének az ember közelében, az idegen gyarmatos nyomdokait rég elhagyott vidékeken is megjelölván. Az éjszak-amerikai vadonc, mond *Schleiden*, igen jellemzően nevezi a mi úti-füvünket, *Plantago major*, a fejér láb nyomdokának, s egy közönséges bükkönyfaj, *Vicia cracca*, még most is bélyegzi a norvég gyarmatosok hajdani lakhelyeit. A libatoppok és Amarantok, a csalánok, Parietáriák, a sósókák, csibehúrok, *Polygonum*, s némely bogácsnövények az emberrel vándorolnak, fel egészen a havasi kunyhóig, a lakásokat s istállókat körülkerítve. A vetéseinket ékesítő s a költők által sokkép megénekelte buza-virág vagy imola több dudvával együtt, úgymint a karcsu, szépen viritó konkolylyal, a lángoló pipacscsal, a *Myagrum sativum*, *Euclydium syriacum*mal gabnanemeinket követte s velők átköltözött Ázsiából Európába. Más növényeket, főkép a melyek horgas magvakkal bírnak, az állatok hurcolják és terjesztik el. A tövises csimpaj (*Xanthium spinosum*) egyike a legveszélyesbeknek a vándornövények közt. Ezen Európa és Ázsia déliebb részeiben honos növény a török dunai tartományokból egészen Bécsig vándorolt a sertésekkel, szorosan kijelölván a baromjárás irányát. Bécs körülött, úgy látszik, már nem igen találja helyét, mert a bécsi füvészek a ritkább növények közé számlálják. Annál bujábban tenyészik nálunk. Számtalan hegyes tüskéi miatt némely helyen, mint pl. Pécs táján, valóságos csapássá válik, minthogy nagy kiterjedésben borítja el a legelőket, melyek általa hozzáférhetlenné válnak. Szerémségből a Banátba is elterjede, hol a gonosz vendéget negyven évvel ezelőtt még nem ismerék. A magyar birkagyapjával Morvaország gyárvárosaiban is becsempéztetett, s ott a magvak a posztógyárak közelében kikeltek. A csészekürt, *Oenothera biennis*, már távolról elárulja idegen alakja

által, hogy nem a mi növényzetünkhöz tartozik. Ez Virginiából származik, s *Linnée* szerint mintegy 1614 óta honosult meg nálunk. Ugyan onnan kaptunk egy más igen alkalmatlan dudvát, az *Erigeron canadense*-t, mely nagy mennyiségben borítja legelőinket és szántóföldeinket.

A mi dudváink ellenben az európaikkal ismét más világrészekbe költöztek. Sok helyen végkép kiszoríták a honi növényeket, s átváltoztaták a vidékek eredeti tekintetét. A déli Alleghanik határában, *Asa Gray* szerint, a mi *Echium vulgare*-féle bokros növényünk több mint 20 mérföldnyi kiterjedésben végkép birtokába vette a míveletlen földrészeket, kék színű virágaival az egész vidéket elborítván. Szomszédságában a *Marrubium vulgare* is tanyát ütött ¹⁾. A középtengeri flora egy bizonyos bogácsfaja, a *Cynara Cardunculus*, annyira ellepte a Plata folyó rónáit, hogy ember és állat csak bajjal vergődik át rajtuk. *Darwin* szerint egész Monteviedóig terjed, s magas növése nál fogva némely helyen átjárhatlanná válik ²⁾. Legszenvedetlenebb azonban a földközi tenger partjain az *Agavok* és *Opuntiák* idegen alakja, mik közül itt-ott egyes dattolyapálmák nyúlnak ki. Azok pedig negyedszáz év óta Spanyolhon déli tengerpartjától Itálián s Görögországon keresztül egész Szíriáig terjeszkedének, letelepedének Afrika északi partjain s onnan benyomulának a szárazföld belsejébe. Itt a nép ezen idegen növényeket egészen magáéivá tévé. Míg t. i. az *Opuntia* az araboknál, kik ezt elég jellemzetesen keresztyén figének nevezik — tápnövénynyé lön, az *Agave* rostjait különféle technikai célokra használják. Ők abból köteleket, takarókat, gyékényeket s több efféléket készítenek szintúgy, mint a mexikóiak, kiknél e növény nélkülözhetlenné vált. A régi mexikóiak rostjaiból papirost is készítenek, melyekre hieroglyph képeket festék.

Azon növények között, melyek világhistoriai tekintetben nagy jelentékenységre emelkedtek, a gabnanemeken kívül India fűszerei, a cukornád, a kávé- és theabozót s a gyapot állanak első helyen. Ezeknek termesztése s az azokból nyert terményekkel kereskedés eldöntő hatással volt egész állodalmak sorsára s jólétére. A pusztaság és kiterjedés még nem teszi az állodalmakat gazdag- s ha-

¹⁾ *Grisebach*, Bericht über die Leistungen in der Pflanzengeographie während des J. 1842. in *Wiegmann's Archiv*. IX. Jahrgang. I. Bd. 422. I.

²⁾ *Grisebach*, Bericht etc. für 1843. Archiv. 1844. II. Bd. 435. I.

talmasakká. Phoenicia sziklás tengerparti tartományka vala, alig 250 □ mérföldnyire terülő. Hajói a földközi-tengert hasogaták minden irányban, bátor hajósai az elsőként mertek a félelmes Hercules oszlopain kimenni. Ők megérinték Afrika nyugati partjait, meglátogatták az éjszaki tenger martvidékeit, Palaestinából gabnát, Egyiptomból gyapotot és bort, különféle phoeniciai szöveteket, végül India fűszereit mindenhová szállítván. Ezen fűszer-kereskedés újabb időben egymás-után gazdagítá meg a portugallokat, velenceieket, a németalföldieket s utóbb az angolokat. A fűszeres tartományok tengerútoni feltalálása egy egész századig foglalkodtatá a portugallokat s a nagy *Columbust* a távoli nyugat felé vezeté Amerika fölfedezésére, s midőn *Diaz Bertalan* iszonyu szélvészek által fenyegetve 1487-ben eléré Afrika déli hegyfokát s veszedelmes utazásának ezen eredményét urával közlé, a király áthatva a fölfedezés nagy fontossága által, elragadtatással kiálta fel: Neve a Jóremény-foka legyen! Feltáruhani látá Indiát s kincseit népének ölébe folyni, Portugallia jövőndő nagysága álla látnoki szeme előtt s 1495-ben azon erős meggyőződésben húnya el, miszerint a tengeri út feltalálása Indiába már nem lehet többé kétséges. S ő nem csalatkozik! Három évvel halála után el vala érve az epedve ohajtott cél, midőn *Vasco de Gama* 1498. évi május 20-kán Kalikut előtt horgonyt vete.

„A borsgerezd kunkorodó növénye roppant jelentékenységu vala a viláfgorgalomra nézve, mond *Ritter*; mert lakhelyében szűk térre maradt szorítva, s mégis India fűszerei közt az első helyet foglalja el, minthogy a borsszemek legrégibb idő óta egész mostanáig a föld minden zonájában valamennyi népnél a legközségesb fogyasztásban részesülnek.“ A gerezd ősi hazája Elő-Indiának nyugati martterassza Goától Travancoreig, az európaiak Malabára. Ottan vadon tanyáz Bednore, Sagar és Travancore hegyes erdőiben. Kerülve a nedves rizsföldet, legjobban tenyészik kopár, trágyátlan földön; mert, mint *Ritter* mondja, tüzét a nap hőségéből szívja, nem pedig a földből. Innen a gerezdet a hindusok tovább terjeszték kelet felé, a Sunda-szigetek nyugati határán túl. Távolabb a continentalis részekről, Bali és Celebestől kelet felé tenyészése már megszűnik. E terjedési körben a bors tenyészése a legrégibb hindus befolyás terjedési körét mutatja. Későbbben chinai földművelők éjszakkelet felé, Tschantaban és Conchin-Chináig terjeszték művelését.

E növényt is előbb növelnie kelle az embernek a világkeres-

kedés számára. Vadon állapotában a bötykös gerezd mászó indái a földre verik gyökeiket, a nélkül hogy gyümölcsöznenek. Ennek elérésére a gerezdet magasra kell növelni, hogy kurta virágágait a nedves tropusi naphőségbe bemárthassa. Fákön növelik tehát, mint az olaszok szőlőgerezdeiket. A gerezd 20—25 lábnyi magasra kunorodik a törzsök körül, csúpjait virágos koszorúival ékesítvén. Tíz vagy tizenkét ily gerezddel megrakott fa bő aratást ad a malabárinak. A rómaiak asztalaira drága arannyal fizetteték e fűszer. *Alarich*, goth király, Róma capitulációjánál 409-ben tömérdek arany öszvegeken kívül 3000 font bors-adóval elégtette ki magát. A római kalmár ezen árucikknél, *Crawford* számítása szerint, 1600 pctet nyert. Ezen kereskedés alapítá még később Velence és Genua gazdaságát s világhatalmát; míg a spanyolok, Peru és Mexiko arany- s ezüstbányáinak urai — otthon rossz pénzt verének s az egész világnak adósai valának, mint *Rotteck* igen helyesen megjegyzi. A portugallok idejében (1583.) a nyereség már csak 600 pct. vala; azonban újra több ezerre szökkene, midőn későbbben a sürge németalföldiek a tengeri útát használva, a portugallokat mindenhol kiszoríták s a borskereskedést is egészen magokhoz ragadák. Az uzsoráskodásnak valahára vége lőn, több tengerjáró nemzetnél keletkezett keletindiai társulatok versenyző működésénél fogva. Anglia 1615-ben már fél millió font borsot szállita Európába s e mennyiség 200 év alatt 6 millióra ruga!

Nem csekélyebb jelentőségűek a világkereskedésre nézve a két India egyéb növényterményei, ha megfontoljuk azon roppant pénzösszegeket, melyek csupán az indigo-, thea-, cukor-, kávé- s gyapotkereskedésben forganak. E kereskedés alapítá meg Albion hatalmát s teremte oly ipart, melyet eddig a földnek egy népe sem ére el. Az angolok jelenleg oda jutottak, hogy készítményeikkel a világ minden vásarán uralkodnak, napkeltétől egész napnyugtáig. Ők több joggal s bizonyosan nagyobb büszkeséggel elmondhatják, mint Spanyolhon vakbuzgó, mogorva királya: államunkban soha nem száll le a nap! mert az ő uralmok nem alapszik durva erőszakon, mely mindenkor mulandó; hanem a szellem, a tudomány és ipar uralmán, mely az embert nemesíti és örökké maradandó gyümölcsöket terem.

CLASSICA LITERATURA.

NÉHÁNY FEJEZET QUINTILIÁNBÓL ¹⁾

SZENCZY IMRÉTŐL.

1. Nevelési szabályok (*Institt. I. k. 1. fej.*).

Fia születvén, az atya először is minden jót reményljen felőle, így kezdettől fogva gondosabb lesz iránta. Mert hibás azon panasz, hogy kevés embernek adatott tehetség azokat felfogni, mik elébe terjesztetnek, s hogy sokaknál elmetompaság hiúsít meg időt s fáradságot; sőt ellenkezőleg többen találatnak, kik könnyen is gondolkodnak, tanulni is készek. Mert ez természetében fekszik az embernek; s valamint madarakkal a röpködés, lovakkal a futás, vadakkal a dühöngés velök születik: úgy nekünk az érzéköködés és észesség különösen sajátunk. Innét a hit, hogy a lélek égből származik. A buták pedig s nehézfejük nem természetszerűbb jelenetek az emberek között, mint a csudaszüleményü és szörnyekké undokított testek; de az ilyek fölötté ritkák.

Szolgáljon bizonyoságul a legjobb gyermekekben mutatkozó remény, mely ha idő jártával elenyészik, jele, hogy nem a természet fogyatkozott meg, hanem az ápolás. Észtehetségre jobb ugyan egyik a másiknál, megengedem; de csak annyiban, hogy többet vagy kevesebbet viszen véghez: de senki sincs, ki iparkodással éppen semmire sem ment volna.

Ki ezt megfontolja, azonnal hogy atyává lett, gyermeke képezésére a legnagyobb gondot fordítani el ne mulasztja. Mindenek előtt gondot fordítson arra, hogy hibás ne legyen beszéde a dajkának. Chrysippus ²⁾ ohajtása szerint ezeknek, ha lehetséges volna, értelmeseeknek kellene lenniök; legalább a lehető legjobbakat kívánta választatni. Nálok ugyan az erkölcsi viseletre kell tekinteni legfőképen; de beszélni is helyesen tudjanak. Ezeket fogja elsőben is hallani a gyermek, ezek szavait igyekvendik utánozva kiejteni. Termé-

¹⁾ Szolgáljanak e darabok figyelmeztetésül s előízletül Quintilián jeles műve remek áttételére, melyet, ha a szerencse szolgál, a Kisfaludy-Társaság kezéből veend a nemzet. Öt éve, hogy az egész mű ennek irományai közt nyugszik. *Szerk.*

²⁾ Híres philosophus, Zeno és Cleanthes tanítványa. L. Cic. Orat. I, 11. Acad. II, 23.

szet szerint pedig leginkább megtartjuk azokat, miket kisdéd éveinkben tanulunk; valamint fönmarad újdonta megtöltött edényben az íz ¹⁾, s nem nyerheti vissza többé elvesztett, előbbi egyszerű fehérségét a főstött gyapju. Sőt minél rozszabbak az első példák, annál makacsabban megtapadnak rajtunk. Mert a jó könnyen átalakúl rozszara, de a bünt mikor változtatod erényre? Még kisdéd korában se szokják a gyermek oly beszédhez, melyet utóbb el kelljen hagynia.

A szülékben igen sok műveltséget ohajtanék. De nem csak az atyákról szólok. Mert hogy a Gracchusok ²⁾ ékesszólók lettek, arra nem kis hatással volt, mint a történetírás bizonyítja, az ő anyjak Cornelia, kinek művelt nyelve leveleiben is fönmaradt. Laelius leánya ³⁾ is szónokias kifejezéseivel, mondják, egészen atyjára ütött. És Q. Hortensius leányának a triumvirek előtt tartott beszéde ⁴⁾ nem csupán a nőnem iránti tiszteletből olvastatik. De azon szülék is, kik magok valamit tanulni szerencsések nem voltak, ne fordítsanak gyermekeik taníttatására csekélyebb gondot, hanem épen ezen okból még szorgalmasbak legyenek . . .

Némelyek nem helyeselték, hogy valakit hét esztendő s kora előtt tanulásra szorítsanak; mert szerintök a gyermek csak ezen korában lesz képes az eléadottakat fölfogni s a fáradságot eltűrni. Hesiodust is e véleményünek hiszik sokan, kik Aristophanes Grammaticus előtt éltek; mert ez volt első, ki megmutatta, hogy a Hypothekákat (így neveztetik a könyv, melyben e vélemény eléfordúl) nem ezen költő írta. De vannak mások is, többi között Eratosthenes ⁵⁾, kik ugyanezt tanácslották. Azonban jobb Chrysippussal tartani, s a gyermekek képezésében időpercet sem mulasztani el. Ezen bölcs ugyanis, noha a dajkáknak három évet szánt, mindazáltal azt is akarja egy úttal, hogy a picinyek lelkei ezektől nyerjék már a legjobb benyomásokat. S miért ne volna észművelésre is alkalmas a kor, mely erkölcsképezésre már alkalmas? Jól tudom ugyan, hogy ezen

¹⁾ Czélzás Horatius ismeretes versére, Epist. I. 2. 69.

Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
Testa diu.

²⁾ L. Cic. Brut. c. 58.

³⁾ Q. Mucius Scaevola neje és L. Crassus mostohája. L. Cic. de Orat. III. 12.

⁴⁾ Hortensia, mint Valerius Max. említi, a triumvirek, Octavianus, Antonius és Lepidus előtt beszédet tartott, fölmentendő a nőket azon adótól, melyet amazok rájuk vetettek.

⁵⁾ Ptolomaeus Euergetes alatt az alexandriai könyvtár őre volt.

egész idő alatt, melyről szólok, alig tehetni annyit, mennyit utóbb egyetlenegy esztendőben. De az előbbi állítás mellettiek e részben nem annyira a tanulókat, mint a tanítókat látszanak kimélni. Hisz mi jobbat tegyenek a gyermekek, ha már beszélni tudnak? Valamit csak kell tenniök. Avagy miért vessük meg ezen, akármi csekély nyereséget a hetedik évig? Mert legyen bármi parányi, mit a leált kor szerzett; mégis némi nagyobbakat tanuland a gyermek épen azon esztendőben, melyben az elemiebbeket kellett volna tanulnia. Ha ez így folytattatik évenként: ismeret-összegre vergődünk, s a gyermekségben jól használt időt az ifjúság éveinek nyerjük meg. Szóljon ez a következő korszakokra is, nehogy valaki későn kezdje tanulni azt, mit már előbb tudnia kellett volna. Ne hagyjuk azért az első élet éveket elveszni; annál inkább ne, mivel ismereteink kezdete csupán emlékező tehetségünkön alapszik, mely nem csak munkás már a kisdedekben, hanem épen most leghívebb is.

Ismerem én az emberkorokat; s nem is vagyok az, ki rögtön zordonkodva ráhajtatni kívánjam a kisdedeket, s tőlök teljes elszánt-ságot követeljek. Sőt igenis őrizkedni kell, hogy a gyöngé lélek a tudományokat, melyeket még nem szerethet, meg ne gyűlölje, s azoknak egyszer megízlelt keserűségétől a tudatlan éveken túl is rettegjen. Játék legyen itt a tanítás, majd kérés majd dicséret legyen az inger, engedtessek néha, mintha már valamit tudna, örvendeni. Olykor akaratja ellen taníttassék más hozzá hasonló, hogy azt irigyelje; azonban vetekedésre buzdúljon, s hogy másokat meghadott, elhiggye. Végre jutalmakkal is, azon korhoz mértékkel, serkentessék.

Apróságok ezek egy leendő szónok képzésére. De az ismereteknek is megvan kisdedkoruságuk; és valamint a legerősebb testek növekedése a tej- és bölcsőnél veszi kezdetét: úgy a leghatalmasb szónok is valaha gyermekiesen selypegett, s először tétovázó hangon próbálgatott szólani, s a betűk alakjaival foglalkodott. És nem szükségtelen tanulni azt, mit tudni még nem elegendő. Ha már senki sem feddi meg az atyát, ki véteknek tartaná ezeket fiában elhanyagolni: miért kellene rossz néven venni, ha valaki házi jó tapasztalásait közzé teszi? s ezt annál inkább, mivel a kisdedek könnyebben is eltanulják a kicsinységeket. Valamint bizonyos taghajlításokra csak gyöngé korban képezethetnek a testek: úgy maga a nekierősödés bizonyos benyomásokra érzéketlenekké teszi a lelkeket. Vajjon Fülöp,

a macedók királya, Aristotelestől azon kor legnagyobb böleselőjétől, akarta volna-e fiát Sándort a betűk ismételére taníttatni, s ez föl-vállalta volna-e e tisztet, ha nem hívé, hogy célra vezet, ha a leg-korábbi oktatást is a legértőbb teljesíti? Tegyük föl tehát, hogy ápolásunkra is bízatik ilyen Sándor, egy szintoly figyelmet érdemlő kisdéd (ámbar nem ilyen-e kinek-kinek a magáé?): szégyeneljem-e neki mindjárt az elemi oktatáskor megmutatni az apró tanfogásokat?

2. Az elme ismertető jelei (U. ott 3. fej.).

Okos tanító, ha gyermek bízatik kezére, legelőször is annak elmetehetségét s természetét tanulja ki. Kisdedekben az elmetehet-ség legfőbb jele az emlékezet. Ennek kettős jó tulajdona van: a könnyen felfogás, és híven megtartás. Következik mindjárt az után-zás; mert az is jó fejre mutat, ha fiatal ember azt, a mit elsajátított, utánózva igyekszik előadni, de nem ám olyast, mi talán valakinek külső tartására, járására vagy akármi rosra vonatkozik. Nem jó jellemre nyújt nekem reményt az, ki utánzási ösztönével oda törek-szik, hogy nevetést gerjeszsen. Mert a valóban elmés szerény is leend mindenek előtt; egyébkint jobb nekem a nehézfejű mint a rozsravetemült. Azonban szerény épen nem annyi, mint renyhe és szunyátoló. Az én növendékem könnyen felfogandja, mi eléje ada-tik, némelyek iránt kérdéseket is teend; általában azonban inkább kö-vetni fog, mint előre futni. Ama, hogy úgy mondjam, igen kora elmefaj nem könnyen jut érettségre. A kik ilyenek, csekélysegeket könnyen fölfognak; de csakhamar túlbátrak lesznek, s mindjárt ki-mutatják, mit tehetnek. Azt rendszerint már tudják, mi nekik csak ezután fogna mondatni; szavakat fűznek szavakhoz, s ezeket gyer-meki félénkségtől vissza nem tartóztatva rettenthellen arccal elsza-valják. Sokat nem visznek véghez, de mindent hamarkodva. Nincs erő e szellemmozgékonytságban, nincs mély gyökereket vert alap, hasonlólag a vetemény-magvakhoz, melyek csak a föld színén el-hintetvén, hamarabb kiesiráznak, s apró fűhajtásokba fölnyúlhatnak, de aratás előtt léha kalászaikkal elhervadnak. E sebes növekedés, igaz, tetszik, ha a gyermekkor éveiben egybe vettetik; de csakhamar megállapodik az, s vele mások csodálkozása fogyni kezd.

Ha a tanító növendéke tehetségeit kitudta, lássa azután: minő bánásmódot kíván annak lelke. Némelyek, hacsak nem sürgeted őket, hanyagok; némelyek nem türnek parancsoló hangot; némelyeket a

félelem fékez, némelyeket pedig elcsüggeszt; másokból folytonos rászorítás sajtolja ki a jót, másoknál a ráriasztás többet használ. Én tanítványul olyant ohajtok, kit dicséret tűzbe hoz, kit becsület lelkesít, ki, ha meghaladják, könnyezik. Ilyennek ápolni kell dicsvágyát, ilyent meg hat a roszalló szó, éleszt a tisztelet; ilyennél soha sem tartok a restségtől.

De mindnyájoknál némi engedékenységgel kell lenni; nemcsak azért, mivel semmi sem tűrhet el folytonos terheltetést, és élet s érzet nélküli gépeknek is, hogy haszonvehetőségeket megtartsák, fölváltva mintegy nyugalomra van szükségök: hanem mivel a tanulási kedv a kényszerítés alá nem eshető akaraton alapszik. Tehát a kipihentek s mintegy megújultak képességgel is többel bírnak a tanulásra, fürgébb lelkületűek is; mi erőszakolással nem eszközölhető. Azért ha játszik is a gyermek, nem bánom; mert ez is élénkségre mutat. De attól, ki szomorú s mindig fejét lógatja, nem reménylhettem, hogy majd a tanulásra éber lélekkel bírjon, mikor most sincs meg benne a vidámság, mely e kornak annyira sajátja.

Azonban az engedékenységnak is legyen határa, nehogy megtagadása tudomány-gyűlöletet szüljön, tulhajtása henyeséget. Sőt a gyermekész élesztésére alkalmasak némely játékok is; például ha akármiféle apró kérdéseket föltevén, egymással vetekednek. A jellem is egyszerűbben kitünteti magát a játéknál, ha ugyan hiszszük, hogy nincs oly gyöngye kor, mely iziben föl ne fogná: mi jó, mi nem; igen, hogy akkor kell a fiatalságot leginkább képezni, mikor tette-tést még nem ismer, s felügyelőinek legkönnyebben enged. Mi egyszer roszra szilárdult, az előbb törik, mint javul. Mihelyest tehát a gyermek pajkosságból, méregből, akaratosságból visz véghez valamit, meg kell őt inteni. Mindig szem előtt tartsuk Virgiliusnak e mondását ¹⁾:

Oly nagy erő vagyon a kiseded korbéli szokásban. *Rájnís.*

3. Az első olvasmányról (U. ott 8. fej.).

Hátra van még az olvasás. Ezt illetőleg nem lehet a gyermeknek másutt mint épen olvasás közben megmutatni: hol kelljen a lélekzetet föntartani, hol különböztetű hangnyomattal élni; hol végződik a teljes, és hol kezdődik ismét az új értelem; mikor kell föl-

¹⁾ Virgil. Georg. II. 272. Adeo in teneris consvescere multum est.

emelni vagy lebecsátani a hangot; mit minden szóváltozattal halkabban, sebesebben, tüzesebben vagy enyhébben kiejteni. E helyt csak az egyet jegyzem meg, hogy ahoz, mi mindezek teljesítéséhez megkívántatik, érteni kell. Szokjunk pedig főkép férfias olvasáshoz, mely kecsesel egyesíti a komolyat, nem prosaiasan olvassa a költőket (mert hisz ezek magok mondják, hogy énekelnek), de azért nem hangicsál, s bizonyos negélyelt selypességtől (mely most annyira divatozik) egyaránt távol van. Effelől, mondják, C. Caesar még ifjú korában egyvalakihez igen helyesen így szólott: ha énekelsz, nyomorultan énekelsz; ha pedig olvassz, énekelsz. Sőt a személyesítések (prosopopoeiákat) sem szeretem én, mint némelyek teszik, színészi módon elszavaltatni; változzék mindazáltal ilyeneknél a hang, hogy kitessek, hol beszél maga személyében a költő.

Mi a továbbiit illeti, nagy figyeletre van szükség. Fő legyen ez: a gyöngye lelkek, a tudatlan s elfogulatlan korokban elsajátítottakat utóbbra is föntartók, ne csak azt tanulják, a mi díszes, hanem leginkább azt, a mi erkölcsileg jó. Azért vajmi helyesen van behozva, hogy az olvasás Homerus- és Virgiliussal kezdődjék, noha ezek szépségeinek felfogására már érettebb ítélet kívántatik. De erre még lesz idő; hisz nem csak egyszer kell őket olvasni. Elég, ha először a hősi költemény fönségétől nagyra gerjed, a tárgyak ropantságától ihletté lesz, s a legjelesb gondolatokkal megismérkedik a lélek.

Hasznosak a komoly színi költők is. Szinte lélektáplálók a lyricusok; de itt nem csak a szerzőket, hanem a mű egyes részeit is meg kell választani; mert a görögök is sokszor túlcsapongnak, és Horatiust némely helyt nem szeretném magyarázni. Az elegiát pedig, természetesen a szerelmest, és a hendecasyllabákat, melyek dőre bohózatok (a trágárokról szó se legyen), el kell, ha lehet, örökre távolítani; ha nem, legalább ülepedettebb korra halasztani. A víg színművekből, melyek mivel mindennemű jellemeket és indulatokat festenek, igen nagy befolyással lehetnek a jó írás- és szó-lásmód képezésére, mi hasznot vélek én fiatal elmékre háramlani, utóbb a maga helyén megmondom. Mert színdarabokat kell, ha tiszták benne az erkölcsök, mindenen előtt olvasni. Menanderről szólnok, de nem zárok ki másokat is; mert a latin szerzők sincsenek minden haszon nélkül. De gyermekek előtt csak olyanokat kell belőlok fölolvasni, mik leginkább az elmét élesítik s a lelket meg-

kapják. Arra, mi egyedül tudományos, ha élnek, elég idejük lesz azután.

Különösen ajánlhatók a régi latin írók is, noha csaknem általán több bennök a természetes ész mint a műgond ¹⁾, leginkább a szavak bőségeért, melyek szomorú színműveikben nyomossággal, a vígakban finomsággal s némi atticitással bírnak. Ezek gazdálkodásra ²⁾ is jobban ügyelnek, mint legtöbben az újabbak közül, kik műveik böcsét egyedül az elmés mondásoktól függesztik föl. Azoktól tanulhatni szeplőteleniséget és, hogy úgy szóljak, nyelvbeli férfiaságot; holott mi most mindennemű elkényesedési hibákba, a nyelvébe is belé korcsosodtunk.

Erre nézve higgyünk a legjelesb szónokoknak, kik ügyöknek hitelt vagy ékesszólásuknak csint kölcsönzendők, költőket idéznek. Ugyanis látjuk, hogy leginkább Cicero ³⁾, még többször pedig Asinius ⁴⁾ és más akkorbeliek, Ennius- ⁵⁾, Accius- ⁶⁾, Pacuvius- ⁷⁾, Lucilius- ⁸⁾, Terentius- ⁹⁾, Caecilius- ¹⁰⁾ és másokból egész verseket tűznek beszédeikbe: nem csak bő olvasottságuk kellemes tanúsításul, hanem gyönyörködtetésül is; mivel a száraz ügyvédkedésnek közepette költészeti bájoktól a fülek is kipihennek. Ehez járul a nem csekély haszon, azok mondataival, mint amolyan érvényes nyomatékkal, megerősíteni azt, mit éppen vitatnak. Azonban amaz a fiatal, ez utóbbi pedig az élemedettebb kort illeti. Mert a nyelvészet

¹⁾ Ovidius így szól Enniusról Trist. II.

Ennius ingenio maximus, arte rudis.

Így nyilatkozik Cicero is Lucretiusról ad Quintum II. 10.

²⁾ A tárgyaknak okos, takarékos elrendezése, hogy mindenek összevágjanak, s egy dolog a másikkal ne ellenkezzék.

³⁾ Pro Coelio, pro Balbo, in Antonium, in Pisonem.

⁴⁾ Asinius Pollio, Antoniusnak, a triumvirnek, barátja, Cicerónak kemény bírálója. L. XII. 1.

⁵⁾ Ennius, Calabriának Rudiae városában a v. é. 515. évében született. Említés van róla V. 10. IX. 2. X. 1.

⁶⁾ Accius, tragicus költő 150 évvel Krisztus születése előtt. Szó van róla V. 13. X. 1.

⁷⁾ Pacuvius, szinte tragicus költő, a második punusi háború idejekor. Említetik X. 1.

⁸⁾ C. Lucilius, lovag és satira-költő kevéssel Cicero előtt. L. Horat. Satir. II. 1.

⁹⁾ P. Terentius, Afrikából, víg színművek költője. Szó van még róla X. 1.

¹⁰⁾ Statius Caecilius, szinte víg színművek költője. Egy évvel halt meg utóbb Enniusnál. Említés van még róla X. 1. XI. 1.

kedvelésének s az olvasás használatának nem az iskolaévek szűk körével, hanem magával az élettel kell végződnie.

Főolvasáskor a tanítónak ama kevesebb lényegesekre is kell ügyelni: hogy egyes versszakokat kötetlen beszédben ismételtessen, valamint a lábak tulajdonságairól számot adasson magának. Ezen utolsókat annál inkább kell tudni a versben, mivel reájok a körmondatok szónoki szerkezetében is szükség van. Jegyezze meg továbbá: mi idegenszerű a beszédben, mi nem természeties, mi ütökzik a nyelvszokásba. Ezeket pedig ne azért, hogy gáncsolja a költőt (kiknél, mivel mértéki békák közt kénytelenek mozogni, oly sokat elnéznek, hogy verselésben a hibák is más néven neveztetnek; mert metaplasmusokat és schematismusokat ¹⁾ emlegetnek, dísznevet kölcsönözvén a szükségnek), hanem hogy figyeltessen a költői nyelv sajátosságaira, s az emlékezetet gyakorolja.

Nem lesz célszerűtlen ezen első oktatásban megmutatni azt is: mily különféle értelemben vétetik minden szó, s melyek a szavaknak szokatlanabb összeköttetései. Még nagyobb gondot fordítson pedig mindazon tropusok magyarázatára, melyek nem csak a költeményeknek hanem a folyó beszédnek is ékességül szolgálnak, valamint a kétféle, azaz szó- és mondatbeli, figuráikra. Ezeket azonban és a tropusokat akkor fogom tárgyalni, mikor a beszéd csinosításáról értekezendém.

Különösen pedig azt vesse lelkeikbe: mi a tulajdonképeni szépsége a műtakarékosságnak, mi a tárgyak illemes leírásának; mi egyez meg a személyek jellemével; mi helyeselhető az értelemekben, mi a szavakban; hol követésre méltó a bőség, hol a mérséklet.

Ezekhez járuljon a történetek elbeszélése, mit szorgalmasan kell ugyan, de mégsem a túlvitt fáradozásig gyakorolni. Elég eléadni a közönségesen bevett vagy legalább hiteles írótól fölhozott eseteket. Mindarra, mit regélt valamikor a tekintetre legméltatlabb ember is, szélesen kiterjeszkedni, nyomorú foglalkozás vagy hiú hetvenkedés, és föltartóztatja a fiatal elméket, melyek azalatt hasznosabbakkal foglalkodhatnának. Ki kedvét leli mindenféle haszontalan iratkák átforgatásában, az bizvást vénasszonyi mendemondák kutatására is fordíthatja idejét. Ily lomokkal pedig telvék a régi

¹⁾ Az idegenszerű szófüzést vagyis barbarismust metaplasmusnak vagyis szó-elásváltozátnak, a szókötési szabálytalanságot vagyis soloecismust schematismusnak, schemának, képletnek nevezik a költőknél.

grammaticusok íratai, melyeket szerzőik magok is alig ismernek. Mert tudjuk Didymusról ¹⁾, ki többet írt akárki emberfiánál, hogy neki, midőn egykor valamely történet igazságát tagadá, saját munkáját, melyben az foglaltaték, tartották szeme elé. Mondáknál ez a neveléséig terjed, sőt néha a csúfságosig is. Itt minden himpellér szabadságot vesz magának tetszése szerint költeni; és csalfárkodva, a mint eszébe ötlék, bizton bátran idézget egész könyveket és szerzőket, kiknek, mivel soha sem léteztek, nyomukra senki nem akad. Az ismeretesbeken gyakran rajtkapják őket a fürkészzők. — Azért is a tanítónak jó tulajdonai közé számítom, ha némelyeket nem tud.

4. Első gyakorlatok (U. ott II. k. 4. fejj.).

A nyert előleges oktatás után valamely ifjúnak öngyakorlatokra leghelyesebb átmenetül szolgálnak a beszélyek. Ezeknek három neme van: első a mese, mely szomorujátékoknak s egyéb költői műveknek teszi alapját; ebben nem csak igazság, de alakja sincs az igazságnak; a másik, mely vígjátékoknak nyújt tárgyat, szinte költemény, de valószínű mégis; harmadik a történeti, vagyis valamely véghez ment eseménynek elmondása; ennek annál hatalmasb befolyása van a kedélyre, minél kétségtelenebb.

Az elbeszélés leghelyesebb módjáról majd a törvénykezési részben értekezendem, addig csak e szabályt: A beszély ne legyen épen száraz és laza. Mert ugyan miért is kellene a tudományokra annyi fáradságot fordítanunk, ha elég volna valamit pusztán s minden csín nélkül előterjeszteni? De más részt ne legyen az tekervényes, és, mit oly sokan poétai szabadság utánzásából tesznek, megszűröl kölcsönzött leírásokkal duzzadozó. Hiba mind a kettő; de nagyobb az, mely a gondolatok szűkéből, mint mely azok bőségéből származik. Tökélyes elbeszélést úgy sem lehet kezdőtől sem követelni sem várni; de legjobb reményre gerjeszt a virgonc fej, mely nemes elszántsággal mer valamicskét, s olykor nagyobbba is kap, mint vállal elbírnák. Nem kell azért megütközni, ha az ifjúság munkálatiban valami túlárad. Sőt szívökre szeretném kötni a tanítóknak, hogy a gyöngye lelkeket, dajkák példájaként, könnyüded étekkel táplálják, s a leereszkedő tanmódnak mintegy tejével azokat jóllakni

²⁾ Alexandriai híres grammaticus, ki Augustus koráig élt. Mondják: 3,500 könyvet írt.

engedjék. Így képződik az a gyermeki gömbölyded test, mely évek multával deli karcsúvá szilárdul. Innen reménylhetni erőt. De méltán lehet félni, hogy szikár és erőtlen leszen utóbb az, kinek már csöcsemős korában kitetszenek minden tagjai. Hadd merjen a fiatalság egyet mást; legyen találékony, s örvendjen találmányainak, bár azok nem ütik is meg egészen a mértéket.

Bőségén könnyű segíteni, meddőség ellen nincs orvosság. Gyermekekben arról táplállok én legkevesebb reményt, kiben előbb kitűnik az ítélőtehetség mint az elmésség ¹⁾. Azért kívánom szinte, hogy az első kísérletek gondolatbőséget áruljanak el, s túl a keletinél terjedelmesek legyenek. Sokat le fog innét róni az idő, sokat lesimítani a fejlődező ész, valamelyest lekoptat maga a gyakorlat is, csak legyen honnan s mit lecsiszolni; lesz pedig, ha mindjárt kezdetben vékonyra nem szabjuk a lemezt, mely mélyebb vésésre átllyukad.

Hogy a fiatal évekről így vélekedem, senki sem fog csodálkozni, ki Cicerónál olvasta: „Kívánom, hogy ifjú embernél bőség mutakozzék“ ²⁾. Ez okért meg kell óni a növendéket, gyermeket különösen, a száraz tanítótól, szintűgy mint cserepes és nedvtelen földtől a gyöngé növényeket. Mert ily tanító által törpülnek el a tanítványok gubbadt s csak mintegy földet néző lelkek, kik soha sem merészelnek a mindennapias beszéden fölülemelkedni; kik a soványságot épségnek, a szellemgyöngeséget ítélőtehetségnek gondolják; s kik mivel elégnék tartják hibát nem követni el, abban hibáznak épen, hogy minden ékesség hiával vannak. Nem szeretem én azért siettetni az érettséget sem; ne forrjon a must már a kádban így kiállja majd az időt, és hovatovább nemesebb is leszen.

Megjegyzést érdemel itt még az is, hogy javítási fölötte nagy szigorral nem kell elcsüggeszteni a fiatal elméket; különben elvesztik bizodalmokat, elesik kedvök s végre az ily munkálatokat egészen meggyűlölük; sőt a mi legroszabb, minthogy mindentől tartanak, semmit sem merénylenek. Lám! földmivelők is tudják, hogy gyöngé hajtásoktól, mivel metszést és sebhelyet el nem bírnak, kimélni kell a kést. Nyájas legyen tehát, ha valaha, ekkor a tanító, hogy a természeténél fogva kellemetlent kiméletelességével enyhítse. Dicsér-

¹⁾ Ingenium iudicio praesumitur. Főlebb (I. könyv 3-dik fejj.) Quintiliánnak gyermekekben az igen korai elmésség nem tetszett, itt az igen korai ítélőtehetség, mint mely az elmebőségből valamit elvesz.

²⁾ Lib. II. de Orator. c. 21.

jen némelyeket, némelyeket hagyjon meg; ha másit, adja okát, miért kell ezt így, s vessen közbe fölvilágosításul egyetmást a magáéból. Olykor jó lesz egész kidolgozott tárgyakat eléje mondani a növendéknek, melyeket ez utánozzon s mint sajátjait megkedveljen. De ha írmódja oly hanyag, hogy munkáját kijavítani sem lehet: hasznosnak tapasztaltam ugyanazon tárgyat bővebb magyarázat után neki dolgoztatul újra föladni, s őt biztosítani, hogy tőle jobb is kitelik; mert remény leghathatósb élesztője a szorgalomnak. Azonban a korokhoz képest különbfélének kell lenni a javításnak, s a tehetségek minőségéhez képest különbféleképen kell követelni s bírálgatni a munkát. Én, ha tanítványaim néha szabadabban csapongtak, azt szoktam volt mondani: mostanra jól van; de jövendő idő, mikor ilyesmit nem fogok helyben hagyni. Így örvendett lelkök, és ítéletökben el nem ámítottak.

Visszatérve már megkezdett tárgyamra, kívánom: hogy az első gyakorlatokul szolgáló beszélyek a lehető legnagyobb szorgalommal dolgoztassanak ki. Mert valamint a gyermekeknek, mikor selypegni kezdenek, a beszéd megtanulása végett hasznos a hallottakat utánozni; miért is méltán reá szoríttatnak, hogy azt, mi eléjük mondatik, visszafelé vagy a közepétől előre vagy hátra ismételjék, hogy tanítójok fölügyelése alatt, míg jobbat nem tehetnek, szavakat s eszméket egybefoglalni tanuljanak, s emlékező tehetségeket megerősítsék: úgy, midőn már a helyes és csinos beszéd szabályai-ban vesznek oktatást, a rögtönzött szószátyárság, váratlan ötletek s hamarkodó készenlevés nyegle hányavetiségre mutatnak. Azonban éppen ennek örülnek oktalanul az együgyű szülék; a gyermekek pedig mitsem adnak a szorgalomra, szemtelenekké válnak, megszokják a rosszat s gyakorolják abban magokat; ezekhez járul aztán, mi gyakran nagyramenő tehetségeket is megrontott, a gögös magában megbízás. Leszen még ügyesség megszerzésére is idő; és mi rajta leszünk, hogy e tárgy a maga helyén kellőleg meghányassék ¹⁾. Mostanra elég, ha a növendék legfőbb gondnal s legnagyobb szorgalommal (a milyen ama kortól kitelik) valami türethetőt fog írni; ehhez szokják, ez menjen át vérebe. Olyan, milyent képezni akarunk, vagy ahoz közelítő majd csak abból lesz, ki előbb tanul meg helyesen beszélni, hogysem rögtönözni.

¹⁾ Ez megtörténik a X-dik könyv 7-dik fejezetében.

Az elbeszélésekhez nem haszon nélkül csatolhatni egy másik gyakorlatot, t. i. az eléadott történetek megcáfolását vagy bebizonyítását, mit görögül így híznak: *ἀνασχευῆ και κατασχευῆ*. Ily nyomozás pedig nem csak a mesés és költői tárgyakban lehetséges, hanem a történetek évlapjaiban foglaltakban is; például ha vizsgálat alá vetetnék: hihető-e, hogy Valerius fejére, midőn egy gallussal harcolt, holló ereszkedett, mely csőrrel és szárnyakkal ennek képe és szemei felé verdesett? Itt mellette is ellene is vajmi sokat lehetne mondani. Vagy szó volna a kigyóról, melytől mondják, hogy Scipio született; vagy Romulus nőstény farkasáról, vagy Numa Aegeriájáról ¹⁾. Mert a görögöknél a történetészetben majdnem költői szabadság uralkodik. Gyakran fürkészet alá vehetni az időt és helyet, mikor s hol valami történetnek mondatik; néha magát a főnforgó személyt is; valamint Livius erre nézve igen sokszor kételkedésben van, és egyik történetirő így, másik máskép vélekedik ²⁾.

Ezután lassanként nagyobbakra törekedjék a tanítvány. Magasztalni a jeles férfiakat s gáncsolni a selejteseket, oly neme a gyakorlatnak, melyből egynél több haszon háramlik; mert az anyag sokfélesége s tarkasága által gyakoroltatik az ész, a jónak rosznak szemlélete által képeztetik a szív; azonfölül szélesedik, s a mindenféle ügyekben valaha oly tetemes hasznu példákkal gazdagszik az ismeret-kör. E mellett eszembe ötlük amaz összehasonlítási gyakorlat is, mely vizsgálat alá veszi: kettő között melyik jeleskedik inkább, melyik áll alantabb? ez noha mivoltilag egy az előbbivel, mégis azon előnnyel bír, hogy anyagot kettőztet, és nem csak az erények és csínyek természetével foglalkodik, hanem azok nagyobb vagy kisebb értékének meghatározásával is. De ezekről majd a maga helyén bővebben.

A közhelyek (loci communes) is, melyek tekintet nélkül a személyekre, csupán vétkeket korholnak, hasznos gyakorlatok; például vádoltatik valamely bujálkodó, játékos vagy pajkos. Az általánosságokból azonban leszállva, egyes nemekre is lehet vonatkozni; például ha föltetetnék egy világtalan kéjvadász, egy szükölködő kockajátékos, egy pajzankodó aggastyán . . .

¹⁾ Ezekről, úgymint Corvínusról és Scipióról a VII-dik, Romulus nőstény farkasáról és Numa Aegeriájáról az I-ső könyvben szól Livius.

²⁾ Így p. o. kételkedik Livius: vajjon Ascanius Aeneasnak Creusatól vagy Laviniától született fia-e?

Kidolgozási gyakorlatra vajmi szépek és tartalomdúsak az oly tételek is, melyek lelketlen dolgok egybehasonlításából vetetnek; például: jobb-e a falusi élet mint a városi? jogtudós érdemel-e több becsülést vagy hadférfiú? Ilyenek jó szolgálatot tesznek a javaslati vagy törvényszék-vitatkozási beszédekre; aminthogy az említettek utóbbika Murena ügyében Cicerótól terjedelmes tárgyalatás alá is vetetik. Szinte csaknem egészen a tanakodási nemhez tartoznak ezek is: kell-e feleséget venni? hivatal után járni? mert ezek, csak személy járuljon hozzájuk, javaslatiak lesznek.

Szokása volt tanítóimnak, nem haszontalan s nekünk is kellemes gyanítható vitakérdési előgyakorlatokkal foglalatostkodtatni bennünket. Föladták például: fürkészszük ki s döntsük el, miért állítatik elé a lacedaemonbelieknél fegyveresen Venus? és miért hiszik, hogy Cupido röpül, és nyilakkal s fáklyával van ellátva? s más eféléket . . .

5. A történetírók és szónokok olvasásáról (U. ott 5. fej.).

A szavalás módjáról kissé alább leszen szó. Azonban mivel az ékesszólás első alapvonalaival foglalkodunk, nem hallgathatom el: mennyire mozdítandja elő tanítványai javát az oktató, ha őket a történetírók és szónokok olvasmányával megismérkedtetí . . .

De itt én nem olyan olvasmányt értek, mely a végezt történi, hogy a tanuló valamely íráson könnyű s értelmes szemmel végig menjen; sem olyant, hol a tanító e vagy ama szokatlanabb szó értelmét megmagyarázza: hanem olyant, hol a beszéd szépségeit, vagy ha hibákra talál bukkanni, ezeket is kimutatja, így hozván ezt magával az ékesszólás tanítójának mind tiszte mind nevezete . . .

S ez a kimondásra nézve is annál nagyobb haszonnal történnedik, ha az ifjúval magával olvastatunk. E mellett eléje kell adni az írás tartalmát (mert így majd érthetőbbé válik a többi), és nem szabad elmellőzni semmit, mi vagy a föltalálásnál (inventio) vagy a szónokias kifejezésnél (elocutio) megjegyzésre méltó. Beszéd elején mikép igyekszik megnyerni bírait a szónok; mily világos, szabatos, hiteles az elbeszélés; mi tanakodások fordulnak elé itt-ott, s mi rejlő fogások; mert hisz ezekben áll a mesterség, melyet a dologhoz értőn kívül észre nem vesz senki; mily eszélyes a felosztás; mily finomak és gyakoriak az okoskodások (argumentatio). Mindez figyelembe veendő.

Továbbá meg kell mutatni : mily hatálylally fejezi ki magát a szónok, mily kecscesl bájolja el a hallgatót, mily keserűk szemrehányásai, mily udvariasak tréfái; végre mikép izgatja föl az indulatokat, vija ki a szíveket, s hangolja hallgatóiban a magáihoz hasonló érzelmekre a kedélyeket. Azután az írásbeli előadásban meg kell jelölni : melyik szó tulajdon értelmű, ékes, fönséges; hol mutatkozik valamely szép bővítés, hol ismét valamely amazzal ellentétben álló velős rövidség; mely értelemmásítás vagy képlet van helyesen alkalmazva; mely szólásmódban kellemhangzatú s kerekített és mégis férfias a szerkezet.

Nem fog ártani néha romlott s hibás beszédeket is, melyeket mégis rosztól sok ember csodál, nyilván felolvasni a gyermek előtt, s megmutatni : mennyi azokban az idegenszerű, homályos, pöffeszkedő, alávaló, rút, túlhajlott, erőtlen. De efféle beszédeket, fájdalom! sokan épen azért dicsérnek, mivel rosztal; mert egyenes és természet szerinti beszédben mitsem látnak, a mi elmére mutatna : a mi pedig a szokásostól akármiképen eltér, azt, mint valami válogatottat, bámulják; igaz, csak olyan joggal, mint éktelen és akármilyen módon eltorzított alakokat némelyek nagyobb böcsben tartanak, mint olyanokat, melyek a testképződés közönséges javaiból mitsem vesztek. Így a külmáztól ámitottak több szépet lelnek azokon, kik megpörkölt rövid hajokat feltűzik, s kölcsönzött színnel fénylenek, mint a meg nem romlott természet-adta kellemen; úgy hogy, ha izlésőknek hinni lehetne, a test szépsége az elfajúlt erkölcsökből látszanék keletkezettnek.

Azonban a tanító ne csak figyelmeztesse imezekre tanítványait, hanem gyakran kérdéseket intézvén hozzájuk, kísértse meg ítéleteiket is. Így nem lesznek vak biztosságban saját hibáik iránt, s az oktatás nem fog elsurranni füleik mellett. Ez által egyszersmind megszoknak, a mi itt főcél, találósak lenni, s magok szemeivel látni; mert oktatásnál nem az-e célunk, hogy a tanítvány ne szoruljon örökké oktatásunkra?

Merem állítani, hogy az olvasásnak e módja több hasznot hajtand a tanulóknak, mint valamennyi más, egyébiránt kétségtelenül sikerdús tanításmódor. De a köz útmutatások széles ösvényén mikép lehetséges a majdnem minden nyomon változó részletességeknél eligazodni? ¹⁾ Valamint a hadtudományt illetőleg vagynak ugyan né-

¹⁾ A művészetek tanszabályok, és tapasztalás által szerkeztethetnek meg. Ama-

mely általános szabályok; de mégis hasznosabb tudni: mi módon csatázott valamely hadvezér; mint élt javára helylyel, idővel s egyéb körülményekkel, vagy megfordítva. Mert csaknem mindenben kevesebbet ér a szabály mint a tapasztalás. Én nem bánom, tüzze ki magát s munkálátát tanítványainak példányul a mester: de nem hasznosabb-e, ha Cicero olvastatik és Demosthenes? Jól van, mutattassanak ki a hibák, melyeket az ifju saját föllépésekor követ el: de nem lesz-e nagyobb a siker, ha vele javíttatjuk ki másnak rossz beszédét? sőt nem lesz-e ez reá nézve is kellemesb? hisz mindenki jobban szereti, ha más fogyatkozásai rovatnak meg, mint az övéi. Mondhatnék többet is; de úgy sincs, ki e gyakorlat hasznát által né látná. Vajha oly buzgók is volnánk foganosítani azt, mint készek vagyunk helyeselni.

6. Meg kell vizsgálni a tanítványok tehetségét s természeti hajlamát (U. ott 8. fej.).

Tanítóban érdemnek tartatik, még pedig joggal, ha tanítványaiban az elmetehetségek különbségének megjegyzésére nagy figyelmet fordít, s mindegyiknek természeti hajlama merre lejt, kikutatni törekszik. Mert e részben hihetlen különbséesség uralkodik, s majdnem annyiak a lelkek alakjai mint a testekéi. Ezt észrevehetni magokban a szónokokban is; kiknek beszédmódja annyira eltér egymástól, hogy noha legtöbbször közölök azok utánzására adták magokat, kik nekik megtetszettek, egyik a másikhoz tökéletesen még sem hasonlít.

Továbbá igen sokan hasznosnak tartották úgy oktatni különösen mindenkit, hogy a mi sajátos jó van benne a természettől, táplálékot nyerjen a tanítás által; s oda vezéreltessék kiki, hova lelke leginkább látszik hajlani. Szerintök valamint egy ügyes bajmester, ha fiatal emberekkel telt gyakorló terembe jöne, azok testei mivoltának s lelkületeiknek mindenképeni megvizsgálása után határozna meg, a gyakorlat melyik neméhez legyen mindegyike idomítandó: úgy az ékesszólás tanítója is, miután a fiatal fejeket éles fűrészet alá vette, s kitanulta: melyik találja a tömött és szabatos, melyik a heves, komoly, szelíd, csipkedő, finom s elmés szólásmó-

zokat tanulás, ezeket gyakorlat által tehetjük sajátinkká. A művészeti tan-szabályok általánosság körül forognak, a gyakorlat részletességek- s egyes esetekbe bocsátkozik.

dokban örömet, mindegyikhez olyképen fog leereszkedni, hogy kiki abban haladhasson tovább, mire képességet érez magában. A természetnek csak nyernie kell a művészet segélye által; de kit arra fognának, mire nem való, az soha abban tetemest végre nem hajtandana; és abban is, a mire születettnek látszik, elhanyagolás miatt a középszerűsége túl nem vinné.

Egy részben ez nekem (mert szabadon akarom a szokásos nevelés-elvek ellenére is kimondani véleményemet) igaznak látszik. Mert az elmék tulajdonságait kifürkészni minden esetre szükséges. Abban sem fog valaki ellenkezni velem, hogy azok szerint kell a tanulandó tárgyakat megválasztani. Ugyanis egyvalaki a történetírásra lesz különösen alkalmas, másik a költészetre érez magában kedvet, egy harmadikból derék jogtudós válik, s némelyek talán legjobban tesznek, ha az eke szarvához nyúlnak. Oly módon kell tehát a tanítónak ezeket kifürkészni, mint a bajmester valakit futásra, vagy öklözésre, vagy birkózásra vagy más valamire idomít, mi a szent pályajátékokhoz ¹⁾ tartozik . . .

De ha olyan jut kezünk alá, kinek értelme már ferde irányt vett, s ki (mint legtöbb ifjú ember) dagályra hajlandó, őt ebben tovább menni tőrjék-e? A szárazat és erőtlent ne indítsuk s úgy szólnán ne ruházzuk-e föl? Mert ha némelykor szükséges a nyesés miért nem volna szinte megengedve a toldás? Nem is vitatok én természetellenit; mert nem mondom, hogy el kell hanyagolni, ha kiben valami jó vagyon; hanem inkább öregbíteni kell azt és ápolni, a mi még hiányzik. S vajjon nem így érzett-e a nagy Isocrates ²⁾ is, kinek ékesszólását könyvei, jeles tanítási modorát tanítványai egyenlően bizonyítják, midőn Ephorus- és Theopompusról ³⁾ úgy ítélte, hogy egyiknek fékre, másiknak sarkantyúra van szüksége? vagyis hogy a lassubbiknak mélaságát, a tüzeesebbiknek heves neki-rugaszzkodását kell oktatással orvosolni, s így természeti tulajdonait mintegy összevegyíteni.

Gyöngye fejüeknek mindazáltal annyiban engedni kell, hogy

¹⁾ A Görögországban ünnepélyesen tartatni szokott verseny vagy szent pályajátékok négyen valának, u. m. az olympiai, pythiai, isthmosi és nemeai.

²⁾ Isocrates Athenaeen az ékesszólás híres tanítója volt. E munkában többször tetetik róla említés.

³⁾ Mindketten Isocrates tanítványai s történetírók; az első Cumaeból Campaniában, a másik Chiosból.

csak oda vezéreltessenek, hová őket természeti hajlamuk vonzza. Így legalább türhetően végre hajtandják azt, mire egyedül alkalmasak. De ha termékenyebb észüre akadunk, kiben nem ok nélkül sejtjük a leendő szónokot, az előtt az ékesszólás semminemű szépségét nem kell kitérítlenül hagyni. Mert bírjon ő bár, mi másképp nem is lehet, a tanulmányok ezen vagy azon ága iránt több hajlammal; azért még sem fog a többieknek ellenszegülni, és szorgalma mindent egyenlő fokra emelend azzal, miben leginkább jeleskedék. Valamint a bajmester is (hogy a fölvevő példától el ne térjünk), ha valakit pancratiastává ¹⁾ képezni magára vállalná, nem csak arra tanítaná meg azt: mikép kell ökölrel, lábbal ütlegeket osztogatni, vagy birkózáskor társába kapni, s itt ismét nem csak bizonyos mesterfogásokkal ismertetné meg őt, hanem megtanítaná mindenre, mi ama küzdelmekhez akármiképen tartozik.

Megtörténhetik, hogy valaki ezekből némelyekre nem képes. Az adja magát arra, miben legtöbbet tehet. Általán e részben kettőt kell szabályul megjegyezni: először ne kísértsd meg azt, mit végre hajtani nem lehet; másodszor valakit arról, mihez már jól ért, ne téríts másfélre, mire kevesebbé alkalmas...

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Azimént jelent meg: *Faludi Ferenc Minden Munkái*. Eredeti kéziratok és kiadások után, a szerző életrajzával kiadta *Toldy Ferenc*. Első fele. Pest, Emich Gusztáv bizománya. 1853. 4r. XX és 464 szelet. Ára az egésznek, mely az első felének átvételekor tételtik le, csak 4 fr.

Ajánlva van a könyv Szaniszló Ferenc nagyvárad püspök ö exjának, ki e kiadás legközelebbi indítója és nagylelkű pártolója volt, innen a rendkívül olcsó ár. — Ajánló levelében többi közt ezeket mondja a kiadó: „Faludi nem csak kezdője volt egy új kornak

¹⁾ „Ki összeszorítani, szorítva tartani tud, küzdő; ki ütéssel döfni tud, ökölöző; ki mind a két utolsóban ügyességgel bír, pancratiasta.“ Aristoteles. L. Széptani Remekírók II. kötet 39. l.

irodalmunkban szabályos, nemzeties, teljesen hangzó prózájával és szép alkotásu, nemzeties, könnyű *dalaival*: miknél fogva Faludi fölélesztése irodalmi tekintetben is kívánatos vala: de egyszersmind a nemzet nevelője és oktatója egy pár ivadékon keresztül számos könyveivel, melyek összevéve az egyetemes emberi erkölcs- és il-domtant magokban foglalják, s a férfit és nőt, ifjúságtól kezdve a sűrűg elkészítik az életre, átkalauzolják annak mindennemű magán és köz viszonyain, nyugodt kimulásra s egy boldogabb jövőendő életre vezérlék. S mind ezt nem száraz tanodai módon, hanem részsint a beszélgetés drámai élénkségével s folytonos vonatkozással a világ folyására; részsint gondolatban és formában tömött s öngondolkodásra hathatósan gerjesztő aphorismusokban“ — miszerint e kötet nem csak mint a maga nemében nálunk egyetlen kézi, házi és családkönyv, hanem mint tanulságos lélektani adatok és sok mulhatlan becsű irodalmi gyöngyök raktára is, minél szívesebb fogadtatásra méltó. Megelőzi az egészet a híres író életrajza s munkái ismertetése; s megindulnak Faludi Erkölcsi Munkái, úgymint 1. a *Nemes Ember*, 2. *Nemes Asszony*, 3. *A hadi és udvari hivatal*, 4. *Nemes Úrfi*, 5. *A mostani világ*, 6. *Udvari Ember*: első és másodikk század; s így hátra még ennek harmadik századán kívül 7. *Szent Ember*, 8. *Bölcs Ember*, 9. *Téli Éjszakák*. Ismét: Faludi Költői Munkái, úgymint 1. a *Dalok*, 2. *Pásztori Költemények*, 3. *Constantinus Porphyrogenitus*, színmű; végre Faludi Jegyzőkönyve. — A munkák állandó becse, a classicai tösmagyar nyelv, a rendkiv. olcsó ár s a Nemzeti Könyvtárhoz külön egy kötetként csatlakozása ajánlja e kézi és családkönyvet.

— Szépirodalom. — *Lydia*. Írta Dobsa Lajos. Pesten, Müller Gyula bizományosa. 1853. 12r. 212 l. füzve 1 ft.

Érdekes, mint most mondani szokták. De hát nem lehet nálunk érdek sikamlósság nélkül? Nem sodorjuk-e regény-irodalmunkat veszedelembe, miszerint becsületes nő nem fog magyar regényt leánya kezébe adhatni? — Talentomot is árul el, de a talentom s a jó mű között hosszú út fekszik, és *fáradalmas*. Mélység és gond nélkül adhatni művet, mely egyszer jó izűen olvastatja magát, de aztán a visszagondolás rá is unalom: holott az igazán jó mű olyan mint a lelkes férfiú, kinek társalkodásához mindig szívesen visszatérünk, mert belőle mindig új meg új tápot meritünk.

A Szerelem Gyermekai. Regény Sue Jenőtől, fordította Gerő.

Pest, irodalmi intézet (Emich és Számvald) 1853. n12r. I. köt. 192 lap. II. köt. 178 l. füzve 2 ft.

Köz kedvességü regény gondos fordításban.

Gránátos Tábor. Eredeti víg opera egy felv. Írta *Czanyuga József*, zenéjét Doppler Károly. Pesten, nyomtat. Landerer. 1853. n8r. 16 l. fércelve 12. kr.

Edvi Illés Pál elszórt Költészetei ¹⁾. Korábbi folyóírásokból összeszedte és kiadta *Edvi Illés Gyula*. Pesten, 1853. Kiadta s nyomt. Trattner. Hosszu 12r. VII és 208 l.

— Nyelvkönyvek. — *Hellen nyelvtan.* Írta *Lichner Pál*, a pozs. evang. lyceumban a classica philológiának tanára. Második átdolgozott kiadás. Pozsonyban, Wigand Frigyes C. betűivel és költéségével. 1853. N8r. 206 l. (Ára nincs kitéve).

Ez aránylag rövid, de bőrtartalmú nyelvtan, „mind azt foglalja magában, úgy beszél szerzője az előszóban, mi a gymnasiumi és akademiái magyar tanuló ifjúságnak kell.” Nézeteit, melyek után eljár, és indokait annak idején vagy az új magyar *Muzeumban* vagy a hellen gyakorlókönyv előszavában fogja a t. c. közönségnek előadni. Megvallja, — s mi nagy örömmel vesszszük vallomását — hogy a tankönyv-írás komoly dolog, mivel a tanuló ifjúságnak csak a legjobb elég jó. „Örültem, úgymond, valahányszor más tanszéki könyvekben a legújabb fölfedezéseket és haladásokat felhasználva találtam, valamint fájlalva láttam, hogy aránylag legjobb latin nyelvtanaink csak Zumptig és Kühnerig bírtak emelkedni, míg Alschevsky, Madvig, Putsche, Schultze Ferd. vizsgálkodásainak lényeges eredményei előttünk ismeretlenek. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ezen hátramaradásnak oka az illető könyvírók haladni nem akarása; mert jól tudom, hogy a fő ok tanodáinknak tökéletlen voltában, a mostoha idő, körülményekben és némileg hazánk irodalmi elszigettségében is keresendő. Én részemről kötelesnek éreztem magamat, nemcsak a régi jó, hanem a legújabb és jobb hellen tankönyveket is kütfölkül használni.” Az új bátor haladók közül említi *Krüger*-t, ki az attikai irodalomban oly avatott főtékintélynek tartatik, minő *Madvig*, kopenhágai egyetemi tanár a latin irodalomban; — *Madvig*ot, stb s leginkább *Curtiust*, kit szerző nyelvtanának talán két harmadában követett. De tőle mindannyiszor

¹⁾ Mintha a lött nyulakat „vadászatok”-nak mondanád. Szerk.

eltért, hol, így folytatja írónk: „Hol tudtam, hogy ő is (Curtius) át fogja látni tervének vagy kivitelének hiányos voltát, valamint ott is, hol a magyar tanuló ifjúságra való tekintet az eltérést határozólag javasolta.“ — De panaszkodik, hogy alkalmas magyar műszók hiányzottak neki. „A Magyar Nyelv Rendszerében kevés jót találhattam; néhányat *Hunfalvy Pálnak* tájékozásában; Tatai és Szepesi többnyire a régi műszavaknál állapodtak meg. Meglehet, hogy mások más szemmel nézik, más füllel hallják: én hoszadalmas, esetlen, s a dolgot csak félig meddig jellemző műszókat csak szükségből használtam. Minél több alkalmam volt a magyar nyelv tökélyeit kiismerni és méltányolni, annál inkább érzem az ily kinövések botrányos voltát. Legyen inkább minden, a mi magyar, oly jóféle és igazi, mint a magyar becsület, buza, bor és a körmöci. Ha kívánjuk, hogy a magyar ifjak a régi nyelvek tanulása által — a többin kívül — szabályos gondolkodást, irályi választékot és ízlést tanuljanak, mint más művelt nemzetek fiai, tartozunk azokat nekik élvezhető nyelven előadni.“ Végre kimondja véleményét, hogy a magyar akadémia tartoznék „egy igazán rendszeres, élethű magyar nyelvtan által“ műnyelvet teremteni.

Ezen, az elő szóból idézett sorokból kiolvassuk, hogy lelkes bátor tanárnak könyve fekszik előttünk, mely figyelmet érdemel, kivált a tanárok között, hogy így a jó közönségessé, a rossz pedig, annak elismerve, ne váljék közönségessé. Továbbá ily könyv részletes, szakember, azaz tanár által készített bírálatot érdemel: mi csak rövid ismertetését adhatjuk ez úttal.

A könyv két részből áll: *Szótanból* és *Mondattanból*, melyet szófüzésnek neveznek mások. A szótan *négy szakaszban* eléadja: 1) a *hangtant*, melynek 4 fejezete van: a hellén írásról, a hangok szeneiről, a szótagolásról és szómértanról, végre az ékezésről. — 2) A *ragozástant*, 3) a *szóképzéstant*, 4) *homérosi idomtant*.

A ragozástanban a névszók ragozásai két osztályra mennek, önhangzói, és mássalhangzói ragozásra. Az önhangzói ragozás vagy *a*, vagy *o* (első, második úgynevezett ejtegetés) ragozásbeli; a mássalhangzói ragozás az úgynevezett harmadik ejtegetés. Szabatosság, világosság az, mire mindenütt törekszik szerző. De minthogy ő teljes joggal rendszert akar eléállítani, nem tartanám szükségesnek, hogy a melléknevekről külön fejezet alatt beszéljen, miután egyedül a fokozat külön vagy saját tekintet itt. A melléknevek igehatározói

pedig, melyben a 152. alatt állanak, a szóképzéstanba tartoznának. Azonban a tanításnak más igényei is lehetnek mint a csupasz rendszeréi. Talán ezen tekintetből ejtett másutt is csorbát a rendszeren az író. Mert a 57. a. a szókat nyelvidomra nézve I. névszók, II. ige-szók, és III. viszonyító szókra osztályozza; pedig a szótanban nem említi a harmadik osztályt, kivéve annak azon részét, mely a 152. alá ment, hanem csak a mondattanban a 378. és 452. a. — De folytassuk ismertetésünket. A névszók ragozásához jönnek még a névmások és számnevek. Álljon itt csekélyke észrevételünk.

Szerző a képzőket a ragoktól megkülönbözteti, mint kell: még is a 130. a. *τι, θεν, ζε* stbiket *képzők*nek veszi, holott igazán *ragok*, s olyan ragok, melyek által a hellén nyelv az ural-altaji nyelvek szokott idomait tünteti elé, mint a latin nyelv az *ubi, ibi* szók által.

Az igeragozás sok helyet foglal el, s kitűnő gondot tanúsít. Eléadatik előbb az *ω* végzetű, azután a *μ* végzetű igeragozás s azután következnek az *ω* végzetű rendhagyó igék.

Igen nagy hasznú lesz, más nyelvtanokból tanult ifjaknak is a *negyedik szakasz*, mely a homérosi nyelvnek sajátosságait tárgyalja, s elég bőven, a 149. laptól a 161-ig.

A mondattanban előfordulnak az elöljárók, mint már említettem. Ha helyes műnyelvet akarunk, nem tűrhetjük a *πρόθεσις* *előljáró* szót, mely semmit sem jelent, miután a görög praepositio hátúl is állhat. De egyszerre nem lehet meg minden. Bölcselkedjünk csak a nyelvekről, s majd megtaláljuk az igazit.

E nyelvtan gyakorlatok nélkül van, s ennyiben el is tér a most divatozó nyelvtanoktól. Erről és egyébről tanulságos lesz szerzőnek indokait tudnunk.

2. *Görög nyelvtan*, Krüger után készítették Finkey J., Soltész F., Somossi J. Sárospatakon a főiskola költségén és betűivel. N8r. 258 l. Ára 1 ft. 20 kr. p. p.

Ezen nyelvtan gyakorlatokkal van ellátva. Szintén szép tanúsága a pataki tanári kar szorgalmának, mely egymás után terem tanácskönyveket. Nincs alkalmunk összevetni Krüger könyvével a magyar dolgozatot. A pataki tanárok azon műszavakat sem használták mindenütt, melyeket már Szepesi nagyon elterjedt tankönyvei szokásba hoztak. — Az illetők nem kis tájékoztatásra szolgálna, ha valaki szorgalmasan összevetné Szepesi, Lichner és ezen pataki nyelvtant, s azok előnyeit megmutogatná.

3. *Görög nyelvtan* gyakorló részszel, és görög magyar szótárral, kezdők számára készítette *Tatai András*, a kecskeméti reform. főiskolában közoktató. Harmadik kiadás. Pesten, 1853. Landerer és Heckenast tulajdona. Sr. 188 l. (Ára nincs kitéve.)

A mely tankönyv harmadik kiadást ér, annak lehetetlen igen haszonvehetőnek nem lennie. Örölnünk kell, hogy valahára így vagyunk. Midőn Tatai úr legelőször lépett fel görög nyelvtannal, olyan magánosan állott még, hogy nem neki ugyan, de nekünk kellett megijednünk, hogy úgy állott.

Útmutatás a latin olvasásra, mint előkészítés a latin nyelvbeni első oktatásra. Magyar és német elemi iskolák számára írta *Töpler Theophil Edvárd*. Pest, 1853. Heckenast G. kiadása. Sr. 39 l.

Latin Olvasókönyv. Lateinisches Lesebuch. Tanodai használatra szerk. *D. Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Pest, 1853. Heckenast G. sajátja. Sr. 71 l.

Magyar Hadi Nyelvtan, a cs. kir. osztrák hadsereg tisztjei számára. Második javított és bővített kiadás. Szerk. *Péterffy Gyula*. Pest, 1853. nyomt. és kiadta Trattner. N16r. 485 l.

Czecz nyelvtanának átdolgozása. A rövid nyelvtant, mely németül van írva, beszélgetések követik, melyek katonai tárgyak s működések felett folynak; továbbá hadi iratok mintái, a gyalogsági csappantyús fegyverrel való bánás stb, az előrsi szolgálat tárgyalása a századi tanodák számára, végre egy bő magyar-német és német-magyar műszótár.

Leitfaden zur gründlichen Erlernung der ungarischen Sprache. Von Gottlieb Eduard Töpler. Dritte verb. u. verm. Aufl. Pesth, Verlag von G. Heckenast. 1853. nSr. 140 l. füzve 30 kr.

Vezérfonal a német nyelv alapos megtanulására. Alsó iskolák számára készítette *Töpler Theophil Edvárd*. Második kiadás. Pest, 1853. Heckenast. Sr. 80 l. füzve 12 kr.

Bebizonyult becsű tankönyvek újabb kiadásai.

Német Olvasókönyv. Szerkeszté *Ballagi Károly*, tanár. Pest, Heckenast G. sajátja. 1853. nSr. 100 l. füzve 20 kr.

Élőszóvali vagy írásos fordításra és olvasásra alkalmas darabok. A szerző a nehezebb szókat eleinte, míg t. i. a tanuló jobban halad, kijegyzi s magyarítja, s azt javasolja, hogy a tanító azokat az illető cikk olvastatása előtt tollba mondja; nem hiányzanak a fontosb szabályokra utalások is szerző német nyelvtana szerint.

Népiskolai Könyvtár. Első kötet : *Elemi Oktatás beszéd, írás, olvasásban.* Sáros-Patak , a főtanoda bet. 1853. n8r. 96 l.

Öt tanára a sárospataki ref. collegiumnak : Árvay József, Erdélyi János, Soltész Ferenc, Soltész János, Somossy István, és Hegedüs László ref. lelkész egyesültek egy „Népiskolai Könyvtár“ kiadására. Céljok részint vezérkönyveket adni tanítók számára, részint szorosan iskolai kézikönyveket gyermekeknek, úgy az elemi, mint a reál szakból. Kalaúzul Scherr Tamás választott (Der Unterricht in der Primarschule). A jelen vezérkönyvnek szerzője *Hegedüs László*; ennek vezérlete mellett az oktató az első perctől fogva figyelemgerjesztőleg s értelemfejtőleg hat, s folyvásti önműködésre tanul szoktatni a növendéket. Ennek megfelel kézikönyv gyanánt :

Abc és Elemi Olvasókönyv. Népiskolák számára. Sárospatak, 1853. Sr. 88 l. kemény borítékb. 16 kr.

Sok okunk van a Népiskolai Könyvtárra figyelmeztetni népis-kola-tanítóinkat. A dolgozók tudós és gyakorlati férfiak, kiktől az az elemi oktatás ügye kitünőt várhat.

Elméleti és nyelvbeli gyakorlatok, mint első-iskolai és hon-nevelési oktatás magyar és német beszélgetésekben. *Engler Ferenc*-től. Második olcsó kiadás. Pest, 1853. Heckenast G. Sr. 169 l.

Nemzeti Képes és Verseskönyv olvasni tanuló gyermekek számára. 70 egészen új, pompásan színezett képpel. Pesten, 1853. Hartleben sajátja. Kötve 1 ft. 48 kr.

Egyike azon kevés jó gyermekmunkáknak, melyek hivatással és szeretettel írvák. A gyermek nem csak olvasni tanul belőle, hanem meg is kedveli az olvasást; szerző folyvást a gyermek értelmére és kedélyére hivatkozik, észrevétlenül ismereteket és erkölcsi oktatásokat csepegtet belé; a szép képecskék természeti tárgyak és tüneményekre vezetik figyelmüket, míg emberi jelenetek rajzai által erkölcsi szabályokat érzéktínek meg előttök. Az igen szép kiállításához képest, mely izlésképző hatásánál fogva gyermekeknél épen nem mellékes dolog, a munka nem is drága.

Magyar Olvasókönyv tanodák és magán növendékek használatára. Első folyam második fele : elemi, polgári és reáltanodáknak s a gymnasiumok első és második osztályainak. Dolgozák és szerkeszték *Gáspár János és Kovácsi Antal*, nevelők. Kolosvár, 1853. Özv. Barráné és Stein sajátja. N12r. 242 l.

— Történelem és rokon. — *Anglia Története* II. Jakab

trónra lépte óta. Angolul írta *Macaulay*, magyarul kiadja *Csengeri Antal*. (Ötödik füzet, vagyis) Második kötet első füzet, 1—144 l. Emich Gusztáv bizománya. nSr. Az egész két nagy kötetes munka előfizetési ára 4 ft. még fennáll.

E füzet az egész VI. fejezetet (s a VII-nek pár lapját) hozza, s abban az 1685-ki borzadályokra következő fordulatot, vagy inkább azon nevezetes fordulat készülődését adja elé. Nyilatkoztunk többször, s ajánlottuk e classica mű jeles fordítását: csak annyit most, hogy az érdek folyvást nő, a mint a Stuartok vég bukása közelít. Jelenleg a Teleki munkáján kívül fontosb, tanulságosb és kellemesb munka alig foly irodalmunkban.

A kereszties hadak története. *Michaud* és több más hiteles írók után készített német kivonatból magyarázta *Gyurits Antal*. Kiadja a jó és olcsó könyvkiadó társulat II. kötet. Pest, Lukács László nyomd. 1853. 16r. VIII és 320 l. füzve 30 kr.

Magyarország történeti, földirati s állami legújabb Leírása. Hivatalos uton nyert adatokból írta ifj. *Palugyay Imre*, cs. k. Pestkerületi tanácsos, m. tud. társ. I. tag. Második kötet: *Szabad királyi városok Leírása.* Pest, Heckenast G. sajátja. 1853. Nsr. X és 528 l. két alaprajzzal, füzve az aláírók számára 3 ft., bolti ára 3 ft. 30 kr.

E nagy kiterjedésű kötet az első kötetben Budapesttel megkezdett szab. kir. városokat folytatva, Esztergam és Székesfejervár, Szeged, Nagyvárad, Debrecen, Szatmár-Németi, Nagy- és Felső-Bányát adja: tehát az ország két legrégibb s az egykori „részek“ fővárosait; azon kívül az alföld két legnagyobb városát, Szegedet és Debrecenét s két magyar bányavárost. A ritka munkásságu szerző szerencsés helyzete által a szükséges adatok birtokába jutván, azokat helyesen rendezve, múlt és jelen sokkal részleteseb képét adja ama nevezetes városoknak, mint valaha birtunk; s a mily fontos a statistikai, oly érdekes a történeti rész, melyben kiadatlan oklevelek is eléfordulván, a munka egyszersmind forrásmunka rangjára is emelkedik. Kedves hozzáadások a címerek, pecsétek, alaprajzok: itt Szegedé és Debrecené; ára pedig a legnagyobb 8-adban tömötten nyomott nagy kötetnek rendkívül olcsónak mondathatik.

Csik, Gyergyó és Kászon leírások két, t. i. általános és részletes, osztályokban. Kis-Batoni *Benkő Károly* által. Kolosvár, a ref. tanoda bet. 1853. Nsr. 163 l., három tábla, három abrosz és egy hasonmásos táblával, füzve 3 ft.

Nyerességnek tartjuk a honismeretre a kisebb és kevesebb szereplő vidékek leírásait is, mint a nagy egésznek mulhatlan pótlékait, s ennyiben, bár szerző nem bír írói képzettséggel, munkáját köszönettel vehetjük. Sokat gyűjtött s állított össze, ad kiadatlan emlékeket s ilyen kivonatait is. — Ohajtottuk volna némely használt kéziratok bővebb ismertetését, s hol-létök feljegyzését.

Uti Naplomból. Írta b. *Podmanicky Frégyes.* Pesten, Irodalmi intézet (Emich és Számvald). 1853. nSr. 155 l. füzve 2 ft.

Egy élénk fogékonyságu és figyelmű, mívelt és talentomos fiatal ember úti tapasztalásaival ismerkedünk itt meg, melyeket úgy a mint tetettek, úgy a mint a tanulni kívánó, minden benyomásnak elfogulatlan keblet táró utazóra hatottak, tükrözi vissza a könnyű, tisztán objectív tárgyalás. Ezen elfogulatlan felfogásnak és élénk friss előadásnak érdekét az újságé is neveli. Uti vonala t. i. Berlin-, Stettin, Swinemünde, a Keleti-tengeren át Riga (Lífhon), Reval (Eszthon), Kronstadt (Oroszország), Sz. Péter-Vára, Moszkva, innen ismét Pétervár és Kronstadt, Stockholm, Upsala, a danemorai bányák, csatornák által összekötött svéd tavak, trollhättani zsilípek, Gothaborg, és szárazon Helsingborg, innen a Sundon át Kopenhága, s vissza Hamburg nálunk — a dán részek kivételével, mikről Hrabovszky írt — új tárgyak. — A mennyivel az érdekes és tanulságos való a költeményt, annnyival múlja felül ez útirajz valódi érdeken és becsben divatregényeinket.

Az egyetemes Földrajz Alapvonalai. Mű- és tudományos közléptanodák számára az új tanrendszer értelmében. Szerkeszté *Matusik Nep. János*, kegyes tanítórendi áldor s a kolosv. rom. kath. teljes gymnas. négy alosztályában nyilv. rend. szaktanár. Kolosvár, 1853. Tilsch J. sajátja. K8r. A két félgömb színezett rajzával. 96 l. füzve 30 kr.

— *Kamarai tud.* — *Gazdasági kétszeres számvitel.* Írta *Farnos Károly*, nagyenyedi r. törvénytanárr, és a gazdasági számvitel tanítója. Bécsben, nyom. Ghelen örökösöknél. 1851. 4r. 188. l. Ára 1 ft. 20 kr.

Ismertetése a Pesti Napló 1003-dik számában.

A Budapesti Kereskedelmi s Iparkamra évi Jelentése. 1853. Pest, nyom. Lukács. n8r. 160 l.

— *Törvény s rokon.* — *Az Új Törvénykönyvek népszerű előadása.* I. füzet : *Az Új Urbéri Törvény*, vagy az urbéri s

egyéb birtokviszonyokat, az urbéri kárpótlást és földtehermentesítést szabályzó 1853. mart. 8-ki cs. nyiltparancsok népszerű fölvilágosításai s magyarázata. Pest, 1853. kiadja Heckenast G. 8r. 106 l. füzve 16 kr. — II. füz. *Az Új Büntető Törvénykönyv* népszerű ismertetése. . . Röviden előadva *Kecskeméthy Aurél*, magyarországi köz és váltó-ügyvéd. Pest, Heckenast. 8r. 120 l. 16 kr.

Az Új Polgári Perrendtartáshoz tartozó Példánytár, vagyis Törvénykezési Irománypéldák gyűjteménye. Pest, 1853. kiadja Heckenast G. n8r. 1. és 2. füz. 1—160 l. A 3-dikkal együtt 2 fr.

Az Evang. Házasságügyi új Törvények gyakorlati Magyarázata, a szükséges irománypéldákkal ellátva. Írta *Beöthy Zsigmond*, hit. ügyv. s dunántúli helv. hitvallású egyházkerületi jegyző. Pest, 1853. Heckenast G. n8r. XL és 110 l. füzve 1 ft.

Büntetőjogi Kalauz szótári alakban. . . összeállítá egy gyakorl. jogtudó. Pesten, kiadja Heckenast G. 1853. N8r. VIII és 212 l. füzve 1 ft. 30 kr.

Községek Könyve. Községi hivatalnokok s lakosok használatára. Írta *Fríebeisz István*. Pest, 1853. 8r. 331 l. füzve 2 ft. 30 kr.

Figyelemre méltó s ajánló ismertetése a Pesti Napló 1012-dik számában áll.

— *Mathematikai Tudd.* — *Algebrai Gyakorlatkönyv kulcsa*, melyben a példák megfejtéseit világosító és utasító észrevételek kísérik. Szerkesztette és kiadta *Brassai Samu*, m. t. t. l. t. I. Rész: Algebrai műveletek és fogások. Pest, Lukács nyomt. 1853. n8r. 129 l.

Ez azon „Kulcs”, mely szerzőnek idei első füzetünk 63-dik lapján ajánlt munkáját egészíti ki.

— *Természeti Tudományok.* — *Elméleti és tapasztalati Természettan*, melyet felsőbb tanosztályok számára s magán használatra az új tanszervezet terve szerint készített *Thüringer Ambró*, böls. tudor. Szöveg közé nyomtatott számos fametszvény. Pest, 1853. kiadja Heckenast G. N8r. füzve 3 ft. 40 kr.

Természeti Ismeretek algymnasiumok, reál s elemi iskolák számára és magán használatra az új tanszervezet terve szerint. Írta *Thüringer Ambró*, böls. tudor. Szöveg közé nyomtatott 118 fametszvény. Második javított és tetemesen bővített kiadás. Pest, 1853. kiadja Heckenast G. N8r. VIII és 242 l. Ára 1 ft 20 kr.

Természettan, tekintettel a vegytanra az alsó reál és népis-

kolai, valamint öntanulási használatra írta *Fischer József*, egy felsőbb helyet engedm. tan- és nevelő intézet elnöke (!). Németül és egyszersmind magyarítva *Schirckhuber Móric*, kegyesrendi tanár. Pest, 1853. Heckenast G. sajátja. nSr. 255. I. füzve 4 ft.

Az értelmes jó Magyar Gazda, és a szemes takaros honnő naponti foglalkozásai. Írta s kiadta Dr. *Malatides Dániel*. Első csomó, harmadik füzet. Pesten, Bucsánszky Al. bet. 1853. füzv. 40 kr.

Gyümölcsfák nemesítése irtogatással és Dinnyészet. Írta *Katona Dienes*, kegyes rend tagja, bölcs. tudora. Pest, 1853. Trattner Sr. 30 l. füzve 12 kr.

A legújabb és megpróbált *Magyar Szakácskönyv* készítette *Német Zsuzsánna*. Negyedik bővített s jobbitott kiadás. Pest, 1853. kiadja Heckenast G. Sr. XVI és 347 l. kemény tábl. kötve.

— *Eg ély.* — *Fensőbb Katholicismus Elemei.* Írta *Horányi*. I. Bécsben, Schweiger Ant. nyomd. 1853. nSr. VIII és 258 l. IX. Pius acélmetszetű arcképével. Füzve 40 kr.

Keresztyén Erkölcsstudomány. Felgymnasium számára. Sárospatak, a főiskola bet. 1853. nSr. 100 l.

A Keresztyén Vallásban Katechismusa. Dr. Ziegenbein nyomán készítette *Székács József*. Második kiadás. Pesten, 1852. Trattner bet. kSr. 167 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— *Pótlékul a Hist. Forgácsok XIV. számához.* — T. Szerkesztő Úr! Thurzó György nádor levelét szíves volt Kegyed az Új M. Múzeum VI. füzetében irodalomtörténeti adalékkal közleni s megjegyezni, hogy Platani Mátyásnak, kire a közlött levél vonatkozik, nem találta egyebütt emlékezetét. Én róla a következő adatokkal szolgálhatok : Ő is, mint Krman János, privigyei fi volt, előbb szülőföldén Marikovszky Miklós, utóbb Eperjesen Rohács Mihály, végre Wittenbergben Martini alatt tanult. Eminnen visszajöven trencsini iskolaigazgató, utóbb ugyancsak trencsini segédpap, azután lednicei rendes lelkész lön s ott meg is halt. Wittenbergben tanultakor védelmezte „de aeterna praedestinatione“ című értekezését, melyet Ribini tanútételeként (Memorab. 1. 407. l.) Thurzó György nádornak, jótevőjének, ajánlott. V. ö. Bartholomaeides, Mem. Vngar. 114. l.

Garády.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

SEPTEMBER. 1853.

IX. FÜZ.

A BÉLDI-CODEX.

ADALÉKUL HAZAI EGYETEMES IRODALMUNK TÖRTÉNETÉHEZ.

VASS JÓZSEF,

KEGYES SZERZETBELI ÁLDOR, A KOLOSVÁRI KATH. NAGY-GYMNÁSIUMBAN MAGYAR NYELV-
S IRODALOMTÖRTÉNET-TANÁR ÉS LYCEUMI KÖNYVTÁRNOKTÓL.

Perdus et pernox patrum memorias revolve; scrutare gen-
tis tuae cunabula; res gestas et annalium monumenta ob-
serva: turpe enim est in patria sua peregrinum esse.
Cassiodorus.

1. §. Előzmények.

A mult kárpitját szellőztetem. Komoly tárgyról beszélek. Nemzetünk őskori irodalmának egy nagy becsü maradványa az, mely jelen értekezésem tárgyát alkotja. Századok hosszú során hatolt az korunkig; hol derekasan megforgatva, miként a belejegyzések mutatják; hol vadul megtámadva, miként azt érzékeny sebei kétségtelenné teszik. De így is kincs az: méltó tehát, hogy a nemzet híven megőrizze.

Jelen sorok írója kénytelen szerényen bevallani, miszerint annyira felkészülve nincs, hogy e becses régiséghez tárgyavatott alapossggal, irodalmunk köz tiszteletben álló bajnokainak s illetőleg szakembereinek teljes megelégedésére, szólhasson; mert erre őt sem eddigi tanulmányai, sem jelen helyviszonya nem képesítik: de a hazafi kebel tiszta örömének fellángolásában keresi a mentséget, hogy fontos dologhoz gyengén szólani merészel.

Még most is viszhangzik lelkemben akademiánk érdemes ti-
toknokának azon lelkes szózata, melyet a hazában található minden-

nemü érdekes régiségeink gondos összegyűjtése ügyében, annak részéről a nemzethez intézett ¹⁾. Nincs a magyar föld területén honfi kebel, mely őseinek dicső multja iránt szívében kegyeletet ápol, melyet a férfias magyar szó s komoly felhívás mélyen meg nem hatott volna. Azon nemzetnek, mely múltján lelkesülni nem tud, vagy ősi emlékei mellett érzéketlenül halad el, mint szívtelen mozlemin Palmyra romjain, megszámlálvák napjai. A tárgy fontos, a tárgy oly komoly, mely egy nemzet egész figyelmét veszi igénybe. Míg a polgárisult Európa csinosult nemzetei, saját múltjuk érdekességein túlterjeszkedve, a classicai kor maradványait is búvárlatuk körébe vonják, s e célra szakférfiakat államköltségen más világrészekbe utaztatnak: addig mi, ázsiai indolentiánk, vagy az olasz „édes semmit-nemtevés“ mákonyától elkábítva, veszni engedjük régi dicsőségünk porladozó gyémántköveit? Avagy azért emelé a nemzet, amott a hon szívében, méltóságához illő fény s nagyszerűségben a muzeumot, hogy üres volta s belpusztasága némán szóljon a kicsinylő külföldnek aluszékonyaságunk s haláldermedtségünkről? Bizony ideje, hogy ébredezzünk. Az eszme, melynek megvalósítására akademiánk a nemzet értelmiségét megnyerni törekszik, nem új, nem hallatlan. Már a múlt században foglalkodtatá az fajtánk erős szellemeinek tudománysovár lelkét. Különösen e célra alakult Erdélyben, 1791-ben, a régi kéziratok társasága ²⁾, mely e régiségekben hihetetlen gazdag honnak becses ereklyéit halomra gyűjteni kívánta. A hosszabb életre méltó társulat feloszlott, s a lelkes ősök hangyaszorgalmu gyűjteményei szerte szállottak, mint őszi fáknak sárga lombjai a nagy viharban, — ki tudja, talán lelketlen, vagy legalább is gondatlan utódok mestergerendáira, méla búban várván az izzó kimenécére, vagy legjobb esetben egy darab utravaló sültnek elfogadására.

¹⁾ Először 1847-ben. Ujabbán pedig az akademia történettudományi osztálya üléséből, dec. 22. 1851.; és az akademia 1852. máj. 17. tartott összes kis gyűléséből. Olv. „Pesti Napló“ 1852. 661. szám. — Honi — különösen a régiségtan (archaeologia) körébe vágó — tisztas emlékeink iránt magas kegyeletet tanúsító, hihetőleg fensőbb irányadás következtében szerkesztett, ily felszólítása bocsáttatott ki a cs. kir. erdélyi kormányzéknek, legközelebb f. évi máj. 30. 112. /K. D. sz. alatt a cs. kir. kerületi biztosságokhoz; mi püspök ő méltósága útján a' lelkészek, gymnasiumi s elemi iskolák tanáraival is közöletett. Dicső jelenés, midőn a jámbor ősök drága szerzeményeit a magas kormány törekszik hatalmas védpaizsa alá helyezni!

²⁾ A magyar nyelvmívelő társaság munk. első darabja. Szeben. 1796. 8r. 33. l

Avagy hol van Erdélyben oly meleg keblü honfi, és én szívben lélekben meghajlok előtte, ki Apácai Csere János magyar logikájából ¹⁾ csak egy példányt is felmutatni képes? Ha már nyomtatványainkkal, melyek hihető egykor több száz példányban forogtak őseink kezében, így vagyunk: mit tartunk régi kéziratainkról? Avagy ki útasít el engem erdélyi véreim közül az *Aranka-codex* ²⁾ jelenlegi fogházához? Ki mondja meg nekem, hogy e legendarium, szentek életét tartalmazó magyar codex, ma hol lappang? Hol vannak azon érdekes latin kéziratok, melyeket Aranka György, mint egyebek közt székelyhoni műútazásának gyümölcseit, a csík-somlyói ferenciek könyvtárából egykor magával hozván, 1793. nov. 10-dikéről szóló jelentésénél fogva, az erdélyi magyar nyelvművelő társaságnak ajánlott; ú. m. a) Cicero, Vegetius, és Frontinus „De re militari“; és Cicero „De legibus“, csinos kézirat, évszám nélkül. 4r.; b) a deák újtestamentomnak kézirati példánya. Másolatott 1410-ben. 8r. Ez utóbbi már csak azért is közelebbről érdekel bennünket; mert Bátori László magyar bibliafordítása, a pálosok évkönyvei szerint is ³⁾ deákból esett, de mily codexből, miután a Vulgátától gyakran eltér, s nálánál sok helyt tetemesen rövidebb, eddigelé megfajtatlan ⁴⁾. Talán épen e régi biblia-codex oszlatná el a homályt, ha napfényre derülhetne. Félre tehát, nemes hazafiak! a szűkkeblűséggel. Lássunk munkához. Tárjuk fel a szülő honnak levéltáraink hét lakatu zárait, verjük fel poros könyvpolcainkat. Vigyük áldozatul a haza oltárára őseink drága szerzeményeit, becses hagyományait. Hadd népesüljenek meg muzeumunk falai, s legyen gazdag tárháza az áldozatkész hazafiságnak. Hisz a mi hazánké, az nemzetünké, s így egyes tagjaié, tehát a miénk is. Higgyétek el, véreim! a művelt külföld nem késik kedvező ítéletével, mely elfogulatlanul hirdeti rólunk: e nemzet hű önmagához. Erdély bércei közt előttünk a dicső, a követésre méltó példa. Avagy be akarjuk hunyni szemünket, mily erőlesen működik a szász nemzet a honisme körében? ⁵⁾ E téren fajtánkból

¹⁾ Megjelent Gyulafejérvárt. 1656. 8r.

²⁾ Egykor Aranka György maros-vásárhelyi könyvtárában; íratott 1526.; tartalma: *szentek életei*. Olvasd Toldy: A magyar nemzeti irodalom története. Második javított kiadás. Pesten, 1852. 8r. II. köt. 82. l.

³⁾ L. Triumphus Pauli. Auctore Ignatio Pongrác. Viennae. 1752. Fol. pag. 65.

⁴⁾ L. Toldy i. m. 94. l.

⁵⁾ L. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. Erster Band. Kronstadt. 1853. 8-o.

is fáradoznak szép szerencsével egyesek ¹⁾: de azért a letűnt századok irodalmi, képzőművészeti s régiségtani érdekes műemlékeit az enyészet romjátékaivá engedjük silányulni? Nem; mert e nemzet, mely mindenkoron előszeretettel viselkedett őstörténetéhez, melynek árnyában az utódok, nagy őseikkel szellemileg közlekedve, tetterőt és kedvet merítének, híven megőrzendi dicső atyái tudomány és művészet, pompa és fényszerelmének lelkesítő ereklýeit. *Nyelv és őstörténelem*, s minden, mi ezek körébe vonható, legyen figyelemünk s buvárkodásunk tárgya, legyen egyedüli jelszavunk, hogy az európai tudományban tetemes helyet foglalhassunk, főleg jelen korunkban, midőn jobbaink mélyen meg vagynak győződve, miszerint a nemzet kijózanítására nem szolgál semmi annyira, mint a helyes *nyelvtudomány*, és ítésetileg nyomozó *őstörténelem*; s hogy a nemzet a most szükségessé vált tünnitudást is csak ezen úton teheti sajátjává.

Bocsánat, ha eszméim szövédékből saját énem sem maradhattott ki. Mióta e szép kis hazába, melynek nagyszerű múltja tükörként áll előttem, beléptem, újabb viszonyaink közt, köz hivatalom óráiból fenmaradt időmet főleg ama két irányban szentelém régiségeink buvárlására. A sors kedvezése, mely annyi szép lelkekkel hozott viszonyba, mondhatnám barátságba, saját utánjárásaim s szerencsés helyzetem már is nem csekély sikerrel jutalmazák csüggedést nem ismerő fáradalmaimat. Már eddigelé is tetemes másolatokkal lehetett szerencsém kedveskedni azon lelkes férfiúnak, kinek biztosan vezérlő kezei oly mesterileg körvonalozzák irodalmunknak tudományilag komolyabb mozgalmait. Újabban a mosolygó szerencse úgy akará, hogy egy nemes székely hazafinak tudományszomjas lelke felém közelítve, szerény lakomba nyisson. Egész tisztelettel fogadva, s nyújtott jobbát szelíden szorítva, helyet ajánlék neki. Beszédünk tárgya, természetesen velem mint szaktanárral, nemzeti irodalmunk letűnt múltja volt. Alapos, tárgyhoz szóló gyönyörű beszédéből szövődött eszmecseréi csakhamar felmelegítvén, benne nem köznapi embert gyaníttatának velem. Mint historiai név méltó örökösét bizodalmasan felszólítám, vajjon nem léteznének-e némi érdekes kéziratok az elviharzott századokból Székelyföldön? „Akad-

¹⁾ Különösen jó hangzásu név e téren *Kövári*. Újabban vele szövetségben t. t. *Kriza János* akad. I. tag. „Történet és Szépirodalom“ cím alatt zsebkönyvet szándékozik megindítani.

nának biz ott, — válaszolá szerényen, — hahogy utánok járna az ember; de nekem jelenleg gazdaszat és kertészet kizárólag foglalkodásaim. Egyébiránt önnek, első találkozásunk emlékezetére, mégis kedveskedhetem egygyel. És ez sajátom.“ Kiváncsi valék tudni az érdekes ajándékot. De ő, ki ezt nem elemezgeté, csak annyit mondhatott, hogy valami régi got kézirat, hihetőleg historiai mű, deák nyelven. De elküldi t. c. Mike Sándor úrnak, az erdélyi országos levéltár tudományszerető aligazgatójának, kitől annak idejében veendem. A szíves ígéretet forrón megköszöném, örömtelve kijelentvén: minél gotabb a codex, annál megragadóbb. Miután a lyceumi könyvtár ajtaját megnyitottam volna felejtethetlen vendégemnek; de sajnálatomra a keresett munkával neki szolgálnom nem lehetett szerencsém: elhagyott, meleg szavakkal vevén egymástól búcsút. Ígéret a tettnek bátyja. Az adott férfias szó be lön váltva. E lelkes hazafi, s irodalmunk buzgó pártolója t. c. Béldi István úr, Bodolán, Háromszékben.

Néhány hét múlva szerencsétlen szíves látogatásával t. c. Mike Sándor úr, kinek hazafi nagylelkűségéből már előbb szerencsés válek akademiánknak száz darabra terjedő nagy érdekű historiai hű másolatot küldeni, köztök tizenöt darab eredeti török oklevelet. Ez élő archivum, kinek irántami magyar öszinteségű hajlama, egyike erdélyi legbecsesebb szellemi nyereimneimnek, sajátásgos kedves mosolygással hozza, mint Alkoránt: a *Béldi-codexet*. Tekintsük meg tartalmát.

2. §. A codex tartalma.

A codex közép negyedré, papirosa erős, tömötten beírott levele száz három, tehát $25\frac{3}{4}$ ív, régi egyházi hangjegyekkel beírott hártýába kötve; melyből, idő folytával, erős használat által kiforgattatván, abba újból belé köttetett, mire a XVII-ik századbeli széljegyzetekből vágás által elesett betűk, s a szélek zöld festése mutatnak. — Első ötvenkilenc levele magyar *krónikát* nyújt, melyről, mint jelen értekezésem tüzetes tárgyról, bővebben alább szóklok. Az ezt követő nyolc levél oldalai, kettős hasábra osztva, a középkor szellemében rövidre vont, természetani lelketlen, sovány leckéket hoznak, honunkban is a XII-d. század vége óta mind inkább uralkodni kezdett apró *folyó* (cursiv) írás felismerhető jellemvonásaival. Az első lap felső szélén áll 1453. És kezdi e szókon:

„Plurimum que volgares scrutari solent.“ Végződik pedig e felíratu cikken : „Sequitur de signis prognosticandi pluuiam.“ Egy későbbi kéz (hihetőleg 1594-ben tintavonalok közé jegyzé : „Bezzeg io wdeo volt Matthias kiraly ideiben“). A nyolcadik levél hátulsó lapján „Remedium contra Pestem“ cím alatt, házi orvosság ajánlatik magyar nyelven ; de nyelve és betűi a XVIII. század elejére hozván bennünket, kevesbbé érdekel.

Túladvá ezek után azon illemsértő priapeiakon , melyek a következő két hasábos három levélen , bár be nem végezve, tizenkéttagu négysoros rímelő deák versekben , Galliphus ; továbbá folyóbeszédben , *Marcalphus* és *Salamon* nevek alatt eléadatnak , mint melyekhez a komoly tudománynak semmi köze : áttérünk a következő tizenöt levélre , melyek egy kéz vonásait mutatják. E szakasz, mely hátul szinte csonka , két részre osztható.

Az első rész hét deák levelet tartalmaz , így renddel :

1. Reuerendo in Christo patri, domino Johanni Caruaial, Jurisconsulto et apostolici pallacii Causarum auditori Eneas Siluius S. p. dicit. — Ex Wyenna, XX. Maii, anno 1444.

2. Reuerendo patri, domino Johanni Caruaial, Jurisconsulto et apostolici pallacii Causarum auditori, Gaspar Slygk, Cancellarius Imperialis Salutem plurimam dicit. — Ex Wyenna, vicesimo Maii. 1444.

3. Reuerendissimo in Christo patri, domino Juliano Cardinali sancti Angeli, Apostolicae Sedis Legato, Gaspar Slygk, Cancellarius Imperialis, Salutem plurimam dicit. — Datum Wyennae, 24. Maii. 1444.

4. Eneas Siluius poeta S. p. dicit Francisco de Suste in Theologia et oratori optimo. — Ex Wyenna.

5. Eneas Siluius poeta, Imperialisque Secretarius Johanni Campisio, philosopho praestanti, Salutem plurimam dicit. — Ex Wyenna.

6. Magnifico et generoso militi, domino Gaspar Slygh, domino Noui Castri, Caesareo Cancellario, ac terrarum Ergre Capitaneo, Eneas Siluius poeta, Imperialisque Secretarius S. p. dicit.

7. „De amore illicito fugiendo“ rovat alatt : Eneas Siluius poeta, Imperialisque Secretarius, Salutem plurimam dicit Marino Zozino, utriusque Juris Interpreti et Comiti suo.

Mindez négy levélen.

A második rész „Historia duorum amantium vera et admirabi-

lis valde“ cím alatt erotikákat tartalmaz, s vezérfonalat nyújt a hajdankori deák regényirodalom szellemének felfogására. A hátul, miként érintők, csonka mű tizenegy levelet foglal el.

Az ezeket követő levél hátulsó oldalán, ez után: „Nota. Indulencie valent ad Septem.“ életszabályok közöltetnek ily címekkel: a) Regula Thabernatorum; b) Regula nuptarum; c) Regula pauperum; d) Regula nobilium; e) Regula militum; f) Regula diuitum; g) Regula mercatorum; h) Regula hospitum; i) Regula laboratorum; j) Regula dominorum ad seruos; k) Regula seruorum ad dominos. Mind ezek két lapot töltenek.

Ezeket követi egy lapon néhány jelketlen, s némileg mosdatlan, rosz vers.

De annál érdekesbek, a mik „De laude Johannis de Hwnyad“, és „De Ladislao et Mathya filiis eiusdem“ cím alatt mondatnak.

Végül huszonkilenc sorban monasticus szellemű néhány „Reminiscere“ áll.

Mindezt bezárja egy deák naptár tizennégy levélen, erősen cinőberezeve. E naptár, melyben az előleges kiszámítások 1458—1496. vizsnek, szinte csonka, januárius ki levén belőle, mindjárt az elején, szakasztva, miként maradványa mutatja. Szerkesztési módora a középkori naptárakéhoz teljesen analog. Minden hó végén ott áll, mint lényeges naptári alkatrész, cinőberbetükkel kiemelve, az idő- s vele rokon jóslat, és holmi nyomorult verses életszabályok, melyek később, a XVI-dik században, a magyar Cisióba is átmentek ¹⁾. Álljon itt mindkettőre mutatónyul aprilis hóból: „Si in aprili thonitrum (így) sonuerit, jocundum et fructiferum annum, et interempcionem malorum hominum, pellago nauigare, periculosum esse significat.“ Életszabályt tartalmazó egypár rosz vers: „Ventrem soluendo, cruor est de pede minuendus: Ut viuas sane, minuas venam mediane.“ Önkénytelenül is eszünkbe jut e soroknál, mi a magyar Cisióban (els. kiad. 1592.) e hórá így áll: „Csapdasd el hasadat, kissebbítsd véredet ekkor. Ültess szép fiatal, hörpents ürmös italt“ ²⁾. Érdekesb dolgot leltem september hónap lapján, hol „16. Ewfemie vir.“ után, e kézirati jegyzet áll: „Isto die (tehát 16. sept.) rex Mathias intrauit Thordam, anno 1462.“ — A naptárt bezáró

¹⁾ L. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Ötödik köt. Pesten, 1846. 8r. 433. lap.

²⁾ L. az i. m. 433. lap.

utolsó levélen, arra vonatkozó apró jegyzetek; alább pedig *tályog* ellen (contra apostema) gyógyszer ajánlatik. Jó lesz idővel valahol közleni; mert korunkban állatkinzásnak is sok volna. Leíratási kora, miként az utána álló végrendelet-minta első sorából kivehető, 1470.

Ennyiből áll a *Béldi-codex*, mely — miként tartalma mutatja, — deák egyveleg. Papirosa egy; de leírói különbözők, miként azt az egymástól sok helyt eltérő betűjellemek kétségtelenné teszik. Egyébiránt az egész egyveleg a XV-d. századnál felebb nem vihető.

Ha a középkor tanrendszerét szemünk előtt tartjuk, lehetetlen codexünkben azon kor iskolaszellemének viszsugárait fel nem ismernünk. Ugyanis, van benne honi történelem elég terjedelmes; természettani vázlatok; költészet- s vele rokon széptant illető cikkek, s az idővetés-tanon alapuló részletes, mondhatnám, bő naptár. Ezekben s ezekhez hasonló, rövidre vont tudományszálakban határozódott akkor honfiaink műveltsége, s nagy okunk van hinni, hogy codexünk, a sajtó nem létében, vagy annak bölcsőkorában, egy kis családi könyvtár helyét pótolta, vagy annak minden esetre encyclopaediáját képezte. Ha ezen szempontból tekintjük a szóban levő kézírati könyvet, sokkal nagyobb fontosságban tűnik az fel előttünk, hogysem egyelőre gondoltuk. Mert elvezet bennünket azon kor műveltségi fokozatának ismeretéhez, melyben — nem terjedezvén még a nyomdák homályt oszlató, jótékony sugárai — nemünk a szellemfejlésztés pályáján döcögve haladott, s figyelme csekély körre terjedett.

De van a *Béldi-codexnek* egy külön váló, s a mennyiben érdekességénél fogva fajtánkat minden idő s koron keresztül, mondhatnám, varázserővel vonzotta, első helyen álló része, mely kutatásom után szólva, egy eddigelé ismeretlen *magyar krónikát* tartalmaz deák nyelven. Szinte a vakmerőséggel határosnak tetszik magamnak is jelen állításom, miután tudom, hogy Kaprinainak mind történelmi, mind okleveles kézírati gyűjteménye közel száz hatvan kötetre terjed ¹⁾; Hevenesi Gáboréból az ötvenedik ²⁾; Prayéból pedig a XXIX-dik kötet is említettik ³⁾. Hát Horvát István és egyebek

¹⁾ L. Chronicon Budense. Post elapsos ab editione prima et rarissima tercentos sexaginta quinque annos, secundam adornavit Josephus Podhradczky. Budaë. 1838. 8-o. V. pag.

²⁾ L. Chronicon Budense. pag. V.

³⁾ L. Chronicon Hungarorum Posoniense. E cod. MS. chartaceo Capituli Posson. nunc primum editum. Quo faustum Augustissimi Imperatoris et Regis

mennyivel bírhattak még? Hány, ha nem is eredeti, de legalább hű másolat szendereg a fővárosi s némely magán gyűjteményekben? De ezekben tárgyalás alatt levő krónikánk után fürkészniem helyzetemnél fogva lehetetlen volt. Egyébiránt van irodalmunknak embere, ki e lehetetlenséget igenis lehetségessé fogja tenni. Nekem csak a nyomtatásban megjelent krónikák szerint állott hatalmamban, hasonlítgatva utánnyomoznom. Mi azon eredményre vezetett, hogy egész határozottsággal nyíltan kimondjam, miszerint a *Béldi-codex krónikája*, az előttem ismeretes koriratok után szólva, eddigelé csakugyan ismeretlen. A mű, mely östörténelmünknek egyik alkatrésze, annyira fontos, hogy méltó vele — habár a romboló idő kegyetlenül megviselte is, — tovább időznünk.

Mielőtt azonban a tisztos régiség elemzésébe bocsátkoznám, észtani egymásutánnak tekintem, lényegében krónikáink fontosságát felmutatni; mert csak az, a mi fontos, érdekelhet s ragadhat meg. Ezután kijelelem östörténelmünk eredetét; s annak alkatrészeit olvasóim előtt elvezetvén, az elemzés alá veendő ismeretlen *krónikát* velük összekötve tárgyalandom.

3. §. Krónikáink fontossága.

Nemzeti életünk ifjú korában dicső őseink bajnoki tetteinek emlékezte költészetbe lerakva jelenik meg, úgy; hogy fajtánk régi s legrégiebb életében fő szerepet a történeti énekek játszottak, s a nemzeti történetírás helyét pótolták, melynek teljes körét a régi hősmondák egészíték ki. Népünk s általában nemzetünk őselete alapos ismeretének tekintetéből nagy fontosságú emlékek tehát régi krónikáink, melyek nemzetünk ősz hajdanában a történeti s regés énekek; a régi hún s magyar hősmondáknak általános divatáról, jöllehet azok a jelen kor kimondhatlan nagy kárára nyom nélkül egyig elenyésztek, teljes hitelt érdemlő tanúságot nyújtanak. Sőt magok régi krónikáink is, bármennyit szabadkozzanak szerkesztők a dalnokok csácsogó énekei s a nép hamis meséitől, legnagyobb részt ezeken alapulnak ¹⁾; mit, egyéb okok közt, az a sok „ut dicitur“ is látszik

Apostolici, Francisci Iosephi I. in regni metropolin aduëntum, die V. junii. M.D.CCC.LII. celebrant bibliotheca et typographeum reg. univer. hungaricae. Budae. 1852. Fol. pag. VI.

¹⁾ Néhutt egészen a rímek utánzásáig. Ilyenek Béla király névtelenénél o helyek:

bizonyítani. — Minden újabb felföldözés tehát e téren, jelentős nyemremény általában östörténelmünk, különösen pedig az ősi népélet s népműveltség érdekében. Mindkét esetben becses adat a hazai egyetemes irodalom történetéhez. — Hát ha még régi krónikáinkat nemzeti irodalmunk egyik jelentékeny ágának jelenkori gazdag fejtekezésére viszonyítva tekintjük. Ugyanis, a magyar történeti regényirodalom a legközelebbi években nagy mértékben magára vonta az olvasó közönség figyelmét: kedves jelenség tehát e krónika irodalmi multunkból főleg regényíróra nézve, kinek elemei az emlékiratok és krónikák. A krónikák ugyanis, már a mesének szerkezetére nézve határozottabb térre teszik az író, és a szokások, erkölcsök, háziélet rajza által kényszerítik őt, hogy jellemeit, a kék lég s délibábos ábrándvilág helyett, ezen szokások, erkölcsök és háziélet körében mozgassa. Kényszerítik a részletekkel, a szoros időszámlálással, a pontos helyíráttal s minden más adatokkal: egyfelől az egyéneknek, másfelől a térnek, melyben ezek cselekesznek, és a rúgóknak, melyek cselekedeteiknek alapjai, kevesbbé képzelmes, mint élethű színezetet adni ¹⁾. Ott állnak Salamon király, Gyéza és László hercegek krónikáinkban. Mily gazdag anyag egy nemzeti szellemű nagyszerű regényhez, daljátékhoz, vagy komoly jellemünkkel összhangzó dramához! Bizony nem volna herkulesi munka, vele a kedvenc *Prófétát* háttérbe szorítani, vagy elfeledtetni is. — Hát a képző művészetek tekintetéből mily gazdag tárházak krónikáink! De erről szót se. Mert mióta a tiszta vallásos szellem helyére az anyagi érdekek erőszakolák magokat, honunkban legalább, festészeink kezéből lelketlenül fordúlt ki az ecset, mint a mulandóság angyalának jelképes fáklyája csendes sírok hideg hantjain. Egyébiránt, ha nem teremünk, legalább őseink szerzeményeit veszni ne engedjük. Itt

XXV. Fej. „ut dicunt joculariores nostri :

omnes loca sibi acquirebant,
et nomen bonum accipiebant.“

XLII. Fej. Hinc vero egressi usque ad mare pervenerunt,

Et omnes illius patriae . . . subjugaverunt;
Et ciuitatem Spalatensem ceperunt,
Et totam Croatiam sibi subjugaverunt.“

LV. Fej. „Felix igitur Hungarorum embola,

Multa periculorum experientia, etc.“

¹⁾ L. „Pesti Napló.“ 1853. 840. sz. *Élet és irodalom.* XI.; hol erre vonatkozólag tanulságos elmélkedés olvasható.

látom helyén, a honi történeti festészet érdekében azoknak, kiket a dolog közelebből illet, hazafiúi figyelmök s műszeretökbé ajánlani a szala- (v. búcsu-) szentlászlói ferenci-zárda folyosóin szemlélhető, félkör idomu, s vászonra festett azon képeket, melyek folyosóin sz. László királyunk nevezeteseb tetteit, egyenesen a krónikákból merítve, az ezekben foglalt szentregék (legendák) szemlélhető nyomain jelenítik meg. E sorok írója még most is friss emlékezetben tartja a gyermekkori azon gyengéd benyomásokat, melyeket reá azon történeti festmények tettek.

Hogy irodalmunk, belévonva a képző művészeteknek, mint az összes műveltség eme hatalmas emeltyüinek, szép tartományát is, nemzeti jelleggel bírjon, több gondot s tanulmányozást kell fordítanunk őstörténelmünkre, melyet kedélyes őszinteség, vallásos hit és nemzeti érzelem a hagyomány, ének s hivatalos kútfők drágaköveiből, egyszerűen, minden mesterség nélkül, alkotott ¹⁾.

És ebben, mint vég célban, határozódik krónikáink fontossága.

4. §. *Őstörténelmünk eredete s alkatrészei.*

Legrégibb történetírásunknak, fontosságánál fogva, kellő méltatása után, annak eredete s alkatrészei felett kell még egy futólagos szemlét tartanunk.

Történetírásunkat hihetőleg Gyéza fejedelem alatt beszívárgott külföldi papok kezdék meg ²⁾: tehát legrégibb koríratáink ősatyjai köztök keresendők. Ilyen lehetett a rég elveszett *hún krónika névtelen írója*, kitől mind Kézai ³⁾, mind Robert Károly krónikása (Képes Krónika) írták által a hún történeteket. Ilyenek a *vezérek krónikája s a királykrónika* névtelen írói; de ezek is elsikkadtak; sőt, Kézait tekintve, már a XIII-d. században léteztek csonka codexeik ⁴⁾. Béla király jegyzője (Anonymus Belae regis notarius) pedig, nagy becsű munkájára nézve ⁵⁾, minden előttünk ismeretes kútfőktől teljesen idegen lévén, őstörténelmünk eredetére nézve semmi biztosan

¹⁾ Toldy : A magyar nemz. irod. története. Másod. javított kiadás. Pesten, 1852. II-dik köt. 45. l.

²⁾ L. az i. m. I. köt. 80. l.

³⁾ Rerum hungaricar. monumenta Arpadiana. Editit. S. L. Endlicher. Sangalli. 1849. 8-o. pag. 83—130.

⁴⁾ L. Toldy : A magyar nemz. irodal. története. Másod. javított kiad. Pesten, 1852. 8r. I. köt. 82. l.

⁵⁾ Schwandtner : Scriptores rer. hung. Vien. 1746. fol. Tom. I. ppag. 1—38.

elvezető vezérfonalat nem nyújt. És így a legrégibb történeti kútfőkből csak azon átirott őskrónikákat ismerjük, melyeket a *Kézai*, *budai* és *Turóciféle* ¹⁾ korirati szerkesztményekben bírunk.

Őstörténelmünk eredetére nézve kellőleg tájékozván magunkat, figyelmünket krónikáink szövege s ennek keletkezése veszik igénybe.

Köz tudomásu dolog, miszerint sokan honi krónikáinktól ott, hol ezek a külföldiek elbeszéléseitől eltérnek, vagy nekik hallatlan dolgokat közlenek, minden hitelt megtagadnak, mintha ügyetlen meséket s költeményeket adnának inkább, mintsem történeti tényeket. Azonban, mióta a nemzeti hagyomány s énekek szerint feljegyzett dolgok, a középkori történetírók elbeszéléseivel gondosan egybevetve vizsgálatnak, mindinkább bebizonyúl, hogy azok nem pusztá koholmányok, sőt legnagyobb részt valóságos lettdolgok, — tények; habár időszámítási hibákkal s alanyi felfogással adva is. Végül, mióta a műtészet krónikáink tartalmának nem csekély részét nemzeti hagyományokon alapulónak tapasztalá, s ezeknek valóságát a legújabb korban folyamatba jött régiségi kutatások többnyire igazolák: korirataink is a honi történeti kútfők tekintélye s érvényére emelkednek.

A mi már most a régiség e becses maradványait illeti, minde-nek előtt azt kell kipuhatolni, vajjon elfogadhatók-e ezek is hitelesekül? Mert bármiként vélekedjünk is azoknak becséről, a történetbuvárnak már csak azért sem nyújthatnak biztos alapot, minthogy magok is más, többfélekép változtatott, bővített s folytatott krónikákból szerkesztettek össze; külön koriratokból különböző dolgokat hoznak, melyeknek ugyanazon érvény nem tulajdonítható, melylyel csak akkor bírnak, ha világosan kimutatandjuk, melyek alapulnak közölök néphagyományon, s melyek ma már elveszett írott emlékeken. A mi nem egyéb, mint a krónikák szövegének keletkeztét kimutatni. Mire nézve minden, kézre keríthető krónikák külön pontosan összehasonlítandók; ámbár így sem leend kétségen kívüli, minő mértékben igénylik a történetbuvár hitelét egyes helyek: minthogy e nemű kézirataink a XIV-dik századon túl nem terjeszkednek, sőt magok, ezeknek szerkesztői, már nem eredetiekkal, hanem hihe-tőleg XII-dik. századi codexek másolt példányaival éltek.

Helyén leend itt szóba jövőndő krónikánk szövegének kifej-

¹⁾ L. l. c. ppag. 39—291.

tése tekintetéből, mindazon másod rangu szerkesztményeket röviden elésorolni, melyek — mint későbbi idők maradványai — korunkra eljutottak. Ilyenek :

I. Azon kézirati-könyvek, melyek *Kézai Simon szerkesztményét* tartalmazzák; úgymint :

1. A *Kósaféle* hártya codex, mely elsikkadt. Batthyániféle *másolata* jelenleg a magyar tudós társaság könyvtárában őriztetik.

2. Eszterházy Pál herceg *kismartoni* hártya codexe, mely lappang. *Másolatai* : a) Hevenesi Gábortól, a pesti egyetemi könyvtárban ; b) egy másik, a maros-vásárhelyi Teleki-féle könyvtárban.

3. Zsámboki János papiros codexe, a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban.

Mindezek a hún és régibb magyar történeteket I. Gyézáig, s részben Kálmánéit a fennmilitett névtelenektől kölcsönözték ; saját királya (Kún László) dolgait pedig öntudomásból írta meg, a közbe eső igen sovány adatokat holmi évjegyzetekből pótolván ¹⁾.

II. A *Pozsonyi Krónika* ; papiros codexe még Pray korában a pozsonyi káptalan könyvtárában létezett ; *másolata* Praytól, a pesti egyetemi könyvtárban. Első adta ki Toldy ²⁾. — A hún történetek elbeszélése után, a magyarok viselt dolgait kivonatban vázolja.

III. A *Vaticáni Krónika*, mely 1334-ig terjedő magyar dolgokat tartalmaz. Hajdan Lucius János, dalmát történetíró, birtokában volt ; kitől biztos őrizet s a használni kívánók nagyobb kényelme végett a vaticáni könyvtárba szállott.

IV. A *Bécsi Krónika* ; közönségesen így neveztetik, mint-hogy a bécsi cs. kir. udv. könyvtár egyik kincse. Mi magyarokul pedig ékes rajzaiért, *Képes Krónikának* mondjuk. 1358-ban hárttyára iratott. — Első része hún, második pedig magyar dolgokat tartalmaz. Mig egész volt, I. Károly dolgait befejezőleg adta ; most pedig 1332-ben megszakad. Papiros *másolata* 1462-ben iratott, s jelenben a magyar akadémia könyvtárát ékesíti.

V. A *Budai Krónika*, így nevezve, mert 1473-ban Hess bétiivel Budán nyomtatott. Második kiadása Podhradczkytól ³⁾, kettős

¹⁾ L. Toldy : A magyar nemz. irodal. története. Másod. javított kiad. Pesten, 1852. 8r. I. köt. 82. 83. ll.

²⁾ L. Chronicon Hungarorum Poseniense. Budae. 1852. Fol. XVIII. 55. — Ugyanakkor negyedrében is megjelent Toldy szerkesztése mellett.

³⁾ L. Chronicon Budense. Budae. 1838. 8-o XVI. 386. —

másolatból ¹⁾. E szerkesztmény 1468-ig folyó hún és magyar történeteket foglal magában.

VI. A *Dubnici Krónika*, papiros codex, egykor az Illésházy-féle dubnici könyvtár tulajdona; most, az utolsó Illésházynek hazafi áldozatából, teljes irodalmi gyűjteményével együtt, a magyar nemzeti muzeumé. A hún dolgokon kívül a magyar történetet 1468-ig időrendben adja; azon idéttieket pedig 1479-ig évsor-tartás nélkül vázolja.

VII. *Turóci János krónikája*. A húnoktól kezdve I. Károly haláláig a Képes Krónika valamely teljes példányát írta le, számos közbeiktatásokkal, leginkább az első részben. Erre következteti Kükkülei János Lajos-Krónikáját, Mária és Kis Károly történetét részint Monacis Lőrinc verses historiájából ²⁾, részint kortársak szóbeli közléseiből. Végre a Kis Károly halálától Mátyásig történeteket szinte kortanuktól és hivatalos irományokból, részint saját tudomásából merítette ³⁾.

Ezekhez tartozik még a *Csepregi Krónika* is; de tartalmáról, mely 1330-ig terjed, minthogy még megismertetve nincsen ⁴⁾, határozottan nem szólhatunk. Codexe 1431-ben készült. Másolata a maros-vásárhelyi könyvtárban ⁵⁾.

És így tárgyalásunk folyamán oda jutánk, hogy a *Béldi-codex* krónikájával tüzetesen foglalkodhatunk.

5. §. A *Béldi-codex* krónikájának általános ismertetése.

Ezen korirat papiros codex. Áll ötvenkilenc közép negyed-rétű levélből; tehát $14\frac{3}{4}$ tömött, azon kor rövidítéseivel beírott ívből. Elejéről öt levél, miként maradványai mutatják, kivágatott. A szöveg tehát ott kezdődik, hol *Turóciban* e szók állanak: „a quo nominati sunt Traces“ ⁵⁾. A 23-d. levél ismét ki levén vágva, a szö-

¹⁾ L. I. c. pag. V. — V. ö. *Chronic. Hungaror. Psoniens. Budae* 1852. Fol. pag. IX.

²⁾ *Chronicon de rebus venetis. Venetiis.* 1758. 4-to. ppag. 320. — 338. — Schwandtner: *Scriptores rerum hungaric.* Tom. I. part. III. pag. 199.

³⁾ Toldy: *A magyar nemz. irod. története.* Pesten, 1852. 8r. II. köt. 45. l. — V. ö. *Chronic. Hungaror. Psoniens. Budae.* 1852. Fol. ppag. III. — X.

⁴⁾ Alig hibázok, ha ezt nem egyébnek, mint a Képes Krónika másolatának állítom. Toldy.

⁵⁾ L. Toldy: *A magyar nemz. irodalom tört.* Pesten, 1852. 8r. I. köt. 161. l.

⁶⁾ L. Schwandtner: *Scriptores rer. hungar.* Tom. I. pag. 43.

veg a 22-d. levél hátulsó lapjának legalsó sorában e szóknál: „Interca Andre, Bela et Leuente, qui fugierant Bohemiam, Inde propter . . .“ megszakad; de a 24-d. levél innenső lapjának legfelső sorában, összhangzólag a *Budai Krónikával* ¹⁾ és *Turócival* ²⁾, így foly: „et uniuersum Regnum eis, sicut Regali semini, libenter obsequeretur, tantummodo ipsi in Hungariam descenderent, etc.“ Az ötvennyolcadik levél szinte ki van szelve. A hézag előtt álló levélnek hátulsó lapján a szöveg e szókkal végződik: „in quadam villa, Godyn vocata, circa . . .“ ³⁾; a hézag után álló levél innenső lapján pedig folytatólag beáll e szókon: „celeriter concurrerunt, quam inter multos transeuntes in terra iacentem, in medio publice strate, a nemine inuentam, reperierunt. etc.“ ⁴⁾ Az 59-dik levél hátulsó lapján pedig, ezen szókkal: „Sic igitur Felicianus infelix lese maiestatis crimen incurrit, turbauit Regnum, extinxit semen proprium, suam gentem . . .“ ⁵⁾, végkép megszakad. Míg egész volt a krónika, meny nyire terjedhetett, ma már alig lehet meghatározni, miután kivágott levélnek csak négynek van nyoma; de a terniókat összefoglaló, s tartósságára húrhoz hasonló fonal a könyv felső felében elszakadt, s így kártékony kezek abból egykét terniót könnyedén kiszakaszthattak, sokat azonban nem; mert különben a könyv összehajtásával a tetemes hézag könnyen felismerhető volna. Egyébiránt erős okom van hinni, — miután jelen krónikánk, szövegének folyására nézve *Lajos kir. névtelen krónikásának* szerkesztményével, ittott nagyobb kisebb eltérésekkel, teljesen egyező, s a történeti eseményeket 1330-ig adja, — hogy krónikánk csakis azon négy levél hiával van, melyeknek maradványai a codexben láthatók. — Krónikánk anyagára nézve, annak általános ismertetésében, azt kell még itt megemlítenem, hogy a 22. és 23-d., valamint a 42-d. levél is, bársony-tapintatu finom, de annyi századok folytán erős használat mellett elbarnult hártya. E takarékoság az írás anyaga körül, ennek akkori becses voltára mutat. E három hártylevélből azonban azt senki se

1) L. Chronic. Budens. edid. Jos. Podkradczky. Budaë. 1838. 8r. pag. 91. —

2) Schwandtner : l. c. pag. 105. —

3) Schwandtner : l. c. pag. 155. Cap. L.XXXIV. lin. 19. — Podhradczky : Chronic. Budens. p. 222. —

4) Schwandtner : l. c. 157.^a pag. Cap. L.XXXVIII. lin. 8. — Podhradczky : Chronic. Budens. pag. 229. —

5) Schwandtner : l. c. pag. 162. — Podhradczky : Chron. Budens. pag. 243.

következtessen, mintha a szóban levő krónika eredetileg hártján íratott volna, s csak később, miután legnagyobb része elrongyolott, adattak volna hozzá a papiros levelek; mert a festék, tinta, ez utóbbi habár néha megújítva is, s a leíró keze az egészen ugyanaz. — De lássuk már most, mit foglal magában érdekes régiségünk.

6. §. A Béli-codex krónikájának tartalma.

Tárgyalás alatt levő kézirati könyvünk jelleme, tekintve középkori hazai történetírásunk általános jellegét, ennek alkatrészeihez teljesen analog. Ugyanis, valamint ezen korbéli krónikáink kezelői általában inkább bővítő leírók, mint eredeti forrásokból merítők voltak: úgy a szóban levő korirat szerzője is. Először is a hún történeteket adja. Az első csonka fejezet szövege sokban egyező a Turóci által használt *Bécsi* (Képes) *Krónika* lényeges vonalaival: de irányi egyes eltérései is számosak; miket kijelelni, s a rokon koriratokkal öszhangzásba hozni, jelen füzetkénk szűk köre miatt, sajtó alá bocsátásig, más avatottabb férfiú számára hagyatik fenn. Turócinál, úgy látszik, e codex a jelen első fejezetet jóval bővebben adta; mert elül — kétség kívül beírott — öt levél ki van szelve.

Folytatólag a *hún történeteket* következő fejezetekben hozza:

II. Fej. Prima origo dilatacionis Hungarorum in oriente Seytie etc. — Ezen fejezet kezdődik *Kézainál* ¹⁾ 86-d. lap.; *Pozsonyi Krónikáb.* ²⁾ 3-d. lap.; *Turócinál* ³⁾ 4-d. lap.; *Budai Krónikáb.* ⁴⁾ 8-d. lap. Hol egyik, hol másikba csap át az író; de irányi egyes eltérései is vannak.

III. Fej. Primus ingressus Hungarorum in panoniam.

IV. Fej. De eleccione Atyle Regis Hungarorum, et de victoria eiusdem Monarchali Sequitur.

V. Fej. Continuacio Hystorie Sequitur.

VI. Fej. Fugat naciones.

VII. Fej. De expugnatione Civitatis Aquilegiensis.

VIII. Fej. De ortu venetorum Sequitur.

IX. Fej. De morte Atyle Regis.

¹⁾ Endlicher: *Rer. Hungaric. monum. Arpadiana. Sangalli. 1849. 8-o.*

²⁾ Toldy: *Chronicon. Hungaror. Posoniense. Budae. 1852. Fol.*

³⁾ Schwandtner: *Scriptores rer. hungaric. Tom. I.*

⁴⁾ Podhradecky: *Chronicon Budense. Budae. 1838. 8-o.*

A második rész a magyar történeteket ezen fejezetben tartalmazza :

I. Fej. Incipit prologus de secundo ingressu, et de casibus prosperis et adversis eorundem.

II. Fej. Tunc continuatur hystoria isto modo.

III. Fej. De septem Capitaneis electis.

IV. Fej. Primus Capitaneus.

V. Fej. Secundus Capitaneus.

VI. Fej. Tercius Capitaneus.

VII. Fej. Quartus Capitaneus.

VIII. Fej. Quintus Capitaneus.

IX. Fej. Sextus Capitaneus.

X. Fej. Septimus Capitaneus.

XI. Fej. De VII. Hungaris, alias Lazari vocatis.

Függelékül, a betelepült nemzetségeket ily sorban adja :

I. Fej. Sequuntur generaciones principum aduenarum et alienigenarum. — Generacio Tata.

II. Fej. Generacio filiorum Hedrich.

III. Fej. Generacio Hunt et Paznan.

IV. Fej. Generacio Vencellini de Almanian venientis. ¹⁾

V. Fej. Generacio Poth. ²⁾

VI. Generacio Oliverii et Ratoldi.

VII. Fej. Generacio Hermani de Almanian.

VIII. Fej. Generacio Buzad. ³⁾

IX. Fej. Generacio Keled.

X. Fej. De Simone et Michael. ⁴⁾

Ezekután visszatérve a magyar történetekhez, ily rendben beszéli el krónikásunk azokat :

I. Fej. Recitantur facta tempore Toxon Ducis.

II. Fej. Hungari devastant Bulgariam.

III. Fej. De morte Leel et Bolchu Capitaneorum.

IV. Fej. Greci devincuntur per Hungaros.

¹⁾ A bécsi és budai jelen Fej. amaz előtt adják.

²⁾ A bécsi és budai krónikák ezt három külön fejezetbe foglalták.

³⁾ A tulajdon nevek s némely szók elváltoztatásával, a VI. VII. VIII. Fej. a bécsi és budai krónikákkal egyezők.

⁴⁾ A bécsi és budai krónikák szerint; csak hogy ez utóbbi a „nisi Simon et Michael“ szóknál megszakad.

A harmadik rész a *királyok alatt történeteket* terjeszti elé negyvenhárom fejezetben, s Zaah Bódog gyász estének rajzában a szöveg, miként felebb kijelölök, megszakad.

7. §. Krónikánk párhuzamos vizsgálata.

Alig vettem kezemhez a nagy érdekű régiséget, legott a benne foglalt krónikának, mint fajtánkat közelebbről érintőnek, lehető leghívebb másolásához fogtam. A munkával egy hónap alatt elkészültem. Másolatát tehát tizenhárom tömött íven, merített papirosra írva, birom. Tettem pedig ezt, saját belbecsénél fogva érdekességén kívül, két okból: először, hogy a vég enyészet ellen ez által is még inkább biztosítsam; másodszor, hogy másolás közben, párhuzamban, nyomtatott krónikáink szövegét is mindenütt hozzá olvasván, az egész kéziratikönyv szövegének menetével alaposabban megismerkedjem, a szerkezetet egészben és részenként jobban belás-sam, hogy így az útát, melyen az valóságra kelt, ügyesebben kijel- lehessen. A codex tehát tárva állt előttem; köröttem pedig *Kézai, Turóci, a pozsonyi és budai krónikák* nyitva heverték. Másolás köz- ben tett utánolvasásaim a következő eredményeket mutatják.

I. Valamint koriratainkat általában, úgy tárgyalás alatt levő krónikánkat is alaphangulatukban azon egy szellem lengi át, mely az őstörténeti szerkesztményeket oly kiválólag jellemzi. És e szel- lem az egyszerű s tárgyánál maradó nyelv, kedélyes őszinteség, s a nemzeti hagyományok iránti vallásos kegyelet eleven kifejezésé- ben mutatkozik. Ebben tehát krónikánk egyéb koriratainkkal egé- szen rokon. De a tények elbeszélésének terjedelme, itt-ott rendje, s az egyes mondatok szerkezete az, mire nézve tőlök sokban ismét eltér. Annyit azonban eleve is kimondhatok, hogy *Károly kir. név- telen krónikásának* eredetiét, vagy hozzá valamely hasonlót tartott szem előtt jelen koriratunk szerkesztője; mert különben megfjet- len marad, miért egyezik krónikánk, mindjárt a hún történetek elbe- szélésének első szakaszaiban, a *pozsonyi és budai krónikákkal* is. *Kézai*, bár szellemben codexünk krónikájával egyezik, ha *Aquiléja veszedelmének* rajzától eltekintünk, egészen számolásunkon kívül esik, mint kivel — főleg ha a hún történetektől elvonatkozunk, — sem rend, sem előadási terjedelem, sem több történeti tárgyra nézve, nem rokon. És így krónikánkat csak ama három korirattal tekinthetjük párhuzamban. Lássuk tehát a hún történeteket.

2. Krónikánk *a hún történetek* elejét, miként a hiányzó öt levél után sejthető, *Turócinál* terjedelmesben adja, s az események elbeszélésében kizárólag vele rokon; de a betűszerinti szövegre nézve tőle sokban eltávozik. Mindjárt a II-d. *Fej.* elején bele vegyül szerkesztünk, *Turócin* kívül, a *pozsonyi és budai* koriratok szövegébe is, s egyikből a másikba szökel, úgy azonban, hogy sok helyt egyes eltérései, szóváltoztatásai, s egyedül neki sajátos mondatai által eredetiként tűnik fel. A tulajdon nevek írására nézve, főleg a *pozsonyitól* áll távol.

3. A vezérek *krónikájának* legott elején elmarad koriratunktól a *Pozsonyi Krónika*, s vele többé jelentesebben nem is érintkezik. E szakaszt szerkesztünk, *Turóci és a Budai Krónika* szerint, az eddigi modorban adja. Egyikből a másikba csap, szókat tesz át, mondatokat forgat fel, fejezeteket olvaszt össze, vagy cserél fel; mindezt azonban a szöveg értelményének csorbulása nélkül.

4. Krónikánk, a *királyok alatt történt magyar dolgokat*, hasonlólag *Turóci és a Budai Krónika* szerint adja; hol egyik, hol másikhoz tartván erősen. Így, sz. *István halálát* inkább a *budai* szerint adja; de némi változtatással. *Péter országlatának* rajzában is jobban a *budaihoz* tart; néhány levéllel később azonban a kettővel egyezik; majd *Turóci*val olvad össze. I. Endre halála után, a hercegek (Gyéza, László és Salamon) pártviszályainak rajzában, szövegre nézve, *Turóci* mellett, a *budaival* is egyezik: de a szakok felforgatott rendjére nézve ettől eltérően, amazzal tart, valamint sz. László történetének vég szakaira nézve is, melyek a *budaiban* hiányzanak. Kálmántól pedig, II. Gyéza halálaig — a *budainak* rövid és meddő szövegét teljesen elvetvén, — *Turóci*t adja. Mig végre III. Istvántól végig, a kettővel egyenlépést tartva, beszéli el az eseményeket.

5. Minthogy pedig krónikánk azon fejezetekben is (II. István, II. vagy vak Béla, II. Gyéza), melyekben — a budai teljes félretételével — *Turócihoz* tapad, ettől gyakran eltér, s különösen nálánál itt-ott rövidebb szöveget ad: önkényt következik, miszerint koriratunk szerkesztője előtt, a *Bécsi és Budai Krónikákon* kívül, még egy harmadiknak is kellett fekünnie azon számosak közül, melyekről a Képes Krónika szerkesztője írja: „Codices quidam, alii scriptores, antiqui libri de gestis hungarorum“¹⁾, s melyekre Zsigmond

¹⁾ Toldy: A magyar nemz. irodal. története. Második javított kiadás. Pesten, 1852. 8r. 82. l. —

is vonatkozik második törvénykönyve előszavában (1404.), mondván: „retroactis temporibus, prout in chronicis legitur hungarorum“¹⁾.

A mondottakból önkényt foly, hogy codexünk krónikája egyéb korirataink általános jellegével bir, tudniillik: *fércmű*, vagy — szebben mondva — legrégibb történetirataink nyomán összeállított dolgozat. Azon kérdésnek, hogy minő krónikákból aggattatott össze, alapos megoldása nagyobb avatottságot, s a történeli kútfők régi példányainak nagyobb számbani kéznél-lételét igényli, mint a meny-nyivel jelen sorok írója élhetett. Különben is, terének szűk köre miatt, neki a tisztes régiséget csak fő vonalaiban felmutatni lehetett célja.

Szinte nem könnyebb feladat azon kérdésekre megfelelni: *ki és mikor szerkeszté?* miután, a mű erősen csonka lévén, a két kérdés eldöntésére vonatkozó szó, betű- vagy számjegy de csak egy vonalnyi sines sehol az egészben. Itt azonban a megközelítő felelethez elsegít bennünket a krónika szövege, s írásának belső s külső mibenléte. Mint magyar dolgokat tárgyzó műben, természetesen, sok a tiszta magyar szó; a szöveg nyelve pedig deák lévén, szűkség: hogy mind a két nyelv írásának *külső s belső mibenlétét*, krónikánkra viszonyítva, kimutassuk, s így ennek nyelvállapotából korára következtessünk.

8. §. Krónikánk magyar helyesírása.

Krónikánkban a magyar helyesírás, csekély kivétellel, ugyanaz, mely az Árpádok alatt lelte folytonos alkalmaztatását. Lássuk mind az *ön* mind a *mássalhangzókat*.

I. Önhangzók.

1. Az *á* és a nyiltabb *a* többnyire egyformán, és pedig *a*-val fordul elé, mint: Zazalom, *Turócinál*²⁾; codexünkben: Zazholom (= Százholom = Százhalom); Tarnokwelgh (Tárnokvölgy); Budawara (Budavára); Chyklamezew (Sziklamező); Almos (Álmos); alom (álom); Kwpan (Kupán = Kopán = Koppán); Gyula; Sarolt; Sayo (Sajó); Tata; Opaur (Apaúr); Rapeza (Rápca); Raba (Rába); Saros (Sáros); Janus (János); Scitiatew (Szityatő = Szittyatő); Zamur (Számor); Miska; Szala; Bakon; Zegzard (Szegszárd); Bator Opus (Bátor Apos); Lapus (Lapos v. Lápos); Zamos (Szamos);

¹⁾ L. az i. m. 162. l.

²⁾ L. Schwandtner: *Scriptores rer. hungaric.* Tom. I. pag. 59.

Almasy (Almási); Bozyas (Buzás); Nandorfejerwar (Nándorfejérvár); Doboka; Rakus (Rákos); Zymkota (Cimkota = Cinkota; mert : m = n; mint : romt = ront; meder = neder; medence = nedence; nevet, Telegdi Miklósnál mevet; stb.); Paganty (Pogánytő); Calman (Kálmán); Vosas (Vasas); Matyus (Mátyus = Máté); Layus (Lajos); Temeswar (Temesvár. — Vannak azonban példái a kettős *a*-nak is (*aa*) ék nélkül, mint: Chaakwara (Csákvára); Zaah (Szá), gyenge torokszelettel (Szá^h).

2. A zárt (homályos) *a*, *o*-val írva e szókban: Zazholom (Százhalom); Opaur (Ápaúr); Goron (Gárán); Bator Opus (Bátor Ápos); Nogh (Nagy); Tocojd (Tokajd = Tokaj); Vrosa (Urása = Urás, kihangzással); Vosas (Vásas); Kokos (Kákás).

3. A nyílt rövid *o* is, *o*-val; mire a fentebbiekben számos a példa. — A zárt *o* (= *ó*), akár rövid, akár hosszú legyen (tehát: *o*, *ó*), egyformán *u*-val fejeztetik ki, mint: Janus (Jánös); Turda (Törda); Zonuk (Szónök); Muson (Möson); Zamur (Számör); Zothmund (Szótmönd = tolmács = interpres = Dolmetscher érteményben; mindenesetre helyesebb szó, a németes *tolmácsnál*); Varkun (Várköny); Bator Opus (Bátor Ápös); Lapus (Lapös v. Lápös); Rakus (Rákös); Hod (Hód); Gyod (Gyód); Layus (Lajös).

4. Az *u* és *ú*, különbség nélkül *u*-val fejeztetik ki, mint Budawara; Gyula; Opaur (Apaúr); — néha *w*-vel, mint: Kwpan; — egyszer *ou*-val, mint: Chour (éjszaki palóc: Csour; déli palóc: Csuór; írói nyelven: Csór).

5. Az *e* és *é* kizárólag *e*-vel íratott, mint: (kerechet = kerecsen); Kewe oza (Keveháza); Ettul ez (Ettölköz = Etelköz); Chylamezew (Sziklamező); Erdelew, Erdelw, Erdeelwe (= Erdély = regio trans siluam = regio transsiluana = Transsilvania; mint: hidelve trans pontem = ultra pontem); perye (perje); Zemlyn (Szemlénny = örvár); Kelemfeld (Kelemföld = Kelenföld; m = n); Endre; Mezes (Meszes); Ferteu (Fertő); Kenywes Calman (Kenyves = Könyves Kálmán); Temes; Zebus (Sebös); Egres; Kerestzegh (Keresztszeg); Temeswar; Demes; Zelicze (Szelice); Keres (Körös); Menfw (Ménfő); Werteshegye; (Vérteshégye); Kereleys (Kerélyes = Körélyes, hegy neve; egy XVII-d. századbeli széljegyzet szerint: Kari-ka); Pest.

6. Az *i* és *í* különbség nélkül *i* és *y*-nal íratnak, mint: Miska; Nyr (Nyir); Scitiatew (Szityatő); Tihon (Tihony; vagy, szerintem,

fekvésénél fogva : *Tóhon* ; nem is *Tichon* vértanútól, miként Horvát István követeli ¹⁾ ; *Zelicze* ; *Zemlyn* ; *Zygethfw* (Szigetfő) ; *Zymkota*.

7. Az *ö*, a) *u*-val fejeztetik ki, mint *Ettul* ez (Ettől-köz = Eteköz) ; *Zebus* (Sebös) ; *Zug* (Szög ; szent László lovának neve) ; *Gurk* (Györk) ; b) *ew*-vel, mint *Gewrke* (Györke).

8. Az *ö* a) *eu*-vel, mint : *Euzem* (Ösem) ; *Ferteu* (Fertő) ; *Geur* (sőt : *Geurinum* is ; *Györ*, eredetileg : *Jör* ; azaz *jő+ér*, a hol sok víz, vagy forrás van ; *j=gy*, mint : *jár* (=déli palóc) ; *gyógyul* (*jó+j+ul*) stb. ; b) *ew*-vel, mint : *Erdelw* (Erdelő = Erdőelő ; mint : *nő+ember=nember=néember* stb.) ; *Scitiatew* (Szityatő) ; c) *w*-vel, mint : *Erdelw* (Erdelő = Erdőelő) ; *Menfw* (Ménfő) ; *Zygethfw* (Szigetfő) ; d) egyszer *y*-nal, mint : *Paganty* (Pogánytő ; mert *ö=ü*, mint : *kő=kü*, déli palóc ; *ü=i=y*, mint : *üdö=idő* ; *ünnep=innep=üdv+nap=idv+nap*) , stb.

II. Mássalhangzók.

1. *c* helyett irarott a) *cz*, mint : *Rapcza*, *Zelicze* ; b) *z*, mint : *Zymkota* (Cinkota).

2. *cs* helyett leggyakrabban *ch*, mint : *kerecheth* (kerecset) ; *Chaakwara* (Csákvára) ; *Bechey* (Becsej) ; *Chour* (Csour = Csór).

3. *sz* helyett a) *ch*, mint : *Chyklamezew* (Sziklamező) ; *Scitiatew* (Szityatő) ; b) igen gyakran *z*, mint : *Kerestszegh*, *Mezes*, *Zegzard*, *Zelicze*, *Zamos*, *Zemlyn*, *Zothmund*, *Zug*, *Zygethfw*.

4. *gy*, *ly*, *ny* helyett többnyire *g*, *l*, *n*, mint : *Geur* (Györ) ; *Kereleys* (Kerélyes = Körélyes) ; *Bakon* (Bakony) ; *Paganty* (Pogánytő) ; *Varkun* (Várkony) ; *Nyr* (Nyir) ; *Zemlyn* (Szemplény). De előfordul *gy=gh*, mint : *Tarnokwelgh* (Tárnokvölgy) ; *Nogh* (Nagy). Egy-
szer azonban szó végén a *gh*-ban, mint gyenge torokszellet : *Kerestzegh* (=Keresztzeg^h). Egyébiránt egészen mailag írva is megjelennek, mint : *Kenywes Calman* (Könyves Kálmán) ; *Megyer* ; *Monyorod* (talán a mai *Mogyoród*? vagy betűáttétellel [metathe is:] *Nyomorod*?) ; *Werteshegye*.

5. *ty* helyett, *ti*, mint : *citiatew* (Szityatő = Szittyatő).

6. *j* helyett *y*, mint : *Becsey* (Becsej) ; *perye* (perje) ; *Sayo* (Sajó) ; *Tokaj*=*Tocoyd*.

7. *k*, a) *c*, mint : *Kenywes Calman* (Könyves Kálmán) stb. ; b) *k*, mint : *Rakus* (Rákos) ; *Kokos* (Kakas) stb.

¹⁾ L. Tudományos Gyűjtemény 1819. XI-d. köt. 90. l.

Krónikánk magyar helyesírásából világosan szembe ötlük, miszerint az nemzeti irodalmunk első és második időszakában szerkesztett, de ma már elveszett codexeink magyar helyesírásával legnagyobb részt öszhangzó; de — a mennyiben itt-ott *a* helyett *aa*; *c* helyett *cz*; *s* a *g*, *l*, *n* helyett *gy*, *ly*, *ny* is használtatnak — nemzeti irodalmunk harmadik időszakának helyesírásával is érintkezik. Miből önkénynt foly, hogy krónikánk középkori irodalmunk első időszakbeli koriratainak valamelyik régi példánya után szerkesztetett ugyan; de a dömések kifejelettebb írás-rendszerének alkalmaztatásánál fogva, jóval később, úgy; hogy a valót látszunk megközelíteni, ha krónikásunkat, szerkesztményével együtt, a XV-d. század elejére helyezzük:

Állításunk valódiságát bizonyítja még krónikánk deák nyelvezete is. — Lássuk.

9. §. Krónikánk deák helyesírása.

I. Önhangzók.

1. Az *ae*, *oe* helyett általában *e* használtatik, mint : que (quae); columbiae (columnae); gentes procreate stb. Mi ős régiségre mutat ¹⁾.

2. *i* háromféle fordul elő, úgymint pontos (*i*), ponttalan (*ɛ*), és *y*; ez utóbbi két ponttal vagy a nélkül, mint : fugierunt, consilio, legittima, Assya, elemosiniis, verasciter, dominyo, ymo, pyetate stb. ²⁾

3. *u* helyett néha *o* áll, mint : ex obropto (ex abrupto); guttor (guttur); vulgariter (vulgariter); in mondo (in mundo); jucundum (jucundum) stb. — De néha megfordítva

4. *o* helyett *u*, mint in suo scutu (in suo scuto); amonitu (admonito); nepus (nepos); embula (embola); ex conductu (ex conducto); mi a magyar nyelvjárásokra viszi figyelmünket : csoda = csuda; mocsok = mucsok; orvosság = uruság (Szőkelyföldön); fojt = fujt; mert : fű = spirat; fű + í = expirare facit; stb.

II. Mássalhangzók.

1. A hehezet, vagy gyenge torokszellet (*h*) gyakori alkal-

¹⁾ L. D. F. Baringii Clavis Diplomatica. Hanoverae. 1754. 4-to pag. 175. §. XVII. — Joann. Christoph. Gatterer : Epitome artis diplomaticae. Salisburgi. 1806. 8-o. pag. 21.

²⁾ L. Baring : l. c. ppag. 175. 176. §. XVII.; pag. 179. §. XXVI. — Gatterer : l. c. ppag. 13. 14. 15. §. 18.

maztatása, valamint ősnyelvünkben : úgy krónikánk deák szövegében is nagy szerepet játszott; pl. *thabernaculum*, *archanum*, *michi*, *pro nichilo*, *habunde*, *habundarent*, *habundanter*, *cohercerent*, *hostia* (=ostia, az *ostium* ii, szóból), *cathenatis*. — Többször azonban elhagyatott, mint : in Ebreo (in Hebraeo); *erbis* (*herbis*); *yspania* (*Hispania*); *exalaut* (*exhalaut*); *irrundinum* (*hirundinum*) *garrulitate*; *ebdomadas* (*hebdomas*); *yemali* (*hiemali*); *ympnis* (*hymnis*); *abenas* (*habenas*), *edos* (*haedos* v. *hoedos*). — Nyelvünkben a *h* gyenge torokszelletnek utolsó nyomai a XVI-d. században mutatkoznak ¹⁾.

2. *t* helyett *ott*, hol az utána álló *i*-t közvetlen önhangzó követi, szélitben *c* használtatik, mint : *eleccio* (*electio*); *inicium* (*initium*); *generacio* (*generatio*); *pocius* (*potius*); *tercius* (*tertius*) stb.

3. Figyelmünket kizárólag a *p* mássalhangzó vonja magára, mely azon szókban, hol a mai helyesírás szerint *m* és *m*; *m* és *n*; *m* és *t* közvetlenül érintkeznek, krónikásunk által ezek közé helyezve jelenik meg; mire számos példa ajánlkozik, mint : *assumpmere* (*assumere*); *cum alumpnis* (*cum alumnis*); *sumpma* (*summa*); *sumpmatim* (*summatim*); *solempnis* (*solemnis*); *contempnebat* (*contemnebat*); *columpne* (*columnae*); *sompnum* (*somnum*); *dampni* (*damni*); *ad ampnem* (*ad ænnem*); *erumpnis* (*aerumnis*); *yapnis* (*hymnis*); *attemptaret* (*attentaret*). Egyszer így is : *Sampson* (*Samson* h.).

Krónikánk helyesírását tekintve, ennek gyarlóságaihoz számíthatók a következők : *Assya* (*Asia*); *Affrica* (*Africa*); *aieris* (*aëris*); *legittima* (*legitima*); *opida* (*oppida*); *anchelitus* (*anhelitus*); *quociensque* (*quotiesque*); *decolauerunt* (*decollauerunt*); *nephando* (*nefando*); *de gentaculis* (*de ientaculis*); *cissum* (*scissum*) *est*; *efferbesceret* (*effervesceret*); *fientis* (*figmentis*); *velud* (*velut*); *obrobrium* (*opprobrium*); *emplastrum* (*emplastrum*); *cimiteria* (*cimiteria*); *verasciter* (*veraciter*; talán amaz helyesebb : *vera* + *scite* = *verasciter*); *cleemosiniis* (*elemosynis*).

Nyelvtan-elleni vétségei : *fugierunt* (*fugerunt*); *fluvius discurrens tam parvissimus, quod* (*fluvius discurrens tam parvus, ut* vagy : *fluvius discurrens minimus adeo, ut*); *resisterat*

¹⁾ L. Toldy : A magyar nemz. irodalom története. Másod. javított kiadás. Pesten, 1852. II. 118. l.

(restiterat); residisse (resedisce); retradidit (reddidit); redimerunt (redemerunt); supersidinus (supersedemus); corrupuit (corrupt v. corripuit); exiebant (exibant).

Végül, szokatlan: omnem homagionem (omne homagium h.)

Hiba: expanauit (expugnauit h.)

A sokszor előforduló *aput* (= apud); továbbá: ficmentis (figmentis); velud (velut); és obrobrium (opprobrium h.) azt sejtetik velünk, hogy krónikánk írója némelajku volt (?).

10. §. Krónikánk írásának külső mibenléte.

Krónikánk korának meghatározására szolgáljanak még e tekintetek:

1. Koriratunk anyaga papiros. Vízjegyét ki nem vehetvén, gyáranak helyét meg nem határozhatom.

2. Lapozás és ívszám sehol.

3. Az írásjeleket illetőleg, csak pont (.) használtatik; mi a mondatok elválasztására is szolgál, és pedig minden különböztetés nélkül, a sor alsó vonalán.

4. *i*, miként érintők, háromféle használtatik vegyest, minden helyesírási szabály nélkül.

5. Az elválasztás kettős, vízirányos (inkább német) kötjellel történik, s nem csak a sor végén, hol a szó megszakad; hanem az átvitt szótag mellett, a sor elején is.

5. Rövidítései, mint egyéb deák codexeké, felette számosak, melyek a XIII-d. század vége óta nagyon elhatalmáztak.

7. Az *et* kötszó, betűkkel is ugyan; de változtatva, a mai arab kettőshöz hasonló jeggyel is gyakran előfordul.

8. A krónikánkban használt számjelek kizárólag a romai rendszerhez tartoznak.

9. Az első tizenkilenc lapon a fejezetek, szakok, tulajdonnevek s pontok után következő szók kezdő betűi cinóberrel jeleltettek ki; mi a középkor harmadik időszakának írásdivatára mutat. A huszadik laptól azonban végig, e betűfestés megszűnik; sőt a fejezetekben a szöveg kezdő betűje is elmaradt. Mik oda mutatnak, hogy a mű teljesen el nem készülhetett.

10. Betűjellemait tekintve, azok kapcsolatos tört sarku *új-got* írásra mutatnak. Erről kiki legott meggyőződik, ha — egyéb emlé-

keinken kívül — a Jászay-codexben álló, meglepőleg csinos másolattal ¹⁾ hasonlítja össze krónikánkat.

És így mindazoknál fogva, miket koriratunk írásának *külső s belső mibenlétére* nézve, magából a krónikából elvonva, felhordánk, bizton tehetjük e régi történeti emlékünket a XV-d. század első negyedébe.

11. §. Krónikánk előnye s fogyatkozásai.

Értekezésemre vonatkozólag, könnyen támaszthatná valaki olvasóim közül azon kérdést : mi tehát mindebből a tanulság és haszon a hazai egyetemes irodalomra, s ennek szerencsés művelői vagy csak pártolói s tisztelőire nézve? A kérdés sokkal fontosb, hogysen a felelet reá értekezésemből kimaradhatott volna.

A helyett, hogy fajtánk őstörténelmével tisztában volna, sok tekintetben halhatatlan Horvát Istvánunk, metaphysikai szemlélődései, ábrándos eszmehajhászatai, ügyetlen szójátékai, s általában célhoz nem vezető kicsided pepecselése által, azt még inkább zavarba bonyolította, s így valóság helyett ábrándban hagyott. Így vagyunk nyelvészetünkkel is. A Révaiféle biztos utat elhagytuk, a szemlélődő bölcsészet karjaiba vetvén magunkat. Hová jutunk? A jövő mutatja meg. A nemzet tapsa azonban aligha lesz a nyelvmarcangolás jutalma. — Hogy tudományosságunk nemzeti irányban haladjon s emelkedjék, le kell szállanunk a szemlélődés légtartományából a valóság mezejére. És e téren fogadnak bennünket őstörténelmünknek korunkra eljutott emlékei, a krónikák. A feladat nagyszerű : tehát erőt is olyant igényel. Ez pedig nem kevesebb, mint őstörténelmünk alkatrészeinek harmoniáját eléállítani, krónikáinkba öszhangzást hozni. Hogy ezen, mint szilárd alapon, fejlődhessék s emelkedhessék a „testis temporum, magistra vitae, nuntia vetustatis“ a valódi nemzeti történelem. Míg ez nem létesül, addig régi földrajzunk is — minek oly érezhető hiával vagyunk, — a jámbor ohajtások közt vesztegel. Néhány tudós férfiú fáradozott ugyan már e rögzös téren szép sikerrel, s törekvésök a nemzet hálájával találkozott. A *Budai és Pozsonyi krónikák* kiadói teljes mértékben kiérdemlék méltánylatunkat. De rájuk viszonyítva, elmondhatjuk : „rari őstörténelmünkre, s egyetemes öszhangzás ennek alkatrészeibe, a

¹⁾ L. Régi magyar nyelvemlékek. Kiadta a magyar tudós társaság. III-d. köt. Budán. 1842. 4-r. a 17-d. lap előtt.

nantes in gurgite vasto.“ Tehát több figyelem, s szigorubb ítészet krónikákba! És épen e pontnál tűnik fel tárgyalt koriratunk *előnye*. Meglepő, s egyéb krónikáinktól különvált szakaszai a műnek nincsenek ugyan; de bir szókkal, melyek homályt oszlatván, felvilágosítólag hatnak. Vannak egyes helyei, melyek krónikáink hibás olvasását kiegyenlítik. Mindkettőt nagy nyereménynek tekintí a mindenben egységre törekvő emberi ész. Itt volna most helye, hogy krónikánk előnyét illetőleg, mindkét állításomat magának a koriratnak szövegéből bizonyítsam be: de, bocsánat! ha lapjaink szűk köre áradoznom nem enged. Izlelésül mégis néhányat felmutatok. A *Pozsonyi Krónikában* áll: *Síglamezei* ¹⁾; a *bécsiben*: *Chíglamezei*; *Turócínál*: *Chyglamezew* ²⁾; codexünkben pedig: *Chyklamezew*. Leghelyesebb olvasás az utolsó. Elemezzük *Ch* = *Sz*; *y* = *i*; *ew* = *ö*; lesz tehát: *Szíkramező* (indo-germán szógyökből: *siccus*). Vagy, a dömésféle összetett betűk régi rendszerénél fogva, mely a középkor második időszakában (Lajos és Zsigmond kora) elveszett codexekben lelte folytonos alkalmaztatását, a mai *cs* = *ch*; *ö*, *ő* = *ew*; *s* így ama szó olvasandó volna: *Csikramező*, az erdélyi: *ā* = *o* = *ó*; tehát lenne: *Csiklómező* = *Csikó* + *ló* + *mező*; mert hogy természeténél s alkatánál fogva *csikó* = *csikló*, csikfűrgé, nyulánk, karcu állat, kiki tudja. Az *l*, mint kósza betű, sokszor elillan a szóból, mint nyelvjárásaink igazolják. — A *bécsi Krónikában* áll: „herbam pariarum“; a *budaiban és Turócínál*: „herbam periarum“ ³⁾; a *pozsonyiban*: „herbam weriarum“ ⁴⁾; kéziratunkban pedig: „herbam perye.“ Hol van ember, ki kéziratunk nélkül, e szóra nézve eligazodhatik? Mert a mit a *budainak* érdemes magyarázója mond ⁵⁾ s utána a *pozsonyié* felhoz ⁶⁾, alig több a semminél. E szó tiszta jelentésének felmutatására nem szükség — Podhradczyként — a középkori írókhoz folyamodnunk: megvan az codexünkben, él maiglan nyelvünkben, s nincs magyar földműves, ki e szót: *perje*, nem értené; nincs, ki azt, mint növényfajt ne ismerné. — Hát azzal a

1) L. Toldy: Chronic. Hungaror. Poseniens. Budae. 1852. Fol. pag. 19.

2) L. Schwandtner: Scriptorum rer. hungaric. Tom. I. pag. 78.

3) L. Schwandtner: Scriptorum rer. hungaric. Tom. I. pag. 82. — Chronicon Budense. pag. 38.

4) L. Toldy: Chronicon Hungaror. Poseniens. pag. 22.

5) L. Chronic. Budens. pag. 38.

6) L. Toldy: Chronic. Hungaror. Poseniens. pag. 53.

„herdewebe,“ „Erteuelu,“ „Erdeelew,“ „Erdewelwe,“ „herdew-elue,“ „Erdeel,“ „Erdelew,“ hogy vagyunk? És ezekkel *Paganty* (Poganytő); *Scitiatew* (Szityatő = Szittyatő; utóbb : Zsitvatő; később pedig : Zsitvatorok); *Zemlyn* (Szemlénny = örvár; így lett a régi magyar *Tétel* = colonia = gyarmatból, ma már : Titel, Tittel, Tittul, Titl); *Kereleys* (Kerélyes, Körélyes, hegynév); *Zothmund* (Szótmond = interpres, értelménnyel) stb. Bizony, ha ki nem fejtjük ezeket, s a hozzájuk hasonló számtalanokat meg nem határozzuk, chinai v. török tarka szókként fognak emlékeinkben vesztegelni, melyeken a jámbor nemzedék még nehezebben igazodik el. Azért öszhangzás koriratainkba! hogy idővel jó régi földiratunk lehessen. Jó helyen látszik tapogatózni az akadémia, midőn a nemzet értelmiségét magyar helynevek gyűjtésére hívja fel ¹⁾. Csakhogy egyedül erre mindent még sem építhetünk; mert hajh beh sok megváltozott nyolc század óta!

Midőn krónikánk előnyét gyenge vonalokkal kijelelem; nem mulaszthatom el sérveit, beteg tagjait, *fogyatkozásait* is leleplezve, legalább néhány sorban felmutatni. Álljanak itt mutatványul, az eredetiről általam híven vett másolat lapjai szerint, ezek: 17. l. „*Linguarum ideoque diuersarum de finibus orbisterre ad eum confluebant.*“ U. o. alább : „*Sed et sua Maristalla, dum pergeret ad exercitum, diuersarum patriarum equis, quos quamuis visus esset, habuisse, largiter tamen egentibus tribuebat, ita, quod vix haberet aliquando pro usu equitandi.*“ 18. l. „*Illud autem prelium, quod commissum extitit inter Reges occidentis et Atylam in Campo Bewinde Cathalanis, omnibus preliis huius mundi, que commissa sunt uno die et loco uno, terribiliora et magis ardua per veteres memorantur.*“ 45. l. „*In tercio vero Anno Regis Bele,*“ hiba : *Abe* helyett. 65. l. *Transiret fluuium Zaua in Hungariam, Bulgariam* helyett. 80 l. „*Et quamuis ipsum (sc. S. Ladislaum) in Regem Hungari absque voluntate sua elegerunt: nunquam tamen in capite suo coronam posuit, celestem coronam optabat, quam terrenam. Et vivi Regis coronam scilicet usque legittime coronari, et coronam habere noluit in eius animo, ut, si firma pax inter eos esse posset, Regnum Salomoni redderet, et ipse ducatum haberet.*“

Befejezésül itt adom kijegyezve váriánsait is: Bissos, és egyeb-

¹⁾ L. Budapesti Hirlap. 1853. 110. szám.

ütt többször : Bissenos. Bozias és Bozias. Cathalanis, Cathalaunis, Catholonnis, és Cathaloniam. Cezumaur és Kezumaur. Crumbeld és Crumheld. Fluius Ethul id est Don, és : In littore Don id est Ettul Ez. Erdeelwe, Erdeelw és Erdelw. Erney és Ernei. Gyula és Gywla. Hunorii és Honorii. Kysla, Keysla és Keysa. De Korosmenia, de Korosmis, és ismét : de gente Korosmina. Kwpan és Cupan. Layws és Layus. Micolch és Mikokch. Contra Miramam, és adversus Miromammonam. Rakus és Racos, Sarolth és Sarolt. Savo, Seo és Seyo. Solt és Solth. Sampson és Samson. Turda és Torda. Toxon és Toxun. Tocoyd, Toronyd és Cothoyd. Vros és Vrosa (kihangzással, mit Auslaut); Zuatapolug, suatapolug és Zuatapolog.

*

*

*

És így a *Béldi-codexet* általában, *krónikáját* pedig, mint annak tetemes részét, s minket magyarokat közelebről érdeklőt, minden részleteiben, s lényegének egyes vonalaiban felmutattam. . . .

U T Ó I R A T.

E becses cikk, melyet a hozzám intézett, barátság-sugallta s azért érdemet-felülmúló, végszó hián, egészen adtam a kolosvári nagy gymnasium 1853-ki programmája után ; mind tartalmánál fogva megérdemelte, hogy az iskola szűk köréből a nagyobb olvasó közönség elibe hozassék, mind alkalmánál : mert a nemzet régibb századaira vonatkozó minden emlék feltalálása valódi nemzeti ünnep levén, bővebb és érdemleges tárgyalást követelt. De nekem kötelességem mind *m. Béldi István úr* ritka jóságát, melytől indítatva e codexsel saját könyvtáramat megajándékozni méltóztatott, mind az ismertető nt. *Vass József* úr barátságát, ki eddig is időnként több becses közleménnyel nevelte gyűjteményeimet, s azokhoz most a Béldi-krónika hű és szép mását is csatlotta : hazafiúi szives indulattal, a közönség előtt is, megköszönöm.

S minthogy már most e kézirat kezemnél van, s így azt a Bécsi Képes Krónikának a magyar academiai könyvtárban őrzött 1462-ki másolatával összevettem, mit annak tisztelt ismertetője, az irodalmi kincsek középpontjától távol levén, nem tehetett : háttározottan állíthatom, hogy a *Béldi-codex krónikája szinte a Képes Krónikának másolata* ; s hogy azon rokonsági viszony, melyet az ismertető közte s a budai és Turóci-krónika közt kimutatott, tökéletesen áll, csakhogy megfordítva : miszerint nem az használta a

budait s a Turóciét, hanem e két utóbbi amazt. Azon körülmény, hogy a Béldi-codexben a krónika végén épen két levél vágatott ki, bizonyítja, hogy e másolat sem ment tovább a Bazarád elleni hadjáratnál: és így ez is csak akkor vétegett a bécsi példányról, mikor ennek vége már megcsontult, vagy annak oly másáról, mely szinte a Bazarád története közepén fogyatkozott meg, épen úgy mint az akademiánál levő 1462-ki apographon; mi azon meggyőződésben, hogy e másolat a XV. század második feléből való, megerősít. Különben is e kötet különféle alkotó részei 1453 és 1470 között irattak. Érdekes továbbá a Béldi-másolat a fejezetek változtatott címeinél (ilyen különösen *Salamon történetében* ez: *De aduentu Cunorum in hungariam*, „*quos vocant Tartaros*“) s némely nevek eltérő írásánál fogva is, milyeket már ennek ismertetője is felebb (a 11. §-ban) kijegyzett. Nem fogom elmulasztani sajtó alatt levő *Monumenta Hungarica* című kútfőgyűjteményemben tanulságos variánsait a Bécsi Krónika szövege alatt gondosan feljegyezni. *Toldy Ferenc.*

KECSKEMÉT

VISZONYA A KISKÚNSÁGHOZ.

FEJTEGETTE

HORNÝIK JÁNOS.

(Vége).

XI. Vizkeleti György ellentmondása az esztergami káptalan előtt 1570-ből testvére Vizkeleti Jakab által kecskeméti részbirtokuknak korábban tett elidegenítése iránt ¹⁾.

XII. Rudolf király 1590. nov. 13. Vezsenyi Gáspár magszadkadtával a koronára szállt kecskeméti részbirtokot Rákóczi Zsigmond Heves és Borsodmegyei főispán s egri várkapitánynak adományozza ²⁾.

Ezekben mindenült mint Pestmegyéhez tartozó mezőváros említettik Kecskemét.

Ennyi bizonylat után lehetetlen többé azt vitatni: hogy Kecskemét város 1423-ik év után a kiskún kerület alkatrésze lett volna; ellenben azelőtti állásáról minden tekintély nélkül ugyanezt állítani még sem lehet. Számotelve saját örömmel, az utóbbi kérdésre is

¹⁾ Hiteles kiadvány az esztergami káptalan j.könyvéből.

²⁾ Extractus Libri Regii N. IV. p. 665.

tagadólag kell válaszolnom, sőt világosan kimondom : hogy Kecskemét kúnbirtok soha, de soha sem volt, és nemis lehetett, — mert

A). Az 1423-ki védlevélben kifejezett belszerkezete egészen ellenkezőt igazol; az pedig meg van mutatva, hogy utóbb már nem a Kúnsághoz, hanem folyvást Pestmegyéhez tartozott,— innen tehát visszafelé számítva

B). Hetven évvel korábban már szinte népes hely volt, — 1353-dik évben ugyanis ezt találjuk felöle : „Nos Ludovicus Dei Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Servie, Galliciae, Cumaniae, Bulgariaeqne Rex, Princeps Salernitanus, et honoris ac montis Sancti Angeli Dominus. Omnibus Christi fidelibus praesentibus et futuris praesentium notitiam habituris Salutem in omnium Salvatore. Memoriae commendantes significamus tenore praesentium, quod Joannes, filius Stephani, filii Karla, Cumanus fidelis noster, ad nostrae Serenitatis praesentiam accedendo, suasque fidelitates et servitia nostrae Majestati multipliciter exhibitas et impensa proponendo, quendam terram seu possessionem Ágasegház nominatam prope *possessionem Ketskeméth* vocatam existentem, asserens ipsam vacuum, ut dicitur, et habitatoribus destitutam, nostraeque Collationi de iure pertinentem a nobis sibi dari postulavit. — Datum Budae feria sexta proxima post Dominicam Oculi. Anno Domini Millesimo trecentesimo quinquagesimo tertio ¹⁾. Gyanítható miszerint Kecskemét odavetöleges jellemzésében : „*prope possessionem Ketskeméth vocatam*“ diplomatikai hiba lappang, mert akkor 70. év alatt, gombaként nevezetes várossá aligha nevekedett, — annyival inkább, mivel

C). Kecskemétnek fön van egy ősi ereklyéje, az 1810-ben Halason földalatti ásatáskor talált régi pecsényomója; e „+ S. Civitatis. de. Kechkemeth.“ köriratu becses régiséget Horvát István csak hozzátvetöleges hasonlításból ítélve, azt mondja : „kellemes meglepés meggyőződni e körülíratból, hogy a lelkes magyarság lakhelye Kecskemét már ily régi időben (Robert Károly, Nagy Lajos, és I. Mária királyok korában) Szabad Királyi Város volt“ ²⁾. Pedig e pecsényomot e kornál jóval régibbnek történeti adatokkal bizonyítani nem volna nehéz föladat, valamint a kort kijelölni sem, mi-

¹⁾ Fejér : Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. II. p. 232. CXIII.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1834. X. k. 127. lap.

kor és miképen jutott Halasra, — mint ezt már Cs. J. megkísérlte ¹⁾).

D). A kunok telepeinek diplomatikai kimutatása előtt néhány évvel, 1271. és 1272. évekből — még ily nemű igen szűk gazdagságunk mellett is — egy sereg oklevél találhatik, melyek utóiratában a királyi főtisztviselők közt előfordúl: „*Petro Magistro Dapiferorum Nostrorum Comite de Guechke*“; — ezután 1274. és 1275-ben: „*Nicolao Judice Curiae Nostrae Comite de Guechke*“; — a helynév leírata változván *Guecke, Gecke, Kecke, Gecske, Guethe, Kethe* s a t. kitételekkel ²⁾. Ez adat még ugyan mélyebb történeti alkalmazást vár; de gyaníthatólag Kecskemétre vonatkozik, miszerint akkor e város egy hasonló nevű megye vagy kerületnek, még valószínűbben a dunatisza-közti terjedelmes királyi birtoknak, hova ez időtájban a Kiskunság telepített, székhelye volt légyen.

E). De még főlebb is, sokkal főlebb hatolhatni e város előkora kipubatolásában. T. i. a Névtelen Jegyző által említett „*Gemelsen*“ ³⁾ helyirati alkalmazással e vidékre esik s e nevezet alig egyéb a város mai nevének fordításánál ⁴⁾. Végre

¹⁾ Elmélkedés Kecskemét város régi Pecsétéről. Irta Csányi János tanácsnok 1840. — A helybeli levéltárban.

²⁾ Fejér: Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. pp. 138—257. — Tom. V. Vol. II. p. 146—238. — Tom. VII. Vol. II. p. 18, 31, 35, 222.

³⁾ Schwandtner: Scrip. Rer. Hung. Tom. I. Anonymus Belae R. Not. Cap. XL.

⁴⁾ E bizonyíték is még nyomos vizsgálatot igényel, — hagyjuk azt a maga helyére; de mellőznöm lehetetlen azon megjegyzést: miszerint a Névtelen Jegyző munkája nyomán maig sincs még tökéletes régi magyar geographiánk. Hell Miksa térképe (Danielis Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Budae 1802.) a sok jó mellett igen sok szarvas hibát közöl, p. o. *Scerui*, a mai Pusztaszer Csongrád megyében, a Tiszához egy kurta állomás, Hell M. a Dunához teszi, talán azért mert mellette említetik a Nt. J. által *Lacus Curtuellou* (Körtvéltó) s ezt szinte a Dunához teszi, az Örgyítő helyére: pedig ez sem egyéb a Pusztaszerrel határos péderi pusztán lévő roppant nagy tónál: H. Béla 1138-ki oklevelében (Cod. Dipl. Tom. II. pag. 103.) épen itt említettén a *Kurteles* tó. — Ezekhez következetesen Hell M. a Duna mellé teszi *Gemelsen* is, pedig a helyek, hol Árpád Zalánnal harcolt s utóbb gyűlésezett, mind a Tisza mellett vannak. Nagy hiba továbbá: hogy a Nt. J. által (Cap. XXVIII.) említett *mons Teuellen*, hol a magyar had Alpárhoz közeledtében tábort ütött, a Mátra tövében áll s Hell M. ezt a Törtel melletti *Tetellen* puszta helyére állítja, hol nem csak hegy, de egy jókora halom sincs a kerek ég alatt. — Hellt

F). Nézzük IV. László király 1279. évi hires oklevelét, mely szerint a kunok telepeit diplomaticae megállapította. Ennek ide alkalmazható sorai ezek: „Et quia copiosa multitudo Comanorum copiosum terrae spatium capiebat, statuimus, ut hi, qui cum Generatione sua inter Danubium et Titiam, aut juxta flumina Kris, vel inter flumina Moruz, et Kris, aut ex utraque parte fluminis ejusdem, vel inter flumina Themus et Moruz, aut circa eadem descenderunt, et non alias, sed super eisdem fluminibus, seu locis, sive terris, quibus quamlibet generationem, cum suis tabernaculis Dominus Bela Rex, avus noster, illustrissimus Rex Hungariae inclytæ recordationis, descendere fecerat, ibi et nunc descendant, et resideant modo praemisso, tamquam Nobiles Regni nostri, conferendo et dando eis ibi terras castrorum Udvarnicorum reginalium, et alias terras conditionariorum, aut hominum Nobilium sine haerede decedentium, quamlibet illarum cum pertinentiis et utilitatibus suis, silvis videlicet, foenetis, piscaturis, quas eorundem descensus concluderit, quae nostrae collationi de jure dignoscuntur pertinere, remanentibus juribus et possessionibus monasteriorum et Ecclesiarum omnium semper salvis. Dedimus insuper et contulimus eisdem vacuas terras Nobilium Jobagionum — — quae a tempore Tartarorum vacuo perstiterunt, et fructuosis utilitatibus carent, videlicet piscaturis et silvis lucrativis, ita tamen, quod iisdem Nobilibus et Jobagionibus castrorum nos pro talibus vacuis terris ipsorum aut iustum pretium persolvemus, aut concambium aequivalens conferemus, quas omnes iidem Domini et Nobiles de Comanis, de qualibet generatione ipsimet inter se dividunt, pro modo et qualitate cujuslibet, sive statu. Tales vero vacuas terras Nobilium et Jobagionum castrorum, quae fructuosis vigent utilitatibus et abundant piscaturis videlicet, et silvis indensis quemadmodum est praemissum, et etiam terras tales, super quibus iidem Nobiles et Jobagiones castri, dominalia, aut populos, seu villam habent, sive in aliis minoris utilitatis existant, easdem tales terras ipsi quidem Nobiles et Jobagiones castri, quorum fuerint, libere et pacifice inter eosdem Comanos possidebunt, quod et praedicti Domini de Comanis, et generaliter omnes Nobiles Comanorum consenserunt, ut ad praesens inter ipsos, et eosdem No-

menti az, hogy minden vidéket jól nem esmerhetett; de minket sujt a tespedés vádja, hogy ilyeket közös erővel kijavítani nem iparkodunk.*).

biles mutua compaternitas, et cognationis affinitas in futurum contrahatur, et major inter ipsos dilectio, et amicitia propagetur, etc. — 1). Látni ebből: hogy kún atyáncfiai laktalan, miveletlen vidékre telepítették, s a kijelölt területen ha magány birtok, hasznavehető erdő, halastó, major, vagy lakosság találtatott, ezeket a kúnok közt is előbbi tulajdonosaik megtartották, fenhagyatván hogy ezek az új kún gazdákkal atyafiság, komaság, sógorság viszonyában békével maradjanak; ha tehát Kecskemét ekkor még a Névtelen Jegyző által említett erdőségnél egyéb nem lett volna is, annál kevesebbé pedig — mi sokkal hihetőbb — ha már népes hely, vagy város volt, bár körüle kún atyafiak telepítették is, azoknak át nem adatott 2).

Egyébiránt láttuk már, hogy 1423. után Kecskemét kún hely nem volt, s ha előbb a lett volna is, de a mi szinte nem lehetett, nincs nyoma — én legalább nem esmerek — hogy a török uralom előtt a régi Kúnság területe csorbított volt: az utolsó Árpádkirályok s még I. Károly és Nagy Lajos seregeikben is a kún hadak jelentékeny erőt képeztek, s csak Nagy Lajosnak sikerült a tatár szokásokba rögzött kúnok közül minden pogány emléket kiirtani 3); de a hatalmas kúnok a szomszéd birtokosok és Szeged város irányában még tovább is az egész következő század alatt háttérvillongásban éltek, elannyira, hogy folytonos surlódásaikat az országgyűlés gyakori törvényekkel korlátozni kényszerült. Fuszuk át törvénykönyvünket 4), a Mosóci által kihagyottakat is ide értve 5), s meg fogunk győződni arról, miszerint a kúnok a mo-

1) Horváth Péter: Commentatio pag. 73. et sq. közli Pray után; adja Fejér is Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. p. 512.

2) Ne csodálkozzék azon senki; hogy Kecskemét vidékén ezer év előtt erdőséget emlegetek; itt az eddig elhanyagolt kun puszták, nem Kecskemét határa kopár, — jól esik a szemnek, midőn a kun pusztákról az erdős, kertes, majoros Kecskemét határába juthat, — melynek keleti és délkeleti területén elnyúló televényes barna föld kétségen kívül valahai erdőfenékre mutat, ezt igazolják a majd kiirthatlan cserjék s százados vadkörtvélyfák is, leginkább pedig a határ egyes részeinek mais fönlevő régi neveik, mint: tallája, kislefája, törökfája, oláhfája, nyír, gatyásfa s a t.

3) Fejér Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. II. p. 329. CLXIII.

4) Corpus Juris. Decr. VII. Lud. II. Regis in Campo Rákos cond. artic. 41.

5) Kovachich Sylloge Decr. Comit. 1518. Decr. Bachiens. art. 32. — Decr. 1519. art. 32. — Decr. 1521. art. 64. — Decr. 1523. art. 51. — Decr. Rákos. 1525. art. 8.

hácsi gyásznapi előtt tartományuk területét csipkedtetni nem igen engedték.

Böngészetem feladásának már eddig eleget tettem, kimutatván azt, hogy Kecskemét a Kúnságban nem tartozott; de ugyanebből egy más kérdés merül föl, mely mintegy függeléke lévén főntebb előadásomnak, kötelességem arra is felelni: vajjon mi volt tehát hajdan a Kiskúnság irányában az a „*Kecskemét szék*“?

IV. László király 1279-ki oklevele taglalásánál látnuk: miszerint kún rokonaink leginkább néptelen és laktalan vidékre telepítettek, s utóbb is még a történeti adatok kiáltólag igazolják, hogy midőn a szoros értelemben vett magyar nemzet mostani hazájában már századok óta írott törvényekkel, állandó lakhelyekkel s polgári szerkezettel bírt, — akkor még kún rokonaink patriarchalis főnökség alatt, sátor, levelesszín, cserény, gunyhó, putri stb. alatt teljes értelmű nomád életet viseltek, s ez állapotból kimozdíttatásuk csak országos erőnyek sikerülhetett; — még az 1423. és 1472. főntebb idézett oklevelekben is e kitételek: „in Descensu Pálkaszállása commorantibus“ — „in Zombathzallas commorans“ — „in ipsis Descensibus commorantes“ — nem állandó lakhelyet, hanem csak ideiglenes tartózkodást jelentenek; — olvassuk figyelemmel IV. László királynak a kúnok megtérítése s polgáritása iránt ugyancsak 1279-ben költ másik oklevelét, ide vonatkozólag igen érdekes tanulságot merítendünk: „— Qui quidem articuli hoc ordine declarantur: ut scilicet universi Comani et singuli, cujuscunque aetatis et sexus, qui nondum sunt baptisati, volunt et desiderant recipere baptismatis Sacramentum, et suscipere et tenere omnia Ecclesiastica Sacramenta, quaecunque alia servanda docet, tenet, et praedicat Romana Ecclesia Sacrosancta, et idolorum cultura, et omnibus ac singulis paganorum ritibus dimissis, et prorsus relictis, servare Catholicae fidei unitatem, et quod descendet et recedent a tabernaculis suis, et domibus filtrinis, et habitare et morari in villis Christiano more in aedificiis, et domibus solo fixis, expressius assumerunt, et conformare se in omnibus moribus et ritibus Christianis promiserunt expresse. Praeterea in regno et terris nostro dominio subjecto, ab omnibus insolentiis, et homicidiis faciendis, ac interfectione Christianorum et eorundem sanguine effundendo retrahent penitus manus suas, et ut antea nullo unquam tempore facient, nec patientur fieri hujusmodi aliquatenus per suos famulos et subjectos. —

Quod si praefatos Comanos ad praedicta singula observanda et implenda, exhortationibus, persuasionibus, rationibus et precibus forsitan inducere non possemus, recepimus, promissimus, juravimus, quod in congregatione praedicta contra dictos Comanos indicemus et faciemus exercitum generalem de regno et terris nobis subjectis, ad quem nostros, et regni invitabimus, et invitari faciemus amicos, ad compellendum eos per dictum exercitum, et alios quoslibet utiles modos brachio Regiae potestatis, ad recipienda, facienda, ac etiam observanda omnia, et singula supra dicta“¹⁾.

A török kiveretése után volt idő, midőn Kecskemét város köteleztetett, hogy fölfelé Dabasig, Sárig minden földet megkaszáltasson a császári hadak téli ellátására; — még a XVII. és XVIII. században volt azon állapot, hogy Kecskemétől Szabadkáig, Szegedig, és Bajáig laktalan rideg pusztaság terült mindenütt; — 1702-dik évben Kecskemét tizenöt kún pusztát bírt háromezer árva forintért évi haszonbérben, 1712-ben pedig *nyolc* legnagyobb kún pusztát bérelt ki évenként egy ezer forintért a német-rend inspectorától²⁾; innen a „Kecskeméti Pusztá“ — „Ketschkemeter Heide“ nevezet ekkori s későbbi könyvekben és földképeken³⁾; hát még a XII. és XIII. században mily külseje volt e vidéknek? mely nagy részben a földszín silány minőségénél fogva kapós nem igen lehetett, s melylyel csak a kecskeméti gazdák szorgalma birkózhatott meg századokon át országos hírű marhatenyésztésével, — se neve, se határa még ekkor itt az egyes pusztának, — s így lett később a kúnok ide telepítetésök után: *Jakabszállás, Fülöpszállás, Ferencszállás, Lajosszállás* a már keresztyén neveket fölvetett családfejek vagy nemzetségi főnököktől elnevezetve. A mostani jász-kún három kerület mindössze nyolcvannegy város, helység s pusztából álló területének

¹⁾ Horváth Péter : Commentatio p. 66. et squ. Pray után.

²⁾ Kecskemét jegyzőkönyve : 1702. lap. 10. — 1708—13. lap. 393.

³⁾ L. többek közt : Mappa Novissima Regnorum Hungariae, Croatiae, Slavoniae, necnon Magni Principatus Transylvaniae, juxta adcuratissimas observationes, adhibitisque certissimis veritatis fontibus descripta. Serenissimo Hung. et Boh. R. Haer. Principi, et Archiduci Austriae Alexandro Leopoldo R. H. Palatino DDD per ejusdem humillimos fideles Societatis Artarianae. F. Müller sculpsit Viennae 1792. — Fessler, midőn Árpádnak Zalán ellen Alpárhomokán — ad sabulum Olpar — vívott csatáját említi, a helyet szinte *Ketschkemeter Heide* nevezettel jelöli.

majd fele viseli maig is a háza, egyháza, szállása, telke, halma, hegye, laka stb nevezetet, ilyen nagy része annak is mi tőle már elszakasztott, vagy a melléknevet elvesztette.

Nem tetszhetik tehát különösnek azon állítás, — mely cáfolatlan történeti adatok hiányában ugyan csak állítás, de a kifejtett viszonyokhoz képest valószínű állítás : — hogy a most érintett körülmények közt Kecskemét, mint már akkor e vidéken népes hely, a Kúnság egy részének székhelyévé, s e rész vagy hihetőleg egész kiskún kerület kapitányainak lakhelyévé rendeltetett, s mint ilyen, a divatos „Szék“ nevezettel ruházott fel, — mely nevezet később, midőn már magában a kiskún kerületben városok és helységek épültek is, a kecskeméti székhez első szervezéskor kijelölt területen tovább is fenmaradt; ez azonban nem nélkülözhetlen kellék arra, hogy e város a Kúnságnak kiegészítő, bekebelezett része lett legyen, — a mi bár eléggé kimutatva még eddig nem volt is, de már jóval előbb csakugyan vitatás tárgyává tétetett ¹⁾.

CLASSICA LITERATURA.

MUTATVÁNY VIRGIL AENEISÉBŐL.

SEBŐK FERENC ÁRKÁD,

SZ. BENEDEK-RENDI ÁLDOR S GÖRÜG-NYELV-TANÁRTÓL.

(II. 1—553).

Csendre verődtek mind s figyelemmel csüggték a hősön,
 Ő pedig a fennkelt nyoszolyáról kezdi beszédét :
 Keblemnek sérvét készted felujtani királynő ;
 Trója falát mint dönté meg, mint dült kebelében
 A görög ; és ama gyász romlást, min szemtanu voltam
 S nem kis részese, mondjam elő ? Ki beszélne ezekről,
 Ámbár durva dolop legyen avvagy myrmidon, ámbár

¹⁾ Pósfay János : Értekezés a Kunokról, és azoknak egyik hajdani Anya Várossáról Halasról. Tud. Gyűjt. 1821. X. köt. lap. 11—14.

^{*)} Becsületünk e részben nem sokára meg lesz mentve. Jeles hellenistánk és figyelmes történetbuvárunk Szabó Károly úr, Anonymus magyar fordítása mellett terjedelmes geographiai commentárt ad, Magyarország X. századbeli abroszával együtt, mely ítéletem szerint nem csak régi földrajzunkat meg fogja alapítani, hanem az ország elfoglalása történetét is teljes világosságra helyezni.

Szerk.

Szánalmatlan Ulyssesnek katonája, keserves
 Könyzapor nélkül? Nyirkos szárnyával az éjszak
 Bárdebocsátkoza már, s a nap este lehozta szemekre
 A kedves szendert: de ha annyira érdekel ádáz
 Sorsunknak hallása, s honom hamvába borulta,
 Honfi keservemben bár rá emlélnem iszonyval
 Kelletik, elkezdem. Kimerülvén a görög hosszú
 Ostromi munkáján, feltartóztatva a sorstól;
 Bérci magosságú fa loval készítnek Athéne
 Műtudományával, s fenýüből vágnak bele bordát.
 Visszavonulást tettetnek s terjesztik ez álhírt.
 Kockavetés útján suttonban erős daliákat
 Bújtatnak be sötét hasteknőjébe a lónak,
 S fegyverzett néppel töltik meg a tágra kivájt ürt.

Nem tova innen van Tenedos nagy híré szigetke
 S kincsekben gazdag míg fennállt trónja Priamnak.
 Most csak öböl s nem elég biztos kikötője hajóknak.
 Itten húzzák meg magokat. Mí biztosak abban
 Hogy haza költözvék és vészik irányba Mycénét;
 A hosszas búbanatból fölcsoódní merünk hát;
 És kapukat tárunk. Rajként tódul ki a népség
 Látni az ellen-üres táborhelyt s partokat: erre
 A dolopok dandári tanyáztak, amottan Achilles.
 Itt álltak nászádjai, ott ütköztenek össze.
 Bámulják sokan a kártékony helleni művet
 S órájás szerkezetét; első unszolja Thymétes
 Azt falaink közzé s a várba vezetni fel; ármányt
 Szőni akart-e reánk, vagy sorsunk végzete volt ez?
 De Kapys és kiknek behatóbb vala elmévilágok,
 Vagy tengerbe mérítai a hellen eselszövényét
 És a gyanús adományt porrá hamvasztai javallák;
 Vagy megfúrni az oldal-odút s kimotozni homályit.
 A habozó nép közt így szert' ágaznak az eszmék.

Ép' akkor környezve tolongó népsokaságtól
 Laokoón a felvárból fuladozva üget le;
 S futtában: Nyomorult, mond, s elmehomályban ülö nép,
 Vélitek a görög eltüntét? és eselkoholását
 Nem látjátok ajándokiban? feledétek Ulyssest?
 E faragott lóban vagy achírvok rejlenek; avvagy
 Várbástyaíainknak megrontására való e
 Szörnyü fa mű, hogy kémlődését tartva fölöttünk
 Csúfosan ejtsen meg; vagy más esel rejtőzik abban.
 Hinni ne merjete e lónak polgárok. Akármi,
 Még az ajándék is hellentől nyújtva csalárdság.
 Szólt, és néki feszült karral kihajítja feléje

Ládsáját, az a boltozatos bordákba furódik
 S ott felakad rengvén. Fölkongott a megütött méh,
 És a kivájt üregek tompán viszhangot adának.
 És ha a sors kedvez s nem botlik az elme tanácsa,
 Úgy fegyvert ragadunk vala e cselszerkezet ellen;
 S Trója te még állnál s Priamus felvára ragyognál!

Íme azoközben, kezeit hurkokra szorítva
 Vonszanak egy jövevény ifjút a pásztorok, a ki
 Kézbe magát önkényt ejté, eszközleni gyászos
 Vesztünket, s az achívkoknak zsákmányra kitenni
 Pergamumot; ravasz elméjében bízva, s tökéelve
 Vagy megszöni a cselhálót vagy halni ha kellend.
 Gyül körülötte a szökdelő fiatalsereg, és őt
 Gúnyosan ejtett szózattal bosszantva kíséri.
 Értsd most a danaok les-tételit, és ezen egyből
 E szép fajt ismerni tanul.
 Mert hogy védtelenül látá bekerítve magát a
 Trójai népségtől, félénken szerte tekintett,
 S, hát maradásom, mond, mely föld vagy tengereken lesz?
 Kít magok a danaok kebelükből számkivetettek,
 S most a fölingerlett dardán véremmel adóztat?
 E panaszában megesik szívünk, s füleinket hegyezvén
 Unszojuk hogy szólna tovább, és honnan eredtét,
 Célja mibenlétét, s hitelének mily nyomatéka,
 Nyíltan vallná meg. Vesz bátor szüvet ezekre,
 S mond: Fejedelm, a dolog mint van föltárom előtted,
 És nem hallgatom el származtatam argoli vérből.
 S úgy hiszem a vak sors ha nyomorból mennyit adott is,
 Egyszersmind hazudó szóval nem terheli nyelvem.
 Szóközben Palamedét ha tán említeni hallád
 S tettei híréről tudomást vől: őt a pelasgok,
 Árulás ürügye alatt, hogy a háboru-üzést
 Ellenzette, gonosztévőként kardra ítélték,
 S most hogy sírban van, vesztét gyászolva siratják.
 Engemet öhozá vétség csatlottat a harcba
 Szűk vagyonú nemzöm vele küldött. A míg ő élt,
 És fejedelmeinek gyűlésén adta tanácsit;
 A haza ifjai közt addig nem voltam utolsó.
 Föndör Ulyssesnek fene áskálódta miatt hogy
 A földről eltűnt (nem mondok előttetek újat),
 Életemet búbanatban vonszoltam, evödvén
 Mérgemben bajtársamnak méltatlan halálán.
 S szólni merék botor én, s hahogy a sors visszavezérel,
 S argosi honnosimat még meglátandhatom, én meg-
 Torlást ígertem; s így őt magam ellen uszítám.

Itten kezdődött nyomorom ; mert engem azóta
 A nép közt eudarúl kikiáltott , s árva fejemre
 Önköltötte gonosz hírekkel fente a fegyvert.
 És nem is ült veszteg míg ösztönzésire Kalkhas . . .

Haj de minek hordok fel ilyet s untatlak hiába ?
 Mért tékozlom a szót ? ha egyenlőn mérítek e fajt ,
 És a görög név is bosszant , hát rajta ! lakoljak.
 Vajmi kívánt dolgot tennétek ez által Ulyssnek.

Mi nagy kíváncsin mind ennek okát tudakoljuk ;
 Ily rút árulást s hellen cselet sejtnei se mervén.
 Reszkező hangon betanult ravasz ajka tovább szól :

Több ízben készült a görög honjába lopózni
 Trója alól , váltig beleúna a hosszú csatákba.
 Bár cselekedették ! Hátrálták őket az egyre
 Háborgó tenger s ellenfúvalma szeleknek.
 S hogy lábán állt már ez ihar szálakbul emelt ló ,
 Kezde el inkább szélvészszel üvölteni a lég.
 Kétes sorsunkban jósbárlangjához Apollnak
 Küldjük el Eurypylust , s gyászos tartalmu sugalma
 Ez : Hajadon vérrel kellett megnyerni a szellők
 Kedveztét mikoron Trójának alája jövétek :
 Argoli vérrel fog megnyitni az út honotokba.
 E jósszózat a mint elszárnyal ajakról ajakra ,
 Elhül minden szív , remegő terdőkbe halálos
 Reszkezés szállott , aggódva tekintetik egymást ;
 Kit kímél meg a sors , kit szánt oltárra Apolló !
 Erre Ulysses a jóst a nép közepére idézi
 És hirdetteti véle legott az apolloni rémes
 Választ : már ekkor sokan a ravasz elmeűnek gaz
 Célzását sejték s tudták mi várakozik rám.

Tíz napig elhallgat , s zárkózva magába nevezni-
 Meg senkit nem mer s pallosnak alája ítélni.
 Míg Ithakának ura heves unszoltára kibérlett
 Ajkát hallatván engem jelel áldozatúl ki.
 Mind rá hajlottak , s a mitől oly annyira tartott
 Mindenik , örvendtek rám háríthatni szegényre.
 Feljött a gyász nap : számomra diszítik az oltárt
 És készítik a sós gabonát s a homlokővedzőt.
 Mi tagadás eltéptem erős kötelékimet , és el-
 Tüntem söppedező posványság nádasa közzé.
 Itten lappangtam míg ők honjoknak eredtek.
 S már édes honomat többé nincs látni reményem ,
 Serdült gyermekimet , s ki után úgy vágyom , atyámat.
 A kiket énértem kérdőre vonandanak otthon
 S szüktemet ők fogják nyomorultnak róni halállal.

A kik igaz szavamat hallgatják, isteneimre,
S ha még nem hitelök-vesztettek az emberi ajkak,
E még fönmaradott szent hitre, király, könyörülj meg
Rajtam a kit sorsom méltatlan véve üzőbe.

Így siránkozik, és hajlunk szánalmra iránta.
Önmaga ősz Priamus tágíttat a megköltözött kar
Békóin, s nyájas szózáttal mond neki: Ifju
Bár ki vagy, ős honjokba vonult feleidre ne emlélj,
Légy a mienk s kérdéseimet most rendre egészítsd:
Mondd: hova céloztak rémes nagyságu lovukkal?
Szerkesztője ki volt? mely istenségnak emelték?
Vagy tán a bátyák ostromlására való gép?
Erre pelasgi ravaszsággal, szerepébe tanulva,
Békótlán kezeit kulcsolva egekre a rab, mond:
Oh ti örök sugarak s ki fölöttük tartod a kormányt
Végtelen istenség, te hazugság ostora! és te
Gyász oltár s fene bárd, mik elől sikerüle oszonom;
S homloküvedzőim, melyekkel fejsze alá szánt
Főmet cifrázták: legyetek mentői bűnömnek,
Hogyha görögnek adott hitemet megszegni merészlem,
És megutálva fajom mindent napfényre deríték
Mit titok éje fedez: viszonyom megszűne hazámmal.
Csak te adott szavadat megtartsd óh Trója, s irántam
Méltánylattel légy ha esésedet én akadályozom.

Bízalmát a görög mindig Pallasba vetette;
Ennek védve alatt kezdték e táborozást is.
Ám hogy az istenkáromló Dioméd, s koholója
Minden gaznak Ulyss meg merték lépni a templom
Szent küszöbét, s a várórséget meggyilokolván
Palladiumja után nyultak, s vérlepte kezekkel
A szűznek homlokdiszeit érinteni merték;
Harci szerencsájök kezdett hátrálni azóta,
Csökkent a karerő, s kegyeit megvonta a hadszűz.
Szembetünőleg adá ezt értésünkre: Alighogy
A táborba vivék képszobrát, és haragos tűz
Villámlott ki szemén, s teteméről csorga verejték.
És (csoda látvány) a földről háromszoros ízben
Felszöke hogy csöngött a paizs és dárda kezében.
Hogy tüstént szaladást intézzünk hirdeti Kalkhas,
Argoli fegyvertől meg nem dől Ilion, úgy mond,
Míg Argos földről nem kérünk jóslatot, és az
Istennöt horgadt orrú nászadokon el nem
Szállítják haza. És a mint honi partokat érnek,
Újlag hadszerelést rendeznek, s isteneikkel
Nem sejdítve imitt termendenek: így hüvelyezte

A jeleket Kalkhas. Pallas képszo­bra helyett e
 Lóalakot faragák intetve a mennyiektől,
 Némi elégtétül rút csintettöknek. Azonban
 Éktelenül magosan kellett vala aztat a jóspap
 Mondataként termő szálakból, s é­gig emelni,
 Hogy nagy volta miatt he ne férjen a várkapun, és így
 Mint az előtt ótalmával ne fődözze be Tróját.
 S hozzá adta: Ha kart bántólag mertek emelni
 Ellene, végromlás (mit az istenek öneki tartsák
 Inkább fenn), érne Priamust s birodalmait, ám ha
 Néki vetett vállal vonszolhatnátok a várba,
 Ázsia fegyverrel lépné meg az argósi földet,
 S rólatok a vézsors általhárulna fejűnkre.

Cselszö­vevényeivel Sinon így befonta szívűnket,
 És színlelt sírámaival törbe kerített.
 Sem Dioméd kiket, és sem Achill, sem ezernyi hajóhad,
 S meg nem fárasztott a tűz esztendei ostrom.

Most még írtozatosb látvány tárúl föl előttűnk,
 És mi jövő sorsunkra vakok nem tudjuk elértni.
 Laokoón a sorsjegyzette pap épen az oltár
 Lépcsőin vágott le bikát Neptűnnak (iszony­nyal
 Kell rá emlélnem), s Tenedos felől íme a tenger
 Csendes tükrözetén rettentő gömbölyegekben
 Két kígyó közelít egyenest partunkra töretve.
 Vértarajos fejök és mellök fölnyúla a vízből,
 Hátsó részök evez tág abroncsokba fonódva.
 Fölrúgott útjokban a víz; s már szárazot érnek;
 Vérel elegy szemeik szikrákat szórva tüzelgnek
 S szájukból sziszegő nyelvök nyúl­longa előre.
 Szerte futunk e rémlátványtól. Laokoónnak
 Tartanak a kígyók, s legelőbb két kis fia testét
 Fonják át, s gyöngéd husukon kéjőkre lakoznak.
 Erre magát a segélyre jövőt mikor íve után kap
 Átfogják és szörnyű tekervényőkbe szorítják.
 Két karikát fontak derakán már és ugyan annyit
 Nyakszirtjén, s még is fejőket föl messze lövellik.
 Karja erőködik a gyűrűket hogy szerte feszítse,
 Homloka szent szalagát az aludt vér s méreg elülvén.
 S szörnyű szorultságban hangos kínjajra fakad ki.
 Így bög a bika horpasztott fejcsonttal ugorván
 Félre az oltártól a hibázott fejszecsapásra.
 Majd az ikerkígyók felcsúszamlongnak a főlvár
 Csarnokihoz, mikben Tritonis a mostoha székel;
 S a szűz lábaihoz települnek s pajzsa karéjos
 Domborodása alá. Megré­műl újra ezer szív,

S büne merényéért, suttogják, Laokoön pap
Méltó módra lakolt, ki nem átalotta acélját
Vétkesen a szent ló hátába meríteni: Várba!
A szentséges emelvénynyel, rivalgnak a torkok;
S a bosszúra hevült istennőt kérjük imákkal.

A város védelmi falát hát szerte lebontjuk.
Munkához türozködnék mind; a fene lónak
Lába alá guruló hengerfát vetve, nyakára
Kenderből gyártott kötelet hurkolnak. Üget már
Vesztünket, s fegyverszereket hordozva hasában
A rémalkotmány. Újjongva dalolnak az ifjak
És pártás szüzek; és a vonó kötelekbe örömmel
Csimpaszkodnak. A ló akkőzben feljut a várba.
Oh haza! istenek ős bölcsője! s ti győzelemmel
Megdicsőített bástyafalak! — négy ízben akadt fenn
A küszöbön, s méhében az érc négy ízbe csörömpölt.
S kárhozatos buzgalmunkból még most sem ocsódunk,
S a vészes fatehert béhengergetjük a várba.
Isten hagyásából ki hitét vesztette közöttünk,
Megszólal Kasszandra is, és vészt jósol ajakján.

Szánandók mi tehát még béaggatjuk utószor
Ünnepileg zöld ágakkal szent oszlopainkat.

Fordúl akkőzben földünknek sarka, leszáll az
Éji homály eget és földet leplébe takarván
S Myrmidonok cseleit. Teukrok szert' széledezének,
S fáradt tagjaikat békés álomra ereszték.

S harci hajóit már Tenedostól útnak ereszti
A görög, a holdfényt vévén szolgálatul, ismert
Révünkhöz közelít, s jelt ad egyszerre a mécsláng
A fejedelmi hajón; s az örök sors kedvezetével,
Megnyitván a fa ló odvát, kíségti lakóit
Rendre Sinón: ím búvnak elő a rejtek üregből
Thessandrus s Sthenelus hadfők, s a fondor Ulysses,
Száll Akamással alá kötelekbe fogózva Thoás is,
Nyomba Neoptolemus Peléusnek vére, s Macháon,
És Menelaus fejedelm, s a fa mű gyártója Epéos.
A mánor- s álomba merült városra rohannak:
Koncoltatnak az örkatonák, s föltárt kapukon a
Gaz csínyukba tanult táborát vígadva fogadják.

Olyan üdőtáj volt melyben kezdődik az álom,
És a legédesben ringatja ölében az embert.
Álmomban bánat-komorított arccal előttem
Megjelenik Hektor könnyözöntől szinte elázva.
Lőfogatok ragadák valamint hajdanta, rutitvát
Vérétől, s dagadott lábain szíj verve keresztül.

Mily nyomorék ! mint nem mutatott ő hajdani Hektort ,
 A ki Achilles fegyveriben jött vissza a harcból ,
 És a ki üszkökkel hajigált az achivi hajókra .
 Kúszált hajzattal , díszét vesztette szakállal
 Állott most , ama sebhelyeket hordozva , miket hős
 Harcunkája között a hon bástyái alatt vőn .
 Úgy tetszett valamintha szemem sírásnak eredne
 S én szólnék első hozzája fohászos ajakkal :
 Dardanidák szemefénye ! s reményünk legbizodalmasb
 Horgonya ! ennyit hol késel ? mily távolyi zugból
 Jössz hozzánk Hektor , hogy honnosaidnak eleste ,
 S oly sok fárasztó heves ütközeteknek utána
 Üdvözlünk ? mondd : mily méltatlan bánatalom érte
 Orcádat ? mért látlak egész seb-özönbe borítva ?
 Nem viszonzoz semmit hiu kérdésimre , hanem bús
 Szíve fenekjéről fölsóhajt : Isteni ágyinak
 Vére ! osonj a gyász közromlás üszkei között !
 Ellenkézbe vagyunk , beborult óh Trója fölötted .
 Róva adósságunk a hon s Priamusnak iránta .
 Hogyha halandó kar megvédeendhette hazánkat
 Megvédé vala azt karom . A szentélyeket és ház
 Isteninek gondját a hon szívedre kötötte :
 Menj velük a hova visz sorsod ; míg tengereken túl
 Sok nyomozások után meg nem veted honnod alapját .
 Mond s a homloküvedzőket veszi s vestai szobrot ,
 És a belbázból az örök táplálatu lángot .

Kél azalatt zavaros hangon sokféle veszeklés ;
 S bár házunk jó félre esett a városiaktól ,
 És sürü gallyakkal volt körülövezve , a zajgást
 Mindinkább halljuk , s az acél zörgése ijesztőbb .
 Álmamból felütöm fejemet , s fedelünkre kihágok ,
 És hegyezem füleim . Valamint a nyári melegtől
 Elsült gabna közé ha sziporkát ejt a dühös szél ,
 Vagy mint lejtős medrében megtelve zuhog le
 A hegyi forrásvíz , s az igás munkálatit és a
 Pór kenyerét elsöpri magával , s döntöget éltes
 Szálfákat : hőkkenve fülel fenn bércezen a pásztor :
 Megnyiltak szemeink , nyilvános lőn a görög hit ,
 S helleni fondorlat : lánghamvasztottan alá dől
 Deiphobus laka ; Ukalegon szomszédja legottan
 Lobbot vet , s a fény Sigéum révéig elhat .
 Fölrívalg a nép , iszonyún harsognak a kürtök .
 Én esze-vesztettként fegyvert markoltam , a nélkül
 Hogy tudnám hova ? merre ? de a felvárba csapattal

Törni fel ösztönözött vágyam : hevem és haragomban
Kapkodok , és honomért elvérzeni földobogott szűm.

Íme libegve előmbe kerül az achívi nyilaktól
Megfutamodt Panthus , Phoebusnak papja , ölébe
Kapva a szent szereket s tehetetlen szobrait , és kis
Karjánál fogván unokáját törtet ügetve.

Mint állunk Panthus ? van-e még védelmre reményünk ?
Szómat alig végzem , felel ő nagy szíve-szakadva :

Romlásunk órája ütött , s mely ránk nehezüle

Háríthatlan a vész : vala Ilion , és mi , s nevünknek

Szerte terült nagy híre : a vad sors argosi kézre

Játszá mind : meggyúlt házaink küszöbére görög lép.

Vár ormán a fa ló méhéből elli szünetlen

Fegyveres embereit , s csele elsültének örülvén

Gúnykacajok közben gyúlasztó üszköket intéz

Hajlékinkra Sinón : a tárt kapuszárnyakon oly sok

Harcos özönlik bé , a mennyi Mycéna öléből

Még soha nem jöve ki , őrt állnak az útszorosoknál

Sűrűen , s a vont kardnak fent éle ölésre

Villog markukban : magok a kapuőrök odábbad

Állanak , avagy vaktában harcolva elesnek.

Vévén e szavakat , megszálla egy égi sugallat ,

És rohanok láng- és harcnak , hol véres Erynnis

Ádázul dúlong , s levegőbe verődik a lárma.

Csatlakozik hozzám Rhipeus , s a marcona harcos

Epytus ; erre Dymas s Hypanis bukkannak elő a

Holdfénynél s társaim lesznek , s amaz ifju Korébus

Mygdonnak fia , a ki ezen sirodalmas időben ,

Lángolván Kasszandra után , Trójába vetődött ,

S most mint vő , karját Priamus s phrygieknek ajánlá.

Nyújtott volna hitelt inkább jós jegyesének.

A kiket elszántan hogy láték harcra türödni ;

Felszólamlok : Az edzett mell , s bár mennyi erő benn

Férfiak ótalmunk nem lesz ; de ha vélem elesni

Vágytok a harc-síkon , jertek ; látjátok ügyünket :

Isteneink kik ezig bennünket pártfoglalának

Hült helyöket hagyták , kivonulván szent helyeikről.

Lángörvénybe borult házainkat menteni késő :

Nossza tehát haljunk meg a fent szabályákba rohanván :

Egy mentsége a győzöttnek : menekülni a léttől.

Ezzel feltüzelém őket. Mint vérre lihengő

Farkasok , a kiket odvukból kicsal a gyomor éhe ,

A sűrű ködben szanaszét elbolyganak a mfg

Száraz gégével rínak honn kölykeik ; akként

Elleneink nyilzápora közt rohanunk mi halálra ,

És a sötét éj leple alatt tapogatva törettünk.
 Oh ezen éj iszonyát s a mézszárlásokat híven
 Festeni, és azokon méltókép sírni ki tudna?
 Romban az ősváros, mely fennen uralga sokáig.
 Élethagyott embertetemek heverésznek az utcán,
 Házakban, s a szent oltárok lépcsőzeténél.
 S nem csak trójaiak magok a véráldozatok; mert
 A győzött fél is szívet vesz s hullnak a győztes
 Argoliak; jajszózatok itt, sírámak amottan,
 Mindenhol remegés, s a halál sokféle alakja.

Elsőben, ki előnkbe vetődött, Androgeos volt.
 Vitte görög csapatát mint hadfő, 's minket hasonló
 Fajtáknak vélvén, bizodalmasan így szavaz hozzánk:
 Nossza legények, már miokért vesztegletek annyit?
 Más a felgyúlt Pergamumot forgatja fenékből,
 És ti hajótokból csak amugy lassúdan inaltok?
 Szólt, s hőkkenve vevé elmére hogy ellen-
 Körbe vegyült (szavait mert nem viszonozták).
 Így veszi vissza sebes lábát a vándor ijedve,
 Hogyha csalótosban fészkelte kígyóra tiport, s az
 Méreg-duzzasztott fővel kezd egyenesedni.
 Androgeos rémülten imígy lép vissza. Bevágunk
 Serge közé, s környékezzük sűrű fegyvereinkkel.
 S mint járatlanokat várospiácunkon, azonkül
 Félelmvetteket, egyenként a földre terítjük,
 S zsenge merényünket látszik koszorúzni szerencse.
 Erre Korébus felkurjant örömittasan: óh baj-
 Társaim, a menedék ösvényt mit előnkbe szerencsénk
 Tár, avvagy karaink fognak majd törni, kövessük.
 Nossza cseréljük fel szereinket a helleniekkel:
 Fortély, bajnok erény hason értékűek a harcban.
 Mond, és Androgeos sisakát bényomja fejébe,
 Cifra lapú pajzsát karjára csatolja, s övéhez
 Argív féle acélt illeszt. Példája szerint tesz
 Hős Rhipeus, Dymas, és ugyanazt a' többi levante.
 A csak imént szerzett zsákmányt kiki ölti, övedzi.
 A danaok közepett, megvervénk isteneinktől,
 Így haladunk, és vaklandos burkában az éjnek
 Harcba ereszkedvén, sokakat poklokra leküldünk.
 Rése a parthoz iraml nászádaik öblibe, része
 Gyáva ijedtségéből a tömérdek szálu fa lóba
 Búvik vissza, s az ismeretes zugolyokba' lapúl meg.
 Hajh! de mit ér bízunk, ha az ég elzárja kegyelmét.

Im hurcoltatik összezilált hajzattal, Athéne
 Temploma benseiből, Kasszandra, Priam hajadonja.

Hasztalanúl emelé esdőleg egekre szemeit föl ,
 S csak szemeit , mert gyenge kezét hátrálta bilincse.
 E látvány szörnyen felbőszítette Korébust ,
 S élet-halálra az ellenség tömegébe bevágott.
 Mí sarkába' vagyunk , s nyomulunk fegyverrel utána.
 S íme a templom kúpjáról mint zápor özönlik
 Önnöneink nyila ránk s mészárol szerte közöttünk.
 A jövevény színü fegyverzet s az achivi sisakbojt
 Téveszték őket. Mire a görög elkeseredten
 A szűznek szabadulta miatt , szint' megrohan : Ajax
 A dühödő , iker Atridák , s dolopoknak ezerje.
 Mint mikor a neki zúduló szelek ellen-irányban
 Harcolnak ; Zephyrus , Notus , és a keletre tanyázó
 Eurusi fúvalmak ; csikorognak az erdei szálak ,
 S Néreus a vizeket szigonyával habzani készti.
 Még azok is kiket éji cselekkel megfutamtánk ,
 S minden irányban üzőbe vevénk , most vissza lopóznak.
 A paizsot , s görögöt hazudó fegyverzetet , és a
 Nem rokon ajkakat ők elsőik veszik észre. Azonnal
 Ránk zúdúl a tömeg : karjától Péneleusnak
 Pallás szobránál első rogygan lo Korébus.
 Szint elhull Rhipeus legjobb lelkületű honfi ,
 És az igazságnak megvívó ; különben
 Végze felőle az ég. Nyíltól átverve , Dymással
 Arcra terül Hypanis ; s téged sem védhete Panthus
 Sem jámborvultod , sem szentelt fejre-szorítód.

Ilion üszkei , s honfeleimnek hamvmaradéka ,
 Ti legyetek tanuim , ha közös romlástokon én részt
 Vettem-e , vagy kerülém-e veszélyteket ; és hahogy a sors
 Úgy végzé vala hogy veszszek , nem egy izbe lehettem
 Volna veszendővé. Tova állunk végre iminnen ,
 Iphitus és Peliás vélem ; közölök amazt már
 Agg kora lankasztá , Peliást hátrálta menésben
 A vérseb melyet vad Ulysses karja ütött rajt.
 A nagy harci zsvaj Priamos palotája felé von.
 Mintha a harci erők itt tüztek volna együvé
 Ilion utcájáról , úgy forr a harc műve itten ;
 Úgy adázkodik itt Mávors , úgy törnek a házra ,
 És pajzsoltot képezvén , küszöbére tanyáznak.
 Lábtókat támasztanak a köfalhoz , imígyen
 Törtetnek feljebb , ballal mentségre kinyújtván
 Pajzsukat , és jobbukkal a házhajazatba fogóznak.
 Fenn pedig elkeserült véreim a földézetet , és a
 Torn yok oromzatját zúzzák : ótalmi szerekként
 A vég elszántság azokat javasolja ragadni.

Hengereg a nagy apák megaranyzott szobra felülről.
 Mások a ház benső részét vont karddal elállják,
 Elszávnák mindea rohanással szállani szembe.
 Fölbuzdúl kebelem mentességül lenni a háznak,
 Állni a vívókhoz, s ösztönt fúvalni beléjük.

Egy titkos folyosó nyúlt volt el az épület hátsó
 Részén, a teremeknek ezen volt közlekedése.
 Míg állt országunk gyakran lejtett vala erre
 Andromaché, s vezeté serdülő Astyanáxát
 Karjánál fogvást öreg apja elébe. Ezen bé
 Surrantam s fölvergődém fedelére a háznak.
 Honnan balsorsú feleim nyílastak alá, de
 Hasztalanul. Szélről volt egy meredekre könyöklő
 S fölnyúló szeglettorny; innen szoktuk a várost,
 Argos gályáit s a tábort venni szemügyre.
 Ennek esünk mi fejszékkal, s a merre leginkább
 Hajlott súlyával, ottan ficamítjuk helyökből
 Foglaltványait és aztán mélységbe taszítjuk.
 Nagy roppanva lefordúl az s danaokra zuhamlik.
 Ám az elesteket új katonák váltják fel azonban,
 Kö, nyilak, és minden fegyvernemek egyre füttyölnek.
 A háztornácban hetykén veti hányja magát büsz
 Pyrrhus, szemsértőn sugarazván róla az ércfény.
 Mint a dögleletes füveken legelészni szokott rút
 Kígyófaj, kit a tél zúzos fagya megmerevített,
 Most a megreme kijő, s a vásott bőrmezet újjal
 Váltja fel, és sikamos testét ifjonti erővel
 Kedvében meg-megcsavarítja, s emelkedik égnék,
 Szájából hármásra hasadt füláncjait öltvén.
 Véle van a szálas Periphas, vagyon Automedón is
 A gyeplőtartó Pelides ménfogatanál,
 És fegyverhordója; jelen van a scyrusi pajkos
 Ifju csapat, s irtó üszköt röptet fel a házra.
 Itt fejszét ragadott Pyrrhus, s a küszöbnek ereszti,
 És a kaput vas sarkaiból kiemelni kísérti.
 És már bézúzá, súlyos fejszéje fokával
 A roppant kapu-műt, és tágas rést üte rajta.
 Már látják a ház beljét, s a messzire nyúló
 Udvertért, Priamus s fejedelmi elődinek ékes
 Csarnokait, s ezerek küszöbét örökkel elállva.
 Ám a belházban szánandó a zavarodtság.
 Női veszékléstől nyögdelnek vissza a termék.
 Lót-fut az elrémult hölgnép szanaszét a tetőkön;
 Átölelik küszöbük szobrát s csókokkal elhintik.
 Apjától örökölt dühödöttségében evődve

Dönt, rombol Pyrrhus, závárt, őrt semmibe hajtva.
 Sokszorozott kosütések alatt bezuhamlik az ajtó,
 S a sarkukbul emelt ragaszok hosszanta terülnek.
 Utat erőszak nyit; benyomúl a mord görög, és öl.
 S szerte a hely színét megrakják fegyveresekkel.
 A zajgó folyamat ha kitúrta helyébül a torlaszt,
 S győztes hullámmal túltett akadékin, erősben
 Nem futtatja dagadt özönét a mezőkre, ragadva
 Aklokat és nyáját zsákmányúl. Láttam evődni
 Bosszújába' Neoptolemust s Atreusnek ikerjeit;
 És Hekubát, s vele számos arát, Priamust is, a mint bé
 Főccsent vére a házoltár szent lángozatába.

Ötször tíz nyoszolyái, unokákra elennyi kilátás,
 És pazarúl aranyos, s diadalmi jeleknek alatta
 Görnyedt szobrai rombolvák és a mit a tüzláng
 Megkímélt, kezöket danaok verik arra. De úgy e
 Még Priamos végsorsáról vágysz hallani? A mint
 A várost hódítva, saját palotája küszöbjét
 Széllel dúlva, s a ház beljébe tolongani látá
 A görögöt, régtől viseletlen fegyverit a sok
 Évek alatt bicegő vállakra övedzi potomra,
 És mindenre kiszánva magát, robog a görög ellen.

A tág udvarnak közepén, szabad égnek alatta
 Nagyszerű oltár állt, mellette egy ősi borostyán
 Árnyát a szent hely s védistenségire vetvén.
 Itt láttam Hekubát hajadonjival, összebuvának
 Mint orkánok elől menekülő szende galambok,
 S isteneik szobrai altalkulsoltan ülének.
 Hogy Priamust neje meglátá ifjúkori fegyver-
 Készültében: ugyan mily ádáz gondolat ötlött
 Bús elmédbe, szegény férjem, fegyverbe szorítani
 Testedet, úgy mond, avagy hová és merre rohansz? Nem
 Oh nem ily ótalmat s ily erőből már kifogyott kart
 Kíyán a mi üdönk, mért nincs most Hektorom itten!
 Jer közzénk, e szent oltár fog védeni, vagy ha
 Halnunk kell, haljunk együtt. Szólt, és felölelte
 Aggastyán férjét s a szent menhelyre vezette.

Íme azoközben Priamus-nemzette Polites,
 Pyrrhus öl vágása elől szabadúlva, sűrű nyíl
 S ellenség közepett üget a tornácokon által
 Sérvesen, őt üzőbe vevé a rája fenekyő
 Pyrrhus; már sarkába' vagyon, már éri acélja.
 Hogy végtére elért szülői elebe, legottan
 Összerogyott s hő vérében fúallta ki lelkét.
 Itt Priamus, szíve lélekzést noha már csak alig húz;

Még is felrivalog , szavait mérgével egyítvén :

Ám ezen undok tételeddért , ily szörnű merényért ,

Ha vagyon ilyesekért még égben számot-adás , úgy

Légyenek érdemlett fizetéssel az istenek , a ki

Gyermekem omladozó vérét hogy lássam okoztad ,

És nemzője szívét a bú keserébe merítéd.

Oh a kitől hazudod magadat nemzetve , Achilles

Ősz Priamussal ígyen nem bánt , fejedelmi személyom ,

És bizodalmas esengésem szívére hatottak ;

Hektorom hült tetemét illő temetésre kiadta ,

S engemet is bánatm nélkül honnomba bocsátott.

Szolt az öreg , s sebzésre erőtlen karral hajítja

Ellene lándsáját , mely az érc lemezekre csapódván ,

Kártékonytalanul pattant le a pajzskarimáról.

Ekkor Pyrrhus : Eredj , mond , hát Pelídes atyámhoz ,

És neki vidd hírlül mily rémes dolgokat üzők ,

És az achillesi vér mint fajzott bennem el. És most

Halnod kell. Mondá , s a gyermeke vérpatakában

Gázló agg nemzöt dühösen vonszolta az oltár-

Helyre , hajába kapott ballal , jobbja ragyogló

Szablyáját ragadá , s fogatáig döfte szívébe. stb. *)

*) Örömmel mutattuk be olvasóinknak ez új kísérletet : az Aeneist valahára nyelvünk jelen műveltségi állapotához méltó alakban adni. Az kétségkívül a legköltőibb minden eddigi teljes és töredékes fordításainknál; szerző ezenkívül a nyelvet már most is figyelemre méltólag tartja hatalmában ; s így, bár itt-ott az eredetinek némely praegnans helyei még lelkesb tárgyalást, némely keménységek eltávolítást várnak , az egész pedig több numerositást : bizton reménylhetjük , hogy mire fordítónk az epopoea végéhez ér, ereje annyira ki lesz fejlődve és megedzve , miszerint egy másodszori átsimítás, művét az új irodalom fényesb jelenetei közé sorozandja. — Viszsaemlékezünk ez alkalommal egy más fordítóra is , *Remete József* úrra, kitől egy töredéket 1847-ben a Kisfaludy-Társaság *Szépirodalmi Szemléje* hozott. Azóta e fordítás végig megkészült. Barátjai a versenynek , s meggyőződve , hogy nem csak a nemzeti becsület, hanem az irodalom is nyerne, ha egy áttétel helyett kettőt kapnánk ; s végre fel akarván tenni , hogy olvasó közönségünk is megbír kettőt : szívből ohajtjuk , bár Remete úr is, lehető gonddal átmenvén művén , közé tenné azt ! A classica literatura az europai népekre nézve , melyeknek irodalmi műveltsége egyenesen abból indult ki , ezeknek bármily haladása által sem vesztetheti el fontosságát, a forma szépségét tekintve pedig az újkor magát egészen soha , de soha sem függetlenítheti tőle. Végtelen az , mit abból merített ; s mióta az irodalom mesterség , sőt kereskedés-ág lett , épen nem lehet el annak nemesítő komoly behatása nélkül. Azért ragadunk meg szívesen minden alkalmat annak ajánlására ; azért intézzük a nemzet előtt most is Virgil mindkét fordítójá-

hoz azon kérést, hogy csüggedés nélkül munkálkodva auctoruk körül: mindenik a lehető legjobbat adja. Az irodalom fáradalmaik után csak nyertes lehet. Szerk.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Nyelvkönyvek. — *Latin szókötés* az alsó és felső tanodai ifjuság használatára. Több jeles német szerzők után szerkeszté *Deák Sándor*, Zirc-cisterci tag s tanár. I. Rész: Esettan, a harmadik osztály használatára. Pest, 1853. Müller Emil könyvnyomd. N8r. 128 l.

— Szépirodalom. — *Virágregék*, írta *Tompa Mihály*, kiadta Friebeisz István. Pest, 1854. Müller Gyula. 16r. VII. és 216 l.

Török világ Magyarországon. Történeti regény. Írta *Jókai Mór*. 3 köt. Második kiad. Pesten, Müller Gyula sajátja. 1853. 12r.

Beszélyek. Írta *Pompéry János* (Ervin). Két kötet. Pesten, a szerző tulajdona. Müller nyomd. N. 12r. Bolti ára 3 ft.

— Történelem s rokon. — *Anglia Története* II. Jakab trónra lépte óta. Angolul írta *Macaulay*, magyarul kiadja *Csengeri Antal* (Hatodik, hetedik és nyolcadik, vagyis) Második kötet II. III. IV. füzet, 145—536 l. Pesten, 1853. Emich Gusztáv bizománya. N8r. Az egész munka ára 5 ft.

E három (vég) füzet a VII—X. fejezeteket hozza, s bennök II. Jakab kormánya vég éveit Orániai Vilmos trónra lépteig (1688). A munka ajánlásául hivatkozunk azokra, miket annak megjelenése alatt el-elmondtunk, azt adván hozzá, hogy Macaulay történetirata is, mint az öszves történet, felsőbb álláspontból tekintve, tanulság és vigasztalás gazdag forrása. A történet szelleme következetes, és hasonló viszonyok közt mindenütt hasonló az eredmények. A jelennek olvasói ezt fogták érezni. Ne legyen magyar könyvtár, ha ötven darabból állana is csak, e nélkül.

Magyarország és Erdély képekben. Első köt. Kiadják és szerkesztik *Kubinyi Ferenc* és *Vahot Imre*. Pest, 1853. Emich G. bizománya N4r. 132 l. 85 nagyobb kisebb képes tárgygyal. Bolti ára 4 ft.

Részletesb ismertetésig legyen elég e bizodalommal várt derék munka megindultát jelentenünk. A második kötet is sajtó alatt van.

— Törvénytudomány. — *Az Ausztriai általános Polgári Törvénykönyv magyarázata*, Magyar, Horvát, Tótország, Szerb vajdaság és Temesi bánság viszonyaira alkalmazva. Irta Dr. *Wenzel Gusztáv* egyetemi rendes jogtanár, acad. s stb. Pesten, Geibel sajátja, 1853. Nsr. I. II. füzet 1—256 l.

Az ötven ívnyi munka előfizetési ára csak 5 ft.

— Mathem. és term. tud. — *Mértani földírás alapvonalai*. Magányosok és tanodák használatára. A legjobb források után összeszedte és magyarátván kiadta *P. G.* Pesten, 1853. Trattner-Károlyi nyomt. és tulajdona. 12r. IX. és 124 l.

Ürtani feladványok a körről, melyeket a Gönczy Pál nevelő intézetében adandó közvizsgálaton a III. gymnasiumi osztály növendékei feloldandanak. Kiadta *Gönczy Pál*. Pest, 1853. Müller nyom. 8r. 8 l.

A Hassérvekről. Irta *Balassa János*, orvos-sebész tudor, szülész és mütő, a cs. k. pesti tudom. egyetemnél a gyakorlati sebészet nyilv. r. tanára. Pesten, Emich G. nyomd. 1853. Nsr. 188 l. a szövegbe nyomott fametszetű ábrákkal. Füzve ára 1 ft.

A nagy tudományú és tapasztalatu szerző már szinte megszűnt orvosi irodalmunkat egy oly egyedrajzzal (monographia) gazdagítja, mely bármely más, gazdagabb, irodalomnak is díszére válnék. A kimerítő tárgyalás mellett a beteg életviszonyok szellemdús felfogása s az erre alapított indicatiók azok, mik a munkát leginkább jellemzik; s azon ohajtást költik fel bennünk, bár régebben megindult Sebészetét is folytatná, mely töredékeiben is orvosi irodalmunknak legjelesb műve.

KÖNYVISMERTETÉS.

Juris publici Regni Hungariae Specimen quartum, formam imperii et regiminis in genere huic Regno in sensu aritae constitutionis, usque ad annum 1848. propriam ordine scientifico exhibens, etc. editum, ab Antonio Virozsil S. C. et R. A. M. Consiliario etc. Budae typis C. R. Scient. Univ. Hung. 1853. 4rét 39. l.

Juris publici Regni Hungariae Specimen quintum, iura et officia SS. et OO. Regni Hungariae tam in genere quam in specie . . . exhibens . . . editum ab Antonio Virozsil etc. Budae typis C. R. Scient. Univers. Hung. 1853. 4rét 53. l.

Ezen közjogi mutatóványok szerzője, ki felsőbb rendeletnél

fogva 1849. óta ideiglenesen viseli hazai egyetemünk igazgatóságát és az egyetemi tanács elnökségét, azóta ezen tanintézet ujjáalakításának június hó 25. megülni szokott évnapján, 1843. befejezett de akkoriban kiadatlanul maradt közjogi munkájának egyes részei közrebocsátása által, pótolja az egyébiránt szokásos ünnepélyes emlékeszédet; ez úton egyetlenegy fejezetnek kivételével egész munkája már közzé tétetett úgy: hogy 1850. az alkotmány történeti fejlődése, hiányai és az ország külviszonyai, 1851. a felségi jogok, 1852. a kormányzat rendszere jelentek meg.

A *negyedik* mutatóvány, mely az *ötödikkal* együtt azidén adott ki, az ország 1848. év előtti *országlati és kormányalkatát* tárgyalja; első helyen itt az alaptörvények tanára akadunk. Ezen a magyar közjogban annyi eltérő véleményre okot szolgáltatott kérdésben sz. sarkalatosaknak mind azon törvényeket mondja, melyek a fejedelem és nép közötti szerződés alakjában, a főhatalom birtoklása és gyakorlási módjáról hozattak; — de ezen értelmezés első részében kelletnél szűkebb, másodikában tágasb körű; mert míg amaz által, minden a rendes törvényhozás útján keletkezett törvények kizáratnának, ez az államjogi törvényekre egyáltalában illik, és alig adhatni más értelmezését az érintett törvényeknek, mint a melylyel már Bencsiknél találkozunk: „Leges fundamentales exinde dictae quod sint quasi basis et fundamentum regni ¹⁾; és melylyel *Welckeré* összeüt: „Grundgesetz des Staates ist aber das höchste Gesetz, worauf die übrigen Gesetze der Staatsgesellschaft beruhen.“ ²⁾.

Sz. is mintegy érezvén ama hiányokat, azokat utóbb kipótolni igyekszik, és két ismervét állítja fel az alaptörvényeknek, t. i. hogy a kir. hitlevélbe foglaltassanak, vagy országos törvényekben nyíltan sarkalatosaknak nyilváníttassanak.

Áttérvén ezen törvények elősorolására: az arany bullát, a koronázási, ország épsége körüli, öröködési és vallásszabadsági *törvényeket*, az 1741. 8. 1791. 10. 12. 13. 14. 19. említi meg.

Azon okoknál fogva azonban, melyek gróf *Cziráky* munkájában ³⁾ hozatnak fel, az 1741. 8. kihagyandónak véljük; megemlítettök pedig, az 1791. 14. nyílt útmutatásánál fogva az 1608. k.

¹⁾ Novissima Diaeta. 94 l.

²⁾ Supplemente zum Staatslexicon II. 520 l.

³⁾ Conspectus Juris publici R. Hung. 28. 410 §§.

e. 10 1741. 11. és a dolog természetéből a II. 3. és az 1608. k. u. 1. t. c.

A sarkalatos törvények tartalmából bizonyítja sz., miszerint Magyarország országlata fejedelmi, kormányzata korlátolt a RR. befolyása által; miből néhány ál állítások alaptalanságát következteti; mire a főhatalom szerzősmódjára és feltételeire tér.

Történetileg fejtegeti a különböző korszakokban divatozott rendszereket, és méltányolva gr. *Cziráký Antalnak* e tárgy felderítése körüli érdemeit, a királyi méltóság elnyerésének feltételeit adja elő. Itt csupán nagyobb figyelmet kívántunk volna tulajdonítani az 1723. 3. tc. 7. §. eme szavainak „*Austriæ Archi-Duces*“, melyek az egyenszületésű házasság feltételét foglalják magokban, és az egyenlőtlen házasságok nyomos kérdése tekintetében fő fontosságúak ¹⁾.

A királyi felavatás ünnepélyét két főrésztre osztja: a kir. hitlevél kiadására és a koronázásra. Az elsőre nézve megjegyzendőnek tartjuk, hogy az nem oly ünnepélyességgel mint a kir. előterjesztvények adatott át, hanem kir. leirat mellett, vegyes ülésben hirdettetett ki.

A koronázás szertartása érdekesen adatik elő, nem különben az ország ékszerei is; az apostoli kereszt azonban azok közé nem tartozik, mert a II. Serestely által küldött elveszvéen, a használatni szokott ezüst kereszt Bécsből, két más kereszt pedig az eskütétel és egyéb szertartásokra Esztergamból hozatott.

Helyén láttam volna itten rövid megérintését a sz. korona őrcsapatjának, melyről számos törvényeink rendelkeznek, és mely újabb időben büntetés alá sohasem vett elaggott magyar granátosok századából kapitány és főhadnagy parancsnoksága alatt állott, és az ország ékszereinél éjjel nappal őrködött.

A királyi pecsétekre nézve megemlíendő, miszerint a kettős pecsét az 1741. 10. szerint az ország főérsekénél volt, és nagy ritkán, újabb időben csak a főérsek ajánlatára nemesített egyének (*Hajnik, Windisch, Háder, Daniely, Gebhardt* stb.) címeres levelei kiadásában használtatott. — A magyar testőrségről rendelkezik az 1827. 36. t. cz.

Végül a királyné, királyi család, teljeskorúság, gyámság,

¹⁾ *Wildner*: Ungarns Verfassung. 41. 42. l.

helytartók és kormánytárs körüli elvek tárgyalatnak, és az egész mutatóványt néhány táblázat zárja be, melyekben az uralkodó családok hazánkban, az ausztriai ház származékrendje, végre Magyarország királyainak sorozata foglaltatik.

Az ötödik mutatóvány az ország KK. és RR. jogait és köteleseégeit adja elő.

Az előbbieket sz. sarkalatos és nem sarkalatosakra osztja, és kimerítőleg tárgyalja. Nem osztozkodhatom azonban ama véleményében, mintha az ország rendei honunk alkotmánya szellemében, csupán csak saját osztályukat képviselték volna; mert habár tagadhatlan, miszerint a rendi alkotmányok, az újabb képviselietiektől különböznek, még is a rendek Európában mindenütt az összes népesség szószólóinak tekintettek. Így a híres német publicista *Moser J. J.* a német RRet a tartomány képviselőinek „in favorabilibus et odiosis, custodes legum et iurium patriae” címével illeti; előbb már *Vitriarius* állítá: „Subditos universos ac singulos repraesentant, eorumque nomine deliberant ac concludunt”: miért is, hogy többeket ne említsek, Wilda nem kételkedett kijelenteni: „Die Landstände stellten das Land, die Landschaft vor“ és azt számos okmány nyal bizonyítja ¹⁾. Hogy ez hazánkban is így állott, kiviláglik számos törvényeinkből, melyek közül elégséges legyen az 1453. előbeszéd 3. §. hivatkozni, hol a RRről mondatik „totum corpus Regni cum plena facultate absentium repraesentantes” és számos végzemények előbeszédére, hol az országos tanácskozások tárgyal az egész országnak ügyei tüzetnek ki.

A sarkalatos jogok sorában a hatósági közigazgatásbani részvétet tartottuk volna megérintendőnek, a nemesi köteleességek közt a személyes és portás felkelés, a banderialis rendszer szövvényes kérdéseinek bővebb kifejtését, melyre az országos küldöttségek e tárgyú munkálatai elég anyagot szolgáltatnak.

Az egyes karokra nézve sz. a főpapok, főurak, nemesek, városok és kerületek jogait sorolja elő.

A főersek rendesen ugyan sz. István rendje főpapjának neveztetett, de a rendszabályok 12. cikke szerint, a király akárkit az ország főpapjai közül ruházhat fel ezen méltósággal; — a nem

¹⁾ Moser : Von der deutschen Reichstände Landen u. s. w. 843 l. — *Vitriarii* : Instit. iuris publ. L. III. t. 17. §. 36. — *Wilda* : Rechtslexicon VI. 818 l.

megyés püspökök közt, a nádorfejevári és knini mindig felszentelt, a többiek választott püspökök; a zágrábi ugyan rendszerint báni helytartóvá neveztetett, a nélkül azonban, hogy ezen méltóság püspöki székéhez lett volna kapcsolva, a mint azt e században is a vránai perjel viselte. A káptalanok közt a szatmári már az 1836. 23. tc. által nyert közhitelességet.

A nádor jogaira nézve, könnyebb átnézet végett, azoknak közigazgatási, törvénykezési és katonaiakra osztályozása tanácsos; a tárnoktól a felebbvitel nem a kir. udvari főtörvényszékhez, hanem 1807. 9. szerint a hétszemélyes táblához történt. — A főispánok nem csupán a király, hanem a megye RRei előtt is tették le esküjüket. (1542. 38.).

A magyar tenger mellék egyetemleg tekintve csupán közigazgatási terület volt; melynek alkatrészei államjogi tekintetben lényegesen különböztek egymástól, mert míg a fiumei és bakari kerületek az ország RReihez tartozának, a tenger melléki kamrai kerület országos képvisellel nem birt; azonkívül a bakari kerületről az 1791. 61. nyíltan mondja hogy „ab olim“ Horvátországhoz tartozott, Mária Teréziának 1779. april. 23. kiváltsága pedig Fiume közjogi állásáról akként szól: „Urbs haec commercialis Fluminensis S. Viti cum Districtu suo, tamquam separatum Sacrae Regni Hungariae Coronae adnexum corpus porro quoque consideretur, atque ita in omnibus tractetur, neque cum alio Buccarano velut ad Regnum Croatiae ab incunabulis ipsis pertinet Districtu, ulla ratione commisceatur.“

E mutatóványhoz is táblázatok kapcsolvák, melyek a nádorok, főérsekek és kórlátnokok sorozatát adják.

Mindkét mutatóványt tudományos szellem lengi át; és sz. a források szorgalmas használásával rendszeres felfogást kapcsolván egybe, érdekes rajzát adja a hazánk közjogi multjára oly fontos viszonyoknak.

Kik az ily munkálatoknak közrebocsátását talán most fölöselegesenek tartják, azokat figyelmeztetjük Liviusnak a sz. által idézett eme mondatára: „Illud esse praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri; inde tibi tuaeque reipublicae, quod imitere capias, inde foedum inceptu, foedum exitu quod vites.“

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

OCTOBER. 1853.

X. FÜZ

A VÉG SZÜKSÉG JOGA.

PAULER TIVADARTÓL.

I.

Azon tárgyak közé, melyek körül az észjogtan első művelése óta napjainkig szétágaznak a jogbölcselek véleményei, a nélkül, hogy összeegyeztetésök mind eddig sikerült volna, számíttatik a *vég szükség joga*, főleg magánjogi tekintetben.

Hogy az igazságtalanul megtámadott ember életét, testi sétségét, sőt vagyonát, ellene megölésével védelmezheti, az erőszakot erőszakkal torolhatja vissza; hogy az álladalom rendkívüli esetekben kitűnő felségjogánál fogva, rendkívüli eszközöket alkalmazhat, polgári élete tulajdona fölött rendelkezik, hogy végre háború idején végszükségben az európai nemzetek által megállapított harczokástól eltérni és egyébként tilos rendszabályokhoz nyúlni szabad, általánosan elismert jogelvek, melyekre nézve sem a tudomány sem az életben nem léteznek főbb kételyek; vajjon azonban az egyes ember, midőn élete vég veszélyben forog, *minden más eszközök* teljes hiányában, annak megmentése végett mások jogkörének áthágására, különösen tulajdonuk megsértésére felhatalmazva legyen-e vagy sem? aziránt még most is a legellenkezőbb állításokra akadunk; habár e kérdés vég eldöntése, magán és nyilvánjogi szempontból fölötte érdekes.

Magánjogi szempontból, mert alig van többé író, ki a jogbölcseleti tanulmányok körét az úgy nevezett természeti állapotra szo-

rítaná; túl vagyunk azon az időn midőn a jogászok az igazságnak gyökerét nem az ember természetében, hanem bizonyos történeti állapot képzeményében keresék, sőt talán a kor körülményeinél fogva, hogy függetlenebbül nyilváníthassák nézeteiket, abban keresni és a bizonyítás ezen segédszeréhez, mint *Dahlmann* jellemzőleg nevezé, folyamodni kénytelenítették; az észjog feladványának napjainkban az ész által megismerhető jogok megalapítását és kifejtését ismerjük, hogy az általános örökös igazságok szövetségül szolgáljanak a törvényhozónak, ki embereknek alkotja törvényeit, azok számára rendezi a bíróságokat, és kiknek sorsára egyáltalán nem közönös, mily vezérelveket követnek a törvények, mily nézetekből indulnak ki a bírák, mily meggyőződést táplálnak kebelökben a jogvédői az érintett kérdés megfejtésében, minthogy ahhoz képest ugyanazon cselekvény már a természeti ősjog kifolyása, már a' legszentebb jogok vakmerő sértésének tekintethetik.

Nyilvánjogi szempontból, mert az álladalom kitünő jogának értelmezése, határai, feltételei a joghasonlatosság elve szerint azzal legszorosabb összeköttetésben állanak; a nemzetek életében gyakran fordulnak elő körülmények, melyekben feloldása gyakorlati nyomossággal bír; és igenleges vagy tagadó eldöntéséhez képest, különbözőleg tűnnek fel jogi tekintetben számtalan történeti tények, melyek, mint a népköltözés alkalmával történt foglalások, még jelenleg is a nemzetek birtokviszonyainak szolgálnak alapjául.

Növeli a tárgy érdekét irodalomtörténeti nevezetessége, mint-hogy fő elveikben összhangzó írónál is, e tárgyra nézve összeütköző nézetekre találunk, és azok valamint századok előtt, úgy jelenleg is kiegyenlítőn állanak fenn. A végszükség joga mellett szólamlott fel a középkor legélesebb eszű férfainak egyike aquinói sz. *Tamás*, ¹⁾ a jogbölcselet tudományos tárgyalásának ősatya *de Groot Hugo*, tökéletes rendszerének megalkotója *Puffendorf*, a jogosság és erkölcsiség határvonalainak éles eszű megalapítója *Thomasius*, és e két elem ismétli összeegyeztetője *Wolf*; továbbá *Heinecke*, *Martini*, *Achenwall*; a *kanti* iskolából: *Hufeland*, *Klein*, *Dresch*, *Klüber* stb; azonkívül *Hegel*, *Warnkönig*, legújabban *Welcker*, *Pfizer*, *Chalybäus*; míg azt határozottan tagadják *de Groot* híres magyarázója *Coc-*

¹⁾ Ita non videtur esse peccatum, si aliquis rem alterius accipiat, sibi factam communem propter necessitatem. Sum. theolog. sect. II. quaest. 66. artic. 7.

ceji, Thomasius hű követője *Köhler*, az éles eszű *Fichte*, Kant követői közül: *Zeiller*, *Egger*, *Heidenreich*, *Schmalz*, *Droste-Hülshoff*, *Hausz*, *Pölitz* stb. azonkívül *Ahrens*, *Röder*, *Schnabel*, *Baroli*, *Tolomei*, *Belime*; — Kant pedig mintegy közvetítve az ellenkező nézeteket, a vég szükség állapotában elkövetett cselekvényeket nem ugyan vétleneknek, de még is büntethetleneknek mondá ¹⁾, mire nézve vele *Schaumann*, *Bauer*, *Grosz*, *Krug* stb. habár némi módosítással egyet értenek.

Ugyanazon véleménykülönbség mutatkozik hazánkiai közt, mert *Brezanóczy*, *Csatskó* a vég szükség joga mellett nyilatkoznak és az utóbbi ezen tárgyat szigorú és alapos vizsgálatalá veszi; *Szilágyi*, *Szibenlész*, *Banó* és *Virozsil* e jogot tagadván legfőlebb a vég szükség némi kedvezményének engednek helyt; nagyobb részt azonban okoskodásaikban azon esetre vonatkoznak, midőn az ember élete más tulajdonjogával jő összeütközésbe.

II.

Azon védvek, melyek a vég szükség joga mellett felhozatnak, erkölctaniak vagy jogiak; az utóbbiak a jógeszmén általán, az eredeti vagy vagyonjog elméletén gyökereznek.

Kik erkölctani nézetekből indulnak ki, amaz általános elvre hivatkoznak, hogy a nyomosabb kötelességet a kevésbbé nyomos elébe tenni, a nagyobb jónak a kisebbet, az eszközt a célnak alárendelni, két kikerülhetetlen baj közt a csekélyebbet választani, az ész és lelkiismeretnek kétségtelen szabálya; mivel tehát az embernek élete, minden egyéb jogainak feltétele és alapja, külső mulékony vagyonnál sokkal nagyobb becsű, ennek a feláldozása, valahányszor a fenntartás jogával összeütközésbe jő, észszabta kötelesség; — ehez járul hogy minden ember társain segíteni, boldogságukat tökélyesedésüket előmozdítani, veszélyben forgó életök megmentéséhez tehetségéhez képest járulni, az erkölcsiség és vallásosság elvei szerint egyaránt köteleztetik; a vég veszélylyel küzdőtől tehát vagyonának használatát, mint menekülése utolsó eszközét megtagadni, ezen kötelezettségnek legkiáltóbb megszegése, az emberi méltóság kebléllátó lealacsonyítása volna ²⁾.

¹⁾ Metaph. Anfangsgr. der Rechtslehre. Anhang z. Einleit. II.

²⁾ *Achenwall* : Prolegom. iuris natur. 144. §. — *Schott* : Dissert. iuris natur. I. 406. lap.

Ugyanazt bizonyítja a jognak lényege, minél fogva csak azt mondhatni igazságosnak, mi az emberek társas öszlétével megegyeztethető, igazságtalannak mi a jogi élet emez alapfeltételével ellentétben áll; a tulajdon is tehát csak addig jogszerű, míg a jog fő elvével össze nem ütközik, ha az, mint a vég szükség esetében, megtörténék, akkor nincs egyéb hátra, mint a tulajdon körét az általános jogelv szerint, és pedig annál inkább korlátozni, minthogy a feltétlen korlátlanság a jog legbensőbb természetével ellenkezően, a tulajdonnak sajátja nem lehet ¹⁾. A jog továbbá szükségkép magában foglalja a létesítésére szolgáló eszközök használhatóságát, melyek, enyhébb módok hiányában, a' kényszer alkalmazására is terjednek, ha az minden jogra, bizonyosan az önfentartásra nézve is áll, mivel a kérdéses esetben a menekvés egyéb módja, mint más tulajdonának megsértése nem létezvén, ki azt ellenzené, a vég veszélyben lévőt legszentebb joga gyakorlatában akadályozná, tehát sértené, és azért a sértett önvédelmi jogából eredő kényszert igazságosan tapasztalná; „Indem, *Hegel* szavaival élve, auf der einen Seite die unendliche Verletzung des Daseyns, und darin die totale Rechtlosigkeit, auf der andern Seite nur die Verletzung eines einzelnen beschränkten Daseyns der Freiheit steht“ ²⁾.

A kik a vég szükség jogát a' tulajdon természetéből származtatják, részint *de Groot*, *Puffendorf* nyomán annak eredetére, a felosztási szerződés jogköltésére hivatkoznak, és azt mondják, miszerint a magántulajdon megalapítása alkalmával, ez alól a vég szükség esetére hallgatólag kivétel történt, minthogy akkor az egyeseknek az öközősösgből eredő jogaik ép úgy felélednek, mint az igazságtalan megtámadtatás alkalmával a vétlen önvédelem joga; részint a tulajdon jogalapjára tekintve, állítják: hogy az az emberek fentartására eszközül szolgálván, valahányszor azzal mint vég céljával ellenkezésbe jő, annak szükségkép alárendelendő.

Ezen védveket megerősíti a vég-szükségi és kitünő felségjog azonossága, minél fogva valamint ez iránt nincs, úgy arra nézve sem lehet kétség; azon körülmény, hogy a vég szükség esetei oly ritkán fordulnak elő, miként a tulajdonjog biztossága legkevésbbé sem veszélyeztetik; sőt a netaláni visszaélések elejét ezen jog gya-

¹⁾ *Csatkó*: Bevezetés a természeti jogba 323. lap.

²⁾ *Grundlinien der Philos. des Rechts* 127. §.

korlatához kötött feltételek által vehetni, úgymint : hogy a tulajdonos hasonló veszélybe ne döntessék, a szabadulás minden másnemű közegei teljességgel hiányozzanak, és végre a veszély elhárítása után, a tulajdonos szenvedett kára tökéletes kipótlására tarthasson jogigényt ¹⁾.

III.

A vég-szükségi jog ellenei e védokokra megjegyzik : miszerint az erénytaniak az ész jogi törvényhozása szempontjából mit sem bizonyítanak ; miután abból hogy valamely cselekvény erkölcstelen a lelkiismeret sugallatával, az emberi méltóság tekintetével össze nem egyeztethető, jogtalansága egyáltalán nem következik. „Non omne quod licet, honestum est“ ²⁾.

Az egyes védvekre vonatkozólag névszerint arra, mely a köteleességek összeütközéséből vétetik, azt felelik : hogy az csupán akkor állana, ha ugyanazon egy személynek élete s vagyona jönne ellenkezésbe ; de midőn különböző személyek jogköre ütközik össze, arra az erkölcsi törvényhozás elveit nem alkalmazhatni, ha csak a két elemet összezavarni nem akarjuk. — Másnak élete fentartására, java előmozdítására erkölcsileg köteleztetünk ; de a jog külső törvényhozása szerint mások iránti köteleességeinknek eleget teszünk, ha azoknak jogkörét nem háborgatjuk ; a cselekvő közremunkálás mások megmentésére dicséretre méltó, az emberi szív érzelmeinek megfelelő tett, elmulasztása azonban jogtalanságnak nem tekinthető, külső kényszer alkalmazására okot nem szolgáltatathat.

A jögeszme az emberek társadalmi öslétén gyökerezik, de ez az összes emberiségre, nem pedig annak egyes tagjaira vonatkozik ; az emberiség társas ösléte pedig épen kívánja, hogy valamint minden jog úgy a tulajdon is sértetlenül tartassék fen ; azt ugyan korlátlannak nem mondhatni, vannak a dolog természetéből folyó határai, de azok nem ellenkezhetnek a tulajdon lényegével, mivel egyébként megsemmisítéséhez vezetnének, és a társadalom fő oszlopainak egyikét, a vagyonbeli biztosságot, megingatnák.

Az önfentartás joga mint minden jog magában foglalja a léte-

¹⁾ Martini : De lege naturali Posit. 442. 443. Brezanóczy : Explanatio iuris naturae 143. §.

²⁾ Fr. 144. D. de reg. iuris.

sítésére szükséges eszközök használhatását; azonban csak annyiban mennyiben azok igazságosak, igazságtalanságokra jog nem létezik: vajjon pedig szükség esetében más tulajdonának megsértése igazságos eszköz-e? azt épen be kellene bizonyítani; erőszakot mint vég eszközt használni szabad, de csak jogtalan támadó ellen; hol nincs megtámadás, ott a kényszernek sincs helye; sajátjának megtagadását pedig támadásnak sértésnek nem tekinthetni, mivel k jogával él kit sem sért.

A felosztási szerződésből vont okoskodás korunkban, hol alig akad többé ama jogköltésnek védője, annál gyengébb, minthogy a szerződés elismerése mellett is, az állítólagos kivételt ki kellene mutatni; — igaz továbbá, hogy a tulajdon intézménye az emberiség fentartási eszköze, és az eredeti jogoknak alárendelendő, de tagadhatatlan az is, miszerint az ember jogkörének megsértése által, melyhez tulajdona is tartozik, eredeti jogai csorbát szenvednek, mint-hogy azokon tulajdonszerzési tehetsége sarkallik.

A kitünő felségjog alapja a polgári kötelék, az tehát önállólag állhat fenn a nélkül, hogy magánviszonyokban a szükségjog elismertetnék. — Hogy a szükség esetei ritkábban fordulnak elő, a jogkérdésre nézve mit sem nyom; sőt minél ritkábbak, annál szükségtelenebb a tulajdoni szentség és sérthetetlenség elvét megtörni, főleg ha tekintetbe vesszük mily észtani ellentét rejlik abban, hogy ugyanazon egy tárgy körül, két embernek egymással ellenkező, egymást megrontó és mégis az ész elvein alapuló jogigénye, sőt az egyiknek szorososan vett joga jogtalanság elkövetésére legyen; és mily tág mezeje nyílne a visszaéléseknek, ha az igazság ösvényétől, habár csak egy hajszálnyira eltérve, a tulajdonjog intézete megrendítették.

A fenemlitett korlátok és biztosítékok csupán akkor nyomnának valamit, ha a vég veszély joga bebizonyítva volna; annak tehát szorosabb meghatározásául, de semmikép alapjául nem szolgálhatnak. „Fiat iustitia pereat mundus“¹⁾.

Engedve azonban a gyakorlat terén a természeti érzelem sugallatának, elismerik miszerint kétség esetében, vég veszély alkalmával, a tulajdonos beleegyezését vagyona használatába feltételezni, és az ily állapotban elkövetett sértést a fenforgó körülményeknél fogva némileg kimenteni lehessen.

¹⁾ *Virozsil* : Jus naturae privatum. II. 187. l.

IV.

Az okok és ellenokok összehasonlításából kitűnik, miszerint a vég szükség joga ellen felhozott védvek sem minden kifogás fölöttiek; némelyek közülük oly vélelmen gyökereznek, melyet még csak bebizonyítani kellene, nevezetesen hogy a dolgok használata vég veszély alkalmával, a tulajdonnak valóságos jogsértése, mi ezen kérdés vitapontját képezi; a visszaélésekből vont következtetésekre méltán válaszolhatni, miszerint azok meg nem szüntethetik a jogos életet: „Abusus non tollit usum.“ Hivatkozhatni továbbá az ember belső jogérzelmére, mely ha nem is fő de minden esetre meg nem vetendő segédforrása az észjognak, és a tulajdonnak oly szertelen kiterjesztését, minél fogva a habokkal küzködő már már elmerülő embertől a hajó vagy partnak, a szomjúság miatt majdnem alétlan összeroskadó zárándoktól, a kút tulajdonosa hideg gúnymosolylyal teljes joggal megtagadhatná a menekvés utolsó egyetlen eszközét, a mentő deszka használatát, a partrai kiszállást, a felfrísítő italt, a nélkül hogy a vég veszély örvényszélén levőnek önfentartása jogos eszközhöz nyulni szabadna, határozottan utasítja vissza, oly nyíltan rosszszalja, hogy a vég szükség védői közül többen felállított elvök következtetéseitől visszaborzadva, némely, közhasználatra a természet által kijelölt tárgyakat, a tulajdonjog alól egészen kivévék ¹⁾; de mivel még mindig fenmaradnak nyomos ellenokok, e kérdés feloldásának egyedüli kulcsát nem annyira az egyes védvek mérlegezése, mint a kérdésben összefoglalt esetek világos elemzésében, gyakorlati felfogásában találom.

A felhozott védokok majdnem kizárólag a vég szükségnek a tulajdonra vonatkozó esetét illetik; holott az a feladvány lényeges, de nem kirekesztő tartalmát képezi; sőt vannak kik *Kantnak* hibául róvják fel, hogy a tulajdonsértésen kívül még azon esetet is méltatta figyelmére, midőn a vég veszélyben lévő ember csupán csak embertársa életének megsértésével mentheti meg magát, bár a vég szükség állapotja *Zachariae* ²⁾ szavaival élve mindannyiszor beáll, mennyiszer több ember jogai, az érzéki természet törvényeinél fogva, többé össze nem egyeztetelők, és véleményem szerint csak az

¹⁾ *Rotteck* : Lehrb. des Vernunftrechts I. 162. I. *Röder* : Grundr. des Naturrechts 228. I.

²⁾ *Vierzig Bücher v. Staate*. I. 63. I.

érintett két eset viszonyzatának kellő meghatározása, vezethet kellő eredményre.

A mi nevezetesen azon esetet illeti, midőn két vagy több ember élete oly összeütközésbe jő, hogy az egyik fentartása a másiknak vesztét mulhatatlanul vonja maga után, hová *Cicerónak* ¹⁾ ama példája, midőn hajótörés alkalmával ketten egy deszkába kapaszkodnak, mely csak egyikét tarthatja a vizen felül, és a toronycsúcsán dolgozó ács és szédelgő fiának ismeretes esete tartozik, több jeles jogbölcseknél, kik közül *Grosz*, *Bauer*, *Krug*, *Welckerre* hivatkozni elégséges, véleménye, miszerint ily körülményekben a jogtörvénynek hatása *tárgyilag* és *alanyilag* megszűnik.

Tárgyilag, mert a jogtörvény az emberek társadalmi öslétén gyökerezik, feladása célja annak az alapján kijelölni, meghatározni, a szabadság külsőszabályait; ha tehát némelyek a természeti viszonytagságok által oly helyzetbe jönnek, hogy együtt többé sértetlenül fenn nem maradhatnak; ha a természet physikai törvényei szerinti öslétők lehetetlenné válik, a jogtörvény alkalmazhatásának általános feltétele teljességgel hiányzik; — alanyilag mert az ember mint észszel szabadsággal bíró lény, a jogtörvénynek alanya lévén, mihelyt oly helyzetbe jő, hogy eszével szabadságával többé nem élhet, cselekvényei jogi törvényes betudás alá nem eshetnek; már pedig k merné állítani, hogy az élete vég veszélyében forgó ember, kit ösztöne a fentartás minden eszközei megragadásához készlet, ki midőn a vész közeledtét látja, a példabeszéd szerint minden nádszálhoz kapaszkodva eszméletét veszti, cselekvési szabadsággal élne? ki képes meghatározni mennyiben volt öntudata mennyiben nem? a hol pedig a jogi betudás lehetősége megszűnik, ott jogkötelezettségről, mely öntudaton szabadságon gyökerezik, szólni lehetetlen.

Ez esetben tehát a jogtörvény elnémul, a külső törvényhozás elérte vég határát, kezdődik a lelkiismeret országa, melynek körébe vakmerő kezeivel véges ítéletű ember nem nyúlhat, előáll azon viszony mely a rómaiak szerint „servandum arbitrio boni viri“ ²⁾, melyre az írás szavait méltán alkalmazhatjuk: „Ne ítéltetek“. Ha pedig az állati ösztönök túlsúlyánál fogva, még kedélyünk eme sugallatának is minden hatása enyészne, előáll az erők vad küzdelme,

¹⁾ De officiis III. 23.

²⁾ Bevezetés az észjogtanba című munkám 23. §.

midőn nem jog joggal, hanem kétségbeesés kétségbeeséssel, szükség szükséggel élethalálra ví, és melyről a nép belső érzelmeitől vezéreltetve nem áttalá kimondani: „Szükség törvényt bont.“ „Necessitas non habet legem“; „Noth hat kein Gebot“; — Ki ellenkezőt vitatná, annak be kellene bizonyítani, hogy az életveszélyben lévők egyike jogilag köteles magát feláldozni a másikért, vagy hogy mindketten kötelezvék cél nélkül elveszni; nincs közép út: az előbbi némely esetekben, mint a magasztos önfeláldozás dicső példája minden erkölcsös ember javallását nyerheti meg, szoros jogkötelességnek azonban nem mondható; az utóbbit alig fogja valaki komolyan állítani.

V.

Ezen elvek, valamint nézetem szerint az igazság varázs-erejével birnak, úgy a tulajdonra vonatkozó kérdés megoldását is tartalmazzák; mert midőn valaki élete megmentésére más tulajdonát sérti, azt vagy a tulajdonos beleegyezésével, vagy ellenzésével teszi; az első esetben megszűnik minden nehézség, sőt ha a tulajdonos jelen sem volna, elismerik még a szükségjog ellenzői is, hogy beleegyezését méltán feltehetni, mivel az emberi élet, minden javak legbecsesbikéjévé lévén, nem vélelmezhetni a becsjog elvei szerint, miszerint valaki annak fentartásához, habár némi áldozattal, járulni nem akarna — J' anticipe son consentement, qui n'est pas douteux, personne ne devant être supposé assez inhumain pour refuser de sauver la vie d' un de ses semblables, au prix d' une partie de sa propriété“ ¹⁾.

Fennmarad tehát csupán azon eset, ha a tulajdonos vagyona használatát gátolván, erőszakkal áll ellent; akkor azonban önmagát azon állapotba helyezi, hogy saját és a vég veszélyben forgó társának öszléte lehetetlenné váljék: beáll tehát a fenérintett eset, mely tárgyilag és alanyilag a jogtörvény körén túl esik, és pedig a veszélyben lévőre annál kedvezőbb alakban, minthogy a tulajdonos önmaga idézte elő az összeütközést.

A vég szükség érintett esetei közt tehát lényeges különbség nincs, mind kettejére nézve ugyanazon alapelvek állanak, ha a vég veszély jelenleges, bizonyos, és nagyobb sértés el nem követtetett, mint a mely az illetőnek szorongatott kedélyállapotja tekintetbe véte-

¹⁾ *Belime* : Philos. du droit. I. 223. I. *Virozsil* : Jus naturae privat. II. 186. I.

lével szükségesnek mutatkozik, mert : „Quae propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi“ ¹⁾. A kárpótlásra nézve az általános elvek alkalmazandók, főleg azok, melyek kellő öntudat vagy szabadság hiányánál állanak, mivel a tulajdonjog tökéletesen meg nem szűnik, hanem csak ideiglen korlátoztatik ²⁾.

Akár azon kivételes állást azután a vég szükség joga vagy *kedvezménye* nevével illessük, a dolog lényegére és gyakorlati következményeire nézve oly csekély fontosságú, hogy e szavak fölött a tudományos harcot tovább folytatni, nézetem szerint valóságos „quaestio Domitiana“ lenne.

Ezen elvek igazságát elismeré már a római jog : „Nam iure hoc (gentium) evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur“ és „Adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere“ ³⁾; a kánoni jog : „Quod non est licitum in lege, necessitas facit licitum“; ⁴⁾ a német birodalmi és britt törvényhozás ⁵⁾, az újabb büntetőtörvények és törvényszéki gyakorlat ⁶⁾, minél fogva korunk legjeleseb jogászai egyike Warnkönig nem kételkedék kijelenteni : „Omnium populorum iure id, quod necessitate factum est, iure factum dicitur“ ⁷⁾.

A feltételek és korlátok szorosabb meghatározása a tételes jog köréhez tartozik; mert nem az észjog feladása tökéletes törvényhozási rendszert felállítani, hanem megalapítani és kifejteni azon általános elveket, melyek belső örökös igazságuknál fogva, minden törvények legutolsó forrását, és mivel az emberi jogérzelemben gyökereznek, legerősebb biztosítékát képezik.

¹⁾ Fr. 162. D. de reg. iuris.

²⁾ Schott : Dissert. iuris nat. I. 407. l.

³⁾ Fr. 3. D. de iust. et iure. — Fr. 4. D. ad leg. Aquil.

⁴⁾ C. 4. X. de regulis iuris.

⁵⁾ C. C. C. 166. c. — I. Hawk. c. 28. sect. 26. Arch. 317. Stephen : Handb. des engl. Strafrechtes. Götting. 1843. 214. l.

⁶⁾ Würtemb. büntetőtörv. 106. cikk. braunschweigi 34. §. Norwegi VII 5. §. Austriai 2. §. Magyar javaslat. 73. §. e. Gazette des tribunaux. 24. nov. 1827. stb.

⁷⁾ Doctrina iuris philosophica. 75. l.

MAGYAR IRODALMI BEREK.

VIII.

TUDÓSÍTÁS RIMAY JÁNOS MUNKÁIRÓL,

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Nyílt levél Toldy Ferenchez.

Örömmel szegődvén a nagyszerű műadathordás munkásaul, melylyel Kegyed a nemzeti irodalom történetének épületét oly jeles sikerrel felállítani igyekszik, itt közlöm felszólítása következtében Rimay eddig ismeretlen munkáiról adataimat; mit legcélszerűbben az által vélek eszközölhetni, ha itt abbeli kútfőimet egész terjedelmökben közzé teszem:

1) (kívül). Az én jo akaro Urk attjamfiának az Nemzetes Witézleő Bori Istuán uk adassék.

Édes jo akaro űr s- attjamfia

Szintén most setét estve érkezém ide Fánchi Gáspár űrhoz, hála Innek türheteő állapotban talaltam eő kegméth, akarnám ha kegdís jo egésségben volna, de az minth sogor uram mondá, az ki szokoth wendege, és meg kedue ellenis meg látogatta kegt. Ez uthamban kéth felé nē oszolhattam űr, hōgi kegdet megh látogathattam uolna, hanē holnap 7. ora tájban innéth megh induluán, Zoliomban házam népe látogatására sietuén, és oth ualami egi hetet késuén, vissza térőben, kegdet meg látogatom. Adgia In akkor jo egésségben találno kegt. Emlite sogor űr eő kgme, hōgi Rimaíné aszoniom eő kgme, az szegénj jo emlekezeteő Ura *De Virtute írth keönjvechkéjeth* kghez küldötte uolna; de mást, az *Udvariságrol írúan*, azt nē küldötte uolna. Azért azon keönijw az, nē ketteő, mert Virtusban comphendálta volt szegénj az *Udvarisagotis*, s- mellett is. Igen kiuántam azért űr azt az *keonijuetis*, de kiuáltképpen, tuduán az *Portán két uttjában ualo actakoth*, és *Bochkaj idejében let tractakoth*, s- *annijszorri commissioban jelen létében ualo uégezéseketh szegénteöl fel jegiezue megtartatni*, azokoth kiuántam uolna leg inkább látnij, s- olvasni. Tudom sok hasznos dolgokoth foglalnak magokban, s- ha emberséges ember kezéhez nē kerülnek, az ki, vagi gieőneörkeödgiek benne, vagi tanulljon beleöleők, s- hasznátis tudja uenni, semmith nē érnek, ha az lábában molijosod-

nak haszontalanol. Meg szolgálom mind az által kk az jo emleketetjt feleölem, el nē feletkezuén kérésemreöl, s- aszoniomk eö kk is ezbelj jo akarattját, háládással akarō megszolgálnom. Ottan migh ezeketis obtineálhattja keged hol nap peczéth alat jo reggel külgie ide kegd aztis, mégis mulassam az Zolijomi Kalastromban üdeometh uéle, s- amazok meg léuén, fogiatkozás-nélkül meg teritem hálado-képpen eö kk, kiknekis meg szerzésére igen kerem kegeth.

Az Trombitást holnap haza ereztem nē mindth, cum satisfactione; kérem kegt, keöszeönije megh biro ük szolgálathom ajánlásáual, hagi meg nē tartotta uolt teölem, s keöuesse is, hagi visza nē mehetet. Tarcha In jo egeességben kegeth. Irtam Bozok uarában 8 9bris 1632. kk jo szíuel szolgáló attiafia

Eszterhási Páll mppa.

2. (kivül) Generoso Domino Stephano Bori equiti Aurato etc. Domino et amico uti fri obserndo.

Szolgálok uram kglmdk. es Itentol minden iokath kiuanok. Megh szolgálom uram kglmdk, hogij tottomra atta Dulo Gábor uramnak Palatinus uramhoz ualo indulasat. Im azert eginehanij rendbelj szügseges dolgaimrol irtam ö nganak, igen kerven kglmd által Dulo ümath ö kglmeth, hogy megh aduan ó Nganak, válaszátis iutassa kezemhez ö kglme. Irtam az Rimayné aszoniom dolgairol is, s- az mi valaszom fog lenni kglmdk tuttara adom, ha megh lehető dologh leszen, tudom megh nem fogiatkozik ö kglme Palatinus uramban. Az mely eneketh ö kglme küldöth ennekem, *nem az, a kit en ki- uantam*, hanem az mint Bozokbol megh irtam uala kglmdk, kerem mostannis kglmedeth ha lehetseges, effectuallia ö kgelmenel, hogij chak keues ideigis, adgia kezemhez, chak megoluasasara, es az kiknek kivantatik massa leirasara.

Magam kglmdk nem irhatok ¹⁾, miuel szinten most mossak az feiemeth, s- szinten mostan nem is occural semmj. Hanem kiuanom Itentöl, hogij kglmdk is egessegeth adgion, s- abban sokaigh eltesse. Datum in arce Zolijom die 10 9mbr. Ann 1632.

Klmdk szeretettel szolgáló attiafia

Eszterhási Páll mpa.

3. (kivül) A nemzetess nehaj Rimaj Janos Uramnak megh Hagjatos Eözüegjének Aaagj Orssik Aszonnak, mint jo akaro Húgom aszonnak adassék ez levelem.

¹⁾ Az első levél t. í. sajátkezűleg lévén írva.

Szolgálatomat ajánlom kgd mint Jó Akaro Húgom aszonak, algja megh Istn kgdet minden Jokal.

Eszterhási Uram ket leveleben mit Irjon nekem Im kgd az leueleket oda kültem, ez levelej uttan nalam uolt ő nga ugjmint ez el mult csötörtökön, felette kér hogj ki szerezem kgteöl á mint az előt is montam kgld, s irtam is, mindenekk előtte ennek az urnak méltó kgd kedveskednj, mert á mint vettem eszembe szerente (v. szerencse?), Ha palatinus uram eő Nga akarattjából ment (?) az keresse, Imar kgld lassá mit cselekeszik, es mi választ kel adnunk eo kk. Ezel In eltesse kgdet Jo egesegben, Irtam Korponan 23 nbris 1632.

Kgld szeretettel szolgál

Borj Istuán mppa.

Családi levéltáramban Rimay János ősom levelezései közt található ezen eredeti levelek két elsőbikének írója báró Eszterházy Pál, a Nemzeti Könyvtárban Kegyed által kiadott iratai és életrajza által új fényben felderített híres gróf Eszterházy Miklós nádornak testvérbátyja ¹⁾, Rimaynak már éltében meghitt barátja és irodalmi érdemei buzgó méltánylója, mint ehhez írt levelei, s itt alább is még idézendő, munkáit érintő levéltöredéke, bizonyítja. Intézkvők pedig e levelek Zólyom vármegyében, Korpona városában lakott Bory Istvánhoz, ki szinte Rimaynak, mint ismét levelezésök tanúsítja, jó barátja és rokona volt; sógornak nevezik egymást, és Bory Rimay özvegyét, mint a fenebbi ehhez szóló levél is mutatja, tágabb rokoni értelemben húgának.

I. A levelek által tudósítottunk Rimaynak *egy eddig ismeretlen munkájáról: De Virtute, v. az Udvariságról*. Róla semmi több bizonyosat nem tudok, valószínűséggel gyanítom csupán, hogy az címe (úgy látszik csupán azon első része: de virtute) latinsága dacára magyarul volt írva, s ilyennek felvételével csupán kora szokását követhető, mely szerint, mint tudva van, a könyvek címén közönségesen ily nevezeteseb jelentést kifejező latin v. görög kitételeket

¹⁾ Eszterházy vagy Szerházy Ferenc fiai: Gábor, Dániel, Pál és Miklós. Pál szül. 1581. III. Ferdinánd baditanácsosa, magyarországi vicegenerál, Érsekújvár, Nyitra és Nógrádvára parancsnoka (az utóbbiban rá nézve a felirat: A fundamentis surgit arx haec anno 1458. a Turcis capta 1544. recepta per Christianos Anno 1594. a Paulo Barone Eszterházy propugnata contra Turcas 1626; in eius fortitudinis monumentum h. p. Anno 1627). A harminc éves háborúban Némethonban is hős tettei által kitüntetvén magát, 1634. a magyar felkelő sereg parancsnoka. Megh. 1641. Érsekújváratt.

találunk, melyekhez azután közönségesen mintegy bővebb magyarázatúl mellékelvék az anyanyelven adott értelmezések, minő itt Rimay íratán az „*Udvariságról*“ volt. E mellett a szokásnak Rimay általi követése még különösen tudomásunkra van kiadott énekeiből, hol azok címeül, vagy a tárgy foglalata jelentéseül, a gyakoribb magyar feliratok mellett még olykor latin epigraphék is állnak ¹⁾. Egyébiránt maga ezen kettős, latin és magyar cím, mely alatt a munka ismeretes volt, igen okozatosnak mutatkozik, a mennyire egyrészt nyelvünkön a virtusnak tökéletesen megfelelő szó hiával voltak, azaz újabb : erkölcs, erény helyett, régebb nyelvünkön csak az általánosb : *jóság* v. *jószág*-gal fejeztetvén ki ²⁾; míg másrészt itt a könyv tartalmára alkalmazott latin virtus szó értelmét, a magyar „udvariság“ cím ismét kiegészítheté, vagy módosíthatá, melynek kifejezésére az azt jelentő classicus műszavak ismét kevésbbé határozott értelműek, vagy csak kevésbbé voltak ily értelemben általános érvényességűek. Ezeknél fogva azonban már tartalmát is könnyen gyaníthatjuk, fenmaradván még ránk Rimay több e tárgyú tankölteményei, péld. e felirat alatt :

„Virtusok a szívben mint drága myrtusok :

Boldog ki ezekkel gazdagúl, s kincse sok.“

Egy más : „Sokat csal a világ“ és „Fajtalan udvar“ stb. melyekkel azonban az idézett munkát nehezen fogjuk azonosíthatni, miután azok sem önálló „könyvecskét“, annál kevésbbé pedig „könyvet“ nem képezhettek, mint azt mind e két névvel az 1-ső számú levélben neveztetni olvassuk; és különösen megjegyzi a levél is, hogy itt nem két, de egy munkáról van szó, holott az említett énekek az udvariságot kevésbbé érintik, s inkább csak az erényre, s a világi hiúság megvetésére vonatkoznak. De nem is szorgalmazza vala azokat annyira Eszterházy ezen esetben, miután Rimay ezen énekei rég nyomtatásban kijöven, oly buzgó tisztelője azokat kétségenkívül szinte bírta. Ámbár azonban Eszterházy másik levelének helye a

¹⁾ Így egy éneke felett : *Laus mediocritatis*, egy más felett : *Christianae pietatis etc. commendatio*. A b. szürről ének előtt : *Cantio B. M. V. periphrast.*

És ismét e latin versek :

Omnia post obitum fingit maiora vetustas :

Majus ab exequiis nomen in ora venit.

Balassákról énekére : *Balassios fratres Rimai decorat*; egy más : *Minerva*, és ismét m. *Pallas* st. feliratokkal.

²⁾ L. Toldy Példatár. II. 44.

kért könyv helyett egy más éneknek vettéről tudósít : „mely *éneket* ő kegyelme küldött énnékem, nem az, az kit én kívántam, hanem az mint Bozókából megírtam vala“, — s azon véleménynek enged helyt, hogy a kérdésben levő könyv is talán versben volt írva : mégis én prózában írottnak gyanítom ; véleményemet egy, Rimay levelezései közt talált, sűrűn beírt 12-rét lapra alapítva, mely mint kivehetem, egy ily tárgyú munka töredékeül jelentkezik ; s ezen esetben ez volna az egyetlen is, mi belőle fenmaradt. Belőle sok helyt töröltt írása miatt csak kevés vehető ki, miért én azt fogalmazatnak tartom ; érdemesnek vélem azonban belőle némit legalább közleni, hogy netalán az írat lappangása esetében annál könnyebben nyomába juthasunk. A lap így *kezdődik* : „Minden ez világi fő állapot uraság, hatalom s egieb minden az szerenchietől kowetkezheteő dolgok is ; ugi lehetnek — chiak mind jook mind eőruendetesek, hagi ha ember bijrwan uelek, birhat magauál is — eő maga tsendeszelki bekesseget és életit megh nem haborithuan — — —

Vége : tartsd te magadot megh te magadnak, mert a ki magának tarttia magát nem veszt semmit az el.

A munka, mint látni, nem csak irodalmi emlék tekintetéből hecses volna, de írója személyességénél fogva is, ki mint minden nyomán kitűnik, kora egyik jeles és tudományosan művelt férfia, chez mély vallási érzettől áthatva levén, hosszú élete dús tapasztalásait, több fejedelmek udvarában s követségekben résztvéve, ezen íratában rakhatta le.

II. Egy másik ismeretlen munkája volna mindjárt az említett *ének*, melyről a második levél szól, hogy az tévedésből küldetett meg a kért előbbi könyv helyett Borytól vagy Rimay özvegyétől Eszterháznak ; melyről azonban semmi közelebbit nem mondván, annak tartalmát sem határozhatjuk meg. Kétségtelen mégis, hogy ez sem lehetett azonos kiadott énekei valamelyikével, melynek hogy terjedelmes tárgynak is kellett lenni, bizonyítja az, hogy könyvet vagy legalább könyvecskét képezhetett, miután *könyv helyett* küldetett meg.

III. Egy további munkája nyomát találok ismét Eszterházy Pálnak Rimayhoz írt érdekes tartalmú hosszabb levelében, melyben, miután különféle személyes és országos ügyekről tudósítja, végén az illető hely így következik :

4. Edes jo akaro Rimmaj űr bizoniosan hidgie keged chak in-

tentumatis hozzám ualo keszületinek kk, felette kedvessen hallom, sokkal eöreömesben látom magáth, s- kérem is, (minth hogi most mégh az gazdákknak sines házoknál felette szorgalmatos dolga) ne hadgia jó szándékath, kedves dolgoth chelekeszik keged jo akaro szolgálájánál, s- hozza el magauál írásitis, sine ostentatione teczésemet aperialom kk, merth gieönjeörkeödöm mind elmejeben, s- mind írásiban kk, s- nemis hoznak unalmat sok ideig ualo olvasásijs. De pro interim, ha az *nagi pénteki meditatioith* is el küldi keged, kedvesenveszem kegteöl, s- parancholatja szerénth chelekszem abbanis. De nē irtham oda fel licentiaert hogi feöl ereszenek, ha megh engettetik, Pünkösd hétiben kelne, megh indulok innéth, akarnám igen, ha ma — — — Iná keged ide jeötéth, megis keménjen meg ítatnám kegedeth az — — — jo borok mellett sorbettel, s- azonban Keri uramat is megh hozza — — s- megis uijsagokat erthetünk ür, onnét feöljül is azért gjakran irrok az állapotokrol. Tarcha In kegedet sokaig jo egessegben, s- hozza is hamar közinkben. Irtam Nogradban 13 may 1629.

K. jo akaro szolgálja es attiafia

Eszterhási Páll mppa.

Értesülünk ez által hogy Rimay *nagypénteki Meditatioikat* is írt. Kiadott költeményeiben számos istenes, ajtatos énekek előjövén, ennek szinte semmi nyomát sem lelven ¹⁾, ezeket is elveszetteknek kell vélnünk.

IV. Egy nevezetesb *történeti munkája* nyomát keresem már szinte saját megemlítésében, a Balassáéval kiadott versei egyikében, hol Balassa Ferenc hős halálát énekével dicsőítvén, mondja ²⁾:

Ír krónikám többet másutt had módjáról.

Abban emlékezem bővebb haláláról,

És sokkal együtt érdemlett dolgáról.

Miben nyilván egy általa, legalább ezen hadnak, írt történetére utal, minél fogva némileg felvehető volna, hogy egy ily írata már akkor olvasó közönségének része előtt, ha kéziratban is, ismeretes lehetett; s nem jövén elő ismét ily hadnak is leírása kiadott énekeiben, kétségtelen hogy az egy önálló külön historiai vagy legalább történet-költészeti munkája volt.

¹⁾ Kezeimnél levő példány 1806. kiad. Pest és Pozsony Landerernél.

²⁾ Előbb id. kiad. 212. lap.

V. Egyébként hogy a történetírást is gyakorlá irónk, a levelezési eredeti protocollumában találató ezen levele is Berger Illéshez bizonyítani látszik:

5) Eliae Bergero Historico Regio. Magna voluptate sum affectus ex conspectu litterarum Excellentiae tuae ad me datarum, quod videam nullam factam esse mutationem pristini sui erga me illius favoris et amoris, quem condidum et syncerum hucusque fui sine labe atque defectu expertus. Licet autem in fovendo et augendo hoc tali suo affectu nulla propemodum exstare hucusque potuerunt mea officia, nunquam tamen id studium deposuisse in me agnosco, ut meritorum suorum in me multipliciter testatorum praestantiam non digna gratitudine quandoque prosequerer cuius rei speraverim specimen etiam me posse editurum, si cursu stadij mei absoluto ad intentorum meorum metam pertingero. Quae vero in hac molesta et periculosa mea peregrinatione Thracica sum expertus, *ore, quam scriptis referre maluerim*, hac unica re forte beatus quod illam, qua nunquam sum destitutus Dei omnipotentis tutelam et benignitatem hic etiam ita praesentem fuisse mihi sum expertus, et concilianti apud summos aulae Turcicae rectores mihi et favore et gratia, ductor et rector, etiam refragantium illorum et renitentium ingeniorum ad veri obtemperandum, in rebusque difficillimis ita evaserim, ut laude ipsimet author esse non dedignarentur, et in honore mihi impertiendo certare inter se fere viderentur, mihi tamen omnium et gratissimum quod ex pestilenti illa ora (cuius tabe plurimi etiam ex nostris perierunt) salvus huc perductus, sperem tam caeteros omnes mei amantes, quam te etiam amicum meum charissimum et dixerim vitae meae ornamentum propedie affaturum et salutaturum. In quo meo praecipuo voto finem etiam ad te scribendi nunc lubens hic pono. Vale. 26. mai. Budae 1609.

Berger ¹⁾ t. i. felszólítá őt levelében, hogy véle konstantiná-

¹⁾ Berger Illés cs. k. historiograph és poeta laureatus, aulae regiae familiaris II. Rudolf és Mátyás korában, számos alkalmi iratok (mint de laudibus Illésházij Hung. Palat.) és latin költeményeken kívül, kiadott írásai: Symbol. sacr. decem Reginarum Hung. polit. et hist. expositum 1637. — Bergerellae typus Mon. Europae Austriaco-Romanae. Pragae. — Connubium Hungariae et Bohemiae in R. Mathia II. coronato, Anno 1611. sancitum. — Rhapsodia de cruce et Insign. Incl. Reg. Hungariae felicissimis. Olomucii 1609. Ezenkívül hátrahagyta volna kéziratban kora igen érdekes

polyi útja leírását közölje; mire azonban ő kitérőleg felel, mintha ilyet nem írt volna, s hogy azt majd inkább szóval beszélendi el neki. Mit vajjon teljesített-e, s mennyire folyhatott be barátja Bergerre, talán ennek az előbbi jegyzetben említett, kora történetét tárgyaló, előttem ismeretlen kézirati munkájából volna kiösmérhető.

Ugyanitt mindjárt említett levelezési protocollumában talállok tőle néhány rövidebb történeti jegyzeteket, különösen egy történeti és regés nevezetességű kardról, mit másutt nem sokára közlendek.

VI. Az említettek felül Rimay levelezése közt találom még szinte két, 12-rét levelnyi töredékét, miben, a mennyire a sápadt írás, törlések es javítások kivenni engedik, *Balassa Balint versei kiadásához* készített *előbeszédét* v. bevezetését vélem felismerni, melyet azonban a kezeimnél lévő idézett kiadás szinte nem ismér, s majdnem gyanitom, hogy az talán az eredeti kiadásban megjelent volt, melyet én nem ismerek ugyan, de Kegyed tán meg fogja határozhatni *). Miért is közlöm itt a töredék maradvány igen érdekesnek mutakozó tartalmát is, a mennyit belőle hamarjában kibetűzhettem. Az első lap kezdetén röviden áll magyar prózában u. az, mit az idézett kiadás elején, mint elogiumot Balassára Tolnai Balogh Ivántól (Janus Bologus Tolnaeus) talállok latin versekben (mint versengnek t. i. Balassa fogadásában Olympos istenei), s minek ott is, magyar de verses, s eme mienktől sokban eltérő hosszabb fordítása áll. A kézirat így kezdi:

„Az Istenek s Isten aszonyok egiemben uj harczot kevernek magok közti az égben“ — mire, mint az id. h., előlépnek, nevezve és saját tulajdonságaikkal leírva, de itt csak röviden, s Minerva azonnal mondja: „En mind haddal biroo Isten aszony, mind bölts, s-mind szép vagiok. Az mi taborunkot lakia azert Balassa Balint ugi-mond.“ — Mire folytatja: „ez versek által Balassa Balint uramnak dichiretei tulajdonitasaban ez iambor baratom noha az maga ditse-retinek az keresesetől tavol vagyon“ — stb. nehezen olvasható hely

történetét; mindezen felsorolt iratai is ma a ritkaságok közé számlálvák. Lásd Pray Index Rariorum Librorum Biblioth. R. univ. II. 126. és Horányi E. Berger n. a., de főleg Podhradczkyt a m. academiái Tudománytár új folyama XIII. kötetében, a 351—366. II.

*) Balassa énekei régibb (krakai és váradi) kiadásai alkalmasint végkép elveszvé, a legrégibb, melyet én láttam, Fáber Mihály pozsonyi (1676-ki) kiadása, melyben, mint a későbbiekben is, előszó nincsen. Szerk.

után, melyből csak azt veszem ki, hogy magasztalását mentegeti azok ellen, kik vétkeiket szemére vetik, miután — ugymond — senki sem vétek nélküli, mire felhossa Themistokles és Fabricius hazájuk iránt érdemteltjes férfiak példáját. Az itt elszakadt darab után, már a másik levelen azt értem hogy szerencsétlenségéről beszél:

„Szerenchiellenseget is nem erté minden — — s- az emberek abba nem ismerenek ami vagi es voltal de — — (én?) dicheretet hordozom most is — — és valamikor vagi lathatlak vagi emlekezem felöled mindenkor vigasztalom magamat veled. En azért a ki minden ez országban velem egiut előknek az életekre és érdemekre vigia-zok s- ki szolgalmis akarok minden böchiület erdemleö embereknek iövendöben valo joo neveknek ¹⁾ — — s ezeket az joo hirnek az öröksegeből ki hadgiam, kik mind hazajoknak es nemzetsegeknek sokat szolgaltanak, s- mind enhozzam böchiuletes joo akarattal voltanak — — — Az mennire ö szeretet penig s iteletem ala adta mind magat irasaat ugy gyönyörködötis ha en is“ — — (itt egy darab ismet olvashatlan; tovább Balassa hozzá intézett levelét látszik idézni e szavakkal): — „a hol ezt írja, ketsegnelkul hiszem hogj — — mostani szarandoksagomnak, eredetet — — — és állapotiat nem tudgyak, azok közzül sok — — (kan kik?) ragalmazassal szolnak felölem, de ha virtutis aemula est invidia, invidiam autem subsequitur livor et obtrectatio, nem kell azon uram chiudalkozna (ia?) s ragalmazásoknak fölötte bankodna (ia?). Ennekem eleg az, ha kegd s- egiebek kik olyak mint kd az az quorum virtus nativa aliis quoque virtutibus est cumulata szerettek, s- ti nektek ha megh nem hül szivetekben az emlekezetem, s- kedves lehet is eletem instar omnium vos mihi gnatorum estis. — —“

Ezzel végzi a töredék, s íme mily érdekes dolgot árul el, mily nevezetes lehetett az előbeszéd, melyben Balassa Bálint érdekes életének előttünk titkos történeteire, a költő és hősnek dicsőségétől áthatott megénekölje, Homerja, egy Rimay, fényt derített! Egyéb-ként Balassa Bálint testvére és rokonainak Rimayhozi alább felemlitendő számos leveleik majdan bővebb vizsgálatából is még reménylek Balassa Bálint nevezetes eseményeire világot deríthetni.

¹⁾ Nem gyaníthatnók-e ebből is, hogy Rimay kora történetét v. krónikáját írhatá, melyben a nevezetes férfiak ezen tetteit feljegyzé. És talán e töredék is annak Balassa Bálintot tárgyaló részlete?

VII. *Egy más töredék* még, hosszukás 8rét szelet papíron, jeles latin költeményt foglal magában az ő és új szövetségi sz. könyvek íróiról; azonban még utána nem járhattam, vajjon szinte Rimaynak tulajdonítandó-e az; jeles latin levelei irányánál fogva mégis hihető. Mindezek Rimay saját, könnyen megismerhető, igen apró, szép vonásaival írvák.

VII. Ezen irodalmi művei mellett, nem kevésbé becsesek azon *státusiratok*, melyeknek, kitűnő udvari s követségi hivatalai s eljárásaiban, vagy szerzőjük volt, vagy azok szerkezete, tárgyalása és kivitelében részt vett; melyekről emlékezik már Eszterházy Pál is, az 1. sz. alatti levélben így szólván: „*kiváltképpen — úgy mond — az Portára két útjában való actákat és Bocskai idejében lett tractákat, s annyiszori commissioban jelen léteben való végzéseket szegénytől feljegyezve megtartatni*,” és melyeket ő annyira sürget megolvassás és leírásul. S úgy látszik, ő azokat, bár igen nehezen, végre mégis megkapta, de valószínűleg soha többé vissza nem téríté. Az legalább, mi Rimay e nemű iratai közt családunk levéltárában fenmaradt, igen kevés, s egy-kettőt kivéve kisebb becsű is: többnyire az általa feltett iratok, levelek fogalmazata kerülván csak elő. Ilyenek több rendbeli levelei és emlékiratai, melyeket megbizásból, majd a budai török basához, majd a királyhoz, nádorhoz, várpáncsnokok és követtársaihoz intézett. Különösen: a szőnyi egyezkedést illetők; egy 1620-ki emlékirata a török fővezérhez Nagyszombatból, Bethlen és az ország rendei nevében. A bécsi békét illető egy okirat mása, hasonlóan az 1608-ki komáromi egyességet tárgyaló ¹⁾, és valamely török ügyben volt megbiztatásáról 1629-beli tudósítása. Legnevezetesebb Bethlen saját kezével és Péchy Simon cancellárja által aláírt, a fejedelem pecsétjével ellátott, eredeti instructiója Rimay és a többi 1619. a portához küldött követek számára. Az irat, ívrét nagyságban, két több ívnyi füzetet tesz, az elsőnek címe: *Instructio Illust. Spect. Magn. et G. Dominis Stephano Dóczy de Nagy Lúchie Praesid. Poson. Supr. Capitan. Ser. Hungar. Regitis Consiliario. Joanni a Cölln Srmi Bohemor. Reg. Consiliario, Francisco Balassi de S. Demetrio eiusd. S. Hung. Reg. itid. Consiliario ac universar. decimar. Transsylvanensium arendatori. Joanni Rimay incl. Regni Hungariae, Samueli Geschinis de Bezdiczi Bohemiae,*

¹⁾ L. általam közölve az Új M. Muz. II. 158.

Wolgango Christophoro de Schellenberg Archiducatus utriusque Austriae, Mathaeo Heynczio Marchionat. Moraviae, Dieterico Barudtz Ducatus Silesiae ac March. utriusq. Lusatae, tamquam confederatorum et incorporatorum Regnorum ac Provinciarum ad fulgidam potentissimam Turcarum Imperatoris Portam expeditis Legalis data et praescripta. A másik füzet : Pacis cum Ottomano pangendae conditiones et modi. 26 pontot foglal magában ¹⁾.

IX. Szerencsésebben fenmaradtak *levelezései*, melyek kora előkelő s legelőbbkelő férfaitól hozzá intézvék, u. m. Báthory Zsigmond fejedelem, Homonnai Drugeth Bálint, Illésházy István, Thurzó György, Forgách Zsigmond és Esterházy Miklóstól : tehát kora valamennyi nádorától, sőt nejeiktől is : Czobor Frederika Thurzó Györgyné, Pálffy Kata Forgách Zsigmondné, és Perényi Zsófiától. Eszterházy Pál, Pálffy István, Balassa Bálint, Rákóczi János és György, Thurzó Miklós és Imre, Forgách Miklós, Sándor és Ádám, Balassa Zsigmond, Ferenc, András és Imre, Balassa Zsigmond özvegye, Bosnyák Tamás, Dóczy István, Bornemisza, Kohári Péter, Kéri János, Ráday András, Telegdi János püspök, Balásffy Tamás püspök, Divéki András, Horváth Gáspár, Dózsa Tamás, Fánchy Gáspár, Enyingi Teoreok István, Pogrányi János és István, Kassai János, Sárközy Gáspár, Beöthy Orbán, Keresztúry András, Bory Istvántól. Külföldiektől : Gr. Zierotin Károly, b. Hermestein Ádám, Cornelius Haga, Joannes a Cölln-től. Tudósok és egyházférfiakkali levelezései : Berger Illés, Tribelius, Tornarius, Theodosius Sirmiensis, Michael Solnensis, Joannes Sueglerus stb egyebekkel ²⁾, melyek nem

¹⁾ Nem emlékezem, vajjon ezen nevezetes okirat kiadatott-e már? Báró Mednyánszkytól egy közleményt tudok ugyan az 1817-ki *Archiv* 57 sz. : Gabriel Bethlens Gesandtschaft nach Constantinopel im J. 1619, de nincs kezemnél hogy utánnézhetném.

²⁾ Rimay ezen a százat meghaladó levelezései közt találom öt nem illető nevezetesebb leveleket is, melyek : Balassa Bálinté Wesselényihez bátyját Ferencet illető, sajátkezű, Drugeth Bálinté Boeckayhoz, Perényi Zsófiáé u. ahoz, Forgách Zsigmondé b. Hermestein Ádámmal, Irdelobé Illésházyhoz, Bethlen Gáboré Cornelius Hágához, melyben ennek Rimay felől ír. Boeckay követeinek a zsitvatoroki békealkudozásokról jelentése ki van általam adva az Új M. Múzeum II. év II. füz. 148. — Ugyan ezek közt rokona Palásty István Törökországból levelei és kiszabadulása után kolduló levele, megadományozása. Ugy szinte egy ily irat : Ibrahim Bassa mikor a Miszerből (fogságból) kijött, minemű ajándékokat adott a Chiaszarnak.

csak irónkra, s annak az illetőkkeli viszonyaira, de általában azon nevezetes személyességekre, kiktől származnak, s a kor történetére nem kis fényt derítendnek. Mind a mellett ez csak levelezései fennmaradt csekélyebb része lehetett, sok talán már általa fen nem tartott, vagy később elenyészett.

X. Erre látszik mutatni magának Rimaynak ezek mellett fennlévő több ívnyi *levél-protocolluma*, mely, bár csak egy pár havi rövid időszakból való, t. i. midőn 1609-ben a török portától visszajövet egy ideig Budán a basánál időzött, mégis 35 számot foglal magában, nagyobb részt válaszokat olyanokhoz, kiknek a fentebb elsoroltak közt leveleik elő nem jönnek. Innen ítélve, ha tovább is, és egész életén át ily gonddal jegyezgette fel leveleit, képzelhetni mily kincs marad ránk; de vagy elmulasztá azt, vagy a sors tőlünk megirigylé. Azonban nem kétlem, hogy azon nagyobbára kitünő férfiakkali levelezéseinél fogva ezek családi levéltáraiban itt-ott még számos levelei fennvannak.

S itt már azon kérdés merül föl előttem: *hová lehettek amaz irodalmi munkái és státusiratai, melyeknek már csupán elenyészetről szólhat tudósításom?* minők 1. *De virtute és udvariságróli könyve*; 2. *Az Eszterháznak e helyett megküldött ének*; 3. *Nagy-pénteki meditációi* 4. *Krónikája*; 5. talán török követségi útja *leírása*; és kétségtelenül 6. számos *státusiratai* és aktái. Én úgy hiszem: egyenes nyomukba Eszterházy Pál közlött levelei utasíthatnának, ki azok megnyerését annyira sürgeté, s kinek, mint láttuk, kérését Bory István is erélyesen istápolá még annak előadásával is, hogy Eszterházy azokat nem testvére Miklós a nádor számára kéri: miben azonban én csupán Bory, vagy Eszterházy részéről előhozott ürügyöt vélek azoknak Rimay családjától bizonyosb kieszközlésére; miután mind ezen, mind későbbi Rimayféle családi iratok mutatják, hogy örököseinek hosszas és bonyodalmas pöreik voltak örökösédségi jogaikra nézve, s azok csakugyan a nádor által kedvezőleg intéztettek el a családra nézve. És ha bár ezekből nem volna is épen szabad a jeles és igazságáról ismeretes nádor tekintetében, a magában ügyis kicsinyes dolog általi megvesztegetésére gyanítani: mégis igen valószínű, hogy Rimay családja azokat a sok kérés mellett, akár kegynyerés, akár háládatosságból, a közbenjáró Pálnak, vagy netalán azáltal a nádornak is, átadta volt. Nem kétlem azonban, hogy Eszterházy Pál, ki azok megnyerését ugyan

csupán megolvasás és leiratásul sürgeté; azokat megkapván (mit legalább a levelében említett énekről bizonyosan tudunk), azokat többé vissza nem téríté; máskép nem kéllem hogy Rimay írásai közt fennvolnának, melyeket utódjai mint látjuk annyi kegyelettel tartának meg. Mert habár örökösei, az én elődeim, ezek méltánylásában különféleképp jártak el, s míg egyik az illető kötegekre felírta, hogy „*Litterae missiles Rimayanae nihil valentes*“ — értve t. i. hogy bennök semmi családi jogra vonatkozó okirat elő nem fordul, mi öseinknél nagyobbára az egyedüli fontos volt; addig mégis más kéz kegyelettel jegyzé fel ismét borítékukra: „*méltó megh olvasnj és pro memoria D. Joan. condam Rimay tartanj*“; minden esetre e kegyeletet eléggé tanusítja az, hogy még töredék, olvashatlan levelkéit és szerkesztési ternióit is gonddal tarták meg. Az egyszer tehát szomorú iróniaként hangzanak itt a tények ellenében Eszterházy közlött levelének szavai, midőn a Rimay után maradt iratokat kéri: „*hogy ha ilyenek*“ — úgymond — *emberséges ember kezeihez nem kerülnek, az ki vagy gyönyörködjek benne, vagy tanuljon belőlök, s hasznát is tudja venni: semmit nem érnek, ha az ládában molyosodnak meg haszontalanul*“: mert azok melyek szerényebb nemesi családi vasláda levéltárainkban benmaradtak, ime a molyok dacára fentartva maig, nemzeti irodalmunk s történetünkre nézve újra megnyervék; ellenben amazok, melyeket a főúr saját okulás és gyönyörködés végett elvitt, bárha nem örökre enyésztek is el, vagy nem visszahozhatlanul nyelettek el tág levéltára örvényei által ennek kincei közt, a féltékenység palástja alatt uralkodó gondatlanságnál fogva csakugyan hozzáférhetlenül rejlenek. Egyébiránt a gúnyt épen itt nem akarjuk folytatni, midőn előttünk egy oly jeles főúrnak utánzásra méltó példája áll, ki nyílt örömet fejezi ki egy hazai író munkái felett, azokat ismétlendő olvasás és leírásra kikérve. Hanem azért is ennek nyomán hasznosnak vélem utánjárni hová juthattak, s hol létezhetnek a valószínűleg nála maradt, s talán általa még le is iratott munkák? Kétségenkívül ily gonddal keresett és szerzett munkák gondosan is ápolathattak saját családi könyv s irattáraiban, s ezekben fenmaradtak a családi örökösök birtokában. Tudomásomra b. Eszterházy Pál az Eszterházyak egy külön ágának, az úgynevezett Zólyomi Eszterházy ágának, volt alapítója, melynek ma egyetlen férfi tagja s főnöke levéltárában volnának netán ez iratok föllelhetők, s kinek kegyétől azoknak ottani keresését idővel ki-

eszközölhetni reményünk is lehet ¹⁾. Ellenkező esetben, ha azok csakugyan Miklós nádor kezébe jutottak, a hercegi családnak, becses tartalmáról ismeretes, táraiban lappanghatnak, s az ezeket vizsgált tudósaink, különösen pedig tárnokaik, adhatnának rólok biztos tudósítást.

Ennyit *Rimay* munkái felől. — Mi már *élete körülményeit* illeti, ama köztudomásra levőkön felül, miket Istvánfi, Pray és Sándor, Kegyed által is rövid életrajzában felhasználva, róla emlitenek, s azonfelül mit Kegyed ott megirt ²⁾, s én két értekezésemben érintőleg már felhoztam ³⁾, jelenleg itt csak röviden ismételve, igen kevés újat mondhatok. Alsó-Sztregovai Rimay János, Nógrádban az alsó-sztregovai, Zólyomban Tót-Lipcse és Korpona városábani, Hontban szüdi, palojtai s más jószágok birtokosa volt. Születése ideje s helye előttem ismeretlen. Véleményem szerint már korán a külföldön járhatott, hol talán felsőbb iskolákat látogatott, s itt vehető alapját egyrészt kitünő tudományosságának s classicaí műveltségének, melyet latin levelei nagyobbára tanusítanak. Gyanítom pedig ezt több külföldi tudósok s előkelő férfiak, mint különösen a híres Zierotinokkali ismeretségénél fogva; a nagy nevű Zierotin Károlylyali ismeretsége, ki szinte sokáig utazott külföldön s annak főbb iskoláit járta, már jóval 1598. előtti lehetett, miután már ez évből egy levél erről, mint régi kedves emlékü dologról szól, s így nem későbbi udvari hivatalnoksága idejéből eredhetett ⁴⁾. Vele később is bal sorsában baráti viszonyát és levelezését folyvást fentartá, mint Zierotin élete végén hozzá irt levele mutatja. Korán lehetett azonban már Erdélyben is, és mint eddig szinte csak gyanítom, talán

¹⁾ Az előbb Eszterházy Pál és testvére Miklós, a nádor, által közösen birt Zólyomvára és urodalma utóbb Pál özvegye által 1648. a kamarától teljesen megvétetvén örökösei számára, kieszközlé Pál ivadékainak a *Zólyomi Eszterházy* nevet. Ezeknek egyetlen férfi ivadéka s az említett család fő jelenleg *Gróf Eszterházy Kázmér* cs. k. kamarás úr.

²⁾ Toldy Handb. d. Ung. Poesie I. 31.

³⁾ Új M. Muz. II. év. 148 l. és III. év, 2. füz. 105. l.

⁴⁾ Így Bocskay és Péchy Simon Zierotinhoz irt leveléből kitetszik hogy őt Rimay által ismerték l. Dobner Monum. hist. Boem. II. 451. hol e hely: antiquae nobilitatis stemmatisque decore, autoritate, favore regum ornatissimo, oreque excellentissimorum Europae virorum iam dudum, testimonio Joannis Rymaiani aulici nostri recentius edocti st. Lásd egyébként Zierotin Károly és Frigyes, meg híres családokról bőven: Hormayr és Mednyánszky Taschenb. f. Gesch. 1820. 160 l. s a követ. folyamokb.

már Báthori István fejedelem udvarában mint apród, hova már az erdélyi Guidófalvi Rimayak, valószínűleg rokonai, által juthatott ¹⁾; lehet hogy Báthori Istvánnak lengyel fejedelemsége idejében és udvarában volt, később azonban ismét Erdélyben Báthori Zsigmond apródja vagy udvari embere volt, mit ennek, mint én vélem, hozzá 1587. irt levele tanusít, kinek, mint Kegyed idézett életrajzában már előjő, egy költeménye által vontat volna magára figyelmét. Ezen erdélyi és lengyelhoni tartózkodása idejéből származhatik Balassa Bálinttali közelebbi ösmeretsége is. Utóbb már Bocskay István fejedelem udvarában viselt előkelő hivatalokat, mint az ekkor hozzá irt leveleken állt címek mutatják: *aulae nostrae primario, familiari, Serenissimi Principis Stephani consiliario intimo, és cubiculario*; utóbb végrendelete végrehajtói egyike. Mint Illésházy meghitt embere Bocskay halálával II. Mátyás alatt az új magyar királyi kormány szolgálatába lép, s Magyarország részéről követ a török udvarnál; hová 1608. mart. végén indul. Ez időből Hammer-Purgstall, mint Ozman Történetéből látom (Gesch. d. Osm. Reich. II. 720), több érdekes adatot tudhat felőle (különösen a török szultánhoz tartott beszéderei különös eseményt említve), mit azonban honnan vett, kimutatására, irántam tanusítani ígért kegyét még eddig igénybe nem vehettem. Visszajövet 1609. még a budai pasánál egy ideig időz mint követ. Bethlen alatt ismét a portánál 1619., és a soproni országgyűlés követe. — Meghalt Alsó-Sztregován 1631. szeptemberben, mint azt Fánchy Gáspár bozóki várparancsnoknak sept. 29. költ válasza Rimay özvegyének férje temetésére meghívó levelére tanusítja. Úgy látszik hogy csak később házasodott meg, mint Illésházy egyik 1607-ki levelének utóirata mutatja, mely ezen szándékát még csak érinti. Neje Aaghy Orsik v. Orsolya volt; fiú magzata még élteben megholt; örököse egyetlen leánya Rimay Mária volt, ki Szúdi Dúló Gáborhoz ment férjhez, s kinek örökösei ismét leányágon származtak le.

Hogy még Balassa Bálint halála után ennek énekeivel adá ki sajátit először Nagyváradon, melyek azóta sokszor (19?) kijöttek, s a magyar olvasó közönség egyik legkedvesb olvasmányaul szolgáltak, valamint az akkori magyar irodalom díszét tevék, Kegyed

¹⁾ Ha jól vagyok értesülve, ezen család is már kihalt volna az utolsó e nevében, ki Erdélyből e század elején költözött volna ki Galliába.

szinte már életrajzában megírta, s én csupán azon részvétről tudósíthatom, mely a hozzá irt levelekben irodalmi érdemei tekintetéből nyilatkozik, valaminthogy az említett iratok közt a híres Hoffmann György (a bécsi békekötés szónoka), s a tudós Bálasfi Tamás püspök Rimayra irt dicsversei előjönek.

Mindezen itt előjövő biztos adataim, mind pedig véleménye-
zésem a feljebb elősorolt levelezések és iratokra építvék, de me-
lyeket hogy teljesen motiválhassak velek s még más szükséges ada-
tokkal, több helyt s időt igényel, mint hogy az e helyt s már most
megtörténhetnék. Hogy e fáradságot a tárgy megérdemli, kétségte-
len; mind nemzeti irodalmi, mind általános történeti tekintetből.
Miért fölfedezésöktől fogva eltökélt szándékom Kegyed buzdítása
által is erősül: ezt egy önálló — a szükséges apparatus, valamennyi
ide tartozó okmányok s emlékek kiadásával ellátott — munka tár-
gyává tenni, mely a XVI. és XVII. század kitünőbb férfiai, úgy tör-
téneti, társulati s irodalmi viszonyainkra nem kis világot fog derí-
teni. S ezzel megkezdenők ama, a nemzeti történet, tudomány és
irodalomra, a családi levéltárak kincsei közzététele által bekövetke-
zendő, új évszak hajnalát is, mely után tudósaink régtől fogva eped-
tek, s e szellemi kincsek után sovárgó szivekből annyi buzgó fohász
hasztalan tört ki! — Addig is fogadja Kegyed mély tiszteletem és
készségem jeleül ezen rögtönzött tudósítást, s sziveskedjék azt ne-
tán a Muzeumban közzé tenni: mivégre azt a szükséges felvilágosító
jegyzetekkel is elláttam, hogy talán ezáltal is az illetők figyelmét
írónk iránt felgerjesztve, szerencsés lehessek még lappangó munkái
és iratai fölfedezését eszközteni. Ki egyébiránt tisztelettel vagyok stb.

KAZINCZY FERENC LEVÉLTÁRCÁJÁBÓL.

KÖZLI

KAZINCZY GÁBOR.

ELSŐ FOGÁS : 1776—1787.

(Úgy hittük : kedves dolgot teszünk a historia barátinak, ha e rovatnak
koronként némi helyecskét szánunk. Az olvasó irodalmunk új hajnala ezen né-
hány sugarai mellett sokat fog látni, mit a könyvtárak könyveiből ki nem ol-
vashatni : ha látni és érteni kedve van. Szerk.).

I. BESSENYEI GYÖRGY KAZINCZY FERENCHEZ.

Bizodalmas drága nagy jó Uram! Sáros-Patakról 10-a dec. 1776. hozzám felküldeni méltóztatott levelét épen ma 11-a febr. vészem. Fájjalom hogy annak minden sorjában hozzám megmutatott valóságos emberi szívének nemes indulataira, bár ártatlanul is, ily későn felelhetek. Az olyan különös kedvezésre méltó tulajdonságok, melyeket az Úrnak inkább isteni gondviselés s természet adtak, mint kevés esztendeiben még elkövetett szorgalmatossága által azokat megszerezhetne volna, nem csak engemet, kit az emberiség mindenkoron megilletődésre hoz, de a vad természetű embereket is, magokhoz vonzó szeretetre kényszerítik. Tehát az olyan ifjak, mint az Úr, nemes munkáiknak előmozdítására isten s természet által szabadokká tétetvén, szabadságot azokra egy oly gyenge halandó társaktól, mint én vagyok, önnön elsőségek vagy praerogatívájoknak sérelme nélkül nem kérhetnek. Valamit az Úr munkámnak fordításába elkövetett *), igen is helyben hagyom, és attól sem tartok, hogy magyarsága kellemetes ne lenne, mit előttem hozzám küldött levele bizonyít. Hív tiszteletét, melylyel, mint írja, munkámhoz viseltetik, egész indulattal köszönöm, és kesergem aztat, hogy ily nemes tiszteletnek azokban oly érdemetlen és csekély tárgya találtatott; mégis azon személyéhez való szeretetre kér az Úr, hogy véle minden munkáimat közölni ne terheltessem. Mely eránta való kötelességemet minden magát arra előadandó alkalmatosságban annyival serényebb indulattal fogok elkövetni, hogy erre az Urat mint annak okát, valósággal érdemesnek lenni itélem, kinek levelében minden sorját a becsület, tisztesség s felső dolgokra való nemesi vágyódások rajzolták. Ilyen megesmértető jelei szoktak az igaz emberiségnek lenni, melyek a gyenge ifjúságot is erkölcsi tulajdonságaikra való nézve közöttünk tanácsos és kellemetes öregséggé tészik. Ne szűnjön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni. Erre törekedjen bátor szívvel, meg kívánván minden viszontagságokat haladni, valamelyek magokat nemes igyekezetének ellene szegezhetik, hogy magát az ily férjfiúi harc által is azon tiszteletre s szeretetre mindenkor érdemesebbé te-

*) Érti itt Bessenyei, „Amerikai Podoc“ című német regényét, melyet Kazinczy 1776. magyarul adott ki. *Szerk.*

hesse, melylyel maradok az Úrnak Bécs 11-a febr. 1777. igaz köteles szolgája *Bessenyei György*.

P. S. A számomra felajánlott exemplárokból bővebb szívességet az Úrnak köszönnén, csak egyet kérek ki magamnak.

Szilágyi Márton Tiszteletes Professor Uramat, több T. előjáróival együtt az Úrnak igaz hozzájuk hajlandó szívességgel köszöntöm.

II. UGYANAZ UGYANAHOZ.

Berettyó-Kovácsi 15. Augustusban 1802.

Tekintetes Kazinczy Ferenc Úrhoz, válasz. Legyen! ha róllam oly nagy értelemben vagy részedről; de engedd meg nekem részemről, hadd ne tartsak ennyit magamról. Több erőt tulajdonítasz személyemnek, mint a mennyit abban érzek. Nem ismérem magamban, mondom: vagy azért hogy talán sokat kívánnék magamtul, vagy hogy az ember félelmes, szemérmes is magáruul nagyot állítani.

Különben alig tudhatja valaki jobban nállamnál, hogy az ember legnagyobb erkölcsi valóságában is mely csekély és gyenge. Azonban különbségnek csak kell lenni köztünk, mert a természet úgy csinálja, hogy lélekben sem testben két ember pontba egyenlő e világon ne tanáltasson. Én is úgy vagyok hát, mint más: ennél erősebb, annál gyengébb.

Kérsz, hogy ifúságomban készített s nyomtatásban kiadott munkáimat megigazgatva bocsátanám ki újra: de azon írásaimnak csoportja, melyek már koros időmben itt készültek, időmet többre kötik le.

Lásd Tarimenesnek első két kis szakaszát, melyet veled közlök oly feltétel alatt, hogy megolvastván kezemhez fogod visszabocsátani. A több szakaszsaival is szolgálatodra leszek, ha különben bennekedvet tanálhatod.

Egyéb elkészült munkáimról most említést nem teszek. Jobb lesz ha mindjárt olvashatod, mihint nevek felfordul előtted. Leveledre Tarimenessel felelek. Ezen egynehány sorral pedig csak tudodra kívánom adni, hogy sorjaidat kedvesen vettem. Te elragadtatással vagy hazádnak nyelve és tudományja iránt: az én vérem már hidegszik; de mégis sokat fogsz töllem látni célodra. Elhagyom! Megfojt a meleg . . . purgatoriumban vagyok — minden ember pápista. Fogadd jó szívvel személyed iránt való tiszteletemet. *Bessenyei György*.

P. S. Irod hogy a képemet küldjem el néked : de ez úgy eshetne meg, ha kocsira ülnék. Nem vagyok lerajzolva. Én a képemet csak elevenen használok.

III. BARÓTI SZABÓ DÁVID KAZINCZY FERENCHEZ.

Nemes, Nemzetes Kazinczy Ferenc Úrfehoz.

Könyvedet és leveled vettem. Leveledre levéllel

Szolgállok ; könyvért könyvet örömmel adok.

Drága nagy Úrfi! nagyobb szép dicsőséged erőmnél:

Méltó dicsírást nem tudok adni Reád.

Ily fiatal korbann ily dolgokat üzni? Tetőlled

Majd ezután mit nem várhat az édes haza?

Tartson az ég nyelvünknek elévitelére sokáig;

És, melyet kíván e teher, adjon erőt!

Egy kívánságom még van : bétöltöd-e? s hogy nem?

Mit fogadál mikoron szembe, beszédbe jövőnk?

Hogy követőm léssesz; s ilyen mértékre *) szedendesz

Verseket, ígíred : már kötelezve le vagy.

Ám de mit emlegetek? Téged minek intelek erre?

Lám leveled *csinos verssel* ajánlja magát,

Megvallom. De talán gerebet más vetni fog ebben

S másra vagyon kedved tolladat adni talán?

Félbe ne hagyj, kérlek. Többet gyaporíthatod ilyképp

Nyelvünket : nevedet sokkal előbbre vihetd.

Tisztelvén Sáros-Patakot, magam ezzel ajánlom;

Másszor is írni fogok, másszor is írni ha fogsz.

Kassán 1778-ikban Böjtmás havának 8-ik napján Szabó Dávid.

IV. UGYANAZ UGYANAHOZ.

Kedves öcsém uram! Felettébb örvendek azon, hogy már egyszer kívánságát pontra teljesíthetem; és elmésen módoson koholt verseit kezeihez visszaszolgáltathatom. Nem egy ízben olvastam keresztül azokat; s mivel a poesist tündöklenni benne tapasztalnám a tiszta ajakból eredett magyarsággal együtt, örvendeltem nagyon; de egyszersmind mintegy nehezteltem is, hogy az említett versek

*) Szabó Dávid Rájnissal s utóbb Virággal a *Classicisták* azon fractiójához tartozott, mely a régi mértékeket teljes és kizáró szigorral ajánlotta, gyakorlotta, s üldözte a rímet. Nekik csak ez volt a „csinos vers.” *Szerk.*

nem a deáki nyomdokon járnának. Más újdoni rámára vonattatván, azoknak értelmei mennyivel szaporítanák meg díszeket! De ime az utolsó levél ezen ohajtásomnak is eleget tesz. Olvasom nagy örömmel az Alagrában való munkálkodást: tapasztalom ennek megtetszett ízét híres nevezetes Sáros-Patakon, a hol leginkább kívántam. Hála istennek! remélhetjük nyelvünknek szerencsés előmenetelét. Bár nékem is fiatalabb koromban gyűjtött volna valaki gyertyát! talán iparkodásim által magam is a teheren legalább valamit könnyebíthettem volna. De pótolgassuk a mit elműlattunk. Az idén isten segítségéből Vanier *Paraszi Majorságát* is az ő mértékén magyar ajakra veszem. Boldog öcsém uram, kinek virágzó ifjúsága a jó alkalmatosságot mindjárt üstökín érte. Egy kevés jégtörés után gyakorlatossága mennyit nem vihet végbe életének következő esztendeiben! melyeknek folyamatai Kazinczy Ferenc poetának hogy örvendetesek legyenek, szívemből kívánom. Előbbeni levelére hogy mind eddig el nem érkezett a válasz, bocsánatot kérek. Ezt az általküldendő verseivel akarván összekapcsolni, mind ez ideig hátramarasztott az alkalmatosságnak szűk mivolta: akkor ide haza nem lévén, midőn elérkezett a levél. Nem csak terhemre nem lesznek levelei kedves öcsém uramnak; hanem inkább különös vígasságomra: s hogy mennél sűrűbbek legyenek, ki is kérem. Most mivel az alkalmatosság sietése, és az üdö rövidsége az hosszabb írástól meggátol, ezekkel magamat sietve ajánlom Kassán 3. Jan. 1779. Kedves öcsém uramnak igaz jóakarója *Szabó Dávid*.

A sáros-pataki érdemes professor uraimékat alázatosan tisztelem.

V. UGYANAZ UGYANAHOZ.

Kedves Ferencem! Hozzám küldött csinos, elmés verseidre mit feleljek? egyedül a világi szerelemnek tüzeckéit, melyekkel a végek felé gerjedeznek, ha kiveszem, meg nem magyarázhatom, mely nagy örömemre voltak. Örvendek néked..... hogy a sok körömrágás és fejkavarás a tollat kezedből ugyancsak ki nem ejthette. Meggyőzted szerencsésen, a mint magad is jelented, az első nehézséget; s utat irtottál magadnak, hogy ezután könnyebb szerrel messzebbre léphess, és a magyar világgal nevedet üdövel megismértesd. Örvendek édes hazánknak is, a mely e fiatal korodtól s ahhoz csatolt szorgalmatosságodtól nyelve díszinek előmozdítására

magát sokkal biztatja. Ezen két ösztön meg fogja, tudom, tölled azt nyerni, hogy attól a mihez fogtál, semminemű akadály kedvedet el ne vonja. Nincs talán az a kényszer, a melyért adnám, ha életemnek zsengeit mindjárt ezen gyakorlatosságra fogtam volna *). Pótolgatom azért, a mennyire lehet, a mit az elmúlt üdők elragadtak. Jövő esztendőre, ha isten éltet, Vanier a Paraszti Majorságról írt tizenhat könyveiben magyar ajakon hatosba szedett versekkel fog kezem közölt szólni. Hallád verseidről tett ítéletemet, a melynek veled való közlését kívántad. Befejezhetném már a levelet; és mivel már magad szárnyaidra keltél, nem gondolnám hogy segítségemre nagy szükséged legyen: mindazonáltal ha a versezésben szorosban akarsz ítéletemhez ragaszkodni, csak arra emlékeztetlek, a mit az „Hangmérséklés“ben jegyztettem fel az *a*’ betű felől. A mennyire lehet hosszas mértéken járjon. Én ugyan kiváltkép mostanában, csak hébe hóba, akkor is csaknem az elkerülhetlen (sic!) szorultság miatt röviditem meg. De ebben sem akarlak lenyügözni. A jó és jobb között teljességgel ki tiltja meg a választást?

Egy szótagból avagy egy syllabából állónak kitörlését **) mindjárt a versnek elein nem állítják helyesnek lenni.

Ajáksnak eleit (mivel a *j* betűre nem hajtunk) miért nem volna szabad röviddé is tenni a magyarban? Tudod hogy a görög vagy deák eredetű szók a mi nyelvünkön jegyzéseket néha változtathatják.

Csak a magánhangzó előtt és *újulnak* utolsó résziben ugyan az előtt nemde rövid? Aval ugyan mentheted magad, hogy az első, úgymint egy szótagból állót, talán közép mértékre is vehetni szorultságban, a második vég részinek pedig az újhegy ***) kedvezhet. És valóban, nem is volna teljességgel kopasz ezen mentség; kiváltképpen ha ezen kis szabadság (eztet az *a*-ról is értvén) a verset könnyebbíti, s gyakran értelmének szebb kitételére szolgál. Mindazáltal jobb, kivált eleintén, szorosb uton járnunk: nagyobb számra felvervén verseinket szabadosbak lehetünk. Mind ezekből csak azt veszed észre, hogy olyast verseidben nem találok, a mit bizonyos fogatkozásnak ítélnének; sőt ha az említett kevés ellenvetéseket

*) E hely gyaníttatja velünk, hogy eleinte Baróti is alexandrinekben dolgozott. Szerk.

**) Így nevezte Baróti az elisiót „Hangmérséklés“ében. Szerk.

***) Azt érti Baróti hogy az *arsisba* eső rövid végtagot is hosszúnak vehetni — szabadságból. Szerk.

számba nem veszem, igen is dícsírem. Rajta azért, kedves Feren-
cem: folytasd a szerencsésen elkezdett versezést; és ha mit majd-
majd készíteni fogsz újra, gerjeszd fel annak velem közlésével ben-
nem megint az örömet. Kassán 7. Apr. 1779. Igaz jóakaród Szabó
Dávid.

El nem titkolám azokat a mikén valamely megjobbíthatást itél-
tem az hangnak szorossabb mérséklése szerint: azért ugyanazon
értelmeket megtartván, a töllem kívánt rámára is az heksametert
hatosnak, a pentametert pedig ötösnek nevezete alatt így vonhatni:

1. ötös. A tavasz *im* bájja, s jő vele minden öröm.
2. — Már lágyul; patakok zajganak, olvad az hó.
4. — Újra ki kezd hegy völgy, újra fakadni liget.
6. hatos. A *Beliza* helyett tenni lehetne: Béliza.
8. — Vagy pedig az gyönyörű vígságról stb, az *újhegy*
kedvéért.
10. — Öt te magasztaljad; dícsírnék etc.
10. ötös. Hektort hantjaikon mások egekbe vigyék.

Amphitryoniadest látod magad is nehéz kimenetelűnek a vers
végén; és valljon ez, a mint talán te akarnád, a több előszámlált vi-
tézeknek társaságában fogott-e Trója alatt fegyvert?

11. hatos. Mások nyelveiken legyen stb.

11. ötös. Öszelepelt bajnok Mérion izmos Ajáks.

Utól. ötös. Hajtsa e szép lélek csak szavaimra fülét.

Ezen igazítás ugyan fültre szebben nem ejti a verset; hanem
igazabb mértékben járhatja.

VI. UGYANAZ UGYANAHOZ.

Kedves drága öcsém! Az általküldött verseket kedvesen vet-
tem. Köszönöm róllam megemlékezésedet. Újra leköteleztél, hogy
viszont tetőlled csekély fáradságomat semmi kitelhető dologban ne
sajnáljam. Vajha az elintézett napra is Sáros-Patakon, mely tíz esz-
tendőnél tovább terjedett munkálkodásodnak már dicsőséges mezeje,
megjelenhetném, s eddig virágzó szép elmédnek bő gyümölcseit
nyilvánban tapasztalhatnám! De ezen szerencse sem engem nem biz-
tat, sem a Főtisztelendő Directorunkat, a ki téged kiváltképpen tisz-
tel, az iskolabéli sok foglalatosságok miatt. Azért mennél nagyobbra
becsüljük hozzánk való szívességedet, annál inkább kérünk a bocsá-
nat-adásra.

Révainak is majd megköszönöm, hogy szép munkájának közlésével megtisztelt. Veled együtt magam is úgy vélem, hogy nyelvünknek s hazánknak nagy ékességére váland, ha a feltett tárgyat ezután is üzni fogja. Nekem ugyan szájam ízít utolsó versezéseiben csaknem mindenütt eltalálta. A miben véle meg nem egyezsz, magam is helybehagyom. Kivált a mi az elsőt illeti; s azon szóval mostanában másképpen soha sem élek. A másodiknak is első íze az erdélyieknél, sőt sok magyarországiaknál is hosszú mértéken jár; de mivel némely vármegyékben, kivált a Duna mellyéke felé, rövideden ejtetődik ki, a közönséges mértékűek közé számlálhatjuk, az *l* betűt már magánosan írván, már kettőztetvén. A szóknak öszvefogalásiban sem akarok tartani Révaival, hogy a görögök módjok szerint a magyarokban is több szóból egyet faragjak. Látod rövideden a tett kérdésedre ítéletemet. Már a Paraszti Majorságnak első részei azaz nyolc könyvből álló fele a satuból majd kiszáll. A mint veszem észre, Főtiszt. Molnár Úrnak budai directornak leveleiből, a kinek volt revisióra adva, nem fog kudarcot vallani. Dolgaidnak szerencsés kimenetelét szívemből kívánom, s maradok Kassán Sarlós-Boldogasszony havának 3-ik napján 1779. Igaz jóakaród Szabó Dávid.

VII. UGYANAZ UGYANAHOZ.

T. Kazinczy Ferenc Barátomhoz.

Tegnap előtt jöttél, s már viszketsz útra Kazinczy?

Tudja mikor látlak Tégedet újra megint?

Dér, fagy, havak, szelek, hol vagytok, vagy zápor egekből

Mért nem omolsz, s töltést s hidakat el nem emelsz?

Mit mondok? Szél, dér, fagy, havak távozzatok; álljon

Híd s töltés; záport földre ne döntsön az ég:

Bár nem igen rég jött, csak menjen az útra Kazinczy:

Útjában legszebb verseket írni szokott.

1787. 8bris Szabó Dávid.

VIII. CZIRJÉK MIHÁLY KAZINCZY FERENCHEZ.

Felső-Regmecről haza érkezeteddel lett érzékeny szíved jeleit örömmel olvastam. Köszönetül ajánlom változhatatlan barátságomat, melyre drága érdemidnek különben is méltó igaza vagyon. Kapitány Bárócinak általadtam szép munkád reám bízott részét; öröm, gyönyörűség és hízeltedéstől ment dicséretetek közt olvasta juhászi éne-

keidet *); és minthogy az édes ha mással közöltetik annál kedvesebb, Barcsai főstrázsamester úrral és Danczkai pajtásommal (kik nyelvünknek érzékeny esmerői) egynehányszor idő-kedves-mulatásul ismét felolvasta. Talált ugyan némely szókbán tehető változást, le is akarók küldeni a megjobbított szók tábláját, de minthogy mind munkád szépségére nézve, mind pedig abban lappangó lelked árnyékát megsejditették, nagy örömmel írhatom, hogy ezen érdemes személyek beléd szerettek, és halljad óhajtással teljes végezéseket:

Soha ne fáradozz külső országi betűkért, mert itten is megtalálhatik mind a szép betű és rézremetszés, sőt olcsóbban hogyszem külső vidéken. A mennyivel pedig itten kevesebbet fizetsz, azt fordítsd bécsi utadra. Szedd össze szép darabjaidat, és siess karjaim közé, hogy mint vőfé bémutathassalak. Ne idegenítsen el ezen utadtól sem távolléted, sem városunk pénzt emésztő fénye: azt mind fejlmúlhatja a mértékletesség. A kért *Álom* származott Báróczi kapitánytól, a másik pedig egy Győrben lakozó asszonyságtól, de neve esmeretlen. Végezésedről óhajtom gyors tudósításodat. Tisztelem érdemeseidet. Éljen szerencsésen. Költ Bécsben N. B. Asszony havának 20-dik napján MDCCLXXXIV. esztendőben.

IX. BENKŐ JÓZSEF KAZINCZY FERENCHEZ.

Tekintetes Úr! Bőjtelő havának tizenhatodikán költ kellemetes levelét az Úrnak Bőjtmásnak negyedikén vettem, különös tisztelettel, mondhatom örömmel is; mert hogy ne örvendenék egész szívből olyan kegyes jó indulatokon, a minéműeket az a levél hozzám hozott, és méltatlan személyemnek olyan kiválasztatásán, melyről ugyanaz bizonyosság előttem? De örömemnek nem volt annyi ereje szintén mostanig tartott súlyos betegségem miatt, hogy magának szárnyul vehesse ezen válasz-leveletem; melyet most is oly gyengélkedés között írok, hogy róla bocsánatot kérni köteleztetem, a mint szívesen kérek is! Nyerek-é?

Ha erről nyertem: mindjárt más bocsánatkérésemre is okot szolgáltatok. Tudniillik legelsőbben is perlek az Úrral. Miért nem méltóztatott az Úr érdemes neve mellé tenni azt is levelében, minémű rendbeli férfiú volna? és mi hivatalban? Tudom ugyan én, hogy azon a tájékon virágzik egy *Kazinczy* nevű urali familia, és elhittem nem csak a névből, hanem a levélnek nemes születést

*) Hihetőleg a gessneri Idyllek értetnek itt. Szerk.

illatozó folyamatjából is, hogy az Úr annak a vérnek részesse. Ha jól emlékezem a Magyar Hirmondótól hallottam egy *Kazinczy* urat Zemplén vármegyéből, ki valami tisztességgel megajándékoztatott a felséges cs. udvartól. Beszéli egy sárospataki deákból lett szomszéd pap is ennek a familiának érdemes voltát. Talám azért nem helytelenül szólítottam az urat *Tekintetesnek*. Azomban emelkedő örömmel értem (s bizony csak aligha mástól is nem értettem volt : de most a megszáradt agyvelőm nem engedi jól emlékezmem) az Úrnak gyönyörű munkákban való foglalatosságait. A bölcsességnek kútfeje áraszszon azokra kívánatos elemeleteket!

A mi illeti az *Hedera Poeticát*; készen vagyon annak neve a székeleyeknél, kik igaz magyar nyelvvel szoktunk születetni. *Repkényfa* nálunk az ő neve, úgy tetszik az egyéb fákra való felfolyásától avagy repülésétől. Nem tudtam ezt a nevet sem akkor, mikor *Téli Bokréta* nevű *botanica prédikációm* (melyből egynek útát igyekezem keresni az Úrhoz való juttatására) kinyomtatták; sem mikor Főtiszt. *Molnár János* apátúr ösztönös kérésére dolgoztam a *Botanica nomenclaturát*, melyet az az úr a *Magyar Könyvházban* kiadott. Hallottam először mintegy két esztendővel, csiki székeleyektől; de nem vettem bé mindjárt, vélvén hogy csak valami székeletbéli szó: azután bé kellett vennem, kitanulván hogy székeley földünkön mindenfelé ismeretes nevezet; de mindazáltal nem minden embernél. Hogy is volna? holott egyéb plánták aránt is közönséges az, hogy közölök egy falunak nagyobb része alig tud szóval nevezni húszat, másfelől egy vén asszony tud kétszázat is.

Nálunk *Borostyánnak*, de bizony inkább *Boroszlánnak* a *Syringa* nevű csemetét nevezi a község; talám, hogy a *Bornak osztója*, *osztója*; minthogy tavasszal szokták virágoson a borcégerekre sok helyeken kötni, aggatni. Szabó Dávid a *Bájjú* nevet vette Pápai Dictionáriumból — de nem fű ez. Másutt Pápai a *Borostyánt Hederának*, a *Borostyánsát* *Laurusnak* írta. A *Pax Corporisban* a *Laurus baccáit* *Bab-irnek* nevezi; talám hogy *bab* forma, és *ír* azaz *fűszer*. Meghittem hogy a *Borostyán* volna Magyarországon az *Hedera* igazában, mint a *Laurus*: mert e nem terem önként a magyar hazában; igen pedig az *Hedera*, és így honn születettebb szó lehet a *Hederának* *Borostyán* nevezete.

Az úr *Hederájának* igaz fűvészi neve: *Hedera Helix*. De ennek három külömbsege van, t. i. 1. mikor ifjú, vagy a mely tarto-

mányban (mint Erdélyben is) soha nagyot nem is nő, neveztetik: *Hedera humi repens*; 2) mikor nagyobbbat nő, s leveleit változtatja: *Hedera major sterilis*. 3. Mikor egészen megnőtt: *Hedera arboorea*; s tégyük ide a 4-diket is mikor vénségre hajol, és leveleit hosszukó-kerek (ovata) formára változtatja: *Hedera poetica*.

Beteges kézzel és így fogyatkozással s héjánossággal írt levelemet és méltatlan személyemet kegyességébe ajánlván, maradok a mint vagyok tisztelettel Tek. Úrnak Közép-Ajtán, 1784. 15. April. alázatos szolgálja *Benkő József*, középajtai pap.

X. B. ORCZY LÖRINC KAZINCZY FERENCHEZ.

Eőrss 5-ik 9br. 1785.

Azon vén hajóss, ki szinte egy esztendő előtt repedezett hajójából kiszállván, még csendes üdőben, békés révparton szárítgatta penészes celeculáját, s elázott megavult keteputájából kiválasztván még feliben haszna-vehető encenbencit, leszedte széltil szaggatott vitorlákot s megégette szúette lapátokat árbucfájával együtt, oly reminséggel hogy nálánál erősb izmossabb hajóskapitány megújítván hajóját új révészekhez (kiket vén hajóss válogatott) Kamcsatka felé, hol még egy boldog nemzet tündöklő thronuson imádja az Igazságot, eleredvén, szerencsés szelekkel megtér, s meghozza azt a drága gyöngyöt, melybül europai nemzetek az köz boldogságot készílik: azonn vén hajóss minden jó reminségiben megcsalatott! Az új kormányos hajólőröst szenvedett, más kapitánynak adatott által a kormány, ez csajkákra ültette révész társait, s nem függ habokat támasztó szelektül: hajójának sorsát nem bizza vászony lepedőkre, maga erőss karjával kormányt tartván: társaival egyenlő zuhanással bémártván evedzőket, húzatja merevedett inakkal hegyes orru csajkáját, és sebessen vezérli oda, a hol az hatalmasoktúl elnyomatott vagy letapodott igazság segítséget kér. Nem csuda tehát, ha mind az öreg, mind az ifjabb kormányosokrúl elfelejtkezett azon vidék, hol hús esztendeig dolgoztunk: mások, sokak, mindenek boldogításán *). Ez ám az emberek sorsa! Társok, barátok, vérek, elfelejtkeznek rólunk! Ezen kis jó barát, kinek irok, első az Abauj vármegyei elhagyott társak közzül, ki írásával megbecsült. Éljen sokáig boldogúl kedves Kazinczy Uram! és (hitesse el magával) hogy valamikor írásával engemet megtalál, kedves lészen, és ezen jószí-

*) A levélíró itt abaúji főispánságára vonatkozik. Szerk.

vűségít, melyet tapasztalva ismérek, nagyra becsüllvén, nemes erkölcsű személyit mindenkor becsüllni fogom, s ha miben szerencséinek előmozdításában szolgálhatok, el nem mulatom. Kész szolgálja *B. Orczy Lőrinc*.

P. S. Hát mint vagyon Kelez Úr, mint Zombory? és a többi? Valljon a Teutó nyelvén tudnak-e torzsolkodni? Csak elhiszem csendessek most a gyűlések. Ditez moi, mon cher Kazinczy, comment vonts les affaires publiques, s'il y a entre le magistrat l'harmonie requise, si Mr votre administrateur est content avec les subalternes? Ecrivez moi quelquefois, et faites moi part des nouvelles d'Haute-Hongrie. Comment s'est fait la restauration de Comté de Zemplin? Votre correspondance me seroit toutefois chère. Adieu sk.

XI. UGYANAZ KAZINCZY FERENCHEZ.

Tarna-Eőrss 1-a 9br. 1786.

Szokott kortézsia nélkül küldöm leveletem, és ez nagy hiba volt az Antivilágban; mindazáltal most bocsánandó véték: mivel nekem tudtomra nem adatott mi hivatalban lépett azon kis barátocskám, kinek szerencséjü előmenetelén mindenkor örvendeztem. Elvárom tehát arrul való tudósítást, s akkor helyrehozom, mit elmulattam. Valljon nem a pesti új táblához kapcsolta-e Felséges Urunk kegyelme? Ha úgy, teljes léssen örömem! Szánom valóban a felföl-det, hogy amaz veszett farkas ¹⁾, ki már sok jó embert megmárt, ismét előljött, és a mi rosszabb, egy vad bikát ²⁾ fogadott társaságában. E két állat valóban nagy pusztulást tehet a juhnyájban, főképpen ha a pásztor félénk és szunyáta. Leskődött az egyik énutánam is, de az országútján nem mert reám ütni, tudván: töltött fegyverrel járok a hol veszedelem vagyon.

Azonban igaz a poéta mondása: nagy erős tölgyfákat döntöget forgó szél, de attul hajló fűz és gyenge nád nem fél. — — — — — Valahol járok, kelek, mindenütt látom e nemzetséget fenviselt fejjel, érc homlokkal sétálni, királyi városok birái közzé ugyan annyira becsaptak, hogy alig találkozik egy, kit számvetésben nem küldöttek. A mint látom, e tévelygő, tigris-tejen nevelt oroszlyánkölkök most a kormányon ülő nagyok ellen agyarkodnak; kullognak s lest hánynak mint ejthessék

¹⁾ Zeleznik.

²⁾ Pallásti Ignác. *Kazinczy Ferenc keze.*

törben prédájokat, fenik fogokat azok ellen, kiknek hatalom a kezekben, s mivel tüzet hintettek hamu alá, valóban vigyázva lépjenek a tisztviselők. Tör, hurok, lépesvessző, farkasverem között járván, Argos szemü légyen, ki a veszedelmet elkerülheti. Mindazáltal recte faciendo, hivatalát híven betöltő, igazságszerető polgárnak még el nem múlt becse, és tandem justa causa triumphat!

Elmúlik reménlem ezen égi háboru hazánk felől, s a zápor után felderül szép napunk. Igen kezdi a felsőség ösmerni ezen örülők seregit, és már zárja az részeket, melyen mászkáltak titkos sekrestyéjekben. Valóban úgy nézem magánosságomban az forgó dolgokat. Szünik a szélvész világ tengerin, csendesednek a habok; és a gondviselő felség boldogságunkra való eszközöket teljes erővel szerzi. Adjunk már valamit a Múzsáknak is. Péczeli Hanriássá magyarúl kijött; most kezemen forog, s gyönyörködöm mely jól fordította Voltaire munkáját. Van annyi tüze scythiai magyarázatban mint franciában. Hát az én Szabó Dávidomnak mit sügnak a kilenc szüzek? Minap küldé egy nyaláb verset; ha ösmerős? Kérem köszönje meg nevemmel. Vagyok jó barátja *B. Orczy*.

XII. MOLNÁR JÁNOS KAZINCZY FERENCHEZ.

Szeretetre méltó, kedves Tekéntetes Uram! Szívem nagy örömével vöttem és olvastam T. Inspector Uramnak reménytelenül érkezett levelét; s Generalis Vicarius Urammal azonnal közlöttem azt a részét, mely az ő úri személyéhez vala legfőképpen tartozandó. Holott pedig én úgy mint akkori káptalonbeli deputatus vevén a levelet, szinte a kótyavetye táblánál ültem, melynél sok úri személyek jelenlétekkor boldogult püspökünknek maradék vagyoni közrebocsátattak. A levélben lévő képet alig mutattam meg, az asszonyságok között eltűnt. Most sem értem mire céloz a titka. Az Atel vagy Etelkhán, szerencse ha nem Etel vagy Volga meljül támadott Attila. De minek vesződöm az ilyen hímirás cupfolásával, talán valamelyik jó barátom majd előmbe taszintja azt az új Brunsvik historiáját. A mi a T. Úr drága levele bekkenőjit illeti, az valóban a mit a feszületről benne olvasok. Ha arra a gondolatra s elszánt akaratra az én versem adott alkalmatosságot, mikép magyarázzam ki lelkem örvendetes indulatját? Igazán s teljes szívből irám, hogy a ki azon függött, *kedvese lelkemnek* stb. Szinte ma olvasám ismét újjonnan a miket sz. Pál az efézusbeliekhez arról az én kedvesemről írva ha-

gyolt, s örömré, szeretetre, reménységre buzgón indulok, valahányszor arról emlékezem. Veszem észre hogy Te is, édes jó barátom. Ott vagyon tudniillik a közönséges keresztyénségnek (sic) teljes kincse, oda tart minden egyéb

Minthogy pedig a magyar literaturán az Úr igen kap, és méltán azt maga is ékesitti, bátorkodom ide írni ahoz tartozandó egy pár üres órámi (sic) versecskéjimet: talán azok is aféle igyekezethez tartozandók. Azokat még Szabó Uram nem látta. Él-e, hal-e, megmaradt-e?

Az ártalmas könyvekről.

Ah! nincs a Mahomet-szerű (sic) pogányban,
A melynél szabad a gonosz fekélység,
Oly rútság, minemű ragadt azokra,
Kik Voltairnek utánna feldühödtek,
Vagy Rousseaut követik. Venus kezéből
Vött vak tör hegyivel rohanva törvén
Istentől adatott hitünk s reményünk
Ellen; s a csunyaság homályja közzül
Nem vetvén szemet az igaz valóra.

A mulandóságról.

Mindenek eltűnnek, fel alá kerekednek, enyésznek.
Ó! mi gyakran rosszabból rosszabbra, nagyobbra kicsinyből
Fordulnak, s viszont ismét alacsonyra magasról.
A mi szűk elterjed: s ellenben a minék a nagy
Tágos hely is szűk volt, karcsúra szoríttatik; így a
Füst addig nyújtózik az ég tetejének hegyére,
Míg teljességgel sok ezer kis részre nem oszlik.
Hol van már Ninive, Babylon s aegyptusi Thebe?
Memphis, Carthágó, Peru vára ¹⁾, Corinthus, Athéne?
Hol van régi dicsősséges Rómanak hatalma?
Forgandó minden: Croesust a tűzre tetette
A persák fejedelme; de mint járt Persia véle?
Azt görögök tapodák. Görögország római nyűgbo,
Róma pedig gottus, lombárd és vandalus, hunnus
Prédájára került.
A spanyolon sok ezer hold fogytig már iga zörgött.
A török és az orosz, látjuk, mily nagyra kicsinyből
Messzünnen mi közel jött szomszédságba felénk is.
Péter halász három gunyhóból im mire vitte

¹⁾ Kuskó. *Molnár keze.*

Azt a várt, melyet csüdál Europa szöpgöve ?
 Ellenben az orosz tapodóit, Volga királyit
 Már hol szemléljük ? Kázán Prékoppal hatalmas
 Thrónus alatt heverész ; járommá vált koronájok.
 Ó forgandóság ! mi tanácsot nyújtasz ezekkel !
 A szép rózsaszín, a nagy öröm, friss, izmos egészség
 Változik ; a kincs gyűl, de fogy is : végekre peregnék
 A napok és órák, méltóság, pompa, dicsőtség :
 Vagy nem volt nálunk ? s nagyheába keresve kerestük ;
 Vagy készül tőlünk ; vagy szinte rugaszkodik immár.
 Forgandó minden ; mint a köd minden enyészik.
 Itten nincsen hazánk. Ó ! tartsuk teljes erővel
 Lelkünknek szeméit, gondunkat, készülletünket
 A megígért jóhoz, s állandó boldog igazhoz.

Magamat a T. Úrnak szívességébe ajánlom, maradván Szepes
 7-a aug. 1787. A T. Úrnak alázatos szolgálja *M. J.*

XIII. UGYANAZ UGYANAHOZ.

Tekéntetes Uram és kedvesem ! Vettem az Alcaeus és Catullus
 rendű ódákat avagy éneket. Két Gyöngyösinek és Baróti Dávidnak
 eszével, nyelvével, tollával bírjon, a ki azokat, a mik ottan szépek,
 felségesek, dicsérettel felérje. Engem az utolsó dall mély gondola-
 tokba merített : a ködlő csillámló tűz, mely merő lídercláng, a csaló
 csillogás, kémlelés, kandikálás, nékem úgy tetszik ! az himezett szók
 alatt sok valóságot foglal magában. A szíves emlékezetet nagy alá-
 zatossággal köszönöm, s azon fogok lenni hogy ily barátságos ked-
 veskedésnek megfeleljek. F. T. Vicarius Uram nagy örömmel vette
 az üdvözlést, és viszont tiszteli a T. Urat. Én ezen alkalmatossággal
 alázatosan erre kérem a T. Urat : méltóztassék véghez vinni : hogy
 az Úr Director és Prof. Urak előtt akadéka ne légyen Fridmonscky
 Józsefnek, ki terhes nyavalyája miatt, amint az orvosbizonyosság je-
 lentí, eddig a philosophia folytatására meg nem jelenhetett ; s csak
 most váncorog elé. Ezt kéreti nagy bizodalommal általam F. T. Vi-
 cárius Uram is : Kinek atyjafiától vezettetik vissza. Ezt megnyervén,
 új lángot vet barátságunk tüze. Magamat alázatosan ajánlván mara-
 dok Szepes 14. nov. 1787. T. K. Inspector Uramnak alázatos szol-
 gája *Molnár János.*

ADALÉK MAGYARORSZÁG PÉNZÜGYTÖRTÉNETÉHEZ.

V. LÁSZLÓ IDEJÉBEN.

BIRK ERNŐTŐL.

Azon számos oklevelekben, melyek Magyarország XV. századbeli történetét felvilágosítják s eddig világot láttak, csak kevés nyoma találtatik a leghatöbb ügynek: e nagy birodalom és tartományai jövedelmei s kiadásainak; s közönségesben csak az 1494. 1495. évek adatai ismeretesek Ernő pécsi püspök királyi kincstárnok számadásaiból (*Registrum proventuum regalium*), melyeket Engel a cs. udvari könyvtár egyik codexéből 1797-ben nyomtatott le (*Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer* I. k. 17. s. köv. II). Annál kedvesebb lehet a magyar történelem barátira nézve az itt közlendő, s korábbi időre tartozó, jegyzék, mely a Zaya-víz-melletti asperni levéltárban egy ily című XV. századbeli oklevélkötetben: *Einzingerische güetter, gült und lehenstück* a 205. levél után bevarrva találtatik. Helyesen jellemzi azt e kézirat régi tartalomjegyzéke e szavakkal: „*ain kostliche zedeln, was die kron vnd das kunigreich zu Hungern rennt vnd gult haben.*“ A jegyzék szerzője ura legkisebb szolgájának nevezi magát, kinek hűségét felajánlja; javaslatai, melyeket a magyar korona apadt jövedelmeinek királya érdekében emelésére teszen, jól átgondolvák s ügyjártas kézre mutatnak; míg az addigi eredmények elősorolása, némely visszapillantásokkal Zsigmond idejére, az ország pénzügyi állása részletes átnézetét nyújtja. Hunyadi Jánosnak mint kormányzónak és Garai László nádornak felemlítése azon meggyőződést költik fel, miszerint e javaslatok csak V. László idejére, különösen 1452—57. évekre tartozhatnak: mely idővel az írás jelleme is szépen egyezik. A lehely, mely szerint t. i. ezen jegyzék az Eiczinger-család okmányai közt találtatik, azon feltételre jogosít, hogy ez Eiczingeri Eiczinger Ulriktól származik, ki Ausztriában, a legkényesebb viszonyok közt a kincstárnoki tisztet soká és híven viselte, mint ezt a haldokló Al-

bert király végintézetében elismerte; de különben is előkelő szereplése László király mozgalmas idejében köztudomású. Ha egyéb-iránt e feltétel mellett különösb védveim nincsenek is, még is a jegyzék iratása ideje az eddigi vizsgálatok nyomán elég pontosan meghatározhatónak látszik, és szerzője iránti véleményünk is nem keveset nyer valószínűségben.

T. i. László király az 1454. évi januárra Budára összehívott országos rendek elibe terjesztett kir. előadásában királyi jövedelmeinek hű tisztviselők általi kezeltetését, *mint azt már azelőtt is megparancsolta volt*, és a maga számára behajtását követelte, hogy azokat ön ítélete szerint saját s az ország szükségére fordíthassa; végre azoknak ön világos beléegyezése nélküli minden elköltése ellen tiltakozik (mint ez Erzsébet és László kir. történeteire szolgáló adataimból is látható: I. Quellen und Forschungen, Bécs, 1849. 4r. a 245. lap). De a rendek erre nem hajlottak, sőt a korona jövedelmeit úgy osztották ki, hogy a király udvartartására csak kevés maradt, mi iránt Garai nádornál keservesen panaszkodott is (az id. helyen 223. l., 1454. május 1-je alatt). Ez időtől egészen az ez országgyűlésen ország főkapitányává választott Hunyadi János halálaig a király nem folyt be többé a koronajövedelmek kezelésébe, és csak 1456. évi decemberben mehetett rá, hogy a magyar urak birodalma jövedelmeiről számolnának (l. az id. helyen, 253, 255. ll.). Ez időszakban tehát minden ilyféle javaslat felesleges volt volna; s így az előadottak után már az 1453. év maradna fenn a jegyzék költsége, mikor t. i. az ifju király először kísérlette meg kir. jövedelmei birtokába juthatni. Ugyan ezen év az egyszersmind, melyben Eiczinger Ulrik, hatalmas ellenzője Cillei Ulrik elűzetésével, királya teljes bizodalját birta, s magának azt ilyes javaslatok által netán még inkább biztosítani igyekezett.

Következik már most maga a nevezetes okmány *).

*) Szerző azt szinte most német bevezetéssel is kiadta egy, kevés példányú különnyomatban. Azt hittük, hogy jeles szolgálatot teszünk olvasóink s a történetnek, ha a szerzőt felkérjük hogy azt Muzeumunkba is beiktattassa, mert az ily kereskedésbe nem menő magán kiadások, kivált ha csak pár lapból állanak, el nem terjednek eléggé, s oly veszendők, hogy idővel kézíratszerű ritkaságukká válnak. Szerk.

Kunigen, fursten vnd den grosmächtigen herren den gepürtt czü ire reich, lant vnd lewt ze pesichtigen, in ornung, in hüt vnd in peschirmung ze halten vnd albeg einen gemeynen nütz ze pet-rachten, durich das ire rönt, gult vnd czins ein aufnehmen vnd ein nuczperkeyt mugen empfaßen. Solichs aber alles das mag geschehen durich frum, weys, fursichtig vnd getrewe dienner eynes yeglichen fursten, vnder welichen ich mich ayne als den mynisten opher mit meinen getrewen dinsten, erkennund manigerley grosse irrung vnd notdurftikeit des landes vnd der heiligen kran ze Vngeren, in mercklichem abnemen der kuniglichen rönt, gult vnd czinse czu vnmeslichen schaden vnd verderben, vnd pesunderlich in den rennten der salcz kameren, dy noch tod graf Pipo manigerley zuruttung vnd verderbung geliden haben, dem lande ze Vngern czu merklichem grossen schaden vnd dornoch durich den grosmächtigen herrn Hansen von Hwnyad, des landes cze Vngern peschirmer, in ainen guten stant, ornung vnd nuczperkeyt wider sind geseetzt worden. Vnd ist das sy in demselben stant gehalten werden, so mügen sy wol alle jar pey hundert tausent guldein tragen, vber alle czerung dy dorauff mag gen. Item ich sprich vnd dungkt mich gut in meinem synne, das ein newe ornung geschech vnd gemacht würde, das man das salcz in den salczkameren aussteilte in das lande vberal mit der wag, als man dan thüt vnd gewonheit ist in andern kunigreich vnd freyen steten, wo solich salczgult sind, so aufnehmen dieselben gult vnd erhochten sich jarlich wol als pey czwaynczig tausent guldein oder pey fünf vnd czwaynczig tausent guldein. Also prachten eyne jar dy salczgult ze Vngeren pey hundert tausent vnd czwaynczig tausent oder fünf vnd czwaynczig tausent roter guldein vnd das dennoch das salcz pleib in seinem ersten kauff vnd in derselben wird als es yeczund ist, oder villeicht leichter wurd vnd pas fayler, den es yeczund ist, vnd das köm douon, das man das salcz in den salczgruben in gleicher gröss müste haben vnd schroten vnd nicht in solicher vngeleichikeyt, als es yeczund geschicht. Wen eczlich dy haben es gar czu gros, eczlich gar czu klain vnd eczlich noch rechter gewonheit, vnd wen man das salcz also mit der wag auss-teylte, so hett der kunig keynen schaden, noch auch eyne yeder man, der das kaufte. Auch das drümersalcz das man heyst in ungerischer czung darabo, das hiet noch der wag gleich denselben kauf vnd dieselbe wird als das gehawen salcz, das man doch sunst alles

hin wirst und nymant keyn nucz douon kömt vnd fur nichte wirt geschäczt. Noch wer mer etwas von dysen dingen do hie etwas czu sagen, seyn ist aber noch in dysem anfanck nicht notdurft czu melden.

Andere rēnt vnd gult der heiligen kron ze Vngern.

Item dy kamer auf der Krempnicz, mit iren czuegehörunden kameren vnd mit der vrbar vnd mit dem wechssel, vnd silbreiner vnd guldeiner muncz, pringt auf das geringist geschäczt roter guldein xij^m

Item die kamer in der Newenstat auch mit allen iren czuegehörungen geschäczt auf das leichtist vnd geringist, roter guldein vj^m

Item die muncz zu Ofen auf das geringist geschäczt, wen man munczt roter guldein ij^m

Item dy muncz zu Caschaw desgeleichen roter guldein ij^m

Item dy kamer in der Hermanstat mit iren czuegehörunden pergkwercken desgleichen roter guldein ij^m

Item in wyndischen landen, wen man do wurde munczen

Item in Würczland, als Kronstat vnd ander stet mer vnd Klausenburg, ist mir nicht im synne was ir czins ist.

Der czins in Sibenburgen, als ich das im synnen hab.

Item das funfzigist in Sibenburgen auf das geringist sol wol pringen auf roter guldein ij^m

Item dy syben stüll, dy diennen und czinsen jarlich j^miiij^c mark silbers, kunig Bela gewicht.

Item Medges vnd Schenck mit irer czuegehorung auch j^miiij^c mark silbers, kunig Bela gewicht.

Summa pringt das silber mark ij^mvj^c,

vnd pringt an gelt roter guldein xiiij^m

Item das kupher auff der Libeten, auf das geringist geschäczt pringt roter guldein ij^m

Item das mardergelt in wyndischen landen pringt roter guldein iiij^m

Item der czins jarlich czu Ofen auf dem perg vnd czu alten Ofen roter guldein iiij^mvj^c

Item dy juden, als weyt das land ist roter guldein iiij^m

- Item das dreyssigist, als weyt das land ist roter guldein x^m
- Item dy Kwnen vnd dy Philisteyn roter guldein x^m
- Item der jarlich czins der stat czu Czygedein roter guldein j^m
- Item der jarlich czins zu Weyssenburgk roter guldein vj^c
- Item der jarlich czins zu Gran roter guldein iiij^c
- Item der jarlich czins zu Thwmüspurgk roter guldein iiij^c
- Item der hausenfanck vberall auf der Tunaw,
an zuheben pey krieichisch Weyssenburgk roter guldein ij^m
- Item das torgelt, als weyt das lande ist, sind
funden worden pey des keyzers czeyten
fir mal hunderttausent törr, aber als das
land yeczund verött ist so schacz ich es
auf halb so vil, das weren czwaymal
hunderttausent törr, dy machen roter guldein xl^m
- Summa pringt vberal roter guldein c^mxviiij^m, douon gend ab
als hernoch stet geschriben
- Item der czins von newen vnd von alten Ofen, denselben hebt albeg
auf der gross graf, her Lasla von Gara roter guldein iiij^mvj^c
- Item den czins in der Newenstat, den hebt
auf der gubernator roter guldein vj^c
- Item den czins zu Thwmüspurgk hebt auf der
phleger auf dem gesloss roter guldein iiij^c
- Item den czins zu Czygedein desgleichen der
phleger roter guldein j^m
- Item so müs man den Kwnn vnd Philistein
den czins geringern durich irer armüt
willen, wan si synd gar groslich pesche-
digt vnd verdorben roter guldein iiij^m
- Item so ist notdürft, durich grosses verodens
willen, den czwayn steten newen Ofen und
alten Ofen iren czins zu geringern, vmb roter guldein ij^m
- Item so müs man haben zu pehütten dy
Twnnaw von kryehisch Weyssenburgk
vncz gen Zeferyn in xvj geslosseren, vnd
dasselb richt man alles mit salcz aus roter guldein xxxiiij^m
- Item noch mus man haben auf schiffung, auf
galeyn vnd auf andere schiffung, zu pe-
hütten dy Tunaw roter guldein viij^m

Summa pringt lvij^m roter guldein, das ander pleibt ploslich vnserm hern dem kunig, mit dem thüt seyn genad noch seinem wolgefallen, aussczuteylen seinen hawptlewten vnd wo er des hin pedorf.

Item noch stent vnserm genedigen hern dem kunig czue vil gult vnd czins in dem oberen teil des landes czu Hungern von vil geslossern, steten, markten vnd dorffern als Prespur, Tirna vnd dy andern, von den yeczund, durich der vnfridlichen lewffe willen, nicht vil gedächtnus geschicht, es wirt sich aber auch noch alles wol fynden.

Hie werden vermerckt eczliche czins von speys, dy man czu der festen zu Ofen vnd czu der Plintenburg jarlichen dient.

Item dy Kwn vnd Philisteyn sind schuldig zu geben dem kunig, zu dem haws gen Ofen vnd czu der Plintenburg, jarlich gutes vnd lautters waicz, vngerischer mas genant gerla ij^c

Item haberen vnd gersten sind sy schuldig zu den forderen czwain geslossern gerla iiij^c

Item mer sind sy schuldig zu geben arbais, lynsen, hirs vnd preyn gerla v^c

Item zum mynisten fir hubscher hengst vnserm genedigen herrn dem kunig.

Item noch sind sy schuldig zu geben, wan der kunig in dy rays czeucht oder seyn folk schikt, geharnascht lewt mit tarzen vnd mit pogen als pey sechshundert manen vnd das sy des entladen seyn, so haben sy gewonheit dafür gelt czu geben, noch dem als si mit den, dy vber sy geseetzt sind, abgedingen mügen.

Aber hie ist czu merken das dy oftgemelten Kwnen vnd Philisteyn als gar verderbt sind, das man in vil müs noch hengen vnd grosse paremhertzikeit ercaigen.

Vermerkt das dy Czäkel ochssen vnd ross schuldig sind.

Item dy Czäkel in irer gegent vnd auch in Sibenburgen, vberal wo sy sind, dy sind schuldig dem kunig, so er des ersten in das land kompt, erwelt und gekront ist, von einem yeglichen haws eyn guten ochssen, das pracht gar eyn merkliche sum, wen dieselben Czäkel auch nicht als gar verdorben wern vnd also noch meinem geduncken schacz ich das auf ochssen . . . xx^m

Item noch sind sy schuldig, von czwainczig hofen, eynen guten hengst, der dem kunig czimlich sey czu reyten, vnd doch noch

irem vermugen, wen dy ross in den stueten yeczund eczliche jar fast sind gestorben.

Item zu den vorgeschriben gulten, rënnten vnd czinsen allen ist notdürft vnserm hern dem kunig zu seczen vnd czu pefelchen ey-nen grosmachtigen vnd gewaltigen vnd getrewen hern durch den seinen gnaden dy obgeschriben rent vnd czins alle getrewlich gehandelt vnd geraicht werden.

EGRI SZÜNNAPOK.

TOLDY FERENC TÖL.

1. §.

Eger hazánknak egyik sok tekintetben igen nevezetes városa: akár történetét, és különösen törökkori fontos állását, akár nevezetes főpapjai tekintélyes sorát, és intézeteit, melyeket szinte kirekesztőleg azoknak köszön, akár végre kellemeit, miket ritka-szép környezetével, múltató helyeivel s mívelt társaságával nyújt, te-kintsük. Egy kis időt tölthetvén ott a nyár végén, az eddig csak fe-lületesen látott *érsekmegyei könyvtár*nak néhány napot szinte kire-kesztőleg szánhattam, melyet hogy valódi élemény napjai lettek, *Albert Ferenc* érseki csillagász és tanárnak köszönhettem, ki egy-szersmind a könyvtár gondjaival is van megbízva. Ki kell monda-nom, hogy e derék tudósunkban egy, új pályáján lelkes kedvvel s ritka szorgalommal működő, férfit találtam, ki buzgó készséggel igyekezett vendége ohajtásait teljesíteni.

E könyvtár a gróf Eszterházy Károly egri püspök által királyi fénynyel épített lyceumi palotában van felállítva, melyben rajta ki-vül a főkáptalan könyvtára, szép falfestményekkel díszes akadémiai templom és vitázó terem, meglehetősen természettani muzeum, mely a mostani, köz tiszteletet érdemlő érsek által jelenleg számos esz-közökkel gazdagítottatik, a Pyrker László által állított virágzó nép-tanító-képző intézet, két bölcsészeti és négy hittudományi osztály számára tanteremek, három normális osztály iskolaszobái, és tizen-három tanári lakon kívül még a lyceumi nyomda és Magyarorszá-gnak ez idő szerint egyetlen csillagdája vannak elhelyezve. E *csil-lagda*, szinte a halhatatlan Eszterházy Károly alkotmánya, 1786-ban szereltetett fel Hell Miksa intézkedései mellett. A szerek többnyire

Angliából kerültek, és semmi költség nem kíméltetvén, a tudomány akkori állásának teljesen megfeleltek. Fájdalom! a csillagász választásában a nagy alapító nem volt ily szerencsés: Europa, mely reményeket csatolt e nevezetes ponton állított intézethez, köz tudomás szerint hiába várta Madarassy János kanonok működése eredményeit! Tudományos intézetek lelkét előljáróik teszik: az egri csillagda holtan született meg. Megszokták tőle nem várni semmit, s Madarassy nem nyert közvetlen utódot. A természettan tanára ügyelt fel a toronyra. Báró Ficher érsek lelkesben fogta a dolgot, s a kitűnő képességű *Tittel Pált* Európában utaztatván, Eger második csillagászává nevezte, ki ott 1815-től 1824-ig működött, midőn aztán Budára ment által. Mit tesz vala a Gauss tanítványa, Olbers és Bessel barátja, ha intézete, eszközökben el nem maradt volna kora szükségéi mögött! De így ő elméleti munkásságra szorult: mindazonáltal a tudós világ ismerte nevét, s nagyra becsülte Egerből kelt jeles dolgozásait. Hosszú interregnum után a mostani érsek, Bartakovics Béla úr ő exja, alighogy székét elfoglalta, a húsz éven túl eleinte Tittel mellett, utóbb részben magára a budai csillagdában működött segéd-csillagászt, kié a dicsőség, hogy az égtudományt első adta elő magyar nyelven az egyetemnél, Monte-Degói Albert Ferencet hívta meg csillagászul, ki e tudományt már most rendkívüli tanulmánytárgyként a bölcészet-hittudományi tanintézetben adja elő; s kitől minden jót várhatunk, ha a csillagda a tudomány mai követelése szerint újra föl leszen szerelve: mit Egernek tudományszerető és valóban nagylelkű főpapjától annál biztosabban reménylhetni, mert a károlyfejérvári csillagda úgyszólván nem létezvén többé, a budai pedig hallomás szerint tanítási segédintézetté levén átalakítandó, maholnap ez Nikolajevig körülbelül hasonló szélesség alatt a legkeletibb observatoriumnak fog maradni! — Egyébiránt meg kell jegyezmem hogy Egerben voltom alatt is minden este számos vendégek jelentek meg a csillagásztornyon, lelköket az ég csodáin legettetni — oly szerencse, melylyel egyetemünk városában minden ügyekvésem dacára nem élhettem soha.

2. §.

De hogy látogatásim mindennapi rendes tárgyához, a könyvtárhoz térjek: ez eredetét szinte a nagy püspöknek köszöni. Gróf Eszterházy Károly összeszedvén mindent, mi az előbbi püspököktől — értsük: a törökök kivonulása után — könyv gyűlt, mi egyéb-

íránt nem sokból állott —, Romában, Velencében, Strassburgban, Tübingában, Hálában, Lipcsében, Prágában, Bécsben stb levő tudós levelezői segedelmével, főleg 1781-től 1784-ig összevásároltatá azon könyvkincset, mely Egert tudományos tekintetben hazánk egyik első városává avatja. A könyvkereskedői számlák összeadása szerint 1784. végéig 18,131 ft 55 krt ezüstben költött e gyűjteményre, mely akkor 13,863 munkából 20,274 kötetben állott, s melyek közt a fóliók ritka arányban szerepelnek. Az első érsek Fuchs Ferenc nagy könyvtárának csak kisded részét hagyta az érsekmegyei könyvtárnak : a többivel a plébániákat látván el; de már b. Fischer István után az 1986 munkával gyarapodott 3949 kötetben, Pyrker László után pedig 2194 munkával 5666 kötetben úgy, hogy, jelenleg az egész 30,000 kötetten felül áll, melyek közt 230 írott codex, és 272 ősnymatu munka, ezeket 1536-ig számítva.

A *felállítás* nem rendszeres, hanem tisztán külső alak és kötés szerinti. E mód a szemnek kedves, de a szakok autopticus átnézetét s a helybeli emlékezetet szinte lehetetlenné teszi. Minden darabnál a *címtár*hoz kell folyamodni. S ilyen az Eszterházy-részre, mely a gyönyörű szekrényekkel, karzatokkal és falfestményes menyeyezettel ellátott nagy teremben van felállítva, *háromféle* van. Az *alapcímtárt* (Grund-Catalog) elég különösen a helylajstrom (Standorts-Catalog) képezi, mely ahoz képest elég bőven készült s nyolc kötetet tölt be. Ennek segedelmével a könyvtár e részét bármikor megvizsgálhatni. Mindennapi használatra az *egyetemes betűrendes címtár* szolgál két kötetben, s egy *rendszeres* hét kötetben. A mostani könyvtárnok, ki Danielik János könyvtár-igazgató mellé van rendelve, nagy szorgalommal folytatja az összeíratlan egy harmad résznek *alapcímtárát*, s követve a már bevett módot, egyelőre helylajstrom alakjában; e mellett a *ritka könyvek leíró címtárán* (beschreibender Catalog) dolgozik, melyet hasznosan forgattam; s a *kézíratí munkák címtárán* : miszerint rövid időn legalább a könyvtár *kincseinek* könnyű átnézete lesz eszközölve. *Jelvénye* (signatura) minden könyvnek négyféle van : a kötet hátán egy arithmetikai sor-szám, de mely az egész gyűjteményen végig menvén, s a felállítás sorával nem találkozván, feleslegesnek mutatkozik; továbbá az előtábla belsején a szekrény betűje (A. B. stb), a *polc-szám* romai, s a *sorszám* arab jeggyel. A könyvek megtalálása ezek segedelmével, akár a rendszeres, akár a betűrendes címtár utasítása szerint,

könnyű, s a gondosan megőrzött rendnél fogva biztos. — A szaporodások a két mellék szobában, s hely szűke miatt részben már az olvasó teremben is felállítvák, mely utóbbi téres és világos, de — mi az ügyeletet nehezíti s a használást kissé késlelteti — nincs közvetlen összeköttetésben a könyvtári belső helyiségekkel. Nyitva naponként télen 9—12-ig és 2—5-ig, nyáron 8—12-ig és 2—6-ig.

A fő szakok gazdagon ellátvák illető classicaikkal s a múlt század nagyszerű gyűjtelékes és forrásmunkáival, különösen a theologia és historia, de nem hiányzanak az archaeologia, szépművészet és természettudományok némely fontos és nagyszerű képesmunkái sem. De a magyar vendég némely őt közelebbről érdeklő *ősnymat* után szeret leginkább tudakozódni. Pesten kívül alig fogjuk a Mátyás kir. alatt létrejött *liturgiai irodalmat* csak így is képviselve találni, mint Egerben. Már Irodalmi Történetemben (II. köt. 88. §.) megjegyeztem, hogy ezen király külön rendelet által utasította az egyházat miséskönyvek és breviáriumok nyomtatására. E rendeletre világosan hivatkozik az egri könyvtár azon *esztergami szép breviáriuma* is, mely 1484-ben hely és nyomdász neve kitétele nélkül, közép ívréten nyomtatott, s így kezdődik: *Incipit breviarium de tempore et sanctis . . . iuxta consuetudinem s. eccl. Strigoniensis imprimi mandatum per Serenissimum Principem Dominum Matthiam, Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. Regem invictissimum Anno 1484. Idcirco omnes clerici diocesis prefate, ad quos ex impressione hac breuiarium peruenerit, iuges fundant ad dom. iesum preces pro felici regimine, pace et prosperitate eiusdem Illustrissimi principis stb.* Ezt egy sereg liturgiai munka követte, melyek közül az egri könyvtár a következőket bírja: a) a Koburger esztergami miséskönyvét, csonkán; kolophonja: *Finit Missale divinorum officiorum tam de tempore, quam de sanctis, cum certis officiis annexis: rputa de transfiguratione domini, de pestilentia, etc., secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis, correctum ac emendatum, de consensu ac favore Reuerendissimi in Christo patris ac domini, domini Michaelis episcopi Milkouiensis ac in pontificalibus vicarii generalis prenominate ecclesie Strigoniensis . . . MCCCCLXXXIII] die ult. mens. aug. in imperiali ciuitate germanie Nurenberga per Anth. Koburger stb.* Szép nagy ívréten, ritka szépségű karcsu got betűkkel. E két darabnak, t. i. az említett breviáriumnak, mely hihetőleg

szinte Koburger nyomtatása, s e missálénak alkalmával nyomathatott ugyanott, s szinte Mihály milkói püspök s esztergami generalis vicarius megrendeléséből, az annyiszor, de mindig elégséges ok nélkül kétségbe vont, *magyar sz.-István-féle ének*, mely tudunkra a legrégebb magyar nyomtatvány. Ezt követik idő szerint b) *Paep budai könyvtáros* nagyfólió missáléja, melyet Joann. de Spira Velencében 1498-ban nyomtatott, c) egy 1490-ki esztergami miséskönyv, melyet Nürnbergben Stüchs de Sulzbach nyomtatott, s mely *eddig tökéletesen ismeretlen*; d) Paepnek ismeretes 1507-ki miséskönyve, melyet Velencében a híres Giunta Lukács-Antal kislefolyóban nyomtatott, s szép fametszetekkel van ékesítve; e) a *Müer György* zágrábi polgár költségein megjelent, *eddig ismeretlen miséskönyve a zágrábi megyének*, nagyfólióban. Nyomatott Velencében, Liechtensteinnál 1500-ban. A kolophon az évet így adja: Anno 15; az egri könyvtár névtelen ismertetője (Tud. Gyűjtem. 1819. V. 19. l.) ezt 1515-nek olvassa; de nem lehet, mert Müer György fia János a maga 1509-től 1511-ig szinte Liechtensteinnál nyomtatott bibliája végén világosan írja: impensis Joannis Müer ciuis Zagrabienensis, qui oriundus est germanus de Koppfstain, ex patre autem *Georgio Müer Schoto* ibidem conciuus dum in humanis erat. Ha tehát Müer György 1511-ben már nem élt, 1515-ben nem adhatta ki a maga missáléját. S most már két *könyvkiadó zágrábi polgárt* ismerünk: *Györgyöt*, az atyát, ki 1500-ban, és *Jánost* a fiát, ki 1509—11-ben nyomtatott a zágrábi terjedelmes megye részére miséskönyvet. — Még két missálét említ az egri névtelen a felebb idézett helyen: egy 1501-diki s egy Kaym Orbán budai könyvtáros költségén Velencében Liechtenstein Péternél „A. 1512. die 3. Aug.“ kinyomatott esztergami miséskönyvet, melyeket nem láthattam, de melyek, ha éveikben hiba nincs, szinte az ismeretlenek közé tartoznak. — Ezekhez csatlakozik még f) a Kaym örökösei által kiadott *Ordinarium Strigoniense*, mely Velencében Giuntánál nyomtatott 1520-ban, s a nemz. muzeumon kívül tudtomra csak itt vagyon meg.

Más bennünket érdeklő ösnyomatok közt a jelesbek Turóci krónikájának brünni kiadása 1488., a Paep által kiadott *Legende Sanctorum Hung. Velence*, 1498., Temesvári Pelbárt szentekről beszédeinek (Pomerium de SS.) első kiadása 1489. — de legnevezeteseb Magyar Mihály beszédeinek strassburgi 1487-ki kiadása ily címmel: *Sermones Michaelis de ungaria predicabiles per totum annum*,

licet breves. Kis 4rébén, két hasábra, a nyomtató neve nélkül. Eddig én az 1490-ki kiadást tartottam legrégibbnek : íme ez egyetlen és egészen ismeretlen kiadása három évvel régiebb!

Bírja a könyvtár Oláh Miklós ma már igen ritka *Rituáléját* is, ily címmel : *Ordo et Ritus S. Metropolitane Ecclesie Strigoniensis, quibus Parochi et alij animarum Pastores in Ecclesiis suis uti debent. Vienne Austrie in Aedibus Collegij Caes. Soc. Jesu. Anno M.D.LX.* Kis 4réb. Tanulságosak az előszó következő sorai : „Nunc vero hunc etiam libellum, quem prava hereticorum persuasio atque doctrina in multis locis aboleverat . . . denuo recudi curavimus. Quapropter vobis omnibus et singulis presentes nostras visuris mandamus, ut hunc librum omnibus maiorum nostrorum temporibus, in omni nonmodo Dioecesi nostra, sed etiam aliis in locis ubique observatum, qui iam apud vos, propter perniciosam hereticorum persuasionem ita in usu esse desierat, ut plurimis vestrum vix eius nomen constaret . . . recipiatis . . . ac si quo alio antehac usi fuissetis, eius posthac usum reiicite . . .” Ime tehát a régi magyar egyháznak valóságos szerkönyve! — Az azt megelőző kalendáriom alsó széléin két-két diák distichon szól az illető hónapokról. Kettőseleg becsessé lesz e példány az által, hogy hozzá kötve húsz levélnyi magyar toldalék találhatik, melynek írása némileg hasonlít Mosóci Zakariásnak a címen 1578-ból látható kezeirásához, de azonegynek vele biztosan még sem állíthatatik. Im belőle egy kis töredék :

Introductio nove sponse post nupcias.

Deus misereatur nostri.

Az Wr Isten irgalmas legyen my nekönk megh algyon mynketh, megh wilagoszycha az ew orczaiath my raytunk, es könyörölion my raytunk. Hogij megh esmeriök ez földön az ew utath es mynden nepek közth az ew idwösygyth etc.

Nem hasonlíthattam e kézirati magyar toldalékot össze az 1583-ki esztergami Agendariussal, mely szinte megvan Egerben : itthon azonban legalább a fenn kiírt kiseded szakot hiában kerestem benne, s azért gyanítom, miszerint e Mosóci-féle (?) magyar szöveg nem szolgált a későbbinek alapul.

A legritkább hazai nyomtatványok közé sorolom e XVII. és XVIII. századi darabokat :

Rudinai Fráter János : *Lelki Szarandoksagh.* Elül hátul csonka. Beleírva : 1609. Ajánlva : Telegdy Borbála Aszszonynak Az

nagisagos Rakoezi Sigmondnak megh hagiott öszuegienec. Kis 32-r. Aij — Ee ívek.

Posaházi Joannis Introductorium Philosophicum et Metaphysica. Patak, 1662. 18r.

Rami Petri Dialecticae Libri II. Studio *Georgii Martonfalvi* Transilvani. Debrecen, 1664. 18r.

Martonfalvi Georgii Exegesis Libri I. Medullae Amesianae. Debrecen, 1670. 18r. Exegesis Libri II. Ott, 1675.

Szathmári Mich. Physica generalis et specialis. Claudiopol. 1719. 18r. stb.

3. §.

De ideje, hogy a kéziratokhoz menjünk által. Ezeknek osztálya számra nem igen bő, s a hazai dolgokra aránylag kevés érdekest nyújt: annál becsesbek ékesítik azt a külföldi irodalomhoz tartozók: s e tekintetben az egri könyvtár aligha nem a leggazdagabb hazai könyvtáraink között.

Különösen az ónémet irodalom barátja nem fogja azt meglegedés nélkül hagyni el. Nagyobb részök XV-d. századbeli, de van előbbi és utóbbi is. A költői codexek közt legnagyobb egy, mely *Wolfram von Eschenbach* (virágz. 1203—1220.) „*Willehalm von Oranse*“ című költeményét foglalja magában, folytatva *Ulreich von TÜRHEIM* által (vir. 1236—40). Kezdeté: *Aller weishaitt ein anefannkch, Sint hertz müet end gedannkch Dir naigennt end endertänig sint, So Bedennkch süesser maide kindt Das du mennsch mit ens wäre end sünnden Vege:*

*Hie hat das puech ein ennd
got Im den kumber wenn
der es Schreybenn hies
und tugent nicht ennlies
Er tett dem Schreyber als er solt
mit des Lones Solt.*

*Got geb im noch ze tuen das
das er die letz pesser pas*

Deo gracias.

Eschenbach műve a középfelnémet elbeszélő költészet egyik legkitünőbb műve, s kiadatott legújabban Lachmann által; TÜRHEIM landt folytatása ellenben kiadatlan (megvan egyebiránt Bécsben az udvari könyvtárban is).

Egy más XV-d. századbeli német kiscfolió codex e címet viseli hátán : *Fabulae et Apologi morales*, s egy névtelennek *kiadatlan* meséskönyvét tartalmazza, melyben a négy sarkalatos erények (bölcesség, nagylelkűség, igazság és mérséklet) fabulákban s erkölcsi beszélykéikben, prózai beszéddel s tollrajzokkal példáztnak. Ez az egy német codex a könyvtárnak van eddig, s pedig bővebben, megismertetve (Kovachich József Miklós által von der Hagen Germániája IV. kötetében, Berlin, 1841).

Ismét más 4rétű, tán XIV. századi, német codex egy, *tudtomra ismeretlen* verses tankölteményt tartalmaz, melyhez egy *Tractatus asceticus de modo orandi* köttetett. Végül Albrant kovácsnak lóorvosló módja áll.

Igen érdekes egy XV. századbeli vegyes tartalmu kiscfolió codex, melyben elül két deák tractatus áll : ú. m. *Tractatus de oratione cum commentariis in Orationem Dominicam*; és *Summula de summa rei mundi*; melyeket több rendbeli *mysteriumok* követnek, ú. m. 1. *Incipit ludus jncunabil*. Krisztus születéséről; az utasítások deákul, a beszédek németül; 2. *Incipit ludus trium magorum*, szintügy, deák és német kótás énekekkel; 3. *Inc. ludus Marie Magdalene*, és 4. *Ludus judeorum et sepulchri*, szintügy.

A prózai codexek közt találhatók, *Valerius Maximus* könyvének (factorum dictorumque memor.) 1369-beni fordítása egy stajorországi nemes számára készítve azon *Muglen Henrik* által, ki ránk nézve mint régi deák krónikáink egyikének fordítója is érdekes. A jelen másolat 1490-ben készült azon Caspar von Perckhaim lovag számára, kivel e soraink folyamában még találkozunk, s így egy évvel az után, hogy Sorg Antal azt Ágostában 142 fóló-levélen kinyomtatatta volt (megvan ezen 1489-ki kiadás az udv. könyvtárban).

A vallásos német codexek közt első helyt említendő azon két nagyfóló kötetű, két-hasábosan írt *homiliás könyv*, mely a hátán aligha nem hibásan ily (újabb) címet visel : *Fratris Johannis Episcopi Homiliarum Vol. I. — Vol. II.* T. i. maga a szerző így nevezi magát : *Ich prueder hanns Bischof mynner præder orden* (Értsd : ordinis fratrum minorum) *zu den zeiten prediger ze wienn.* Az egri könyvtárnak már idézett névtelen ismertetője kétség kívül helyesen teszi a szerző korát 1404—6-ra; de családik midőn hajlandó őt elsőnek ismerni el a németek közt, ki a község hasznára egyházi beszédeket írt. Az ónémet egyház-szónoki irodalom emlékei a XII-dik

századig szolgálnak vissza, s Ágostai Dávid és Regensburgi Berthold a XIII-ban, Tauler János pedig a XIV. században mint egyházi népszőnokok valódi nagyságban jelennek meg. Azonban ez semmit sem von le az egri homiliarius értékéből: az a német irodalomtörténet előtt mindeddig teljesen ismeretlen, a műveltetni pedig éppen csak most kezdődő osztrák irodalomtörténetre nézve éppen megbecsülhetetlen.

Egy más, XV. századbéli, 4rétű német codex ily hátcímet visel: *Rayen Idiotae Meditationes de passione Domini* (?); — egy harmadik 8rétű ilyet: *Opus asceticum de praeceptis decalogi*, a végén áll: Mein Dein Kaspar perkhaim ritt' 1474, ugyanaz ki számára tizenhat évvel utóbb Muglen Valeriusa iratott; — ismét egy imakönyv és utasítás az imádkozásra 4rétben, ily kolophonnal: *Also hat dasz puech ein end — Got vns all vns' truebsal wend — Anno domini millesimo quadragentesimo vicesimo tercio*; — egy más 1471-ből; — egy azon századbéli utasítás az imádkozás módjáról in folio stb.

A historiát illetők csekélyebbek. Egy vegyes kötetben Mátyás kir. 1477-ki hadizenő levele találtatik: *Die Absag des könig von Hungarn gegen dem keys. Frereich*, melynek eredetie a cs. kir. titkos levéltárban van. — Egy más, XVI. századbéli codex: *Artickelbriff* a spanyol II. Fülöp részén 1557-ben Olaszországban szolgált német segédhadaknak karonként kiszabott fizetéseket mutatja; — a császároknak 1508-tól 1586-ig Alsó-Ausztriát illetőleg költ rendeleteik stb. — Érdekesb ránk nézve három múlt századi fölió kézirat, melyek elseje a temesi bánóság leírását foglalja magában, 1734-ből, egy hivatalos jellemmel bíró munka, mely azon országrésznek a töröktől visszanyeretése utáni állapotja fejtegetését s egyszersmind a benne teendők iránti javaslatokat tartalmazván, a hazai statistikai és politikai történetre kitünő becsű. — Másodika *Erdélyt* adja, 1773. — Harmadikának tartalma: *Series Bonorum Soc. Jesu*. Hivatalos dolgozat. Ennek végén áll: „Ausweis saemmtlicher nach Aufhebung des Jesuitenordens (tehát 1773.) im Königreich Hungarn eingezohenen Geistlich und Weltlichen Güttern, dann bürgerlichen Grund-Stücken nach ihren Werth: Nicht minder anliegenden Stiftungs und anderen Kapitalien, samt Anlagen (költségek) auf Verpflegung der Ordens-Personen, Prediger und Lehrer stb.“ E kimutatás szerint az eltörölt harminc-három ház és missio jószágaik és tőkéik öszvesen 5,635,062 flra rúgtak, a rajtok fekvő adósságok 35,749 ftot, a költségek pedig 151,103 ftot tettek. Azon kívül a *nagyszombati egyetem vagyona* tett:

Egyházi jószágokban	1,119,580 ftot.
Világi jószágokban	44,800 ftot.
Polgári telkekben	27,881 ftot.
Cím nélküli actív tőkékben	235,998 ftot.
Alapítványtökekben	32,616 ftot.

Összesen tehát 1,460,875 ftot ezüstb.

Az ez összegeken fekvő költség 48,145 ftot. — Az összes jezsuita becsőke tehát 7,095,937 ftot, 199,248 ft teherrel.

Végül a német kéziratokhoz sorozandó még *Pyrker János László Minden Munkái* 1832-4-ki kiadásának egy példánya, melyet a bold. szerző 1838-ban új kiadás végett Cotta számára önkezüleg keresztüljavított és sok helyt tetemesen megváltoztatott. Kik még most is azon mulatságos véleményben vannak, hogy Pyrker más által iratta magának a maga munkáit, t. i. Frimm János kanonok által, ki őt, még mielőtt ismerte, úgy szinte halála után is, láthatlanul körüllebegté, s e műveket neki nem csak tollba mondotta, de papirosra is tette: az épüljön ez átdolgozaton. Sajátságos sors! kiknek tisztelete- és szeretetében ez az adományzott ember végre is legnagyobb örömét találhatta idősb korában, miután hazájának visszaadatott; és ki a külföldön csak nagy áldozatokkal tarthatta fenn egy ideig nevét: azt az övéi egy része bűnösnek, a legnagyobb rész még plagiátornak is hitte! De vannak mulasztások, miket a hon-szellem nem bocsát meg soha!

4. §.

A deák codexek nagyobb részt régiebbek, de általán véve kisebb becsűek. Van XIII., s felesben XIV. és XV. századbeli, egyházi beszédek, tractátusok, zsoltárok, s ef. Kiemelendők azonban tartalmuknál fogva mindenek előtt: egy hártya codex, 4rétben, melyben a középkor híres matematikusának, Holywoodnak, vagyis közönségesen Joannes de *Sacroboscónak* astronomiai tractátusai foglaltatnak, sőt mint Albert úr figyelmeztetett, annak *elveszetteknek gondolt astronomiai táblái* is: melyeket hogy e derék tudósunk kiadjon, kértem, s őt arra hajlandónak is találtam. A codex nem a XIV. és XV. század mesgyéjéről, mint Egerben gondoltatik, hanem kétésség kívül a XV-diknek másod feléből való, mit az arab-számos táblázatoknak sajátzerű typusa bizonyít. Neveli a codex érdekességét az, hogy egykor a nagy hírű és saját irodalmi történetünkben is fénylő *Királyhegyi Jánosé* volt. — Nem kisebb becsű egy más, pa-

pirosra, de helyenként hártýára írt roppant kiterjedésű fólió codex, mely *Dante Isteni Színjátéka* mind a száz énekét prózai, de sor-szerinti, hü deák fordításban tartalmazza; a munka kolophonja így hangzik: *Explicit translacio libri Dantis edita a Reuer. patre et fratre Johanne de serravalle*. Erre következik ugyanennek, *szinte deákul írt, bő commentárja a Pokol mind a 34 énekére*. Mind a két munka Serravalle fermói püspök által Kosztinban, a nagy egyház-gyűlés alatt 1417-ben, három főpap, ú. m. Saluzzoi Amade bibornok, s a bathi és salisburyi püspökök kéréseire készült, s nem csak kiadatlan, hanem mind eddig csak egy példánya ismeretes Romában, a vaticani könyvtárban! A jelen példány úgy látszik Zsigmond cs. és királyunké volt, kihez mind a két rész előtt érdekes és tanulságos előszók állanak, melyeket, reménylem, az Új M. Muzeum valamelyik füzetében közre fogok bocsáthatni ¹⁾.

E valódi europai becsű codexeken kívül még egyet kell mint első rangu műemléket kiemelnem, s az egy 18rét alaku kiseded *breviárium* a legfinomabb és tisztább hártýára gyönyörű folyó kézzel írva, s eleitől végig a legszebb miniatűr szélfestvényekben, termékeny találékony képzelem művecskéivel, s mind az arabeskek közti medaillonokban, mind a szövegbe iktatott szebbnél szebb vignettekben gazdag. A könyv korát, távol az összehasonlítás szükséges eszközeitől, teljes bizonyossággal meg nem határozhattam. Azonban alig tévedek, ha azt a XIV. század legelejére teszem. T. i. a breviariumot megelőző naptár végén, melynek minden számai a romai rendszerhez tartoznak, évszám áll és pedig úgy nevezett arab számjegyekkel, a codex íratásával egykorulag beírva; melyet hajlandó vagyok 1305-nek olvasni, bár a százas a különben sima hártýának némi összezsugorodásába esvén, a legélesebb üvegeken át sem mutatja

¹⁾ Császár Ferenc, ki irodalmunk körüli sokféle érdemeit a legfényesebbel indul tetézni az által, hogy irodalmunkat Danténak hü, szép s — mi e költő fordításaiiban oly ritka és nehéz — lehetőleg könnyű és világos áttételével kezdte gazdagítani és nemesíteni: mi valóságos esemény leszen irodalmi életünkben: Császár Ferenc volt első, kivel azon öröndetes hírt tudattam, hogy Serravalle megvan hazánkban, és pedig nem zár és lánc alatt, hanem oly főúr rendelkezése alatt, ki azt a köz használattól meg nem fogja vonni! Lelkes literátorunk már is felszólalt az akademiában, s ez eddig már közben is járt érette: s így ő lesz Dante minden fordítói közt első, ki ezen alig egy század által a nagy költőtől elválasztott commentárt használhatni fogja!

tisztán formáját, s az ötös is elvan azon felső kanyarítás nélkül, mely a XIII. század francia ötösein észrevehető; s hiszem ezt, bár e számjegyek codexekben egész a XVI. század elejéig jóformán ritkák. Mert a nyugati népek úgy látszik előbb használták azokat codexekben is: aminthogy csakugyan vannak példák, hogy Olaszországban 1245., Spanyolországban 1259. (X. Alphons király csillagász tábláiban), Németországban 1268. (egy naptárban) fordulnak elő, Franciaországban pedig a párizsi egyetem már a XIV. század kezdetétől használta azokat a számtan s más az araboktól vett tudományok előadásában; s így noha azok a XVI. század előtt még is a kivételek közé tartoznak: ezek közé sorozom e nevezetes brevium év-számát is: míg a tudós könyvtárnok a naptár megvizsgálásából a kort teljes bizonyossággal meg fogja alapítani. Nem ellenkezik pedig az általam felvett 1305. évvel a codex *folyó* got írásának alakja sem; s végre javasolja is e kor felvételét a festések jelleme, mely az akkor Franciaországban s Németalföldön divatozott germán stíllel egyezik: de mi csak véleménykép álljon itt, miután e kérdés emlékezetből nem, és legbiztosabban kétség kívül csak a párizsi császári könyvtárban őrzött azon korbeli codex-miniatűrökkel összehasonlítás után határozathatnék el. De azt bátran merem állítani, hogy *francia művel* van dolgunk, mi a stílről mondotton felül számos szakaszok *francia felíratai* által is igazoltatik; s hogy a festményekben észrevehető kedélyes felfogás, az arc- és testkifejezés jellemzetessége és bája, a miniatűrű ecsetkezelés finomsága, az aranyak a világított pontokon ügyes és izletes alkalmazása, a színezet elevevessége s összhangzása e codexet az *első rangú műkincsek egyikevé* teszik. Birja azt a könyvtár Pyrker érsek ajándokából, kinek azzal, még velencei apor (patriarcha) létében, egy oda való nemes kedveskedett.

5. §.

S most már ideje hogy a *házákat illető deák codexek* elsorolásához menjek át. Régiségénél s művészeti érdekénél fogva mindenek előtt egy fólióban, hártýára, rideg, de az egymásba olvadásig tömött, egyébként szép, barát írással készült *Missale* érdemel felemlíttetni, melynek vég előtti lapja a leíró és korát e sorokban tartotta fenn: *Explicit liber missalis per manus Ladizlai de Miskolch. Anno do. millesimo ccc. Nonagesimo quarto.* Ép és hiánytalan az egész. Elül egyházi naptár áll, romai számrendszeren. A szentek

közt vörös írással kitüntetvék többi közt : *Jun. 27. Ladyslai regis, Aug. 20. Stephani regis conf.* — *Nov. 5. Emerici ducis*; feketével van : *Sept. 24. Gerardi epi et mart.* — Feltaláltatik benne azon hymnus : *De S. rege Stephano*, melynek kezdete : *Corde, voce, mente pura*, s mely egész az utóbbi időkig iskolai ifjuságunk által az egyházban énekeltetett (megvan még a kegyesrendnek 1839-ben Beimelnél nyomult imakönyvében is : „*Preces et Hymni in usum studiosae iuventutis apud Scholas Pias*“, a 255. lapon). — Az eltérések kevesek, s részben a jó Miskolci László botlásai. T. i. a III. versszak 1. sorában Miskolcinál *Geyche ducis* áll (olv. Gejese v. Gyejese), az új formában : *Geyse dulcis* natus (egyébiránt Geysában is az s a XI. századbeli magyar helyesírás szerint gyakran szinte = cs; l. a M. Nemz. Irod. Története I. köt. 41. §.); IV. vsz. 5. s. Miskolcinál *caro*, az újban : *carnis*; V. vsz. 2. s. *Turba ardens*, az újban *Turba credens*; ott az 5. s. *Hic*, az újb. *Sic*; VI. vsz. *Ad docendum sic prelatos . .*, az újban : *hinc*; ott a 8. s. *scandens* *scandit* helyett; VII. vsz. 5. s. *devote*, az újban *devoti*. S e hetedik versszakkal, melynek mindenike két quadraimból áll, a régi hymnus megszakad : az új másfél szakkal van *megtoldva*. — *Szent László királyra* is van hymnusa e missálénak, mely az újabb énekes könyvekben már nem találtatik, de igen megvan még a Velencében 1511-ben nyomtatott zágrábi miséskönyvben, melyből azt Podhradczky barátunk adta ki a Budai Krónika jegyzései közt (171. l.), s mely hogy mindjárt *László király szentesítése után, s így a XII. század végén készült*, az első versszak bizonyítja; mihez képest az legrégibb deák irodalmi emlékeink közé tartozik. E versszak t. i. így hangzik :

*Novae laudis attollamus
Regem, cuius exultamus
Speciali gloria!
Dulcem mellis novi favum
Dulci, regem ladizlaum,
Canamus melodia.*

Vannak eltérések itt is, jobbára szegény Miskolci László botlásai, ki szebben írt mint jól. A *változatok*, mellőzve a valóságos bukdácsolásokat, melyek közül csak a VII. vszak. első s a VIII.-nak második terzinája kihagyását említem fel, a következők : IV. vsz. 5. s. Misk. : *Manum*, a zágr. : *Manus*; a VII. vsz. 5. s. Misk. : *hominum*, a zágr. : *hostium*; a XI. vsz. első fele mindkettőnél megromlott, de Miskolcié mégis helyesebb :

*Ipsē suos contemptores (contēptores)
 Poenae (pene) facit contemtores (Ztētores ?),
 Morbos ipsis et languores
 Infert et daemōnia :
 Sed qui suam sanctitatem
 Colunt, his fert sanitatem,
 Et ad vitae sospitatem
 Rex reducit omnia.*

Ez ellentétnek (*sed*) nincs előzője, ha a zágrábi missáléval az első quadraint így olvassuk :

*Ipsē suos contemptores
 Pene facit compendiores (?),
 Morbos sanat et languores
 Aufert et demonia.*

Így jobb Miskolcinál a XIII. vsz. másod sorában a : *Coronator regum*, nem csak *regis*, s a 4. sorban a *tue* (*tuae*) *gregis*, *sui gregis* helyett, mert ez egész versszak hívó esetben istenhez szól. Ellenben helyesbnek tartom a zágrábi olvasás vég szakában e sort :

Fac ad ipsum pervenire

(t. i sz. László kebelébe, kihez az egész hymnus szól), mint a Miskolciét :

Fac ad Christum pervenire.

A fent írt kolophon után (de melyet még egy pár hasáb szöveg követ) újabb (1438-ki) és folyó kéz, tán épen a misekönyvet bíró egyház papjáé, ezt jegyezte be : *Nota, quod in anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo septimo feria secunda proxima post festum conceptionis beate marie virginis gloriose Sigismundus Rex hungarie etc romanorum Imperator in Civitate Znojmn vitam suam feliciter finivit temporalem.* S utána valamivel később : *Et eodem anno albertus dux Austrie etc Vna cum coniuge sua domina elizabeth in festo Circumcisionis d. in regem hungarie est coronatus etc.*

De sem a codex szép graphikája, sem tartalma nem adják neki azon rendkívüli becset, melyet neki tulajdonítok, hanem a benne levő *festvény*, s ez ránk magyarokra nézve azt *e könyvtár legnevezetesebb darabjává teszi*. Tárgya annak a fölfeszített Jézus, előtte a keserves anya és sz. János. Feneke a képnek élénk kék színnel van bevonva, rájája (karimája) élénk veres. A feszület fája a fenyű vonalait feltűnő hűséggel adja. Krisztus testének nyúlt alakja s kemény tárgyalása világosan mutatja még a byzanti befolyást, s ama

conventiónalis sötét hamuszínnel van ecsetelve. Az arc a kiszenvedés sikerült kifejezésével elég nemes. Azon két fehér pont, mely a felső ajkon mutatkozik, s első szemre fognak vehető, a festék lepattanásától van: mégis az ábrázatnak árt, állatiságot közölve vele, mi a képirónak szándékában nem volt. A vérző sebek durván vannak kezelve. Általában minden erő az archan központosítva. Jobbról Mária áll, a szenvedő anya, kisírt szemekkel, arcvonásai nemesek, de a kimerültség s odaadás nyugalomával élettelenek; bal keze melléhez tapad, a jobbik lilaszín palástját emeli, melylyel feje s egész állása letakartatott, és csak derékban láttatja a redőkbe szedett rózsaszín alöltönyt. Fénypontja a képnek a bal felől álló szent János, jobbjában könyv, baljában világos-zöld köpenyét tartva, mely vörös öltönyt takar. E felfelé tekintő arc szomorúságot, de egyszersmind az istenember kinszenvedése és halála üdvös magasztosságának érzéséből keletkezett költői hangulatot sugározza vissza: az ekép tisztult fájdalom az ifju arcon véghetetlen szellemivé és bájossá leszen. S az arc kifejezésével a testtartása is kellő összhangzásban. A művész ereje általán a kifejezésben s az arcokban van; leggyengébb a színezet, akár a színek hűségét, akár összeállításokat tekintjük. A Mária palástjának redőzete meglehetősen, s byzanti tárgyalást éreztet; Jánoséé ki nem vehető, kopottsága miatt, a nyakon kapcsolt palást mellső részén azonban feszes. A fénykörök arany. Az egész mű olasz iskolára mutat, melynek a byzanti typus szolgált ugyan alapul, de ezt élettelen modorából kivéve szellemibb élettel nemesítette. A jelen festménynek is ebben van az ereje: azon szellemi életben, t. i. a kifejezett eszmében, mely azt lelkesíti, s mely magasztos komolysággal melegséget és bensőséget egyesít. A kép tehát magában is szép és korára nézve jellemző s tanulságos: de százszorosan nevezetes reánk nézve, mert a *legrégibb fenmaradt festmény magyar művésztől*. Igen is, a legrégibb: régibb ugyan nálánál a kétségkívül Lajos kir. udvarában, vagy legalább megrendeléséből 1358-ban készült *Képes Krónika*, mely most Bécsben az udvari könyvtárban őriztetvén, közönségesen bécsinek neveztetik: de hogy ennek képecskéi magyar által készültek volna, nem csak ki nem mutatható, sőt nem is hihető. Magyar képiro másképp kezelte volna a jelmezeket. Ellenben az a barát, ki a Miskolci László misekönyvének egyik, az ő számára üresen hagyott, lapján dolgozta művét, kétségen kívül szinte a Miskolc-Eger-táj szülöttje, és Miskolci László klastrom- és

nemzettársa volt. Nem is vándoroltak akkor még valamely táj fiai messze klastromokba; s még kevesbbé küldte a szorgalmas leíró azon hártyaívet, melynek egyik lapjára a kép jöendő volt, messze vidékre: lett legyen az Olaszország vagy csak Buda is, hol akkor a mű- és tudománykedvelő Zsigmond székelt. Ime tehát egy hártya-festmény a XIV. század végéről, 1394. tájáról, magyar művésztől, s iskolájának valóban nem szégyenére váló! minden esetre pedig a *legrégebb*, melyet jelenben ismerek.

Két vallási codexet emelek még ki, bár minden becse leginkább csak negédbecs (pretium affectionis): de nekünk, mindennemű emlékeinkből a mostoha idők által kifosztottaknak, drágának kell lenni, mi historiai emberektől elkerülte a veszedelmet. Ilyen tehát itt *Veranchich Antal*, az egykori egri püspök, utóbb esztergami érsek, jeles államférfi, becsületes magyar hazafi és deák és magyar nyelvű történetírónk, *miseénekes könyve*, egy hártýára fólióban írt szép codex, festett kezdőbetűkkel és hangjegyekkel. *Címlapján* ezek olvastatnak: *Praefacionale Missarum solennium Episcopaliū: Quod Antonius Verancius Nacione Dalmata, patria Sibenicensis, Episcopus Agriensis suo, et eorum usui describendum depingendumque curavit, quibus post eius obitum coelitus dabitur. Anno Domini M.D.LXIII. Posonij ad Dannubium in Pannonia. Ferdi: caesare. augus: foel: Imp.* S így ismét egy legalább hazai műemlék, mert van benne vignettül egy feszület, mely előtt Veranchich imádkozva térdel. Német befolyás. Az arc meglehetősen hasonló. — A másik jóval újabb, s gróf *Erdődi Gábor* egri püspöknek 1702-ben 4rétben iratni kezdett kótás énekeskönyve.

A többi itt megemlítendő irottkönyvek a *történetre* tartoznak; a XVI. századnál azonban egyik sem régiebb. Ilyen: a „*Statuta Civitatis Fluminensis 1527.*“ fol., későbbi másolatban; — ilyen az Egerben úgy nevezett *Istvánfi-codex*, melybe Pray György azt jegyezte be többi közt, hogy az azon *Liber Regius* „de cuius surreptione Nicolaus Istvánfi accusabatur, in exordio per Franciscum Báchy sub Vladislao II. Secretarium R. conscriptus, dein per Nicolaum Istvánfi a pag. 126. continuatus.“ Királyi könyv és Bácsy keze az nem lehet, mert nem tart szoros időrendet, s ennek halála után költ okleveleket is tartalmaz. De felette becses, a XVI. század derekán összeírt gyűjteménye jobbara János király okleveleinek, melyek a hazai történetre sok és új fényt terjesztenek. A legújabb okmány Ferdinándé

„in arce nostra regali Podebrad , tertia die mens. aug. A. D. 1562., melyben Illicino Pétert (I. Irod. Tört. III. köt. 120. és 126. §§.) két testvérével, s egyéb véreivel, fi és nő utódaikkal együtt magyar nemességre emeli, de Illicino Magyarország körüli érdemeit fájdalom csak igen általánosan említi fel. Az említett 126. lapon e költemény áll:

Nicol. Istwanffy Secretar.

S. C. Regiae Mattis

Te , Francisce Terek , nec opino funere raptum
 Ceu carum genitore omnes uno ordine lugent
 Pannonii. Tu namque acres avertere ab ipsis
 Turcarum populos , tu cladem et bella , solebas.
 Tu truculentum hostem Papae sub moenibus urbis
 Fudisti , tu nocturnum erexisse trophaeum
 Ausus es , aequoreis Balathonus qua fremit undis.
 Et te iam vita functum tua maxima virtus
 Inseruit coelo. Ast haec monumenta sepulchrumque
 Arte laborato de marmore Barbara coniunx
 Condidit , Orzaghaie sobolis decus ; et tibi tristem
 Muneris extremi infoelix persoluit honorem.

Mellesleg legyen mondva , hogy ezen Ferenc , a vitéz Enyingi Török Bálint , Tinódi védurának vitéz fia , kire atyja dunántuli jószágai szállván, s így ő Ferdinánd birodalmába esvén, e királynak híve volt végiglen , a miért érdemlette ki Istvánfi magasztalásait is. Vitézsége egyik tanuhelyét Pápát e vers tartja fen. Halála úgy látszik 1571. januárban esett , s mivel özvegye már gróf Eckné volt , mikor Eck is azon évi május 14. meghalt , bizonyos , hogy Istvánfi Török Ferenc márvány emlékére e feliratot rögtön halála után , s így 1571. januárban írta. — Történelmi érdekű codexek továbbá : *Acta processus fisci contra praedicantes temporibus Georgii Szelepcsényi Archiepiscopi Strig. agitati 1674.* fol. — *Telekessy István* egri püspöknek, még Győr megyei főesperes korában írni kezdett, és csanádi püspök koráig 1690-ig haladó, kora történeteit magában foglaló emlékirata : *Pharos Hungarica inchoata A. 1676. per Stephanum Telekessy, Cath. Eccl. Jaurin. Archidiacon.* 4rétb. — és *Pulai János*tól a Szatmári békekötés története, melyet ez Czobor Teréziának gróf Pálfi Jánosnénak magyarul írt és ajánlott , deákra fordítva.

6. §.

Magyar codex a régiebb időkől nincs, ha az esztergami Rituale mellé kötött s már említett XVI. századbeli magyar Szerköny-

vet kiveszszük. Ennél száz évvel fiatalabb *Komáromi Csipkés György* bibliafordítása, 1681-ben leírva Hosszufalusi M. Márton, akkor Gy.-(György-?) Bösörményben pred., kezétől, kisebb részben mindazáltal más valakitől. Az 1685-ki kiadástól e kézirat csak abban különbözik, hogy Salamon Példabeszédeitől fogva benne a concordantiák hiányzanak. — Következnek időben: *Tordai Sámuel* ismeretes erdélyi historiája: „Az Mélt. II. Rákóci Ferencnek . . . irattatott Fogaras várában 1704. Eszt.” későbbi másolatban ugyan, de melynek hitelessége ily kolophonnal tanúsíttatik: „Testor hunc ex *Autographo Msto* ex Transilvania allato et in Bibliotheca Paulinorum Pestinensium asservato, fideliter transscriptum, et quoad fieri potuit, etiam comportatum esse per me fratrem P. Eusebium Horváth S. Ord. Praedic. p. t. Pestini existentem A. 1782.” Horváth Özse keze egyébiránt csak a 62. lapig terjed, s azon túl más kezdődik. — A Szatmári Békesség története 1711. *Pulai Jánostól*. — Érdekes a következő munkácska is: *Sz. Ferenc Atyánk Rendén lévő Boldog Aszszony Provinciájának Meggyéjében Szűz Szent Klára Szerzetében Élő Szűzek Klostrominak Kezdeté, Néhá, és mostani Állapottja. A mint az Emlétett Provinciának Archivumából A Szűzek Conventeinek Protocollumibul, és egyebb Írásokbul es Könyvekbül Deák nyelven egybe szedte, és az után Emlétett Szűzek Kedvéért Magyar Nyelvre fordította P. E. K. 1768. Eszt. 4r.* Négy kláraszüzi convent történetét foglalja magában, írói gyakorlottsággal bíró kéztől, ú. m. a *nagyszombatiét*, mely Magyarországon első volt, s IV. Béla által 1240-ben állíttatott; a *pozsonyiét*, mely, miután a Vak Béla által 1132-ben alapított cisterci apácák belőle kihaltak, III. András által 1297-ben a klarisszáknak jutott, s hova menekültek a mohácsi veszkor az *óbudaia*k is, kiknek klostromát Erzsébet királyné 1334-ben alapította; a *budaiét*, mely 1714-ben a pozsonyiból vált ki; s végre a *pestiét*, melybe Csáki Imre bíbornok eszközzése mellett a gróf Károlyi Sándor által emelt házba 1729-ben a budaiak költöztek át. Sok becses adattal érdekes kézirat, kiadásra méltó. — Szinte Mária-Terézia-korbéli a következő: *Palingen Marczell igen bölcs csillagos poetának vagyis verss szerzőnek Zodiacus azaz Egi abroncsos Planetabéli Egygyező Élete, az embereknek igen jóra intéző Életéről Iggyekezetű és szokásirul XII. könyvből álló koholtatott vers, melly sokáig és ohajtra váratott Deák nyelven, most pedig üdöközben forgó mulattság kedvéért magyar nyelvre és versekre fordította*

tott *Élefánti Jaklin József, Mária Theresia fölséges koronás Királyné asszonyunknak Dunán innéi district. tábl. Assessora által Nagyszombatban. Négyes szakokban.* — Érdekes a következő, jelen századbeli, hasonlóképp kiadatlan kézirat : *Hét Magyarok, azaz néhai Béla kir. nevelten író deákjának az első hét magyar vezérekről írt historiája, melyet magyarra fordított, hat láb mértékű bajnoki versekre szedett, más auctorokból sok részben megbővített, elmés költeményekkel felékesített Mátsár István, az egeri püsp. lyc. hist. prof.* (Az egeri püspökség 1804-ben kapta első érsekét, s így a munka ez év előtti). Szerző Atilán kezd, s Anonymussal végzi : volna tehát historiai költemény, vagy inkább verses-historia. Megelőzi a nagy quartkötetű munkát egy magyar prosodia.

A magyar kéziratok legbecsesbikével végzem e tudósítást. Címe : *Az szent Clara szerzetében élő szerzetes szűzek Elöljáróinak azagy Abbatissáinak Tiszteke szerint való Rendtartások. Rövid Oktatások. És : Capitulum Rendtartások.* E Srétű kézirat minden évszám nélkül van, de ugyan azon kéztől származik, mely az egyetem könyvtárában őrzött Cornides- s némely kisebb codexekben azzal hagyta keze nyomát, hogy egy újabb leíró számára utasításokat jegyzett be. Bizonyossá válik tehát ebből, hogy azon codexek egykor klarisszáké voltak, s ha nem csalódom, előbb az óbudaiaké, kik által a pozsonyi conventbe vitettek fel, hova azok, mint az imént említettük, a mohácsi vészkor a törökök elől futottak, s midőn Buda a pogány iga alól felszabadult, oda minden módon ismét visszaigyekeztek. Továbbá azon apáca, ki magának ezt az *Abbatissák Rendtartásait* leírta, hihetőleg apátnő vagyis fejedelemszony korában tette azt, s ama régi codexeket is mint ilyen rendelte más ügyes apácák által leíratni. Ugyan ezen feltétel, mely mellett minden jelek szólnak, a jelen kéziratot is oly időbe tetelik velünk vissza, midőn a XVI. század elején barátbetűkkel írt ama codexeket némely, legalább idősb, apácák olvasni s másolni még tudták : mihez képest itt mulhatlanul a XVII. századot, habár, mint némely biztos jelek mutatják, annak vég tizedét kell felvennünk. E kézírathoz egy más, sokkal újabb, kötetett, melynek címe ez : *Szűz sz. Klára rendén lévő szerzetes Apáca Szűzek Tiszteletes Fejedelem Asszonyának Esztendő által téendő Capitulumnak és Tanétásának módgya s' Formája. Mellyek Egyben szedettek, és leirattattak, az emlé-*

tet Tiszteletes, Becsülendő Mater Abbatissának kenyebségére 1754-dik Esztendőben. Ezen, az elébbivel csak később összekötött kézirat amannak második részét (Capitulumi Rendtartások) bőjt ötödik vasárnapjáig bezárólag ismétli, csekély szóbeli változatokkal, s a mi ez után következik, s amott tíz lap, kettőn adja. Mellesleg jegyzem meg, hogy ezen s a régibb, felebb és másutt is említettem codexek magyarul-léte oda mutat, miszerint a *klarisszák* *rende* nálunk *tiszta magyar* volt, és maradt mind végig, s hogy ez a magyar nemes nőkre nézve az lehetett, mi a sz. Pál szerzete a férfiakra: aminthogy alapítói és védei rendre királyok s főurak voltak, tagjai pedig előkelő családok leányai. Így a pozsonyi klostromból 1714-ben a budaiba leköltözött nyolc soror közt egy németen kívül („Agatha Heldin“) a többi mind főrendbeli volt, ú. m. Csáky Francisca, Károlyi Krisztina, Orchóczy Brigida, Zsigray Róza, Csáky Zsuzsánna, Kálnoky Hedvig és Péchy Erzsébet. A mi pedig a jelen kéziratot illeti, azon beljegyekből merített meggyőződésemet mondom ki, mely szerint ama névtelen fejdelemasszony az apátnői rendtartásokat bizonyosan régi, got írásu, s azért már kényelmetlenül vált codexből másolta le magának; hogy továbbá a kötet 1754-ki, második, része címén e szók, „a Mater Abbatissának kenyebségére“: ismét régi got írásu eredetire mutatnak: s hogy e szerint a *jelen codex valóságos* (s mondhatom becses) *régi nyelvemlékeket tartott fenn* számunkra. A tárgyilagos bizonyosság fokára emeltetnék pedig ezen meggyőződésem, ha a *klarisszák azon régi ordináriuma 1517-ből*, melynek a legújabb időben eltévedtét — ha nem elvesztét — Irodalmi Történetemben (II. köt. 98. §. 18. szám alatt) főlemlítettem, ismét kézhez kerülne, mit adjon mielőbb a magyarok istene!

Ennyiből áll, mit az egri érsekmegyei könyvtárnak futólag látott nevezetességeiről figyelmeztetésül előhozhattam. Más alkalommal tán szerencsés lehetek a *káptalani könyvtárral* is némileg megismerkedni, mely rendezés —, de mindenek előtt legalább tisztogató után sovárog... Albert Ferenc könyvtárnok úr pedig fogadja kész segedelméért szíves köszönetemet addig is, míg saját, általam legalább buzgón óhajtott és várt, tudósításaiért a tudós közönség neki még becsesb köszönetet fog mondhatni.

HAZAI TÖRTÉNELMÜNK KÖRÜLI MOZGALMAK.

I. A Pesti Napló 1078. számában, oct. 13. ezeket olvassuk:

„*Történeti emlékeinkhez.* A zágrábi történelmi társulatnak legközelebbi választmányi ülésében *Kukulyevics Iván* úr jelentést tett a társulat ügyében végzett három havi utazásáról, mely leginkább történeti emlékek felkeresésének volt szánva, s melynek egyes nevezetesebb részleteit közhoni érdekből mi is közöljük.

A velencei köztársaság nagy levéltárában, mely mintegy 13 millió köteget számlál s az egykori „*Dei frari*“ zárdának 300 szobáját foglalja el, a gyűjtő többek közt *György* zárai vagy *Gergely* nonai püspök (*Kálmán* király kortársa) egyik fiának jegyzeteire akadt, melyekben el van beszélve, mikép csatoltatott Horvátország a magyar koronához s mily esküt tett *Kálmán*, horvát királylyá létekor. Talált ezenkívül *Zrinyi Péter* horvát bántól két eredeti levelet 1641-ből, melyekben a velencei dogét, mint barátját, s az egész tanácsot, mint szomszédait, Ozail- és Károlyvárosba meghívja, összekelési ünnepélyére *Frangepán Katalinnal*. Ugyancsak ezen levéltárban olvasá *Kukulyevics* úr *Zavorics Döme* történetkönyvét, melyet ez „*de rebus dalmaticis libri octo*“ cím alatt a XVI-d. században írt s *Vranicsics* csanádi püspököknek, földiének ajánlott. Megvan a könyvtárban Dalmatia története *Barbata Jánostól* is, 1480-ból.

Correra velencei nemes muzeumában dalmát készületű keresztelőkövet s néhány hazai festész arcképét találá.

Valentinelli könyvtárnok a „*Bibliographia dalmata*“ című érdekes könyvet kinyomatás végett szíves volt *Kukulyevics* úrnak kezéhez szolgáltatni; adott neki ezenkívül jegyzéket kétszáz kéziratról, melyek Dalmatiáról szólnak s Velence könyvtáraiban feltalálhatók.

Bécsben meglátogatá *Kukulyevics* úr a cs. kir. titkos udvari és állami levéltárt, az udvari könyvtárt s az ambraszi gyűjteményt. A levéltárban sok oklevelet másolt le az újabb szerb-nemzeti korszakból a XV-dik századig, melyek többnyire cyrill betűkkel írvák, s részint szerb királyoktól, részint a bánoktól (együtt a görög császároktól és török zultánoktól) származnak.

A spalatrói érsekség okmányait egy fiatal dalmata másolja Bécsben.

A cs. kir. udvari könyvtárban található kéziratilag, mint Kukulyevics úr jelenti: „a híres gr. *Zrinyi Péternek* horvát eposzi költeménye, *Sirena mora adrianskoga*“ (az adriai tenger Sirénája), mely valószínűleg a szerzőnek saját kézírása. Összehasonlítván e kéziratban talált költemény első énekét a nyomtatott szöveggel, úgy találjuk, az sok helyütt egészen eltér ettől; minél fogva igen kíváncsatos volna az egész kéziratot, mely fájdalom csak 8 énekét tartalmaz, lemásoltatni s a munka újabb kiadásánál alkalmilag felhasználni. — Érdekes volna egyúttal kimutatni, mily történeti, családi és irodalmi viszonyban áll *Zrinyi Péternek* ezen horvát munkája *Zrinyi Miklós* a költőnek magyar munkájával? Mert az adriai Siréna, mint tudjuk, már a magyarban szerepel. Kukulyevics úr jelentése szerint ítélve, úgy látszik, hogy amaz is eredeti munka.

Ugyancsak a fennevezett könyvtárban talált Kukulyevics úr jó rajzvázlatokat néhány horvát vár- és városról 1636-ból, névszerint Zágráb rajzát az összerombolt toronynyal, Varasdót, Csáktornyt stb.

Kívánunk sok szerencsét a zágrábi történelmi társulat kutatásainak, s reméljük, hogy ezeket, mihelyt közhazai érdekű eredményekkép mutatkoznak, a magyar tudósok sem fogják hagyni kellő figyelem nélkül; annál kevésbbé is szabad figyelem nélkül hagyniok, mert a két ország sorsa évszázadok óta közvetlenül összefügg egymással.“

II. E cikk az 1080. számban a következő nyilatkozatot vonta maga után:

„*Hazai történettudományunk körül.* Most van szőnyegen a magyar akademiánál egy, a hazai történettudomány ápolására célzó történeti kútfigyűjtemény kiadásának terve, mely mindenkinek alkalmat nyújtand a birtokában levő történettudományi kincseket s adatokat a közönség elibe juttatni. Úgy remélem, hogy azon intézkedéseknek, melyeket e tekintetben a magyar akademia teend, talán rövid idő múlva szerencsés sikerök lesz. Ereményre biztat főkép az akademia köz tiszteletű, mély tudományú és nemes lelkű elnökének gondoskodása, ki nem csekély áldozattal az akademia működési képességét emelni, névszerint pedig a történettudományi osztályt mind szellemileg, mind anyagilag oly karba hozni ügyekszik, mikép az a tudomány és a nemzet méltóságához illő módon járhatson el ezen irányban is.

Horvát atyánkfiai is e részben teendőiket már megkezdték.

Ők bármi csekély erővel három év előtt „egyesületet a délszláv történet művelésére“ alapítottak, mely azonnal működéséhez fogván, „Arkiv za povestnici jugoslovensku“ cím alatt történettudományi folyóiratot indított meg (melynek mostanig három kötete jelent meg), s azonkívül Európának minden vidékein tudományos összeköttetéseket keresett.

Alulírtat is megtisztelte az egyesület, őt tiszteleti tagnak választván.

Ezen egyesület részéről *Kukulyevics Iván* úr történettudományi kutatások végett legközelebb utazást tett, melynek eredményéről többek közt a P. N. 1078. számában azt olvassuk, hogy „György zárai vagy Gergely nonai püspök (Kálmán király kortársa) egyik fiának (?) jegyzeteire akadt, melyekben el van beszélve, mikép csatoltatott Horvátország a magyar koronához, s mily esküt tett Kálmán horvát királyllyá létekor.“

Ennek nyomán alulírt helyén valónak tartja a magyar tudományos közönség előtt jelenteni, hogy az ő gyűjteményében is hason tartalmú még kiadatlan okmány létezik Dalmatiára nézve, melyet ő több más okirataival együtt a magyar akademia által közrebocsátandó történettudományi kútögyűjteményben kiadni szándékozott. *Kukulyevics* úr leleménye mindazáltal ötlet arra bírja, miszerint azt az Új Magyar Muzeumban azonnal közzé tegye; hol az a legközelebb megjelenendő octoberi füzetben kijövend, mire a P. N. olvasóit is bátor figyelmeztetni

Wenzel Gusztáv.“

III. Ennek következtében sietünk *Wenzel* barátunk közleményét adni.

Kálmán magyar király viszonya Dalmátiához. Magyarország Kálmán király alatti története kütfőileg koránt sincs még kidolgozva annyira, mikép az alapos buvár is jelenleg már mondhatná, hogy azt teljesen és minden irányában érti. Úgy hiszem tehát, hogy minden kütfői adalék, mely annak bővebb kifejtéséhez járul, hazai történetünk irodalmában érdekes, s hogy a hazai historiai tudomány fő feladatához tartozik, a meglevő kütfői anyag szorgalmas tanulmányozása által történetünk ezen fontos szakának minél tisztább felderítésére különös figyelmet fordítani.

Kálmán történetének egyik legnevezetesebb oldala azon eseményeket illeti, melyek által ő Horvát- és Dalmátországot új és erősebb kapcsolatokkal kötötte a magyar koronához. Hirlapi tudósítások út-

ján értésemre esett, hogy Kukulyevics Iván úr az általa a déliszláv történetmívelő egyesület előtt tett jelentés szerint új okmányt talált volna, mely a horvátok e tekintetbeni viszonyaikra nagyobb világosságot vet, mint Tamás spalatói főesperes ismeretes függeléke, mely eddig fő külföldül használtatott. E horvátországi tudósítás bennem nem csekély örömet idézett elő; mert azon polemia után, melybe épen az ide tartozó eseményekre nézve pár évvel ez előtt (l. a bécsi *Blaetter für Literatur und Kunst* 1847-ki 143. számát) bevonattam, minden új hiteles külföldi lelemény, mely azokat bővebben felvilágosítja, reám nézve kívánatos. Egyébiránt Kálmán Dalmátiahozi viszonyának felderítése szintén a hazai történet különös érdekében levén, én is gyűjteményemből a következőkben egy eddig kiadatlan okmányt bátor vagyok közönségünkkel megismertetni; mely azon tudósítások után is, melyeket Lucius híres dalmátiai története nyújt, külföldi tekintetben talán némi jelentőséggel bír. Az okmány e következő:

Colomanus Rex veniens Jadram ante civitatem convocavit curiam. Ibique de Dalmatiae libertate integra perpetuaque servanda communiter tractantes ipse Rex inprimis supra sancta quatuor Dei evangelia patre me C. Episcopo anitente manu confirmavit propria. Videlicet, ut antiquam Dalmatiae libertatem in nullo unquam deberet fraudare; nec Episcopum vel Primate[m] aliquem nisi ab eorum velle electum illis dare confirmationem. Deinde hoc idem similiter supra sancta quatuor Evangelia (?) *hii* sunt Laurentius Strigoniensis Archiepiscopus, Marcellus Vaciensis Episcopus, Simon Quinque-Ecclesiensis, Matthaeus Vesperensis (Veszprimiensis), Georgius Georensis, Sixtus Varadensis, Fulbertus Colocensis cum ceteris Hungariae Episcopis. Comites vero majores omnes hoc idem juravere, quorum paucorum nomina scio, hi sunt: Joannes Palatinus, Cledinus, Marcus, Saulus, Saunicus, Vguranus, Theobaldus, Jandinus et multi alii, quorum nomina aut nunquam scire curavi, aut si scivi, in memoria non habeo, quae si omnium scirem, et vellem ponere nomina, in altum nimium nostra turgesceret pagina. Nam preter Regem et Episcopos, et Comites magnos juravere hoc idem et multi centurionum. Ille enim, qui Provinciam Dalmatiae subesse Regi disposuerat, securus esse volebat per multas et magnas personas sibi suisque successoribus et eorum heredibus, antiquam fore debere libertatem. Ad memoriam vero tante confirmationis tres cruces aureas dedit Rex, supra quas et que superius explanavimus confirmaverat. Vnam vi-

delicet Jaderiensi Ecclesie, aliam Spalatensi, etiam Arbensi, simul quosque Nobiles Provincie ad se vocavit. Hac ergo securitate pace firmata simulque terra tota per circuitum previsa, Rex regressus est in Vngariam.

(A „libri pactorum“ című velencei státuskönyveknek első kötetében a 239. levelen.) Wenzel Gusztáv.

IV. Végül a magunk részéről a horvát Zrinyiászra nézve megjegyezzük, hogy azt kimutatni „mily történeti, családi és irodalmi viszonyban áll Zrinyi Péternek ezen horvát munkája Zrinyi Miklós a költőnek magyar munkájával“ ugyan nem nagy dolog. A magyar Zrinyiászt a magyar közönség most már ötödik kiadásában bírja: a horvát Zrinyiászt kiki megnézheti az egyetemi és muzeumi könyvtárban. Péter csak fordítója bátyja munkájának, de a mi elég különös, egy szóval sem említve az eredetit, a címlapon magát nevezve adriai tenger Sirenájának, Miklós előszavát szóról szóra magáévá téve, s így azon helyét is, hol magyar költőnk szeretetre méltó naivsággal beszéli, hogy olykor szerelmes is volt; csak a XIV. ének kezdetét (egy hors d'oeuvre-t, de igen szép és becses hors d'oeuvre-t) hagyta ki, melyben t. i. Miklós bán öcsését Pétert apostrophálja! S ez a két mű rokonsága. Szerk.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Történelem s rokon. — Magyarország és Erdély képekben. I. Kötet. Kiadják és szerkesztik Kubinyi Ferenc és Vahot Imre. Pest, 1853. Emich Gusztáv könyvnyomdája. N4réth. 132 lap (264 szelet). Félkemény kötésben boltiára 4 ft.

Ismerd magadat: minden haladás kezdete, ismerd hazádat: első feltétele a hazaszeretetnek. Mondatott gyakran, és panaszszal, hogy a külföldnek e haza terra incognita; de vajjon minmagunkra nézve nagyobb részt nem szinte az-e? Hányan jártuk be Európa nagyobb kisebb részét! s hazánkat vajjon bejártuk-e hogy megismerjük? Élünk tehát legalább az irodalom adományai, igye-

kezzünk a hazát, a múltban és jelenben, részletesen ismerni, s üdvözljük a derék kalaúzt, melylyel a jelen munka kiadói bennünket e végre megkínálnak! Céljok „a hazát természeti, történeti, régiség-tani, állam- s föld-, népisme-i és szépirodalmi (?) tekintetben hű leírások és képek által alaposan megismertetni, köz érdekű ritkaságait, nevezetességeit, rejtett természeti és műkincseit fölkeresni s napfényre hozni.“ A kiadók egyike e téren már máskor is áldásosan működött, s most egy derék természettudósunkkal egyesülve, új erővel és buzgósággal indul meg a jól ismert pályán. A festői részt *Varsányi János* mérnök látja el, kinek illusztrációi nem csak jellemzések, hanem ízlést is tanúsítanak. Ha a tervre észrevételt kellene tennünk, csak a *szépirodalmi* elem ellen nyilatkoznánk, mely ha nem ethnographiai jelentésű, egyáltalában nem való ide, s nem tagadhatni, mikép a Klónak szentelt lapokon az ablakból-leugrási jelenet is (39. l.) igen visszás hors-d' oeuvre-t képez. — Az előttünk fekvő első kötet dús tartalma ez: 1. *A magyar nemzeti muzeum*, Kubinyi Ágostontól, gróf Széchényi Ferenc alapító szép képével. Ez országos intézet történetét s osztályonkénti jelen állapotját rajzolja. 2. *Budavár Mátyás kir. idejében*, Vahot Imrétől, Budavár azon időbeli nézetével, Mátyás kir. két pajzsa képével, s magának a királynak (igen rossz) arcképével. A cikk, némely historiai apró pontatlanságok dacára, becses összeállítása a régi főváros történetei és nevezetességeinek. 3. *Magyar oklevele Musztafa egri helytartónak* (rosszul olvasva) az egri minaret képével. 4. *A magyar honi földtani társulat* ismertetése. 5. *A salgói és somoskői bazalt sziklák és a vízmosások meggátlásáról*, Kubinyi Ferenc-től, a salgói bazaltképlet rajzával. 6. *Szepesvár* ismertetése; rajza az e kötethez is hozzákötött valóban jeles mutatóványlapon, s hozzáadásul egy „népmonda“ versekben, kidolgozásban szerzőjéhez valóban nem méltó. 7. *Alföldi pusztai képek*, leírása a mutatóványlap egyik képecskéjének, illusztrálva Petőfi némely töredékeivel. 8. *III. Béla és nejének Fejérvárt talált síremlékei* (sírjai) Érdy Jánostól, több rajzzal. Becses előadás, némely közbe szőtt történeti fontos érintésekkel, mik a derék szerző által bővebb kifejtést tesznek ohajtandóvá. 9. *Fűvészet a magyaroknál*, Brassai Sámuel-től, a Waldsteinia geoides és Telekia speciosa rajzaival; soknemű érdekekkel bíró, tartalmas cikk. 10. *Törökudágás*, Fejér megyei népmonda, közölve Szöllősi Benőtől. Nem azon kellene-e igyekeznünk, hogy a népmondák, mennyire lehet, a nép módjában

adassanak elő? 11. *Vác hajdan és most*, Vahot Imrétől, számos rajzokkal: Vác Mátyás korában, Vác ma, Báthory síremléke 1485., a székesegyház, a diadalkapu, romai régiségek, emlepénz; a szerző élénk kellemes módja szerint tárgyalva történetileg és helyrajzilag. 12. *Kolosvár*, Kövály Lászlótól, történet s helyirat, néhány rajzzal. 13. *Kecskemét és a kecskeméti puszták*, helyben nyert becses adalékokból összeállítva Vahot Imre által, számos rajzok és hangjegyekkel: a kötet legterjedelmesebb és legnyomosabb dolgozata, történeti, archaeologiai, statisztikai, ethnographiai és gazdasági tekintetben tárgyaló e nagy nevezetességű alföldi várost. Végül 14. néhány apróság. Ily sok, sokféle és bizony számtalan becses adatot, többnyire Vahot Imre ügyes összeállítása szerint hozó, dolgozat alkotja az első kötetet, melyet, mint halljuk, a sajtó alatt levő második rövid időn követni fog; s melyet mint a honismertetésnek jelenleg legfontosb tárházát minden olvasóinknak ajánlunk. — Hogy a kiadók német fordításról is gondoskodnak, derék dolog: de ennek szabad, sőt átdolgozott fordításnak kellene lenni.

— E g e l y. — *Tiszt. Goffine Lénárt, kathol. Oktató és Épületes könyve*. Második rész: 442 — 911 és XXVIII. l. N8r. Pest, Müller bet. A jó és olcsó könyvkiadó társulat kiadása.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XVI. Mátyás Király a paweni nemesek részére Kamarczay Miklós az országos ítélőszék jegyzője előterjesztésére néhai Pálóczy László országbíró ítéletével, mely szerint a Pawen család leányága Pawen 's más tótországi birtokok örökségéhez jogi megtagadtatik, szórul szóra átírván megerősíti. Kelt Budán sz. András apostol napján 1485. évben. — Nos Mathias Dei gracia Rex Hungarie Bohemie etc. memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit universis, quod Nobilis Magister Nicolaus de Kamarcza notarius curie nostre nominibus et in personis honorabilis domini Ladislai presbyteri ac egregy francisci filiorum condam Martini fily olim Stephani literati de Pawen nostre Maiestatis veniens in conspectum quasdam literas condam fidelis nostri magnifici comitis Ladislai de Palocz alias Indicis curie nostre adjudicatorio privilegiales factum possessionis Pawen predictae et suarum pertinentiarum in Comitatu Crisiensi existentis tangentes et concernentes sigillo eiusdem Comi-

tis Ladislai eisdem appenso ratione inferius denotanda detero et abstracto manu propria condam egregy Magistri Gregory de Dersanowcz Prothonotary eiusdem comitis Ladislai correctas et collacionatas nostre Maiestati presentari et gravi querela notificari curavit in hunc modum, quod cum in anno cuius iam decima videlicet citra (igy circa helyett) instaret revolutio Amda Chalapya Vaivoda Turcorum trucidis videlicet inimicis ac crudelissimus persecutor, ac vastator Christianitatis Regnum nostrum Slavonie cum valida potencia subintrando more suo igne et preda ferociter devastasset tunc predictae litere adjudicatorio privilegiales iam fati Comitis Ladislai de Palocz simul cum ceteris literis et literalibus instrumentis prefatorum nobilium de Pawen ac fratrum ipsorum e domibus et cistis eorundem per ipsos Turcos direpte et deportate tandem per viocos et platheas et campos disperse alie dilacerate alie vero combuste prescripte vero litere adjudicatorie dicti Comitis Ladislai sigillo earum simul cum serico ipsis alligato et appenso private et abstracte exstitissent in detrimentum iurum manifestum supplicans idem Magister Nicolaus nostre serenitati in personis eorundem domini Ladislai Presbyteri ac francisci de Pawen humiliter et devote ut easdem literas adjudicatorio privilegiales literis nostris similiter privilegialibus innovare roborare ac ratificare huiusmodique casum inopinatum, et defectum periculosum reintegrare ac reformare et restaurare dignemur quarum tenor talis est. Nos comes Ladislaus de Palocz Iudex curie Serenissimi Principis domini Mathie Dei gracia Regis hungarie Dalmacie Croacie etc. memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit universis quod nobis sabatho proximo ante festum Epiphaniarum Domini una cum dominiis Prelatis Baronibus Regnique nobilibus nec non Magistris prothonotarys ceterisque iudicibus et Assessoribus curie regiè penes dictum Dominum nostrum hic Bude existentibus. Stephanus pose de Zenthgyewrgh pro Ladislao filio Herman Gerebeny dicto de Heresyncz ac nobili domina Anna vocata consorte ejusdem Ladislai filiae videlicet condam magistri Michaelis de Pawen actoribus per ipsos pro habenda discussione et finali deliberacione presentis cause ipsorum electus et deputatus ab una ab alia vero Stephanus filius prefati condam Magistri Michaelis de eadem Pawen in causam attractus preterea Emericus frater ejusdem Stephani carnalis de dicta Pawen qui se causam in presentem intro misit a tercia partibus personaliter iuxta continenciam literarum egregiorum et Nobilium virorum Pauli Mykehecz de Czyrkwena ac ejusdem Stephani pose de Zenthgyewrgh nec non Martini de Pawen et Demetry literati de Nemes Iudicum ut puta et arbitrorum parcium predictarum quatuor sigillis eorundem consignatarum transmissionalium in figura nostri Iudicy comparens idem Stephanus pose de Zenthgyewrgh easdem literas dictorum Pauli Mykehecz et aliorum Iudicum et Arbitrorum predictorum transmissionales in personis prefatorum Ladislai de Heresyncz et nobilis domine anne conthoralis ejusdem contra annotatos Stephanum ac Emericum filios antelati Magistri Michaelis de Pawen nobis presentavit habentes hunc tenorem. Nos Paulus Mykehecz de Czyrkwena et Stephanus pose de Zenthgyewrgh item Martinus de Pawen et Demetrys de Nemes in facto inter egregium Ladislaum filium condam Hermani Gebeny de heresyncz una, partibus vero ab altera Stephanum filium condam Magistri Michaelis de Pawen pre-

dicta ratione recognicionis an ex possessionibus et porcionibus possessionarii dicti Stephani . . . habitis nobili domine anne vocate sorori ipsius Stephani uterine consorti vero antefati Ladislai nomine debiti femineo sexui provenientis porcio provenire et cedere debeat an non, habito arbitri et dispositores per partes assumpti, electique et deputati, memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis quod nobis in presenti festo beati Andree Apostoli pro disponendo et a . . . trando dicto facto agnicionis utrum ex huiusmodi possessionibus et porcionibus possessionarii preattacti Stephani antedictae domine anne sorori sive consorti dicti Ladislai certa porcio cessura ac provenitura existat per dictumque Stephanum sibi extradari debeat et assignari in hunc locum opidum silicet Chazmen per dictarum parcium vocacionem convenientibus et ipsis partibus personaliter nobiscum existentibus, et coram nobis comparentibus, dum iuxta continenciam literarum honorabilis capituli ecclesie Chazmensis super huiusmodi arbitrio et agnitione atque processu ipsius finali ad fassionem earundem parcium emanatarum et confectarum idem factum dicte agnicionis et invencionis disponere arbitrarique et peragere incepissemus dictas partes ad exhibendas et ostentendas literas eorum quas haberent prout hoc facere debere se assumerunt hortantes, tunc primo prefatus Ladislaus Hermany certas literas declarantes et continentes quod ex possessionibus Pawen predicta et alys ex quibus ipse Ladislaus prenotate domine anne consorti sue porcionem exquirebat alias jus quartalicium sexui faemineo extradatum fuisset et assignatum. Ex alia vero parte antelibatus Stephanus, quasdam sex literas coram nobis exhibuerunt et presentarunt quibus per nos fideliter examinatis et revisis quia exhibitione dictarum literarum prefatus Ladislaus talem porcionem ex dictis possessionibus prefati Stephani femineo sexui ius quartalicium extradatum fuisse perspicue comprobavit ex earundem literarum Revisione et alias nobis licet dispariter varieque visum exstitit pariter et agnitum nobis silicet Paulo Mykehecz et Stephano pose ad partem memorati Ladislai electis ut talismodi porcio ex dictis universis possessionibus et porcionibus possessionarii ipsius Stephani dicte domine anne provenire debeat et cedere, nos vero Martinus de Pawen et Demetrus de Nemes ad partem iam fati Stephani electi huius agnicionis et arbitrationis per dictos Paulum Mykehecz et Stephanum pose factarum contrarium sensimus. Atque in premissis arbitratione et agnitione uniri et conformari non potuimus. Obhoc et ideo secundum seriem literarum predictarum capituli annotati ipsam rem agnicionis et compericionis utrum huiusmodi porcio dicte domine anne ex ipsis possessionibus et porcionibus possessionariis provenire debeat an non cum tota ipsius negocy serie Egregys Magistris Prothonotariis et Iudicicurie regie Maiestatis una cum dictis literis per partes nobis in defensionem iurium ipsarum exhibitis et ostensis duximus transmittendam quas quidem literas per dictum Stephanum pose ac simonem literatum de dicta Zenthgyewrgh aut eorum alterum quantum ex dicti Ladislai parte item ex parte antefati Stephani per egregyum Gaspar castellanum de Zenthlelek ac demetryum de Nemes aut similiter eorum alterum ac quibus partes se confidere asserebant. Dictis Magistris Prothonotariis statuimus presentari exindeque ad octavas festi Epiphaniarum domini proxime venturi deliberacionem per eosdem reportari ipsis partibus volu-

eruntque partes ut si aliquis earum in premissis et in ys omnibus que in dictis literis annotati capituli exinde confectis expressata sunt persistere nollet, ex tunc contra partem hec omnia tolerantem in eisdem gravaminibus que in ipsis literis capitularibus denotata sunt convinci debeat eo facto, ad quod se eedem partes spontanea coram nobis obligarunt voluntate datum loco et termino in predictis anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo primo. Quibus quidem literis transmissionalibus presentatis prenominatus Stephanus pose de Zenthgyewrgh nominibus et in personis prenotatorum Ladislai de Herysincz et domine anne consortis eiusdem contra annotatos Stephanum et Emericum de Pawen proposuit eo modo quod totales possessiones porcionesque possessionarie prefati condam Magistri Michaelis de Pawen patris scilicet ipsius domine anne et annotatorum Stephani et Emerici prelibato in comitatu Crisiensi existentes jus femininum sicut et masculinum continerent, Et ob hoc ipsi directam et equalem porcionem de eisdem ipsis proveniente ab eisdem scilicet Stephano et Emerico rehabere vellet jure et lege regni requirente, et in huius verius documentum ut Jus quartale de eisdem possessionibus possessionaria dacione mediante extradatum sit et existat quasdam duas literas nostrum produxit in conspectum quarum prima condam Magistri Pauli Czwpor filii Georgy de Monoszlo comitis nec non Judicium nobilium dicti comitatus Crisiensis fassionalis obligatoria Crisy in festo beati Gregory pape anno domini millesimo quadringentesimo octavo unico solummodo sigillo et eciam in majori sui parte corrupto consignata patenter confecta declarabat quod Stephanus literatus et Johannes fily Emerici de Pawen ac Michael filius Nicolai fily Pauli fily Jacobi de eadem nec non Paulus filius Johannis fily dicti Pauli ipso Michaeli Pauli fratris sui uterini prelibatoque Paulo filio Johannis, Ladislai fratris sui oneribus et gravaminibus in se ipsos assumendo coram eisdem comite et Judium dicti comitatus Crisiensis personaliter constituti quartam et equalem partem in porcionibus eorundem possessionariis in Pawen predicta ac Mokrycza et Zenth'ázló vocatis simul cum jobagionibus ac aliis universis utilitatibus ad ipsam quartam partem spectare debentibus, Simul et in uno competenti loco Georgio Michaeli et Martino filys Johannis de Adamowcz ac Thome et Johanni filys Pwnék de Jalsecz ipsorumque heredibus et posteritatibus universis pure et simpliciter sine dolo annuissent consensissent, dedissent et donassent Jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas possidendas pariter et habendas ita videlicet quod si eedem partes temporum in processu alias porciones possessionarias ex quibus ipsis Georgio Michaeli et Martino filys Johannis de dicta Adamowcz quarta feminalis provenire deberet a manibus aliorum reacquirere et reobtinere possent tales in duas partes rectas et coequales inter se dividerent quarum una prefatis filys Emerici nec non Paulo et Michaeli et alia memoratis filys Johannis et filys Pwnyk cedere deberet et provenire, secunda vero ipsarum videlicet capituli ecclesie Chazmensis exinde statutoria septimo die vigilie festi annunciationis virginis gloriose in eodem anno domini millesimo quadringentesimo octavo predicto alphabeto intereisa privilegialiter edita enodabat quod Dionisyus filius Luce de Adamowcz regius et magister Dominicus canonicus eiusdem ecclesie Chazmensis per ipsum capitulum pro testimonio transmissus juxta literatorum

mandatum condam domini Sigismundi Regis in prescripta vigilia festi annunciacionis virginis gloriose ut puta Sabbato proximo . . . ac alys duobus diebus ad id aptis et sufficientibus ad facies predictarum porcionum possessionariarum in possessionibus Pawen Mokrycza et Zenthlazlo habitatum vicinis et commoneis earundem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo introduxissent eisdem Michaellem literatum Georgium Martinum Thomam et Johannem in dominium earundem statuissentque easdem eisdem simul cum cunctis ipsarum utilitatibus et pertinencijs universis jure ipsis incumbente nullo penitus contradictore apparente perpetuo possidendas in quorum contrarium prelibatus Stephanus et Emericus recitarunt et retulerunt eo modo quod antefate possessiones porcionesque ipsorum possessionarie a prefato condam Magistro Michaelle patre scilicet ipsorum devolute et devente in possessionibus Pawen predicta nec non Zenthlazlo Stheffanowcz Czyrkwena Bablyakalio nomine Zebnycze Orchowcz Zenthpeter Geztenowcz Mokrycza Klenowcz Ozeltheleke ac alys quibusvis possessionibus quovis nominis vocabulo vocitatis in dicto comitatu Crisiensi existen: habite ipsos per prefatum condam Magistrum Michaellem patrem scilicet ipsorum concernentes femineo minime pertinerent, et ex eo antefatis Ladislao de Heresyncz consequenterque prelibate domine anne consorti eiusdem sorori utputa carnali ipsorum nulla porcio de eisdem possessionaria dacione mediante provenire deberet, et in horum verborum suorum declaracionem quasdam sex literas nostro iudicio examinandas curavit demonstrari quarum prima prefati capituli Chazmensis fassionalis in festo assumptionis virginis gloriose anno domini quadringentesimo quarto privilegialiter emanata manifestabat quod Nicolaus filius Stephani de Stheffanowcz coram ipso capitulo Chazmensi personaliter constitutus proposuisset et sponte confessus extitisset vive vocis oraculo ut quia ipse in etate tunc valde senili fuisset constitutus et de die in diem horam sui obitus exspectasset carensque huiusmodi herede et successore aut proximo qui ipso decedente de bonis et rebus suis bono modo disponeret et de eisdem pauperibus Christi pro anime sue salute largiretur pro socero ad predictum sibi utilem querere et sibi attrahere exoptasset. Et licet Mykehecz filius Johannis de Czyrkwena et Paulus filius Fabiani filij ipsius Nicolai sibi per lineam consanguineitatis valde attinerent et propinque existerent tamen quia ipse Mykehecz alias ausu temerario in filium ipsius Nicolai videlicet eundem condam Fabianum manus iniecisset violentas. Et ipsum more Cayni fratricide miserabili nece interfecisset dictusque Paulus filius eiusdem condam Fabiani notam infidelitatis temporibus nunc proxime preteritis contra regiam incurrisset Maiestatem ob hoc ipse Nicolaus se ipsum et animam suam nec non bona sua mobilia et immobilia eisdem Mykehecz et Paulo committere ausus non fuisset nec sibi utile visum agnovisset cum ille qui super se pondus habet alterius onera nequiret supportare his itaque omnibus . . . Nico. filius Stephani . . . sui cordis ad Stephanum literatum et Johannem filios condam Emerici literati prediales provincie seu Comitatus Iwanyth qui eciam sibi per lineam consanguineitatis valde attinuissent et divertissent (igy) et eosdem sibi ad premissa fore valde utiles considerando excogitasset eosdem Stephanum literatum et Johannem filios condam Emerici literati ultra proximitatis et affini-

tatis attinenciam, qua sibi forent obligati in filios adoptivos assumptendo eisdem Stephano literato et Johanni uti suis filys se ipsum et animam ac omnia bona sua mobilia et imobilia cuiuscunque generis vel materiei existant submit-tendo. Totales porciones suas possessionarias ipsum in possessionibus Stheffanowcz et Czyrkwená predictis nec non Bablyak Orchowcz Zenthpeter et Gezthenowcz vocatis et alias ubilibet et in quibuscunque possessionibus quovis nominis vocabulo vocitatis quomodocunque et qualitercunque seu quovis titulo concernentes cum omnibus ipsarum utilitatibus fructuositatibus et pertinencys universis ad easdam ab antiquo spectantibus prefatis Stephano literato et Johanni filys predicti condam Emerici literati de dicta provincia seu Comitatu Iwanith proximis et consanguineis ac filys suis adoptivis, et per eos eorum heredibus suorum scilicet successoribus et posteritatibus universis causa et amore filialis ac eciam fraternalis dileccionis sub quadam clausula literis in eisdem declarata in perpetuum dedisset annuisset et contulisset donasset et perpetuasset tenendas possidendas et habendas. *Secunda vero* consimiliter eiusdem capituli Chazmensis exinde statutoria privilegialiter confecta denotabat quod regius et ipsius capituli Chazmensis homines literis in eisdem nominati feria secunda proxima post dominicam letare et alys diebus ad id aptis et sufficientibus anno domini Millesimo quadringentesimo quinto elapso ad facies predictarum porcionum ipsius Nicolai filij Stephani possessionarias in dictis possessionibus Stheffanowcz Bablyak Orchowcz Czyrkwená et Gezthenowcz vocatis et alys ubilibet habitarum prefatum Stephanum filium Nicolai concernentes vicinis et eometaneis earundem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo easdem eisdem cum cunctis ipsarum utilitatibus et pertinencys quibuslibet prefatis Stephano literato et Johanni filys Emerici literati nullo penitus contradictore apparente jure ipsis incumbente perpetuo possidendas *Tercia* siquidem ipsarum modo simili annotati Capituli Chazmensis feria secunda proxima post dominicam judica anno domini Millesimo quadringentesimo sexto patenter emanata manifestabat quod Mikehecz et Ladislaus filius Johannis de Czyrkwená coram dicto Capitulo personaliter constituti confessi extitissent eo modo quod scilicet usque tunc inter eos ab una ac Stephanum et Johannem filios condam Emerici literati de Zenthpeter partibus ab alia plurime rixe et contentiones discordieque et discrepaciones exorte forent et suscitata tandem ipsi per amplius fessi mutua fraternalis diligencie caritate per complurimorum proborum et nobilium virorum (igy) ad talem pacis devenissent dispositionem quod ipsi Mykehecz et reliqui filij Johannis universas et quaslibet possessiones et porciones possessionarias Nicolai filij Stephani de Stheffanowcz eundem in predictis possessionibus Stheffanowcz Czyrkwená Bablyak Orchowcz Zenthpeter Gezthenowcz vocatis et alys ubilibet et in quibuscunque possessionibus quovis nominis vocabulo vocitatis quomodocunque et qualitercunque seu quovis titulo concernentes alias per eundem Nicolaum filium Stephani ipsius Stephano literato et Johanni filys Emerici ipsorumque heredibus in perpetuum datas et collatas eisdem Stephano literato et Johanni ipsorumque heredibus et posteritatibus universis modo simili ob sincerum filialem amorem in eundem et irrevocabiliter dedissent annuissent et concessissent tenendas possidendas pariter et habendas. *Quarta* namque ipsarum ut puta condam

serenissimi principis domini Sigismundi Imperatoris et regis superinde consensualis ac confirmatorialis in festo beati Johannis Baptiste anno domini millesimo quadringentesimo vigesimo secundo regnorum suorum anno hungarie etc. trigesimo sexto Romanorum duodecimo et Bohemie secundo maiori suo autentico duplici sigillo a tergo consignata patenter conscripta explanabat quod ipse dominus Sigismundus Rex consideratis fidelitatibus et fidelium servitiorum preclaris meritis Stephani literati filij Emerici de pawen ac Johannis fratris sui per ipsos sibi cum summa fidelitatis constancia locis et temporibus opportunis laudabiliter exhibitis et in pensis prescriptas tres literas antefati Capituli Chazmensis non abrasas, non cancellatas nec in aliqua sui parte suspectas sed prorsus omni suspectionis vicio carentes quoad omnes earundem continencias articulos et clausulas acceperat adprobasset et ratificasset ... que premissis filiali adoptioni necnon donacioni perpetuacioni statucioni prescriptarum porcionum possessionariarum alysq; omnibus et singulis in tenoribus predictarum literarum lucidius contentis et expressis mera sua autoritate regia, et potestatis plenitudine an ex certa sciencia sue maiestatis Prelatorumque et Baronum suorum consilio consentaneo ac uniformi eorum decreto suum. consensum benevolum pariter et assensum liberalem effective prebendo ac acquiescendo easdem tres literas dicti Capituli Chazmensis pro prelibatis Stephano literato et Johanne eorumque heredibus et posteritatibus universis innovari perpetuo valituras salvis iuribus alienis confirmasset. *Quinta* denique consimiliter prelibati Capituli Chazmensis privilegialis feria quarta proxima post festum beati Georgij martiris anno domini millesimo quadringentesimo decimo septimo alphabeto intercesa privilegialiter emanata continet quod Stephanus literatus et Johannes filij condam Emerici literati de pawen onere Michaelis filij eiusdem Johannis in se ipsos assumpto coram eodem capitulo personaliter constituti confessi fuissent quod quia ipsi cum Magistro Michaeli literato prothonotario iudiciarie sedis nobilium Comitatus Crisiensis taliter disposuissent quod ipse nobilem puellam Elena vocatam filiam Laurency filij Martini de Zenthpeter sororem videlicet carnalem nobilis domine katharina vocata filie eiusdem Laurency consortisque ipsius Stephani literati prefato Magistro Michaeli literato pro eius legitima consorte darent traderent. Ipseque Magister Michael literatus eandem puellam Elena vocatam recipere et habere voluisset et desponsare et desponsatam suam legitimam in consortem fore idem Stephanus literatus et Johannes rectam et equalem quartam partem possessionum et porcionum ipsorum possessionariarum Sthefanowcz Ozeltheleke Czyrkwena Bablyak alio nomine Sebnycze Orchowcz Bagathyo Gezthenowcz Pawen Zenthlazlo et Mokrycza vocatarum nec non universarum et quarum libet aliarum possessionum et porcionum possessionariarum ipsorum possessionariarum (igy) in Comitatu Crisiensi existencium et quovis nominis vocabulo vocatarum ipsum Stephanum literatum et Johannem hereditario empticio acquisiticio impignoratio et alio quovis jure et titulo contingencium cum omnibus et singulis suis usibus utilitatibus fructuositatibus et pertinenciis eorundem quovis nominis vocabulo vocatis ad eandem directam quartam partem juridice spectantibus prefato Magistro Michaeli literato et per eum suis heredibus ac posteritatibus universis ob amore sincere dileccionis

sub expeditoria caucione literis in eisdem expressata in se ipsos assumpta jure perpetuo et irrevocabiliter dedissent tradidissent et contulissent tenendas possidendas pariter et habendas regius itaque et dicti Capituli Chazmensis homines in eiusdem Capituli literis statutoriis feria tertia scilicet in festo sanctorum Petri et Pauli Apostolorum anno domini Millesimo quadringentesimo decimo septimo supradicto ad facies prescriptarum possessionum Steffanowcz Ozeltheleke Czyrkwena Bablyak alio nomine Sebnycze Orchowcz Zenthpeter Clenowcz Bagathyo Gezthenowcz Pawen Zenthlazlo et Mokrycza vocatarum consequenterque prescripte directe quarte partis earundem presentibus vicinis et comitaneis ipsorum accedendo prefatum Magistrum Michaellem prothonotarium in dominium earundem introduxissent statuissentque easdem eisdem cum omnibus earundem utilitatibus et pertinencijs quibuslibet jure sibi incumbente nullo penitus contradictore apparente, perpetuo possidendas. *Quarum quidem* literarum per utrasque partes modo premissis coram nobis exhibicionibus factis continenciisque earundem sane intellectis tam antefatus Stephanus pose de Zenthgywrgh electus, pro prefatis Ladislao filio hermani Heresyecz ac domina anna consorte eiusdem actoribus in personis eorundem eisdem, memoratus Stephanus filius prelibati condam Magistri Michaelis de Pawen modo simili sibi per nos in premissis discussionem et deliberacionem ac finalem conclusionem elargiri petebant cumque nos partes inter predictas in premissis finem decisionem et conclusionem effectivam facere voluissemus mox antefatus Emericus filius annotati condum Magistri Michaelis de dicta Pawen personaliter nostram exurgens in presentiam subjunxit et allegavit in hunc modum. Quomodo predictae littere Statutorie in prescripto septimo die vigiliæ festi annunciacionis beate Marie virginis in dicto anno domini Millesimo quadringentesimo octo sub nomine vero et titulo ipsius Capituli Chazmensis, emanate et per prefatum Stephanum pose in personis antefatorum actorum exhibite invigore et multum suspecte fore viderentur ex eo scilicet quia eodem per antefatos actores tempore celebracionis dicte arbitrativæ dispositionis coram iudicibus et arbitris predictis nisi hic coram nobis exhibite fuissent ignoraret enim utrum iusto modo et sub recto atque vero sigillo ipsius Capituli Chazmensis edite extitissent, et ob hoc ipse de earundem literarum veritate et falsitate edoceri et per omnia experiri vellet, de hinc Magister Benedictus de peczel procurator et director atque auditor causarum dicti domini nostri Regis cum procuratoris literis suis regalibus in persona eiusdem nostri Regis e medio aliorum exurgendo literas easdem statutorias alphabeto intercisas in stilo. forma. scriptura. incausto pergamina cera serico sigillo sculptura picturis literis punctis circumferencijs ac foramine alyque omnibus et singulis earundem literarum et sigilli eiusdem condeponentis extrinsecus duntaxat et intrinsecus penitus et per omnia falsas ac contra deum et omnis justicie nequiter falsificatas et fabricatas ipse vero Stephanus pose in sua ac prelibatorum Ladislai et domine anne actorum nominibus et personis easdem literas veras rectas et in . . . o confectas fuisse et hoc per idem Capitulum Chazmense ubi littere originales et paria earundem reposita haberentur se comprobare posse referebant. Verum nos hijs auditis et perceptis partibusque eisdem per nos in premissis iudicium et iusticiam impertiri postulanti bus nobis eciam una

cum dictis dominis prelati ac baronibus nobilibus nec non prothonotariis et assessoribus dicte curie regie in facto premissarum literarum statutoriarum suspectarum modo antelato coram nobis exhibitarum inter predictos Ladislaum ac dominam annam actores ac dictum Stephanum pose in quantum ipsum Stephanum exhibicio earundem con (tra ?) necnon antefatos Emericum de pawen et dictum dominum nostrum Regem ab alia partibus mediantibus alyis literis nostris adjudicatorys exinde confectis iudicium facien (tes ?) licet memoratus Paulus Mykehecz de Czyrkwena et Stephanus pose de Zentgyewgh J. arbitris prefatorum Ladislai de Heresynez et domine anne ejusdem hoc et id quod prescripte porciones possessionarie prefatorum Stephani et Emerici de Pawen eodem modo juri femineo sicuti et quemadmodum masculino siquidem Martino de Pawen et demetryo literato de Nemes iudicibus et arbitris dictorum Stephani et Emerici in causam attractorum istud porciones ad feminam eum sexum minime pertineant visum fuerit *tamenquia* prefatus condam Nicolaus filius Stephani de prefata Stheffanowcz prout in dictis literis Capituli Chazmensis in dicto anno domini Millesimo quadringentesimo quarto emanatis continetur prenotata omnia bona sua mobilia et immobilia nec non prenomatas totales porciones suas possessionarias in prescriptis possessionibus Stheffanowcz Czyrkwena Bablyak Orchowcz Zenthpeter Ozeltheleke et alias ubilibet et in quibusvis possessionibus quomodolibet vocatis habitas prelibato (Stephano literato) et Johanni filys predicti condam Emerici literati de dicta provincia Iwanith tanquam proximis et consanguineis atque filys suis adoptivis in perpetuum donasse et contulisse ydemque Stephanus literatus et Johannes vigore huiusmodi donacionis et fassionis in dominium earundem modo premissis introduci ac easdem sibi ipsis jure perpetuo statuuisse tempore vero huiusmodi donacionis et statucionis heredes femineos in nullo literis in eisdem denotasse. Annotatus autem condam dominus Sigismundus Rex premissum suum consensum regium premissis fraternali adoptioni et donacioni prebuisse et adhibuisse ac easdem literas donacionales scilicet fassionales ac exinde statutoriales vigoribus prescriptarum literarum suarum in dicto anno domini millesimo quadringentesimo vigesimo sexto emanatarum confirmasse denique antefati Stephanus literatus et Johannes filij Emerici de dicta pawen sub onere annotati Michaelis in se assumpto in prescripto anno domini Millesimo quadringentesimo decimo septimo antelatum et equalem quartam partem prescriptarum possessionum Stheffanowcz Ozeltheleke Czyrkwena Bablyak alio nomine Sebnyere Orchowcz Zenthpeter Clenowcz Bogathijo Gezthenowcz Pawen Zenthlaszlo et Mokrycza vocatarum annotato condam Magistro Michaeli de Pawen et suis heredibus masculinis modo prenotato in perpetuum dedisse donasse contulisse et perpetuasse. Ipseque Magister Michael literatus se in dominium eiusdem quarte partis prescriptarum porcionum possessionariarum ordine preallato introduxisse, ac eandem sibi ipsi et huiusmodi suis heredibus tantummodo masculinis in perpetuum nullo penitus contradicente statuuisse prescriptarum literarum per prefatos Stephanum filium prelibati Magistri Michaelis de pawen et Emericum fratrem eiusdem de eadem coram nobis exhibitarum et productarum continencyis clare experiebantur ob hocque prescripta jura possessionaria prelibati condam Magistri Michaelis de

dicta pawen et per consequens prelibatorum Stephani et Emerici filiorum eiusdem annotatorum Ladislao de Hervesyncz et domine anne consorti eiusdem filie scilicet condam Magistri Michaelis in nullo concernere nec eadem jura possessionaria ad eosdem Ladislaum et dominam annam consortem suam ac heredes et proles eorundem devolvi et redundari sed eadem jura possessionaria antefati condam Magistri Michaelis in dictis possessionibus Stheffanowcz Ozeltheleke Czyrkwena, Bablyak alio nomine Sebnycze Orchowcz Zenthpeter Clenowcz Bogathyo Gezthenowcz Pawen Zenthlazlo et Mokrycza vocatarum habita et existencia antefatis Stephano et Emerico filiis eiusdem Magistri Michaelis ipsorumque heredibus et posteritatibus sexus masculini duntaxat universis in perpetuum tanquam merum verum et fraternum jus ipsorum relinquere readjudicari et committi debere nobis ac reverendis et honorabilibus in Christo patribus Johanne Waradiensi et Thoma de Debrenthe Zagrabiensi ecclesiarum episcopis Nicolai Bodo preposito ecclesie albensis secretario Magistro petro Sarij custode eiusdem ecclesie spectabilis presencie regie Maiestatis cancellarijs: Luce decretorum doctore omnium sanctorum de Wesprimio et dominico beati Nicolai extra muros earundem albensium ecclesiarum prepositis item magnificis Michaeli Orzag de Gwth regni hungarie palatino Johanne de Rozgon thavernicorum Paulo de dombo et Gasparo Bodo de Gyewrgij agazonum regalium magistris Paulo filio Bani de Alsolyndwa nec non magistris Gregorio de Dersanowcz personalis presencie regie maiestatis ac nostro Nicolao de Vag palatinali protonotariis ac Benedicto de Peczel auditori causarum regalium alijsque quam pluribus regni nobilibus et assessoribus curie regie nobiscum in iudicio et examine cause prenotate pro tribunali consedentibus et diucius super premissis tractantibus videbatur pro eo rationibus et causis ex premissis premissum iudicium et arbitrium annotatorum Pauli Mikehecz de Czyrkwena et Stephani pose de Zenthgyewrgh iudicium et arbitrorum prefatorum actorum in hac parte emendandum corrumpendum et invalidandum prescriptorum iudicium et arbitrorum preattactorum Martini de pawen et Demetrii literati de Nemes pro parte annotatorum in causam atractorum factum per omnia affirmandum approbandum et ratificandum. dictasque porciones ac jura possessionaria prenominati condam Magistri Michaelis in prescriptis possessionibus Stheffanowcz Ozeltheleke Czyrkwena Bablyak alio nomine Sebnycze Orchowcz Zenthpeter Clenowcz Bogathyo Gezthenowcz Pawen Zenthlazlo et Mokrycza vocatarum habitas et existentes simul cum cunctis earundem utilitatibus et pertinentijs quibuslibet sepefatis Stephano et Emerico filijs prefati magistri Michaelis de Pawen ipsorumque heredibus et posteritatibus tantummodo sexus masculini universis in perpetuum et in sempiternum irrevocabiliter readjudicamus relinquimus et commitimus jure ipsis e premissis incumbente possidere tenere pariter et habere eisdem Ladislao de Hervesyncz et domine anne consorti eiusdem ipsorumque heredibus et successoribus universis super ampliori impetitione et acquisitione premissorum porcionum possessionariarum perpetuum silentium et taciturnitatem imponentes: Auctoritate nostra judiciaria mediante salvis tamen juribus alienis in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes eidem Stephano et Emerico concessimus literas nostras privilegiales sigilli nostri autentici munimine robo-

ratas. Datum Budae predicto sexto die termini prenotati anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo secundo. Nos itaque qui ex suscepti nostri regij regiminis officio quoslibet casus nocivos et defectus inopinatos quorumlibet subditorum nostrorum per remedia opportuna reformare consuevimus et solemus justis et legitimis supplicationibus iam fati Magistri Nicolai acquiescentes prescriptas literas adjudicatorio privilegiales iam fati condam comitis Ladislai de Palocz iudicis curie nostre una cum ceteris dominis prelati et Baronibus nostris nec non magistris prothonotariis preattacte curie nostre superinde prehabitis sufficientibus tractatibus ac diligenti cause eiusdem revisione et examine sanoque consilio non abrasas non cancellatas nec in aliqua sui parte suspectas sed omni prorsus vicio et suspicione carentes signanterque prefati condam magistri tunc Iudicis curie regie prothonotarii propria manu eiusdem consignatas et correctas ut prefertur destitutas omnem nocivum defectum earundem ad . . . (reintegramus ?) et suplemus, de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali transcribi et transsummi presentibus literis nostris similiter privilegialibus sigillo nostro quo in Iudicio utimur in pendentibus communis roborandas et ratificandas eisdem Ladislao prefato et Francisco de Pawen duximus concedendas juris ipsorum ad cautelam communi iusticia requirente. Datum Bude in festo beati Andree apostoli anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo quinto. Lectaper Ellijewelgh.

Kivül: Adjudicatoria quod bona possessionaria pawenentia etc. sexum femineum minime concernunt. Ugyan azon kézzel.

a) Hártyára írva, az első sor betűi formára meglepőleg hasonlók gr. Teleki Hunyadiak Kora X. köt. 106. lap melletti hasonmáséhoz.

b) Az írás penész által szenvedett, s azért több helyütt olvashatlan szók vannak jelölve.

c) Pecsétje fehér viasz fészekben vörös viaszba van nyomva, jól megtartva, képverete ugyan az, mely Schwartner által „Introductio in rem diplom. Budae 1802. Tab. V. fig. 9. részbe vésva a mienkkel egy és ugyanazon évben kelt okiratról, közzétettk. Okiratunkban a pecsétet maga a király bírónak (quo in Iudicio utimur) nevezi.

d) A kötelék, melyről a pecsét függ, fekete, zöld és sárga sodrott selyem.

Ezen, család- s helynevekben egyiránt elég gazdag okirat, eltekintve minden egyéb érdekességeitől, kétségteljesen Ivánics vármegyét nevezi meg, melynek a hajdankorban, legalább mint ilyennek — autonómiai szervezettel bíró hatóságnak — alig maradt fel emlékezete. Ha valaki, bizonyosan Kercselich a részeknek e hű s alapos írója, mehetett volna Ivánics ily viszonyainak nyomára, s ha úgy, várhatnók, hogy a részletességig s bírálati tapintattal kidolgozott elég terjedelmes kétféle munkájában ¹⁾ Ivánicsnak e tekintetben is némi figyelmet szenteljen. Mindaz azonban, mit tőle e nyomon tanulunk végéig éri azzal, hogy, Ivánich a zágrábi püspökség javadalmait képezi, s hogy az már a IX. századb. Tótország határaitban szögellett. Maga az előttünk fekvő okirat

¹⁾ Historia cathedral. Ecclesiae Zagrab. — De Regnis Dalmat., Croat. Slav.

is Ivánics egyházi nemeseit (praediales de provincia sive comitatu Ivanith) említvén, kétséghen hágy: bár más részről nines adatunk, hogy az egyházi nemesek székei vármegyék neve alatt, bár ezekéhez hasonló nevű tiszti karuk volt, közokmányilag előfordulnának. Hogy Tótország területe régenteen több vármegyékre oszlott, azt Máté bán 1270 körül adott levele is ¹⁾ bizonyítja e szavaival: „insuper volumus sub silentio poenae, quod nobiles in Zagoria, et aliis comitatibus similibus, eo die, prout alii descensum dare non teneantur. De melyek lehettek azok — a megemlített Zágór, Körös és Zágráb vármegyéken túl — azt maga Kercselich sem határozhatja meg, a „similibus“ szóról mondván: hac in voce cum aenigma totum lateat, ab explicando tot annorum fata me arcent.“ S ime! itt Ivánics vármegyével találkozunk, s misem tiltja, hogy azon „similibus“ szóval jelentett megyék egyikét leljük fel benne, melynek hatalomcsillaga úgy elbukhatott, mint elbukott Podgorje Válpó s más Tótországi megyéké nyomtalan, vagy mint maga Zagoriác, melynek azonban, pedig épen Mátyás király alatt, végső órája hangosabban ütött, úgy hogy országgyűlésileg is viszhangzott, mert ennek a szomszéd Zágráb s Varasd megyékbe elrendelt felolvasását számunkra az 1486. évi 50. tör. cz. tartotta fenn. Ivánicsról addig ez adattal — megyének pusztá említésével — be kell érniünk, míg Kercselichcel egyformán tudós, de fölfedezéseiben szerencsésebb újabb történelmi buvárnak sikerülend e százados homályt földeríteni.

Még a családnevekből is szinte egyet, épen annyi joggal kiemelhetünk, s ez a Csupor név. Tótország viszonyai közt ez sokszorosan említve felmerül. A közlött okiratban nevezett Monoszlói Csupor Pált, akkor még (1408) körösi főispánt, már 1412-ik évben mint egész tótországi bánt találjuk, ki gyászos kimúlásáról emlékeztetés; ugymint, kit a törökkel Zsigmond királyunk ellen szövetekezett Hervoja bosznnyákországi vajda a csatatéren meggyőzván s fogolyul ejtven, ökörbőrbe varratott. ²⁾ Monoszlói Csupor Demeter Zólyomi Benedekkel s Debrenthei Tamással sokáig versengett a zágrábi püspökség felett, s hogy székre nem ülhetett, a zágrábi káptalanbeliek vihették ki, mint kik attól tartottak, hogy a zágrábi káptalan jóságait elfoglalva tartott Csuporok, mint atyjafiai ellen elég erélylyel fel nem lépend. Mért írja e Demetert, már mint győri püspököt, Román ³⁾ Monoszlói helyett Gonoszlói Csupor Demeternek, miután ily komoly munkában a szójáték ledérségét fel nem tehetni, sajtóhibául pedig fel nincs róva, felérni nem tudom. Igaz! a Csuporok is mint mások, itt ott, elég *gonoszul* gazdálkodtak a XV. században, s hogy hatalmuk büszké érzetében birtokos szomszédjaikat bársony kacsóval épen nem círogatták, mutatja a zágrábi káptalan s Erdődy-család sklavoniai ösbirtokuk elfoglalása, mely utóbbi csak a hatalmaskodó Csuporok magvaszakadtával került Erdődy-kézre vissza; ámde hát ilyesmivel csak ők *egyedül* építettek magoknak hágesót a *gonoszlói* előnév kiérdemlésére, az ököljög széles uralma idejében? Isten látja: e variánsra épen nem szorultunk volna.

Páur Iván.

¹⁾ Kercselich de Regnis Dalmat. Croat. Slav. 201. lap.

²⁾ Budai Histor: lexic. 1. rész, 514. lap.

³⁾ Syllabus Praesulum Jaurinensium 38. lap.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

NOVEMBER. 1853.

XI. FÜZ.

TORQUATO TASSO.

DRAMA GOETHETŐL.

KAZINCZY GÁBORTÓL.

SZEMÉLYEK: II. Alfonz, ferrarai herceg. Este Leonóra, a herceg nővére. Sanvitale Leonóra, Scandiano grófnő. Torquato Tasso. — Szintér: Belriguardo.

ELSŐ FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.

Kerti tér, epos-költők képszoobraival ékesítve. Elöl jobbra Virgil, balról Ariost.

Hercegnő. Lenóra.

Hercegnő.

Mosolygva nézsz rám, Elconóra,
S magadra nézsz, és mosolygysz megint.
Mi lelt? beszélj. Hadd tudja meg barátod!
Merengni látszol, ámde nyájasan.

Lenóra.

Igen, hercegnőm, én kedvtelve látom
Magunkat itt így falvi-díszesen.
Úgy látszik, boldog pásztornők vagyunk,
És azt miveljük mit a boldogok.
Füzért kötünk. Im ez, himes virágú,
Mindig dusabb lesz kezeim között;
Fensőbb kedélyed és magasb szíved
A lány borostyánt választá magának.

Hercegnő.

A mit merengve szőttem, a füzér

Meglelte mindjárt méltó homlokát.
Hálásan nyujtom azt Virgílnak én.
(megkoszoruzza Virgil szobrát)

L e n ó r a.

En meg vidám és dús füzéremet
Lajos mesternek tészem homlokára.
(megkoszoruzza Ariost szobrát)

Kinek szeszélye elhervadhatatlan,
Az új tavaszból kapjon részt azonnal.

H e r c e g n ő.

Bátyám szives, hogy minket ily korán már
Szabadba vitt; magunknak élhetünk,
És óra-hosszant révedezhetünk a
Költők aranykorába. Belriguardo
Kedves nekem, mert némely napjait
Az ifjuságnak vígan éltem át itt.
S e lombok és e napsugár azon
Kor érzetét idézi vissza nekem.

L e n ó r a.

Egy új világ vesz minket itt körül!
E mindig-zöld fák árnya már magában
Öröm-hozó lesz. Ismét zeng e kútak
Halk suttogása, és az ifju ágak
Hajlongva rengnek a reg-fúvalomban.
Mosolygva nézdel ágyáról reánk
Gyermekszemével a virágcsoport.
A citrom- és narancsfák tél-lakát
Bizvást leölti a kertész; vidám ég
Pihen fölöttünk, s messze láthatárán
Halk ködre oszlik a bércek hava.

H e r c e g n ő.

Üdvözlénem én szívből a tavaszt,
Ha barátnőmet el nem rablaná.

L e n ó r a.

Ne juttasd e szép órákban eszembe,
Hogy mily hamar kell elszakadnom innen!

H e r c e g n ő.

A mit netán itt hagynál, kétszerezve
Leled föl ott a nagy városban azt.

L e n ó r a.

A kötelesség hív, a szeretet hív
Férjemhez; ő oly rég nélkülözött.
Fiát viszem, ki ez idén hamar
Nőtt s fejedett ki, s osztom atyai
Örvendezését. Flórenc nagy s dicső,
De mégis, összes kincseinek becse

Nem éri föl Ferrára drágaságít.
A nép teremte azzá azt a várost,
Fejedelmi tették nagygyá Ferrarát.

H e r c e g n ő.

Inkább azon jó emberek, kiket
A sors hozott itt össze, s egyesíte.

L e n ó r a.

Elszórja könnyen a mit gyűjt a vak sors.
Nemes kebel vonz nemes kebleket,
S miként ti, meg is tudja tartani.
Bátyád körében és körülöd oly
Kedélyek gyűlnek, mők méltók reátok,
S ti méltó sarja dicső őseiteknek.
Itt gyúladott meg a tan s a szabad
Elmélkedésnek szép világa, míg
Vad kor sötétlett gyászos alkonyával
Köröskörül. Én Este Hercules-
És Hyppolitnak ünnepelt nevét
Gyermekkoromban már tisztelve hallám.
Atyám Ferrarát Róma- és Florencce
Magasztalólag emlegette gyakran!
Miként ohajtám látni! itt vagyok.
Petrarca itt lelt tűzhelyt és hazát,
És itt lelé példányit Ariost.
Itáliának nincs oly nagy neve,
Kit nem hívott vendégeül e ház.
S a geniust ellátni gazdaként,
Hasznos; ha mit vendégajándokul adsz,
Azért viszont ő szebbet hágy neked.
Azon küszöb min egy jó ember átlép,
Megszentesül; száz év után szava
És tette visszazeng az unokának.

H e r c e g n ő.

Ha, mint te, oly hön érz ez unoka.
Írigylem én nem egyszer e szerencséd'.

L e n ó r a.

A mit te, mint más oly kevés, salaklan
És csendben élvezsz. Az én telt szívem
Mind azt azonnal elbeszélteti,
A mit hön érzed; ám te jobban érzed,
És mélyen érzed s — hallgatsz. Nem vakít el
A pillanatnak csillogása; élc
Nem veszteget meg; hízélgés hiába
Hálózza lépes igékkal füled.
Elméd szilárd és izleted finom,

Itéleted nyílt, és a mit magadként
Ismersz el, a nagyban nagy részvételéd.

H e r c e g n ő.

Ne vetnéd e tulhízelgés szavára
A bizodalmas barátság mezeit.

L e n ó r a.

A barátság méltányos, ő csupán
Képes belátni teljesen becsed.
Elismerem hogy képzésedben a sors-
S az alkalomnak is van része; az
Mégis tiéd, és a vagy a mi vagy.
S nincsen korodnak egy nagy hölgye sem
Oly tisztelőben, mint nővéred és te.

H e r c e g n ő.

Az engem el nem kaphat, Leonóra,
Elgondolván hogy mily kevés vagyunk,
S hogy azzal is másoknak tartozunk.
A régi nyelvek és az ősvilág
Legünnepeltebb mesterművei
Ismertetét anyámnak köszönöm.
De tudományban és műértelmben
Egy lánya sem bírt versenyezni véle.
S ha valamelyik merhetné is, az
Lucretiát illetné meg csupán.
S el is hihet, hogy a mit a szerencse
Vagy a természet nyújtott énnekem:
Rang- s birtokul nem néztem azt soha.
Örülök, szólván lelkes férfiak, hogy
Felfogni bírom véleményöket.
Ha szó van a múlt kor nagy emberéről,
S tettének érve mérlegeltetik;
Vagy tudományról folyjon a beszéd, mely
Fejlesztve bölcsen a tapasztalástól,
Közhasznuvá lesz s egyszersmind emel;
Bár mely irányt vesz a bölcsék beszéde,
Szívest kísérem, mert könnyű kísérnem.
Örömmel hallok szellemdús vitákat,
Ha az erők körül, mik a kebelt
Oly nyájás és oly rémes mozgalomban
Tartják, a szónok ajka édeleg;
Ha a dicsőség s széles uralom
Fejdelmi vágya eszmék tárgya lesz,
S a finom ildom, lelkes férfitól
Kifejtve, oktat rászédés helyett.

L e n ó r a.

S e komoly elvtől milyen nyájásan

Pihen ki aztán keblünk és fülünk
 A dalnok édes rímein , ki végül
 Igéző nyelvvel zengi bé szívünkbe
 Egy bűvös üdvnek érzeményeit.
 Magas kedélyed egy roppant biralmat
 Ölel be ; én a költészet szigetjén
 Repkény-ligetben élek legszivesben.

H e r c e g n ő.

E szép hazában , úgy hitettek engem !
 A myrth tenyész más minden fák fölött.
 S bár Musa sok van , társat és barátnőt
 Köztök keresni ritkábban szokás , mint
 Találkozást a költővel ohajtani ,
 Ki minket , úgy látszik , kerül , de sőt fut.
 Olymit keres tán mit nem ismerünk ,
 És meglehet , hogy végül maga sem.
 Ha így, ugyan szép volna , hogyha kellő
 Időbe' fogna ránk bukkanni , és
 Magán kívül , mibennünk ismerendne
 A kincsre a mit oly soká hiába
 Fürkésze mindűtt széles e világon.

L e n ó r a.

Tréfádat el kell túrnóm ; bár talál , de
 Nem mélyen. Én becsülök minden embert
 És érdemet , s csak méltányos vagyok
 Tasso iránt. Az ő szemének e föld
 Aligha nyújt , min megpihenne , tárgyat ;
 Fülének a természet rejteményes
 Harmóniája nem titok ; mit a
 Történelem nyújt és az élet ad ,
 Azt elfogadni keble tárva áll ;
 Kedélye összegyűjti a zillát ,
 S érzelme a nem-élőt életíti.
 A mit mi pórnak tartánk , ő nemessé
 Magasztosítja gyakran , s mit becsülnek ,
 Megsemmisül előtte. E saját
 Bűvös körében járdal ő csodásan ,
 És vonz együtt-járdalni részvevőleg ;
 Közelgni látszik , és távol marad ;
 Vélnök , reánk néz , s meglehet , helyettünk
 Bűvlátományok tűnnek föl csodásan.

H e r c e g n ő.

Te híven és gyöngéden rajzolád a
 Költőt , ki édes álombanban él.
 Azonba nékem úgy tetszik , hogy őt is
 Erősen vonja s tartja a való.

E szép dalok , mik itt-ott lombjainkra
 Tűzvék , s megannyi aranyalmaként
 Új illatos Hesperiót büvölnek
 Számunkra — mondd , nem látod-e hogy egy
 Valódi érzés szép gyümölcsei ?

Lenóra.

Örülök én is a kecses lapoknak.
 Gazdag kebellet ünnepel meg ő
 Egyetlen képet mindenik dalában.
 Majd fénylő glóriában emeli
 A csillagokba ; mint az angyalok
 Felhők felett lehull a kép előtt ,
 Majd halk mezőkön eljárdal nyomába ,
 S minden virágot koszorúba sző.
 Ha a csodált hölgy megy , megszenteli
 Az ösvényt min szép lába elsimúlt.
 Rejtett ligetben , mint a csattogány,
 Szerelmi-kór kebelből összezengi
 Edes keservvel a berket s mezőt :
 E méla boldog bú , bájos keserv
 Minden szívet s fült magával ragad

Hercegnő.

S ha ünnevelt tárgyának nevet ad ,
 Lenóra az.

Lenóra.

Tiéd , miként enyém.

És volna másé , rossz neven fogadnám.
 Örülök én , hogy érzetét irántad
 E kettős-értelembe rejthetéd.
 Elég nekem hogy rám is gondol e név
 Szép zengzeténél. Nincs oly szenvedélyről
 Itt szó , mi tárgyát megszerezni és
 Kizárva bírni vágy , s féltékenyen
 Mindenkitől elvonni látomását.
 Ha boldog ábrándban mereng becsedről ,
 Könnyebb valómon is hadd lelje kedvét.
 Ő nem szeret hennünket — megbocsáss
 Hogy mondom ! — ő mind azt a mit szeret ,
 Minden világból le egy névre hord ,
 Mely a miénk , és érzetét megosztja
 Velünk ; s mi őt szeretni látszatunk , s csak
 A legdicsőbbet szeretjük vele ,
 A mit szeretni képesek vagyunk.

Hercegnő.

Igen belé merültél , Lenóra ,
 E tanba , olyan dolgokat beszélsz , mik

Majdnem csupán sülembe zengenek ,
És lelkemig le alig hatnak el.

Lenóra.

Te ? Plato tanítványa nem értenéd ,
Mit egy ujonc eléd fecsegni mer ?
Végetlenül tévednem kellene ,
De tudom is , nem tévedek egészen.
A szerelem , e bájos iskolában ,
Mint más különben , nem kényes gyerek :
Az ifju ő , ki Psychét vette nőül ,
S az istenek tanácsiban szavat
S helyt bír. Bűnös kényében nem csapong
Egyik kebelről a másikra el ,
Báj- és alakhoz boldog tévedésben
Meg nem tapad tüstént , és nem fizet
Gyors mámoráért undor- s unalommal.

Hercegnő.

Bátyám közelg ; ne hagyjuk eltalálni ,
Beszélgetésünk merre tért megint ;
Tréfálkozásit kényetnénk viselni ,
Mint öltönyünk kikapta élceit.

MÁSODIK JELENET.

Előbbiek. Alfonsz.

Alfonsz.

Tassót keresem , és nem lelem sehol.
És nem találok még itt — nálatok sem.
Nem tudtok róla értesíteni ?

Hercegnő.

Tegnap kevésbé láttam , még ma nem.

Alfonsz.

Hibája régen , inkább a magányt
Keresni mint a társadalmi köit.
Azt megbocsátom , ha az embereknek
Vegyes zsvajját futja , s örömostebb
Mulat magányban szabadon saját
Lelkével : mégis nem dicsérhetem ,
Hogy jó haráti környét is kerüli.

Lenóra.

Ha nem csalódom , úgy a roszalást
Nyájas dicséret váltja mihamar ,
Ó herceg. Én ma távol láttam őt ;
Könyv s őn kezében , írt , ment s írt megint.
A mit futólag hallék tőle tegnap ,
Befejezettnek érteté művét ;

Csak kis vonalmak a miket javítgat ,
 Hogy végre méltó hódolat díjazza ,
 A mit tapasztalt , dús kegyelmedet.

Alfonz.

Ha adja , én örömmel fogadom ,
 S hosszú időre föl is mentem őt.
 Mily részt vegyek bár munkájában én ,
 Bár mint örülök , és mint *kell* örülnöm
 Jeles művének : türeldelmem is
 Elvégre szintén oly mértékbe' fogy.
 Nincs vége-hossza mind e dolgozásnak ,
 Lassan halad , nem hagy semmit helyén ,
 Ismét megáll , megcsalja a reményt ;
 Az élvet , a mit oly közel hívénk ,
 El-elhaladva látni — bosszuság.

Hercegnő.

Dicsérem én e gondot , mely szerényen
 Halad nyomként a célpont felé.
 Csupán a Musák bűbajos kegye
 Sző egybe híven oly számos rimet ;
 Es más ohajtás nincs lelkébe' mint
 Hogy költeménye válják egy egészszé.
 Regét regére szórni nem kíván ő ,
 Mely kósza élvet nyújt , és végre mint
 Üres beszéd csak elzendülve ámit.
 Hagyd nyugton őt , ó bátya ! Jó műnek
 Nem az idő szab mértéket ; s hogy együtt
 Élvezze azt a maradék , feledni
 Kellend magát a művész társkorának.

Alfonz.

Működünk együtt , jó hugom , miként
 Gyakran tevők azt mind-kettőnk javára.
 Enyhíts , ha olykor el-elkap hevem ,
 S ha túlszelíd vagy , majd nógatlak én.
 Így végre tán a célnál látjuk őt ,
 Hol rég ohajtánk. S a hon , a világ
 Elámuland , mely meglepé , a kész mün.
 Én megkapom dicsrészemet belőle ,
 És ő az élet színterére lép.
 Magasb kebelt nem képezhet ki szűk kör,
 Hon- és világnak szükség rája hatni.
 Tanuljon tünni dicset és szidalmat ,
 És kényszerítve lesz mást és magát
 Ismerni híven. Többé a magány
 Nem szenderíti el hízelve őt.
 Az ellenség kimélni nem *akar*,

És a barátnak *nem szabad* kimélni :
Így edzi küzdve erejét az ifju ,
S önérzelemre jut , hogy férfiú.

L e n ó r a .

Így értte mindent megtéssz még , uram ,
Miként sokat től eddig is. Magány
Képez ki elmét , jellemet világzaj.
Ó bár kedélyét , mint művészetét
Böles tanaidtól hagyná ő vezetni !
Hogy a világot többé úgy ne futná ,
Nehogy gyűlölség s rettegés legyen
Elvégre még gyanakvó hajlamából.

A l f o n z .

Az retteg embertől csupán ki nem
Isméri , s az ki futja , mihamar
Bal felfogásra tévedend. Így ő ,
S így lesz fokonként egy szabad kedély
Iránya-vesztett és korlátozott.
Ekként törődik gyakran hajlamomról
Inkább , miként öhozzá illenek.
Gyanus szemekkel néz sok olyan embert ,
Kik , jól tudom , nem ellenségei.
Történik olykor , egy levél eltéved ,
Más szolgálathá lép át egy eseléde ,
Vagy egy papir elsikkad birtokából :
Azonnal ármányt , célt és árulást lát ,
Mely sorsa ellen fondorúl kezét fog.

H e r c e g n ő .

Ne hagyd felednünk , kedves bátya , hogy
Ember kiválni nem bir önmagából.
S ha a barát , ki útra kelt velünk ,
Megsérti lábát , nemde szívesebben
Halkítanók meg lépteinket , és
Kezünket gyámul nyújtánók örömet ?

A l f o n z .

Jobb lenne hogyha meggyógyítani tudnók ,
És azt az orvos hü tanácsa folytán
Inkább azonnal megkísérlenők ,
S az orvosolltal aztán nyájasan
Járdallanók a fris lét új útát.
De én reménylem , kedvesim , soha
Sem terhelend a zord gyógyász büne.
El nem mulasztok semmit , hogy hitet
És bizodalmat öntsek keblibe.
Sokak láttára gyakran tüntetem ki
Kegyem világos jelvényével ; és ha

Nálam panaszt tesz , megvizsgáltatom ;
 Miként cselekvém a minap, hivén
 Hogy lakszobáját feltörék. Ha semmi
 Sem süi , nyugodtan értesitem őt
 Hogy' látom én a dolgot ; s miután
 Mindenbe' szükség a gyakorlat , én
 Tassón tehát , mert érdemes reá ,
 A türelemben gyakorlom magam.
 S ti, azt tudom, hogy szívesen segítetek. —
 Most már szabadba hozván titeket ,
 Ma estve visszatérek Ferrarába.
 Egy pillanatra látandjátok itt
 Antóniót ; ő Rómából jöend ,
 És elvisz engem. Sok beszélni , tenni
 Valónk van együtt. Elhatározás kell
 Több ügyre nézve , sok levél irandó ,
 Mind ez siettet a városba vissza.

H e r c e g n ő.

Megengeded hogy kísérod legyünk ?

A l f o n z.

Maradjatok csak Belriguardóban ,
 Ránduljátok Consandoliba át ;
 Éljétek a szép évrészt kényetekre !

H e r c e g n ő.

S te nem maradhatsz-e velünk ? miként a
 Városban , itt nem rendelkezhetel ?

L e n ó r a.

Antoniót is rögtön elviszed , ki
 Annyit beszélne Rómáról nekünk.

A l f o n z.

Az lehetetlen , gyermekek ; de mindjárt
 A mint menekszem , megtérek vele ;
 Akkor beszéljen aztán néktek , és ti
 Segélni fogtok meghálálnom újabb
 Szolgálatának annyi fáradsámit.
 S ha kibeszéltük ismétlen magunkat ,
 Hadd jöjön aztán a zaj , hogy vidám
 Élet pezsegjen lombjaink alatt ,
 Hogy engem is , mint kell , szívest találjon
 Ha fölkeresném , szép hölgy egy lugasban.

L e n ó r a.

Szemet hunyunk rá nyájasan.

A l f o n z.

S ti még

Tudjátok azt , hogy elnéző vagyok.

Hercegnő.

(a színtérnek fordulva)

Már régte látom Tassót. Csendesen
Intézi erre lépteit, meg-megáll
Egyszerre, mintha tétovázna, majd
Ismét sietvébb jó felénk, s megint áll.

Alfonz.

Hagyjátok őt ha költ s elmélikedik
Merengni ábránd álmiban . . . ne bántsuk.

Lenóra.

Nem, ő megláta minket, erre tart.

HARMADIK JELENET.

Előbbiek. Tasso.

(egy hátyába fűzött könyvvel)

Halkan közelgek egy művel feléd,
S még tétovázok, által nyujtsam-e.
Igen tudom még végzetlen marad, bár
Befejezettnek látszanék talán.
De hogyha bántott, azt hiányosan
Nyujtnom be néked, most erőt veszen
Fölöttem egy új gond: sem háladatlan-
Sem nem szeretnék szörszálhasogatónak
Látszatni. És mint mást nem mondhatunk,
Mint: Itt vagyok! hogy a baráti kör
Kimélve lelje bennünk örömét;
Én is csak ennyit mondhatok: Fogadd el!

(átadja a könyvet)

Alfonz.

Ajándokoddal meglepsz, s ünnepélylyé
Tezsed számomra e kedves napot.
Kezembe végre hát, és némileg
Tulajdonomnak mondom! Rég ohajtám,
Bár eltökélnéd végre magadat,
S így szólanál már: Ím, elég, vegyétek!

Tasso.

Tökéletes, ha ti eléglitek,
Mivel tiétek minden értelemben.
Ha néztem a rá fordított ipart
S tollam vonását, mondhatám: e mű
Enyém; de azt, mi annak értéket
S belső becsét nyujt, közelbről tekintve,
Érzem, titeknek köszönöm csupán.
Ha a természet, gazdag kényc szép
Ajándokából, a költői érnek
Részt nyujta nékem nyájasan: de a sors

Ádáz hatalmával száműzött magától.
 S ha a világ bűbajos látománya
 Igézve vonzá a gyermek szemét :
 Hamar borút vont ábrándéletére
 A jó szülék méltatlan szenvedése.
 Ha dalra nyilui bátorult az ajk ,
 A fájdalomnak nyelvét ismeré csak ,
 S atyám buját és jó anyám keservét
 Mint méla viszhang kíséré a dal.
 Te emelél ki egyedül a szűk
 Nyüögök közül egy szép szabad világba ;
 Levöl agyamról minden gondot , és
 Tevél szabaddá , hogy merész dalokra
 Fejlődhetett ki keblem ; és akármily
 Díjt kapjon is most költeményem , azt ,
 Mivel tiétek , nektek köszönöm.

Alfonz.

Kettős dicséret illet meg , s szerényen
 Bennünket is megtisztelsz tenmagaddal.

Tasso.

Ó bár ki bírnám , a mily hévvel érzem ,
 Fejezni hogy csak töletek vevém
 Mind azt a mit most általnyujtok én !
 A tettlen ifju — magából meríté
 A költeményt ? a gyors csaták okos
 Vezényletét — ezt ő gondolta-é ki ?
 A fegyvereknek bölcs tanát , mit a hős ,
 Ha kell , merészen intéz , a vezér
 Lángelméjét , a lovagok hatalmát ,
 S mint vívnak együtt a csel s örködés :
 Ezt nem te ihléd , bölcs levante herceg ,
 Lelkembe ? mintha védőangyalom
 Volnál , ki abban leli örömét ,
 Hogy egy halandó ált nyilatkozik
 Elérhetetlen nagy s dicső mivolta.

Hercegnő.

Élvezd tehát a nekünk oly becses műt !

Alfonz.

Fogadd örömmel a jók tapsait.

Lenóra.

Az általános hírnévnek örülj.

Tasso.

E pillanatnál nem kell több nekem.
 Csupán reátok gondolék ha írtam ,
 Tetszésetek volt legmerészebb vágyam ,
 Vég céloam az : hogy elmulassalak.

Ki a világot nem barátiban
Tekinti, az nem érdemes rá
Hogy tudomásul vegye a világ.
Itt van hazám, a kör, hol örömet
Pihen meg e szív; itten figyelek,
És minden intést híven hallgatok.
Tapasztalás, tan és izlés beszél,
Sőt a jelenkor és utóvilág
Előttem áll itt. A tömegesport
Rémíti s tévbe vonja a művészt.
Az olyan érez s ért csak mint ti vagytok,
Csak az legyen bíró s jutalmazó.

Alfonz.

S ha hát jelenkor és utóvilág helytt
Vagyunk, nem illik csak henyén fogadni.
A szép jel, mely a költőt tiszteli,
Mit még a hős is, bár mindig igényli,
Irigység nélkül nézdel homlokán,
Imitt, elődöd halántékain van

(Virgil szobrára mutat)

Történet avagy jószellem füzé
S hozá? Hiába' nem mutatkozik.
Miként ha Virgilt ilyen hallanám:
Minek halottnak tisztelgés? Hisz ő
Fényt és jutalmát megkapá mig élt.
S ha hódolatra kész a szív irántunk,
Lássák az élők is hálátokat.
Elég borostyán van már szobromon,
Zöld lombja az életet illeti.

(Alfonz int hugának; ez leveszi Virgil szobráról a koszorút, s Tassóhoz közelg, ki visszalép)

Lenóra.

S te tétovázasz? mely kéz nyújtja, nézd,
A hervadatlan koszorút neked!

Tasso.

Ó hagyjatok még, esdeklem! Hiszen
Mint éljem én túl e pillanatot.

Alfonz.

Dicső sajátod élvében, mitől
Elrémülél az első pillanatban.

Hercegnő.

(a koszorút fölemelve)

Tölem ne vond meg a gyér örömet,
Mit gondolok, hadd mondjam szótlantul.

Tasso.

Becsés kezekből a dicső tehert
Gyarló fejemre térdén fogadom.

(letérdel, a hercegnő fejére teszi a koszorút)

Lenóra.

(tapsolva)

Éljen az első izben koszorúzott!

Mily dísz a repkény szende férfiúnak!

(Tasso föláll)

Alfonz.

Csak előképe azon koronának,

A mely reád a Capitolba vár.

Hercegnő.

Amott zajosban fognak üdvözölni,

Itt halk ajakkal díjaz a barátság.

Tasso.

Vegyétek, ó esdeklem, el fejemről,

El! el! Parázként lángol ott, s agyamból,

Miként ha sujtán izzó napsugár,

A gondolatnak erejét kiégí.

Láz dülja vérem. Nem bírom ... bocsánat!

Lenóra,

De sőt e lomb megvédi homlokát

Annak, ki a dics forró égöve

Alatt pályáz, és enyh árnyat iver rá.

Tasso.

Az enyhe árny nem illet engemet meg,

Csupán a hősök homlokát. Vegyétek,

Ó istenek, föl, fellegek közé,

Dicső honába, hogy mindig magasbban

Lebegjen ott s elérhetetlenül!

Hogy egy öröklő pályázás legyen

Ezen magasztos célhoz életem!

Alfonz.

Az a ki jókor szerz, korán tanulja

Becsülni annak gazdag értékét,

Mit kedvezőleg nyújt nekünk az élet.

Ki jókor élvez, önkényt nélkülözni

Nem fogja míg él a mit már bíra,

És a ki bír, az edzett, kell, legyen.

Tasso.

S hogy az legyen, kell bírni oly erőt

Kéblébe', mely meg nem törik soha.

Ah, ép e percben tör meg az enyém!

A boldogságban hágy el üsöröm, mely

A balszerencse sujtását szilárdan,

S kevélyen a joggázolást fogadni

Taníta. E perc üdve, az öröm

Perzselte-é ki a velőt belőlem?

Tértem törik! Még egyszer látsz, ime,

Eléd borulva , ó fejedelmi nő !
Hallgass meg , ó vedd , vedd el ! Hogy miként
Bübájós álomból serkenve föl ,
Egy új megenyhült életem legyen.

H e r e e g n ő .

Ha istenidnek szép ajándokát
Nyugodt-szerényen elviselni bírod ,
Tanuld e lombot is viselni ; annál
Dicsőbbet adni nem tudánk neked.
Kinek fejére méltán szálla egyszer,
Örökre lengend annak homlokán.

T a s s o .

Ó hagyjatok hát távoznom pirulva !
Sötét ligetbe rejtni üdvömet !
Mint máskor a bút rejtém benne el.
Ott a magányban , senkinek szeme
Nem emlekeztet meg nem érdemelt
Üdvömrre . És ha egy kristály folyam
Egy férfiút mutatna tükörében ,
Ki büvösen feldíszesítve , a menny
Viszfényinél fák és szirtek között
Merengve nyugszik : mintha e varázs
Ábrázolatban Elysiumot
Látnám ; s magamtól halkán kérdezem :
Vajon ki ő , e tulvilági lény ?
Földíszesített ifja múlt időknek ?
Ki mondja meg nevét és érdemét ?
Várok soká , és gondolom : habár
Másik , s megint egy társa jöne el ,
Nyájas beszédben társakozni véle !
Ó bár a múlt költőit , hőseit
Egy körbe látnám e forrás körül !
Ó bárha látnám válhatatlanul ,
Mint egyesülve voltak életökben !
Mint a delének bübájós hatalma
Egygyé csatolja vassal a vasat :
Akként a hőst és költőt egy irányuk.
Homér feledte önmagát , egész
Éltét két férfinak áldozá ,
S Elysiumban Nagy-Sándor Homért
S Achillt siet fölleltni . Ó ha én
Jelen lehetnék , együtt látni őket ,
Az eszme és tett első daliáit !

L e n ó r a .

Ébredj , Tasso ! ne éreztesd velünk ,
Hogy a jelent csekélyled teljesen.

Tasso.

A jelen az mely túlmagasztal engem ,
Eltávozonak látszatom csupán ,
Üdvérzelem volt , mely elragadott.

Hercegnő.

Örülök én , ha lelkekkel beszélsz , hogy
Oly emberül szólsz , s hallom szívesen.

(Egy apród a herceghez lép s halkán szól)

Alfonz.

Megérkezett ő ! épen idején.

Antónió ! — Hadd jöjön . . . itt vagyok már *)).

MAGYAR IRODALMI BEREK.

IX.

ROMÁNC MOLNÁR ALBERTRÖL.

SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.

Lugossy József, magyar tud. társ. lev. tag , az akadémiai kis gyűlések egyikében (1850. sept. 2.), a *Szombatos énekes könyv*-ről értekezővén , annak folytán , az ugyanazon könyvben előforduló „DUD“ szó alkalmával a többek közt ekképen nyilatkozik : A *dud* gyökből képzett köz használatu *duda* szavunk tanuságot tesz a *dud* gyök életre-valóságáról ; hogy „*dudolni*“ nem csupán pór ajkon , de az írói nyelvben is élt , mutatja többek közt Péchy Simonnál gyakori előfordulta stb ; — sőt *apáink fülében az aesthetikai mértéket is hihetően megütötte , mert egy XVII. századi érdekes románcban*

*) Goethe Tassója Kazinczy Gábornál egészen kész. Szerkesztő ezen fordítást újabb szépirodalmunkban valóságos eseménynek tartja. Most , midőn a valódi népies hangnál is népicbb , hogy ne mondjuk , pórias modor lett uralkodóvá , mely nem mindig a kifejezésben , hanem az érzület s világnézet libertinismusában van : semmi sem lehet üdvösebb mint oly művek elterjedése , melyek szellemben és formában nemesebb s tisztább körök legét lehelik. Itjen Goethe Tassója , mely valóban magasztos , azaz rangi , erkölcsi és szellemi felsőséggel bíró kedélyek életét festi , s hangban is tán minden ilyremű művek közt első karbeli. Az áttétel e művet szellemben és szóban híven , s a legnemesebb urbanitas hangján úgy adja , hogy irodalmunkban hozzá semmit sem hasonlíthatunk. Azért kívántuk olvasóinknak legalább e pár jelenet élvezését megszerezni : barátunkat pedig felszólítjuk , hogy az egészet minél előbb juttassa az öszyes magyar közönség birtokába. *Szerk.*

Szenci Molnár Albertről az mondatik, hogy ő, midőn a külföldön megszorulván, pénzért az alvilági szellemekkel szerződött, dudu-lással enyhítette keservét [Új Magyar Múzeum 1850—1. III. vagy decemberi füzet. A magyar tudományos Intézetek hivatalos Közlönye. CXX. lap.]

Azon helyzetben vagyok, hogy az említett érdekes románcot, valamint a Molnár Albertről feljegyzett mondát is köz tudomásra juttathatom, még pedig egyenesen magából azon kútforrásból közölve, honnan azt a felidéző tudós férfiú is bizonyosan merítette volt. Találtatik az a máramaros-szigeti reform. lyceum könyvtárának egy negyedréti kéziratos kötetében. A könyv maga tetemes vastagságu, vegyes és némi tekintetben tudni is méltó tartalommal. Magában foglalja névszerint a következő részleteket:

1. Historia Rerum Hungariae, ut potuit fieri, compendio brevissimo in usum Juventutis Hungaricae conscripta, atque pro ratione rerum in Tres partes divisa. Sub. Celeb. nec non Doctissimo viro Dno et Con Rect. mer. Joanne Tom. d. Szászky. Ao 1739. calamo vero excepta ab Andrea Wernhardt. Posony. 13. mart. Finit. Tesz összesen 321 lapot 1).

2. Nemes Erdély Országának Statussáról, Lakossiról és Lakó helyeiről s Folyó Vizeiről való Oktatás; Mellyet írt volt Néhaji Bíró Sámuel, Erdélyi Tanács Ur. Anno M.DCC.X. Áll 26 lapból, s három részben értekezik Erdélynek nevezetiről, Erdélynek lakosiról és Erdélynek külső és belső határiról, Városiról s Vizeiről.

3. Az Tripartitum Decretumnak, úgy az Approbata és Compilata Constitutióknak rövid summája és veleje. Az melyet írt volt Bíró

1) Gazdag tartalmu s tudományos műve a nagyhirű szerzőnek. Tudtommal nyoma nincs. A mutató táblája következő: *Conspectus Generalis. Prolegomena* de Notitia rerum hungaricarum et subsidiis in genere. *Pars I. Geographica.* Geographiam Hungariae aevi antiqui, medii et recentioris exponit. *Pars II. Historica.* Historiam aevi antiqui, medii et recentioris tradit. *Pars III. politica.* Statum Hungariae Physicum, oecumenicum, politicum, militare, ecclesiasticum atque litteralem sistit. Legróvidebben tárgyalatik Magyarország ó és középkori földirata, s ez úgy látszik csak vázlata a következő munkának: *Introductio in Geographiam Hungariae antiqui et medii aevi.* Quondam a Johanne Tomka Szászky e veteribus monumentis eruta et Tabulis illustrata. Posonii, Typis Francisci Augustini Patzko. 1781. 45 lap terjedelmű. A kéziratos könyv végén ez áll: *Pisonii, Ao 37. d. 27. Apr., s ez úgy hiszem az íratási év leszén.*

Sámuel, Erdély Országának néhaji Tanács Ur hive, Erdélybenn. Tesz 61 lapot.

4. *Rudus Redivivum* stb a Francisco Pariz Pápai. Tesz 49 lapot. Az eredetiről lemásolva 1745. a mi mutatja, hogy a nyomtatványka már akkor is igen megritkult vala.

5. *De regula vivendi in republica*. Elfoglal 10 levelet s előadja az akkori (1745) európai birodalmak nevezetesebbjeinek politikai szerkezetét.

6. *Notata ex Hornio*. Tesz 9 lapot. Ó geographiai jegyzetek. (1745).

7. *Sequuntur quaedam res memorabiles ex novellis excerptae*. 1740—50. közötti európai eseményekre vonatkozó adatok; köztök egy pár, erdélyi *régibb időbeli sirvers*, ezek közt a *Bocskai Gáboré*, az egeresi templomból, mely már nyomtatásban is közöltetett ¹⁾. Tesz 20 lapot.

8. *Asceticus cikkelyek, magyarul latinul*. 31 lapon. Ezeknek végibe van ragasztva egy ily feliratu szakasz: *Sequuntur quaedam Sententiae proverbiales* és foglal magában 304 *latin mondatot*, magyarítva néhol fordítás, néhol azon értelmű eredeti magyar példabeszéd által.

9. *Rudimenta Musicae Vocalis Elementa*. Tesz 3 lapot.

10. (Lásd alább.)

11. *Asceticus cikkelyek rekesztik be* a kötetet 11 lapon.

Áll ezek szerint az egész könyv 533. lapból, meglehetősen tiszta írással, melyben három különböző kezet lehet egymástól megkülönböztetni. *Első*, *Wernhárdt Andrásé*, de ő csak címlapját írta a Tomka-Szászky munkájának; *második* a Szászky Historiájaé: kié? feltéve sehol nincs; a *harmadik*, mely írta mindazokat, a mik csak fentebb, a 2—11. pont alatt följegyezték. E kéznek tulajdonosa egy állandóan használt Monogrammban teszi ki nevét, mely G. J. K. V. betűk fonadékából áll, s melyet ő maga, a *Rudus Redivivum* első lapján így magyaráz: *Georgius Jantsó K. Vásárhelyiensis*. Ki lett

¹⁾ Notitia Topographica, Politica, Inelyti Comitatus Zemleniensis per Antonium Szirmay etcet. Edita et indicibus provisa industria Martini Georgii Kovachich Senquicensis etcet. Budae. Typis Regiae Universitatis Pestanae. 1803. pag. 69. A nevezett Bocskai Gábor, Alvinczi szerint meghalt 21 éves korában 1616. Még régebben, de csonkán az erdélyi nyelvmívelő Társaság munkái I. kötetében is megtalálhatik a sirvers.

legyen ő : arról egy párszor önmaga emlékezik, midőn különböző időkben följegyzett monogrammjai s neve mellé akkoron viselt hivatalait is gondosan oda tette. Ezek szerint *Jancsó György* született K. Vásárhelyen 1687-ben ; tanulását hol kezdette s folytatta : nincs róla emlékezet a könyvben. Papi hivatalra adta magát , s mint ilyen kezdette azt 1713. de hol viselgetett eleitől fogva *mindig* : az feljegyezve ismét nincs. Egyszer, 1743-ban írja : cum fungeret in officio Pastoratus p. n. (pro nunc) in Eccla Resta *Szilágy Bagoiensi* ; miből látszik, hogy az előtt már más helyen is kellett neki hivataloskodnia. Majd egy másik jegyzés 1745. 7. maj. *S. Ujlahon* mutatja : itt másolta névszerint a Rudus Redivivumot, itt a *Románcot*, melyről ideje szót tennem.

A fentebb 9. szám alatt említett Rudimenta Musicae Vocalis végeztével 10. alatti Útalásnál következik az , ily felíráttal :

„*Molnár Albert éneke, melyet csinált és dudoldogált, mikor idegen országban igen megszorulván, kéntelenítettett Juh pásztorságra adni magát Acet.*“

Maga a románc latin és magyar nyelven van írva, azon egy lapon ; az egymásnak megfelelő versek egymással átellenben ; 7 strófa, mindenik nyelvű külön külön ; de magyar és latin úgy vannak számozva, hogy az utolsó magyar vers 14. számot kapott. Ennek végeztével jönnek azon sorok, melyekben az *ördöggel kötött szövetségről* van szó. A következők úgy adják a költeményt, mint az a codexben találtatik, szórul szóra, interpunctio nélkül, a helyesírást is meghagyva.

1.

Si quis vivit jucundus	Ha gyönyörűségessen
Ego sane Tytirus	Él valaki, én frissen
Vivo ruris sum in sylvis	Élek, juhász a mezőben
Iter monstrans oviculis	Vezetvén nyájam erdőben
In praeceptis montium	Az hegyek havasira
Inter aquas fontium.	A vizek forrásira.

2.

Ortus solis minante	Mikor a nap felhasad
Radios jam levante,	Sugarival felhalad
Agmen meum producendo	Juhaimot kivezetvén
Ad pascua promovendo	Legelőre kieresztvén
Rore coeli madidum	Harmatos fűvön járok
Calco gramen tumidum.	Zöld pázsiton sétálok.

3.

Contra solis ardorem	Az egész nap hévségét
Immensumque calorem	És süítő melegségét

Myre perflat umbra ventus
 Recubans sub umbra lentus
 Curas pello canendo
 Vel fistula ludendo.

Philomelas canentes
 Turturesque gementes
 Exhilarantes cor meum
 Quas audire est jucundum
 Stultus qui vult spernere
 Hasque nolit cernere.

Cibum qui me satiat
 Jejunum refocillat
 Splendidis Mytris Abatum
 Vel cum epulis Magnatum
 Ut cambere debeam
 Quis adducit videam.

Sceptrum Regis non opto
 Satius est quod porto
 Pedum meum Pastorale
 Renuntio Thronis vale
 Commigremus jam oves
 Ad proprias penates.

Corpus canis tuetur
 Nullum sane veretur
 Agmen curat hostem fugat
 Dormienti invigilat
 Me fortuna donatum
 Sic a Diis amatum.

Szenyvedem fák árnyékában
 Ülven szelek fuvásában
 Sétálok dudolgatván
 Vagy sippal sipolgatván.

4. Fülemüle zengését
 Gerlitzéknek nyögését
 Halgatom kik vidámittyák
 Szívemet és megújitták
 Bolond a ki megveti
 Halgatni nem kedvelli.

5. Az ételt mely elégit
 Éhségemben felsegit
 Nem cserélném el Uraknak
 Sem nagy süvegű Papoknak
 Asztalokon fel nem váltom
 Jobbnak azt nem kiáltom.

6. Királyok coronáját
 Nem kívánom páltzáját
 Jobb e pásztori bot annál
 Országok birodalmánál
 Már juhaim sétállyunk
 Az akolhoz ott hállyunk.

7. Kuvasz őrzi testemet
 Nem félthetem életemet
 Ő helyettem vadra csatáz
 Ha aluszom reám vigyáz
 Illyen a boldog élet
 Kivel Isten szeretett. Vége.

Ez verseket szomorán ,

Pénz dolgából szorulván ,

Irta Nagy Molnár Albert.

Adván magát Juhászásra ,

Mint sem egyéb állapotra ,

Nem kaphatván egyéb bért.

Végtére annyira jutván ,

Ördögtől is megcsalotván ,

Vérrel tölt kézírást pénzért.

Kiül hogy szabadulása ,

Lenne vigasztaltatása ,

Nép Istentől kegyelmet kért, nyert, finis.

Pariet per manus mancas (Monogramm *N.*) a. S. k. B. et
 huc apposit, in Parochia S. Ujlakina Ao. 1745. 9. Xbris.

Honnan vette vagy vehette Jancsó az eredetit, melyből másolt vala; valamint mennyi befolyása lehetett a költemény születésére magának az éneklő Molnár Albertnek: azt, mivel semmi bővebb értesítés róla följegyezve nincs, meg nem határozhatom. Azon *Albuma* a nagy férfiúnak, melyről a közönséget először biographusa, Szathmári Pap Zsigmond tudósítá ¹⁾, s melyben a jegyzés szerint, M-nak levelezései, apróbb akadémiai munkáskái stb foglaltatnak, szólna róla valamit: nem tudom. Miután e nagy becsű kézirat, azóta a gr. Kemény József lt. ajándékozásából a magyar akadémiai könyvtár tulajdonává lön: a dolog körülbelül elhatározható lenne. Én magam résziről inkább *más művének* hiszem, már csak azon versek egyenlő modorából is melyek a költemény végire ragasztva, a *juhászsági és ördöggel szövetkezési* mondát foglalják magokban; ha csak azt nem teszszük fel, hogy e toldalék alakja csak accommodációból vétegett fel az ismeretlen író által. A *mondát* pedig hajlandó vagyok azon kor szellemének s babonásságának róni fel, mely a Molnár Albert kortársa *Bisterfeld* fejevári, — s még később is *Hatvani* debreceni nagy hírű s tudomány tanárokat is *ördöggel hitte* cimboráló szövetségben lenni. Az utósóról Magyarország, az elsőről Erdély idősbjei ma is sokat regélnek. S alkalmasint *Lugossy* is e tekintetből határozá a románc korát a XVII. századba.

Végül megjegyzem, hogy könyvünk utolsó magán birtokosa Komáromi József szigeti lakos volt, ki magát így jegyzé fel az első lapon: *Suis annumerat Josephus Komáromi 1747. Claud. Trans.* Eredetére *székely*; azon földről származott Szigetre, tanult Kolozsvárt; valószínű, hogy itt szerzette a könyvet s az ő valamelyik örökösétől került az a reformatum lyceum könyvtárába.

¹⁾ Erdélyi Predikátori Tár. VII. füz. Kolozsvárt 1837. V. lapon, az 1) jegyzés.

RAJZOK A NÖVÉNYEK ÉLETÉBŐL.

DORNER JÓZSEFTŐL,

A SZARVASI EV. COLLEGIUMBAN TERMÉSZETTUD. TANÁRÁTÓL.

II.

A NÖVÉNYSEJT.

Az első cikkben a növények s az emberi nem között létező viszonyokat fejtegettük ¹⁾; s megmutatni igyekeztünk, mi mélyen hat a növények élete a természet összes ökonomiájába. Midőn ekkép a növényvilág nagy fontosságára figyelmeztetni akaránk, egy úttal a növénytan érdekességét kívántuk kiemelni, s olvasóink figyelmét a természetrajz ezen nagy érdekű, élvezetdús és közhasznú részére fordítani.

Mi ezernyi száakkal vagyunk a növényvilághoz kötve. Nem tekintve azt, hogy a leghasznosb házi állataink, melyek földünket művelni segítik, minket tápszerekkel s ruhaanyagokkal ellátnak — növényekkel táplálkoznak, miknek mesterséges tenyésztése fontos művelési ágat képez : a növényvilág az, mely földünket kiessé, életünket kellemessé teszi. Nem képzelhetni gyászosabb látványt egy növény-fosztotta vidéknél. Mily szomorúan hangzanak az utazók leírásai Afrika forró homokpusztáiról vagy a jég-borította sarkvidékekről, míg ellenben a bájteljes tropikus növényzet rajza keblünket vágygyal tölti el. Habár — mond egy újabb utazó — otthon a legforróbb képzelemmel rajzolunk magunknak egy őserdőt, mégis a legtulzóbb várakozásunkat látjuk fölülmúlva, ha egy ilyenbe lépünk. Az éjszaki embert az idegen formák legtarkább vegyülete lepi meg. A magasztosságot az ábrándossággal látja párosulva.

De azért zöld pázsitokkal ékesített növényzetünk is bír elég gyönyörrel. Magas szálu fenyveseink búskomor tekintetökkel imponálnak s a magasztosság benyomását idézik elő, ájtatosságra indítva a nézőt, ki óriási karcsu oszlopok által támasztott szentélyben véli magát. S ha késő ősszel a levélhullás — melyben saját mulandóságunk hü képét szemléljük — bennünket szomorral tölt el, annál örvendetesben hat reánk az enyhe tavaszi szellő első lehellete, mely új erőt öntvén a szűnyadó természetbe, az élet halhatlanságát ábrázolja.

¹⁾ L. az augusztusi füzetben 365—385. II.

A *botanika* tán valamennyi tudományok közt leghosszabb ideig maradt meg kiskorúságában. A köznép, melynek mai nap sincs fogalma a természettünetek összefüggéséről, mely együgyű nézeténél fogva mindent magára vonatkoztat, s azon eszméből indul ki, mintha minden csak a mi kedvünkért teremtetett volna, s mely ennél fogva nem bírja magának megmagyarázni, vajjon miért teremtettek az embert zaklató temérdek férgek — a köznép, mondom, még mai nap is minden növénynél annak haszna után szokott kérdezősködni. Erősen meg van győződve, miszerint az erdők pompája főkép csak azért van, hogy műhelyeinket és kályháinkat fával lássa el. A rétek és vetések eledelt nyújtanak, s mit az ember vagy az állat meg nem ehet, abban gyógy- vagy varázserőt keres, villám, jégeső vagy boszorkányság ellen alkalmazhatót. Szánakozással mosolyg a növénytudósra, ha valamely növény hasznáról történetesen mit sem tud mondani.

Ilyen volt a tudósok botanikája is, mely Theophrast idejétől egész a XVII. századig csupán emberi céloknak szolgált. Egy egész ezredig majdnem kizárólag a gyógyászat szolgálatában állt. A tudomány ezen állásban elfajult, a gyógyászat maga sem lévén tisztában a kuruzsolás nagyban üzetett, mely nagy tért nyitott a babonahitnek. Ma ugyan senki sem hiszi többé, hogy a húnyor ásásánál, miként Theophrast idejében, bizonyos imádságokat kell mondani, s egy sas közelítésére ügyelni, vagy hogy a köménymag elvetésénél káromkodni kell, hogy kikeljen és tenyészsen. De azért bizonyos gyógyszerek használatánál még most is figyelnek a holdtöltére, némely magvak mentőszerül szolgálnak, a gyermekeknek nyakukba akasztják, hogy fogaik könnyebben nőjenek st effélék.

A növénytudomány, a gyógyászattól mitsem várhatván, később önállólag kezdett fejlődni. Mindenek előtt az alakok háborító sokaságát kelle rendezni, módot találni, melynek nyomán azokat meg lehete határozni s egymástól biztosan megkülönböztetni. Ezen munka a XVI. század végével kezdődik *Caesalpinnal*, és 150 évig foglalkodtatá a növénytudósokat, míg *Linné* szervezési lángeszének sikerült egy módszert alkotni, mely csínossága, értelmessége és egyszerűsége miatt még ma is csodáztatik. Csak most lehete bizossággal tovább menni, miután a tárgyak roppant különfélesége rendezve s nyelv vala alkotva, melyen a tudósok egymást megértheték. A tudomány azonban *Linné* műve által koránsem vala befejezve, to-

vábbi fejlődése némely segéd tudományok, névszerint a physika és chemia előmeneteléhez vala kötve. Az utóbbi tudomány legmélyebb befolyással van az életműves és életműtlen tünetmények helyes fel-fogására, s a botanika eddig azért maradt oly nagyon hátra, mivel maga az életműves vegytan is alig számol néhány évtizedet.

Legnagyobb hatással volt azonban a górcső (mikroszkopium) alkalmazása. Ez egyszerű eszköz a fűvésznak az, mi a csillagásznak a távcső. Ezen eszköz nélkül az élet tünetenyei örökké magyarázhatlanok maradtak volna. Általa egy egészen új világ birtokába jutottunk, melyről az emberiségnek a XVII. századig legkisebb fogalma sem volt, eszmekörünk nagy mértékben megtágult s a tudománynak eddig egészen ismeretlen utak nyíltanak meg. A táv- és a górcsővel a természethistóriában egy új időszak kezdődik, mint a világhistóriában Amerika feltalálásával.

A vegytan számos kérdéseket fejt meg, az anyagváltozásra vonatkozókat, mely az életműves szövetekben az életet eszközli. Felvilágosítást ad a különféle növényanyagok természete s szerkezetéről, kimutatja a forrást, melyből a növények elemi anyagukat — a szénenyt és vizenyt, az élenyt és legenyt, az anyagváltozás hatalmas indítását, — merítik, s felderítette azon nevezetes viszonyt, mely a növények másodrendű alkatrészei, úgymint a hártyaanyag (Cellulose), a keményítő, a mézga és a cukor közt létezik; de az életműves készüllet, az anyagváltozás tulajdonképi műhelyének viszonyairól, t. i. a *növénysejt létesülése s fejlődéséről* csak a górcső adhat felvilágosítást, mert a vegytan az életműves anyagok alakulásáról mit sem mondhat. Az ilyféle kérdések hatáskörén túl esnek.

Azonban e téren is nagy mértékben feltűnt ismét az emberi természet elfogultsága. A tudomány szerencséjére minden időben találkoztak férfiak, kik időszakuk nézetein túl emelkedtek. De a sokaság soha sem fogta fel őket! A régi nézetek makacson védettek, s mikor végre az új tan ellenállhatanná lőn, a tudósok azt mondták, hogy már régen itt volt s feltalálására éppen nem volt szükség. Míddőn Galilei az első távcsőt az ég felé irányozta, s 1610 évi január 7. a Jupiter holdjait, az általa úgynevezett *medicisi csillagokat* feltalálá, a legnagyobb befolyású férfiak hiú balgatagnak mondák. Ők a nevezett csillagokat nem találhaták, komolyan állítván, mikép a távcsővel mindent láthatni, mit az ember akar. A szerény férfiút hizelkedéssel vádolák, mintha csak magas pártfogójának kedvére találta

volna fel a nevezett csillagokat. Mások később kilenc holdat akartak látni s Galilei rövidlátását gúnyolták. A guillotine bárdja alatt elesett *Lavoisier* antiphlogistikai theoriája ellen, melyet a szerencsétlen buyár a francia forradalom félelmei közt alkota, épen azon vegyészecskék harcoltanak legmakacsabban, kiknek kísérletei az új tant meghatározottabban támogaták, később kisült, hogy épen az ellene felhozott tények lehangosabban szóltanak *Lavoisier* mellett.

A göröcső szintűgy járt, mint *Galilei* távcsöve. A tünemények rendkívüliségénél fogva az eszközben senki sem bízott, s ismét állítattott, mikép vele mindent láthatni, mit az ember magának képzel. Még az éles eszü, mély belátású *Linnè* sem volt barátja, s egészen ferde nézetekre indíttatá magát. A *Leeuwenhoek* által feltalált ondóállatokat élettelen testeknek mondá, melyek némelykor tenyésznek ¹⁾! Nagy logikai botlás, mely oly férfiúnak, mint *Linnè* vala, meg nem engedhető. Neki jobban kellett volna tudnia, mint akárki másnak, hogy oly testek, melyek *non entia sunt*, nem tenyészhetnek. Az egész neki henye játék volt, teli kellemes csalódásokkal. Eleinte az egész világ tolakodék a mikroszkopiai csodák bámulásához, tudósok és avatatlanok, magas állású és közönséges emberek, s midőn eleget láttak, a mulatság az újdonság ingerét elvesztvén unalmassá lön. Azon kevés férfiak, kiket a közvélemény meg nem tántoríthata, a göröcső becsét nagy szerénységgel és ovatossággal védék, mivel magok sem bírták az eszköz jövődjét felfogni, s megítélni: mily kérdések megfejtésére leend az alkalmazható.

Malpighi, a híres bolognai tanár, az első mély pillantást tevő a növények belső lényegébe. Halhatatlan anatomiai munkáját 1671. mutatá be a londoni tudós társaságnak, melynek körében *Grew*, a társulat titoknoka, ugyanazon tárggyal foglalkodott. A jeles férfiak munkálatait azonban senki sem vevé figyelembe, különösen Német- és Olaszthonban, *Malpighi* hazájában, nem, hol ellene egész határozottsággal fel is léptek. Az ő ideje ily kutatásokra még nem ért meg. Később *Linnè* dictatori hangon hirdetett reformja foglalkodtatá az egész világot, az általa kijelölt irányban az egész század működék és izzada. Tanítványai, felbuzdítva nagy mesterök által, elszéledtek a föld minden részeibe, fáradszhatlan buzgalommal gyűjtvén a legtá-

¹⁾ *Vermiculi seminales Leeuwenhoekii non entia sunt; sunt tamen corpuscula, sed non viva per se; interim foecundant.* Philos. bot. Ed. II. p. 89.

volabb világrészek növénykincseit, melyek napról napra szaporodván, az új mód- és rendszert dicsőíték. A középkor a Dioskorides által feljegyzett növényfajokat kereste mindenhol, most ellenben az egész világ csak új növények föltalálásáról álmadozott, s azok után járt. A lajstromozás és rendezés ezen korszakában a göröső elfelejtetett, csak kevesen sejték, mikép a nemek és fajok empirikai meghatározásán kívül a tudománynak még más tennivalója is van. *Linné* a külső alakokat oly tisztán és élesen fogta fel, s oly szabatosággal jellemezte, hogy a tökéletlenül ismert egyszerű anatomiai elemek figyelemre sem méltattak. A tudomány *Linné* műve által befejezettnek hirdettetett.

Azonban voltak némelyek, kik megunván a pusztá regesztrálást, tovább mentek, s más irányban kezdtek működni. A még hiányos tényeket felhasználva átmentek a speculatio fellengős terére. Így kezdődik *Linné* empirikai iskolája mellett egy elméleti, t. i. a természeti bölcsesek iskolája lábra kapni. Mindenek előtt a természet nemző erejét kezdték taglalni, a physika és chemia egész készületét, úgy mint a physikai és chemiai erőket vevén segítségül. Ezen tehetségekkel felfegyverezve a régi bűvárok modora szerint neki mentek a négy elemeknek, a tűz, víz, lég és földnek, melyek az újabb nyelvre áttéve, éleny, vizeny, legeny és szénenynek mondatnak. Belőlök az elemi nyálkát alkották, az eleven testek alapját. Az állati és növényi testek további fejlődését már most könnyen lehet demonstrálni, miután az alapja, t. i. az elemi nyálka már megvolt. Az élő természetből bizonyító tényeket felhozni nem találtatott szükségesnek, miután a híres Stagirita modora szerint a mesterséges okoskodás minden egyéb bizonyyságot feleslegessé tett.

A göröső ez irányban is jótévéleg hatott, a természetbuvárokat komolyan a tények terére utalván. Többé semmi nézet sem számolhat elismerésre, mely nem alapszik direct észleleten. A göröső alkalmazása óta a múlt kor legtekintélyesb dogmái megrendítetttek, s egy józanabb és tisztább felfogásnak engedtek helyt.

A régiebb természetbuvárok scholastikai modora szabatos dofinitiókat követelt. „*A kövek nőnek; a növények nőnek és élnek; az állatok nőnek, élnek és éreznek.*“ Ezen lapidárstilusban szerkesztett rövid tételekkel jellemzé *Linné* a természet három osztályát ¹⁾.

¹⁾ Philos. bot. §. 3.

De a természet nem hódolt az iskolai osztályzásnak, s nem ügyelt a definitiókra, melyek annál ingadozóbbá lettek, minél mélyebben hatottak a buvárok az egyszerű organismusok lényegébe. A természettudósok eddig hiába fáradoztak általános jellemek kitalálásában, mik által a növényeket az állatoktól bizton lehetne megkülönböztetni.

Az e végre megkísértett jellemek közül csak a mozgás maradt meg, mint az állatok kizáró tulajdona, miután az érzést, mint alanyi tulajdont, az alantabb állatoknál legfőlebb csak sejteni, de bebizonyítani egyáltalában nem lehet. E szerint a szabad mozgás hirdettetett fő jellemül. De csakhamar találkoztak állatok, miknél semmiféle mozgást nem lehet észre venni. A *szabad mozgás* az alsóbb állatoknál végre szintoly alanyi tünetény lett, mint az érzés. A zavar még nagyobb lön, midőn azon felette nevezetes mozgások fedeztetek fel, miket némely Algák csírmagvai (sporae) mutatnak. Ha t. i. ezen csírmagvak megérnek s az anyasejtből kiszabadúlnak, egy darabig legélénkebben mozognak a vízben ide s tova, mint a legvirgoncabb ázalékférgek, mire lecsillapúlnak és csíráznak. Az érdekes tünetény oly meglepő volt, hogy a legértelmesebb buvárok első felhevülésökben egész komolysággal azt hitték, miszerint a növény bizonyos időre állattá lehet. Alig 10 éve, hogy ezen nézet határozottan ki is mondatott. *Kützing*, még mai napig is pártolja. Ezen fölfedezés után a szabad mozgás a legalsóbb organismusoknál jelentéktelen fogalomná lön, el kellett végre ismerni, miszerint a tudomány még nem képes az állatokat vagy növényeket egyes jellemek által határozottan definiálni.

Azonban még egy jellem kísértetett meg, mielőtt ez nyíltan kimondatott volna. Az állati burok összehúzódhatóságában (contractilitás) a növényi hártya ellenében keresték az utolsó menedéket. Nem tekintve azt, hogy e tulajdon hibás fellogáson alapszik, a jellem maga szintoly kényes és kétes természetű mint a szabad mozgás. Innen van, hogy az organismusok legalsóbb fokán némely testek még mindig hontalanul barangolnak ide s tova, úgy hogy majd az állatok, majd a növények közé soroztatnak, mint az Euglénák, s a kohahéjas Algák, például a Diatomák.

A cél eltévesztetett mind addig, míg a határvonalt, mely az állatországot a növényországtól elválasztja, bizonyos jellemek által akarták definiálni s foghatóvá tenni. Egyes jellemekkel, minőket a rendszeres eljárás követel, nem boldogulunk, a különbség nem fek-

szik egyoldalulag felfogott tünetényekben, hanem azt az állatok és növények összes szervezésében kell keresnünk, hol meg is leljük.

Ha vissza megyünk az életműves testek eredetére, egy legendatartalmu, nyálkás-szemes anyagra akadunk, melynek külső rétege tömöltebb lévén, a nyálkás anyag körül egy hártyanemű borítékot képez. Ezen félfolyadékos, alkotó tehetséggel bíró anyag az állatok és növények alapformája, melyből még a legmagasabb fokú állatok szövetei és organumai is fejlődnek, míg a legegyszerűbb organismusok, minők az *Ehrenberg* által felállított Monadinák, miknek nagyobb része mai nap a növények közé soroztatik — a képződés és alakulás ezen egyszerű fokán állapodtak meg. E legendes nyálka az állatoknál *Sarcode*, a növényeknél *Proteinsejtnék* mondatik. A kettő között mind eddig még nem lehet lényeges különbséget észrevenni. Az utóbbi bizonyos körülmények alatt hasonló mozgásokat mutat, mint a *Sarcode*: A puha boríték gyakran pillaféle szervekkel van ellátva, miknek rezgő mozgása által az egész sejt mozgásba hozatik. Az Algák rajzó sejtjei (*Schwärmzellen*) ezen pillák segítségével mozognak, s a mozgás megszűntével a pillákat behúzzák. Legújabb észleletek szerint a *Proteinsejtnék*nél a *Sarcode* contractilitása is észrevehető, csak hogy ezen mozgatási mód, melynél fogva a *Sarcode* alakját minduntalan változtatja — mint ezt az Euglénáknál láthatni — a *Proteinsejtnék*nél ritkábban fordul elő, minthogy többnyire megrevedt hártáival vannak körülvéve, mely a proteinanyag szabad mozgását gátolja.

A nevezett hártá egy a növénytermészetet jellemző legendatelen alkotvány, mely a legendes proteinféle anyag külső rétegeiből fejlődvén, szénenyből s a víz elemeiből van összetéve $C_{12} H_{20} O_{10}$ schéma szerint. Nevezetes az, hogy a növénysejtekben előforduló többféle organikai anyagok, melyek a sejtek által a nyers tápnedvből készítettnek s később a sejt képződésnél ismét felhasználtnak, mint a cukor, keményítő, gummi, ugyan ezen schéma szerint vannak alkotva s e szerint a sejt képződés s a sejt tápláláshoz igen közel viszonyban állanak. Az ilyféle hártából álló proteintartalmu sejt egy önállólag működő organikai készülék képez, mely a növényi élet minden tüneteit átfutja. A sejt t. i. egy ideig táplálkozik, a táplálás folytán egyik vagy másik irányban nő s végre tenyészik, mi kétféleképp megyen véghez, ugymint osztás vagy sejtek képzése által, melyek az anyasejt tüneteit ismétlik. Ez a növénysejt tökéletes fogalma.

A sejt ezen fogalmában a növény fogalma is tökéletesen ben-foglaltatik, mert a növény — mint *Schleiden* mondá — tulajdonkép nem egyéb, mint sok sejtek összesége. A növényélet tünetei szerint az egymást támogató egyes sejtek életéhez tartoznak. Ennek elle-nében az állati test alkotása és fejlődése egészen más színben tűnik elő. A sejtek képezik ugyan itt is a különféle szövetek alapját, de ezek csakhamar tovább fejlődnek s átváltoznak különös organu-mokra, melyek az élet különféle functióit átveszik. Míg tehát e sze-rint a növényországban a fejlődés a sejtképzéssel s a sejtek group-pírozásával megszűnik, a képzőtehetség az állatoknál magasabb és nemesebb organumok alkotásában mindig tovább halad, egészen az emberig, melyben a fejlődés, tökéletességének legmagasabb fokát eléri.

A sejtek studiuma ennél fogva a növénytan legnevezeteseb ré-sze, mely a göröcső alkalmazása által a legérdekeseb és legtanulsa-gosabb tanítmánynyá lön, miután a növénytest egyszerű szervezésénél fogva a göröcső segítségével mély pillantást vehetünk az organikai élet titkos műhelyébe. A sejtek többnyire oly csekélyek és aprók, hogy szabad szemmel észre sem vesszük s e keskeny hajlékban mind a mellett a legkülönbözőbb erők működnek és mozognak. „A sejtben s a sejt által készül a növények anyaga és alakja. A sejtben létezik az organikai anyagok készítésének csodálatos ereje, milyeneket semmiféle más chemiai laboratorium előállítani nem képes; benne az endosmose felvevő és kiváló tehetsége s azon csodálatra méltó, physikailag még meg nem fejtett mozgó erő, melynél fogva a sejt-tartalom a növénytestben különféle módon majd észrevétlenül elszé-led, majd pedig élénk folyamba hozatik; benne az organikai alaku-lás és növekedés ereje, végre az átváltoztatási és ujdontépzési te-hetség, melyen a szaporítás és tenyésztés alapszik“ ¹⁾.

A növényi életben az ifjulás folyton ismételt processusa a fő momentum, mely körül az egész élet forog, a mint ezt *Braun Sándor* az imént idézett munkájában oly szépen és tanulságosan kiemelé. Mint valamennyi tünetek, úgy ezen processus is egyedül a sejtekben megyen véghez. A legnagyobb fák is egy apró sejtből veszik ere-detöket, mely a termékenyített magcsa (*Samenknoepe*) csirazacs-kó-

¹⁾ Betrachtungen über die Erscheinung der Verjüngung in der Natur etc von Dr. Alex. Braun. Leipzig 1851. pag. 131.

jában képződik. Az egyes sejtől osztás által több sejt lesz, s a tovább folytatott osztás által támadnak a sejtcsoportok, mikből végre egy egész fa fejlődik, oly formán, hogy midőn bizonyos helyeken, úgymint a rügyek tenyészőpontjain vagy a törzsökperipherián, a héj és a fa között a nedvteljes szövet képződési tehetségét megtartja, folytonosan új sejtek támadnak, melyek a régiebbekben csatlakozván a fa tömegét szaporítják. Ezen képződési processus bizonyos viszonyok alatt határtalan. Ha valamely fáról egy fiatal ágat, vagy csak egy levélrügyet veszünk, mely nem egyéb egy még ki nem fejlett ágánál, az ágból vagy a rügyből egy egész fát nevelhetünk. A műtétel a kertészet s az erdőszeti gazdaságban eléggé ismeretes, általa a növényeket a végtelenségig lehet szaporítani, úgy hogy egész igazsággal elmondhatjuk Linnè-vel, miszerint egy fa annyi fát hordoz, a hány rügye van, ámbár Linnè-nek a tény folyamáról nem volt tiszta fogalma ¹⁾.

Új sejtek képződése csak már létező sejtek belsejében megyen véghez. Az ősképzés (*generatio originaria*), melyről már annyi vita folyt, még mind eddig direct észleleteink körén kívül esik. Mi biztosággal nem ismerjük, s a vita egy *hypotheticus* kérdés körül forog. Az új sejt egy legendatartalmu szemes nyálkából veszi eredetét, mely az anyasejt vizes nedvéből kiválik. A nyálka *Mohl* után *Protoplasmanak* mondatik. Benne több átlátszó kerekded szemcséket (*Kernkörperchen*, *nucleoli*) láthatni, mik körül a nyálkás anyag sűrűbb lesz. Végre egy nagyobb kiterjedésű, több szemcséket (*nucleoli*) tartalmazó lencsés szömöres tűnik fel, melyet *Schleiden Cytoblast*-nak nevez, minthogy az érintett *Protoplasmával* együtt a sejt képzésnél a legfontosabb szerepet viseli. A *Cytoblast* t. i. egy új sejt gyűlpontjává lesz. Alakító tehetségénél fogva a körüle meggyűlt *Protoplasma* külső rétegeiből fejlődik egy legényes hártya, mely az új sejt első borítékját képezi. *Mohl* e vékony hártyát *elsőleges tömlőnek* nevezi. Ebből fejlődik végre kifelé a tulajdonképi legendatelen sejtanyag, az úgynevezett *Cellulose*, mely az érintett tömlőt tartalmával együtt körülborítja.

Ezen képződési folyam *szabad sejt képzésnek* mondatik, mert önállólag lép fel az anyasejt direct befolyása nélkül. Ezen alakulási mód szűk körre szorítkozván, főleg csak a csirazacskóban, az Al-

¹⁾ Gemmae totidem herbae. Phil. bot. §. 132.

gák és penészek sporáinak képzésénél megyen véghez. Sokkal általánosabb a második sejtképzési mód, melynél fogva az anyasejt több részekre oszlik. Ezen processzus az anyasejt elsőleges tömlőjéből (Primordialschlauch) indul ki, mint általában a Cellulose képzése. A tömlő bizonyos helyeken összehúzódik annyira, hogy a tömlőből két vagy több tömlő lesz, miknek külső rétegeiből egy új Cellulose hártya fejlődven, az anyasejtből, mely végre elenyészik, ugyan annyi fióksejt lesz. Ily módon formálódik a zárározott szövet, a növények tulajdonképi teste.

Az új sejtek különféle képzési törvények szerint sokfélekép módosíttatnak és rendeztetnek. Az egyszerű növényeknél valamennyi sejtek egyforma minőségűek s egy értékűek, egyformán szolgálván a sejtképzésnek, mint a táplálásnak. Ilyen az Algák, a penészek s a gombák szövete, mik között sok egysejtű növény található, mint milyen pl. a veres hómoszat (*Protococcus nivalis*), mely gyakran rögtön jelenik meg nagy mennyiségben, a havat messze terjedő veres szőnyeggel behúván. Ezen mikroszkopiai növény rögtön megjelenése a köznépnél a véreső mondására adott alkalmat. A zuzmóktól felfelé a szövet mindinkább összetettebb lesz, az új sejtek különös csoportokba összeállnak, melyek a növénysejtben bizonyos törvények szerint felosztatván egy külön életet élnek.

Ezen csoportok közt legnevezeteseb azon rész vagy azon szövet, mely bizonyos helyeken fejlődő tehetségét megtartja, s melyből a növénytest valamennyi anatomiai elemei veszik eredetüket. Ezen szövet *Cambium*nak mondatik. Az egész kerekded vagy hosszukás, finom hártzával ellátott, nedvteljes sejtekből áll. Benső falai puha protoplasma-réteggel vannak bevonva, mely a Cytoblastféle szömörcsőt is körülveszi. A Cytoblast egy fiatal sejtben sem létezik, és nem is létezhetik, mert a nyers tápnedv átváltoztatása, s különösen az abból kifejlődő organikai anyagok alakulása a nevezett Cytoblast, s általában a sejtek nyálkás és legényes tartalmából indul ki, mely részek ingerlőleg hatnak a többi részekre.

Ezen szövet fő rendeltetése új sejtek képzésében áll. A *Cambium* székhelye ennél fogva a rügyek tenyészési pontja alatt keresendő, melyből az új részek kifejlennék, innen a gyökér végéig terjed, a nyers tápnedvet felveendő, mely a Cambialis sejtek által a törzs és az ágak végső részeibe vezettetik. A kétszíkű növényeknél azonkívül a héj és a fa között egy külön réteget képez, az úgynevezett

Cambiumgyűrűt, mely tavaszkor, midőn az új nedv szállni kezd, annyira megtelik, hogy az egész réteg nyálkás lesz. Azért a héj ez időben könnyen elválk a fától. A kétszikűek ennél fogva két irányban növekednek, hosszában, azaz fölfelé a tenyészési pont körül lévő Cambium által, és széltiben t. i. kifelé, a Cambiumgyűrű működése folytán. Hol a Cambiumgyűrű hiányzik vagy korán elfásodik (verholzt), mint az egyszikűeknél, a törzsök nem vastagodik, csak hosszában nő s azért felette karcu lesz, mint a Pálmák égbe nyúló hajlékony szára.

Ezen a sejtképzésnek s a nedvvezetésnek szolgáló szövetből fejlődnek a növénytest többi elemei. Anatomiai úgy, mint physiologiai tekintetből három fő elemet különböztetünk meg. Ezek a *habszövet* (Parenchyma), az *edénycsomók* vagy a *faszövet*, s végre a *rost*.

A *habszövet* a növénysejt legáltalánosb és legelterjedtebb része, mely a többi elemek alapját képezi, a Cambium maga sem lévén egyéb, mint egy fiatal, folytonos újulásban lévő habszövet. Egyszersmind a növénytest legfontosabb részét képezi. A növényélet főprocessusai, úgymint új sejtek képzése, a különféle tápnedvek felcserélése és átváltoztatása, a habszövetben megyen véghez, mely működésére nézve technikai és oekonomiai tekintetben is felette nagy érdekekkel bír. Benne s általa készítettnek a cukor, a keményítő, a gummi, a különféle olajnemek s a gyánták, miknek mi annyi hasznát vesszük. A szövet semmiféle növényben sem hiányzik, leveses és puha növényrészekben a fő alkatrészt képezi.

Fiatal állapotában kerekded vagy hosszukás, protein-anyagokkal telt sejtekből áll, mint a Cambium ¹⁾. További fejlődése folytán a sejtek sokféleképp változnak, idomukra, tekintetükre és működésükre nézve. Ehez képest felosztatik rendszeres és rendellenes, csilagidomú és szivacsos, kerekded, táblás és nyújtott habszövetre. E mellett a sejtek hártyája is lényegesen változik. Az elsőleges tomlóból kifejlő újabb meg újabb Cellulose-anyag lerakódása által a hártya belülről mindinkább vastagabb lesz. A Cellulose-rétegek elhelyezése különféleképp megyen véghez. Gyakran tekercses irányban rakodik le, vékony szalagféle alakban. Néha egymásba futnak, s akkor

¹⁾ A sejttartalom legényes részeinek alapját Mulder Proteinnek nevezi. Schémája: $C_{40} N_{10} H_{62} O_{12}$. A legényes radical még problematicus.

gyűrűt képeznek. Ezek a tekereses vagy gyűrűs sejtek. Leggyakrabban a porhon szövetében találhatunk. Ha a szalagok elágaznak, a sejtthártya az ágak összenövése által hálóforma alakot ölt magára. A töltmag borítékában igen szép hálóforma sejteket láthatni. A tekereses és gyűrűs szalagok gyakran oly gyengén vannak a hártyával összekötve, hogy a sejtből könnyen ki is lehet húzni, míg a hálóforma rétegek a hártyával erősen összenőnek.

A pontozott sejtek egy külön modificációt képeznek. A másodlagos hártyaanyag e sejtekben összefüggő rétegeket képez, melyek bizonyos helyeken mintegy átfúrva vannak. A Cellulose ily helyeken többnyire csak vékonyabb részletekben rakodott le, s a hézag pórusféle alakban tűnik fel. A pontozott vagy porosus sejtekben a másodlagos hártyaanyag rétegei gyakran annyira megszaporodnak, hogy a sejt belsejét majdnem egészen betöltik. Ilyenek a sejtek, mikből csontárgyümölcsök, a dió, s a mandula keményhéja van összetéve. Minthogy a másodlagos hártyaanyag egyformán rakodik le, a porusok a megvastagodott rétegekben végre egész csatornákat képeznek. Itt az nevezetes, hogy a csatornák a szomszéd sejtek csatornáival összeütköznek, mi azt mutatja, miszerint a másodlagos hártyaanyag elrendezése az egymást érintő sejtek befolysa alatt áll.

A második elem az *edénycsomók*, vagy a *faszövet*, mely a Cambium egy bizonyos részéből fejlődén, az egész törzsököt függőleges irányban átfutja, a gyökérből fel a törzsök és ágak végeig, honnan a mellékes szervekbe béhatnak. Az egész csomó nyújtott sejtekből áll. A sejtek egy bizonyos része átváltozik edényekké. Ezek nem egyebek, mint egymásra állított egyes sejtsorok, miknek vízirányos közfalai resorbeáltattak. A függőleges sejtsorok ez által egybenyúló csövekké váltak. A közönséges spanyol nádban (*Arundo Donax*) az edényeket egy harántvágáson szabad szemmel is láthatni. A másodlagos hártyaanyag minősége szerint az edények szintűgy megkülönböztethetők, mint a habsejtek. Vannak tehát *tekereses* és *gyűrűs*, *hálóforma* és *pontozott edények*. Egy másik része a csomónak sejtformáját megtartja. A sejtek rendesen pontozottak, másodlagos rétegei vastagabbak mint az edényekéi. A rétegek vastagságától s keménységétől függ egyszersmind a fa keménysége. Ha a sejtek vége hegyes, egyszerűen *fasejteknek* mondatnak, a szövet *Prosenchymnek* nevezetik, *fahabnak* (*Holzparenchym*) pedig az,

melynek sejtjei lapos végűek, mint a cserfában. A csomó harmadik része a *Cambiumféle sejtcsoport*, mely egyszersmind a csomó leglényegesebb része. Ez vezeti a tápnedvet a csomókon keresztül a növénytest minden részébe, hova a csomók behatnak, a levelekbe, a rügyekbe s a virág minden szervébe.

Az egyes edénycsomók elrendezése a növények általános növekedési módja szerint két fő típust követ. Hol a törzsökperipherián egy magánálló, folytonos fejlődésben maradó Cambium létezik, mint a kétszikűeknél, hol ennél fogva a törzsök két irányban fejlődik és növekedik, hosszában és széltiben: ott az edénycsomók növekedése is e két irányban halad, különösen azon okból, mivel itt a csomók Cambiuma az általános Cambiumgyűrűbe esik, mely folytonos sejtképző működésben lévén, az előbbi is élénk működésben tartja. Ennek folytán a Cambium befelé eső részéből új meg új edények és farétegek képződnek. A növekedő csomók a bél és a héj között végre egy szorosan összefüggő faréteget képeznek, mely kifelé évről évre szélesebb lesz. Ez az úgynevezett fagyűrű, melynek egyes csomói egy keskeny, sugárként a héj felé menő habszövet, az úgynevezett *bélsugarak*, által egymástól vannak elválasztva. Ezen sugarak egyszersmind azon irányt jelölik, melyben a fa legkönnyebben hasad. Az egyes évbeli rétegek fanemeinknél egy hárántvágáson szabad szemmel is láthatók. Közönségesen *égyűrűknek* neveztetnek s a gyűrűk számából a fák korát lehet meghatározni.

Az egyszikűeknél, melyek egy általános cambiumgyűrű hiányában csak egy irányban, t. i. csak felfelé nőnek, az edénycsomók is csak ezen egy irányban növekednek. Kifelé tehát nem gyarapodnak, mint a kétszikűek farétegei, hanem tökéletesen izolált csomókat képeznek, melyek a törzsök habszövetében elszórva vannak. Bélsugaraik e szerint nincsenek s az egyszikű fák technikai használata nagyobb kiterjedésű kemény farétegek hiányában igen szűk körre van szorítva.

A növényélet processusaiban az edénycsomók egyáltalában kevés részt vesznek. A cambialis rész, nedvvezető természeténél fogva a legnevezetesebb elem. A farétegek korán elkeményednek, rendszeren pusztá levegőt tartalmaznak, mint az edények, s csak a faparenchym s a bélsugarak mutatnak némi tevékenységet az által, hogy bizonyos tápszereknek mintegy rakhelyül szolgálnak, melyeket őszkor felvesznek, hogy tavaszkor, midőn az élet új erővel megindul, ismét

átadhassák. A faparenchym s a bélsugarak ősz felé rendesen keményítővel telnek meg, mely tavaszkor a sejtképző cambialis szövet által fölemésztetik.

A *rostszövet* az edénycsomók kiegészítő része, mely azonban hibázhatik is s azért nem is fordul elő minden edényes növényben. Hol azonban előjön, ott mindig az edénycsomókat kíséri, azoknak külső oldalán fekvén, a befelé eső faszövettől a cambialis sejtcsoport által elválasztva. Ezen viszonyok legtisztábban az egyszikűeknél tűnnek fel, hol az edénycsomók elemei, úgymint az edények, a fa, a Cambium és a rostszövet a törzsök habhszövetében egy zárt egésznek képeznek. A cambialis rész itt a fa és a rost között fekszik. A kétszikűeknél e viszonyok kevésbé tiszták, mintán itt az edénycsomók cambiuma összeesvén a Cambialgyűrűvel a rost ez által a héjszövetbe fektetetik, mely a cambiumgyűrűből folytonosan fejlődik, mi közben a héj kifelé eső idősb rétegei egymás után elhalnak s a rostokkal együtt elvetetnek, mint a szőlővesszőnél. A rostos rész ennél fogva soha sem szaporodik meg annyira, mint a fa rétegei. Azon fák száma, melyek nem vedlenek, igen csekély.

A rostsejtek hosszukásak és hegyes végűek, hártájok számos másodlagos rétegek által többnyire megvastagodott. A sejtek a körülfekvő habhszövet rovására növekedvén, gyakran igen hosszúkás lesznek s csak kivételképen fásodnak el, leggyakrabban az egyszikűeknél. Többnyire hajlékonyak maradnak, mi által technikai célokra alkalmasak lesznek, kivált a hosszabb rostok. Az iparban ezredekek óta nagy szerepet játszanak. Legtöbb szöveteink, a különféle kender, len és gyapotkelmék az illető növények rostjaiból készülnek. Alig találattik nép, mely bizonyos növények rostjait valamire felhasználni ne tudná. A rostszövet azonkívül még más irányban is felette érdekes lesz reánk nézve. Számos növényekben a rostcsövek egy különös tejnedvet vezetnek, mely gyakran a leghathatósb, narcoticus és mérges anyagokat tartalmazza. Ilyen az opium s a többi narcoticus Alkaloidok, melyek a gyógyászatban nagy érdekekkel bírnak. A Kautschuk száz meg száz célokra használattik, sok tekintetben nélkülözhetlen anyaggá lőn. Mely tartományokban a tejvezető fák száma nagy, ott leltek tulajdonképi hazájokat. A finom tapintatú vadnépek a mérges teji fajokat mindenhol kitalálták. Nyilaikat a mérges anyaggal bekenik s a különben is veszedelmes fegyverrel halálos sebeket ejtenek. Hogy az illető növényekben mily szerepet

játszanak s mire rendelvék, azt nem tudjuk. Az anatomok és physiologusok secretumoknak tekintik. Csak annyi bizonyos, hogy a mérges természetű tejnedvek a tulajdon növényre halálosan hatnak, ha mesterséges úton a habszövet nedvével érintkezésbe hozatnak.

S ezzel befejezzük második cikkünket, melylyel a növénytest elemeinek vázlatát kívántuk adni, hogy avatatlanabb olvasóink jövődöbeli előadásainkat megérthessék. Az egyes tárgyak bővebb megfejtése a tankönyvekbe való. Reméljük hogy a mennyit ittadtunk, tájékozásul elegendő leend. Végre csak azt kívánom, hogy e cikkek, úgy amint vannak, a Magyar Muzeum olvasóit ne untassák.

CLASSICA LITERATURA.

MUTATVÁNYOK SZLEMENICS PÁL HORATIUSÁBÓL.

Quintus Déliushoz (Ód. II. 3.).

Gond s baj ha meglep, kedvedet el ne vedsz,

Úgy szinte dolgoz jól ha megyen, ne hagyj

Illő határon túl csapongni

Ömledézéseit. Elhalandsz, óh

Délím! ha búban töltöd az életet,

Úgy, mintha hajlány fűbe terülve le

Falerni ó bornál vígan fogsz

Ünnepies napokon mulatni

Ott, a hol üstös nyárfa, s magas fenyő

Szállásadó árnyékot egyítenek

Társ-lombjaikkal, s a csavargó

Játszi folyamka remegve futkos.

Bort hát hozass és illatozó kenőcs,

S perc életű szép rózsavirányt ide,

Míg bírja érteked, s korod, míg

Párka kezek fonalad nem osztják.

Itt hagyni kell majd házadat, erdeid

Nyílásait. S a sárga vizű Tiber-

Árkolta kerted, s kincseid dús

Halma gyűlött örökösre szállnak.

Légy gazdag; Ínách önmaga szült legyen,

Légy pór, szegény, s lakj bár szabad ég alatt:

Mindegyre kérlelhetlen Orkuszt

Áldozatául esel ma-holnap.

Mindnyájan egy vak végzet alatt nyögünk ,
 S kereng szerencsénk vedre ; előbb utóbb
 Sorsunk kijön , mely bévetend vég
 Számkivetésre vivő hajónkba.

Xanthias Phoeuszhoz (II. 4.).

Szolgalyánkáért ne pirúlj hevülni ,
 Xanthim ! Indítá Briseis fejrő
 Színe , régen már te előtted , ősin
 Büszke Achillest.
 Sebhették Ájászt , Telamon szülöttét ,
 Rableánykának kecses arcvonási.
 Ége rabszűzért diadalmi fénye
 Közt Agamemnon ,
 A midőn vad nép seregét Achillesz
 Karja meggyőzné , s görög únt hadaknak
 Trója vésznapját közelebbre hozná
 Hektor eleste.
 Nem tudod , vajjon nemes ős szülőknek
 Sárga Phylliszben veje nem leendsz-e ?
 Ő ugyan sorsát , s fejedelmi vérét
 Könnyezi mindig.
 Hidd el , oly hív , s oly nyereségutáló
 Szép alaknak nem lehetett születni
 Durva pórnépség alacson körében
 Aljas anyától.
 Karjait s arcát , gyönyörűn kereklő
 Szárait kegylem. De ne vonj gyanúba ,
 A kinek már-már berckeszti a kor
 Negyvened évét.

Liciniushoz (II. 10.).

Boldogabb lélszesz , ha magosra sajkád
 Nem vered mindig , se remegve szélvész
 Bősz csatáit nem nyomod egyre mind a
 Mostoha partot.
 A hiú fény nem szül irígyet annak ,
 S régi szennytől is laka ment , kinek bé-
 Vette hü mellét az arany középsors
 Mennyei bája.
 Ősfenyüket szél gyakorabban ingat ,
 A magas tornyok nehezebb eséssel
 Rogynak , a mennykő eget ért hegyeknek
 Bércibe csap le.

Változékony sors viszonyin keményült
 Mell reményt táplál, ha szerencse sujtja,
 S fél, ha rá vígan mosolyog. Zeüisz majd
 Durva telet küld,
 Majd tavaszt. Bár most az egünk borúlt, még
 Felderül. Olykor citerával ébreszt
 Néma Múzá fel, s nyilait kimélve
 Szórja Apolló.
 Bátor elmét, sors ha szorít, mutass, és
 Férfias lelket; de viszont, ha kedvez
 Szerfelett a szél, ne felejtse korán be-
 Vonni vitorlád.

Lydiához (I. 13.).

Lydim! hogyha te Télephus
 Viasz karjait és rózsanyakát felém
 Dícséred, kebelem szorong,
 Méregtől dagadoz lángra hevült vesém.
 Sem színem sem eszem helyén
 Akkor nem marad, és lopva könnyű gurúl
 Bús arcomra alá, jelül:
 Lassú tűz heve benn mennyire már emészt.
 Gyötrődöm, ha boros csaták
 Rútították liliom vállaidat, s szilaj
 Ifjú lángja dühében új
 Emlékjelt harapott nyílt ajakidba bé.
 Nem léssz hív, ha nekem hiszesz,
 Ily durván ki meré Cypria csókjait
 Rajtad sérteni, melyeket
 Ő nektára ötöd részével olta be.
 Százszor boldogok, a kiket
 Bomlatlan kötélék egybe fűzött, s gonosz
 Per nem dúlta szerelmök azt
 Vég napnál hamarább már nem is oldja fel.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Iskolai irodalom. — *Népiskolák könyve.* Irák s szerkeszték Dr. Márki József s Dr. Zimmermann Jakab, cs. k. képez-

dei tanárok. Pesten, 1853. 8r. két rész 359 l. Mindenik rész kemény kötésben 20 kr.

Az I. részben az embertan, egészségtan és rögtön esetek gyógytana, vallási szokások és szertartások, magyar nyelv és irati föltevények, számvetés, földleírás; a II-ban a történetírás, termény-leírás (természetrajz), kézműtan, gazdaságtan és természettan elemei foglaltatnak; hol kell, fametszetekkel; s mindenütt tekintettel a köz életre.

Programmok. Az új tanterv egyik intézkedése szerint a nagy (nyolc osztályos) és kis (négy oszt.) gymnasiumok évenként egy külön „programm”-ban tartoznak számot adni lefolyt tanévi munkálataikról, közölván a tanári kart, ennek irodalmi és iskolai munkálódását, a tantárgyak sorát, használt könyvek lajstromait, az érkezett rendelvények tartalmát stb stb, s egy értekezést a tanárok egyikétől. Ez által nem csak evidentiában tartatnak a tanodák statisztikai mozgalmait, hanem alkalom nyújtatik a tanároknak nevelőkeikhez s ezek szülőihez felvilágosítólag s irány-adólag szólni a nevelés- és oktatásügy különféle hely- és korszerű kérdései felett; s tér nyitnak nekik egyes a tanügybe vágó, valamint tudományos tárgyak felett értekezve, tanári és tudósi hivatásukat bebizonyítani, egy-szersmind pedig oly becses adalékokat nyújtani tudomány és irodalomhoz, melyek más uton nem találának utat a közönség elébe; végre szellemi összeköttetésbe hozatnak a hazai tanodai férfiak, egymást megismerik, verseny ébred, élet és haladás hozatik ez üdvös eszmecsere által az öszves tanári karba. Az intézet új, s már is sok szép adományt hozott, s fog még többet, csak helyesen felfogassék az illetők által. Néhányat már felemlítettünk lapjainkban; azóta szép mennyiségben gyűltek össze pesti könyvtárainkban, s úgy hiszszük kedves dolgot teszünk a nagyobb tudományos közönségnek is, ha azokat itt lajstromba veszszük. Bár mindnyájokat láthatnók: de itt sem minden iskola, sem ezeknek minden folyamait elő nem fordulnak gyűjteményeink elégtelensége miatt.

A. Nagy-gymnasiumi programmak:

1. Értesítvény a *bajai* feltanodáról 1852—3. tanévben. Irta *Horváth Ferenc*, hittudor, Kalocsa megyei áldozár, és a *bajai* feltanoda igazg. Pest, Lukács bet. 8r. 30 l. — Értekezés: *A gymnasiumok szükségesei és hasznosak.*

2. Történeti Vázlat a cisterci rendiek *egri* tanodájáról 1850—1.

tanév végéig. Eger, lyc. bet. n4r. 23 l. — Érték. *Mutatvány a magyar ígképzésből*, *Ihász György* szaktanártól. Történelmi- statisztikai adatok az egeri gymnasiumról a jelen tanévig.

Az *egri* nagy-gymnasium III. évi Programmjá az 1852—3. tanévre. Eger, ott, 1853. n4r. 19 l. — Érték. *Természettörténelmi rajzok Szvorényi József* tanártól.

3. A pannonhegyi sz. Benedek-rendi *esztergami* nagy-gymnasiumnak Programmjá az 1853. tanév végén. Esztergam, Beimel bet. n8r. 30 l. — Ért. *Habsburgi Rudolf, Vincze Paulin* tanártól. *Természettani értekezés* (a természettan hasznairól) *Kühn Rajmund* tanártól. *Az eszterg. nagy gymn. történetének vázlata.*

4. A *kolosvári* rom. kath. nyilvános teljes gymnasium Évkönyvei. Szerkeszté ugyanazon tanintézet tanári kara. II. füzet. 1852—3. Kolosv. a kath. lyc. bet. n4r. 45 l. — Érték. *Béldi-codex. Adalékul hazai egyetemes irodalmunk történetéhez*, hasonmásos köiratu táblával *Vass József* tanártól (melyet szeptemberi füzetünkben közlötünk is).

5. A *nagyvárad*i nyolc osztályu gymnasium Évkönyvei. III. folyam. 1852—3. tanév. Közre bocsátja Dr. *Krausz G. László*, premontréi kanonok s gymn. igazg. Julius 31. N.-Várad, Tichy Alajos bet. 8r. 43 l. — Ért. *A történettan gymnasiumainkban Krausztól.*

6. Tudósítvány a *pesti* kegyes tanítórendi nagy-gymnasiumról 1852—3. tanévben. Pest, Kozma, 1853. n4r. 23 l. — Érték. a *tanításról Horváth Cyrill* igazgatótól.

7. A *szege*di kegyes tanítórendi nagy-gymnasium Évkönyve 1852—3-iki tanévre. Szerk. *Nagy Márton*, tanodaigazgató. Grün János nyomd. 1853. n4r. 25 l. — Ért. *Paedagogiai Jegyzetek Nagy Mártontól.*

8. Programm a Zirc-cisterci rend *székesfejérvári* nagy-gymnasiuma részéről a tanév végén 1852. Székesf. özv. Szammer Pálné bet. n4r. 32 l. — Ért. *A hajdankori classicitás tanodáinkban célszerű beveteléről, különös tekintettel a nálunk eddig szokatlan és ismeretlen hellen nyelv és irodalomra*, *Liebhart Lukács* tanártól.

III-dik Zárszózat a Zirc-cisterci rend *székesfejérvári* nagy-gymnasiuma részéről a tanév végén. 1853. Székesf. stb. 4r 25 l. — Ért. *A magyar, mint anyanyelv oktatástani szelleme az al- és felső gymnasiumokban*, *Minikus Vince* m. nemzeti irodalom-tanártól.

9. A *szombathelyi* nyolc osztályu kath. gymnasium első Pro-

grammja 1851—2-ben. Kiadta *Szenczy Imre* igazg. Szombath. Bertalanfy Imre bet. k4r. 24 l. — *A romai s görög classicusok tanulásáról*, *Szenczy Imrétől*. Történelem és statisztikai adatok a szombathelyi iskolákról.

Azonak második Programmja 1852—3. 22 l. Ott. — *A házi nevelésnek a közintézetivel összefüggése s fontossága*, *Mayer Péter* tanártól.

10. Az *ungvári* jelenleg hat osztályu cs. kir. kath. gymnasium Programmja 1852—3. tanévben. Harmadik folyam. Kassa, Werfer bet. k8r. 27 l. — Ért. *A figyelemről*, *Csurgovics András* tanártól.

B. *Kis-gymnasiumoké*.

11. A szent Ferenc rendü *gyöngyösi* algymnasium Értesítője 1852—3-ki tanévre. Pesten, 1853. Bucsánszky nyomd. n4r. 16 l. — Ért. *A vallásos nevelés szüksége*, *Pap Melkizedek* igazgatótól.

12. Tudósítvány a *jászberényi* algymnasiumról 1852—3. tanévben. Második folyam Pesten, Trattner-Károlyi bet. 1853. n8r. 17. l. — Ért. *A törvényszerű nevelésről*, *Toldy László*.

13. A *keszthelyi* premontréi algymnasium Programmja 1851—52-re. Kiadta *Ihász Gilbert*. Veszpr. Ramasetter bet. 1852. n4r. 25. l. — Érték. *Erkölcsei magaviselet alapnézetei*, *Ihász Gilbert* igazg. tanártól. Keszthelyi gymnas. történelmi vázlata 1852-ig.

Ugyanazé 1852—3-ki tanévre, n4r. 16 l. — Ért. *Az ifjúság évei s őrei*, *Sülley Máté* tanártól.

14. A *rékompáromi* sz. Benedeki algymnasium III. Programmja. Komár. Szigler testvérek bet. 1853. n4r. 12 l. — Ért. *Szózat rég vizsgálat napján*, *Penner Román* tanártól.

15. Tudósítvány a *lévai* kegyes tanítórendi kis gymnasiumról, melyet az 1852—3-iki tanévben egy értekezéssel közzétett *Hutter Antal* igazg. Eszterg. Beimel. k8r. 32 l. — Ért. *Nevelés a hajdani görög, romai, zsidó s keresztyéneknekél*.

16. A *pápai* sz. Benedeki algymnasium harmadik Programmja 1853. Pápa a ref. főisk. bet. 1853. n4r. — Ért. *A szent irodalom s egyházi remekírók használatáról az iskolákban*, *Fuchs Tamás* tanártól. Adalék a gymn. történetéhez.

17. A *pécsi* cisterci algymnasium Programmja 1850—1. tanévre. Pécs, a lyc. bet. 1851. n4r. 15 l. — Cim nélküli Érték. melyben *Schmidt Fer. Pál* a gymnasiumi reformot méltatja. (Minden két nyelven).

18. A *szarvasi* ágostai hitv. nagy-gymnasium Programja az 1852—3-ki tanévre. Szarvas, Réthy bet. 1853. k4r. — Ért. *A gymnasiumi bölcsészeti oktatásról*, *Domanowszky Endre* ez évi igazg. tanártól.

E dolgozatok közt van eddig is több becses, bár az intézkedés készületlenül találta tanodáinkat. De ohajtánók hogy a paedagogiai tárgyak mellett becses tudományos disquisitiókat is kapnánk, kivált a historia, philologia s az itt-ott már lelkesen műveltetni kezdett természet tudományok köréből. Az ilyek természetöknél fogva részletek, s így a tudós tanárt önvizsgálatra vezetik; minek a tudomány gyarapodtán kívül gyakorlati haszna az, hogy egy körben önálló szellemi munkássághoz szokva, azt átviszi a másikra, a tanárira is: s így tudomány és iskola egyformán nyer. S megjegyezzük: egy-egy ily Program két értekezést is befogadhat. — Több tanoda kedveskedett már történelmével; ohajtjuk hogy az elmaradottak annál több kamattal fizessék meg ez adósságokat. — A protestánsok közül csak *Szarvas* adott életjelt, vagy — nem jöttek kezünkhez promrammjaik. Reményljük, ők sem maradnak majd el. — „Programmról“ beszéltünk itt magunk is megszokásból, mert a külföld is úgy, holott ezek nem *előrajzok*, hanem a tanév *régén* megjelenő számadások; jobb elnevezések tehát némelyek homlokán a Tudósítvány, Értesítvény, Értesítő, de viszont szűkebbek; a Zárszózat nem eléggé jelző: legalkalmasnak az *Éckönyv* látszik. — A külalak egyformasága a gyűjtőknek kétségekivül kedves volna: évenként egy derék kötetet adnának e becses apróságok. Most még idején volna, és a tanító szervezetek főnökei megegyezése útján volna eszközölhető. Vékony quart-füzeteknél a királyi nyolcad, milyenben a lévai nyomult, célszerűbb.

Abc és Elemi Olvasókönyv. Népiskolák számára. Kiadja a Tisza melléki helv. hitv. egyházkerület. Második kiadás. Patak, 1853. a főisk. bet. n8r. 68 l.

— Egély. — *Lacordaire Egyházi Beszédei*. Franciából ford. *Majer Károly*. Első füzet. Pest, 1853. Müller Emil sajátja. 8r. 154 l.

Bucsújárás alkalmára használandó *Énekek és Imádságok*. Szerk. *Hajdu Gábor* Pápán, ref. főisk. bet. 1853. 12r. 36 l.

Régi és Újabb Egyházi beszédek, melyeket az 1529. évtől e jelenkorig ev. lelkészi hivatalt viselt *Perlaky*oknak eredeti kéziratok szerint kiadott *Perlaky Dávid*, bezi lelkész stb. Pesten, 1852. nyomt. Trattner-Károlyi. N8r. 135 l.

Tizenöt beszéd tizenkét Perlakytól. Ezek a következők : 1. *László* 1529. 2. *István* 1574. 3. *György* 1656. 4. *János* 1703. 5. *Dávid* 1719. 6. *József* superintendens 1737. 1744. 1747. 7. *János* 1730. († 1763.). 8. *Gábor* 1758 († mint superint. 1786.). 9. *Dávid* 1780. († 1802.). 10. *Gábor* 1812. 11. *Dávid* (a kiadó). 12. *István* 1852. — Nem akarjuk ama két XVI. századbéli beszédre nézve a kiadó jó hizsemét kétségbe vonni, azonban nagy okunk van — nem valódiságukon, de — az állított időkoron kétségeskedni : s mindketőt azonegy szerzőnek s a XVII. századnak tulajdonítani, legkedvezőbb esetben pedig azokon későbbi, részben egészen új, kéz igazító, divatosító nyomait ismerni fel, mely az aerugo nobilist rólok lesűrölte. De kiadó „eredeti“ kéziratokat említvén, mik alatt csak önkezüeket (autographonokat) érthetünk : vajmi ohajtható, hogy amaz 1574-ki, de főleg az 1529-ki eredeti kézirat a nemz. muzeum vagy az akademia, s így a nemzet sajátjává legyen. Kiadó nem látszik érezni, mely nagy dolog egy 1529-ki protestáns predikáció. *Ez volna a protestantismusnak hazánkban legrégibb írott emléke*, s Perlaky László az első protestáns író hazánkban.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

XVII. — 1451. A győri káptalan bizonyítja, hogy a magyarországi kormányzó tanácsnak Esztergamban nov. 23-án kelt ígató parancsa következtében Felpéczi Domonkost Asszonfán Ispán Péter által neki zálogba adott birtokba (dec. 6-án) bevezette.

Nos Capitulum Ecclesie Jauriensis memorie commendamus, quod nos literas statutorias dominorum Prelatorum, Baronum, Nobilium et Procerum Regni Hungarie universorum recepimus in hec verba : Prelati, Barones, Nobiles et Proceres Regni Hungarie universi honorabili Capitulo ecclesie Jauriensis salutem et honorem, dicitur nobis in persona Dominici filij Marci de Felpecz quomodo ipse in dominium directe et equalis medietatem totalis portionis possessionarie Petri Ispan dicti de Assonfalwa in eadem possessione Assonfalwa in Comitatu Jauriensis existente habita ipsum Dominicum titulo pignoris concernente legitime vellet intrare super quo vobis mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum, quo presente Demetrius Theremes de Pech, vel Joannes Nemes de eadem, sive Jacobus de Hal neve Andreas Ponka de Nema alys absens homo inde ad faciem dicte possessionis Assonfalwa vicinis et commetaneis eiusdem universis in ibi legitime convocatis et presentibus accedentibus introducat prefatum Dominicum filium Marci in dicta possessione dietarum antefate portionis possessionarie prelibati Petri Ispan in ante-

fata possessione Assonfalwa existente statu atque eandem simul cum omnibus utilitatibus eidem premissis titulo pignoris concernentibus possidendam, si non fuerit contradictum. Contradictorum vero si qui fuerint convocatis ipsos contra ipsius ad terminum competentem ratione contradictionis eorum redditurum et posthec hujusmodi possessionarie introductionis et statutionis seriem cum contradictorum et convocatorum, si qui fuerint vicinorumque et commetaneorum, qui premissis statutioni intererant nominibus ac termino assignato nobis suo modo rescribatis. Datum Strigonij in festo beati Clementis Pape, anno domini 1451. Unde nos mandatis vestris in omnibus obedire cupientes ut tene-mur, una cum prefato Johanne Nemes de Peech homine vestro nostrum hominem dominum Joannem Rectorem altaris beate Anne in dicta ecclesia nostra fundati ad premissa peragenda nostra pro testimonio fidedigno duximus transmittendum. Qui tandem ad nos exinde reversi nobis concorditer retulerunt quod prefatus homo noster presente dicto nostro testimonio in festo beati Nicolai Episcopi et Confessoris proxime preterito ad faciem dicte possessionis Assonfalwa vicinis et commetaneis ejusdem universis signanter Francisco alias Frank de dicta Assonfalwa, Joanne Porkolab, Nicolao et Stephano Selyem de eadem inibi legitime convocatis et presentibus accessisset, introduxisset prefatum Dominicum filium Marci in dominium prescripte medietatis antefate portionis possessionarie prelibati Petri Ispan in antefata possessione Assonfalwa existente statuissetque eandem eidem simul cum omnibus utilitatibus suis premissis titulo pignoris concernentem possidendam, tenendam prout et habendam nemine inibi contradictore apparente. Datum sedecimo die diei statutionis premissis. Anno domini supradicto.

Egy kis negyedivnyi papíron levő 24 ½ sort tartalmazó eredetiről. Há-tul levő pecsétje teljes romban áll. Az eredeti T. Sárosfalvai Bittó Gyula úr okleveles gyűjteményében van, ki azt velem közleni szíves volt.

Az oklevél hátuljára jelen századi kéztől ez áll írva: Ad fasciculum. De antiquo juri Asszonyfalvensium statu. A. 1451. Nr. 18. Asszonyfalva. Quoad antiquum hujus possessionis statum. Archiv. Dom. Babilnen.

Ezen oklevél bizonyítja, hogy a Hunyadi János kormányzó alatt álló országtanács nem mindig Budán gyűlésezett, hanem Esztergamban is, sőt van oklevélgyűjteményekben egy másik oklevél, mely azt bizonyítja, hogy 1452-ben június 24-én Dömösön (Esztergom megyében) igató parancsot bocsátott ki.

Újabb bizonyására akadunk ezen oklevélben Jászay Pál azon állításának ¹⁾, hogy a ch betű okleveleinkben nem mindig cs-nek olvasható. Ezen oklevélben említett de Félpech, de Pech, de Peech nem Felpéc, Pécs, hanem Felpéc, Pécnék olvasandó, mert ezen helyeket Győr megyében maig is Felpéc, Pécnék nevezik, e környéken és megyében van Asszonfa (hajdan Asszonfalva) helysége, továbbá Néma és Hali puszták is.

Felpéc régi nemes helység, mit ezen oklevélben kívül az is bizonyít, hogy régi és pedig magyar köriratu pecsétje van, melynek közepe egy lovas vitézt ábrázol kivont karddal egészen hasonlít az Enesei nemes nemzetség címerében levőhöz.

¹⁾ 1852-dik évi Új M. Múzeum Historiai Forgácsok című cikkje XI. számában.

Kis-Péc Felpéc melletti helység, ugyan itt ván a Halil nevű pusztja is.

Több Győr megyei de már kihalt nemes nemzetségek is említetnek ezen oklevélben ú. m. Asszonfalvai, Felpéci, Péci Selyem, Porkoláb és Hali családok.

Közli

Ráth Károly.

XVIII. *Egy régi válóperi eset.* Tudva van, hogy a válóperfolyamnak 1786. és 1790-iki szervezéseig a protestáns háborgó házassélek válópereiben prot. egyházi hatóságok, egyházmegyei, kerületi közgyűlések vagy minden egyes esetre külön kinevezett törvényszékek (consistoriumok) hoztak ítéletet¹⁾. Gamauf, egykoron soproni lelkésznek a magyarhoni protestantismus történeteire vonatkozó kéziratgyűjteménye egyik, előttünk levő, kötetéből igen sok ilyen pertárgyalást közölhetnénk a XVII. század elejéről, melyekről csupán azt jegyezzük meg, hogy maga a pertárgyalás és az ítélet magyarul van fogalmazva kivétel nélkül, ellenben a kiadott ítélolevelek egytől egyig latinul szerkesztvék. Az imént említett gyűjteménykötetben fordul elő többi közt egy vegyes házasságbeli válóper esete is, melyben szinte protestáns egyházi hatóság hozott ítéletet. T. i. 1607-iki maj. 8-kán Csepregen tartott egyházkerületi közgyűlésen (synodus generalis) több válóper közt előfordult Hamner Gergely közégi lakosé is, melyet szóral szóra közlünk:

„Ez el mult haboru eztendók előth, wettem volt maghamnak feleseghet Istennek Tórvenie zerinth, melj en feleseghem az haborunak ideieben engemet ugi minth Tórveni zerinth való hűtüöset el hagioth, es menth wizza zúleihez az honnand hoztam volth, wgian azon oda menteben le vaghta az apiat az Tatar, az en felesegemet penigh el wittek, Ennek penigh immar ket eztendeje vagion, az időtul foghua en semmj hiet nem halhatom, Ez idő alath en is kerestem más hazas Tarsat magamnak segetsegnek okaerth, melliel Isten tórvenie zerinth meghis akartam esküdnj. Kűzóghí Biro ezt halvan engemet megh foghot, es wet öt f. rajtam, melliet nem tselekedhetet uolna, Annak uthanna botsiatot ilj okkal el, hogj az Ecclesiát keressem megh, En azerth iné megh talaltam Kegelmetheketh, es Kegelmetektúl zabadulast kjuanok Mert en mikor az en feleseghem el menth, wtanna mentem, es az Istenerth kertem hogj ne mennien el, De mivel hogj iv enghem nem zeretet, ugian semmit sem ghondolt az en zommal, mas az hogj Papista uolth, es azt monta, hogj ugian nem akar effele etretnekkel eggiut laknjj, seót mégh azt is banom hogi te alattad az Praedikatorhoz giontam.

Deliberatum est, hogi holnapra ezek felül statualja az bizonságokath, ha penigh ob temporis brevitatem nem lehetne, tahat ad futuram synodum, es akkor ha zinten bizonisagokat nem statualhatna is magha ugian comparealion. Az melj meniechket penigh mast maganak desponsalt, az ha varakodhatik az jóvendő Synodusigh jo, hol penigh nem, mivel hogj olj zemelihez menth, kj magaua nem uolt zabados, ferhez mehet mashoz.

¹⁾ Tentamen juris ecclesiastici Evangelicorum Aug. Conf. addictorum in Hungaria critice concinnatum auctore Samuele Klein st. Lipsiae, 1840. 35. és 166. II.

*Es dologh felül, az Kúszóghí Bira es esküttek elől, az következendő zeme-
béknek, hűt zerinth való wallasok.*

Primus testis Lakek Jacap solenni deposito Juramento retulit in hunc modum, En nijluan bizonios vagiok benne, hogj az Tatarok ackor foghtak el az meniechket, mikor el ment vratul.

Secundus testis Ghesztel Pal, kj ugian mellette való zomzedgia, hűt zerinth ezt wallja, Ez zegheni legenij az ew feleseghenek tüle való el mensesere semmi okot nem adoth, hanem hűtith meggh zeghuen ennek akarattja ellen mentel.

Tertius testis Slighel Gasparne hűt zerinth ezt wallja, Hallottam az meniechbe zaiabul, hogj el hagiom, es el megek tüle, az minth ezt cselekedetinelis be telliesitette.

Quarta Testis Silljer Peterne Anna Azoni solenniter ezt wallja, hallottam az meniechketül, El hagiom es az Atiamhoz wizza megiek.

Quintus Testis ezt wallja, az vra az meniechke el mensesere semmi okoth nem adoth, hanem akarattia ellen menth el tüle, mert ez sem zidalmazta sem rutitotta, hanem ugj tartotta, minth illet jambornak hazas tarsath, El mensesenek penigh egieb okath nem adhatta, hanem csiaak azt montha, Te ugimond Luther vagj en Papista, ennek okaerth el hadlak, es nem lakom veled; Ez zegheni legeni minth keresztien embór sokzor intette az Communióra, de nem akarth, hanem azt monta, Inkab kez lezek el ualnom tüled, hog nem mint azt cselekednem.

Deliberationem super hacce fassiones factam, literae sequentes indicant.

Nos Seniores Ecclesiarum etc. Salute et diuina benedictione praemissa, damus pro memoria, harum nostrarum tenore et testimonio medjante, singulis quibus expedit et uniuersis, quatenus Gregorius Hammer, Ciuis et Inhabitor Liberae Ciuitatis Kúszógh, veniens nostrj in praesentiam, retulit ac conquestus est solenniter, se solito et approbato Sanctae Ecclesiae Catholicae ritu, duxisse pro coniuge agilem N. N. sibi que ab annis aliquot, pie et honeste cohabitasse, nec ullam illicitae fugae ansam unquam eidem praebuisse, verum omnia bonj ac Christianj meriti officia, singularj fide ac constantia eidem praestitisse. Illa vero nescitur qua lacuitate mota, superiorum disturbiorum temporibus, marito suo derelicto, ad parentes suos redijt, quamuis ab hoc eodem marito, plusquam per viscera miserationum DEI exorata fuerit, ne videlicet tempore eo periculosissimo itinerj se committeret, Illa nihilominus piae et christianae mariti petitioni reluctata, abiijt, eodemque ipso itinere, in diram immanium Tartarorum incurrit captiuitatem, a quibus abducta, in hodiernum etiam diem abest. Ille vero quia thorj coniugalis socia carere nequit, petyt a nobis solenniter, dignaremur eidem conferre potestatem superducendae alius uxoris. Nos ne ad rem tam sublimem tamque venerandam, illatis, ut aiunt, manibus accederemus, non prius nos hac de re deliberaturos statuimus, quam in praesentia nostrj, testium idoneorum fassione comprobaret, se nullam omnino illicitae huius fugae ansam uxory suae praebuisse. Is cum testes se ad latus non habere assereret, petijt a nobis solenniter, quatenus testimonij loco, litteras nostras ad Iudicem Regiae Ciuitatis Kúszógh mittere dignaremur, ut is ratione officij testes super inde adductos, solenni deposito Juramento examinaret, quid

videlicet, et qualiter, cum de vita istorum Coniugum, tum de desertricis illius maliciosa fuga testarentur. Prudens autem ille et Circumspectus Iudex, visis nostris hac de re literis, ut et honestae nostrae admonitioni locum daret, et iustissimae miserj istius hominis causae benigne patrocinaretur, testes quinque vtriusque sexus, fide et autoritate conspicuos hac de re diligenter examinavit, quorum alii solenni deposito iuramento affirmarunt, Gregorium hunc Hamnerum nullam vel exiguam discessus illius praebuisse ansam, Alij desertricem illam adeo fuisse vel in ipso coniugio maliciosam, ut marito ad usum Sacrae Coenae eandem pie adhortanti nequaquam locum dare uoluerit, quin potius inueterata pontificiae farinae audacia affirmavit, se illj tanquam enormj heretico cohabitare nec uelle, nec posse, sicuti hoc ipsum coram nobis, litteris Prudentis ac Circumspecti Iudicis Regiae Cunitatis Kúzógh, euidenter comprobatum est.

Jam uero quoniam tam ex testium fassione, quam Prudentis ac Circumspecti Domini Iudicis attestazione, satis superque colligitur, praefatam desertricem, toto coniugij tempore fuisse maliciosam, ac insuper inuito marito, periculosissimo huic itineri sese commisisse, adeoque ipsam, maritum suum legitimum, non pro christiano, sed heretico homine reputasse, Ex hoc statuimus ante memoratum Gregorium Hamner, vinculo maliciosae huius desertricis soluendum esse, maxime autoritate D. Apostoli Pauli 1. ad Cor. Cap. 7. dicentis : Si infidelis discedit, discedat etc. In cuius rei testimonium damus etc.

Garády.

Nyílt felelet Ipolyi Arnold úrnak.

Midőn tisztelt Kegyednek a Muzeum februári füzetében csekélységemnek szóló nyílt levelére ily későn felelek, ne tulajdonítsa, kérem Önt, vétkemül, ki a régiség parlagán kalászkokat szedve sovány napjaimat örömeztőbb élném. — Különben is, magára a feladott tárgyra nézve igen igen sajnálom, hogy hecses várakozásának szíves készségemmel megfelelni nem tudok. Mert Pálffy Kata asszony levelét illetőleg, megengedem ugyan, hogy ő, a Garam részéről és Szénás falun keresztül jövén a vihneyi fürdőbe, azt, — mely németül a selmeci hegyekről lefolyó *ysenpachi* víztől neveztetett, — minthogy a feljebb eső falutól két évszázad előtt még sokkal távolabb volt, ottani mulatásának rövid idejére *szénási* hévíznek gondolhatta, hanem azon, magában igen szép, véleményyt, hogy a legközelebb Szénásfalu, mivel lakosi a vihneyi kohok vagy (mert ez is tót szó) olvasztó művek számára szemet égethettek, tán Szénásfalunak neveztetetett, csakugyan nem tartom elfogadhatónak. — A falu nevének eredete után járván, — minthogy a honalapító Árpád küldöttjei : Huba, Zuárd és Kadusa, kik Béla király névtelen írója szerint a Garam melléki Váradnak megvétele után az ő Barst építő s a megyének is nevet adó *Borsuval* egész Zólyomig érték ¹⁾, a szénáról még szintoly keveset tudhattak, mint a szénáról, — azt I. Geyza királynak a Garam melléki sz. benedeki klastrom részére 1075-ikben költ ²⁾, s II. István által 1124-ikben megerősített ³⁾ levelé-

¹⁾ Anonymus B. R. N. Cap. 33, 34.

²⁾ Fejér, Codex diplom. 1, 428 stb.

³⁾ Fejér II. 67.

ben, több máig is fennlévő szomszéd helyek közt fel nem találom, — s legelőszőr csak egy bányavárosnak nagy Lajos idejébeli bírói könyvében németül „*Senitz*“nek írva lelem. Azon Bél Andrásnál ¹⁾ terjedelmesben, mint Fejérnél ²⁾ előforduló okmányban, mely szerint I. Mária királynő 1388-ikban Zsarnóca városát a rewistyei vártól elszakítván, néhány faluval Kónya Zéchéni Bán Frank (Ferenc) és Simon fiainak, Zólyom és Trencsén megyék főispánjainak, németely temesi jószágokért cserébe adja, noha a nevezett helyekhez legközelebb esik, szinte nem tűnik fel; — pedig, legalább egészen, a rewistyei várhoz sem tartozhatott, mivel Selmec városa már ezen urodalomnak, a Dóczyak ³⁾ kimúltával, a k. bányászi kincstárra történt hátrítása előtt bírta egy nagy részét. — Magyar „*Zenasfaluc*“ nevére legelőszőr 1508-ikban akadok, de mely nekem mind a mellett, hogy fekvése szép és szénája sok, tót nevű faluk tözsomzédságában korán sem látszik tiszta magyar eredetűnek.

Előttem régibb *Senitz* neve a helynek csak a tatárjárás után történt megzárását sejtítteti; mert az *itz* féle terminatiók elébb tót lakta vidékekből bejött százsz telepekre mutatnak, s Selmec városa is elébbi — s már második — *Sewnitz*, *Sebnitz*, *Sebenicia* nevét szinte csak IV. Béla alatt bevándorlott százsz népnek tulajdonítja. Különösen pedig a falu azon pataktól nevezetethetett, mely *Sebnitz*-, vagy *Selmectől*, *Vihnyén* keresztül, a *Garamba* lefoly. Vélem azt Fejérnek egy 1337-ik évi okmányából ⁴⁾, melyben „a *fluvius bysewnicze*“ (bei *Sebnitz*) csak Selmec melletti patakot jelenthet; s a B betű fenmaradt még a falunak tót „*Bzenica*“ nevében is.

Ha magyar neve régibb volna, azt csak szinte azon pataknak még régibb nevétől lehetne származtatni. Bizonyos t. i. hogy *Ysenpach*, *eisenpach* (*Vihnye*) a selmeci veresküti hegyekből veszi eredetét, melyeken a rómaiak idejében itt élt quadusok a holdban, a már Tacitusnál említett „*Isis*“nek tűz-áldozatokkal hódoltak ⁵⁾; ettől a vasat is háládatosságból *yssen*nek, *eysen*nek nevezvén, *Isenach*, *Isenasch* a régi deütsoknál annyi volt, mint *Isis* vize, holdpatakja; az *aha* (aqua), *ach*, *asch* meglévén *Achenben*, *Almaschban* (Alpenasch, hegyvíz; mert az ily nevű falukat nem az oly közönséges almától nevezték el, nem is pomologusok alapíták). — Ha már felteszszük, hogy az J betű századok múlva a sokféle nép ajkában elveszett, mint *Znióban*, *Sempachban*, meg volna *Senasch*-, *Zenas*-falunak német törzsöke, melyből könnyebben lett *Széna*, *Szénás*, mint *Thiergartenből* a mítsem jelentő *Telgárd*.

S ez mind az, mivel Kegyednek, mielőtt becses kérdésére teljességgel hallgatnék, szolgálni képes vagyok. Selmecen 1853-ki november 5-kén.

Kachelmann János.

¹⁾ De Maria non rege, sed regina. 44. st. 1.

²⁾ X. 4, 824. 8, 360.

³⁾ Nyerte volt Dóczy Orbán, egri püspök, Mátyás kir. özvegyétől, a szerencsétlen Beatrixtól, II. Ulászló megválasztásáért, Bonfin és Bél Notit. szerint.

⁴⁾ VIII. 4, 273.

⁵⁾ Ide valók a *Montes Lunae* Ptolemaeusnál, hol az itt lakott quadusokról szól.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

III. ÉV.

DECEMBER. 1853.

XII. FÜZ.

A X. SZÁZADI BESENYŐKRŐL.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

A besenyő nemzet, mely az általa nyomott magyar nemzettel egy időben nyomult Európába, mely a X. és XI. században s a XII. század elején a leghatalmasabb haderővel rendelkezett, s a vele szomszéd keleti birodalom, hazánk és az akkor emelkedett Oroszország ellen folytonos rabló hadjáratokat, pusztító véres csatákat viselve, bár többszöri megveretése után erejében mind inkább fogyatkozott: csak a keleti Európát előzőnlő mongol hadjárat által szorítatott le mint önálló nemzet a világ szinpadáról; a magyar történetvizsgáló előtt annyival gondosabb buvárlatok méltó tárgya, mivel, mint több történetnyomozóink s legújabban Jerney Keleti Utazásában bőven fejtegette s jelesen bizonyította, kétségünk nem lehet, hogy e nemzet a magyarral rokon s egy nyelvű kún faj volt, mely a mongol roham elől nagy részben hazánkba költözve s a magyar fajjal összeforrva maradékaiban köztünk maig is él, egykori honában pedig a mind inkább fogyatkozó csángó magyarokban részint a legközelebb multig (Besszarábiában), részint (Moldvában) maig is nemzeti nyelvét megőrizve fönmaradt.

Maga a *besenyő* nemzet neve, mely az arab Abulfedánál *Bedzs-nak*, a byzanti íróknál, kik hihetőleg az arab kiejtést követték, *Passinak* (Πατζινάκι és Πατζινάκια), az oroszoknál *Pecseneg*, a hazai és külföldi latin évkönyvekben és okleveleinkben *Besseni*, *Bessi*

Bisseni, Bicen, Picenati stb alakban változik, nem csak hangzása hanem a magyar *ő* képző által is azon alapos véletre vezethet bennünket, hogy e név eredeti magyar, még pedig érthető magyar melléknév volt, melynek elveszett értelmét elég alap nélkül meghatározni nem bátorkodhatunk. Annyit azonban szükség megjegyeznünk, hogy azon állítás, miszerint a *besenyő* név *bes*, *bas* vagy *vas*, s ezen *bes*, *bas* vagy *vas* nemzetnév a görög *Σκύθης* (Scytha) névvel egy volna, mit Jerney említett munkájában két ízben találunk elfogadva, bár ki nem magyarázva ¹⁾, nem egyéb mint Stephanus Byzantinusnak egy Horvát István és utána Jerney által félreértett, sőt egészen át sem olvasott helyéből igen helytelen következtetéssel vont óriási botlás, melynek a görög szöveg nem értése miatti elkövetése e csaknem csalhatatlanságot igénylő történetbuváraink tekintélyét teljességgel nem képes emelni ²⁾.

¹⁾ Jerney, *Kel. Ut. I. d. 43. és 107. l.*

²⁾ Horvát István, mint Wenzel Gusztáv, *Eszmetöredékek a magyarok eredetéről, Új Magyar Múzeum 1854. évf. 457. lap.* röviden említi, iverket írt a *Vas* nemzetről, melyek egy „Magyar régiségekről“ című mind eddig meg nem jelent munkának töredékei lévén, fölötte ritkák. Nem vagyok szerencsés e ritka nyomtatvány birtokában lehetni s így annak tartalmáról részletesen nem szólhatok: de hogy Horvát Istvánnak ezen *Vas* nemzete, melyet rajta és hívő tanítványain kívül a világnak nálunk nyelvészetben sokkal erősebb történetbuvárai mind eddig nem ismertek, az ő saját teremtménye (e teremtmény erővel említett történetbuvárunk nem megvetendő mértékben megáldatott), igen is kimutathatom. A *Vas* nemzetet Horvát István kétségtelenül Stephanus Byzantinusnak e szavaiban fedezte föl: καὶ Σκύθης ὁ σίδηρος, mi szerinte azt tenné: *Scytha* annyi mint *vas*. Most még csak a *vas* szót kellett fölfedezni valamely nemzet nevében; ezt *besenyő*ből ily formán: *bes* (*besenyő*) = *bas* = *vas* könnyű kideríteni, sőt Jerney e. h. 107. l. ezt még Ovidiusnál a *Colchi* nemzetnévben is, a görög χαλκός (*rész*) szót, melynek a *Colchi* névvel mi köze sincs, *vassá* keresztelve, könnyen föl ismeri; s ime már kétféle *vas* nemzetünk is van. Azonban ne resteljük magát Stephanus Byzantinust fölűtni, s azon helyet, melyből egy pár szót, az egészet nem értve, Horvát István kikapott, egészen elolvasni s a *Σκύθης ὁ σίδηρος* szavakban megkapjuk nem a *Vas* nemzet nevét, hanem a — *borotvát*. Stephanus Byzantinus Kr. u. V. század végén élt görög földleíró Ἐθνικά cím alatt írt egy nagy földirati szótárt, melybe számos nyelvészeti megjegyzéseket szőtt. E munkában, mely azonban csak a Hermolaosz által a VI. század közepén készített kivonatan maradt fön s *De urbibus et populis* latin címmel is forog, Amstelodami 1678. fol. 609. és 610. l. a *Σκύθης* szó tárgyalásánál olvassuk:

Σκύθαι, ἔθνος Θρακίων ἐκα- | Scythae, gens Thraciae. Vo-

Jelen értekezésben a besenyők X. századi állodalmi szerkezetét s akkori tartományaik neveinek megfejtését szándékozván tár-

λοῦντο δὲ πρότερον Νομαῖοι. Scythae autem vocati fuere ab Scythe, Herculis filio. Aliqui sic dictos putant ἀπὸ τοῦ σκύζεσθαι i. e. irasci, sunt enim iracundissimi. Scythia igitur et Scythae et Scythici. Et Scythica et Scythice. Est etiam calceamenti genus, ut Persicae. Dicitur etiam Scythie, et Scythes coetus, et Scythen in viam (deducere). Et Scythes, ferrum. Unde ἀποσκήθισαι i. e. ferro capillos secare. Vocativus debebat esse O Scythia, ut, O Persa. Est vero Scythe, et Scythis foemineum. Et Scythaeenam, ut Cyricaenam (dicimus), et Scythizare i. e. mores Scytharum imitari.

Magyarul: „Szküthák, thrák nemzet. Előbb Nomáioi (pusztai) nevet viseltek. Szkütháknak neveztek Szküthésztől, Heraklész fiától; némelyek szerint a σκύζεσθαι (haragoskodni) szótól, mert igen haragosak. Mondjuk: Szküthia, Szküthai, Szküthikoi, mondjuk ezt is: Szküthika és Szküthiké. Bizonyos boeskor neme is, mint perszikái (persa saru). Mondjuk: Szküthié, Szkütha tömeg, szküthai útra vezetni (ez a commentator szerint is példabeszéd, t. i. Aiszkhüloszból). Szküthésznek hívunk vasat is (vas számot, borotvát); honnan ἀποσκήθισαι azt teszi: vassal a hajat levágni (borotválkozni) stb.” Ez adat szerint Scythia = vas se több se kevesebb joggal, mint Scythia = boeskor (űποδημα). Ha azonban Horvát István és Jerney a Vas nemzetevet ugyancsak Stephanus Byzantinus e szavaiból is: Σκυθόπολις, Παλαιστίνης πόλις, ἢ Νύσσης κοίτης Συρίας, Σκυθων πόλις, πρότερον λεγομένων Βαίσων, ἀπὸ τῶν Βαρβάρων kiolvashatónak gondolná, s e helyből azt következtetné, hogy a scythákat a barbarok előbb Βαίς (Vas?) néven nevezték, utalunk Stephanus Byzantinus commentátorára, Thomas de Pinedo Lusitanusra, ki e helyre igen helyesen jegyzi meg, hogy a görög írók által több helyütt emlegetett Σκυθόπολις-nak héber neve Beth-san i. e. domus San volt, (Josephus Flavius Antiquit. XII. könyv 12. fejelet. írja: διαβάντες δὲ τὸν Ἰορδάνην, ἦγον εἰς τὸ μέγα πῆδιον, οὗ κεῖται κατὰ πρόσωπον πόλις Βεθσάνη, καλουμένη πρὸς Ἑλλήνων Σκυθόπολις.) s a Stephanus Byzantinus Βαίσωνα kétségtelenül nem egyb mint a héber Bethsan elcsavarása. Nec unquam Scythae dicti sunt Baesi, mondja, quod procul dubio corruptum est ab urbis nomine Bethsan. — Kértem ezek után hol van Stephanus Byzantinus Vas nemzete? hanemha „a magyar történe-

gyalni, legcélirányosabbnak tartom Biborban született ¹⁾ Konstantinosz császárnak „A birodalom kormányzásáról“ írt becses munkájá-

lem fölött dermesztő köd gyanánt borongó hibás fogalmakban“, melyeket, mint Jerney legújabb előfizetési hirdetésében olvassuk, ugyanő „magukból az eredeti tiszta forrásokból meritett győző okaival a kritika bíráló széke előtt eloszlatni törekszik.“ Igazán becsülendő s történetirodalmunkban igen szükséges törekvés, melyben csekély tehetségem szerint magam is mindig kész leszek vele osztozni.

- ¹⁾ Jól tudom, hogy Jerney a magyar akademiában fölolvasott s annak „*Hivatalos Közlönyé*“ben 185 $\frac{2}{3}$ évf. 1. l. kivonatkép közlött cikkében, mely a *Magyar Östörténeti Tanulmányok*: legelső cikkéül egész terjedelmében közölni fog, erősen megleckéz a *Biborban született* (*Πορφυρογέννητος*) melléknév használatáért, mint a mely fordítás szerint nem csak hibás de képtelen is. Megvallom magam is képtelenségnek tartanám az e címmel illetett császárokról azt gondolni, hogy azok valósággal biborpaláttal jöttek volna a világra, de képes kifejezésekben gazdag keleti nyelvünkben az ily kifejezések használatát képtelenségnek nem ismerhetem. Vagy midőn valakiről mondjuk: kiemelkedett a porból, jégre vitték, tönkre tették, tejbe vajba fürösztik stb: mind ezt betűszerinti értelemben kell-e vennünk, s e kifejezések, melyek igen is képesek, vajjon képtelenek-e? — Jerney e. h. tudósan kifejti magokból a byzanti történetírókból, jelesen Anna Komnénának több rendbeli nyomos állításából, miszerint a Porphyrogenitus melléknév azon porphyrból épült palotarésztől származott, mely egyenesen a koronás császárnők gyermekágyas palotája volt. Ez ellen vitatkozni nem akarok, s mit sem támaszkodom Reiske véleményére, ki *Konstantinosznak a byzanti udvar szertartásairól* írt munkájára tett jegyzetei közt (*bonni kiadás 253—254. l.*) e szóról írja: Nota vox, illosque significat, qui a patre iam imperium tenente procreati fuerunt. Verisimillimum est a purpura, veste imperiali, eam repetendam esse, ut sint qui in purpura nati, purpura excepti et fasciati fuere: miután maga Reiske mindjárt mondja, hogy már *Luitprandus* (a X. században) *Hist.* 426. l. e nevet a porphyrtól hitte származottnak, s miután ugyan ő utasít bennünket Du Cangenak épen Anna Komnéna Alexiászára tett jegyzeteire és Glossariumára, melyekben ugyan ezen értelmezés adatik; hanem egyenesen csak azért vagyok bátor a *Biborban született* címnevet tovább is használni, mert az a Jerney által ajánlott „porphyrtól született“nél rövidebb is, szebb is, magyarább is. Egyébiránt föltéve, de meg nem engedve, hogy én a porphyrtól mit sem olvastam, mit sem tudtam volna, jóllehet bármelyik valamire való görög szótárban a kérdéses névnek a porphyrtól vett értelmezését megtaláljuk, megengedve, hogy e név tudományos értelmezésére nézve Jerneynek teljes igaza van, szabad legyen azon igénytelen kérdést intéznem tudós ellenfelemhez, melylyel Jókai a római hölgyek nevééről ellene támasztott hasonló fontosságú vitát befejezte, hogy: „akár nekem van igazam, akár neki, akár pedig mind a kettőnknek, im-

ból azon cikket, melyet ő egyenesen a besenyő nemzet leírásának szentelt, mint e tekintetben egyedüli egykorú forrást, kellő észrevételeimmal kísérve egész kiterjedésben közleni.

A nevezett császár, miután említett munkájának első fejezeteiben a besenyőket több helyen mint igen hatalmas, a velők szomszéd nemzetek mint az oroszok, magyarok, bolgárok fölött túlnyomó erejű s rettegett nemzetet rajzolta, kikkel a birodalom érdekében a mondott nemzetek ellenébeni barátságos szövetekezést, illő ajándékokkal ellátott követek általi összeköttetést fiának különösen szívére köti ¹⁾, ugyan e munkájának 37-dik fejezetében „a besenyő nemzetről“ ekként ír.

„Tudni kell hogy a besenyők elejétől fogva az Atel (Volga) folyónál lakoztak, mint szintén a Jeikh (Γειχ, ma Ural) folyónál is, határosak lévén a mazarokkal ²⁾ és az úgynevezett úzokkal. Ötven év előtt azonban az úgynevezett úzok a khazárokkal szövetekezve a besenyők ellen hadat indítottak s őket legyőzván országukból kiűzték s azt mind a mai napig a mondott úzok bírják. S a besenyők megfutamodva bújdosnak, helyet keresendők melyen megszálljanak, s elérkezvén a most általok bírt földre s azon a turkokat (magyarokat) találván lakosokul, háborúban legyőzék, s kivervén elkergeték őket; és megtelepedtek ott s uralkodnak ezen földön, mint mondtam, mai napig 55 esztendőt át“ ³⁾.

már mi haszon háramlik ebből a világra?“ s tegyük hozzá: mennyiben tartozik e név fejtegetése „A magyar őstörténeti tanulmányok“ körébe?

¹⁾ *Biborban szül. Konsztántinosz e. h. 2—8. feje.*

²⁾ Bandurius a szöveg e szavára megjegyzi, hogy a kéziratok- és kiadásokban *Μαζάροους* áll, de mind e mellett némelyek *Χαζάροους*-t hisznek olvasandónak; minthogy, mint mindjárt utána a császár írja, az úzok a khazárokkal szövetekezve verték ki a besenyőket ősi lakhelyökből. Azonban maga ezen körülmény nem elég ok arra, hogy a szövegen ily lényeges változtatást elkövetve, *mazarok* helyett, kiken keletiesen *madzsarnak* is nevezett nemzetünket hiszem értendőnek, khazárokat olvassunk; miután a császár ezen adatát, honi történetíróink előadásával, kik szerint őseink a Volgán tulról költöztek Európába, igen jól egyeztetethetjük.

³⁾ Itt az évszámításban kétségtelenül hiba van, mely hihetőleg a szöveg többszöri másolása közben csúszott be. Elsőben a császár a besenyők kiűzetését 50 évvel ezelőtt történnék mondja, s azután azt állítja, hogy ezek a lakásukból (Etelközből) kiszorított magyarok földét már 55 esztendeje bírják. Látni való ebből hogy az első időszámítás nem áll. De a második évszámítást sem vehetjük pontosnak, miután azon adathból, mely szerint szerző e

„Tudni kell, hogy az egész Besenyőország (*Παλιναλία*) 8 tartományra van osztva ugyanannyi nagyfejedelemmel ¹⁾. A tartományok következők: az első tartomány neve *Értém* (*Ἐρτέμ*), második *Súr* (*Τζούρ*), harmadiké *Gyula* (*Γύλα*), negyediké *Kulpéi* (*Κουλπεί*), ötödiké *Harovoi* (*Χαροβόη*), hatodiké *Talmat* (*Ταλμάτ*), hetediké *Hopon* (*Χόπόν*), nyolcadiké *Csöpön* (*Τζοπόν*). Azon alkalommal, midőn a besenyők saját országaikból kiűzettek, fejedelmek ezek voltak: Értém tartományában *Majsa* ²⁾, Súrban *Kuel*, Gyulában *Kurkut*, Kulpéiben *Ipa*, Harovoiban *Kaidüm*, Talmátban *Kosztá*, Hoponban *Gyász*, és Csöpön tartományban *Vata* ³⁾. Ezek halálával a fejedelemségeket unokaöccseik vették át: mert náluk azon régi szokás és törvény uralkodik, hogy nem szabad gyermekeikre vagy testvéreikre szállítani a méltóságokat; hanem elégedjenek meg az uralkodók, hogy éltek fogytáig uralkodnak, haláluk után pedig unokaöccseik vagy unokaöccseik gyermekei választatnak el, hogy a méltóság ne egészen a nemzetség egy ágán szálljon végig, hanem

h. 39. feje. Zsolt vezérről mint megholtáról emlékeznek, kitűnik, hogy munkáját Zsolt halála (Kr. u. 949.) után írta; ez időtől számítva pedig a besenyők Etelközt, honnan őseinket, mint a *Bolgár-magyar háborúrol* Kr. u. 888-ban című értekezésben *Új Magyar Muz.* 1854. évf. 515. és köv. lap. kimutattam, mindjárt a 888-diki bolgár-magyar háború után szorították ki, már mintegy 60 és nem 55 esztendeig bírták.

- 1) E szerint a besenyő nemzetnek a 8 nemzetség szerint 8 önálló nemzetségi főnöke volt, kik épen úgy, mint Konsztántinosz szerint Árpád elválasztása előtt a magyarok vajdái, magok fölött egy közös fejedelmet nem ismertek. A kormány egységének ezen teljes hiányában, a nemzetségfőnökök öröködési rendének bizonytalanságában, mely az oldalágiak részéről kétségtelenül számos vizsályt idézett elő, az ezekből eredő visszavonásban és erőmegosztásban kereshetjük azon különös tünemény legalaposabb okát, hogy az Európába fölléptekor oly hatalmas nemzet alig egy pár század mulva néhai nagyságából oly mélyen alásüllyedt, s önállóságát, nemzeti létét elvesztette, míg a nála egykor gyengébb magyarság a nagy Árpád főparancsnoksága alatt ezredéves hazát birt alapítani és föntartani.
- 2) A *Μαίτζας* leírás, miután az összetett *Τζ* betű a byzanti íróknál a görög nyelvben idegen s és cs hang kifejezésére használtatik, a görög *ας* végzet elvetésével *Mais*, utánhangzóval *Maisa* nevet ad, melyet a Kis-Künságon, a besenyők földéről a mongolok elől beköltözött kúnok telepjén, *Majsa* helység nevében föltalálunk.
- 3) A *Βατάς* leírás az *ας* végzet elvetésével *Vat*, utánhangzóval *Vata* nevet ad, mely hazai történetünkben is az ősi vallás mellett a keresztyénység ellen föllázadt *Vata* által nevezetes.

az oldalágiak is osztozzanak és részesüljenek a tisztségben. Idegen nemzetségbeli azonban be nem csúszik s nem lesz fejedelemsmé. A 8 tartomány 40 részre van osztva s vannak kisebb fejedelmeik is.“

„Tudni kell, hogy a besenyők négy nemzetsége, t. i. *Karcsi-Súr* (*Καρατζιτζούρ*) tartománya, *Szüru-Kulpéi* (*Συρουκουλπή*) tartománya, *Boro-Talmat* (*Βοροτάλματ*) tartománya és *Bula-Csö-pön* (*Βουλάτσοπον*) tartománya a Danaprisz (Dnieper) folyón túl fekszik, inkább a kelet-éjszaki részek: *Úzia*, *Khazária*, *Alánia*, *Kherszón* és a több tartományok felé; a más négy nemzetség pedig a Danaprisz folyón innen fekszik a nyugot-éjszaki részek felé; t. i. *Gyászi-Hopon* (*Γιαζιχοπον*) tartománya határos Bulgáriával, *alsó Gyula* (*κάτω Γύλα*) határos Turkiával (Magyarországgal), *Harovoi* tartománya határos Rórsziával (Oroszországgal), *Jabdi-Értim* (*Ιαβδιητιμ*) tartománya határos a Rórsziának adózó tartományokkal; a vltinokkal ¹⁾, dervleninokkal ²⁾, lenzeninokkal ³⁾ és a többi szlávokkal. Besenyőország Úziától és Khazáriától 5 napi, Alániától 6 napi, Mordiatól (a mordvinok földétől) 10 napi, Rórsziától 1 napi, Turkiától 4 napi, Bulgáriától fél napi távolra esik; Kherszónhoz igen közel van, még közelebb a Boszporoszhoz.“

Vizsgáljuk most az itt megnevezett 8 besenyő tartomány neveit, mely tartományoknak, mint látjuk, ugyanannyi nemzetség felel meg. Nem állapíthatjuk ugyan meg ezeket kétségtelen bizonyossággal, kivált miután némelyik csak kétszer fordulva is elő némi változékkal van írva, de némelyek igen valószínű meghatározásán kívül azon eredményt még is nyerjük, hogy teljesen meggyőződhetünk Jerney azon állításának alaptalanságán, mely szerint mindenik thema (tartomány), ha a Gyulát kiveszszük, különös hadi foglaltosságról, működése- vagy fegyvernemütről vette volna nevét. Hogy ő e fölfedezést tehesse, arra, mint maga mondja, „Constantin mun-

1) A *vltin* (*Ουλτινοι*) nemzetrév a mai *Volhynia* tartomány nevével látszik egyezni, mely csakugyan a Dnieperen innen fekszik.

2) A *dervlenin* (*Δερβλενίνοι*) nemzetnevet föltaláljuk az orosz történetírók atyjánál, a XI. század végén és a XII-dik elején élt Nestornál *Derechiane* alakban. Lásd *Nestors Russische Annalen von A. L. Schlözer II. d. 83. lap.* Maga Nestor e népet erdőben lakónak írja; neve, mint *Schlözer e. h. 84. l.* megjegyzi, *derevo* = fa szláv szótól származik, lakása Kiof és a Pripecs folyó közt s így csakugyan a Dnieperen innen volt.

3) A *lenzenin* (*Λενζενίνοι*) nemzetrévben vajjon nem a *lengyel* név lap-pang-e?

káinak gyakori olvasása, azon kor szellemébe s körülményekbe behatás, de főleg az idegen neveknél minden lépten nyomotkozó hiányának megfontolása (így), úgy a görög írásmód nyelvünkre alkalmatlan voltának, sőt még a leírók tétovázásának is szem előtt tartása segítette“¹⁾. Lássuk e nagyot ígérő szavak mit szülnek?

Első tartomány és nemzetség neve Konstantinosz szerint *Értém*, öszvetett alakban *Jabdi-Értim*, Jerney szerint *Érdem*, *Hadi érdem*, azaz hadban kiszolgáltak, kiérdemlettek, *Emeriti*, *Veterani*. Miként lehessen a kiszolgált harcosokat *Érdem* nemzetségnek gondolni (Konstantinosz nemzetségekről beszél), nem könnyen foghatjuk föl, de még nehezebben, hogyan lehet a *Jabdi* szóból *hadit* faragni? Én, mintsem ily erőltetett megfejtéshez folyamodjam, inkább elismerem, hogy e név értelmét megfejteni nem tudom; különben is saját hazánk létező helyneveit sem tudjuk mind megfejteni, s hány magyar család van, ki ősi magyar nevét megfejteni nem képes?

Második tartomány és nemzetség neve *Súr*, öszvetett alakban *Karcsi-Súr*. Jerney ezt *Sornak*, *Harci-Sornak* vagy *csürhének* magyarázza, mely szerinte harcoló csoport, *Turba militantium*, *Bellatores* volt. A többi nemzetség, vagy Jerney szerint hadosztály, nem volt-e szintűgy mint ez harcoló, s vajjon azon kor szelleméből lehetett-e kitanulni, hogy a harcoló besenyő hadosztály *csürhe* dísnévvel is ékeskedhetett? Én a görög leírásból csak *Súrt* vagy *Csúrt* és *Kuarcsi-* vagy *Karcsi-Súrt* olvashatok. Léteznek a Vág mellett, Pozsony vármegye legszélén, Nyitra határán, mely vidéken, mint *Jerney e. h. I. d. 247. lap. nyomozza*, a Bars, Nyitra és Komárom megyei, valamint csallóközi besenyők egy külön nagyobb csapatot alkottak a hajdani századokban, a Nyitra megyei *Pecsenéd* helységeitől nem igen távol Nagy-Súr, Valtha-Súr és Vára-Súr, ugyancsak Pozsony megyében Hegy-Súr és Pintek-Súr nevű helységek; létezik Nyitrában a Bars megyei *Besenyő* helységhez egy mérföldre *Surány* mezőváros, ugyancsak Nyitrában, hol *Jerney e. h.* több besenyő telepet mutatott ki, *Suránka*, melyeknek neveit ezen *Súr* nemzetségre utalóknak vehetjük. A *Karcs* előnévvel egyezik a Csalóközben egymás mellett eső 12 *Karcsa* helység neve.

Harmadik tartomány és nemzetség neve *Gyula*, mely főntebb alsó *Gyula* s alább öszvetett alakban *Χαβουξγγυλά* néven is elő-

¹⁾ *Jerney, Kel. Ut. I. d. 76. l.* — Az alább idézendő névfejtegetések olvashatók *ugyanott 74—78. l.*

fordúl. Ezt Jerney is igen helyesen földirati névnek veszi, ezen *Gyula* besenyő tartomány nevét, mely mint láttuk a magyar hazával határos volt, a székely határhavasoktól nem messze eső egykor neveztetes város *Gyula*, ma oláhosan *Dzsulest* (Gyulafalva) falu nevével hozván kapcsolatba s az összetett *Χαβουξίγγυλὰ* nevet igen elfogadhatólag s a tartomány fekvésével egyezőleg *Havasi Gyulán* értelmezvén. E megfejtésben vele egyetértvén azt kell kérdeznünk: miért kellett ezen egy tartomány nevének, s épen ez egynek, mint ő mondja, kivételképen földiratinak lenni, midőn a többi szerinte mind különös hadi foglalatosságról, működése- vagy fegyvernemülről nyerte nevét?

Negyedik tartomány és nemzetség neve *Kulpéi*, összetett alakban *Szűru-Kulpéi*. Jerney ezt *Kopiás*, *Szúró-kopiás*nak, azaz: kopjával, dárdával, gerelylyel, lándzsával, dzsidával harcolóknak, *Lanceati*, *Alani*, *Ulani*, *Spiculatores*nek magyarázza, hozzá vetvén: mondatik ma is bizonyos egyénekről „nagy kópé“ átalvitt értelemben. Mit akarna ez utolsó védv bizonyítani, valamint hogy lehessen a görög *Κουλήνη* leírásból *kopiást* kiolvasni, Jerney meg nem fejtí s megfejtteni magam sem vagyok képes; azért a *kopiás* értelmezést el nem fogadhatva olvasom e nevet úgy, mint a szövegben, mely e névre nézve egyetlen forrásunk, írva találom.

Ötödik tartomány és nemzetség neve *Harovoi* (*Χαροβόη*), Jerney szerint *Káróvó* azaz: határőr, végőr, őri, kártól őrző, szikel, *Custodes limitum*, *Confinarii*, *Euri*, *Spiculatores*, Marchiones, mely magyarázat szerinte bővebb fejtegetést alig kíván. De ha látjuk, hogy a több tartományok Jerney által alkotott hadi foglalkozási nevei a kritika előtt meg nem állhatók, nem kell-e természetesen kétségeskedünk, hogy e tartomány neve az azzal véletlenül ha nem teljesen is, de közelítőleg, egyező *káróvó* lett volna, annnyival inkább minthogy a byzanti írók az idegen nevekben előforduló *h* betűt *χ*-vel fejezik ki, például *Hunyadi Χωνιάτης*, *Halil Χαλίλης*, *Hamzsa Χαμουζάς*, *Hasszán Χασάνης*, *Haleb* (Aleppo) *Χάλεπ*, *Horan* (Hauran) *Χαράν*, *Hems* (Emessa) *Χέμψ*, stb., mely példák nyomán a *Harovoi* olvasás inkább elfogadható. Maga Jerney is a *Χαβουξίγγυλὰ* (Havasi Gyula) névben a *X* betűt ekként s helyesen olvasta *h*-nak.

Hatodik tartomány és nemzetség neve *Talmat*, összetett alakban *Boro-Talmat*, Jerney szerint *Ótalm*, *Vár-ótalm* azaz váróalmazó védő sereg, *Castrenses*, *Castrorum defensores*, *Milites Cas-*

trorum. De hogy lehessen a *Talmat* nevet *Ótalm*nak, hogy lehessen a *Boro-Talmat* összetett nevet *Vár-Ótalm*ának magyarázni? hanemha az elő *Boro* szóból a vég *o* betűt az utóbbihoz szakasztjuk, s akkor is hogy lehessen *Bort Várnak* olvasni, s miért kelljen a *Talmat* névből a vég *t* betűt egyszerűen elhajtani? mind e kérdésekre Jerneynél mi megfejtést sem találunk. Ha így szabad bánnunk a helynevek magyarázásával, akkor a világ bármely szegletében ezer meg ezer helynevet érthető magyar elnevezésekké varázsolhatunk. — A *Boro* előnév, melyben igen hihetőleg az akkor e tartományban uralkodott nemzetségfőnök neve rejlik, — mert mint a XI. századi *Kedrénosz* a Jerney által is idézett helyen (*bonni kiadás II. d. 561. és 562. l.*) mondja, a besenyő nemzetségek, már ekkor tizenhárman, a közös *besenyő* néven kívül saját nemzetségfőnökeiktől külön nevet is nyertek és viseltek, — egyezik a magyar *Bor* nemzetség (de genere *Boor*) nevével, melynek emlékét évkönyveink és több oklevelek föntartották.

Hetedik tartomány és nemzetség neve *Hopon* (*Χοπόν*), összetett alakban *Gyászi-Hopon*, melyről Jerney ily megfejtést ad: „*Giazichopon*, *Chopon* : *Jász csapat*, *Csapat*, azaz : ijjasok, járszok, nyilazók; *Pharetrarii*, *Sagittarii*, *Jasones*, *Philistei*. Ezen név is eléggé megfejtí a dolgot; a csapatnak változatosan *tzopon* itt *chopon* íratása a nyelv nem értéséből származott.“ Azonban erre meg kell jegyeznünk, hogy a *χ* betű a föntebb idézett példák nyomán *h*-nak olvasandó, s hogy Jerney a latin fordítást tartva szem előtt, annak *ch* betűjét, mint az oklevelekben, *cs*-nek olvasta, egyenesen a görög *χ* betű jelentésének nem értéséből származott. — A *Hopon* besenyő nemzetségnévvel látszik összefüggni a Nyitra vize mellett, hol Jerney besenyő telepeket oklevelesen kimutat, Nyitra megyében fekvő *Apony* vára s Nagy- és Kis-*Apony* helység. A mi a *Gyász* vagy Jerney szerint *Jász* előnevet illeti, hogy ezt nem vehetjük hadi foglalkozási névnek, hanem egyenesen személynévnek kell vennünk, világosan kitetszik Konstantinosz föntebbi soraiból, hol mondja, hogy akkor midőn a besenyők országukból kiűzettek *Gyász* (*Γιάζης*) volt a fejedelem *Hopon* tartományban, mely mint látjuk e főnöke nevét még a nevezett császár idejében is viselte.

Nyolcadik tartomány és nemzetség neve *Csöpön* (*Τζοπόν*), összetett alakban *Bula-Csöpön* (*ΒουλαΤζοσπόν*; itt a közbecsúzott *σ* betűt leírási hibának kell vennünk). Jerney szerint ez is mint a

főntebbi „*Usapat*, *Előcsapat*, azaz : *Előljárók*, *Elősereg*, *Antesignani*, *Praeculcatores*, *Primipylí*, kik *Haram*, *Latrones*, *Latrun-culi* néven is fordulnak elő régiségeinkben.“ A helyett hogy az itt és főntebb elősorolt számos deák nevezetek ugyanazonságát a kérdéses besenyő nemzetségszavakkal bebizonyíttatni kívánnók, — lehetetlenségre senkit sem kötelezhetünk, — csak annyit jegyzünk meg : micsoda nyelvészeti vegytannal lehet a *Bula* (*Βουλα*) névből a magyar *elő* szót kifejtetni? — Miért bátoriskodom én a betűszerinti *Csopon* helyett *Csöpönt* olvasni, oka az, mert a besenyő *Súr* nemzetség nevét viselő Pozsony megyei három *Súr* helység mellett többszomszédságban Alsó-, Felső- és Közép-*Csöpöny* helységeket találunk, melyek e nemzetség nevére látszanak utalni, s mert azon, hogy a görög író a nyelvben nem létező magyar *ő* hangot *o*-val fejezte ki, meg nem ütközhetünk.

Végig menve e szerint a 8 besenyő tartománynév fejtegetésén, — melynek részletes hosszadalmasságáért a szíves olvasótól bocsánatot kell kérnem, de nem tehettem róla, hogy még némely görög betűk jelentését is kénytelen voltam magyarázni, — ne vonjuk meg illő álmélkodásunkat Jerneynek a maga nemében egyetlen nyelvészeti fölfedezésén, melyet az említett névfejtegetések után röviden oda vetni jónak látott eképen : „A mely Kegenes (Kökényes?) vezérhez csatlakozott két hadáról a besenyőknek Cedrenus *Bélemarni* és *Pagumani* nevezettel élve említést teszen, az sem egyéb *Elömenő* és *Hátumenő* csapatot kifejező borzasztóan elrontott magyar szónál.“ Halljátok magyar nyelvészek : *Bélemarni* = *Elömenő*, *Pagumani* = *Hátumenő*, s minél kevesbbé vagytok képesek e fölfedezést szülő nyelvbuvárlat szellemébe hatni, annál inkább és méltábban bámuljátok.

Fogjuk föl e kitérés után Konsztántinosz félbeszakasztott szövegének fonalát. „Tudni kell, — mond ő, — hogy azon alkalommal, midőn a besenyők saját országukból kiűzettek, némelyek közőlök önszántukból ott maradtak s az úgy nevezett úzokkal együtt laktak, maig is köztők vagynak, s oly jeleket viselnek, hogy meg lehet őket azoktól különböztetni, s megtudhatni, miként történt feleiktől elszakasztatásuk. Öltönyeik ugyanis térdig érők s ezek újjai elvannak metszve, mintegy ez által mutatván, hogy saját feleiktől elvannak vágva“ 1).

1) Ez adathól következtethetjük, hogy a besenyők ekkori viselete térdén alól érő hosszú öltöny volt.

„Tudni kell, hogy a Danaprisz folyón innen a Bulgária felé néző részen az ezen folyóni átkelőknél pusztá várak vannak. Az első várat a besenyők *Fejérnek* (*Ἀσπρον*) nevezik, minthogy kövei fehérlenek ¹⁾, második vár *Tungát* (*Τουγγάται*), harmadik vár *Krakanakát* (*Κρακανάται*), negyedik vár *Halmakát* (*Σαλμακάται*), ötödik vár *Szakakát* (*Σαζακάται*), hatodik vár *Gyainukát* (*Γαιονκάται*) ²⁾. Ezen régi várak alapjai közt találatnak némi egyházak nyomai és fővenykőbe metszett kereszttek; honnan némelyek azon hagyományt mondják, hogy itt valaha rómaiak lakoztak“ ³⁾.

„Tudni kell, hogy *Kánkarnak* (*Κάγκαρ*) is neveztetnek a besenyők, de nem mind, hanem csak három tartomány, Jabdi-Érti, Karcsi-Súr és Havasi Gyula népe, mint a többiekénél vitézebb és nemesebb, mert ezt jelenti a *Kángar* (*Κάγγαρ*) nevezet“ ⁴⁾.

1) Jerney szerint *e. h. I. d. 77. l.* ez bizonyosan Neszter-Fejérvár, és hibásan tétetik Neszter folyó helyett a Dnieperhez. Egy különben hiteles egykorú író csak alapos bizonyossággal lehet hibáztatnunk.

2) Az itt a többes számi *αι* raggal előforduló *γᾶται* és *κάται* szavakban a magyar *gát* szóra, mely e révek mellé épített várakra igen alkalmazható volt, könnyű ismernünk. E várak elsejét Jerney *e. h.* egyszer *Tő-gátnak* másszor *Tó-gátnak* magyarázza; az utóbbi inkább elfogadhatónak látszik. *Halmagátat* vagy *Halm-*, *Halomgátat* azért olvasok, mert a szláv *szlamá*-ból vett *szalma* szavunk várra bajosan lett volna alkalmazható, s mert az előlehel *h* a görög nyelvben az *sz* hanggal rokon lévén (innen *ἔσ* latinban *sex*, *ὑπέρ* = super, *ὑπό* = sub, *ἔδος* = sedes, *ὑδωρ* = sudor, *ὑς* = sus stb) igen foltehető, hogy e névben az *sz* mint előlehelet a magyar *halm* szó *h* betűje helyett áll. Magánál Konsztántinosznál még a magyarban előlehelet nélkül hangoztatott *Álmos* vezér nevét is *Σαλμού-Τση*snak találjuk. *Szakagát* helyett Jerneyvel *Csák-gátat* azért nem merek olvasni, mert arra hogy görög író a *cs* hangot, melynek kifejezésére ők *σζ* és *Τς* összetett betűket használtak, *sz-szel* (*σ*) fejezte volna ki, példát nem találtam.

3) Jerney az *Ótalm*, *Vár-ótalma* hadcsapat léteztének lehetőségét az itt említett pusztá várak létezéséből is következteti: úgy de a pusztá várromoknak őrsereg nem kellett s a *Boro-Talmat* (Jerney szerint *Vár-ótalma*) tartományt Konsztántinosz épen nem a Dnieperen innen, hol e várak, valamint a nagyobb erősségül fölhozott gertinai és szorokai régi római várak feküdtek, hanem a Dnieperen túl helyezi.

4) A mi a *Kánkár* vagy *Kángar* nevezetet illeti, melynek Konsztántinosz vitéz és nemes értelmet tulajdonít, én ezt inkább *Kán-karnak* mint Jerney szerint *e. h. I. d. 80. l.* *kan-karnak* olvasom, s e nevet a *khán* vagy *kán* (fejdelem) és a *gar* vagy *kar* szóból, mely a *karok* és *rendek*, valamint a tisztí *kar*, orvosi *kar* stb kifejezésekben a *kar-* (brachium)tól eltérő érte-

Itt áll Konsztántinosz császárnak a besenyők állodalmi szerkezetének ismeretére nézve hasonlíthatatlan becsű tudósítása. Miután azt Jerney tévedéseinek kimutathatása végett az olvasó közönséggel mint köztünkí biróval közlöttem, legyen szabad őt fölkérnem, hogy a Magyar Östörténeti Tanulmányokban megjelenendő 7 első cikk mellé, — melyek azon „beavatlanok“ közöl, kik által „östörténetünk arany mezeje vadóccal s idegenszerű törpe bozótokkal szándékoltatik el-árasztatni“, különösen az én tönkre-lételemre lesznek irányozva, — legyen szíves e kérdéses tárgyról még egy nyolcadikat, s ha kedve és ideje engedi, akár egy kilencediket is függeszteni a „*Vas nemzetéről*“ 1), s mind azon avatlanok előtt, kik az ősz régiségek szellemébe be nem hatva csak annyit tudunk és hiszünk, mennyit hiteles forrásokból meríthetünk, s kik e szerint igen sok nagy dolgokat nem tudhatunk és nem hihetünk, e *Vas* nemzet „vastaghomálylepte“ léteztét napfényre deríteni.

lemben maig is fönmaradt, összetettnék vélem; miszerint *kánkar* vagy *kángar* fejedelmi rendet, előkelő osztályt jelentene. Feltűnő, hogy e *gar* szót számos keleti nemzetek neveiben föltaláljuk, mint a besenyők *kángar* nevén kívül a magyarok *hungar* (hún vagy khún gar), a tatár *neugarok*, a kelet-ázsiai *dzsungarok* és az Indiából eredt cigányok *singar* nevében; mi-ből azt kell következtetnünk, hogy e *gar* szónak érthető jelentésének kellett lenni, mely talán épen a magyar *kar* főntebb említett jelentésével egyezik *).

- 1) A *Vas* nemzet történeteibe igen alkalmasan lehetne illeszteni *Acélos* királyt, miként Otrókosi az Ἀττίλας (*Attila*) nevet olvasta.

*) Némelykor *gar* a szláv *gor*, hegy; másszor a perzsa *gar*, *kar*, mely inkább hűz a magyar *karhoz*, még máskor egyebet is jelenthet. A *kankar* különösen a finn *szankar* = vitéz, nemes, szóval egyezik. H. P.

CLASSICA LITERATURA.

MUTATVÁNYOK CICERO ÖSSZES LEVELEI LEGÚJABB FORDÍTÁSÁBÓL
FÁBIÁN GÁBORTÓL *).

1. Epist. ad Div. V : 7. **).

Cicero Cn. Pompeius Magnus imperatornak, Cn. f. üdvet!

Ha te és a hadsereg egészségsben vagytok : jó. Leveledből, melyet a tanácshoz küldöttél, mindenekkel egyetemben hihetetlen örömet élveztem. Mert a nyugalomra annyi reményt nyújtottál, meny-

*) Örömmel hirdetem, hogy *Fábián Gábor* ur, ki úgy ismeretes köztünk mint a classica literatura egyik legmélyebb ismerője, s legjobb prózairóink közt is díszes rangban áll, *Cicero összes levelei* fordítását, mindvégig világosító jegyzetekkel ellátva, szerencsésen befejezte. Irodalmunk egy-egy becsesebb művel nem gazdagodhatott. Nem csak egy nagy státusember és író munkái azon részét nyerjük általa, mely akár mint historiai forrást tekintjük, melynek frisségével és részletességével semmi történetíró nem ér fel; akár mint egy, kora viszontagságaiba befont nevezetes szereplő életéhez nélkülözhetlen kútfőt; akár végre úgy, mint egy szép lélek nyilatkozatait s a levélpróza örök példányait: irodalmunk azokat pirosság nélkül nem nélkülözhetette tovább; de nyelvünk és prózánk is mintaszerű munkát nyert mint azt az itt közlött mutatóványok is tanúsítják. Nem tartjuk feleslegesnek ez alkalommal az olvasót szerzőnk jeles értekezésére emlékeztetni, melyet ily cím alatt: *A római classicusok olvasásával s tanulmányozásával egybekötött élvezetről és érdekről*, idei Muzeumunk 2-d. füzetében, a Közlönyben, adtunk. Szerk.

**) Kelt R. É. 691-ik évében. Míg Pompeius keleten, hova 687-ben Lucullus helyébe Mithridates ellen küldetett, ennek legyőzésével s az ottani tartományok rendezésével foglalkodnék, az alatt Cicero otthon 690-ben consullá választatván, magának a catilina-i összeesküvés elnyomása által nagy érdemet, de egyszersmind a vétkesek főbbjei közül leölettek rokonai- s barátaiban boszút lehellő ellenségeket is szerzett! kik neki consulsága végeztével nyilván vesztére törni kezdettek. E fenyegetett helyzeténél, nagy érdekében feküdt az, hogy Pompeius, ki akkor a népszerűség legmagasabb fokán állott s első tekintély volt, mellette nyilatkozzék és consuli eljárását ne csak helyeselje, de meg is dicsérje, mit tőle, ki iránt sok izben hő ragaszkodást s barátságot tanúsított, már csak ennél fogva is megvárt volna. Azonban ezt Pompeius sem a tanácshoz, sem magához Cicerohoz intézett levelében — (vagy gögből, vagy irigységből, vagy más kinézésből) — nem tette, s ez az, mi Cicerónak e levél iására okul szolgált. Wieland e levelet, tekintve az író s a kihez íratott, remek compositionnak tartja.

nyit én, egy-magadban bízva, folyvást ígértem minden embernek. Hanem tudd, hogy régi ellenségeid, új barátaid leveled által keményen sújtattak s nagy reményökről lebuktatva hevernek. A mely levelet pedig nekem küldöttél, noha vonzalmadnak irántam csekély jelét viselte, még is, elhidd, kedves volt előttem. Mert semmiben annyira gyönyörködni nem szoktam, mint szolgálataim öntudatában, melyeknek ha olykor kölcsönösen meg nincs felelve, azt, hogy a szolgálat részemen nyom többet, igen könnyen tűröm. A felől nem kétkedem, hogy, ha téged tetemes buzgódásaim irántad hozzám kévéssé csatoltak is, a köz ügy bennünket összegyálulni s egybekapcsolni fog. És hogy ismeretlen ne legyen előtted, mi az, mit leveledben nélkülöztem, megírom nyiltan, mint jellemem is, barátságunk is igényli. Én oly dolgokat vittem véghez, melyek fölött mind viszonyunk, mind a köztársaság tekintetéből némi örömkifejezést vártam leveledben; mit, úgy hiszem, azért mulasztál el, nehogy valakinek kedvét megbántsd. De tudnod kell, hogy azok, miket én a haza megmentéséért elkövettem, egész világ ítélete s vallástétele által helyeselvek. Melyeket, ha megjösszsz, részemről annyi belátással, annyi nagylelkűséggel intézetteknek tapasztalandsz, hogy veled, sokkal nagyobb, mint volt Africanus, engem, Laeliusnál nem sokkal kisebbet, mind a köztársaságban, mind a barátságban könnyen engedsz egybekötve lennem. Egészséget.

2. Epistt. ad Div. V. 12. *)

Cicero L. Lucceiusnak, Q. f. üdret.

Miről veled többször akarván személyesen szólni, némi majdnem parasztos szemérem tőle elijesztett, azt most távollétemben merészebben adom elő, minthogy a levél el nem pirúl. Hihetetlen vágytól égek, mely, mint hiszem, nem is rosszalható, hogy nevem tolladtól nyerjen fényt és hírt. Mit, ámbár gyakran mutatod, hogy

*) Kelt 697-ben. Cicero kéri Lucceiust, hogy consulságabeli s egyéb nevezetes dolgait egy külön munkában írja le. Lucceius kilétéről csak annyit tudunk, mennyi felőle Cicero néhány levelében s a Coelius melletti beszédében említve van. Ez adatok szerint előkelő római polgár (talán senator is) volt; Pompeius hívei s Cicero barátai közé tartozott; leginkább az irodalomnak élt; korában Róma legjelesebb történetírójának tartott; mint ilyen több munkákat készített, de sem ezekből semmi fönem maradt, sem neve, tudunkra, egyéb római írónál elő nem fordul. Cicero e levelét szerette és azt *Att. IV. 6. valde bella epistola*-nak mondja.

teljesíteni fogsz, bocsáss meg, kérlek, e túrhatlanságemért. Mert dolgozataid modora, bár attól mindig sokat vártam is, túlhaladta képzelődésemet, s úgy elfogott, vagy feltüzelt engem, hogy szeretném, ha tetteim hova hamarabb munkáidba iktatva lennének. Engem ugyanis nem csak a maradék emlegetése ragad a halhatatlanság némi reménye felé, hanem ama vágy is, hogy vagy tanubizonyosságod tekintélyét, vagy hajlandóságod jelét, vagy elméd édességét életemben élveznem lehessen. Azonban midőn ezt írom, nem ismeretlen előttem az, hogy föltett s már megkezdett vállalataidnak mily súlyaitól nyomatol; hanem mivel az itáliai és polgárháború történetét általad már majdnem bevégezve láttam, és nekem azt mondad, most a többi tárgyakhoz fogsz: nem akarám megtagadni magamtól, miszerint figyelmeztesselek, gondolnád meg: vajjon egyéb dolgokkal összekötve lenne-e jobb előadnod az enyéimet, — vagy, mint sok görögök tettek, Kallisthenes a tróiai, Timaeus a Pyrrhus elleni, Polybius a numantiai háborúval — kik mindnyájan, összefüggő történetirásaikból, a mondottam háborúkat külön szakasztották —: te is a polgári összeesküvést az ellenséges és külföldi háborúktól elkülönöznéd. Dicsőségemre nézve nem látom ugyan sokat nyomónak: de sietésemet tekintve, nyom valamit, nem várnod, míg annak helyére jutsz, hanem mindjárt e körülményt és időt egyetemben fognod fel. És egyszersmind, ha minden eszed egy tárgy és egy személy körü fog forogni: szinte látom képzeletemben, mennyivel gazdagabb és ékesebb lesz az egész. Hanem tudom azt is, mily szentelenül cselekszem, midőn egyfelől rád ily terhet nyomok (mert elfoglaltságod visszautasíthat), másfelől, hogy még dicsérj, azt is követelem. Hátha előtted ezek nem oly dicsérendőknek látszanak? De ki egyszer a szemérem korlátait áthágta, annak ugyancsak és merőben szentelennek kell lennie. Azért is téged nyíltan s hathatósan kérlek, mind hogy e tárgyakat szenvedélyesben is, mint talán érzed, kiszépiítsd, — mind hogy itt a történetírás szabályait mellőzd, és ama kedvezést, melyről egy előszavadban oly igen szépen írsz, midőn kijelented, hogy az reád több hatással nem birt, mint a gyönyör ama xenophoni Herculesre — ha engem nálad erősen fog ajánlani, el ne utasítsd és szeretetünknek annál, mit az igazság engedni fog, többecskét is juttass. Ez, ha rábirhatlak hogy magadra vállald, úgy hiszem, mind tehetségedhez, mind bőségedhez méltó anyag leend. Mert az összeesküvés kezdetétől fogva visszajövetelemig, egy kis

kötetet látok belőle összealkothatónak, melyben mind amaz állammodosítások körüli tudományodat fogod használhatni, vagy az új intézetek, vagy a bajok orvoslásának fejtegetése által — kárhoztatva, miket roszalandóknak tartasz, s felhordott okokkal támogatva, miket helyeselsz; mind, ha szokásod szerint, szabadabban akarsz szólani, sokaknak irányombani hitszegését, ármánykodásait, árulását megróvhatod. Fognak neked baleseteim a leírásnál nagy tért szolgáltatni némi gyönyörteljes változatosságra is, mely az emberek figyelmét munkád olvasásánál erősen lekötheti. Semmi ugyanis az olvasó mulattatására nem alkalmasosb, mint az események változatosságai és a szerencse viszályai, mik ha ráknézve, tapasztalás útján, kíváncsiak nem voltak is, olvasva mindazáltal kellemesek lesznek. Mert az elmúlt szenvedésre való biztos visszaemlékezés gyönyörrel bir. Egyebekre nézve pedig, kik részökről semmi bajt nem álltak ki, midőn a mások baleseteit minden fájdalom nélkül szemlélik, maga a sajnálkozás is kellemes. Mert vajjon kit nem gyönyörködtet közölünk a Mantineánál haldokló Epaminondas, ki a nyílhegyet csak akkor rántatja ki magából, mikor kérdésére azt felelték, hogy *paizsa megvan*; hogy így sebének fájdalmában is nyugodt lélekkel, dicsően haljon meg. Ki az, kinek olvasás közben felebredt figyelmét Themistokles szökése s kimúlása le ne kösse? Hiszen még az évkönyvek modora is meglehetősen leköt bennünket a napok elsorolása által. Egy kitűnő férfiúnak pedig gyakran kétes és változó esetei csodálatot, várakozást, szomorúságot, reményt, félelmet gerjesztenek; ha pedig nevezetes kimenetellel végződnek, akkor a lélek az olvasás legédesebb gyönyörével telik el. Annál inkább óhajtasom szerint fogna kiűtni, ha oly véleménynyel lennél, hogy összefüggő munkáidból, melyekbe a történt dolgok szakadatlan előadását foglalni akarod, különválaszd az én tetteim s eseményeimnek ezen — mondhatnám — színpadi meséjét; miután abban különböző felvonások s az ész- és körülményeknek számos szerepei vannak. Nem tartok pedig attól, hogy némi kis csapodársággal látatom vadászni kedvedet, midőn kijelentem, miszerint dicsértetni, hirdettetni különösen általad akarok. Mert sem te nem az vagy, ki azt, ki légy ne tudd, és ki ne inkább azokat, kik nem csodálnak, tartsd irigyeidnek, mintsem azokat, kik dicsérnek hízelkedőidnek; sem én is oly esztelen nem vagyok, hogy magamat örök hírnévre attól ajánlatsam, ki engem ajánlásával elméjének saját hírtnevet ne szerezzen.

Mert hiszen Sándor sem kedvezésből akarta magát festetni különösen Apellestől, faragtatni Lysippustól; hanem mert ezek művészetét mind nekik, mind magának dicsőségére válni hitte. Pedig e művészek csak testi alakokat ismertettek meg nem ismerőkkel; melyek habár épen nem léteznek is, azért a jeles férfiak semmivel ismeretlenebbek nem lesznek. És nem kevésbbé emlegetendő ama spartai Agesilaus, ki képét sem lefestetni, sem kifaragtatni nem engedte, mint azok, kiknek ez szenvedélye volt. Mert Xenophon egy könyve ezen király magasztalására egész világ minden festett képeinél s szobrainál többet ért. Azért is annál derekabb lenne nekem, mind lelkem gyönyörűségére mind emlékem méltóságára nézve, ha inkább a te tollad alá kerülnék, mint másoké alá; minthogy nem csak elméd fogna lenni szolgálatomra, mint Timoleonnak Timaeusé, vagy Themistoklesnek Herodotusé, hanem a legkitünőbb, legtiszteltebb és a köztársaság legnagyobb legsúlyosabb ügyeiben kiösmert s főkép kedvelt férfúnak tekintélye is; úgy hogy nekem nem csupán azon dicsőítettés, melyet Sándor Sigaeumba érkeztekor Homértól Akhilles részére jutottnak mondott, hanem még egy híres és nagy ember nyomos tanusága is jutni láttatnék. Mert nekem tetszik az a Naevius Hektora, ki nem csak annak örvend, hogy dicsértetik, hanem — mint hozzáteszi — annak is, hogy *dicsért férfiú által*. Mit ha tőled meg nem nyerek, azaz : ha téged valami gátolna (mert tőled kérésem után valamit meg nem nyerni, lehetőknek sem tartom) talán azt leszek kénytelen tenni, mit némelyek gyakran kárhoztatnak : magam fogok írni magamról — de sok és jeles férfiak példája után. Csakhogy, mint tudod, effélénél ezek a hibák : hogy mind szemérmesebben kell írunk magunkról, ha mit dicsérni illik, — mind mellőzni szoktuk a netalán rosszalandót. Ide járul még, hogy a hitel kisebb, a tekintély csekélyebb, és hogy sokan gáncsolják s azt mondják : a testgyakorló játékok hirdetői szerényebbek, kik miután a többi győzőket felkoszorúzták s neveiket fennhangon kikiáltották : mikor a játékok végezte előtt a koszorú nekik osztatik, más hirdetőt alkalmaznak, nehogy magokat győzőkül saját szájokkal hirdessék. Én ezeket el kívánom kerülni, és ha ügyemet felvállalod, el is fogom kerülni; s hogy ezt tedd meg, kérlek. Nehogy pedig azon csodálkozni találj, miért, bár előttem gyakran kijelentéd miszerint az én időmbeli intézkedéseket s eseményeket legpontosabban írásba foglalalod, azt tőled most mégis oly igen és oly sok

szavakkal kérem: engem ama siető vágy tüzel, melyet elöl érintetem; mert élénken óhajtom, hogy mind mások még éltében könyveimből ismerjenek, mind magam dicsőségecskémet, míg élek élvezhessem. Ezek iránt mit fogsz határozni, kérlek, ha terhedre nincs, válaszolj. Mert ha ügyemet felvállalod, minden dolgaimról jegyzeteket fogok készíteni; ha pedig engem más időre halasztasz, személyesen fogok veled szólni. Addig is ne henyélj, hanem miket már elkezdettél, simítgasd és engemet szeress. Egészséget.

3. Epist. ad Div. VII: 1. *)

M. Cicero M. Mariusnak üdvet!

Ha valami testi fájdalom, vagy gyengélkedő egészséged tartóztatott, hogy a játékokra el ne jöjj: inkább szerencsédnek, mint bölcseségednek tulajdonítom azt; ha pedig miket mások bámúlnak, megvetendőknek tartottad és bár egészséged miatt lehetett volna is, eljönni nem akartál: mind a kettőn örvendek; mind hogy teszed fájdalomtól ment, mind hogy lelked helyén volt, midőn azokat, miken mások ok nélkül bámúlnak, megvetetted; csakhogy aztán vehetted legyen is gyümölcset nyúgalmadnak; melyet ugyan gyönyörűen lehetett élvezned, miután ama szép vidéken majdnem egyedül hagyattál. De én nem is kételkedem, hogy azon szobádban, honnét Stabianumba ¹⁾ kilátást nyitottál s Sejanumot föltártad előtted, ama napokon ált a reggeli órákat elolvasgatásokkal töltötted; míg azok, kik téged ott hagytak, a köznépi bohózatokat szunyókálva nézték; a nap többi részeit pedig olly multságokra használtad, melyeket magadnak kényed szerint választál: nekünk ellenben azokat kelle kiállanunk, mik egy Sp. Maeciusnak tetszetek ²⁾. Tagadhatlan ha

*) Iratott 698-ban. A kihez szól, gyanítólag az a M. Marius Grasicianus, ki Quintus Cicerónak Ázsiában legatusa, mint Arpinumból származó, a Cicerónak földie sőt rokona is volt. E levélben Cicero őt azon játékokról tudósítja, mellyeket Pompeius az általa épített nagyszerű amphitheatrom fölavatásánál, második consulságában adott.

¹⁾ Marius mezei birtoka *Stabiae*, valamint Seianum *Seii* város vidékén; amaz Campaniában, ez az etruriai határszélen.

²⁾ Egy a színművészetben jártas fiatal aesthetikus. Ezt bizta meg Pompeius az adandó játékdarabok kiválasztására. Alkalmasint ugyanaz, kiről Horátz, 40 évvel később (Epist. ad Pisones. v. 387.) emlékezik és ki ennek idejében egyik tagja volt amaz öt személyből álló műbíráló választmánynak, melynek jóváhagyása nélkül semmi darabot színpadra vinni szabad nem volt. Cicero gúnnyal említi őt, mint még akkor talán magáról sokat képzelő szeles ifju embert.

tudni akarod, hogy a játékok legnagyobbiszerűbbek voltak; de nem a te gyomrodhoz valók — mert a magamé után hozok itéletet. Ugyanis először: becsületből olyanok jöttek a színpadra vissza, kikről én azt hittem, a színpadról becsületből léptek le. Kedvenced pedig, a mi Aesopusunk ¹⁾ úgy viselte magát hogy minden ember miatt bizvást fölhagyhatott volna. Mikor esküdni kezdett, hangja elhagyta annál a mondatnál: *ha tudva csalog*. Minek beszéljek neked egyebeket el? hisz a többi játékokat ismered. Mit mondok? még csak annyi mulattató sem volt benne, mennyi a középszerű játékokban lenni szokott. Mert a diszitmény bámulása elölt minden vidámságot; mely diszitményt te, nem kétlem, legjobb kedvvel nélkülöztél volna. Ugyanis mi mulattatást ad a hatszáz öszvér *Klytemnestrában* ²⁾ vagy a háromezer bórpaizs *a tróiai lóban* ³⁾, vagy a gyalogság és lovasság különbféle fegyverzete valamely csatában, melyek a tömeget bámulásra birták, neked semmi mulatságot nem szereztek volna. Ha te azokon a napokon Protogenesedet ⁴⁾ hallgattad — föltéve, hogy az előtted bármit inkább, mint az én beszédeimet olvastad — valóban nem kevéssel több mulatságod volt, mint bármelyikünknek. Mert azt nem gondolom, hogy görög vagy oscus játékokat ⁵⁾ kívántál volna; főleg midőn oscus játékokat tanácsunkban is láthatsz ⁶⁾; a görögöket pedig elannyira nem szereted, hogy még majorodba sem szoktál a *görög úton* menni. Mint is gondolhatnám.

1) Korábana legnagyobb tragikus-, mint Roscius a legnagyobb komikus színész. Cicero neki bámulója s barátja volt. Roppant kincset szerzett össze: mer. bár maga is olyan bőköltő volt, hogy Plinius szerint csak egy tál sültet 60,000 forintba kerített, 600 fton vévén darabját azon kitanfított apró éneklő madaraknak, melyekből a sült állott: mégis nálánál sokkal tékozlóbb fiának két millió forint kész pénzt hagyott halálakor.

2) Attius költőtől irt tragoedia, melyben Agamemnonnak Troiából hazatérte adatik elő.

3) Neve Livius Andronicus egyik tragoediájának.

4) Felolvasója Mariusnak; minőket tartani a romai tehetős embereknel szokás volt; — görögösen *anagnostáknak* hivatnak, kik gazdájok s vendégei mulattatására ebéd és vacsora felett, vagy más üres órákban tudományos vagy szépirodalmi munkákból felolvasásokat tartani szoktak.

5) Az oscusok egy hajdani campaniai népfaj. Városuktól *Atellától* vették nevüket a *fabula atellánák*, vagyis a legelső latin szindarabok; melyekben mind a nyelv csinatlan és paraszti, mind a tárgy és modor tisztátalan s botrányos volt.

6) Arpinumban t. i. melynek lakóira az oscusok szomszédságában ezektől sok tájszavak s szójárások ragadtak.

hogy te az athletákat kedveld, ki még a gladiatorokat is megvetetted? kikre nézve Pompeius maga megvallíja, hogy minden fáradsága és költsége füstbe ment. Voltak még vadászatok, kettésével öt napon ált; nagyszerűek, senki sem tagadja: de mi mulatság lehet az mi velt egyénnek, mikor vagy egy gyenge ember valami igen erős vadállattól széttépetik, vagy egy derék vad hajító dárdával átvéretik; mik ha látásra méltók volnának is, kik ezeket szemléltük, semmi újat nem láttunk. Az utolsó nap az elefántoké való; melynél a nép- és tömegre nézve sok bámulni való, mulattató semmi nem jött elő; sőt rá némi szájalom is következett s olyanforma vélemény, hogy ezen baroinnak van valami rokonsága az emberi nemmel. — Én azonban e napokon, a színjátékok alatt (nehogy azt találád képzelni, nem csak boldog, de egészen szabad is voltam) Gallus Caninius jó embered pörében majdnem megszakasztám magamat. Valóban ha oly engedelkeny közönségem volna, mint Aesopusnak volt, kész volnék fölhagyni mesterségemmel s veled és a hozzánk hasonlókkal tartanék. Mert az engem előbb is úntatott, mikor mind korom, mind a becsületvágy izgatott, és mikor szabad is volt emvédnem, a kit nem akartam; most pedig épen semmit érő élet ez. Mert mind fáradságomnak semmi gyümölcsét ezekből nem várom; mind néha irántam magokat nem legjobban viselt egyéneket vagyok kénytelen, azok kértére, kiknek elég érdemeik vannak, védeni. Azért is mindenféle okokat keresek, hogy valahára kedvem szerint élhessek; és téged ama te nyugalmas életmódoddal fölötte dicsérlek és becsüllek s azt, hogy engem kevesebbet látogatsz, annál csendesebb kedélylyel tűröm, mivel ha Romában volnál is, sem nekem a te elméskedésedet, sem neked az enyémet, ha van bennem valami, ugy sem lehetne élvezni az én igen alkalmatlan foglalatosságaim miatt, melyeken ha majd tágitni fogok (mert rajtok egészen túladni nem kívánok), bizonyosan még neked is, kinek számos évek óta semmi egyeben nem jár eszed, leckét adok abban, mint kell szépen élni. Csak te ama gyenge egészségedet támogasd és ápoll — mint teszed — hogy aztán mezei lakaimat eljárnod s velem egy lektikán bebarangolnod lehessen. — Ezekről hozzád terjedelmesb szavakkal irtam, mintsem szokásom; nem üres időbeni bővölködésem, hanem irántad való szeretetem miatt; miután, ha emlékezel, egy leveledben fölhívtál: írnék neked valami affélét, minél fogva azt, hogy a játékokat elmúlasztottad, meg ne bánd. Ha ezt elértem: örülök;

ha pedig nem : legalább azzal vigasztalom magamat , hogy ezentúl a játékokra eljösszsz , s engem meglátogatsz s nem fogod mulatságod némi reményét az én leveleimre hagyni fenn. Egészséget.

4. Epistt. ad Att. I : 3.

Cicero Atticusnak üdvét!

Tudd , hogy nagyanyád utánad-epediében halt meg és meg attól féltében , hogy a *latinák* nem lesznek megtartva , s nem fognak az Albanus-hegyre áldozómarhák vitetni. Gondolom e végett L. Saufeius meg fogja hozzád a vigasztaló levelet küldeni ¹⁾. Mi téged itt január hónapra várunk némi hír szerint — vajjon nem másokhoz küldött leveleid után-e ? mert nekem arról mitsem írtál. — A fargott képek , melyeket számomra szereztél , Caietában vannak kirakva. Én még nem láttam ; mert Rómából nem volt módom kimehetni. Küldöttem , ki a szállításbért megfizesse. Sokkal tartozom neked , hogy azokat számomra pontosan és olcsón megszerezted. Mithozzám barátunk ²⁾ kibékítése iránt többször íráll , teljesítettem s megkisértettem mindent : de ő a bámulásig elidegenült kedélyű. Miféle gyanúból ? bár , gondolom , hallottad , ha majd haza jösszsz , meg fogod tőlem érteni. Sallustius jelenlétében sem bíráll előbbi kegyébe visszahe-lyeztetni. Ezt neked azért írom meg , mert ő engem korholni szokott miattad. Hanem bezzeg önmagán tapasztalta , hogy ő kevésbé engesz- telhető , és hogy az én buzgalmam temelletted nem hiányzott. — *Tullcsát* ³⁾ C. Piso Fruginak , L. fiának eljegyeztük.

¹⁾ Szól 689-ről. Mi az elején Atticus nagyanyjáról előjő , enyelgéskép van mondva , s erre Cicero hihető azért vett szabadságot magának , mert talán Atticus aggodalmát jelentette az iránt , hogy a kegyes öreganyót nem kel- lőleg ápolák ; holott ez , meglehet , minden betegség nélkül , csupán vég- ső elaggottsága miatt , mint egy kiegészített mécs aludt el ; mely halálozást , természetesen valami tragikus eseménynek senki nem nézhetett , — annál kevesebb oly könnyen érző epikureisták , mint Atticus és barátja Saufeius voltak. — A *feriae latinae* név alatt egy Tarquinius Superbus által alapí- tott frígyünnep értetik , mely évenként a consuloktól kijelelt időben tar- tatott s melyre 47 meghódított s bekeblezett város követei szoktak Ró- mában különféle áldozatokkal megjelenni. Ez ünnep , melyben az Atticus öreganyja különösen gyönyörködött , az ő nagy bújára , ez évben a szo- kott időn túl el talált maradni.

²⁾ E jó barát L. Luceius , ki valamiért úgy Atticusra , mint Sallustiusra meg- haragudott.

³⁾ *Tulliola* : latinul kicsinyítője ennek : Tullia. Mi a név fordításánál így okos-

5. Epistt. ad Att. II: 21. *)

Cicero Atticusnak üdvét.

A köztársaságról mit hímezzek előtted? Tönkre ment egészen s annyival boldogtalanabb mint hagytad, mert akkor olynemű uralom látszott az állodalmat nyomni, mely a sokaságnak kedves volt: a jólérzőknek pedig alkalmatlan ugyan, de veszély nélkül: most az egyszerre oly útálatba jött mindeneknél, hogy én borzadok, mire fog kiütni. Mert tapasztalók azok boszúját és féktelenségét, kik Catóra megharagudván, mindent fölforgattak. Hanem úgy látszik, oly lassu mérgeket használtak, hogy azt képzelhettük, fájdalom nélkül fogunk elveszhetni. De most félek, nehogy a nép kifütyölései, jó-érzelműek beszédei s Italia zúgolódása által tűzbe jöttek legyen. Részemről azt reményltem, mint előtted is gyakran szoktam mondani, miszerint a köztársaság kereke akkép forduland, hogy majd alig lehet robaját hallani, alig a nyomott kerékrúgást látni: s úgy is történt volna, ha az emberek a vihar alávonúltát bevárni tudák vala: hanem miután sokág titkon sóhajtoztak, később már nyögni, végre pedig mindnyájan megszólalni s lármázni is kezdettek. Azért is ama barátunk ¹⁾, ki a gúnyhoz nem szokott, mindig dicséretben forgott, a fényben nyakig úszott — beszennyezve kívül, megtöretve belül, hová forduljon, nem tudja; az előrelépést nyaktörőnek, a hátrálást bizonytalannak látja; a jók ellenségei és magok a rosszak sem barátai. S lásd csak az én szívem lágyását! Nem tartóztathatám könyeimet, mikor öt quintilis 25-kén ²⁾ Bibulus hirdetményeiről a néphez szólani láttam. Ő, ki előbb e helyen legmagasztosabban szokott feszengeni — a nép határtalan szeretete s mindenek kedvezése mellett — most mily leereszkedő, mily alázatos volt, s mennyire nem tetszett nem csak a jelenvoltaknak, de önmagának is! Minő látvány! csak az egy Crassusnak örvendetes: nem úgy egyebeknek! Mert miután a csillagokból esett le, az botlásnak inkább, mint lépve haladásnak látszott. És valamint Apelles ha Venusát, vagy ha Proto-

kodtunk: ha magyarul *Juliá*-ból lett kicsinyítve *Julesa*: legyen a *Tullia*-ból *Tullesa*.

*) C. Caesar és Bibulus consulok alatt 694-ben.

¹⁾ Azaz: Pompeius.

²⁾ Nálunk ma a régi quintilis: julius; de így fordítani a levél kórához képest anachronismus fogott volna lenni; miután quintilis hónap később a dictator caesar tiszteletére neveztetett el juliusnak.

genes ama *Jalysus*-át ¹⁾ sárral bemázolva látná, hiszem, nagy fájdalmat érezne : úgy én ezt, ki általam a művészet minden festékével kikenve-fenve volt, rögtön elrútítva nagy fájdalom nélkül nem nézhettem. Noha azt senki sem képzelte hogy a Clodiusféle ügynél fogva barátjának lennem kelljen : még is bennem a szeretet oly nagy volt, hogy azt semmi méltatlanság ki nem meríthette. És Bibulusnak ellene kiadott *archilochusi* ²⁾ hirdetményei a népnél oly kedvesek, hogy azon helyen, hol azok kifüggesztetnek, az olvasók sokasága miatt keresztül menni sem lehet ; magának oly keservesek, hogy a fájdalomtól elsorvad ; rám nézve, mondhatom, kellemetlenek, miután mind őt, kit állandóan szerettem, szertelenül gyötrik, — mind attól is félek, nehogy oly heves, oly fegyverre kész, és a gyalázatot meg nem szokott férfiú, indulata egész kitörésével a fájdalomnak és boszúnak adja magát. Bibulusnak mi kimenetele lesz, nem tudom ; mint jelenleg a dolog áll, bámulandó fényben van. Sőt mikor a választógyűlést octóber hónapra halasztotta volna ; minthogy az ily dolog a nép kedvét meg szokta bántani: Caesar azt vélte, ráveheti beszédével a népgyűlést, hogy Bibulusra menjen ; de bár sok igen lázítót mondott is, egy hangot kicsikarni nem birt. Minek többet mondanom ; érzik ők, hogy egy pártnak is legkisebb hajlandóságát nem bírják. — Clodius ellenségem. Pompeius erősíti, hogy az nem fog ellenem kezdeni semmit. Nekem veszedelmes hinnem s ellenszegüléshez készülök. Reménylem, minden osztályok legnagyobb részvétét birandom. Téged mind magam óhajtalak, mind a dolog is meghív akkorra. Legtöbb tanács, bátorság és védelem érkezik szá-

1) Protogenes rhodusi híres festész volt. Legszebb remekének tartatott az úgy nevezett *Jalysus* — egy szép férfi alak, mely által némelyek (mert mellette kutya van) azt hitték, egy vadász ifjú, mások, hogy Bacchus, vagy valami Satyr, vagy végre Archaea városának ily nevű alapítója, kiről később e város Jalysusnak lön elnevezve, volna ábrázolva. Plinius azt mondja, Protogenes e kedvelt művét minél maradandóbbá tenni akarván, rajta négyszer újította meg a színeket, hogy ha a felső festékterület lekopik, utána a másik és többi rétegek egymás után új elevevességben tűnjenek elő. E képért Demetrius Poliorcetes macedoniai király érdemesnek tartotta Jalysus városát haddal támadni meg. Lásd *A. Gell. Noct. Att.* XV : 31.

2) Azaz: oly keserűek és mérgesek, mint az Archilochus híres jambusai, melyekkel Lycambesen azért, hogy ez leányát Neobulét, tőle az eljegyzés után megtagadta, boszút állni kívánt s melyeknek oly hatása lett, hogy apa és leánya magokat keserűségükben fölakasztották.

momra ha téged annak idejében látni foglak. — Varro kielégít. Pompeius istenileg nyilatkozik. Reményilem vagy legnagyobb becsülettel, vagy baj nélkül fogok menekülni. Mit mivelsz, mint múltad magadat, a Sicyonbeliekkel mit végeztél — tudasd velem.

6. Epistt. ad Att. V. 20. *)

Cicero Atticusnak üdvét!

A pindenissiták ¹⁾ megadák nekem magokat Saturnáliakor ²⁾ vagyis 47-ik napra azután, hogy őket ostromolni kezdtem. „Mi a manó? pindenissiták! kik azok?” — fogod mondani — „nem halottam én e nevet soha”. Tehetek én róla? Lehetett nekem Ciliciából Aetoliát, vagy Macedoniát csinálnom? És aztán gondold meg azt is, hogy itt ily sereggel nagy dolgokat végbe vinni nem lehetett. Értsd meg az egészet kivonatban, minthogy erre utóbbi leveledben engedelmet adsz. Mint érkeztem Ephesusba, tudod; miután előttem örömd is nyilvánítád ama nap ünnepélyessége felett, melynél soha nekem semmi nagyobb gyönyörűségemre nem vált. Onnét — azon városokban, melyeken keresztül mentem, bámulandókép fogadtatván — quintilis 31-kén Laodiceába jutottam. Itt, két napi mulatásom alatt, nagy kitüntetésben részesültem, s szép szavakkal minden sérelmeket megszüntettem. Azután Apameában öt napot, Synnadában hármát, Philomelumban öltöt, Iconiumban tizet töltvén, mindenütt ugyanezt cselekedtem. Ez én törvényszolgáltatásomnál semmi igazságosb, semmi szelídebb, semmi méltóságosb nem lehet. Innét a táborba mentem sextilis 26-kán. 30-d. a sereg felett szemlét tartottam Iconiumnál. E táborból, minthogy a parthusok felől aggasztó hírek érkeztek, Ciliciába vettem útamát Cappadocia azon vidékén keresztül, mely Ciliciával érintkezik — oly célból, hogy az armeniai Artavasdes s magok a parthusok is azt higgyék, el vannak zárva Cappadóciától. MidőnCybis-tránál már öt nap táboroztam, tudósíttatám, hogy a parthusok Cappadocia e bejárásától messze vannak, és inkább Ciliciát fenyegetik. Azért tüstént Ciliciának váltottam, a Taurus szorosain keresztül. Tarsusba értem October. 5-én. Innét az Amanus felé nyomultam,

*) Irtá C. Ciliciából 702-ben mikor ott mint proconsul működött s háborút is folytatott; Atticus pedig Görögországban epirusi jószágain múltatott.

¹⁾ Pindenissus lakói; mely város Ciliciában, Syria szomszédságában, az Amanus hegye alatt feküdt.

²⁾ Ez ünnep évenként december 17-kén kezdődött s három nap tartott.

mely Syriát Ciliciától egy vízággal választja el, és a mely hegy telj örökös ellenséggel. Itt october 13-kán nagy számú ellenséget öltünk le. A legerősebb várdákat — Pomptinius ¹⁾ éjjel, én reggel érkezvén meg — bevettük, fölégettük. Kikiáltattam imperatornak ²⁾. Táborot néhány napig ugyanott tartottam, hol tartott Darius ellen Issusnál Sándor, e nem kissé különb imperator, mint akár te, akár magam. Itt öt napot töltvén, miután Amanust kiraboltuk és földültük, onnét visszavonúltunk. Mert tudod, a háborúban egyet rémülésnek, mást hiú rémitésnek szoktak mondani. Jövelelem hírére mind Cassius, ki Antiochiába szorult, bátorságot kapott, mind a parthusokat félelem szállta meg. Azért is ezeket a várostól távoztukkor Cassius üzőbe vevén, dolgának derekasan megfelelt. E futásnál Osaces, a parthusok nagy tekintélyű vezére, sebet kapott és abban kevés napok múlva meg is halt. Nevem Syriában kedves lőn. Ez alatt Bibulus megérkezett. Hihetőleg osztozni akart velem amaz üres címben ³⁾. Ő is ugyanazon Amanuson kívánt magának olesó bábért szerezni. Hanem elveszté első zászlóalját s a triariusok ⁴⁾ első hadfőnökét, a maga nemében jeles Asinius Dentót, azon zászlóal többi embereivel együtt; úgy Sex. Lucilius hadtribunt, T. Gavius Caepiónak, egy gazdag és fényes rangu embernek fiát. Valóban mind a dolgot mind az időt tekintve, rút csapást szenvedett. Én Pindenissust, a szabad Cilicia e legerősítettebb városát, mely emberek emlékezete óta mindig fegyverben állt — lakói szilaj, tüzes és a védelemre mindenl kész emberek — sánccal, árokkal, igen nagy töltéssel, ostromgépekkel, magas toronnyal, nagy mennyiségű lőszerrrel, sok nyilassokkal, nagy munkával készülettel ostrom alá vettem, és a dolgot, bár sok emberem megsebesült seregem ép számban maradtával végeztem. Saturnáliánk igen vig volt. A katonáknak, kivéve a lovakat, egyéb zsákmányt oda engedtem. A rabszolgák Saturnalia harmadi-

¹⁾ Cicero egyik legatusa, vagy alvezére.

²⁾ Imperator címmel a hadseregnek volt joga fővezérét felruházni, ki e címet addig viselte, míg seregét el nem bocsátotta.

³⁾ Tudniillik : az imperator-címbe.

⁴⁾ Minden római *legió*-ban volt 10 *cohors*; minden *cohors*-ban 3 *manipulus*, minden *manipulus*-ban 2 *centuria*. A *centuria* Cicero korában nem 100, hanem rendszeren 60 legényből állt. Minden *cohors* (zászlóal) csatarendbe állítva három sort képezett; a harmadik-, vagy leghátulsóban a legvitézebb, legtapasztaltabb katonák voltak s ezek hívtak *triarius*-oknak.

kán adattak el ¹⁾). Mikor ezt írom, a pénzhivatalnál már 12 millió sestertiusig ²⁾) ment a bevétel. A seregnek innét a nem elég nyugodt vidékeken téli szállásra elhelyezését Quintus öcsémre bízom. Magam Laodiceába akarok vonulni. Ennyi az eddigi. Hanem térjünk az előbbiekre vissza. Azt illetőleg miszerint oly különösen, és mi mindennél több, aggódva intesz, hogy még a liguriai Mómusnak ³⁾) is eleget tegyek: veszszek el, ha szebb eljárás lehet. S nem is nevezem többé ez önmegtartóztatást oly erénynek, mely a gyönyörrel ellenkezni látszik, mert én életemben soha semmiből oly nagy gyönyört nem élveztem, minőt e feddhetlenségemből érezek. És engem nem annyira a hír, mely fölötte nagy, mint maga a dolog örvendoztet. Szóval érdemes volt így tennem. Enmagamat nem ismertem, sem eléggé nem tudtam, mire vagyok képes e részben; — méltán büszkélkedhetem. Derekabban semmi nem lehet. De fényesek ezek is: Ariobarzanes az én művem által él és uralkodik. Útközben tanácsommal, tekintélyemmel és, mert az ellene török iránt magamat nem csak megvehetlennek de megközelíthetlennek is mutattam, a királyt országával együtt megmentettem. Pedig Cappadóciából egy hajszálat sem vettem el. Az elcsüggedt Brutust, mennyire tölem telt, fölserkentettem; kit én nem kevésbé szeretek, mint te, majd azt mondtam, mint tégedet. Reményilem azt is, hogy helytartóságom egész éve alatt egy fillér költség a tartományban nem lesz. Előtted minden. Most már jelentést akarok a tanácshoz Rómába küldeni. Tartalmasabb fog lenni az, mint ha Amanustól küldtem volna egyet. Csakhogy te nem léssz Rómában! Azonban minden attól függ, mi fog martius 11-én történni. Mert én tartok tőle, hogy majd ha a tartományokról lesz szó, s Caesar ellenszegül, engemet itt marasztalnak. Ha te ezeknél jelen lennél, semmitől nem félnék. — Térek a fővárosi dolgokra, melyeket miután előttem soká tudva nem voltak, végre december 28-kán igen kedves leveledből megértettem. Ezt szabadosod Philogenes nagyon hosszas és nem elég bátorságos úton pontosan kezembe szolgáltatatta. Mert am azt, melyről írod, hogy Lenius legényeire bízom, nem vettem. Szeretem mind azt, mit a tanács

¹⁾ Az ostrommal bevett városok lakói, a hódítás jogánál fogva rabszolgaként tekintettek s köz árverésen adattak el.

²⁾ 1,200,000 forint.

³⁾ Hogy még az istenek műveit ócsárló Momus se leljen benne hibát; de miért *liguriai*? nem tudjuk.

Caesar felől határozott, mind mit te ettől reménylsz; ha ő engedni fog, mentve vagyunk. Hogy Seius a Plaetoriusféle tűznél magát megpörkölte, nem igen sajnálom ¹⁾. Luceius Q. Cassius irányában miért volt oly heves, s mi lőn vége, tudni óhajtanám. Ha Laodiceába érkezem, Quintusnak, húgod fiának, velem adatják föl a férfiü-köntöst; én őt szorosabb fegyelem alatt fogom tartani. Deiotarus, kinek nagy segítségeivel éltem, mint hozzám írta, a Cicero-fiúkkal Laodiceába fog jönni. A te epirusi leveleidet is várom; hogy nem csak foglalkodásod hanem szünidődről is számadás legyen előttem. Nicanor ²⁾ megteszi kötelességét; én is vele szépen bánom; gondolom őt fogom Rómába a hivatalos jelentéssel küldeni, hogy mind ez hamarább kézhez jusson, mind ő nekem rólad és tőled hirt hozzon. Hogy Alexis ³⁾ annyiszor oda írja számomra a köszöntést, kedves előttem. Hanem miért nem teszi ezt saját leveleiben, mint az én Alexistem ⁴⁾ irányodban cselekszik? Phemius ⁵⁾ számára keresetlik a kürt. De elég ennyi. Gondoskodjál egészségedről, úgy arról, hogy tudjam, mikor szándékozol Rómába. Sok jó egészséget. Ügyeidet s embereidet Thermusnak mind Ephesusban személyesen, mind tegközelebb levél által is igen buzgóan ajánlottam s úgy vettem észre, hogy ő hozzád nagyon ragaszkodó. Kérlek, Pammenes háza iránt mint múltkor írtam, eszközöld, hogy mit a fiu kettőnk jóvoltából bír, valamikép el ne fecséreltessék. Ezt mind kettőnk becsületére lartozónak vélem; rám nézve pedig fölötte kedves lesz. ⁶⁾

¹⁾ Az esetről, melyre e hely vonatkozik, nincs historiai adatunk; valamint mindjárt utána a Luceius és Q. Cassius közti viszályról is.

²⁾ Hihetőleg egy biztos rabszolgája Atticusnak.

³⁾ Atticus kedvence, ki Atticus levelébe mindig oda írta Cicero számára a köszöntést.

⁴⁾ Érti kedvelt szabadosát Tirót.

⁵⁾ Úgy látszik, Cicero tartományának valamelyik városában híres kürtök gyártattak, melyek akkoriban a művészeknél oly kapások lehettek, mint egykor cigányainknál a *cremonai hegedűk*, és hogy Cicerónál azokból rendelt egyet meg Atticus kedvenc zenésze Phenius számára; de hogy ez a Phenius ugyanaz-e, kiről Ovid. Amor L. III, 7. van említés — meghatározni nem lehet.

7. Epistt. ad Quint. fr. II. 6. *)

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvét!

Ápril 6-kán tartottam Crassipesnek a kézfogót ¹⁾. E lakománál jó fiad Quintusunk, mivel kissé gyengélkedett, nem lehetete jelen. Ápril 8-kán elmentem Quintushoz és őt egészen épen találtam. Sokat s igen szépen beszélt velem asszonyaink viszátkodásairól ²⁾. Mondhatom, nem lehet furcsább valami. Pomponia még reád is panaszkodott; hanem erről majd személyesen fogunk szólni. Amint a fiútól eljöttem, háztelkedre mentem; folyt a munka a sok kézműves közt. Longilius építőmestert buzdítottam. Fogadta hogy iparkodik tetszésünknek megfelelni. A ház pompás lesz; mert már több kivehető volt, mint mennyit a rajz után képzeltünk. És az enyém is gyorsan épül. Az nap Crassipesnél vacsoráltam. Vacsora után Pompeiushoz a a kertbe viteltem lektikán magamat. Lucceiussal nem találkozhattam, mert nem volt ott. Pedig látni óhajtottam, minthogy magam másnap Rómából elmenendő valék, ő pedig Sardiniába készült ³⁾ utazni. Elmentem hát hozzá s kértem őt, hogy téged minél előbb adjon vissza nekem. Megigérte mindjárt. Szándéka volt, mint monda, ápril 11-én vagy Labrónál, vagy Pisánál hajóra szállani. Te, öcsém, a mint ő megérkezik, első alkalommal — ha ahoz való idő lesz — hajóra ülni el ne mulaszd. Azt a *kétességet* pedig, mint te szoktad mondani, nyugodtan várom; úgy hogy ha jő, örömezt elfogadom; ha még most elmarad, sem siettetem ⁴⁾. Három helyen építek ⁵⁾; egyebütt újra-rendezgetek; kissé bővebben élek, mint szoktam. Ha te itt volnál, kellene a kovácsoknak egy kis dolgot adnom. De reménylem, erről is maholnap beszélhetünk egymással. — A római ügyek pedig így állanak: Lentulus derék consul; s tisztlársa nincs akadályára, oly jó, mondhatom, hogy jobbat nem láttam. A gyülesező-napokat mind

*) 697-ből mikor Quintus Sardiniában mint Pompeius legatusa távol volt.

1) Cicero, leányát Tulliat, miután C. Piso Frugi, kinek azt elsőben eljegyezte, meghalt, másodszor Furius Crassipeshez adta nőül.

2) Melyek t. i. az ifjú Quintus anyja Pomponia (Atticus nővére) és Terentia s Tullia — az öreg Cicero neje s leánya közt folytak.

3) Úgy látszik Pompeius legatusaként ment oda, Quintus Cicerót a legatuságban főlváltani.

4) Hogy itt miről van szó, csak a Quintus ide vonatkozó soraiból tudhatnók meg.

5) T. i. házában Rómában, s mezei birtokain: Tusculanumban és Formiacben, melyeket Clodius elpusztított.

elszedegette; a latínakat is újra kell tartani ¹⁾, noha voltak supplicatiók is. Így vették gát a legveszélyesebb törvényeknek, különösen a Catóéinak; kinek azonban derekasan befizete a mi Milónk! Amaz t. i. mint a gladiatorok és bestyések ²⁾ pártfogója, Cosconius és Pomponiustól bestyéseket vásárolt és soha közhelyen ezek fegyveres kíséréte nélkül meg nem jelent. Azonban őket, élelmezni nem bírván, csak alig tarthatta. Milo észrevette ezt, és a gyanú kikerülése végett, egy vele semmi viszonyban nem álló embert megbízott, hogy e háznépet vegye meg Catótól. A mint azt tőle elhozták, Raci- lius, ki jelenleg maga csak néptribun, a dolgot nyilvánossá tette s azt mondván — mert így végezték el — hogy az emberek számára vásárolvák, falragaszban kihirdette: hogy *nála a Cato háznépe el- adó*. E falragasz nagy nevetséget okozott. Most hát Lentulus, Cato és azok előtt, kik Caesarra nézve szörnyeket indítványoztak, elzárta az utat oly törvények hozására, melyeknek senki ellent ne mondjon. Mert az, mit Caninius Pompeius végett mozzgat, igen fölakadt. A dolog sem helyeseltetik, de meg Pompeiusunk is, mint P. Lentulus barátja, megrovás alatt van; s valóban nem is az ő már, a ki volt. A megromlott s alávaló népsepredéknél Miló miatt kissé meg- ütö a lábát; a jóézelműek is benne sokat nélkülöznek, sokat kár- hoztatnak. Marcellinus pedig nekem ez egyben nem tesz eleget, hogy vele igenis nyersen bánik; noha ezt a tanácsnak nem kedve ellen cselekszi; s ez az, miért én a Curiától s közigazgatás minden ágától örömet főlrehúszom magamat. A törvénykezéseknél az va- gyok, a ki voltam; házam úgy látogattatik, mint mikor legjobban. Egy kellemetlenségem történt Miló vigyázatlansága miatt a Sex. Clodius eseténél; kit én sem most, sem oly ügyetlen vádlók által bepereltetni nem akartam. A leggonoszabb bíróságnál is három sza-

¹⁾ Hihetőleg azon ürügy alatt, mintha az ünneptartásnál először valami lényeges hiba történt volna. Ily ürügy hasonló alkalmaknál gyakran használtatott politikai célokból, vagy pártfelekezeti érdekekből.

²⁾ *Bestiarum*. Oly rabszolgák, kik vadakkal küzdésre kitanítva voltak és e mesterséget gyakorolták. Az ilyen mű viaskodások a rómaiaknak kedvelt mulatságát tették. Molnár A. szótárában a *bestia*, magyarul: *bestye*; mely szó a *bestye-lélek* kurafi szitkos mondatban közzé is vált. Ez után formáltuk a *bestyés*-t, nehogy különben hosszas körülírásra kelljen szorúlnunk. Ellenben a *gladiator*-t, mint másutt az *athletá*-t is, magok eredetiségében meghagyandóknak véltük. Az effélékről nézetünket annak helyén majd ki fogjuk fejteni.

vazat hiányzott részére. Azért a nép az embert újra idéztetni akarja és szükség is előállíttatnia. Mert ezt el nem szívelik; és miután, magát az övéi előtt védve is, majd elítéltetett, elítéltnek nézik. E tárgynál a Pompeius elleni neheztelés ártott nekünk. A senatorok vedrében bőven volt a fölmentő szavazat; a nemeseké egyenlő számot tett; csak a kincstári tribunok ¹⁾ szavaztak elmarasztalást. Hanem e kellemetlenségért megvigasztalnak ellenségeim naponkénti elítéltetései; melyeknél Serrius, nagy örömömre, üldöztetést kapott; a többiek lepocsékoltnak. C. Cato a nép előtt tartott beszédében azt mondta, nem fogja megengedni a választógyűlést, ha tőle azon napok, melyeken a néphez szólhasson, elvétetnek. — Appius még nem jött vissza Caesartól. — Leveledet rendkívül várom. Tudom, hogy a tenger eddig el volt zárva; hanem mégis hallom, jöttek Olbiából néhányan, kik téged különösen dicsérnek s azt mondják, te érsz a tartományban legtöbbet. Ugyanazok, mint beszélik, azon hírt is hozták volna, hogy az első hajóval ált fogsz evezni. Ezt óhajtom; s ámbár, tudnivaló, hogy személyedet leginkább, de még előbb leveledet is várom. Jó egészséget, öcsém.

8. Epistt. ad Quintum fr. II : 11. *).

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvét!

E levelet cédulád húrogatással csikarta ki. Mert maga a tárgy ugyan és a nap, melyen elmentél, semmi anyagot az írásra épen nem nyújtott. Hanem valamint mikor együtt vagyunk, a beszédből kifogyni nem szoktunk: úgy leveleinknek szükség néha el-elakadniok. — Tehát a tenedosiak szabadságának tenedosi bárdal vették fejét ²⁾; miután őket rajtam, Bibuluson, Calidiuson és Favoniuson kívül senki nem védte. Felőled Sipylusból a magnesiaiak részéről dicséretes említés tétetett ³⁾, miután azt mondták, egy magad sze-

¹⁾ *Tribuni aerarii*. A quaestor (kincstárnok) alá rendelt oly hivatalnokok, kiknek kötelessége volt az állodalmi kincstárból kiadott pénzeket a quaestortól áltvenni és azokból az illető fizetéseket a katonaságnál s egyébütt megtenni. E hely mutatja, miszerint a nyilvános büntettek fölött ítélő törvényszékhez is a senatorokkal s nemesekkel egyenlő számban alkalmazva voltak.

*) 700-dik évből.

²⁾ *Securi tenedia*. A görögöknél szójárás volt a: *τενεδια πέλεχες*; mi alatt tulságos szigort értettek.

³⁾ A tanácshoz onnét küldött követek által.

gültél ellene P. Sestius Pansa követelésének ¹⁾. Ha a többi napokon valami történik, mit tudnod szükség, vagy ha semmi nem történék is, még is irok mindennap valamit. 13-kán sem részedről, sem Pomponiuséról nem fogok hiányzani ²⁾. — Lucretius költeményei ³⁾, mint irod, olyanok : nem sok benne a lángész, de sok a művészet. Ha nem ha megjössz és a Sallustius *Empedoklesét* ⁴⁾ elolvasni képes léssz : legénynek foglak tartani, de embernek nem.

9. Epist. ad Quint. fr. III : 1. *).

Marcus, öcscsének Quintusnak üdvét!

I. Én a nagy hőség után — mert nagyobbra nem emlékezem — Arpinumban amaz igen kellemes folyónál ⁵⁾ frísítgettem magamat a játéknapokon, Philotimusnak ajánlván a tribusombelikeket ⁶⁾. September 10-kén Arpinumban valék. Láttam ott Messidiust Philoxenussal ⁷⁾; úgy a vizet, melyet nem messze a majorhoz vezettek, s mely, kivált a mostani nagy szárazságban, igen szépen folydogál, s ígéri, hogy még valamivel többet is gyűjtenek. A gazdánál rendén volt minden. Manilianumban ⁸⁾ Diphilust Diphilusnál restebbnek találtam. Azonban még sem volt már nála egyéb hátra, mint a fürdők, sétahely és baromfi-ól. A mezeilak nekem fölötte tetszett; mint-hogy a kirakott folyosó nagyszerű tekintetet mutat; mit csak most vettem még észre, mióta egészen nyitva áll és az oszlopok kifényesítvék. Minden attól függ — mire nekem lesz gondom — hogy a falboríték összeillő legyen. A padolatok, úgy látszik, jól vannak ké-

¹⁾ Ki Manutius szerint az ázsiai vámbérlők (publicani) ügyvivője volt.

²⁾ Mi volt ez a két sógorral közös tárgy? nem tudni; hihető valami adóssági kérdés.

³⁾ Azé, kinek szép tankölteménye : *de rerum natura* előttünk ismeretes.

⁴⁾ Sallustius e munkája (talán szinte tanköltemény) akkoriban készülhetett, de fön nem maradt; és ha olyan volt, minőnek itt Cicero ítéli, nem is vesztett vele a classica irodalom.

⁵⁾ 700-dik évből. E kissé hosszabb levélből csak a két első fejezetet közöljük itt.

⁶⁾ Érti az Arpinum mellett folyó *Fibrenust*.

⁷⁾ Az arpinumiak a Cornelia tribushoz tartoztak.

⁸⁾ Két vízepítészethez értő egyén, kikkel Quintus a szóban lévő vízi munka iránt szerződött.

⁹⁾ Egy Arpinum közelében nem rég szerzett más mezei birtoka Quintusnak, melyen Diphilus építészszer többféle újításokat, szépítéseket tétetett.

szítve. Néhány boltozatot nem szerettem és megváltoztattam. Az a hely a folyosón, hova, mint mondják, írtad, hogy egy előcsarnokoskát akarsz, nekem jobban tetszik úgy a mint van. Mert egy az, hogy előcsarnokoskának a hely sem látszik elégnék; más meg, hogy az csak oly épületeknél szokás, melyeknek nagyobb előcsarnokuk van; aztán szobákat s egyéb efféle részeket sem lehetne vele egybekapcsolni. Most, már szép boltozatánál fogva is, igen jó nyaralóul szolgál. Azonban, ha más véleménynyel vagy: írd meg minél előbb. A fürdőknél az izzasztókat ¹⁾ a vetkező-szoba másik szögletébe tettem ált; mert úgy voltak alkalmazva, hogy gőztáruk ²⁾, melyből a láng ki-kicsap, a hálószobák alá esett. A kissé nagy és magas téli és nyári hálóteremet pedig fölötte helyeslem, minthogy tágasak és a sétahely egyik oldalára, mely a fürdökhöz legközelebb esik, vannak helyezve. Diphilus az oszlopokat sem egyenesen, sem egymás ellenében nem állította föl. Tudnivaló hogy azokat le kell bontania. Valahára majd csak megtanúlja, mint kell az ólmot és zsinórt használni. Minden esetre reménylem, hogy Diphilus egy pár hónap alatt munkájával kész lesz. Mert Caesius ³⁾, ki akkor nálam volt, szorgalmasan utána lát.

II. Innét a Vitularia úton egyenesen a fufidiusféle telekre mentem, melyet neked a legközelebbi hirdetéskor, Arpinumban Fufidius-tól 100,000 sestertiuson ⁴⁾ vettem. Én nyáron árnyékosabb helyet nem láttam; hol sokféle víz fakadoz és pedig bőven. Szóval Caesius azt hiszi, 50 hold rétét könnyen megöntözhetsz. Részemről, minthogy emehez jobban értek, azt állítom, hogy benne egy-egy csodaszépségű majorod lesz, ha még halastavat, szökőkutakat, palaestrát és zöld ligetet adsz hozzá. Hallom, hogy a bovillai birtokot meg akarod tartani. Mit tégy vele, te magad lásd. Calvus azt mondta, hogy ha a vizet kikötvén, e vízhez jogot alapítunk és a birtokra servitust (?) vetünk is: árát úgy is megkaphatjuk, ha eladni akarjuk. Messidius nálam volt. Azt mondá egy lábat három sestertiusban alkudott ki tőled és ő lábbal megmértén, 1400 lépést tesz az egész. Nekem többnek látszott. De arról jót állok, soha helyesebb kiadást

¹⁾ Melyekben nem fürödtek, hanem csak izzasztották magokat.

²⁾ Hol a víz a fürdökhöz melegítetett s honnét a gőz az izzasztó szobákba eresztetett.

³⁾ Egy Quintus által alkalmazott építész.

⁴⁾ 10,000 forint.

tenni nem lehetne. Chilót Venafrumból hívtam. Hanem az nap három szolgatársát s tanítványát Venafrumban egy árok betemette. September 13-kán Lateriumban voltam. Megnéztem az utat, mely nekem oly jónak látszott, mintha országosmű volna — kivéve száz lépést. Mert magam megmértem attól a hidtól fogva, mely a *Furina* ¹⁾ kápolnájánál van, Satricum felől. E darabon homok s nem kavics van elterítve. Ez meg fog igazíttatni; de az út e darabon nagyon meredek is. Hanem láttam, hogy másfelé vinni nem lehetett, főleg miután sem Locusta, sem Varro földén keresztülvinni nem akarod. Varro a maga földét szinte elsáncolta. Locusta nem fogott még hozzá; ezt Rómában körülveszem, s gondolom, rábírhatom s egyszerűsmind M. Taurust is, ki, mint hallom, neked szavát adta, és most Romában van, meg fogom kérni a víznek telkén keresztül vezetése végett. Majorosoddal Nicephorussal nagyon meg valék elégedve s kérdeztem tőle, vajjon ama lateriumi kis építés iránt, melyről velem szólottál, nem bíztad-e meg őt. Mire nekem azt felelte, hogy a munkát 16,000 sestertiuson ő alkudta ki tőled; hanem utóbb a munkát sokkal, az árt semmivel sem toldottad meg, s így ő róla lemondott. Nekem, mondhatom, nagyon tetszik, hogy azokat, miket magadban föltettél, hozzáadod; ámbár a major úgy, mint most van, előttem olyannak látszik, mint egy bölcsész nő, mely a többi majorok hiúságát dorgálja ²⁾. De az a toldás még is örömdre fog válni. A lugost megszerettem; a repkény úgy elborított mindent, mind az épület alját, mind a séta-tornác oszlopközeit, hogy úgy tetszik, mintha azok a *palástosok* ³⁾ lugoscsinálók volnának s árulnák a repkényt. A vetkező szobánál pedig hívesebb, puhább valami nem lehet. Ennyit körül-belül a mezei tárgyokról. A fővárosbani csinosgatást Philotinus és Cincius siettetik ugyan; de azért magam is gyakran megtekintem, mit könnyen tehetek ⁴⁾. E részben hát ment lehelsz a gondtól stb.

¹⁾ Egy ismeretlen istennő, kit Cicero de nat. deor. L. III : 18. Furiának lenni gyanít.

²⁾ Tanquam philosopha videtur, quae obiurget ceterarum villarum insaniam.

³⁾ T. i. az oszlopok közt álló görög képsobrok. Mert a *pallium* görögök : a *toga* romaiak köntöse lévén, amazok palliatusoknak, ezek togatusoknak neveztettek.

⁴⁾ Mert a két testvér lakháza tőszomszédja volt egymásnak.

Cicero Brutusnak üdvét!

Már megírva s lepecsételve volt levelem, mikor a tied kezembe adatott — teli új és fölötté bámulandó tárgyakkal. Dolabella öt zászlóalt küldött volna Cherronesusba! Hát oly bővében van a seregeknek, hogy ő, kiről azt beszélték, Ázsiából szökni akar, most Európát készül megrohanni? Hanem az öt zászlóalal mit képzelt végbevihetni, mikor neked ott öt legiód, legjobb lovasságod s legnagyobb segítségeid vannak? E zászlóaljak, reménylem, már a tied, miután e haramia olyan esztelen volt. Azon eljárásodat fölötté dicsérem, miszerint Apollóniából s Dyrrachiumból addig ki nem mozdultál, míg Antonius futása, Bontus kitörése és a római nép győzelme felől hírt nem vettél. Azért abban, miszerint, mint irod, utóbb elhatároztad, seregedet Cherronesusba vinni s nem tűrni, hogy a római nép hatalmából egy leggazabb ellenség csúfot üzzön, méltóságod és a köztársaság érdeke szerint cselekszel. Arra nézve, mit a negyedik legiónál, az Antonius-pártiaknál történt lázadás felől irsz, — ne vedd rossz néven — inkább helyeslem a katonák szigorát, mintsem a tiédet. Hogy a hadsereg s lovasok részéről jó hajlandóságot tapasztaltál, azon fölötté örvendek. Dolabelláról, mint irod, ha valami újat tudni fogsz: értesíts felőle. Őt illetőleg szeretem, hogy előre úgy intézkedtem, miszerint szabadságodtól függjön Dolabellával háborút folytatni; és ez igen egybe volt kötve, mint akkor láttam, a köztársaság érdekével, mint most itélek, a te méltóságoddal. Irod miszerint igen nagy higgadsággal jártam el az Antoniuspártiak üldözésében és érte egyszersmind dicsérsz. Elhiszem, hogy neked az úgy tetszik: hanem ama megkülönböztetésedet semmikép nem helyeslem. Mert azt irod: *keményebbnek kell lenni a polgárháború elhárításánál, mint a legyőzettek megbosszulásánál.* Én ebben, Brutus, veled fölötté ellenkezem; pedig kegyelmesség dolgában nem engedek neked; hanem az üdvös szigor többet ér a kegyelmesség hiú árnyékánál. Ha kegyelmeskedni akarunk: soha a polgárháborúból ki nem fogyunk. Azonban erről ítélj magad. Én magamról szinte elmondhatom, mit Plautus Trinummusában az apa: Az én korom csaknem lejárt, rád legtöbb haszna néz“¹⁾ Elnyomattok, hidd nekem, Brutus, ha nem gondoskodtok. Mert sem népetek, sem ta-

¹⁾ Plaut. Trinumm. Act. II. sc. II.

nácstok s tanácsvezetők mindig ilyen nem lesz. Ezt úgy vedd, mintha a pythiai Apolló jósszékéből volna mondva hozzád; nála igazabb semmi nem lehet. April 18-kán.

CORVIN JÁNOS VELENCEI NEMESSÉGÉRŐL.

NAGY IVÁNTÓL.

Miután legragyogóbb nevű királyunknak Hunyadi Mátyásnak természetes fia Hunyadi János — ki nemzetségében e néven harmadik vala ¹⁾ — halhatlan atyjának halála után az őt legméltóbban illető trónra a hálátlan Szapolyai István fondorlatai miatt nem juthatott, a trónkövetelési harcok lecsendesültével végre 1493-ban a kormányhatalmat hajhászó Bakacs Tamás cselszövényei következtében a horvátországi bánságról is lemondott, és ugyan ezen évben a milánói fejedelem nővére Galeazzo Biankávali eljegyzése is a pápa által megsemmisítettett, történeti szerepét félbeszakasztá. Mert noha a következő évben Ulászló király ismét horvátországi bánná nevezte is, egész az 1500-ki jajcai ostromig történetírásunk róla nem emlékezik.

Ezen hat évi időközre esik Corvin Jánosra vonatkozó azon történeti adat, mely tudtomra eddig történetíróink előtt ismeretlen, és mely alatt Corvin, vagy is jobban mondva Hunyadi János, velencei nemességét kívánom érteni. Tudjuk, mily ragyogó fokon állott azon korban a velencei köztársaság, tudjuk azt is, mily fényes megtiszteltetés volt akkor velencei nobilivé lehetni, és ekkép a maig is fönmaradt hírv aranykönyvbe (libro d' oro) beiktattatni. Nem csoda tehát, ha Hunyadi Mátyás fia János herceg is vágyott nevét a hatalmas köztársaság hirhedt arany könyvébe beirathatni. Megtörtént ez 1497-ki martius 7-kén egész ünnepélyességgel, a midőn t. i. János herceg kérelme a velencei nagy tanácsban tárgyalás alá vétetvén, 1524 szavazattal; 35 „nem“mel; és 10 nem őszintén szavazó ellenében velencei nemessé választott minden élő, s születendő törvényes fiaival együtt. Részletesen eléadja ezt Marin Sanuto egykorú olasz történetíró a velencei sz. Márk-könyvtárban létező, s általam

¹⁾ Hunyadi János a kormányzó volt ágazatában tudunkra az 1-ső; — ennek őcsce szinte János a „miles inclytus“ volt a 2-dik; — és Mátyás fia János a 3-dik. — L. Teleki Hunyadiak Kora I. köt. 26—62. l. — A Corvin nevezetet illetéktelenül Bonfin, a hizelgő, ruházta a szép magyar nevű Hunyadiakra.

is lapozott krónikájában, melyről Brown Rawdon a brit tudós egy érdekes munkát írván ily cím alatt: „*Raggevali sulla vita, et sulle opere di Marin Sanuto. Venezia 1837.*“ ennek II. kötete 70. lapján az érdeklött helyet is közli egész terjedelmében, a mint következik:

„Adi 7. marzo (t. i. 1497-ben) Nel mazor Conseio fo messo parte per el Principe, Consieri, Cai di 40. che havendo rechiesto el Duca Zuane Corvino Ducha di Corvatia, olim fiol dil re Mathias di Hungaria, per il suo orator, erra venuto in questa terra, come haveria a caro di esser azonto a la dignita dil mazor Conseio et agregado nel numero di Zenthilomeni nostri, et atento che sempre esso Signor erra stato amico dila signoria nostra, che dicto Ducha, lui, e soi descendent e fioli nati e da daver naser legiptimi, se intendenda esser nel numero de nostri Zenthilomeni potendo usar ogni privilegio, et dicta parte havé si ballote 1524. de no 35. et non sincere 10. et li lo fatto il privilegio bollato con bolla d' oro; e da saper che dicto suo ambasador che erra prete vene in questa terra per molte cosse, et andava con la Signoria et fo il zorno di la Senza a sposar il mar, et a disnar con il principe, al loco suo, di sotto dil orator dil Ducha di Ferrara; et tra le altre cosse che vene a domandar, volse esser in bona amicitia, et aderirsi a questa Signoria, et posto nel numero de aderenti.“

Marin Sanuto ezen előadásával egybehangzólag ír egy másik a múlt század vége felé írott krónika, melynek címe ez: „*Cronica delle Famiglie nobili de Venezia tanto delle viventi, come dell'estinte.*“ E krónika a velencei nobili családok eredete leírását, és festett címereit tartalmazván betűrendben, benne *Corvini* vezérszó alatt következők foglaltatnak:

„*Corvini.* Questi vennero d' Ongaria, et fu l' Illmo Sor Duca Zuane Corvini figli del Ser^{mo} S^r. Mattias Re d' Ongaria el qual a fatto dechiavire alla nostra Sig:^{ria} di Venetia pmezo del orator suo, che era appresso di noi grandemente desiderava esser agregato nell' num:^o delle nostri nobili si perche L-Intention sua e in ogni tempo di esser conzonto con noi in amore e benevolent:^a si veramente pche questa intrinsecha dispositione sia gratta a tutti et extrinzica evidentemente esser conosuda a questo dunque desiderio dell Ect:^a sua essendo E piu convenientemente cause da esser conosciuta pche massima questo S:^{or} Duca addatal e tanto Ser:^{mo} Padre esta procreado l' ando parte nel anno 1497. adi 7. marzo nel mazor Cons.^o che l

prefatto Ilmo S. Duca Zuane Corvin con tutti li suoi figlioli, e discendenti legitimi che sono e ch' anno a venir. decreto di questo cons^o siano creadi nobili nostri e di questo mazzior Cons^o nro con tutte cadaune liberta inunita, e prominentie ch' anno li altri nobili nostri di Venetia, e fu balotado, e romase ut supra (dalla parte 1524. de no 35. non cincere 5. —“

Összehasonlítva e két előadást; abban csupán a nem őszintén (non sincere) szavazók számára nézve van különbség, tudniillik Marin Sanutónál 10, emennél pedig 5 iratván, — a mi leírásai hibából is eredhetett. Ez utóbbi kézirat, melyhez hasonló több kézirat látható Velencében minden korból, mintegy a hirhedt aranykönyv (libro d' oro) vázlatát, vagy kivonatát képezi, és el van látva minden család rajz mellett annak festett címereivel is akép, hogy benne gyakran egy családnak többféle címere látható. Így a Corvin cikkhez is három címer van festve. Ezeknek elseje egy négy részre osztott paizs, melynek felső jobb oldali része vörös mezőben négy fehér folyót, baloldali része pedig fehér mezőben három zöld halmon egyszerű aranykeresztet mutat (Magyarország címere). Az alsó jobb részen kék mezőben ezüst holló szájában gyűrűt tartva; a jobb részben pedig fehér mezőben arany oroszlán (a Hunyadiak címere) látható. — A 2-dik címer arany mezőben mutatja az ezüst hollót a gyűrűvel. — A 3-dik címer arany mezőben három zöld halmon egy arasz festés miatt ki nem ismerhető négy lábú állatot képez. — Mind e címerek — mint látszik — hibásan színezték.

Mind ezek után a mi ezen adatokat illeti, azokból a tanúság e két pontba összevonható: 1-ör Általok közvetlenül történetírásunk a kegyeletes emlékü Hunyadi családra nézve egy kétségtelen érdekes adattal szaporodik. 2-or Bebizonyúl, miszerint történetírásunk még külföldi források után is tetemes terjeszkedésre számíthat.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Szépirodalom. — *Iduna* (Szász Károlyné) *Hagyományai*. Pest, Müller Gyula bizománya. 1853. 16r. 39 l. füzve 20 kr.

Néhány dal csak, de édesek, s kebel mélyiből fakadók. Nemes tehetség, melynek kora vesztét méltán fáljaljuk.

Újabb Szépműtár. Kiadja Horváth Döme. Ötödik füzet: *Zaire*, dráma, fordítva Voltaire után Horváth Döme. Kecskeméten, nyomt. Szilády Károlynál. 1853. n12r. 107 l. füzve 30 kr.

Toldi. Költői beszély tizenkét énekben. Irta Arany János. Második kiadás. Pest, 1854. Kiadja Heckenast Gusztáv. 16r. 149 lap. Ára füzve 1 ft.

Tihamér. Regény. Irta Kisfaludy Károly. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1854. Heckenast Gusztáv vállalata. 16r. 127 l. Ára füzve 48 kr.

Mind a két könyv a külsőleg legszebb s tartalmilag legbecsesb magyar könyvek közül való, amaz költői beszélyeink koronája; ez az első magyar historiai regény (iratott 1824); a kisedet rámban kor- és jellemrajz, erős motívumok s lélektani valóság; s az egész felett a költőiség égi sátora. Mindenkép méltó ajándékok a legnemesebb izlés hölgyei kezeibe is. Tihamér egyszersmind emlékkiadás „Kisfaludy Károly halála XXIII-dik évnapján, midőn több buzgó hazafi a korán elhalt költő nyughelyét új és szebb síremléssel díszíté nov. 21. 1853.“

Pesti Emlény 1854. évre. Szépirodalmi zsebkönyv, irták Wiener Salamon és Locászy Sándor. Pesten, 1854. nyomt. és kiadja Bucsánszky Alajos k16r. 176 l.

Lyra, beszély, dráma.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— LEVÉL. — *Ráth Károly* úr Győrből hozzánk többi közt így ír: „Ezen év nyarának egy részét Pest megyében töltöttem. Mivel igyekeztem dacára nemes családok levéltáraihoz nem férhettem, a romokat látogattam meg. A dűlők nevei arra készítetének, hogy ott vizsgálódjam és a helybeliektől a talált romokról kérdezősködjem. Igyekeztem nem is volt hiába, mert Kis-Körös környékén számos elpusztult templomok romjaira akadtam. Maga a kis-körösi katolikus templom is egy régi templomnak romjaira építettett, és épen azért engedett a kalocsai káptalan is azoknak, kik e helyen építették azt. Többen ugyan is egy tér közepén kívánták azt építtetni és ezért a jobbágyságot ki is becsülte-ték az ezen térnek útjába eső lakházakból, de a népész bebizonyítá, hogy azon téren hajdan templom állott s így engedett a káptalan is és lemondott a templom díszes és tágasb helyeni építéséről. Még e mv. határában egy dűlöt maig is Templomocska helynek neveznek. Van még pandurhalmi, csonthalmi halmos helyű dűlő és ráckúti dűlő is egy régi kút romaival, ezek ha nem na-

gyobb de kisebb történeti emléket rejtenek nevökben és azon helyen. Ezen dülők Akasztó s Kecel falvak felé esnek.

Kecel helység határában Ökördi pusztá felé egy dülő Pusztatemplom névvel nevezetik s még köveket is találhatni e tájon elszórva. Van még Rongyoshegy, Kendereshalom dombos és Rózsaberke nevű erdős dülő.

Ács-Ökördi pusztában Tetétlen pusztá felé egy káka-környezte szigeten Templomhegy nevű dülő van, s egy kis domb, melytől vette a dülő is Templomhegy nevét. Van még Görhünyhegy nevű domb és dülő is Kalocsa felé.

Akasztó helység határában Kis-Körös felé Tatárhányás nevű domb és dülő van, mely bizonyosan történeti emléket rejt nevében.

A tázlári pusztán Római dülő; — a harkai pusztán Baloghegy és Pénzeshalom nevű dombos dülők vannak Halas határa felé.

De legnevezetesebb rom ezen környéken a sz.-imrei pusztán van. A mint az utas Akasztó helységét elhagyja és Zsoltnak tart, jobb kéz felől a távolban maig is látható egy három öl magas s mintegy 8—10 ölnyi hosszúságu templom rom. De sem tornyának sem templomának nincs teteje, és csak oldalfalai s ezek mellé hullt kövek szemléltethők.

A páhi pusztán Pénzeshalom nevű domb és dülő van, a mely dombban maig is igen sok apró török rézpénzt találnak. Tatárdomb Izsák helysége felé. A cebei pusztán Feneketlen kút, hol egy régi kút nyomai vannak. A 2-ik kaskantyúi pusztában Rác-út. A 3-ik kaskantyúi pusztá területén több romok vannak. Egyik a pusztai-lak mellett Páhi pusztá felé, ezt Quirinyi tisztartó (ki jelenleg Kecskeméten él) lerontatta s alapköveit is felásatta s részint pincebolt-hajtás, részint épületre felhasználja. Beszélük, hogy egy kis arany kosarat is találtak ott. A rom helyét az alapkiásás következtében egy ölnyi mély gödör jeleli, melyből a fű közl kisebb fehér kövek látszanak ki. Kaskantyút I. Mátyás a Szili-családnak adományozta Fessler szerint, hajdan kún telep volt. A kaskantyúi pusztán még két rom találtatik, úgymint az említett Templomhegy romon kívül a Római temető és Kantaszék, ez az országúttól délre, az attól északra; a majortól ezek egy pár puska lövésnyire vannak.

A tetétleni pusztán (Földvály nemzetsége) Zsolt felé az országúttól balra, a nádas mellett, a korcsmától két puska lövésnyire egy domb van, melyen és környékén a sok nem ezen vidéken termett kövek, kőragasz és égetett téglák bizonyítják, hogy itt hajdan kisszerű templom állott. Ezen romok kövei mind igen hasonlítanak a promontori kövek neméhez. Zsolton túl (a Duna-Vecse felé vivő országútban) még a zsolti határban az út egyik árkában egy öl magas égetett téglafolyadék van letéve, mely a rege szerint a zsolti és kecskeméti által a rácjáráskor levágott rácoznak temetőhelyét jelenti. Egy ily egyszerű csataemlék a Szabad-Szállás felé vivő útban is van.

Vajha történetiróink a legkisebb történeti emlék megismertetésére is szorgalmasan ügyelnének. Ez volna a legkívánatosb ezen szép terén a tudományoknak *).

*) Ily apró közleményeket kér a hazafiaktól a Szerk.